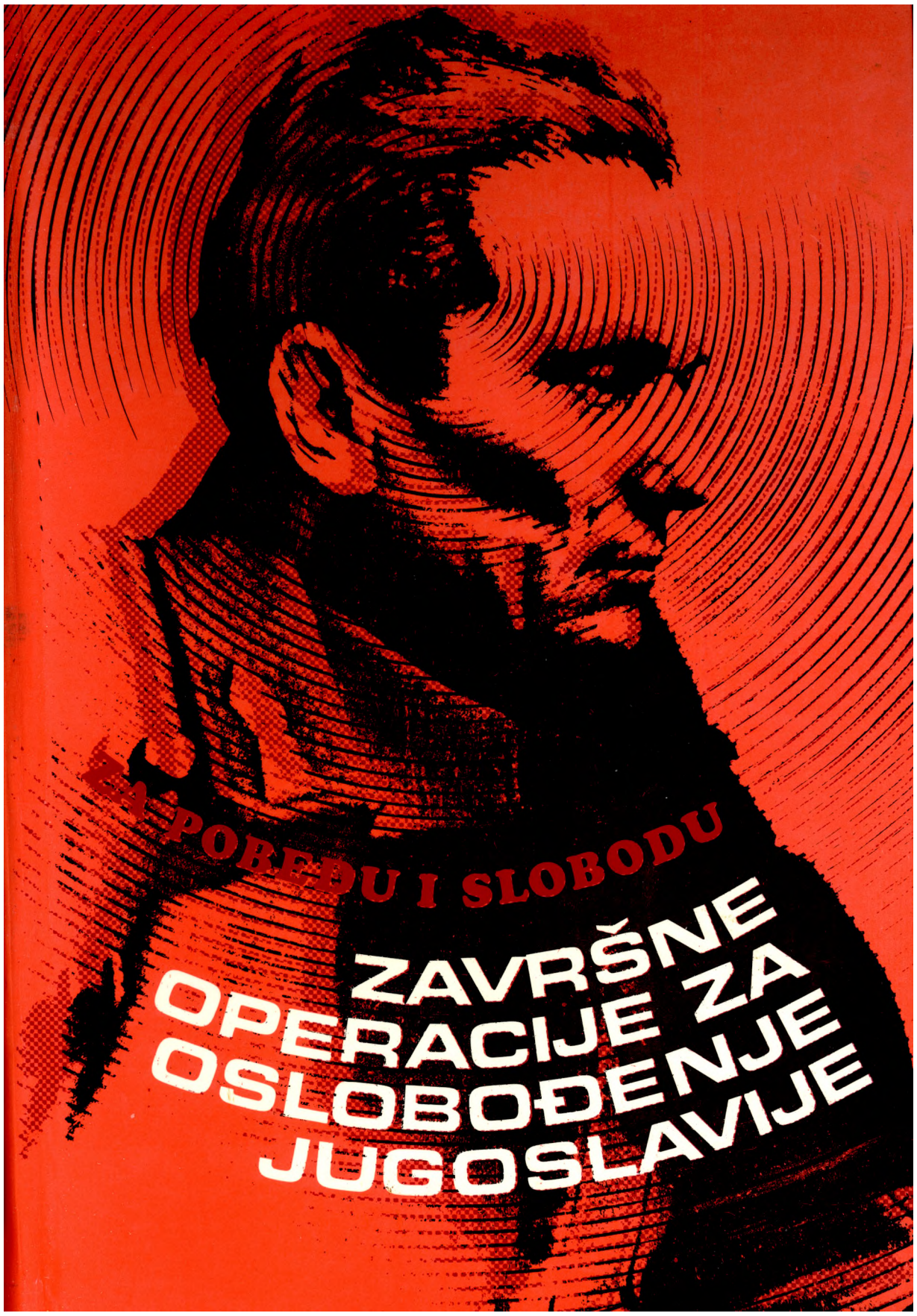
ZA POBEDU I SLOBODU
ZAVRŠNE
OPERACIJE ZA
OSLOBOĐENJE
JUGOSLAVIJE

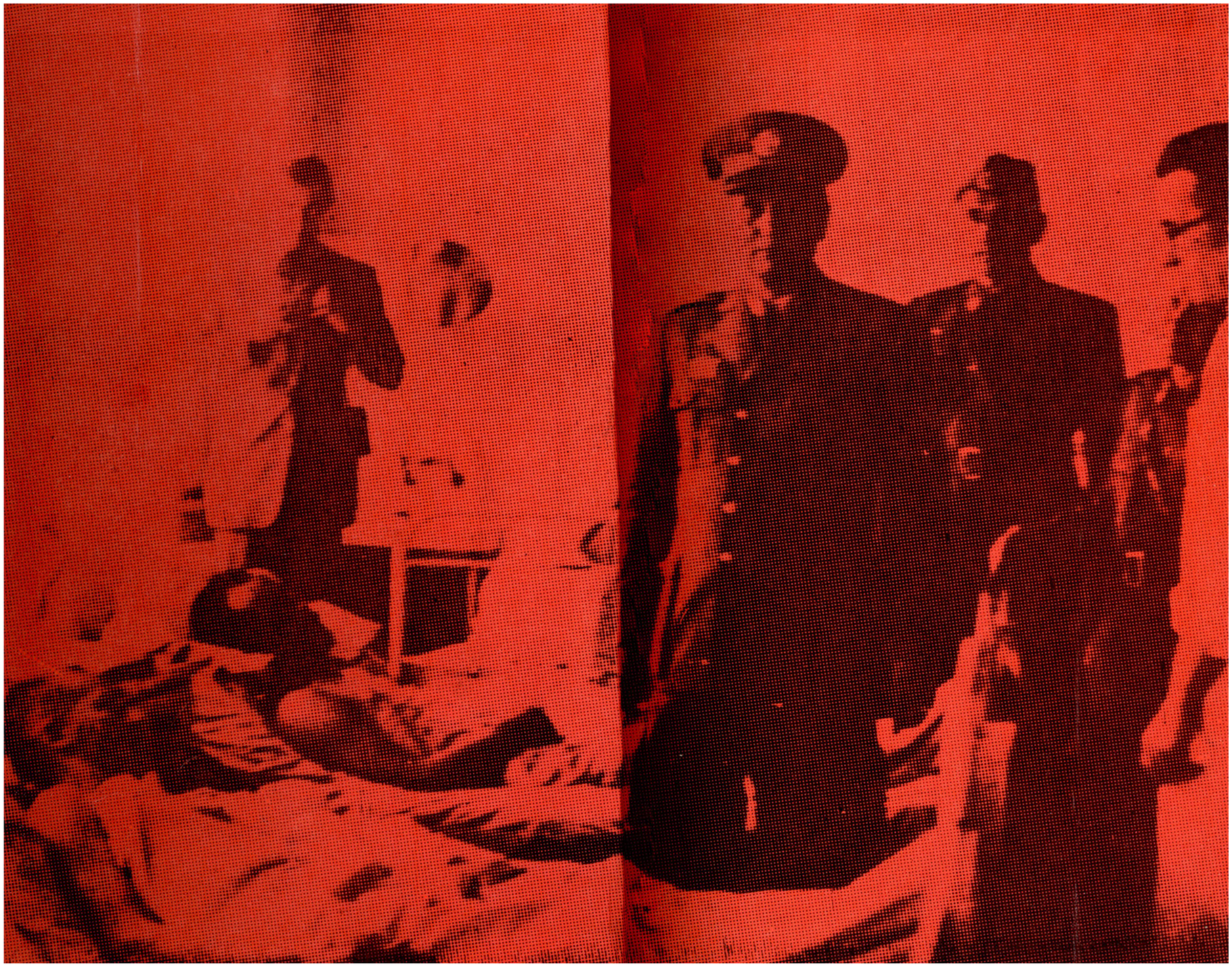

Organizator
CENTAR ORUŽANIH SNAGA ZA STRATEGIJSKA ISTRAŽIVANJA I STUDIJE »MARŠAL TITO«

Za organizatora
prof. *Drago* RAKOČEVIĆ, general-potpukovnik

Izdavač
VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR
Za izdavača
Ivo MATOVIĆ, pukovnik

Recenzenti:
Košta NAĐ, general-armije - recenzent knjige
Svetozar ORO, general-potpukovnik - za ediciju
Prof. *Drago* RAKOČEVIĆ, general-potpukovnik - za ediciju

Biblioteka
RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
KNJIGA DVESTA SEDAMDESET OSMA

Posebna edicija
»ZA POBEDU I SLOBODU«
KNJIGA DEVETA

UREĐIVAČKI ODBOR
Rahmija KADENIĆ, general-pukovnik, predsednik; članovi: *Ali* ŠUKRIJA, *Risto* DŽUNOV, *Milan* DALJEVIĆ, general-pukovnik; *Dako* PUAČ, general-pukovnik; *Žika* STOJŠIĆ, general-potpukovnik; *Fabijan* TRGO, general-potpukovnik; *Veljko* MILADINOVIĆ, general-potpukovnik; *Joco* TARABIĆ, general-potpukovnik; *Melodija* KOTEVSKI, general-potpukovnik; *Avgust* VRTAR, general-potpukovnik; *Svetozar* ORO, general-potpukovnik; *Miso* LEKOVIĆ, pukovnik; *Ahmet* ĐONLAGIĆ, pukovnik, *Viktor* KUČAN, pukovnik; *Radomir* PETKOVIĆ, pukovnik

Glavni i odgovorni urednik
Ivo MATOVIĆ, pukovnik

Tekstove odabrali, pripremili i stručno redigo vali
Nikola ANIĆ, pukovnik
dr *Radovan* RADINOVC, pukovnik

Urednik
Rajko ŠARENAC, pukovnik

NAUČNI SKUP
23. i 24. april 1985.

ZA POBEDU I SLOBODU

ZAVRŠNE OPERACIJE ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE

Učesnici govore

Beograd, 1986.

Narodi Jugoslavije!

Vojnici, podoficiri i oficiri! Radnici, seljaci i građani!

Danas, 9. maja, tačno 49 mjeseci i 3 dana od napada na Jugoslaviju, najveća agresivna sila u Evropi - Njemačka, kapitulirala je. Osmog maja u 23 časa i 01 njemačka vrhovna komanda potpisala je u Berlinu akt o kapitulaciji.

Četrdeset devet mjeseci natčovječanskih napora i prolijevanja krvi naših naroda urodilo je plodom, urodilo je punom pobjedom naših naroda u zajednici sa Ujedinjenim nacijama, u prvom redu sa Sovjetskim Savezom, Engleskom i Amerikom. Nekada strašna'i naoko nepobjediva sila, danas je skršena. Pobijedila je pravedna stvar Ujedinjenih naroda nad onim razornim silama, koje su htjele nametnuti čovječanstvu neki novi poredak, poredak ropstva i patnji. Ovaj najstrašniji rat u historiji čovječanstva koštao je desetine miliona ljudskih žrtava u Evropi. Pomahnitali njemački, talijanski fašizam i njihove krvave sluge koje su se našle u svim evropskim zemljama, istrebljivali su u pozadini mirno stanovništvo, istrebljivali su sve one koji se nisu mirili sa sudbinom Hitlerovskog takozvanog »novog poretka« u Evropi. Stotine logora tipa Majdanpeka i Jasenovca, logora grozote i smrti, ostaće na vječna vremena kao jezovita opomena svim narodima da nikada više ne dopuste ponavljanje takve tragedije, da učine sve da se uzročnici te tragedije - fašizam u korijenu uniješti...

Narodi Jugoslavije!

Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci, muslimani!

Osvanuo je dugo željeni dan koga ste vi sa tako velikom čežnjom očekivali. Došao je praznik i na naše ulice. Konačno je pobjeđena najveća fašistička sila u Evropi - Njemačka, koja je zadala mnogo jada i žrtava našim narodima. Pobjeđena je ona sila koja vas je htjela porobiti i istrijebiti...

Sinuo je veliki dan mira i slobode. Dolaze novi dani mirne izgradnje naše razorene zemlje....

Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito

Na talasima Radio-Beograda, 9. maj 1945. godine

Deset knjiga za budućnost

O ediciji *»Za pobedu i slobodu«*

U okviru Orijentacionog programa obeležavanja jubileja iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, usvojenog u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, u SFRJ je, od 25. maja 1984. do Dana pobede, 9. maja 1985, u organizaciji visokih komandi i naučnoistraživačkih institucija JNA, održano i devet »okruglih stolova«, odnosno naučnih rasprava koje su okupile na stotine najistaknutijih ratnih starešina i naučnih radnika. Tim stvaralačkim skupovima, u okviru brojnih drugih najširih i veoma sadržajnih aktivnosti vezanih za podsećanja na značajne događaje iz NOR-a na ćelom jugoslovenskom prostoru zapaženo su, pod zajedničkim geslom »Za pobedu i slobodu« obeležene četrdesete godišnjice izrastanja i stasanja NOVJ u savremenu oružanu silu, kao i pobedonosne operacije koje je vodila, naročito u završnoj fazi rata, od maja 1944. do 15. maja 1945. godine. Kroz te operacije koje su dovele do konačne, istorijske pobede, te formiranjem i dejstvima operativno-strategijskih sastava, izražen je proces narastanja Armije i njenog stasanja u revolucionarnu oružanu silu, koja je na pobedničkom postolju, po važnosti uloge i veličini pobeda, bila ravnopravna, a po broju boraca treća sila u antifašističkoj koaliciji.

Cilj svih »okruglih stolova« i vođenih razgovora najpoznatijih ratnih aktera odgovarajućih događaja i istraživača s područja istorije i ratne veštine, bio je višestruk. Tako je on, pored odavanja dužnog pijeteta borcima NOR-a, imao i brojne - istorijske i savremene aspekte međunarodnog, svejugoslovenskog i unutararmijskog značaja, kroz koje se afirmišu oslobodilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije, s Josipom Brozom Titom na čelu. U pripremama ovih manifestacija posebno su isticani:

- *na međunarodnom planu - da se, obeležavanjem najznačajnijih jubileja, podseti i upozna svetska i naša javnost sa istorijskim doprinosom pobedi antifašističke koalicije, sa procesom izrastanja naših revolucionarnih oružanih snaga od partizanskih odreda do armija i vidova koji su činili pobedonosnu Narodnooslobodilačku vojsku, odnosno Jugoslovensku armiju, sa značajem jugoslovenskog ratišta tokom celog rata i uspešnim držanjem samostalnog fronta između savezničkih krila u Mađarskoj i Italiji, te sa organizovanjem, tokom i ishodom najznačajnijih operacija NOVJ;*

- *na svejugoslovenskom planu - da se, autentičnim svedočenjem o tim istorijskim zbivanjima, još više afirmiše princip oslonca na sopstvene snage i značaj bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i dru-*

gih tekovina NOR-a i revolucije izvojevanih zajedničkim naporima, krvlju i pobedama u surovim ratnim uslovima i pod rukovodstvom Partije, što će nadahnjivati i hrabriti, ali i opominjati sadašnje i buduće generacije da budu na nivou istorijskih zahteva u svakoj fazi revolucije;

- *na unutararmijskom planu - da se, izvornim podsećanjem na prelomne događaje i njihove aktere, doprinese obogaćivanju naše istoriografije i osobene ratne vestine, pre svega, bogatstvom primera i pouka, ali i analiza i zaključaka, posebno iz domena moralnih vrednosti i rukovođenja koje je obezbeđivalo razgaranje i narastanje borbenih dejstava uporedo sa drugim, vrlo složenim procesima na našem ratištu i šire, čime će ti sadržaji, kao rezultat sećanja i istraživanja, doslovno zabeleženi na magnetofonskoj i celuloidnoj traci, viđeni na ekranu ili pročitani u publikacijama, ostati trajan doprinos u baštini naše budućnosti, imati i aktuelan značaj i trajnu vrednost, nadahnjujući pripadnike oružanih snaga da svojim znanjem i radom budu na nivou vremena u kome žive i deluju, dostojni slavnih prethodnika i baštinici revolucionarnih tradicija.*

Obeležavanjem ovih jubileja, sem ostalog i razgovorima na »okruglim stolovima«, uz odavanje dužnog pijeteta borcima NOR-a i revolucije, ratnim i posleratnim pregaocima, izražava se i aktuelan pogled unapred, sagledavanje perspektive, svojevrsno podsećanje i trajnu poruku da se iz svake teške situacije može izaći - jedinstvenim snagama za interese celine domovine i svakog njenog dela posebno, podržavanjem najsmelijih, ohrabrivanjem posustalih.

Jednogodišnji Program održavanja »okruglih stolova« svi zaduženi armijski činioci su - usmeravani i ispomagani od Političke uprave SSNO, kao nosioca svih pa i ovih aktivnosti u celini - potpuno izvršili. Svaki od devet održanih »okruglih stolova« - naučnih rasprava imao je radno-naučni i aktuelno-politički karakter, uklopljen u celini jubilarnih radnih manifestacija i aktivnosti. Održani su sledeći »okrugli stolovi«.

1. DRVARSKA OPERACIJA, u Drvaru, 23. i 24. maja 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja desanta na Drvar;

2. BEOGRADSKA OPERACIJA, u Beogradu, 18. oktobra 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja oslobođenja Beograda;

3. KNINSKA OPERACIJA, u Kninu, 1. decembra 1984, u organizaciji Komande Vojnopomorske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Knina;

4. ARMIJE U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI NOR I REVOLUCIJE, u Beogradu, 15. januara 1985, u organizaciji Centra OS za strategijska istraživanja i studije »MARŠAL Tito« (COSSIS), a povodom 40. godišnjice formiranja 1, 2. i 3. Armije (1. I 1945) i 4. Armije (1. III 1945);

5. MOSTARSKA OPERACIJA, u Mostaru, 13. februara 1985, u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Mostara;

6. JUGOSLOVENSKA MORNARICA KAO VID JUGOSLOVENSKE ARMIJE PRED ZAVRŠNE OPERACIJE, u Splitu, 1. marta 1985, u organizaciji Komande Vojnopomorske oblasti;

7. VAZDUHOPLOVSTVO U STRATEGIJI NOR-a, u Zemunu, 21. marta 1985, u o'rganizaciji Komande RV i PVO;

8. SARAJEVSKA OPERACIJA, u Sarajevu, 5. aprila 1985, u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Sarajeva;

9. ZAVRŠNA OFANZIVA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE, u Beogrdu 23. i 24. aprila 1985, u organizaciji COSSIS-a, u okviru završnih svečanosti povodom Dana pobede.

Prema opštem priznanju javnosti, svi postavljeni ciljevi su postignuti. »Okrugli stolovi« su, od blizu 1800 pozvanih, okupili oko 1400 učesnika, mahom najistaknutijih sudionika odgovarajućih događaja - savremenika koji imaju najveće moralno pravo da pred istorijom i budućnošću svedoče 0 ljudima i zbivanjima, te istraživača sa područja ratne veštine, istorije, sociologije, ekonomike i drugih društvenih nauka. Sa skupova je dobiveno blizu 500 radova (referata, koreferata, diskusija i pismenih priloga), što čini preko 4300 stranica kucanog teksta, a sve što je izgovoreno snimljeno je tonski i filmski, tako da ostaje kao trajno izvorno i snažno svedočenje o jednom vremenu i našem čoveku u njemu. Tako je, ceneći sadržaj rasprava i poruka sa ovih skupova, dobivena obimna, bogata, argumentovana, autentična i veoma dragocena građa od izuzetne naučne i društveno-političke vrednosti, svakako nezaobilazna ne samo za pisanje istinite i potpune istorije NOR-a već i za sva sadašnja i buduća istraživanja na ove teme, predstavljajući, u isto vreme, veoma vredan i prijemčiv materijal za objavljivanje, politički i vaspitni rad pripadnika generacija koje dolaze.

Visoko ceneći vrednost i značaj dobivenog materijala sa ovih skupova 1 interesovanje javnosti za njegovo pravovremeno i izvorno objedinjavanje, Uređivački odbor Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije« Vojnoizdavačkog zavoda, odgovoran za realizaciju celine ovog izdavačkog projekta, na sednici od 24. juna 1985, odlučio je, shodno odluci o svim skupovima, da se sređena građa sa svih 9 »okruglih stolova« objavi u jedinstvenoj ediciji od 10 knjiga, s tim što bi se svaki od 9 skupova predstavio u po jednoj, a zasebna, deseta, bila bi sintetička studija svih važnijih saznanja i poruka sa ovih rasprava. Ovaj izdavački poduhvat će se realizovati tokom ove, jubilarne, godine pobede nad fašizmom, a u celini do kraja 1986. godine, i to tako što će se svaka od knjiga, objavljena pod naslovom odgovarajućeg »okruglog stola« i po redosledu njihovog održavanja predstaviti javnosti na godišnjicu i u mestu održavanja skupa. Time će Armija ispuniti i ovu obavezu, preuzetu pred javnošću još prilikom usvajanja Orijentacionog programa, maja 1984, i pred učesnicima svakog od tih skupova, uključujući se u kontinuiranu i bogatu, redovnu društveno-političku aktivnost u gajenju revolucionarnih tradicija, stavljajući poruke »okruglih stolova« u službu budućnosti, obezbeđujući pretpostavke i uslove da pobedničke poruke ostvaruju svoju naučnu, istorijsku, odbrambenu i vaspitnu funkciju u našem društvu.

Redakcija Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije«, odgovorna za realizaciju celog izdavačkog projekta, materijal za svaku knjigu će, u saradnji sa organizatorom odgovarajućeg »okruglog stola«, srediti i prema ustaljenom postupku verifikovati. Po potrebi će ga, radi dobijanja celine, dopuniti nužnim izborom ranije objavljenih tekstova, najvažnijih dokumenata, autentičnih fotografija itd., a zatim izdati prema redosledu održavanja skupova, odnosno godišnjica događaja o kojima je raspravljano, pod zajedničkim nadnaslovom »Jugoslavija za pobedu i slo-

bodu« i u istoj tehničkoj opremi, tako da svaka od 10 knjiga te jedinstvene edicije o nama i za nas bude dvostruki dokument - o ratnom događaju i o »okruglom stolu«.

*

Deveti tom edicije » Učesnici govore« pod nazivom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije« na neki način predstavlja sintezu svega što je prethodilo - tematski i vremenski. Tematski u smislu sadržaja koji su razmatrani na prethodnim naučnim skupovima i vremenski u smislu događaja koji su predstavljali uvod u završne operacije, njihovu pripremu, i njihov tok i ishod. Razume se, moralo se voditi računa o činjenici da su materijali sa prethodno održanih naučnih skupova već objavljeni u posebnim tomovima, te da je opravdano da u ovom tomu ostane samo ono što čini sintezu i što je konstitutivni sadržaj za pripremu i vođenje završnih operacija.

Vrlo česte i vrlo nijansirane varijacije naziva tih zbivanja na kraju ratne epopeje naših naroda i narodnosti vrlo uvjerljivo govore o njihovoj suštini. Naime, ti završni događaji krajem rata na našem ratištu se najčešće nazivaju »Završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije« ili »Završna ofanziva za konačno oslobođenje Jugoslavije«. Bez obzira kako ih zvali i bez obzira kako ih vremenski i sadržajno omeđili, ti događaji predstavljaju svojevrsnu i veoma specifičnu društvenu i vojnu pojavu u okviru drugog svjetskog rata uopšte i oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta. Nekoliko argumenata u prilog ovoj tezi:

- nikada u istoriji ratova dotada nije jedan narodnooslobodilački pokret izrastao u tako moćnu vojnu silu kao što je bio naš (treća vojna sila u krilu antihitlerovske koalicije u Evropi). Svoja je završna dejstva započeo sa 4 armije, trinaest korpusa i 62 divizije a završio ih sa armijom od preko 800.000 boraca što približno iznosi oko 4,8% od tadašnjeg ukupnog broja stanovništva Jugoslavije. To je svakako izvanredan procenat, ako se uzme u obzir da se radi ne samo o narodnooslobodilačkoj borbi nego i o socijalističkoj revoluciji;

- ni jedan pokret otpora, nijedan oslobodilački niti revolucionarni pokret do NOR-a naroda i narodnosti Jugoslavije nije svoj oslobodilački rat završio na tako visokom nivou strategijskih dejstava kao što je to učinio naš narodnooslobodilački pokret. Mi smo NOR završili velikom vojnom pobedom sopstvenim snagama i to vodeći strategijsku ofanzivu na dubini od preko 500 km i na širini fronta od preko 400 km.

- strategijsku ofanzivu krunisali smo prisilivši na predaju okupatorsko- kvislinšku oružanu silu od više stotina hiljada ljudi, što je takođe jedan od krupnih domašaja oslobodilačkog pokreta koji je praktički počeo iz ničega;

- naš narodnooslobodilački pokret je, na spoju - dva saveznička strategijska fronta, uspostavio samostalni strategijski front i takođe uspostavio sadejstvo sa saveznicima i na desnom i na levom krilu vlastitog strategijskog rasporeda sa snagama koje su bile na nivou velikih savezničkih vojnih formacija.

Završna strategijska ofanziva na našem ratištu je umnogome doprinela našem međunarodno-pravnom priznavanju iako je sasvim tačno da

je NOP ustvari svojevrstan kontinuitet međunarodnog i državno-pravnog ***statusa*** *Jugoslavije od kapitulacije bivše države do oslobođenja.*

Kako je pripremana ova završna ofanziva, u kojim i kakvim opštim i posebnim vojnostrategijskim i vojno-političkim uslovima, u kakvom strategijskom konceptu, radi ostvarivanja vojnih, strategijskih i političkih ciljeva, kako je tekla, u kakvoj opštoj strukturi s obzirom na vrste, oblike i sadržaje borbenih dejstava i kakav je bio njen krajnji ishod - pitanja su kojima se bavi ovaj tom edicije »Učesnici govore«.

U metodološkom smislu, građa za ovaj tom nastala je sintezom svedočanstava učesnika i kreatora završne strategijske ofanzive za konačno oslobođenje i rezultata nastalih istraživanjem vojnih istoričara i teoretičara. Na taj način na jednom mestu i u jedinstvenom iskazu spojeno je intersubjektivno proverljivo naučno saznanje do kojeg dolaze istraživači i impresija neposrednih aktera događaja koji čine predmet istraživanja i predmet obrade ove studije. Tim metodom naučno saznanje dobilo je nešto čega je ono inače gotovo redovno lišeno, a to su emocije i vrednosno stanovište ljudi koji su tu istoriju stvarali. U drugoj prilici emocionalni i vrednosni karakter kazivanja bio bi hendikep za delo koje ima naučno-teorijskih ambicija, ali u ovoj prilici to je njegova nemerljiva vrlina. Jer, to mu daje dušu. Priređivači i redaktori trudili su se da se te strane ovih veoma osebujnih tekstova očuvaju i da ih svojim intervencijama u kazivanju učesnika ne naruše. Treba se nadati da su u tome uspeli.

Naučni skup na temu završne strategijske ofanzive okupio je, rekosmo, ljude koji su na kraju ratne epopeje zauzimali vrlo različito mesto u vojnoj i političkoj hijerarhiji našeg pokreta. Takođe, oni su bili na čelu različitih jedinica i ustanova naše revolucionarne vojske i naše revolucije uopšte. Svaki od njih je sa sobom na ovaj skup doneo neku svoju istinu o tome o čemu se na skupu razgovaralo. Istinu iz svog ugla gledano, a ne samo sa neke objektivne i neutralne osmatračnice. A pitanje je da li takve osmatračnice, koja bi bila neovisna od ljudi, njihovih emocija, želja, gledanja, potresa itd. uopšte i ima. Reč je o istoriji i istoriogra/iji i na njima zasnovanoj vojnoj teoriji, što sve skupa pripada društvenim naukama. Pitanje je, takođe, da li o događajima u istoriji može biti samo jedne istine ili je ona neodvojiva od nečeg što smo prethodno nazvali emocionalni stav. I to je bio jedan u nizu razloga radi kojih su priređivači nastojali da se očuva autentičnost kazivanja učesnika na skupu. Priređivači, dakle, nisu imali ovlašćenja da svojim »nepristrasnim« sudom prekrajaju kazivanja. Treba se nadati da su i u tome bili dosledni.

U prirodi je nauke da bude kritička svest o zbivanjima u kojima sudi. Ali, kako se radi o kazivanju učesnika, više nam je bio cilj da upravo ta autentična kazivanja učesnika o događajima, za koja je neraskidivim nitima vezana njihova revolucionarna mladost, što vernije zabeležimo i to onako kako su ih sada, sa distanci od četrdeset godina, videli njihovi inspiratori i akteri, nego da ih prekrajamo u okviru nekakvih teorijski i metodološki strogo utemeljnih periodizacija i shema. Otuda objektivnom čitaocu može zasmetati što na stranicama ovog toma neće naći onoliko kritičkih prezentovanja saznanja koliko bi priličilo jednom ovakvom pothvatu. Međutim, kazivanja su i imala jedan od ciljeva da u nekoj kasnijoj fazi istoriografskih istraživanja pruže primarne informacije za nova kritička prezentovanja u cilju što utemeljenijeg teorijskog uopštavanja saznanja o našoj revolucionarnoj prošlosti, tj. za izgradnju naše autentične vojne teo-

rije NOR-a. Nema sumnje, da u tom smislu ovaj tom predstavlja nepresušno vrelo za izbor novih problema istraživanja i pouzdan putokaz za nove istraživačko-studijske problematizacije.

Struktura ovoga toma podešena je strukturi, dinamici i redosledu samih kazivanja na naučnom skupu. Razume se, vođeno je računa i o tematskoj karakteristici kazivanja, ali u meri njihovog uklapanja u osnovnu temu, ne dakle po svaku cenu i nije mesto neke celine u strukturi toma isključivo određeno njegovom tematskom karakteru. Imajući ovo u vidu, sva građa je složena u nekoliko celina:

- *Uvodna razmatranja, koja su obuhvatila globalna pitanja zasnivanja rasprave na naučnom skupu i koja su trasirala smerove tih razmatranja;*
- *Rasprava o dejstvima Jugoslovenske armije, koja je obuhvatila dejstva naše četiri armije u završnim operacijama, dejstva vidova, rodova i službi, političko-partijski rad i moralni faktor u završnoj operaciji;*
- *Rasprava o opštim pitanjima, gde su obuhvaćena sva pitanja koja su ili opšta toliko da se mogu smatrati zajedničkim za sve naše armije, vidove, rodove i službe ili pak toliko posebna da ne mogu pripadati ni jednom od prva dva poglavlja.*

Kod slaganja građe u poglavlja, moglo se eventualno sve ovo smestiti u poglavlje uslova u kojima je ofanziva vođen i u poglavlja o poukama tih događaja za budućnost. Smatrali smo da je to bilo suviše pretenciozno, jer prave pouke tek daljnjim istraživanjima treba izvući i prezentirati.

U svakom slučaju, želja je bila priređivača da dejstva armija kao nosilaca strategijske ofanzive zauzmu centralno mesto, a da sve drugo bude u njihovoj funkciji. Treba se nadati da su i u tome uspeli.

Za neka nova istraživanja neka drugačija struktura bila bi funkcionalna, a za ovu svrhu koja je zadata ciljem i pokretanja naučnog skupa smatramo da je i ova u potpunosti pogođena.

Istorijski značaj Titove političke i vojne strategije[0]

Edvard Kardelj

POKRETANJE NAR0DN00SL0B0DILAČK0G USTANKA

Sastavni, neodvojiv deo političke strategije Komunističke partije Jugoslavije bio je način na koji je pokrenut narodnooslobodilački ustanak. Rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije sa Titom na čelu odmah posle sloma stare Jugoslavije i okupacije zemlje zauzelo je stav i utvrdilo orijentaciju da se organizuje oružani ustanak i pripremalo je Partiju za takav ustanak čim budu za to stvoreni opšti politički uslovi. Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije je odredio Tita za rukovodioca celokupnog sistema vojnih komiteta koji su stvarani kako u partijskoj bazi tako i na svim nivoima partijske organizacije sve do Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. Oni je trebalo da postanu ne samo inicijator narodnooslobodilačkog ustanka, nego i neposredni nosilac oružanih akcija u prvoj fazi razvoja ustanka.

U to vreme mnoge komunističke partije su bile zbunjene zbog Staljinovog zaključivanja pakta sa Hitlerom. Zbog toga su neke bitno oslabile, a neke čak napustile borbu protiv fašizma. Mi smo Staljinovo manevrisanje shvatili kao nuždu koju nameću suprotnosti i neraščišćeni odnosi između zapadnih zemalja i Sovjetskog Saveza. Ali, taj pakt nismo shvatili kao direktivu za rad Komunističke partije Jugoslavije u tom smislu da je fašizam prestao da bude glavna opasnost za narode Jugoslavije. Takav stav smo zauzeli i pre fašističke najezde na Jugoslaviju. Pre te najezde naš stav je bio: protiv uvlačenja Jugoslavije u rat, a takva demokratizacija Jugoslavije koja će izraziti volju naroda, čime će se Jugoslavija učvrstiti u otporu protiv fašizma i fašističkog imperijalizma. U vreme aprilskog rata dali smo aktivnu podršku ratnim naporima u odbrani zemlje. A posle sloma jugoslovenske vojske u tom ratu i okupacije zemlje borba protiv okupatora je postala glavni cilj politike rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije.

U tom smislu Tito je na Majskom savetovanju Komunističke partije Jugoslavije 1941. godine izložio koncept oslobodilačke borbe protiv okupatora koja treba da bude stvar najširih narodnih slojeva i svih naroda Jugoslavije, kao i koncept društveno-istorijske sadržine te borbe.

Prema tome, ako je reč o početku organizovanja narodnooslobodilačkog rata i o našoj politici u to vreme, onda to samo po sebi dokazuje da se narodnooslobodilački ustanak nije razvijao spontano niti na osnovi ne-

[0] Odlomak iz studije Edvarda Kardelja: »Strategija ustanka i Titova stvaralačka uloga«. Izbor iz dela E. Kardelja, tom VII, str. 446—455, Beograd, 1979.

kakve pragmatističke politike Komunističke partije Jugoslavije. Naprotiv, to govori o tome da su Tito i Komunistička partija Jugoslavije još od početka rata imali veoma jasan koncept kako političke tako i vojne strategije narodnooslobodilačkog ustanka. Mi smo se tokom cele naše narodnooslobodilačke borbe čvrsto držali tog strateškog koncepta.

U toku aprila, maja i juna 1941. godine jugoslovenski komunisti su se ne samo politički, nego i organizaciono i tehnički pripremali da budu avangarda narodnooslobodilačkog ustanka kad narodne mase budu spremne da krenu u ustanak, bez obzira na to kakve će odluke doneti političke snage izvan narodnooslobodilačkog pokreta. Da smo se tada orijentisali na koaliciju sa političkim vrhovima stare Jugoslavije i da smo čekali njihovu saglasnost za ustanak, sigurno je da u tom slučaju ustanka ne bi ni bilo.

Kad je Hitler napao Sovjetski Savez, smatrali smo da je nastupio momenat za početak oružanog ustanka. Neki kritičari naše politike prigovaraju nam da smo tada počeli sa ustankom samo zato da bismo pomogli Sovjetskom Savezu. To nije tačno. Mi bismo bili avanturisti da smo iz bilo kojih političkih pobuda krenuli u oružani ustanak a da nisu postojale mogućnosti da se u tom ustanku angažuju najšire narodne mase. Istina, kao komunisti smatrali smo svojom dužnošću da treba da pružimo pomoć prvoj zemlji socijalizma i time istovremeno doprinesemo stvaranju i jačanju široke antihitlerovske koalicije koja će biti sposobna da zada smrtni udarac Hitleru. Međutim, istovremeno smo imali pred očima i sledeće dve činjenice. Prvo, najšire narodne mase su shvatile da je ulaskom Sovjetskog Saveza u rat sudbina Hitlerovog imperijalizma zapečaćena. To je bio snažan podsticaj za priliv sve većeg broja boraca u narodnooslobodilački ustanak. I drugo, široke narodne mase su bile razočarane izdajstvom i oportunističkim držanjem vodeće političke strukture stare Jugoslavije kako pre tako i za vreme aprilskog rata. Kao što sam već rekao, one su tražile nove političke snage koje će biti sposobne da organizuju i vode narodnooslobodilački ustanak. A narod ih je našao u narodnooslobodilačkom frontu, odnosno pokretu sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, koji je već u to vreme predstavljao uticajnu političku snagu u svim delovima zemlje. Poverenje u tu snagu predstavljalo je drugi podsticaj za ulazak širokih narodnih masa u narodnooslobodilački ustanak. Ta strateška politička orijentacija Komunističke partije Jugoslavije, koju je Tito formulisao na prvim sednicama partijskog rukovodstva posle aprilskog sloma Jugoslavije, bila je već u junu 1941. godine veoma jasno prisutna u svesti komunista u celoj zemlji. To može najbolje da potvrdi primer koji ću navesti.

Na dan 22. juna 1941. godine nalazio sam se u Ljubljani. Istog dana je održana sednica Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije. Već na toj sednici doneli smo odluku da treba odmah da počne narodnooslobodilački ustanak, iako nismo imali vezu sa Titom. Istovremeno smo izdali proglas koji je, u suštini, predstavljao poziv na ustanak, iako to izričito u njemu nije rečeno, jer smo očekivali i odluku druga Tita i partijskog rukovodstva koje se tada nalazilo, odnosno čije je sedište bilo u Beogradu. Na toj sednici smo formirali Glavni štab za Sloveniju i izdali naređenje da se svi vojni komiteti pretvore u komande partizanskih četa i da treba da počnu oružane akcije čim se dobiju instrukcije, odnosno naređenje Glavnog štaba. Štaviše, na tom sastanku smo utvrdili i ambleme partizanskih uniformi koji su bili gotovo sasvim isti kao oni koje je 4. jula 1941. godine i kasnije utvrdio Vrhovni štab sa Titom na čelu, iako u to

vreme nismo imali nikakvih mogućnosti za uzajamne kontakte. Takva neverovatna podudarnost bila je moguća zato što je u to vreme svim komunistima u Jugoslaviji bila jasna jedinstvena strategija Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta u pogledu pripremanog narodnooslobodilačkog ustanka. Zato su smešna nastojanja pojedinih ljudi u zemlji i u inostranstvu koji se bave istorijom našeg narodnooslobodilačkog ustanka kad pokušavaju da taj ustanak prikažu kao nešto spontano, a politiku rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije kao nešto pragmatističko i nametnuto stihijom. Pomenuta odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije bila je doneta upravo pod pretpostavkom da će ulaskom Sovjetskog Saveza u rat sa Hitlerom nastupiti baš takve posledice
0 kojima sam napred govorio, odnosno takvo raspoloženje masa, a time
1 takvi uslovi za oružani ustanak koje su predvideli Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije. Odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od 4. jula 1941. godine potvrdila je pravilnost takve ocene, a praksa je ubrzo potvrdila pravilnost tadašnje procene rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije.

TITOV KONCEPT STRATEGIJE I TAKTIKE NARODNOOSLOBODILAČKOG USTANKA I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE

Kad je reč o našoj vojnoj strategiji, čini mi se da još nemamo jednu svestranu analizu te strategije u svetlosti društveno-istorijskih zbivanja savremene epohe, pa i uloge Tita i Komunističke partije Jugoslavije u stvaranju i praktičnoj primeni te strategije. Imam utisak da su u tom pogledu ponekad neke analize pod uticajem projekcija kasnije nastalih shvatanja i pogleda na prošlo vreme. Bilo je čak perioda kada su se neki autori takvih analiza počeli stideti što smo u vreme narodnooslobodilačkog rata bili partizani, a ne »regulama armija«. A to je bila jedna od najvećih vrednosti našeg narodnooslobodilačkog ustanka i revolucije. Neki su pokušavali po svaku cenu da dokažu kako smo od početka bili nekakva regulama armija koja je vodila svoju politiku, zaboravljajući da je narodnooslobodilačka vojska u svim fazama svog razvoja bila armija narodnog ustanka i socijalističke revolucije. U stvari, i u ovom slučaju rat je bio samo produžetak politike drugim sredstvima.

A kad je reč o tome, ono što važi za državu važi i za politiku revolucionarne partije. Rat koji su pokrenuli i vodili jugoslovenski komunisti značio je politiku Partije i narodnooslobodilačkog fronta vođenu drugim sredstvima. Izgrađujući kurs saveza radnika, seljaka i demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ratu, mi smo - da upotrebim taj termin
- revolucionamo-vojnu doktrinu prilagođavali toj politici i konkretnim mogućnostima ratovanja u uslovima ustanka u jednoj okupiranoj zemlji. Jer, da je nismo prilagođavali, ne bismo ni mogli široke mase naroda mobilisati za rat.

Karakteristika naše narodnooslobodilačke borbe i ono novo što je ona dala revolucionarnom procesu u Evropi jeste što se u Jugoslaviji prvi put socijalistička revolucija spojila, odnosno ispreplitala sa narodnooslobodilačkim ratom. Kad to kažem, mislim na činjenicu da se tada prvi put u

Evropi radnička klasa predvođena svojom avangardom, Komunističkom partijom, i u savezu sa seljacima i demokratskom inteligencijom pojavila kao vodeća snaga narodnooslobodilačkog rata. A zatim, taj se rat vodio u jednoj okupiranoj zemlji usred Evrope, bez ikakvog oslonca na spoljne snage. Skromna pomoć u oružju stigla je kad je naš ustanak već bio prevalio veći deo svog puta, a znatnija tek u završnim fazama rata. I jedna i druga činjenica morala je uticati na Titov koncept strategije i taktike narodnooslobodilačkog ustanka.

Taj koncept je uneo u arsenal vojne strategije i taktike revolucionarne borbe takve novine koje su značajne ne samo za nas, nego i za mnoge druge slične revolucionarne pokrete u svetu.

Tito je polazio od političke strategije o kojoj sam već govorio, kao i od rasporeda i odnosa moći snaga koje su bile u konfliktu. Klasična teorija oružanog ustanka, koje se u drugom svetskom ratu i dalje pridržavala Komintema, odnosno mnoge komunističke partije, bila je pod uticajem oružanih borbi radničke klase u XIX veku i posebno oktobarske revolucije. Suština tog kocepta sastojala se u tome da je težište ustanka u gradovima i da on, po pravilu, treba da izraste iz štrajkova i demonstracija radnika. Oslanjajući se na takve koncepte, ne tako mali broj evropskih komunista je 1941. godine, pa i kasnije, kritikovao naš koncept ustanka kao »seljački« i bez šansi za uspeh. Prebacivali su nam što smo »otišli u šume«, umesto da se borimo u gradovima. A takav koncept koji su zagovarali drugi usmeravao je radničku klasu na frontalni sukob sa neprijateljem tamo gde je on bio najjači, dakle, na najteže uslove i oblike borbe. Jer u uslovima fašističke okupacije upravo se u gradovima nalazila snažna koncentracija ne samo oružanih snaga, nego i celokupne represivne nadgradnje. Znači, radnici i drugi borci za nacionalno oslobođenje morali bi se, tako reći, goloruki boriti protiv ogromne koncentracije moći neprijatelja. Samo slepac ili avanturist mogao se nadati da takva strategija oružane borbe može dati rezultate.

Osim toga, branioci takvih zastarelih koncepata oružanog ustanka zaboravili su da je seljak bio aktivno angažovan u borbi protiv okupatora i da je kao takav bio saveznik na koga se revolucionarni radnički pokret kao pokretač ustanka mogao osloniti, odnosno sa kojim je mogao računati u određivanju vojne strategije i taktike ustanka. A upravo sa tom činjenicom su Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta računali kad su se opredelili za partizanski rat. A to što je važilo za nas važilo je u to vreme, više ili manje, za sve okupirane evropske zemlje.

U periodu između dva svetska rata, a posebno sa pojavom nacističkog imperijalizma, bitno su se u odnosu na oktobarsku revoluciju promenili uslovi za svaki oružani ustanak, a pogotovo za oružani ustanak socijalističkog karaktera. U vreme drugog svetskog rata nastala je takva koncentracija moći i oružja i takva nadmoć vladajućih sistema u gradovima da ni najrevolucionarnija radnička klasa, ma kako bila organizovana, nije mogla goloruka da se suprotstavi toj snazi, osim metodima ilegalne političke borbe, diverzijama, sabotažama, individualnim terorom i slično.

Ti i takvi uslovi su nametali drukčiju taktiku i strategiju naše oružane revolucionarne borbe. Neprijatelj se mogao pobediti samo drukčijom strategijom i taktikom od one koja je u revolucionarnom radničkom pokretu važila kao »klasična«. Postalo je neophodno, rekao bih, angažovanje cen-

tralizovane mašinerije okupatora na širokom prostoru na kojem ona nije mogla više da dejstvuje kao što bi dejstvovala u uslovima podizanja barikada usred grada. A takav način prinudno »decentralizovanog« ratovanja zahtevao je od neprijatelja da angažuje velike kontingente svoje vojne snage koje nije imao uvek na raspolaganju.

Tito i Komunistička partija Jugoslavije su shvatili da je za pobedu narodnooslobodilačkog ustanka neophodno da snage tog ustanka budu sposobne da dekoncentrišu moć neprijatelja i da se sukobljavaju sa njegovim delovima tamo gde snage ustanka mogu da izvojuju pobedu. Jedino je takav koncept partizanskog rata kakav je Tito izgradio odgovarao našim uslovima. Mi smo, naravno, i u gradovima vodili sve oblike borbe, odnosno rata koji su bili realno mogući, to jest koji živu silu naše revolucije nisu izlagali opasnosti istrebljenja. Ali, težište naše narodnooslobodilačke borbe, pogotovo u njenim prvim fazama, bio je partizanski rat. Naravno, koncept partizanskog rata ne bi uopšte bio moguć da se nije oslanjao na koncept saveza radnika, seljaka i demokratske inteligencije. A on je bio moguć upravo zato što je - zahvaljujući politici narodnooslobodilačkog fronta - većina seljaka bila spremna da se bori zajedno sa radničkom klasom i da pomaže narodnooslobodilački ustanak. Sama ta činjenica najbolje pokazuje u kojoj meri je naša vojna strategija i taktika bila zavisna od političke.

REVOLUCIONARNA ARMIJA NARODNOOSLOBODILAČKOG USTANKA

Mi naš partizanski rat nismo shvatili samo kao pomoć velikim armijama naših saveznika u antihitlerovskoj koaliciji, kako to pokušavaju da prikažu neki loši ili zlonamemi komentatori istorije našeg narodnooslobodilačkog rata. Doduše, naš partizanski rat bio je i to, ali bio je nešto daleko više nego to. Za nas je partizanski rat bio polazna faza formiranja narodne revolucionarne armije ustanka koja će biti sposobna da samostalno, u ravnopravnosti sa armijama naših saveznika, učestvuje u donošenju konačnih odluka drugog svetskog rata uopšte i posebno u pogledu budućnosti Jugoslavije. A to je bio sastavni deo naše političke strategije. Slobodno se može reći da je u izgradnji takvog koncepta armije Titova uloga bila od dugoročnog istorijskog značaja. Jer taj se koncept pokazao u praksi uspešnim. A to je odlučujuće za jednu istorijsku ocenu.

Na bazi političke strategije i taktike o kojoj sam govorio Tito je neprekidno razvijao stvaralačku inicijativu za izgrađivanje celovitog sistema revolucionarne armije narodnooslobodilačkog ustanka na sve višem nivou i u sve razvijenijim oblicima. Na taj način naš narodnooslobodilački ustanak je ubrzo prerastao ne samo pojam pokreta otpora, nego je postao celovit sistem revolucionarne vlasti naroda koji se borio za svoj opstanak i za svoju punu pobedu, oslanjajući se na sve snažniju sopstvenu armiju. Kao takav on je borbom neprekidno održavao veću ili manju oslobođenu teritoriju i postepeno razvijao svoju oslobodilačku i revolucionarnu vojnu snagu, počev od odreda do brigada, divizija, korpusa i armija.

Posmatrajući stvari u toj svetlosti, mogli bismo reći da su narodnooslobodilački ustanak i proces formiranja njegove revolucionarne armije prošli kroz tri faze.

Prva faza bila je stvaranje četa i odreda, kao i bataljona u okviru većih odreda, i vođenje partizanskih ratnih akcija. Sa razmahom partizanskih odreda nastali su i razni oblici njihovog povezivanja u grupe odreda, operativne zone i slično. Odredi su imali vojnu i političku funkciju, to jest funkciju mobilisanja naroda za narodnooslobodilački ustanak. Stoga su oni bili uglavnom vezani za određenu teritoriju i vodili su uglavnom klasične partizanske vojne akcije.

Uspeh te faze ratovanja zavisio je prvenstveno od držanja seljaka, to jest od toga da li će se oni pridružiti radnicima i demokratskoj inteligenciji u pokretanju narodnooslobodilačkog rata. Zahvaljujući svojoj privrženosti slobodi svog naroda, kao i odgovarajućoj politici Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta, seljaci su to učinili. Velika većina seljaka je ili neposredno učestvovala u narodnooslobodilačkom ustanku ili ga je na ovaj ili onaj način podržavala ili ga je svojim pasivnim otporom objektivno olakšavala. Time je partizanski rat postao moguć i brzo se pretvorio u opštenarodni ustanak. Koncept povezivanja političke i vojne strategije time je dobio ubedljivu potvrdu.

Međutim, ustanak se nije mogao zadržati samo na elementarnim oblicima partizanskog rata i partizanske armije. Da bi ustanak zaista mogao biti uspešan, on je morao od partizanskih jedinica da stvori takvu udarnu snagu koja će biti u stanju da zadaje sve teže udarce neprijatelju i da, najzad, postane sposoban i za razbijanje koncentrisane vojne snage neprijatelja, to jest da oslobađa gradove i konačno istera neprijatelja iz zemlje. Upravo takvu perspektivu Tito je otvorio svojim konceptom prerastanja partizanskih odreda najpre u brigade, a kasnije i u krupnije jedinice koje će biti sposobne da vode rat u bilo kom delu zemlje i da se uspešno bore i sa velikim koncentracijama snaga neprijatelja. To je bila druga faza razvoja narodnooslobodilačke armije i samog ustanka.

U ostvarivanju takve strategije mislim da je Titova stvaralačka misao dostigla najviši domet. Takva strategija predstavljala je specifičnu karakteristiku jugoslovenskog narodnooslobodilačkog ustanka. Istovremeno ona predstavlja krupan doprinos teoriji i praksi oslobodilačkih ratova, naročito kad je reč o borbi sa nadmoćnijim snagama neprijatelja. Zahvaljujući upravo toj Titovoj strategiji, naš narodnooslobodilački ustanak je uspeo da izgradi udarne jedinice koje su bile sposobne da iz godine u godinu zadaju neprijatelju sve teže i teže udarce, a da se istovremeno ne odvajaju od osnovnih masa naroda. Pored brigada i krupnijih jedinica, partizanski odredi nisu bili ukinuti. Jer ti odredi su, oslobađajući zemlju, istovremeno imali veliku političku ulogu na terenu. Oni su bili neposredno ratno i političko oružje narodnog ustanka. Partizanski odredi su dekoncentrisali i demoralisali snage neprijatelja i bili su istovremeno stalan izvor sposobnih boraca za brigade i druge jedinice moderno organizovane narodnooslobodilačke armije. Taj aspekt naše vojne strategije je, u krajnjoj liniji, rezultat političke strategije o kojoj sam napred govorio.

Posle nemačke ofanzive na Užice nekima je izgledalo kao da smo izgubili rat, a, u stvari, upravo iz tih bitaka rodio se novi tip narodnooslobodilačke vojske. Naši borci su svesno išli u nove bitke. Očigledno, to se moglo dogoditi samo zato što su znali za šta se bore. Znali su da se ne bore za obnavljanje stare Jugoslavije, nego za nešto novo, za nove odnose u društvu.

Sećam se kad je decembra 1941. godine, posle povlačenja iz Užica, na Zlataru Tito održao prvu smotru ponovo organizovanih jedinica posle borbi kod Užica. Većina boraca u tim jedinicama su bili radnici. Sa njima je bio dosta velik broj seljaka, studenata i intelektualaca uopšte. Bili su izmučeni u borbama iz kojih su tek izašli. To je bio defile pred Vrhovnim štabom i veoma potresan događaj. Borci su bili gladni i gotovo bosi. Počeo je da pada i prvi sneg. Međutim, kad sam gledao lica tih boraca koji su prolazili pored nas, u snežnoj vejavici, gotovo su mi suze navirale na oči. Jer zaista je retka sreća jednog čoveka da vidi ne jedno, nego stotine i stotine lica na kojima se sve do posledŋjeg izražava spremnost da pogine za cilj kojega je duboko svestan.

Nešto kasnije, u Rudom, drug Tito je formirao Prvu proletersku brigadu. Tada sam imao utisak da se možda upravo na smotri na Zlataru kod Tita rodila ideja o formiranju proleterskih brigada. No, u svakom slučaju, bez obzira na to da li je taj moj utisak tačan ili nije, stvaranje proleterskih brigada je otvorilo novu stranicu u razvoju našeg narodnooslobodilačkog ustanka. Naravno, nije bitno što su se te brigade zvale proleterske. To ime odgovaralo je vremenu i situaciji kakva je nastala posle Užica, kada su nastala teška kolebanja u redovima seljaka i nekih naših saveznika u narodnooslobodilačkom pokretu.

U Sloveniji, na primer, nismo stvarali proleterske brigade. Razlog je pre svega bio taj što su uglavnom sve slovenačke brigade sačinjavali većinom ili velikim delom radnici, pa bi diferencijacija u imenima dovodila do nesporazuma u narodnooslobodilačkom pokretu. Osim toga, vodili smo računa i o ulozi Osvobodilne fronte, koja je imala širi karakter nego narodnooslobodilački front u nekim drugim delovima Jugoslavije. No, i u Sloveniji su stvarane udarne brigade i kombinovane jedinice i bile su istog tipa kao proleterske brigade. Isto kao u Srbiji, Bosni i drugim delovima Jugoslavije, i u Sloveniji je fomiranje jedinica odigralo presudnu ulogu u jačanju snaga narodnooslobodilačkog ustanka.

Osnovna karakteristika te druge faze u razvoju ustanka i njegove armije bilo je kombinovanje klasične partizanske taktike ratovanja sa krupnim operacijama na širim prostorima i sa koncentracijom narodnooslobodilačkih jedinica pod jedinstvenim rukovođenjem. Time se udarna snaga narodnooslobodilačke armije znatno povećala, ali ona je istovremeno zadržala manevarsku sposobnost partizanskih jedinica. Drugim rečima, u toj drugoj fazi razvoja narodnooslobodilačke armije ona je postala sposobna da istovremeno ratuje i partizanskom taktikom i sve krupnijim frontalnim ofanzivnim i defanzivnim operacijama sa koncentrisanim udarima protiv neprijatelja.

Treća faza u razvoju Titove vojne strategije i taktike nastavila se kad se naš ratni front spojio sa frontom sovjetske armije. U tom trenutku narodnooslobodilačka armija je već bila sposobna da uspostavi samostalan front protiv neprijatelja od Vojvodine do Jadranskog mora i da ga isteruje iz zemlje svojom koncentrisanom snagom. Na severa tog fronta ona je dobila značajnu pomoć sovjetske armije, a i pobede zapadnih saveznika kao i oružje koje smo dobili od njih bili su značajna pomoć, ali daleko najveći deo jugoslovenskog fronta držala je ona sama. Time je naša narodnooslobodilačka armija postala ravnopravni deo savezničkih armija. Istovremeno je završila svoj put od partizanskih odreda do razvijene armije savremenog

tipa, ostajući do kraja oružje narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Time je praksa u celini potvrdila osnovni kurs Titove vojne strategije kao dela celovite političke strategije narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije.

I STO RIJSKI ZNAČAJ POLITIČKE I VOJNE STRA TEGIJE NARODNOOSLOBODILAČKOG USTANKA I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE U JUGOSLA VIJI

Značaj te političke i vojne strategije došao je do punog izražaja krajem rata. Vojna i politička nadmoć narodnooslobodilačkog pokreta bila je toliko velika da snage starog političkog sistema više nisu imale nikakvu moć da ugroze punu pobedu socijalističke revolucije.

I tada je ponovo došla do izražaja Titova daleko vi dost. Imajući u vidu probleme sa kojima će se naša zemlja suočiti u borbi za svoje međunarodno priznanje, kao i teškoće koje u vezi sa time mogu nastati u okviru antihitlerovske koalicije, Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije kao i Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije odlučili su se za pregovore o društvenom i političkom karakteru nove Jugoslavije sa reformisanom jugoslovenskom vladom u Londonu, iza koje su, naravno, stajali zapadni saveznici. Sporazum Tito-Šubašić je bio izraz tog nastojanja. On je, u stvari, sadržao samo stav koji su Komunistička partija Jugoslavije i AVNOJ uvek zastupali, naime - da će narod posle rata sam odlučiti o obliku društvenih, međunacionalnih i političkih odnosa i o pitanju monarhije i republike. Ali, mi se u taj sporazum nismo upustili bezglavo, po svaku cenu i bez svog dugoročnog koncepta. Bili smo svesni da taj sporazum može da donese pozitivne rezultate narodima Jugoslavije samo ako ne ugrozi vodeću ulogu radničke klase u savezu sa drugim radnim masama. Bili smo spremni da prihvatimo određene koncesije kako bismo izbegli ona unutrašnja politička zaoštravanja koja je bilo moguće izbeći, kako bismo dokazali našu spremnost za demokratsko rešavanje suprotnosti i kako bismo olakšali međunarodno priznanje nove Jugoslavije, ali samo pod uslovom da ključne pozicije u društvu zadrže one društvene i političke snage koje su stvarno ratovale, to jest koje su sa Komunističkom partijom na čelu bile udružene u okviru AVNOJ-a.

U toku tih pregovora bili smo izloženi žestokom pritisku ne samo zapadnih vlada, nego i Staljina koji je tražio od nas da dozvolimo povratak kralju Petru. Međutim, upravo snaga narodnooslobodilačkog ustanka i njegove armije, koju smo uspeli tokom nekoliko godina izgraditi u moćnu revolucionarnu snagu, omogućila nam je da se odupremo i jednim i drugim zahtevima i da ostvarimo svoj politički koncept socijalističkog preobražaja društva.

Pobeda koju smo izvojevali svedoči da su politička i vojna strategija naše Partije bile ispravne, bez obzira na trenutna kolebanja, greške ili promašaje kojih je katkad tokom rata bilo. Stoga sve trenutne političke akcije i konkretne situacije u toku narodnooslobodilačkog rata treba posmatrati pre svega kroz prizmu tih osnovnih strateških pravaca naše borbe. Upravo zahvaljujući takvoj strategiji naše narodnooslobodilačke borbe, prelaz na revolucionarne društvene promene i izgradnju našeg socijalističkog društva

u periodu posle rata, to jest na puni razmah socijalističke revolucije, tekao je uglavnom mirnim, demokratskim putem. I tu se Titova misao koja je dovela do sporazuma Tito-Šubašić potvrdila kao ispravna.

Želeo bih tome dodati i svoje uverenje da ta pobeda ima i krupan međunarodni značaj za revolucionarne pokrete. Mislim, naime, da je vojna doktrina našeg ustanka i revolucije zaista predstavljala sasvim nov pristup strategiji i taktici oružanog ustanka. Ona je dokazala da se i mali narodi mogu uspešno boriti protiv nadmoćnog neprijatelja ako primenjuju strategiju i taktiku borbe koja odgovara savremenim uslovima. Osim toga, ona je ponovo dokazala da radnički pokret ne može računati na svoju pobedu bez demokratskog saveza sa seljaštvom, sa progresivnom inteligencijom i drugim slojevima radnog naroda.

Sve u svemu, možemo reći da se naš narodnooslobodilački rat kvalitativno razlikuje od svih pokreta otpora u Evropi. Kad to kažem, ponavljam, nikako ne želim da potcenim ogroman doprinos evropskih naroda koji su oni svojim otporom okupatoru i svojim partizanskim akcijama dali pobedi antihitlerovske koalicije. Ali, tako uporno i na Istoku i na Zapadu pokušavaju istorijske činjenice prikazivati u krivom svetlu - iz razloga koje nije teško pogoditi - da to moramo reći. Naša borba protiv okupatora nije bila samo partizanska borba, pa čak ni samo narodnooslobodilački rat, nego opštenarodna demokratska i socijalistička revolucija koja je uspela sopstvenim snagama - naravno, u opštim uslovima uspeha antihitlerovske koalicije koji su bili i nama pomoć - da oslobodi zemlju od okupatora i da uspostavi revolucionamo-demokratsku vlast naroda sa radničkom klasom na čelu.

Time, dakako, ne želim da tvrdim da je sve to isključivo subjektivna zasluga vodećih snaga narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Nema sumnje da su same objektivno date prilike stvorile neophodnost da se u novim uslovima deluje na nov način, to jest te objektivne prilike su se nametnule kao najbolji »savetnik« šta da se radi. O tome ubedljivo govori i činjenica da je sličnim putem pre nas prošla kineska revolucija, a posle nas oružani ustanci i narodnooslobodilački ratovi u Vijetnamu, u Alžiru i u drugim azijskim i afričkim zemljama.

Razume se, svi ti oblici revolucionane strategije i taktike ne mogu se poistovetiti. Ali se zato utoliko pre može reći da iskustvo naše vojne strategije i taktike, zajedno sa savremenim iskustvom drugih naroda i revolucionarnih pokreta, predstavlja veoma značajan doprinos iskustvu svetske borbe za oslobođenje potlačenih naroda, za društveni progres i socijalizam, koje se već koristilo i koje će se i u budućnosti koristiti.

A pre svega to je iskustvo za nas same. Sa tim iskustvom narodi Jugoslavije biće sposobni da brane svoju nezavisnost kao i slobodu unutrašnjeg socijalističkog, samoupravnog i demokratskog razvoja. Zato je upravo na tom iskustvu zasnovan i naš koncept opštenarodne odbrane.

Uvodna izlaganja

Delegacija naučnog skupa »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije« polaže venac na grob Josipa Broza Tita

Naučni skup »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije« otvorio je general-pukovnik Petar Gračanin, predsednik Organizacionog odbora i predložio da se minutom ćutanja oda pošta vrhovnom komandantu maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu i svim palim i umrlim borcima narodnooslobodilačkog rata.

Zatim je izabrana delegacija koja će u ime Naučnog skupa položiti venac na grob maršala Tita. U delegaciji su bili general-pukovnik Peko Dapčević, ratni komandant 1. armije, general-pukovnik Boško Šiljegović, ratni politički komesar 4. armije i general-pukovnik Petar Gračanin, načelnik Generalštaba Jugoslovenske narodne armije.

Predsednik Organizacionog odbora general-pukovnik Petar Gračanin upoznao je učesnike Naučnog skupa da su neki drugovi obavestili Organizacioni odbor da ne mogu radi bolesti ili drugih razloga prisustvovati skupu. Među njima su general-pukovnik Koča Popović, ratni komandant 2. armije, general-pukovnik Đoko Jovanić ratni komandant 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«, general-pukovnik Vlado Janjić - Capo ratni politički komesar Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, general-pukovnik Boško Ranitović i drugi.

Potom je predsedavajući general-pukovnik Petar Gračanin dao reč Veselinu Đuranoviću, predsedniku Predsedništva SFRJ.

O doprinosu Jugoslavije pobjedi nad fašizmom najbolje govore istorijske činjenice[1]

Veselin Duranović[2]

Dozvolite mi da vas u ime Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije pozdravim, sa željom da ovaj naučni skup, uz učešće najviših ratnih i poratnih rukovodilaca oružanih snaga naše zemlje i istaknutih naučnih i društveno-političkih radnika, da svestran doprinos rasvjetljavanju najvažnijih aspekata završnih operacija za konačno oslobođenje naše zemlje.

Čini mi posebno zadovoljstvo da pozdravim istaknute ratne vojne i političke rukovodioce - komandante i političke komesare divizija, korpusa i armija Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, koji su u brojnim partizanskim akcijama i borbama, u herojskim bitkama i ratnim operacijama, ispoljili veliki smisao i sposobnost, smjelost i umješnost u rukovođenju i komandovanju i time dali dragocjen doprinos pobjedi nad fašističkim okupatorima i njihovim domaćim slugama, i posebno uspjehu završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije.

Pokazala se ne samo opravdanom već izuzetno značajnom inicijativa da se putem organizovanja naučnih skupova o krupnim operacijama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije obilježi četrdesetogodišnjica pobjede nad fašističkim okupatorima. Realizacija ove ideje predstavlja doprinos naporima da se potpunije i temeljitije saberu bogata iskustva stečena u narodnooslobodilačkoj borbi, posebno u rukovođenju i komandovanju u specifičnim uslovima vođenja rata i revolucije.

Ovaj naučni skup o završnim operacijama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, odnosno Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje, zajedno sa ranije održanim naučnim skupovima o pojedinim krupnim operacijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, ima širi i dalekosežniji značaj, ne samo za oružane snage i vojnu nauku već i za druge društvene nauke i za naš društveni razvoj u cjelini.

Značaj ovakvih i sličnih skupova, kao i naučnoistraživačke aktivnosti u cjelini, treba posmatrati sa stanovišta potrebe za što objektivnijom i cjelovitijom spoznajom iskustava iz narodnooslobodilačkog rata, a posebno sa stanovišta korišćenja tih iskustava u daljnjem razvoju koncepcije opštenarodnog odbrambenog rata u savremenim uslovima. Jer, prilike i odnosi u današnjem svijetu stalno potvrđuju trajnu vrijednost Titove misli o potrebi da radimo kao da će stotinu godina biti mir, ali da se istovremeno spremamo kap da će sjutra biti rat. Podsjećam na ovaj aspekt naše strategije

*> Pozdravna reč na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije« 23. i 24. april 1985.

[2]> Predsednik Predsedništva SFRJ

Predsednik Predsedništva SFRJ Veseliti Đuranović govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

u. borbi za očuvanje nezavisnosti i slobode, jer zategnutost međunarodne situacije ne jenjava, uprkos izvjesnih nagovještaja poboljšanja. Posebno nas zabrivanja vojno-politički aspekt međunarodne situacije i odnosa. To, osobito, potvrđuje nerazumna trka u naoružavanju, koja se iz godine u godinu povećava i širi na sva područja u svijetu. Snaga oružja sve više postaje činilac na koji se oslanja i od kojeg se polazi u realizaciji političkih ciljeva. Postojeća krizna žarišta se ne smiruju, a javljaju se i nova. Sadašnji pregovori o razoružavanju i najavljeni politički kontakti na najvišem nivou između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država, nagovještaji su koji daju izvjesne nade da će nadvladati razum i da se svijet, umjesto približavanja, počne udaljavati od provalije samouništenja. No, sve upućuje na zaključak da se dugoročnije mora računati sa krizom međunarodnih odnosa. U tim i takvim uslovima postoje stalne opasnosti za nezavisne i nesvrstane zemlje, jer spoljni pritisci i pokušaji miješanja u unutrašnja pitanja već više puta su potvrdili realnost takvih prijetnji i opasnosti.

Otuda je na nama velika odgovornost da ne samo izbjegnemo moguća iznenađenja već i da stvorimo uslove za odbranu svoje slobode i nezavisnosti. Razumije se, ne potcjenjujući opasnosti koje bi mogle doći u datoj situaciji spolja, moramo neprekidno imati na umu da od unutrašnje političke stabilnosti i kohezije u biti zavisi i naša odbrambena moć, naša sposobnost da se sa uspjehom suprotstavimo svakom eventualnom nasrtaju na našu nezavisnost.

Snaga naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije bila je u snazi na-

 širih narodnih masa, okupljenih na platformi borbe Komunističke partije

Jugoslavije za nacionalno i socijalno oslobođenje, u bratstvu i jedinstvu koje se stvaralo kroz tu borbu, u ljudima i njihovoj vjeri u bolji život nakon oslobođenja, u njihovom uvjerenju da nema povratka na staro. Danas i ubuduće, ovo su osnovni činioci naše odbrane i takvu motivisanost naroda da brani zemlju ništa ne može zamijeniti. Otuda i odbrambeno-zaštitni interesi naše zemlje nalažu da se brže i efikasnije rješavaju postojeći ekonomski i društveni problemi, s ciljem da se bitnije ojača društveni i materijalni položaj radnog čovjeka i time trajno učvrsti njegov pozitivan odnos prema najvišim vrijednostima naše narodnooslobodilačke borbe, revolucije i socijalističke izgradnje - prema slobodi i nezavisnosti, prema bratstvu i jedinstvu svih naših naroda i narodnosti, prema boljem i sretnijem životu u socijalizmu.

Zbog svega toga, napori koji su nakon Trinaeste sjednice CK SKJ došli do izražaja u akcijama komunista i radnih ljudi i građana naše zemlje, u stvaranju jedinstvene idejno-političke platforme za obnovu revolucionarne akcije na rješavanju gorućih problema sa kojima je naše društvo suočeno u sadašnjoj etapi razvoja - imaju dalekosežan i u mnogo čemu odlučujući značaj. Preuzimanjem osnovnih zahtjeva iz opštepartijske akcije, koju je inspirisao i pokrenuo Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije, duboko demokratske po načinu i atmosferi i revolucionarne po sadržim i usmjerenju, Centralni komitet SKJ odlučno je opredijelio svoju akciju na jačanje idejno-političkog i akcionog jedinstva. To je i razumljivo, jer je to neophodan uslov za uklanjanje osnovnih uzroka koji blokiraju akciju socijalističkih samoupravnih snaga u borbi za savlađivanje privredne krize u skladu sa osnovnim opredjeljenjima Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i prevazilaženje zastoja u razvoju socijalističkog samoupravljanja. To je put i za širu, snažniju i efikasniju ofanzivnu akciju protiv tendencija i nasrtaja nacionalizma svih vrsta, odnosno njegovih uzroka koji se nalaze u Savezu komunista, u dijelovima privrednog sistema, ili u još uvijek jakim recidivima prethodnog perioda. To je, konačno, put za daljnju demokratizaciju društvenih odnosa.

U stvari, oživotvorenje koncepta opštenarodne odbrane i razvoja oružanih snaga na toj osnovi, kao i unaprijeđenje doktrine opštenarodnog odbrambenog rata u svim njenim aspektima i njena primjena u savremenim uslovima - nedvosmisleno podrazumijeva jasne ciljeve, smjer i platformu borbe u pogledu socijalnih i nacionalnih ciljeva i zadataka, s jedne strane, i puni oslonac na najšire slojeve naroda, s druge strane. To je važilo i za narodnooslobodilačku borbu, to je važilo za sve etape naše borbe za izgradnju socijalizma, to važi i za današnju etapu borbe za daljnji razvoj našeg društva.

Danas, kada se svestranije sagledavaju završne operacije za oslobođenje Jugoslavije od fašističkih okupatora, dužni smo da se još jednom podsjetimo jugoslovenskog doprinosa pobjedi nad fašizmom. Narodi i narodnosti Jugoslavije, predvođeni Komunističkom partijom s Titom na čelu, u četvorogodišnjoj borbi protiv mračnih snaga fašizma dali su značajan doprinos pobjedi antihitlerovske koalicije. O tom doprinosu treba govoriti objektivno i dostojanstveno.

Sve članice antihitlerovske koalicije dale su značajan doprinos pobjedi nad fašizmom i taj se doprinos mora cijeniti. Nesporno je da su najveći teret rata protiv fašizma podnijeli narodi Sovjetskog Saveza. Oni su dali najveće ljudske i materijalne žrtve. Crvena armija je odigrala odlučujuću •ulogu u vojnom slomu sila fašizma.

Narodi socijalističke Jugoslavije znaju da cijene žrtve i doprinos zemalja koje su se udružile u borbi protiv hitlerovske Njemačke i njenih fašističkih saveznika. No, s pravom očekuju da se njihove žrtve i doprinos na isti način cijene i uvažavaju.

Istorija borbe protiv fašizma ispisana je krvlju naroda i narodnosti Jugoslavije tokom četiri godine rata. Narodi naše zemlje nijesu počeli borbu protiv fašističkih sila Osovine u vrijeme kada je Crvena armija marširala u svojem pobjedonosnom hodu izvan granica Sovjetskog Saveza. Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji je počela onda kada je to bilo najpotrebnije, ali kad je bilo i najteže.

Događaji od dvadeset sedmog marta 1941. godine, i kasniji, uticali su na odlaganje napada hitlerovske Njemačke na Sovjetski Savez, što se odrazilo i na tok ratnih operacija u 1941. godini. Stoga je nužno te događaje objektivno sagledati, kako sa stanovišta njihovog uticaja na početni period rata, tako i sa stanovišta stvarnog doprinosa Jugoslavije pobjedi nad silama fašizma.

Po svojim razmjerama i vojnoj snazi, oslobodilačka borba naroda Jugoslavije, vođena na jedinstvenom ratištu u okupiranoj Evropi, tokom čitavog rata vezivala je u prosjeku 30 - 35 okupatorskih divizija i još 200
- 250 hiljada pripadnika kvislinških formacija, što je činilo značajne vojne snage, koje se nijesu mogle upotrijebiti protiv saveznika na istočnom ili bilo kojem drugom frontu.

Naša narodnooslobodilačka borba od samog početka nije bila pokret otpora. To je bio oružani ustanak. Jugoslovenski front, prema snazi oslobodilačke vojske, veličini i stalnosti slobodne teritorije, broju angažovanih snaga sila Osovine i gubicama koje je nanio fašističkom agresoru, bio je jedan od stalno otvorenih snažnih frontova borbe protiv nacističke Njemačke i njenih fašističkih saveznika. Od 80.000 boraca u prvoj, najtežoj ratnoj godini, Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije izrasli su u završnoj godini rata u oslobodilačku vojsku od oko 800.000 boraca, organizovanih u divizije, korpuse i armije, spremne i sposobne da vode završne operacije velikih razmjera za oslobođenje zemlje. Činjenica da je u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije poginulo preko 305.000 boraca, od ukupno 1,706.000 žrtava koje su narodi i narodnosti Jugoslavije dali u toku drugog svjetskog rata, najbolje govori o jugoslovenskom učešću i doprinosu pobjedi nad silama fašizma. Jugoslavija je bila jedina zemlja u porobljenoj Evropi, u kojoj je od početka do kraja rata postojala slobodna teritorija i stvorena oslobodilačka armija bez neposrednog oslonca na vojne snage i frontove koje su držali Sovjetski Savez, Velika Britanija i SAD, a kojoj je pomoć saveznika počela da pristiže tek pošto su narodnooslobodilački pokret, Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije izvojevali odlučujuće vojne i političke pobjede nad fašističkim okupatorom.

Najzad, prema poznatim izjavama najviših rukovodilaca pojedinih zemalja antihitlerovske koalicije, datih još u toku rata, oslobodilačka borba naroda i narodnosti Jugoslavije bila je primjer i podstrek drugim evropskim narodima da pružaju otpor i ustaju u borbu protiv fašističkih sila.

Sve su to istorijske činjenice koje potvrđuju istinu o velikom doprinosu Jugoslavije pobjedi antihitlerovske koalicije, istinu koju smo morali ne jedanput dokazivati, ali za koju se valja boriti i radi žrtava koje su pale i radi naše sadašnjosti i radi naše budućnosti.

Naša narodnooslobodilačka borba je mogla dati tako velike, istorijske rezultate u borbi protiv mračnih sila fašizma, jer je tu borbu inspirisala, organizovala i njome rukovodila Komunistička partija Jugoslavije, razvijajući zastavu bratstva, jedinstva i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti naše zemlje, zastavu nacionalnog i socijalnog oslobođenja.

Podsjećajući se na završne operacije za konačno oslobođenje zemlje, oživljavajući uspomene na te velike dane naše istorije, sa ponosom se sjećamo vođe naše revolucije i vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, maršala Josipa Broza Tita i njegovog velikog doprinosa našoj borbi i pobjedi nad fašizmom. Njegov doprinos i djelo imaju trajnu vrijednost. Snaga Titove misli i djela kao političkog i vojnog stratega, inspirisala je i usmjeravala našu narodnooslobodilačku borbu sve do njenog pobjedonosnog završetka. Oslanjajući se na političke i vojne sposobnosti velikog broja proslavljenih vojnika naše revolucije - istaknutih partizanskih komandanta i političkih komesara, koji su tokom borbe i rata, uporedo sa njenim uspješnim razvojem i razmahom ratnih operacija, od vojnih rukovodilaca četa i bataljona, izrastali u istaknute komandante i komesare brigada, divizija, korpusa i armija - Tito je i u najtežim trenucima narodnooslobodilačke borbe, duboko poniruć u sve uslove i okolnosti vođenja oslobodilačkog rata i znalački osmišljavajući njegove tokove, u skladu sa razvojem situacije, uspješno vodio našu narodnooslobodilačku borbu i revoluciju, do konačne pobjede.

*

Pozdravljajući vas još jedanput, uvjeren sam da će ovaj značajan naučni skup, zajedno sa drugim prethodno održanim, dati doprinos ne samo razvoju teorije ratne vještine već i podstaći nove inicijative na unapređenju sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, povećanju efikasnosti rukovođenja i komandovanja u oružanim snagama i jačanju odbrambene moći naše zemlje koja će uvek biti u funkciji zaštite slobode i nezavisnosti i njenog međunarodnog položaja i osiguranja uslova za jačanje napora i efikasnosti u ješavanju gorućih problema u razvoju našeg društva, za dobro i napredak svih naroda i narodnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Historijski značaj i međunarodne dimenzije narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941-1945. godine[1]

Admiral flote Branko Mamula[2]

Narodnooslobodilačka i revolucionarna borba i narodnooslobodilački rat u cjelini, kao međaš u historiji Balkana, za jugoslavenske narode i narodnosti, za njihovu historiju, po sebi predstavljaju epohalnu veličinu. Upravo zbog toga sam se i odlučio da ovom prilikom i ovim povodom govorim o značaju i nekim značenjima narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije za našu historiju i za ukupnu pobjedu antihitlerovske koalicije nad fašizmom, i o nekim njegovim osobenim svojstvima, koja se pokazuju kao iskustvo trajne i univerzalne vrijednosti. Takav pristup nužno nameće najmanje dva zahtjeva metodološke prirode: *prvo*, da se narodnooslobodilački rat naroda i narodnosti Jugoslavije smesti u širi kontekst svjetsko-historijskih zbivanja u toku drugog svjetskog rata kao cjeline pojave, i drugo, da se on posmatra u historijskoj retrospektivi i perspektivi naših naroda i narodnosti u borbi za očuvanje njihovog historijskog identiteta. U protivnom, ne bi se mogli shvatiti niti duh i smisao, niti osobenosti narodnooslobodilačkog rata kao posebnog tipa rata i osobenosti njegove ratne vještine.

ZNAČAJ NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA U OSTVARIVANJU HISTORIJSKOG IDENTITETA NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE

Narodnooslobodilački rat je najvažniji događaj u dugovjekovnoj historiji jugoslavenskih naroda i narodnosti i prijelomni momenat u očuvanju i obogaćivanju njihovog punog historijskog identiteta. Ako ovu hipotezu i nije mogućno u cjelini potkrijepiti valjanim argumentima na ovako ograničenom prostoru koji je uvjetovan konkretnim povodom i svrhom, njoj u prilog je mogućno navesti nekoliko značajnih historijskih presjeka, kao komparirajućih elemenata u analizi narodnooslobodilačkog rata kao društveno-historijske pojave.

Ako za trenutak zanemarimo daljnju prošlost naših naroda i narodnosti (što inače ne treba činiti), pa se samo zadržimo u okvirima novijeg doba, može se istaći da je naša historijska nauka, a osobito ona koja se bavi pitanjima novije političke historije naših naroda i narodnosti, ustvrdila nekoliko međaša koji su bitno utjecali na kasnija zbivanja na našem prostoru i na naš historijski položaj i međubalkanskim i međuevropskim

[1]) Uvodno izlaganje na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Savezni sekretar za narodnu odbranu

odnosima. Tek u usporedbi s tim bitnim, prijelomnim događajima naše novije prošlosti mogućno je sagledati narodnooslobodilački rat u svoj njegovoj historijskoj veličini.

Pođimo od takozvane velike istočne krize koja se djelimično razriješila Berlinskim kongresom 1878. godine. Istočna kriza i najavljeni i već očiti proces raspadanja Otomanskog carstva na našim prostorima nisu rezultirali očekivanim poboljšanjima položaja naših naroda i njihove historijske perspektive. Umjesto proširivanja njegove autonomije i svekolike političke emancipacije, velike evropske sile, vođene svojim pragmatsko-političkim interesima, izmislile su nove modele hegemonizma: stvaranje »Velike Bugarske« i pravo Austro-Ugarske na aneksiju Bosne i Hercegovine itd. Na taj način, popunjava se praznina koja nastaje istiskivanjem otomanskog feudalnog imperijalizma, ali ne samostalnošću naroda i krajeva koji su vjekovima bili izloženi toj imperijalnoj politici, već proširivanjem geostrateških interesa tadašnjih evropskih sila. Već . tada su podstaknute tendencije velikodržavlja kod većine novostvorenih balkanskih nacionalnih država i udareni su temelji teritorijalnim pretenzijama nekih naših današnjih susjeda prema teritorijama nastanjenim našim narodima.

Savezni sekretar za narodnu odbranu admiral flote Branko Mamula govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Dva balkanska rata (1912. i 1913) drugi su veliki međaš suvremene historije naših naroda. Njima, istina, nisu bili zahvaćeni svi narodi i narodnosti tadašnje Jugoslavije, već samo jedan njihov dio, ali su posljedice tih događaja od nesumnjivog značaja za sve druge naše narode i narodnosti, iako su se mnoge od njih posredovano ispoljavale. Prvi od ta dva rata vođen je s ciljem konačnog obračuna s turskom dominacijom. Njime su stvorene pretpostavke za proširivanje nezavisnosti i političke autonomije na krajeve koji su vjekovima bili pod Turcima - konkretno govoreći, to se prije svega odnosilo na Makedoniju. Ipak, umjesto širenja prostora slobode balkanskih naroda, odmah nakon završetka toga rata započinje drugi, ali sada između savezničkih balkanskih država, prije svega radi što većeg širenja prostora svoga utjecaja. Dakle, svi ti događaji nisu objektivno značajnije pomjerili granicu emancipiranosti naših naroda i narodnosti. Naprotiv, unijeli su neke nove momente u buduće, vrlo oštre balkanske podjele, kojima je to područje inače bilo opterećeno historijskim nasljeđem. Zbog toga će Balkan dobiti onaj ružni atribut - »bure baruta«.

Prvi svjetski rat - prvi u historiji koji je u svjetskim razmjerama vođen za podjelu kolonija - bio je imperijalistički rat, u kome su naši narodi pod-

nijeli teret znatno iznad svojih mogućnosti. Kao što je poznato, prvi svjetski rat je počeo napadom habsburške carevine na mlade države Srbiju i Crnu Goru koje su bile u procesu vojne konsolidacije nakon dva uzastopna balkanska rata. A to je upravo ono što Austro-Ugarskoj nije odgovaralo i težila je da što prije ratom spriječi taj proces, kako bi otklonila svaku prepreku na svom putu prodiranja na istok.

Prema Lenjinovim ocjenama društvenog karaktera tog rata koji je on, u cjelini uzev, okarakterizirao kao imperijalistički rat, ove dvije južnoslavenske države na Balkanu vodile su pravedan, odbrambeni rat. Tome treba dodati i činjenicu da je srpska Socijaldemokratska partija, uprkos tome što se radilo o neizazvanoj spoljnoj agresiji, glasala protiv ratnog budžeta, slijedeći dosljedno političku liniju Druge internacionale. Ali, ono što je u svemu tome bilo najtragičnije, južnoslavenski narodi su se našli suprotstavljeni jedni drugima i tog puta kao mnogo puta ranije u historiji, i uvijek u službi tuđih ciljeva i interesa. Da bi se razumjeli historijska suština i značenje prvog svjetskog rata za naše narode i narodnosti, treba istaći da je prije toga i u toku njegovog vođenja kulminirala jugoslavenska ideja koja je podrazumijevala ujedinjenje u zajedničku državu. Ona se nije izražavala samo u proklamacijama institucionaliziranih političkih tijela (Jugoslavenski odbor i dr.) već i na vrlo konkretan način - na strani Srbije i Crne Gore u ratu su učestvovali dobrovoljci iz redova svih južnoslavenskih naroda koji će kasnije ući u sastav jugoslavenske državne zajednice. Južnoslavenski narodi u Austro-Ugarskoj u snaženju i jačanju Srbije i Crne Gore i njihovim uspjesima u prvom svjetskom ratu vidjeli su priliku za svoje oslobođenje. Otuda se kod njih, odmah poslije objave rata Srbiji, javila težnja da postanu dobrovoljci. Najveći broj Jugoslavena, emigranata iz Austro-Ugarske, koji su se početkom rata zatekli u Srbiji i Crnoj Gori stavili su se na raspolaganje srpskoj i crnogorskoj vojsci. Od tih dobrovoljaca formirani su dobrovoljački odredi (Jadranski, Radnički, Zlatiborski i Gomjački), od Sremaca, koji su prešli u Srbiju poslije povlačenja Prve srpske armije iz Srema,[3)] septembra 1914. godine formiran je Sremski dobrovoljački odred, koji je u borbama za odbranu Beograda, oktobra 1915. godine, skoro sav izginuo. Poslije kolubarske bitke[4]* preostali dobrovoljci su se svrstali u Prvi dobrovoljački bataljon, a od novih dobrovoljaca iz Bosne i Vojvodine, i onih koji su stigli iz Rusije i Amerike, formiran je Dobrovoljački odred od oko 4.000 ljudi. Dobrovoljci su stizali iz raznih krajeva svijeta. Već prvih mjeseci 1915. godine stvorena je među iseljenicima u Sjevernoj i Južnoj Americi organizacija Jugoslavenska narodna odbrana, najtješnje povezana s Jugoslavenskim odborom u Londonu. U prvo vrijeme saveznici su nerado prihvatali prevoženje dobrovoljaca, ali je već krajem 1916. godine vlada SAD dozvolila prikupljanje dobrovoljaca za srpsku vojsku. No, kako Amerika još nije bila stupila u rat, dobrovoljci

[3)] Poslije bitke na Ceru, u kojoj je austrougarska vojska bila potučena, general Poćorek je planirao novu ofanzivu protiv Srbije. Prema tom planu, 5. i 6. armija trebalo je da dejstvuju ofanzivno u donjem i srednjem toku Drine, na frontu od Ljubovije do Rače, a slabije austrougarske snage, koje su ostale nakon odlaska 2. armije na front u Galiciju, trebalo je da organizuju odbranu na r. Savi. Saveznici su, u vrijeme galicijske bitke, tražili od srpske komande da preuzme ofanzivu u Sremu, kako bi se olakšala situacija na ruskom frontu. Srpska vrhovna komanda je prihvatila zahtjev saveznika i naredila je 1. armiji i Timočkoj diviziji prvog poziva, iz sastava 2. armije, da preduzme ofanzivu u Sremu. Te srpske snage su noću, 5/6. septembra 1914. forsirale r. Savu i izvršile prodor u Srem. Međutim, zbog borbi na Drini Vrhovna komanda je bila primorana da obustavi dejstva u Sremu i da 1. armiju prebaci na Drinu.

[4)] Kolubarska bitka vođena je od 16. novembra do 2. decembra 1914. godine.

su upućivani u tranzitni logor u Sant Luis u Kanadi, odakle su brodovima prebacivani u Bizertu, u Prvi srpsko-hrvatsko-slovenački puk. Poslije tromjesečne obuke dobrovoljci su prebačeni na solunski front. Prema nepotpunim podacima, do kraja rata je kroz prihvatni centar u Bizerti prošlo oko 9.000 dobrovoljaca.

Za razliku od Amerike, ekonomska i politička emigracija u Italiji nije imala uvjeta za formiranje dobrovoljačkog pokreta. Oktobra 1914. godine italijanska vlada je zabranila hrvatskim iseljenicima osnivanje dobrovoljačke Jadranske legije. Ni kasnije, mada je već prešla na stranu saveznika, Italija nije omogućila odlazak dobrovoljaca, uglavnom Dalmatinaca, Istrana i Slovenaca, iz zarobljeničkih logora na solunski front.

Najmasovniji dobrovoljački pokret zabilježen je među Jugoslavenima mobiliziranim u austrougarsku vojsku koji su pali u rusko zarobljeništvo. Već krajem 1914. godine počinju se prikupljati prvi dobrovoljci, ali tek od 1916. godine pokret za odlazak na front dobija široke razmjere. Poslije sporazuma ruske i srpske vlade i odobrenja ruske Vrhovne komande, od prijavljenih dobrovoljaca formirane su dvije srpske dobrovoljačke divizije od kojih je januara 1917. godine formiran Dobrovoljački korpus, jačine 9.014 oficira i 42.260 podoficira i vojnika. Iz sastava tog korpusa, na zahtjev srpske vlade, prebačeno je iz Rusije preko Arhangelska u Veliku Britaniju, a odatle u Francusku, pa u Solun 19.427 dobrovoljaca. Drugi dio dobrovoljaca, poslije izbijanja revolucije u Rusiji, decembra 1917. godine, po odobrenju sovjetske vlade krenuo je preko Sibira, Mandžurije, Japana, Tihog okeana i Crvenog mora i stigao je u Solun u proljeće 1918. godine. U toku te i prethodne godine iz Rusije je ukupno stiglo na solunski front 12.696 dobrovoljaca. Računa se daje u prvom svjetskom ratu bilo ukupno oko 32.000 dobrovoljaca, pripadnika južnoslavenskih naroda koji su dotad bili u okvirima Austro-Ugarske carevine ili su činili političku i ekonomsku emigraciju u drugim dijelovima svijeta. Na taj način su južnoslavenski narodi i na djelu pokazali političku volju i odlučnost da se udruženim snagama odupru stranim zavojevačima, što je bez sumnje odlučujuće utjecalo na snaženje jugoslavenske ideje.

O prvom svjetskom ratu (1914-1918) kao historijskom međašu u naprijed naznačenom smislu može se zaključno reći da je on, mada je započet i vođen, prije svega, zbog interesa i sukoba velikih sila (u čemu je osnovno bilo da je Njemačka htjela da korijenito izmjeni političku kartu svijeta i međunarodni sistem time što će, kao evropska hegemon-sila sa izrazito naraslom industrijskom i vojnom moći, osigurati sebi za dugo vremena vodeću poziciju i snažan privredni rast), bio od izuzetne važnosti u historiji balkanskih naroda. Pošto su srednjoevropske sile htjele da Balkanski poluotok pretvore u područje svog političkog i privrednog širenja, historijske težnje za slobodom na balkanskom tlu prvi put su najoštrije ispoljene u otvorenom ratnom sukobu s pojedinim velikim silama i njihovim blokovima. Bez obzira na sve varijante ratnih programa Centralnih sila, u pitanju je bila njihova težnja da ovaj prostor potčine sebi. Pri tome su Centralne sile prema pojedinim državama i narodima preduzimale posebne selektivne mjere i akcije, ali uvijek sa istim opštim ciljem. U slučaju potpunog uspjeha Centralnih sila u ratu trebalo je da neke države budu uništene ili, u najmanju ruku, da egzistiraju teritorijalno bitno umanjenje i sa simboličnim suverenitetom (Srbija, Crna Gora), dok bi druge države, koje bi bile saveznice Centralnih sila, iako teritorijalno proširene, suštinski

Radno predsedništvo naučnog skupa »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

bile tako vezane za Njemačku političko-vojnim (tj. trajnim) savezom, privrednim i kulturnim vezama, da bi stvarno postale vazalne zemlje (Bugarska, Turska). Pri tome su se Berlin i Beč svjesno koristili unutarnjim balkanskim podjelama i prije svega »velikobugarskim« programom, da bi produbljivanjem razdora na Balkanu lakše postigli svoj cilj. Ipak, na Balkanu je, u konačnom zbiru, djelovala slijedeća podjela: Centralne sile su na svojoj strani u ratu, osim onih dijelova Balkana koje je habsburška država ranije sebi pripojila, imale i Bugarsku, vođenu težnjama za stvaranjem nadmoći na Poluotoku. Time je podjela išla isključivo putem pripremljenim nedavnom historijom.

Što se jugoslovenske ideje tiče, tim ratom je bio presječen njen normalni historijski razvitak. Srbiji i Crnoj Gori rat su nametnule dvije centralne sile. On je bio nametnut i jugoslovenskim narodima koji su živjeli u granicama države Habsburga, s tim što im je, kao pripadnicima te države, bilo predodređeno da na frontu tog svjetskog rata učestvuju na drugoj strani. Ovdje se, ipak, najhitnijim čini to što je sa slabljenjem državne moći Austro-Ugarske sve jasnije pokazivao snagu jugoslavenski pokret na njenim teritorijama, usprkos dubokom usjeku koji su u njega unijele prethodne godine toga rata. Slomom Centralnih sila, u jesen 1918. godine, taj pokret je bio činjenica od najvećeg značaja, a oslanjao se ne samo na tradiciju u do tada nezavisnim jugoslavenskim državama - Srbiji i Crnoj Gori
- nego i na autohtonu tradiciju na austro-ugarskom tlu. Velike sile pobjednice, po okončanju rata, samo su priznale nastalu situaciju, a ne i rješavale pitanje da li stvoriti ili ne jednu državu na jugoslavenskoj osnovi.

U modernoj historiji Balkana, koja koincidira s početkom buđenja nacionalne svijesti jugoslavenskih naroda i s njihovom borbom za nacionalno

oslobođenje, tj. borbom za obnavljanje nacionalnih država koje su još u srednjem vijeku, jedne ranije, a druge kasnije, potpale pod vlast dviju susjednih velikih imperija na istoku i zapadu (Otomanskog i rimsko-njemačkog, odnosno habsburškog carstva), javljale su se mnogobrojne i raznovrsne ideje za premošćavanje i negiranje vjekovima naslaganih suprotnosti, predrasuda i sporova i na toj osnovi podijele koje su karakterizirale odnose između južnoslavenskih naroda kao njihovo negativno nasljeđe historije i tradicije.

Kao što je rečeno, naspram južnoslavenskih naroda i njihovih težnji za ujedinjenjem stotinama godina stajale su za ono doba moćne države i na istoku i na zapadu, bilo u liku aktuelnog ili potencijalnog gospodara. Protiv tih sila i njihovih interesa naši narodi - ekonomski i kulturno nerazvijeni, u velikoj mjeri izmiješani sa brojnim i drugim etničkim grupama, vjerski netolerantni - nisu bili kadri da pojedinačno izvojuju pobjedu na bilo kojem važnijem sektoru društvenog, ekonomskog i kulturnog života. I upravo takva situacija počela je u raznorodnim južnoslavenskim sredinama, među različitim društvenim slojevima i političkim subjektima, rađati misli i ideje o jedinstvu kao putu spasenja i opstanka.

Etnička srodnost naših naroda, njihova geografska povezanost i zajedničke želje, vjekovne težnje da izađu iz potčinjenog položaja i ovisnosti o drugima i da nadiđu vlastitu zaostalost, kao i primjeri ujedinjenja drugih evropskih naroda i zemalja, navodili su na to da se zanemare postojeće razlike u tradicijama, kulturi, jeziku, vjeri i načinu života i da se za svaki poseban nacionalni interes traži uporište u jedinstvu jugoslavenskih naroda.

Pojedinci, različiti socijalni slojevi, različiti pokreti, političke partije i vlade u pojedinim južnoslavenskim zemljama razmišljali su ponaosob i sporazumno o jugoslavenskom pitanju, a izražavali su htjenja i ciljeve, prije svega vlastite sredine. Ukoliko su se njihove misli, ideje i stavovi više približavali, podudarali i međusobno inspirirali, utoliko je osnovna ideja vodilja jačala.

Nije mi namjera da u ovoj prilici govorim o najrazličitijim koncepcijama jugoslavenskog ujedinjenja (počev od geneze, odnosno od jugoslavenstva kao varijante ilirizma,[5)] do raznih ideja o jugoslavenskoj federaciji kao što su one o balkanskoj i podunavskoj federaciji, austroslavističke, unitarističke, do onih koje ujedinjenje anticipiraju na revolucionaran način). Također ne bih govorio ni o organiziranim političkim snagama i pojedincima, pokretačima i nosiocima te ideje, koji su se u mnogo čemu razlikovali po svojim shvatanjima, programima i praktičnim političkim koracima, ali treba istaći ono što im je bilo zajedničko, a to je podudarnost u ocjeni položaja naših naroda (političkog i kulturnog) i ubjeđenje da im je spas u ujedinjenju. Historijski smisao i vrijednost tog shvatanja najbolje se ocrtava kada se zna da ono nije nastalo u samo jednom narodu, jednoj klasi, jednoj političkoj partiji ili čak jednoj generaciji, već naprotiv, plod je stremljenja više naraštaja i raznorodnih političkih činilaca.

Sazrijevanjem svijesti u svih Južnih Slavena, da se samo udruženim snagama, objedinjeni u jedinstvenu zajednicu mogu oduprijeti stranim

[5)] Ilirizam - hrvatski narodni pokret ili preporod. Obuhvatao je period od 1835. do 1848. godine. Ovaj pokret se odlučno i s uspjehom suprotstavljao mađarizaciji Hrvatske radeći na stvaranju južnoslavenske jezičke zajednice i povezivanju južnoslavenskih naroda. On se, istovremeno, suprotstavio i Austriji i feudalnom društvenom uređenju, pa je imao oslobodilački karakter kako u nacionalnom, tako i u socijalno-političkom pogledu.

silama i ostvariti svoje vjekovne težnje za nacionalnom, političkom i kulturnom emancipacijom, sazrijevala je i ideja o jugoslavenstvu, koja je na kraju rezultirala jedinstvenom državnom zajednicom.

Epilog prvog svjetskog rata, u državnotvomom pogledu, bilo je prvodecembarsko ujedinjenje,[61] sa kojim je izgledalo da je konačno ostvaren vjekovni san najprogresivnijeg dijela naših naroda da se ujedine u slobodnu i samostalnu državnu zajednicu ravnopravnih naroda. Dogodilo se, međutim, da je takva velika ideja deformirana, i u suštini iznevjerena u dvostrukom smislu: *prvo,* ostali su mnogi krajevi i dijelovi naših naroda izvan svoje matice kao posljedica nagodbi i međusobnih *ustupaka velikih sila,* prije svega preko leđa naših naroda, i *drugo,* režim nije priznavao čitave narode, gušio je svaki progres. Nije, stoga, ništa čudno što su mnogi tu novostvorenu državu smatrali pravom tamnicom naroda. Ta državna zajednica svojim nedemokratskim, u suštini antinarodnim karakterom stvorila je u svijesti ljudi neku vrstu odijuma prema jugoslavenskoj državnosti uopće, što će ideolozi svih separatizama vrlo vješto koristiti u svojim političkim igrama i manipulacijama sve do današnjih dana. To je, dijelom, razlog izvjesnog neshvatanja značaja države za politički identitet naših naroda i narodnosti, što se u predvečeije drugog svjetskog rata vrlo rječito manifestiralo u negativnom stavu u vezi sa odbranom zemlje, izraženom u brojnim polemikama, raspravama i publikacijama, pa i dijelu partijske inteligencije, usprkos vrlo jasnom stavu KPJ, koji je bio izražen u njezinoj odluci da komunisti kao najrodoljubiviji i najprogresivniji dio narodnih masa treba da brane Jugoslaviju takvu kakva jeste.

Narodnooslobodilački rat 1941 - 1945. godine predstavlja međaš u našoj historiji koji je radikalno okrenuo njezine tokove i procese. Iako je prošlost svih naših naroda i narodnosti i teška i slavna, može se slobodno reći da prava historija Jugoslavije i njezinih naroda i narodnosti počinje tek od toga događaja i historijskog procesa. Evo i nekoliko neobrazloženih argumenata u prilog toj tezi.

- Naši narodi i narodnosti mnogo puta u svojoj historiji ratovali su ili na strani pobjednika, ili na strani poraženih. Iako su često bili na velikoj sceni, uglavnom su imali epizodne uloge. Uvijek su drugi o njima odlučivali, a oni su bili dodatak ratne ili političke igre velikih sila. Tek u narodnooslobodilačkom ratu naši narodi i narodnosti krupnim koracima izlaze na veliku historijsku scenu, da se sami izbore za svoje mjesto u suvremenom svijetu. Dakle, u narodnooslobodilačkom ratu naši narodi, svi bez izuzetka, bili su neposredni akteri vlastite historije i tvorci svoje sudbine.

- Narodnooslobodilački rat je, i pored nezapamćene ideološke i političke propagande, svih vrsta podjela (historijskih, političkih, vjerskih), okupatorske vlasti i mnoštva marionetskih režima, i bukvalno govoreći, ujedinio sve naše narode i narodnosti. Naravno, pod tim podrazumijevam njihov rodoljubivi dio - okupljen oko platforme narodnooslobodilačke bor-

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba proglasilo se na Hrvatskom saboru, 29. oktobra 1918, za novi vrhovni organ državne uprave Južnih Slavena u Austro-Ugarskoj, i time prekinulo svaku vezu s habsburškom monarhijom. Istovremeno je proglašeno stvaranje države Južnih Slavena, nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Ovo isto suvereno tijelo obznanilo je, 24. novembra, ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i Cmom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Slične odluke su donijete u Novom Sadu za Vojvodinu i u Podgorici za Crnu Goru, pa je 1. decembra 1918. godine proglašeno u Beogradu stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

be. Bilo je to, kako je maršal Tito figurativno ali duboko istinito znao kazati, u pravom smislu oružano bratstvo svih naših naroda i narodnosti. I upravo u tome je veličina uloge koju je Partija s Titom na čelu odigrala u narodnooslobodilačkom ratu, njegovom pokretanju i vođenju. Svojom strategijom narodnooslobodilačke borbe Partija je veoma jednostavno i vrlo efikasno tukla sve okupatorske strategije, koje tu narodnooslobodilačku komponentu nisu uzimale u obzir ili one koje su joj se izdajom nastojale suprotstaviti. Na toj oslobodilačkoj strategiji izgrađeno je bratstvo i jedinstvo kao jedina istinska formula i princip uspostavljanja ukupnih odnosa među našim narodima i narodnostima u budućoj državnoj i samoupravnoj zajednici.

Narodnooslobodilački rat je sinteza narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe, pri čemu se radi o dvije strane jedinstvenog procesa oslobođenja naroda i radnih masa od svih oblika ugnjetavanja - nacionalne obespravljenosti i socijalnog izrabljivanja. On je već od samog njegovog početka bio sinteza i jednog i drugog, jer je njegov revolucionarni karakter bio uvjet i sadržaj narodnooslobodilačkog i, obrnuto, nije moglo biti ni govora o punom socijalnom oslobođenju - dakle, o socijalističkoj revoluciji, ako se istodobno ne izborimo i za puno nacionalno oslobođenje od spoljnjeg neprijatelja, ali i od svih ranijih poznatih oblika unutarnjeg nacionalnog ugnjetavanja i obespravljivanja.

- Na tekovinama narodnooslobodilačkog rata stvorena je jugoslavenska državna zajednica na posve novim osnovama i novog karaktera. Može se, u stvari, reći da je jedna od njegovih velikih tekovina obnavljanje jugoslavenske državnosti. Značaj te tekovine ima neprocjenjivu međunarodnu političku važnost i značenje. Poznato je da je jedan od osnovnih ciljeva Hitlerove šestoaprilske agresije bio da se Jugoslavija uništi kao država, da se zbriše s karte Evrope. Praktična izvedba toga cilja poznata je i nemam nameru da je ovom prilikom elaboriram. Želim samo naglasiti da je Jugoslavija kao država, bez obzira na njezinu društvenu suštinu i karakter, bila ozbiljna prepreka svim strategijskim nastojanjima velikih sila da ostvare svoj utjecaj na Balkanu i u Sredozemlju. U svim svojim opcijama velike sile su s njom morale računati ili kao sa saveznikom, ili kao s potencijalnim protivnikom. Nisu slučajno zavojevači i okupatori nastojali plasirati i dokazati da je Jugoslavija kao državna zajednica neodrživa u uvjetima naslijeđene vjekovne podijeljenosti i razjedinjenosti njezinih naroda, njihovog različitog civilizacijskog razvoja i vezanosti za istočnu odnosno za zapadnu tradiciju i kulturu, te da se suprotnost istoka i zapada kao jedna od temeljnih proturječnosti epohe najrječitije i najoštrije ispoljava na prostoru Jugoslavije, dijeleći ga na dvije suprotstavljene tradicije i kulture. To, na žalost, i danas mnogi pokušavaju dokazati, a mnogi se i dalje zlurado nadaju da će im budući razvoj dati za pravo. Narodnooslobodilački rat je, međutim, uvjerljivo opovfgao tu tezu. Iz njega je izašao model državne zajednice novog tipa - jedino mogući u uvjetima date strukture i obilježja jugoslavenskih naroda i narodnosti. Komunistička partija s Titom na čelu dokazala je da Jugoslavija kao državna zajednica naroda i narodnosti nije fikcija već puna realnost. U stvari, Jugoslavija kao državna zajednica jeste i neophodan uvjet ostvarivanja punog suvereniteta svakog njezinog naroda i narodnosti ponaosob. Van okvira jugoslavenske državne zajednice puni suverenitet i subjektivitet njezinih naroda ne bi bilo mogućno ostvariti. Ni u jednoj velikodržavnoj projekciji koja računa na dio našeg prostora i na-

Savezni sekretar za narodnu odbranu, admiral flote Branko Mamuta u razgovoru sa novim načelnikom Generalštaba Zorkom Canadijem i Milošem Šumonjom, bivšim zamenikom saveznog sekretara za narodnu odbranu

šeg življa - nema mjesta ni za kakvu nacionalnu autonomiju. To se vrlo uvjerljivo može testirati analizom odnosa, koji vladaju u našem današnjem okruženju, kao i analizom historijskih konstanti u tom domenu međunarodnih odnosa i ponašanja. Naši narodi u tom pogledu nemaju nikakvih iluzija. Upravo je i to jedan od snažnih kohezionih činilaca naše zajednice i pored nekih suprotnih shvatanja i izvjesnih divergentnih ponašanja koja se povremeno konstituiraju na osnovu parcijalnih interesa.

Uspostavljanjem Jugoslavije kao države ravnopravnih naroda i narodnosti, na demokratskim osnovama, postavljena je snažna brana negativnom utjecaju velikih sila na balkanske države. Razumije se, kao proces ti utjecaji i dalje djeluju. Različiti su oblici i sadržaji toga procesa, ali Jugoslavija je praktična negacija nelegalnog i nasilnog utjecaja time što dokazuje na djelu da može ravnopravno surađivati sa svim zemljama i narodima bez obzira na njihovu političku, ekonomsku i ideološku opredeljenost ili pripadnost i da istodobno bude jedan od značajnih činilaca pokreta nesvrstavanja. Na drugoj strani, ona to ostvaruje i energičnim suprotstavljanjem svakom pokušaju ugrožavanja njezinog suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti integriteta kao državne zajednice, ma sa koje strane to dolazilo.

- Narodnooslobodilački rat je omogućio da se matici zemlji pripoji značajan dio krajeva koji su bili neopravdano oduzeti, čime je dao praktičan doprinos širem okupljanju naših naroda u jedinstvenu zajednicu.
- Narodnooslobodilački rat je, napokon, pokazao kakva sudbina očekuje svaku kolaboraciju i nacionalnu izdaju. Nijedan pojedinačno uzet marionetski režim, odnosno kolaboracionalistički pokret nije mogao ostvariti ni prividni suverenitet, kao što ni svi skupa nisu mogli konstituirati Zajedničku strategiju protiv narodnooslobodilačkog pokreta, jer su bili u

svojoj osnovi antinarodni, antijugoslavenski i društveno retrogradni. Oni su mogli u ratnom vihoru privremeno egzistirati samo uz čvrst oslonac i zaštitu okupatora.

Ovaj dio izlaganja zaključio bih konstatiranjem činjenice na kojoj se temelji osnovna teza kojom sam i počeo. Narodnooslobodilački rat je na historijsku pozornicu svom silinom izbacio naše narode i narodnosti kao samostalne i autentične tvorce svoje sudbine i svoje historije. Njihova sloboda, nezavisnost i federativna državna zajednica slobodno i ravnopravno ujedinjenih naroda jesu njihovo vlastito djelo, ni od koga podareno i ničim nametnuto. Radi se o trajnoj tekovini - i jugoslavenski narodi i narodnosti, radnička klasa, radni ljudi i građani izražavaju punu riješenost i spremnost da je kao takvu brane od svih oblika ugrožavanja.

O DOPRINOSU JUGOSLA VIJE SA VEZNIČKOJ POBJEDI NAD FAŠIZMOM

O našem doprinosu ukupnoj pobjedi Antihitlerovske koalicije nad fašizmom napisane su čitave studije i mnoge historiografske rasprave i publikacije. Gotovo da se tome nema šta dodavati. Ne pokrećem ovo pitanje da bih bilo što u toj poznatoj građi eventualno revalorizirao, već zbog trenutka u kojem se sada nalazimo - obilježavanja jubileja pobjede nad fašizmom. Naš doprinos je ogroman, u stvari, najveći mogući. Mi se time ponosimo, time treba da se ponose i budući naši naraštaji, ali ne zato da bismo zapostavljali doprinos drugih ili da bismo se samo hvalisali, već zbog izuzetno velike motivacione snage te historijske činjenice u jačanju odbrambene svijesti i uvjerenja naših naroda i narodnosti, svih slojeva stanovništva, a u prvom redu mlade generacije, da možemo braniti i odbraniti svoju zemlju i sve tekovine narodnooslobodilačkog rata o kojima sam govorio, s osloncem prvenstveno na vlastite snage.

To saznanje i na njemu zasnovana odgovarajuća doktrinama opredjeljenja u domenu općenarodne odbrane i društvene samozaštite ishode, kao i iskustvo trajne vrijednosti, iz historijske istine da su jugoslavenski narodi i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu veoma aktivno i faktički po prvi put u svojoj historiji tako snažno utjecali na svjetska zbivanja. Dajući svoj pun doprinos savezničkoj pobjedi nad fašizmom, mi smo se rame uz rame svrstali u isti stroj sa velikim protagonistima modeme historije - razumije se prema našim mogućnostima, a po mnogo čemu, i po mnogim priznatim mjerilima, i znatno iznad tih mogućnosti. U prilog toj tezi ističem nekoliko činjenica:

— slobodarske težnje naših naroda i narodnosti podstaknute djelovanjem Komunističke partije Jugoslavije i uz njezino puno angažiranje, prouzrokovale su otkazivanje Trojnog pakta, što je poslužilo kao povod za otpočinjanje šestoaprilskog njemačkog napada na Jugoslaviju. Nema sumnje da je to umnogome poremetilo dinamiku ostvarivanja nekih strategijskih ciljeva fašističke Njemačke, štaviše, može se tvrditi da je to izazvalo i izvjesno korigiranje njemačkih strategijskih zamisli kao što je odlaganje plana »Barbarosa« za više od mjesec dana, što je za one prilike i, kako se pokazalo, nedovoljnu pripremljenost SSSR-a za rat, imalo strategijski značaj;

- Kad je riječ o ukupnim gubicima savezničkih zemalja, odnosno zemalja Antihitlerovske koalicije, ukazao bih na nekoliko podataka: sve ostale savezničke zemlje, izuzev SSSR-a, koji je imao ukupno 20 miliona gubitaka, i Poljske, koja je izgubila 6 miliona i 100 hiljada ljudi, imale su ukupno oko 5 miliona gubitaka, odnosno 0,7 odsto od ukupnog broja njihovog stanovništva a, kao što je poznato, Jugoslavija je u drugom svjetskom ratu imala ukupne gubitke od 1 milion i 705 hiljada ljudskih žrtava, što je činilo 10,8 odsto od ukupnog broja stanovnika. Prema tome, po broju ukupnih ljudskih gubitaka među zemljama Antihitlerovske koalicije Jugoslavija zauzima treće mjesto (iza SSSR-a i Poljske).

Slično je stanje i u pogledu broja poginulih boraca savezničkih snaga. U odnosu na broj stanovnika, ukupan broj poginulih savezničkih vojnika, bez SSSR-a i Poljske, iznosi 1,217.000 ili 0,17 odsto. Da podsjetim, naši gubici u oružanoj borbi iznose 304.540, odnosno 2 odsto od ukupnog broja stanovnika, čime Jugoslavija zauzima drugo mjesto (iza SSSR-a) po broju poginulih boraca. U poređenju s ukupnim vojnim gubicima u ljudstvu 18 savezničkih zemalja, izuzev SSSR-a i Poljske, to iznosi čitavih 25 odsto, odnosno 1/4 od tih gubitaka.

Međutim, treba reći da mi doprinos Jugoslavije pobjedi nad fašizmom ne mjerimo samo prema žrtvama koje je naša zemlja u toj borbi podnijela već i prema broju i veličini neprijateljevih snaga koje smo za sve vrijeme rata vezivali na jugoslavenskom ratištu, a posebno prema broju i veličini gubitaka koje smo nanijeli fašističkim snagama, kako u ljudstvu, tako i u materijalu.

Za sve vrijeme trajanja drugog svjetskog rata za naše ratište bilo je vezano mnogo neprijateljskih vojnika, prosječno ekvivalenta 30-50 fašističkih divizija. Broj neprijateljskih vojnika neprekidno se povećavao od 1941. godine - kada je iznosio 660.000, do 1943. godine - kada je povećan na 920.000. Odnos snaga u ljudstvu bio je, za skoro sve vrijeme trajanja rata, povoljniji za neprijatelja (1941. godine 8,2 : 1, 1943. godine 2,7 : 1), a tek 1945. godine - u završnim operacijama taj odnos bio je 1,1 : 1 u našu korist. Odnos snaga u ratnoj tehnici, posebno suvremenoj, nije se mogao ni uspoređivati - fašističke snage su, kao što je poznato, u tom pogledu imale višestruku prednost.

Međutim, u vojnoteorijskom i praktičnom smislu posebnu pažnju zaslužuje činjenica da je neprijatelj za sve vrijeme trajanja rata na bojnom polju, odnosno u neposrednoj oružanoj borbi trpio veće gubitke nego jedinice Narodnooslobodilačke vojske - 447.000 poginulih i više od 500.000 ranjenih, što znači da su njegovi samo nepovratni gubici na našem ratištu bili oko 20 odsto od ukupnih snaga koje su se uopće za vrijeme trajanja pojavljivale na našem prostoru - oko 2,5 miliona vojnika. Nanijeti su mu znatni gubici i u ratnoj tehnici i u materijalu: zaplijenjeno je i uništeno oko 3.600 topova, preko 13.000 mitraljeza, 30.000 puškomitraljeza, preko 600.000 pušaka, preko 6.000 minobacača, 928 tenkova, 309 aviona, preko 20.000 motornih vozila. Prema kriterijima popune, koji su važili u drugom svjetskom ratu, ta količina bi bila dovoljna da se naoruža 56 pješadijskih i tri oklopne divizije, kao i šest avio-pukova. Narodnooslobodilačka vojska je, također, imala velike gubitke, oko 300.000 boraca. Gubici su se na objema stranama povećavali iz godine u godinu, pri čemu su neprijateljevi stalno bili veći od naših. To potvrđuje da je oružana borba na ju-

goslovenskom ratištu bila neprekidna, da je intenzitet te borbe narastao i da je naša ratna vještina bila efikasnija od neprijateljeve.

Ukupni doprinos narodnooslobodilačkog rata našoj epohi jeste, prije svega, u činjenici što je u praksi pokazao i potvrdio mogućnost uspješne borbe jedne relativno male i nerazvijene zemlje protiv moćne sile. To naše iskustvo je, svakako, značajan doprinos procesu historijskog buđenja naroda, koji je naročito intenziviran u antikolonijalnoj revoluciji nakon drugog svjetskog rata, te je zadobio univerzalno svjetsko značenje.

OSOBENOSTI NARODNOOSLOBODILAČKOG RA TA KAO OBLIKA RATA I OSOBENOSTI RATNE VJEŠTINE

Na osobenosti narodnooslobodilačkog rata kao oblika rata i ratne vještine koju smo primjenjivali u njegovom okrilju utjecala su obilježja historijske epohe, međunarodna vojno-politička situacija i, razumije se, više objektivnih činilaca koji su djelovali na unutarnjem planu. Ali, na to je sustinski utjecao i subjektivni faktor, posebno talenat i vojnička genijalnost Josipa Broza Tita kao stratega i vojskovođe.

Bitno obilježje historijske epohe, kao epohe imperijalizma, bila je pojava fašizma kao deformiranog oblika kapitalističkog društva, što je uvjetovalo drugačiju političku sadržinu drugog svjetskog rata od one koja je bila poznata iz prvog svjetskog rata. Složenost uvjeta same pojave drugog svjetskog rata zahtijevala je konkretan historijski pristup i stvaralačku primjenu naučnog metoda u analizi svjetsko-historijskih uvjeta koji su determinirali drugi svjetski rat. Konkretan historijski pristup podrazumijeva, prije svega, sagledavanje društvenih pojava u njihovoj cjelovitosti i uvažavanju principa razvojnosti u svjetsko-historijskim kretanjima. Takav pristup omogućio je da se predvidi opasnost od fašizma i da se ocijeni karakter i definiraju suština i sadržaj drugog svjetskog rata. Time se objašnjava i činjenica da je Komunistička partija Jugoslavije, uprkos nedoumicama koje su vladale u krugovima Kominteme i kontroverznim stavovima koje je ona zauzimala u vezi s ocjenama karaktera toga rata, od početka imala jasan pogled i stav u vezi s karakterom drugog svjetskog rata koji je bio, kako sam već rekao, nešto sasvim drugo u odnosu na prvi. Partija je od početka do kraja rata imala jasan stav ne samo o njegovom karakteru nego i o njegovoj političkoj i vojnoj sadržini i nikad ga nije mijenjala.

Komunistička partija Jugoslavije, s Titom na čelu, pravovremeno je uočila i upozoravala na opasnosti koje prijete od fašizma. Još 1938. godine, kada je Njemačka izvršila nasilno priključivanje Austrije, a nešto kasnije i okupaciju Čehoslovačke, CK KPJ je upozoravao: »Hitlerizam nije prijatelj ni 'dobar susjed', već zakleti neprijatelj slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije. Njegove izjave o neutralnosti i prijateljstvu prema nama, lažne su kao i dojučerašnja njegova obećanja prema Austriji... Sutra će njegove čete da provale preko Karavanki u Jugoslaviju. Hitler obnavlja staro njemačko carstvo i Viljemov plan 'Drang nach Osten'. Taj put vodi preko Jugoslavije na Jegejsko more. U tome ga pomaže Musolini, koji sebi traži Dalmaciju i Bosnu...«.[7]' Suglasno takvim procjenama Tito i Partija su poduzimali više konkretnih mjera na planu jačanja jedinstvenog Narodnog

[7]) *Pregled istorije SKJ,* IRP, Beograd 1963, str. 256.

fronta, kao najšire baze za okupljanje svih rodoljubivih i naprednih snaga, radi pružanja otpora fašističkoj agresiji koja se neizbježno približavala, odnosno za podizanje općenarodnog ustanka i vođenja općenarodnog oslobodilačkog i revolucionarnog rata, nakon sloma vojske i političkog sistema Kraljevine Jugoslavije.

Drugo bitno obilježje našoj epohi dala je socijalistička revolucija kao svjetski proces potaknut oktobarskom revolucijom u Rusiji, a zatim i drugi svjetski proces - antikolonijalna revolucija. Već tada su se ispoljavale, makar i u rudimentarnim oblicima, revolucionarne i oslobodilačke tendencije indikativne za procjenu i zaključivanje o tome kuda smjera progresivni dio čovječanstva.

Kao odraz ovih najopćijih obilježja epohe nastali su veoma složeni opći spoljni uvjeti za otpočinjanje i vođenje narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije. U svojstvu najhitnijih općih spoljnih uvjeta treba imati u vidu da je:

(1) drugi svjetski rat bio najveća međunarodna vojno-politička konfrontacija u historiji ljudskog društva. U njemu se odnos i raspored vojnih moći nisu uspostavljali na ideološkoj osnovi već na bazi konkretnih političkih interesa i ciljeva, tako da su u istom antifašističkom frontu bile zemlje raznovrsnih društveno-političkih sistema;

(2) rat je vođen uz postojanje i učešće prve socijalističke zemlje - Sovjetskog Saveza, čije su oružane snage bile glavna okosnica Antihitlerovske koalicije;

(3) u vrijeme donošenja odluke o podizanju ustanka u Jugoslaviji fašistički zavojevači su već bili porobili gotovo cijelu Evropu. Jugoslavija i Grčka bile su posljednje žrtve fašističke agresije na starom kontinentu;

(4) fašističke sile Osovine uspostavljale su okupacioni sistem u svim porobljenim zemljama i otpočele organiziranu pljačku i eksploataciju prirodnih bogatstava, izvora energije, proizvodnih potencijala i radne snage za svoju ratnu mašineriju;

(5) u dijelu okupiranih zemalja Evrope bio je u toku proces konstituiranja pokreta otpora ili se moglo računati s takvim procesom;

(6) druga tehnološka revolucija omogućila je uvođenje u naoružanje kvalitativno novih i raznovrsnih sredstava ratne tehnike. Tako su tenk i avion preplavili bojište. Bilo je jasno, da će taj rat biti manevarski i maksimalno ofanzivan, budući da je već bila demonstrirana, na najgrublji način, strateška koncepcija »munjevitog rata«. Međutim, iako je ta koncepcija svojim osnovnim značenjem sugerirala zaključak o kratkotrajnosti toga rata, sve druge okolnosti upućivale su na suprotan zaključak.

U okviru tih općih uvjeta koji su vladali u Evropi i svijetu, jugoslavenski narodi i Komunistička partija Jugoslavije nalazili su se u osebujnom međunarodnom političkom i vojnostrategijskom položaju, koji je bio izuzetno težak i nepovoljan. Takav položaj determinirali su slijedeći posebni uvjeti: bivša jugoslavenska vojska bila je razbijena i razoružana; kralj i vlada izbjegli su u inostranstvo; zemlju su okupirale i raskomadale fašističke sile i njihovi sateliti, uz neposredno učešće i svestranu podršku kvislinga; najveći dio domaće buržoazije surađivao je, više ili manje, otvoreno s okupatorom; administrativni aparat bivše države velikim dijelom se stavio u službu okupacione vlasti (kolaboracija) i kvislinških tvorevina; teritorija naše zemlje, sa svojim nepostojećim granicama, bila je okružena lancem fašističkih i satelitskih snaga i izolirana od saveznika; okupator je

bio moderno organiziran i naoružan, i držao je znatno jače okupacione snage u našoj nego u bilo kojoj drugoj evropskoj zemlji.

Svaki od navedenih posebnih uvjeta, i svi zajedno, nepobitno potvrđuju Titovu postavku da se sve ono što smo činili u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, kao i činjenica da smo na koncu izvojevali čistu vojničku pobjedu, ne može shvatiti ako se posmatra samo sa stanovišta klasičnih vojnih doktrina, jer za to odista nije bilo nijednog bitnog strategijskog elementa koji su, kao takav, uvažavale i vrednovale klasične doktrine. Posebno je značajno istaći činjenicu da nije postojao kontinuitet državne teritorije, a u početku ni dijelova slobodne teritorije. Jedina organizirana snaga u zemlji bila je KPJ sa svojih 12.000 članova i 30.000 skojevaca. Privredni sistem je zamro i bio je u potpunom rasulu, a i ono malo što se proizvodilo bilo je pod potpunom kontrolom okupacionih i kvislinških vlasti i služilo je za zadovoljavanje potreba fašističkih vojnih mašinerija. Nije bilo vojne organizacije niti sredstava ratne tehnike, osim oko 550 mitraljeza i puškomitraljeza, 23.000 pušaka i municije, što je prikupljeno i sakriveno nakon kapitulacije bivše vojske.

Teško je naći primjer u modernoj historiji ratova i revolucija da je neka vodeća društvena snaga povela rat i postavila sebi takve radikalne političke i vojne ciljeve, a da pri tom nije raspolagala gotovo nikakvom vojnički organiziranom silom za ostvarivanje tih ciljeva, kao što je to 1941. godine učinila KPJ, s Titom na čelu.

Svestrano analizirajući okruženje, Tito je logično zaključio da nikakva premoć u odnosu vojnih snaga mjerena klasičnim parametrima ne dolazi u obzir. Zbog toga je tražio nova, originalna i adekvatna rješenja kako u koncipiranju snaga i sredstava revolucionarne i oslobodilačke borbe, tako i u metodu organiziranja i vođenja te borbe.

Narodnooslobodilački rat je, kao što je poznato, po formi bio općenarodni, a po sadržaju oslobodilački i revolucionarni rat. Historijski gledano, to je nov oblik rata, sa isto tako novim sadržajem - istovremeno narodnooslobodilački i revolucionarni, odnosno bio je to rat čitavog naroda za nacionalno oslobođenje i po mjeri socijalističke revolucije.

Ovakva sadržina narodnooslobodilačkog rata otkrivala je mogućnost da se animiraju i angažiraju u njemu ne samo radništvo, kao revolucionarni subjekat, već i čitav narod. U okolnostima kada nismo imali razvijenu radničku klasu, to je uistinu bio jedini mogući put oživotvorenja marksističke ideje o naoružanom narodu. U tom smislu narodnooslobodilački rat je predstavljao prvi put u praksi cjelovito ostvareni model teorije
0 naoružanom narodu, mada je parcijalnih ostvarenja u tom pogledu bilo
1 ranije.

U takvom konceptu revolucije, koji se zasniva na učešću najširih narodnih masa u borbi, a to će reći i u oružanoj borbi kao glavnom i odlučujućem obliku revolucionarne borbe u uvjetima kakvi su bili u Jugoslaviji 1941. godine, koncepcija stvaranja revolucionarne armije dobija značenje jednog od najglavnijih ne samo vojnih već i društveno-političkih pitanja teorije i prakse revolucije.

Dosadašnja istraživanja i spoznaje ratne prakse uopće, a posebno narodnih i revolucionarnih ratova, nedvojbeno navode na tvrdnju da su najvažnija ostvarenja u ratnoj vještini NOR-a bila slijedeća: u tehnološkom smislu ostvarena je sinteza oslobodilačke i revolucionarne borbe u okvirima jedinstvenog ratnog procesa; stvorena je narodna revolucionarna

armija po tipu kombinirane, partizansko-regulame vojske; ostvaren je u praksi nov tip narodnog i revolucionarnog rata (općenarodni oslobodilački i revolucionarni rat) u obliku proširenog partizansko-konvencionalnog rata, i u tom okviru kombinirani, partizansko-frontalni oblik oružane borbe.

Mogućnost povezivanja i stapanja oslobodilačke i revolucionarne borbe u okviru jedinstvenog ratnog procesa uočena je na osnovu potpunog uvida u socijalno-klasne i nacionalne suprotnosti kojima je bilo bremenito staro građansko društvo u Jugoslaviji i analizom novih suprotnosti nastalih okupacijom zemlje. Odavde je uslijedio zaključak da će se udvostručavanjem ciljeva borbe udvostručiti i motivi i volja za borbu i otpor najširih narodnih masa svrstanih u širokom frontu, na čijem je čelu bila KPJ. Takva koncepcija i doktrina revolucije omogućile su stvaranje masovnog i demokratskog narodnooslobodilačkog pokreta, koji će prerasti u eminentan revolucionarni pokret. Bez revolucionarne sadržine našeg narodnooslobodilačkog rata ne bi se mogao postaviti ni cilj potpunog oslobođenja zemlje, i obratno.

Sinteza oslobodilačke i revolucionarne borbe ostvarena u narodnooslobodilačkom ratu kao jedinstvenom ratnom procesu, kvalitativno je nova pojava u historiji ratova. Ovo originalno ostvarenje našlo je, tako rekuć, masovnu primjenu i potvrdu u toku svjetske antikolonijalne revolucije.

Revolucionarni lik Komunističke partije Jugoslavije i revolucionarna i kreativna uloga naše revolucije omogućili su veoma brz proces revolucionarnog sazrijevanja masa, što je bio osnovni uvjet za njihovo samoorganiziranje kao revolucionarne armije. Ovo je uistinu značilo konstituiranje kvalitativno novog oblika vojne moći kao negacije vojne moći građanskog društva, tj. odbrambeno organiziranje narodnih masa i nastajućeg društva kao naoružanog naroda.

Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, u svim svojim oblicima organiziranja i fazama razvoja, od početka su poprimili narodni i revolucionarni karakter, koji su zadržali sve do danas kao svoje suštinsko obilježje. Po svom društvenom karakteru Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije bili su instrument narodne vlasti i, istodobno, zajednička vojna sila svih naših naroda i narodnosti.

U užem vojnom smislu, vojnu silu revolucije, koja je sve brže narastala, trebalo je pretvarati u stalnu ustanovu revolucije, odnosno u sistem koji će efikasno funkcionirati u skladu s datim vojnostrategijskim uvjetima.

Modeli vojnog organiziranja iznalaženi su u živoj praksi vojnog revolucionarnog djelovanja, uvijek primjereni revolucionarnom karakteru narodnooslobodilačkog rata i strategijskoj koncepciji upotrebe oružanih snaga u njemu.

Uporedo s povećanjem brojnog stanja i jačanjem materijalno-tehničke baze oružanih snaga teklo je i organizaciono učvršćivanje Jugoslavenske armije, jačanje pojedinih njezinih vidova i rodova i usavršavanje sistema komandovanja.

Stvaranje i razvoj Ratne mornarice i Ratnog vazduhoplovstva, također predstavlja značajan elemenat u razvoju naših oružanih snaga, posebno u smislu njihovog osposobljavanja da, pored kopnenog dijela ratišta, izvode borbena dejstva i na primorskom dijelu ratišta i u vazdušnom prostoru.

U završnom periodu narodnooslobodilačkog rata Jugoslavenska armija je - po svojoj unutarnjoj strukturi, sastavu i jačini - predstavljala moderno

opremljenu i izgrađenu vojnu silu sa svim elementima suvremene organizacije i potpuno prilagođenu uvjetima frontalnog ratovanja i zahtjevima jugoslavenskog ratišta.

Kada se govori o ostvarenju u domenu ratne vještine u vezi s odbrambenim ratom kao »proširenim« partizanskim ratom, treba istaći da tu nije riječ o tradicionalnom već o posebnom tipu partizanskog rata, isto tako kao što je naš narodnooslobodilački rat bio poseban tip narodnog rata i poseban tip revolucionarnog rata. Zato se naš narodnooslobodilački rat i revolucija ni po jednom svom bitnom svojstvu ne bi mogli uklopiti u formulu poznatu kao »metod partizanskog ratovanja«. Ono po čemu se oni bitno razlikuju od svih pređašnjih ratova partizanskog ili konvencionalno-partizanskog tipa jeste to što su u njima kombinirani svi elementi (akcije regularne armije, partizanskih odreda i narodnih ustanaka) u različitim odnosima veličina, zavisno od konkretne strategijske situacije, ali tako da regulama armija primjenjuje istovremeno i frontalni i partizanski način ratovanja, neovisno od odnosa tih elemenata koji se kombiniraju. Drugim riječima, Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, nakon njihovog ustrojstva kao redovne regularne armije, sačuvali su i održali partizanski karakter, prije svega partizanski način dejstva. U protivnom, oni ne bi uspjeli vojnički pobijediti višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, kao što, sasvim izvjesno, naša revolucija ne bi bila uspješna da se nije pristupilo stvaranju regularne armije. Takav model kombiniranja elemenata snaga u strukturi oružane sile i kombiniranja akcija svih tih elementa, izražen kombiniranim oblikom oružane borbe, prvi put je na taj način ostvaren u našem narodnooslobodilačkom ratu i teorijski razrađen u našoj koncepciji općenarodne odbrane i društvene samozaštite. To kombiniranje nije prost mehanički zbir dvaju elementarnih oblika oružane borbe - partizanskog i frontalnog, već kvalitativno nov način upotrebe svih elemenata snaga i sredstava revolucionarne strategije, koji karakterizira općenarodni rat i ratnu vještinu koja se primjenjuje u njemu kao poseban tip rata i posebnu vrstu ratne vještine, što je, ujedno, čvrsto Titovo originalno ostvarenje u ratnoj vještini - kombinirani, partizansko-frontalni oblik oružane borbe.

ZAVRŠNA O FAN ZI VA JUGOSLAVENSKE ARMIJE U OKVIRU SAVEZNIČKE OF ANZI VE ZA KONAČNO SLAMANJE FAŠIZMA

Prave dimenzije i značenje narodnooslobodilačkog rata, a u tom kontekstu i završne ofanzive Jugoslavenske armije za oslobođenje zemlje, postaju jasni tek kada se to sagledava u razmjerama drugog svjetskog rata, tog najsurovijeg ratnog sukoba u okviru tzv. velikih ratova. Tačnije, završne operacije na našem ratištu sastavni su dio završne etape drugog svjetskog rata. Stoga je pri ocjenjivanju završnih zbivanja na jugoslavenskom ratištu neophodno uočiti stanje na svim drugim savezničkim frontovima.

Početkom 1945. godine, dakle u vremenu u kome se priprema i izvodi završna strategijska ofanziva na jugoslavenskom ratištu, svijet se nalazio u šestoj godini najsurovijeg rata u historiji čovječanstva. U tu šestu godinu rata oružane snage saveznika - Sovjetskog Saveza, Sjedinjenih Američkih

Država i Velike Britanije - ušle su sa oko 28 miliona ljudi pod oružjem i bile su znatno brojnije i tehnički nadmoćnije od oružanih snaga Njemačke i Japana, koje su skupa imale oko 13 miliona vojnika. Osim toga, oružane snage ostalih zemalja Antifašističke koalicije, narodnooslobodilačkih pokreta i pokreta otpora brojale su oko 10 miliona ljudi. Tako su oružane snage Antifašističke koalicije imale ogromnu nadmoćnost na svim ratištima.

Nadmoćnost saveznika posebno je bila izražena na glavnom - evropskom ratištu poslije neuspjeha protuofanzive Nijemca u Ardenima 1944/45. godine i kod Blatnog jezera u Mađarskoj, u prvoj polovini marta 1945. godine, u kojima je Hitler utrošio najveći dio svoje operativno-strategijske rezerve. Njemačka se tada našla u bezizlaznoj situaciji. Međutim, i pored takvog stanja Hitler je odlučio da nastavi rat. On je i dalje vjerovao u mogućnost rascjepa u redovima saveznika i na toj pretpostavci gradio je nadu da bi Njemačka u posljednjem trenutku mogla izbjeći totalan poraz zaključenjem separatnog mira.

Pritješnjene između četiri fronta: istočnog i zapadnog neposredno na svojim granicama, i u Italiji i Jugoslaviji, koji su se približavali granicama Trećeg Rajha, oružane snage Njemačke početkom 1945. godine bile su grupisane na više načina.

Na istočnom frontu Nijemci su i dalje imali glavne snage (57,1 odsto od cjelokupnog sastava) organizirane u četiri grupe armija, sa ukupno 3.100.000 vojnika svrstanih u 185 divizija i 21 brigadu; na zapadnom frontu tri grupe armija sa ukupno 1,000.000 vojnika svrstanih u 77 divizija; na frontu u Italiji jedna grupa armija sa ukupno 600.000 vojnika svrstanih u 25 divizija; na frontu u Jugoslaviji Grupa armija »E« i dio Grupe armija »C« i »Jug«, sa ukupno oko 680.000 vojnika (oko 450.000 njemačkih i oko 230.000 kvislinških) svrstanih u 44 divizije i više manjih jedinica.

U strategijskoj rezervi njemačke Vrhovne komande nalazilo se 2.100.000 ljudi i 1.090 tenkova i samohodnih oruđa, 2.700 artiljerijskih oruđa i 930 borbenih aviona. Veći dio tih snaga u toku borbi je angažiran protiv jedinica Crvene armije, dok se manji dio nalazio u Njemačkoj i okupiranoj Danskoj i Norveškoj (oko 30 divizija). Pored toga, na strani njemačkih oružanih snaga borilo se 16 mađarskih divizija i jedna samostalna brigada.

Savezničke snage, nastupajući koncentrično prema Njemačkoj, početkom 1945. godine nalazile su se u slijedećem rasporedu:

Na istočnom frontu Crvena armija je protiv Njemačke imala devet frontova sa oko 6,000.000 vojnika, svrstanih u 500 divizija, sa 2.993 raketna uređaja, 91.400 artiljerijskih oruđa i minobacača, 11.000 tenkova i samohodnih oruđa i 14.500 aviona.

U rezervi sovjetske Vrhovne komande prema Njemačkoj nalazilo se 577.000 ljudi, 2.200 tenkova i samohodnih oruđa. Pored toga, u sastavu Crvene armije borilo se oko 326.000 vojnika iz Poljske, Čehoslovačke, Rumunije i Bugarske.

Crvena armija je polovinom marta izbila na liniju: rijeka Odra (s nekoliko mostobrana na njezinoj lijevoj obali) - slovačke Rudne planine - Estergon - Blatno jezero - rijeka Drava, gdje je vršila pripreme za nanošenje odlučujućeg udara Njemačkoj: glavnim snagama u pravcu Berlina, odakle je bila udaljena svega 100 km, a pomoćnim snagama prema Pragu i Beču.

Na zapadnom frontu saveznici su protiv Njemačke imali tri grupe armija sa oko 3,000.000 vojnika, svrstanih u 71 diviziju, sa 4.500 tenkova i 15.000 aviona.

Zapadni saveznici su izbili krajem marta na rijeku Rajnu, i stvorivši mostobrane kod Remagena i Openhajna, pripremali se da nastave ofanzivu radi zauzimanja Rurske oblasti, a zatim da krenu ka Labi, u susret Crvenoj armiji.

Na frontu u Italiji saveznici su imali jednu grupu armija sa oko 1,500.000 ljudi, svrstanih u 24 divizije, sa 3.100 tenkova i 5.000 aviona.

Savezničke operacije u Italiji razvijale su se sporijim tempom. Čitavu zimu 1944/45. godine njihove snage su bile zaustavljene na njemačkoj utvrđenoj »Gotskoj liniji«: jezero Komakio - Bolonja - Toskanski Apenini. U toku marta savezničke snage su izvršile pripreme za odlučnu ofanzivu radi proboja te linije i izbijanja u dolinu reke Po i daljeg nastupanja prema Austriji.

Na jugoslovenskom frontu u završnim operacijama Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je oko 650.000 boraca, dok su njezini cjelokupni efektivi bili oko 800.000 boraca.

Početkom marta 1945. godine Jugoslavenska armija je imala četiri armije (1, 2, 3. i 4) jedanaest korpusa (2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14) Korpus narodne odbrane i jednu Operativnu zonu (4) sa ukupno 52 pješadijske, sedam divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije i dve vazduhoplovne divizije, jedinice Ratne mornarice, samostalne jedinice nižih štabova i vojnoteritorijalne komande.

Pored ovih krupnih operativnih i taktičkih sastava, u pozadini neprijatelja dejstvovalo je i 36 partizanskih odreda i brojne druge vojnoteritorijalne i partizanske snage.

Svim ovim snagama komandovao je vrhovni komandant maršal Tito, preko Generalštaba Jugoslavenske armije koji je neposredno pripremao operacije i njima rukovodio.

To su neki opći uvjeti pod čijim su neposrednim i posrednim utjecajem otpočeli i tekli proces pripreme i izvođenje završne ofanzive za konačno oslobođenje Jugoslavije. Bila je to rješavajuća bitka za koju smo se faktički pripremali još od beogradske operacije. Njome smo ishod rata na našem ratištu izvojevali na vojnom planu, čime smo stvorili sve neophodne vojne pretpostavke da bitno utječemo na sva politička rješenja na našem prostoru.

Zahvaljujući toj činjenici cjelokupno iskustvo i pouke iz narodnooslobodilačkog rata i revolucije, posebno one iz završne ofanzive, dobijaju trajnu vrijednost kao spoznaja djelovanja posebnih zakonomjernosti u općenarodnom oslobodilačkom, odnosno odbrambenom ratu, kao posebnom tipu rata. Ovdje se naglašava posebno završni dio rata zbog toga što su u tom periodu i na jugoslovenskom ratištu izvođene operacije prema tipu operacija iz drugog svjetskog rata, što podrazumijeva izvjesne sličnosti ali i bitne razlike u mnogim njihovim elementima. Te razlike se ogledaju u manifestiranju svih onih suštinskih svojstava narodnooslobodilačkog rata i njegove ratne vještine o kojima je bilo riječi, a koje smo okvalificirali kao Titov originalan i epohalan doprinos marksističkoj vojnoj misli i praksi i uopće ratnoj vještini.

Završna ofanziva Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje[11]

General-pukovnik Petar Gračanin[2])

STVARANJE STRATEGIJSKIH USLOVA ZA PRELAZAK U OFANZIVU Z/\ KONAČNO OSLOBOĐENJE JUG0SLA VIJE

Završna ofanziva za oslobođenje Jugoslavije je, u stvari, nastavak serije započetih operacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u leto 1944. godine. Posle ukupnih zbivanja na našem ratištu u 1943. godini i kapitulacije Italije, okupatorske snage su konačno lišene mogućnosti da ostvare radikalnije ciljeve koje su sebi postavljale u ranijoj fazi rata, a to je uništenje Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Zbog toga je neprijatelj, umesto ranijih operacija po načelu »okružiti i uništiti«, već u drugoj polovini 1943. i prvoj polovini 1944. godine pribegavao istovremenim uzastopnim operacijama ograničenog obima na više delova jugoslovenskog ratišta, kojima je nastojao da spreči strategijsku inicijativu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Kao što je poznato, takozvana sedma neprijateljska ofanziva, kao ni sve prethodne, nije dala očekivane rezultate, u prvom redu drvarska operacija (operacija »konjićev skok«) koja je imala veoma ambiciozan cilj - da obezglavi Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije.

Srazmemo slabljenju strategijskih ofanzivnih mogućnosti okupatorskih i kvislinških snaga, što podrazumeva njihovo potpuno zapadanje u defanzivu, narasla je i neprekidno jačala ofanzivna sposobnost Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije koja je već od kraja 1942. godine, tj. od njenog formiranja, bila sposobna za izvođenje i operacija »višeg stila«, kako je govorio vrhovni komandant Josip Broz Tito.

U leto 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije započela je prvu etapu završnih operacija koje su rezultirale definitivnim oslobođenjem Srbije, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije, Crne Gore, Sandžaka i dela Srema, Hercegovine i dela Bosne. Time je uspostavljen strategijski front između Dunava i Jadranskog mora. U toku operacija za oslobođenje Srbije prvi put u narodnooslobodilačkom ratu dolazi do susreta, na kopnenom delu ratišta, neposrednijeg spoja i sadejstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sa snagama 3. ukrajinskog fronta Crvene armije. To nije bio spontan susret niti nasilni ulazak saveznika na teritoriju Jugoslavije, već plansko i dogovoreno međusavezničko sadejstvo u borbi protiv zajed-

') Rasprava za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
[2]) Načelnik Generalštaba Jugoslovenske narodne armije

ničkog neprijatelja. To sadejstvo je bilo, načelno, dogovoreno sa najvišim sovjetskim rukovodstvom prilikom boravka vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, maršala Josipa Broza Tita u Moskvi, u septembru 1944. godine, a podrobnije razmatrano sa maršalom Tolbuhinom u Krajovi. Tada su utvrđeni uslovi za angažovanje 1. bugarske armije Otečestvenog fronta u sastavu snaga 3. ukrajinskog fronta i njena dejstva na delu naše teritorije. Isto tako, sadejstvo sa zapadnim saveznicima, tj. njihovim snagama koje su dejstvovale u Italiji, dogovoreno je i precizirano u Beogradu, februara 1945. prilikom boravka feldmaršala Herolda Aleksandera vrhovnog komandanta savezničkih snaga na Sredozemlju. Osnovni smisao tih dogovora bio je usklađivanje dejstava narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije koja je držala samostalan front na Balkanu sa dejstvima savezničkih snaga u Mađarskoj i Italiji. Tako su Jugoslavija i njene oružane snage povezale istočni i zapadni front u opštoj savezničkoj ofanzivi. Zajedničkim snagama stezali su strategijski obruč oko hitlerovske Nemačke radi potpunog razbijanja njene vojne sile i prisiljavanja na bezuslovnu kapitulaciju.

U vreme susreta sa sovjetskim snagama na istočnim granicama naše zemlje Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije bila je po svojoj brojnosti i ukupnoj snazi treća saveznička vojna sila u Evropi (računajući evropske države) - odmah iza Crvene armije i oružanih snaga Velike Britanije. U tom istorijskom trenutku, krajem 1944. godine, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je više od pola miliona boraca, svrstanih u 15 korpusa, 61 diviziju, 248 brigada i 52 partizanska odreda,[3]’ da bi u proleće 1945. godine, kada se pristupilo formiranju strategijsko-operativnih grupacija - armija, i kada se 20. marta počelo sa završnom ofenzivom, narasla na oko 700.000 boraca svrstanih u četiri armije, 13 korpusa, od čega šest u pozadini neprijatelja, 62 divizije, 263 brigade i 36 partizanskih odreda.[4]* Te i tolike snage Jugoslovenske armije započele su završnu ofanzivu, da bi u procesu njenog vođenja dalje jačale i narastale dostigavši brojku od oko 800.000 boraca. Bila je to, dakle, gotovo milionska moderno organizovana armija sa tri vida i svim potrebnim rodovima i službama vojske, naoružana svim vrstama oružja koje smo najvećim delom sami oteli od neprijatelja, i znatnom količinom oružja, naročito teškog, koje smo dobili od saveznika, i sa Istoka i sa Zapada, nakon Teheranske konferencije i posle oslobođenja Beograda. Takva armija je bila sposobna da nanese odlučujući udar okupatorskim i kvislinškim snagama, koje su se uporno i žilavo branile na tlu Jugoslavije u želji da stabilizuju front u Jugoslaviji, spreče opasnost koja im je pretila s juga i jugoistoka i tako stvore uslove za nastavljanje rata i’ eventualno, separatno pregovaranje sa zapadnim saveznicima.

U završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, a i uopšte tokom celog rata, zastupali smo i branili princip nezavisnosti i ravnopravnosti u međusavezničkim odnosima i punog suvereniteta na našem ratištu. To je podrazumevalo dosledno poštovanje savezničkih obaveza, ali i insistiranje na dogovorenim uslovima za angažovanje delova savezničkih snaga na našem ratištu i oko njega, uslova koji ničim nisu mogli dovoditi u pitanje naše tekovine izvojevane na bojnom polju, a to su, u prvom redu, integ-

Nikola Anić, Sekula Joksimović, Mirko Gutić: *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije,* Vojnoistorijski institut, Beograd 1982, str. 458.

[4]> Isto, str. 256-257 (prilog br. 27).

ritet i celovitost teritorije i proces društvenog preobražaja koji je započeo u ratu i intenzivirao se kako smo se približili njegovoj završnici. Vrhovno vojno rukovodstvo, s Titom na čelu, u toj završnoj fazi rata, uporedo sa vođenjem vojnih operacija, moralo je da ispoljava isto tako veoma snažnu aktivnost na diplomatskom planu.

Tako je i naša strategija narodnooslobodilačkog rata i revolucije, uz vojnu i političku komponentu, koje su se međusobno isprepletale za sve vreme rata, od Drugog zasedanja AVNOJ-a, a naročito u završnoj ofanzivi, dobila i treću svoju bitnu komponentu - diplomatsku. Istina, tu komponentu naša strategija je imala od samog početka narodnooslobodilačkog rata, ali je ona naročito intenzivirana u njegovoj završnoj fazi. No, ni u jednom trenutku mi nismo ispuštali iz vida u praksi potvrđenu činjenicu da samo snažnom oružanom silom i njenim borbenim sposobnostima, dakle vojničkom pobedom nad neprijateljem, možemo ostvariti političke i vojne ciljeve narodnooslobodilačkog rata i revolucije, koji su u najradikalnijem vidu postavljeni još 1941. godine. Ne upuštajući se u analizu tih ciljeva koji su svima dobro poznati, i koji su u celosti ostvareni, želim da naglasim da je završna ofanziva bila finalni udarac za njihovo ostvarivanje.

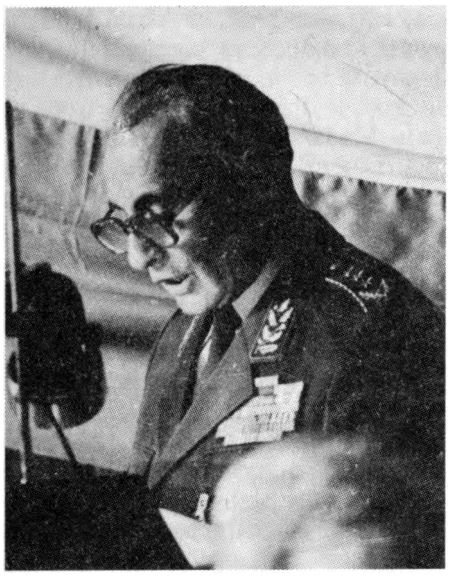

Načelnik Generalštaba Petar Gračanin govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Kada je reč o završnoj ofanzivi, tj. o završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije, treba reći da je u Evropi, uz Crvenu armiju i snage zapadnih saveznika, jedino Jugoslovenska armija bila odgovorna za samostalni deo savezničkog strategijskog fronta u opštem poslednjem jurišu protiv oružanih snaga nacističke Nemačke. Ona je bila potpuno samostalna, pod rukovodstvom sopstvene vrhovne komande koja je rukovodila dejstvima strategijskih grupacija Jugoslovenske armije i na najvišem nivou usklađivala sadejstvo sa savezničkim vrhovnim komandama.

Uspostavljanjem čvrstog fronta prema neprijatelju koji se, uglavnom, nalazio u zapadnom delu zemlje bilo je omogućeno da se u istočnom delu Jugoslavije konsoliduje prostrana slobodna teritorija i sprovode reorganizacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Prvi značajniji korak u njenom reorganizovanju u savremeno organizovanu i opremljenu armiju bilo je formiranje 1, 2. i 3. armije. Te armije, kao operativno-strategijski sastavi, formirane su Naredbom Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, od 1. januara 1945. godine. U daljoj reorganizaciji značajno mesto zauzima Odluka Povereništva narodne odbrane od 1. marta 1945. godine, kojom se Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenuje u Jugoslovensku armiju, Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu, a Vrhovni štab NOV i POJ se reorganizuje u Generalštab Jugoslovenske armije. Sutradan, 2. marta, naredbom Vrhovnog

komandanta formirana je 4. armija. Ostale snage Jugoslovenske armije, za koje nije bilo uslova, a ni potreba da se reorganizuju, vodile su borbe, uglavnom u pozadini neprijatelja i u našoj pozadini, u dotadašnjoj organizacijskoj strukturi.

Neposredno pred početak ofanzive, tačnije 7. marta 1945. godine, formirana je Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije. Dotadašnje Povereništvo za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije preimenovano je u Ministarstvo za narodnu odbranu, kao organ vlade. Funkcije predsednika vlade, vrhovnog komandanta i ministra narodne odbrane sjedinjene su u ličnosti maršala Josipa Broza Tita. Privremena vlada je u Deklaraciji, pored ostalog, istakla da je njen glavni zadatak konačno oslobođenje celokupne jugoslovenske teritorije i, u vezi s tim, jačanje oružanih snaga. Ubrzo su tu vladu priznali saveznici i mnoge druge zemlje u svetu.

Sve je to prethodilo definitivnoj odluci Vrhovnog komandanta za preduzimanje ofanzive za konačno oslobođenje Jugoslavije, uključujući i one delove koji su nam nepravedno oduzeti posle prvog svetskog rata.

PLAN ZAVRŠNIH OPERACIJA OSLOBOĐENJE JUGOSLA VIJE

Nemačke i kvislinške snage i njihov raspored

Marta 1945. nemački front u Jugoslaviji bio je na liniji: desna obala Drave od Donjeg Miholjca do njenog ušća u Dunav i dalje Dunavom do sela Mohovo (istočno od Vukovara), odakle je presecao Srem u visini Tovamika i preko Bosutskih šuma izbijao na Savu. Južno od Save Nemci su držali mostobrane u rejonu Biljeljine i Brčkog, a i važnija uporišta u dolini Bosne sa Sarajevom, u dolini Vrbasa sa Banja Lukom i u dolini Une sa Bihaćem. Odatle se front preko Lapca, Udbine i Gospića spuštao na more u visini Karlobaga i Paga.

Sve neprijateljeve snage, osim 97. korpusa iz sastava Grupe armija »C«, pripadale su Grupi armija »E« pod komandom general-pukovnika Aleksandera Lera, koji je 26. marta u Zagrebu primio Vrhovnu komandu Jugoistoka od dotadašnjeg komandanta Grupe armija »F«, feldmaršala Maksimilijana Vajksa. Te snage, krajem marta, bile su u sledećem rasporedu: *15. kozački korpus* (1. i 2. kozačka divizija i 18. divizija »Ruske oslobodilačke armije«) na desnoj obali Drave od Virovitice do Čađavice; *91. armijski korpus* (11. nemačka vazduhoplovna poljska i 297. divizija, borbena grupa »Fišer« i policijska divizija »Stefan«) na desnoj obali Drave i Dunava od Čađavice do Dalja; *34. armijski korpus* (42, 22. i 117. nemačka, 3. i 12. ustaško-domobranska divizija, nemačka 963. tvrđavska brigada, nekoliko borbenih grupa, ustaški zdrug Zbor i 1. puk Ruskog zaštitnog korpusa). U zoni korpusa nalazile su se četničke grupe Draže Mihailovića i Pavla Đurišića i Majevički, Trebavski i delovi Ozrenskog četničkog korpusa i druge manje jedinice u Sremu između Dunava i Save i u rejonu Bijeljine i Brčkog; *21. brdski armijski korpus* (181. pešadijska, 7. SS i 369. legionarska divizija, Borbena grupa »Gajger« i 8, 9, 15. i 17. ustaško-domobranska divizija i druge jedinice) na širem području Sarajeva i u dolini

General-pukovnik Petar Gračanin razgovara sa generalima Dragom Rakočevićem i Svetozarom Orom

reke Bosne; *15. brdski armijski korpus* (373. i 392. nemačka legionarska, 104. lovačka, 4, 10. i 11. ustaško-domobranska divizija) u dolini Une, u Lici, Gorskom kotaru i na morskoj obali Hrvatskog primoija; *69. rezervni armijski korpus* (dve nemačke brigade, jedna borbena grupa i neke policijske jedinice) na Dravi od Virovitice do Ormoža, kod Kutine r na prostoriji Jastrebarsko - Karlovac. Glavninu snaga tog korpusa činile su 1, 2, 5, 13. i 16. ustaško-domobranska divizija i druge jedinice; *97. armijski korpus* (188. i 237. nemačka divizija i 10. italijanska fašistička divizija i 24. brigada kraških lovaca) na prostoriji Istre i Slovenačkog primorja. Na prostoriji Istre i Slovenačkog primoija nalazio se i Srpski dobrovoljački korpus (ljotićevci) i četnička dinarska divizija; u širem rejonu Maribora bila je 14. SS rutenska divizija, a na prostoriji Koruške i Gorenjske 438. divizija za naročitu upotrebu i Rupnikovo domobranstvo. Sevemo od Drave bile su 16. i 71. pešadijska divizija i 2. oklopna armija.

Štab mornarice »Jug«, sa 11. divizijom za osiguranje, na sektoru Kvarnerskog i Tršćanskog zaliva, sa štabom u Trstu. Ukupno više od 200 plovnih objekata, od čega 55 borbenih.

Štab grupe armija »E« prebacio se iz Nove Gradiške i od kraja marta nalazio se u Zagrebu.

Iz opisanog globalnog rasporeda vidi se da su neprijateljeve snage duboko ešelonirane na čitavoj dubini zapadnog dela našeg ratišta. Na prvom pojasu strategijskog fronta bilo je raspoređeno 25 divizija i to: 13 nemačkih i 12 ustaško-domobranskih, četiri samostalne brigade i tri borbene grupe, a po dubini 21 divizija, pet samostalnih brigada, jedna borbena grupa, Ljo-

tićev Dobrovoljački korpus, četnička Dinarska divizija, Rupnikovo domobranstvo i znatan broj drugih manjih jedinica. Ukupne neprijateljeve snage brojale su 680.000 vojnika, od čega: 450.000 Nemaca, oko 170.000 ustaša i domobrana i oko 8.000 ostataka Nedićeve »oružane sile« pod imenom Srpska državna straža, sa preko 2.000 artiljerijskih oruđa, oko 150 tenkova i drugih oklopnih vozila i oko 70 aviona.

Fortifikacijsko uređenje odbrane bilo je različito. U Sremu, između Dunava i Save, bila je izgrađena odbrambena utvrđena zona. Dalje, od Save pa do Jadranskog mora, nemačko-kvislinške jedinice nisu imale neprekidni front, već su samo jačim snagama posele uređene objekte i naseljena mesta na važnijim komunikacijskim čvorištima. Najjača uporišta bila su u širim rejonima Bijeljine, Brčkog, Gračanice, Gradačca, Sarajeva, Doboja, Banja Luke, Bosanskog Novog, Bihaća, Lapca i Gospića. Između njih se nalazilo više manjih uporišta za obezbeđenje komunikacija, sa manjim ili većim međuprostorima.

Radi stvaranja potrebne dubine za odbranu, nemačke snage su u zapadnom delu Jugoslavije posele i organizovale za odbranu veća naseljena mesta i izgradile više uzastopnih odbrambenih položaja. Najznačajniji i najbolje utvrđen bio je zaštitni položaj, nazvan »jugoistočni bedem«, koji se protezao od Blatnog jezera do ušća Mure, zatim Dravom do Ormoža i dalje duž hrvatsko-slovenačke granice do Snežnika, odakle se dolinom Rečine spuštao na Jadransko more. Zatim, na zaprečnom položaju na Savi sevemo od Krškog, leva obala reke Krke do Novog Mesta i dalje preko Ribnice do Cerkniške doline, izgrađeno je više samostalnih otpornih tačaka. Između Snežnika i Rijeke, duž stare jugoslovensko-italijanske granice, još pre početka drugog svetskog rata, bile su izgrađene utvrđene linije sa stalnim fortifikacijskim objektima koji su zatvarali pravce prema Istri i Trstu. Pored toga, na Ćićariji je bila izgrađena odbrambena linija koju je trebalo posesti u slučaju iskrcavanja saveznika na delu obale od Trsta do Rijeke.

Nemci su radi odbrane Zagreba preduzeli mere da se oko njega, u širem luku, izgradi tzv. Zvonimirova linija koja bi se protezala od Drave, preko Koprivnice, Križevaca, Vrbovca, Dugog Sela, Karlovca, Duge Rese i Ogulina do Crikvenice. Međutim, zbog stalne aktivnosti snaga Jugoslovenske armije u pozadini nemačko-kvislinških snaga, radovi na toj liniji samo su ponegde jedva bili započeti.

Takvim svojim rasporedom i organizacijom odbrane u Jugoslaviji, nemačka Grupa armija »E« ujedno je obezbeđivala pozadinu Grupe Armija »C« u sevemoj Italiji i desni bok Grupe armija »Jug« u zapadnoj Mađarskoj, kao i glavne komunikacije u zapadnim oblastima Jugoslavije, za koje su te grupacije bile vezane.

Sastav i raspored Jugoslovenske armije

Sredinom marta 1945. godine, pred početak ofanzive, jedinice Jugoslovenske armije bile su u sledećem rasporedu:

- *Treća armija* (16, 36. i 51. divizija) pod komandom general-lajtnanta Koste Nada i političkog komesara, pukovnika Branka Petričevića u Baranji i Bačkoj. U operativnom pogledu njoj su bili potčinjeni 6. i 10. korpus koji su dejstvovali u pozadini neprijatelja, na području slavonskih planina, Moslavine i Hrvatskog Zagoija;

- *Prva armija* (1, 2. i 6. proleterska, 5, 11, 17, 21. i 22. divizija i 15. makedonski korpus sa 42 i 48. divizijom) pod komandom general-lajtnanta Peka Dapčevića i političkog komesara, pukovnika Mijalka Todorovića, u Sremu i Bosanskoj Posavini;

- *Druga armija* (23, 25, 28. i 45. divizija) pod komandom general-lajtnanta Koče Popovića i političkog komesara, pukovnika Blaža Lompara, u istočnoj Bosni;

- *Operativna grupa korpusa* (2, 3. i 5. korpus sa 3, 4, 10, 27, 29, 37. i 38. divizijom) pod komandom general-majora Radovana Vukanovića na široj prostoriji Sarajeva;

- *Četvrta armija* pod komandom general-majora Petra Drapšina i komesara, pukovnika Boška Šiljegovića, nalazila se sa glavnim snagama u južnoj Lici i sevemoj Dalmaciji (9, 13, 19, 20. i 26. divizija), a sa ostalim snagama u pozadini neprijateljevog fronta u Lici, Gorskom kotaru i Beloj krajini (11. korpus sa 35. i 43. divizijom i 7. korpus sa 15. i 18. divizijom). Četvrtoj armiji je neposredno sadejstvovao i 4. korpus (7, 8. i 34. divizija) koji se, pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske, nalazio u pozadini neprijateljevog fronta na prostoru Banije i Korduna. Pod komandu štaba Četvrte armije stavljena je *Pomorska komanda severnog Jadrana,* sa pomorskim sastavom i Kvarnerskim odredom mornaričke pešadije.

Grupa vazduhop lovnih divizija imala je 42. jurišnu i l i . lovačku diviziju i 9. oblasnu vazduhoplovnu bazu. Svaka divizija je imala po tri vazduhoplovna puka, a pukovi po tri eskadrile. Bazirajući na aerodromima u Sremu i Bačkoj ove divizije su podržavale dejstva 1, 2. i 3. armije. Na aerodromima na Visu i Zemuniku bile su 1. i 2. eskadrila koje su podržavale 4. armiju.

Korpusi u pozadini neprijatelja. Pod komandom Glavnog štaba Hrvatske nalazili su se 6. i 10. korpus do njihovog ulaska u sastav 3. armije i 4. korpus do ulaska dela njegovih snaga u sastav 4. armije, a pod komandom Glavnog štaba Slovenije, do ulaska u sastav 4. armije bili su 7. i 9. korpus i jedinice 4. operativne zone (14. divizija i dve brigade), koje su dejstvovale na području Štajerske.[51]

U istočnim oslobođenim oblastima zemlje, u Srbiji, Makedoniji i Kosovu i Metohiji nalazile su se pod komandom Glavnog štaba Srbije 24, 41. i 47. divizija, pod komandom Glavnog štaba Makedonije 49. i 50. divizija, pod komandom Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju, 46. i 52. divizija i operativna grupa brigada kao i 5. i 6. divizija NOV Albanije koje su se tamo nalazile u borbi protiv balista.[6]'

Korpus narodne odbrane Jugoslavije imao je sedam divizija od kojih su dve (1. hrvatska i 2. slovenačka) dejstvovale u pozadini neprijateljevog fronta, a pet divizija (3. bosansko-hercegovačka, 4. beogradska, 5. srpska, 7. vojvođanska i 8. makedonska) nalazilo se u središnjem i istočnim oslobođenim oblastima zemlje. One su bile angažovane u borbi protiv kontrarevolucionamih snaga i na zaštiti granica nove Jugoslavije.

Pored ovih krupnih operativnih i taktičkih sastava, u pozadini neprijatelja dejstvovalo je i 36 partizanskih odreda i razne druge vojnoteritorijalne i partizanske snage.

Svim tim snagama komandovao je vrhovni komandant maršal Tito, preko Generalštaba Jugoslovenske armije koji je neposredno pripremao operacije i njima rukovodio.

[5]> Sastav jedinica Jugoslovenske armije dal je na osnovu podataka iz knjige N. Anića, S. Joksimovića, M. Gutića: *Narodnooslobodilaika vojska Jugoslavije,* str. 471-483. i 499-501.

[6]> N. Anić, i dr., Isto, str. 484.

Cilj, opšta zamisao za ofanzivu i zadaci armija

Pripremajući ofanzivu za konačno oslobođenje Jugoslavije, Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, početkom 1945. godine, preduzeo je mere da se sa saveznicima, Sovjetskim Savezom, SAD i Velikom Britanijom i njihovim oružanim snagama u Mađarskoj i Italiji, postigne sporazum o zonama dejstva i koordinaciji dejstava u završnim operacijama.

Na sastancima u Beogradu, 21. i 24. februara 1945. maršal Tito je sa feldmaršalom Aleksanderom, vrhovnim komandantom savezničkih snaga na Sredozemlju, postigao odgovarajući sporazum za usklađivanje dejstava Jugoslovenske armije u završnim operacijama u Hrvatskoj, Sloveniji i Austriji. Između ostalog, postignut je sporazum da 4. armija prva otpočne operacije u Lici, Gorskom kotaru i Slovenačkom primorju kako bi vezala operativne rezerve nemačke Grupe armija »C« u Istri i Slovenačkom primorju i olakšala operacije u sevemoj Italiji.

Pored toga, bio je postignut sporazum i sa maršalom Tolbuhinom o sadejstvu sa snagama 3. ukrajinskog fronta u operacijama u zapadnoj Mađarskoj i Austriji i jugoslovenskih jedinica u graničnim oblastima sevemo od Drave i Mure - u Međumuiju, Prekomurju i Štajerskoj.

Na savetovanju održanom u Beogradu od 26. februara do 2. marta 1945. godine, kod vrhovnog komandanta, maršala Tita, kome su prisustvovali i komandanti armija, razrađen je plan ofanzive za konačno oslobođenje Jugoslavije. Tada su utvrđeni svi osnovni elementi plana proboja fronta u Lici, angažovanja snaga u istočnoj Bosni i za oslobođenje Sarajeva, a bilo je govora i o dejstvima 1. i 3. armije u proboju sremskog fronta i forsiranja Drave, što je detaljnije razrađeno na drugom sastanku kod maršala Tita krajem marta, kada je prihvaćen plan za vođenje sremsko-slavonske operacije.

Vrhovni komandant je Jugoslovenskoj armiji postavio sledeće zadatke u završnoj, prolećnoj ofanzivi: (1) da okruži, prinudi na kapitulaciju ili uništi glavne snage okupatora i njegovih saradnika, koje su se u proleće 1945. godine zatekle na jugoslovenskom prostoru, i (2) da oslobodi sve delove Jugoslavije, uključujući i one koji su nam nepravedno oduzeti posle završetka prvog svetskog rata, pre svega Trst, Slovenačko primoije i Koruško.

Osnovna ideja strategijskog manevra bila je da se probije front u Lici i Sremu, a zatim da se energičnim i smelim nadiranjem levog krila (Četvrta armija) uz Jadransku obalu ka Trstu, Soči i gornjem toku Drave i desnog krila (Prva i Treća armija) Slavonijom i Zagoijem ka Koruškoj, uz istovremeno snažne prodore snaga na centralnom delu fronta (ka liniji Zagreb - Karlovac i dalje ka Sloveniji) i uz maksimalno angažovanje snaga u pozadini neprijatelja *zatvori obruč* oko okupatorskih i kvislinških trupa u oblasti Julijskih Alpa i Karavanki i da se *prisile na kapitulaciju.*

Međutim, jako utvrđenu neprijateljevu odbranu u Sremu teško je bilo probiti samo frontalnim napadom. Zato je, radi zaobilaženja utvrđenog sremskog pojasa, trebalo najpre likvidirati bočne položaje u istočnoj Bosni i dolini reke Bosne, koji su sprečavali manevar, i time stvoriti uslove da se manevrom na krilima - južno od Save i na Dravi - i udarom sa fronta razbije utvrđeni pojas neprijatelja u Sremu, a zatim da se pristupi ostvarenju manevra za okruženje čitave nemačke grupacije.

Na osnovu takve zamisli armijama su postavljeni sledeći zadaci:

- *Četvrta armija* najdalje do 30. marta da otpočne nastupanje u pravcu Istre radi razbijanja neprijatelja na frontu u Lici i čišćenja celog prostora jugozapadno od linije: Bihać - Ogulin - Postojna - Gorica, uključujući otoke u sevemom Jadranu;

- *Operativna grupa korpusa* da osnovnim snagama razbije grupaciju neprijatelja na prostoriji Sarajeva, a potom da sadejstvuje 2. armiji u uništavanju preostalih neprijateljevih uporišta u dolini reke Bosne, posle čega većina njegovih divizija ulazi u sastav Armije;

- *Druga armija* da očisti od neprijatelja dolinu reke Bosne, a zatim da nastupa ka Uni i Kupi, radi obezbeđenja operacija 4. armije i sadejstva 1. armiji u rejonu Zagreba i da dejstvuje prema Novom Mestu i Celju;

- *Prva i Treća armija* da, istovremeno sa operacijama 2. armije u dolini Bosne, desantom preko Save i Drave i frontalnim napadom u Sremu, okruže i unište neprijateljevu grupaciju na sremskom frontu i u donjem toku Drave, a zatim da nastave odlučno gonjenje neprijatelja u međurečju Save i Drave - na zapad;

- *Pomorska komanda severnog Jadrana,* operativno potčinjena štabu 4. armije, da svim svojim snagama i sredstvima neposredno učestvuje u operacijama 4. armije zajedno sa kopnenim jedinicama (9. i 26. divizija) u desantima na otoke Pag, Rab, Krk, Lošinj i Cres, a potom na Istru;

- *Grupa vazduhoplovnih divizija,* potčinjena Generalštabu Jugoslovenske armije, da podržava dejstva 1, 2. i 3. armije, dok su dejstva 4. armije podržavale dve samostalne eskadrile;

- *snage u pozadini neprijatelja,* pod komandom Glavnog štaba Hrvatske i Slovenije, da udarima iz pozadine .energično napadaju uporišta i saobraćajnice i tako onemoguće manevar operativnih rezervi neprijatelja ka frontu i manevar izvlačenja, da spreče ili poremete sistem snabdevanja (dotur i evakuaciju) nemačko-kvislinških snaga i da sadejstvuju snagama koje napadaju sa fronta.

U ličko-primorskoj operaciji, 4. armiji neposredno su sadejstvovali 4. i l i . korpus, a u riječko-tršćanskoj operaciji 7. i 9. korpus. Četvrti korpus je sadejstvovao i 2. armiji u karlovačkoj operaciji. U sremsko-slavonskoj operaciji 1. i 3. armiji sadejstvovali su 6. korpus na području slavonskih planina, a 10. korpus na području Bilo-gore, Medvednice i zapadno od tog područja. Četvrta operativna zona dejstvovala je pod komandom Glavnog štaba Slovenije i imala je zadatak da postavi zastor na severozapadnim granicama Jugoslavije i da sprečava izvlačenje okupatorsko-kvislinških snaga do njihovog potpunog dvostrukog obuhvata u Koruškoj. Po meri pomeranja fronta korpusi koji su dejstvovali u pozadini neprijatelja pretpočinjavani su armijama i ulazili u njihov organski sastav.

Od ukupno 62 divizije (53 pešadijske, 7 divizija KNOJ-a i 2 vazduhoplovne) u završnoj ofanzivi je angažovano 49 divizija, od kojih 33 divizije na frontu, 16 divizija u pozadini neprijatelja, dok se preostalih 13 divizija nalazilo u istočnim oblastima zemlje na čišćenju teritorije od ostataka razbijenih kvislinških i kontrarevolucionamih oružanih formacija i na čuvanju granica nove Jugoslavije.

U zahvatu fronta, osim pomenute 33 divizije, bile su angažovane dve tenkovske, 24 artiljerijske, sedam inženjerijskih, tri protivavionske, jedna konjička brigada, kao i neke druge manje jedinice, međtu kojima 15 par-

tizanskih odreda. Za vazduhoplovnu podršku bile su angažovane dve vazduhoplovne divizije i dve samostalne vazduhoplovne eskadrile.

Jugoslovenska armija je od naoružanja imala: 1.152 topa, 3.634 minobacača, 103 tenka, 19.974 puškomitraljeza, 222 aviona, 251 brod itd. Njeno ukupno brojno stanje iznosilo je oko 700.000 boraca, od kojih je oko 60.000 bilo angažovano u pozadini neprijatelja i oko 50.000 u sopstvenoj pozadini - u istočnim oblastima zemlje.

Strategijska osobenost takvog angažovanja snaga izražena je u tome što su tada po prvi put u narodnooslobodilačkom ratu frontalna dejstva bila domimrajuća, a izvodile su ih snage na frontu, dok su i dalje vrlo intenzivno izvođena partizanska dejstva snagama u pozadini neprijatelja. Drugim rečima, strategijska operacija je izvođena istovremeno dejstvima na frontu, u pozadini neprijatelja i u sopstvenoj pozadini (likvidiranje ostataka kvislinških i drugih kontrarevolucionamih snaga na oslobođenoj teritoriji) - na kopnu, moru i u vazdušnom prostoru.

Tok ofanzive Jugoslovenske armije

Dejstvujući u skladu sa jedinstvenim strategijskim planom, Jugoslovenska armija je, od 20. marta do 15. maja 1945. godine, izvela opštu ofanzivu koju je činilo više međusobno povezanih i usklađenih operacija: ličko-primorska, sarajevska, istočnobosanska, sremsko-slavonska, unska, riječko-tršćanska i karlovačka operacija, zatim operacije za okruženje i razoružanje nemačkih i kvislinških trupa kod Zidanog Mosta, Celja, Soštanja, Slovenj Gradeca, Dravograda i Pliberka. Sve te operacije, posmatrajući ih u vremenu u kojem su vođene, mogu se svrstati u tri etape strategijske operacije.

Prva etapa obuhvata proboj fronta u Lici i Sremu, odnosno ličko-primorsku, sarajevsku, istočnobosansku i sremsko-slavonsku napadnu operaciju, i odbrambena dejstva 2. armije u istočnoj Bosni i 9. korpusa u Slovenačkom primorju. Prelazak u opštu ofanzivu izveden je postepenim uvođenjem snaga u napad: Četvrte armije 20. marta, Operativne grupe korpusa - 28. marta, zatim Južne operativne grupe 1. armije - 3. aprila, 2. armije - 5. aprila, i opštim napadom svih snaga 1. i 3. armije - 12. aprila. Strategijsko težište ofanzive u ovoj etapi bilo je na krilima strategijskog fronta - na dejstvima 1, 3. i 4. armije.

U prvoj etapi razbijen je nemački 15. korpus i naneti su znatni gubici 21. i 34. korpusu. Prodirući na zapad, jedinice Jugoslovenske armije izbile su do 17. aprila na liniju: Donji Miholjac - Našice - Đakovo - Bosanski Samac - Doboj - Banja Luka - Bihać - Slunj - Ogulin - Delnice - Bakar i time stvorile uslove za uspešno nastupanje ka Rijeci i Trstu, Karlovcu, Zagrebu i Varaždinu.

Međutim, u ovoj etapi ofanzive jedinice Jugoslovenske armije nisu uspele da spreče izvlačenje glavnih snaga nemačkog 21. korpusa iz doline Bosne na sever preko Save. Razlog je bio što 2. armija nije uspela da preseče odstupnicu neprijateljevim snagama u rejonu Doboja, jer je neprijatelj, shvatajući poseban značaj tog pravca, krajem marta preduzeo protivudar snagama sa drugog pojasa, oko 35.000 vojnika, poznat pod nazivom »Prolećna oluja«, prodirući čak na 15 km od Tuzle. Time su stvoreni uslovi za izvlačenje delova nemačke Grupe armija »E« iz Sarajeva dolinom Bosne preko Slavonskog Broda, čime su znatno ojačane snage na savskom

pravcu, što je otežalo dalje nastupanje jedinica 1. armije u pravcu Zagreba i 3. armije ka Varaždinu.

Druga etapa obuhvata dalje nastupanje 1, 2. i 3. armije sa žestokim borbama u Podravini, kod Pletemice i Slavonskog Broda, borbe na liniji Drava - Bilo-gora - Ilova - donji tok Une, sa unskom operacijom, karlovačku operaciju i oslobođenje Zagreba. Za to vreme 4. armija izvodi riječko-tršćansku operaciju, a jedinice pod komandom Glavnog štaba Slovenije i delovi 4. armije izvode borbena dejstva za oslobođenje Ljubljane i zapadnog dela Slovenije.

U dogovoru sa Pavelićem nemački general-pukovnik Ler je odlučio da udruženim nemačkim i ustaško-domobranskim snagama po svaku cenu brani prilaze Rijeci i Zagrebu do dolaska zapadnih saveznika. U svojoj zapovesti vojnicima od 29. aprila 1945. godine Ler je, između ostalog, rekao da se na toj liniji vodi odlučujuća borba za »odbranu južnog bastiona Rajha« i da sa te linije nema odstupanja. Otuda su borbe koje su vođene od 17. aprila do 9. maja bile veoma žestoke, naročito kod Pletemice i Slavonskog Broda, oko Virovitice i Bjelovara, na reci Ilovi i Uni, između Rijeke i Snežnika i za Karlovac.

Ali, bez obzira na namere neprijatelja, Generalštab Jugoslovenske armije uporno je nastojao da ostvari operativnu zamisao o okruženju i uništenju nemačkih i kvislinških snaga na teritoriji Jugoslavije. Radi toga je direktivom od 20. aprila naređeno 4. armiji da, bez obzira na situaciju kod Rijeke, forsirano nadire ka Trstu, da izbije na reku Soču, gde su upućene snage 9. korpusa, koje su prelazeći preko Soče dosegle etničku granicu Slovenije i uspostavile potpunu kontrolu nad čitavim područjem Beneške Slovenije. Prvoj armiji je naređeno da što pre izbije u rejon Zagreba, Trećoj armiji da goni neprijatelja kroz Podravinu, a 2. armiji da što energičnije nadire opštim pravcem Karlovac - Novo Mesto.

Ostvarujući tu zamisao snage Jugoslovenske armije oslobodile su Trst 1. maja i sutradan su se spojile na Soči sa zapadnim saveznicima. Osmog maja je oslobođen Zagreb a sutradan Ljubljana. Do 9. maja Jugoslovenska armija je, uglavnom, izvršila prvi deo opšteg zadatka završnih operacija, a to je konačno oslobođenje Jugoslavije i spajanje sa zapadnim saveznicima na severozapadnim i zapadnim granicama zemlje. Ostalo je da se izvrši i drugi zadatak, prisiliti sve neprijateljeve snage na tlu Jugoslavije na konačnu kapitulaciju.

Treću etapu završne ofanzive predstavlja operacija za okruženje, razbijanje, zarobljavanje i razoružavanje svih neprijateljevih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije (od 9. do 15. maja). Ona je planirana na savetovanju komandanata 1, 2. i 3. armije i predstavnika Generalštaba održanom u Zagrebu dan posle njegovog oslobođenja.

Devetog maja bio je zatvoren obruč oko Grupe armija »E«. Taj obruč su držale: u Koruškoj jedinice 4. operativne zone i Motorizovani odred 4. armije, sa severoistoka 3. armija sa šest divizija, sa istoka 1. armija sa četiri divizije, sa juga 2. armija sa pet divizija, a na zapadu jedinice 7. korpusa i delovi 4. armije (29. divizija).

Unutar obruča, na području Celja i u Savinjskoj dolini, nalazila se glavnina Grupe armija »E«. Ona je tada zauzimala samo komunikaciju duž Savinjske i Muslinjske doline i izlaz u Korušku kod Poljane i Dravograda. Zatvaranje tih izlaza bilo je odlučujuće u nastojanjima da se potpuno okruže i zarobe nemačke i kvislinške snage na jugoslovenskoj

Načelnik Generalštaba Petar Gračanin upisuje se u knjigu posle polaganja venca na grob Josipa Broza Tita

teritoriji južno od Karavanki i Drave, i tako osujeti plan komandanta Grupe armija »E« da se sa svojim (nemačkim) i kvislinškim snagama povuče u Austriju.

Uspešnim zatvaranjem izlaza u Austriju kod Dravograda i Poljane i koncentričnim nastupanjem 16 divizija Jugoslovenske armije ka Celju i Savinjskoj dolini, od 10. do 15. maja, taktički okružene, silom oružja prinuđene su na predaju - kapitulaciju i razoružane glavne snage Grupe armija »E«. Tako su, sedam dana posle zvaničnog završetka drugog svetskog rata u Evropi, 15. maja, savladane i poslednje neprijateljeve snage koje su jedinicama Jugoslovenske armije pružale organizovani otpor.

POLITIČKI I VOJNI REZULTATI ZAVRŠNE OF AN ZI VE

Zadaci koje je postavio Vrhovni komandant pred Jugoslovensku armiju u završnoj ofanzivi ostvareni su u potpunosti. Jugoslovenska armija je oslobodila svoju zemlju i one hrvatske i slovenačke krajeve koji su posle prvog svetskog rata ostali pod Italijom i Austrijom - Kvarnerske otoke, Rijeku, Istru, Trst, Slovenačko primorje i Koruško.

Završna ofanziva za konačno oslobođenje podigla je međunarodni ugled Jugoslavije, olakšala njeno međunarodno priznanje i omogućila joj ravnopravni tretman u okviru međunarodnih odnosa.

Jugoslovenska armija je u završnoj ofanzivi nanela velike gubitke nemačkim i kvislinškim snagama: preko 100.000 poginulih i oko 340.000 zarobljenih. To je više od dve trećine od ukupnog brojnog stanja Grupe armija »E«, što znači da se iz Jugoslavije izvuklo samo nešto više od 200.000 nemačkih i kvislinških vojnika.

Zarobljeni su: štab Grupe armija »E« sa komandantom general-pukovnikom Aleksanderom Lerom i načelnikom štaba general-majorom Erihom Šmitom; štabovi 21, 91. i 97. armijskog korpusa sa korpusnim jedinicama; od operativnih jedinica, 22, 41, 181. i 237. pešadijska divizija; 104. lovačka, 188. brdska i 11. poljska vazduhoplovna divizija; 7. SS divizija »Princ Eugen«, 369, 373. i manji delovi 392. legionarske divizije; delovi 1. i 2. konjičke kozačke divizije i 438. divizija; borbena grupa »Fišer« i borbena grupa »Gajger«. Uništen je i zarobljen najveći broj ustaško-domobranskih divizija; zarobljene su znatne četničke, ljotićevske i belogardejske snage, kao i veći broj policijskih jedinica, samostalnih pukova i bataljona za osiguranje koji su taktički bili potčinjeni pomenutim divizijama.

Zaplenjeno je 173.662 puške, 24.454 automatska oruđa, 1.520 topova, 97 tenkova, 40 aviona, 3.751 kamion i mnogo drugog raznovrsnog ratnog materijala i opreme.

Iz izloženog je očevidno da su Jugoslavija i njena revolucionarna armija dale najveći mogući doprinos slamanju fašizma u svakom pogledu - političkom, moralnom i materijalnom. U toj četvorogodišnjoj borbi koja je neprekidno trajala velikim intenzitetom, gotovo pune tri godine borili smo se sami bez ičije pomoći, a stalno smo držali aktivno posebno ratište.

BI TNA STR A TEGIJSKO-OPERA TI VNA ISKUSTVA ZAVRŠNE OFANZIVE

Iskustva stečena u rukovođenju operacijama i izvođenju borbenih dejstava u uspešno izvedenoj ofanzivi Jugoslovenske armije na dubini od oko 500 km u trajanju od skoro dva meseca predstavljaju trajnu vrednost.

Usklađivanje sadejstva sa savezničkim armijama na krilima Jugoslovenske armije, kao i druga pitanja u vezi sa saveznicima, rešavali su Vrhovni komandant i Generalštab, na osnovu ranije postignutih sporazuma.

Rukovođenje operacijama i komandovanje jedinicama ostvareno je centralizovano preko Generalštaba Jugoslovenske armije. Međutim, iako je Generalštab bio glavni organizator i koordinator svih važnijih operacija, štabovi armija i niži komandni nivoi ispoljavali su punu inicijativu u rukovođenju operacijama i ostvarivanju sadejstva sa vazduhoplovnim i pomorskim komandama i jedinicama, kao i sa susednim savezničkim komandama odgovarajućeg nivoa. Ta inicijativa posebno je došla do izražaja u planiranju i organizaciji sadejstva unutar armija i sa susedima, pri čemu je u svim situacijama ostvarivana elastičnost u komandovanju. Posebno je značajno iskustvo uspešnog rukovođenja mnogobrojnim jedinicama u pozadini neprijatelja i koordiniranje njihovih dejstava sa dejstvima na frontu. Uspešno ostvareno sadejstvo jedinica rodova i vidova oružanih snaga potvrdiye činjenicu o osposobljenosti i zrelosti štabova da rukovode tako složenim operacijama.

Proboj neprijateljeve odbrane i, kasnije, njegovo gonjenje izvršeni su udarom s fronta, uz operativno i taktičko sadejstvo sa snagama u pozadini

neprijatelja. Pri tome se svuda težilo operativnom i taktičkom odsecanju i okruženju neprijatelja, da bi se postupno i po delovima uništavao.

Angažovanjem tri četvrtine snaga Jugoslovenske armije s fronta a samo jedne četvrtine u neprijateljevoj i sopstvenoj pozadini, ukupna dejstva su postala veoma složena. U njima su primenjivana tri glavna oblika manevra: obuhvat oba krila, frontalni proboj i udar iz pozadine, i dva osnovna načina dejstva - partizanski i frontalni, uz dominaciju frontalnog. Glavne zadatke ostvarivale su strategijsko-operativne grupacije - armije dejstvima u zahvatu fronta, dok su snage u pozadini neprijatelja svojim dejstvima, na originalan i efikasan način, olakšavale armijama s fronta tempo nastupanja, gonjenja, odsecanja i okruženje nemačko-kvislinških grupacija.

Vojnopozadinske komande i ustanove uspešno su obezbeđivale popunu i snabdevanje jedinica, zbrinjavanje ranjenika, organizovanje saobraćaja, čišćenje teritorije od neprijatelja i od raznih ubojnih sredstava (mina itd.), čime su umnogome olakšale štabovima jedinica da se mogu više angažovati u pripremi i planiranju operacija i komandovanju jedinicama u toku borbenih dejstava.

Završna ofanziva za oslobođenje Jugoslavije, kao strategijska operacija, iako je organizovana i izvođena slično operacijama iz drugog svetskog rata, ima i neka specifična svojstva koja je čine posebnim tipom operacija, ne samo u odnosu na operacije u drugom svetskom ratu nego i na operacije u istoriji ratne veštine. To je, prvenstveno, *složeni manevar* koji je imao tri elementa: dvostruki obuhvat, frontalni proboj i udar iz pozadine, kao kvalitativno nov oblik manevra. Primena takvog manevra omogućila je Jugoslovenskoj armiji da u jedinstvenom strategijskom napadu stavi istovremeno pod udar neprijateljeve snage na celoj dubini vojišne prostorije i to kopnenom komponentom oružanih snaga. Time su kompenzirani nedostaci vazdušnodesantnih snaga, bombarderske avijacije za blisko i daljnje bombardovanje, a i veći dometi sredstava vatrene podrške. Udarom iz pozadine nadoknađivan je i nedostatak oklopno-mehanizovanih snaga, nosilaca udara u manevru proboja fronta. Istovremeno je, rasporedom snaga na čitavoj dubini, bila povećana i strategijska i borbena pokretljivost naših oružanih snaga, što je u uslovima nedovoljne tehničke opremljenosti bilo presudno i omogućilo je da se motorizovane snage neprijatelja, vične izvlačenju, preteknu, i da se oko njih sklopi obruč na zapadnim i severozapadnim granicama naše zemlje.

U završnoj ofanzivi dovedena su do kraja dva uporedna procesa transformacije: (1) organizacije oružanih snaga, od odreda, preko brigada, divizija i korpusa do armija, i (2) oblika borbenih dejstava i metoda upotrebe oružanih snaga u kojem dominira metod kombinovanja u dvostrukom značenju te reči: prvo, kombinovanje elementarnih oblika i načina oružane borbe i borbenih dejstava (frontalnog i partizanskog), i drugo, kombinovanje borbenih dejstava oružanim i neoružanim sredstvima. Oba ta procesa u narodnooslobodilačkom ratu su se odvijala uzlaznom linijom i u tom smislu završna ofanziva Jugoslovenske armije značila je finale tog procesa, što ne znači da u drukčijem rasporedu odnosa snaga u globalnim i regionalnim razmerama taj proces ne bi mogao biti i višesmeran. U naznačenom smislu, završna ofanziva predstavlja konačno praktično konstituisanje jednog novog, originalnog tipa ratne veštine.

U završnoj fazi narodnooslobodilačkog rata, za razliku od prethodnih, kada je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije delovala u potpunom strategijskom okruženju, ostvarena je veoma intenzivna međusaveznička saradnja, iako narodnooslobodilački pokret nije stvarao formalna savezništva. To znači da za stvarno savezništvo treba da se stekne podudarnost ciljeva, u prvom redu političkih, što ima nesumnjivo veću kohezionu snagu od bilo kakvih formalnih ugovora o vojnim savezima i blokovima. Osnovna pretpostavka za takvo interesantno savezništvo jeste raspolaganje stvarnom vojnom silom koja garantuje ostvarivanje odgovarajućih vojnih efekata u zajedničkoj borbi za postizanje ili zaštitu podudarnih političkih i strategijskih ciljeva, od kojih ovi drugi imaju primaran značaj. To iskustvo i pouka iz narodnooslobodičakog rata u celini, a posebno iz završnih operacija, imaju trajnu vrednost za našu savremenu političku strategiju i vojnu doktrinu u smislu spoznaje i uverenja da naša zemlja nikad više, uprkos tome što ne pripada niti će pripadati nijednom vojnom bloku, u svojoj odbrani ne može biti izolovana i usamljena.

O vrhovnom rukovođenju u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije[0]

General-pukovnik Rade Hamović[2]

ULOGA VRHOVNOG ŠTABA (GENERALŠTABA) U PRIPREMI I VOĐENJU ZAVRŠNIH OPERACIJA

U izuzetno teškim i složenim uslovima okupirane Evrope uspešno je pokrenut i vođen naš narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija. Oružanim dejstvima i narodnom revolucijom izvođenim na ćelom prostranstvu našeg ratišta, rukovodio je za sve vreme, usklađivao i usmeravao ih u najpotpunijem smislu te reči - Josip Broz Tito. On je bio ne samo Vrhovni komandant naše vojske, već istinski glavni strateg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. S obzirom na uspešno pokretanje NOR-a i revolucije i još uspešnije vođenje do kraja, s obzirom na grandiozne rezultate koji su krunisani potpunom pobedom u završnici rata - uključno i naš nesebični veoma velik i značajan doprinos u pomoći saveznicima i općoj pobedi antifašističke koalicije - pošto je sve to ostvareno pod rukovodstvom druga Tita - on je općepriznat kao jedan od najsposobnijih i najuspešnijih stratega i vojskovođa drugog svetskog rata.

Za optimalno efikasno i uspešno rukovođenje oružanom borbom i revolucijom od velikog značaja je bilo to što je Tito imao merodavna ovlašćenja za donošenje najviših vojnih i političkih odluka i što su ta ovlašćenja bila data u ruke takve izuzetne ličnosti kakav je bio Tito - pa je takvim rešenjem, objedinjavanjem i centralizacijom vojne i političke vlasti maksimalno ostvareno jedinstvo i međusobno prožimanje vojne i političke strategije, njihove izgradnje i razvoja, te najprikladnijeg sprovođenja u praksi NOR i narodne revolucije. Ovaj momenat bio je napose značajan zbog općenarodnog i revolucionarnog karaktera NOB, zbog izvesnih osobenosti situacije u pojedinim krajevima naše zemlje kao i među našim narodima i narodnostima.

Vrhovni štab je bio organ Vrhovnog komandanta za operativno strategijsko rukovođenje oružanom borbom i ratnim dejstvima uopšte. Formiran je na inicijativu druga Tita. Razvijao se, popunjavao i radio, do kraja svog postojanja, pod njegovim okom i rukovodstvom, uklopljen i podređen njegovom stilu rada i rukovođenja. Pred kraj rata - Vrhovni štab se preformirao u Generalštab, a ovaj počinje da se šire popunjava i prelazi na modernu organizaciju, nastavljajući da još uspešnije izvršava funkcije od dotadašnjeg Vrhovnog štaba.

*> Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije«.
2> General-major, načelnik Operativnog odeljenja Generalštaba Jugoslovenske armije.

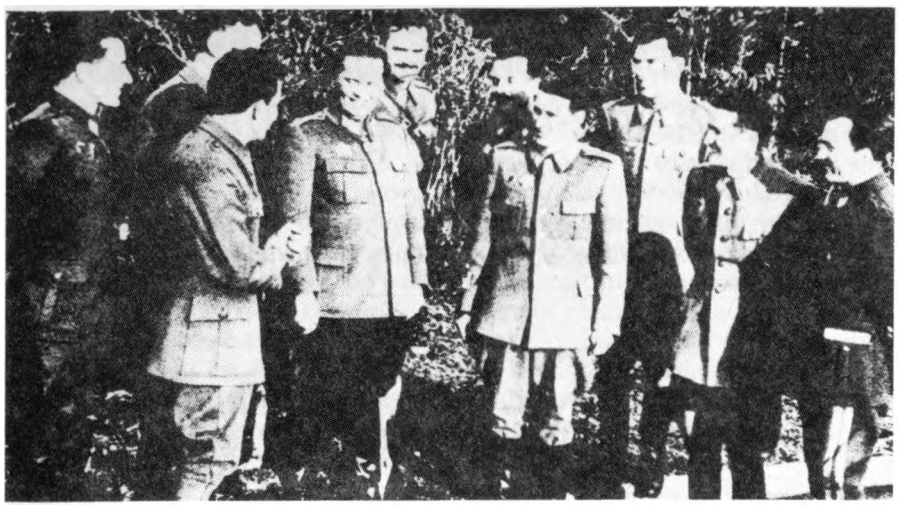

Vrhovni komandant maršal Jugoslavije Josip Broz Tito sa komandantima armija i članovima užeg dela Vrhovnog štaba krajem februara 1945. u Beogradu

Vrhovni štab je dugo vremena bio izrazito malobrojan i uzak organ. Takvu njegovu fizionomiju diktirali su: bezbednost, laka pokretljivost, a i nedostatak kadrova. On se, donekle, proširuje tek na otoku Visu, nešto više nakon oslobođenja Beograda, ali ipak ostaje, sve do preformiranja u Generalštab, relativno nepotpuno razvijen. Što je Vrhovni štab ipak uspešno vršio svoj posao i dužnost - pored neposrednog Titovog uticaja, treba zahvaliti decentralizaciji i direktivnim oblicima strategijskog rukovođenja, kao i posebnoj ulozi i doprinosu Komunističke partije Jugoslavije u pokretanju i uspešnom vođenju NOR-a i narodne revolucije.

Od ukupnog broja članova Vrhovnog štaba, samo je manji broj njih radio u Vrhovnom štabu. Ostali su bili na raznim drugim dužnostima van tog organa tako da je sve do prerastanja u Generalštab samo nekoliko članova Vrhovnog štaba činilo njegov stalni deo. Ostali članovi Vrhovnog štaba bili su pretežno u pokretu sa određenim zadacima i ovlašćenjima do potčinjenih štabova, a najčešće radi pružanja pomoći i sticanja ličnog uvida na vladajuće stanje i prilike.

Vrhovni štab se bavio brojnim i raznovrsnim pitanjima rata, ali po-
najviše preko njega se sprovodilo strategijsko rukovođenje oružanom bor-
bom u NOR-a zatim stvaranjem vojske i njene izgradnje, učvršćenja i ob-
uke, usmeravanjem svestranog razvoja i narastanja oružane sile, izgradnje
taktike i strategije NOR-a i oružane borbe. Da bi pak mogao da uspešno
vrši sve te funkcije, Vrhovni štab je morao da prati važna zbivanja, kako
kod saveznika tako i kod neprijatelja, koja bi mogla da utiču na naše ra-
tište. Morao je budno da prati snage i namjere neprijatelja u našoj zemlji,
kao i sutiaciju i važnija zbivanja, namere i planove naših štabova i jedinica
itd. Vrhovni štab je morao takoreći svakodnevno, u svom redovnom radu,
da pravi razno razne analize i sinteze, da nastoji i da predvidi događaje,
66 đa u svakom času dovoljno vlada poznavanjem ukupne situacije, te da

je uvek spreman da reaguje na događaje. Drug Tito je bio uvek ažurno, ponekad više puta dnevno, obaveštavan od strane svog Štaba, a sa širim analizama i predlozima prema potrebi i povremeno.

Odluke po svim važnijim pitanjima donosio je drug Tito. Vrhovni štab je samo predlagao odluke, kadkad i u više varijanti, a zatim bi redovno formulisao ono što bi Tito odlučio. Prateći sprovođenje Titovih zamisli i odluka, Vrhovni štab je morao veoma često da kontaktira sa podređenim komandama; da im povremeno pruža neposrednu pomoć; da izdaje po potebi dopunske direktive i zapovesti, čiji je cilj bio objašnjenje ili kakva dopuna osnovne Titove odluke. Veoma je veliki broj raznih dopisa tokom NOR, koji je upućen iz Vrhovnog štaba i koji nemaju Titov potpis, ali među njima nema niti jednog važnog, a da nije upućen sa znanjem druga Tita, ili - bar da po tome on nije naknadno bio obavešten. Pošto su svi takvi dopisi Vrhovnog Štaba uvek bili u duhu Titovih općih odluka i zamisli - tako ih treba i tretirati.

Tako se dogodilo da na primer, drug Tito nije potpisao ni tako važnu direktivu od 9. aprila 1945. kao što je ona za proboj fronta u Sremu i početak završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje. Ovu direktivu drug Tito nije mogao da potpiše jer je u vreme kada je bila gotova i već morala da se šalje u jedinice - on bio u poseti Sovjetskom Savezu. Međutim, otsustvo njegovog potpisa na toj direktivi je sasvim formalno pitanje i samo stvar slučajnosti, pošto ta direktiva u potpunosti izražava njegovu odluku o zamisli i planu proboja fronta u Sremu i početku završnih operacija i, jer je drug Tito dao unapred saglasnost na sprovođenju te zamisli. Poverenje, međusobno poštovanje i odnosi uopće između Vrhovnog štaba i podređenih jedinica, bili su na zavidnoj visini, tako da nije zasmetalo nikome od izvršioca te značajne zapovesti odsustvo Titovog potpisa na njoj. Pošto je već bio utvrđen datum početka proboja fronta u Sremu, i čuvan u tajnosti, pred odlazak na put, Tito nam je rekao da očekuje potpun uspeh naše ofanzive, da ga uredno obaveštavamo dok je u Moksvi i da proboj u Sremu započne kako je odlučeno i sa armijama dogovoreno.

Sprovodeći izvesne dogovore i sporazume i druga Tita i naše zemlje sa saveznicima, oko daljeg vođenja rata, deo te saradnje je išao preko Vrhovnog štaba. Na našem ratištu su se, u završnoj fazi rata, zatekle znatne snage Nemaca i raznih kvislinga. Povlačenjem Nemaca iz Grčke one su, prilično ojačane, pretstavljale objekt življeg interesovanja saveznika. Jer, ako ih ne veže i ne angažuje naša armija - deo tih trupa bi mogao da se pojavi - bilo pred južnim krilom 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u Mađarskoj, bilo da pojača front GA »C« u Italiji. U završnoj fazi rata nešto je bio povećan obim rada Vrhovnog štaba sa misijama saveznika pri Vrhovnom štabu - napose oko razmene informacija o snagama i namerama neprijatelja, kao i oko usklađivanja i sadejstva naših međusobnih planova u završnoj fazi rata.

Veoma aktuelna su bila pitanja: organizacija snabdevanja i dotura razne ratne opreme od strane Engleza za neke naše jedinice, morskim a naročito vazdušnim putem - njihove povremene vazdušne podrške u borbama nekih naših jedinica, evakuacija naših ranjenika sa još neoslobođenih terena u bolnice na teritorije saveznika ili za Beograd, prebacivanje spašenih pilota saveznika itd. Nakon oslobođenja Beograda, razvila se nešto šira saradnja i sa Crvenom armijom, napose oko preoružanja nekih naših jedinica i pomoći oko preobuke kadrova na savremenu organizaciju i teh-

Maršal Tito i komandant I. armije general-lajtnant Peko Dapčević u rovovima 1. proleterske divizije

niku, kao i na novi način ratovanja, koji je ona uslovljavala. Bilo je izvesnih stručnih konsultacija sa Generalštabom Crvene armije u Moskvi, te usklađivanja borbenih dejstava sa delovima 3. ukrajinskog fronta - naročito u Vojvodini, kao i u Sremu, dok se otud nisu povukli krajem decembra 1944.

U toj saradnji sa saveznicima nije sve niti uvek išlo glatko. Nešto veće teškoće su iskrsle naročito oko nastojanja Engleza sa infiltriranjem, pa i pretnje, da bi iskrcali jače snage na našu Jadransku obalu. Međutim, jasnim i odlučnim stavom Tito je energično sprečio sve takve pokušaje.

Za naš Vrhovni štab se može reći da je, pogotovo u završnoj fazi rata, veoma često i operativno općio i kontaktirao sa štabovima armija. To se nebi u potpunosti moglo reći u odnosu na glavne štabove. U pripremi važ-

nijih odluka Vrhovni štab je to obavezno činio. I ako je bilo neslaganja, bio je obavezan da o tome informiše druga Tita. I drug Tito je povremeno lično općio sa komandantima armija, a skoro obavezno u značajnijim situacijama. Takvo angažovano učešće i uticaj komandanta i komandi armija na kreiranje vojne strategije i taktike, na vrhovno vojno rukovođenje i donošenje važnih odluka - ostat će karakteristika našeg Vrhovnog vojnog rukovođenja do kraja rata.

Pre donošenja odluka od posebnog strategijskog značaja i posledica, radi njihove sigurnije provere ili eventualnih dopuna, drug Tito je obično održavao šire stručne sastanke ili savetovanja. Počev od onog istorijskog, 1941. godine u Stolicama, pa do zadnjeg sastanka, 1945. godine u Beogradu, sa komandantima armija i užim delom članova Vrhovnog štaba, u vezi konačne odluke o konkretnoj zamisli i planu završnih operacija našeg rata.

Decentralizacija u sistemu strategijskog rukovođenja - i shodno tome - direktivni oblik rukovođenja ipak su ostali dominantna karakteristika našeg rukovođenja do kraja NOR i to u mnogo većoj meri prema glavnim štabovima, tamo gde je prevladavao partizanski način ratovanja. To je uslovio ogroman prostor našeg ratišta i slabe veze. Drugačije i nije moglo da bude. Osim toga, u našem NOR, osobito u početku ustanka - samoinicijativa i razmah snalaženja i stvaralaštva igrali su vrlo veliku ulogu, a decentralizacija i direktivni oblik najvišeg rukovođenja upravo su im pogodovali. Istina, jedinstvo misli i akcije, svjesna disciplina i jako izražena stvaralačka inicijativa, koje su sobom nosili i širili komunisti i simpatizeri Partije - ogromno su pomogli: da se svedu na minimum moguće negativne posledice decentralisanog strategijskog rukovođenja; da do dna, do zadnje niže jedinice ipak prodru opći duh i osnovne zamisli najvišeg rukovođenja na ćelom ratištu, a time da se - i pored decentralisanog vrhovnog rukovođenja - obezbedi ono, bar najneophodnije jedinstvo misli i akcije od vrha do dna. Mada je, još od početka NOR, i bez obzira na oblike rukovođenja, drug Tito zadržao pravo vrhovnog komandanta da odlučuje po važnim pitanjima strategije.

Tokom NOR Vrhovno rukovođenje kadkada je prelazilo na centralizam u rukovođenju, ali samo u izuzetnim situacijama, samo privremeno i u odnosu samo na neke jedinice ili grupacije bliže Vrhovnom štabu. Na primer - jedinice oko Vrhovnog štaba u prve tri neprijateljske ofanzive, a napose u četvrtoj i petoj, pa i trećoj - uključno maršmanevar proleterskih brigada sa Zelengore u centralnu Bosnu i t.sl. U odnosu na celo ratište, tokom celog NOR, nikad nije bio primenjen centralizam u vrhovnom rukovođenju.

Međutim, što se je više približavao kraj rata, napose iza oslobođenja Boegrada i uspostave regularnog fronta u Sremu, a takvi su sve više nastajali i drugde, pogotovu nakon formiranja armija, preoružanja znatnog broja jedinica modernom tehnikom i moćnijim sredstvima veze itd. - sve to je i omogućilo i zahtevalo - radi optimalnog iskorišćenja mogućnosti jedinica i njihove jake tehnike - uvođenje centralizma i operativnog vrhovnog rukovođenja sa armijama. One su već vodile normalan, regularan rat, a on je uslovio i takvo rukovođenje.

U završnoj ofanzivi JA nastavljeno je sa dotadašnjim načinom vrhovnog rukovođenja prema glavnim štabovima, dok je, sa sve četiri armije, vazduhoplovstvom i rezervama Vrhovne komande - operativno i sa mno-

go više centralizma - rukovodio Generalštab, odnosno Vrhovni komandant. U kriznim i dinamičnim situacijama, kakva je na primer bila zadnja januarska nemačka ofanziva u Sremu - Prva armija je dobila depešu iz Vrhovnog štaba čak i ove sadržine: »Javljajte se obavezno svakog časa - Tito«.

Armije, u toj fazi rata, sprovode čvrst centralizam u rukovođenju svojim sastavom; a nešto između - i kombinovano, zavisno od potrebe za neposrednijim sadejstvima, prema korpusima ili divizijama, koji su dejstvovali u pozadini neprijatelja i bili pridavani armijama u meri njihovog nastupanja.

General-pukovnik Rade Hamović govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

U završnoj fazi rata drug Tito je bio veoma zauzet raznim društvenim, državnim, političkim, ekonomskim i drugim problemima zemlje, napose oko međunarodnog položaja i priznanja nove Jugoslavije, tako da je morao da se oslobodi izvesnih manje važnih problema i obaveza iz domena vrhovnog vojnog rukovođenja. Tito je na već iskusan i izrastao Vrhovni štab, odnosno Generalštab, prenosio te obaveze, koje je on budno, odgovorno i uspešno rešavao. I u to vreme drug Tito je bio uredno informisan o svim važnijim zbivanjima, kako na našem, tako i na susednim ratištima, a i dalje je nalazio vremena da sasluša, učestvuje i daje inicijative i upute, da odlučuje po svim važnijim pitanjima operativno-strategijske prirode, pa čak i da obiđe neke jedinice u royovima Srema.

Krajem 1944. i početkom 1945. godine kraj rata je postajao sve izvesniji i očigledno se ubrzano približavao. Bila je slomljena i nemačka protivofanziva u Ardenima, tako da su saveznici nezadrživo nastupali na svim frontovima. Time se primicalo i vreme da i naša armija krene u završnu strategijsku ofanzivu.

Predviđajući znatno ranije razvoj sadašnjih događaja, drug Tito je na vreme, prikupio moćnu operativnu grupaciju divizija i paralelno oživljavajući masovni ustanak u Srbiji i ostalim istočnim krajevima našeg ratišta, gde su se približavali odsudni događaji zbog naglog približavanja Crvene armije - uspešno je i u pravo vreme prebacio te snage u Srbiju, i na taj način smo dovoljno jaki i spremni dočekali početak beogradske operacije.

Prvi pokušaj prebacivanja Operativne grupe divizija, kao što je poznato, završio se petom neprijateljskom ofanzivom i nije uspeo do kraja. Bilo je značajnih rezultata, ali strateški cilj ovog pohoda nije bio ostvaren. Zatim su usledile dve uzastopne operacije sa manjim snagama, više kao nasilno, operativno izviđanje stanja u Srbiji, a onda je, u leto 1944. godine, sa polaznih položaja iz istočne Bosne i Crne gore, grunula širokim frontom - u Srbiju - vrlo moćna i ubojita grupacija naših elitnih divizija, koja je

ispunila do kraja sve operativne zadatke i strateške ciljeve, koji su joj bili postavljeni.

Kao rezultat takvog uspešnog strateškog rukovođenja u ranijem periodu, zatiču se - baš poželjne i moćne naše snage i uglavnom na pravom mestu

- početkom 1945. godine, za učešće u završnoj ofanzivi naše armije.

Iako su, početkom 1945. godine vođenje oštre borbe na ćelom neoslobođenom delu Jugoslavije, a osobito teške i krvave u Sremu i sa nemačkom Grupom armija »E«, koja je ulagala krajnje napore da se probije na zapad preko našeg ratišta - naše vrhovno rukovodstvo već počinje paralelno da radi na opštim pripremama za završne operacije naše armije.

U tom cilju Vrhovni štab i drug Tito, početkom 1945. godine, preduzimaju mere da sa saveznicima i njihovim oružanim snagama u Mađarskoj i Italiji postignu dogovor oko usklađivanja oružanih dejstava u završnim operacijama.

U to vreme postignut je sporazum sa maršalom Tolbuhinom oko saradnje i sadejstva sovjetskih i bugarskih jedinica u narednim operacijama u zapadnoj Mađarskoj i Austriji i naših jedinica u graničnim oblastima severno od Drave i Mure - u Međumurju, Prekomuiju i Štajerskoj.

Krajem februara 1945. godine u Beogradu, drug Tito je sa vrhovnim komandantom savezničkih snaga za Sredozemlje, feldmaršalom Haroldom Aleksanderom, postigao dogovor oko usklađivanja dejstava u završnim operacijama. Pored ostalog bilo je dogovoreno, da ranije otpočnu operacije 4. armije u unskoj dolini, Lici, Gorskom kotaru, napose zbog vezanja na sebe nemačkog 97. armijskog korpusa i na taj način olakšaju nadiranje saveznika iz južne Italije u Lombardiji.

Feldmaršal Aleksander je bio uveren, i sa te strane siguran, da ćemo se mi uspešno nositi sa nemačkom Grupom armija »E«, koja je nastojala da se čim pre probije na zapad, ali je on želio i više - to jest da naše snage operacijama na primorskom krilu strategijskog fronta u našoj zemlji vežu na sebe nemačke rezerve iz Grupe armija »C«, koje su se nalazile u toj zoni, a time i da bi pomogli njihovim operacijama u Italiji.

SAZREVANJE IDEJE I PLANIRANJE OPĆE STRATEGIJSKE OFANZIVE Z/\ KONAČNO OSLOBOĐENJE JUGOSLA VIJE

Izvesne inicijative, razmišljanja i diskusije o opravdanosti i potrebi skore, opće ofanzive naše armije, i mogućim i verovatnim varijantama i konturama njene strategijske koncepcije - određenije se javljaju još krajem 1944. godine. Već od tada je počela da sazreva i da se oformljuje ta ideja.

O njoj se vode sve češći razgovori unutar Vrhovnog štaba i sa komandama armija. Drug Tito je podržao takvo razmišljanje, davao nove inicijative i sve više se angažovao na usmeravanje tog procesa.

Početkom 1945. godine još brže sazreva ideja o neophodnosti opće ofanzive naše armije, a isto tako o njenom skorom početku. Žestoki januarski napadi Nemaca u Sremu i teški gubici naših jedinica u tim odbrambenim borbama, iako će dovesti do definitivne stabilizacije fronta u Sremu, još više će ukazati na načelne slabosti odbrane u osvajanju pobede, dati će podstrek više ideji - za traženje strategijskog i odlučnog rešenja -

ne kroz odbranu ili manje ofanzive, već u ofanzivi najširih razmera i sa svim raspoloživim snagama i sredstvima. Uostalom, u to vreme, u općem odnosu snaga na našem ratištu, pogotovo ako se ne uzimaju u obzir samo gole brojke već i ukupni i svestrani kvalitet oružane sile, a svako drugačije merilo je nerealno - mi smo već bili znatno jači od okupatora i svih njegovih kvislinga skupa, uključno i cele Lerove grupe armija. U vazduhu smo pak bili potpuni gospodari situacije a tako skoro isto i na Jadranu. Pa i sa te strane, a ona ima redovno presudan značaj u ratovodstvu uopće, više nije bilo razloga za strategijsku odbranu i čekanje, već je pitanje naše opšte ofanzive postalo samo stvar planiranja i vremena. Istovremeno sa sazrevanjem ideje za skoru opštu ofanzivu naše vojske, dozrevala je i strategijska koncepcija te velike kampanje i to - kako u svoj njenoj složenoj celini, tako i njenih brojnih i pojedinačnih operacija. Na taj način, strateška koncepcija naše opšte ofanzive i sva bitna elementarika jednog takvog zamašnog i složenog plana i poduhvata, početkom 1945. god. poprima uglavnom sasvim određene i konkretne oblike u Vrhovnom štabu. U to vreme se već sprovodi usaglašavanje sa komandama armija i Ratnog vazduhoplovstva, a sve po zahtevu i odobrenju druga Tita. I ne samo to, već se početkom 1945. god. sprovode sasvim konkretne materijalne, operativne i druge pripreme na širem planu, u vezi predstojeće opšte ofanzive naše armije, a drug Tito već zahteva ubrzanje svih neophodnih priprema.

U periodu diskusija oko izgradnje opće zamisli i razrade plana za završnu opću ofanzivu naše armije, uzimani su u obzir i bili su prisutni brojni uticajni faktori situacije, a ne retko su vođene i duže diskusije unutar Vrhovne komande po nekim pitanjima. Od tih pitanja, tadašnjih razmišljanja o njima i stavova, koji su prevagnuli i bili usvojeni u donošenju konačne odluke o završnoj ofanzivi, izneću samo neka:

a) Da opća ofanziva treba da počne što pre, s tim da uspeh bude sasvim osiguran. To je pak značilo ubrzati važne pripreme i obezbediti njihov kvalitet. Uraniti se nije smelo, jer bi to moglo dovesti do većih i nepotrebnih žrtava, ali ni zakasniti, pošto nam je bilo stalo da se u predstojećim mirovnim pregovorima nađemo u što boljoj vojno-političkoj poziciji, radi što potpunijeg ostvarenja nekih od strategijskih ciljeva NOR i naše revolucije.

b) Suština zamisli našeg strateškog plana završne ofanzive sastojala se uglavnom u sledećem: opšta ofanziva svim snagama, sa glavnim udarima na oba strategijska krila i težištem na desnom krilu - u međurečju Save, Dunava i Drave; opća ofanziva protiv ostataka raznih kvislinških jedinica na oslobođenom delu naše Zemlje i - isto tako svih jedinica NOV u pozadini glavnih neprijateljskih snaga, usklađene sa zadacima i zonama nastupanja naših armija.

Glavni strateški ciljevi su bili: proboj postojećih regularnih frontova, pre svega Sremskog; likvidacija i uništenje svih neprijateljskih snaga na našem ratištu, oslobođenje Sarajeva i Zagreba; oslobođenje preostalih ostrva, Istre, Trsta i Slovenačkog primorja sa Ljubljanom i Koruškom i na taj način, konačno oslobođenje cele naše zemlje i izbijanje JA na naše zapadne etničke granice.

U međuvremenu: da se i dalje uređuje i sprovodi odsudna odbrana postojećih frontova, a napose u Sremu; da se maksimalno ubrzava reor-

ganizacija jedinica, preoružanje novom tehnikom i obuka starešina, štabova i jedinica u našoj novoj i osavremenjenoj taktici borbe i ratovanja, u proboju dubokih utvrđenih zona, u forsiranju reka, u upravljanju modernim bojem, organizaciji svih vidova sadejstva i punog iskorišćenja modeme tehnike itd., a to je bio jedan od najsloženijih zadataka pošto je sprovođen u teškim uslovima - velikog priliva novih boraca i gotovo neprekidne borbene aktivnosti na postojećim frontovima. Izvesno olakšanje je ipak bilo u tome, što je od kraja januara splasnula aktivnost Nemaca u Sremu, pa je taj posebno značajni front ipak dozvolio više vremena za sprovođenje pomenute reorganizacije i preobuke naših jedinica u toj zoni. To pitanje obuke i preobuke bilo je u to vreme naša najveća briga i najteži - prioritetni zadatak, za čije je sprovođenje trebalo vremena i ogromnog zalaganja.

c) U nekim drugim, normalnijim uslovima, tako zamašna, strateška zamisao naše opšte ofanzive, sa tolikom dubinom pa i nekih njenih pojedinačnih operacija, sa takvim zamahom i tempom nastupanja, gde su teško predvidiva naknadna iznenađenja, i gde su mogući kojekakvi zapleti i obrti operativnih situacija - bila bi inače nerealna i prevelik zalogaj. Međutim, u vladajućim uslovima i opšte i naše posebne situacije takva naša zamašna ofanziva, sa najdalekosežnijim ciljevima, pokazala se je ispravna i svakako kao jedno od najboljih rešenja. Nemci su odavno bili u strategijskoj defanzivi, saveznici oko nas su se spremali takođe za zadnje i završne udarce, iz čega je proizlazila i naša saveznička obaveza da na dostojan način, dosledan našoj četverogodišnjoj i briljantnoj NOB, učestvujemo ravnopravno sa saveznicima i u ovoj, završnoj fazi rata. Iako su još uvek Nemci sa kvislinzima bili brojno i tehnički jaki na našem ratištu, oni su trpili tako teške gubitke koje više nisu mogli da nadoknade, i toliko moralno uzdrmani, da je opći odnos snaga ipak išao u prilog naše zamašne koncepcije završne i opće ofanzive. Mada su, u pojedinim operacijama bili različiti odnosi snaga.

Rat i ofanzive redovno donose i gubitke i tope vojsku. Traže popunu novim borcima i tehnikom. U završnoj ofanzivi naše armije bilo je obratno. I pored ne malih gubitaka kod naših armija je u meri napredovanja čak rasla njihova udarna moć. Jer njima su se priključivali čitavi novi korpusi i divizije naše vojske iz neprijateljske pozadine, pristupali su uz put i novi dobrovoljci, a dosta uredno je vršena i popuna iz naše pozadine od strane Generalštaba.

d) Sa operativno-strategijskim razvojem i grupisanjem glavnih snaga naših armija u duhu poznate zamisli i plana završnih operacija nije bilo teškoća, jer su se one već zatekle u pogodnim rejonima. Pošto je feldmaršal Aleksander na zadnjem razgovoru u Beogradu obećao ne samo izvesnu pomoć u ratnim sredstvima, hrani i opremi za naš 8. korpus, odnosno 4. armiju, već takođe i borbenu podršku avijacije u nastupanju 4. armije, dok je grupa »Vitruk«, odnosno Operativna grupa vazduhoplovnih naših divizija, predviđena za podršku dejstava 1., 2. i 3. armije, pre svega u međurečju Save i Drave. Generalštab je za sebe zadržao samo nešto malo aviopoletanja.

Inače, prirodno, Jugoslovenska mornarica je stavljena u službu 4. armije, dok je Rečna ratna floti la Crvene armije operativno pridana našoj 1. armiji. Četvrta armija je zadržala svoju tenkovsku brigadu, dok je Generalštab svoju dodelio 1. armiji. Ona je dobila i konjičku brigadu, kao i najveći deo ostalih manjih rodovskih jedinica.

Iz vise razloga, a napose zbog raznolikosti operativno-strategijskih ciljeva, zbog neophodne postupnosti u izvršenju, zbog velike širine i dubine naše opšte ofanzive, ona se morala planirati u više etapa, moralo se predvideti i planirati više zasebnih operacija; svaka sa svojom originalnom zamisli i idejom manevra, a sve skupa povezane nitima zamisli celovite ofanzive.

e) Generalštab je očekivao veliki efekat i pomoć u nastupanju armija od prikladnih borbenih dejstava jedinica NOVJ u pozadini neprijatelja, kao i blagovremenih informacija o neprijatelju, i nije se prevario. Planom je bilo predviđeno njihovo maksimalno angažovanje i aktivnost, kao i pravovremeno pretpočinjavanje pojedinim armijama, a glavni štabovi Hrvatske i Slovenije su usmereni u tom pravcu i dobili odgovarajuće direktive. Takva kombinovana dejstva dala su optimalne rezultate i duboko sebe opravdala u NOR-u.

f) Kada je pravljen plan naše opšte ofanzive, nije bila dovoljno poznata situacija u Austriji, niti kako će se ponašati njemačka Grupa armija »C« u povlačenju iz Italije. Zbog moguće opasnosti sa obe strane, uz lokaciju i inače veoma jakih nemačkih snaga ispred naše 4. armije, naša Vrhovna komanda se donekle bojala za bokove naše 4. armije u vreme, kada uđe u lječko-tršćansku operaciju. Naročito da ne usledi kakav iznenadni kombinovani i istovremeni udar od pravaca Rijeke i Ljubljane. Upravo da bi mogao da uspešno interveniše na eventualne takve ili slične događaje i poteze neprijatelja, Generalštab je pored ostalih zadataka, 2. armiji dao opšti pravac nastupanja i to: Doboj - Banja Luka - Karlovac - Novo Mesto, stavljajući je na taj način u neku vrstu *pokretne strategijske rezerve Vrhovne komande.* Da je zaista bila ugrožena 4. armija, mogli su joj stići na vreme u pomoć ne samo 2. već i deo 1. armije. Bitna karakteristika osnovnih zadataka 2. armije i inače je bila, pored uništavanja neprijatelja i oslobođenja zemlje u zoni nastupanja, da pomogne 1. armiji u borbama za osvajanje predviđenih polaznih rejona u vezi sremsko-slavonske operacije, a zatim, nadirući svojom zonom, da na taj način pomaže bezbednije nastupanje 1. armije, da štiti unutrašnja krila i bokove i 1. i 4. armije sve do kraja ofanzive. Iako je imala deo mlađih i manje iskusnih divizija - 2. armija je uzorno ispunila sve svoje osnovne zadatke.

g) Pitanja usklađivanja jačine i odgovarajućeg grupisanja snaga u skladu sa zadacima i idejom manevra, blagovremenog obnavljanja potrošenih ešelona i rezervi, kako Vrhovne komande tako i armija, tokom cele ofanzive bio je važan zahtev strategijskog plana. Pripremajući snage za završnu ofanzivu, Vrhovni štab je na primer, prebacio u Srem još u januaru 15. makedonski korpus, da bi ga reorganizovao, i tako prenaoružanog i obučenog uključio u sastav 1. armije.

Ili, ocenivši da je još uvek nedovoljno jaka 4. armija i pored svih dotadašnjih i to znatnih ojačanja, a bio joj je odobren i naređen izuzetno značajan pravac nastupanja i to - glavni: Sušak, Trst, Gorica, Soča i pomoćni: Krk - Cres, Istra, Generalštab prebacuje 29. diviziju odmah posle završetka sarajevske operacije u rejon Postojne i stavlja je na raspolaganje 4. armiji. Depešom od 27. aprila i posle procene da nema opasnosti po desni bok, drug Tito odlučno požuruje 4. armiju da se ne obazire previše na bokove, da ubrza operacije i odmah započne uvodne borbe za Trst. A to je značilo da se sve ostalo u 4. armiji podredi tome zadatku. Istovremeno sa iznetim zahtevom drug Tito mu potčinjava 8. diviziju 4. korpusa i stavlja

na operativno raspolaganje ceo 9. korpus Glavnog štaba Slovenije, s tim da ga usmeri prema jugu i Trstu itd. Treba imati u vidu da je Vrhovni štab, pored jedinica predviđenih za ofanzivu na regularnim frontovima imao i dosta jake snage na oslobođenoj teritoriji koje su, pored zadataka protiv zaostalih bandi, istovremeno bile i u ulozi rezervi Vrhovne komande.

h) U Sremu je neprijatelj uspeo da veoma dobro organizuje, utvrdi i zapreci svoju odbranu i to na veću dubinu. Raniji pokušaji, sa sovjetskim jedinicama i bez njih, završili su se našim neuspehom i ne malim žrtvama. Slično iskustvo smo imali i na virovitičkom mostobranu. Ovaj put je odlučeno da se ide na obavezno siguran uspeh. Verovali smo da bi uspeo i samo frontalni napad, ali smo ocenili i da bi žrtve mogle biti vrlo velike. Da bi obavezno uspeli sa probojem fronta u Sremu, uz najmanje moguće žrtve i istovremeno obezbedili siguran dalji razvoj operacije u dubinu, sa što većim zamahom i tempom, upravo je, pre svega iz tih razloga, usvojena ideja dosta složenog i kombinovanog manevra. Pošto je ocenjeno da će se Nemci grčevito i uporno braniti u rovovima Srema, što bi eventualno moglo dovesti u pitanje uspeh usamljenog frontalnog proboja, predviđen je istovremeno sa frontalnim probojem utvrđene zone Srema, da se izvrši dvostruki i duboki obuhvat sa oba krila.

Zadatak i namena krilnih grupacija je bila dvostruka. *Prvo,* da se olakšaju i ubrzaju proboj utvrđene zone i tako da snage uđu što pre u operativnu dubinu i pređu u gonjenje. *Drugo,* ako Nemci ma iz kojih razloga ne budu brzo savladani u utvrđenoj zoni, krilne grupacije se spajaju duboko u pozadini utvrđene zone Srema i na taj način završavaju njeno potpuno okruženje, da bi odmah potom pristupile napadu sa leđa i uništenju te neprijateljske grupacije, uz istovremeno nastupanje i širenje zone sigurnosti u pravcu Našica, Đakova i Broda. Međutim plan je jedno, a praksa se sa njime ne poklapa uvek. Tako se i ovde dogodilo. Umesto da krila izvlače Moračinu grupaciju, ona je brže probila utvrđenu zonu i brže napredovala od krilnih grupacija.

i) Neophodnom i blagovremenom razminiranju terena za napad pešadije i tenkova (a na tome se radilo mrklim noćima i noćima), pripremi sredstava za forsiranje reka i efikasno usmerenoj artiljerijskoj pripremi napada, te izvanredno moćnoj i preciznoj vatrenoj podršci naše avijacije i t. si., posvećivano je dovoljno pažnje, počev od Generalštaba do nižih jedinica. Uspešno rešavani ovi faktori odigrali su vrlo značajnu ulogu u relativno lakom i brzom proboju cele utvrđene zone Srema.

j) Da bi mogao uspešno da se izvede zamišljeni manevar u proboju fronta u Sremu, bilo je neophodno blagovremeno stvoriti nužne preduslove. Južna grupa 1. armije morala je pre početka opšte ofanzive da sebi obezbedi pogodan mostobran na levoj obali Save. Međutim, neprijatelj je bio neočekivano jak u jugozapadnom Sremu i isto tako u širem rejonu južnije od Save, uključno dolina Bosne i Neretve. Povlačenje Lera preko istočne Bosne znatno je pojačalo pozicije neprijatelja. Ocenjeno je, da bi donekle, bilo i opasno otpočeti sa opštom ofanzivom i glavnim snagama u međurečju Save i Drave, uz prisustvo tako jake neprijateljske grupacije južno od Save. Najzad sa neprijateljem u toj široj zoni valjalo se je i tako odlučno obračunati radi konačnog oslobođenja Sarajeva i tih krajeva, a time bi se oslobodile i znatne naše snage za druge zadatke. Sve te teške i složene ali bitne zadatke, veoma uspešno i na vreme obavili su: snažne jedinice kor-

pusa i divizija NOVJ, koje su dejstvovale u tim rejonima, zatim, Južna grupa divizija 1. armije i celokupne snage 2. armije. Jedino, postoje sporo tekla mostarska operacija, Vrhovni štab se odlučio da na tom zadatku privremeno angažuje i 8. korpus. Nakon oslobođenja Mostara, ovaj kropus se vraća u svoj rejon, da bi nastavio svoje pripreme za završnu ofanzivu.

k) Vrhovni štab je ocenio da neprijatelj u Sremu očekuje našu ofanzivu. Jer i pored svih mera opreza i priprema noću, ipak se nije moglo da sakrije intenzivnije izviđanje avijacije, razminiranje, korektuma vatra artiljerije, oblake prašine usled pojačanog dotura potreba. Zato, da bi ga zaveli bar o danu i času početka napada, da bi ga naveli na prevremenu i pogrešnu upotrebu rezervi, a i obmanuli o zoni glavnog proboja, naša zamisao proboja je predvidela da noć uoči početka glavnog napada otpočne napad na oba krila sremske utvrđene zone i to: na desnom krilu - desantom Dunava sa jednom brigadom u neposrednu pozadinu nemačke odbrane, a na levom krilu sa ćelom 22. divizijom.

Odmah pošto su završena usklađivanja završnih operacija sa saveznicima, Vrhovni štab je prionuo na posao i ubrzo je bio gotov projekt osnova plana i opšte strategijske zamisli naše opšte ofanzive. U tome radu su konsultovane i armije i vazduhoplovstvo. Po tome pitanju su održana i dva sastanka u Beogradu kod druga Tita, na kojima su prisustvovali i sva četiri komandanta armija. Na prvom sastanku - krajem februara - Vrhovni štab je izneo predlog projekta opšte strategijske zamisli sa svim značajnijim elementima uključujući i bitna pitanja priprema i neophodnih uvodnih borbi. Diskusija nije bila duga, ali je doprinela poboljšanju projekta. I početak opšte ofanzive je pomeren za nekoliko dana kasnije. Pošto komandanti armija nisu imali većih zamerki ni dopuna, predloženi projekt je bio usvojen, a drug Tito je naredio da Vrhovni štab sačini konkretan plan, zapovesti i sve drugo što treba, a komandanti armija da odmah otpočnu sa pripremama u tome pravcu. Tom prilikom Tito je napose podvukao veliki značaj obuke štabova i jedinica.

Drugi sastanak kod Tita, u istom sastavu, ali bez komandanta 4. armije održan je krajem marta. Pošto je imao vremena skoro ceo mart, Generalštab je izašao sa konkretnim predlogom zamisli, plana i svih mera u vezi priprema i izvršenja predložene opšte ofanzive. Pošto je postignuta puna saglasnost svih prisutnih, drug Tito usvojio je predlog i naredio da se po njemu postupa. Načelnika Generalštaba je odredio da bude uz 4. armiju, mene da bi koordinirao i usaglašavao dejstva 1. 2. i 3. armije, a da u Beogradu u Generalštabu ostane general Velimir Terzić.

Naređenje Generalštaba, kojim se regulišu sva osnovna pitanja planirane opšte ofanzive naše armije, bilo je gotovo i poslano u armije i Komandu vazduhoplovnih snaga 9. IV. 45. godine.

Generalštab je nadalje, budno pratio situaciju kao i tok naših priprema. Uoči početka ofanzive - 11. IV. - izvršena je zadnja kontrola gotovosti. Poslao sam pukovnika Savu Konvalinku sa manjim avionom u Baranju, da bi doneo izveštaj od Koste Nađa, a ja sam odletio do Brčkog, kod Peke Dapčevića. Peko je bio spreman za sutrašnju ofanzivu i ja sam se odmah vratio na aerodrom Zemun. U to je prilazio avion Konvalinke. Bilo je već poodmaklo popodne. U spuštanju je avion lako zakačio nasip i jedva ali majstorski je pilot spustio avion. Konvalinka je bio ranjen i pre nego će da padne u nesvest, vozač i ja smo dojurili sa džipom. Savo je ipak uspeo da mi prenese poruku da je sve u redu i po planu kod Koste.

Pošto je brzo došao k sebi, predali smo ga sanitetu, a ja sam se pred veće, skupa sa radiostanicom, prebacio u Srem, kod generala Morače. Tokom tog popodneva, sve četiri armije i grupa Vitruk, bili su obavešteni da opšta ofanziva počinje po planu.

Opšta ofanziva naše armije počela je silovito i ubojno uglavnom na svim pravcima. Velikim zamahom i visokim tempom. Osobito u Sremu, grupa generala Morače, gde se mimo očekivanja vrlo brzo izašlo u slobodan operativni prostor i prešlo u gonjenje. Napad 3. armije a naročito Južne grupe divizija 1. armije razvijao se je u početku nešto sporije, tako da uopće i nije došlo niti imalo potrebe, do okruženja neprijatelja u utvrđenoj zoni Srema, jer je ona dosta brzo bila probijena i pregažena. Nemci su naseli na naše zamke i pojurili su odmah sa rezervama na Dunavski desant i na 22. diviziju, koje će im sutra nedostajati u zoni glavnog proboja. Nemci su vodili u Sremu vrlo uporne i ogorčene borbe, ali ipak - ostatak koji je taj pakao preživeo, nije sačekao da bude sasvim okružen u Sremskoj utvrđenoj zoni.

Izgleda da je i feldmaršal Aleksander bio iznenađen suviše brzim nastupanjem naše 4. armije koja je u ofanzivu krenula prva - 20. marta, pa joj pred kraj aprila, uskraćuje svaku avio-podršku, koja je inače do tada dobro funkcionisala i bila korisna.

U stvari, mi smo bili na većini pravaca toliko nadmoćni, da smo bitno mogli da utičemo i usmeravamo dalji razvoj situacije, tako da se je naša ofanziva uglavnom odvijala po našem planu. Međutim, dubina ofanzivnog poduhvata je bila ogromna, vremenom je počeo da se ispoljava zamor ljudi usled neprekidnog kretanja i neurednog snabdevanja tako da je sa dužinom nastupanja opadao tempo sledećih operacija.

UTICAJ GENERALŠTABA NA OBUKU JEDINICA

Kada je u pitanju uticaj i rad Generalštaba na organizaciju završnih operacija moramo ponovo podvući da se u Vrhovnom štabu posle oslobođenja Beograda posebno mnogo radilo na obuci jedinica i štabova. Otezali smo i sam početak naše ofanzive zbog toga da bi postigli bar minimum obuke. Formirane su dopunske brigade, svaka armija imala je najmanje po jednu dopunsku brigadu, u korpusima i divizijama postojali su dopunski bataljoni, a posebno centri za obuku. Međutim, sve je trebalo brzo raditi. Masa novih boraca su bili mladići koji nisu prošli raniju vojsku i drugu vojnu obuku. Za obuku smo im mogli obezbediti jedan, retko dva meseca a to je bio vrlo oštar minimum. Zato se može reći - da smo rat završili sa mnogim slabostima u obuci, daleko od savršenstva.

Što se tiče obuke naše armije, u tom vremenu ja imam jedno svoje mišljenje, naročito kada se govori da smo imali najbolju armiju, bolju od svih prijatelja i neprijatelja. Uz naše vrednosti, valja istaći i to, rat smo ipak završili sa mnogim slabostima, da ne kažem u organizaciji i formaciji, nego pre svega u obuci i organizaciji sadejstva u boju da smo bili još daleko od savršenstva, tako - da nismo maksimalno mogli iskoristiti sve što nam nudi tehnika. Tako na primer - prvi udar, proboj Sremskog fronta je išao daleko bolje nego u razvoju uspeha u dubini. Još smo bili podaleko od punog iskorišćavanja savremene tehnike koju smo uveli u jedinice. Naši

su se borci, jedinice i starešine i dalje obučavali, kroz borbu i u predasima, i to tako teče do kraja rata. Na kraju krajeva mi tek danas možemo govoriti da smo dostigli takav stepen savršenstva u obuci.

Nešto drugo tome treba dodati, da i takvi kakvi smo bili tada, mi smo bili dovoljno jaki da budemo nadmoćni, da pouzdano slomimo neprijatelja i da čak i zarobimo vrhovnog komandanta nemačke balkanske grupacije general-pukovnika Aleksandera Lera i glavninu njegove, nekad veoma moćne grupacije. To je ono što je odlučilo o uspehu naše ofanzive. Drugo je da li smo bili svesni svega toga. Na kraju krajeva, sasvim je formalno pitanje da li smo bili »najbolja armija«. Bili smo svakako uzorna, veoma udarna i jedna od najboljih armija u drugom svetskom ratu. U našem slučaju, u situaciji završnih operacija za konačno oslobođenje naše zemlje - ni jedan od faktora rata nije bio presudan u merenju međusobnog odnosa snaga. Stepeni obučenosti vojske, pa čak ni stanje njene tehnike i zalihe municije (mi smo imali znatno manje municije od Nemaca, osobito za artiljeriju i minobacače) nisu bili jedini uticajni faktori toga odnosa. Isto tako, ako ne još i više, značajni su bili stanje borbenog duha i morala, discipline, općeg borbenog iskustva, način i veština ratovanja, zatim operativno - strategijski položaj frontova i vojske itd. Pitanje ukupnog odnosa snaga je bilo presudno, i ono je u završnim operacijama bilo u našu korist. Brojno stanje Jugoslovenske armije je sve više raslo kako se rat bližio kraju. Dok je kraj rata sve više rastakao udarnu moć neprijatelja, brojna i udarna snaga naše armije je stalno rasla.

OBRAČUN SA NEMAČKOM GRUPOM ARMIJA »E«

Na ovom naučnom skupu postavilo se pitanje našeg odnosa prema nemačkoj Grupi armija »E« kada se u oktobru i novembru 1944. godine počela povlačiti iz Grčke i Albanije. I ranije su, neki postavljali pitanje da li smo je trebali uništiti, odnosno okrenuti naše glavne snage i sa njom obračunati. O tome bih hteo nešto kazati i kako smo u Vrhovnom štabu na tu stvar gledali.

Nemačka Grupa armija »E«, kojom je komandovao general-pukovnik Aleksander Ler, bila je velika, vrlo moćna i savremeno naoružana, iskusna. Ona je držala celu Grčku i Albaniju i povlačila delove iz Bugarske i Makedonije. Drugo, što je još važnije, da je bila uglavnom neokrnjena, sveža, sa malim gubicima do dolaska u Srbiju. Bugari su je posmatrali kako ide, a naše snage koje su se tada nalazile u Makedoniji, na Kosovu i u južnoj Srbiji, nisu još bile dorasle. One su je »čupkale sa strane«, što su mogle. Nešto više se nije moglo učiniti. Tako je Grupa armija »E« stigla dosta sveža u seveme krajeve naše zemlje.

Kada se sada postavlja pitanje da li smo je trebali uništiti, treba imati u vidu da smo mi to bili u stanju, ali su rizici pritom bili veliki, toliki da takav pothvat nisu dozvoljavali. Nije to palo na pamet nikome, ni generalu Arsi Jovanoviću, ni meni, ni generalu Velimiru Terziću da o tome i na takav način razmišljamo. Verovatno je to najmanje bila preokupacija Josipa Broza, a to je uticalo i na pravce našeg razmišljanja.

Da bi je mi uništili, trebali smo koncentrisati, da ne kažem svu, ali sigurno glavninu naše elitne vojske, a to znači, našu vojsku iz Srbije, iz Vojvodine, nešto iz Bosne. A što bi se dogodilo ako bi Nemci krenuli na

Beograd da ga zauzmu? U tom slučaju ne bi bilo snaga koje bi ga branile, a to je završna faza rata, kada su ostvarivani političko-strategijski ciljevi cele narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Tada je vrlo važno bilo da Beograd više nikada ne bude nemački, jer se bila bitka za novu Jugoslaviju

- diplomatska, politička, mnogo više nego bitka topovima. Mi niukom slučaju ne bi smeli dozvoliti Nemcima da uđu u Beograd, a to bi se moglo lako dogoditi ako bi se mi zapleli sa Lerovom glavninom snaga daleko od Beograda i Srema. Jer Lerovu grupaciju ne bi imao ko da uništi ako naša glavnina (1,2. i 3. armija) ne bi krenula prema njoj. Osim toga, ova neprijateljska grupacija bila je čak i brojno jača od nas, da i ne govorimo o oružju. Tako se kod nas u rukovodećem telu Vrhovnog štaba, uključujući i druga Tita, nikada nije takvo pitanje postavilo.

Mi smo zauzeli stav da je najbolje nju uz put »čerupati«, maksimalno što se može slabiti je i kruniti tako da što slabija dođe u centar zemlje, što dalje ide da je sve tanja i da se obračunamo sa njom kada mi budemo u pogodnijoj poziciji i da je tučemo zajedno sa ostalim snagama neprijatelja. Nismo joj hteli dozvoliti da se probija bliže Jadranu, kroz Crnu Goru i Hercegovinu. To je Tito čvrsto odlučio. Takvo smo naređenje dali i dosledno sproveli. Crnogorske jedinice su je - uz obilnu pomoć naših tenkova i artiljerije, mislim da je stigao i jedan divizion engleske artiljerije, čije je iskrcavanje pre toga Tito bio odobrio u Dubrovniku - uspele nabaciti na bespuće, preko Višegrada ka Sarajevu, iako uz krajnje napore i znatne žrtve. Nikako nam nije odgovaralo da ta nemačka grupacija ide južnije pa da ne ugrozi one naše jedinice koje smo planirali da idu prema Trstu. Uglavnom smo je uspeli nabaciti tamo gde smo i želeli - na najneprohodniji deo naše zemlje, mada je ona posle iz Bosne delom prešla u Slavoniju i pravila nam je kasnije neprilike. Ali to je onaj minimum koji se morao prihvatiti.

Možda smo mogli, možda je umesno o tome razmišljati - koju diviziju više baciti na vreme njoj u susret, ili pak one divizije koje su bile s njom u dodiru da ih malo oštrije angažujemo, da se jače udare njeni bokovi i repovi, da ne bi došla u onoj meri sveža u Bosnu kao što je došla. No, u ratu uvek ima više rešenja. U svakom slučaju je dobro ono rešenje koje u ratnoj praksi položi ispit. Taj Ler je ipak pao nama u ruke i suđeno mu je kod nas.

Mislim daje naučna besmislica sada tvrditi da se Vrhovni štab trebao s njom obračunati pre vremena. Eventualno možda smo i mogli malo odlučnije sa njom se tući od ranije, ali nikako odlučno i odsudno. Rizik odsudnog obračuna pre vremena bio je naprosto neprihvatljiv i nedozvoljen, kako iz čisto vojnih, tako još više iz političkih razloga.

Može se postaviti pitanje - da li smo se mi uopće trebali obračunati sa neprijateljskom mostarskom grupacijom u rejonu Mostara ili je zanemariti. Ima mišljenja da nije trebalo, jer navodno, kada bismo oslobodili Zagreb i Ljubljanu, morala bi pasti i odbrana Mostara i neprijatelj se predati. Nije to, međutim, tačno. To je bila prilično kompletna i jaka grupacija koja je mogla da ne sedi u Mostaru do kraja rata, niti da se probije prema Sarajevu ili drugde, već da krene, i to u nezgodan čas, prema Kninu - generalu Drapšinu iza leđa pa da 4. armija ne stigne u Trst pre nego što stignu Novozelanđani. Da se to dogodilo, mi možda ne bismo danas imali ni ovaj deo Istre i Slovenije koji imamo. Da ovde i ne govorimo o žarkoj želji naših boraca oko Mostara - da čim pre donesu konačnu slobodu svome kraju i svojim porodicama.

Isto tako može se sada postaviti i pitanje - zašto smo Sarajevo napadali, što ga nismo mimoišli. General Koča Popović, komandant 2. armije imao je naređenje da prodire između Sarajeva i reke Save, dobio je opšti pravac Doboj - Karlovac - Novo-Mesto, uz put da uništava neprijatelja i oslobađa te krajeve, da malo pomogne generalu Peki Dapčeviću ako zatreba, a takođe i generalu Petru Drapšinu svojom pojavom u rejonu Novog Mesta. Mi smo se tada ozbiljno bojali kakvog nepredviđenog bočnog udara jače nemačke grupacije iz Austrije, da ne udari u desni bok Drapšinove armije, jer tada nismo dovoljno pouzdano znali kolike su nemačke snage u Austriji, koliko ih ima u Italiji i kakve su im namere, a postojala su i ona mešetarenja feldmaršala Keserlinga u Italiji sa zapadnim saveznicima. U stvari, izbijanje 2. armije u rejon Novog Mesta bila je jedna od bitnih funkcija te armije, da se kao neka vrsta rezerve Vrhovne komande što pre nađe u rejonu Novog Mesta, da tu spremno dočeka eventualni nemački udar i da ga Koča osujeti da ne bi Drapšin došao u nepriliku.

Sarajevskoj grupi korpusa dali smo ipak onaj zadatak da oslobodi Sarajevo i tuče nemačku sarajevsku grupaciju pre svega zato da stvorimo dovoljno povoljne i bezbedne uslove za pun zamah naših armija u završnim operacijama, da oslobodimo naše značajne snage koje su bile vezane za neprijatelja oko Sarajeva i tako obnavljamo naše slobodne rezerve (a one su nam trebale ne samo za pothranjivanje frontova, već i za odlučan obračun sa snagama kontrarevolucije, osobito četništva, koje su ostale u pozadini naših operativnih armija i koje su još uvek bile dosta brojne). Da ih nismo tukli u rejonu Sarajeva oni bi se eventualno mogli pojaviti Koči iza leđa i da stalno ometaju njegovo nastupanje i na kraju sve bi to osetio i Drapšin, pa se moglo dogoditi i većih neprilika koje Vrhovni štab nije hteo da reskira. Može se sada diskutovati da li je trebalo tući sarajevsku neprijateljsku grupaciju u situaciji tek kada mi grunemo i zauzmemo Karlovac, Zagreb i Ljubljanu. Moramo znati da onaj ko je okrvavio ruke u krvi do lakata je se isto tako bori do kraja da ne dođe pred naše sudove, nego da se probija a onda - mogli su nam napraviti komediju samo da smo dozvolili ignorisanje sarajevske neprijateljske grupacije.

PITANJE STRATEGIJSKOG TEŽIŠTA U ZAVRŠNOJ OF ANZI VI

U općoj strategijskoj zamisli završne ofanzive naše armije - na desnom krilu našeg fronta našle su se 1. i 3. armija. Na levom krilu je bila 4. armija, a prostorom između je nastupala 2. armija. Takav je bio operativno-strategijski razvoj naših glavnih snaga pred početak opće ofanzive, njihova jačina i grupisanje. Pored združenih jedinica, najveća ojačanja je imala 1. armija. Znatna ojačanja je imala i 4. armija. Dejstva 1. i 3. armije, a samo delimično 2. armije, podržavalo je naše vazduhoplovstvo. Četvrtu armiju je podržala englesko vazduhoplovstvo i to dosta uspešno, ali je ono sasvim usahlo u zadnjim danima operacija 4. armije. Imajući u vidu naše početno grupisanje i jačinu i udarnu snagu pojedinih armijskih grupacija, kao i predviđeno pojačavanje pojedinih armija po meri njihovog nastupanja (sa jedinicama naše vojske koje su dejstvovale u pozadini neprijatelja i iz strategijske rezerve) - mislim da je najumesnije govoriti o nanošenju

glavnih udara sa naša oba strategijska krila. Ako se ipak insistira na strogoj oceni određivanja strategijskog težišta - onda je ono bilo tamo gde su bile i kamo je stremila glavnina naših udarnih snaga - a to je ipak bilo desno krilo Jugoslovenske armije. Ali, shvaćeno šire, tj. u međurečju r. Drave i Save.

U ovim razmatranjima mislim da se ne smiju potcenjivati - ni snaga a još manje uloga 4. armije. Ona je nadirala znalački, i to izuzetno brzo i uspešno, na posebno politički važnom pravcu, a uz put je i znatno narastala njena snaga i to od uredne popune gubitaka do mobilizacije novih boraca, a još više od ulaska pod njenu nadležnost već iskusnih hrvatskih i slovenačkih divizija u široj zoni njenog nadiranja. Da 4. armija nije onako brzo i uspešno prodrla u Istru, Trst i do Soče - pitanje je kakva bi izgledala danas naša zapadna granica.

Kada se danas tumači poznata Direktiva, odnosno naređenje za opću ofanzivu od 9. aprila 1945. godine mislim da nije dobro ako se bukvalno i suviše uprošćeno tome prilazi. Tako na primer prodor združenog odreda 4. armije od Trsta uz Soču za Celovec u Koruško, svakako daje bio umešan vojni i politički potez i doprinos našem općem uspehu zadnje operacije u toj zoni. Međutim, taj Združeni odred je bio nedovoljno jak, da bi se mogao i suštinski smatrati kao krak naših strategijskih klešta za okruženje i uništenje grupacije Lera. Za tako nešto su trebale daleko jače snage nego što je bio taj Združeni odred 4. armije. Taj posao biće u stanju da uspešno obave tek snage 3, 1. i dela 2. armije. Generalštab je tako gledao i kada je pisano pomenuto naređenje. Uostalom, kada je počeo proboj fronta u Sremu - mi smo tada više strahovali kako rekoh za bezbednost desnog boka 4. armije, nego da bi od nje očekivali, pogotovo ne veću pomoć u pravcu Celovca i Koruške i da ta armija stvarno podnese neki veći teret u obračunu sa Lerovom grupacijom.

NEKA ISKUSTVA IZ UPOTREBE ARMIJA U ZAVRŠNOJ OPERACIJI

Od ozbiljnijih i poučnih propusta komandi armija i Generalštaba koje bi bilo korisno više izučiti i objektivno oceniti zbog plodnijeg korišćenja iskustava za savremeni razvoj naše vojne misli izneo bih samo neka možda i najznačajnija.

Treća armija je imala dosta izduženu zonu nastupanja a uz to morala i da koordinira svoje operacije sa desnim susedom u Mađarskoj koje je zadatke obavila veoma uspešno. Tu su prisutne i brojne objektivne teškoće kao: uporan otpor neprijatelja, porušene i minirane komunikacije, nedostatak transportnih sredstava i slično, a napose prekomemi zamor jedinica, što je sve skupa usporavalo opći tempo nastupanja, koji inače nije bio mali. Naprotiv. Nije li deo 3. armije ipak mogao nešto ranije da čvršće sedne i zatvori ona dva glavna prolaza za Austriju - Dravograd i Poljane, to je pitanje koje bi zaslužilo dublju analizu.

Manevar dela snaga 2. armije u zoni Zagreba pokazalo se da nije bio rizik po bezbednost boka 4. armije, jer su u to vreme, bili više poznati podaci o preostalim snagama Nemaca. Taj manevar je odigrao veoma značajnu ulogu u bržem raspadu fronta ispred 1. armije, u ubrzanijem stva-

ranju uslova za brže debušovanje rejona Zagreb i Medvednice, za efikasnije tučenje Lera sa našim glavnim snagama.

Prva armija je izgubila nekoliko dana u inače visokom tempu nadiranja - u zoni r. Ilova i tu je morala da zastane. Glavni razlog je ležao u tome što su se, u toj zoni, mimo našeg očekivanja, isprečile nešto jače neprijateljske snage u delimično organizovanoj odbrani. Naša izviđačka avijacija i naša obaveštajna služba nisu imale o tome dovoljno jasnu sliku - pa je nešto jači otpor neprijatelja na Ilovi predstavljao i izvesno iznenađenje za Generalštab i 1. armiju.

Još u Beogradu smo razgovarali sa Drapšinom da ne ide većim snagama preko Rečine, jer je to neugodan kanjon gde ga mogu zadržati i manje neprijateljske snage, već da obiđe Rečinu, i to blagovremenim desnim manevrom iz daljine, da ne bi izgubio na vremenu. Dogodilo se, ne znam ni ja zašto, da je na Rečini ipak bespotrebno izgubljeno dragoceno vreme. Morali smo ih upozoriti da prekinu sa time, da glavnim snagama vrše brži manevar desnim krilom, da zaobilaze Rečinu i da što pre upadnu u Trst. Postoji i ona naknadna Titova depeša od 27. IV u kojoj se kaže da je najvažnije od svega što pre upasti u Trst, da sve podrede tom cilju, da se ne boji mnogo za bokove. Nije bilo ni vremena da se u depeši šire to objašnjava nego je naređeno da bezobzirno ide na Trst.

Na ovaj propust Drapšina, valjda i jedini u ofanzivi 4. armije, bili smo čak i malo ljuti, a takvo je raspoloženje ispoljio i drug Tito. Valjda i zato, što smo o problemu Rečine izričito i blagovremeno razgovarali pa u tom pravcu nismo očekivali propust. Inače, mislim da se može reći, i pored ovog propusta - da je 4. armija, počev od mostarske operacije do prodora u Trst, na Soču i upućivanja odreda u Koruško, veoma uspešno izvršila sve svoje zadatke, a njeno rukovodstvo je ispoljilo veliku zrelost i umešnost rukovođenja u tako složenim prilikama.

Prebacivanje slovenačkih jedinica 4. operativne zone u Koruško bilo je pravilno. Kada su se donosile ove odluke, ja sam samo delimično učestvovao u tome, ali sam bio konsultovan. U Beogradu je sa maršalom Titom ostao samo general Velimir Terzić, jer je general Arso Jovanović bio u Štabu 4. armije. Smatram da smo mi zaista trebali u Koruško da stignemo čim pre sa jačim i modernije opremljenim odredom, jer smo znali da će tamo biti Britanci i da će se 1, 2. i 3. armija zabaviti oko obračunavanja sa Lerom. Nije bilo većih posledica zbog toga što smo tamo bacili snage 4. operativne zone tako da nisu mogli u još punijoj meri učestvovati u borbi sa Lerom na boljem mestu - kod Poljane. Ja lično mislim da je tu Tito dobro odlučivao, tu je stvarno politika bila vrednija i važnija od čisto borbenih, vojnih dejstava, bez obzira što je naša granica prema Koruškoj morala da ostane kao i pre rata.

Kada smo mi 9. maja održali poznati zajednički sastanak u Zagrebu gde su bili prisutni komandanti 1, 2. i 3. armije, odlučeno je da bez ikakve pregrupacije, vreme je bilo najdragoceniji, najuticajniji faktor, i to gde se ko zatekao, da smesta, bez čekanja, bez mnogo planova, krenemo svim snagama na Lerovu grupaciju da je na što više mesta rasečemo, okružimo, razbijemo i prinudimo na kapitulaciju. Rešeno je da 3. armija uz pomoć jedinica 4. operativne zone, što više ojača snage u rejonu Poljane i Dravograda i da tu prostoriju brani odsudno. Brzo nastupanje 1. i 2. armije dovelo je do brzog i strašnog pritiska na leđa i bokove Lerove grupacije. Taj zamah, taj udar naših jedinica bio je tako snažan i jak da je uticao

na moral i onih neprijateljskih snaga koje su bile napred pa nisu mogle dati onakav otpor kakav su mogli dati u borbi sa 3. armijom, da toga udara sa fronta nije bilo. Jasno, da nije 3. armija sa jedinicama 4. operativne zone Glavnog štaba Slovenije, ipak na vreme i sa jačim snagama zatvorila njihovu odstupnicu, da se nije borila hrabro i odsudno, da njeno rukovođenje nije bilo uspešno i na visini - onda bi mnogo nemačkih jedinica izbeglo ispred nastupanja 1. i 2. armije.

U završnim operacijama, koliko se sećam, još uvek Grupom vazduhoplovnih divizija, rukovodi Vitruk (sovjetski general Andrija Nikoforovič Vitruk, narodni heroj Jugoslavije), a naši kadrovi da se još uklapaju. Mislim da je Vitruku dostavljen i primerak naše direktive za završne operacije od 9. aprila 1945. godine.[11] Pouzdano se sećam da ja lično dajem zadatke Vitruku (redovno preko njegovog oficira, nekad i svaki dan) u vreme zadnje nemačke ofanzive u Sremu. Ja sam tada preneo zahtev Vitruku lično da podrži odbrambena dejstva 1. armije, osobito protiv tenkova, koje je zadatke Grupa Vitruk izvrsno sprovela i to pod veoma teškim meteo uslovima.

PITANJE OBA VEŠTENOSTI GENERALŠTABA O SOVJETSKOJ OFANZIVI U MAĐARSKOJ

Na kraju na pitanje - da li je Generalštab JA bio obavešten od sovjetske Vrhovne komande o prelasku Crvene armije u Mađarskoj u ofanzivu 16. marta 1945. godine, izneo bih sledeće. To ne bih mogao pouzdano tvrditi. Kako je poznato, Tito je držao za sebe pitanja spoljne politike i odnosa sa savezničkim organima i armijama. Zbog ondašnjih odnosa sa Moskvom, smatram da valja pretpostaviti da je Tito lično bio tačno informisan. Što se tiče nas u Generalštabu mi smo znali da tih dana predstoji sovjetska ofanziva većih razmera, znali smo za približnu dubinu njihovih operacija i da će to verovatno biti i kraj rata. Konkretan dan i čas početka sovjetske ofanzive u Mađarskoj ja nisam znao, a nisu to znali ni Arso i Terzić. Ja smatram ipak da je to znao Tito, jer se moglo dogoditi da neke takve stvari on ne kaže nikome, pogotovo ako je i od njega zahtevana takva konspiracija, ali je on o tome i u takvim slučajevima vodio računa i usmeravao je nas da sve ide sinhronizovano. Mi smo već bili u punom zamahu priprema naše ofanzive i taj moment nije trebalo nikome da bude podstrek i stimulans. Sa sovjetskim snagama u Mađarskoj neposredno je sadejstvovala komanda naše 3. armije. General Košta Nađ je bio zadužen za koordinaciju i usklađivanje dejstava 3. armije sa 1. bugarskom armijom, odnosno sa 3. ukrajinskim frontom Crvene armije. Stoga smatram da za tokove i rezultate naših priprema i vođenje završne strategijske ofanzive za konačno oslobođenje, nije bila od osobitog značaja činjenica da li je Tito bio ili nije upoznat sa početkom te ofanzive, odnosno da li smo mi u Generalštabu o njoj znali ranije nego što je otpočela.

U završnoj fazi JA za konačno oslobođenje zemlje zarobljeno je oko 340.000 neprijateljskih vojnika, a oko 100.000 ih je poginulo.

3) Direktiva od 9. aprila 1945. godine dostavljena je i »Avijacionoj grupi Vitruk«. Arhiv VII, k. 21, reg. br. 48-1.

Na taj način završne operacije su nam donele krunisanje pobede našeg NOR i revolucije - na vojnom planu. Tu pobedu su izvojevali naši narodi i narodnosti i njihova vojska. Bila je to odlično organizovana, vrlo moćna i briljantno vođena oružana sila, jedina takva na tlu Evrope.

Završne operacije spadaju među najteže i najkrvavije, ali i najveće pobede našeg NOR-a. One su pokazale da je JA izrasla u modernu armiju, iskusnu i jedinstvenu, osposobljenu da uspešno rešava i najteže i najsloženije zadatke; da je naš Generalštab izrastao u sposoban i savremen vrhovni organ za rukovođenje, da je vrhovno vojno rukovođenje, sa Titom na čelu, bilo veoma uspešno.

Iskustva završnih operacija i kombinovanih dejstava na frontovima i u pozadini neprijatelja, predstavljaju dragocjen i posebno značajan izvor za dalju razradu teorije naše ratne veštine i doktrine općenarodne odbrane.

Direktiva Generalštaba Jugoslovenske armije za izvođenje završne ofanzive, 9. april 1945.

Vojno-politički karakter narodnooslobodilačkog rata 1941-1945.[11]

Svetozar Vukmanović Tempo[21]

Svaki rat je upotreba vojne sile radi postizanja političkih ciljeva. Takav opšti stav ukazuje na političku suštinu (prirodu) rata i podrazumijeva uzajamni odnos i uticaj političkih i vojnih činilaca, koji se u svakom konkretnom ratu ispoljavaju na specifičan i neponovljiv način. Zadatak političke i vojne strategije u ratnoj praksi jeste da sagleda osobenost datih uslova i okolnosti i mogućnosti za vođenje rata i da na osnovu toga donese odgovarajuće odluke i planove.

Naš narodniooslobodilački rat je po mnogo čemu, a naročito po težini uslova u kojima je započet, osoben. To se ogledalo u slijedećem: nepovoljni su bili vojni uslovi, jer je cijela Evropa bila okupirana, izuzev britanskih ostrva; sve naoružane evropske armije lako je pokorio njemački okupator; njemačke trupe su prodirale na teritoriju Sovjetskog Saveza, gotovo bez otpora; ni u jednoj evropskoj zemlji nije došlo do oružanog otpora protiv okupatora. Takvi su bili vojni uslovi u kojima smo se zatekli i u kojima smo otpočeli sa oružanom borbom. Očigledno, početi sa borbom u takvim uslovima u jednoj maloj zemlji, kakva je bila naša, predstavljalo je veliki rizik. Postojala je opasnost da budemo izolovani u pozadini okupatora. Trebalo je, dakle, imati i smjelosti ali i poznavati revolucionarno gibanje masa u uslovima okupacije. Valjalo je, razumije se, poznavati i ratnu vještinu i odabrati takav način upotrebe snaga koji omogućava uspješno ratovanje u uslovima kada su neprijateljeve snage bile nadmoćnije u ljudstvu i naoružanju. Činjenica je da smo uspjeli sa oružanom borbom i da smo je podstakli na najbolji mogući način. Ta činjenica, kao što će se osobito nešto kasnije vidjeti u praksi mnogih oslobodilačkih u revolucionarnih pokreta poslednjeg svjetskog rata, govori o tome da je oružana borba na našem ratištu imala epohalni značaj, sličan onom koji je imala oktobarska revolucija, za razvoj revolucionarne borbe u zemljama Evrope poslije prvog svjetskog rata. Ali ta činjenica nas obavezuje da svestranije pristupimo izučavanju naši; borbe i našeg pokreta. Dakle, da izučimo sve što je novo u našoj ratnoj vještini.

Valja, takođe, istaći da su u to vrijeme uslovi za okupljanje širokih narodnih masa u jedinstvenom narodnooslobodilačkom i revolucionarnom pokretu u našoj zemlji, bili politički gledano nepovoljni posebno zbog toga što se radilo o višenacionalnoj zemlji i što nije bilo riješeno nacionalno pitanje. Ne bih rekao da su u našoj zemlji jedni narodi ugnjetavali druge, da su jedni bili povlašćeni a drugi porobljeni. Međutim, neravnopravnost

*) Rasprava za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
[2]> General-major. Načelnik Političkog odeljenja Ministarstva narodne odbrane.

je bila očigledna: jedni su imali škole na matemjem jeziku, drugi nijesu; jedni su razvijali nacionalnu kulturu i običaje, drugi to nijesu mogli; jedni su lakše dobijali posao u zemlji, drugi su u tome onemogućavani; zatim, različito ponašanje vlastodržaca prema narodima itd. Ali, svuda je bilo onih koji su raspolagali fabrikama, rudnicima, krupnim posjedima i koji su eksploatisali one koji rade, bez obzira na to kojoj su naciji pripadali. Povlašćeni krugovi su pokušavali i uspjevali da se nametnu kao »zaštitnici« svoje nacije. Krivicu za nezavidan položaj onih koji rade prebacivali su na »vladajuću« najbrojniju naciju, stupali su u pregovore u ime »svoje« nacije, stvarali saveze sa onima koji imaju slične pozicije u drugim nacijama i vladali zajedno s njima ili prelazili u opoziciju zato što nijesu bili zadovoljeni njihovi interesi. Tako je, u stvari, sukob između povlašćenih slojeva koji su eksploatisali druge, dobijao privid sukoba među nacijama.

Tako uzrokovana nacionalna razjedinjenost prenosila se i u vojsku, i u tome je, svakako, jedan od uzroka njenog brzog raspada.

Svetozar Vukmanović - Tempo, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Okupatori su, naravno, iskoristili takvo stanje međunarodnih odnosa u bivšoj Jugoslaviji. Rasparčali su Jugoslaviju. Neke njene dijelove pripojili su susjednim zemljama, neke su pokušali proglasiti »nezavisnim« državama, neke su pokušali raseljavanjem stanovništva činiti etnički homogenim. Prema pojedinim narodima preduzimali su drastične mjere zastrašivanja i represalija koje su se graničile sa fizičkim istrebljenjem. Cilj im je bio da se naši narodi međusobno zavade i iskrvare, kako bi oni mogli nesmetano da vladaju čitavom zemljom i da se koriste njenim izvorima za dalje vođenje agresivnog rata.

Takvi su bili unutrašnji politički i vojni uslovi u vrijeme kada je trebalo donijeti odluku o oružanom ustanku. Na prvi pogled, nije bilo nikakvih ohrabrujućih znakova. Pa ipak, Komunistička partija Jugoslavije je našla oslonac za takvu odluku u svom prethodnom političkom djelovanju, u revolucionarnom i borbenom iskustvu iz ilegalnog perioda njenog djelovanja, u praktičnim vojnim pripremama, u organizovanosti i spremnosti komunista i skojevaca da slijede vojni kurs Partije, i u patriotskom potencijalu koji se zasnivao i na slobodarskim borbenim tradicijama iz prošlosti.

U krajevima gdje je srpsko stanovništvo masovno istrebljavano, ono je stihijno uzimalo oružje i branilo svoje živote i svoja djela. To je bio pouzdan znak o spremnosti naroda za oružanu borbu. Komunisti su u tim prvim borbama uzeli neposredno učešće, zadobijajući tako povjerenje naroda i organizujući ga u vojnom pogledu.

Razumije se da ni pravo vrijeme za početak oružanog ustanka nije bilo slučajno izabrano. Na to su uticali vojni i moralno-politički razlozi.

Otpočinjući napad na Sovjetski Savez, fašistička Njemačka je usredsredila svoje glavne snage na istočni front, a time je znatno smanjila broj i jačinu jedinica na jugoslovenskom ratištu. U isto vrijeme, u narodu je postojala vjera u nepobjedivost Crvene armije, na osnovu političkog rada komunista prije rata, a narod je polagao nadu u Sovjetski Savez i zato što su zapadni saveznici bili u defanzivi. Francuska je bila razbijena, Velika Britanija ugrožena i izolovana na ostrvima, Amerika još nije bila stupila u rat. Tito je, kao iskusan revolucionar i racionalan strateg, osjetio da je povoljan momenat nastao, sazvao sjednicu Politbiroa i na njoj je donijeta odluka o početku oružanog ustanka u svim krajevima Jugoslavije. *Da se s tom odlukom poranilo, bila bi velika neizvjesnost kako će se ustanak završiti; možda i teškim porazom; da se zakasnilo, možda do takvog oružanog ustanka ne bi ni došlo.*

Na početku oružanog ustanka partizanski odredi su dokazali svoju vrijednost i ispoljili se kao oblik vojne organizacije koji je najbliži ustaničkim masama i najpodesniji za partizanski način ratovanja. Dejstvujući iznenada, smjelo i prebacujući se brzo s jednog lokalnog terena na drugi, oni su mogli da tuku i jače snage neprijatelja. Tako su, u isto vrijeme, branili svoja sela i porodice. Okupatori su se morali povlačiti u gradove jer nijesu smjeli da manjim snagama drže uporišta, slobodna teritorija se širila, a partizanski odredi na njoj brojno rasli. Međutim, koliko god bi partizanski odredi u ofanzivnim akcijama imali korist od poznavanja lokalnog terena i moralno-političke podrške naklonjenog stanovništva, toliko bi gubili u slučaju da im neprijatelj nametne frontalnu odbranu svojih sela. U takvim slučajevima okupatori su uvijek mogli da koncetrišu nadmoćne snage na ograničenom prostoru, da razbiju te lokalne frontove i popale sela. Stoga bi lokalna teritorijalizacija jedinica i stvaranje frontova radi odbrane svojih sela značila kraj oružanog ustanka.

Da bi se ta opasnost otklonila bilo je potrebno stvaranje jačih pokretnih vojnih jedinica koje mogu da manevrišu na znatno širem prostoru. Naravno, ljudstvo tih jedinica trebalo je da bude politički pripremljeno za odvajanje od svog kraja, od svojih porodica i rođaka i za dejstva u drugoj nacionalnoj sredini, pa i na područjima gde je okupator, bilo prijetnjom bilo obmanom, pridobio mjesno stanovništvo na svoju stranu. Zbog toga nije bilo dovoljno samo odvojiti ljude od svojih ognjišta već je bilo neophodno osigurati njihovo političko djelovanje i prijateljsko ponašanje u novoj sredini, čak i prema onom stanovništvu koje ih nije prijateljski dočekivalo. U izvršavanju tog zadatka mladi ljudi su ispoljavali najveću moguću širinu i u isto vrijeme istinsko razumijevanje politike bratstva i jedinstva za koju se borila Komunistička partija. Otuda nije slučajno što je u našoj narodnooslobodilačkoj vojsci odlučujuću ulogu imala upravo omladina.

Taj prelomni momenat u našem ratu označen je formiranjem Prve proleterske brigade. Tito je to učinio poslije ofanzive okupatora u zapadnoj Srbiji u situaciji kada su partizanski odredi bili primorani na povlačenje sa svojih terena. Time je našao vojno i političko rješenje, kojim je, na osnovu stečenih iskustava, bilo mogućno dalje razvijati vojnu organizaciju i način ratovanja. Mogla je tada biti stvorena i nekoliko puta veća pokretna snaga da nijesu pravljene greške. Upravo u to vrijeme preduzet je nepromišljen napad na Pljevlja, donijeta je i necjelishodna odluka da se više od polovine boraca iz zapadne Srbije vrati natrag na svoj teren i na-

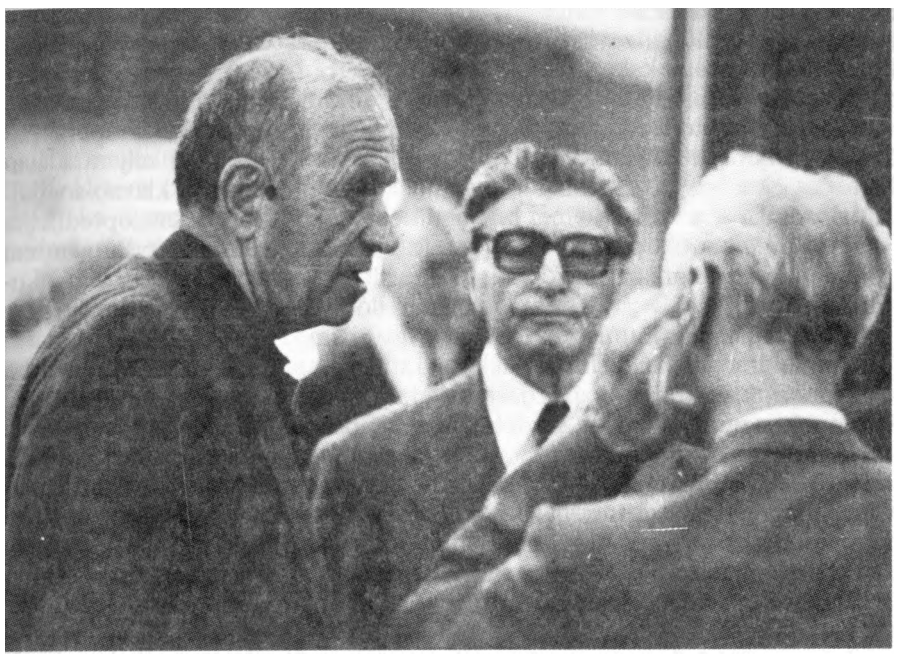

Svetozar Vukmanović - Tempo, u razgovoru sa svojim suborcima

stavi borbu na stari način koji je bio prevaziđen i uglavnom tamo više nije bio moguć. Stvaranjem brigada, kao krupnijih i jačih pokretnih jedinica, čiji je politički karakter označen nazivom proleterskih, stvorene su pretpostavke za evoluciju partizanskog načina ratovanja, za operacije na širem prostoru, i jasnije je iskazan politički smisao i cilj narodnooslobodilačkog rata. Svakim danom postajalo je sve jasnije da se borba ne vodi samo za istjerivanje okupatora već i za to da se više nikad ne vrati poredak stare Jugoslavije koji je bio zasnovan na eksploataciji čovjeka, odnosno da više nikada jedna nacija ne obespravljuje drugu. U tom pogledu i naš narodnooslobodilački rat je bio nastavljanje politike Komunističke partije iz predratnog razdoblja. Upravo to je bio ključ za jedinstvenu borbu svih naroda, za pridobijanje onih koje je okupator htio favorizovati, i za osujećivanje svih planova izbjegličke vlade pomoću zamaskirane četničke izdaje.

Pri tom, nije riječ o prvoj i drugoj etapi, kojima neki istoričari pokušavaju da objasne uspone i padove u našoj oružanoj i političkoj borbi, pa i krize u određenim vremenskim periodima. Ne može se poricati da nije dolazilo do kriza u pojedinim krajevima, negdje većih negdje manjih. Međutim one su bile posljedica nepravilnog ponašanja komunista ili situacije kada je okupatoru pošlo za rukom da unese razdor među ustanicima i da ih nahuška jedne protiv drugih. Pa ipak, od komunista je zavisilo kako će krize biti prevladane. Bila je odlučujuća njihova sposobnost za uspješno kom-'binovanje oružane i političke borbe.

Radilo se, dakle, o tome da su oružana borba protiv okupatora i socijalistička revolucija bile dvije strane istog pitanja. To se nije moglo raz-

dvajati. A to je značilo da će uspjesi u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji zavisiti u prvom redu od politike i vojne sposobnosti komunista, od toga kako će i koliko će i u borbi i u političkom djelovanju zadobiti povjerenje ljudi. Ukratko, nije više bilo dovoljno biti hrabar i umješan u borbi i time zadobiti povjerenje boraca. Bilo je važno zadobiti političko povjerenje. Trebalo je strpljivo objašnjavati politički cilj rata svakom čovjeku bez obzira na njegovu nacionalnu, vjersku i klasno-socijalnu pripadnost i, u isto vrijeme, biti nemilosrdan prema svjesno opredijeljenim saradnicima okupatora. A trebalo je imati snage i znati praštati onima koji su se iz neznanja ili kukavičluka i pod pritiskom našli na strani okupatora, trebalo ih je pridobijati u naše redove, bez obzira na to da li se politički slažu s komunistima.

U našem narodnooslobodilačkom ratu nije bilo lako biti komunista. Od komunista se tražilo da riječju, djelom i odgovornošću, odnosno cjelokupnim svojim držanjem pridobijaju nove borce i omasovljavaju odrede. Od njih je zavisilo prerastanje odreda u krupne pokretne vojne jedinice, u Narodnooslobodilačku vojsku. Oni su nosili glavnu odgovornost za razvoj i unapređivanje ratne vještine u pravcu kombinovanja partizanskog i frontalnog načina ratovanja, u skladu s razvojem vojne organizacije.

Završne operacije Jugoslovenske armije zahtijevale su velik napor i prilagođavanje novom načinu ratovanja a to je frontalni način. Mi smo tada imali jače snage, dobili smo teško naoružanje (avione, tenkove, artiljeriju), a imali smo i nesumnjivu strategijsku inicijativu. Pa ipak, iako je njemački okupator bio u defanzivi, još uvijek je raspolagao značajnim snagama i iskustvom za organizovanje čvrste odbrane, naročito na ravničastom zemljištu Sremskog fronta. Na tom sektoru fronta jedini način da se neprijatelj savlada bio je proboj njegovih utvrđenih pojaseva odbrane. Za taj zadatak trebalo se osposobiti u kratkom vremenskom roku. Vrijeme je bilo značajan činilac, nijesmo smjeli oklijevati niti smo mogli računati na to da ćemo iscrpljivanjem navesti neprijatelja na povlačenje. I, naposlijetku, njemačke snage su se na našem frontu branile s najvećom upornošću, nastojeći pošto-poto da se izvuku i predaju zapadnim saveznicima. Uz sve teškoće i probleme koje smo imali, četiri naše armije su u završnim operacijama demonstrirale sposobnost i za izvođenje operacija koje se karakterišu probojem utvrđene odbrane i dubokim prodorima sa obuhvatima, obilascima i okruženjem krupnih neprijateljevih grupacija. Pri tom su te operacije povezivane i koordinirane sa partizanskim dejstvima u pozadini neprijatelja. To iskustvo je od opšte važnosti i trajnog je značaja. Ono nas obavezuje da ga proučavamo u cjelini i da ne idealizujemo pojedine njegove strane, nezavisno od uslova i okolnosti.

U stvari, naša vojna strategija u NOR-u, posmatrana u razvoju, izražava plodnu sintezu partizanskog oblika vojne organizacije i partizanskog načina ratovanja sa savremenom (međunarodnom) armijom i frontalnim načinom ratovanja. Po svemu sudeći, takav razvoj je bitan za revolucionamo-oslobodilački pokret koji se oslanja, u prvom redu, na sopstvene snage i sopstveni narod koji pretenduje na samostalnost i nezavisnot, ne želeći da zavisi od spoljnih sila. U tom smislu Tito je kao strateg i vojskovođa pružio izvanredan doprinos reafirmaciji partizanskog rata u savremenim uslovima, otkrivajući pri tom i mogućnost njegove evolucije u partizansko-frontalni rat.

Ta strategija ima danas svjetske razmjere. Ona je nezamjenljivo oružje naroda i zemalja koji su suočeni sa opasnošću od pritiska i agresije voj-

notehnički nadmoćnijeg protivnika na narode koji se bore za nezavisnost. Njena je snaga u tome što otvara perspektivu nastavljanja rata, bez obzira na početni uspjeh agresora, čak i u uslovima okupacije, kao što je bilo u našem slučaju. Naravno, ta mogućnost nije automatski data, već presudno zavisi od subjektivnih snaga, od njihovih sposobnosti da organizuju i vode najšire narodne mase i da razviju inicijativu i stvaralaštvo velikog broja ljudi. U tom potencijalnom obliku, partizanski rat je, objektivno, značajna prepreka agresiji u savremenim uslovima. Ko god danas smjera agresiju, prinuđen je da razmišlja o tome da li će biti suočen sa partizanskim ratom.

Ako bih, na kraju svog izlaganja trebalo da dam zaključak, on bi glasio: *mi smo imali jedan veliki rat i veliku revoluciju.* Očigledno, taj rat je, u isto vrijeme, imao i vojni i politički karakter. Ta činjenica se ni u jednom trenutku ne smije smetnuti s uma jer, naravno, svakim ratom se nastoji da se postignu neki politički ciljevi. Ali, naš narodnooslobodilački rat ima svoju specifiku koja se ogleda u tome što je svaka operacija bila uslovljena i propraćena političkim i vojnim odlukama, naravno na specifičan način. Radi toga, i razumije se iz mnogih drugih razloga, naš NOR i naša ravolucija, po svom karakteru prevazilaze iskustva na tlu Juglslavije, a ja vjerujem i cijelog radničkog pokreta. Otuda i obaveza svih nas da izučimo sve tokove takvog rata, dakako i sa vojnog i političkog stanovištva. Jer, nije slučajno što smo mi u NOR-u imali dvojno rukovodstvo - političkog komesara i komandanata, iako se dobro znalo da su obojica komunisti i da se bave i vojnim i političkim pitanjima. Ali, baš ta povezanost između komesara i komandanta - jedinstvena je, pa otuda i osobenost našeg rata.

Mi smo, takođe, uoči ustanka imali odluku Kominteme da se otpočne sa oružanom borbom protivu okupatora. U toj odluci, međutim, nije bilo ni traga o tome kako tu odluku provesti u djelo. Da li oružanu borbu voditi po gradovima, da li borbu najpre započeti diverzantskim akcijama, itd. Ipak, 4. jula 1941. godine najviše partijsko rukovodstvo, s Titom na čelu, donosi odluku o dizanju ustanka na celoj teritoriji Jugoslavije, ali i odluku
0 tome na koji će se način voditi oružana borba u pojedinim krajevima naše zemlje. Tako smo imali direktivu po kojoj u Sremu i Vojvodini, zbog konfiguracije terena, nije mogućno odmah voditi oružanu borbu, ali je zato rečeno da valja pribjeći diverzijama. Ubrzo se, međutim, pokazalo da je u Fruškoj Gori i u nekim drugim rejonima mogućno voditi uspješno oružanu borbu.

A što se tiče direktive o izvođenju diverzantskih akcija, bili smo prinuđeni da je ubrzo mijenjamo, ne samo tamo, nego svuda gdje smo je počeli primjenjivati. Jer, i prilikom diverzantskih akcija u Zagrebu, Beogradu
1 u drugim mjestima širom zemlje, imali smo velike gubitke, velike žrtve. .. Mi nijesmo imali jedinstven plan, jedinstvenu strategiju unaprijed sročenu i zapisanu u dokumentima, nego smo tu strategiju gradili na iskustvima stečenim u praksi, na životu kakav nam je rat nametnuo i, naravno, tu smo strategiju dalje izgrađivali i usavršavali. Jer, u to vrijeme, dakle 1941. godine, situacija na terenu je bila veoma različita. Mi o tome možemo otvoreno progovoriti bez vrijeđanja i bez namjere da prebrojavamo šta je htio i šta je učinio ovaj ili onaj kraj naše zemlje. Istorija će na kraju sve to reći i mi nemamo potrebe da se o tome sporimo.

Ja moram još jednom da naglasim da smo mi u predvečerje ustanka imali krajnje različitu situaciju, bolje rečeno pogodnosti (ili nepogodnosti) za dizanje ustanka. Uzmimo za primjer situaciju u Srbiji, Sloveniji, Bosni

i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i drugdje. Srpsko stanovništvo iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske gotovo je spontano odlazilo u borbu. Komunisti su se morali ličnim primjerom boriti da preuzmu rukovodstvo u ustanku. Ali, bilo je i krajeva u kojim su komunisti bili organizatori ustanka od samog početka.

I upravo zbog takvog karaktera samog početka ustanka imali smo nešto kasnije velike teškoće, ja bih rekao muke, da izađemo iz takozvane teritorijalizacije. Teško je bilo odvojiti seljaka - borca iz njegovog kraja i udaljiti ga od njegovog ognjišta. A nasuprot tome javila se potreba, već tada, za stvaranjem pokretnih jedinica koje će moći da dejstvuju na širem prostoru i koje će biti sposobne za manevar. Zbog toga smo, u početku, osobito kod srpskog stanovništva, svjesno prihvatili situaciju kakva jeste pa smo formirali partizanske odrede koji će biti u stanju da izvode i one male, »primitivne« manevre ili zasjede, koje su poznate iz ranijih ratova.

Sve to nam je omogućilo da kasnije pređemo na formiranje krupnijih i pokretnijih jedinica koje su izvodile i značajnije manevre.

Naravno, pri svemu tome najhitnije je bilo da ubjedimo ljude da se mi borimo za novu Jugoslaviju i za nove društvene odnose u njoj. Politički rad je uvijek bio značajan, ali ja sam uvjeren da je tih dana on za mnoge ljude, kako za pojedince, a i za naš pokret u cjelini, bio presudan. Tim više što je bilo ljudi koji su zbog neobavještenosti ostajali po strani, neaktivni i nezainteresovani jer ih za staru Jugoslaviju nije više ništa vezivalo, a viziju nove Jugoslavije neko im je morao dati. Plodovi dobrog političkog rada rezultirali su na razne načine: domobrani su (masovno) počeli prelaziti u redove našeg pokreta, među srpskim ustanicima stvorilo se svjesno partizansko jezgro i dr.

Tito je u to vrijeme, ja to moram da istaknem, veoma vješto postupao. U tim složenim uslovima izmanevrisao je odluke Kominteme i one su se poštovale onoliko koliko je to odgovaralo uslovima naše borbe i naše revolucije. Iz Kominteme su dolazila razna uputstva i direktive koje su morale biti poštovane, iako su često bile opšte, krute i neprilagodljive uslovima u kojima je trebalo voditi oružanu borbu i podići ustanak na našem tlu. Ja sam imao prilike da čitam sadržinu mnogih depeša koje su dolazile iz Kominteme. U tim depešama nikada nije pisalo da mi treba da povedemo socijalističku revoluciju, već samo narodnooslobodilačku borbu. To mi moramo danas da uočimo, to moraju istoričari da analiziraju, kao što moraju da razjasne pitanja o tzv, prvoj i drugoj etapi revolucije.

Mi takođe, moramo ozbiljnije da sagledamo pod kojim uslovima i u kakvim okolnostima je započinjao ustanak u pojedinim našim krajevima, današnjim republikama. Uzmimo primjer Slovenije. Slovenija je ostavljena na milosti nemilost okupatoru. Tamo je plan okupatora bio: iseliti, stvoriti čistu Štajersku i asimilirati Korušku i dr. U to vrijeme, koliko je meni poznato, vladalo je mišljenje da Slovenci baš nemaju nekog ratničkog iskustva. Ali, šta se u Sloveniji tada događa? Partijsko rukovodstvo u Sloveniji stvara Osvobodilnu frontu uz čiju pomoć narod počinje da pruža okupatoru žestok otpor. Osvobodilna fronta je praktično postala tvrđava iznutra koju okupator nikako nije mogao slomiti. Naravno Osvobodilna fronta je najprije bila inicijator, a potom pokretač svih akcija za oružanu borbu i cijeli ustanak u Sloveniji.

Ili, kada je riječ o Makedoniji, onda valja znati da je tamo bila drukčija situacija. Komintema je nastojala da se stvore uslovi u kojima će na-

rod Makedonije dočekati bugarsku vojsku kao oslobodilačku. I, razumije se, ta nastojanja Kominteme bilo je nužno lomiti i mijenjati iako je to bilo mukotrpno.

U Crnoj Gori, opet, nije bila toliko teška situacija u pogledu zavođenja terora nad narodom pa i nad komunistima. Naprotiv, okupator je komunistima nudio vlast, državu... Ali, crnogorski narod i crnogorski komunisti su sve to odbili i digli ustanak. Naravno, drugo je pitanje zašto je nastala oseka u revoluciji i čije su greške bili pogrešni potezi koje su vukli odgovorni ljudi, odnosno zašto se krenulo u ustanak, a odmah potom je donijeta odluka da ustanici idu svojim kućama. Takva, potpuno pogrešna odluka, imala je teške posljedice za revoluciju u Crnog Gori.

Želio bih da podvučem da je na svima vama, mlađima, i posebno na istoričarima, da izučite sve te specifičnosti naše revolucije. Jer, naša revolucija je velika, ona je dobila svoje mjesto među drugim revolucijama u svijetu, ali mi je moramo izučavati i zbog naše budućnosti, jer ko zna u kakvoj se situaciji možemo već sjutra naći. Stalno treba imati na umu da je bila prisutna, a možda je i još prisutna želja za stvaranjem »Velike Bugarske« i »Velike Albanije«. Tu su, očigledno, postojale, a i sada postoje, mnoge tendencije koje su bile uperene prema Jugoslaviji.

No, uprkos svim tim specifičnostima koje su nas pratile, mi smo u to vrijeme imali jedinstvenu komandu i jedinstveno jugoslovensko ratište. Svakako, nije to bila »stara« komanda u kojoj se veza održavala preko telefona. Ne, to je bila komanda u kojoj su delegati, glavni štabovi i dalje do krupnih vojnih jedinica međusobno komunicirali. To je iskustvo koje ima i politički i vojni karakter i za eventualni rat u Jugoslaviji, to je iskustvo bez kojeg mi ne bismo uspjeli.

Eto, zbog svega toga i po svim tim elementima naša revolucija je velika. Ona je prva, poslije oktobarske, socijalistička revolucija koja je uspjela. To se nikada ne smije zaboraviti. *A, ona je uspjela iz mnogo razloga, pa i zbog toga što smo je otpočeli u pravom trenutku. Mi smo iskoristili šansu koja nam se pružala. Da smo zakasnili, ništa ne bi bilo od naše revolucije.*

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije”

General-pukovnik Peko Dapčević[2]’

U našem narodnooslobodilačkom i revolucionarnom ratu, svaki starješina u sistemu rukovođenja i komandovanja imao je svoje mjesto i ulogu. U tom smislu smatram da je vrlo značajno da smo u našoj raspravi o operacijama i bitkama dali riječ i načelnicima štabova i komesarima jedinica, a ne samo komandantima i to komandantima najkrupnijih sastava - armija. To, svakako, daje širinu našoj raspravi. U našim operacijama ideje su mogle i morale poticati od komandanta, a operacije su, po pravilu, planirane u štabu. Mi smo naročito u tom vremenu imali izvanredne štabove: imali smo načelnike štabova kojima su mogli da zavide mnoge njihove kolege iz savezničkih armija i po vojnoj spremnosti i po iskustvu, ali i po inteligenciji i maštovitosti. Dakle, nemojmo na koman-

Peko Dapčević, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

•) Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> General-lajtnant. Komandant 1. armije.

dante ni sve dobro ni sve zlo svaljivati, jer niti su isključivo oni zaslužni za sve uspjehe, niti isključivo njih treba kritikovati za sve neuspjehe.

U cjelini ovo što radimo, što smo u rasvjetljivanju tokova i procesa stvaranja Jugoslovenske armije, završnih operacija do sada napravili i što će biti napravljeno, na inicijativu Jugoslovenske armije, veliki je i veoma koristan posao koji zajedničkim snagama mora biti i uspešno okončan. No, bez obzira što se drugovi iz Armije sa mnom neće u potpunosti saglasiti, smatram da ovo radimo dosta realno, a da smo tu radi istine o našem revolucionarnom ratu, ali smo morali to učiniti znatno ranije. No ni ovo nije tako kasno da ne bismo mogli stvar dovesti do kraja, a, dovesti do kraja moramo svakako jer smo to dužni našoj istoriji, revoluciji i generacijama koje nakon nas nastavljaju slavnu tradiciju naše NOV i POJ.

Sva ova izlaganja, sve ovo što smo do sada napravili, u čemu sam i sam učestvovao, sve su to, uglavnom, obrisi onoga što mi možemo i moramo da kažemo o našem revolucionarnom ratu i društveno-revolucionarnom preobražaju. I zato bih, čak, obavezao drugove iz JNA, jer oni imaju ustanove koje rade na stalnom istraživanju, a tražio bih i od CK Saveza komunista, a tu su i drugovi iz državnog i partijskog vrha, da podrže i podupru ovaj posao. Zašto na ovome tako uporno insistiram? To radim izričito zato da bismo obezbijedili sveobuhvatna istraživanja. Smatram, također, da bismo o rezultatima tih istraživanja mogli dobiti naučna saopštenja za ove dvije godine. Smatram, isto tako, da će biti korisno da rezultate i saznanja do kojih smo došli na ovim naučnim skupovima što prije objavimo u našim vojnim časopisima i tako ih učinimo dostupnim vojnonaučnoj javnosti. Tako se, ako hoćete, popunjavaju svjedočanstva o toj našoj slavnoj prošlosti, koja još uvijek očekuje svoju svestranu naučnu obradu. Dok generacije staiješina, rukovodilaca i komandanata još žive i dok u njihovim sjećanjima žive ti događaji, moramo se potruditi da ih otrgnemo od zaborava i da im damo dostojno mjesto u našoj ratnoj vještini i istoriji ratovodstva. To moramo učiniti ne samo zbog toga da nekim odgovaramo napolju koliki je naš doprinos u drugom svjetskom ratu, već da osiguramo izlazak pravih knjiga, koje će širiti istinu o našem revolucionarnom ratu.

Moramo biti svjesni da se i u nas znä vrlo malo i da će se sve manje znati o našem ratu kako se od njega vremenski udaljavamo. Četrdeset godina je prošlo od tog rata. Ako se o njegovim temama ne ispišu takve knjige, koje će pokazati do kakvih su zaključaka došle vojne institucije koje se naučno bave tim pitanjima, bez obzira što danas neko napolju govori
0 našem ratu ili unutar, stavljajući ga, recimo, u sedam ofanziva - biće lutanja. A tako se i danas predaje u našim školama, što je skroz pogrešno
1 protivno duhu i karakteru našeg rata. I vojska je već svojim istraživanjem došla do toga da naš rat nikako ne treba staviti u sedam ofanziva. Ja sam, istina, davno napisao: »ako je neprijatelj imao sedam, mi smo imali 2007 ofanziva itd«.

Ponavljam i nastojim - ne smijemo stati na ovom što je učinjeno, već dati konačno oblikovanje u pisanoj formi - u studioznim knjigama. I drugo, ako bude trebalo, ne bih bježao ni od nešto većih finansijskih izdataka kako bi, tamo napolju, o nama izašle knjige koje će ubjedljivom istinom obavijestiti svijet. Jer, nije samo zla namjera da se o nama govori u prvom padežu, da se govori slabo i zlobno, odnosno da se potcjenjuje naš dopri-

Peko Dapčević, Ali Šukrija, Branko Mamula i Veselin Đuranović

nos savezničkoj pobjedi u drugom svjetskom ratu. Treba postaviti i drugo pitanje: a šta smo mi do sada proturili napolje i ponudili svijetu kao naše teorijsko i istorijsko viđenje o nama. Ja ne znam od vojnih djela da je, osim moje knjige »Kako smo vodili rat«, nešto štampano napolju i to u svega 3-4 zemlje. Dakle, u tom smislu mislim da ostaje na drugovima koji rade na ovom poslu da učine sve da prava riječ o nama što prije prodre u svijet.

Dao bih i neke napomene, iako sam zadovoljan s onim što sam čuo do sada na ovim našim skupovima. Svakako da više treba reći o manevru, naročito manevru i sveukupnim dejstvima naših snaga u pozadini neprijatelja u toku čitavog trajanja završnih operacija. Jer, ispada, a to ne smijemo nikako dopustiti, da su one samo sadejstvovale - taj naziv se napadno upotrebljava. Treba više pokazati njihova dejstva, jer bi neupućen čovek, iz ovih naših izlaganja, mogao pogrješno cijeniti njihovu izuzetno važnu ulogu. Istina, ovo su, kao što znamo, sižei, pa će u konačnim izlaganjima biti, svakako, više rečeno.

Dalje, kada se radi o Sremskom frontu, mora se reći više o dvije makedonske divizije. I to iz mnogostrukih razloga - apsolutno. Jer vidite, to da Makedonija šalje dvije divizije na Sremski front koje učestvuju u završnim operacijama, to je velika stvar. A njihov doprinos je i za Makedoniju i Jugoslaviju apsolotno ravan doprinosu svake druge naše divizije na Sremskom frontu i do konačnog oslobođenja zemlje. Bolje je da u tome, ako hoćete, i pretjeramo, nego da podbacimo. A nema razloga ni za jedno ni za drugo. Dovoljno bi bilo o tome izgovoriti i zapisati pravu istinu.

Ovo o čemu je Tempo govorio, i inače o čemu rede govorimo, treba

 više obraditi spoj političke i vojne strategije: o njihovom zajedničkom hodu

i narastanju. O tome se mora reći mnogo više i sveobuhvatnije. Te knjige, i to što ćemo napraviti ubuduće, treba da studioznije zahvate i razrade taj odnos i međusobno prožimaju ove dvije komponente (vojnu i političku) jedinstvene revolucionarne strategije našeg revolucionarnog rata.

Nemojte, drugovi, da se pretjeruje ni oko autentičnosti našeg rata kao revolucionarnog rata i revolucionarnog društvenog preobražaja, jer je on veliki, takav kakav je bio, bez da ga i malo uveličavamo. A neka pretjerivanja dolaze i iz nepoznavanja karaktera sličnih ratova u svijetu. Najzad, veliki kineski revolucionarni rat, veliki meksikanski revolucinami rat, veliki talijanski revolucionarni rat (Garibaldi), pa veliki marokanski oslobodilački rat o kome piše Frunze, i bezbroj drugih oslobodilačkih ratova 20. vijeka, dali su takvo bogatstvo oblika da smo ih mi mogli samo osavremenjivati i, naravno, unaprijeđivati. Dakle, ja nikako ne govorim to da bih nešto odricao do kraja, ali nismo ni za to da mi po svaku cijenu u tim gledanjima i ocjenama isključivo nastojimo na kvazioriginalnosti i samohvalisanju. Naš revolucionarni rat, sasvim je izvjesno, zlatnim slovima je upisan u istoriju oslobodilačkih revolucionarnih ratova, kao epohalni prevrat u našim razmjerama, prevrat koji je jugoslovenske narode snažnim zamahom izbacio na istorijsku pozornicu.

A kada govorimo o završnim operacijama našeg revolucionarnog rata, i inače, treba još više podvući da je nama ograničujući činilac do kraja rata bilo to što nismo imali motemehanizovanih jedinica. Tako krupne operacije nisu se mogle, u tom periodu rata, voditi mnogo drugačije nego što smo ih mi vodili bez motomehanizovanih - tenkovskih sastava.

Radi potkrepljenja dijela ovoga što rekoh, odnosno onoga što se o nama piše i kakvi se nevjerovatni podaci objavljuju evo ilustrativnog primjera. Pod naslovom »Beogradska operacija«, krajem decembra 1944. godine napisano je u časopisu »Sovjetski horizont« (koji izdaje Ambasada SSSR u Beogradu). »U beogradskoj operaciji sovjetske trupe su, prema nepotpunim podacima, izgubile preko 30.000 ljudi«. A izgubile su, u stvari nepunu hiljadu ljudi. Prema knjizi »Beogradske operacije« koju su potpisali generali Birjuzov i Hamović. A kada su to potpisali Biijuzov i Hamović onda to mora da su tačni podaci. General Biijuzov, kao načelnik Generalštaba Sovjetske armije, morao je, svakako, imati tačne podatke.

Drugovi, ako hoćemo da izbijemo argumente iz ruku svih onih koji sa potcjenjivanjem govore o našem doprinosu u drugom svjetskom ratu, mi to sami studiozno - naučno moramo staviti na papir i staviti u pogon - u upotrebnoj vrijednosti i na domaćem i na stranom tržištu. U nas Jugoslovena vlada opsesija da se sve o nama u svijetu znä i da sve treba da se znà. Ne, drugovi, o nama se u svijetu zna malo, čak vrlo malo, a taj svijet i nije tako mali da bi baš o Jugoslaviji, od 23 miliona stanovnika, morao sve znati. Dakle, do nas je, i te kako mnogo toga, da se istina o nama probije u svijetu i da mi tu istinu onda, i u svim odnosima, i na spoljnopolitičkom planu, i gde god treba koristimo. Samo naučno obrađena istorija može nas predstaviti u svijetu.

I, na kraju, sve ovo o čemu smo govorili dužni smo da napravimo, između ostalog, jer dugujemo naučnoj i istorijskoj istini. A istorija se ne može praviti bez naučne istine, te mislim da i CK SKJ treba da ukaže Armiji i institucijama i institutima da zajedno, sa svim akademijama nauka

jednom konačno, jer je prošlo 40 godina, objedine napore da se što prije, sa svih uglova, dođe do naučne obrade narodnooslobodilačkog i revolucionarnog rata. Ne samo zato što ćemo mi brzo otići, nego što je već dosta vremena prošlo, a vrijeme, svakako, čini svoje. Događaji blijede, dokumenti se prekrajaju i stavljaju u funkciju idealizovane istorije na osnovu koje se mase zadojavaju otrovom.

Vidite šta i mi sami radimo. Malo prije sam naveo onaj ruski primjer. A pogledajte - evo vam »Pobjeda«, o čemu je govorio i Morača. »Pobjeda« kaže: »Uz 40. godišnjicu pobjede nad fašizmom. Veliki dani Sremskog fronta«. Po vremenu u kome je vođena, brojnosti snaga itd., predstavlja najveće jugoslovensko ratište u toku oslobodilačkog rata. Ovo je već 18. nastavak, u kojem se kaže: Na Sremskom frontu poginulo je oko 35.000 ljudi. Ovo piše magistar Obrad Bjelica. Kada mi ovako radimo, što onda ne bi i drugi to radili.

Da završim. Na nama je da obavimo svoj dug i posao da bi naša istorija dobila najsolidnije tumačenje, a svijet prave izvore za ocjenu našeg doprinosa pobjedi antihitlerovske koalicije u drugom svjetskom ratu.

Kako smo pripremali i vodili ofanzivu"

General armije Košta Nađ[2)]

PRIPREME ZA OFANZIVU

O ofanzivi konačnih rešenja, o pohodu svih naših armija prema zapadnim i severozapadnim granicama Jugoslavije, pri čemu je isticana želja da se prodre do krajnjih tačaka teritorija naseljenog našim življem, u Beogradu smo, kod Tita, većali u dva navrata. Prvi put to je bilo od 25. februara do 3. marta, a drugi put od 25. do 28. marta, kad je naša 4. armija već bila - kao što je dogovoreno sa zapadnim saveznicima - u ofanzivi. Oba puta Savetovanjem je rukovodio maršal Jugoslavije Josip Broz Tito. Najznačajnije je bilo da se utvrdi celovita taktika sremsko-slavonske operacije: kakvo sadejstvo i koji pravci prodora 1. i 3. armije donose najoptimalnija rešenja. Dakako, posebno se raspravljalo o zadacima korpusa koji su Titovim naređenjem od 1. januara operativno uključeni u sastav Treće armije. Uoči ofanzive Štabu 3. armije je poverena i neposredna komanda nad 6. slavonskim korpusom, a od 16. aprila i nad 10. zagrebačkim.

Peko Dapčević i ja smo, posle vrlo temeljitih analiza i razgovora s generalima Arsom Jovanovićem, Radom Hamovićem i Velimirom Terzićem, predložili da se najutvrđenija zona fronta, gde su mesecima kopani i utvrđivani rovovi, probija klinom, uz maksimalnu koncentraciju tehnike i žive sile, ali tek posle snažnog ofanzivnog udara na krilima. Išli smo, znači, na dvostruki obuhvatni manevar, udarima preko Save, s juga, i Drave sa severa, i na pritisak divizijama 6. korpusa iz pozadine.

Savjetovanje kod Tita o sremsko-slavonskoj operaciji zaključeno je 28. marta. Pre nego što će se vratiti u Beli Manastir, u depeši sam naredio da se odmah organizuju minerski kursevi: iskustvo iz Baranje i Srema upozoravalo nas je na oprez i neophodnost većeg umeća. Pred nama nisu bila samo minska polja. Neprijatelj je lukavo minirao ulaze u zgrade, stolove sa serviranom hranom, postelje, a na nekoliko je mesta čak ostavio mine i pod leševima naših poginulih drugova.

Na savjetovanju kod Tita nije utvrđen datum forsiranja Save, Drave i Dunava, ali je kazano da »jedinice budu pripremljene za desetak dana«. Tri Vojvođanske divizije 3. armije mogle su na izvršenje zadataka poći u roku od 48 sati. Prethodno je trebalo osloboditi Sarajevo i 2, 3. i 5. korpus priključiti snagama 2. armije u ofanzivi kroz Bosnu i u smeru severa, pre-

'* Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
[2]> General-lajtnant, komandant, 3. armije.

ma Savi, i na zapad, prema Uni. Osim toga, moralo se dati vremena Peki Dapčeviću da s Južnom grupom divizija oslobodi Bosansku j>osavinu i Brčko do Šamca, osiguravajući prostor za udar preko Save i Županje u Slavoniju.

Prikupili smo sve podatke o Dravi, i o širini, i o brzini vode, o svakom prilazu reci. Na savetovanju u mom Štabu procenili smo da je za prelazak na desnu obalu najpovoljniji odsjek između Torjanaca i ušća Karašice u Dravu. Presudna za to opredeljenje bila je desna obala, neznatno viša od leve, pogodna za iskrcavanje i zaposedanje. Po podacima naših obaveštajaca znali smo da su na desnoj obali utvrđena naselja Nard, Belišće i Bistrinci, ali je između njih bilo dovoljno nezaposednutih međuprostora, tako da je bilo moguće manevrisati i obuhvatom i napadom iz pozadine brzo razoriti neprijateljsku obranu. Ključ obrane na tom pavcu je Valpovo. Oslobađanjem Valpova ruši se čitav sistem nemačke odbrane, a nama se otvaraju široki prostori za ofanzivu i prema Osijeku i prema Vinkovcima i prema Našicama.

Košta Nađ, general armije govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Kao pomoćni pravac izabran je osječki sektor Drave.

NA SASTANKU KOD MARŠALA TITA

Bili smo u najvećim pripremama za ofanzivu, posebno angažirani oko usklađivanja aktivnosti s jedinicama našega 6. korpusa, koji je početkom aprila bio narubnim područjimaneophodan za prevoz ranjenika 6. i 10. korpusa. U to su mi iz Generalštabajavili - 3. aprila - da me Tito hitno zove u Beograd.

Mislio sam da se menja nešto važno u planu već pripremljene sremsko-slavonske operacije, pa sam očekivao da će kod Tita biti i Peko, a možda i Koča. No kod Maršala Jugoslavije zatekao sam samo Edvarda Kardelja: ovaj put smo više govorili o međunarodnim odnosima i granicama nove Jugoslavije-nego o operacijama naših armija.

Obavešten sam da je Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, u kojoj je Maršal Jugoslavije bio i predsjednik i ministar narodne odbrane 2. aprila uložila zahtev kod sovjetske, britanske i američke vlade da s njihovim snagama i Jugoslavenska armija dobije svoju okupacionu zonu u Austriji:

- Važno je da teritorij s našim življem oslobode naše jedinice, ili tvoja armija ili snage Glavnog štaba Slovenije - govorio je vrhovni komandant po podne 4. aprila - Ono što mi uzmemo teško će nam oteti, kao što će teško dati ono što njihova vojska zaposjedne!

Košta Nađ prvi s desna, Petar Stambolić, Stane Dolane, Branko Mamula, Svetozar Vukmanović i Petar Graćanin

Maršal Tito još je jednom podvukao: »Tuđe nećemo, ali ni svoje ne damo!«

Plan zaposjedanja uskog pojasa južne Austrije (Tito je baš tako rekao: uski, južni pojas!) odredio je i buduće pravce nastupanja 3. armije: što prije izbiti u Varaždin, pa dolinom Drave u Maribor i dalje prema Gracu i Celovcu. Mesec dana kasnije, kad brzina našeg nastupanja bude usporena žestinom nemačko-ustaškog otpora (nijedno utvrđeno mesto na pravcu našeg nastupanja neće pasti bez krvavih sudara), Tito će narediti 4. operativnoj zoni Slovenije da svoje snage, prvenstveno 14. diviziju, usmeri na koruška područja južne Austrije i da pre saveznika uđu u Celovec.

Onoga dana Tito je već bio spreman za putovanje u Moskvu, gdje će se zadržati od 5. do 20. aprila. Posle mog referisanja, zadovoljan saznanjem da smo spremni da premostimo Dravu, uveče 4. aprila poslao je depešu Pekinu Štabu:

»Možete brzo ovladati prostorom Brčko, Vrbanja - Županja i Šamac. Sa te linije, uz sadejstvo 3. armije sa sjevera, prodrijet ćete u pozadinu Vinkovaca i tako zaobići utvrđenu zonu Sremskog fronta, gdje se mogu uništiti - razbiti sadašnje njemačke snage u Sremu. Prenijeti operacije ka Brodu na manevarski i neutvrđeni teren. Dejstvujte brzo i energično. Do 8. aprila morate biti u Šamcu, spremni za forsiranje Save. Taj datum je određen i za Kostu«.

To je bila posljednja Titova direktiva za ofanzivu. U njoj je kazano sve bitno: i cjelina zamisli (obuhvatni manevar s juga i sjevera) i pravac nastupanja (»preneti operacije a Brodu«) i prvi cilj - uništiti, razbiti sadašnje njemačke snage u Sremu.

S Titom smo se bili dogovorili, što se vidi i iz njegove četvrtoaprilske depeše Peku, da ofanziva počne 8. aprila. Ali grupa divizija, koja je pro-

dirala na Savu i Slavoniju preko Brčkog nije do noći 11. i 12. aprila mogla ići na forsiranje Save.

Jedinice 3. armije, u Baranji, tri vojvođanske divizije i Osječka brigada, bile su u velikoj prednosti u odnosu na grupu divizija koje su s Pekom trebale forsirati Savu. Mi smo u Baranji imali svoj definitivno slobodni teritorij i mogli smo u najpogodnijem trenutku, pripremivši neprijatelju iznenađenje, forsirati Dravu. Osim toga, imali smo mogućnost da pripremimo neophodna plovna sredstva, kakva nismo mogli dobiti ni iz kakvih armijskih rezervi, a ni od saveznika. Istina, i za Pekovu grupu se moglo organizirati izrada plovnih sredstava u Srbiji, ali to nije učinjeno. Generalštab mu je ponudio samo dvadeset čamaca u kojima je Savu moglo prelaziti tek po dvadesetak boraca, i dva veća šlepa.[3]' Peko je tek morao osvojiti okupiranu desnu obalu Save u rejonu Brčko - Samac, da bi obezbedio manevarski prostor za forsiranje Save.

U vezi s angažiranjem slavonskoga 6. korpusa još iz Beograda 4. aprila poslao sam depešu pukovniku Vukašinu Subotiću:

»Šesti korpus neka prikupi svoje jedinice za nov zadatak. Deseti korpus preuzeće slobodnu teritoriju Daruvara i okoline«.

Sutradan, 5. aprila, kad se vratim u svoj Štab u Belom Manastiru, generalu Veljku Kovačeviću i pukovniku Otmaru Kreačiću-Kulturi, komandantu i komesaru 6. korpusa, preciziraćemo zadatke njihovih divizija: trebalo je da jednu diviziju usmere zapadnim padinama Papuka, i da je razmeste južno od Podravske Slatine, a drugu da rasporede na južnim obroncima Papuka, sevemo od Slavonske Požege. U rano popodne Veljko i Kultura su me obavestili:

»Primili smo naređenje i odmah pristupamo izvršenju«.

DOGOVOR SA MARSALOM TOLBUHINOM

U isto vreme, što nije beznačajno, usklađeno je i sadejstvo sa Štabom komandanta 3. ukrajinskog fronta maršalom Tolbuhinom. Njegove su trupe tada već na ulazu u Beč, a deo 1. bugarske armije, koja je pod njegovom komandom, očekivala je uključenje u završne operacije, raspoređena u Mađarskoj na levoj obali Drave, zapadno od nas.

Utvrdivši da su jedinice potpuno pripremljene za veliki zadatak forsiranja široke Drave i još šireg Dunava, uveče 5. aprila sam o tome izvestio i Glavni štab 3. ukrajinskog fronta. Odmah potom sam zamoljen da posetim maršala Tolbuhina. Sutradan 6. aprila kod Tolbuhina sam zatekao grupu sovjetskih generala i komandanta 1. bugarske armije generala Vladimira Stojčeva. Informirao sam ih o predstojećoj ofanzivi u najkraćim crtama, uveren da ih detalji ne zanimaju. Prevario sam se. Tolbuhin je hteo detalje i celinu našeg plana. Kao što je Tito savetovao, Tolbuhinu sam predložio da neke njegove jedinice forsiraju Dravu kod Donjeg Miholjca i da u rejonu Sveti Đurađ-Podravski Podgajci obrazuju mostobrane. Očekivao sam da će s nama na tom pravcu sadejstvovati jedinice generala Šorohina komandanta 57. armije; s njim sam se izvanredno slagao. No, ništa određeno nije kazao. Tolbuhin je zaškiljio prema meni:

3) AVII, k. 258, br. reg. 16-4

- Kako bi bilo da vam dadem Bugare?

Stojčev je u isti čas skočio, lice mu ozareno:

- Moje trupe su spremne, druže Maršale.
- Dakle, tavarišč Kostja?
- Mogu i Bugari, što ne bi, važno je da nam se pomogne onoliko koliko je to neophodno. Istina, ne insistiramo...

Kad je došlo do utanačenja plana, za forsiranje Drave kod Miholjca nisu određene bugarske divizije, kao što je to predložio Stojčev, nego samo jedan bataljon 24. pešadijskog puka 3. bugarske divizije.

Tolbuhin je bio dobre volje. Zadržao me na ručku. Tada sam mu, na svoju inicijativu, predložio da nam dade puk raketnih bacača BM-13 tj. puk »kaćuša«. Od srca se smeje:

- Otkud sada puk kaćuša! Osim toga, tavarišč Kostja, zar vam već nisam poklonio divizion kaćuša?
- Ne bih rekao: poklonio. Na raspolaganju su mi, ali,nažalost, samo za reklamu. Naime, nemamo rakete.

General-pukovnik Ščebunjin, simpatični brkonja, načelnik pozadine 3. ukrajinskog fronta, malo ošamućen votkom koju je pio više po dužnosti, jer je Maršal dizao zdravice, nego zbog toga što je to prijalo njegovom ukusu, inače prema nama uvek prijateljski raspoložen, predložio je Tolbuhinu da nam se dodeli dovoljno raketa za bacače MB-3, a i municija i neophodni benzin. Tolbuhin ga zamahom ruke prekida:

- Košta će sam reći šta mu treba, i dobit će!

Zaista, dobili smo sve što je obećao.

POSLEDNJE PRIPREME ZA FORSIRANJE DRAVE

U noći 7. i 8. aprila bio sam ponovo u mome štabu u Belom Manastiru.

Verovali smo, dogovarajući se o ofanzivi kod Tita, da će Peko s Južnom grupom divizija 1. armije učiniti sve neophodno, da bi u noći 8. i 9. aprila prešao na sevemu obalu Save, i da će tri vojvođanske divizije 3. armije (do kraja marta pod mojom neposrednom komandom, posle rasformiranja 12. korpusa) u isto vreme uspešno prodreti glavnim snagama iz Baranje, a pomoćnim snagama iz Bačke u Slavoniju. General Milutin Morača, kojem je bilo povereno pet divizija u Sremu, mogao je i da ne uspe u prvom naletu. Verovali smo, naime, i to s mnogo razloga, da je sremska utvrđena zona tako nakrcana vojskom i tako gusto prekrivena minama, da će se naši probiti prema Vukovaru tek onda kad mi - Pekina Južna grupa divizija i moje tri divizije - prodirući u dubinu Slavonije - privučemo nemačke snage na sebe. Zbog mogućnosti da Moračin prvi napad ne uspe, glavnina moje armije primila je zadatak u varijantama:

- Ako Morača u prvom naletu ne probije utvrđenu sremsku zonu, naše tri divizije se brzo probijaju prema Vinkovcima,
- Ako Morača uspe, oslobađamo Osijek i 3. armija »sa svim snagama okreće front i preduzima brzo prodiranje ka zapadu opštim pravcem Donji Miholjac - Virovitica - Varaždin, šireći se ulevo do linije Strizivojna - Pakrac - Čazma, a udesno do Drave« - kako je zapisano u direktivi Generalštaba od 9. aprila.

Oskar Klanjšek, načelnik našeg Inžinjerijskog odeljenja, bio je onih dana povazdan zaposlen. Pod njegovu su komandu od 23. februara stavljene sve baranjske pilane, stolarske, kovačke i užarske radionice. Radilo se u tri smene. Sudeći po onome što je sve učinjeno do njemačkog prodora u Baranju, 6. marta, mi smo do tada imali dovoljno plovnih sredstava da pređemo na južnu, slavonsku obalu Drave. Kapetan Oskar Klanjšek i Radomir Bošković, koji je rukovodio inžinjerijom 51. divizije, obavestili su me da su izradili 130 pionirskih drvenih čamaca, 34 pontona nosivosti 12 tona, da su spremni da za nekoliko dana završe gornji stroj za most od 350 metara duljine. Kad dođe vreme da se forsira Drava, bićemo u prilici da 16. i 36. diviziji, koje su imale glavni zadatak, dademo po dve čete armijskoga inžinjerijskog bataljona, materijal za dve skele, 4 pontona, 31 gumeni čamac, 94 drvena čamca, po jedan vanbrodski motor »kovač«, tako da su te divizije mogle u jednom talasu prebaciti na desnu obalu Drave po jedan streljački bataljon s ojačanjima. Dravu je forsirala i 51. divizija sa 5 gumenih i 15 drvenih čamaca, a Osječka brigada, koja je u ofanzivu krenula prelazeći Dravu nasuprot Sarvašu, kao i 8. brigada, koja je forsirala Dunav, dobile su ribarske čamce.

Potkraj marta, pre ofanzive, 12. korpus smo rasformirali. Moj zamenik, general Mate Jerković, tada je avionom otišao u Daruvar, da bi preuzeo komandu 10. zagrebačkog korpusa, jer je Vlado Matetić poslan na školovanje u Sovjetski Savez. Komandant 12. korpusa general Gligo Mandić preuzeo je Jerkovićeve poslove.

General-major Rade Hamović, kojemu je poverena dužnost koordinatora sadejstva 1. i 3. armije (naši štabovi, naime nisu imali neposrednu telefonsku ni radio-vezu) u 11 sati 7. aprila obavestio nas je da je »u Sremu sve spremno za proboj fronta«. Peki Dapčeviću je isto to javljeno, uz naglasak: »Čeka se samo pad Brčkog i vaš pokret ka Županji«. Meni je tada rečeno da »Peko vodi borbu u Brčkom za svaku kuću«, a istovremeno je prvi put spomenuta mogućnost odgađanja udara na južnu obalu Drave. »Naređenje za vaš napad«, telegrafirao nam je Hamović 7. aprila, »dobićete 20 sati pre početka napada«. Bugarima sam uveče 7. aprila javio »da je predviđeni napad odložen«. Tražio sam da se njihova 3. divizija »priprema i čeka naređenje našeg Generalštaba za početak napada«. Hamović me je sutradan, 8. aprila, obavestio da je Brčko oslobođeno: »Budite spremni. Vjerovatno će opšti napad početi 9. aprila u 23 časa«. No, i dalje se odgađalo, i dogodiće se - zbog slabih veza i neusaglašenosti - da će Peko s Južnom grupom divizija forsirati Savu desetak kilometara severozapadno od Brčkog, dvadeset sati pre nego što ćemo mi krenuti preko Drave, i, iz Bačke, preko Dunava.

Za to vreme su sve starešine 16, 36. i 51. divizije izišle, nastojeći da budu neprimetni za osmatrače s desne obale Drave, na obalu i ispitale teren. Na rekognisciranje reke 5. aprila izišao sam i sam, s komandantima divizija. Kasnije su oni to učinili s komandantima brigada. Načelnik artiljerije u našoj armiji je 6. aprila održao u Pjetlovcu predavanje štabovima bataljona, brigada i divizija o forsiranju rijeka. Toga dana uveče na jednom od rukavaca Drave održana je taktično-tehnička vežba prelaska preko reke sa dve brigade. Ranije su takve vežbe imali svi bataljoni, kako u Baranji tako i u Bačkoj. U noći 9. i 10. aprila do mesta ukrcavanja u čamce prokrčeni su prilazi, tako da je prednja linija i dalje ostala pošumljena.

Drava je na mestima prelaza bila široka od 200 do 280 metara. Na mestu gde će biti podignut pontonski most širina je bila 265 metara. Br-

zina vode: do 1,5 metara u sekundi. Dubina: do 6 metara. Vreme je bilo lepo, suho.

Čekamo samo Terzića ili Hamovićevu depešu. Čak i moji smireni Vojvođani, u iščekivanju najavljenog pokreta preko Drave i Dunava, pokazivali su znakove nervoze. Ljutilo me je odgađanje, ali bilo je jasno da to ne zavisi od volje Generalštaba ili Peka Dapčevića. No, moram reći bio sam čvrsto uveren da bi se sve to odvijalo dinamičnije, brže po nas povoljnije, da je u zemlji bio Maršal. No, on je obavljao od istorijskog značaja poslove u dalekoj Moskvi. Nije ga bilo da nas posavetuje kako da radimo. I tako, čekasmo i 9, i 10. aprila da u mojoj kancelariji, na prvom spratu direkcije belomanastirske šećerane pretočimo u naređenje i zapovest sve ono što smo prethodno utanačili kao plan naše završne ofanzive:

»Neprijatelj je u zadnje vreme znatno oslabio svoje snage na Sremskom frontu, u Slavoniji i dolini Bosne i uopšte sve se više uočava njegovo povlačenje k Zagrebu.

Izbijanje Crvene armije u rejon Graca i pred sam Beč, bugarskih trupa i Crvene armije u Prekomuije i Međumuije i time odsecanje odstupnice k severu nemačkih snaga, neprijatelj je težio još većem slabljenju frontova istočno od Zagreba«. Pripreme su završene. Napad može da počne.

POČELA O FAN ZI VA TREĆE ARMIJE

Ujutro 11. aprila, u 9 sati, Veljku Kovačeviću sam telegrafisao: »Danas u noći počinjemo opšti napad svih snaga naših, Pekinih i Kočinih, u cilju likvidiranja Sremskog fronta i pomeranja fronta ka Zagrebu. Uložiti sve za izvršenje zadatka koji sam vam postavio«.

Šestom korpusu smo tri dana ranije naredili da nikakve snage ne šalju prema Dilju, kao što smo ranije tražili, da korpus »najhitnije krene i probije se na sektor između Našica i Valpova«, kako bi »prodorom ka liniji Valpovo - Petrijevci olakšao rad Gligi, Marku, Kolji i Dušanu«. Veljko i Kultura su nas u 15 sati 9. aprila obavestili da će 10. aprila početi napade »u cilju stvaranja koridora prema Našicama«. No, potcenili smo odlučnost neprijatelja da zaustavi 12. i 40. diviziju na papučkim putevima. »Vodimo uporne borbe sa jakim neprijateljskim snagama na sektoru Vetovo-Kutjevo«, javio nam je komandant 6. korpusa kasno uveče 10. aprila. Još nismo pomišljali da bi prodor dviju iskusnih divizija, mada su bile bez artiljerije, od teškog naoružanja samo sa 30 bacača i s malo mina, mogao biti osujećen. Kada sam oko 20 sati 11. aprila, već stigao na istureno komandno mesto u Bolmanu, saznao sam za neuspeh 6. korpusa. Ostalo mi je samo da se nadam: ako slavonske divizije i nisu uspele da se s Papuka probiju na istok od Našica i preseku cestu prema Osijeku, kod Koške, nećemo ostati bez njihove pomoći - dio neprijateljskih snaga će u svakom slučaju biti vezan na njih. Neki drugovi će tada reći, a i kasnije tvrditi, da »6. korpus nije izvršio zadatak«. Međutim, nije pravično ni u najmanjoj meri posumnjati u odlučnost i u dobro organizirano nastojanje 6. korpusa. Naprosto, neprijatelj je bio jači od naše volje. Postalo mi je to jasno iz Veljkove depeše poslane s Papuka u 19.20 sati 11. aprila:

»U vezi izvršenja dobivenog zadatka, to jest u cilju prodora na našički sektor, 10. aprila napali smo Vetovo i sistem odbrane na masivu Papuka zapadno od ceste Orahovica-Kutjevo. Nakon 24 sata žestoke borbe preki-

nuli smo operaciju, jer pod današnjim uvjetima mi nismo u mogućnosti probiti se na dobivenu poziciju. Neprijatelj je prema nama organizirao cijeli sistem odbrane i utvrdio se na svim dominantnim kotama. Mi nemamo artiljerije i nestalo nam je municije. U ovoj borbi imali smo 500 izbačenih iz stroja«.

Iz druge depeše saznajem: Slavonci imaju 120 poginulih.

Onemogućen u prodoru preko Papuka i Kmdije na sever, na cestu Našice-Osijek, 6. korpus 3. armije se 12. i 13. aprila oporavljao od gubitaka i pripremao za pokret preko Dilja »u cilju sastajanja sa vojvođanskim jedinicama«. Tako je Štab 6. korpusa tek posle neuspeha na liniji Orahovica - Kutjevo prihvatio naš savet od 8. aprila:«... izbijete istočno od Našica i presečete komunikaciju Našice-Bizovac, nama izgleda povoljniji pravac za to južno od Našica nego sevemo«. Neće ni prodor preko ceste Đakovo-Našice biti lak, ali je ipak bio izvodljiv. Neću, kasnije, Veljku ni Kulturi kazati ni reč prigovora zbog toga što su se opredelili za proboj u pravcu severa, jer, konačno, predlažući moguće manevre, radi što bržeg spajanja s Vojvođanima, dao sam im na volji: »Vi sami to definitivno procenite i odlučite!«

Nažalost, u 23 sata 11. aprila, u mlakoj noći vedrog neba bez mesečine, kad su sve jedinice 16, 36, i 51. divizije izišle na Dravu čitav 6. korpus bio je zadržan na južnoj strani Papuka, a Veljko Kovačević meni je upravo javljao:

»Nastojaćemo pojedinačno infiltrirati brigade na sektor Našice«.

Da je bilo moguće da brže prodiru, naš posao oko uspostavljanja mostobrana na desnoj obali Drave, i naš potonji prodor na zapad išao bi mnogo brže, ali 12. i 40. diviziji nije se ništa moglo ozbiljnije zameriti: naprosto neprijatelj je na pravcima njihovog nastupanja bio toliko jak da ga nisu mogle savladati brzinom koju smo očekivali.

Idemo sledom mojih ratnih izveštaja:

Tačno u 23.00 11. aprila jedinice izabrane za prvi talas krenule su u čamcima naše inžinjerije preko Drave (glavnina) i Dunava (manje snage). Tek što je otkucalo 11 časova, znam da su prešli: desna obala Drave je strahovito zatutnjala. Išli smo bez artiljerijske pripreme, radi iznenađenja. Otpor je posebno snažan kod Narda, Belišća i Josipovca. Svi otpori na desnoj obali, u zoni prelaza, likvidirani su tokom noći. Već u 24.00 imam telefonsku vezu s južnom obalom: istina, veza je u početku slaba, zbog teškoća oko podvodnog kabla, ali smetnje su Mileusnićevi momci brzo otklonili. Niz naseljenih mesta, na desnoj obali, je već ujutro u našim rukama. Oslobođena su naselja Belišće i Valpovo. Naši obaveštajci sređuju podatke
0 neprijatelju. Možemo javiti Generalštabu: gotovo je, sasvim su uništeni
21. puk 11. nemačke divizije, a isto tako i ustaško-domobranske jedinice s područja Belišće - Valpovo.

Na pomoćnom prelazu, nasuprot Josipovca, 5-6 kilometara zapadno od Osijeka, uspešno se iskrcavaju dve brigade 51. divizije. Kolja se javlja. Bravo, Kolja! Žestoke su borbe severoistočno od Josipovca. Istočno od Osijeka, reon Dalj - Sarvaš, prelaze delovi 7. vojvođanske i Osječka brigada. Tu se neprijatelj najbolje snašao: odbacio je naše bataljone i preko Drave
1 preko Dunava, na polazne položaje.

Do ponoći u noći 11. i 12. aprila Dravu su prešli prvi ešeloni 16, 36. i 51. divizije na šest mesta. Istovremeno je i 8. brigada 51. divizije iz Bačke prebacila svoje prve delove na slavonsku obalu Dunava, usmerujući se

prema Borovu, u susret 1. armije. Nigde nije bilo artiljerijske pripreme. Prve grupe desanta, koji je prebacivan po pomno razrađenom planu, omogućiće da se do jutra 12. aprila prebaci više od 30.000 boraca na desnu obalu i da otpočnu, baš u vreme kad je i Moračina grupa divizija prosekla utvrđenu zonu Srema, prodor kroz Slavoniju u Podravinu.

U prvoj grupi na šest mesta prešlo je po 150 boraca.

Prvi talas desanta nije primećen.

Neprijatelj je otvorio pešadijsku i artiljerijsku vatru po delovima našeg desanta tek kad je Dravu prelazio drugi talas čamaca. Oko ponoći mi je javljeno da je naročito vruće u zoni prelaska 2. brigade 16. divizije. »Trinaest čamaca Švabo onesposobio«, javio mi je komandant Kamenjar. Prvi bataljon u jurišnom rasporedu na desnoj obali Drave između crkvice Sv. Ana i zapadnih kuća sela Bistrinci, zaustavila je snažna mitraljeska vatra. Postojala je opasnost, reći će mi kasnije jedan od naših najsposobnijih komandanata, Sulejman Omerović, da čitav bataljon bude bačen u Dravu. Prednje linije streljačkog stroja poljuljale su se i uzmakle. Tada su na scenu stupila, i po tome i u moju naknadnu pohvalu ušla, dva Roma iz Bečmena. Jedan se zvao Jovanović, a drugi Pila. Kad je počelo uzmicanje, naslućivala se panika. Tada su Jovanović i Pila izvukli iz torbi trube i zasvirali »juriš«. Taj zov na juriš je presudio. Borci su se osokolili, vratila im se za tren izgubljena vera, jurnuli su i odbacili neprijatelja. Osim trubača, u tom se napadu istakao i komandir Tojko Dokić, koji je na sebi imao 15 rana.

Do večeri 12. aprila naši su bili i u Belišću i u Valpovu. Boj za Belišće bio je izuzetno žestok. Oko 8.30 sati Kamenjar mi je telefonirao da su jedinice 1. vojvođanske brigade izbačene iz već zaposednutog Belišća. Pri tome Kamenjar pita:

- Može li malo orguljaške muzike?

Kaćuše su mogle stupiti u dejstvo isključivo na moje lično naređenje. Ja sam njihovo uključivanje u borbu izbegavao zbog raketa: imali smo ih samo nekoliko. Zbog toga sam, odobravajući upotrebu kaćuša u borbi za Belišće, odobrio da se ispali samo po jedan rafal.

Uveče prvog dana ofanzive mogli smo, ne bez vidljivih izraza ponosa, javiti Generalštabu da su naše jedinice zaposjele ogroman mostobran, preko 15 kilometara duboko na desnoj obali Drave. Osma brigada koja je prešla Dunav, kao i Osiječka brigada potpomagana alasima, koji su znali sve tajne ovih voda, izbila je pred Dalj i Borovo.

Na desnu obalu Drave, nekoliko kilometara istočnije od Donjeg Miholjca, nasuprot Svetom Đurđu, iskrcao se i jedan ojačani bugarski bataljon.

Naša avijacija već od ranog jutra veoma je uspešno tukla neprijateljska uporišta: Nard - Valpovo - Belišće, Petrijevci, Josipovac, Adolfovac, Bizovac, Čepin i železničku stanicu Osijek. U toku celog dana intenzivno sarađuje sa našom pešadijom.

Inženjerija 12. aprila u 10.30 časova otpočela je sa podizanjem ojačanog pontonskog mosta (nosivosti 6 tona, od improvizovanog materijala) u rejonu Nardska Skela. Most je predat saobraćaju 13. aprila u 7 časova ujutro, što je vrlo uspešno i uopšte značajno za dalji tok operacije.

Brzo razbijanje i uništenje neprijateljske odbrane, u borbama 12. aprila u reonu Valpova, omogućilo je glavnini naših snaga da, posle kraće pripreme, pređu pred zoru u napad i da do podne znatno prošire mostob-

ran zauzimanjem naseljenih mesta: Bocanjevci, Maijančaci, Ivanovci, Ladimirevci i Satnica. Druga brigada 16. divizije (komandant potpukovnik Sulejman Omerović, komesar major Josip Kljajić) između Cmakovaca i Drave istovremeno je nastavila sa prodiranjem ka Podravskim Podgajcima, gde do podne dolazi u dodir sa bugarskim bataljonom severoistočno od Podgajaca.

Po podne istog dana, glavnina 16. divizije orijentirana na, po zauzimanju sela Bocanjevci, Maijančaci i Ivanovci, svoje nadiranje prema jugu i jugozapadu, sa 1. brigadom (komandant major Žika Stojšić, komesar major Jovan Štokovac) zauzima selo Harkanovci i kod Koške pred veče p reseca komunikaciju Našice - Bizovac. Sa 4. brigadom (major Đorđe Zivković, i major Ilija Jovanović), od sela Bocanjevci prodire na jugozapad, u toku dana zauzima naseljena mesta Lacić, Sljivoševci, Beničanci, prese - cajući na taj način komunikaciju Našice - Donji Miholjac. Po zauzimanju Vladimirevaca i Satnice 36. divizija sa glavnom napadnom kolonom produžava nadiranje ka Bizovcu. Tu dolazi do teških borbi, jer je neprijatelju pre podne pristiglo pojačanje iz Našica.

Pomoćna kolona od Satnice, obuhvatom sa južne strane, opkoljava Petrijevce i u sadejstvu sa 12. brigadom 51. divizije (major Dušan Doronjski i major Bogdan Studen) uspeva zauzeti to mesto do 14 časova slomivši ogorčeni otpor.

Odmah po zauzimanju Petrijevaca, blokiravši sa 6. brigadom (Ilija Romanović i Milorad Radulović) Bizovac, produžava sa 3. (Nikola Đurašević i Žika Vučić) i 4. brigadom nadiranje opštim pravcem ka Čepinu vodeći oštre borbe.

Pre podne 13. aprila, 51. divizija sa 12. brigadom prodire s jugoistočne strane preko železničke stanice Karaševo u selo Petrijevci, te zajedno sa delovima 36. divizije učestvuje u uništenju neprijateljskog otpora.

Sedma brigada 51. divizije (Milan Ješić i Vladimir Branković), posle snažne artiljerijske pripreme, prelazi u opšti juriš na Josipovac i Kravice i do 15 časova, posle teških krvavih borbi, uspeva potpuno da zauzme oba sela, zadavši neprijatelju teške gubitke u ljudstvu i materijalu. Ješić je svoje bataljone odmah poveo prema Osijeku.

Osma brigada (majori Milan Korica i Juraj Čule), nadirući ka Osijeku, s istoka, posle kraće borbe zauzimaju Bijelo Brdo, povezuju se sa Osječkom brigadom (Antun Malić, Đoko Čanaglić i partijski rukovodilac Živojin Denin) kod Sarvaša, a potom zajednički produžavaju ka Osijeku obuhvatajući ga s istočne i jugoistočne strane.

Naša avijacija je u toku dana, intenzivno izviđala prostor Donji Miholjac - Osijek - Našice - Đakovo i uspešno sarađivala sa trupama na zemlji, naročito kod zauzimanja Petrijevaca, Josipovca i Kravice.

Samo 24 sata poslije početka desanta na desnoj obali, mogao sam javiti Generalštabu da je obruč oko Osijeka naglo stegnut. U 6 sati 14 aprila komandant 51. divizije Kolja Savić me obavještava da je »u 05.00 svaki otpor u Osijeku prestao«. Usmeno čestitam, Nešto kasnije diktiram pohvalu jedinicama 51. divizije.

U međuvremenu, naša - prema jugu najisturenija jedinica - 6. brigada 36. divizije pod komandom Ilije Romanovića i Milorada Radulovića, krvarila je na bunkerima oko Bizovca. Šteta što tu nije bilo prethodno po našem planu očekivanih jedinica 6. slavonskog korpusa, da udare s leđa i ubrzaju slom upornog neprijatelja. Taj korpus je u to vreme na užasno

teškom osamdesetkilometarskom maršu iz Požeške kotline preko Dilja. U noći 13. i 14. aprila prednji delovi tek izbijaju na prilaze cesti Đakovo - Našice, tridesetak kilometara južno od Bizovca. Istina, kad je u Generalštabu uočeno da se 6. korpus neće u očekivano vreme probiti u rejon našeg desanta na desnoj obali Drave, bilo nam je ponuđeno da nam pomognu jedinice 1. armije. O tome je bilo govora u Terzićevoj depeši od 12. aprila:

»Moračina grupa zauzela Vinkovce i goni neprijatelja prema Mikanovcima i Strizivojni. Divizija iz Moračine grupe upućena prema Osijeku da nam pomogne pri likvidaciji Osijeka, a jedna upućena prema Županji da pomogne Peku pri likvidaciji Županje«.

Međutim, znao sam da Pekove i Moračine divizije imaju dovoljno posla i na pravcu svoj nastupanja. Osijek, bio sam uveren - i to uverenje sam preneo na Generalštab - mogu osloboditi i Vojvođani. Važno je da pri tome nismo dužni, kao što se planiralo prilikom dogovora kod Tita, da nastupamo prema Vinkovcima, već na zapad.

Ilija Romanović, vrlo sposoban komandant, kadar da lukavo manevriše i tuče neprijatelja tamo gde je udar najmanje očekivan ovoga je puta pokazao izuzetnu energičnost i u vođenju napada na utvrđeni garnizon. Bizovac je pao u 3 sata 14. aprila.

Jutro, 14. aprila bilo je puno lepih vesti, no, kao i u svakoj borbi, vesti o pobedama bile su zagorčane vestima o pogibiji dragih drugova.

Generalštab je bio, baš kao Peko i ja, zadovoljan razvojem operacija. Ključna čvorišta otpora brzo su slamana. Na našem pravcu nastupanja 11. vazduhoplovno-pešadijska divizija je tako tučena da - kao što izveštava komanda Jugoistoka - »neće moći da uspostavi vezu sa levim krilom 41. divizije«. Iz Štaba 34. armijskog korpusa naređeno je da se Nemci povuku i iz Valpova, jer se - bilo je javljeno generalu Leru - »tamošnje trupe mogu sačuvati od nadmoćnog opkoljavanja samo trenutnom evakuacijom«. Iz Generalštaba nam je javljeno:

»1. U duhu date vam direktive odmah sa vašim snagama produžite energično gonjenje razbijenog neprijatelja pravcem: Našice-Slatina-Virovitica-Varaždin. Zadržavanja i gubljenja vremena ne sme biti. Od osobite je važnosti za buduće vaše uspehe da ne dozvolite razvijenom neprijatelju da se osvesti i pribere, ni da se zadrži nigde na vašem pravcu radi organizovanja ponovnog otpora.

2. Peko produžava energično gonjenje prema Brodu i dalje prema Zagrebu«.

Do 15. aprila jedinice 16. i 36. divizije ovladale su komunikacijom Osijek-Našice, ali se slavonske divizije nisu probile preko ceste Đakovo-Našice: krvare kod Podgorača. Sudeći po depešama koje neprestano stižu iz Štaba 6. korpusa, najteže je Virovitičkoj brigadi. »Jedinice poslije 80 kilometara marša i borbi veoma premorene«, - javlja Veljko Kovčević. Istovremeno, oko podne 15. aprila, iz Štaba 36. divizije javljaju da su »naši najistureniji dijelovi došli u kontakt sa dijelovima 6. korpusa«.

Neprijatelj u Đakovu, ugrožen od 1. armije, odstupa prema Našicama. S tim kolonama borbu kod Podgorača vode slavonske brigade. U borbenu liniju izlazi i komandant korpusa, što ću mu kasnije zamjeriti. U 14 sati 15. aprila Veljko je ranjen u nogu, a iduće noći na poziv iz Štaba 6. korpusa poslali smo po njega automobil da ga preveze u Osijek, gdje će se liječiti mjesecima poslije pobjede.

Od početka ofanzive naša avijacija je izuzetno agilno sadejstvovala pešadiji. Tako nije bilo samo na sektoru naše armije, već i kod Peka i Koče. Generalštab je u vezi s tim 17. aprila poslao čestitku komandantu Aviogrupe general-majoru avijacije, našem i sovjetskom heroju, Vitruku, obaveštavajući ga o tome što je Generalštabu javljano iz štabova armija:

»Komandant II armije general-lajtnant Koča Popović depešom od 11. IV 1945. dostavio je: 'naša avijacija 10. IV 1945. uništila je na železničkoj stanici Doboj železničku kompoziciju od 35 vagona sa ljudstvom i materijalom'.

Komandant I armije general-lajtnant Peko Dapčević telefonom 10. IV javio je: U vremenu prelaza preko r Sava sevemo od Brčkog naše vojske naša avijacija je u reonu Gunja i na železničkoj stanici Gunja radila veoma dobro tako da je dezorganizovala protivničku odbranu i olakšala prelaz preko r. Save našoj vojsci.

Načelnik štaba I armije general-major Milutin Morača telefonom 12. IV 1945. javio je: 12. IV 1945. u vremenu proboja Sremskog fronta oko 100 naših aviona paralizovalo je protivničku odbranu na sektoru Mohovo-Lovas-Tovamik-Ilinci i Lipovac.

Treća armija depešom od 15. IV 1945. dostavila je: 'Naša avijacija rano ujutro uspešno bombardovala Našice i uništila jednu neprijateljsku pešadijsku kolonu'«...

FINALE VELIKE POBEDE

Do 9. maja mi ni jedan jedini put nismo ušli u neko mesto a da se nije moralo krvariti. Naš protivnik, bilo da je reč o nemačkim, kozačkim ili kvislinškim divizijama, bio je neverovatno uporan. Nemci su pokazali više nego što smo od njih očekivali. I kad su ostali bez Hitlera, bili su uporni u otporu, baš onako kako je to od njih zahtevao 2. maja vrhovni komandant Jugoistoka general Aleksander Ler:

»Vojnici moje Grupe armija!

To što nas ovoga trenutka najdublje potresa, treba da nađe izlaz jedino u našem vojničkom držanju i u hrabrosti. Vi stojite na posebno ugroženom mestu i daleko od otadžbine. I samo ako neprijatelj bude i dalje osećao strah od oštrica vaših mačeva vi ćete se u nju vratiti. Izvršavajte i dalje moja naređenja verno kao i do sada. Sa takvom bezuslovnom poslušnošću, mogu i hoću da vas vodim do kraja naše herojske borbe... «

Nismo onda znali za tu Lerovu zapovest, ali smo osećali da su nemački vojnici odlučili da se po svaku cenu izvuku iz Jugoslavije. To smo znali i za ustaše. Bio sam obavešten, kad smo konačno prodrli 7. maja u Varaždin, o čemu sam poslao depešu Vrhovnom komandantu, »da ustaše na silu kupe narod i uz pretnje da će sve likvidirati, žene, decu i starce teraju sa sobom, kako bi s narodom izišli pred Engleze«.

Kad smo, u Korpivnici 7. maja, obavešteni o tome da su Nemci u Remsu potpisali bezuslovnu kapitulaciju, naredio sam jedinicama 3. armije (bez 10. korpusa, koji je toga dana potčinjen štabu 1. armije) da najbrže krenu pravcem Varaždin - Maribor - Celovec. Tad i nekoliko narednih dana, slamajući i dalje nemačko-kvislinški otpor - 12, 16, 17, 36, 40. i 51 divizija maksimalno mogućom brzjnom hitaju uzvodno desnom obalom Drave i preko Hrvatskog zagorja i Štajerske prema Austriji. Mi u Štabu 3.

Vrhovni komandant maršal Tito stigao je 31. maja 1945. u Celje zajedno sa Kostom Nadom komandantom 3. armije i ostalim drugovima

armije nismo znali šta se dešava u dolini Mežice, između Zidanog Mosta, Celja i Dravograda, gde su se nagruvale brojne snage Jugoistoka i sva, još nepotučena, Pavelićeva vojska, te ostaci crnogorskih četničkih jedinica.

Ler jeste 8. maja naredio svojim korpusima, koji su još bili u Jugoslaviji, da kapituliraju, ali je savetovao da se Jugoslovenskoj armiji preda oružje, a živa sila da se povlači u Austriju. Na takvom stavu je insistirao i na pregovorima u Topolšnici popodne 9. maja. No, prihvatio je zahtev drugova iz Štaba slovenačke 4. operativne zone i 10. maja naredio da trupe odlažu oružje i odlaze u zarobljeničke logore tamo gde to odrede predstavnici Titove armije. Od toga odustaje 12. maja i s tenkovskim bataljonom i grupom marinaca odlazi u Austriju, u nadi da će ga prihvatiti Anglo-Amerikanci. U takvoj situaciji dolazi do novog pokreta nemačkih jedinica i do borbe na Poljanama, gde su nemačku kolonu zaustavile jedinice 14. slovenačke i 51. vojvođanske divizije.

Jesmo li mogli zaustaviti sve snage Jugoistoka i sve kvislinške jedinice južno od Drave? To me često pitaju i istoričari i novinari. Učinili bismo to, da smo mogli. Ogromne smo napore ulagali da što pre izbijemo u Austriju, ali nije išlo brže nego što je to učinjeno. Pri tome jedinice nisu ni časa časile. Nemaju pravo drugovi koji govore o »uzaludnom čekanju« u Mariboru. Lako je izračunati da su naše divizije, stalno u okršajima, poslednjih dana rata, bez ikakve motorizacije, prevaljivale dnevno i po 50 kilometara. Mogli smo ipak učiniti više uz nekoliko uslova:

prvo, da smo imali veze s jedinicama 4. operativne zone,

drugo, da su dnevne akcije naše 1. i 2. armije bolje koordinirane i posle 9. maja,

treće, da su jedinice Glavnog štaba Slovenije mogle, kao što je to Tito tražio, blagovremeno zatvoriti izlaze kod Zidanog Mosta,

četvrto, da se 1. i 2. armija ne zaustavljaju već da 12. maja, neobaveštene o nekoliko stotina hiljada neprijateljskih vojnika na cestama što vode iz Štajerske u Austriju, nastave prodiranje,

peto, da smo mi u Štabu 3. armije znali pre 12. maja što se događa u trokutu Celje-Dravograd-Pliberk.

Ništa se o tome u našem Štabu, kao ni u štabovima 1. i 2. armije nije znalo. Depeše slane iz Topolšice i Velikovca, iz Štaba 4. operativne zone Glavnom štabu Slovenije nisu do nas stizale, ili zbog toga što ih Glavni štab Slovenije nije dostavljao Generalštabu, ili stoga što ih Generalštab nije dostavljao nama. Onoga dana kad Ler napušta Topolšicu i odlazi, pokrećući sve još nerazoružane snage Jugoistoka i ustaše, za Austriju, dve su divizije 1. armije u Celju. A Dapčević, mada su u Celju bili brojni predstavnici narodnooslobodilačke vlasti i 4. operativne zone, nije o tome obavešten, pa naređuje svojim jedinicama da obustave pokret. Tek 13. maja je usledilo ono čuveno Titovo naređenje Peku i Koči da pomognu 3. armiji u zarobljavanju ostataka Grupe armija »E« i ustaške vojske.

U pohvali 3. armiji, Tito je 15. maja naglasio da smo u potpunosti izvršili njegovo naređenje. Ali kad sad preispitujem naše delovanje, uočavam da smo mogli učiniti i više. Samo i tad, kao i sve vreme rata naša obaveštajna služba je bila vrlo slaba, a veze s jedinicama 4. operativne zone gotovo nikakve.

No, sve u svemu, mnogo smo učinili. Pobedili smo. Čitava ustaška vojska je bila poražena, a i glavnina Grupe armija »E« je zarobljena.

Osnovni podaci o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine

Pukovnik Nikola Anić

P*ojam.* Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije ili strategijska ofanziva Jugoslovenske armije obuhvataju njena borbena dejstva od 20. marta do 15. maja 1945. godine na frontu od rijeke Drave do ostrva Paga na obalama Jadranskog mora, a po dubini do rijeke Soče i Koruške.

Osnovni zadatak Jugoslovenske armije u završnim operacijama je bio da oslobodi Jugoslaviju, ali i one naše etničke teritorije koje su nam nepravedno oduzete prvim svjetskim ratom, kao i da se razbije, zarobi ili prisili na kapitulaciju neprijateljeva balkanska grupacija koja se još nalazila na jugoslovenskom ratištu.

Završna ofanziva Jugoslovenske armije sjedinjuje u sebi više operacija i to: operacije za proboj neprijateljevog fronta u Lici i Hrvatskom primorju, u istočnoj Bosni, na Sremskom frontu i rijeci Dravi i razbijanje neprijateljeve sarajevske grupacije, pa potom prodor u dubinu neprijateljeve strategijske odbrane, njegovo razbijanje i gonjenje, okruženje, zarobljavanje ili uništenje, izbijanje na Soču i u Korušku, i konačno i potpuno oslobođenje Jugoslavije. Borbena dejstva kombinovana su udarom glavne grupacije Jugoslovenske armije sa fronta i dejstvom njenih snaga u pozadini neprijatelja pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije.

Strategijska ofanziva Jugoslovenske armije sadrži više napadnih i odbrambenih operacija, od kojih su najznačajnije:

- ličko-primorska operacija izvedena snagama 4. armije, jedinicama Jugoslovenske mornarice i Glavnog štaba Hrvatske;
- sarajevska operacija izvedena snagama Sarajevske operativne grupe korpusa - 2, 3. i 5. udarni korpus;
- odbrambena operacija jedinica slovenačkog 9. korpusa Jugoslovenske armije u Slovenačkom primorju i Gorenjskoj;
- istočnobosanska napadna operacija izvedena u istočnoj i srednjoj Bosni snagama 2. armije;
- sremsko-slavonska napadna operacija izvedena u Sremu i Slavoniji snagama 1. i 3. armije;
- riječko-tršćanska operacija izvedena u Hrvatskom primorju, Istri i Slovenačkom primorju snagama 4. armije, Jugoslovenske mornarice i Glavnog štaba Slovenije;
- karlovačka operacija izvedena na području Korduna snagama Karlovačke operativne grupe divizija 2. armije;
- odbrambeno-napadna operacija jedinica 1. armije na rijeci Ilovi sa oslobođenjem Zagreba;

- napadna operacija Unske operativne grupe divizija 2. armije na rijeci Uni, prodor prema Petrinji i Sisku, i oslobođenje Zagreba sa jedinicama 1. armije;
- napadna operacija 3. armije u Podravini sa prodorom preko Varaždina za Maribor, i
- operacije za oslobođenje Slovenije, okruženje i kapitulacija njemačke Grupe armija »E« snagama 1, 2, 3. i 4. armije i Glavnog štab Slovenije.

Za izvođenje završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine angažovane su snage 1, 2, 3. i 4. armije, Sarajevske grupe korpusa i snage glavnih štabova Hrvatske i Slovenije, jedinica Jugoslovenske mornarice i Ratnog vazduhoplovstva i dijela snaga Korpusa narodne odbrane Jugoslavije. Na obezbjeđenju oslobođenog dijela Jugoslavije i zaštiti granica angažovane su snage glavnih štabova Srbije i Makedonije, Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju i glavnina snaga Korpusa narodne odbrane.

Vremenski, završne operacije čine dejstva u okviru ofanzive Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, koja su počela 20. marta 1945. godine napadom 4. armije na frontu u Lici i Hrvatskom primorju. Glavne borbe u završnoj ofanzivi počele su probojem Sremskog fronta i forsiranjem rijeke Drave 12. aprila 1945. godine, odnosno sremsko-slavonskom operacijom jedinica 1. i 3. armije. Međutim, dejstva u okviru istočnobosanske operacije 2. armije otpočela su 5. aprila, a sarajevska operacija Sarajevske grupe korpusa (2,3. i 5. korpus) nešto ranije.

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije traju sve do 15. maja 1945. godine, sedam dana poslije zvanične kapitulacije Njemačke (9. maja), kada je na sjeverozapadnim granicama Jugoslavije prestao svaki organizovani otpor neprijatelja i time Jugoslavija potpuno oslobođena.

Prostorno, riječ je o ofanzivnim dejstvima Jugoslovenske armije vođenim na teritoriji od rijeke Drave na sjeveru, rijekom Dunavom, preko Srema, oko Tuzle i Sarajeva na istoku, u rejonu Bihaća, Lapca, Karlobaga i Paga na lijevom krilu strategijskog rasporeda, a po dubini na teritoriji još neoslobođenog dijela Bosne i Hrvatske, i cijele Slovenije, sve do rijeke Soče na zapadu i Celoveca u Koruškoj.

Glavna dejstva odvijala su se na kopnenom dijelu jugoslovenskog ratišta. Međutim, ona su zahvatila i još neoslobođeni jugoslovenski dio Jadrana, na primorskom pravcu od Zadra do Trsta. Ta vojišna prostorija obuhvatala je Kvarnerski arhipelag. Hrvatsko primorje, Istru i obale Slovenačkog primorja. Dejstva Jugoslovenskog vazduhoplovstva zahvatila su vazdušni prostor u zoni dejstva kopnenih jedinica i Jugoslovenske mornarice.

Borbe su završene na zapadnim i sjeverozapadnim etničkim granicama Jugoslavije.

U preostalom dijelu Jugoslavije, na oslobođenoj teritoriji, bilo je borbi protiv zaostalih ili ubačenih neprijateljevih snaga i snaga kontrarevolucije, uz istovremenu zaštitu granica nove Jugoslavije.

Susjedi. Na desnom krilu strategijskog rasporeda Jugoslovenske armije, u Mađarskoj, preko rijeke Drave, nalazile su se snage sovjetskog 3. ukrajinskog fronta.

Na lijevom krilu strategijskog rasporeda Jugoslovenske armije, preko Jadrana, u Italiji, na liniji Ravena-Bolonja, nalazila se saveznička 15. grupa armija.

SNAGE ANGAŽOVANE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLA VIJE

Jugoslovenska armija

Kopnene jedinice:

- *1. armija,* pod komandom general-lajtnanta Peka Dapčevića, komesara pukovnika Mijalka Todorovića, načelnika Štaba general-majora Milutina Morače, bila je na frontu od Dunava, preko Sida u Sremu do južno od Save u rejonu Bjeljina - Brčko. Pred početak proboja Sremskog fronta u svom sastavu 1. armija je imala 1. i 2. proletersku i 6. ličku proletersku, 5. i 11. krajišku, 17. istočnobosansku, 21. i 22. srpsku i, u sastavu 15. korpusa, 42. i 48. makedonsku diviziju. Od samostalnih jedinica - 2. tenkovsku, 1. konjičku, Inžinjerijsku i Dopunsku brigadu. Ukupno 111.078 boraca i rukovodilaca;
- *2. armija* bila je na frontu od Brčkog i Bijeljine do južno od planine Ozrena. Komandant general-lajtnant Koča Popović, komesar pukovnik Blažo Lompar, načelnik Štaba general-major Ljubo Vučković. Krajem marta 1945. u sastavu 2. armije su - 14. korpus sa 23, 25. i 45. srpskom divizijom, a pod neposrednom komandom Štaba 2. armije je 28. slavonska divizija, Inžinjerijska i Dopunska brigada. Ukupno 58.040 boraca i rukovodilaca;
- *3. armija,* pod komandom general-lajtnanta Koste Nada, političkog komesara pukovnika Branka Petričevića, načelnika Štaba pukovnika Vukašina Subotića. Nalazila se na frontu od Donjeg Miholjca na Dravi do blizu Vukovara na Dunavu. U svom sastavu imala je 12. vojvođanski korpus sa 16, 36. i 51. vojvođanskom divizijom, a u operativnom pogledu, početkom aprila 1945. ima 6. slavonski korpus sa 12. i 40. divizijom. Od samostalnih jedinica imala je Inžinjerijsku, Dopunsku i, nešto kasnije, Brigadu za vezu. Ukupno 49.884 boraca i rukovodioca, od čega u sastavu 6. korpusa 8.736;
- *4. armija* držala je front u Lici i Hrvatskom primorju, od rijeke Une, preko Lapca, Udbina, Gospića do Karlobaga i ostrva Paga. Komandant general-major Petar Drapšin, politički komesar pukovnik Boško Šiljegović, načelnik Štaba general-major Pavle Jakšić. Krajem marta 1945. u svom sastavu imala je - 9, 19, 20. i 26. dalmatinsku diviziju, 11. korpus sa 13. primorsko-goranskom, 35. ličku i 43. istarsku diviziju. Od samostalnih jedinica imala je 1. tenkovsku. Artiljerijsku, Inžinjerijsku i Dopunsku brigadu. Ukupno 67.000 boraca i rukovodilaca. Sedmim korpusom, koji je bio operativno potčinjen 4. armiji, komanduje Glavni štab Slovenije;
- *Sarajevska grupa korpusa,* pod komandom general-majora Radovana Vukanovića, zamjenika general-majora Slavka Rodića, člana Štaba pukovnika Pere Kosorića i načelnika Štaba potpukovnika Draga Đukanovića, nalazila se na frontu oko Sarajeva, od Sokolca, preko Pala, Trnova, Ivan-Sedla do Zenice. U svom sastavu imala je 2. udarni korpus sa 3. crnogorskom, 37. sandžačkom i 29. hercegovačkom divizijom; zatim 3. udarni korpus sa 27. i 38. istočnobosanskom divizijom i 5. udarni korpus sa 4. i 10. krajiškom divizijom i Zeničku grupu brigada. Ukupno je Sarajevska grupa korpusa imala 69.601 borca i rukovodioca; Ostale divizije 5. korpusa bile su raspoređene: 53. srednjobosanska bila je prema Doboju, a 39. bosanska prema Banja Luci.

- *Glavni štab Jugoslovenske armije za Hrvatsku,* komandant general-lajtnant Ivan Gošnjak, komesar Rade Žigić. Osim vojnopozadinskih i drugih samostalnih jedinica, imao je 4. korpus sa 7. banijskom, 8. kordunaškom i 34. divizijom; 10. korpus sa 32. i 33. zagorskom divizijom, i Grupu diverzantskih odreda (tri diverzantska odreda);

- *Glavni štab Jugoslovenske armije za Sloveniju,* komandant general-major Dušan Kveder, komesar Viktor Abvelj, načelnik Štaba pukovnik Mile Kilibarda. U svom sastavu ima 7. korpus sa 15. i 18. slovenačkom divizijom i italijansku antifašističku diviziju »Garibaldi Fontanot«; 9. korpus sa 30. i 31. slovenačkom divizijom; 4. operativnu zonu sa 14. slovenačkom divizijom, 6. i 11. slovenačkom brigadom, kao i druge jedinice;

- *Glavni štab Jugoslovenske armije za Srbiju,* komandant general-major Nikica Knežević, komesar potpukovnik Vojo Kovačević, načelnik Štaba pukovnik Ratko Martinović. Pod svojom komandom (krajem februara 1945) ima 24, 46. i 47. srpsku diviziju, Kragujevačku, Nišku i Valjevsku vojnu oblast i druge jedinice;

- *Glavni štab Jugoslovenske armije za Makedoniju,* vršilac dužnosti komandanta pukovnik Panče Nedelkovski, komesar Borko Temelkovski, načelnik Štaba general-major Pavle Ilić. Pod svojom komandom ima 41, 39. i 50. makedonsku diviziju, i Skopsku, Bitoljsku i Štipsku vojnu oblast i druge jedinice;

- *Operativni štab za Kosovo i Metohiju,* komandant pukovnik Savo Drljević, politički komesar potpukovnik Đuro Medenica, načelnik Štaba potpukovnik Danilo Savović. Pod komandom ima 52. kosovsko-metohijsku diviziju, Operativnu grupu brigada, a posle je dobio i 46. srpsku diviziju i druge jedinice. Na teritoriji Kosova i Metohije nalazila se 5. i 6. divizija NOV Albanije;

- *Korpus narodne odbrane Jugoslavije,* komandant general-major Jovo Vukotić, komesar pukovnik Vlado Janić. U svom sastavu imao je osam divizija i tri samostalne brigade narodne odbrane;

Jugoslovenska mornarica, komandant general-major Josip Čemi, komesar pukovnik Dragiša Ivanović, načelnik Štaba major Mladen Ikica. Sastav: Pomorska komanda sjevernog Jadrana, Pomorska komanda srednjeg i Pomorska komanda južnog Jadrana. U sastavu Jugoslovenske mornarice bilo je početkom marta 1945. godine 12.036 boraca i rukovodilaca, 9 naoružanih brodova, 51 patrolni čamac, 164 jedrenjaka, 14 pomoćnih brodova i 20 parobroda razne nosivosti, kao i devet bataljona mornaričke pješadije.

Pomorska komada sjevernog Jadrana bila je operativno potčinjena Štabu 4. armije.

Na Savi i Dunavu postojale su Savska i Dunavska dotila pod komandom Rečne ratne flotile, i

Jugoslovensko vazduhoplovstvo, komandant general-major France Pire, komesar potpukovnik Milan Simović (oktobar 1944.), načelnik Štaba pukovnik Miodrag Lozić. Pod komandom ima Grupu vazduhoplovnih divizija sa 11. i 42. vazduhoplovnom divizijom, Transporta grupa i druge jedinice.

U sjevernoj Dalmaciji i na Visu bile su 1. i 2. eskadrila NOVJ, pod savezničkom operativnom komandom.

Ukupno je Jugoslovensko vazduhoplovstvo imalo 217 borbenih aviona, od čega u 11. i 42. vazduhoplovnoj diviziji 195, a u 1. i 2. eskadrili 32 aparata, u Transportnoj grupi 12 i u 5. korpusu 5 aparata.

Na dan početka završne ofanzive Jugoslovenska armija je, 20. marta 1945. godine imala 1, 2, 3. i 4. armiju, trinaest korpusa, 62 divizije, od čega su dvije vazduhoplovne, a sedam divizije KNOJ-a i druge jedinice. Na kraju rata Jugoslovenska armija je imala ukupno oko 800.000 boraca i rukovodilaca.

Neprijateljeve snage na Jugoslovenskom ratištu

a) Njemačke oružane snage

Grupa armija »E«, sjedište od 26. marta 1945. godine u Zagrebu. Komandant general-pukovnik Aleksandar Ler. Operativno područje od rijeke Drave na sjeveru, duž linije jugoslovensko-njemačkog fronta sve do Sušaka na desnom krilu, a po dubini do Ljubljane i Maribora.

Pod njenom komandom nalazile su se ove snage:

- 15. brdski armijski korpus na frontu od Paga i Karlobaga do Bihaća i Novog. Sastav: 373. i 392. legionarska i 10. i 11. ustaško-domobranska divizija. U toku borbi za Bihać stigla je i 104. lovačka divizija u rejon Novi - Bihać sa fronta od Drave;
- 21. armijski korpus na frontu oko Sarajeva i u dolini rijeke Bosne. Sastav: 7. SS »Princ Eugen« divizija, 181. pješadijska, 369. pješadijska, a pod komandom su bile i 8, 9. i 17. ustaško-domobranska divizija;
- 34. armijski korpus na frontu od Trebave, preko Brčkog i Bijeljine, duž Sremskog fronta do Mohova na Dunavu. Sastav: 22. grenadirska, 41. pješadijska, 117. lovačka i Policijska divizija »Stefan« i druge snage. Pod komandom su bile i 3. i 12. ustaško-domobranska divizija;
- 91. armijski korpus na frontu od Dalja do Čađavice u sastavu 11. vazduhoplovna poljska i 297. pješadijska divizija; _
- 15. SS kozački konjički korpus na frontu od Čađavice do Virovitice. Sastav: 1. i 2. kozačka konjička divizija i 18. divizija Ruske oslobodilačke armije generala Vlasova (ROA);
- 69. armijski korpus na frontu na rijeci Dravi (od Virovitice do Ormoža), kod Kutine i na prostoriji Jastrebasko - Karlovac - Generalski stol. U svom sastavu imao je borbenu grupu »Fišer«, borbenu grupu »Hamaršmit« i druge jedinice.

Po dubini grupe armija »E« bile su u rejonu Maribora 14. SS grenadirska (ukrajinska br. 1), divizija kao i 438. pješadijska divizija u Štajerskoj i Gorenjskoj.

Iz Grupe armija »C« na frontu od Rijeke do Taljamenta nalazio se njemački 97. armijski korpus. Sjedište u Spasi, Sastava 188. brdska i 237. pješadijska, kao i 710. pješadijska, 24. SS brdsko-lovačka divizija. U dolini Vipave i preko Soče bila je 7. kozačka kavkaska divizija, a za pojačanje je 97. korpus dobio italijansku 10. fašističku MAS diviziju.

Iz 2. oklopne armije Grupe armija »Jug« (koja se nalazila u Mađarskoj) na frontu u Međumurju i Prekomurju nalazile su se njemačke 16. i 71. pješadijska divizija iz 22. korpusa.

Od *vazduhoplovnih snaga* nalazili su se dijelovi 4, a potom 6. vazduhoplovne armije sa sjedištem u Beču, a pokrivali su područje Slovenije, Hrvatske i Bosne.

Od protivavionskih jedinica u Zagrebu bila je 19. protivavionska divizija 2. protivavionskog korpusa.

Od mornaričkih jedinica nalazila se I !. divizija za osiguranje u Tršćanskom i Kvarnerskom zalivu, sa Štabom u Trstu, potčinjena Primorskoj komandi »Grupe Jug«, sastava: jedna flotila eskortnih razarača i jedna flotila torpednih čamaca i druge jedinice. Na području Pule nalazila se Grupa džepnih podmornica i Transportna flotila teretnih brodova, desantnih splavova i naoružanih brodova, potčinjena Primorskoj komandi »Grupe Jug«. Na ostrvima Kvarnera i na istarskoj obali sve do Trsta, Tržiča i Gradeža bila je Mornarička obalska artiljerija, sastava pet mornaričkih artiljerijskih diviziona.

Nemačke oružane snage imale su 20. marta 1945. godine na jugoslovenskom ratištu 7. armijskih korpusa sa 26 divizija, 23 samostalna pješadijska i policijska puka, oko 50 samostalnih pješadijskih i policijskih bataljona, 20 protivavionskih diviziona, 85 aviona, oko 30 ratnih i 50 ostalih brodova i druge jedinice i ustanove. Ukupno 450.000 vojnika.

h) Ustaško-domobranske snage, četiri korpusne komande i 18 ustaško-domobranskih divizija, i to: 1. jurišna i 2. ustaško-domobranska divizija u rejonu Zagreba i Siska, gdje je i Pavelićeva tjelesna divizija; 3. i 12. ustaško-domobranska divizija u Sremu i oko Brčkog i Bijeljine; 4. i 14. u dolini Une kod Novog i Kostajnice; 5. u rejonu Bjelovara, 6. oko Banje Luke, 7. kod Gradiške i Nove Kapele; 8, 9, 15. i 17. u dolini Bosne od Sarajeva do Doboja i Dervente; 10. i 11. kod Gospića i Bihaća; 13. kod Karlovca i 16. kod Samobora. Osim toga, postojali su ostaci vazduhoplovstva i mornarice i druge jedinice - ukupno 170.000 vojnika.

c) Ostale kolaboracionističke snage:

- četnici Draže Mihailovića (Dinarska divizija popa Đujića, u Istri i Slovenačkom primorju, Srpska armija u srednjoj i istočnoj Bosni) ukupno oko 30.000;
- Crnogorska četnička narodna vojska - šest divizija - oko 6.000 vojnika;
- Slovenačko domobranstvo od 6 udarnih bataljona i 80 teritorijalnih četa - oko 18.000 vojnika;
- Srpski dobrovoljački korpus jačine pet pukova, oko 7.000 vojnika, i
- Ruski zaštitni korpus jačine tri puka, oko 4.000 vojnika.

Ukupno je bilo ustaško-domobranskih i drugih kolaboracionističkih snaga 230.000 vojnika.

U borbi protiv Jugoslovenske armije bile su angažovane neprijateljeve 44 divizije i druge jedinice, ukupno oko 680.000 vojnika.

U zahvatu fronta neprijatelj je angažovao 28 divizija, od čega 15 njemačkih i 13 ustaško-domobranskih, a na obezbjeđenju pozadine bilo je 16 divizija od čega 11 njemačkih i 5 ustaško-domobranskih.

G u b i c i:

*Jugoslovenska armija:**

- 1. armija 7.433 poginula i 24.554 ranjena
- 2. armija 4.477 poginulih i 12.889 ranjenih
- 3. armija 4.705 poginulih i 17.176 ranjenih
- 4. armija 2.323 poginulih i 7.053 ranjenih

Ukupno u četiri armije - 18.838 poginulih i 61.671 ranjeni.

Neprijateljske snage su imale oko 100.000 mrtvih i 300.000 zarobljenih.

* Uzeti su gubici 1, 2. i 3. armije od 1. januara, a 4. armije od 1. marta 1945. godine.

RASPRAVA O DEJSTVIMA JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Ofanziva Prve armije

СТРОГО ПОВЈЕРЉИВО!

ВОЈНО-ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЈНА
Архива Народноослободилачког рата
Бр Рег. 41-1/16
К. 251

ШТАБ
ПРВЕ АРМИЈЕ
НОВ ЈУГОСЛАВИЈЕ
Оп. 125
Бр. 5
10. априла 194 г. у часова.

З А П О В И Ј Е С Т

(Секција Вуковар, Винковци, 1 : 100000)

I

Испред фронта наше Армије налази се 41.њемачка дивизија, која је распоређена од с.Мохово до с.Илинци. На овоме сектору налазе се и дијелови 12. и 13. домобранско-усташке дивизије - око осам батаљона и један батаљон белогвардејаца. У дубљој непријатељској позадини, источно од линије Даљ - Борово - Винковци - Жупања, налазе се: 440.пук, 543. и 548. батаљон, 3. батаљон 523. пука и дијелови 11. њемачке дивизије.

Непријатељ располаже артиљеријом јачине до три дивизиона распоређена у рејонима: Мохово, Ловас, Рама Јабука, Товарник и Илинци.

На линији: Сотин - Бродик - Пијемци непријатељ има другу одбрамбену линију.

Наше јединице јужно од Саве врше успјешне офанзивне операције и заузеле су Брчко и Орашје и наступају према Шамцу.

На јужном крилу наше Армије VI и XI Дивизија воде борбе са непријатељским снагама на сектору Врбања - Гуња.

Наша Армија добила је задатак да изврши пробој непријатељске линије на сремском фронту, да разбије непријатељску одбрану на правцу: Винковци - Вуковар и да у снажном налету овлада Винковцима и Вуковаром.

Операције наше Армије ефикасно ће потпомагати наша авијација.

За извршење овог задатка, штаб Армије је одлучио да главни правац удара буде на отсјеку фронта: досадашње лијево крило I Дивизије (Безимена ко шума источно од Трукињев салаша - Средњи потез). Продор на главном правцу удара извршиће I и XXI Дивизија, а помоћне правце удара извршиће све јединице на положају.

За извршење предњег,

Н а р е ђ у ј е м о :

I ДИВИЗИЈА, ојачана батаљоном тенкова

На главном правцу удара, на отсјеку Средњи Потез - к.141 извршиће пробој непријатељске линије са једном бригадом, уз припомоћ артиљеријске ватре.

По пробоју непријатељске предње линије, убациће своју резерву и снажним налетом, уз подршку тенкова, прећи у наступање општим правцем између Ловаса и Опатовца према Сотину. Са мањим снагама блокира Мохово и Опатовац, гдје помаже десантној бригади у заузимању ових села; главнином снага наставити напредовање на правцу: Сотин - Грабово, дејством са сјеверозапада заузети Сотин, а мањим снагама Грабово.

./.

Zapovest Slaba 1. armije za proboj Sremskog fronta, 10. april 1945.

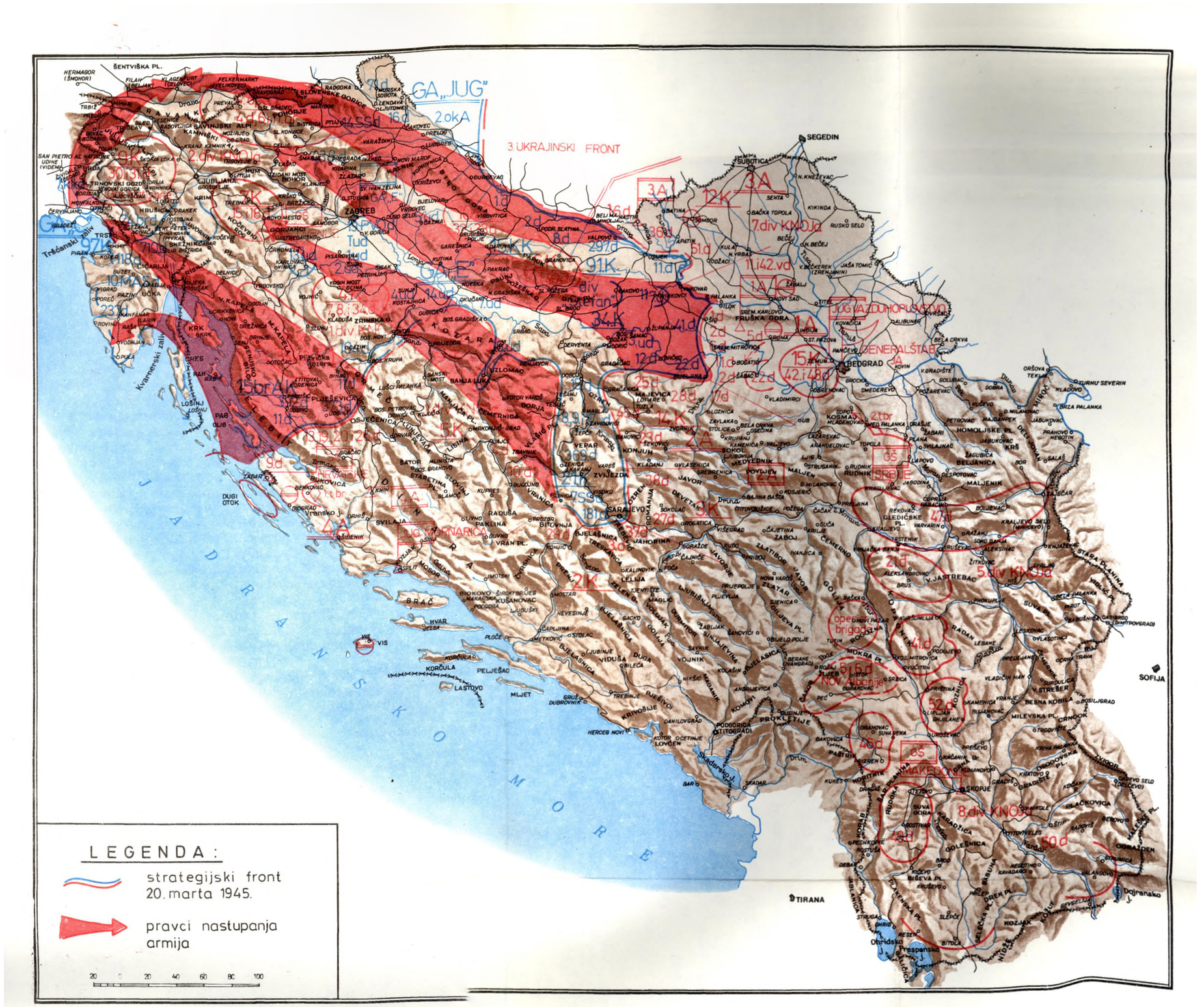

STRATEGIJSKO GRUPISANJE I PLAN[T] ZAVRŠNIH OPERACIJA JUGOSLOVEBSKE ARMIJE 20. 3 - 15. 5. 1945.

Operacije Prve i Treće armije u završnoj ofanzivi oslobođenja Jugoslavije[1]

general-pukovnik, Milutin Morača[2]’

UVOD

Borbena dejstva na dijelu jugoslovenskog ratišta - u zahvatu rijeka: Drave, Dunava i Save, dobila su poseban značaj u završnom periodu NOR-a. Na njemu su od oktobra 1944. do aprila 1945. godine obje strane angažovale veoma jake snage.

Srijemskom frontu Nijemci su pridavali izvanredan značaj, što se objašnjava činjenicom da je NOVJ, oslobađanjem Beograda i velikog dijela Srbije, dovela u veoma težak položaj nemačku Grupu armije »E«, jačine oko 350.000 vojnika, koja se povlačila iz Grčke i Albanije, preko Makedonije, Kosova, Crne Gore i zapadnih dijelova Srbije i bila prisiljena da se probija i povlači mnogo težim i dužim komunikacijskim pravcima dolinama Ibra, Lima, Zapadne Morave, Drine i Bosne, pri čemu je trpjela velike gubitke. Prisiljena da se pod takvim uslovima izvlači s juga do rijeke Save, a takođe i zbog aktivnosti jedinica NOVJ na Sremskom frontu i u njegovoj pozadini, Grupa armija »E« nije se mogla upotrebiti protiv Crvene armije u Mađarskoj, kako je mislila njemačka Vrhovna komanda, nego se angažovala u borbama sa jedinicama NOVJ. Jedan od prioritetnih zadataka neprijateljeve odbrane u Srijemu i na Dravi bio je u tome da tim odstupajućim snagama obezbjedi izvlačenje kroz Bosnu sjeverno od Save.

Zbog takvog značaja srijemskog fronta, Nijemci su se uporno borili za svaki metar Srijemske ravnice. Svoju glavnu utvrđenu zonu, čiji se prednji kraj protezao na liniji s. Sotin - Grabovo - Orolik - Otok, Nijemci su, po naređenju komandanta Jugoistoka, feldmaršala fon Vajksa, počeli da izgrađuju još prije oslobođenja Beograda, da bi, zatim, na prostoru između Rume i Tovamika izgradili još šest uzastopnih linija odbrane. Ukupna dubina odbrane iznosila je oko 100 km.[31]

Da bi ojačali sistem odbrane najvažnijih pravaca i velikih srijemskih naselja, Nijemci su se obilato koristili minskim poljima. Protivpješadijske mine postavljali su na stabljike kukuruza i po niskom drveću, ukopavali

•) Prošireno saopštenje na okruglom stolu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.

[2]> General-major, načelnik Štaba 1. armije od 2. marta 1945.

[3)] Njemačko komandovanje je još u septembru 1944. godine naredilo da se u Srijemu utvrdi sedam uzastopnih linija odbrane: »Braon« na kanalu Jarčina; »Zelena« na liniji Jarak - potok Kudoš - Ruma - Jug - Vrdnik; »Žuta« na liniji Sremska Mitrovica - Veliki Radinci - Bešenovo; »crna« na liniji Laćarak - Manđeloski potok - Calma - Đipša - Neštin; »Crvena« na liniji Martinci - Erdevik - Ilok; »Nibelunška« na liniji Ilinci - Tovamik - Mohovo i, ponovno; »Zelena« na liniji Otok - Orolik - Sotin.
Milan Dželebdžić, »Borbe u Sremu u zimu 1944/45. godine«, Vojno-istorijski glasnik (VIG) 2/1975, str. 9-17.

ih po šumicama, na teže osmatranom i slabije branjenom zemljištu ispred svoje odbrane. Postavljali su i protivtenkovske mine i kopali protivtenkovske rovove za odbranu te utvrđene zone. Treba istaći da su minska polja u odbrani utvrđenih zona bila značajan elemenat njemačke odbrane i zbog toga što 1. proleterski korpus NOVJ, u toku svog nastupanja kroz Srijem i u borbama za proboj utvrđene njemačke zone na liniji Sotin - Orolik (početkom decembra 1944) i, kasnije, u borbama kod s. Otoka, nije imao dovoljno inžinjerijskih jedinica i tehničkih sredstava za pronalaženje mina, a postojeće minerske jedinice nisu bile dovoljno obučene. Zato su u tim borbama jedinice NOVJ imale osjetne gubitke od neprijateljevih mina.

General-pukovnik Milutin Morata, govori na naučriomm skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

U odbrambenim borbama u Srijemu Nijemci su se do maksimuma koristili bogatim iskustvom stečenim u borbama u ravnici iz početka drugog svjetskog rata. Pored veoma dobro izgrađene pozicione odbrane sa neprekidnim rovovima, saobraćajnicama, osmatračnicama, drveno-zemljanim bunkerima, mitraljeskim gnijezdima i preciznom organizacijom sistema vatre, oni su najugroženije sektore odbrane ojačavali novim jedinicama i do kraja ostali uporni u odbrani područja Brčko - Vinkovci - Vukovar.

Iako se Srijemski front nalazio na spoju njemačkih grupa armija *»Jug«* i *»F«,* na njemu je bilo težište odbrane Grupe armija »F«, koja je obezbjeđivala južni bok njemačkih armija na sovjetsko-njemačkom frontu i povezivala front u Mađarskoj s frontom u Italiji.

Odbranom na Srijemskom frontu Nijemci su obezbjeđivali Slavonski Brod kao strategijski saobraćajni objekat i glavnu saobraćajnu magistralu Vinkovci - Slavonski Brod - Zagreb, odakle su se račvali važni željeznički pravci prema Trećem Rajhu i Italiji. Osloncem na front u Srijemu, trebalo je za vrijeme njemačke protivofanzive kod Blatnog jezera izvršiti udar s juga, preko Drave i Dunava, u lijevi bok snaga 3. ukrajinskog fronta Crvene armije.[41]

Srijemski front je za njemačko komandovanje bio sastavni dio neprekidnog fronta u Panonskoj niziji, kojim je trebalo čvrsto štititi Treći Rajh s jugoistoka.

Kao dio samostalnog fronta koji je na našem ratištu držala NOVJ, odnosno Jugoslovenska armija, Srijemski front neposredno je bio povezan i usklađen sa dejstvima sovjetskih snaga u Mađarskoj.

Za NOVJ i, kasnije Jugoslovensku armiju, borbe u Srijemu imale su, takođe, vanredan značaj. Poslije oslobođenja Beograda nastavljena su ofan-

[4]) Ljubivoje Pajović, Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, »Sremski front« 1944-1945, BIGZ, Beograd, 1979, str. 288-290.

zivna dejstva kroz Srijem da bi se u Beogradu obezbjedili normalni uslovi za rad najviših organa vlasti, političkih organizacija, Vrhovnog štaba i konsolidovale prilike na slobodnoj teritoriji. Drugi važan zadatak bio je da se narod Srijema što prije oslobodi od okupatora. Taj narod pružao je nesebičnu pomoć jedinicama NOVJ, a u Srijemu je parola »Svi na front - sve za front« bila stvarnost, smisao i sadržaj života i njegove aktivnosti. Oba ta zadatka uspješno su izvršena. Već početkom decembra, za mjesec i po dana borbi, 1. proleterski korpus oslobodio je Srijem i otpočeo borbe za proboj glavne odbrambene zone sa prednjim krajem na liniji Sotin - Orolik - Otok.

Međutim, bogata borbena iskustva divizija 1. proleterskog korpusa ovdje su se morala dopunjavati novim iskustvima i saznanjima o ratovanju u ravnici, o organizaciji i izvođenju frontalnih borbi, o proboju neprijateljeve pozicione odbrane, o životu u rovovima u uslovima kišnog vremena i zime, i o vođenju odbrambenih borbi, kada su Nijemci, početkom i sredinom januara 1945, prešli jakim snagama u protivnapad, odnosno u protivudar i uspjeli da povrate dio izgubljenog zemljišta.[5)]

Naime, 1. proleterski korpus prvi put u ratu vodi borbu velikih razmjera u ravnici, gdje se susreću sa savremenom njemačkom odbranom, kojoj idu u prilog kišno vrijeme i raskvašena srijemska polja. Prvi put njegove jedinice nailaze na bezbroj neprijateljevih minskih polja. Bili su to novi i složeni uslovi borbe za naše iskusne borce i komandni kadar, a i za desetine hiljada mladih boraca, kojima su popunjene naše divizije, bila su to prva borbena iskustva.

U našim divizijama koje su nakon oslobođenja Beograda dobile sovjetsko naoružanje, organizovani su kratki kursevi za starješine i specijaliste rodova vojske, a novi borci obučavani su u upoznavanju i rukovanju ličnim naoružanjem.[6)]’ Kursevi i obuka održavani su u vrijeme preoružavanja divizija i njihovog pripremanja za ofanzivu. Međutim, ova kratka obuka mladih boraca pokazala se nedovoljnom za složene uslove borbi u Srijemu, što su starješine i štabovi uočavali, naročito u borbama za proboj utvrđene zone na liniji Sotin - Orolik i kod sela Otoka. Logično je što su se upravo u tim, do tada najtežim našim borbama u Sremu, pokazale manjkavosti u organizaciji i izvođenju napada, u nedovoljno usklađenom sadejstvu rodova, u nepreciznoj vatri iz ličnog naoružanja. Brojna minska polja i težina ovih borbi povećavali su gubitke u ljudstvu.

S druge, pak, strane, odlučnost neprijatelja da se odbrani na Srijemskom frontu i njegova mogućnost da ojačava snage jedinicama koje su se izvlačile iz Bosne, potvrđivali su realnost procjene Štaba 1. proleterskog korpusa da je za uspješan proboj neprijateljeve utvrđene zone Sotin - Orolik - Otok potrebno više naših snaga, a među njima i oklopnih jedinica, artiljerije i avijacije.[7)]’

[5)] U ovom njemačkom protivudaru 1. armija je imala: 974 poginula, 2.560 ranjenih i 2.221 nestao (od kojih se većina kasnije vratila) borac i staiješina.
Od toga: 1. divizija u toku 17. i 18. januara imala je 243 mrtva, 648 ranjenih i 1.638 nestalih; 5. divizija je od 17. do 20. januara imala 434 mrtva; 727 ranjenih i 490 nestalih; 6. divizija je od 16. do 24. januara imala 198 mrtvih i 883 ranjena; 11. divizija je od 17. do 20. januara imala 99 mrtvih, 302 ranjena i 93 nestala.
Zbornik NOR-a, tom I, knj. 18, dok. 27, 28, 30 i 40.

[6)] Sovjetskim naoružanjem preoružane su: 1, 5, 6, 11. i 21. divizija 1. armije i 16, 36. i 51. divizija 3. armije. Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, VII, Beograd, 1982, str. 486—487; Sremski front 1944 - 1945, str. 239-244.

[7)] »Sremski front 1944 - 1945,« str. 187-200.

Sve su to bili realni i razumni razlozi za donošenje odluke o prelasku 1. proleterskog korpusa u odbranu na dostignutoj liniji, što je učinjeno koncem decembra 1944. godine.

Precizirajući zadatke Korpusa za odbranu na dostignutoj liniji, Štab je izdao i precizne zadatke o obuci boraca, starješina i komandi. Ta obuka sprovođenja je sve vrijeme do proboja Srijemskog fronta, a naročito poslije stabilizacije fronta.

Nijemci su početkom januara preduzeli protivudar, prvi 3. januara na lijevom krilu 1. armije, na pravcu Otok - Nijemci, i drugi, innovo snažniji, 17. januara, sa glavnim snagama na pravcu Sotin - Tovamik - Sid. U teškim borbama i uz podršku avijacije, naše divizije zaustavile su Nijemce i prisilile ih da pređu u odbranu na liniji istočno od Mohova i Tovarnika
- Ilinci - Apševci - Lipovac.

Na toj liniji front se stabilizovao do 12. aprila 1945. Do toga vremena kroz borbene zadatke na frontu, intenzivnu vojno-stručnu obuku i političku nastavu, jedinice 1. armije osposobljavaju se za izvršenje zadataka u predstojećim operacijama za oslobođenje zemlje.[8]'

SREMSKO-SLAVONSKA OPERACIJA

(04. - 25. 04. 1945.)

Sremsko-slavonska operacija obuhvata napadna borbena dejstva 1. i 3. armije protiv njemačkog 34. armijskog i dijelova 21. armijskog i 15. kozačkog korpusa i ustaško-domobranskih snaga, od 4. do 25. aprila 1945. godine, radi proboja Srijemskog fronta i forsiranja rijeka Drave, Dunava i Save i stvaranja us lova za energično nastupanje ka Zagrebu i Varaždinu.

Težište odbrane Grupe armija »E« koja je 25. marta preuzela ulogu Grupe armija »F« - kako je već kazano - bilo je na Srijemskom frontu, koji je obuhvatao prostor istočne Slavonije, zapadni Srijem i dio istočne Bosne (Semberiju i Bosansku posavinu), odnosno na sjeveru od Donjeg Miholjca, na jugu do Brčkog, u ukupnoj dužini od oko 250 kilometara. Tu je angažovan i organizovao odbranu njemački 34. armijski korpus, sa zadatkom da odsudno brani posjednuti front, dok se njemačke snage iz doline Bosne ne izvuku sjeverno od Save. Ukupna jačina njemačkih i ustaško-domobranskih snaga pod komandom Štaba 34. korpusa, pred proboj Srijemskog fronta, iznosila je oko 100.000 vojnika, oko 700 topova, veliki broj teškog i lakog naoružanja i preko 700 vučnih i transportnih motornih vozila.

Raspored njemačkog 34. armijskog korpusa, početkom aprila 1945. godine, bio je ovakav: *11. vazduhoplovna poljska divizija* ojačana sa 606. pukom za osiguranje, dva policijska bataljona, jednim pionirskim bataljonom i pukom ustaške milicije »Baranja«, držala je front od Donjeg Miholjca do Dalja; *borbena grupa »Šnajder«,* sastava: 86. puk za osiguranje, italijanski artiljerijski divizion »Seni« i puk ustaške milicije »Vuka«, držala je front od Dalja do Vukovara; *41. divizija* (1230, 1231, 1232. pješadijski i 41. artiljerijski puk) ojačana sa 963. tvrđavskom brigadom »Kloc«, borbenom grupom »Brener«, borbenom grupom »Pflum«, 843. njemačko-kav-

[8]) Sremski front 1944 - 1945, str. 211-238.

kaskim bataljonom, 845. njemačko-arapskim bataljonom i dva bataljona ustaša, držala je front između Dunava do rijeke Spačve; *22. pješadijska divizija* sa 12. i delovima 3. ustaško-domobranske divizije, pet bataljona ustaške milicije, jedinicama Majevičkog i Trebavskog četničkog korpusa i dijelovima Ruskog zaštitnog korpusa, držala je dio fronta između Spačve i Save i južno od Save u rejonu Bijeljine, Brčkog, Smica, Gradačca, Modriče i Bosanskog Šamca.[9)]

U dubini odbrane 34. korpusa na liniji Osijek - Vinkovci - Županja nalazio se Štab 34. korpusa u Nuštaru, Štab 2. zbornog područja NDH i Štab 3. ustaško-domobranske divizije u Vinkovcima, a Divizija na drugom odbrambenom pojasu.[10]*

Na trećem pojasu odbrane, koji se protezao linijom Valpovo - Đakovačka Satnica - Đakovo - Striživojna - Vrpolje - Beravci - Jaruga na Savi nalazili su se: domobranska 8. lovačka pukovnija, 2. ustaški zdrug, 594. protivtenkovski divizion i divizija »Štefan«. Na vrijeme utvrđen i djelimično posjednut, ovaj pojas odbrane trebalo je da se brani do potpune evakuacije njemačkih snaga iz doline rijeke Bosne.

Radi obezbjeđenja pozadinskih jedinica i ustanova Korpusa i saobraćajnih čvorova u rejonima Našica, Pletemice i Slavonskog Broda od dejstva jedinica 6. korpusa, naređeno je diviziji »Štefan« da dijelom snaga oko 1. aprila 1945. godine posjedne sve važne tačke na prevojima Papuka i Dilj-planine, između Slavonskog Broda i Podravske Slatine.[10]

Najutvrđeniji i za odbranu najorganizovaniji dio fronta 34. armijskog korpusa, činila je tzv. srijemska utvrđena zona koja se po frontu protezala prednjim krajem od sela Mohova do sela Lipovca, širine oko 30 kilometara, a po dubini od Sotina do sela Podgrađa. Sastojala se od dva fortifikacijski utvrđena odbram'bena položaja, nazvana »Nibelunška linija« i »Zelena linija«.

Prednji kraj *»Nibelunške linije«* protezao se od Dunava kod Mohova, pa salašima istočno od Mohova, Lovaša, Tovamika i Ilinaca do okuke Bosuta kod Gradine. Odavde je prednji kraj odbrane obuhvatao s istoka i juga Bartovce i Lipovac na desnoj obali Bosuta i Spačve.

Prednji kraj *»Zelene linije«* protezao se od Dunava kod Sotina pa na jugozapad istočno od pustare Grabovo, Beraka, Orolika, Kompletinaca, Spačvanske šume.

[91] Jedinice 34. korpusa pod komandom generala Helmuta Felmija, bile su ojačane: 11. vazduhoplovnom poljskom divizijom sa 606. pukom za osiguranje, sa dva policijska bataljona, jednim pionirskim bataljonom i pukom ustaške milicije »Baranja«; borbena grupa »Šnajder«, sastava: 86. puk za osiguranje, italijanski artiljerijski divizion »Seni« i puk ustaške milicije »Vuka«; 41. tvrđavska divizija sa 963. tvrđavskom brigadom »Kloc«, borbenom grupom »Brener«, borbenom grupom »Pflum«, 843. njemačko-kavkaskim bataljonom, 845. njemačko-arapskim bataljonom i dva bataljona ustaša; 22. grenadirska divizija sa 12. ustaško-domobranskom divizijom, pet bataljona ustaške milicije i jedinicama Majevičkog i Trebavskog četničkog korpusa.
Krajem marta 1945. godine Komanda 91. armijskog korpusa premještena je u rejon Karlovca, a 104. lovačka divizija u rejon Bihaća i Karlovca, pa je 11. vazduhoplovna poljska divizija potčinjena Komandi 34. armijskog korpusa.

[10]> Tu su se još nalazile: 13. ustaško-domobranska divizija, 576. bataljon za osiguranje, glavnina 117. lovačke divizije spremne za odlazak u Austriju, 5. lovačka domobranska pukovnija i dvije pukovnije ustaške milicije »Baranja« i »Posavje«; u Vinkovcima se nalazio 475. protivtenkovski divizion kao i prva baterija 804. protivavionskog diviziona.

[11] * Pored navedenih snaga, u zoni odbrane 34. korpusa postepeno su pristizale i snage 21. brdskog korpusa, angažovane za odbranu kako na južnom krilu Srijemskog fronta u rejonu Doboja, tako i u rejonu Slavonskog Broda.
Sremski front 1944—1945, str. 308-311.

Prvi odbrambeni položaj - »Nibelunška linija« u fortifikacijskom pogledu bio je potpuno razvijen: izgrađen je neprekidni sistem rovova i saobraćajnica, ojačanih drveno-zemljanim bunkerima, žicanim preprekama i gustim minskim poljima. U zahvatu tog položaja Nijemci su sva sela i salaše organizovali za kružnu protivtenkovsku odbranu. Težište odbrane nalazilo se u centru njenog rasporeda, u zoni komunikacije: Šid - Vinkovci.

Močvarni predjeo Bosutskih šuma južno od sela Lipovac sve do Save, nije bio posjednut, već samo osmatran, dok su izlazi iz šumskog pojasa bili branjeni posadama iz sela: Vrbanja, Soljani i Strošinci.

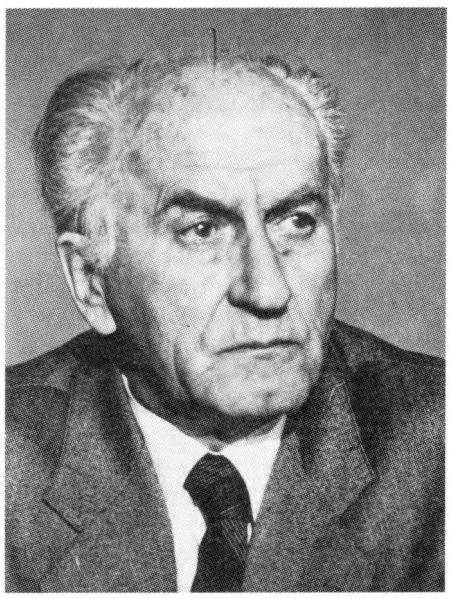

Politički komesar 1. armije Mijalko Todorović za vrijeme naučnog skupa »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Odbrana na drugom odbrambenom položaju - »Zelena linija« oslanjala se, uglavnom, na pogodno močvarno zemljište i rijeku Bosut, dok je ispred sela Sotin i pustare Grabovo bio iskopan protivtenkovski rov.

Nijemci su, također, pripremili za odbranu i naselja u dubljoj pozadini, kao i gradove Vinkovce i Vukovar. Južno od Save, Nijemci su početkom aprila držali jačim snagama rejon Bijeljine i Brčkog.

Na sastancima održanim od 26. februara do 2. marta i od 25. do 27. marta 1945. godine kod vrhovnog komandanta, maršala Tita, kada su komandanti armija detaljno upoznati sa planom ofanzive za konačno oslobođenje preostalog dijela Jugoslavije, odlučeno je da se proboj fronta u Srijemu izvrši kombinovanim manevrom: dvostrukim obuhvatom s oba krila i probojem srijemske utvrđene zone; da se početni udar za razbijanje fronta u Srijemu nanese na odsjeku Morović - Sremska Rača - Janja - Koraj - Čelić - Srebrenik - Gračanica da bi se brzim prodorom kroz slabije posjednutu i slabije utvrđenu zonu izbilo na bok i u pozadinu neprijateljevih snaga koje su branile dobro utvrđeni dio fronta između Dunava, Bosuta i Spačve, privukao na sebe dio snaga iz Srijema i Slavonije i, na taj način, olakšao proboj fronta u Srijemu, forsiranje Dunava, Drave i Save i spajanje ljevokrilnih grupacija 1. i 3. armije, opkoljavanje i uništenje snaga koje budu branile srijemsku utvrđenu zonu.

Tada (27. marta 1945. godine) je naređeno da 15. makedonski korpus (42. i 48. divizija), 2, 17. i 22. divizija i 2. tenkovska brigada uđu u sastav 1. armije i da se stave pod komandu njenog štaba. Isto tako, ranije je bilo naređeno da se 6. korpus stavi pod komandu Štaba 3. armije.[12]'

U direktivi Generalštaba Jugoslovenske armije, od 9. aprila 1945. godine štabovima 1, 2, 3. i 4. armije i Operativnom štabu grupe korpusa za dejstva za konačno oslobođenje zemlje, za srijemsko-slavonsku operaciju, piše:

Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, »Neposredni uticaj maršala Tita na tok operacije na Sremskom frontu«, VIG 2-3/1977, str. 230-231.

»Kroz jako utvrđenu sremsku zonu uputiti minimum divizija. Grupisanje za proboj izvršiti što ekonomičnije i ostvariti ga u punoj saradnji sa što moćnijom tehnikom, na što ograničenijem prostoru. - Sa ostalim divizijama, iskoristiti sadašnji strategijski razvoj, na znatno udaljenoj prostoriji u odnosu na sremsku utvrđenu zonu, a u dvojakom cilju:

- da se time stvore uslovi za opkoljavanje i uništenje što više neprijateljskih snaga, kako na samom Sremskom frontu tako i onih u povlačenju i u dubljoj neprijateljskoj pozadini, i
- da se omogući što širi manevar i dà veći zamah celoj operaciji, te stvore što povoljniji uslovi za neposredan prelaz u gonjenje na što širem frontu i, na taj način, omogući što skorije okončanje operacija u savskom bazenu.

Znači, izbeći frontalni napad svim snagama kroz jako utvrđenu i miniranu sremsku zonu, te grupisati glavne snage na slabije zaštićenim bokovima neprijateljske odbrane, odakle će se napad razvijati mnogo povoljnije.«

U naređenju Generalštaba JA od 9. aprila 1945. godine štabovima 1. i 3. armije za prelazak u ofanzivu radi proboja Srijemskog fronta i forsiranja rijeka Drave i Dunava, ova ideja dopunjuje se sljedećim:

»Jednovremenim forsiranjem reka i brzim prodorom i Savske i Dravske grupacije (Južne operativne grupe 1. armije i glavne snage 3. armije, napomena M.M.), potpomognute i sa pomoćnim probojima na drugim sektorima, izvršite spajanje snaga I i III armije na osnovnoj liniji spajanja Valpovo - Županja i na taj način preseći i odvojiti sremsku neprijateljsku grupaciju od pozadine i ostalih njihovih snaga.

Čim se izoluje sremska grupacija, obe naše armije se najpre dobro osiguravaju od Slavonije a potom sa glavninama prelaze u odlučni napad na opkoljenu sremsku grupaciju težeći i nju najpre razdvojiti na više manjih grupica, a potom takve potpuno uništiti.«

»Po likvidaciji Sremskog fronta preduzeti energično gonjenje ka zapadu opštim pravcima i to:

III armija pravcem: Našice - Virovitica - Varaždin. Zona širenja levo do linije: Striživojna, Pakrac, Čazma (sve isključno), a desno do r. Drave ili bugarskih jedinica.

I armija pravcem: Brod - Nova Gradiška, Ivanić-Grad - Zagreb. Zona širenja desno do leve granice III armije, a levo do r. Save.

Kada otpočne gonjenje neprijatelja X korpus će se staviti pod komandu III armije.«

Ideja ovog, dosta složenog i kombinovanog manevra, prihvaćena je da bi se ostvario uspjeh u proboju fronta u Srijemu, uz najmanje mogućne žrtve i, istovremeno, obezbjedilo uspješno dalje izvođenje operacije u dubini sa što većim zamahom i tempom. Budući da je ocjenjeno da će Nijemci grčevito i uporno da se brane u rovovima Srijema, što bi, eventualno moglo dovesti u pitanje uspjeh usamljenog frontalnog proboja, predviđeno je da se, istovremeno sa frontalnim probojem utvrđene zone Srijema, izvrši dvostruki i duboki obuhvat sa oba krila.

Krilne grupacije imale su dva osnovna zadatka: prvo, da svojim dejstvom olakšaju frontalni proboj utvrđene zone i tako omoguće snagama u proboju da uđu što prije u operativnu dubinu i pređu u gonjenje neprijatelja i drugo, ako iz bilo kojih razloga Nijemci ne budu savladani u utvrđenoj zoni, krilne grupacije trebalo bi da se spoje duboko u pozadini ut-

vrđene srijemske zone i, na taj način, potpuno okruže neprijateljeve snage, napadnu ih s leđa i pristupe uništenju, uz istovremeno nastupanje i širenje zone sigurnosti u pravcu Našica, Đakova i Slavonskog Broda.

Zadaci armija bili su:

- *1. armija (10 divizija, 2. tenkovska, 1. konjička i Inžinjerijska brigada)* dobila je zadatak da *Sjevernom operativnom grupom* izvrši proboj utvrđene srijemske zone s težištem na desnom krilu i što prije izbije na liniju Vukovar - Vinkovci; da *Južnom operativnom grupom* (Bosutska i Bosanska grupa divizija), odnosno *Bosutskom grupom divizija* napadne pravcem Vrbanja - Otok - Vinkovci, privuče što više njemačkih snaga s njihovog lijevog krila i centra i, na taj način, olakša proboj s fronta i omogući izvršenje manevra u pravcu Vinkovaca, a sa *Bosanskom grupom divizija* da forsira Savu u rejonu Brčko - Županja i nadire u pozadinu Vinkovaca radi spajanja sa snagama 3. armije radi odsjecanja i uništenja neprijateljevih snaga u Srijemu. Dakle, da bi se mogao uspješno izvesti zamišljeni manevar snagama za proboj fronta u Srijemu, bilo je neophodno, pravovremeno stvoriti nužne preduslove. Stoga je Južna operativna grupa 1. armije morala, prije početka opšteg napada s fronta da obezbjedi sebi pogodan mostobran na lijevoj obali Save.

Načelnik štaba 1. armije general-major Milutin Morača

Prema operacijskom planu Štaba 1. armije postavljeni su jedinicama ovi zadaci:

- *Sjeverna operativna grupa* (1, 21, 22, 42. i 48. divizija, 2. tenkovska i Inžinjerijska brigada) da na desnom krilu armijskog rasporeda probije Srijemski front i što prije izbije na liniju Vukovar - Vinkovci; glavni udar da se izvrši na frontu od 6 km između Dunava i k. 141, opštim pravcem Lovaš - Vinkovci sa 1. i 21. divizijom i 2. tenkovskom brigadom u prvom, i 48. divizijom u drugom ešelonu, uz podršku artiljerije i po dva puka lovačke i bombarderske avijacije i sadejstvo 5. brigade 21. divizije (koja je dobila zadatak da se s lijeve obale Dunava, monitorima Crvene armije, iskrca u neprijateljevu pozadinu kod Sabadoševa salaša); za napad na pomoćnom pravcu, na frontu od k. 141 do Batrovca širine 14 km, određena je 42, a na krajnjem lijevom krilu od sela Batrovci do Lipovca, na frontu širine 10 km, bila je 22. divizija.

- *Bosutska grupa divizija* (6. i 11. divizija i 1. konjička brigada) trebalo je da, nastupajući opštim pravcem Morović - Strošinci - Vrbanja - Županja uspostavi vezu sa Bosanskom grupom divizija;

- *Bosanska grupa divizija* (2, 5. i 17. divizija) da razbije snage neprijatelja na prostoru Bijeljina, Brčko, Orašje, obezbjedi svoj lijevi bok od neprijatelja iz doline Bosne i, najkasnije noću 11/12. aprila, forsira Savu u širem rejonu Brčkog, a zatim povezujući se sa Bosutskom grupom divizija, kao *Južna operativna grupa 1. armije*, energično nastupa prema Vinkovcima radi spajanja sa snagama 3. armije i odsjecanja i uništenja neprijateljevih snaga u Srijemu.

Prva armija, sastava: deset divizija i tri samostalne brigade, ukupno 111.000 boraca, 355 topova, 1.152 minobacača i 55 tenkova.

Treća armija (16, 36. i 51. divizija) na frontu u Baranji na lijevoj obali Drave od Toijanaca do Dunava, s 8. brigadom 51. divizije kod sela Vojka u Bačkoj, imala je zadatak da glavnim snagama forsira Dravu kod Valpova i Osijeka, a pomoćnim Dunav kod Dalja. Poslije izvršenog forsiranja i uspostavljanja mostobrana, da presječe komunikaciju Osijek - Našice i oslobodi Osijek. Zatim, zavisno od razvoja situacije na frontu u Srijemu, 3. armija je trebalo da usmjeri dejstva po sljedećem:

- ako 1. armija ne otvori put iz srijemske utvrđene zone za Slavoniju, da prodre ka jugu da bi udarom u pozadinu Srijemskog fronta sadejstvovala 1. armiji u presjecanju i uništenju neprijatelja u rejonu Vinkovaca, a 6. korpus da štiti desni bok 3. armije;
- ako 1. armija izvrši proboj srijemske utvrđene zone, da prodre u Podravinu opštim pravcem Našice - Podravska Slatina - Koprivnica - Varaždin; u ovom slučaju 6. korpus trebalo je da sadejstvuje 3. armiji u oslobođenju Našica.

Treća armija, sastava: tri divizije i dvije samostalne brigade, oko 49.884 boraca, 175 topova, 441 minobacač ijedan raketni minobacački divizion.

Poslije proboja Srijemskog fronta *1. armija* trebalo je da preduzme energično nastupanje opštim pravcem: Vinkovci - Slavonski Brod - Zagreb, a *3. armija* da nastupa dolinom Drave na sjeverozapad.

- *Šesti slavonski korpus,* koji je u svom sastavu imao 12. i 40. diviziju,[13]' stavljen je pod komandu 3. armije i imao je zadatak da nastupa pravcem Papuk - Kmdija kako bi u vrijeme forsiranja Drave i uspostavljanja mostobrana kod Valpova, spriječio intervenciju neprijateljevih snaga od Našica ka Valpovu, a potom da sadejstvuje 3. armiji pri ovladavanju rejonom Našica.
- *Sovjetska Dunavska ratna floti/a,* koja je bazirala u rejonima Novi Sad, Ilok i Šarengrad, imala je zadatak da spriječi neprijateljevim rečnim čamcima plovidbu Dunavom nizvodno od Sarengrada, uvježbava jedinice 5. brigade 21. divizije u izvođenju desantnih borbenih radnji, preveze tu brigadu Dunavom uzvodno ka Sotinu radi izvršenja desanta kod Sabadoševog salaša, da vatrom svoje artiljerije učestvuje u artiljerijskoj pripremi i podrški proboja i podrži jedinice 5. brigade pri uspostavljanju mostobrana i ovladavanju rejonom Opatovca.
- *Grupa vazduhoplovnih divizija*, koju su sačinjavale 11. lovačka i 42. jurišna divizija, trebalo je da izvrši baziranje svojih jedinica na aerodromima u Bačkoj i Srijemu, i to: 11. lovački i 421. jurišni puk na aerodromu Kupusina kod Sombora, 113. lovački i 423. jurišni puk na aerodromu Bački Brestovac i 112. lovački i 422. jurišni puk na aerodromu Klenak

[13]> Zbornik NOR-a, tom II, knjiga 15, dok. 197.

kod Šapca. Zatim da vrši izviđanje i podršku trupa na zemlji i protivvazdušnu odbranu u zoni dejstava 1, 2. i 3. armije.

Koncentracija, *pregrupisavanje i razvoj 1. armije.* Od jedinica koje su ušle u sastav 1. armije samo 1. proleterska i 21. divizija i 1. konjička brigada nisu imale potrebe da vrše pokrete da bi stigle u rejone koncentracije ili u očekujuće rejone. Sve ostale jedinice morale su da vrše kraće ili duže marševe radi stizanja u te rejone.

Jedinice 15. makedonskog korpusa - 42. i 48. divizija - nalazile su se na dan 28. marta u rejonu Zemun - Stara Pazova - Dobanovci - Surčin. Trebalo je da izvrše marš dužine od oko 100 km da bi stigle u rejon koncentracije Susek - Ilok - Erdevik - Čalma. Pored toga, jedinice tog korpusa trebalo je da pređu još oko 20 km da bi izvršile razvoj i smjenu jedinica 6. proleterske i 21. divizije.

Dvadeset druga divizija nalazila se 28. marta u rejonu Loznice gdje je vršila reorganizaciju i preoružavanje svojih jedinica. U toku 30. i 31. marta ona je smijenila jedinice 2. proleterske divizije na položajima duž desne obale Drine od Lešnice do ušća u Savu. Četvrtog aprila, naređenjem Generalštaba, stavljena je pod komandu 1. armije, koja je naredila da izvrši marš do rejona Batrovci - Lipovac i smjeni jedinice 6. proleterske divizije. Ukupna dužina marš-rute od Loznice do Batrovaca iznosila je oko 120 km.

Peta divizija trebalo je da maršem preko Šapca i Zvomika pređe put dužine oko 200 km od Erdevika do Bijeljine. Dug marš morao je, takođe, da pređe i Haubički divizion Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije, koji je ušao u sastav Bosanske grupe divizija.

Druga proleterska divizija trebalo je da iz rejona dotadašnje upotrebe u Mačvi, odmaršuje preko Loznice i Zvomika u rejon Koraj - Celić da bi smjenila na položaju jedinice 28. divizije. Dužina te marš-rute iznosila je oko 160 km.

Sedamnaesta divizija nalazila se krajem marta i početkom aprila na položajima u rejonu Bijeljina - Modran. Ona je u svom rejonu bila smjenjena od jedinica 5. divizije i odmaršovala u rejon Potočara kod Brčkog. Dužina te marš-rute iznosila je oko 30 km.

Druga tenkovska brigada trebalo je da krajem marta i početkom aprila pređe put u dužini od oko 120 km od Beograda do Šida.

Šesti korpus nalazio se krajem marta 1945. godine u rejonu Papuka, a dobio je zadatak da se pod teškim borbama probije u rejon Našice - Podgorač u dužini od oko 80 km.

Ostale jedinice 1. i 3. armije trebalo je da izvrše pregrupisavanje manjeg obima iz rejona dotadašnje upotrebe do očekujućih rejona i polaznih položaja za napad.

Neposredno poslije j>ovratka komandanta 1. armije iz Beograda u Erdevik, gdje se nalazio Stab 1. armije, otpočelo je izdavanje naređenja i uputstava za pregrupisavanje postojećih jedinica i dovođenje novododeljenih jedinica u rejone koncentracije i očekujuće rejone, kao i njihov razvoj u borbene poretke na polaznim položajima za napad.

Zbog toga što 1. armija nije imala dovoljno transportnih sredstava i goriva, najveći broj jedinica bio je primoran da svoje pokrete u toku pregrupisavanja izvrši pješke; zbog pomanjkanja, odnosno malog broja prevoznih sredstava za prijelaz rijeke, pokreti jedinica iz Srijema i Srbije u istočnu Bosnu morali su da se vrše preko jedinog mosta u donjem toku Dri-

ne kod Zvomika. Zbog slabe opremljenosti vojnika odjećom i obućom, izvjestan broj boraca prepješačio je stotine kilometara bos ili u vrlo slaboj obući.

S obzirom na to da je Bosanska grupa divizija trebalo da otpočne napad najkasnije 5. aprila, dovođenje jedinica 5. divizije s ojačanjima iz Srijema i jedinica 2. proleterske divizije iz Mačve u rejon Bijeljine, moralo se izvršiti putem Erdevik - Sremska Mitrovica - Šabac - Loznica - Zvornik - Bijeljina, pa je Štab 1. armije odlučio da pokret jedinica iz Srijema otpočne još noću 27/28. marta 1945. godine.

Pošto su raspored i jačina neprijatelja, kao i zemljišni uslovi kao što su rijeka Sava i Spačvanske šume i veoma slabi saobraćajni uslovi, front napada 1. armije podjelili na sjeverni i južni dio, Vrhovni komandant je, na prijedlog Generalštaba JA, donjeo odluku da se početno grupisanje jedinica 1. armije izvrši u dvije grupe: sjevernu i južnu. A kako je južni dio fronta rijekom Savom bio podjeljen na bosanski i bosutski dio, na savjetovanju kod Vrhovnog komandanta donijeta je odluka da se Južna grupa podjeli na dvije grupe divizija: Bosansku i Bosutsku.

S obzirom na sve navedene uslove, donjeta je odluka da se početno grupisanje jedinica 1. armije izvrši u ovim rejonima koncentracije:

- Sjeverna operativna grupa sa glavnim snagama u rejonu Šaren-grad
- Šid - Erdevik - Ilok, od 3. do 7. aprila;
- Južna operativna grupa imala je dva rejona koncentracije, i to za Bosansku grupu divizija u rejonu Zvomik - Janja - Bijeljina od 28. marta do 5. aprila, a za Bosutsku grupu divizija u rejonu Batrovci - Morović, od 3. do 8. aprila.[14]'

Isto tako, 28. marta u Štabu 1. armije u Erdeviku, donjeta je odluka da se izvrši podjela Štaba armije da bi se obezbedilo što neposrednije komandovanje jedinicama Sjeverne i Južne operativne grupe divizija. Izdvojena grupa oficira iz Štaba 1. armije, sa komandantom Armije na čelu, trebalo je da objedini komandu nad svim jedinicama Južne operativne grupe, a Bosutskom grupom divizija da komanduje Štab 6. proleterske divizije; ostali dio Štaba 1. armije, sa načelnikom na čelu, trebalo je da komanduje Sjevernom operativnom grupom.[15]'

Marš 2. i 5. divizije, koji je trajao neprekidno oko sedam dana i noći, odvijao se pravcem: dolina Drine od Šapca do mosta kod Zvomika, a potom lijevom obalom Drine od Zvomika ka Bijeljini.

Grupisanje i razvoj jedinica 3. armije. Saglasno odlukama sa savjetovanja komandanata armija kod Vrhovnog komandanta u Beogradu i direktivi Generalštaba JA, 3. armija trebalo je da grupiše glavne snage u Baranji (gdje su već bile) u rejonu Toijanci - Bolman - Jagodnjak, a pomoćne u rejonu Darda - Bilje u Baranji i Karavukovo - Bač u Bačkoj.

Pošto su se jedinice 3. armije (16, 36. i 51. divizija), osim 8. brigade 51. divizije, nalazile još od ranije na položajima u Baranji, na levoj obali Drave, bilo je potrebno da se izvrše samo manja pregrupisavanja jedinica, što je i učinjeno u vremenu od 4. do 6. aprila.[16]*

Pošto je odlukom Generalštaba JA 6. korpus (12. i 40. divizija) stavljen pod komandu 3. armije, a njegovo angažovanje predviđeno u rejonu Našice - Podgorač, bilo je potrebno da se do početka forsiranja Drave nje-

[14]> Sremski front 1944-1945, str. 314-316.
[15]) Šesti korpus, sastava: 12. i 40. divizija, jačine oko 7.800 boraca sa 66 artiljerijskih oruđa.

Borci 1. armije su u trku gonili odstupajućeg neprijatelja

gove jedinice iz rejona Papuka dovedu u navedeni rejon.[17] Međutim, 6. korpus je poslije teških borbi uspjeo da se probije kroz Požešku kotlinu i tokom 14. i 15. aprila stigne u rejon Bučje - Razbojište - Podgorač - Našice, i da uzme učešća u borbama koje je 1. brigada 36. divizije 3. armije vodila za oslobođenje Našica.

OSNOVNI TOKOVI I KARAKTERISTIKE BORBENIH DEJSTA VA

Sremsko-slavonska operacija izvođena je na području zapadnog Srijema, Slavonije i Semberije, ograničenom po dubini linijom Virovitica - Daruvar - Pakrac - Novska, širine oko 80 km i dubine oko 180. Trajala je 22 dana, a izvedena je u tri etape.

Prva etapa (4-11. aprila) obuhvata napadna dejstva Bosanske grupe divizija za oslobođenje Brezova Polja, Brčkog i Orašja i prebacivanje 5. i 17. divizije kod Brčkog na lijevu obalu Save; dejstva Bosutske grupe divizija između Bosuta i Save i povezivanje s Bosanskom grupom divizija, desant 5. brigade 21. divizije i napad 22. divizije.

Raspored jedinica Bosutske i Bosanske grupe divizija krajem dana 3. aprila bio je ovakav: 6. proleterska divizija nalazila se na svojim ranijim položajima od Tovamika do Batrovaca i Lipovca u očekivanju smjene od

i« Sremski front 1944-1945, str. 317-326.

[17]> U izdvojeni dio Štaba 1. armije ušli su, pored komandanta Armije general-lajtnanta Peka Dapčevića, načelnik Operativnog odjeljenja iz Štaba 1. armije i načelnik Štaba artiljerije 1. armije sa drugim pomoćnim organima i osobljem, kao i jedna četa za vezu. Međutim, jedinicama Bosutske grupe divizija komandovao je u početku Štab 1. armije sa komandnog mesta u Erdeviku. Kasnije, tek 8. aprila, komandu nad svim jedinicama Bosutske grupe divizija preuzeo je Štab 6. proleterske divizije. Još kasnije, 12. aprila 1945. godine, neposrednu komandu nad svim jedinicama Južne operativne grupe preuzeo je komandant Armije. Takve slabosti u sistemu komandovanja bile su prouzrokovane neopremljenošću i nerazvijenošću organa i jedinica za vezu.

jedinica 22. i 42. divizije; 11. divizija prelazila je preko Bosuta kod Morovića i sela Bosuta; 1. konjička brigada nalazila se na istom zadatku kao i l i . divizija; 2. proleterska divizija nalazila se na maršu iz rejona Kozluk
- Tabanci u rejon Donja Trnova - Mezgraja, gdje je uveče stigla na prenoćište; 5. divizija je, poslije sedmodnevnih marševa, uspjela da stigne u rejon Janja - Bijeljina, gdje se zadržala na prenoćištu; 17. divizija, bez 2. krajiške brigade, pošto je saznala da jedinice njemačke 22. divizije napuštaju Bijeljinu, prodrla bez borbe u grad, a potom 3. aprila ujutro otpočela gonjenje neprijateljevih zaštitnica ka Brezovom Polju i, krajem dana, izbila na liniju Vršani - Bukvari - Pravoslavno Brezovo Polje.

U rejonu sela između Spačve i Save nalazile su se jedinice 3. i 12. ustaško-domobranske divizije i dva bataljona Ruskog zaštitnog korpusa - ukupne jačine oko 4.000 vojnika. Kasnije, između 5. i 7. aprila u taj rejon bile su dovedene jedinice njemačke 22. divizije i 41. tvrđavske divizije, i to 16. i 65. grenadirski puk ojačani artiljerijom i 41. fizilirski bataljon.

Zapovješću od 4. aprila komandanta 1. armije, koji je sa dijelom svoga Štaba stigao u Bijeljinu 3. aprila, jedinice Bosanske grupe divizija usmjerene su da likvidiraju neprijateljeva uporišta na prilazima ka Brčkom. Petog aprila 5. divizija zauzela je Brezovo Polje i Sandiće, 17. divizija izbila je u visinu sela Potočara, a 2. divizija zauzela je utvrđeno selo Palanka i noću 5/6. aprila izbila na liniju selo Gornja Brka - selo Bukvik.

Pošto je 2. armija prešla u napad ujutro 5. aprila i do kraja dana izbila na komunikaciju Doboj - Gračanica - Smiče - Brčko, Bosanskoj grupi divizija bio je zaštićen lijevi bok, pa je gotovo sve snage usmjerila za napad na Brčko.

Položaji za odbranu šireg mostobrana južno od Save kod Brčkog protezali su se 6. aprila na liniji Sava - Brezik - Grčice - Brod - Donji Rahić
- Gorice - Sava. Ove položaje branile su jedinice njemačke 22. i 12. ustaško-domobranske divizije, dijelovi Ruskog zaštitnog korpusa i grupa majevičkih četničkih brigada. U Brčkom su se nalazili štabovi njemačke 22. i 12,_ustaško-đomobranske divizije sa pristapskim jedinicama.

Šestog aprila ujutro sve tri divizije Bosanske grupe nastavile su napad na neprijateljeve položaje južno od Save u rejonu Brčkog. Nakon žestokih borbi 5. divizija je s jednom brigadom izbila na jugoistočnu periferiju grada; 17. divizija zauzela je selo Grčicu, ali je bila zadržana bočnom vatrom iz sela Broda; 2. divizija je sa 2. brigadom izbila do sela Brod, a sa 4. brigadom zauzela selo Goricu. Tim je neprijatelj bio potisnut na uži mostobran, a presječena mu je veza s Orašjem i Bosanskim Šamcom.

Napad Bosutske grupe divizija u početku se uspješno razvijao: 11. divizija je već 4. aprila zauzela sela Jamenu i Strošince, a zajedno sa Konjičkom brigadom, i selo Soljanj. Idućeg dana zauzela je s. Račinovce, ali je neprijatelj povratio Soljane. Šesta divizija je 6. aprila zauzela Vrbanju, čime je ugrozila neprijateljeve snage južno od Vrbanje i u Brčkom. Zbog dejstva Bosutske grupe, komandant njemačke 22. divizije hitno izvlači pojedine pukove iz borbi južno od Save (6. uveče 16. puk) i u ogorčenoj borbi protivnapadom uspijeva da povrati s. Vrbanju, i sve do 11. aprila uporno zadržava 6. i 11. diviziju na liniji Đurići - Drenovci - Vrbanja, kako bi svoje snage izvukao preko Save na sjever.

Sedmog aprila jedinice Bosanske grupe divizija produžile su napad na neprijateljeve položaje na samoj periferiji Brčkog. Prodirući koncentrično, jedinice 2, 5. i 17. divizije, podržavane avijacijom, uspjele su da u toku

dana potisnu neprijatelja u sam grad, da bi u 20 sati, poslije kraće artiljerijske pripreme, izvršile posljednji napad sa pet brigada: 1. krajiškom i 1. jugoslovenskom sa istoka, 6. proleterskom i 15. majevičkom s juga desnom obalom Brke i 2. proleterskom sa sjeverozapada desnom obalom Save. U silovitom jurišu slomljen je otpor neprijatelja, koji je uspjeo da glavninu snaga organizovano izvuče na lijevu obalu Save preko mosta koji su, prije stizanja jedinica NOVJ, uspjele da poruše. U gradu su ostale da pružaju otpor samo ustaško-domobranske jedinice, koje su oko 21 sat savladane.[18*]

Pošto je izgubio mostobran u rejonu Brčkog, 34. armijski korpus nije više imao veoma važan oslonac južno od Save, čime je njegov desni bok na srijemskom dijelu fronta bio ozbiljno ugrožen. Međutim, rušenjem mosta u Brčkom, neprijatelj je zaustavio dotada uspješno nastupanje Bosanske grupe divizija. Taj predah olakšao mu je borbu sa Bosutskom grupom divizija.

Kako se nije moglo pravovremeno ovladati mostom na Savi kod Brčkog (koji su Nijemci porušili) i zbog snažnog otpora neprijatelja na frontu ispred Bosutske grupe divizija, nametnula se potreba da se prijelaz preko Save izvrši forsiranjem.

Još u toku pripreme operacije Generalštab i Štab 1. armije predvidjeli su da neprijatelj može da poruši most na Savi u Brčkom, pa su preduzeli mjere da se za potrebe Južne operativne grupe u Sremskoj Mitrovici prikupe plovna sredstva i da se u odgovarajućem vremenu upute uzvodno prema Brčkom. Tako su 4. aprila u Sremskoj Mitrovici prikupljene tri skele i šest motornih čamaca, 6. aprila krenula su sa Drine za Brezovo Polje dva veća šlepa, a 9. aprila stiglo je u Brezovo Polje 20 gumenih čamaca. Kao što se vidi, kasnilo se u prikupljanju i doturu plovnih sredstava, a na teškom šlepu, kojim su se prevozili tenkovi, desio se kvar, pa tenkovski bataljon nije učestvovao u borbama južno od Save. U svemu, pripreme za forsiranje Save trajale su tri dana. S obzirom na to da su se plovna sredstva prikupljala sa raznih strana, pripreme za forsiranje rijeke i nisu trajale dugo, ali je komandant njemačke 22. divizije iskoristio to vrijeme i efikasno se suprotstavio pritisku Bosutske operativne grupe, i kasnije, bez većih teškoća, povukao jedinice ka Županji i Babinoj Gredi.

Štabovi 5. i 17. divizije vršili su 8. i 9. aprila sređivanje svojih jedinica i pripremali ih za forsiranje rijeke Save, a 2. divizija, dejstvujući ka Bosanskom Šamcu, zauzela je 8. aprila Orašje, a l i . aprila Bosanski Šamac.[191]

Komandant 1. armije izdao je zapovjest 10. aprila da 5. i 17. divizija forsiraju Savu u rejonu Brčkog. Potisnut dejstvima 11. i 6. divizije, a vjerovatno uočivši i pripreme jedinica Bosanske grupe divizija za forsiranje, neprijatelj je noću 10/11. aprila i u toku 11. aprila napustio položaje na lijevoj obali Save, a pod pritiskom 11. divizije i sela: Đuriće i Gunju, tako daje 5. divizija, 11. aprila do 17 sati izvršila bez borbe prijelaz preko Save pontonskim skelama i povezala se sa 11. divizijom kod sela Drenovaca. Prebacivanje 17. divizije izvršeno je do zore 12. aprila.

[181] Sremski front 1944-1945, str. 327.

[19]) Ovakav zadatak 6. korpusa bio je izvodljiv uz neprekidno vođenje borbi na dubini od oko 80 km. Zapravo, poslije njemačkih operacija »Vukodlak«, »Papuk« i »Planinski vetar«, izvedenih tokom zime i proljeća 1945. godine, teritorija istočne i centralne Slavonije bila je pokrivena veoma gustom mrežom garnizona i uporišta. Neprijatelj je neprekidno nastojao da svoju pozadinu fronta u Srijemu temeljito očisti od većih oružanih formacija Jugoslovenske armije.

Time su bila završena dotadašnja odvojena dejstva Bosutske i Bosanske grupe divizija. Komandant 1. armije, general-lajtnant Peko Dapčević, preuzeo je 12. aprila komandu nad obje grupe, objedinjene pod nazivom Južna operativna grupa divizija 1. armije, i nastavio prodiranje pravcima Gunja - Županja i Gunja - Vinkovci.

Narednog dana, 13. aprila, nastavljeno je prevoženje artiljerijskih, tenkovskih i pozadinskih jedinica i ustanova dotadašnje Bosanske grupe divizija.

Spajanjem obeju grupa divizija našle su se 5, 6, 11. i 17. divizija na uskom i močvarnom terenu nepodesnom za širi manevar između Save i Vrbanje, radi čega su, a i zbog neprijateljeve uporne odbrane pravaca prema Županji i Otoku, sporo napredovale.

Desant 5. brigade 21. divizije preko Dunava izvršen je noću 11/12. aprila u tri ešelona. Sutradan, oko 4 sata, 5. brigada uništila je landesšicen bataljon koji je branio desnu obalu Dunava i privukla na sebe njemački bataljon iz divizijske rezerve iz pravca Mikluševaca, kao i znatan dio neprijateljevih snaga koje su branile Opatovac. Izbijanjem na desnu obalu Dunava, u neprijateljevu pozadinu, i presjecanjem komunikacije Opatovac - Sotin, kojom je trebalo da se izvuče neprijatelj iz rejona Opatovca, 5. brigada vrlo dobro je sadejstvovala 1. i 21. diviziji u razbijanju njemačke 963. tvrđavske brigade.

Jedanaestog aprila uveče 22. divizija je sa 8. brigadom prešla Bosut kod Batrovaca, zatim 12. brigadu uputila u frontalni napad na Lipovac, a 10. brigadu u obuhvat Lipovca sa zapada. Međutim, njen manevar preko Bosuta te noći nije uspio, ali je, zato, privukla na sebe snage neprijatelja na tom odsjeku srijemske utvrđene zone.

Druga etapa (12 - 14. aprila) - proboj srijemske utvrđene zone i forsiranje Drave, obuhvata napadna dejstva Sjeverne operativne grupe 1. armije u Srijemu i jedinica 3. armije pri forsiranju Drave 12. aprila, i dejstva I. i 3. armije u Srijemu i Slavoniji 13. i 14. aprila do linije: Osijek - Vinkovci - Županja.

Poslije povratka komandanta 1. armije sa savjetovanja u Beogradu, u svim jedinicama Sjeverne operativne grupe 1. armije, u vremenu od 1. do II. aprila, otpočele su veoma opsežne neposredne pripreme vojnika, starješina, komandi i jedinica za proboj srijemske utvrđene zone. Pored ostalog, bile su preduzete opsežne mere da se još jedanput provjere izviđački i obavještajni podaci o neprijateljevim snagama na frontu 1. armije, a naročito na dijelu fronta između Dunava i Bosuta. Radi toga je Štab 1. armije izdao 2. aprila zapovjest 1, 6. i 21. diviziji, po kojoj su 5. aprila: 3. bataljon 3. krajiške brigade 1. proleterske divizije, 1. bataljon 5. crnogorske brigade 21. divizije i 1. brigada 6. proleterske divizije izvršili nasilno izviđanje na frontovima pomenutih divizija.

Posebna pažnja posvećena je tome da sve jedinice na glavnom položaju, u neposrednom dodiru sa neprijateljem, izrade približnice »sapiranjem«, tj. kopanjem saobraćajnica direktno prema rovovima neprijatelja. Na taj način jedinice su savlađivale minsko-eksplozivne i druge prepreke ispred neprijateljevih položaja, zapravo, ispred prvog rova glavnog položaja. U nekoliko noći uoči napada, minerske jedinice napravile su prolaze za tenkove i pješadiju u neprijateljevim minskim poljima ispred prednjeg kraja njegove odbrane na pravcu glavnog udara, na odsjeku širine 3 km, i nekoliko prolaza na pomoćnom pravcu, i vidljivo ih označile.

Zbog oskudice u artiljerijskoj municiji sovjetskog porijekla izrađen je veoma precizan plan artiljerijske vatre u vrijeme pripreme napada i u podršci proboja glavnog položaja odbrane.

Jedinice su pravovremeno i u najvećoj tajnosti stigle u polazne rejone za napad.

Proboj fronta u Srijemu počeo je 12. aprila u zoru petnaestominutnom artiljerijskom pripremom iz 120 artiljerijskih oruđa i avio-pripremom u dva naleta od po 50 aviona, na odsjeku: Srednji Potez - k. 141 (južna) širine 3 km. Snažni udari izvedeni su po glavnom odbrambenom položaju i na neprijateljeva uporišta Mohovo, Lovaš i Tovarnik.

Odmah poslije prenošenja artiljerijske vatre u dubinu neprijateljeve odbrane, koristeći se označenim prolazima u neprijateljskim minskim poljima, tenkovi i pješadija su izveli napad na prve neprijateljeve rovove bez zastoja i gubitaka. Podrška artiljerije je, takođe, bila veoma precizna i efikasna. Silina napada 1. proleterske i 21. udarne divizije obezglavila je neprijatelja na njegovom prvom položaju, pa je odlučeno da se odmah uvede u borbu i armijska rezerva, odnosno 48. divizija, sa zadatkom da nastupa na lijevom krilu 21. divizije u pravcu Šidskih Banovaca i da bočnim dejstvom pomogne 42. diviziji u zauzimanju Tovamika, koji je oslobođen već u 14 sati.

Prvog dana napada, 12. aprila, jedinice Sjeverne operativne grupe postigle su izvanredne rezultate. Na pravcu glavnog udara izvršen je proboj na dubini više od 20 do 30 km, a na pomoćnom pravcu - na dubinu od 8 do 20 km. Divizije su dostigle ove tačke: 1. divizija zauzela je Vukovar, Borovo i Bogdanovce; 21. divizija - Negoslavce i Svinjarevce; 48. divizija željezničku stanicu Djeletovci i selo Djeletovci; 42. divizija Tovarnik i Ilince (u Tovamiku se prikupila u armijsku rezervu), a 22. divizija Apševce.[20]'

U toku 12. aprila, s mostobrana na lijevoj obali Save, Južna operativna grupa produžila je nastupanje na sjever i u toku dana zauzela Posavske Podgajce i Vrbanju.

Trinaestog aprila ujutro 1. armija, bez dodira sa neprijateljem, produžila je nastupanje na zapad, a njemački 34. armijski korpus, ugrožen od snaga 1. i 3. armije s tri pravca, u nastojanju da sačuva snage od okruženja, nastavio je sa povlačenjem. Tek oko 9 sati, istočno od Vinkovaca, pred Cerićem i Nuštarom, naišli su dijelovi 21. divizije na otpor. Nastupajući pravcem Orolik - Jankovci, izbila je pred Vinkovce, u Mirkovce, i 48. divizija.

OSLOBOĐENJE VINKOVACA

Za odbranu Vinkovaca neprijatelj je sa 3. ustaško-domobranskom i dijelovima njemačke 41. divizije posjeo sljedeću liniju: Ostrovo - Nuštar - Cerić - istočna periferija Vinkovaca - desna obala Bosuta do visine sela Rokovci, koja je već od ranije bila uređena za odbranu. Odbranom Vin-

[20]> Zakašnjenje tenkovskog bataljona da uzme učešća u borbama, negativno se odrazilo na tempo napada. To je omogućilo komandantu njemačke 22. divizije da svoje snage dovoljno uredno evakuiše i za sobom poruši most na Savi.
Zarobljen je skoro cijeli 3. gorski domobranski zdrug sa oko 1.000 domobrana i ustaških milicionera, onda i oko 700 četnika. Zaplijenjeni su 1 tenk, 2 topa, 1 minobacač, 100 automatskih oruđa, 2.300 pušaka, 4 kamiona, dosta municije i druge opreme.
Gubici Bosanske grupe divizija iznosili su 173 poginula i 506 ranjenih. Savjesno vršeći dužnost instruktora u Artiljerijskoj brigadi 5. divizije, poginuo je prilikom izviđanja i artiljerijski gardijski major Ivan Minovič Vorona, oficir Crvene armije.

Stab 1. armije s komandantom i političkim komesarom (u sredini) i rukovodiocima armije

kovača Štab 34. korpusa težio je da uspori nastupanje jedinica 1. armije na zapad i time stvori potrebno vrijeme za povlačenje svoje 22. divizije iz rejona Županje i posjedanje položaja na liniji: Đakovo - Striživojna - Jaruge radi zatvaranja pravca Vinkovci - Slavonski Brod.

Oko 14 sati 21. i 48. divizija prešle su u napad na Vinkovce, i to: 21. divizija: 4. brigadom pravcem Nuštar - Vinkovci, 31. brigadom pravcem Cerić - Vinkovci i 14. makedonskom brigadom duž željezničke pruge od Lancoševog salaša ka Vinkovcima, a 48. divizija: 2. brigadom sjeverno i 1. brigadom južno od puta Mirkovci - Vinkovci; 2. tenkovska brigada dejstvovala je 1. bataljonom pravcem Nuštar - Vinkovci, a 3. bataljonom pravcem Cerić - Vinkovci. Napadajući uz podršku artiljerije, divizije su u prvom naletu protjerale neprijatelja s položaja spoljne odbrane, a potom u uličnim borbama, u sadejstvu s tenkovima, oslobodile oko 18 sati grad, i prisilile neprijatelja na povlačenje ka Đakovu i Striživojni.[21>]

Za to vrijeme je 1. proleterska divizija, nastupajući od Vukovara, izbila na prostoriju Gaboš, Antin, Laslovo - 16 km južno od Osijeka, a 22. i 42. divizija, bez dodira sa neprijateljem, na prostoriju Komletinci, Otok, Jankovci.

Južna operativna grupa divizija je 13. aprila sa jedinicama 5. divizije oslobodila Bošnjake, a neprijatelj je organizovao odbranu na liniji Županja - Gradište - Cerna. Noću 13/14. aprila jedinice Južne operativne grupe

[21*] U toku 9. aprila 2. proleterska divizija produžila je gonjenje ustaša i četnika ka Šamcu, nastupajući u dvije kolone: u desnoj koloni jedinice 2. i 4. proleterske brigade, a u lijevoj 3. srpska brigada. U borbama tog dana razbila je neprijateljeve snage u rejonu Orašja i ovladala tim rejonom. Sjutradan je 2. divizija produžila prodiranje ka Bosanskom Samcu, pred koji je izbila krajem dana. Borbe za Šamac, koje su počele 10. aprila uveče i trajale cijelu noć 10/11. aprila, završile su se oko 17 sati 11. aprila kada je Bosanski Samac oslobođen.

Neprijatelj je imao oko 300 mrtvih i 12 ustaša zarobljenih, dok se izvjestan broj udavio u Savi. Divizija je imala 11 poginulih i 39 ranjenih. Zatim je 2. divizija ostala u rejonu Orašja na raspolaganju Generalštabu JA.

Sremski front 1944—1945, str. 347-361, 404.

Peta vojvođanska brigada na maršu

napale su i oslobodile Županju, Gradište i Cemu, i 14. aprila ujutro, 6. proleterska i l i . divizija izbile su na liniju Retkovci - Cerna; 5. divizija na liniji selo Cerna - selo Gradište; 17. divizija na liniju Gradište - Štitar;
2. proleterska divizija ostala je u rejonu Orašja na raspolaganju Generalštabu JA, a 1. konjička brigada u rejonu Rokovaca.

Zauzimanjem Vinkovaca i Županje, 1. armija probila je neprijateljev front u Srijemu na cijeloj dubini, izbila na liniju; Bobota - Vinkovci - Županja, i otvorila put za prodor prema Slavonskom Bordu i, dalje, ka Zagrebu.

Štab 1. armije stigao je 14. aprila u Vinkovce.

Dejstva 3. armije. Pripreme za proboj fronta na Dravi otpočele su neposredno poslije dolaska jedinica 3. armije u Baranju, odnosno nakon likvidiranja njemačkog mostobrana kod Bolmana. Međutim, početak neposrednih priprema komandi i jedinica 3. armije za forsiranje Drave i Dunava, i proboj dijela fronta u Srijemu i istočnoj Slavoniji, usljedio je poslije povratka komandanta 3. armije sa savjetovanja kod vrhovnog komandanta maršala Tita, krajem marta.[22]'

Od 4. do 6. aprila sve divizije 3. armije posjele su svoje položaje - odsjeke na lijevoj obali Drave i razmjestile jedinice po selima Baranje, čije je stanovništvo angažovano u tehničkim pripremama - pribavljanju i izradi sredstava za prijelaz preko Drave.

Komandant 3. armije obavjestio je komandanta 3. ukrajinskog fronta 7. aprila o predstojećim operacijama 1. i 3. armije. Predložio mu je da for-

[22]> Tada je uništeno 2 tenka, 4 topa i 14 kamiona, a zaplijenjeno 48 topova, 3 tenka, 207 minobacača, 226 mitraljeza, 2.127 pušaka, 168 automata, 45 kamiona, 12 motorbicikla i 11 radio-stanica.

Analfabetski tečaj u rovovima 11. udarne divizije u Sremu 1945.

sira Dravu kod Donjeg Miholjca sa dijelom jedinica bugarske 1. armije i da obrazuju mostobran u rejonu Sveti Đurađ - Podravski Podgajci, te da na taj način sadejstvuju 3. armiji u izvršenju njenog zadatka.

Pored jedinica Njemačke 11. vazduhoplovne poljske divizije (na frontu od Žesti lovca do Adolfovca), pred frontom 3. armije nalazile su se i jedinice 2. ustaškog stajaćeg zdruga od pet bataljona koji je branio front na Dravi od Adolfovca (sada Višnjevac) do ušća Drave u Dunav, zatim jedinice 606. puka za osiguranje, koji je branio front na Dunavu od ušća Drave do Vukovara, i pukovnija ustaške milicije »Baranja« u rejonu Osijeka. Ukupna jačina svih snaga iznosila je oko 15.000 vojnika sa oko 150 artiljerijskih i minobacačkih oruđa i jednom četom tenkova.

FORSIRANJE DRAVE I DUNAVA

Padom mraka 11. aprila jedinice su krenule iz očekujućih rejona ka mjestima ukrcavanja. Forsiranje je otpočelo istovremeno (u 23 sata) bez artiljerijske pripreme na svim odsjecima - na Dravi sa šest brigada na šest mjesta prijelaza, a na Dunavu s jednom brigadom na jednom mjestu prijelaza. U isto vrijeme Dravu je u rejonu Svetog Đurđa forsirao 2. bataljon 24. puka bugarske 3. divizije.

Na odsjeku 16. divizije prvi talas je kod Gatskog Rida i kapele Sv. Ane prešao bez borbe Dravu, dok je na drugi talas neprijatelj otvorio vatru iz mitraljeza, ali je i on, uz podršku artiljerije, uspio da se iskrca na desnu obalu. Zatim su jedinice prva dva talasa omogućile da se do 2,30 sati pre-

vezu i ostali dijelovi 1. i 2. vojvođanske brigade i otpočne sa prevoženjem brigadne artiljerije. U daljim dejstvima 16. divizija je do 6 sati ujutro uspostavila mostobran širine 4, a dubine 3 km. Pošto je usmjerila 2. brigadu ka Svetom Đurđu, a 1. i 4. brigadu ka Belišću, oslobodila je do 14 sati ova mjesta, a potom u sadejstvu sa 36. divizijom, oslobodila oko 23 sata i Valpovo. Krajem dana jedinice 16. divizije uspjele su da ovladaju mostobranom širine oko 12 i dubine oko 7 km i izbiju na liniju Čmkovci - Veliškovci - Tiborjanci - Vinogradci - Valpovačka Gorica - Valpovo.

Na odsjeku prijelaza 36. divizije, 3. i 5. brigada prebacujući se u talasima kod Nardske Skele i sela Nard, mada je neprijatelj otvorio snažnu vatru već na prvi talas, uspješno su ovladale u prvim naletima neprijateljevim rovovima i bunkerima na obali, i usmjerili dalji napad na sela Topolje i Nard, koje su oko 11 sati oslobodile. Pošto je do 8 sati završeno prebacivanje i 6. brigade, 36. divizija krenula je u odlučan napad i, do kraja dana, izbila sa 5. i 6. brigadom pred Ladimirevce i Petrijevce, a sa 3. brigadom sadejstvovala 1. brigadi 16. divizije u oslobođenju Valpova. Time je bio uspostavljen mostobran širine i dubine oko 8 km.

Preko Drave podignut je 13. aprila poslijepodne pontonski most kod Nardske Skele, preko kojeg su se prebacile artiljerijske brigade 16. i 36. divizije, a zatim i ostali dijelovi. Za izradu tog mosta, kao i desantnih i skelskih mjesta prijelaza na odsjecima divizija, u toku priprema za forsiranje uložen je veliki trud inžinjerijskih jedinica Armije.

Na odsjecima prijelaza 51. divizije forsiranje se najteže odvijalo, jer je neprijatelj uočio pokret čamaca i obasuo ih žestokom vatrom. Ipak, 7. brigada uspjela je da iskrca svoj prvi talas i odbaci neprijatelja s obale. U žestokim borbama ona je izbila na nasip jugoistočno od Velikog Rida i ovladala mostobranom dubine nekoliko stotina metara, na koji je noću prebačena i 12. brigada. U svanuće 12. aprila neprijatelj je snažnim protivnapadom pokušao da slomi mostobran i nabaci 7. i 12. brigadu na rijeku, ali u tome nije uspio. Proširujući uspostavljeni mostobran, 7. i 12. brigada pokušale su u toku dana da prodru ka Josipovcu i Petrijevcima, ali su bile zaustavljene snažnim otporom neprijatelja koji se održao u oba sela. Uspostavljeni mostobran bio je širine oko 5, a dubina oko 2 km.

Poslije početnih lokalnih uspjeha kod Sarvaša i Dalja, Osiječka i 8. brigada 51. divizije bile su prinuđene da se pred nadmoćnijim neprijateljem povuku preko Drave i Dunava. Iduće noći (12/13. aprila) ovladale su desnim obalama tih rijeka, zauzevši Sarvaš i Dalj, i produžile nadiranje prema Osijeku.

Razvučena na širokom frontu njemačka 11. divizija bila je odbačena sa desne obale Drave i primorana na povlačenje.

Jedinice 6. korpusa nisu uspjele da 10. aprila razbiju dijelove njemačke policijske divizije »Štefan« u rejonu Vetova i prevoja između Papuka i Kmdije. Narednog dana, 11. aprila, 6. korpus je, zbog napada oklopnih snaga neprijatelja u rejonu Vetova, bio prinuđen da pređe u odbranu i da se povuče u rejon Biskupci - Toranj - Trenkovo.

Dva dana kasnije, 13. aprila uveče, 6. korpus je bez komora krenuo preko Požeške kotline ka istočnim obroncima Kmdije i, 15. aprila u prepodnevnim satima, izbio u rejon Paučje - Drenjski Slatnik - Podgoije.

U svojoj zoni nastupanja, 3. armija je 13. aprila ovladala uporištima koja su neposredno štitila desnu obalu Drave i Dunava, zatim produžila

prodiranje ka Donjem Miholjcu, Našicama i Osijeku. U toku dana 16. divizija zauzela je Bocanjevce, Zelčin, Marjančace i Harkanovce, 36. divizija Ladimirovce, Satnicu i Petrijevce, a 51. divizija Ugljenište, Josipovac i Kravice.

OSLOBOĐENJE OSIJEKA

Pošto su u prvim satima 14. aprila uspjele da savladaju otpor u rejonu Bizovca i Samatovaca, jedinice 3. brigade 36. divizije produžile su prodiranje ka Osijeku, obuhvatajući grad s južne strane. Isto tako, pošto su približno u isto vrijeme oslobodile Josipovac i Kravice, 7. i 12. brigada 51. divizije, poslije žestokih borbi, savladale su otpor neprijatelja u rejonima Adolfovca (Višnjevac) i Retfale i, oko 4,30 sati 14. aprila, ušle sa zapada u Osijek. Istočno od Osijeka su Osiječka i 8. vojvođanska brigada ovladale 13. aprila Jabukom, Sarvašom i Verom, a noću 13/14. aprila razbile su spoljnju odbranu neprijatelja istočno od Osijeka i 14. aprila u 2 sata ujutro prodrle u centar grada, kada je prestao dalji otpor neprijatelja i Osijek bio oslobođen.

U nastupanju ka Našicama i Donjem Miholjcu 36. divizija oslobodila je Bračevce, a 16. divizija Beničance i Radikovce.

Tako je 3. armija od 12. do 14. aprila forsiravši Dravu i Dunav, uspjela da razbije neprijateljevu odbranu na desnoj obali tih rijeka od Valpova do Dalja, ovladala rejonom Osijeka i omela neprijatelju posjedanje dijela fronta u istočnoj Slavoniji, između Valpova i Đakova.[23]*

Poslije oslobođenja Vinkovaca i Županje, 1. armija je preduzela gonjenje neprijatelja i 14. aprila predveče izbila pred liniju: Goijani - Đakovo - Striživojna - Jaruge. U dodiru sa neprijateljem nalazile su se četiri divizije - 1, 21, 48. i 5, dok su ostale četiri divizije - 42, 6, 17. i 11. bile u drugom ešelonu.

Pošto se našao u već opisanoj situaciji, njemački komandant Jugoistoka (koji je ujedno bio i komandant Grupe armija »E<<), general-pukovnik Aleksander Ler, izdao je još 13. aprila uveče naređenje 34. korpusu da noću 13/14. aprila napusti odbranu Osijeka, Vinkovaca i Županje i da sa snagama tog korpusa posjedne nove, pravovremeno pripremljene položaje na liniji Valpovo - Đakovo - Vrpolje - Jaruge na Savi, - da bi se borbama na ovom pojasu odbrane stvorilo vreme za izvlačenje preostalih snaga njemačkog 21. armijskog korpusa iz doline Bosne ka Slavonskom Brodu i dalje na zapad ka Zagrebu.[24]*

[23]> U borbama za oslobođenje Vinkovaca zarobljeno je oko 500 neprijateljevih vojnika i zaplijenjen jedan top 122 mm i oko 20 motornih vozila, kao i više skladišta sa ratnim materijalom.
Gubici jedinica 1. armije'iznosili su 40 poginulih i 150 ranjenih boraca i starješina.
Sremski front 1944-1945, str. 402^03.

[241] Imajući u vidu da forsiranje Drave predstavlja veoma složeni zadatak. Štab 3. armije je na vrijeme pristupio intenzivnim pripremama za njegovo izvršenje. U okviru tih priprema preduzete su, pored ostalog, i ove mjere: organizovano je prikupljanje, opravka i izrada plovnih sredstava (čamaca, drvenih pontona, skela itd.); na pogodnim mjestima u pozadini fronta vršeno je uvježbavanje jedinica u ukrcavanju, prevoženju i iskrcavanju: naređeno je intenzivno izviđanje i prikupljanje podataka o neprijatelju na desnoj obali Drave i u njegovoj pozadini; u divizijama su formirani inžinjerijski bataljoni, a u brigadama inžinjerijske čete; vršen je izbor mjesta prijelaza i upoznavanje staiješinskog i boračkog sastava s predstojećim zadatkom.
Sve te pripreme izvršene su s uspjehom i na vrijeme, tako da je 3. armija bila spremna za izvršenje dobijenog zadatka.

ZAKLJUČAK

Veoma dobra operativna zamisao, po kojoj je trebalo uz prethodno forsiranje Save i Drave, izvršiti dvostruki obuhvat prodorom snaga sa sjevera i juga u pozadinu glavnine 34. korpusa i, probojem s fronta presjeći ih na dva dijela, nije se mogla realizovati bez pravovremenog obezbjeđenja plovnih sredstava za forsiranje Save i učešća većih oklopnih i motorizovanih jedinica, jer je prodor ka Vinkovcima trebalo ostvariti pješke, a neprijatelj se, pripremljen već od ranije, organizovano povlačio, uglavnom na vozilima.

Prema planu te velike sremsko-slavonske operacije, trebalo je Savu i Dravu forsirati noću 8/9. aprila. No, žestok otpor neprijatelja, koji se odsudno branio i na desnoj obali Save na pravcu nastupanja Bosanske grupe divizija, i na lijevoj obali na prostoru Vrbanje, u pravcu nastupanja Bosutske grupe divizija, usporio je napad tih divizija i njihov prodor ka Županji i na prostor zapadno od Vinkovaca.

Južna operativna grupa 1. armije je sedam dana osvajala prostor u zoni: Vrbanja - Brčko - Orašje, da bi obezbjedila mogućnost za forsiranje Save, odnosno za prodor u zaleđe srijemske utvrđene zone. Istovremeno, uložen je izuzetno veliki napor, ne bez značajnog angažovanja Generalštaba JA, da se nabave i do mjesta forsiranja Save privuku najneophodnija plovna sredstva.

Međutim, pri razmatranju, odnosno ocjeni rada i dejstva Južne operativne grupe, treba imati u vidu da je ona na pravcu svog nastupanja trebalo da savlada izuzetno teško zemljište i jakog neprijatelja, što se odražavalo na tempo njenog nastupanja; da je najveća teškoća kod nje nastupila kad je neprijatelj porušio most preko Save kod Brčkog, pa je, zbog sporosti u izboru mjesta prijelaza, forsiranje rijeke izvršeno sa zakašnjenjem od nekoliko dana, u teškim okolnostima nedovoljnih tehničkih priprema i oskudnih inžinjerijskih sredstava. Osim toga, neprijatelj je organizovao odbranu i uporno branio lijevu obalu Save, tako da je do spajanja sa Bosutskom grupom divizija na liniji Brčko - Vrbanja došlo tek 12. aprila, a toga dana trebalo je već da izbiju u rejon zapadno od Vinkovaca.[25]'

U odnosu na probleme koje je imala Južna operativna grupa 1. armije, 3. armija bila je u velikoj prednosti, jer je imala slobodnu lijevu obalu Drave i mogla se opredjeliti za forsiranje rijeke prema sopstvenom izboru. Imala je mogućnost da obezbjedi potrebna plovna sredstva i da jedinice pripremi za tako veliki poduhvat, da ih obuči, a, uoči ofanzive, i da izvede vježbe na baranjskim rukavcima Drave.

Treća armija, nakon uspješnog forsiranja Drave i uspostavljanja mostobrana, usmerila je dejstva prema Našicama i Osijeku. Naime, pošto je Sjeverna operativna grupa 1. armije uspješno izvršila proboj srijemske utvrđene zone, nije bilo potrebno da 3. armija uputi svoje snage na jug u pravcu Starih Mikanovaca.

Proboj srijemske utvrđene zone završen je za dva dana, zauzimanjem Vukovara i Vinkovaca, odnosno slamanjem njemačke odbrane na glavnom

[25]> Gubici od 5. do 13. aprila njemačko-kvislinški: poginulih oko 7.000 (5.000 + 2.000), zarobljenih 5.814 (3.590 + 2.224); zaplijenjeno 50 topova, 180 minobacača i preko 5.000 puškaa; jedinice 1. i 3. armije: poginulih 1.859, ranjena 6.542 i nestalih 70 boraca; Tenkovska brigada izgubila je 7 tenkova, a oštećeno 5. Završne operacije, str. 537-571; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 581-591; Sremski front 1944-1945, str. 300—412.

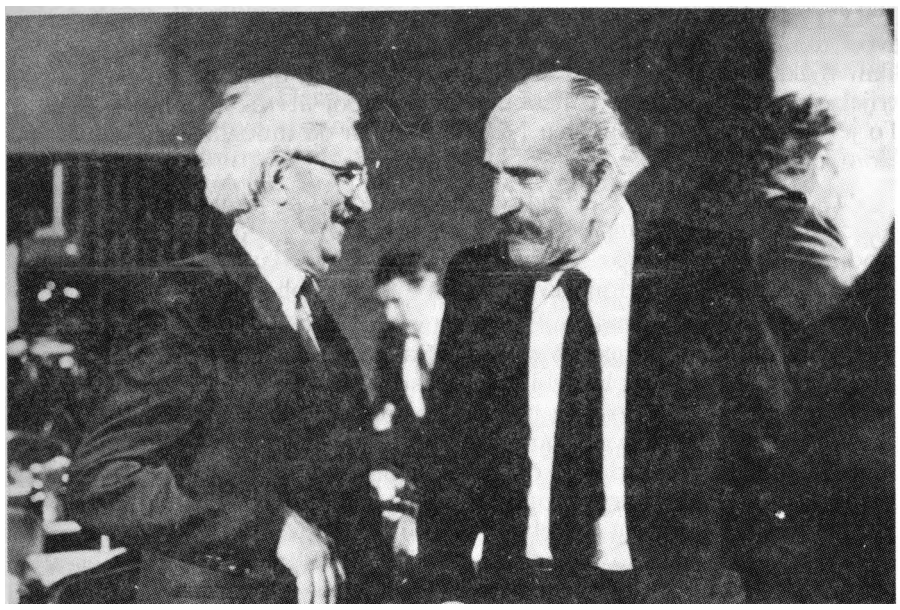

Politički komesar 6. korpusa Otmar Kreačić u razgovoru sa komandantom 4. korpusa Milošem Sumonjom

i drugom odbrambenom pojasu. Planom je bilo predviđeno da se to izvrši za tri dana. Tom uspjehu Sjeverne operativne grupe 1. armije, pored temeljito izvršenih priprema i punog zalaganja čitavog njenog sastava, doprinjele su, umnogome, i dotadašnje borbe Bosanske i Bosutske grupe divizija i njihov prodor ka Vinkovcima, kao i uspješno forsiranje Drave od 3. armije, i njeno dejstvo prema Osijeku i Našicama. U stvari, pojave tih snaga s juga i sjevera na krilima srijemske utvrđene zone, umanjila je njen prvobitni značaj.

Snage 6. i 10. korpusa u početku operacije izvodile su napade u dubljoj pozadini neprijatelja udarima po komunikacijama i centrima snabdijevanja i komandovanja, ali nisu mogle učestvovati u neposrednom slamanju neprijateljeve taktičke i operativne dubine zbog toga što se nisu mogle postaviti bliže frontu zbog velike zasićenosti neprijateljeve odbrane na toj dubini. Do izražaja je jedino došao napad 6. korpusa kod Našica. Kasnije, u drugom dijelu operacije oba korpusa su neposrednije sadejstvovala jedinicama sa fronta.

Borbena dejstva izvodila su se na otkrivenom i ravničastom zemljištu, u dnevnom napadu sa solidnom vazduhoplovnom podrškom i zaštitom; grupisanjem snaga na uskom frontu, sa težištem na prvom ešelonu, sa jednom divizijom u rezervi, na vrlo jake i solidno organizovane neprijateljeve položaje, po frontu i dubini, bez međuprostora i pomoći snaga iz pozadine.

U ovladavanju glavnim odbrambenim pojasom i u napadu na Vinkovce, tenkovi su uspješno sadejstvovali pješadiji u slamanju pojedinih otpornih tačaka. Poslije oslobođenja Vinkovaca, tenkovi su ostali u gradu radi popune gorivom i ljetnim mazivom.

Ovdje treba imati u vidu i složenost čitave operacije - izvođen je dvostruki obuhvatni manevar sa dvije armije, uz istovremeno forsiranje velikih rijeka Drave, Save i Dunava (čiji je vodostaj bio visok, a sredstva za prijelaz oskudna i ljudstvo neobučeno) i proboj utvrđene zone u Srijemu. To je bio jedinstven primjer u NOR-u i jedan od mnogih u drugom svjetskom ratu.

Treća etapa (15.-25. aprila), obuhvata slamanje njemačke odbrane na položajima: Donji Miholjac - Našice - Đakovo - Vrpolje - Jaruge, zatim prodiranje 1. armije kroz Slavoniju i oslobođenje Slavonskog Broda i Slavonske Požege, i 3. armije kroz Podravinu i oslobođenje Virovitice.

U povlačenju, njemačkim jedinicama nije pošlo za rukom da uspostave planirani front između Valpova i Đakova. Zbog toga su na brzinu organizovale odbranu na liniji: Donji Miholjac - Našice - Đakovo. Međutim, uspjele su da uspostave odbranu samo na ranije pripremljenim položajima na liniji Đakovo - Jaruge na Savi i tu liniju su veoma čvrsto branile. Na tom frontu, širine oko 30 km, nalazile su se već 14. aprila snage njemačkog 34. armijskog korpusa u ovom rasporedu: 8. zdrug 3. ustaško-domobranske divizije na odsjeku: Goijani - Đakovačka Satnica; njemačka 22. divizija sa dva puka na odsjeku: Đakovo - Budrovci, i jedan bataljon u divizijskoj rezervi u rejonu Piškorevci, njemačka 41. divizija, sa tri puka u liniji i ostacima 963. tvrđavske brigade branila je odsjek: Budrovci (isklj.)
- Beravci, imajući dva bataljona u divizijskoj rezervi u rejonu: Čajkovci - Vrpolje; na lijevoj obali Save, na prostoriji: Jaruge - Prnjavor, nalazili su se dijelovi 3. ustaško-domobranske divizije i Ruskog zaštitnog korpusa. U korpusnoj rezervi, u rejonu Velike Kopaonice, nalazio se 16. puk 22. divizije.

Izjutra, 15. aprila, u sadejstvu sa dijelovima 24. puka bugarske 3. divizije, 16. divizija oslobodila je Donji Miholjac. Uveče je njena 1. brigada napala Našice i prodrla u grad, vodeći u njima cijelu noć borbe s neprijateljevim dijelovima koji su ostupali pred 36. divizijom i 6. korpusom, čije su snage napadale na jugoistočne prilaze Našicama.[26]'

U borbama 15. aprila i noću 15/16. aprila, 36. divizija, u sadejstvu s jedinicama 6. korpusa, razbila je desno krilo neprijateljevog prihvatnog položaja na odsjeku Goijani - Našice i, izjutra, oslobodila Našice. Time su razdvojene snage 34. korpusa i stvorena breša u njemačkom rasporedu sjeverno od Đakova.

Za slamanje neprijateljeve odbrane između sela Goijani i Save, jedinice 1. armije nisu vršile veće pripreme, jer se smatralo da neprijatelj neće pružiti ozbiljniji otpor, pa su uvedene u borbu iz pokreta. Međutim, uspjeh je postignut samo na desnom krilu, gdje je 1. divizija ovladala noću 14/15. aprila Goijanima i Đakovačkom Satnicom. Pošto je produžila nastupanje pravcem sevemo od grebena Dilj-planine, ona je već naredne noći razbila neprijateljevu odbranu na liniji: Markovac - Migolovci - Ruševo. Poslije toga, kad je uspostavila vezu sa 12. divizijom 6. korpusa, 1. divizija usmerila je svoja dejstva ka Pletemici i Slavonskoj Požegi. Štab 1. armije je pravcem za 1. divizijom već 15. aprila uputio i 11. diviziju sa 1. konjičkom brigadom, dajući joj zadatak da iz rejona sela Odvorci vrši obuhvat Slavonskog Broda sa zapada.

[26]> Erick Schmidt-Richberg, Kraj na Balkanu (prevod s nemačkog), Heidelberg, 1955, str. 133-137.

Pošto 21. divizija, uprkos ponovljenim napadima, nije uspjela da zauzme Đakovo, Štab 1. armije uveo je u borbu za Đakovo i 6. diviziju iz rezerve. Poslije ogorčenih borbi te dve divizije uspjele su tek krajem 16. aprila da oslobode Đakovo.

Štab 1. armije stigao je 17. aprila u Đakovo.

Naročito oštre borbe vođene su južno od Đakova za slamanje neprijateljeve odbrane na liniji: Budrovci - Striživojna - Jaruge, gdje su napadale: 42, 48, 5. i 17. divizija. Napadi tih divizija na ovu liniju počeli su mjestimično još 14. aprila u toku podilaženja i nastavljeni su sve do 17. aprila, kada se neprijatelj povukao na novu odbrambenu liniju u visini selä: Lapovci, N. Topolje i Oprisavci. U tim borbama jedinice 1. armije pretrpjele su osjetne gubitke.

Pošto su bile prisiljene da prestanu sa pružanjem otpora na liniji Donji Miholjac - Našice - Podgorač i Đakovo - Jaruge, snage 34. korpusa posjele su položaje za odbranu na liniji Novi dravski kanal - Voćinski potok - Orahovica - Kutjevo - Pletemica - Kapela - Batrina, kao i na mostobranu kod Slavonskog Broda.

Jedanaesta njemačka divizija se noću 17/18. aprila, prihvaćena od 1. kozačke divizije, povukla na novu odbrambenu liniju: Dravski kanal - Adolfovac - Dobrović - Voćinska reka. Na desnom krilu neprijatelj se zadržao u isturenim uporištima - Čačinci i Orahovica.

Treća armija nastavljajući gonjenje neprijatelja sa 51. i 36. divizijom, izbila je 18. aprila pred Voćinsku rijeku, dok je 16. divizija zauzela Orahovicu. Sjutradan, vršeći obuhvat neprijateljevog desnog krila, 16. divizija nastavila je prodor preko Slatinskog Drenovca i Voćina ka komunikaciji Podravska Slatina - Suhopolje. Istovremeno, 51. divizija probila je neprijateljevu odbranu na Voćinskoj rijeci, zauzela Dobrović, D. Bazje i Adolfovo Selo i produžila gonjenje neprijatelja ka Podravskoj Slatini.

Nastupajući u zahvatu komunikacije Našice - Podravska Slatina, 36. divizija zauzela je Mileuš. U napadu na to neprijateljevo uporište, njoj je sadejstvovala 32. divizija 10. korpusa, koja je noću 17/18. aprila prebačena iz rejona Daruvara na tu prostoriju. Dok su 51. i 36. divizija, pošto su slomile neprijateljev otpor na Voćinskoj rijeci, produžile gonjenje na zapad,
16. divizija, uz sadejstvo dijelova 32. divizije napala je 20. aprila na Podravsku Slatinu i oslobodila grad.

Dejstvujući grebenom Papuka, na lijevom krilu 3. armije, jedinice 6. korpusa izbile su 20. aprila u rejon Daruvara, gdje su se povezale sa 33. divizijom 10. korpusa. Neprijateljeve snage u Podravini, pritisnute na čitavom frontu jedinicama 3. armije, užurbano su se povlačile u pravcu Virovitice.

OSLOBOĐENJE VIROVITICE (22-25. april)

Poslije oslobođenja Podravske Slatine, Štab 3. armije izdao je 21. aprila zapovjest za prodor ka Virovitici i napad na sam grad. U toj zapovjesti divizijama su postavljeni ovi zadaci: 51. diviziji da nastupa pravcem Gornji Miholjac - Orešac - Lukač - Virovitica i napadne grad sa sjevera; 36. diviziji da produži nastupanje pravcem Podravska Slatina - Virovitica i preduzme napad na grad s istoka; 32. diviziji da se prebaci u rejon V. Babina Greda - Trapinska i, napadom s juga, likvidira neprijatelja u Suhom

Polju; 16. divizija na prostoriju Pivnica - Jasenaš i napadne Viroviticu sa juga; 33. divizija na prostoriju Lončarica - Gakovo i napadne grad s jugozapada; 17. divizija (prešla u 3. armiju 22. aprila)[27]* u svojstvu armijske rezerve, da se prikupi u rejonu Podravske Slatine.

Pošto su produžile nastupanje u duhu dobijenih zadataka, divizije su otpočele 22. aprila borbe na prilazima Virovitici. Da bi rasteretio pritisak naših snaga na Viroviticu, neprijatelj je uputio iz Bjelovara ka Virovitici 1. i 5. ustaško-domobransku diviziju, koje su 23. aprila dostigle liniju Bačkovica - Velika Pisanica (zapadno od Virovitice), a od Banove Jaruge dijelove njemačke 181. divizije, koji su izbili pred Velike Zdence (oko 30 km jugozapadno od Virovitice).

Štab 3. armije je prema tim neprijateljevim snagama hitno uputio 32. diviziju u rejon Topolovica - Gakovo, a 12. diviziju iz Daruvara u rejon Gornje Kovačice. Dok su 12. i 32. divizija zaustavile 23. i 24. aprila dalji prodor kolona 1. i 5. ustaško-domobranske divizije ka Virovitici, 16, 33. i 36. divizija produžile su napade na grad i 25. aprila oslobodile Viroviticu. Na desnom krilu 3. armije, 51. divizija u sadejstvu sa jednim bugarskim pukom, presjekla je komunikaciju Virovitica - Barč.

Izgubivši i Viroviticu, neprijatelj se povukao na ranije pripremljene odbrambene položaje na liniji Drava - Stari Gradac - Radotić - Grubišno Polje, zatvarajući glavnim snagama pravce ka Koprivnici i Bjelovaru, dok je slabijim snagama posjeo masiv Bilo-gore.

Prva armija. Manevrom sjeverno od grebena Dilj-planine, snage 1. armije postavile su se u povoljniji položaj u odnosu na neprijatelja koji je branio pravac ka Slavonskom Brodu dolinom Save; stvorena je mogućnost za obuhvat Broda i presjecanje odstupnice neprijatelja iz rejona Broda na zapad; onemogućavao se bliži rokadni manevar neprijateljevih snaga sa fronta 3. armije na front 1. armije, i obrnuto; stvarani su povoljni uslovi za brz prodor 1. armije pravcem Slavonska Požega - Pakrac. Tim manevrom 1. armija prisilila je neprijatelja da, uz teške borbe, izvlači svoje snage iz doline Bosne i šireg rejona Broda uskim zemljišnim pojasom između Save i južnih obronaka planine Dilja i Psunja jedinom komunikacijom ka Okučanima i Novskoj.

Međutim, i neprijatelj je brzo uočio opasnost koja mu preti od manevra 1. armije, te je odmah reagovao prebacivanjem jačih snaga na prostoriju sjeverno od Slavonskog Broda. Pošto se osjetio ugroženim već prodorom 1. proleterske divizije ka Pletemici, komandant 34. korpusa je 16. aprila hitno uputio pravcem Slavonski Brod - Ruševo prvi ešelon svoje 369. divizije, koji se prebacio s juga preko Save i, istoga dana, stupio u borbu s jedinicama 1. proleterske divizije u rejonu Ruševa.

Istovremeno, Štab 34. korpusa izvlačio je s fronta svoju čitavu 22. diviziju i prebacio njen 16. puk (korpusnu rezervu) u Pletemicu, 47. puk u Kadanovce, a 65. puk u Slavonski Brod.

Kao što se vidi, komandant Grupe armija »E« uočio je značaj Pleternice i grebena Dilj-gore za držanje Slavonskog Broda, pa će se u toku narednih dana voditi ogorčene borbe da Nijemci održe svoju liniju sve dok se ne završi prebacivanje njihovih jedinica preko Save iz Bosne i, ujedno, da obezbjede opšti pravac povlačenja svojih snaga dolinom Save na zapad ka Novoj Gradiški.

[27]> Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 183, 190, 193, 197, 198; tom XI, knj. 1, dok. 19, 21, 29, 36, 37, 51; tom XI, knj. 3, dok. 38.

BORBA ZA PLETERNICU, SLA VON SKI BROD I SLAVONSKU POŽEGU

Maršujući komunikacijom sjeverno od grebena planine Dilj, 11. divizija sa 1. konjičkom brigadom stigla je 17. aprila u rejon sela Buka, dok je istovremeno 6. divizija izbila u rejon Rušnja. Tog dana 1. proleterska divizija krenula je glavnim snagama u napad na Pletemicu, ali je pred mrak bila zaustavljena snažnom vatrom neprijatelja na rijeci Lonji. Istovremeno, njena 1. brigada uspješno je dejstvovala na pravcu Kula - Slavonska Požega, i razbila na toj komunikaciji jednu neprijateljevu kolonu.

Za 18. april Štab 1. proleterske divizije organizovao je nov napad na Pletemicu svim snagama, ne znajući da je u međuvremenu u to uporište stigao 16. puk 22. divizije. Uz podršku artiljerije i tenkova, jedinice 1. divizije krenule su u napad 18. aprila u 16 sati. Poslije veoma ogorčenih borbi, koje su nastavljene i 19. aprila, snage 1. divizije su na pojedinim pravcima prodrle u Pletemicu. Neprijatelj je pružao otpor za svaku kuću, prelazeći često i u protivnapad. Poslije dugotrajnih i teških uličnih borbi 1. divizija je ovladala Pletemicom tek u jutarnjim satima 20. aprila. To je bila jedna od najtežih borbi na tom prostoru, u kojoj su obje strane pretrpjele visoke gubitke, a Pleternica sva porušena.

Napuštajući Pletemicu, neprijatelj se povukao na novu odbrambenu liniju u visini sela Sulkovca, zatvarajući pravac dolinom Orljave ka Novoj Kapeli. Glavnina 1. divizije, pošto je ovladala 21. aprila selom Sukovcom i Ratkovicom, gonila je neprijatelja dolinom Orljave u pravcu Nove Kapele.

U napad na Slavonski Brod, krenule su 18. aprila: 11. divizija pravcem Vrčindol - Odvorci - Sibinj, 6. divizija u zahvatu komunikacija Slatnik - Slavonski Brod. Lomeći otpor neprijatelja, one su 19. aprila izbile na liniju Sibinj - Podvinje, dok je glavnina 21. divizije usmjerila svoja dejstva na pravce Buk - Kadanovci. Istovremeno, nastupajući ka Brodu s istoka, 17. i 5. divizija izbile su krajem 19. aprila na liniju Ježevik - Vrba Donja - Ruščica, pripremajući se za napad na Slavonski Brod.

Međutim, pošto su završili prebacivanje svih snaga iz doline Bosne, Nijemci nisu namjeravali dalje braniti Slavonski Brod, već su otpočeli izvlačenje svojih snaga na zapad ka Novoj Gradiški. U takvoj situaciji 5. i 17. divizija prodrle su uveče 20. aprila u Slavonski Brod i noću, uz slabiji otpor neprijatelja, oslobodile grad, u koji je sa sjevera ušla i 6. proleterska divizija.

Neprijateljeve snage koje su se dolinom Save povlačile na zapad u pravcu Nove Gradiške, bile su izložene bočnom pritisku 11, 21. i 1. divizije na odsjeku Sibinj - St. Slatnik i Nova Kapela - Vrbovo.[28]’

[28]* Jedinice 6. korpusa nisu uspjele da u toku 10. aprila razbiju dijelove njemačke policijske divizije »Stefan« u rejonu Vetova i prevoja između Papuka i Kmdije. Narednog dana, 11. aprila, 6. korpus je zbog napada oklopnih snaga neprijatelja u rejonu Vetova, bio prinuđen da pređe u odbranu i da se povuče u rejon Biskupci - Toranj - Trenkovo. Dva dana kasnije, 13. aprila uveče, 6. korpus je bez komore krenuo preko Požeške kotline ka istočnim obroncima Kmdije i 15. aprila u prijepodnevnim satima izbio u rejon Paučje - Drenjski Slatnik - Podgoije.

Komandant I. proleterske divizije Vaso Jovanović (levo) i politički komesar Vlado Ščekić

OSLOBOĐENJE SLA VONSKE POŽEGE

Dok je glavnina 1. armije završila borbe na prostoriji Pletemice i Slavonskog Broda, otpočele su i borbe za oslobođenje Slavonske Požege, gdje su 18. i 19. aprila stigle 42. i 48. divizija pod komandom Štaba 15. korpusa.

Napad na Slavonsku Požegu otpočeo je 20. aprila u 16 sati, i to 48. divizija sa sjevera, a 42. divizija s juga. Pošto je potisnula neprijatelja sa spoljnje linije odbrane. 48. divizija izbila je na ivicu grada, gdje se u tijesnom borbenom dodiru sa neprijateljem zadržala do sjutradan ujutro. Napadajući s juga, 42. divizija zauzela je Seoce i Vranduk i prisilila neprijatelja da se na tom pravcu povuče u grad. Ujutro 21. aprila otpočeo je koncentrični napad svih snaga na sam grad, koji je oslobođen u prijepodnevnim satima.

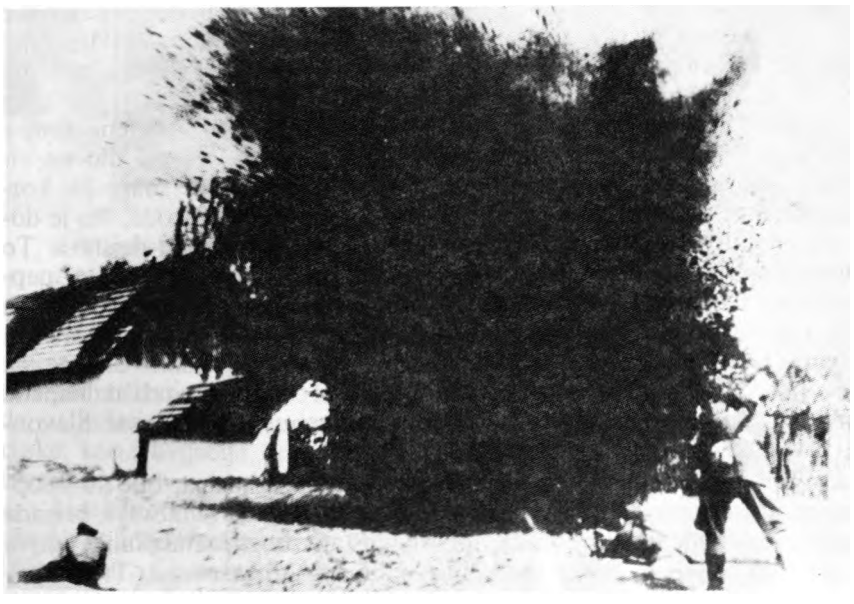

Detalj iz borbe 1. armije

Manji dio neprijateljevih snaga uspio je da se probije iz obruča i preko Bablje Grede povuče za Novu Gradištu, dok je glavnina bila uništena.-[41]

Slamanjem neprijateljeve odbrane na položajima: Donji Miholjac - Našice - Đakovo - Striživojna - Jaruge završeno je razbijanje Srijemskog fronta, a oslobođenjem Slavonskog Broda, Slavonske Požege i Virovitice stvoreni su uslovi za uspješno prodiranje 1. armije ka Zagrebu i 3. armije ka Varaždinu.

[29]> Štab 6. korpusa rasformiran je 21. aprila i njegove divizije, zajedno sa 17. divizijom 1. ar-^ mije. stavljene su pod neposrednu komandu Štaba 3. armije.

ZAKLJUČAK

Srijemsko-slavonska operacija je jedina operacija koju je Jugoslovenska armija izvela snagama jačine dvije armije. To je operacija u kojoj su obostrano angažovane najjače snage: u sastavu 1. i 3. armije 17 divizija i 7 samostalnih brigada - oko 180.000 boraca, a u sastavu njemačkog 34. korpusa 7 divizija i druge njemačke i ustaško-domobranske jedinice - oko 120.000 vojnika, oko 700 topova, veliki broj teškog i lakog naoružanja i preko 700 vučnih i transportnih vozila. Sa strane Jugoslovenske armije učešće artiljerije i minobacača, kao i svih rodova i vidova oružanih snaga bilo je najobimnije u toku čitavog NOR-a. Učestvovalo je 2.276 oruđa, tenkova - 55, avijacije - 222 aviona i brodovi riječne ratne flotile.

Probojem srijemske utvrđene zone i oslobođenjem Vukovara, Vinkovaca i Županje od 1. armije, forsiranjem Drave i Dunava i oslobođenjem Valpova i Osijeka od 3. armije, a zatim zajedničkim savladavanjem neprijateljeve odbrane na položajima: Donji Miholjac - Našice - Đakovo - Striživojna - Jaruge, uspješno je završen težišni dio srijemsko-slavonske operacije i stvoreni povoljni uslovi za prodiranje: 1. armije savskim operacijskim pravcem prema Slavonskom Brodu i Slavonskoj Požegi, a 3. armije Podravinom.

Na osnovu relativno lakog i brzog proboja srijemske utvrđene zone i oslobođenja Vinkovaca, Štab 1. armije je zaključio da je veći dio neprijateljevih snaga na Srijemskom frontu uništen i da preostale snage 34. korpusa neće moći pružiti ozbiljniji otpor sve do Slavonskog Broda, što je dovelo do operativnog iznenađena i gubljenja vremena u tempu dejstava. To je, uglavnom, razlog da Štab 1. armije nije odmah iskoristio brešu u neprijateljevom rasporedu sjeverno od Đakova, stvorenu prodorom jedinica sa fronta i 6. korpusa iz pozadine, već je težište napada usmjerio pravcem Đakovo - Slavonski Brod. Tek kad je na pravcu glavnog udara: Striživojna - Slavonski Brod naišao na neočekivano jak otpor, on je težište napada prenio na pravac sjeverno od Dilj-planine radi obuhvata odbrane Slavonskog Broda sa sjevera i sjeverozapada.

Da bi se onemogućilo povlačenje neprijateljevih snaga, bile su neophodne motorizovane jedinice, a takvih nije bilo. Jer, 2. tenkovska brigada je, poslije oslobođenja Vinkovaca, morala zastati zbog pomanjkanja goriva i maziva, da bi tek kod Pletemice bila djelimično angažovana. Taj nedostatak nije se mogao nadoknaditi, iako su pojedine divizije 1. armije prelazile u toku dana pod borbom i 10 do 20 kilometara. Za njih je to predstavljalo ogroman napor, zbog čega su bile prisiljene da prave zastanke radi odmora, kako bi bile sposobne za izvršenje narednih zadataka.

Zbog odsudne odbrane 34. korpusa na pravcu prema Slavonskom Brodu i mogućnosti neprijatelja da odbranu Slavonskog Broda i Pletemice ojača jedinicama 21. korpusa koje su se izvlačile iz Bosne, 1. armija nije mogla brže da nastupa, kao što ni 2. armija, zbog iscrpljenosti u ranijim borbama i ogorčenog otpora 21. korpusa, nije mogla da presječe odstupnicu tom korpusu preko Slavonskog Broda. Upornom odbranom na pravcu: Vinkovci - Slavonski Brod Nijemci su uspjeli da zadrže 1. armiju skoro sedam dana, stvorivši time potrebno vrijeme za izvlačenje svog 21. armijskog korpusa iz doline Bosne preko Broda. Tim, 21. korpusom, neprijatelj je znatno ojačao svoje snage na savskom pravcu i time otežao dalje nastupanje 1. armije u pravcu Zagreba.

Oficiri komande 7. albanske (šiptarske) brigade na Sremskom frontu

S obzirom na cilj, angažovane snage, postignute rezultate i posljedice, srijemsko-slavonska operacija imala je strategijski značaj, a po svojoj strukturi sadrži dvije armijske operacije operativnog značaja. Ona je pokazala da su jedinice 1. i 3. armije: pješadijske, tenkovske, artiljerijske i inžinjerijske, kao i avijacija, sposobne da usklade dejstva i da efikasno tuku neprijatelja.

Uspješnom izvođenju te velike operacije podjednako su doprinjeli: veoma solidna vojnostručna obuka i moralno-politička priprema jedinica, izvedena u vrijeme mirovanja Srijemskog fronta, vrlo dobro komandovanje divizijama i drugim jedinicama u borbi, primjerno zalaganje, izvanredan elan i velika moralna snaga cjelokupnog boračkog i staiješinskog sastava.

Od ozbiljnih manjkavosti koje su se pojavljivale tokom izvođenja operacije, valja pomenuti: veze unutar armija ponekad nisu dobro funkcionisale, a između armija nije ih ni bilo - što je otežavalo uspješnost komandovanja. Dejstva Prve i Treće armije usklađivana su preko Generalštaba, a ponekad je to trebalo činiti i neposredno. O neprijatelju u dubini njegovog rasporeda često smo imali nepotpune podatke, pa nas je iznenađivao. Zbog nedovoljne obavještenosti, potcijenili smo njemačke snage u zoni Vrbanja - Brčko. Mogućnost razgranjavanja obavještajne službe na teritoriji koju je držao neprijatelj nismo dovoljno iskoristili, mada je to prema raspoloženju naroda bilo mogućno.

U ostvarivanju postavljenih zadataka pješadija je imala dobru podršku artiljerije, inžinjerije, tenkova i avijacije. Iako sa veoma ograničenom količinom municije, artiljerija je uspješno izvedenom artiljerijskom pripre-

mom dala znatan doprinos u brzom proboju njemačke odbrane na težištu napada. U toku borbi u dubini odbrane, podrška artiljerije slabije se osjećala, kako zbog toga što artiljerija nije uvijek uspjevala zbog prepreka na cestama da prati pješadiju, tako i zbog pomanjkanja municije.[30]* Snabdjevanje i zbrinjavanje u cjelini bilo je otežano.

Inžinjerijske jedinice odigrale su veliku ulogu u uspješnom forsiranju Drave, kako u razminiranju suprotne obale uporedo sa prebacivanjem prvih talasa, tako i u obezbjeđenju skelskih i mostovnih prijelaza za prebacivanje artiljerije i ostalih dijelova. Pri proboju srijemske utvrđene zone inžinjerijske jedinice uspjele su da izvrše razminiranje i stvore prolaze na težištu napada i djelimično na pomoćnom pravcu.

Inžinjerijske jedinice Bosanske grupe divizija 1. armije (inžinjerijski bataljoni divizija i pionirske čete brigada) na skelama i čamcima bezbjedno su i bez zastoja prebacili preko Save kod Brčkog 5. i 17. diviziju.

U nastupanju 1. armije od Đakova, Striživojne i Beravaca prema Slavonskom Brodu, inžinjerijske jedinice vršile su razminiranje minskih polja na uzastopnim linijama neprijateljeve odbrane i oko porušenih mostova i propusta na cestama, i opravljali te objekte. Tih poslova bilo je napretek jer je neprijatelj u povlačenju od Tovamika ka Slavonskom Brodu, sem glavne željezničke pruge Beograd - Zagreb, onesposobio na cestama najveći broj mostova i propusta.

Pored napada na neprijateljeva uporišta, komunikacije, kolone u pokretu itd., pri čemu je neprijatelju nanosila gubitke, avijacija je svojim intenzivnim izviđanjem dubine odbrane, dala Štabu 1. armije dragocjene podatke o fortifikacijskoj organizaciji glavnog odbrambenog pojasa i rasporedu njemačko-kvislinških snaga i sredstava. U proboju, od prednjeg kraja pa do linije Sotin - Čakovci, grupe jurišnih i lovačkih aviona (po pozivu s komandnog mesta 1. armije) podržavale su napade 1. i 21. divizije, dejstvujući po otpornim tačkama i preprekama koje su ometale nastupanje pješadije. Pored dejstva po protivniku, stalna pojava avijacije JA nad vojištem imala je i veliko moralno dejstvo na borce.

Dejstvujući osnovnim pravcem Zvomik - Tuzla - Doboj - Banja Luka, 2. armija je od 6. do 16. aprila, vodeći žestoke borbe između Gračanice i Doboja koji je zauzela 17. aprila, uspješno sadejstvovala Bosanskoj grupi divizija 1. armije.

Veoma značajno za uspjeh srijemsko-slavonske operacije bilo je i to što su sve vrijeme njenog trajanja bili sigurno obezbjeđeni bokovi i krila 1. i 3. armije: sjeverno od Drave jedinicama 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, a na lijevom krilu - južno od Save, dejstvima 2. armije.

Obostrani gubici u ljudstvu u srijemsko-slavonskoj operaciji, tj. od 4. do 25. aprila 1945, iznose:

a) *u jedinicama JA:* 1. armija imala je 3.023 poginula i 8.981 ranjenog
- ukupno 12.004 borca i starješine izbačenih iz stroja; 3. armija imala je 645 poginulih i 2.569 ranjenih - ukupno 3.219 izbačenih iz stroja; 6. korpus imao je (u aprilu) 120 poginulih i 710 ranjenih - ukupno 830 izbačenih iz stroja; 10. korpus imao je (u aprilu) 96 poginulih i 414 ranjenih
- ukupno 510 boraca i staiješina izbačenih iz stroja. Za sve jedinice to je

[30]> Još u borbama za Pletemicu, Štab 1. divizije odvojio je dvije brigade, i te snage, ojačane Konjičkom brigadom i pridatom 5. brigadom 21. divizije (koja je 19. aprila stigla u rejon sela Buk) uputio pravcem Laze - D. Lipovac. Pošto je 19. aprila izbila u širi rejon Lipovca, ta grupa brigada napadala je u toku 20. i 21. aprila na odsjeku: Nova Kapela - Vrbovo neprijateljeve kolone koje su se izvlačile u pravcu Nove Gradiške.

ukupno: 3.884 poginula i 12.674 ranjenih ili svega 16.558 izbačenih iz stroja boraca i starešina.

Druga tenkovska brigada izgubila 14 tenkova (potpuno uništenih u borbi) i 1 blindirana kola, dok je 9 tenkova oštećeno, a ispravna su ostala samo 33 tenka.

b) *U njemačkih i kvislinških jedinica:*

1) Prema izvještajima jedinica 1. armije: 12.143 poginula, 5.214 ranjenih i 5.931 zarobljen - ukupno 23. 288 izbačenih iz stroja vojnika, podoficira i oficira;

2) Prema izvještajima jedinica 3. armije: 4.521 poginuo, 5.750 ranjenih i 2.315 zarobljenih - ukupno 12.886 izbačenih iz stroja vojnika, podoficira i oficira;

Ukupno: 16.664 poginula, 10.964 ranjena i 8.246 zarobljenih, ili 36.174 izbačena iz stroja vojnika, podoficira i oficira.[311]

BORBE NA BILO-GORI 1 ILOVI I OSLOBOĐENJE VARAŽDINA I ZAGREBA (26. IV - 8. V 1945.)

Poslije oslobođenja Slavonskog Broda i Slavonske Požege, Štab 1. armije iskoristio je slobodnu teritoriju 6. slavonskog korpusa i od 22. do 25. aprila prebacio u širi rejon Pakraca 5, 6, 11, 42. i 48. diviziju, a na pravcu Brod - Nova Gradiška zadržao je 1. i 21. diviziju. Štab 1. armije stigao je u Pakrac 24. aprila izjutra.

Pokret divizija ka Pakracu bio je spor, jer je postojala samo jedna bolja komunikacija. Međutim, na svom pravcu nastupanja 1. i 21. divizija vodile su teške borbe s njemačkom 963. tvrđavskom brigadom, 41. pešadijskom divizijom, 3. ustaško-domobranskom divizijom, dijelovima 7. SS divizije i ostacima 964. tvrđavske brigade, koje su se postepeno povlačile na zapad.

Poslije gubitka Virovitice, Slavonskog Broda i Banje Luke, neprijateljeve snage užurbano su pripremale novu odbranu na liniji: Drava - Bilogora - Ilova - Jasenovac - Una (do Bosanskog Novog). Na tom frontu širine oko 130 km, Nijemci su namjeravali da zadrže nastupanje 1, 2. i 3. jugoslovenske armije radi dobitka u vremenu za dalje izvlačenje svojih snaga prema Austriji.

Organizacija odbrane između Drave i Save i na Uni povjerena je Štabu 21. brdskog korpusa, pod čiju su komandu stavljene sve jedinice. Na frontu između Drave i Save bilo je ukupno petnaest divizija i jedna brigada, od kojih osam njemačkih i sedam ustaško-domobranskih.[32)]

Goneći odstupajućeg neprijatelja, jedinice *3. i I. armije* našle su se 25. aprila u ovom rasporedu:

- *3. armija:* 51. divizija sjeverozapadno od Virovitice na odsjeku: Drava - Novi Marof - Lozan; 33. divizija na Bilo-gori u rejonu Cremušinskih Vinograda; 32. divizija u rejonu Brzaje; 16. divizija u rejonu Šibenika; 12. divizija na prostoriji između M. Grđevca i Grubišnog Polja; 40. divizija iz-

[31)] U Slavonskoj Požegi zarobljeno je oko 700 neprijateljevih vojnika.

[121] O tome rečito govori i ovaj primjer 5. divizija, koja je u svom sastavu imala artiljerijsku brigadu, utrošila je u borbama od 14. do 20. aprila svega 30 granata 120 mm, 29 granata 75 mm, 81 minu 120 mm i 120 mina 82 mm. Zbog toga su jedinice I. armije, iako nadmoćnije u opštem odnosu snaga, morale i u ovim boribama često da pribjegavaju samo noćnim napadima.

među Grubišnog Polja i Ivanova Sela; 36. divizija prikupila se na prostoriji: Virovitica - Špišić Bukovica u armijskoj rezervi.

- *1. armija:* 5. divizija na odsjeku: Brestovac - Stražanac; 6. proleterska divizija forsirala je 25. aprila Ilovu i obrazovala mostobran na odsjeku: Tomašica - Kajgana, prodirući dijelom snaga pravcem: Hrastovac - Garešnica; 48. divizija izbila je na odsjek: Hrastovac - Uljanik pozadi lijevog krila 6. divizije; 42. divizija stigla je na odsjek: Antunovac - Brezine; 1. proleterska divizija nalazila se na odsjeku: Brezovac - Kričke; 21. divizija bila je na glavnoj komunikaciji u rejonu sela Rajića, dok se 11. divizija nalazila u armijskoj rezervi u rejonu Lipika.

BORBE NA BILO-GORI I ILO VI

U vremenu od 26. do 29. aprila 3. armija pokušala je da probije neprijateljev front na dijelu: Drava - Bilo-gora. Proboj fronta izvršen je, najprije, na grebenu Bilo-gore 29. aprila, kada se njemačka 11. vazduhoplovno-poljska divizija povukla ka Bjelovaru, te su delovi 32. i 33. divizije prodrli duboko na zapad i ovladali linijom: Jasenik - Bedenička. Prodorom tih snaga grebenom Bilo-gore, bila je kompromitovana i neprijateljeva odbrana između Drave i Bilo-gore, gdje je napadala 51. divizija.

Radi što uspješnijeg gonjenja neprijatelja između Drave i Bilo-gore, Štab 3. armije uveo je na pravac: Virovitica - Đurđevac 36. diviziju iz rezerve i 12. diviziju koja je prebačena iz Grubišnog Polja. Te snage (na desnom krilu Armije) prešle su u odlučno gonjenje, i 51. divizija je 2. maja zauzela Đurđevac, dok su lijevo od nje 12. i 36. divizija izbijale na komunikaciju: Đurđevac - Bjelovar. Toga dana 32. i 33. divizija, nastavljajući nastupanje grebenom Bilo-gore, dostigle su liniju: Malo Trojstvo - Vrbica.

Pravcem: Grđevac - Bjelovar nastupale su 16. i 17. divizija, pred kojima je neprijatelj 3. maja držao liniju: Grginac - Tomaš - Ciglena - Prespa - Novi Pavijani, braneći prilaze Bjelovaru.

Noću 3/4. maja 51. divizija oslobodila je sela: Jeđuševac, Hlebine, Sigetec i noću 4/5. maja napala na Koprivnicu; 36. divizija oslobodila je selo Hudovljani i selo Peščenik, i s juga podišla Koprivnici; 12. divizija je oslobodila sela: Kapela, Topalovac i Ruševac i izjutra 5. maja izbila na komunikaciju Koprivnica - Križevci, u rejonu selo M. Sesvete - selo Carevdar; 33. divizija je do 19. časova zauzela selo Hrgovljani; 17. divizija je noću 3/4. maja razbila neprijatelja na liniji sela Orovački Vinogradi - selo Orovac - selo Sjeverin - selo Ciglana i, izjutra 4. maja, izbila na liniju sela Markovac - selo Novoseljani - selo Zdralovi, povezujući se sjeverno od Bjelovara sa 33, a južno sa 16. divizijom; 16. divizija zauzela je selo Brezovac i selo Mlinovac, a 40. divizija selo Garlovac. Oko 20 sati 4. maja 16. i 17. divizija prešle su u opšti napad i do 22 sata oslobodile Bjelovar.

U svom daljem napredovanju 51. divizija oslobodila je ovog dana i sela: Virje, Podravski Novigrad i Molve, dok je 36. divizija brzo nadirala sjevernim padinama Bilo-gore ka Koprivnici, da bi obuhvatila Koprivnicu s južne strane i presekla komunikaciju Koprivnica - Križevci. Deseti korpus je sa 12. divizijom, brzim prodorom grebenom Bilo-gore, napredovao prema komunikaciji Koprivnica - Križevci.

Noću 4/5. i cijeli dan 5. maja 51. i 36. divizija vodile su žestoke borbe za Koprivnicu na istočnim i južnim prilazima gradu. Neprijatelj se uporno

branio i vršio česte protivnapade. Pošto je 36. divizija uspjela da razbije neprijateljevu odbranu južno od Koprivnice, a 51. divizija izvršila snažan pritisak sa istočne strane, neprijatelj je bio primoran da preduzme izvlačenje svojih snaga u pravcu Ludbrega. Poslije pada mraka jedinice 51. i 36. divizije prodrle su u grad i poslije oštrih uličnih borbi oslobodile ga.[33)]

U toku 5. maja 10. korpus je sa 12. divizijom širokim frontom prešao komunikaciju Koprivnica - Križevci u rejonu sela Carevdar.

Poslije oslobođenja Bjelovara, 16. i 17. divizija gonile su razbijenog neprijatelja pravcem Bjelovar - selo Rovište - Sv. Ivan Žabno.

Četrdeseta divizija (u armijskoj rezervi) krenula je pravcem Bjelovar - Sv. Ivan Žabno, a 13. bugarski puk je kod Legrada prešao r. Dravu i otišao u sastav svoje divizije, a njegovu ulogu preuzeo je bugarski 30. puk 8. divizije.

Na cijelom frontu 3. armije, 6. maja neprijatelj se povlačio da bi izbjegao okružavanje svojih većih jedinica. Njegove jake zaštitnice vodile su stalne i uporne borbe sa gonećim kolonama naših jedinica.

Poslije oslobođenja Koprivnice, 51. i 36. divizija nastavile su gonjenje pravcem Ludbreg - Varaždin. Kod Ludbrega, na r. Bednji, neprijateljeve zaštitnice pružile su jak otpor i uspjele da zadrže naše snage za kraće vrijeme. Poslije pada mraka, 51. divizija prešla je r. Bednju i brzo prodrla u Ludbreg, koji je, u sadejstvu sa 36. divizijom, oslobodila u 21 sat 6. maja, poslije kraćih uličnih borbi.

Tog dana, do pada mraka, 10. korpus izbio je na komunikaciju Križevci - Novi Marof, obuhvatajući Križevce sa sjeverne i zapadne strane, a 16. divizija je poslije zauzimanja Sv. Ivana Žabno ostala u ovom rejonu na kraćem odmoru, pa potom prešla komunikaciju Križevci - Gradac i napredovala dalje na zapad; 6. i 15. brigada 17. divizije i 1. i 2. brigada
33. divizije uspjele su da do pada mraka oslobode Križevce, koje je branio 111. puk 11. vazduhoplovne poljske divizije.[341]

Šestog maja 40. divizija nalazila se u armijskoj rezervi na maršu za Križevce, a Štab Armije u Koprivnici.

Štab 1. armije smatrajući da se neprijatelj i dalje užurbano povlači ka Zagrebu, nije očekivao ozbiljniji otpor na Ilovi. Zato je svojom zapovješću od 24. aprila naredio da 5, 6, 48. i 42. divizija forsiraju Ilovu iz pokreta na odsjeku: Končanica - Uljanik radi bočnog obuhvata neprijateljevih snaga u dolini Save na odsjeku: Kutina - Banova Jaruga i daljeg prodora ka Zagrebu. Međutim, 25. aprila samo je 6. divizija uspjela da forsira Ilovu i obrazuje mostobran na odsjeku: Tomašica - Kajgana. Prodirući uz žestok otpor neprijatelja dalje na zapad, ona je do 27. aprila izbila u rejon Zdenčaca i izvršila neuspjeo napad na Garešnicu. U toku 26. aprila i 5. divizija je forsirala Ilovu obrazujući mostobran sjeverno od Klokočevca, dok su 48. i 42. divizija zadržane jakim otporom neprijatelja na lijevoj obali Ilove.

Za to vrijeme na lijevom krilu armijskog rasporeda 1. i 21. divizija ovladale su linijom: selo Bujavica - selo Paklenica, dok je 11. divizija iz rejona Lipika prebačena na desno krilo 1. armije u rejon Velika Bama.

Nastavljajući napade, 1. armije težila je da definitivno probije neprijateljev front na Ilovi i da zatim krene naprijed ka Čazmi i Kutini. Istovremeno, Nijemci, iako su riješili da na Ilovi zadrže nastupanje naših snaga,

Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 3, dok. 54, 56, 62, 63, 64, 65, 69, 71, 72, 76, 80, 81, knj. 1, dok. Milutin Morača, Sremsko-slavonska operacija Prve i Treće armije, VD 4/1985, str. 65-71.

34) Njemačka 1. i 2. kozačka, 11. vazduhoplovna poljska, 22, 41. i 181. pješadijska, 369. legionarska, 7. SS divizija, i 963. trvrđavska brigada; ustaško-domobranske: 1, 3, 5, 7, 8, 9. i 17. divizija.
Oslobodilački rat, knj. 2, str. 636-637.

ubrzo su bili prisiljeni da napuste taj front. Zapravo, u to vrijeme počelo se ispoljavati dejstvo snaga 2. armije na pravcu Karlovca, te su Nijemci morali sa Ilove da izvlače dio snaga i da ih prebace na pravac Karlovac

- Zagreb, kojim je bila ugrožena pozadina njihovog fronta između Drave i Save. Zbog te opasnosti oni su ujedno riješili da napuste front na Ilovi i otpočnu povlačenje ka Zagrebu. Ali, da bi obezbjedili povlačenje, odlučili su da prethodno izvrše snažan protivnapad na snage 1. armije na Ilovi.

Sprovodeći tu odluku rano ujutro 28. aprila, 7. SS divizija izvršila je bočni napad pravcem: Banova Jaruga - Antunovac - Kreštelovac, dok su istovremeno jače snage napadale na jedinice 1. armije koje su se već nalazile na desnoj obali Ilove. Pošto je potisnula dijelove 42. divizije iz rejona Antunovca, 7. SS divizija prodrla je u prijepodnevnim satima do Kreštelovca, i ugrozila time pozadinu 5, 6. i 48^ divizije. Zbog prodora neprijatelja na pravcu: Banova Jaruga - Daruvar, Štab 1. armije bio je prisiljen da naredi povlačenje svojih snaga s ilovskog mostobrana i da ih upotrebi protiv 7. SS divizije. U žestokim borbama koje su vođene do kraja dana 28. aprila, neprijatelj je bio potisnut na desnu obalu Ilove i natrag prema Banovoj Jarugi, dok su se jedinice 1. armije zadržale na lijevoj obali rijeke.

OSLOBOĐENJE VARAŽDINA

Poslije razbijanja neprijatelja u rejonu Bjelovar - Koprivnica - Sv. Ivan Žabno i poslije zauzimanja Ludbrega i Križevaca, Štab 3. armije izdao je, 6. maja u 9. sati, novu zapovjest za dalje gonjenje neprijatelja i za presjecanje komunikacije Varaždin - Zagreb i oslobođenje Varaždina.

Izvršavajući tu zapovjest u toku 7. maja, 51. i 36. divizija brzo su napredovale prema Varaždinu. Pošto su, na pregovorima između 51. divizije i neprijateljeve posade u Varaždinu, Nijemci odbili poziv na predaju, 51. divizija preduzela je odlučan napad i do 22 sata oslobodila grad;[35]' 36. divizija forsirala je r. Bednju i zauzela Varaždinske Toplice, a potom napredovala lijevom obalom r. Bednje i, u širokom luku, obuhvatila Varaždinsku kotlinu s juga; 16. divizija je u pokretu s prostorije Križevci - Repinec, na komunikaciji Varaždin - Zagreb, kod sela Ferežani, zarobila 2. doknadnu domobransku bojnu (jačine 190 ljudi); 10. korpus iz područja Kalnika, preko Sv. Ivana Zeline, vršio je pokret ka Zagrebu i stavio se pod komandu 1. armije radi učestvovanja u oslobođenju Zagreba.

Pošto je tog dana njemački admiral Denic objavio bezuslovnu kapitulaciju njemačke vojske, i pošto je glavnina njemačkih i ustaških snaga napustila Zagreb, a Ljubljana još nije bila oslobođena, Generalštab Jugoslovenske armije naredio je 3. armiji da što brže napreduje opštim pravcem: Maribor - r. Drava - Celovec.

Na osnovu tog naređenja i zapovjesti Štaba 3. armije, 12, 36. i 51. divizija su poslije izvršenog čišćenja zauzetih rejona, nastavile gonjenje neprijatelja, dok su 16. i 17. divizija, poslije izbijanja na komunikaciju Varaždin - Zagreb, naišle na jak otpor njemačko-ustaške grupacije u rejonu Hum - Breznica, gdje su sve do pada mraka vodile žestoke borbe, kada se sva grupacija povukla prema Celju i Dravogradu.[36]' Istog dana i 40. divizija se preko sela Novi Marof prebacila u rejon sela Ivanec, radi gonjenja neprijatelja pravcem Ptujska Gora - Pragersko.

Štab 3. armije prešao je 8. maja u Varaždin.

-.[5]' Tu je poginulo 200, a zarobljeno 120 neprijateljevih vojnika.
[36]) U borbama za Križevce neprijatelj je imao 209 poginulih i 84 zarobljena vojnika.

OSLOBOĐENJE ZAGREBA

Pošto je razmotrio novonastalu situaciju, Štab 1. armije je riješio da jedinicama pruži neophodan odmor kako bi se pripremile za odlučan napad na neprijatelja na Ilovi, koji je predviđen 2. maja pred mrak.

Međutim, pošto je ostvario svoju namjeru da zadrži 1. armiju nekoliko dana, neprijatelj je uveče 30. aprila otpočeo da napušta front na Ilovi, i da se organizovano povlači ka Zagrebu.

Kad je to uočio Štab 1. armije naredio je 1. maja svojim jedinicama da pređu u gonjenje na čitavom frontu od Grubišnog Polja do Banove Jaruge. Goneći neprijatelja koji je odstupao i vodeći borbu sa njegovim zaštitnicima, jedinice 1. armije izbile su do 3. maja na liniju: 11. divizija St. Ploščica - Ruškovac, 5. divizija Velika i Mala Tmovica, 48. i 6. divizija Velika i Mala Mlinska - Zdenčac, 1. divizija Popovac - Garešnica, 42. i
21. divizija Medurić - Banova Jaruga.

Poslije brzog i energičnog gonjenja neprijatelja, jedinice 1. armije prešle su 5. maja rijeku Čazmu i istog dana izbile na liniju: Sv. Ivan Žabno - Kapela - isklj. Vrbovec - Poljana - Bosiljevo - Križ.

Između Sv. Ivana Žabno i Čazme nadiralo je pet divizija, a na pravcu Ivanić-Grad dvije divizije. Štab 1. armije stigao je 5. maja iz Pakraca u selo Gornji Draganac kod Čazme.

Neprijatelj je u svom povlačenju sa rijeke Ilove imao namjeru da na tzv. Zvonimirovoj liniji organizuje neposrednu odbranu Zagreba. Međutim, zbog brzog prodora 1. armije pred tu liniju, kao i zbog zauzimanja Karlovca od 2. armije brzog prodora njenih snaga sa Une i iz Siska ka Zagrebu, neprijatlej nije stigao da ostvari tu svoju namjeru.

Tenkovska brigada, pošto je konačno dobila nešto municije i maziva, stigla^ je 6. maja u Čazmu.

Štab 1. armije izdao je 7. maja zapovjest za oslobođenje Zagreba, zajedno sa 2. armijom;[371]

- *11. i 5. divizija* određene su da preko sela Komin prodru u dolinu rijeke Krapine, s tim da 11. divizija što prije ovlada komunikacijama na prostoriji sela Tuhelj - sela Klanjec, a 5. divizija da preko D. Stubice izbije u rejon sela Zaprešić - sela Podsused i da tu presječe komunikacije koje iz Zagreba izvode na sjever.

- *1. i 6. divizija,* s odsjeka Sv. Ivan Zelina - D. Zelina, da obuhvataju Zagreb preko južnih padina Medvedice;

- *21. i 48. divizija* da napadaju neprijatelja pravcem Dugo Selo - Sesvete - Zagreb, s tim da 21. diviziju podržava 2. tenkovska brigada.

U zapovjesti Štaba 1. armije bilo je predviđeno da 10. korpus, ako stigne, učestvuje u borbama za oslobođenje Zagreba. Međutim, zbog prevelike udaljenosti on nije stigao da učestvuje u tim borbama.

Na cijelom frontu 1. armije vođene su 7. maja vrlo žestoke borbe. Naročito jak otpor davao je neprijatelj pred frontom 5, 1. i 6. divizije, na liniji sela Valetić - Hruškovec - Mlaka, i pred 11. divizijom kod sela Komin. Neprijatelj je pokušao da obezbjedi komunikaciju Sesvete - Komin, kuda su se povlačili na sjever dijelovi njemačke 181. divizije i raznih ustaško-domobranskih jedinica.

[371] U borbama za Varaždin neprijatelj je imao oko 300 poginulih i 700 zarobljenih vojnika.

Komandant i politički komesar 48. makedonske divizije Tihomir Miloševski i Boro Čauševski

Međutim, jedinice 1. armije probile su tu neprijateljevu liniju i pred mrak izbile na liniju sela Bisag - Komin - Sv. Ivan Zelina - Sušak Šuma - D. Zelina. Oštre borbe vođene su i na liniji sela Štakovec - Gračec - Božjakovina - Dugo Selo, koje su 48. i 21. divizija, ojačane brigadom 42. divizije, uspjele da probiju poslije ogorčenih borbi. Noću 7/8. maja zauzeto je Dugo Selo.

Osmog maja 5. i 1. divizija i jedna brigada 6. divizije nastavile su borbu kod Sv. Ivana Zelina i na prostoru s obje strane rijeke Lonje, gdje su uništavale i zarobljavale dijelove neprijateljevih jedinica koje su bile rasturene po okolnim šumama i selima.

Pred frontom 11. divizije neprijatelj je predložio pregovore za predaju; međutim, on je te pregovore iskoristio za izvlačenje svojih snaga ka dolini rijeke Krapine.

Glavnina 6. divizije u pokretu preko sela u podnožju Medvednice, izbila je 8. maja pred Mirogoj i Maksimir. U selu Markuševac 1. brigada zarobila je veću grupu neprijateljevih vojnika. Noću 7/8. maj i sutradan 8. maja, 21. divizija ojačana 2. tenkovskom brigadom probila je neprijateljevu odbranu na odsjeku Ceije - Kraljevec i Sesvete, i zauzela ta sela.

U to vrijeme su 28. i 45. divizija 2. armije prodrle ka Zagrebu i 8. maja oko 11 sati ušle u grad. Noću 8/9. maja 6. i 21. divizija i dio snaga 48. divizije, pošto su savladali i posljednji otpor neprijatelja pred sobom, ušle su u Zagreb i čistile ga od zaostalih ustaško-domobranskih snaga. Tako je zajedničkim dejstvima 1. i 2. armije grad bio oslobođen od neprijatelja.[38]*

[38]> Uz gubitke od 180 poginulih i preko 200 zäter^enih Nijemaca i ustaša.

U to vrijeme (9. maja) 1. divizija, sa 3. brigadom preko Sljemena, a sa 13. brigadom preko sela Kasina i Markuševca, napala je neprijatelja kod sela Šestine i Gračani (na sjevernoj periferiji Zagreba), koji se tu prikupljao radi izvlačenja preko Medvednice. Sadejstvom jedinica 1, 6, 21. i 42. divizije ove neprijateljeve snage bile su dijelom uništene i zarobljene.

Devetog maja 11. divizija stigla je u rejon Grančari i Brestovec, a 5. divizija, preko sela Marija Bistrica, stigla je, također u prostoriju D. Stubica
- Oroslavlje - Krušljevo Selo.

Tako je 1. armija uspješno izvršila i taj zadatak, i zajedno sa divizijama 2. armije oslobodila glavni grad Hrvatske. U prodoru od Ilove do Zagreba borbena dejstva divizija 1. armije odlikovala su se brzim i smjelim pokretima i odlučnim napadima na neprijateljske položaje i otporne tačke, kao i na njegove snage u pokretu. Zbog odlučnog dejstva divizija 1. armije, neprijatelj nije uspio da organizuje solidniju odbranu na prilazima Zagrebu, pa čak ni da izvuče veliki dio onih snaga koje su se nalazile pred frontom 1. armije. Kao rezultat svega toga, došlo je do razbijanja i zarobljavanja većeg broja neprijateljevih jedinica i zaplene ratnog materijala.[39]'

OKR UŽENJE, ZAROBLJA VAN JE I RAZORUŽANJE GLAVNINE GRUPE ARMIJA »E« U SJEVEROZAPADNOM DIJELU JUGOSLAVIJE

Izbijanjem 4. armije na rijeku Soču (1. maja), oslobođenjem Ljubljane (9. maja), Karlovca (7. maja), Zagreba (8. maja) i Varaždina (7. maja), bilo je riješeno potpuno oslobođenje Jugoslavije, čime je prvi zadatak, koji je Vrhovni komandant postavio pred Jugoslovensku armiju, bio izvršen; ostao je drugi - razbijanje i razoružanje njemačkih i kvislinških snaga na tlu Jugoslavije.

Okruženje, zarobljavanje i razoružanje neprijateljevih snaga u sjeverozapadnom dijelu Jugoslavije planirano je na savjetovanju komandanata 1,
2. i 3. armije i predstavnika Generalštaba JA, održanom u Zagrebu sjutradan poslije njegovog oslobođenja.

Poslije oslobođenja Zagreba i stupanja na snagu odredaba o bezuslovnoj kapitulaciji njemačke vojske, prema kojima je trebalo da neprijateljstva prestanu 8. maja u 23 sata, njemačke i kvislinške snage i dalje su pružale otpor, i nastavile povlačenje ka jugoslovensko-austrijskoj granici, opštim pravcem Celje - Dravograd - Celovec.

Prodorom 14. divizije 4. operativne zone i Motorizovanog odreda 4. armije u Korušku, već 9. maja bio je stvoren (zatvoren) obruč oko Grupe armija »E«. Taj obruč su držale: u Koruškoj jedinice 4. operativne zone i Motorizovani odred 4. armije, sa sjeveroistoka 3. armija sa šest divizija (51, 36, 12, 40, 16. i 17), s istoka 1. armija sa četiri divizije (11, 5, 21. i 48), s juga 2. armija sa pet divizija (45, 39, 4, 3. i 10), a na zapadu jedinice 7. korpusa.

Unutar obruča, na području Celja i u Savinjskoj dolini, nalazila se glavnina Grupe armija »E«. Ona je tada raspolagala samo komunikacijom duž Savinjske i Mislinjske doline, i izlazom u Korušku kod Poljane i Dravograda. Zatvaranje tih izlaza bilo je odlučujuće u nastojanjima da se potpuno okruže i zarobe njemačke i kvislinške snage na jugoslovenskoj teritoriji južno od Karavanki i Drave, i da se tako osujeti plan komandanta Grupe armija »E« da se sa svojim njemačkim i kvislinškim snagama, povuče u Austriju.

[WI] Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 1, dok. 117, 118.

Nastavljajući stezanje obruča oko snaga Grupe armija »E«, koncentričnim nastupanjem 1. i 3. armija dejstvovale su ovako:

Prva armija nastupala je sa 11. i 5. divizijom pravcem: Tuhelj - Desinič - Šmaije - Celje i 21. i 48. divizijom pravcem: Zaprešić - Stara Vas - Podsreda - Planina - Laško; dok su 1, 6, i 42. divizija ostale na širem prostoru Zagreba i nastavile uništavanje i razoružavanje razbijenih ustaško-domobranskih jedinica.

Desetog maja 1. i 6. divizja zarobile su dve jače neprijateljeve grupacije na Sljemenu (kod Zagreba) i u rejonu Donjeg Bukovca; 11. divizija izbila je na liniju Poljanica - Klanjec - Razvor - Dekmarca i tu zarobila njemačku 41. diviziju, a 21. divizija razoružala je u rejonu Stara Vas - Kraljevec jedan dio njemačke 181. divizije.[40]'

Dvanaestog maja izbile su 21. i 48. divizija u rejon Pištanj - Podsreda - Sv. Peter, gdje su vodile borbe sa dijelovima razbijenih ustaško-domobranskih divizija, koje su i dalje nastojale da se probiju prema Dravogradu i Austriji, a 11. i 5. divizija nastavile su gonjenje određenim pravcem, pa je 14. maja 4. brigada 5. divizije izbila preko Čme na jugoslovensko-austrijsku granicu.

U završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1. armija nanjela je neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Samo od 4. do 10. maja njene divizije zarobile su oko 10.000 njemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, zaplijenile: 188 topova, 215 minobacača, 789 mitraljeza, 6.688 pušaka, 378 automobila i 1.809 zaprežnih vozila. Za isto vrijeme 1. armija imala je: 720 poginulih i 2.300 ranjenih boraca i starješina (bez podataka 11. divizije).[41]'

U okviru ofanzive JA za oslobođenje Jugoslavije, 1. armija izvršila je sve zadatke koji su pred nju bili postavljeni. Naročito treba istaći uspješno izveden proboj srijemske utvrđene zone.

Za uspješno izveden proboj fronta u Srijemu i za oslobođenje Zagreba, vrhovni komandant, maršal Tito, pohvalio je jedinice, borce i rukovodioce 1. armije.

Treća armija nastupala je sa 51. divizijom pravcem Varaždin - Ptuj - Maribor, 36. divizijom pravcem Tužno - Jazbina - Ptuj - Maribor, 12. divizijom pravcem Ivanec - Jazbina - Sv. Lovrenc - Orahova Vas, sa 40. divizijom pravcem Krapina - Logatec - Slovenska Bistrica, 16. divizijom pravcem Krapinske Toplice - Rogaška Slatina - Slovenske Konjice.[421]

Devetog maja izbila je 51. divizija u Ptujsko polje i, u sadejstvu sa jedinicama GS Slovenije i bugarskim jedinicama, oslobodila Ptuj. Predveče su 12. i 36. divizija izbile u rejon Ptujske gore, 40. divizija u Novi Marof, a 16. i 17. divizija na liniju Zlatar - Mače - Začretje i zauzele Krapinu, gdje su zarobile 1.000 Nijemaca i zaplijenile oko 100 kamiona. Istovremeno je 10. divizija oslobodila Kostanjevicu i produžila gonjenje prema Krškom.

[40]> Deseti korpus, koji je još 6. maja Štab 3. armije usmjerio prema Zagrebu da bi učestvovao u oslobođenju grada, stigao je u Zagreb u poslijepodnevnim satima 9. maja 1945. godine, kada je Zagreb već bio oslobođen. Rade Bulat, Deseti korpus (zagrebački) NOV i POJ, VIZ, Beograd, 1985, str. 294-296.

41) Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 1, dok. 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137.

[42]> Istog dana su 3, 4. i 10. divizija prešle Savu između Brežica i Zidanog Mosta i preduzele razoružavanje 7. SS i 373. legionarske divizije, dok su 39. i 45. divizija, napredujući na svom pravcu, nastavile gonjenje neprijatelja prema Celju.
Jedanaestog maja su 3, 4. i 10. divizija završile razoružavanje 7. SS i 373. legionarske divizije u rejonu Zidanog Mosta, a 39. i 45. divizija produžile su gonjenje prema Celju, razoružavajući uz put dijelove razbijenih njemačkih jedinica.

Desetog maja ušla je 51. divizija u Maribor, koji su prije toga oslobodili slovenački partizani iza kojih su došle bugarske jedinice. Istog dana je u rejon Maribora izbila i 36. divizija, dok su jedinice 12. divizije stigle zapadno od Ptuja, 16. i 17. divizija u rejon Rogaške Slatine, a 40. divizija u rejon Lepoglave.

Jedanaestog maja kod Podplata, 16. divizija razbila je i većim dijelom zarobila jaču ustaško-domobransku grupaciju, izbila u rejon Slovenskih Konjica i dio snaga uputile u rejon Vojnika da presječe komunikaciju Celje - Vojnik; 36. divizija nalazila se u pokretu na prostoru Jaretina - Kaniža - Strinovec, a 12. divizija ka jugoslovensko-austrijskoj granici, sa zadatkom da je posjedne na odsjeku Račane - Sp. Pesnica. U rejonu Rogaške Slatine 17. divizija razbila je jednu njemačku kolonu, a zatim izbila u rejon Slovenske Bistrice; 40. divizija izbila je u rejon Pragerskog. Da bi osujetio namjeru njemačkih i ustaško-domobranskih snaga da se preko Dravograda prebace u Austriju, Štab 3. armije uputio je u rejon Dravograda 51. diviziju i jednu brigadu 36. divizije. Te jedinice su u Dravograd stigle noću 11/12. maja i sjutradan zaposjele liniju Otiški vrh - Stražiški vrh - Brežnica - Kovšak, presecajući tako odstupnicu neprijateljevoj grupaciji kod Dravograda.

Postoje zatvorio granicu, Štab 51. divizije uputio je 12. maja ustaško-četničkoj grupaciji kod Dravograda ultimatum da do 10 sati 13. maja položi oružje. Ovog dana su na prostoriju Sv. Jurij - Celje - Šoštanj stigle 11, 5, 39, 45. i 16. divizija i počele razoružavanje njemačke 22. i 181. divizije i dijelove 369. divizije, dok su 21. i 48. divizija čistile teritoriju Podsreda - Sv. Peter - Pilštanj.

Kako je ustaško-četnička grupacija kod Dravograda odbila da do određenog roka preda oružje, 13. maja u 11 sati 51. divizija, ojačana 6. brigadom 36. i jednom brigadom 14. divizije, izvršila je opšti napad sa težištem prema Slovenjgradecu. Pošto je pretrpio osjetne gubitke, neprijatelj je pokušao predveče da obnovi pregovore o predaji, ali je i dalje pružao organizovan otpor. Nešto kasnije ustaše su izvršile protivnapad i potisnule neke jedinice 3. armije na lijevu obalu Drave, ali su one uspjele da održe mostobran na desnoj obali i oba mosta. Dok su se vodile te borbe, 7. brigada 51. divizije i jedna brigada 14. divizije, poslije kraćeg otpora, razoružale su u rejonu Poljana - Pliberk njemačku 104. diviziju i zarobili 10.000 neprijateljevih vojnika i oficira.

Neprijatelj je 14. maja veći deo snaga orijentisao u pravcu Poljane da bi se probio ka Pliberku i, dalje, prema Celovcu. Međutim, toga dana stigla je iz Marenberga u rejon Pliberka i 12. divizija, sa zadatkom da ojača 51. diviziju i okruži neprijateljevu grupaciju sa severa; 16. divizija prebačena je kamionima iz Celja, preko Ljubljane i Jezerskog vrha u rejon zapadno od Pliberka, da obuhvati neprijatelja sa zapada, dok je 14. divizija posjela mostove kod Ruda, Velikovca, Grabštajna i Celovca. Time je osujećen svaki pokušaj neprijatelja da se preko Pliberka probije u pravcu Celoveca i tamo preda anglo-američkim trupama.

U rejonu Dravograda neprijatelj je i dalje pružao organizovan i snažan otpor. Međutim, 17. divizija razbila je njegovu odbranu kod Slovenjgradeca i oslobodila varoš, a 51. divizija, u snažnom naletu, zauzela je Poljanu i Guštanj. Pošto je pretrpeo posljednjih dana velike gubitke, potpuno okružen na uzanoj prostoriji i koncentrično napadnut sa svih strana, nepri-

jatelj je morao da položi oružje. Čitava grupacija u rejonu Dravograda, jačine oko 20.000 ustaša i četnika i oko 4.000 izbjeglica - civila, bila je zarobljena, a oružje i materijal zaplijenjeni.

Dok su 15. maja dijelovi 51, 17. i 36. divizije razoružavali neprijateljevu grupaciju kod Dravograda, ostale snage 3. armije napadale su neprijateljevu grupaciju u rejonu Čma - Mežica - Kovšek - Košutnik, koja je pokušala da se probije preko Pliberka ka Celovecu. Najzad je i ta grupacija morala da se preda: zarobljeno je oko 30.000 ustaša i četnika, među kojima i 12 ustaških generala i jedan četnički štab, i prikupljeno je oko 20.000 izbeglica.

Tako su njemačke i ustaško-četničke snage, koje su u očajničkom pokušaju da se probiju u Austriju produžile borbu i poslije stupanja na snagu odredaba o bezuslovnoj kapitulaciji, bile su prisiljene da 15. maja kapituliraju. Time su savladane i posljednje neprijateljeve snage koje su jedinicama Jugoslovenske armije pružale organizovan otpor.

U ofanzivi JA za oslobođenje Jugoslavije, neprijatelj je pred frontom 3. armije imao, prema podacima štabova jedinica 3. armije, oko 17.000 poginulih, 10.000 ranjenih i 100.000 zarobljenih vojnika i oficira, koji su pripadali razbijenim, djelimično uništenim i na kapitulaciju primoranim jedinicama: 7. SS diviziji »Princ Eugen«, 369, 373. i 392. legionarskoj diviziji, 11. vazduhoplovnoj poljskoj diviziji, 104. lovačkoj i 22. i 181. pješadijskoj diviziji, borbenim grupama »Štefan« i »Fišer«; zatim 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16. i 17. ustaško-domobranskoj diviziji. Zaplijenjene su velike količine ratnog materijala, između ostalog: 6 tenkova, 269 topova, 237 minobacača, 516 mitraljeza, 2.935 puškomitraljeza, 91.713 pušaka, 52 radio-stanice, 1.123 kamiona i 8.937 konja.[43]'

Od 11. aprila do 15. maja 1945. godine 3. armija je izvršila sve zadatke koji su pred nju bili postavljeni. Naročito treba istaći uspješno forsiranje Drave i spriječavanje njemačkim i ustaško-četničkim snagama da se prebace preko jugoslovensko-austrijske granice radi predaje anglo-američkim trupama.

Za uspješno izvršenje zadataka u toku završne operacije, Vrhovni komandant pohvalio je jedinice 3. armije. To je ujedno bila i posljednja pohvala koju je maršal Tito izrekao u tom našem teškom, ali i slavnom narodnooslobodilačkom ratu.

[431] Milutin Morača, Prva armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, VIG 2-3/1955, str. 120-153; Vojno delo 3/1975, str. 97-132, Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 1, dok. 136, 138, 139, 140, 141.

Paginacija pomerena za dva broja od fusnote 13.

[44>] Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 3, dok. 124, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148.

«> Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 3, dok. 141, 149, 150, 151, 152 i 154.
Košta Nađ, Sa Trećom armijom od Baranje do Slobode, Vojno delo, 3/1975, str. 133-151; Sreta Savić, Treća armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, VIG 2-3/1955, str. 186-206.

Peta krajiška divizija
u proboju Sremskog fronta”

Pukovnik, Ilija Materie[2’]

Štab 1. armije formirao je Južnu operativnu grupu u sastavu: 2. proleterska, 5. i 17. divizija, sa zadatkom da unište neprijateljeve snage na prostoru južno od rijeke Save (Bijeljina, Brčko, Orašje, Bosanski Šamac) te da u sadejstvu sa Sremsko-bosutskom operativnom grupom, koja će nastupati uz lijevu obalu rijeke Save i kroz bosutske šume, forsira Savu u rejonu Brčkog i tako s obje grupe nastupa prema Županji, odnosno prema sjeveru u susret divizijama 3. armije. Južnoj grupi bila je pridodata i četa tenkova iz sastava Tenkovske brigade.

PohHCk'komesarpukovnik Ilija

Značajan dio postavljenog zadatka Južne operativne grupe padao je i na 5. krajišku diviziju. Zadržaću se, uglavnom, na njenoj ulozi i doprinosu u ofanzivi 1. armije na razbijanju neprijatelja u bosanskoj Posavini gdje je držao jake snage, kao mostobran, kojim je osiguravao desni bok Srijemskog fronta.

Za ostvarivanje ovog plana Štab 1. armije pristupio je grupisanju snaga na svom lijevom krilu.

Bilo je to zadnjih dana marta mjeseca. Peta divizija nalazila se, u to vrijeme, na prostoru s. Ljuba - Erdevik, u Srijemu, kao armijska rezerva. Po naređenju Štaba 1. armije naše brigade izvršile su pokret 29. marta u 4 sata izjutra pravcem: Sremska Mitrovica, Jarak, Hrtkovci, Platičevo, Šabac, Kovi- , , , ljača, Zvomik, da bi 3. aprila stigle i razmjestile se u rejonu Janja - Bijeljina. Bijeljinu su toga dana rano izjutra, prije nego što su stigle naše brigade, oslobodile jedinice 17. divizije. I 2. divizija stigla je i razmjestila se u rejonu Podrinja i Posavine.

[2’] Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine«.
[21] Potpukovnik, politički komesar 5. krajiške divizije 1. armije.

Sa Južnom grupom divizija komanduje i neposredno rukovodi komandant 1. armije general-lajtnant Peko Dapčević.

Na pravcu napada Južne operativne grupe nalazile su se slijedeće neprijateljeve snage: u povlačenju sa pravca Bijeljine oko Brezovog Polja jedan puk nemačke 22. pješadijske divizije, dva diviziona njemačkog 22. artiljerijskog puka, jedan bataljon 12. ustaško-domobranske divizije, jedan bataljon Ruskog zaštitnog korpusa, pionirski bataljon njemačke 22. divizije i neodređen broj zelenokadrovaca - ustaške milicije. Oko sela Obriježa, Koraja i Celića bile su raspoređene četničke grupe. U Brčkom i u bližoj okolini nalazile su se: glavnine njemačke 22. i 12. ustaško-domobranske divizije, tri specijalizovana njemačka bataljona (izviđački, protivavionski i dopunski) i jedan bataljon Ruskog zaštitnog korpusa. U rejonu Orašja i Bosanskog Šamca nalazili su se dijelovi 12. ustaško-domobranske divizije i zelenokadrovci. Štabovi njemačke 22. i 12. Pavelićeve divizije nalazili su se u Brčkom.

Komandant 5. divizije, general-major Radomir Babić

Komandant Peko Dapčević, naređuje 4. aprila pokret sve tri divizije, kako bi pravovremeno stigle na polazne položaje odakle će krenuti u napad za konačno oslobođenje Brčkog. Divizije su, prema toj zapovijesti 5. aprila do podne morale izbiti na prostoriju: i to 5. krajiška: Gredice, Kobeljić njive, Sandići; 17. udarna: Gornje Boderište - Potočari; 2. proleterska: Gornja Brka, Donja Brka, Han-Jabučnik.

Na osnovu primljenog naređenja Stab 5. divizije naredio je da u toku 5. aprila 4. krajiška (pod komandom Miloša Tanoge i Vlade Malbašića) blokira Brezovo Polje, presiječe neprijatelju odstupnicu prema Brčkom te da ga na tom prostoru likvidira, da 1. krajiška (pod komandom Savana Kesića i Pere Simurdića)neovisno na kakav otpor može naići, izbije na komunikaciju Brezovo Polje - Brčko, u rejonu s. Sandići - Gredice i da se tu utvrdi, da 1. jugoslovenska (formirana u SSSR-u) pod komandom Marka Srdića i Saše Krajačića, uporedo sa 1. krajiškom izbije i utvrdi se na prostoru Kobeljića njive - Kojići - Šokčići i presiječe komunikaciju Brezovo Polje - Brčko, oko kote 107, zatim da Artiljerijska brigada (pod komandom Vasilije Boškovića i Makse Sekulića) sa svim svojim artiljerijskim oruđima nastupa i sadejstvuje sa 1. krajiškom i 1. jugoslovenskom brigadom.

Uporedo sa zadatkom Južne operativne grupe Štab 1. armije naredio je Bosutskoj grupi da otpočne nastupanje uz lijevu obalu rijeke Save da bi izbila na prostoriju Gunja - Drenovci i tako olakšala osvajanje Brčkog i forsiranje rijeke Save od jedinica Južne operativne grupe.

Prvoj krajiškoj i 1. jugoslo venskoj brigadi naređeno je da čim stignu na zadate prostorije i ovladaju komunikacijama, da vrše pritisak ka

Brčkom i da, prema razvoju situacije, ovladaju gradom jer je postojala pretpostavka da će se neprijatelj, pod pritiskom naših jačih snaga, početi povlačiti preko Save. ./

Početak dejstva na Brčko određen je za 4 sata, 6. aprila. Štab Divizije nalazio se toga dana u s. Grbeta, zaselak Baltići.

Borba za osvajanje Brčkog i isturenih položaja oko grada bila je duga i žestoka. Stajala nas je mnogo žrtava. Neprijatelj je bio uporan, dobro organizovan i utvrđen, naročito na pravcu nastupanja brigada 5. divizije. Osim brojne žive sile i dobrog naoružanja, ovdje smo se sreli sa kompletno zastrtim širokim pojasem nagaznih mina. Od tako gusto »posijanih« nagaznih mina, naše brigade trpjele su veoma velike gubitke. To je značajno usporavalo naše napredovanje. Inžinjerci - minerska četa, opremljeni spravama za pronalaženje mina, nije stizala da pronađe i razminira sva polja kroz koja su morale napadati i nastupati naše brigade.

Brigade naše divizije započele su borbu za Brčko 4. aprila u 16 sati ispred Brezovog Polja, na cesti prema Bijeljini, i zauzele ga u sadejstvu sa dijelovima 17. i 2. divizije u 23 sata, 7. aprila.

Sve naše brigade, na svojim pravcima, do nogu su potukle neprijateljeve posade, ili ih razbile i natjerale na povlačenje preko rijeke Save ili prema Brčkom. Evo i nekoliko pojedinosti o tim borbama.

Bataljoni 4. brigade sukobili su se sa jačim njemačkim snagama ispred Brezovog Polja i otpočeli borbu iz pokreta 4. aprila u 16 sati. Do dolaska 4. krajiške brigade te položaje držali su dijelovi 17. divizije. Borba je bila žestoka. Neprijatelj je, do noći potisnut sa prvih utvrđenih položaja, ostavivši na bojištu 50 poginulih. I naši gubici bili su veliki, 15 poginulih i 50 ranjenih.

Četvrta brigada nastavila je 5. aprila borbu oko Brezovog Polja u 7 sati ujutro, i vodila je cijeli dan, sve do 23 sata uveče, kada je konačno ovladala svim uporištima. Selo je u toku dana više puta prelazilo iz ruku u ruke. Pod snažnim pritiskom naših četa neprijatelj se pod zaštitom noći, čamcima i drugim plovilima povukao preko Save na lijevu obalu. Gubici neprijatelja bili su oko 400 poginulih i 280 ranjenih, a naši 88 poginulih i 139 ranjenih.

Istog dana 1. krajiška brigada, poslije tročasovne borbe kod s. Tmjaci, razbila je jaku neprijateljevu grupaciju, presjekla joj odstupnicu iz Brezovog Polja i izbila na rijeku Savu. Prvi bataljon te brigade razbio je jednu četničku brigadu u s. Stanovima i njene ostatke natjerao u bijeg prema selu Potočarima.

Prva jugoslovenska brigada u nastupanju na svom pravcu naišla je na Nijemce i četnike, koji su poslije kraćeg sukoba pobjegli prema Brčkom.

Artiljerijska brigada uspješno je tukla neprijateljeve položaje i značajno potpomogla nastupanju 1. krajiške i 1. jugoslovenske brigade.

Naša avijacija veoma je uspješno tukla neprijateljeve položaje u Brezovom Polju i oko Brčkog, dok se neprijateljeva nije ni pojavila.

Neprijatelj se 6. aprila povlači prema Brčkom na liniji Šokčići, Vikići, Begluk, Grčiči, uporno se brani i drži pojedina uporišta oko ceste Brčko-Brezovo Polje. Preko Save, iz s. Račinovaca, neprijateljeva artiljerija tukla je naše položaje u Brezovom Polju.

Pošto je 4. brigada ovladala Brezovim Poljem, prethodnog dana i cestom do sela Trnjaci, Štab Divizije povukao je u selo Sandiće, kao divizijsku rezervu. Razlog za to bio je što je u borbama oko Brezovog Polja pre-

trpjela dosta velike gubitke. U direktni napad na Brčko 5. divizija ide sa dvije pješadijske i artiljerijskom brigadom. Naš divizion teške artiljerije bio je za sve vrijeme brčanske operacije pod objedinjenom komandom načelnika artiljerije 1. armije, majora Ešrefa Vražalića. U akciji za neposredni napad na grad, značajnu ulogu imao je i naš divizijski inžinjerijski bataljon.

BORBA ZA BRČKO

U toku 6. aprila 1. krajiška brigada poslije uporne borbe ovladala je neprijateljevim uporištima Šumarci - Mujići i potpuno očistila prostor od sela Tmjaci do, zaključno sa selom Gredice. Neprijatelj je pokušao da s lijeve obale Save prebaci čamcima pojačanje, ali je u toj namjeri spriječen. Pri tome je naročito efikasna bila naša artiljerija.

Istog dana 1. jugoslovenska brigada poslije veoma žestokih borbi zauzela je sela Šokčići, Begluk i Grčić.

Artiljerijska brigada i ovog dana uspješno je dejstvovala ispred položaja brigada 5. divizije, kao i ispred 6. brigade 17. divizije, koja je nastupala lijevo od ceste Čelić - Brčko. Takođe, svojom vatrom uspješno je spriječavala prelaz Nijemaca preko Save, kako preko mosta, tako i onih koji su se čamcima prebacivali u jednom ili u drugom pravcu.

Brigade su stopu po stopu uporno potiskivale neprijatelja, ne dozvoljavajući mu da se pribere. Borba se utišala tek u sumrak. Naša avijacija i ovog dana izdašno je potpomagala naše nastupanje, tukući bližu okolinu Brčkog, sam grad i prostor na lijevoj obali Save.

U toku 6. aprila brigade 5. divizije izbacile su iz stroja preko 700 neprijateljevih vojnika, dok su naši gubici bili oko 250, većinom ranjenih. Nagazne mine i ovog dana nanijele su nam najviše jada. Između ostalih, 6. aprila poginuo je i major Crvene armije Voronov, instruktor za artiljeriju, koji je bio pri Štabu 5. divizije.

Neprijatelj je 7. aprila sabijen u Brčko. Drži uski pojas oko grada. Na našem pravcu napada jako se utvrdio. Pored bunkera i mina, utvrde su ojačane i bodljikavom žicom. Takav sistem odbrane protezao se od fabrike špiritusa do ceste, koja vodi prema Tuzli, i od rijeke Save do »Spiritane.« Osim otpora koji je neprijatelj pružao iz tako čvrstog sistema odbrane, naše položaje tukao je topovima teškog kalibra s lijeve obale Save.

Sektor ispred Brčkog od rijeke Save do ceste za Bijeljinu napadala je 1. krajiška, a od bijeljinske do tuzlanske ceste 1. jugoslovenska brigada. Svojim lijevim krilom naslanjala se na 6. proletersku istočnobosansku. Četvrta brigada i dalje je u rezervi, razmještena iza našeg fronta s jednim bataljonom u Brezovom Polju, koji ima zadatak da kontroliše Savu.

Sve tri divizije 7. aprila, cijeli dan, vršile su pritisak na neprijateljeve položaje sa svih strana na periferiji grada. General Dapčević naređuje, da se u 20 sati izvrši opšti napad i zauzme grad noću. Borba je počela tačno u određeno vrijeme. Brigade 5. divizije napale su s istoka, 17. s juga i 2. proleterska sa zapada. Borba je trajala tri sata. U 23 sata Brčko je oslobođeno. Pri povlačenju neprijatelj je srušio most na Savi.

Divizije su u toku noći i sutradan očistile svaka svoj sektor u gradu i u predgrađu. Radi priprema za dalje zadatke 8. aprila, 5. divizija se razmjestila: 1. krajiška u s. Donja i Gornja Brka, 1. jugoslovenska, sa jednim

bataljonom u gradu, a sa ostalim dijelovima u s. Brod, 4. krajiška u s. Omerbegovića i Dizdaruša, Artiljerijska u južnom predgrađu, i Stab 5. divizije sa prištapskim dijelovima u Brčkom.

Poslijednjeg dana borbi za Brčko neprijateljevi gubici na sektoru 5. divizije bili su 570 poginulih i ranjenih, a naši oko 300, najviše ranjenih. Čak i 8. aprila imali smo prilikom čišćenja pojedinih ulica i kuća tri poginula i tri ranjena.

Poslije povlačenja iz Brčkog neprijatelj je razmjestio glavninu svojih snaga u Gunji, Rajevom Selu i Županji. Takav raspored imao je za cilj sprečavanje našeg prebacivanja preko Save i zaustavljanje Bosutske grupe naših divizija koje su nešto zaostajale sa prodorom uz lijevu obalu Save.

Za četiri dana borbi za oslobođenje Brčkog i okoline, konačni podaci u gubicima bili su: neprijateljevi 940 poginulih, 990 ranjenih i 36 zarobljenih vojnika i oficira - ukupno izbačenih iz stroja 1966. Naši gubici: 1. krajiška 117 poginulih, 237 ranjenih; 4. krajiška 103 poginula, 189 ranjenih; 1. jugoslovenska brigada 88 poginulih, 372 ranjena; Artiljerijska brigada 7 poginulih, 17 ranjenih - ukupno 5. divizija 315 poginulih i 815 ranjenih, ili ukupno izbačenih iz stroja - 1130 boraca (podaci bez specijalnih jedinica - inžinjerijskog bataljona, čete za vezu i dr.). Ove brojke same za sebe govore koliko je bila teška i žilava borba za osvajanje Brčkog, ovog upornog branjenog neprijateljevog mostobrana na desnom boku Srijemskog fronta. Eto, iako je sloboda bila na vidiku, podaci o gubicima samo u 5. diviziji na Brčkom još su jedno veliko svjedočanstvo kolike su žrtve morale da se daju sve dok i posljednja stopa naše zemlje nije bila oslobođena. Među tim žrtvama palo je na desetine oficira i podoficira, koji su, sa 5. divizijom prešli dugačak put, od formiranja njihovih brigada u Bosanskoj krajini.

Za tri dana koliko su brigade 5. divizije ostale u Brčkom i njegovoj bližoj okolini, preduzet je niz poslova od štabova, na sređivanju jedinica poslije tako teških borbi i tolikih gubitaka, kao i na organizovanju i normalizaciji prilika za rad i život u oslobođenom gradu i okolini. U jutarnjim satima 8. aprila, stigla je u grad i jedna grupa drugova, partijskih radnika, Brčaka, kao i komandant Dapčević, sa nekoliko oficira, koji su ga pratili dok se nalazio sa Južnom grupom divizija.

FORSIRANJE SA VE

Pored intenzivnih priprema za forsiranje rijeke Save koje je započelo već odmah u jutranjim satima 8. aprila, hitan zadatak na kojem smo bili angažovani bio je da se, pored organizacionog i kadrovskog sređivanja četa i bataljona, izvrši maksimalno moguća popuna brigada omladincima iz Brčkog i okoline. Radi toga naši vojni kadrovi i drugovi iz pozadine razvili su veoma živ rad na održavanju sastanaka sa narodom, a naročito s omladinom. To je ubrzo dalo dobre rezultate. Za tri dana koliko smo ostali u Brčkom, u brigade naše divizije došlo je više desetina mladića, dobrovoljaca.

Na sređivanju prilika u oslobođenom gradu prvo je trebalo zaštititi sve trgovačke i druge radnje i preduzeća od eventualne samovolje i pljačke, što se u ovakvim prilikama znalo često događati, zatim, da što prije počne

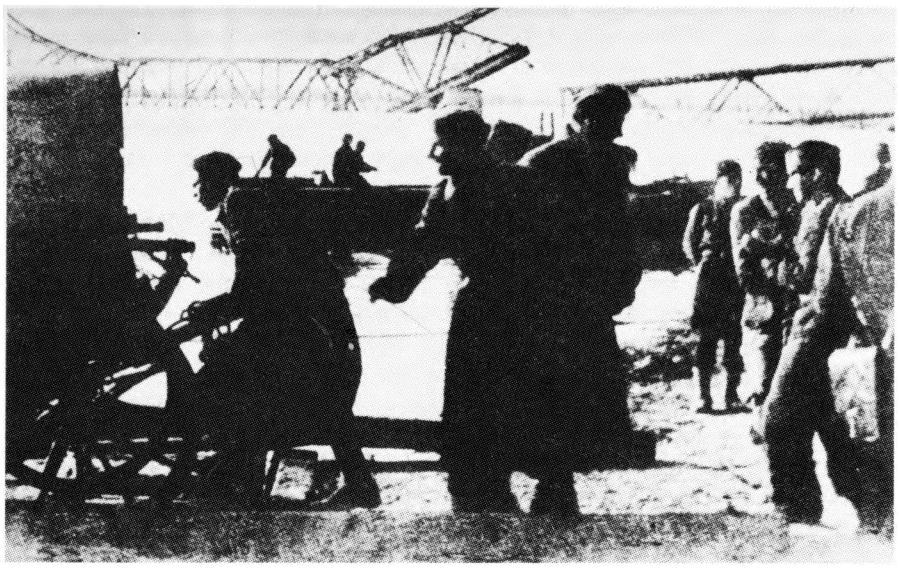

Prevoženje jedinice 5. divizije preko r. Save kod Brčkog

funkcionisati nekakva mjesna vlast i uredovanje gdje se mogu građani obraćati itd. Komanda mjesta, već u toku dana, otpočela je rad.

Drugovi koji su sišli u grad pružili su nam dragocjenu pomoć, tako da smo se mi iz jedinica više mogli posvetiti radu u brigadama. Oni su preuzeli gotovo sve poslove sređivanja pozadine, svakako, i uz našu pomoć. Za nas u 5. diviziji bilo je od posebne važnosti što su pozadinci, kako smo ih zvali, preuzeli na sebe istragu nad pojedinim saradnicima ustaša i Nijemaca koji su nastojali da se zamaskiraju i prikriju. Treba reći da je bilo i takvih, i to ne baš mali broj, koji su naš ulazak u Brčko posmatrali iza zatvorenih prozora i koji su se bojali susreta sa narodnim borcima. Ali, narod Brčkog i okoline u ogromnoj većini dočekao je raširenih ruku naše borce, pomagao da se takvi otkriju, i da ne umaknu pravednom sudu. Na ulicama oslobođenog grada narod je sa svojim oslobodiocima zaigrao kozaračko kolo. Dobrovoljno i masovno javljanje mladića u brigade najbolje to potvrđuje.

Trećeg dana našeg boravka i svestrane aktivnosti u Brčkom, general Dapčević naređuje da 5. divizija, 10. aprila, u prvim večernjim satima otpočne prelaz preko rijeke Save. Istovremeno, on naređuje grupi pod komandom generala Đoke Jovanića da napadne i očisti neprijatelja na lijevoj obali Save u Gunji i drugim selima, kako bi 5. divizija sa manje žrtava izvršila forsiranje rijeke.

Na osnovu primljenog naređenja Štab 5. divizije 10. aprila detaljno je razradio plan za prijelaz preko Save. Prva jugoslovenska brigada dobila je zadatak da padom mraka otpočne prijelaz na dva mjesta: pored srušenog mosta i četiri kilometara uzvodno, kod Pmjatovića stana. Prva krajiška imala je zadatak da s automatskim oružjem i minobacačima tuče Gunju i lijevu obalu Save, i da tako štiti prebacivanje 1. jugoslovenske brigade.

170 Artiljerijska brigada rasporedila je topove južno od grada, također, sa za-

datkom da tuče neprijateljeve položaje preko Save. Prvoj jugoslovenskoj brigadi pridodat je divizijski inžinjerijski bataljon. Osmatračnica Štaba 5. divizije nalazila se na zgradi gimnazije.

Četvrta brigada će se, kao divizijska rezerva, prebaciti poslednja preko Save.

Brigade su bile spremne za izvršenje postavljenog zadatka već u popodnevnim satima. Pored vojničke, izvršena je i temeljita politička priprema u svim četama 5. divizije. Jer, ništa se nije smjelo prepustiti slučaju. U naređenju Štaba Divizije, pored ostalog, stajalo je i ovo: »Upozoravamo sve štabove i staiješinski kadar da je operacija naših snaga zajedno sa snagama 6. i 11. divizije smišljena na opštem planu radi brže likvidacije Srijemskog fronta i da naše staiješine moraju uložiti krajnje napore i umiješnost za potpuno postignuće postavljenog zadatka«.

Kako je naređeno, tako je i izvršeno. Prva jugoslovenska prešla je Savu na određenim mjestima od 19,30 do 24 sata. Prva krajiška završila je prebacivanje u 3 sata 11. aprila, 4. krajiška u 11 sati takođe 11. aprila, Iza 4. do noći Savu je prešla i Artiljerijska brigada, kao i svi prištapski dijelovi Štaba 5. divizije.

Time je borba 5. divizije za oslobođenje Brčkog i kratak boravak u tom gradu uspješno završena. To je bila moja prva veća vojna operacija u kojoj sam učestvovao i sarađivao zajedno sa novim komandantom 5. krajiške divizije, general-majorom drugom Radomirom Babićem, i poslednja u mome četvorogodišnjem vojevanju, jer sam nakon pet dana poslije prelaska Save napustio svoju 5. krajišku NOU diviziju, u kojoj sam proveo punih 25 mjeseci na dužnosti političkog komesara, i otišao na novu dužnost.

Dvadeset prva s'rpska udarna divizija na Sremskom frontu i u završnim operacijama[11]

Vlado Bajić[2]'

Dvadeset prva srpska udarna divizija formirana je 21. maja 1944. godine. Sačinjavali su je 4. i 5. a od septembra iste godine i 31. brigada. U njenom sastavu nalazila se od avgusta do decembra 1944. godine 2. proleterska, a od početka decembra 1944. do sredine januara 1945. i 21. brigada.

Njenu 4. i 5. brigadu sačinjavali su prvoborci i stari borci Toplice, Rasine i Jablanice, ratnici sa bogatim borbenim iskustvom i visokim moralom. To se može reći i za 31. brigadu, koja je formirana od prvoboraca i starijih boraca Kosmajskog (i šire Šumadijskog) kraja, koji su do formiranja brigade dejstvovali u odredima. Masovna popuna divizije izvršena je, kao i kod ostalih divizija 1. armijske grupe, iz Šumadije i šireg rejona Beograda pred beogradsku operaciju i u toku njenog izvođenja. Prema svemu, Divizija je spadala u red iskusnih i borbenih, starih divizija NOVJ. To_ potvrđuju njena dejstva u Južnoj Srbiji u proleće i leto 1944. godine, u Šumadiji, a naročito u beogradskoj operaciji, i, na koncu u jesen 1944. godine na Sremskom frontu.

Za sve vreme od formiranja do bosutskog mostobrana, koji je obrazovala dejstvima u toku decembra 1944. godine, Divizija nije imala odmora ili ozbiljnijeg predaha. U toku borbi u Sremu, podržavana je pridodatim artiljerijskim jedinicama, a njena artiljerija bila je u formiranju tek krajem decembra 1944. godine. U toku borbi na mostobranu, odnosno u toku držanja mostobrana, trebalo je da postupno vrši preoružanje jedinica opremom sovjetskog porekla.

Posle iznenađenja, teških borbi i povlačenja sa mostobrana, 3. januara 1945. godine, (što svakako zaslužuje posebnu istoriografsku i vojnoteorijsku analizu, u šta se ja ovom prilikom neću upuštati), Divizija je povučena iza linija armijskog fronta radi sređivanja i popune. Rasformirana je 21. brigada, a njenim borcima i starešinama popunjene su ostale brigade. Iznenađenje, povlačenje pod vrlo teškim uslovima i žrtve koje je divizija imala na mostobranu, sve je to vrlo teško palo svim borcima, a pogotovo starešinama. Izvršena je smena na komandnim položajima komande divizije. Predstojali su veliki zadaci dovođenje u red jedinica, za šta je trebalo dosta vremena. Međutim, neprijatelj nam nije dozvolio to vreme.

Ofanziva neprijatelja od 17. januara sa težištem na desnom krilu armijskog rasporeda i njegovo izbijanje ka Šidu i Novoj Bapskoj, uslovila je da, pored ostalih armijskih snaga, bude angažovana i 21. divizija, iako je

*) Prilog na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]) Pukovnik, komandant 21. srpske udarne divizije.

Komanda 21. divizije u februaru 1945 (s leva na desno): Vlado Bajić, komandant: Mirko Jovanović, politički komesar, i Milivoje Maksimović, načelnik štaba

bila u toku sređivanja i kakvog takvog odmora. Zadatak divizije bio je da se prebaci na desno krilo armije i zaustavi neprijateljevo nastupanje na pravcu Mohovo - Šarengrad, a zatim da pređe u protivnapad i, zajedno sa ostalim snagama, odbaci neprijatelja na njegove polazne položaje. Do izbijanja prednjih delova Divizije ka Novoj Bapskoj i Šarengradu 18. januara u ranim jutarnjim satima, neprijatelj je već vodio borbu za sela, zauzeo deo Šarengrada (sa starom tvrđavom), koji je vododerinom odvojen od istočnog dela. U protivnapadu neprijatelj je izbačen iz Šarengrada i potisnut ka Mohovu, a zajedno sa 5. divizijom odbačen i od Nove Bapske ka Lovašu. Pošto je pristigla 2. proleterska divizija, naše snage preduzele su protivnapade na čitavom frontu i odbacile neprijatelja do linije Mohovo - Tovarnik - Ilinci. Bilo je još nekoliko pokušaja da se neprijatelj odbaci do linije Sotin - Berak - Komletinci, ali bez uspeha. Iako uvedene u borbu još nesređene i umorne brigade 21. divizije pokazale su veliku srčanost i požrtvovanje u borbi sa neprijateljem u rejonu Šarengrada i u napadima prema Mohovu od 18. do 23. januara.

Neprijateljeva ofanziva od 17. januara izvođena je sa jakim snagama koje su bile zasićene borbenom tehnikom. Ali ta ofanziva zaustavljena je, i neprijatelj je prisiljen na odstupanje krajnjim zalaganjem i velikim požrtvovanjem svih snaga 1. armije. Borci su išli u okršaje bez dvoumljenja. Slika borbi, napada i protivnapada i manevara jedinica bila je impresivna. Ali, najimpresivnija slika bila je dejstvo naše avijacije koja je, to se sigurno može reći, paralisala neprijatelju kretanja ka frontu i manevrisanje po frontu. Nebo nad bojištem 17. i 18. januara ni jednog minuta nije ostalo bez naših jurišnih aviona. Mislim da je naša avijacija bila onaj teg na vagi snaga na frontu, koji je prevagnuo u našu korist.[3>]

Desetog februara divizija je povučena u armijsku rezervu u širi rejon Iloka radi preoružanja i reorganizacije.

U toku februara i u prvoj polovini marta izvršena je reorganizacija, preoružanje i popuna Divizije i izvođena intenzivna, planska obuka jedinica iz najvažnijih radnji potrebnih borcima i jedinicama na frontu. Naročito se nastojalo na obuci tehničkih rodova: artiljerije, inžinjerije i veze. Nova formacija Divizije bila je trojnog sastava sa svim potrebnim formacijskim elementima po uzoru na streljačku diviziju Crvene armije. Imala je u svom sastavu, pored tri pešadijske brigade, još i artiljerijsku brigadu, protivtenkovski i protivavionski divizion, inžinjerijski bataljon, bataljon veze i medicinsko-sanitetski bataljon, pozadinske službe i transportne jedinice. Naoružanje i tehnička oprema bili su sovjetskog porekla. Divizija je imala 140 artiljerijskih oruđa i minobacača od 76 do 122 mm i bila naoružana protivavionskim, teškim mitraljezima, puškomitraljezima, automatima sa brojnim stanjem oko 12.500 ljudi.

Obuka jedinica imala je prvenstveno cilj da borci ovladaju oružjem i oruđima kojima rukuju do najvećeg mogućeg stepena. Izvođene su u svim jedinicama taktičke vežbe od grupe boraca do bataljona, sa težištem na vodnim i četnim vežbama. Izvedena su školska gađanja po jedinicama i nekoliko četnih, odnosno jedno bataljonsko bojno gađanje. Organizovani su kursevi za desetare i komandire vodova sa praktičnim radnjama na terenu.

Kada se o ovim događajima govori u knjizi »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«, ispada kao da je ovom ofanzivom neprijatelj radio šta je hteo i da je stao tamo gde je sam Piammo- [spada kao da je dejstvo naših snaga i sve što su tim povodom one preduzimale bilo bez ikakvog uticaja. Razume se, to nije tačno, već je neprijatelj stao tamo gde smo ga mi na to prisilili.

Kurseve za komandire četa i baterija i više starešine organizovala je armija u Sremskoj Mitrovici. Međutim, najdelikatniju obuku izvele su, i najveće praktične rezultate postigle su, inžinjerijske jedinice. Pored upoznavanja vlastitog naoružanja i borbene opreme, pored obuke o fortifikacijskom uređenju i zaprečavanju položaja, trebalo je upoznati sve vrste neprijateljevog zaprečavanja i obučiti se u otklanjanju prepreka. Obuku o upoznavanju sa sistemom PP i PT minskih polja neprijatelja izvodili su na stvarnim otkrivenim i označenim minskim poljima koja su ostala na ranijim linijama odbrane neprijatelja, ili u otkrivanju još neotkrivenih. Ovakva obuka dala je dvostruke rezultate - obuku jedinica i razminiranje terena u našoj pozadini. U toku obučavanja na stvarnim minskim poljima bilo je dosta ranjavanja, pa čak i poginulih inžinjeraca, pre svega, u otkrivanju neotrkivenih minskih polja i čišćenju terena, ali su zato jedinice na frontu uspešno uklanjale minske prepreke uz minimalne gubitke.

Politički organi radili su predano i intenzivno na moralno-političkom vaspitanju, ali pre svega na razvijanju odgovornosti ljudi za zadatke u obuci, na naoružanju i borbenim radnjama. Organizovane su prigodne priredbe za borce i starešine, a i za građanstvo, prihvatane i ispraćane posete borcima od članova njihovih porodica.

Na kraju, organizovano je forsiranje Dunava u rejonu Ilok - Bačka Palanka, i Neštin - Čelarevo priručnim sredstvima koja su prikupljali, splavovima koje su izgrađivali naši inžinjerci, i monitorima Dunavske rečne flotile Crvene armije. Težište je bilo na ukrcavanju i iskrcavanju. Ta vežba je pomogla 5. brigadi da sa Dunavskom rečnom flotilom izvede sjajan desant u rejon Opatovca pred proboj Sremskog fronta i pruži izvanredan doprinos u proboju fronta i razbijanju neprijatelja u sremskoj utvrđenoj zoni.

Dakle, za vreme od 40 dana koliko je Divizija bila na reorganizaciji, preoružanju i borbenoj pripremi, vrilo je kao u kazanu, čemu je i komanda Armije poklanjala izuzetnu pažnju. I kada je 23. marta izišla na front i posela odsek fronta ispred Šida i Tovarnika, bila je spremna za borbenu upotrebu u onom stepenu, koliko se to maksimalno moglo očekivati. Aktivnosti na borbenoj pripremi nastavile su se i na frontu.

Devetog aprila glavni deo odseka odbrane Divizije preuzela je 42. makedonska divizija, a 21. je posela namenjeni joj odsek - deo fronta za proboj, pa se pristupilo direktnim pripremama proboja. Noć uoči proboja bilo je sve spremno, ali nas je brinula nedovoljna količina artiljerijskih granata (imali smo samo jedan borbeni komplet) i goriva za vučna i transportna vozila (divizija je dobila svega dve tone goriva uz napomenu da nam je to sve do Zagreba).

Zadatak Divizije za proboj Sremskog fronta bio je da posle artiljerijske i avio-pripreme izvrši proboj fronta na odseku k. 141 sevema - k. 141 južna, širine oko 1.200 m i razvija dejstvo po dubini opštim pravcem: Jelaš šuma - Tompojevci - Berak, uništi neprijateljeve snage u prvom pojasu i do noći izbije pred drugi pojas odbrane neprijatelja na liniji Čakovci - Berak. Drugog dana dejstva, 13. aprila, da ovlada drugim pojasom i, razvijajući dejstva po dubini, ovlada do noći prilazima Vinkovcima za koji se, s razlogom, smatralo da će biti utvrđen i branjen jačim snagama u gradu i široj okolini. Za treći dan dejstva, 14. aprila, predviđen je napad i oslobođenje Vinkovaca, čime bi bila savladana Sremska utvrđena zona. Za proboj prvog pojasa i dejstva između prvog i drugog pojasa odbrane nep-

rijatelja, zadaci za Diviziju i sadejstvo sa 1. proleterskom desno i 42. divizijom (makedonskom) levo, bili su precizno određeni; za drugi i treći dan operacije zadaci bi bili naknadno precizirani u meri koliko bi to situacija zahtevala. Za izvršenje dobijenog zadatka Divizija je bila ojačana tenkovskim bataljonom 2. brigade. Artiljerijska i avio-podrška divizije do dubine 4-5 km vršena je po planu komande Armije.

Borbeni poredak divizije postrojen je u tri ešelona. Prvi ešelon (4. brigada) imala je zadatak da ovlada osnovnim položajem neprijatelja na dubini do 2 km, a zatim delom snaga oslobodi selo Lovaš. Posle oslobođenja Lovaša da produži dejstva opštim pravcem s. Mikluševci - s. Čakovci i prema razvoju situacije ovlada drugim pojasom odbrane neprijatelja 'na svom pravcu nastupanja. Drugi ešelon (31. brigada) bila bi uvedena za ovladavanje drugim i rezervnim položajem na glavnom pojasu odbrane; sa linije Lovaš - Jelaš šuma dejstvom opštim pravcem Tompojevci - Berak preuzela bi težišni pravac dejstva divizije. Tenkovski bataljon imao je zadatak da posle ovladavanja prvom tranšejom i proširenjem prolaza kroz minska polja od 4. brigade, uđe u borbu i podrži prvi a zatim drugi ešelon Divizije u izvršenju njihovih zadataka.

Treći ešelon (14. brigada 48. makedonske divizije) imala je zadatak da krećući se za drugim ešelonom bude spremna za upotrebu na drugom pojasu u rejonu Berak ili prema razvoju situacije, ranije ili kasnije. Ovom brigadom Divizija je bila ojačana umesto njene 5. brigade, koja je izuzeta iz divizijskog sastava da kao zaseban elemenat borbenog poretka Armije, monitorima Dunavske rečne flotile Crvene armije, izvede desant preko Dunava u rejon između sela Opatovca i Sotina noću između 11. i 12. aprila.

Artiljerijske jedinice divizije učestvovale su u artiljerijskoj pripremi proboja po jedinstvenom planu komande armije, a zatim je Artiljerijska brigada kao divizijska artiljerijska grupa imala podržavati dejstva brigada po planu komande divizije.

U prethodnim pripremama polazni položaji za proboj urađeni su tako da su prvi i drugi ešelon Divizije bili u rovovima prikriveni od osmatranja i dejstva neprijatelja. Noću 10/11. i u toku dana 11. aprila bataljoni prvog ešelona, kopajući približnice punog profila, približili su se prvoj neprijateljevoj tranšeji na jurišno odstojanje, ponegde i na 50 m od neprijatelja. Radi dovođenja neprijatelja u zabunu ovakve radnje izvođene su na više odseka i na širokom frontu Armije. Ali, najveći uspeh u pripremi postigle su inžinjerijske jedinice koje su napravile i obeležile dovoljan broj prolaza u minskim poljima neprijatelja. I kada su posle, kratke ali impresivne artijerijske a zatim avio-pripreme, prvi ešeloni obeju divizija izvršili jednovremeno silovit juriš, prepreke ih nisu ometale. Gubitaka na minskim poljima kod 21. divizije nije bilo. Ubrzo je savladana prva tranšeja i dok je
4. brigada vodila borbu za drugu, krenuo je punom brzinom borbeni poredak Tenkovskog bataljona, koji je bio maskiran oko 1 km u dubini našeg rasporeda, prošao kroz prolaze na minskim poljima i prvu tranšeju i, već na drugoj, ušao u borbeni poredak 4. brigade, koga je snažno povukao napred. Pošto se pribrao, neprijatelj je davao snažan otpor sa dosta brojnih punktova na međupoložajima i rezervnim položajima, a naročito u selu Lovaš, u kojem je bio odsečen i tek u popodnevnim časovima savladan i iz rejona Jelaš šume. Na tome prostoru uveden je drugi ešelon (31. brigada) koja je, podržana glavninom Tenkovskog bataljona, preuzela od 4.

Ulazak jedinica 21. divizije u Vinkovce

brigade dejstva na osnovnom pravcu Divizije. Deo snaga 4. brigade produžio je nastupanje na desnom krilu drugog ešelona, a glavnina je vodila borbu za Lovaš. Do pada mraka obe brigade ovladale su drugim pojasom odbrane i prednjim delovima izbile pred sela Negoslavci - Petrovci - Jankovci. Otpor neprijatelja na drugom pojasu bio je slab i neorganizovan, jer su njegove glavne snage razbijene, uništene i zarobljene na glavnom pojasu i u međuprostorima, a deo divizijskih rezervi bio je angažovan i paralisan u borbi na mostobranu koji je obrazovala 5. brigada. Brzina nastupanja ešelona Divizije uslovili su da razbijene neprijateljeve snage, koje su se pokušavale prikupljati i organizovano povlačiti i probijati, nisu uspevale i bile su uništavane ili zarobljavane od rezervi drugog ešelona Divizije i delova trećeg ešelona. U jednom momentu na prostoru između Tompojevaca i Berka i Štab Divizije se iznenadno našao u situaciji da sa svojim delovima i zaštitnom jedinicom prihvati borbu sa jednom grupom od oko 150 neprijateljevih vojnika.

Nastavljajući dejstva 13. aprila prvobitnim borbenim poretkom u prepodnevnim časovima, jedinice Divizije oslobodile su sela Negoslavce, Petrovce i Jankovce, koje su branili manji, zaštitnički delovi neprijatelja. Snažan otpor neprijatelj je pružio na spoljnoj odbrani vinkovačkog rejona, u s. Nuštaru i Ceriću, a zatim u selu Ostrovu, sevemo od grada. Poslije privlačenja artiljerije i sređivanja borbenog poretka jedinica, izvršen je napad na Nuštar i Cerić, a zatim manevar ka selu Ostrovu za obuhvat grada i, nakon višečasovne borbe, neprijatelj je savladan i otpočeo je direktan napad na grad Vinkovce u sadejstvu sa 48. makedonskom divizijom, koju je Štab 1. armije, kao svoj drugi ešelon, usmerio na taj zadatak. Oštre borbe vođene su naročito za železničku stanicu i na velikom broju utvrđenih punktova u samom gradu. Ali, neprijatelj nije mogao odoleti naletu naših divizija potpomognutih zadivljujućom hrabrošću i snalažljivošću naših tenkista; osvajana je ulica po ulica, blok po blok, ali brzo i odlučno, pa je 177

u prvi sumrak grad bio slobodan, a ostaci neprijatelja povukli su se prema Vrpolju i Đakovu.

U toku nastupanja manifestovali su se rezultati obuke jedinica u pripremi za proboj. Na primer, zbog brzog nastupanja pešadije trebalo je brzo menjati vatrene položaje artiljerije, a naročito pukovskih, odnosno brigadnih baterija, koje su sa zadivljujućom brzinom iz galopa zaprege zaustavljale i, rekao bih, da još nisu ni otkačili oružja, vozači su sa zapregama u galopu odlazili u zaklon, a oruđa već dejstvovala na neprijatelja. Pošto su 1. i ostale divizije do tog vremena izvršile postavljeni zadatak, savladana je sremska utvrđena zona za dva dana borbi, umesto za tri kako je planom bilo predviđeno, i stvoren je širok prostor za dejstva ka Brodu i Đakovu i u susret jedinicama 3. armije. Gubici Divizije u ova dva dana borbe bili su 71 poginuo i 416 ranjenih boraca i starešina. Broj ubijenih neprijateljskih vojnika nije ustanovljen ali je Divizija zarobila 940. Naši gubici su minimalni s obzirom na rezultate koji su ostvareni. Tenkovski bataljon izgubio je dva tenka u borbi za Lovaš i po jedan u selu Čakovci i u Vinkovcima; sva četiri tenka izbačena su iz stroja protivtenkovskim sredstvima neprijatelja; na minskim poljima tenkisti nisu imali gubitaka, a to je najbolja potvrda efikasnosti i umešnosti naših inžinjeraca koji su, zaista, majstorski ovladali svojim poslom.

U borbi za Vinkovce u sastav Divizije pristigla je 5. brigada, a iz sastava Divizije izišla je 14. brigada 48. divizije. Za dalje nastupanje Divizija je bila kompletna u svom formacijskom sastavu. Iz njenog sastava izišao je Tenkovski bataljon.

Još u toku borbe za Vinkovce, na komandno mesto divizije, na zapadnoj ivici Nuštara, stigli su načelnik Štaba 1. armije, general Morača i predstavnik Generalštaba, general Hamović i upoznali se na licu mesta sa stanjem na frontu 21. i 48. divizije. General Morača izdao je usmenu zapovest za dalja dejstva Divizije. Dvadeset prva divizija dobila je zadatak da 14. aprila ujutro razvije dejstva opštim pravcem Vinkovci - Đakovo i do noći ovlada selima na prilazu Đakovu. Desno !. proleterska divizija, koja je imala zadatak da delom snaga dejstvuje u susret 3. armiji, sa jednom brigadom dejstvovala bi desno od 21. divizije ka selu Gorjanci, a levo 48. makedonska divizija dejstvovala bi opštim pravcem Vinkovci - Vrpolje. Za dalje nastupanje snabdevenost Divizije bilo je zadovoljavajuće streljačkom municijom i minama za minobacače. Međutim, artiljerijske granate, kako za artiljerijsku brigadu i protivtenkovski divizion, tako i za brigadne baterije, bile su na izmaku i njih je trebalo štedeti.

U osvit zore 14. aprila otpočelo je nastupanje divizije koje se odvijalo, manje-više, u četnim kolonama i skoro bez zastoja, uz slab otpor neprijateljevih zaštitničkih delova, sve do prilaza Đakovu, gde je neprijatelj pružio jači otpor i u taktičkom i vatrenom pogledu. Divizija se razvila u borbeni poredak sa 4. i 31. brigadom u prvom, i 5. brigadom u drugom ešelonu i otpočela borbu za prilaze ka Đakovu. Nakon dvočasovne borbe neprijatelj je proteran i naše snage su pred mrak izbile na periferiju grada; otpočela je borba za grad. Đakovo je branio 65. puk njemačke 22. divizije; tu se nalazio i Štab te divizije sa svojim samostalnim jedinicama. Neprijatelj se žestoko branio i nije dozvoljavao našim snagama da iz pokreta ovladaju gradom. Ipak, u prvim noćnim satima naše snage ovladale su većim delom grada. Neprijatelj je iz nekoliko otpornih tačaka, povezanih vatrenim sistemom, osujetio potpuno oslobođenje Đakova. Nastao je predah u kojem je u posleponoćnim satima neprijatelj doveo 16. puk 22. divizije,

Borci 21. divizije krenuli su u proboj Sremskog fronta

koji je bio u rezervi, ojačan jednim divizionom artiljerije i odmah prešao u protivnapad. Naše snage nisu otkrile pristizanje neprijatelja i nisu bile spremne za njegov protivnapad. Nastale su vrlo oštre, a na nekim tačkama i dramatične borbe. Naše snage izbačene su iz grada, pa su prihvaćene na polaznim položajima. Neprijatelj nije produžio dejstvo van grada; njemu se žurilo na druge ugrožene tačke, pa, pošto je stabilizovao odbranu grada, izvukao je 16. puk s ojačanjima i uputio ga na nove zadatke u dubini njegove odbrane.

U ovom okršaju obe strane pretrpele su velike gubitke. Mi smo imali 150 poginulih boraca i starešina do tada.

Već je rečeno da je Đakovo branila 22. divizija bez dva puka, gde se nalazio i njen štab, dakle, jedna od dve težišne tačke u odbrani prilaza Slavonskom Brodu i omogućavanju izvlačenja delova Grupe armija »E« iz Bosne u rejon Broda (glavne otporne tačke u odbrani neprijatelja na prilazima Brodu bile su rejon Vrpolje - Striživojna i rejon Đakovo). Dvadeset druga neprijateljska divizija, u ovoj situaciji sigurno nije oskudevala u naoružanju i borbenim potrebama, što se dalo naslutiti na osnovu žestine njenog otpora i vatre. A kako je već napomenuto, mi smo u to vreme već oskudevali u artiljerijskim granatama.

U nastupanju od Vinkovaca nismo imali sigurnih podataka o neprijatelju na tzv. Krešimirovoj liniji, koja se protezala od Našica i Đakova i Striživojne na Savu. Verovali smo da neprijatelj nema značajnijih snaga na toj liniji, pa smo čak mislili da ćemo naići na njegove ostatke iz sremske utvrđene zone. U tom uverenju bili smo i onda kada smo se 14. aprila uveče već bili dohvatili grada. Međutim, nismo imali podataka niti smo računali, a to smo morali da imamo u vidu, da neprijatelj izvlačenjem snaga iz Bosne u rejon Broda usmerava ih na posedanje i odbranu za njega vitalnih linija.

Pripreme za obnavljanje napada na Đakovo, vršene su 15. aprila i uveče otpočele su napad 21. i 6. proleterska divizija. Oštre borbe vođene su naročito 16. aprila da bi do 21 sat uveče neprijatelj bio savladan i grad oslobođen. Ukupni gubici 21. divizije u rejonu Đakova iznosili su 172 poginula borca i starešine i veći broj ranjenih. O broju neprijateljevih poginulih vojnika i starešina nemam tačnih podataka, a zarobljeno je 622 neprijateljeva vojnika, iz raznih nemačkih i kvislinških jedinica.

Kada je Divizija napustila Đakovo 18. aprila ujutro, u gradu je ostao politički kurs Divizije i neki pozadinski delovi. Kursisti sa svojim rukovodiocem i narodom Đakova sahranili su na jednom mestu, ali pojedinačno i sa nadgrobnim oznakama 172 borca i podigli im spomenik sa simboličnim natpisom da su to poginuli borci 21. srpske udarne divizije, pali u borbi za slobodu otadžbine na tlu bratske Hrvatske. Ovo je jedinstven primer da je još u toku NOB podignuto spomen-obeležje palim borcima. 179

Odbrana Pete krajiške divizije na Sremskom frontu[0]

General-potpukovnik, Milan N. Zorić[2)]

U 5. krajiškoj diviziji bile su 1, 4. i 10. krajiška brigada, a divizija je bila u sastavu 1. proleterskog korpusa, a posle 1. armije. Nastupajući od Aranđelovca ka Beogradu, divizija je popunjavala svoje jedinice. U njih je stupalo mnogo omladinaca iz okoline Beograda, a i iz samog Beograda posle njegovog oslobođenja. Ti omladinci nisu imali ni osnovno znanje iz vojnih veština, nisu imali nikakvog ratnog iskustva. Jedino su posedovali raspoloženje za borbu, patriotski mladalački zanos, koji je kod njih ispoljavan u euforičnim raspoloženjima i preziranju smrti. O toj omladini Tito je rekao:

»Nikada neće biti moguće dovoljno ocijeniti tu ulogu koju je omladina Jugoslavije, a u prvom redu omladina Srbije odigrala u ovoj velikoj oslobodilačkoj borbi za opstanak slobode naših naroda.

Kad idu u borbu ljudi, vojska koju je država stvorila, odrasli ljudi, onda je to dužnost prema svojoj otadžbini, onda je to dug svakog građanina i rodoljuba, ali kad bez mobilizacije, dobrovoljno, djeca od 12, 14, 15 i 16 godina idu u borbu, znajući da će u njoj poginuti, onda je to više nego dug prema domovini, onda je to nadčovečanski heroizam mladih ljudi, koji žrtvuju sebe, iako još nisu upravo ni stupili u život - da bi buduća pokoljenja bila srećna... «[3)]

U oslobođenom Beogradu i drugim mestima Srbije nalazilo se mnogo Slovenaca, koji su u leto 1941. iz Štajerske i Gorenjske proterani u Srbiju. U težnji da što više ljudi iz oslobođenih krajeva Jugoslavije učestvuje u borbi protiv okupatorsko-kvislinških trupa, Vrhovni štab NOV i POJ naredio je 8. novembra 1944. Komandi mesta Beograd da sačini spisak svih Slovenaca koje je mobilizacijski odsek Komande pozvao i da ga dostavi Vrhovnom štabu da bi se u Beogradu formirala slovenačka brigada, koja bi ušla u sastav 1. proleterskog korpusa. Stoga je naređeno da se mobilisani Slovenci ne upućuju u druge jedinice.[4)] U Beogradu je tada postojao odbor Osvobodilne fronte slovenskoga naroda, koji je imao oko 35 pododbora u raznim mestima Srbije. Odbor je preuzeo zadatak da prikuplja Slovence - dobrovoljce za formiranje slovenačke brigade. Ali, brigada nije formirana, već bataljon, koji je imao 300 boraca.

Prikupljeni Slovenci bili su smešteni u blizini zgrade - baraka u kojima su se nalazile jedinice 1. krajiške brigade. Kad je 1. krajiška brigada

Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[21] Potpukovnik, komandant 39. divizije 5. korpusa.
[3>] »Politika« od 25. februara 1975. godine.
[4>] Naređenje Vrhovnog štaba od 8. novembra 1944. godine; Arhiv VII, k. 15, br. reg. 47-1.

u 6.00 sati 30. novembra 1944. krenula iz Beograda u Srem, u njen sastav ušao je Slovenački bataljon, kao njen 5. bataljon.[5]' Nemci su tada držali front na liniji Ilok - Erdevik - Martinci.[6]'

Prva krajiška brigada, čim je stigla do odbrambene linije Nemaca u Sremu, stupila je s njima u borbu i pomerala se napred uporedo sa kretanjem jedinica 1. proleterskog korpusa. U 15.00 časova 9. decembra stigla je u selo Đeletovce. Prvi, 2, 3. i 4. bataljon sa artiljerijskom baterijom iz Đeletovaca otišli su na položaj, a drugi brigadni delovi ostali su u Đeletovcima.[7]' Kod sela Slakovaca, istoga dana, došlo je do borbe sa Nemcima. Sutradan je borba nastavljena. Borci 1. krajiške brigade nisu do tada učestvovali u borbi u takvim uslovima. Zemljište je bilo ravno, a neprijatelj u rovovima međusobno povezani saobraćajnicama. Noći su bile hladne, zemlja vlažna, u rovovima blato, a u kanalima voda dublja od metra. Neprijatelj je čvrsto držao položaje i pružao veoma jak otpor. Toga dana 1. krajiška brigada imala je 12 mrtvih i 45 ranjenih boraca i rukovodilaca. Oko 200 boraca i rukovodilaca izbačeno je iz stroja zbog promrzlih i natečenih nogu, što je bila posledica hladnoće.[8]' Usled toga, bataljoni 1. krajiške brigade koji su učestvovali u borbi povučeni su u selo Nijemce na odmor, a 5. bataljon je preuzeo položaje prema naprijatelju.[9>] Delove 1. krajiške brigade 19. decembra smenile su na položajima bugarske jedinice, i brigada se prikupila u selu Nijemci.[10]'

Prvi proleterski korpus napadao je neprijateljske položaje i primoravao neprijatelja da se postepeno povlači, a 14. i 15. decembra izveo je napad na ćelom frontu. Svojim levim krilom uspeo je da odbaci neprijatelja na domak sela Otok.[11]' Od daljeg nastupanja je odustao, i naredio da se dostignuta linija Bosutske šume - Otok - Orolik - Sotin, koju je neprijatelj ranije utvrdio i poseo, što bolje utvrdi.

Oslobođenjem velikog dela Jugoslavije, narastanjem jedinica NOV i POJ i prenošenjem težišta vojnih operacija na pretežno ravno zemljište stvoreni su uslovi i za organizacijske promene u jedinicama. Stoga je Vrhovni komandant 1. januara 1945. izdao naredbu da se 1. proleterski korpus reorganizuje u 1. armiju.[12]' U sastav 1. armije ušle su i 1. proleterska,
5. krajiška, 6. lička, 11. udarna, 21. srpska divizija i 1. konjička brigada. Štab 1. armije preduzeo je mere vezane za preoružanje svojih divizija, organizovanje i sređivanje rodovskih jedinica.

Ispred fronta 1. armije u Sremu početkom januara 1945, nalazio se
34. armijski korpus. U njegovom sastavu bile su sledeće jedinice: 11. vazduhoplovna poljska, 117. lovačka, 41. pešadijska, 7. SS divizija, divizija za naročitu upotrebu »Stefan«, Pukovska borbena grupa 264. divizije, Borbena grupa »Skenderbeg«, Borbena grupa »Burgemajster« i 3. i 12. ustaško-domobranska divizija tzv. NDH.[13)]

[5>] Naredba 5. krajiške divizije za 5. februar 1945. godine; Arhiv VII, k. 791 A, br. reg. 12/1-1.

[6>] »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.«, knj. 2, str. 498; izdanje VII JNA, 1965. godine.

[7>] Dnevnik 1. krajiške brigade; Arhiv VII, k. 787 A, br. reg, 24/45-6.

[8*] Isto.

[91] Isto.

[10)] Isto. »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.«, knj. 2, str. 498; izdanje VII JNA, 1965. godine.

»Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.«, knj. 2, str. 498; izdanje VII JNA 1965. godine.

[12>] Obaveštenje 1. armije od 11. 2. 1945. godine; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 18, strana 41. (U daljem: Zbornik 1, 18, 41).

[13>] »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije«, knj. 2, str. 502.

Jedinice 5. krajiške divizije u toku borbi za oslobođenje Brčkog

Izbijanje prednjih delova 1. armije do železničke pruge Vinkovci - Brčko Štab grupe armija »E« ocenio je kao opasnost za izvlačenje svojih snaga i materijala sa prostora južnije od Save, pa je naredio 34. armijskom korpusu da pređe u napad, odbaci nazad 1. armiju i uspostavi front na r. Bosut i u Bosutskim šumama. Na delu fronta koji je neprijatelj odlučio da napadne nalazila se i 21. srpska divizija. Ona je u 3,30 časova 3. januara napadnuta i primorana na povlačenje, pa se istoga dana povukla i prebacila na levu stranu Bosuta.[14)]

U vezi sa tim neprijateljevim uspehom, a da bi se onemogućio dalji prodor, naređeno je da sve jedinice »izrade što bolju odbrambenu liniju na prvim položajima. Istovremeno, pristupilo se izgradnji druge odbrambene linije.[15]* Prvoj krajiškoj brigadi naređeno je da odmah počne sa izgradnjom glavne odbrambene linije.[16]' Na taj način trebalo je da se 1. krajiška brigada poveže desno sa bugarskim jedinicama, a levo sa delovima 1. brigade NOVJ, koja je formirana u SSSR-u. Smatralo se da će se tako sprečiti dalje napredovanje neprijateljskih snaga i omogućiti priprema 1. armije za napad na neprijatelja kad se oceni da je nastao pogodan trenutak. Preduzete su i druge mere. Naređeno je da se danonoćno utvrđuju linije na svim položajima, što je naglašavano kao veoma značajno za borbu protiv tenkova.[17]'

Osim toga, preduzete su i mere za iseljavanje nekih tzv. nepouzdanih porodica iz Donjeg Novog Sela, Nijemaca, Đeletovaca, Šidskih i Vinkovačkih Banovaca, Cakovaca, Mikluševca, Tompojevaca, Opatovca i Lovaša, jer je primećeno njihovo djelovanje u korist neprijatelja.[18)]

Noću između 12. i 13. januara 1945. godine 1. krajiška brigada smenila je na položajima ispred Sotina 10. krajišku brigadu. Prvi i 5. bataljon zauzeli su položaje 300-500 m istočno od Sotina i od Dunava do glavnog druma Sotin - Tovamik. Prvi bataljon bio je na levom, a 5. bataljon na

[14]> »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije«, knj. 2, str. 502.
[15]> Naređenje 5. krajiške diviziji: od 4. 1. 1945. godine; Zbornik 1, 18, 10.
[16]) Isto.
17) Naređenje iste divizije od 8. 1. 1945. godine; Zbornik I, 18, 32.
[18]> Naređenje 1. armije od 15. 1 1945. godine; Arhiv VII, k. 786, br. reg. 5-3. Dopis 5. divizije od 15. 1. 1945. godine o iseljavanju sela; Arhiv VII, k. 791 A, br. reg. 7-1.

desnom krilu. Drugi bataljon, posle smene, »uređivao je liniju zapadno od Puste Lipovac«, i od Dunava do druma za Tovamik. Ostali delovi 1. krajiške brigade smestili su se u Opatovac. Štab brigade nalazio se u pusti Lipovac.[19]' Posle smene, 1. krajiška brigada imala je ukupno, prema spisku, 1.851 borca i rukovodioca. Od toga je bilo 66 žena. U boračkim jedinicama bilo je 1.468 muškaraca i 62 žene.[20]'

Nemci su ozbiljno pratili sve šta se zbiva u 1. armiji. Doznali su da je oko 15. januara 1945. nastalo »jedno učvršćivanje i novo formiranje snaga«. Izviđanjem su ustanovili da je iza položaja 1. armije »prikupljena bugarska borbena grupa, koja je prebačena preko r. Dunava ka severu«,[21]' što je stvarno izvedeno.[22]'

Šesnaestog januara 1945. u obilazak Sremskog fronta došao je maršal Tito. Prvo je obišao 1. proletersku diviziju, pa je došao u 5. krajišku diviziju.

O poseti Vrhovnog komandanta položajima 5. divizije, koja se tada nalazila na desnom krilu Sremskog fronta, njen komandant, general-major Milutin Morača, danas general-pukovnik, kaže:

»Izvestio sam druga Tita da imamo podatke da se Nemci grupišu u ovom rejonu. Maršal je na to upitao:

- Šta misliš Morača, gdje bi išle njihove glavne snage prema nama?

Odgovorio sam da bi njihovi tenkovi, svakako koristili tvrdi put koji ide uz Dunav od Vukovara preko Sotina prema Mohovu. Gledajući kartu, drug Tito nas je upozorio da obratimo pažnju na naše krajnje desno krilo i da se čuvamo terena uz Dunav, jer je taj teren izlomljen i pošumljen. Već sutradan će se pokazati koliko je ta opomena bila pravilna... «[23)]

Štab 5. divizije nalazio se u Lovašu.

U 5.00 sati 17. januara 1945. otvorena je jaka artiljerijska i minobacačka vatra na položaje 1. krajiške brigade. To je bio tzv. vatreni nalet, koji je trajao 15 minuta.[24]' Za to vreme, pod zaštitom artiljerijske vatre, neprijateljeva pešadija se približavala položajima 1. krajiške brigade, i odjednom je prešla u juriš. Uspela je da izbaci 1. i 5. bataljon 1. krajiške brigade sa položaja. Na levom krilu brigade ubačen je u borbu njen 2. bataljon. Hitno je naređeno 1. i 5. bataljonu da posednu položaje u Opatovcu. Ali, ti bataljoni, zbog artiljerijske vatre, nisu uspeli da zauzmu položaje na sevemoj ivici Opatovca. U 6.00 sati poseli su južnu stranu sela.[25]'

Međutim, neprijatelj je potisnuo jedinice 1. krajiške brigade na treću odbrambenu liniju. Četvrti bataljon povlačio se pored Dunava za Opatovac, a odatle se povukao ka selu Mohovo. Treći bataljon povlačio se cestom prema Tovamiku, a 2. bataljon, pružívši žestok otpor kod ciglane, k. 103, na putu za Tovamik, bio je primoran da se povuče u selo Lovaš i, dalje, na salaš A. Lenca. Prvi i 5. bataljon pružili su otpor na periferiji sela Opatovac, ali ih je neprijatelj odbacio i morali su sepovući kaselu Lovaš. Za povlačenje iskoristili su rov koji je bio iskopan dužjaruge između Opatovca i Lovaša. Neprijatelj je u 7.00 sati zauzeo Opatovac, a

[19]* Dnevnik 1. krajiške brigade za 1945. godinu; Arhiv VII, k. 787 A, br. reg. 3, fase. 8.
[20]> Brojno stanje 5. krajiške divizije 15. 1. 1945. godine; Arhiv VII, k. 784 A, br. reg. 5—1/1.
[21)] Pismena izjava bivšeg nemačkog potpukovnika Osvalda Rezingera, načelnika Operativnog odeljenja nemačke Grupe armija »E«. Nalazi se u VII JNA.
[22]> »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije«, knj. 2, str. 499.
[23]> »Politika« od 30. 3. 1975. godine.
[24]> Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade za 1945. godinu; Arhiv VII, k. 787 A, f. 8, dok. 3.
[25]< Dnevnik 1. krajiške brigade; Arhiv VII, k. 787 A, br. reg. 24/45-6.

Ukrcavanje delova 5. krajiške divizije za prevoženje na Sremskom frontu

pred Lovasom ponovo mu je pružen otpor. Međutim, on je u 12.00 časova ušao u Lovaš, a bataljoni 1. krajiške brigade, pretrpevši teške gubitke, povukli su se južnije od salaša A. Lenca.

Posle podne, oko 15.00 časova, prikupili su se 1, 2. i 5. bataljon 1. krajiške brigade i poseli položaje oko kilometar jugozapadnije od salaša A. Lenca, a kad se prikupila cela brigada posela je položaje jugozapadnije od sela Bapska.[26]' Desno je uspostavila vezu sa 10. krajiškom, a levo sa 4. krajiškom brigadom.[27]'

Napad na položaje 1. krajiške brigade izveli su delovi 7. SS i 117. nemačke divizije. Delovi 7. SS divizije pred noć 17. januara ušli su u Tovamik, a sutradan zauzeli su Šid[28]' i skrenuli.ka selu Berkasovu i Gibarcu. Nastupanje delova tih divizija podržavano je sa 19 tenkova, a povlačenje jedinica 1. krajiške brigade štitila je naša avijacija, koja je bila aktivna.[29]'

Štab 1. armije, ocenjujući napad Nemaca 17. januara, zaključio je da je Štab 1. krajiške brigade napravio brojne propuste u rukovođenju jedinicama. To je, prema oceni 1. armije, omogućilo Nemcima da izvrše proboj prve i druge odbrambene linije na sektoru brigade, prouzrokovalo povlačenje cele 5. krajiške divizije, a zatim i ostalih divizija kojima je pretila opasnost da budu odsečene. Zbog toga, i gubitaka koje je jedinica pretrpela, kažnjeni su komandant, politički komesar i načelnik štaba 1. krajiške brigade sa po 20 dana pritvora, obaveštajni oficir sa 10 dana pritvora, a pomoćnik političkog komesara brigade »sa strogim vojničkim ukorom«. Komandant 3. bataljona smenjen je s dužnosti i kažnjen sa 20 dana pritvora.[30]'

[26]> Izveštaj 5. krajiške divizije od 20. 1. 1945. godine; Zbornik 1, 18, 77.

[27]> Relacija 1. krajiške brigade za borbe 17, 18. i 19. 1. 1945. godine; Arhiv VII, k. 784, br. reg. 1-4/3. Relacija 4. krajiške brigade za iste borbe; Arhiv VII, k. 784, br. reg. 1-6/3.

[28]) Dnevno izvešće GSOS NDH za 21. 1. 1945. godine; Zbornik V, 37, 710.

[29]' D[nevr]>ik 1. krajiške brigade; Arhiv VII, k. 787 A, br. reg. 24/45.

30) Naredba 1. armije od 1. 2. 1945. godine; Arhiv VII, k. 792 A, br. reg. 21/2-1.

Dva-tri dana posle neprijateljskog prodora, jedinice 1. armije, izvođenjem protivnapada, uspele su da razbiju prednje neprijateljske delove i povrate Bapsku, Berkasovo, Adaševac, Malu Vašicu, Šid i deo sela Ilinci.[31)] Svim divizijama 22. januara postavljeni su zadaci za dalji napad. Prva krajiška brigada, u opštem protivnapadu jedinica 1. armije, bila je »kao opšta rezerva« 5. krajiške divizije u selu Bapska.[32*] Brigadi je naređeno da organizuje rad na uzdizanju vojnog i političkog kadra, obučavanju vojnika prema odredbama Ratne službe i, posebno, fortifikacije.[33']

Posebna pažnja posvećena je obuci. U okviru praktične nastave borci su se obučavali za kopanje rovova. Izvedeno je i gađanje iz pušaka i puškomitraljeza. Nešto pre toga, 5. krajiška divizija organizovala je minobacački kurs u selu Babska. Na njemu je 1. krajiška brigada imala 2 komandira, dva zamenika komandira, četiri vodnika, šest vođa odeljenja i šest nišandžija. Po završenom kursu, svi kursisti vraćeni su u brigadu.

Povodom 27-godišnjice osnivanja Crvene armije, Štab 5. krajiške divizije organizovao je jednomesečno takmičenje među svojim brigadama.[34*] Takmičilo se u svim oblastima života i rada pojedinca, desetine, voda, čete, bataljona i brigade. Prva krajiška brigada postigla je veoma slabe rezultate. Samo jedna njena desetina i jedan borac imali su uspeha u takmičenju.

Prema izveštaju 1. krajiške brigade, u toj trodnevnoj borbi Nemci su imali 326 mrtvih i više ranjenih vojnika i starešina. Prva krajiška brigada je imala 112 mrtvih, 187 nestalih, 158 ranjenih i sedam promrzlih boraca i rukovodilaca.[35'] Od naoružanja brigada je izgubila: 4 topa, 24 bacača mina, 11 protivtenkovskih pušaka, 2 protivavionska mitraljeza, 10 teških mitraljeza, 48 puškomitraljeza, 147 automata, 67 pušaka, 6 snajperskih pušaka, 37 revolvera, 18 kompasa, 20 konjskih kola i mnogo druge spreme. Posle tih borbi brojno stanje brigade smanjilo se za 532 borca i rukovodioca, pa je ukupno imala 1.319 boraca i rukovodilaca.

Peta krajiška divizija za ta tri dana borbe imala je 434 poginula, 490 nestalih, 727 ranjenih i 12 zarobljenih boraca i rukovodilaca.[36']

Upozorenje Vrhovnog komandanta, dato komandantu 5. krajiške divizije 16. januara 1945, uoči napada Nemaca, nije dovoljno ozbiljno shvaćeno. To se vidi po upotrebi bataljona 1. krajiške brigade u borbi na najopasnijem mestu, jer se nije znalo da je tamo izvršena smena, a znalo se da se Nemci grupišu ispred položaja na desnom krilu divizije! Po svemu sudeći, na položajima prve odbrambene linije bili su samo manji delovi dva bataljona. Njihove glavne snage krenule su na položaje kasno, što je neprijatelj znao da iskoristi, pa je to bila pre borba u susretu, nego frontalna borba. Samo 5. bataljon imao je tada 80 mrtvih.

Zbog nedovoljno ozbiljno shvaćenog Titovog upozorenja, 1. krajiška brigada bila je »potisnuta i donekle dezorganizovana«.[37']

[31)] Isto.

[32'] Naređenje 5. divizije od 22. 1. 1945. godine; Zbornik I, 18, 97.

[33'] Izveštaj 1. krajiške brigade od 1 . 2 . 1945. godine; Arhiv VII, k. 784 A, br. reg. 19-1/1.

[341] Obaveštenje 5. krajiške divizije o takmičenju, Arhiv VII, k. 783, br. reg. 252-3.

[35'] Dnevnik 1. krajiške brigade; Arhiv VII, k. 797 A, br. reg. 24/45-6. Relacija 1. krajiške brigade za borbe 17, 18. i 19. 1. 1945. godine; Arhiv VII, k. 784, br. reg. 1-6/3. Izveštaj 5. krajiške divizije od 20. 1. 1945. godine; Zbornik 1. 18, 79. Dnevno izvešće Glavnog stožera oružanih snaga NDH za 19, 20, 21. i 22. 1. 1945. godine; Zbornik V, str. 37, 703, 707. i 713.

[36'] Izveštaj 5. krajiške divizije; Zbornik I, 18, 79.

[371] Operativni dnevnik 5. krajiške divizije u 1945. godini; Arhiv VII, k. 783 A, br. reg. 1-2.

Da li se samo hrabrošću može ratovati? Iskustva iz 15. korpusa[0]

General-pukovnik, **Vujadin Popović[2]'**

Moja će se diskusija, donekle, razlikovati od ovih prethodnih. Pro-sto zbog toga što smatram da je potrebno spustiti se malo sa stra-tegijsko-operativnog nivoa ubazu, tj. na taktički nivo da se vidi s kakvim su se problemima tamo rvali ljudi ikako su ih rješavali. Da li ću to uspjeti - to je sasvim druga stvar.

General-pukovnik Vujadin Popović, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Radi izvlačenja mogućih is-kustava, pokušaću da ukažem samo na neke elemente koji mogu biti od značaja pri ocjeni u kojoj su mjerius-klađivani naše želje i zadaci sa ob-jektivnim mogućnostima. Pošto je ovo dosta kompleksno pitanje, koje traži i temeljitu obradu, ja bih ovom prilikom rekao kratko o sljedećem:

prvo, o stanju i mogućnosti-ma naših jedinica i komandi pred proboj Sremskog fronta, zatim nešto o ciljevima koje smo postav-ljali i, najzad, o usklađivanju cilje-va sa mogućnostima.

U ocjeni objektivnog stanja polazim, prije svega, od jedinica 15. makedonskog korpusa, jer mi je on bio tu, neposredno na uvidu. Možda su se druge jedinice u Sre-mu nalazile u nešto povoljnijem položaju, pošto su na tom prosto-ru boravile duže, imale više mo-gućnosti da se prilagode novim us-lovima i da u stalnom borbenom kontaktu, nekad i teškim borbama sa neprijateljem više nauče, da ga bolje upoznaju, itd., ali su problemi i u njih, mislim, bili dosta slični i da se mogu izvući slična iskustva.

Prvo, izvršeno je preoružanje jedinica po savremenim formacijama. Po organizacijskoj strukturi, naoružanju, vatrenoj moći, složenosti upotrebe i komandovanja, one su bile kvalitetno sasvim različite od onih koje smo do tada imali. Jedino što u svom sastavu nijesu imale tenkove. Međutim,

') Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]) Pukovnik, politički komesar 15. korpusa 1. armije.

iskustvo i znanje komandi, starješina i boračkog sastava, ni približno nijesu odgovarali predstojećim zadacima i novim uslovima. Situacija je bila tim složenija, što smo mobilizacijom dobili veliki broj mladića bez ikakvog stručnog znanja i borbenog iskustva.

Sad smo se našli pred složenim problemima. Trebalo je savladati tu novu tehniku i njenu taktičku upotrebu, a zatim osposobiti starješine i komande u komandovanju i upotrebi tako složenih sastava. Posebno se nametao zadatak osposobljavanja boraca, starješina i komandi u borbenim dejstvima i taktičkim postupcima u sasvim novim uslovima u frontalnim borbama na ravničarskom i otkrivenom zemljištu, u proboju savremeno organizovane odbrane sa minskim i žičanim preprekama, itd. Pri tome treba imati u vidu da smo pred sobom imali iskusnog i dobro opremljenog protivnika, koji je zbog svoje operativno-strategijske situacije bio prinuđen na upornu odbranu.

Sve se to za nepun mjesec dana, čak da smo raspolagali i sa školovanim i iskusnim kadrovima, nije moglo sasvim uspješno obaviti, tako da su nedovoljno obučene jedinice i komande otpočele proboj i nastavile gonjenje i lomljenje neprijateljeve odbrane. Zato, mislim da pretjeruju oni drugovi koji kažu da su se naše komande i jedinice, u ovim i ovakvim uslovima u kojima smo se našli, u uslovima savremenog ratovanja, mogle ravnopravno nositi sa njemačkim jedinicama. U uslovima partizanskog rata mi smo bili majstori. Međutim, sada, kada govorimo o našim uspjesima u završnim operacijama koji su, van svake sumnje, bili ogromni, treba imati u vidu u kakvoj se strategijskoj situaciji nalazio tada neprijatelj.

Za proboj savremeno organizovane odbrane, a posebno za planirani manevar po dubini, mi nijesmo raspolagali ni odgovarajućim sredstvima podrške. Tačno je da smo za prva dva dana ostvarili izvanredan tempo, ali, naročito kod nekih jedinica, to se postiglo uz velike gubitke. Za takve uslove ratovanja i realizaciju tako postavljenih ciljeva, sredstva podrške bila su vrlo skromna, bez obzira na njihova izvanredna naprezanja. Ona su, istina, bila bogata u odnosu na ono što smo do tada imali, ali ako ih uporedimo sa podrškom kakvu su imale, na primjer, savezničke armije u sličnim zadacima i uslovima, ova je naša bila više nego skromna. Četrdeset i druga divizija, na primjer, makar da je bila na pomoćnom pravcu proboja, ali sa samostalnim odsjekom, ne samo što nije imala ojačanje, nego joj je bio oduzet i jedan dio sopstvene artiljerije, a uz to - i bez tenkovske podrške. Jedna tenkovska brigada, i to bez bataljona, za jednu armiju na čitavoj širini proboja, a kamoli za borbe po dubini, nije bila dovoljna ni za podršku jedinica na glavnom pravcu.

Avio-podrška, takođe, nije mogla, po mojoj ocjeni, zadovoljiti, posebno po dubini, bez obzira, ponavljam, na velika naprezanja. Da bi stvar bila teža, već odmah počelo se osjećati pomanjkanje artiljerijske i minobacačke municije. To se iz dana u dan sve više osjećalo, pa je, na primjer, za liniju Vrpolje - Striživojna, ili za Slavonsku Požegu bila svedena na minimum, ili simbolična, a za Ilovu je praktički nije ni bilo.

Pomanjkanje, neobučenost i nedovoljna opremljenost grupa za otkrivanje i otklanjanje minskih prepreka i nenaviknutost na njih - još više je otežavalo situaciju.

Takvo je, približno, bilo objektivno stanje naših jedinica pred proboj.

Ako se svi ovi elementi uzmu u obzir, mi nijesmo imali uslova za brzo gonjenje i efikasno slamanje neprijateljevih odbrana po dubini bez ri-

Politički komesar 15. korpusa, pukovnik Vujadin Popović sa grupom oficira, januara 1945.

zika od povećanih gubitaka. Armije koje su u svom sastavu imale tenkovske, odnosno motomehanizovane jedinice i potrebna sredstva podrške, bile su u stanju da iz pokreta slamaju otpor protivnika. Međutim, mi smo imali slične želje i ambicije, pa bi bilo interesantno, radi iskustva, ocjeniti i istražiti da li su naši ciljevi i želje bili dovoljno u skladu sa ovakvim našim mogućnostima, kako su se i da li su se u pojedinim etapama operacije ostvarivali ti ciljevi, i da li je to i koliko uticalo na povećanje gubitaka. Treba reći da je moral jedinica, koji je jedan od bitnih činilaca u planiranju, bio izvanredan, zahvaljujući, pored ostalog, i intenzivnom političko-partijskom radu. Ali, to u ratu nije dovoljno. Tim činiocem treba se racionalno koristiti, inače, i on može da se haba.

Zbog izostajanja efikasne podrške pokušavali smo da požurivanjem i jurišima ostvarimo željeni tempo nastupanja i realizaciju postavljenih ciljeva, umjesto nastojanjem na boljoj organizaciji, metodičnosti, boljem korišćenju tehnike i primjeni odgovarajućih taktičkih postupaka. Jedinice su često uvođene po djelovima, onako kako su pristizale. U našem komandovanju, od vrha do dna, nije se dovoljno vodilo računa da se nižim komandama pri napadu na utvrđene linije i objekte po dubini obezbijedi bar najnužnije vrijeme da prikupe jedinice, da izvrše nužnu popunu municijom, odaberu i ostvare planirani manevar, privuku sredstva podrške i daju neophodne zadatke jedinicama. Sve je to uticalo na povećanje gubitaka, a oni su, u svakom slučaju, bili veliki, bez obzira sada na sporove oko tih cifara. Samo od 12. do 15. aprila, u tzv. sremsko-slavonskoj operaciji, 42. i 48. divizija imale su oko sedam stotina poginulih i oko dvije hiljade ranjenih, a do kraja rata - oko pet hiljada izbačenih iz stroja.

Karakteristično je da je gubitak starješina bio veoma izražen. Ovdje ću se sa nekoliko primjera poslužiti ciframa. Dvije brigade 42. divizije samo u toku prvog dana, tj. u proboju, od 107 poginulih i 280 ranjenih,

iz stroja je izbačeno blizu 60 starješina, među kojima 15 komandira i komesara četa, kao i komandant i komesar bataljona. U borbama za liniju Vrpolje - Striživojna jedinice Korpusa imale su oko 1.500 izbačenih iz stroja, skoro dvostruko više nego u proboju. Kod jedne brigade, također, u toku jednog dana, od 33 poginula, 11 su bile staiješine, a od 108 ranjenih 42 su, također, bile starješine. Jedna brigada 42. divizije u toku jedne noći imala je 110 poginulih i 140 ranjenih, od kojih su 43 bile starješine. Sedma albanska (šiptarska) brigada, u toku trodnevnih borbi za ove iste položaje, od 92 poginula i 130 ranjenih, bili su skoro 30 komesara i komandira četa.

Šta nam, zapravo, govore, ovako veliki gubici u starješinama, i kakva se iskustva nameću?

Pored pomanjkanja iskustva, neobučenosti i nesnalaženja, pogotovu u ovakvim uslovima, mislim da razloge za povećani broj gubitaka treba tražiti i u onom o čemu sam već govorio. Pod pritiskom stvorene atmosfere i nastojanja ka bržim prodorima u dubini, za koje nije uvijek bilo objektivnih uslova, staiješine, posebno one niže, osjećajući se odgovornim za izvršenje zadataka, umjesto da traže rješenja u boljem komandovanju, manevru i boljem korišćenju tehničkih sredstava, oni su u složenim situacijama, zbog nesnalaženja, tražili često jednostavnija rješenja. Činili su ono što najbolje znaju - pretvarali se, praktički, u obične borce koji služe ličnim primjerom i predvodili jedinice u juriš.

Na primjer, u borbama duž komunikacije Novska - Banova Jaruga, dajući lični primjer, u jurišu su poginula dva komesara bataljona i ranjen komandant bataljona. Uostalom, svi smo mi imali više hrabrosti nego znanja, ako su u pitanju uslovi savremenog ratovanja. Osim toga, mi smo u našem ratu imali jedan posebno formiran tip starješine. Izrastao kroz borbu, bez šireg, nekad i najnužnijeg vojnostručnog znanja, on je, prije svega, bio hrabar borac, ali ne i uvijek umješan starješina. To je bilo naročito izraženo u posljednjoj fazi rata, kada su, u uslovima narastanja armije, nastale velike potrebe u starješinskom kadru. Svoju nedoraslost i nesnalaženje pokušavao je nadoknaditi hrabrošću. Primjedbe je često primao emotivno i doživljavao ih kao kritiku za neodlučnost i pomanjkanje lične hrabrosti, pa je tražio iješenje, kao što sam već rekao, u predvođenju jedinica na juriš, često bez plana, umjesto da njima rukovodi. Posljedice su, naravno, povećani gubici, pa samim tim i skupi rezultati.

Na kraju, sve ovo što sam dosad rekao bilo je u namjeri da podvučem da je, pored moralnog faktora, iznad svega potrebno maksimalno usklađivanje i svih drugih bitnih činilaca od kojih zavisi uspjeh, imajući pri tome stalno na umu da se sa najmanje gubitaka postignu planirani ciljevi. To nam je i u narodnooslobodilačkom ratu bio strateški cilj, a to bi, u skladu sa našom koncepcijom vođenja rata, morao biti i ubuduće.

1

Petnaesti makedonski udarni korpus u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije[11]

Pukovnik, Boro Mitrovski[2)]

Ubrzo nakon oslobođenja Makedonije, novembra 1944. godine, usledile su opsežne kadrovske, organizacijske i materijalno-tehničke pripreme za osposobljavanje jedinica 15. makedonskog korpusa i dalja dejstva u završnoj ofanzivi naše armije. Naredbu o reorganizaciji jedinica Narodnooslobodilačke vojske Makedonije doneo je Glavni štab Makedonije već 6. decembra. Rasformirani su štabovi dotadašnjeg 16. i Bregalničko-strumičkog korpusa, a reorganizovan je 15. korpus, u čiji su sastav ušle dve udarne divizije - 42. i 48. Prvu su sačinjavale 3. i 16. makedonska i 7. albanska udarna brigada (tada zvana šiptarska), a drugu - 1, 2. i 14. makedonska udarna brigada. Za obe divizije predviđene su i po jedna artiljerijska brigada, čije je ljudstvo ubrzano osposobljavano u Artiljerijskom nastavnom centru u Skoplju.

Uključivanje tri najstarije makedonske brigade u sastav Korpusa - Prve, Druge i Treće, imalo je izuzetan moralno-politički i borbeni značaj. To su bile jedinice velikog ratnog iskustva, koje su se proslavile u dotadašnjim borbama protiv okupatora i kvislinških snaga, naročito u vreme februarskog pohoda, u slamanju prolećne ofanzive nemačkih i bugarskih fašističkih okupatora u istočnoj, južnoj i zapadnoj Makedoniji, i konačno

- u završnim operacijama za oslobođenje Makedonije u kojima su se, takođe, istakle i ostale brigade ovog korpusa. Za mlade i nove borce koji su se dobrovoljno uključili u sastav Korpusa ili su u međuvremenu mobilisani, organizovana je borbena, stručna i moralno-politička obuka u trupnom centru u Tetovu. Imajući u vidu predstojeće operacije u sremskoj ravnici, Glavni štab Makedonije organizovao je u Skoplju dva kursa za starešine: oficirski - za više vojne rukovodioce brigadnog i bataljonskog nivoa, i trupni - za komandire četa i vodova.

Kroz jedinice Korpusa prošlo je od 24.000 do 25.000 boraca i starešina. Ako se analizira njegov sastav, može se reći da je 15. makedonski korpus bio u pravom smislu reči korpus bratstva i jedinstva. U njemu je, prirodno, bilo najviše Makedonaca, ali je bilo dosta Albanaca, Srba, Turaka, Muslimana, Vlaha, Roma i pripadnika drugih narodnosti i etničkih grupa Makedonije. Gotovo da nije bilo grada i sela u Makedoniji iz kojeg nije bilo bar nekoliko boraca u sastavu Korpusa. Zahvaljujući angažovanju partijskih i skojevskih organizacija, koje su intenzivno objašnjavale značaj odlaska makedonskih jedinica na front radi učešća u operacijama za konačno jjslobođenje zemlje, taj je zadatak shvaćen kao izuzetna čast i po-

" Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945.«.
[21] Poručnik, operativni oficir u Štabu 15. korpusa.

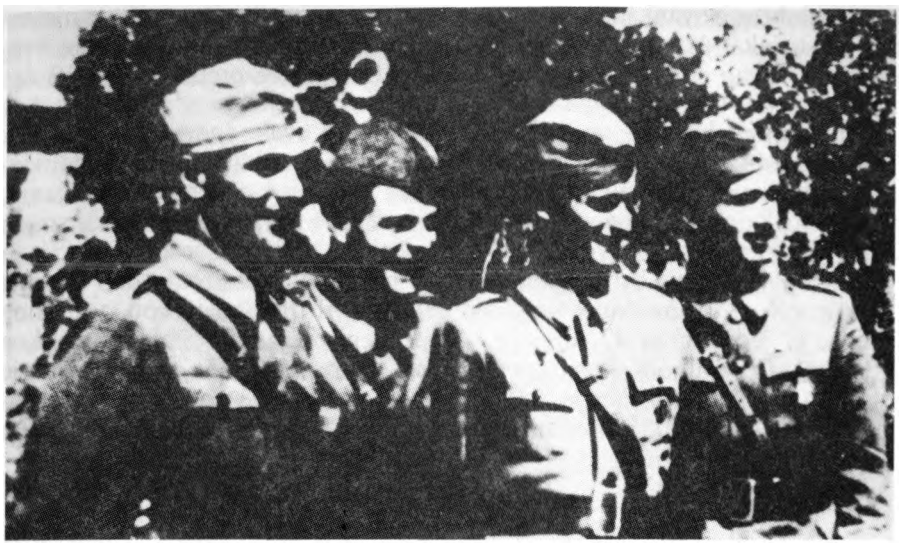

Komanda 42. makedonske divizije na Sremskom frontu

verenje. To potvrđuju i mnogobrojni zahtevi boraca i kompletnih jedinica da budu uključeni u sastav Korpusa, što je već samo po sebi predstavljalo najpouzdaniji pokazatelj visoke patriotske svesti i moralno-političke snage radnih ljudi i građana Makedonije, posebno njene omladine.

Transport jedinica 15. korpusa iz Makedonije u Srem obavljen je od 10. do 16. januara 1945. godine. Prebačene su obe divizije, izuzev artiljerijskih brigada, koje su stigle 1. i 2. marta zbog duže obuke. Korpus je razmešten u Zemun, Staru i Novu Pazovu, Batajnicu, Surčin, Stare i Nove Banovce, a odmah nakon dolaska uspostavljen je kontakt sa organima narodne vlasti i društveno-političkim organizacijama. Zahvaljujući tome, celokupna politička i kulturno-prosvetna aktivnost stanovništva i jedinica odvijale su se koordinirano i prema zajedničkom planu i dogovoru.

Na novoj prostoriji Korpus je reorganizovan po novoj formaciji, a organizovano je i polaganje zakletve (svečane obaveze) u svim jedinicama. Reorganizovanje je završeno do 10. marta. Prosečno brojno stanje brigada iznosilo je oko 1.700 boraca i starešina, a divizija - oko 7.000 ljudi. Za popunu jedinica organizovana je i korpusna dopunska brigada, jačine oko 4.000 ljudi. Do sredine marta pristiglo je i novo oružje i tehnička oprema za obe divizije (od sovjetske armije), što je višestruko povećalo borbeni efekat i vatreni učinak jedinica. Novo oružje imalo je poseban značaj za moralni podsticaj i učvršćenje kohezione snage boračkog i starešinskog sastava i jedinica u celini. Obe divizije su imale, na primer, oko 100 artiljerijskih i minobacačkih oruđa, a sa minobacačima kalibra 82 mm preko 200 oruđa raznih kalibara, što je predstavljalo izuzetnu vatrenu moć za tadašnje uslove ratovanja.

Pripremanje Korpusa za učešće u završnim operacijama zahtevalo je intenzivne vojne i političke pripreme jedinica. Za nepuni mesec dana trebalo je obučiti nekoliko hiljada boraca da rukuju novim oružjem, a još složenija je bila borbena obuka: otvaranje prolaza kroz minska polja, podila-

ženje, sinhronizovani juriš sa dejstvom sopstvene artiljerije, uništavanje otpornih tačaka, utvrđenih objekata, i drugo. Da bi se u tako kratkom vremenu postigao što veći uspeh u obuci, radilo se bez predaha i po 12 časova dnevno. Organizovana su takmičenja između jedinica i pojedinaca u savlađivanju tehnike i upotrebe oružja, gotovo svakodnevno su izdavani bilteni i zidne novine, u kojima su saopštavani rezultati obuke i takmičenja, organizovani su kursevi za starešinski kadar u brigadama, divizijama, pri Štabu Korpusa i Generalštabu Jugoslovenske armije. Pokretačku snagu svih tih zadataka i obavezu činile su partijske i skojevske organizacije u jedinicama. Njihovo brojno stanje bilo je na nivou većine brigada i divizija naše armije, i u prošeku je dosezalo četvrtinu ili trećinu ukupnog brojnog stanja. U jedinicama 42. divizije, na primer, prema izveštaju divizijskog komiteta Centralnom komitetu KPJ od 4. aprila 1945. godine, bilo je ukupno 715 članova Partije, 286 kandidata za članove Partije i 1.057 skojevaca, odnosno 2.058 komunista na oko 7.000 ljudi, koliko je divizija u to vreme imala. Sličan je odnos bio i u 48. diviziji.

PROBOJ SREMSKOG FRONTA

U proboju neprijateljeve odbrane na Sremskom frontu, zajedno sa ostalim jedinicama 1. armije, aktivno su učestvovale i jedinice 15. makedonskog korpusa - 48. i 42. divizija. Prva je (bez 14. brigade, koja je privremeno pridata 21. diviziji do oslobođenja Vinkovaca) zadržana u drugom ešelonu Armije, na pravcu glavnog udara, i uvedena u borbu u zoni prodora 21. divizije prema selima Uača i Šidski Banovci, a 42. divizija je angažovana u pravcu Tovarnika. Kako su obe divizije uvele u borbu sve snage, u divizijsku rezervu su određene prištapske jedinice (što se ne uobičava), ali one nisu upotrebljene u prvim danima borbe.

Ojačana jednim inžinjerijskim bataljonom armijske brigade, i disciplinskim bataljonom 1. armije, ali bez jednog diviziona sopstvene artiljerijske brigade, koji je privremeno pridat 6. diviziji, 42. divizija je dobila zadatak da izvrši proboj neprijateljeve odbrane na odseku fronta: Trunićev salaš - zaselak Gradine, grupišući glavne snage prema selima Ilinci i Tovamik. Širina fronta proboja divizije iznosila je oko 14 km. Pred njenim jedinicama nalazili su se izuzetno utvrđeni neprijateljevi položaji, naročito u selu Tovamik, a situaciju su otežavali i brojna minska polja pred frontom divizije, koja su uz to bila i nedovoljno očišćena. Imajući u vidu sve pomenute okolnosti, od kojih su neke bile karakteristične za Sremski front u celini, tj. za sve jedinice 1. armije koje su uzele učešća u proboju neprijateljevih položaja, može se postaviti pitanje nije li front proboja 42. divizije bio isuviše širok. Pitanje je interesantno i stoga što većina jedinica 42. divizije nije imala gotovo nikakvih iskustava u toj vrsti borbenih dejstava, naročito u proboju kroz gusto posejana minska polja. Zato je i cena proboja morala da bude neuobičajeno visoka. Prilikom oslobođenja Tovarnika, Ilinaca i drugih naseljenih mesta u zoni proboja samo prvog dana borbi Korpus je imao 236 poginulih i 565 ranjenih boraca, od kojih u jedinicama 42. divizije - 140 poginulih i 408 ranjenih.

Proboj Sremskog fronta pokazao je, međutim, da su jedinice 15. korpusa potpuno osposobljene i borbeno spremne za izvršenje najtežih ratnih zadataka. U prvih nekoliko dana borbi zabeleženo je mnoštvo primera

hrabrosti boraca i starešina, a nisu bili retki slučajevi da su starešine ličnim primerom prednjačile u jurišima i uništavanju neprijateljevih otpornih tačaka. Zahvaljujući svemu tome, Korpus je u potpunosti izvršio postavljeni zadatak.

Da bi što potpunije i efikasnije iskoristio uspeh postignut u toku prvog dana proboja, Štab Armije je već drugog dana izdao zapovesti divizijama i Štabu 15. korpusa da, bez predaha, produže gonjenje neprijatelja i potpuno razbiju i unište njegove snage na Sremskom frontu. U skladu s tim, na Vinkovce su orijentisane 21. i 48. divizija, uz podršku tenkova. One su oko 19 časova 13. aprila oslobodile grad. Gubici 48. divizije iznosili su 16 poginulih, 50 ranjenih i 26 nestalih, od kojih najveći broj u neposrednoj blizini grada.

Četrnaestog aprila stigla je pohvala vrhovnog komandanta maršala Tita za uspešno završene dvodnevne operacije, što je bio veliki podstrek za dalja naprezanja.

UČEŠĆE 42. I 48. DIVIZIJE U PROBOJU UTVRĐENE LINIJE ĐAKOVO - STRIŽIVOJNA - VRPOLJE - R. SAVA

Štab 1. armije nije očekivao da će neprijatelj pružiti veći otpor na toj liniji, kao što se nije znalo i da je neprijatelj ranije pripremio tu liniju za odbranu. Mislilo se na oslobođenje Slavonskog Broda. Analogno takvoj proceni postavljeni su i zadaci divizijama 15. korpusa, koje su gotovo iz pokreta morale da se razvijaju i stupaju u borbu.

Na liniji Đakovo - Vrpolje - r. Sava vođene su izuzetno žestoke borbe od 14. do 17. aprila. Naročito teške gubitke pretrpela je 3. makedonska brigada u noćnoj borbi 15/16. aprila kod Ančića Stana i Vrpolja: 110 boraca je poginulo, 140 ranjeno i 44 nestalo. Neprijatelj se poslužio lukavstvom - pustio je naše jedinice, koje su bile u borbenom zanosu, da uđu u Vrpolje, a onda je zatvorio obruč oko njih i zasuo ih snažnom automatskom, artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Osnovna greška je bila u tome što noćni napad na Vrpolje nije izveden koordinirano, iako je bilo predviđeno da jednovremeno pređu u napad sve četiri brigade - 1, 2, 3. i 14. Međutim, kako su 1, 2. i 14. brigada zakasnile nekoliko časova, jer su čekale popunu municijom, Štab divizije, izgubivši vezu sa brigadama, nije mogao da utiče na sinhronizovanje zajedničkih dejstava, pa je u napad krenula samo 3. brigada. Uz sve to, Stab divizije nije bio sasvim upoznat sa situacijom zbog prekinute telefonske i radio-veze, pa nije mogao ni da interveniše u trenucima najveće krize za brigadu.

Ukupni gubici Korpusa na liniji Budrovci - Piškorevci - Striživojna - Vrpolje iznosili su 370 poginulih, preko 970 ranjenih i oko 100 nestalih (od kojih se većina vratila u svoje jedinice). Neprijateljevi gubici bili su veliki, ali o njima nisu sačuvani pouzdani podaci.

OSLOBOĐENJE SLA VONSKE POŽEGE

Sledeći veliki uspeh jedinica 15. korpusa bio je oslobođenje Slavonske Požege. U napadu su zajednički učestvovale 42. i 48. divizija, ali je sada koordiniranje dejstava brigada i divizija bilo gotovo bez ijednog propusta.

Skupo plaćeno iskustvo Vrpolja bila je dobra opomena i putokaz kako treba organizovati i sinhronizovati veće i zamašnije akcije za oslobođenje gradova. Položaji neprijatelja u Slavonskoj Požegi okruženi su skoro istovremeno sa sve četiri strane, a od izuzetnog značaja bio je vešti i smeli manevar boraca 3. bataljona 1. makedonske brigade, koji su se prikriveno zabacili u neprijateljevu pozadinu i zatvorili mu sve pravce za izvlačenje kod s. Brestovca prema Novoj Gradiški. Posada u Slavonskoj Požegi bila je time potpuno odsečena od drugih neprijateljevih snaga, pa su joj tako i naneti teški gubici: oko 550 ubijenih, preko 350 ranjenih i više od 960 zarobljenih vojnika, podoficira i oficira, što je bio jedan od najvećih uspeha Korpusa. Uz to, zaplenjena je i velika količina oru/ja, municije i druge ratne opreme, a u ruke naših jedinica palo je i nekoliko velikih skladišta ratne spreme.

Oslobođenjem Slavonske Požege, 21. aprila, završena je poslednja velika akcija 15. korpusa kao formacijske celine. Neposredno nakon toga rasformiran je Štab Korpusa, a obe njegove divizije - 42. i 48. stavljene su pod neposrednu komandu Štaba 1. armije. Starešinski sastav Štaba Korpusa raspoređen je u 42. i 48. diviziju, čime su osetno ojačani njihovi štabovi i štabovi brigada, a od nemalog značaja bio je i moralni efekat te mere.

PROBOJ TZV. ZVONIMIROVE LINIJE, NA R. ILOVI

Od 25. aprila do 3. maja, u drugoj etapi ofanzive, jedinice 42. i 48. divizije bile su orijentisane na slamanje utvrđenog neprijateljevog odbrambenog sistema na r. Ilovi, tzv. Zvonimirove linije. Jedinice 42. divizije vodile su žestoke borbe kod s. Antunovac, Poljana, Janja Lipa, Jamarica i Međurič, a 48. divizije - kod Uljanika, Blagorodovca, Garešnice i Hercegovca. U sumrak 28. aprila neprijatelj je izvršio snažan protivudar iz s. Poljane (angažujući jake snage 7. SS divizije »Princ Eugen«) radi proboja fronta 42. divizije, a istovremeno je delom snaga 7. SS divizije i glavninom 9. ustaško-domobranske divizije izvršio siloviti ispad iz Garešnice u levi bok jedinica 48. divizije. Iznenađene žestinom i snagom udara nemačko-ustaških trupa, naše jedinice su bile prisiljene da se povuku na nove položaje, ali su pri tome pretrpele i osetne gubitke: 42. divizija - oko 1.100 izbačenih iz stroja (oko 200 poginulih, preko 650 ranjenih i blizu 250 nestalih), a 48. divizija - 485 izbačenih iz stroja (88 poginulih, oko 380 ranjenih i 17 nestalih).

Bilo je više razloga za tako teške gubitke: 1. zbog pomanjkanja municije izostala je artiljerijska i minobacačka podrška jedinica, čime je osetno umanjena vatrena moć i snaga glavnog ešelona obe divizije; 2. izviđačka i obaveštajna služba nisu uspele da pravovremeno prikupe verodostojne podatke o neprijateljevim stvarnim snagama, tako da su mnoge procene bile nerealne (i nemačke i kvislinške snage su višestruko potcenjene); 3. jedinicama su često menjani zadaci i izdavana protivurečna naređenja, što se negativno odražavalo na tempo njihovog nastupanja i sputavalo inicijativu i odgovornost štabova i starešina; 4. u nekoliko kritičnih situacija došlo je do zastoja i prekida veza, tako da pretpostavljeni štabovi nisu mogli blagovremeno uticati na dejstvo jedinica.

Zastoj u dejstvima 42. i 48. divizije, kao i ostalih jedinica 1. armije, bio je, međutim, kratkotrajan i bez većeg uticaja na tok operacija u celini. Već 3. maja su jedinice Prve armije uspele da ovladaju mostobranom na r. Ilovi, nakon čega je nastavljeno nezadrživo nastupanje ka Zagrebu, i dalje na zapad. Ponovno su došli do izražaja visoki borbeni kvaliteti gotovo svih jedinica 1. armije, a starešinski i borački sastav je - kao i u prethodnim bitkama i borbenim dejstvima - ispoljio izuzetan moral, elan i visoki stepen osposobljenosti za dejstva u najtežim ratnim uslovima.

U borbama za oslobođenje Zagreba učestvovale su i jedinice 48. divizije, dok je 42. divizija bila u armijskoj rezervi u rejonu Dugo Selo - Sesvete. Nakon oslobođenja Zagreba, 10. maja, 42. divizija je upućena u zapadnu i centralnu Bosnu radi čišćenja te teritorije od zaostalih ustaško-četničkih bandi, a 48. divizija je produžila ka Celju i Dravogradu, gde je uzela učešća u zarobljavanju i razoružavanju glavne neprijateljeve grupacije koja se povlačila iz Jugoslavije.

BILANS DEJSTA VA 15. KORPUSA

Ocenjujući krajnje rezultate i ukupan efekat dejstava 15. makedonskog korpusa u završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje, može se izvući nekoliko opštih zaključaka i ocena trajnijeg značaja i vrednosti.

1. Od svog reorganizovanja, prvih dana decembra 1944. godine, do kraja rata - maja 1945. godine, 15. makedonski korpus je prošao dug borbeni put: od Makedonije, preko Srbije i Hrvatske, do krajnjih severozapadnih granica Jugoslavije, u Sloveniji. Njegove jedinice su aktivno učestvovale i u razbijanju ustaško-četničkih bandi u Bosni i Hercegovini, što je bilo od izuzetnog vojničkog i moralno-političkog značaja, naročito u prvim mesecima nakon završetka rata. Time je 15. korpus na delu potvrdio da je njegova borbena i operacijska prostorija cela Jugoslavija i da se podjednako žestoko bori protiv okupatora i domaćih izdajnika u svakom njenom kraju.

2. Operacije 15. korpusa se uslovno mogu podeliti u dve faze: u prvoj je završeno konačno oslobođenje Makedonije, a u drugoj su jedinice 15. korpusa aktivno učestvovale u velikoj i opštoj ofanzivi Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje. Dejstvujući u sastavu 1. armije sve do kraja rata jedinice 15. korpusa su učestvovale gotovo u svim njenim operacijama - od proboja Sremskog fronta do razoružavanja neprijateljeve grupacije u severozapadnim krajevima zemlje. Sve zadatke koje je dobijao, Korpus je izvršio uspešno i bez većih oscilacija. Takvu su ocenu dale i pretpostavljene komande. Pri tome je veoma značajno istaći ratničku povezanost pripadnika 15. makedonskog korpusa sa borcima drugih naših jedinica i iz drugih krajeva Jugoslavije, jer je time, u ratnoj praksi - najsurovijem ispitu - izgrađeno bratstvo i jedinstvo boraca i starešina naše armije i njeno jugoslovensko obeležje.

3. Starešinski i borački sastav 15. korpusa dostojno je predstavljao narode i narodnosti Makedonije, i na delu je pokazao da makedonski narod ne želi da mu se sloboda poklanja, već da se za nju sam bori. On je višestruko doprineo učvršćenju spona i veza sa ostalim narodima Jugoslavije, postavši tako čvrsta karika u novoj jugoslovenskoj socijalističkoj zajedinici.

4. Na svom dugom borbenom putu u završnoj ofanzivi za oslobođenje Jugoslavije, 15. korpus je neprijatelju naneo teške poraze, ali je i sam pretrpeo velike gubitke. Od proboja Sremskog fronta do kraja rata, Korpus je imao oko 1.200 poginulih boraca i starešina, 3.360 ranjenih, od kojih je oko 200 umrlo, i oko 370 nestalih, što je u odnosu na ukupno brojno stanje činilo gotovo jednu trećinu. Tako visok postotak izbačenih iz stroja bio je uslovljen, pre svega, izuzetnom žestinom borbi koje su vodile jedinice 15. korpusa, mada su određenog uticaja imale i druge okolnosti: veći broj mlađih i nedovoljno iskusnih boraca, nepripremljenost za frontalna dejstva, relativno mala iskustva štabova u sinhronizovanju sadejstva sa artiljerijom, tenkovima i avijacijom, i drugo. Uostalom, to su bile neke zajedničke karakteristike većine naših jedinica u završnim operacijama, samo su se različito reflektovale u pojedinim operacijama.

Mesto i uloga 2. proleterske divizije u završnim operacijama[0]

General-major Sredoje Urošević[2>]

Kako se strategijsko težište na jugoslovenskom ratištu pomeralo i prema istoku, to je i 2. proleterska divizija dobijala, počev od 1944. godine, zadatak sve veće orijentacije prema Srbiji. Ova orijentacija, po mom mišljenju, nije bila slučajna. Na nju se Vrhovni štab, verovatno, opredelio zbog političkog i vojničkog iskustva 2. proleterske divizije i njene spremnosti. Otuda je ona već posle pete neprijateljske ofanzive, orijentisana u Srbiju, bila u Sandžaku i već početkom 1944. godine izvršila prvi upad u Srbiju i došla do Ivanjice. Posle toga ona se ponovo vraća u Sandžak.

Politički komesar 2. proleterske divizije potpukovnik Milija Stanišić

Neposredno iza toga, ponovo vrši pripremu, sada sa 5. krajiškom divizijom i, u proljeće 1944. godine upada preko Lima u Srbiju i izbija do Ibra, a potom, od Ibra je prokrstarila čitavom zapadnom Srbijom sve do Valjeva. U težnji da preko Maljena i Povlena upadne dublje u Srbiju, nije uspela, jer je neprijatelj otkrio naše depeše, uspeo da ih dešifruje i tako otkrije naš pokret. Uz to, Divizija je ostala bez municije, pa nije mogla dalje da prodre u Srbiju.

Ovaj prodor bio je od velikog značaja za Srbiju iz dva razloga: vojničkog i političkog. Politički je bio u tome da se u Srbiji oživi narodnooslobodilački pokret a sa druge strane, pošto je u to vreme četnički pokret pokušao da potpuno očisti zapadnu Srbiju od partizanskih snaga, dolazak 5. krajiške i 2. proleterske divizije odigrao je veliku ulogu i olakšao stanje naših jedinica u južnoj i istočnoj Srbiji da istraju i vežu za sebe velike četničke snage.

I* Prilog diskusiji za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«. -> Pukovnik, komandant 2. proleterske divizije.

Druga proleterska brigada na maršu preko Sremske Mitrovice

Posle tih operacija 5. krajiška i 2. proleterska divizija vraćaju se iz zapadne Srbije preko Zlatara i Zlatibora u Crnu Goru. Druga divizija opet dolazi u sastav 2. korpusa. Ona za izvesno vreme ostaje na tom terenu, u rejonu Andrijevice i Berana, i vodi borbe u Crnoj Gori. U tim borbama naročito je zanimljiva borba sa »Skender-beg« divizijom koja je prodrla od Peći prema Andrijevici i Beranama i uspela, čak, da zauzme Andrijevicu i da dođe do Berana. Druga divizija učestvovala je u borbama s ostalim jedinicama i uspela da diviziju »Skender-beg« okruži u dolini Lima, i da je skoro uništi.

Vrhovni štab je tada, prateći situaciju u Srbiji, doneo odluku da se Operativna grupa divizija hitno prebaci za Srbiju, jer je u Srbiji tek formirano nekoliko novih divizija. Četnički pokret Draže Mihailovića mobilisao je sve snage koje je imao na raspolaganju i bacio se na te mlade divizije, tako da su one u južnoj Srbiji imale velikih teškoća u tim borbama sa četnicima. Operativna grupa hitno je krenula prema Ibarskoj dolini, i za nekoliko dana uspela je da se probije do nje, i da savlada neprijateljev otpor na samom Ibru, forsira ga i, prebaci se na Kopaonik. Na Kopaoniku, zajedno sa 17. i 5. divizijom, 2. proleterska divizija razbija, u stvari, prvi put ozbiljnije četnički pokret u Srbiji. Jer, četnici, pošto su osetili da se približavamo Kopaoniku, napustili su položaj i borbu s našim divizijama i krenuli na Kopaonik na kojem dolazi do susretne borbe, u kojoj Operativna grupa uspeva da odnese pobedu i da u potpunosti razbije gro četničkih snaga u Srbiji. Posle toga, mislim, četnici se više nisu do kraja rata uspeli okupiti.

Divizija, posle razbijanja te četničke grupacije, dobija specifičan zadatak. Pošto su već počele pripreme za beogradsku operaciju, Divizija ostaje na terenu u centralnoj Srbiji, u rejonu Kopaonika, gde su još preostale četničke grupe Keserovića. Ti četnici bili su dosta jaki i trebalo je jedna jača vojna jedinica koja bi ih potpuno razbila. U toku borbi za oslobođenje Beograda, 2. divizija vodila je borbe s tim četničkim grupacijama i, u isto vreme, vršila pritisak na Kruševac i na komunikaciji između Kruševca i Kraljeva. Tada se nalazila pod neposrednom komandom Glavnog štaba

Grupa boraca 2. proleterske brigade na mestu prelaska preko Drine

Srbije. U zajednici sa ostalim jedinicama, posle oslobođenja Niša, 21. oktobra, i Kruševca, 14. oktobra, uspeva da 16. oktobra sa jedinicama Crvene armije zauzme Trstenik, Vrnjačku Banju i izbije pred Kraljevo.

U tom periodu, do kraja 1944. godine, Divizija ostaje na tom terenu, gde s ostalim jedinicama blokira pokrete nemačke Grupe divizija »E« koja se probijala iz Grčke. Pošto je bio prekinut južnomoravski i velikomoravski pravac, oni se orijentišu na Ibarsko-zapadnomoravsku dolinu, i nešto preko Sjenice, Prijepolja, Višegrada, Goražda za Sarajevo. Divizija sada ima zadatak da, sa ostalim jedinicama, vrši pritisak na te nemačke snage koje se izvlače.

Te nemačke jedinice vrlo su se vešto branile, i svi naši postupci nisu celishodno odgovarali jer smo mi tada tek dobili naoružanje, nešto i teškog naoružanja i artiljerije i više smo se držali ravničarskih terena. U čitavoj Ibarskoj dolini od Kosovske Mitrovice do Kraljeva, nalazio se samo Ibarski partizanski odred. Verovatno da je tada mogao da bude i drugačiji raspored naših jedinica koje su vršile pritisak na nemačke položaje. 1 tu Divizija ostaje pod komandom Glavnog štaba Srbije sve do presecanja Ibarske doline, odnosno do oslobođenja Kraljeva. Bilo je to 28. novembra, mislim, kad je Kraljevo oslobođeno.

Posje toga Divizija dobija zadatak da nastupa duž komunikacije Kraljevo - Čačak, dok su ostale jedinice bile na levoj obali Morave. Jedan deo 25. divizije i naša 6. srpska brigada išli su planinskim delom, a glavnina Divizije, tj. 2. proleterska brigada išla je dolinom Morave i komunikacijom Kraljevo - Čačak. Tako smo 3. decembra oslobodili Čačak, a, kasnije, 15. decembra, bio je pritisak na Užičku Požegu.

Kada je Divizija izbila, tako reći, na Drinu, dobila je zadatak da uđe u sastav Južne operativne grupe, pod komandom Glavnog štaba Srbije, i

komandanta generala Koče Popovića. Od te grupe, kasnije, formirana je 2. armija. Oni su imali zadatak da pređu Drinu, što su i uradili. Jedna brigada moje (Druge) divizije ostala je na tom pravcu prema Višegradu, dok je glavnina divizije jedno vreme imala zadatak da čisti teren od četničkih ostataka. Četnici su bili razbijeni, ali su se počeli ponovo, u manjim grupama, vraćati na teren, tako da je Divizija trebalo da očisti taj teren od četničkih jedinica.

Zaboravio sam kazati da je 2. divizija negde 7. novembra, dok je bila na Kopaoniku i oko Kraljeva, bila pod komandom Glavnog štaba Srbije, a onda potčinjena 14. korpusu. Sve do 3. decembra ostala je pod komandom 14. korpusa, pa, posle toga, opet dolazi pod komandu Glavnog štaba Srbije.

Glavni štab Srbije naređuje 1. januara 1945. 2. diviziji da se prebaci u Beograd i to po naređenju Vrhovnog štaba. Od tog momenta Divizija je bila u operativnoj rezervi Vrhovnog štaba u Beogradu. I gde ostaje sve do 17. januara, kada dobija hitno naređenje da se prebaci u rejon Iloka, Nova Babska, a to je bila ona situacija kada su Nemci vršili protivudar od Vukovara i kada je bila delimično razbijena naša 5. divizija. Nemci su bili probili njen front, i nastupali su prema Sidu i dalje. Divizija je peške, kamionima i železnicom, hitno prebačena na Sremski front. Od tog momenta orijentiše se u završnim operacijama prema Sremskom frontu. Dolaskom na Sremski front, odmah je ubačena u borbu i učestvuje u dva napada. Razume se, Nemci su se, pošto su izbili na izvesnu liniju, utvrdili tako da nije bilo lako probijati njihovu odbranu bez neke veće podrške tehnike - artiljerije, avijacije, tenkova itd. Tako su ta dva napada, iako je jedan bio i uz podršku artiljerije, ostala bez nekih uspeha. Mislim da su Nemci tada izvršili protivnapad od Vinkovca s ograničenim ciljem, i da im nije bio cilj da se zauzme Beograd ili da se produži negde dalje.

Posle toga smo ostali nekoliko dana na Sremskom frontu, u pozadini, kopajući rovove, pripremajući, verovatno, drugi pojas odbrane Sremskog fronta. I tad je Divizija, kao rezerva Vrhovne komande, opet dobila poseban zadatak.

Početkom februara 1945. kada se već stabilizovao front u Bosni, a Tuzla bila već slobodna, neke nemačke jedinice bile su okružene u rejonu Vlasenice. Nemačka komanda, da bi taj front pomerila prema Drini i Sremskom frontu, odlučila je da pošalje svoju ojačanu 22. diviziju sa Sokolca i Romanije preko Vlasenice, dolinom Drine, da izbije u Bijeljinu i da tu se poveže sa svojim jedinicama koje su posedale Sremski front. Nemačka grupacija oslobađa okruženu jedinicu u Vlasenici, probija se u dolini Drine i, na taj način, odseca naše snage koje su iz Srbije prešle u Bosnu. Kada su Nemci izbili u dolinu Drine, kod Zvomika, jednu svoju manju grupu prebacili su na desnu obalu Drine. Vrhovni štab, videću tu situaciju, donosi odluku da 2. proletersku diviziju hitno prebaci sa Sremskog fronta u dolinu Drine, prvenstveno sa zadatkom da likvidira taj mostobran kod Zvomika. Tu nemačku grupaciju smo, u sadejstvu sa snagama iz Bosne, rasecali i razbili po delovima. Tako je 2. proleterska divizija posela Drinu od Zvomika pa skoro do ušća u Savu. Posle je dobila zadatak da se sa glavninom snaga prebaci na levu obalu Drine, što je i učinila, prebacivši se na levu obalu kod Badovinaca. Na levoj obali Drine mesec i po dana vodi borbe zajedno sa ostalim jedinicama protiv one nemačke gru-
200 pacije koja se probila od Vlasenice prema Bijeljini. Tada je delom snaga,

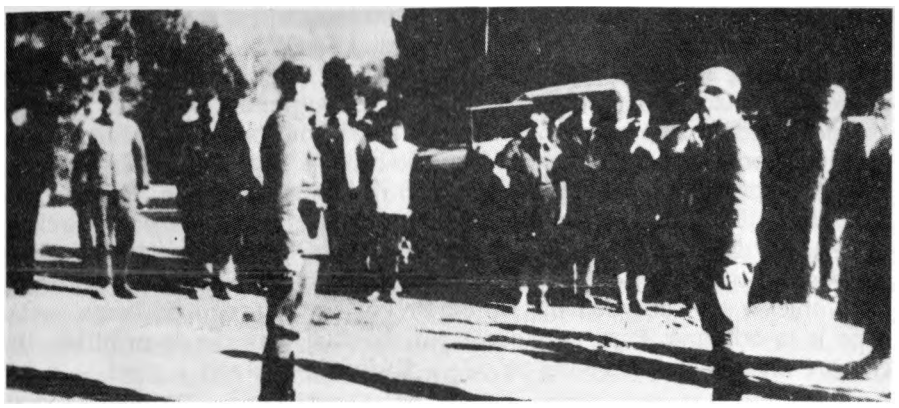

Komandant 2. proleterske brigade predaje raport Sredoju Uroševiču, komandantu 2. proleterske divizije

sa desne obale Drine, tukla nemačke motorizovane kolone koje su se kretale noću.

Divizija tada ostaje tu na tom terenu u Mačvi i u istočnoj Semberiji.
Dolazi do preformiranja Divizije, i, iz ranije četvorne formacije, po kojoj su brigade imale 4-5 bataljona, prelazi se na trojnu formaciju (3 bataljona).

Četnici su tada koncentrisani u Bosni kod Doboja na čelu sa Dražom Mihailovićem, i to sve njegove najelitnije jedinice, i teže da se vrate ponovo nazad u Srbiju. Divizija dobija zadatak da napadne tu grupaciju. Zaboravio sam reći da, kada je Divizija bila u okolini Čačka, tada je razbila jednu veću grupaciju Drugog ravnogorskog četničkog korpusa, čiji se komandant ubio u jednom bunkeru. Kod njega je pronađena šifra kojom je on održavao vezu sa Dražom Mihailovićem. 1 njegov šifrant je tada bio uhvaćen živ. Naši organi su preko tog šifranta uspostavili vezu sa četnicima i navlačili pojedine grupe da se prebacuju u Srbiju, a i navodili ih na mesta gde da se prebace. Naša divizija i to njena 2. proleterska brigada i 3. srpska, pravile su zasede u Mačvi na Drini kod mesta za prebacivanje četnika, tako da su mnogi od njih tada pohvatani. Kasnije je preko tih veza dobijena veza i sa Dražom Mihailovićem, koji je, nešto kasnije, i likvidiran preko tih veza.

Kao što sam već rekao, Divizija je bila u Mačvi i istočnoj Semberiji sve do pred proboj Sremskog fronta, a onda se prebacuje, u rejon Lešnice, na levu obalu Drine, i nastupa sa južne strane prema Brčkom, obilazeći Bijeljinu. Desno su brigade 17. divizije, a mi smo između Majevice i Brčkog išli s južne i zapadne strane i vršili zajedno napad sa jedinicama 17. i 5. divizije. U tim borbama, zauzeli smo Brčko. Posle toga naša divizija odmah je orijentisana prema Bosanskom Samcu i prema onim selima oko Samca radi čišćenja južno od Save. Potom je dobila naređenje da se, kod Županje, prebaci na levu obalu Save.

Pre početka završnih operacija 2. proleterska divizija imala je u svom sastavu četiri brigade, i to 2. proletersku, 3. srpsku, 4. proletersku i 6. srpsku brigadu, koja je baš nekako pred same završne operacije bila rasformirana, kada je formiran artiljerijski divizion. Brojno stanje Divizije kra- 201

jem februara 1945. godine bilo je oko 9.500 boraca, i u svom sastavu imala je jedan brdski top i 12 teških haubica. I, razume se, imala je lakih i teških bacača, mitraljeza, puškomitraljeza. Bila je u potpunosti naoružana pešadijskim naoružanjem.

Komandant 2. proleterske divizije u završnim operacijama bio sam ja, politički komesar potpukovnik Milija Stanišić, a dužnost načelnika štaba vršio je kapetan Radomir Burić. Pomoćnik komesara bio je Božidar Prajević. Posle forsiranja Drine divizija se probija između Majevice i Brčkog, dok su dve divizije 17. i 5. išle prema Bijeljini. Obuhvatajući Brčko s juga i zapada, 2. proleterska divizija napadala je Nemce i ustaše koji su držali neke objekte kao obezbeđenje ispred Brčkog. U žestokim borbama savladana je ta odbrana. Posle likvidacije tih položaja, Divizija se približila Brčkom i organizovala zajedno sa 17. i 5. divizijom upad u grad.

U Brčkom su se nalazile ustaše iz 12. divizije i ostaci 22. divizije, koji su se žestoko borili za grad. Borbe su trajale puna 24 časa. Na pojedinim mestima bilo je, čak, i borbi prsa u prsa. Posle likvidacije Brčkog, jedan deo Nemaca se prebacio na drugu stranu mostom preko Save u Slavoniju, a jedan se deo ustaških jedinica povukao u svoje garnizone u Orašju i kod Bosanskog Samca. Divizija je odmah nastavila nastupanje za tim jedinicama i u širem zamahu očistila teren od ustaša i jednovremeno napala Orašje i Bosanski Samac. Tako, za Orašje nije bilo nekih većih borbi, dok su u Bosanskom Samcu, zahvaljujući nasipu izgrađenom protiv poplava Save, borbe bile žestoke. Pošto je Samac bio dobro utvrđen, vođene su jednodnevne borbe u kojima je bilo obostranih gubitaka. Kada smo ušli u Samac, pošto su se već ustaše prebacile preko Save i Bosne, mesto je bilo dosta oštećeno od artiljerijske i minobacačke vatre.

Posle toga Divizija je dobila naređenje da se kod Orašja prebaci na levu obalu Save, u rejonu Županje. Čim smo se prebacili, odmah je uhvaćena veza sa jedinicama 1. armije koje su izvršile proboj Sremskog fronta. Uputili smo odmah kolonu prema Babinoj Gredi, negde 16. aprila, ali je istog dana stiglo naređenje iz Generalštaba JA da se Divizija vrati nazad. Tako je 2. proleterska divizija već 16. aprila izašla iz završnih operacija, za oslobođenje zemlje.

Generalštab je u završnim operacijama stalno imao u vidu 2. proletersku diviziju za specijalne zadatke. 1 kao što smo videli ranije, ona je te zadatke dobijala i izvršavala. Ovoga puta su Generalštab JA i političko rukovodstvo, uvideli da kako se naše jedinice udaljavaju sve više prema zapadu, ostaje iza njih »ogoljeniji prostor«, tako da se moralo više voditi računa o gradovima i naseljenim mestima, da bi se razbile zaostale ili ubačene četničke i ustaške jedinice koje su pokušale da ofanzivno deluju u pojedinim rejonima. Ti rejoni postali su nesigurni za organizaciju narodne vlasti i uopšte života građana na toj teritoriji.

Generalštab je doneo odluku da u Srbiju uputi 2. proletersku diviziju i podeli joj zonu osiguranja. Divizija je posle povlačenja iz Babine Grede, ostala desetak dana na Majevici i čistila je od zaostalih četničkih i ustaških snaga koje su se počele ponovo organizovati. Divizija se, potom, 28. aprila prebacila u Beograd i učestvovala na Prvomajskoj paradi. Iza toga, 2. maja, dobijeno je naređenje od Generalštaba JA da se prebaci na jug Srbije radi čišćenja prostorije i održavanja reda i poretka. Tako je 2. divizija dobila širi rejon Kopaonika sa granicama severno i Zapadna Morava od ušća

 Bistrice kod Požege, do njenog ušća u Veliku Moravu, istočno - Južna

Morava do ušća Toplice, južno - reka Toplica, Kuršumlija, zaključno Prepolac i južni obronci Kopaonika, onda Trepča, isključno Mitrovica, isključno rekom Ibrom na zapad do Tutina zaključno, i dalje prema severozapadu do Suvog Dola. Štab 2. divizije razmešta se u Brusu, a štabovi brigada u Ušću, Kuršumliji i u selu Belo Brdo. Izvesne delove je Divizija držala u Novom Pazaru i Vmjačkoj Banji. Naročita pažnja obraćena je čišćenju terena na Kopaoniku, Jastrepcu, Goču i Goliji.

Već 2. maja Divizija je krenula na tu prostoriju i postavila se prema naređenju Generalštaba. Divizija ostaje na tom terenu i onda prelazi pod komandu 5. armije, koja je već büa formirana u Skoplju. Posle izvesnog vremena prebacuje se još južnije. Štab Divizije dolazi u Vranje, a brigade su bile dislocirane u Bujanovcu, Preševu, a nešto je bilo i u Vranju, npr., Artiljerijska brigada prištapski delovi, bolnica, itd. Tu sam ostao kao komandant divizije sve do kraja 1945. godine, kada sam otišao iz Divizije. Diviziju je od mene primio Ratko Sofijanić. To je već mirnodopski period i kraj 1945. godine.

Zaboravio sam kazati da, posle izbijanja 2. divizije na Kopaonik 1944, primio sam komandu Divizije negde 1. septembra. U međuvremenu, 2. proleterska brigada je za nekoliko meseci izašla iz divizijskog sastava i ušla u sastav 21. divizije i učestvovala u oslobođenju Beograda i na Sremskom frontu, ali je opet 1. januara vraćena u sastav 2. proleterske divizije. Međutim, mi smo u međuvremenu, umesto 2. proleterske brigade, formirali 6. srpsku brigadu, kojoj smo dali komandno osoblje od komandira četa, pa naviše. U sastavu Divizije bila je 4. proleterska crnogorska brigada.

Na kraju rata sastav 2. proleterske divizije bio je ovakav: 2. srpska i 4. crnogorska proleterska brigada, 3. srpska i 6. srpska (ali samo do marta 1945) i Artiljerijska brigada od 15. marta.

Štab 2. proleterske divizije primio sam od Ljube Vučkovića. Politički komesar bio je potpukovnik Milinko Đurović. Načelnik Štaba bio je Miloš Manojlović, a kasnije dolazi Blažo Janković. Jedno vreme bio je i Ljubiša Veselinović.

Ima još jedan interesantan izveštaj koji sam zaboravio citirati, a koji se odnosi na upad u Srbiju 2. proleterske i 5. krajiške divizije u proleće 1944. godine. Imam jedan izveštaj obaveštajca Draže Mihailovića od 28. marta 1944. iz rejona Ivanjice. On šalje Draži Mihailoviću ovaj izvešaj koji je veoma karakterističan. Citiram ga:

»Moral kod naših ljudi u rejonima gde su prošli komunisti je mnogo opao, sve je veća sumnja u našu snagu broj dva (to su Nemci, četnici su krili saradnju sa Nemcima pa su ih šifrovano nazivali »snage br. 2« - napomena S.U.). Sve je veći respekt prema crvenima. Zastrašujući se glasovi šire o tome šta još ide. Seljak zauzima oportun stav, u najmanju ruku, zauzima neutralan stav, već je drugo raspoloženje od januara (ovde napomenjem da smo mi u januaru stigli sve do Ivanjice - prim. S.U.). Dok su onda sami seljaci objašnjavali, obaveštavali o kretanju komunista, i po čitav dan i noć su dolazili k nama, ovog puta ne dolazi skoro niko. Pred svim ovim ne možemo da zatvaramo oči. Ovoga puta opasnost je stvarno velika. Skoro ogromna. Ova kuga inficira gde god prođe. Izdržljivi su kao mečke. Sve ovo, svakako, i vi znate, no ipak sam smatrao da istaknem, ako se biju poslednjih pet minuta borbe onda je ovo poslednjih petnaest minuta«.

Sve u svemu, kada se strategijsko težište jugoslovenskog ratišta pomeralo prema istoku, a u isto vreme i prema završnim operacijama, to je i 2. proleterska divizija bila u grupi onih koji su prvi počeli obrađivati istočno ratište. Već u januaru 1944. godine nju orijentišu za dublji prodor u Srbiju. Tada se ona probija samo do Ivanjice. Ne uspevši sama duže da se zadrži - vraća se u Sandžak. Uskoro iza toga, početkom marta pa sve do kraja maja, u Udarnoj grupi sa 5. krajiškom divizijom, skoro tri meseca krstari i vodi takve borbe Zapadnom Srbijom, između Ibra i Valjeva, da bi se ponovo vratila u Sandžak i Crnu Goru. ove tromesečne aktivnosti su imale izvanredan značaj i uspešno su završene što ubedljivo govori i citirani izveštaj. Poslednji upad u Srbiju sa Operativnom grupom, preko Ibra na Kopaonik i dalje, bio je krunisan koordinacijom dejstva sa saveznicima

- Sovjetskom armijom, i definitivnim oslobođenjem Srbije, krajem 1944. godine.

Kada su pobeda nad fašizmom i oslobođenje zemlje bili samo pitanje dana, u tom periodu a i kasnije, 2. proleterska divizija dobija odlučujući zadatak na konsolidaciji i bezbednosti revolucije od kvinsliških nasrtaja. I na tom zadatku ona ispoljava proletersku svest, borbenost i odlučnost u borbi protiv kontrarevolucije.

Neka iskustva sa Sremskog fronta"

General-pukovnik Mladen Marin[2]'

Između blistave beogradske operacije i silovitog proboja sremskog fronta, uz povremena aktivna dejstva, imali smo čitav šestomjesečni period statičnog rovovskog ratovanja. To je bio posve novi, bitno različit način borbenih dejstava, od do tada vođenih napadnih operacija, manevarskih borbenih dejstava, iznenadnih i partizanskih akcija, u kojima smo mi, gotovo uvijek, imali inicijativu i odlučujuće uticali na to gdje, kada i kako će se voditi borba. Takav raniji način borbe za nas je predstavljao izuzetno veliku prednost u odnosu na brojno i naročito tehnički nadmoćnijeg neprijatelja, a to je bio i jedan od značajnih doprinosa ionako visokom borbenom moralu i psihološkom raspoloženju naših boraca i starješina

Otuda je, sada u novim uslovima, trebalo podosta vremena i velikih napora da se naše jedinice snađu i naviknu na statičnu odbranu položaja, borbu i boravak u rovovima, i to u nepreglednoj ravnici, na strahovito blatnjavom terenu, poznatom po izuzetno jakoj zimi. Za takva borbena dejstva ne samo da nismo bili osposobljeni već nismo raspolagali ni sa dovoljno odgovarajućeg naoružanja i tehnike, prije svega artiljerijom i tenkovima. To se odnosi, uglavnom, na prva tri mjeseca borbi u Sremu, a kasnije je i to naoružanje sve više pristizalo.

Sve su to samo neki značajni razlozi što smo prilikom jačih neprijateljevih napada na naše položaje morali uzmicati i ponovo protivnapadima vraćati izgubljene položaje, a što je najgore, morali smo podnositi i velike gubitke u ljudstvu. Tako je bilo 3. januara 1945. kada je 21. srpska divizija, na prostoru s. Komletinci - Nijemci, u ogorčenoj borbi, imala 182 mrtva, 308 ranjenih i 315 nestalih - ukupno preko 800 boraca i starješina. U sličnoj situaciji 17-19. januara 1. proleterska divizija imala je 243 mrtva, 648 ranjenih i 1.638 nestalih - ukupno 2.529 izbačenih iz stroja, a
5. krajiška NOU divizija, u isto vrijeme, imala je 434 mrtva, 727 ranjenih, 490 nestalih - ukupno 1.651 boraca i starješina.[3]'

To su bili najteži trenuci naših jedinica na Sremskom frontu, a šestomjesečno ratovanje u rovovima, spada među najteže dane borbe NOVJ
i POJ. Radi pouka i iskustava nužno je taj period posebno i svestrano izučiti i analizirati, jer smo na današnjem skupu to mogli samo djelimično učiniti. Kao prilog tome možda može da posluži ovaj kratak (letimičan) osvrt na zbivanja od 3. januara 1945, vezana za 21. srpsku diviziju.

Izlaganje na naučnom skupu »Završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Potpukovnik, politički komesar 21. divizije 1. armije.
[3]> Lj. Pajović, D. Uzelac i M. Dželebdžlć: »Sremski front 1944-1945.«.

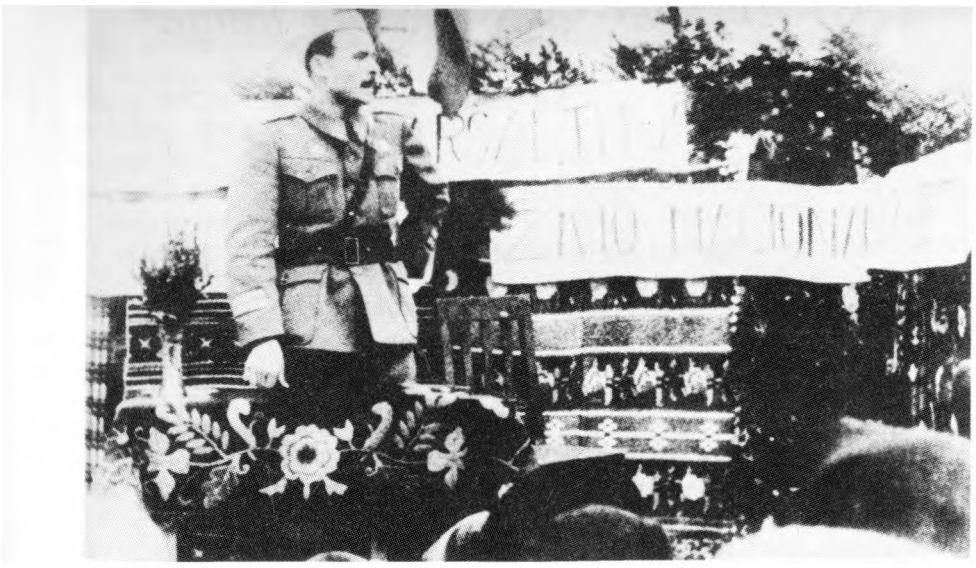

Politički komesar 21. divizije, potpukovnik Mlado Marin, govori borcima

Divizija je drugi dan poslije smotre jedinica koje su učestvovale u oslobođenju Beograda, a koju je na Banjici izvršio vrhovni komandant maršal Tito, dobila zadatak da krene u Srem i da, pošto zamijeni 16. vojvođansku diviziju, na prilazima Sremskoj Mitrovici napadne i oslobodi taj grad. Međutim, prije nego što je 21. divizija stigla, 16. vojvođanska divizija već je oslobodila Sremsku Mitrovicu, a mi smo produžili dejstva zapadno od grada, prema Laćarku, Martincima i Generalnom kanalu, gdje smo zaustavljeni i zadržani sve do početka decembra, kada je uslijedila naša ofanziva i prodor ka Šidu i Otoku. U tome periodu bilo je više manjih i većih naših i neprijateljevih napada i protivnapada. Nisu uspjeli ni naši pokušaji da probijemo i savladamo neprijateljevu odbranu na Generalnom kanalu niti njegovi da nas odbaci i da zauzme Sremsku Mitrovicu.

U toj našoj decembarskoj ofanzivi cijeli front u Sremu pokrenuo se napred. Zahvaljujući prodoru 1. proleterske i l i . krajiške divizije, na desnom krilu, prema Šidu, 21. diviziji bilo je olakšano savlađivanje veoma jake neprijateljske odbrane na Generalnom kanalu, koji je zbog velike širine i dubine, predstavljao teško savladivu vodenu prepreku.

Nakon savlađivanja te neprijateljske linije, divizija je nastavila energično gonjenje neprijatelja, prešla r. Bosut i izbila pred s. Otok 7. decembra. Naš napad na Otok nije uspio, a ni pokušaj neprijatelja da nas protivnapadom odbaci i da zauzme s. Komletince.

Poslije tih događaja, ponovo je u okviru decembarske ofanzive jedinica 1- proleterskog korpusa, 21. divizija vršila snažne napade na neprijateljeve položaje oko s. Otok, ali uslijed veoma žestokog otpora neprijateljskih snaga, kojima su pristizala nova pojačanja, nije uspjela da zauzme s. Otok. Tako je u vremenu između 7. i 22. decembra i poslednjih nekoliko dana ovoga mjeseca došlo do uspostavljanja fronta, koji je 21. divizija uređivala "O i držala, na liniji: Bosutske šume - istočno od s. Otok - r. Bosut, a već

3. januara 1945. uslijedio je snažan napad neprijatelja na naše položaje, koje nismo uspjeli odbraniti i pored jakog otpora i velikih ljudskih žrtava, koje su prethodno navedene.

Ne ulazeći ovom prilikom u dinamiku i opis borbenih dejstava vođenih 3. januara, čini se da je, radi pouka, potrebno ukazati na neke okolnosti koje su bitno uticale na za nas nepovoljan ishod u ovome žestokom sudaru.

Prije svega, neprijatelj je bio brojno nadmoćniji od jedinica 21. divizije, snažno podržan tenkovima i artiljerijom. Ni tada, a ni prethodnih 10-15 dana naše komande (od brigada do korpusa) nisu raspolagale ni približno tačnim podacima o neprijateljevim snagama, pa se vjerovalo da je neuporedivo slabiji nego što jeste. Prilikom toga sukoba divizija nije imala tenkove, a tek tada je bila u formiranju naša Artiljerijska brigada. Ima podataka da je neprijatelj u tome napadu upotrebio oko 10.000 vojnika i oficira, a 21. divizija na tome prostoru nije imala više od 6.000 ljudi, jer je njena 31. brigada bila ranije povučena dublje u pozadinu.

Komandant 21. udarne divizije, pukovnik Miloje Milojevit

Dio fronta koji je 21. divizija držala prema s. Otoku i Privlači bio je isturen i uklinjen u neprijateljsku branu za 10-15 km u odnosu na front, koji su držale ostale jedinice 1. proleterskog korpusa na desnom krilu. To je u stvari, bio mostobran na r. Bosut, koji je prednjim dijelom svoga klina neposredno ugrožavao željezničku prugu Brčko - Vinkovci, izuzetno važnu za neprijateljeve snage, koje su se povlačile s juga preko Bosne. Radi zaštite te pruge i sprečavanja našeg daljeg prodora, neprijatelj je, rušenjem nasipa na lijevoj obali r. Sava poplavio Bosutske šume, koje su jedno vrijeme bile potpuno neprohodne, ali u vrijeme napada 3. januara, uslijed jake hladnoće, ta voda se smrznula, pa je cio taj prostor neprijatelj iskoristio za iznenadan udar u naš lijevi bok i odsijecanje našeg uklinjenog mostobrana, ugrožavajući cijelu odbranu divizije.

Glavna naša nevolja i osnovni uzrok za velike žrtve i gubljenje prostora na mostobranu, bio je u tome što smo, po planu više komande, preoružavali jedino divizije na položajima i u rovovima, upravo posljednjih dana decembra i prvih dana januara, kada je i uslijedio snažan napad neprijatelja. Tako se dogodilo da znatan dio naoružanja, naročito novi puškomitraljezi i minobacači, nisu dejstvovali, jer borci nisu stigli da ovladaju tim oružjem. Čak je te noći došlo i do toga da je dio pristiglog novog oružja pao u ruke neprijatelju u neraspakovanim sanducima, koji su dopremljeni u rovove i u njihovu neposrednu blizinu. Da situacija bude još ne-

povoljnija, i dio starog naoružanja, pretežno engleskog porijekla, takođe, nije uspješno dejstvovao zbog nedostatka municije, koju nismo dobijali, jer je to oružje upravo zamijenjivano novim. Morale su se naći mogućnosti da se i 21. divizija (kao i ostale snage) povuče u pozadinu, radi preoružavanja, i zbog odmora, jer ga nije imala još od letnje ofanzive neprijatelja 1944. godine na Toplicu i Jablanicu. Stoga ni popuna divizije nije bila izvršena, pa je njeno brojno stanje bilo znatno manje nego u ostalim divizijama 1. proleterskog korpusa.

U vrijeme neprijateljevog napada 3. januara, borbena snaga 21. divizije bila je znatno umanjena i time što je prethodnih dana iz njenog sastava otišla 2. proleterska brigada, a umjesto nje došla 21. srpska brigada, sastavljena od mladih i neiskusnih boraca. Dogodilo se da je 3. januara, neprijatelj baš na tu brigadu usredsredio glavni udar i izbio iza leđa jedinicama 4. srpske brigade, presjekavši komunikaciju s. Kompletinci - s. Nijemci, koja je vodila prema jedinom mostu (prelazu), kojom smo bili povezani sa ostalim jedinicama i Štabom 1. proleterskog korpusa. Ta okolnost je uslovila da znatan broj boraca izgubi život prelazeći preko zaleđene rijeke Bosut, jer je na pojedinim mjestima pucao led. Sremsko blato, zatim žestoka zima, oskudna i slaba odjeća i obuća, veoma mnogo su doprinosili povećanju teškoća i iscrpljenosti boraca. U tome strahovitom blatu i smrznutoj zemlji bilo je teško i naporno kopati rovove, praviti zemunice i skloništa. U tim prilikama smo imali dosta slučajeva smrzavanja.

Uz sve te nepovoljne okolnosti, moralo se ratovati u prostranoj ravnici i u rovovima. Tako velike teškoće mogla je savladati vojska izuzetno visokog borbenog morala i svijesti, kao što je bila naša. Kasnije, u februaru i martu, situacija se bitno izmijenila u našu korist, jer su naše jedinice dobile novo naoružanje i tehniku, imale su snažnu podršku avijacije, a imale su i dovoljno vremena i mogućnosti da se dobro pripreme za proboj sremskog fronta i za dalja uspješna dejstva za konačno oslobođenje zemlje.

Anka Petrović[21]

OPŠTE NAPOMENE

Sređivanje podataka o gubicima u ljudstvu jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, odnosno Jugoslovenske armije u završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje, od 1. januara do 15. maja 1945. god. bio je zadatak odgovoran, aktuelan i dosta težak. Pristup njegovoj realizaciji obuhvatao je strpljivo i intenzivno angažovanje na arhivskoj građi u cilju iznalaženja što tačnijih podataka o gubicima uz stalno prisutnu pomisao da svaka brojka označava čoveka-borca.

Posle dužeg istraživanja i direktnog uvida u raspoloživi dokumentarni materijal štabova 1, 2, 3. i 4. armije, potčinjenih divizija i samostalnih brigada iz sastava armija, nastao je ovaj rad, kao rezultat do sada prikupljenih podataka o broju poginulih, ranjenih i nestalih boraca Jugoslovenske armije u završnim operacijama.

Na osnovu dokumenata operativnog karaktera štabova četiri armije, njihovih divizija i samostalnih brigada izvršena su istraživanja i obrada podataka po jedinstvenoj metodologiji:

- istraživanje je usmereno na brojčane pokazatelje o gubicima i nije se bavilo imeničnim spiskovima i knjigama gubitaka jedinica;
- izučavani su arhivski fondovi na nivou armija, njihovih divizija i samostalnih brigada;
- korišćeni su dokumenti iste vrste u istraživanju podataka, koliko su to sačuvani izvori dozvoljavali.

Podatke o gubicima sadrže i operativni dokumenti i sanitetski dokumentarni materijali. Razlika među njima je jasna. Sanitetska dokumentacija sadrži spiskove i knjige sa imeničnim podacima poginulih, ranjenih i kontuzovanih boraca, a operativna brojčane pokazatelje o ranjenim, poginulim, nestalim, kontuzovanim,[31] zarobljenim i dezerterima. Predmet istraživanja trenutno je isključivo operativna građa i cifarski podaci koje ona sadrži o gubicima. Ostaje mogućnost za posebno istraživanje sanitetske arhive uz napomenu da kombinovanje i preplitanje jednih i drugih izvora ne bi dali očekivan pozitivan rezultat.

'* Prilog raspravi o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije
[2)] Diplomirani istoričar-arhivista u Vojnoistorijskom institutu
[3]* U priloženim tabelama gubitaka nisu uneseni podaci o kontuzovanim, zarobljenim i onima koji su pobjegli iz jedinica, prvo zato što nisu sve jedinice obrađivale ove podatke, a i kod iskazanih uglavnom su bili zanemarljivo mali.

Operativna građa izučavana je na nivou armija, potčinjenih divizija i samostalnih brigada sa glavnim akcentom na divizijskim izvorima. Izuzetno i samo u slučaju kada nije bilo podataka u dokumentima ovih jedinica, istraživanje je prenošeno na stepen brigada iz sastava divizija.

Korišćenje iste vrste dokumenata u ovom slučaju predstavlja uslov za objektivan pristup izučavanju i utvrđivanju istorijskih činjenica. Brojčane podatke o gubicima sadrže operacijski dnevnici, izvodi iz operacijskih dnevnika, mesečni, 15-dnevni i drugi operativni izveštaji, bojne relacije, tabelarni pregledi sopstvenih i neprijateljskih gubitaka u ljudstvu i materijalu, pregledi izvedenih akcija i operacija. Ima slučajeva da se pri poređenju podataka o gubicima koje sadrži na primer operacijski dnevnik i neka druga vrsta od nabrojanih dokumenata, uoče različiti pokazatelji za isti period. Kada se u interesu tačnosti i doslednosti nastojalo da se u okviru jedne armije po mogućnosti koristi ista vrsta dokumenata za sve potčinjene divizije, u istraživanju su nastajale teškoće i problemi.

Poznata nekompletnost arhivskih fondova jedinica NOV i POJ, odnosno JA i nepridržavanje propisanih pravila i uputstava o administrativnom poslovanju u toku NOR-a, razlog su što se tokom istraživanja nije mogao do kraja provesti princip korišćenja istovrsnog materijala. Dešavalo se da više od polovine divizija jedne armije ima sačuvane operacijske dnevnike za period koji se obrađuje i sa brojčanim pokazateljima o gubicima, a ostale ili nemaju dnevnike ili nisu uneseni podaci o broju poginulih i ranjenih. Tada je rad usmeravan u drugom pravcu i traženje se nastavljalo da se iznađe zajednički »činilac«, iste vrste dokumenata za sve jedinice iz sastava armije. Rezultat nastojanja za ujednačenim korišćenjem dokumenata jeste da podaci o gubicima kod 1. i 2. armije potiču iz operacijskih dnevnika, a u nedostatku ovih iz operativnih izveštaja divizija. Kod 3. i
4. armije podaci su uzeti iz mesečnih i drugih pregleda o gubicima u ljudstvu i materijalu, o izvedenim akcijama i operacijama.

I pored maksimalno uloženog truda da se zadatak oko utvrđivanja gubitaka izvrši na najbolji mogući način što podrazumeva korišćenje izvora i tačno prenošenje brojčanih pokazatelja, insistiranja na praćenju organizacijsko-formacijskih promena sastava armija, svakako da ovaj rad ima manjkavosti i nedostataka. Namera je bila da se istraže i prenesu podaci'
0 gubicima koje sadrži arhivska građa bez pretenzija da analizira istražene pokazatelje, već samo da konstatuje da su izučavani originalni dokumenti, većinom potpisani i overeni od nadležnih starešina, nastali u periodu izvođenja operacija ili neposredno posle završetka.

Gubici armija su uzeti za celo vreme njihovog postojanja, tj. za 1 , 2 .
1 3. armiju od 1. januara a za 4. armiju od 1. marta do 15. maja 1945.

GUBICI 1. ARMIJE

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori	
1—31. januar	1. proleter, divizija	591	1990	1666*	AVII, NOR, k. 256, reg. br. 1-7;	; k. 715A, reg. br. 37-2, 37/10-2.
	2. proleter, divizija	102	364		k. 256, reg. br. 1-7;	; k. 735, reg br. 1-2.
	5. divizija	505	996	492	k. 256, reg. br. 1-7	; k. 783A, reg. br. 1-2.
	6. divizija	216	949	9	k. 256, reg. br. 1-7	; k. 798, reg. br. 15-3.
	11. divizija	160	576	58	k. 256, reg. br. 1-7	; k. 867, reg. br. 38-3, reg. br. 45-3.
	21. divizija	367	967	315	k. 256 ,reg. br. 1-7	k. 1043, reg. br. 49-2.
	1. konjička brigada		6		k. 256, reg. br. 1-7	; k. 261, reg. br. 1-6.
	S v e g a :	1941	5848	2540		

• U operac. dnevniku 1. prol. div. (k. 715A, reg br. 37/10-2) upisano je da je 18. januara veći broj boraca zalutao u druge jedinice

Period dejstva	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1945.					
1—28. februar	1. proleterska divizija	7	41		AVII, NOR, k. 256, reg. br. 1-7; k. 715A, reg. br. 37-2.
	2. proleterska divizija		8		k. 735, reg. br. 1-2.
	5. divizija	41	167		k. 256, reg. br. 1-7; k. 783A, reg. br. 1-2.
	6. divizija	73	231		k. 256, reg. br. 1-7; k. 798, reg. br. 15-3.
	11. divizija	10	39		k. 256, reg. br. 1-7; k. 867, reg. br. 38-3; 45-3.
	21. divizija	13	29		k. 256, reg. br. 1-7; k. 1043, reg. br. 49-2.
	1. konjička brigada	2	4		k. 256, reg. br. 1-7; k. 261, reg. br. 1-6.
	S v e g a :	146	519		

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori	
1—30. marta	1. proleterska divizija	21	54		AVI I, NOR, k. 256, reg. br. 1-7	; k. 715A, reg. br. 37-2.
	5. divizija	21	50		k. 256, reg. br. 1-7	; k. 783A, reg. br. 1-2.
	6. divizija	14	38	1	k. 258, reg. br. 1-7	; k. 798, reg. br. 15-3.
	11. divizija	7	21		k. 256, reg. br. 1-7	'; k. 867, reg. br. 45-3.
	21. divizija	1	21		k. 256, reg. br. 1-7	; k. 1043, reg. br. 49-2.
	1. konjička brigada	1	2		k. 256, reg. br. 1-7;	k. 261, reg. br. 1-6; k. 256; reg. br. 9-5.
	S v e g a :	6 5	1 8 6	1		

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—30. april	1. proleterska divizija	734	2081	3	AVII, NOR, k. 256, reg. br. 1-7; k. 715A, reg. br. 37-2; reg. br. 23-2- k 716 reg. br. 9-6; k. 717, reg. br. 50-2; k. 718, reg. br. 1/3-2'.
	2. proleterska divizija	66	2IS		k, 735, reg. br. 4-2.
	5. divizija	579	2231	88	k. 256, reg. br. 1-7; k. 783A, reg. br. 1-2.
	6. divizija	634	2106	15	k. 256, reg. br. 1-7; k. 798, reg. br. 15-3.
	11. divizija	388	1550	48	k. 256, reg. br. 1-7; k. 867, reg. br. 45-3; k. 871, reg. br 17-1-9-1; k. 873, reg. br. 9-2; 10-2, 12-2; k. 878, reg. br. 10-2- 11-2-' k. 879, reg. br. 1-6.
	S v e g a :	2410	8186	151	

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—30. april	17. divizija	158	556	2	AVII, NOR, k. 983, reg. br. 35-5.
	21. divizija	451	1802	7	k. 256, reg. br. 1-7; k. 1043, reg. br. 49-2.
	22. divizija	138	598	10	k. 1052, reg. br. 14-2.
	42. divizija	773	2377	433	k. 256, reg. br. 1-7; k. 1315, reg. br. 7-6.
	48. divizija	210	781		k. 256, reg. br. 1-7; 9-6, 10-6, 12-6; 13-6; 14-6; 15-6; 17-6; 18-6; k. 1365, 1-8; 1366, 13/9.
	1. konjička brigada	23	59	4	k. 256, reg. br. 1-7; k. 261, reg. br. 1-6.
	2. tenkovska brigada	36	38	55	k. 264, reg. br. 11-2; 22/2-4; 22/4-4; 32/1-2.
	inžinjerijska brigada	2	10	1	k. 262, reg. br. 1-2.
	S v e g a :	1791	6221	512	
	Svega u aprilu:	4201	14407	663	

Period dejstva	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1945.					
1—15. maj	1. proleterska	356	736	3	AVII, NOR, k. 256, reg. br. 1-7; k. 715A, reg. br. 37-2.
	5. divizija	183	585	48	k. 256, reg. br. 1-7; k. 783A, reg. br. 1-2.
	6. divizija	164	570	107	k. 256, reg. br. 1-7; k. 798, reg. br. 15-3.
	11. divizija	110	601	51	k. 871, reg. br. 11-1; k 873, reg. br. 13-2; k. 878, reg. br 12-2- k. 879, reg. br. 1-6; k. 871, reg br. 17.
	21. divizija	194	675	8	k. 256, reg. br. 1-7; k. 1043, reg. br. 49-2.
	42. divizija	37	182	5	k. 256, reg. br. 1-7; k. 1315, reg. br. 7-6.
	S v e g a :	1044	3349	222	

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—15. maja	48. divizija	29	222	24	AVII, NOR, k. 256, reg. br. 1-7; k. 256, reg. br. 20-1/6; 20-2/6, 20-3/6, 20-4/6, 20-5/6.
	2. tenkovska brigada	3	7		k. 256, reg. br. 19-5.
	inžinjerijska brigada	4	6		k. 262, reg. br. 1-2.
	Svega:	36	235	24	
	Svega u maju:	1080	3584	246	
	Ukupno svega:	7433	24554	3420*	

- Uračunata i cifra od 1638 boraca koji su pripadali 1. proi. diviziji. Prema operac. dnevniku divizije (k. 715A, reg. br. 37/1U-2J vecma ih je 18. januara zalutala u druge jedinice.

Ofanziva
Druge armije

А

Оп.бр. 283

4 априла 1945 г.

у 1 часова

14-1/1

З А П О В Е С Т

Секције: Бјељина, Тузла, Дервента 1 : 1оо.ооо

У времену до 28 марта т.г. непријатељ је пребацио јаче снаге са Сремског на Босанско војиште преко Брчког, а извесна појачања пристигла су и са правца Добоја, тако да је на линији Бјељина - Брчко - Срнице - Грачаница груписао главнине 3 немачке дивизије,(ојачане извесним бројем тенкова, тенкета и одговарајућом артиљеријом), неколико усташких бојни, све зеленокадровце Источне Босне, четничке снаге (домаће, српске и црногорске). У времену до 1 априла прешао је у офанзиву углавном на целом фронту, али је на свима секторима одбијен претрпевши осетне губитке, сем на сектору Брчко где је успео да овлада просторијом до р.Гњице.

Ноћу 2/3 о.м. под притиском наших јединица непријатељ је напустио Бјељину и повлачи се ка Брезовом Пољу. У току последња три дана примећено је да непријатељ врши извесне покрете од Срнице ка Брчком и Градачцу, од Брчког ка Градачцу,а данас осмотрени су покрети непријатељске моторизације од Срнице и Градачца ка Брчком.Има извесних знакова и података да су Немци повукли главнину својих снага са отсека Моњ - Врањевац, а на њихово место да је дошла 5. и 6. посавска четничка бригада и извесан број усташа. Тако исто главнина немачких снага повукла се са сектора Срнице - Бјела, где се сада налазе углавном усташе и четници са извесним бројем Немаца. Са отсека с.Мусл.Маоча - Зовик главнина непријатељских снага повукла се у правцу Брчко, а на том отсеку остало је око 4оо зеленокадроваца и четника.

Јаче немачке снаге сада се налазе на сектору Брчко - Челић, а јача непријатељска групација са око 3.ооо усташа и најмање 1.ооо Немаца налази се на сектору Грачанице. Вероватно је да се извесне немачке снаге налазе и у реону Градачца.

Једна оперативна група дивизија I армије пребацила се на леву обалу Дрине и до 6 о.м. биће на полазним положајима на линији Брезово Поље - Челић,ког дана ће треба да отпочне дејство општим правцем Бјељина - Брчко - Босански Шамац у циљу овлађивања овим непријатељским гарнизонима.

Наше јединице садејствоваће напред поменутој оперативној групи на тај начин што ће 5.о.м. предузети општи напад на сектору Срнице у циљу пресецања комуникације Грачаница - Срнице и Срнице - Брчко са задатком овлађивања линијом Просјека - с. Скакава - с. Бјела - с.Церик (на левој обали Велике Тиње) - Јакавица к.168 - к.188 - Меднице к.215 - к.216 - с.Доњи Лукавац - Петровац к.32о - с.Каменани - к.535 (с. Међеђа) - Јелово Брдо к.479 - к.633 - Сокол - [illegible] с.Пискавица - Стражба к.452 - Стражевац к.336 - Карановац к.36о - Гребље Брдо к.428 - Вел.Бријег к.782. Тежиште напада биће на правцу Маоча - Каравлашка - с.Бјела - с. Аврамовина и на правцу Бандра - с.Биберово Поље - с.Доњи Лукавац са циљем опкољавања непријатеља на сектору Срнице , његовог уништења или заробљавања.

У циљу непосредног садејства оперативној групи дивизија I армије 6 о.м., тежиште наших операција преноси се на правац Грачаница - Добој са циљем овлађивања Грачаницом и избијања на линију Студенац к.639 - Вис к.694 - Дебело Брдо к.495 - с.Стјепан Поље - Самарић - Гостиљ к.774 - Вел.Бријег к.782, а потом тежити да се избије на линију Вис к.521 (с.Брђани) - с.Пријавор к.43о - Мотка к.442 - Самарић к.2о2 - Гавран Вис - Висока Раван - Крчмарица к.682.

Zapovest Štaba 2. armije za početak ofanzive, 4. april 1945.

Ofanziva Druge armije[1]

General-pukovnik Ljubo Vučković[2]

Ofanziva 2. armije počela je 5. aprila 1945. Ona se karakteriše prelaskom u napad opštim pravcem ka Doboju, definitivnim oslobađanjem doline r. Bosne i daljim napredovanjem na pravcu Derventa - Bosanski Brod - r. Vrbas, čime su stvoreni osnovni uslovi za novu operaciju 2. armije desnom obalom r. Save ka Zagrebu.

Neposredno pred početak te ofanzive 2. armije, 5. aprila, neprijatelj je napustio Bijeljinu pod pritiskom 17. divizije, i povukao se prema Brčkom. U to vreme prebačena je iz Srema 5, a iz Mačve 2. proleterska divizija, kojima se priključila i 17. divizija iz 2. armije. One su obrazovale Južnu operativnu grupu divizija 1. armije, sa zadatkom da obuhvatnim manevrom preko Brčkog i Samca razviju operacije preko r. Save ka Vinkovcima u pozadini Sremskog fronta.

Šestog aprila oslobođeno je i Sarajevo, pa je zbog toga bilo potrebno da se što pre preseče komunikacija u dolini r. Bosne, radi sprečavanja izvlačenja neprijateljeve grupacije koja se nalazila oko Sarajeva. U borbama 9. i 10. aprila jedinice 2. armije su podišle Doboju. Komunikacije na desnoj obali r. Bosne neprijatelj više nije mogao da koristi, ali je zaposeo levu obalu reke i uporno se branio, i to uz snažne protivnapade, naročito od pravca Maglaja.

Uz podršku avijacije, 28. divizija je forsirala i r. Bosnu, nizvodno od ušća r. Spreče, a 17. aprila oslobođen je i Doboj, gde je bilo oko 500 zarobljenih i veliki ratni plen, a zatim su presečene sve komunikacije u dolini r. Bosne, pa je otpočelo gonjenje neprijatelja ka Derventi i Bosanskom Brodu.

Radi sadejstva sa 1. armijom, koja je nastupala sevemo od r. Save, noću 20/21. aprila, četiri bataljona 23. divizije prešla su r. Savu kod s. Sijekovac i 21. aprila ušli u južni deo Slavonskog Broda.

Snage 28. i 45. divizije, u nadiranju ka severozapadu, izbile su noću 21/22. aprila na r. Vrbas, dok je većina ostalih snaga 2. armije bila prinuđena da čisti teren od preostalih četničkih i ustaških bandi na oslobođenoj teritoriji.

Osnovna iskustva iz operacije u istočnoj Bosni mogla bi se svesti na sledeće.

Druga armija se borila gotovo čitavo vreme u okruženju ili poluokruženju, a neko vreme, kada je presečena njena jedina veza snabdevanja

- u rejonu Zvomika - i u potpunom okruženju. To je umnogome uticalo

[1]> Preuzeto iz »Vojnog dela« br. 3/1975, str. 125-131.
[2]> General-major, načelnik Štaba 2. armije

i na karakter njenih taktičko-operativnih dejstava. Osnovni operativni oslonac - šira slobodna prostorija oko Tuzle - obezbeđivao je dejstvo po unutrašnjim pravcima na ugrožena mesta, kada i gde bi se stvorile neuralgične tačke. Međutim, karakter zemljišta, dubok sneg i nedostatak tehnike nisu dozvoljavali brze pregrupacije snaga sa jednog na drugi pravac dejstva niti jednovremeno angažovanje potrebnih snaga na kritičnim pravcima. Jednom rečju, uopšte nije bilo mogućnosti da armija izvodi neke šire i brze manevre.

Karakteristika tih borbenih dejstava ogledala se, pre svega, u tome što nije bilo oružanih frontalnih borbi, kakvih je bilo na Sremskom frontu, a može se reći da nije bilo granice između fronta i pozadine jedinica 2. armije. Kada se, zbog upada 22. nemačke divizije u Vlasenicu i nadiranja ka Zvomiku i neuspešnog napada naših snaga na Bijeljinu, moralo odložiti izvršenje osnovnog zadatka 2. armije - da dejstvuje opštim pravcem ka Doboju, armija je pristupila izvršenju počesnih zadataka, namećući neprijatelju istovremeno frontalni i partizanski način ratovanja, štiteći svim raspoloživim sredstvima položaje oko Tuzle, što je, upravo, i bio cilj neprijatelja da zagospodari komunikacijama Doboj - Tuzla - Zvomik. Borbena dejstva 2. armije sprečila su neprijatelja da obrazuje front na r. Drini, što bi potpuno poremetilo našu operativno-strategijsku situaciju, ugrozilo bok snaga na Sremskom frontu i onemogućilo izvođenje bilo kakvih širih dejstava u istočnoj Bosni.

Načelnik štaba 2. armije general-major Ljubo Vučković

Držanjem istočne Bosne, 2. armija je, u stvari, omogućila da se težište operacija 1. armije prema Vinkovcima prenese na jug, tj. da izmanevruje stabilizovani neprijateljev front u Sremu i na taj način omogući dalje brze operacije ka glavnom objektu svoga napada - Zagrebu.

Dejstvujući i sa fronta i iz pozadine, 2. armija je 50 dana zadržavala 22. nemačku diviziju, nanoseći joj velike gubitke i prinudila je neprijatelja u celini da, u oskudici snaga i sredstava, dovodi nove snage u istočnu Bosnu. Osnovni razlog što 22. nemačka divizija nije bila zadržana i uništena bio je taj što na desnoj obali r. Drine nije bilo naših snaga, a tamo gde ih je i bilo bile su male i nedovoljne, tako da su ih Nemci odbacili, prebacujući se preko reke gumenim čamcima.

Armija je bila formirana i popunjena pretežno mladim borcima i neiskusnim nižim starešinama, koji su bili gotovo bez ikakvog ratnog i borbenog iskustva, a uz to i nedovoljno obučeni. No, oni su, ipak, uz očigledne teškoće, izvršavali mnoge teške i složene borbene zadatke.

Ako se ima u vidu i to da su te operacije obilovale i dejstvima u kojima' su učestvovali svi rodovi vojske, pa ponekad i avijacija, i da se ratovalo i po pravilima frontalnog i partizanskog ratovanja u uslovima surovih klimatskih prilika i na ispresecanom zemljištu, onda se sa pravom može konstatovati da je nedostataka bilo prilično. Nije bilo dovoljno artiljerije, a avijacijska podrška nije uvek pristizala, pa ni kada je bila najpotrebnija. Tenkova, takođe, nije bilo. Međutim, ni neprijatelj nije imao avijacije, ali je zato imao veoma mnogo artiljerije, naročito automatskog oružja sa velikim količinama municije.

Sadejstvo između artiljerije, avijacije i pešadije u dejstvima nije bilo dovoljno organizovano, niti ostvarivano. Inžinjerije je po broju bilo dovoljno, ali ona nije imala dovoljno sredstava. Nedovoljno je, na primer, bilo eksploziva da bi se porušila komunikacija u dolini r. Drine itd. Našoj inžinjeriji je, ipak, pošlo za rukom da izgradi most na benzinskim buradima preko r. Drine (dva puta, jer je jedan odnela voda) preko kojeg je vršeno celokupno snabdevanje armije. Veze su se temeljile prvenstveno na kurirskim vezama, a zatim na telefonskim sredstvima; radio-sredstva su bila veoma slaba, tako da se radio-veza mogla održavati samo na jednom do dva pravca najviše.

Napad na jako utvrđenu i uporno branjenu Bijeljinu nije uspeo, iako je bilo angažovano dovoljno snaga, i to uglavnom zbog vrlo slabog dejstva artiljerije i nedovoljne efikasnosti avijacije, ali i zbog lošeg vremena, nedovoljnog iskustva mladih boraca u napadima na utvrđena mesta i slabog sadejstva između pešadije i artiljerije. Osim toga, nije bilo sredstava za otkrivanje mina, pa su mnogi naši borci stradali od protivpešadijskih i drugih vešto postavljenih mina.

OPERACIJE DESNOM OBALOM SAVE

Ova operacija predstavlja, u stvari, neposredno produženje opšte ofanzive u istočnoj Bosni. Njen cilj je bio da 2. armija produži dejstva u zoni sevemo od r. Save, a na jugu - pravcem Maglaj - Banja Luka - Bosanska Krupa - Ogulin - Čmomelj - Novo Mesto, dolinom reka Une i Krke, i da, u sklopu završnih operacija Jugoslovenske armije, obezbedi otkriveni desni bok i pozadinu 4. armije u toku njene operacije ka Trstu, kao i da sadejstvuje 1. armiji u toku njenog nastupanja sevemo od r. Save ka Zagrebu.

U geografsko-topografskom i operativno-taktičkom smislu, armijska operacijska zona bila je prilično teška za savlađivanje, i to prvenstveno zbog njene ispresecanosti mnogim rekama (Vrbas, Una, Kupa) koje je trebalo savlađivati najneophodnijim, često i vrlo improvizovanim tehničkim sredstvima. Ta zona je bila opustošena i vrlo siromašna, što je otežavalo snabdevanje jedinica 2. armije a bila je udaljena od baza savezničke pomoći. Osim toga, neprijatelj je radi zadržavanja naših snaga i urednijeg izvlačenja, organizovao rušenje mostova i komunikacija i uporno branio pojedine linije i uporišta koja su bila naslonjena na rečne prepreke, a istovremeno je zemljište podešavao za žilaviju odbranu.

Vrlo značajna karakteristika tih armijskih dejstava ogledala su se u sadejstvu sa jedinicama 1. armije sevemo od Save, pošto su delovi 2. armije veoma često prelazili Savu i tako iz pozadine ometali pokušaje neprijatelja pred frontom 1. armije da sredi svoje snage i stabilizuje front.

Tok ove operacije 2. armije karakterišu, uglavnom, tri etape.

Deo komande 2. armije u Tuzli polovinom marta 1945. s leva na desno: Blato Lompar, politički komesar armije, Koča Popović, komandant armije i Ljuba Vučković načelnik štaba armije

U *prvoj etapi,* koja je trajala od 22. do 25. aprila, armija je forsirala r. Vrbas i izbila na r. Unu. U to vreme u sastav armije su ušle 3, 4, 10. i 39. divizija. Posle forsiranja r. Vrbasa, 28. i 45. divizija, u sadejstvu sa 34. divizijom, napale su i oslobodile Bosansku Gradišku, a njihovi delovi prešli Savu i oslobodili Staru Gradišku.

U *drugoj etapi,* koja je trajala od 26. aprila do 6. maja, dejstva 2. armije se karakterišu borbama na r. Uni, u rejonu Karlovca i na r. Kupi. Radi što lakšeg i operativnijeg rukovođenja i komandovanja divizijama u njihovom nezadrživom nadiranju ka severozapadu i, ujedno, postizanja optimalnog zamaha u daljem toku operacije, od 23, 28, 39. i 45. divizije (a kasnije i 25. divizije) formirana je Unska operativna grupa, a od 3, 4, 10. i 34. divizije (iz 4. korpusa) Karlovačka operativna grupa.

Zadatak Unske operativne grupe, kojom je komandovao načelnik štaba 2. armije Ljubo Vučković, bio je da likvidira neprijateljeva uporišta u dolini donjeg toka r. Une, izbije i preseče komunikaciju Zagreb - Karlovac i, zatim, napadne Karlovac sa severoistoka.

Karlovačkom operativnom grupom komandovao je zamjenik komandanta 2. armije general-major Radovan Vukanović, a njen zadatak je bio da se što pre prebaci na teritoriju Tounj - Ogulin - Vrbovsko i iz te oblasti, potom, napadne na Karlovac, uništi neprijateljevu karlovačku grupaciju.

U to vreme, u donjem toku r. Une nalazile su se nemačka 373. legionarska i 4. i 6. ustaško-domobranska divizija, koje su uporno branile uporišta Bosanski Novi, Dobmju, Bosansku i Hrvatsku Dubicu, a ona su, u stvari, predstavljala produženje neprijateljevog fronta na desnoj obali r.

2-6 Ilove, sevemo od r. Save.

Dejstva Unske operativne grupe, međutim, zastala su u teškim borbama oko Bosanske Dubice i Kostajnice.

Na dan 27. aprila, 45. divizija je oslobodila Bosansku Dubicu, a već sledećeg dana je počela borba i za Hrvatsku Dubicu, forsirajući r. Unu improvizovanim sredstvima.

Tih dana 28. divizija vodi borbu za oslobođenje Bosanske Kostajnice, a 39. divizija - Bosanskog Novog.

Opšti napad Unske operativne grupe izveden je 29. aprila, ali nije uspeo, jer je neprijatelj protivnapadom od Jasenovca i Sunje odbacio delove 45. divizije. Ogorčene borbe su nastavljane sve do 3. maja, kada su oslobođeni Hrvatska Dubica i Kostajnica.

Posle likvidacije svih neprijateljevih uporišta u slivu donjeg toka r. Une, nastavljeno je nezadrživo nadiranje Unske operativne grupe: 45. divizija upala je u Sisak 5. maja, 28. divizija oslobađa Petrinju, a 23. divizija otpočinje prelaz r. Kupe, istočno od Karlovca. Time Unsko-operativna grupa onemogućava neprijatelju, koji se bio angažovao u karlovačkoj operaciji, da se povuče ka Zagrebu i ojača njegovu odbranu.

Operacije Karlovačke operativne grupe odvijale su se na vrlo teškom terenu, duboko ispresecanom strmim dolinama reka Dobre, Mrežnice i Korane, što je otežavalo manevre snagama, dok je odbrana Karlovca bila dobro organizovana i vrlo uporno izvođena.

Najjače neprijateljevo uporište u spoljnoj odbrani Karlovca, Generalski Stol, zauzeto je 2. maja. Gotovo u isto vreme likvidirana su i sva neprijateljeva uporišta na desnoj obali r. Korane, dok su između r. Dobre i r. Kupe naše jedinice izbile ka prilazima Karlovca. Grad je bio obuhvaćen snagama dve divizije - 10. divizija je napadala sa istoka i severoistoka, a 34. divizija - prema Ozlju. Te dve divizije su imale zadatak da zatvore obruč oko grada.

Posle razbijanja snažnih neprijateljevih protivnapada noću 5/6. maja jedinice Karlovačke operativne grupe oslobodile su Karlovac, naredne noći - 6/7. maja. Time je bio slomljen najjači odbrambeni rejon na južnim prilazima Zagrebu, mada nije došlo do potpunog okruženja i uništenja svih neprijateljevih snaga u tom rejonu. Neprijatelj je, međutim, imao nekoliko hiljada poginulih, a zarobljeno je oko 8.500 neprijateljevih vojnika i zaplenjena velika količina ratnog materijala.

U trećoj etapi koja je trajala od 7. do 14. maja, snage 2. armije jačine tri divizije (3, 4. i 10. divizija) nezadrživo su nadirale ka Krškom i Novom Mestu, radi odsecanja odstupanja nemačko-ustaških snaga koje su se izvlačile na zapad.

Sadejstvujući 1. armiji, koja je vodila uporne borbe istočno od Zagreba (na liniji Sesvete - Zagrebačka gora), jedinice 28. slavonske i 45. srpske divizije su oko 11 časova 8. maja prešavši preko rijeke Save, ušle u Zagreb i zauzele južni dio grada. O tome sam odmah javio Generalštabu depešom u kojoj stoji informacija da su jedinice 28. i 45. divizije ušle u Zagreb. Preko talasa Radio-Zagreba je javljena vijest o oslobođenju grada. U Zagrebu je ostala 28. slavonska i 34. divizija. U grad se po oslobođenju prebacio i Štab 2. armije, koji se 16. maja spojio sa Glavnim štabom Hrvatske. Za komandanta 2. armije postavljen je general-lajtnant Ivan Gošnjak, za komesara Rade Žigić, a ja sam ostao i dalje načelnik Štaba 2. armije.

Tako je 2. armija, iako joj nije bio zadatak da neposredno učestvuje u oslobođenju Zagreba, izvesnim svojim delovima upala u grad i time 227

olakšala jedinicama 1. armije, koje su nosile glavni teret borbi za grad, da brže oslobode Zagreb.

U noći 8/9. maja, jedinice 2. armije spojile su se sa jedinicama 1. armije.

U međuvremenu od 10. do 13. maja produženo je gonjenje razbijenog neprijatelja ka Celju (45. i 39. divizija), Zidanom Mostu (4. divizija) i Kranju (3. divizija), dok su ostale snage 2. armije čistile, uništavale i razoružavale neprijatelja, odnosno obezbeđivale širu prostoriju Krško (10. divizija), Zagreb (28. divizija), Samobor (23. i 25. divizija) i Karlovac (34. divizija).

Na području između Zagreba i Zidanog Mosta 11. maja kapitulirale su 7. SS i 373. nemačka divizija, kao i brojne ustaške i četničke jedinice.

Pošto su se 45. i 39. divizija u rejonu Celja povezale sa jedinicama 3. i 1. armije, potpuno je zatvoren obruč oko neprijatelja koji je odstupao, tako da je u toku 14. maja prestao njegov oružani otpor.

Time su operacije 2. armije, u sklopu završnih operacija Jugoslovenske armije, bile završene.

*

Od svog formiranja do 15. maja 1945. godine, jedinice 2. armije su uništile oko 30.000 i zarobile oko 36.000 neprijateljevih vojnika, podoficira i oficira. Samo od 10. do 15. maja 2. armija je zarobila 21.000 neprijateljevih vojnika i zaplenila 29 tenkova, 244 artiljerijskih oruđa, 180 minobacača, 1.763 mitraljeza i dr. U isto vreme, njene jedinice su imale 4.961 poginulog i 14. 212 ranjenih drugova.

Osnovna iskustva iz prolećne ofanzive 2. armije mogla bi se svesti na sledeće.

Iako nije raspolagala motorizovanim snagama, do izražaja je, ipak, došao relativno brz tempo operacija, i ako je trebalo uzastopno savlađivati niz vodenih prepreka (Bosnu, Vrbas, Unu, Kupu) koje je neprijatelj uporno branio. Tome tempu su, svakako, doprineli već stečeno iskustvo, umešnost, hrabrost, velika energija i nezadrživi ofanzivni elan koji su se ispoljili u svim jedinicama 2. armije.

Druga armija u završnoj ofanzivi"

General-pukovnik Velimir Knežević[2]

Uloga i zadatak 2. armije u pobedonosnoj završnoj ofanzivi za oslobođenje Jugoslavije proisticali su iz opšte zamisli i ideje manevra za okruženje i uništenje neprijateljevih snaga na tlu Jugoslavije, situacije u zoni i na pravcima na kojima je dejstvovala, i njihovog uticaja na tok operacija krilnih grupacija Jugoslovenske armije. U tom smislu 2. armija je, prvenstveno, imala da sadejstvuje krilnim grupacijama, da im obezbedi unutrašnje bokove - vezivanjem, odsecanjem i razbijanjem neprijateljevih snaga u zoni nastupanja. Na njena dejstva u toku ofanzive veliki uticaj imale su nepovoljne geografske i hidrografske karakteristike zone, i loši meteorološki uslovi.

Međutim, 2. armija je u pripremnom periodu, u kojem je trebalo obezbediti što povoljnije uslove za realizaciju opšteg plana strategijske ofanzive, imala veoma složen i težak zadatak na centralnom delu našeg ratišta
- da potpuno ovlada prostorom istočne Bosne kao pogodnim operativno-strategijskim osloncem za prelazak u ofanzivu. Kako je ta prostorija, sa komunikacijama koje je presecaju, imala poseban značaj i u planovima nemačkog komandovanja, Nemci su uložili maksimalne napore da je zadrže i osiguraju sebi slobodu manevra i planskog izvlačenja snaga Grupe armija »E« najkraćim i najpovoljnijim pravcima. Zbog toga, smatramo, da je potrebno, makar u najkraćim crtama ukazati na specifičnost operativne situacije i borbenih dejstava jedinica 2. armije u zimskom periodu, u vrlo nepovoljnim klimatskim materijalnim i operativno-taktičkim uslovima.

PRELAZAK 2. ARMIJE U OFANZIVU

Osnovna zamisao i ideja manevra završne ofanzive za oslobođenje Jugoslavije, koju je na osnovu smemica Vrhovnog komandanta razradio Generalštab JA, bila je da se grupisanim snagama probije front u Sremu i Lici, a zatim energičnim nadiranjem desnim krilom dolinom Drave ka Koruškoj, a levim krilom uz jadransku obalu ka Trstu, Soči i gornjem toku Drave, zatvori obruč oko neprijateljeve grupacije u Jugoslaviji. Istovremeno, sa snagama na centralnom pravcu, preduzeti nastupanje na severozapad ka liniji Zagreb - Karlovac, radi potpunog uništenja okruženog neprijatelja.

Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945.«
[2]> Pukovnik, Načelnik Operativnog odeljenja u štabu 2. armije

U skladu s tim planom postavljeni su zadaci 2. armiji pred početak i u toku ofanzive - da nastupa opštim pravcem Doboj - Banja Luka - Karlovac - Novo Mesto, i da tako osigura unutrašnje bokove krilnih grupacija.

Drugoj armiji postavljen je zadatak da pređe u napad i razbije neprijateljeve snage u dolini Bosne od Modriče do Žepča, a zatim da preduzme gonjenje dolinom Bosne, ka Derventi i Bos. Brodu i duž desne obale Save, sadejstvujući 1. armiji u toku njenog nastupanja kroz Slavoniju.

Politički komesar 2. armije Bl'ažo Lompar

Na prilazima reci Bosni sa istoka, neprijatelj je organizovao odbranu po pravcima, sa jačom rezervom u širem rejonu Doboja. Pravac s. Smiče - Gradačac branio je 16. puk nemačke 22. divizije, a pravac Gračanica - Doboj 15. ustaško-domobranska divizija. U rejonu Doboja nalazili su se delovi 7. SS divizije i dva policijska bataljona, a na Trebavcu i Ozrenu jače četničke grupe koje su štitile bokove nemačkim i ustaško-domobranskim snagama. Duž komunikacijskih pravaca neprijatelj je izvršio zaprečavanje i na uzastopnim položajima organizovao efikasan vatreni sistem.

Južna operativna grupa 1. armije, razbila je 3. aprila neprijateljeve snage u rejonu Bijeljine i produžila napad ka Brezovom Polju i Brčkom. Na drugoj strani operativna grupa korpusa već je vodila borbe na bližim prilazima Sarajevu, gde je bila angažovana. glavnina nemačkog 21. armijskog korpusa koji, u tom trenutku, nije mogao uputiti jače snage u rejon Doboja i sevemije. Te okolnosti zahtevale su da 2. armija što pre pređe u napad, bez posebnih priprema i operativne pauze, koja je jedinicama, zaista, bila neophodna posle dugotrajnih prethodnih dejstava, nedovoljne snabdevenosti materijalnim sredstvima i razv učenosti snaga u neposrednom dodira sa neprijateljem.

FORSIRANJE REKE BOSNE

Zamisao Štaba 2. armije bila je da najpre razbije neprijateljeve snage na pravcu s. Smiče - Gradačac - Modriča i tako pomogne Južnoj operativnoj grupi 1. armije u zauzimanju Brčkog, a zatim da težište napada prenese na dobojski pravac, izbije na desnu obalu Bosne sevemo i južno od Doboja, forsira reku i oslobodi Doboj. Pri tome je planirano sadejstvo dela snaga 5. korpusa koji; su u to vreme vodile borbe u rejonu Zenica
- Busovača.

Za izvršenje tih zadataka 2. armija je raspolagala sa četiri divizije, koje su se početkom aprila nalazile u ovom rasporedu: 25. divizija na severo-zapadnim padinama Majevice, a 23. divizija levo od nje, na odseku s. Špionica - s. Piskavica, obe orijentisane na pravac s. Smiče - Gradačac
- Modriča sa zadatkom da razbiju neprijatelja na tom pravcu. U dolini r. Spreče nalazila se 45. divizija sa zadatkom da produži napad ka Gračanici, dok je 28. divizija bila u armijskoj rezervi u rejonu Tuzle.

Opšti napad jedinica 2. armije otpočeo je 5. aprila ujutro. U toku prvog dana na desnom krilu su brigade 25. divizije očistile više sela od ustaša, a 23. divizija sa dve brigade izbila je južno od Smica i pristupila pripremama napada na položaje 16. grenadirskog puka. Narednog dana Nemci se pod pritiskom naših snaga povlače iz tog rejona prema Brčkom, do kojeg su stigle i snage Južne operativne grupe.

Imajući to u vidu Štab 2. armije naredio je 23. diviziji da napad usmeri prema Gračanici, da obuhvatom sa severozapada odseče neprijateljeve snage u tom rejonu. Ona je u sadejstvu sa 45. divizijom koja je napadala s fronta razbila snage jednog puka 15. ustaško-domobranske divizije u rejonu Gračanice. Neprijatelj je pretrpeo osetne gubitke, ali je ostatak snaga izvukao prema Doboju. Propuštena je povoljna prilika da se neprijatelj uništi smelijim manevrom u njegovu pozadinu, tim pre što su postojali međuprostori koji nisu bili posednuti.

Da bi ubrzao dejstva Štab 2. armije je naredio 8. aprila 25. diviziji da energično produži napad pravcem Gradačac - Modriča i desnim krilom sadejstvuje jedinicama 1. armije u rejonu Bos. Šamac; 23. diviziji da ovlada desnom obalom Bosne od s. Bušletica do ušća r. Spreče; 45. diviziji da produži napad dolinom r. Spreče i severozapadnim padinama Ozrena i izbije na desnu obalu južno od Doboja. Kao što se vidi, jedinicama nije naređeno da posle izbijanja na reku makar deo snaga prebace na njenu levu obalu.

Nastavljajući napad, jedinice 2. armije su do 10. aprila oslobodile Modriču (25. divizija), a na dobojskom pravcu izbile pred Doboj i na desnu obalu Bosne kod železničke stanice Trbuk južno od Doboja (45. divizija). Neprijatelj je održao mostobran kod Doboja, a na ostalim delovima fronta odbranom leve obale sprečavao eventualno forsiranje reke. Istovremeno, već 10. aprila počele su da pristižu u Doboj snage nemačkog 21. korpusa, čija se glavnina izvukla iz Sarajeva i tada nalazila na prostoru Busovača - Zenica - Maglaj. Nemci su odmah ubacili deo tih snaga u dobojski mostobran i protivnapadima ga proširili, odbacujući snage 45. divizije sa desne obale kod železničke stanice Trbuk. Nemačke jedinice bile su podržane snažnom vatrom artiljerije s leve strane reke Bosne, na kojoj u ovom rejonu nije bilo naših jačih snaga, jer 53. divizija 5. korpusa, angažovana u borbama oko Žepča, još nije izbila u taj rejon.

Uvodeći u borbu i rezervu (28. diiviziju) na spoju 23. i 45. divizije 2. armija je prešla 15. aprila u odlučan napad. U to vreme naša avijacija dejstvovala je po neprijateljevim snagama između Maglaja i Doboja, a jedinice 53. divizije 5. korpusa oslobodile su Maglaj, dok je 27. divizija 3. korpusa oslobodila Zavidoviće. U dvodnevnim ogorčenim borbama, u kojima su mnogi objekti više puta prelazili iz ruku u ruke, jedinice 2. armije konačno su slomile otpor neprijatelja u dobojskom mostobranu. One su 17. aprila ujutro, u sadejstvu sa snagama 53. i 27. divizije, oslobodile Doboj. Neprijatelj je pretrpeo znatne gubitke, deo snaga mu je odsečen i za- 231

robljen u rejonu Doboja. Međutim, veći deo snaga uspeo je da se izvuče prema Derventi i Bos. Brodu, zahvaljujući i tome što jedinice 2. armije nisu bile osposobljene za brzo i efikasno savlađivanje vodene prepreke - reke Bosne. Isto tako, jedinice 3. i 5. korpusa, nakon oslobođenja Sarajeva, nisu nastavile uspešno gonjenje, zbog čega su gubile dodir sa neprijateljem.

Dobojski saobraćajni čvor i veći deo grada bio je potpuno razoren. Nemci su uništili železnička postrojenja i vozni park, porušili električnu centralu, fabriku šećera i mostove preko Bosne. Prelaz reke divizije su izvršile 17. aprila u rejonu Doboja i kod s. Kotorskog, koristeći se raspoloživim formacisjkim sredstvima i priručnim materijalom. .Istoga dana 23. i 45. divizija dobile su zadatak da produže gonjenje neprijatelja pravcem Derventa - Bos. Brod, a zatim desnom obalom Save prema Bos. Gradiški. Do 20. aprila oslobođeni su Derventa i Bos. Brod, a zatim su jedinice 2. armije nastavile pokret prema donjem toku Vrbasa.

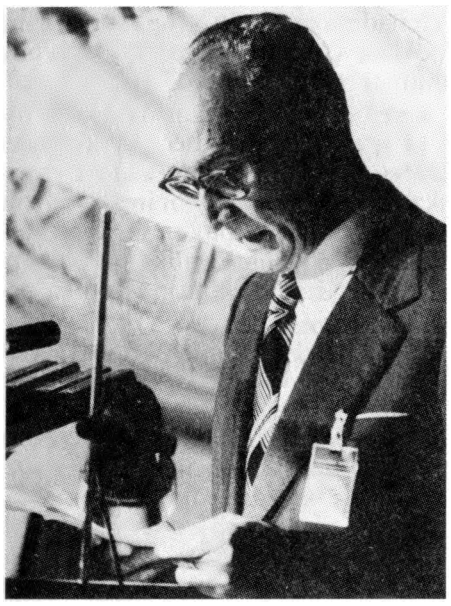

General-pukovnik Velimir Knežević govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Posle prelaska Vrbasa 28. i 45. divizija, u sadejstvu sa 39. divizijom 5. korpusa, razbile su neprijateljeve snage u rejonu Bos. Gradiške i 24. aprila oslobodile grad. Istoga dana delovi 28. i 45. divizije prešli su Savu i oslobodili Staru Gradišku.

Dakle, može se zaključiti da je 2. armija dala značajan doprinos razvoju ove etape ofanzive. Prodorom u dolinu r. Bosne u prvih pet dana, 2. armija stvorila je operativne uslove za odsecanje neprijateljevih snaga južno od Doboja. Međutim, dalji napad njenih jedinica privremeno je zaustavljen, odsudnomodbranom neprijatelja udobojskom mostobranu i s leve obale Bosne, što jeneprijatelju omogućilo da svoje snage izvuče na sever - ka Bosanskom Brodu.

Na takav tok i ishod borbi za dolinu reke Bosne uticalo je više činilaca. Pre svega, od Sarajeva se u to vreme izvlačila vrlo jaka grupacija neprijateljevih snaga, rešena da se po svaku cenu probije u dolinu Save. Ona je brzim prebacivanjem motorizovanih snaga sukcesivno pojačavala odbranu u dolini reke, prvenstveno, u rejonu Doboja.

U dolinu Bosne izbila je2. armija sa svoje tri divizije na širokom frontu (oko 40 km), pri čemu je sve do 15. aprila na dobojskom pravcu mogla angažovati samo dve divizije.[3)] Sem toga, očekivano sadejstvo snaga 3. i 5. korpusa nije na vreme ostvareno, jer su te naše snage bile suviše udaljene da bi, i uz najveće naprezanje, mogle pravovremeno izbiti u rejon Maglaja i u dolinu reke Usore.

[3)] 28. divizija, koja se nalazila u armijskoj rezervi u rejonu Tuzle, tada je vršila prenaoružavanje i popunu svojih jedinica.

Forsiranje reke Bosne sa veoma oskudnim plovnim sredstvima i pod vatrom neprijatelja s leve obale, bilo je posebno otežano time što u to vreme neprijateljeva uporišta duž leve obale Bosne nisu bila ozbiljnije ugrožena iz pozadine.

Imajući sve to u vidu Štab 2. armije je tek 14. aprila, kada je uveo u borbu i 28. diviziju, naredio likvidaciju dobojskog mostobrana i forsiranje reke. Jedinice su taj zadatak u naredna dva dana uspešno izvršile, i prešle su gonjenje neprijatelja čija se glavnina probila u dolinu Save.

Pošto je potpuno ovladala dolinom Bosne, 2. armija dobila je mogućnost da brzo razvije dejstva prema severozapadu i još neposrednije sadejstvuje 1. armiji na savskom strategijskom pravcu.

PRODUŽENJE OFANZIVE 2. ARMIJE

Direktivom Vrhovnog komandanta od 22. aprila 1945. godine 2. armiji postavljen je zadatak da nastavi »energično nadiranje opštim pravcem Karlovac - Novo Mesto i dalje na severozapad«, da razbije neprijateljeve snage na prostoru donjeg toka reke Une, duž desne obale Save i u rejonu Karlovca.[41] U isto vreme u sastav 2. armije ušle su snage 2. i 5. korpusa (3, 4, 10. i 39. divizija), a operativno joj je potčinjen i 4. hrvatski korpus. U Direktivi se ističe da situacija nalaže što hitniju likvidaciju neprijateljeve grupacije u rejonu Karlovca radi obezbeđenja dejstava 4. armije koja je već prodirala sa linije Delnice - Sušak prema Trstu. Radi efikasnijeg komandovanja snagama na odvojenim pravcima, naređeno je da se formiraju dve operativne grupe, s tim da prvom (karlovačkom) neposredno rukovodi Štab 2. armije.

Pošto su određene i divizije koje ulaze u sastav operativnih grupa, pomenutom direktivom dati su svi bitni elementi plana za izvršenje zadatka.

U vreme prijema ove direktive, jedinice 2. armije nalazile su se na prostoriji Bos. Gradiška - Kozara - Grmeč - Banja Luka, osim 25. divizije koja se nalazila u rejonu Bos. Broda i Dervente. U nastaloj situaciji Štab 2. armije odlučio je da što pre izvrši dovođenje i grupisanje jedinica i da sve neophodne pripreme izvrše štabovi i jedinice u toku pokreta, a zatim da s obe operativne grupe pređe u napad.

Osnovna operativna ideja Štaba 2. armije za predstojeće operacije, bila je da sa četiri divizije Unske operativne grupe (UOG) likvidira neprijateljeva uporišta na Uni, izbije u rejon Turopolja, a zatim da preseče komunikaciju Zagreb - Karlovac i napadne Karlovac sa severoistoka, obezbeđujući se sa pravca Zagreba; da ostale divizije Karlovačke operativne grupe (KOG) što pre prebaci na prostoriju Tounj - Ogulin - Vrbovsko i iz te oblasti napadne i uništi neprijateljevu karlovačku grupaciju. Ovom zadatku se moralo odmah pristupiti, bez obzira na razvoj situacije kod Unske operativne grupe divizija.

DEJSTVA KARLOVAČKE OPERATIVNE GRUPE

Karlovačka operativna grupa formirana je po direktivi Vrhovnog komandanta od 22. aprila, od jedinica 2. armije (3, 4. i 10. divizija) i 4. korpusa (34. divizija), da bi se na širem prostoru Karlovca likvidirala nepri-

[4]> Zbornik, tom II, knj. 15, dok. 226.

jateljeva grupacija, prodrlo dalje prema severozapadu i time obezbedio desni bok 4. armije.

U vreme formiranja Karlovačke operativne grupe, jedinice koje su ušle u njen sastav bile su veoma udaljene od rejona upotrebe. Treća divizija nalazila se u rejonu Bihaća, 4. divizija u rejonu Sanskog Mosta, 10. divizija u pokretu od Banja Luke ka Sanskom Mostu. Jedino je 34. divizija
4. korpusa bila u širem rejonu Ogulina. Jedinicama su predstojali dugi i naporni marševi (70 do 120 km) u zoni ispresecanoj rečnim tokovima i ograničenim brojem puteva koji su bili u lošem stanju. Uprkos tome sve jedinice su do 29. aprila stigle na marševski cilj, prikupile se na prostoriji Tounj - Ogulin - Vrbovsko spremne za prelazak u napad.

Na prilazima i u rejonu Karlovca nalazile su se jedinice 104. lovačke divizije, delovi 392. divizije, dva policijska i jedan lovački puk, delovi 13. ustaško-domobranske divizije, sve objedinjene pod komandom štaba nemačkog 91. armijskog korpusa. Odbrana Karlovca bila je organizovana po dubini, s osloncem na objekte u zahvatu pravca Generalski Sto - Duga Resa - Karlovac. Spoljnu odbranu Karlovca neprijatelj je organizovao na liniji: ž. stanica Skakavac - Vukmanić - Barilović - Generalski Sto - Bosiljevo - Kupa, s težištem u rejonu Generalskog Stola.

Raspolažući s jakim snagama na tom prostoru, neprijatelj je bio odlučan u odbrani Karlovca, jer je time, istovremeno, branio prilaze Zagrebu s juga i osiguravao komunikacijski pravac dolinom reke Save: Zagreb - Zidani Most - Ljubljana, odnosno Celje. Pored toga, iz rejona Karlovca direktno je ugrožavao bok i pozadinu 4. armije. Oslanjajući se na pogodan reljef zemljišta ispresecan rekama i potocima, neprijatelj je pravovremeno utvrdio grad, izgradio svoje položaje po sistemu utvrđenih uporišta (10-15 km udaljen od grada), utvrđujući pri tome i gotovo svaki markantniji objekat. Sam grad, koji je i inače pogodan za odbranu, branjen je spoljnom linijom, fortifikacijski dobro uređenom, sa nizom otpornih tačaka i obezbeđenim sistemom rovova, bunkera i minskih polja.

Osnovna zamisao Štaba 2. armije bila je u ovome: brzim prodorom krilnih jedinica (10. i 34. divizije) preseći komunikacije sevemo i zapadno od Karlovca, a potom koncentričnim napadom ostalih jedinica okružiti i uništiti neprijatelja u rejonu grada. U tom smislu sve jedinice dobile su naređenja sa preciznim zadacima. Trećoj diviziji naređeno je da iz rejona Dubrava odmah preduzme napad na neprijatelja između reke Dobre i Mrežice prema zapadnoj ivici Karlovca; 4. diviziji da sa prostorije s. Poloj i s. Orijevac, s. Točak pređe u napad pravcem s. Peijasica, s. Sića, s. Duga Resa; 34. diviziji - da preseče neprijatelju odstupnicu od Karlovca za Metliku - komunikacijom koja vodi preko s. Netretić, a zatim glavnim snagama da izbije na liniju s. G. Pokupje, s. Zorkovac, s. Ozalj; 10. divizija trebalo je da obrazuje armijsku rezervu u rejonu Slunja, ali joj je 29. aprila naređeno da krene na prostoriju Tušilović - Rijeka, pređe u napad pravcem Vojnić - Karlovac sa zadatkom da likvidira neprijateljeva uporišta između reka Korane i Kupe.

U toku 30. aprila sve jedinice su podišle liniji spoljne odbrane Karlovca i naišle na veoma žilav otpor neprijateljevih snaga. Da bi stvorio što povoljnije uslove za izvršenje zadatka, Štab 2. armije je istoga dana izdao novu zapovest i naredio jedinicama da izbegavaju frontalno nastupanje i potiskivanje neprijatelja, već da se koriste međuprostorima, vrše obilaske

 i napadaju na njegove bokove i pozadinu, obezbeđujući brže prodiranje ka

Pogled na porušeni Doboj kojeg je 17. aprila 1945. oslobodila 2. armija

Karlovcu. Radi toga naređeno je: da 4. divizija usmeri napad pravcem s. Perjasica - s. Sića - Duga resa i tako izmanevriše neprijateljevu odbranu u rejonu Generalski Sto; da 10. divizija delom snaga sadejstvuje 4. diviziji u likvidaciji neprijateljevih uporišta u dolini Korane, a ostalim snagama produži napad između Kupe i Korane radi izbijanja na liniju s. Brođani - s. Kamensko i napada na Karlovac s istoka. Na taj način naše jedinice bi ovladale i mostovima kod S. Brođani i južno od Karlovca. S obzirom na to da je Generalski Sto predstavljao veoma utvrđenu otpornu tačku i da je napad 3. divizije prethodnog dana bio odbijen, Štab 2. armije preneo je težište napada na pravac 4. divizije, ojačavajući je divizionom artiljerije. U isto vreme 3. diviziji je naređeno da deo snaga prebaci na levu obalu r. Dobre i napadom u desni bok i pozadinu neprijateljevih snaga u rejonu Generalski Sto, uz istovremeni pritisak sa fronta, ovlada tim uporištem. Na levom krilu 34. diviziji je naređeno da što pre ovlada rejonom s. Netretić, a zatim produži napad i izbije na liniju Ozalj - G. Pokupsko, s težnjom da ovlada mostovima na Kupi.

Prelazeći u napad između Korane i Mrežnice, 4. divizija je u dvodnevnim borbama razbila odbranu neprijatelja na pravcu S. Peijasica - s. Sića i izbila na liniju s. Šćulac - s. Jankovo Belište. Na pravcu Generalski Sto - Duga Resa - Karlovac uspela je 3. divizija da zauzme Generalski Sto, ali je neprijatelj na uzastopnim položajima pružao žilav otpor i protivnapadima pokušavao da joj zaustavi nastupanje. U isto vreme 10. divizija razbila je neprijateljeve snage u rejonu s. Skakavac - s. Vukmanić - s. Brođani i, posle žestokih borbi, ovladala mostom kod s. Brođani, prebacila deo snaga na levu obalu i obrazovala mostobran u rejonu s. Rečica. Na pravcu Vinica - Karlovac izbila je 34. divizija u rejon s. Netretića. Tako su divizije Karlovačke operativne grupe 2. maja posle podne izbile pred neprijateljeve položaje za neposrednu odbranu Karlovca na liniji: s. Husje - s. Cerovac - Duga Resa - s. Netretić.

Tokom 3. maja na ćelom sektoru Operativne grupe vođene su žestoke borbe i do večernjih časova zauzeta su mesta Brođani, Cerovac, Poljice, Duga Resa, Novi Grad, D. Stative i Netretić. Utvrđen je, takođe, i mos-

tobran na levoj obali Kupe i 10. divizija je nastavila dalje nadiranje sevemo od Kupe radi obuhvata Karlovca s istoka i severoistoka. Na levom krilu 34. divizija zauzela je Ozalj i delom snaga forsirala Kupu, nastavljajući dalja dejstva ka s. Dragenići, i s. G. Kupčina.

Iako je već počeo da izvlači deo snaga iz rejona Karlovca, neprijatelj je veoma uporno branio prilaze gradu sa juga i jugozapada. Naročito teške borbe vodila je 4. divizija koja je, u sadejstvu sa delovima 3. divizije, napadala na Vinicu, Goskovo i Turjanska brda. Posle ogorčenih borbi i više juriša podržanih artiljerijom, uspelo im je da tek 5. maja potisnu neprijatelja s tih položaja i da ga prisile na povlačenje u pravcu Karlovca.

General-pukovnik Velimir Knežević - ratni snimak

Posle solidno izvršenih priprema, noću 5/6. maja, počele su borbe za Karlovac i likvidaciju neprijateljevog garnizona u njemu. Napad je preduzet svim snagama Karlovačke operativne grupe, i 6. maja u jutarnjim časovima, jedinice su uspele da ga u teškim uličnim borbama oslobode, izuzev severnog dela. Uprkos žestokom otporu neprijatelja, jedinice 10. divizije uspele su da izvrše obuhvat Karlovca i da desnim krilom izbiju kod železničke raskrsnice Orlovac, 4 km severoistočno od Karlovca. Isto tako, 34. divizija je uspela da izbija sevemo od grada na liniji Treščerovac - Carski Breg - G. Kupčina.

U nastaloj situaciji neprijatelj je 6. maja koncentrisao glavne snage duž komunikacije Karlovac - Jastrebarsko da bi je po svaku cenu održao i omogućio izvlačenje svojih snaga. Uz pomoć delova 7. SS divizije, njemu je pošlo za rukom da privremeno zaustavi napad krilnih divizija (10. i 34) Karlovačke operativne grupe i, na taj način da obezbedi izvlačenje snaga iz rejona Karlovca. Međutim, neprijateljeve snage koje su se povlačile prema Zagrebu došle su ubrzo pod udar 23. divizije iz sastava Unske operativne grupe, koja je već bila presekla pravac Karlovac - Zagreb u rejonu Klinča Selo, što ga je prinudilo da se povlači pravcem Samobor - Brežice.

Noću 6/7. maja jedinice 3. i 4. divizije nastavile su ulične borbe u Karlovcu, forsirale Kupu i razbile neprijateljeve zaštitnice severoistočno od grada. Pošto im je bilo sprečeno povlačenje, ti delovi su uništeni ili zarobljeni.

Karlovačka operacija koju je izvela Karlovačka operativna grupa divizije bila je veoma značajan poduhvat jedinica 2. armije u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije. Desni bok i pozadina 4. armije, u vreme riječko-tršćanske operacije, bili su obezbeđeni. Uspeh ove operacije uticao je, umnogome, na brže slamanje glavnine nemačkih i ustaško-domob-

ranskih snaga u okolini Zagreba. U njoj su jedinice Karlovačke operativne grupe, pored nanošenja brojnih gubitaka u živoj sili, zaplenile i ogromna materijalno tehnička sredstva.

Neprijatelj se spremao za dugotrajnu odbranu Karlovca, ali je bio iznenađen brzinom dovođenja i koncentracije naših jedinica, prelaskom u napad na više pravaca, snagom i upornošću kojom su savladane mnogobrojne prepreke u sistemu neprijateljeve odbrane grada. Zbog toga nije uspeo da izvrši rušenja važnih objekata, što je, inače, gotovo redovno činio. Zato su svi objekti u gradu (fabrike, radionice, ustanove, kao i svi mostovi na rekama) pali neoštećeni u naše ruke.

DEJSTVA UNSKE OPERATIVNE GRUPE

Unska operativna grupa (pod komandom načelnika Štaba 2. armije general-majora Ljuba Vučkovića) sastava: 23, 28, 29. i 45. divizija imala je zadatak da sa linije Bosanska Gradiška - Nova Topola energično produži nadiranje južno od r. Save i što pre izbije na r. Unu, na odseku s. Rudice, ušće Une u Savu, likvidira neprijateljeva uporišta Bosanski Novi, Dobrljin, Kostajnica i Dubica, forsira Unu iz pokreta, a potom da preko Petrinje izbije u Turopolje, radi sadejstva sa Karlovačkom operativnom grupom u likvidaciji neprijateljevih snaga u rejonu Karlovca. Imajući u vidu opštu situaciju i zadatak 2. armije u celini, ovoj grupi naređeno je 24. aprila da odmah pristupi izvršenju zadatka.

Pred frontom 2. armije, u donjem toku r. Une i, to od Bosanskog Novog do ušća u r. Savu, nalazile su se jedinice 373. legionarske divizije »Tigar«, koje su se povukle iz pravca Bihaća, 4. ustaško-domobranske divizije i delovi 6. ustaško-domobranske divizije. One su branile uporišta: Bosanski Novi, Dobrljin, Bosansku i Hrvatsku Kostajnicu i Bosansku i Hrvatsku Dubicu. Ova uporišta bila su utvrđena za kružnu odbranu i činila su produženje neprijateljevog fronta u Slavoniji - na desnoj obali r. Ilove.

Ta uporišta i položaje na Uni branile su iskusne i dobro naoružane neprijateljeve jedinice koje su, osloncem na ranije izgrađena utvrđenja, imale zadatak da obezbede potrebno vreme za pregrupisavanje i izvlačenje ostalih snaga na frontu i po dubini.

Zona u kojoj je dejstvovala Unska operativna grupa ograničena je sa severa Savom, a sa juga linijom: Prijedor - Bosanski Novi - Glina - Vrgin Most. Inače, u sklopu opšteg pravca ofanzive 2. armije, ona predstavlja njen sevemi deo. Važnost tog pravca bila je velika zbog toga što su uspešna dejstva Unske operativne grupe po njenoj dubini imala bitan uticaj na tok dejstva Karlovačke operativne grupe divizija i na dejstva levog krila (21. divizije) 1. armije. To utoliko pre, jer je neprijatelj sevemo od Save pokušavao u više navrata da sredi svoje snage i da organizuje čvršću odbranu na pravcu Zagreba, odnosno na pravcu nastupanja 1. armije.

Geografski ovaj pravac je, u postojećim uslovima odnosa snaga i sistema organizovane neprijateljeve odbrane, naročito u zahvatu reke Une, bio težak za izvođenje operacija. Njega, pre svega preseca više vodenih prepreka, od kojih reke Una i Kupa predstavljaju ozbiljne vodene prepreke. Međutim, najveća teškoća za sve divizije Unske operativne grupe bila je pomanjkanje najneophodnijih materijalno-tehničkih sredstava za forsiranje reka. S obzirom na dužinu pravca (oko 110 km) i činjenicu da su se ove jedinice od 20. marta 1945. kontinuirano nalazile u borbama protiv 237

okupatora i njegovih domaćih saradnika, koji se povlačio ka severozapadu zemlje prevalivši do kraja aprila nekoliko stotina kilometara, dalja dejstva zahtevala su nove velike fizičke napore, i to, bez predaha.

U skladu s opštim zadatkom Unske operativne grupe 25. aprila jedinicama su postavljeni ovi zadaci: 45. divizija imala je da nastupa od Bosanske Gradiške ka Bosanskoj Dubici, sa zadatkom da iz pokreta zauzme uporišta Bosansku i Hrvatsku Dubicu, forsira r. Unu na odseku ušće u Savu, s. Bačvani, obrazuje mostobran na levoj obali r. Une, a potom da produži dejstva ka Sunji i Sisku; 28. divizija da nastupa od Nove Topole ka Bosanskoj Kostajnici, sa zadatkom da iz pokreta likvidira neprijateljeva uporišta Bosansku i Hrvatsku Kostajnicu, forsira r. Unu a zatim da produži dejstvo pravcem s. Mečenčani - s. Blinja - Petrinja; 23. divizija da dejstvuje na odseku Dobrljin - isklj. Dvor na Uni, sa zadatkom da forsira Unu na tom odseku i tako preseče odstupnicu neprijatelju koji se od Bosanskog Novog povlači ka Sisku, i 39. divizija da nastupa ka Bosanskom Novom, likvidira to uporište a zatim da produži dejstvo ka Glini.

Divizije Unske operativne grupe bile su 25. aprila u pokretu radi izvršenja postavljenih zadataka, a već 27. aprila jedinice 45. i 28. divizije naišle su na jak otpor neprijatelja kod Bosanske Dubice i Bosanske Kostajnice gde su stupile u višednevne ogorčene borbe.

S obzirom na to da forsiranje Une iz pokreta nije uspelo, te da je neprijatelj pravovremeno poseo i organizovao čvrstu i kružnu odbranu naseljenih mesta, a međuprostore zaprečio i kontrolisao vatrom, ogorčene borbe na donjem toku reke, radi ovlađivanja neprijateljevim uporištima i stvaranje mostobrana, trajale su sve do početka maja.

Posle izbijanja na Unu dalja dejstva desnom obalom Save, prema severozapadu, nisu mogla biti izvođena jednovremeno svim snagama 2. armije, jer je desno krilo Unske operativne grupe (45. i 28. divizija) usporilo nastupanje zbog teških borbi protiv neprijatelja kod Bosanske Dubice i Kostajnice. Naime, neprijatelj je u tim mestima pravovremeno organizovao odbranu, pri čemu je samo oko Bosanske Dubice uredio spoljni pojas odbrane sa 50 bunkera, a istovremeno je pripremio veliki broj zgrada kao otporne tačke, dok je prilaze zaprečio žičanim preprekama i minskim poljima. Isto tako, neprijatelj je raspolagao velikim brojem mitraljeza, minobacača, artiljerijskih oruđa i oklopnim vozom.

Pošto pokušaj 45. divizije da napadom iz pokreta zauzme B. Dubicu i forsira Unu nije uspeo, borbe su nastavljene. Nakon višednevnih borbi 27. aprila jedinice 45. divizije prodrle su u Bosansku Dubicu i u 3 časa ovladale gradom. Međutim, neprijatelj je uspeo da za sobom poruši mostove, i da, zatim, posedne položaje na levoj obali reke Une od Jasenovca do s. Bačina. Sutradan, 45. divizija je sa delovima prešla Unu i počela borbe za Hrvatsku Dubicu. Njene jedinice su improvizovanim plovnim sredstvima forsirale Unu kod s. Novoselci, gde su naišle na vrlo jak otpor neprijatelja. Istovremeno, 28. divizija uspela je da zauzme Balj i Irikovac i da nastavi borbe za Bosansku Kostajnicu. U to vreme 39. divizija je napadala neprijatelja u Bosanskom Novom i uspela da forsira Unu; dok je 23. divizija otpočela forsiranje Une kod s. Dobrljina.

Dvadeset osmog aprila naređeno je da Unska grupa divizija što energičnije produži napredovanje da bi što pre izbila južno od Zagreba, u bok neprijateljevim snagama kod Karlovca, i bez zadržavanja nastavila prodor u pravcu Samobora.

Već sutradan ona je izvršila opšti napad na ćelom frontu, od ušća Une u Savu do Bosanskog Novog. Tog dana, 29. aprila, sve njene jedinice posle početnih uspeha, naišle su na žestok otpor neprijatelja i nisu uspele da prebace jače snage na levu obalu Une. Delovi 39. divizije, koja je vodila oštre borbe za Bosanski Novi, uspeli su da izbiju na železnički most.

Tek posle četvorodnevnih ogorčenih borbi, 1. maja, jedinice Unske grupe divizija oslobodile su Bosanski Novi, zatim likvidirale neprijateljevo uporište Dobrljin i nastavile oštre borbe, da bi već sutradan, 28. divizija oslobodila Bosansku Kostajnicu, a 3. maja predveče i Hrvatsku Kostajnicu. Istovremeno, 45. divizija oslobodila je Hrvatsku Dubicu.

Posle likvidacije neprijateljevih uporišta u slivu donjeg toka Une, jedinice Unske grupe divizija preduzele su energično gonjenje neprijatelja prema severozapadu radi što bržeg izbijanja na liniju Zagreb - s. Klinča Selo, da bi se karlovačka neprijateljska grupacija odsekla od Zagreba i, istovremeno, izvršio obuhvat Karlovca sa severoistoka.

U navedenim borbama, već 4. maja, 45. divizija oslobodila je Sunju i nastavila gonjenje neprijatelja ka Sisku. Sutradan, nakon celodnevnih i vrlo oštrih borbi, ona je u snažnom naletu oslobodila Sisak, a 28. divizija Petrinju. Istovremeno je 23. divizija forsirala Kupu kod s. Lasinja, dok je 39. divizija, u međuprostoru 28. i 23. divizije, nastupala ka s. Kravarskom.

Nakon tih uspeha i bez ikakvog zadržavanja, Unska grupa divizija nastavlja energično gonjenje neprijatelja južnom obalom Save ka Zagrebu i komunikaciji Karlovac - Zagreb.

U to vreme Karlovačka operativna grupa divizija oslobodila je (6/7. maja) seveme delove Karlovca i uspela da očisti desnu obalu r. Kupe. Izbijanjem Unske operativne grupe na komunikaciji Karlovac - Zagreb, težište dejstava preneto je ka Zagrebu, radi sadejstva sa jedinicama 1. armije u oslobađanju grada.

Nakon toga, gotovo bez predaha, divizije Unske operativne grupe nastavile su ofanzivna dejstva, i to 23. ka Samoboru, 45, 28. i 39. ka Zagrebu sa zadatkom da likvidiraju neprijateljeva uporišta u istočnom, severoistočnom i zapadnom delu grada, i da, sadejstvom sa jedinicama 1. armije, doprinesu bržem oslobođenju ovog grada.

Na kraju, treba istaći neke bitne karakteristike i iskustva iz ovih dejstava.

Jedinice Unske operativne grupe uspele su da, i pored znatne tehničke i materijalne nadmoćnosti neprijatelja i povoljnijih uslova za njegovu odbranu, savladaju vrlo oskudnim sredstvima sva uporišta, forsiraju Unu i zatim izbiju na Kupu - poslednju jaču liniju odbrane Zagreba s juga.

Odbrana neprijatelja u dolini Une imala je osobine utvrđenih rejona, sa dobro organizovanim vatrenim sistemom usklađenim s prirodnim i veštačkim preprekama. Zahvaljujući takvoj odbrani, upornosti i aktivnosti u toku njenog izvođenja, neprijatelj je stvorio potrebno vreme za probijanje svojih snaga iz rejona Bos. Novog ka Kostajnici.

Pri forsiranju Une posebno su bile karakteristične borbe za mostovske prelaze. Postojalo je izričito naređenje da se posebno organizuje zauzimanje mostova i spreči njihovo rušenje. U izvršavanju tog zadatka divizije su primenile različite postupke. Tako je 45. divizija izvodila forsiranje Une frontalno, pri čemu je samo njen jedan bataljon vršio obuhvatni manevar. Istovremeno, 28. divizija prebacila je svoju 21. brigadu na odvojenom pravcu, ali njen manevar nije u punoj meri usklađen sa napadom ostalih 239

Na ulicama oslobođenog Zagreba 9. maja 1945. godine

jedinica na uporište u samoj Kostajnici, posebno onih koje su napadale na odbranu mosta. Međutim, 39. divizija je izvršila jednovremeno napad sa prebačenim delovima iz pozadine i sa ostalim snagama s fronta, što je omogućilo zauzimanje mosta preko Une i brzu likvidaciju neprijateljevog uporišta Bosanski Novi.

Za forsiranje r. Une većina jedinica Unske operativne grupe oslonila se na vrlo mali broj raspoloživih gumenih čamaca, a nisu na licu mesta pristupile izradi plovnih sredstava od priručnog materijala niti su pravovremeno dovukle deo tih sredstava sa već pređenih reka. Izrada 10 drvenih čamaca (39. divizija) za vrlo kratko vreme pokazuje da se taj problem mogao ublažiti. Četrdeset peta divizija nije bila spremna da forsira reku iz pokreta, zbog čega nije iskoristila povoljne uslove na odseku 24. brigade, nizvodno od Dubice. Pored snažnog dejstva neprijatelja i kasno privlačenje pontona kod ove divizije, dovelo je do početnog neuspeha pri forsiranju Une.

Mada je neprijatelj uspeo da izvuče veći deo svojih snaga, samo forsiranje Une uspešno je izvedeno. Hrabrošću i izdržljivošću boraca i komandnog kadra tih jedinica nadoknađeno je pomanjkanje tehničkih sredstava i nedovoljna ob učenost u savlađivanju tako brze reke.

Treba, takođe, istaći da je Unska operativna grupa uspešno vršila obezbeđenje levog boka 1. armije. S obzirom na relativno povoljniju situaciju, njene desnokrilne jedinice ne samo da nisu zaostajale, već su, najčešće, išle ispred levog krila 1. armije. U nekim slučajevima 45. divizija prebacivala je manje delove na levu obalu Save i napadima iz pozadine neposredno sadejstvovala levokrilnim jedinicama 1. armije.

Unska operativna grupa uspela je da, nakon žestokih borbi, slomi 240 neprijateljevu odbranu na Uni i da brzim napredovanjem ovlada dolinom

Kupe, time je sprečila karlovačkoj grupaciji neprijatelja da se povuče ka Zagrebu. Ona je prinuđena na povlačenje prema Samoboru i Brežicama, izložena bočnim napadima snaga Unske i Karlovačke operativne grupe.

U tim borbama neprijatelj je imao veliki broj poginulih i ranjenih, a zarobljeno je oko 8.500 vojnika i zaplenjena veća količina naoružanja i ratne opreme.

U ovoj etapi završnih operacija, 2. armija uspešno je izvršila zadatak koji joj je postavio Vrhovni komandant i dala značajan doprinos ostvarenju opšteg cilja završne ofanzive, uništenju neprijatelja i definitivnom oslobođenju naše zemlje.

Posle oslobođenja Siska i Petrinje i brzog prodora prema Zagrebu, u prepodnevnim satima 8. maja 1945. brigade 28. i 45. divizije prešle su reku Savu i ušle u Zagreb, koji je toga dana oslobođen. Iza toga glavnina 2. divizije je produžila nastupanje prema Novom Mestu i Zidanom Mostu i učestvovala sa 1. i 3. armijom u zarobljavanju nemačke Grupe armija »E«.

Dvadeset osma slavonska divizija u završnoj ofanzivi[x)]

General-pukovnik Radojica Nenezić[2']

Za skup: »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije« pripremio sam kratak osvrt pod naslovom: »Pobeda političke i vojne strategije i taktike KPJ u NOR-u«. Komunistička patija Jugoslavije bila je idejno i politički jedinstvena partija koja je delovala u izuzetno teškim uslovima okupirane i raskomadane zemlje, a zemlju su i pre okupacije razdirale rasne, verske, nacionalne i klasne suprotnosti. KPJ je bila odred jedinstvene radničke klase Jugoslavije.

Osnovni cilj političke i vojne strategije i taktike KPJ nacionalno i socijalno oslobođenje zemlje bio je glavni zadatak nove revolucionarne vojske da taj cilj realizuje. Dejstvo te jedinstvene revolucionarne vojske odvijalo se na bojištima širom okupirane i raskomadane zemlje, a njihov zbir činila je jedinstvena vojišna prostorija, jedinstvenog jugoslovenskog ratišta. Jedinstveno je bilo rukovođenje, komandovanje i upravljanje. Dati su jedinstveni stavovi o teritoriji, funkcionisanju pozadine, o materijalno-tehničkom obezbeđenju i sanitetskom zbrinjavanju, budnosti (obaveštajnoj i kontraobaveštajnoj službi), disciplini, odnosu prema narodu i njegovoj imovini. Označen je osnovni neprijatelj, precizirana politička linija; regulisano pitanje veza; ukazano na mogućnost stvaranja novih komandnih stepena, itd. Svi ti zadaci precizirani su u Direktivi VK. »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«[3'] od 10. avgusta 1941, a dopunjeni na Savetovanju u Stolicama, 26. septembra 1941. godine.

Krajnji cilj političke i vojne strategije i taktike KPJ ostvaren je završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

Radeći na uopštavanju iskustava iz taktike, operativne veštine i vojne strategije u međurečju: Save, Drave i Dunava, jedinica 6. slavonskog NOU korpusa, kao i iz iskustava 28. slavonske divizije u beogradskoj operaciji, stvaranju strategijskih sastava - armija u NOR-u, i završnih operacija za oslobođenje zemlje, naišao sam na niz nepreciznosti, netačnosti, proizvoljnosti, do grubih neistina. Smatram, da je osnovni razlog za te pojave, što autori tih tekstova iz ovih ili onih razloga svoje tvrdnje ne potkrepljuju dokazom, odnosno izvornim dokumentom, a dokumenata ima.

U tekstu druga generala Velimira Kneževića: »Druga armija u završnoj ofanzivi«, potkrale su se dve netačnosti:

1) »... Po prelasku Vrbasa 28. i 45. divizija, u sadejstvu sa 35. divizijom 5. korpusa razbile su neprijateljske snage u rejonu Bosanske Gradiš-

*) Saopštenje preuzeto iz diskusije za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine, Beograd, 23. i 24. april 1985. godine.

Potpukovnik, komandant 28. slavonske divizije 2. armije.

3) zbornik, tom II, str. 11.

ke i 24. aprila oslobodile grad. Istoga dana delovi 28. i 45. divizije prešli su Savu i oslobodili Staru Gradišku...«[4]'

U borbi za Bosansku Gradišku učestvovala je jedna brigada 45. divizije, koja je u operativnom pogledu bila potčinjena komandi 28. divizije. Naime, prethodnog dana neprijatelj je uspio da iz Bosanske Gradiške odbaci jedinice 39. i 45. divizije, pa je komanda 2. armije poverila napad komandi 28. divizije. U napadu je učestvovala 25. brodska brigada 28. divizije i pomenuta brigada 45. divizije. Ostale jedinice 28, 35. i 45. divizije nalazile su se na drugim zadacima. Napad je počeo 23. aprila u 20.00 sati 24. aprila 1945. u 03.00 sata uspešno je završen. U to vreme brigada 45. divizije izašla je iz sastava 28. divizije. Jedinice 25. brigade su 24. aprila u 03.15 sati napale i zauzele ustaški logor Staru Gradišku.

Dakle, tačno je da je u napadu na Bosansku Gradišku učestvovala jedna brigada 45. divizije, ali je isto tako tačno da u napadu na Staru Gradišku nije učestvovao nijedan borac iz sastava 45. divizije.

Na ratnoj karti od Bosanske i Hrvatske Kostajnice preko Petrinje, Velike i Male Gorice do Zagreba, pravcem kojim su pre 40 godina nastupale jedinice 28. divizije, zauzele kolski i železnički most na r. Savi i Savskom cestom ušle u Ilicu nacrtana je 45. divizija! To, kao i neke ocene o dejstvu brigada, nema neke veze sa stvarnim stanjem. Treba sprečiti da ma ko proširuje, menja, pomera jedinice, jer postoje autentični dokumenti i tačno se zna gde je, kad i ko bio i to po danima, satima i minutima. Oko toga ne bismo se trebali iscrpljivati.

Mislim, da treba podržati stav o kome je drug Svetozar Vukmanović Tempo govorio. Reč je o specifičnostima u NOR-u, u koje treba ubrojiti: istorijske uslove razvoja države; nacionalne osobenosti i tradiciju naroda; političke uslove; istorijsko prihvatanje, nasleđa i borbene tradicije itd. Tih radova mi nemamo. U knjizi »Stvaranje i razvoj jugoslovenske armije - šest godina JA«[5] nalazi se pomenuti tekst, a tekstove drugih autora na tu temu nisam našao. Mislim da je tema vrlo interesantna i potrebna.

Smatram, da se greši kad se tvrdi da su se svi narodi i narodnosti jednako tukli u NOR-u. Politički oportunizam može biti samo štetan, jer nije objašnjeno kako je i zašto došlo do te pojave, a jednom celovitom, svestranom analizom to treba ispitati.

Impresioniran sam dejstvom jedinica 4. armije. Tvrdim da jedinice 4. armije nisu izbile na r. Soču, tzv. Morganova linija bila bi dublje spuštena u našu teritoriju. O toj liniji dosta znaju drugovi generali Peko Dapčević i Boško Šiljegović. Zapadni saveznici očigledno je nisu bili raspoloženi prema nama i našoj borbi i veliko je pitanje u kom bi narednom ratu bila rešena sudbina Slovenačkog primoija i Istre.

O USTAŠKOM LOGORU STARA GRADIŠKA

Prelaz preko juriškog mostića na r. Savi trebalo je da štiti mitraljezac sa tornja crkve iz logora Stara Gradiška. Na vreme smo ga uočili i likvidirali iz protivtenkovskog oruđa. U toku rata mnogo puta smo nailazili na mitraljeska gnezda postavljena na zvonicima. Dok nismo imali potrebna sredstva trpeli smo gubitke, a istovremeno bili klevetani od klerofašista,

[4]) V. Knežević, koreferat, str. 10.
[5]> Knjiga 2, str. 372.

244 *Komandant 28. divizije Radojica Nenezić (sedi) i politički komesar Blažo Mraković (stoji)*

predstavnika crkve, da napadamo i uništavamo bogomolje. Izviđači 25. brodske brigade, ojačani sa inženjercima, brzo su onesposobili sistem za aktiviranje mina (električnih i ručnih). To je, koliko mi je poznato i jedini logor iz sastava ustaškog logora Jasenovac, koji ustaše nisu uništile.

U logoru smo zarobili ustaškog bojnika, komandanta logora i oko 100 koljača iz logora Jasenovac, Mlaka, Puška, Krapje, Stara Gradiška, a to je sistem »Jasenovac«. U logor sam ušao sa četom automatičara 25. brigade zajedno sa komandantom brigade drugom Radovanom Milakovićem, koji je umro, kontraobaveštajnim oficirom 28. divizije drugom Zvonkom Lučićem, koji sad živi u Beogradu i obaveštajnim oficirom 28. divizije drugom Tomom Radukom, koji sad živi u Zagrebu. Brojni su svedoci i iz sastava 25. brodske brigade: Zdravko Uskoković, Dragan Volner, Joco Narandžić, hrabra Ružica Miletić, politički komesar čete, tu je i drug general Zorko Canadi jedan od komesara iz te divizije, Stevo Petković i niz drugih. Zaplenjena je i arhiva logora.

Izgled unutrašnjosti logora bio je jeziv. Niz stepenište se slivala ljudska krv i mozak, a platoi - kola u kojima su prevoženi leševi do reke, kao i plato nad rekom, napravljen od planki slavonskog hrasta, na kome je vršena likvidacija žrtava, cmili su se od ljudske krvi pomešane sa taninom. Težak zadah ljudske krvi unutar zidina logora bio je nepodnošljiv. Nekoliko boraca, hrabrih, mladih i snažnih ljudi palo je u nesvest. Našli smo tri deteta, koja nisu imala više od tri nedelje, sa razbijenim lobanjama, a na njihovim slabašnim telima videli su se tragovi krvničkog noža. U ćošku ćelije sedela je mlada žena s malim detetom (ceneći po odeći, Muslimanka iz BiH). Zlikovci su ih zapalili, a njihovi leševi su još goreli kad smo ušli u ćeliju. Jednom rečju, prizor je bio strašan. Shvatio sam i zapamtio dok sam živ, da je to odraz ili preciznije, rezultat, rasnih, verskih, nacionalnih i klasnih suprotnosti u našim uslovima, koji bi bio još teži, da nije pobedila politička i vojna strategija i taktika, idejno i politički jedinstvene KPJ.

U logoru smo našli i 14 živih leševa - ljude od kojih najjači nije imao ni 50 kilograma. Napustio sam logor i zapamtio, između ostalog, sijaset krstova i raspeća koji su visili na unutrašnjim zidovima ustaškog logora.

O OSLOBOĐENJU ZAGREBA

Vrhovni komandant je radio-depešom obavestio GŠ Hrvatske :»... Naredili smo II armiji da po brzoj likvidaciji Banja Luke, Novog i Krupe prebaci svoje jače snage u rejon Ogulina za likvidaciju Karlovca i daljeg nadiranja prema severu. Ove snage pristići će u rejon Ogulina do kraja ovog meseca. Za to vreme IV korpus najupornijom borbom neka obezbedi uvođenje svih snaga u akciju. Potrebno je blagovremeno uhvatiti kontakt sa Štabom II armije koji se nalazi kod Banja Luke. Tito...«.[6)]

Tom direktivom preciziran je osnovni zadatak 2. armije i jedinica pod komandom GŠ Hrvatske: - ovladavanje operativnim prostorom i povezivanje dejstava 4. armije sa dejstvima 1. i 3. armije u sadejstvu sa jedinicama Jugoslovenske armije u Hrvatskoj i Sloveniji, sa osnovnim zadatkom uništiti, neutralisati i zarobiti jedinice neprijatelja u cilju definitivnog oslobođenja naše zemlje i njenih naroda. Na osnovu toga zadatka Komanda

[6]> Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-28/2, depeša br. 20.

2. armije oformila je Operativnu grupu (OG) tzv. Unsku operativnu grupu sastava 25, 28, 35. i 45. divizija, sa tri divizije u prvom (45, 28. i 39. divizija) i 25. divizijom u drugom ešelonu.

U svom nastupanju prema zapadnim i severozapadnim delovima krenule su jedinice 3. i 2. armije i morale su da savladaju otpor jedinica neprijatelja, jer je u planu neprijatelja precizirano da: »Rukovodstvo Nezavisne države Hrvatske zahtijeva da fronta na općoj crti Una-Jasenovac-Novska-Virovitica, zajednički sa njemačkim snagama, održi se protiv svakog daljnjeg nadiranja boljševika. Hrvatske divizije, te njene postrojbe imaju uložiti krajnje napore da se na ovoj crti odbranom i navalom, slomi boljševički nasrtaj. Njemački zapovjednik, pod čijim će se i na dalje zajedničkim operativnim vodstvom i njemačke snage boriti, izdaje njemačkim postrojbama jednake zapovijedi. Zahtijevam i očekujem od svih zapovjednika da ulože sve da se ova zapovjed bezuvjetno izvrši...«.[7]

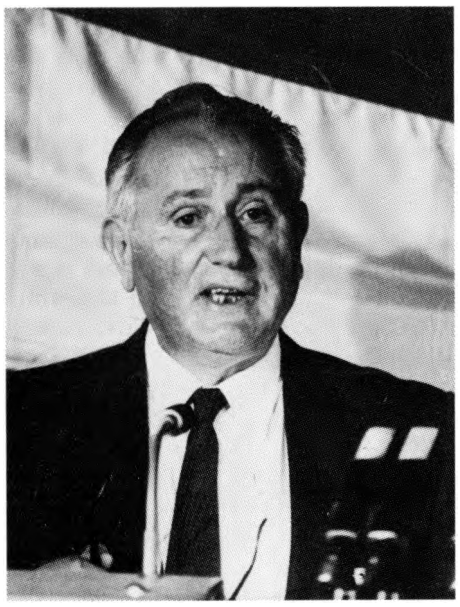

General-pukovnik Radojica Nenezić govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Sve te armije vodile su žestoke borbe na pomenutoj »... općoj crti...«, koja je poznata i kao »... Zvonimirova odbrambena linija...«. To je bila dobro organizovana i savremeno utvrđena odbrambena zona sa više uzastopnih pojaseva odbrane iza prirodnih prepreka na liniji r. Una, r. Ilova u čiji sastav su uklopljena sva naseljena mesta koja su bila pripremljena za snažnu odbranu. Vatreni sistem se zasnivao na solidnim objektima poljske fortifikacije, ali i na železno-betonskim bunkerima, ukopanim tenkovima i samohodnim oruđima, ispred kojih su se nalazila brojna minska polja, koja su branjena snažnom pešadijskom, minobacačkom i artiljerijskom vatrom. Moral jedinica neprijatelja, koji su u očajničkom grču branili te položaje, nije bio za potcenjivanje.

Uoštrim borbama jedinice 28. divizije zauzele su Bosansku i Hrvatsku Kostajnicu. O tome je načelnik Štaba 2. armije general Ljubo Vučković obavestio komandanta 2. armije: »Danas u 17 časova oslobođena je Hrvatska Kostajnica. Borba je bila žestoka. Kostajnicu su branili Nemci i ustaše potpomognuti tenkovima. U samoj Kostajnici uništeno sedam tenkova od petnaest do dvadeset pet tona, od kojih se jedan može brzo popraviti. Samo na sektoru jednog bataljona hrvatske brigade[8]' nađeno 40 mrtvih Nemaca. Tačan rezultat borbe javićemo naknadno...«.[9]'

Zadaci jedinicama najčešće su postavljeni radio-depešama. Tako, na primer: »Našim divizijama izdali smo sledeću zapovest: 45. divizija da po

[7]> Arhiv VII, NOR, k. 274, reg. br. 1-4, od 2. maja 1945. godine.
[8]) To je bila 25. NOU hrvatska brigada 28. divizije.
[9]) Arhiv VII NOR-a, k-274, reg. br. 1 —4, 3. maja 1945. godine.

likvidaciji Hrvatske Dubice sa jednom brigadom sadejstvuje 1. armiji u likvidaciji Jasenovca, a sa dve brigade da produži gonjenje na pravcu komunikacije Hrvatska Dubica - Sisak. Zadatak da likvidira uporište Sunja i sva uporišta na desnoj obali Save. Zona širenja desno: desna obala Save, a levo zaključno komunikacija Hrvatska Dubica - Sisak (2 km zapadno od komunikacije). Dvadeset osma divizija da odmah produži gonjenje neprijatelja duž komunikacije Kostajnica - Petrinja u cilju likvidacije svih uporišta duž ove komunikacije i zapadno od komunikacije Hrvatska Dubica

- Sisak. Zona širenja: desno komunikacija Hrvatska Dubica - Sisak (isključno), levo komunikacija Kostajnica - Petrinja (zaključno - 2 km zapadno od komunikacije). Trideset deveta divizija po likvidaciji Hrvatske Kostajnice odmah da krene zapadno od komunikacije Kostajnica - Petrinja u cilju izbijanja na komunikaciju Petrinja - Glina i dalje na Kupu zapadno od Petrinje. Zona širenja desno: komunikacija Kostajnica - Petrinja (isključno), levo po potrebi. Dvadeset treća divizija da produži kretanje pravcem Novi - Glina - Lasinja. Sva motorizovana artiljerija prebaciće se u Glinu gde će dobiti dalji zadatak. Dve baterije ZIS kretaće se na pravcu 28. i 45. divizije. Po likvidaciji Hrvatske Dubice i Hrvatske Kostajnice Štab Unske grupe nalaziće se u Glini. Kraj. Ljubo [10)]...«.[n)]

Dakle, time je određena zona dejstva, jasno postavljen cilj i precizno izdati zadaci za svaku diviziju. Jedinice 28. divizije krenule su na novi zadatak goneći ispred sebe brojno i preko dva puta veće jedinice neprijatelja. Naime, 28. divizija sa formacijskom artiljerijskom brigadom imala je oko 9.000 boraca i starešina. Danonoćne borbe, uz neznatne gubitke, crple su iz boraca i poslednju psihofizičku snagu. No, oni su ispoljavali sve osobine prekaljenih boraca, istinskih patriota, samopožrtvovanih ratnika, plemenitih ljudi u čiju svest su ušli stavovi za koje se borila Komunistička partija Jugoslavije.

Pred Unskom operativnom grupom nalazila se još jedna prirodna prepreka - reka Kupa. Pretpostavljao sam da i nju neprijatelj može koristiti za još jedan pojas odbrane. Ali bilo mi je jasno da je to i poslednji pojas odbrane koji može da zatvara ulaz u ravnicu Turopolja i talasaste Vukomeričke gorice na putu prema Zagrebu. Velikom broju boraca i starešina 28. divizije dobro je poznat taj kraj, jer je 17. brigada 15. decembra 1943. u 21.00 sat napala aerodrom Kusilovec, a 21. brigada bila u zasedi prema Zagrebu kod s. Krošće. Dakle, trebalo je što pre zauzeti Petrinju, preći ili forsirati Kupu, obrazovati mostobran na njenoj levoj obali i obezbediti potrebne uslove za naredna dejstva prema Zagrebu.

Takva je bila i procena komande 2. armije, a to se vidi iz ove depeše koju smo dobili 3. maja: »39. div. odlazi na nov zadatak preko Kupe. Vaš zadatak i dalje ostaje isti sa tom razlikom što ćete vašim levim krilom zahvatiti komunikaciju Petrinja - Glina gde treba da izbijete na Kupu. Uglavnom produžiti gonjenje neprijatelja komunikacijom Kostajnica - Petrinja. Mi se nalazimo u Glini. General Vučković.«.[12]* Ta depeša je stigla u Komandu 28. divizije 3. maja 1945. g. posle 20 sati. U cilju povećanja tempa napada vatrom i pokretom 4. maja 1945. Komanda 28. divizije dobila je iza 19 sati toga dana i drugu radio-depešu koja glasi: »Sa ćelom vašom divizijom što pre izbiti u rejon Petrinje. U sadejstvu artiljerije koju imate odmah pristupiti likvidaciji Petrinje. Ukoliko vam je potrebna po-

[10]> General-major Ljubo Vučković, načelnik Štaba 2. armije.
**) Arhiv VII NOR-a, k. 274, br. reg. 1-4, 2. maja 1945. godine.
>2) Arhiv VII NOR-a, k. 277, br. reg. 41-16/1.

moć u artiljeriji javite. Javite vaš plan i vreme napada na Petrinju, pošto ćemo vam uputiti radi sadejstva i tenkove. Sa nama se što pre povežite telefonom preko stalnih telefonskih linija koje se nalaze u Bačugi ili u Gori. Javite hitno situaciju i vaš raspored na kraju današnjeg dana. General Vučković„.«.[13)]

Dakle, od Štaba 2. armije pravovremeno je procenjena situacija i ocenjen značaj odbrambenog pojasa duž r. Kupe i važnost zauzimanja Petrinje, kao i nastupanje direktno prema Zagrebu kuda se upućuje moja divizija. Za podršku napada jedinica 28. divizije dodeljena su nam tri tenka i dva samohodna oruđa, 50 mm koji su upotrebljeni u borbi za Petrinju.

Napad na Petrinju izvršen je iz pokreta a počeo je 5. maja 1945. u 15.00 sati. Valja podvući, da su jedinice većinu zadataka dobijale usmeno, a direktive i naređenja viših komandi radio-depešama. Postavljanju tih zadataka jedinicama 28. divizije prisustvovao je i predstavnik Komande 2. armije general Nikola Karanović koji je odlučio da se kreće sa jedinicama 17. brigade, a ja sam se kretao sa 21. brigadom.

Po predviđenom planu 21. brigada je napala neprijatelja cestom koja je vodila u centar grada, pored reke Petrinje i preko Sv. Nikole - Sv. Benedikta ka železničkoj stanici.

Leva kolona (17. brigada) ojačana jednim tenkom išla je pravcem: Ćirovo Brdo - Sv. Rok - Sv. Trojstvo. Po likvidaciji tih položaja, jednom kolonom napadala je zapadnu ivicu grada, a drugom, preko Novog Selišta izvršila je obuhvat i presekla neprijateljevu odstupnicu i zauzela most.

Na putu Petrinja - Sisak, 25. brodska brigada imala je zadatak da vrši pritisak na pomenuti put, da ga preseče kod s. Moštanice i osigura bok jedinica 28. divizije sa pravca od Siska, da preko Češkog Sela krene prema Petrinji, kontrolišući teren pored desne obale Kupe.

Sve jedinice 28. divizije su besprekomo izvršile primljene zadatke i oko 18.00 sati oslobođena je Petrinja. Borba je bila žestoka. Poginulo je 35 boraca a ranjen 141 borac i starešina 28. divizije.

Jedinice 25. brodske brigade obrazovale su mostobran na levoj obali Kupe na liniji: s. Vurot - Dunčina (tt. 138) - s. Mala Gorica. Time je borba za Petrinju završena i otvoren je put preko Turopolja ka Zagrebu.

O toj borbi koju su vodile brigade 28. divizije, načelnik Štaba 2. armije general Ljubo Vučković obavestio je komandanta 2. armije: »Prvo, Petrinja je oslobođena. Borba za Petrinju bila je vrlo oštra. Artiljerija je odlično potpomagala. Zahvaljujući preciznom dejstvu artiljerije na most, dejstvu tenka i požrtvovanosti boraca most preko Kupe je spašen. Izviđači 28. divizije uspeli su da prekinu kabal koji je bio spojen sa eksplozivom na mostu. U gradu su spašena sva postrojenja. Do zore jedna brigada je bila na levoj obali Kupe u s. Brest i Goricu.

Drugo, prema do sada prikupljenim podacima ubijeno je preko 200 ustaša a zarobljeno oko dvesta među kojima jedan pukovnik i jedan potpukovnik. Jedna grupa od oko 300 ustaša od Petrinje je odstupila desnom obalom Kupe i ona se sada uništava. U samoj Petrinji ima dosta raznog piena. Svi mostovi u gradu su ispravni.

Treće, 28. diviziji naređeno da energično produži gonjenje neprijatelja opštim pravcem Petrinja - Žažina - Buševac - Gorica.

Četvrto, 39. divizija sa jednom brigadom stigla u s. Roženica i produžila prema Kravarskom. Sada se prebacuju zadnji delovi divizije.

[13]> Isto.

Peto, Miladin[14]' u toku noći zauzeo Kupinec i produžio prema Klinča Selu gde se nalaze jače neprijateljske snage. Desno obezbeđenje ima u s. Stajak.

Šesto, još nemamo podataka o rezultatu borbe za Sisak no vjerujemo da je do sada oslobođen. Kraj u 7 časova. Ljubo...«.[15>]

Šestog maja u zoru jedinice 28. divizije krenule su na novi zadatak prema Velikoj Gorici, odnosno Zagrebu. Borbeni poredak 28. divizije po-strojen u dva ešelona. U prvom ešelonu nalazila se 21. i 17, a u drugom 25. brodska brigada. Jedinice 21. brigade dejstvovale su na težištu napada u zoni 28. divizije pravcem: s. Žažina - s. Dužice - s. Lekenik - s. Buševac - s. Mraclin - Velika Gorica, duž puta Petrinja - Zagreb. Jedinice 17. brigade obezbedile su levo krilo i bok glavnine divizije i povezivale dejstva sa jedinicama 39. divizije na pravcu Petrinja - s. Kravarsko - s. Mala Buna.

Zaštitnice neprijatelja pružale su slabiji otpor, koji je relativno lako slomljen. Šestog maja u toku dana jedinice 28. divizije izbile su na liniju s. Mraclin - s. Kravarsko.

Kakva je bila situacija na dostignutoj liniji vidi se iz radio-depeša koje je načelnik Štaba 2. armije uputio komandantu 2. armije: »Prvo. Naređeno svim divizijama energično gonjenje neprijatelja. Miladinu da što pre izbije na raskmicu Klinča Selo. U toku ove noći mora izvršiti ovaj zadatak.

Drugo, 39. divizija večeras vrši napad na neprijatelja koji se nalazi na položajima Kravarsko - Dubronec.

Treće, 25. divizija večeras čelom stiže u s. Lasinje odakle ćemo je odmah uputiti na sektor između 39. divizije i Miladina (tj. 23. divizije) sa zadatkom da i ona izbije na komunikaciju Zagreb - Karlovac desno od Miladina.

Četvrto, 28. divizija i 45. divizija na svojim pravcima u stopu gone neprijatelja prema Gorici i duž Save. Kraj u 17 časova. Ljubo...«.[16>']

O zadacima pojedinih divizija i stanju neprijatelja obavešten je komandant 2. armije da je prošle noći 5/6. maja oslobođen Sisak, a u nastavku te radio-depeše stoji: »Danas u podne dve brigade 45. divizije izbile su na levu obalu Kupe i produžuju desnom obalom Save. Kraj u 14 časova. Ljubo...«.[171] U drugoj depeši piše: »Ubrzali smo pokret 23. i 39. diviziji određenim pravcem. Kraj u 20.00 časova...«.[18>']

U toku 6. maja 1945. sa pravca komunikacije Sisak - Zagreb u s. Kravarsko stiglo je oko 2.000 ustaša i Čerkeza sa više od 10 tenkova i nešto artiljerije. U isto vreme u s. Duhanec stiglo je oko 1.000 ustaša i Čerkeza.

Sedmi maj 1945. karakterističan je po brzom razvoju događaja koji su prethodili neposrednom približavanju Zagrebu, razbijanju poslednjih zaštitničkih delova neprijatelja i stvaranju uslova za oslobođenje grada Zagreba. Imajući u vidu naredna dejstva Unske operativne grupe (45, 28. i 39. divizije), komandant 2. armije general Koča Popović predvideo je da grupom divizija komanduje njegov zamenik general Radovan Vukanović. Usledila je depeša: »DDD[19)] Prvo, prema najnovijoj direktivi Generalštaba uputili smo 4. diviziju najkraćim pravcem da izbije u dolinu Save u srezu

[141] Miladin Ivanović komandant -23 divizije.
[15>] Arhiv VII, NOR, k. 274, reg. br. 1-4, depeša od 6. maja 1945. godine.
[16>] Arhiv VII, NOR. k. 274, reg. br. 1-9/4, depeša od 6. maja 1945.
17) i [18]) Arhiv VII, NOR, k. 274, reg. br. 1-4, depeša od 6. maja 1945. godine.
[19]* Slovo »D« u depeši označava stepen hitnosti: DD-hitno, DD-hitnije, DDD-najhitnije.

Brežice, 10. diviziju preko Kostanjevice u rejon Krško u dolini Save, a 3. diviziju ka Novom Mestu.

Drugo, sadašnji sektor i zadatak 23 divizije, odmah da preuzme 25. divizija, a 23. divizija odmah da produži nadiranje i likvidira Samobor.

Treće, jutros sedmog o.m. 45. i 28. divizija izbile su na liniju kanal Buna - Vrhovo i produžile nadiranje ka Velikoj Gorici. Koča...«.[20)]

Jedinice 28. divizije naišle su na organizovan otpor neprijatelja na liniji: s. Kuće - s. Mraclin - s. Velika i Mala Buna - s. Kravarsko. Došlo je do vrlo oštrog sudara u kome je izvedeno nekoliko juriša i protivjuriša, a neprijatelj je jednim ozbiljnijim protivnapadom pokušao da spreči naš prodor u Zagreb.

Jedinice 21. brigade napale su neprijatelja na odbrambenom pojasu, koji je neprijatelj organizovao na brzinu na liniji s. Kuće - šuma Kneje - kanal Obdina - s. Mraclin - s. Obrež. Očajnički pokušaji ustaških jedinica da zaustave prodor jedinica 28. divizije u Zagreb nisu uspeli. No, sudar je bio izuzetno žestok, a otpor neprijatelja žilav. Tako, na primer, u s. Mraclinu vođena je borba gotovo za svaku kuću. U toku borbe neprijatelj je jačim snagama (do dve bojne) pokušao da ugrozi desni bok i s leđa napadne 21. brigadu. Uvedena je divizijska rezerva - 25. brodska brigada koja je snažnim, dobro organizovanim napadom osujetila plan neprijatelja, razbila njegove jedinice i zajedno sa jedinicama 21. brigade stvorila uslove za naredna uspešna dejstva prema Velikoj i Maloj Gorici i s. Kurilovec. Goneći neprijatelja 21. brigada je posle kratke, ali oštre borbe oslobodila Veliku i Malu Goricu i Kurilovec i krajem dana 7. maja izbila na liniju s. Velika Mlaka, s. Hrašće i stigla na 8 km od Zagreba.

Jedinice 17. brigade u toku dana vodile su borbu sa pomenutom grupacijom neprijatelja kod s. Kravarskog - s. Velika i Mala Buna.

Među poginulim i zarobljenim neprijateljskim vojnicima 21. i 25. brigada našle su ustaše iz Slavonije, pa čak i iz Širokog Brijega.

Načelnik Štaba 2. armije general Ljuba Vučković je 7. maja obavestio Generalštab: »DDD. Na prostoru između Gorice i Zagreba skoro čitavo polje prekriveno motornim vozilima i komorama. Neophodno je bombardovanje i mitraljiranje ovog prostora. Ljubo...«.[21)] Nedostatak goriva i maziva naših vazduhoplovnih jedinica onemogućio je njihovo intenzivnije dejstvo po datim objektima i samim tim otežao zadatak jedinicama 28. divizije. No, efikasno dejstvo Artiljerijske brigade 28. divizije u sadejstvu sa tri tenka i dva samohodna oruđa i jedinica 21, 17. i 25. brodske brigade učinilo je sve da se i ta prepreka savlada, tako da je divizija stigla skoro do predgrađa Zagreba.

U isto vreme (7. maja 1945. u 21.30) general Velimir Terzić je u ime Generalštaba uputio komandi 2. armije depešu: »... DDD. Ustaško-nemačke snage napustile Zagreb. U Zagrebu su ostavili jednog građanina, sa zadatkom da preda vlast vojsci koja dođe. Vrhovni komandant naredio je, da najhitnije uputite u rejon Krškog i Brežica jače snage, a najmanje jednu diviziju, sa zadatkom da zauzme ova mesta i preseče odstupnicu nemačko-ustaškim bandama ka zapadu. Ovo uraditi najhitnije. O izvršenju izvestite. General Terzić...«.[22)]

[2°)] Arhiv VII, NOR, k. 274, reg. br. 1-4, depeša od 7. maja 1945. godine.
[2i)] Knjiga depeša 2. armije, depeša br. 28/50, od 7. maja 1945. godine.
[22)] Knjiga depeša 2. armije, depeša od 7. maja 1945. godine.

Toga dana Generalštab je ojačao jedinice 2. armije sa jednim tenkovskim bataljonom, koji je kasnije predat 28. diviziji koja je bila najbliža Zagrebu.

U ranu zoru 8. maja 1945. jedinice 28. divizije krenule su u napad na jedinice neprijatelja koje su u to vreme branile mostobran ispred mostova na Savi na ulazu u Savsku cestu u Zagrebu. Napad su podržala tri tenka, dva samohodna oruđa (50-75 mm) uz vatrenu podršku artiljerijske brigade 28. divizije, sa osnovnim zadatkom da se slomi otpor neprijatelja na mostobranu i zauzmu kolski i železnički most na Savi kojima se od juga ulazi u Zagreb. Otpor neprijatelja na liniji s. Otok - s. Sv. Klara brzo je slomljen u samo svitanje. Otpor je slomila 21. slavonska brigada, a 17. brigada očistila i proterala neprijatelja iz s. Odra - s. Gornji i Donji Čehi i izbila na liniju s. Otočec - s. Botinec. Jedinice 25. brodske brigade, posle uspešne borbe kod s. Mraclina, kretale su se neposredno iza jedinica 21. i 17. brigade u gotovosti za dejstva prema potrebi.

U neposredan napad na kolski i železnički most na Savi kod Demeti krenuo je 1. i 3. bataljon 21. brigade, dok je njen 2. bataljon, pod komandom kapetana Nikole Bogojevića i kapetana Jure Devčića nastupao pravcem s. Otok - s. Bundek sa zadatkom da obezbedi desni bok 21. brigade, zauzme odašiljač Radio-stanice Zagreb. U određivanju ciljeva veliku pomoć su pružali drugovi iz Zagreba koji su se nalazili u 28. diviziji, posebno, predratni zagrebački komunisti Stjepan Puba C'erjan i komesar 21. brigade major Branko Kobali. Cerjan je prethodnog dana ranjen u s. Mraclinu, no to mu nije smetalo da se nađe u borbenom poretku jedinica koje su zauzele kolski most i da među prvima uđe u Savsku cestu.

Neposredno ispred mostova komandant 21. brigade kapetan Blažo Majstorović predložio je Komandi 28. divizije da uporedo sa razbijanjem oko 250 ustaša ispred mosta, sa oko 80 boraca sednu na veliku železničku drezinu, likvidiraju mine na mostu i onemoguće rušenje mostova. Predlog je bio smion do drskosti, ali drugih rešenja bilo je malo. Prihvatili smo predlog i uskladili njihovo dejstvo sa dejstvom jedinica na kolskom mostu. Krenuli smo u napad. Uz primemo sadejstvo pešadije, tenkova i artiljerije napad je uspeo 8. maja 1945. u 10.45 sati. Valja istaći, da je dejstvo junaka 21. brigade, koje je predvodio njihov hrabri komandant brigade kapetan Blažo Majstorović, odigralo presudnu ulogu u spasavanju mostova i zarobljavanju oko 80 ustaških koljača iz zloglasnog logora Jasenovac, koji su imali zadatak da sruše mostove.

Za to vrijeme dok je glavnina 21. slavonske brigade oko 10,45 sati ušla u Zagreb preko kolskog i železničkog mosta, naš 2. bataljon je oko 8 sati zauzeo s. Bundek i izbio na skelu kod sadašnjeg mosta »Slobode«, prešao preko Save bez ikakvog otpora i oko 10 sati bio u Zagrebu u Trnjskoj ulici. Oko 10.30 sati preko radio-odašiljača kapetan Jure Devčić, komesar 2. bataljona, javio je građanima Zagreba da su grad oslobodile jedinice Jugoslovenske armije. Devčićevu informaciju čuo je i Štab 10. korpusa i tako saznao da je Zagreb oslobođen 8. maja.

O izvršenom zadatku obavestio sam Komandu 2. armije. U bojevoj relaciji 28. divizije, koja se nalazi u Arhivu VII, napisanoj odmah posle te borbe, stoji sledeće: »... Ovladavši na taj način mostovima i držeći ih čvrsto u rukama, jedinice naše 21. brigade prve su ušle u Zagreb, goneći razbijene neprijateljske delove koji više nisu davali nikakav organizovan otpor..«.[23)]

[23)] Arhiv VII, k. 1125, reg. br. 1-2.

Veza sa Komandom 2. armije mogla je biti i bolja. Naime, mi nismo bili na vreme obaveštavani o dejstvima naših jedinica u rejonu Karlovca. Zbog toga, čim smo ušli u Zagreb i držali deo grada skoro do železničke stanice, mi smo bili zaustavljeni da ne prodiremo dalje, i da, bojeći se prodora njemačkih snaga od Karlovca, obrazujemo mostobran prema Karlovcu na liniji: s. Remetinec - s. Glogovec - s. Hrelići - s. Jakuševac. U prvom ešelonu 28. divizije nalazile su se 17. i 25. brodska brigada, artiljerijska brigada 28. divizije, a 21. brigada se nalazila u drugom ešelonu - u Savskoj ulici.

Komanda 2. armije o oslobođenju Zagreba obavestila je Generalštab 8. maja 1945. u depeši stoji: »... DDD. Danas osmog o.m. u jedanaest časova jedinice 45. i 28. divizije ušle u Zagreb. General Vučković...«.[24)]

Imajući u vidu naredna dejstva Unske operativne grupe, komandant 2. armije general Koča Popović je i 28. diviziji uputio radio-depešu koja glasi: »... Direktiva za dalji rad. Sevema grupa od tri divizije i to 45, 28. i 39. pod komandom generala Radovana Vukanovića odmah produžava gonjenje neprijatelja levom obalom Save. Zadatak što pre izbiti na liniju Celje - Zidani Most. Koča...«.[25)]

U narednoj depeši on precizira: »... Direktiva za dejstvo levom obalom Save prema Celju stupa na snagu tek kad potpuno ovladate Zagrebom, odnosno kada to učine jedinice 1. armije. Do tada vaš zadatak ovladati čitavim gradom i energično napasti s leđa neprijatelja koji se nalazi između vas i 1. armije. O ovome izvestiti generala Vukanovića pod čijom ste komandom. Karlovac. Koča u 19 časova«.[261]

Istog dana, 8. maja načelnik štaba 2. armije obavestio je komandu 28. divizije da je: »... Tenkovskom bataljonu naređeno da se stavi pod vašu komandu... Hitno pošaljite kurira do Štaba bataljona koji je ostao u Petrinji i proverite zbog čega nisu stigli tenkovi. U Petrinji izdato Štabu bataljona dve hiljade litara benzina pa proverite šta su uradili sa njim. Municije i maziva nemamo. Pretpostavljamo da se i to može naći u tim gradovima pa i u Zagrebu sada gotovo. Vučković...«.[27']

Dakle, 28. divizija bila je ojačana i tenkovskim bataljonom, kojim je Generalštab ojačao 2. armiju za naredna dejstva jedinica Unske operativne grupe za dejstva prema Zidanom Mostu. Međutim, ulaskom u Zagreb i organizacijom mostobrana ispred mostova na Savi i Savskoj cesti bila je završena poslednja etapa jedinica 28. divizije u narodnooslobodilačkom ratu.

Za sagledavanje situacije u zoni dejstva Unske operativne grupe (45, 28. i 39. divizije) karakteristične su još dve depeše komandanta 2. armije. U prvoj od 8. maja stoji: »... Za generala Vukanovića. DDD DDD. Jedinice 45. i 28. divizije ušle u Zagreb u 11 časova. Najkraćim slobodnim putem pođi odmah u Zagreb radi povezivanja sa našim jedinicama i Štabom 1. armije. Koča...«.[28'] U drugoj depeši, poslatoj isto 8. maja uveče Generalštabu o situaciji u Zagrebu i oko Zagreba, stoji:

»... Za Generalštab. DDDDD. Od komandanta 45. divizije čiji su delovi ušli danas, 8. maja, u Zagreb, primili smo samo jednu depešu i to oko petnaest časova. Depeša glasi: »Sa dve brigade prelazimo preko Save na

£*[iv] VII,NOR, k. 274, reg. br. 2-4, depeša od 8. maja 1945. godine.
' Knjiga depeša 28. divizije, depeša br. 15, od 8. maja 1945, reg. br. 60.
„ depesa 28. divizije, depeša br. 17, od 8. maja 1945, reg. br. 89
« » [r]yi[ga], epesa 28. divizije, depeša br. 16, od 8. maja 1945, reg. br. 102
[28]> Arhiv VII, NOR, k. 274, reg. br. 1-12/4.

most Trnje i zaposedamo deo grada: Trnje - Železnička stanica - Tomislavov grad - aerodrom. Izviđački delovi 1. armije pristižu. Neprijatelj se povlači prema severu«. U nastavku depeše, dalje piše:

»Juče, 7. maja,oko šesnaest časova, uputili smo iz Karlovca prema Zagrebu generala Vukanovića da primi neposrednu komandu nad naše četiri divizije koje je tok operacija orijentisao ka Zagrebu. Od njega nemamo još izveštaja. Znamo da se povezao sa 25. divizijom koja je na levom krilu naše zagrebačke grupe. Dvadeset treća i 34. vodile su jutros borbu na liniji Sv. Jana - Pleševica - Klinča Selo, a 25. Sunaki - Mali - Obiješki Lug. Po Radio-Zagrebu izgleda da su samo naše manje snage ušle u Zagreb. Od Peka isto nema izveštaja. Pretpostavljamo da se neprijatelj još brani. Zato večeras naredili Radovanu da što pre ubaci što više snaga u Zagreb. Kraj u 21 čas. Koča...«.[29]'

Prilikom ulaska u Zagreb jedinice 28. divizije nisu naišle na jači i organizovani otpor neprijatelja. Pojedine manje grupe neprijatelja u svom očajanju pokušavale su da se suprotstave našim jedinicama, ali su ti pokušaji brzo i relativno lako slomljeni. Noć između 8. i 9. maja 1945. jedinice 28. divizije provele su mirno na pomenutim položajima - na mostobranu i u Savskoj cesti. One su još u toku 8. maja bile spremne da krenu na novi zadatak - gonjenje neprijatelja desnom obalom Save prema Celju i Zidanom Mostu, ili da prihvate borbu protiv jedinica neprijatelja, koje bi pokušale da se iz rejona Karlovca probiju u Zagreb.

U toku 9. maja komanda 28. divizije primila je od komandanta 2. armije poslednji borbeni zadatak koji glasi: »... Do daljeg naređenja zadržati sve vaše jedinice na desnoj obali Save na prostoriji: most na Savi - s. Velika Gorica. General Koča...«.[30)]

Na pomenutim položajima - na mostobranu ispred mostova na Savi i u Savskoj cesti - jedinice 28. slavonske NOU divizije ostale su do 12. maja 1945, a onda su bile u Zagrebu gde su dočekale kraj rata.

[29]> Arhiv VII, NOR, k. 274, reg. br. 2-2/41.
[30]> Knjiga depeša 28. divizije, depeša br. 18, od 9. maja 1945. godine.

Srpska 25. divizija u završnim operacijama[0]

General-potpukovnik Milojica Pantelić[2)]

Srpska 25. divizija formirana je 21. juna 1944. od boraca slobodarske i ustaničke Toplice, Jablanice i Rasine. U njen sastav uključene su 16, 18. i 19. srpska brigada - oko 3.000 već prekaljenih partizana. Jeseni 1944. narasla je u istočnoj Srbiji u ljudski najbrojniju diviziju Titove Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ), prema podacima Generalštaba.

Divizija je 18. novembra 1944. u sastavu imala: a) 14.000 boraca, u rashodu 262...; b) oko 10.000 pušaka (pretežno »mauzerki«, sovjetskih, engleskih, italijanskih i bugarskih), 2.000 automata (sovjetskih, engleskih, italijanskih i japanskih), 130 p/m (»šaraca«), 20 teških mitraljeza, 50 p/t pušaka i 50 minobacača; c) 511 konja, 72 vola i sredstva za transport. Postepeno, njena organizacijsko-formacijska struktura se usavršavala i bogatila: imala je tri brigade, u svakoj četiri bataljona, a u svakom bataljonu, osim tri pešadijske, bila je i prateća četa (minobacači 82 mm i pt puške i druge prištapske jedinice). U sastavu svake brigade imala je minobacačku i protivtenkovsku četu i druge jedinice, a u sastavu tzv. prištapskih jedinica divizije - bataljone (inžinjerijski, za vezu, medicinsko-sanitetski, konjički eskadron), čete i baterije (mitraljeska, protivavionska, baterija protutenkovskih topova ZIS-76 mm; minobacačka 120 mm i dr.).

Na svom ratnom putu od Toplice i Jablanice do Samobora divizija se »topila« u oružanoj borbi i popunjavala (oko 10.000 boraca u istočnoj Srbiji) i oko 1.000 sa prostora Vučjaka - sa prostora Bosne).

Divizija je na svom ratnom putu imala 1.300 poginulih i 3.000 ranjenih boraca. Zarobila je 4.964 vojnika, podoficira i oficira jedinica fašističkih okupatora i raznovrsnih domaćih izdajnika. Od naoružanja je zaplenila 3.895 pušaka, dva tenka, šest aviona i 7 topova, 240 p/m, 29 t/m, 29 minobacača, velike količine raznovrsne municije i druga ratna oružja i materijal. Ti podaci su tačni, jer su se cifre mogle precizno proveriti. Istovremeno, prema podacima iz ratne arhive, ubila je 5.059, i ranila 3.382 neprijateljska vojnika. Poslednja dva podatka tačna su, uglavnom, kao podaci te vrste za sve štabove divizija armija koje su ratovale u drugom svetskom ratu.

Nisam slučajno naveo te podatke za 25. srpsku Narodnooslobodilačku udarnu diviziju. Jer, kada se danas govori o učešću i doprinosu pojedinih zemalja u antifašističkoj borbi i pobedi nad fašizmom, uz uvažavanje drugih organizacijsko-formacijskih sastava, veoma se mnogo govori o divizijama.

[0] Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2] > Potpukovnik, politički komesar 25. divizije 2. armije.

General-polpukovnik Milojica Panlelić treći s leva

Godine 1956. bio sam član vojne delegacije Jugoslovenske narodne armije koja je boravila u SSSR-u. Primio nas je vojskovođa drugog svetskog rata - maršal Žukov, tada ministar odbrane SSSR-a. Prijem koji je, prema protokolu, trebalo da traje 30 minuta, znatno je produžen na njegovu inicijativu. Povod je bio ratnički, prijateljski i srdačni razgovor, i njegov komentar i interesovanje o broju, naročito sastavu naših divizija u Narodnooslobodilačkom ratu, posebno u trenutku stupanja Crvene armije na tlo Jugoslavije. Svakako, impresivno su delovali naši podaci da je Titova NOV i POJ, odnosno JNA imala jeseni 1942, pored mnoštva drugih organizacijsko-formacijskih sastava (odrede, samostalne brigade, bataljone i dr.), osam divizija, krajem 1943 - 26, u trenutku stupanja Crvene armije na tlo Jugoslavije - 50 divizija. A u operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije (1945) imali smo armiju od 800.000 boraca, koju su sačinjavale četiri armije (1, 2, 3. i 4) na, manje-više, neprekidnom opštejugoslovenskom strategijskom frontu (od Drave do Jadrana), koje su uključivale u taj sastav 33 divizije (uglavnom brojnog stanja, formacijsko-organizacijskog sastava i naoružanja kao i 25. divizija). Osim toga, imali smo i 37 partizanskih divizija, na još potpuno neoslobođenom delu državne teritorije, nekoliko divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije na potpuno oslobođenom delu, dve vazduhoplovne divizije (ukupno 62).

Time je snažno demonstrirano prerastanje i primena našeg kvalitetno novog partizanskog u kombinovani frontalno-partizanski oblik oružane borbe u našem oslobodilačkom i revolucionarnom NOR-u, što čini posebnu riznicu iskustava u izgradnji našeg sadašnjeg jugoslovenskog sistema opštenarodne odbrane na osnovama našeg društvenog sistema - sistema socijalističkog samoupravljanja i Titovog bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije.

Pukovnici Radivoje Jovanović Bradonja, komandant 14. korpusa i politički komesar Đuro Lončarević

Srpska 25. divizija je imala: oko 200 devojaka, kultumo-umetničke ekipe (divizijsku i brigadne) i vojne muzike (divizijsku i brigadne). Oni su bili jedan od snažnih faktora ukupne političke aktivnosti partijske organizacije (96 ćelija, 645 članova, 60 kandidata) i oko 900 pripadnika SKOJ-a (stanje od 12. aprila 1945) na »terenu«, u narodu, na čitavom ratnom putu divizije. Ali, oni su bili i faktor njene oružane borbe. Ostaju nezaboravni prvi februarski dani 1945. u zahvatu komunikacije Vlasenica - Drinjača - Zvomik, gde se očajnički probijala ka severu nemačka operativna grupa

■

(22. divizija, brigada »Kloc«, 1004. i 1005. tvrđavski bataljon). Druga armija, pod komandom generala Koče Popovića i političkog komesara pukovnika Blaže Lompara (pet divizija, pored masovne i snažne podrške naših snaga u pozadini neprijatelja), izvodeći brzo svoje operativno-strategijske manevre, sve je činila da uništi tu neprijateljsku grupaciju i zada im teške udarce. Štab divizije bio je u rejonu Kula Grad (kod Zvomika), a 25. divizija vodila je na tom pravcu, na svom ratnom putu, možda najteže, a svakako najkrvavije četrdesetodnevne neprekidne borbe. Neprijatelj je zauzeo Mlaljevac (k. 527), koji spada u najčešće pominjane kote u istoriji ratovanja. Na njemu je 1. februara 1945. bio debeli zimski pokrivač, a obasjavalo ga je »zubato sunce«. Stigla nam je radio-depeša od komandanta 14. korpusa Radivoja Jovanovića Bradonje, a ona je, u njegovom stilu glasila:

»Nemci ne smeju do pada mraka ući u Zvomik. Ako treba nek izgine 25. srpska NOU divizija na čelu sa komandantom i političkim komesarom - Bradonja«. To je, kako sve analize pokazuju, bilo nužno radi stvaranja minimalnog neophodnog vremena za operativna pregrupisavanja snaga 2. armije da bi još jače udarila po neprijateljskoj grupaciji u zahvatu komunikacije Drinjača - Zvomik - Konluk - Bijeljina. Uostalom, sposobnog i neustrašivog komandanta divizije, Krajišnika Uroša Kukolja, a i političkog komesara nije iznenadilo Bradonjino naređenje. Jer, znali smo da su njemu u ratnoj i vojnoj terminologiji najmilije reči: napad, protivnapad i protivudar, protivofanziva i, kao poslednje sredstvo, odsudna odbrana »po svaku cenu«. I, toga dana suočeni smo bili sa scenom odstupanja sa poslednjih položaja iznad Zvomika glavnine (16. i 18. brigada) 25. divizije. Međutim, ceo Štab 25. divizije, sa pratećom četom, »uleteo« je u odstupajući streljački stroj. U toj »gužvi« jedan član Štaba divizije naredio je muzici 16. srpske brigade koja je odstupala: »Nazad... sviraj vojni marš«. Odjeknuo je »Marš na Drini«, a Drina je levo, na dohvat ruke, silovito hučala.

Nastao je preokret. Više hiljada vojnika koji su odstupali naglo je počelo da nastupa. Bilo je mnogo mrtvih i ranjenih, među ranjenima i najmlađi vojnik divizije - kurir štaba divizije, dvanaestogodišnji Beograđanin Trifun Jovanović Triša. Nekoliko izgubljenih položaja ponovo je bilo u našim rukama, a 2. februara u 13.00 časova već je i atraktivni Mlaljevac (tt. 527) bio u rukama 18. i dela snaga 16. brigade. Oni su nam poslali i zarobljenog nemačkog oficira, koji nam je bio potreban, pored ostalog, i radi dobijanja što preciznijih podataka o neprijatelju. Dakle, zadatak je bio izvršen.

Prošao sam mnogim ratnim stazama Čačanskog PO »dr Dragiša Mišović«, Druge proleterske brigade, 6. istočnobosanske proleterske brigade i 25. divizije, ali nigde nisam video ženu - ratnu drugaricu u stanju panike, a ni među 200 drugarica u 25. diviziji, od kojih je više od 90 odsto stupilo u našu armiju od 1944. do 1945. godine. One su bile neustrašive u izvršavanju raznovrsnih zadataka oružane borbe u NOR-u, pa mislim da treba potpuno iskoristiti njihove neslućene mogućnosti u pripremi u sistemu ONO i u domenu oružane borbe. Osim toga, pesma, muzika i kultumo-umetnička aktivnost bili su dragocen pratilac i saučesnik oružane borbe u NOR-u, a stalno su snažili i vezu narod - armija.

U martovskim danima 1945. godine, koliko pamtim, u redovima 2. armije nametalo se, sem ostalog, i jedno pitanje: koja će jedinica prva izbiti na r. Bosnu. Igrom ratnih okolnosti to je pošlo za rukom 25. srpskoj NOU **257**

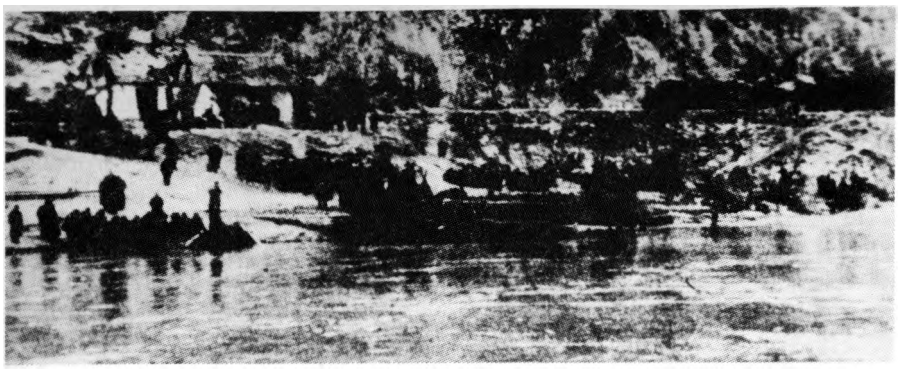

Jedinice 25. divizije prelaze Drinu na skelskom meslu kod Zvornika, decembra 1944.

diviziji. Naime, zbog iznenadnog prodora nemačko-ustaške grupacije pravcem Doboj - Tuzla, a Tuzla je tada bila centar istočnobosanske pretežno oslobođene i delimično poluoslobođene teritorije, Štab 2. armije je, privremeno, obustavio pokret dela svojih snaga u napad radi likvidacije kvislinške četničke grupacije na prostoru Trebave (oko 7.000 četnika na čelu sa Dražom Mihailovićem).

Odlučili smo u Štabu 25. divizije da samoinicijativno, ne pitajući Štab armije, odmah krenem u napad. Usledio je munjevit udarac protiv neprijateljske grupacije koju su sačinjavale snage Draže Mihailovića, ustaša, domobrana i Nemaca. Prema ratnom operacijskom dnevniku ove divizije, njene jedinice su u roku od pet dana, od 11. do 15. marta, oslobodile Gradačac i Modriču i oko 100 sela i zaselaka. Pod njenom komandom našao se i Posavsko-trebavski partizanski odred (dva bataljona). Neprijatelju je zadat munjevit udarac, tako da je imao velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Divizija se našla na širokom polukružnom napadno-odbrambenom frontu (70 km), i to: 16. brigada na desnoj obali r. Bosne (k. 120 - selo Sjenica - s. Osječani); 19. brigada je napadala neprijateljska uporišta u selima Garevac, Čardak, Kladari i Miloševac; 18. brigada je branila pravac Brčko - Gradačac, a Posavsko-trebavski PO napadao je neka neprijateljska uporišta i zaposeo liniju: s. Egvinovac - s. Slatina - k. 95. Atmosfera radosti, zadovoljstva i samozadovoljstva zahvatila je čitavu diviziju, a ton joj je davao Štab divizije, koji se sa divizijskom bolnicom i gotovo svim pristapskim jedinicama već bio smestio u oslobođenom Gradačcu.

I, zaista, imali smo se čemu radovati: uspeh je bio veliki. U pobedničkom i mladalačkom oduševljenju politički komesar 25. divizije (23-godišnjak) izvestio je telefonski komandanta 2. armije Koču Popovića o postignutom uspehu. Naravno, prve reči su bile: »Druže generale, 25. izbila na r. Bosnu«... A, zatim, podaci o svemu što se dogodilo i o postignutom uspehu. Komandant je kao i uvek, smireno i u svom stilu odgovorio: »Štabu divizije na inicijativi i uspehu - bravo!, ali da li ste dovoljno obezbedili desni bok divizije«? Usledio je vatromet mojih objašnjenja: ne brinite, na tom zadatku je angažovana čitava 18. brigada, sve smo mi to procenili, ocenili, itd. itd. Iza toga je usledio njemu svojstven odgovor: »Komesare, ne filozofiraj, obezbedite što bolje desni bok divizije. Zdravo...!« Ali, sve je bilo kasno. Odmah, zatim, usledio je koncentrični protivudar neprija-

 telja u severoistočnoj Bosni, i to: Borbena grupa »Gajger« sa 15. us-

taško-domobranskom divizijom pravcem Doboj - Tuzla; 117. nemačka lovačka iz rejona ka Gradačcu i Bosanskom Šamcu, a protivudar 22. nemačke sa 12. ustaško-domobranskom iz rejona Brčkog, u bok i pozadinu 25. srpske NOU divizije pravcem Brčko - Gradačac i Brčko - Srebrenik - Tuzla. Četnici Draže Mihailovića delovali su na bokove i pozadinu jedinica 2. armije.

Drama je počela 19. marta u 4.30 časova sa neprijateljskom artiljerijskom pripremom. Veoma brzo epicentar joj se našao u rejonu Humka (k. 281), u zahvatu komunikacije Gradačac - Smiče. Štab 25. divizije je činio sve što je najbolje znao i umeo da se divizija, pružajući što žešći otpor, razvučena na frontu od oko 70 km, što organizovanije povlači ka rejonu Smiče. Ali, u rejonu Humke (k. 288) vrelo je kao u kotlu. Tu su se našle prištapske jedinice, bolnica, intendantura,^divizijska arhiva, dva topa ZlS-a - 76 mm i četiri minobacača 120 mm. Štab divizije je zaustavio u odstupanju dva bataljona 18. brigade i na njihovom čelu, krenuo u protivnapad na neprijatelja - Nemce u rejonu Humke. Komandant divizije bio je teže kontuzovan, a politički komesar divizije ranjen. Protivnapad je propao. Ipak, mnogo štošta se branilo i odbranilo,« ali Nemci su zarobili deo divizijske intendanture, divizijsku apoteku, dva topa ZIS-76 mm, četiri minobacača 120 mm, sav hirurški materijal i drugo. Za naše ondašnje prilike, vreme i shvatanja »pukla je teška bruka« i odjeknula nadaleko. Ipak, divizija je produžavala svoju, u celini uzevši, uspešnu zadržavajuću (manevarsku) odbranu, i u toku 20. marta posela je odgovarajuću odbrambenu zonu. Kroz nekoliko dana topovi i minobacači su preoteti neprijatelju. Posle toga, je usledilo i pitanje odgovornosti Štaba divizije i to, pre svega, lične - komandanta i političkog komesara. Mislim i sada da je Štab 2. armije efikasno, pravovremeno i pravično rešio to pitanje da se komentar i iskustva iz svega toga sami nameću.

Drugo pitanje tiče se učešća divizije u operaciji za konačno oslobođenje Zagreba i Samobora. Naime, nakon višednevnih (11-28. IV 1945) danonoćnih krvavih borbi protiv ustaško-domobranske i četničke grupacije - 10.000 ljudi, vatreno znatno nadmoćnije u ravničarskom trouglu pl. Vučjak - r. Bosna - r. Sava, gde je zarobljeno 2.882 kvislinških neprijateljskih vojnika, divizija je dobila novi operativni zadatak. Usledio je usiljeni marš (1-7. maj 1945) pravcem Vučjak - Derventa - Prnjavor - Bosanska Gradiška - Bosanska Dubica - Kostajnica - Glina - s. Lasinje. Komandant divizije bio je tada pukovnik Rajko Tanasković. U rejonu Lasinje 8. maja forsirale su r. Kupu glavne snage divizije (16.i 18. brigada) i razbile oko 2.000 ustaša zvanih »crna legija« (pod komandom zloglasnih ratnih zločinaca Luburića i Bobana) u rejonima s. Goli breg, Obrež i Stupnik. Zatim su forsirali r. Savu i učestvovali neposredno u operaciji naših snaga za oslobođenje Zagreba. Učestvujući u borbama u samom gradu 16. srpska NOU brigada je naišla na žestok otpor neprijatelja u rejonu Zvezde i Mirogoja. Ipak, njegov otpor je brzo slomljen, i on je nateran na povlačenje ka Krškom i Klancu. Ili, kako je zapisano u operacijskom dnevniku divizije: »U ovim borbama neprijatelj je imao preko 200 mrtvih ustaša i Nemaca, a prilikom ulaska u Zagreb zaplenjen je veći broj magacina, oružja, municije, opreme i raznih-životnih namirnica, koji su predati delovima 1. armije prilikom smene na položaju«.[3]*

[3]> Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 105.

Glavnina divizije (18. i 19. brigada) munjevitim udarcima 8/9. maja razbila je 2.000 ustaško-domobranskih vojnika na pravcu Goli breg - Stupnik - Kerestinac - Sveta Nedelja i, u sadejstvu sa jedinicama 23. srpske NOU, oslobodila 9. maja oko 18 časova grad Samobor. Hrvatski narod i pripadnici drugih naroda i narodnosti priredili su izuzetno srdačan doček oslobodiocima. To se završilo velikim narodnim mitingom. Time je 25. srpska divizija doživela i učestvovala u jednom dirljivom činu bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, a čitav njen ratni put bio je protkan oružanom borbom i političkom aktivnošću od Toplice i Jablanice do Samobora.

Štab divizije, u operacijskom dnevniku, zabeležio je, sem ostalog, sledeće:

»U vremenu između 1. do 15. maja izvedena su i dva veća napada i to napad na južnu spoljnu odbranu Zagreba, kao i na sam grad Zagreb i napad na Samobor. Od neprijatelja je zaplenjeno: 6 aviona, 2 topa, tri teška bacača, 6 lakih bacača, 12 teških mitraljeza, 66 puškomitraljeza... 1005 pušaka... i, naravno, mnogo druge ratne opreme. Naši gubici: 20 poginulih, 77 ranjenih, neprijateljevi gubici: 635 poginulih, 98 ranjenih i 820 zarobljenih«.

Konačno, štab divizije, u dokumentu »Kritički osvrt na operacije (1-15. maj 1945)«, je zaključio:

»U borbama za grad Zagreb i Samobor nije bilo većih grešaka. Napadi su izvedeni energično i sa poletom, a naročito gonjenje neprijatelja je bilo tako brzo, da se nije mogao pribrati i dati jači otpor čak ni na reci Savi«.[4)]

4) Zbornik, tom XI, knj. 2, broj dok. 105.

Deseta krajiška divizija na kraju rata[0]

Potpukovnik Stevo Deura[2)]

SA SVEČANOSTI - U BORBU

Posle oslobođenja Sarajeva i doline Bosne i Zenice, 10. krajiška divizija nastavila je usiljenim maršom preko Travnika - Jajca - Mrkonjić-Grada i, iz pokreta, napala Banju Luku.

Dvadeset i prvog aprila general-major Slavko Rodić, komandant 5. udarnog korpusa, izdao je zapovest komandantima za napad na Banju Luku: 10. krajiškoj diviziji, pod komandom pukovnika Voje Todorovića - sastavljenoj od tri brigade i jednog artiljerijskog diviziona, i ojačanog četom tenkova, 4. krajiškoj diviziji pod komandom pukovnika Petra Vojinovića, 53. krajiškoj diviziji pod komandom potpukovnika Đurina Predojevića i 39. krajiškoj diviziji pod komandom ppukovnika Borka Arsenića.

Pod naletom krajiških divizija oslobođena je Banja Luka sa okolinom. Posle oslobađanja Banje Luke, 10, 4. i 39. divizija ušle su u sastav 2. armije pod komandom general-lajtnanta Koče Popovića. Dotadašnji komandant 5. udarnog korpusa, Slavko Rodić, otišao je na dužnost komandanta 5. armije u Skoplje, Štab 5. korpusa se rasformirao.

Posle pola noći 23. aprila, 10. divizija krenula je preko Sanskog Mosta, Srpskih Jasenica, Bosanske Krupe, Slunja, i iz pokreta napala neprijatelja u Karlovcu zajedno sa ostalim divizijama - 4. krajiškom, 3. crnogorskom i 34. divizijom - Karlovačke operativne grupe divizija koju je vodio general-major Radovan Vukanović. U Karlovcu su se nalazile nemačka 104. divizija, 2. i 4. policijski puk i bataljon 20. lovačkog puka, 96. pionirski bataljon i 13. ustaško-domobranska divizija.

Deseta krajiška udarna divizija napala je neprijatelja u međurečju Korane i Kupe. Ujutro 1. maja 1945. godine, bila je svečanost u brigadama, a onda su krenule u napad. Sedma krajiška brigada pod komandom Rade Brkića i političkog komesara Draga Marića nastupala je ka Živkovića Kosi, gde je izvršena smotra Brigade, a uveče su iskusni komandanti bataljona - Pero Đujić, Milan Plećaš, Dragojlo Marić i Nikola Rudić - uz kišu i pomrčinu, vešto vodili svoje bataljone. Pratio ih je artiljerijski divizion pod komandom Mitra Đakovića.

Neprijatelj je primetio borce i osuo jaku artiljerijsku i pešadijsku vatru, od čega se lomilo drveće. Štekću mitraljezi i automati, a tuku i minobacači. Naši borci krenuli su na juriš. Krajišnici su uskočili u rovove.

Prilog za raspravu o »Završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Vodni delelgat u artiljerijskom divizionu 7. krajiške brigade

Nastala je žestoka bliska borba. Treći bataljon zauzeo je železničku stanicu Skakavac a 4. bataljon sela Knez i Goricu. Zauzeti su železnički most na Kupi i obezbeđen mostobran, zauzeti su Mekušje, Malo Kamensko i Popović Brdo. Neprijatelj se žestoko branio i povremeno vršio protivnapade. U zauzimanju mosta, ranjen je i komandant 3. bataljona Pero Đujić.

Pukovnik Vojo Todorović, komandant 10. krajiške divizije

Deveta krajiška brigada napala je neprijatelja kod Jurijevaca, Vukmanića, Trebinja i Brezove Glave, zauzela uporišta i nanela neprijatelju gubitke - 78 poginulih, 104 ranjena i 12 zarobljenih. Nastavila je^sa dejstvom ka selu Tušilović i Šumi Strekovac. Artiljerijski divizion uspešno je podržavao bataljone. Neprijatelj se žilavo borio i često vršio protivnapade.

Na levom krilu 10. divizije nalazila se 17. krajiška brigada. Ona je pod komandom Šefika Talića, komesara Pere Rodića i zamenika komandanta Ilije Crnogorca, napala na neprijatelja koji se branio na desnoj obali Korane ispred uporišta Barilović. Ispred nas neprijatelj se branio sa oko 500 feldžandarma, a na levoj obali Korane bile su tri satnije ustaša. Neprijatelj je bio uporan da održi te položaje. Njihovim gubitkom, bilo bi onemogućeno odstupanje njihovih jedinica, koje su se povlačile pod pritiskom snaga 4. krajiške divizije.

Posle svečanosti povodom 1. maja, u 10. časova, jedinice 17. brigade krenule su u silovit napad uz podršku artiljerijskog diviziona. Neprijatelj je potisnut i zbačen sa desne obale Korane. U toj dvodnevnoj borbi imao je 105 poginulih, 118 ranjenih i jednog zarobljenog, i to Austrijanca, koji se sam i predao. Bio je muzičar, ostao je sa nama, a kasnije dobio i pušku i učestvovao u svim borbama do završetka rata. Kad su otpuštena starija godišta, i on je otišao kući u Austriju.

Zaplenjena je 1 haubica 155 mm, 1 pt top, tri minobacača 81 mm, 20 pušaka, 2 mitraljeza, 5 automata, 100 ručnih bombi i 30 pancer-fausta (nemački ručni protivtenkovski bacač). U dvodnevnim borbama - poginuo je zamenik komandira 1. čete 1. bataljona Đorđe Šunka, vodnik u 4. bataljonu Tomica Penjak, partijski rukovodilac 1. bataljona Enver Skopljanović, komandir čete u 3. bataljonu Lazar Đukić, puškomitraljezac Dušan Važić, desetar Mile Koprivnjak, vodnik delegat Edip Velagić i drugi.

Neprijatelj je proteran na levu obalu Korane. Pošto su porušili most na Korani, borci su preko nabujale Korane nastavili gonjenje gazeći u vodu do grla. Među prvima bili su komandir voda Sreto Pažin, Božo Ivetić, Nenad Radeta, Feko Jandrić, Sead Buturović i drugi.

Komanda 2. armije sa grupom oficira u Tuzli, marta 1945.

KRKLJANAC NA MOSTOBRANU

Neprijatelj se nije mogao pomiriti s gubitkom mosta, pa je po svaku cenu pokušavao da ga preotme i ponovo ovlada njime. Plašio se da će naše snage, pošto pređu preko mosta, ugroziti njihove snage na komunikaciji Karlovac - Zagreb.

Neprijatelj se zatim poslužio lukavstvom, izgledalo je kao da će se predati, a cilj mu je bio da minira i poruši most. Pošto mu to nije uspelo, pokušao je sa dva bataljona ustaške mladeži iz 3. ustaškog zdruga da minira most, ali su ga borci 3. i 4. bataljona 7. krajiške brigade odbacili nazad do komunikacije Karlovac - Zagreb.

Ustaše i Nemci i dalje vrše protivnapade, ali bezuspešno. Komandant 10. krajiške udarne divizije, pukovnik Vojo Todorović, pojačao je snage na mostobranu jedinicama 9. i 17. krajiške brigade. Na mostobran je došla i divizijska artiljerija na čelu sa komandantom Vašom Medićem i komesarom Perom Zi vlakom.

Bez obzira na naše snage, neprijatelj je pokušao u najvećem protivnapadu do tada, pa je pored nemačkih i ustaških jedinica ubacio i tenkovske jedinice (samohodke »ferdinand«) uz jaku podršku artiljerije.

Našli smo se u neugodnom položaju. Neprijateljeva artiljerija žestoko je tukla po položajima, a njegove jedinice su srljale, bez obzira na gubitke.

Nastao je pravi krkljanac. Iza nas se nalazila Kupa, most je tukla neprijateljeva artiljerija. Nije se imalo kud. Kod nekih novomobilisanih boraca primetila se nesigurnost. Ali, zahvaljujući prekaljenim borcima i starešinama, uhvatilo se smelo u koštac. Topovi baterije Ranka Radiševića tukli su po tenkovima, a minobacači po njihovoj pešadiji.

Oštetili smo i uništili nekoliko neprijateljevih tenkova. Jedan nemački zamaskirani tenk, tukao je žestoko i jednom od granata pogodio naš top 263

u kolevku. Cela posluga je izginula i ranjena, a vodnik Dragan Živković bio je teško ranjen. Kad mu je Marko Aškić pritrčao da mu ukaže pomoć, Živković je smogao snage samo da kaže: »Udrite ih!« Ne dajte da zauzmu naše položaje!«. Ubrzo je - izdahnuo.

Koliko je bila žestoka borba, govori i to da je i komandant diviziona, Vaso Medić, bio ranjen na osmatračnici, a i komesar Pero Zivlak, koji je bio zajedno sa borcima na položaju. Ni ovog puta neprijatelju nije uspelo, iako je imao jake snage, tenkovsku i artiljerijsku podršku. Produžilo se ka komunikaciji Karlovac - Zagreb, da onemogućimo neprijatelju da se izvlači iz Karlovca, ili, pak da sprečimo eventualnu neprijateljevu intervenciju iz Zagreba. Prethodnog dana oborili smo jedan neprijateljev avion, a njegovu posadu zarobili.

Deseta krajiška divizija časno je izvršila svoj borbeni zadatak. Za šest dana teških i žestokih borbi, zajedno sa 3. crnogorskom, 4. krajiškom i 34. divizijom, oslobodili smo prvi put Karlovac.

ISTORIJSKI DAN - DAN POBEDE

Šestog maja ušli smo u Karlovac, u kojem su ustaše i Nemci četiri godine mučili narod. Za radovanje nije bilo vremena, već smo odmah krenuli preko Žumberečkih planina za Sloveniju.

Na putu za Kostanjevicu bila je u prethodnici 9. brigada. Za njom se kretala 17, a iza nje 7. brigada, lako umorni od višednevnih borbi, nismo mnogo osećali umor. Zaneseni uspehom, marširali smo pravcem Krašić i Željezno ka Kostanjevici.

Ispred nas je u prethodnici 9. brigada i ona je 9. maja 1945. godine oko 6 sati stigla u Kostanjevicu u Sloveniji. Samo što su došli, grupa neprijateljevih tenkova pokušala je da ih napadne. Ispred mosta naši borci postavili su protivtenkovski top, a preko mosta na cesti zapalili slamu. Uz borbu, odbili su napad neprijateljevih tenkova.

Bez predaha, nastavili su pokret ka severu i čistili šumu od neprijatelja u pravcu sela Marševo-šuma Klakovo, da bi stigli na veče u sela Raku i Ravno. Tu je započela žestoka borba sa delovima nemačke 373. »Tigar« divizije. Borba se nastavlja i noću, i 9. brigada ima 7 poginulih i 18 ranjenih.

Ulazimo u lepu varošicu Kostanjevicu, opkoljenu bistrom Krkom. Narod Kostanjevice dočekao nas je srdačno. Meštani nas pozdravljaju na ulicama. Predstavnici vlasti izlaze i nude nam pomoć - obaveštavaju nas o neprijatelju. Žene i devojke nude nam hranu. Varošica je sv^ iskićena zastavama. Sve je svečano, kao da je sloboda došla. A, upravo smo doznali da je danas, 9. maja, Nemačka kapitulirala. Instinktivno veseli u slavljeničkom zanosu, otvorili smo vatru iz svih oružja. Čuju se pojedinačni pucnji, a i kraći rafali iz mitraljeza i automata. Začula se pesma, razvilo se kozaračko kolo. Sa nama se u kolo hvataju i igraju i omladinke - Slovenke. Iako većina boraca i rukovodilaca nije znala slovenački, ipak smo se brzo i dobro sporazumeli.

Ali, naše veselje bilo je kratko. Za njega nije bilo vremena i krenuli smo napred. Vest o kapitulaciji Nemačke brzo se prenela na sve borce. Svi su bili presrećni, ali im je bilo i žao mnogih hrabrih boraca koji su pali u tim poslednjim borbama.

Krećemo dalje. Čujemo zvuk motora. Za svaki slučaj Ranko Radošević, komandir protivtenkovske baterije, postavlja topove između puta i potoka spremne za paljbu. Ispred nas čuje se puškaranje. U početku rede, da bi se kasnije otvorila prava borba. Začula se jaka pucnjava iz topova i minobacača, a odmah potom po našim položajima rasprskavale su se granate i mine. Komandiri baterija Ilija Raco i Arif Lipovac raspoređuju minobacače, a oni odlaze na osmatračnice sa kojih su komandovali da se otvara vatra po neprijatelju.

Tu se kod nas našao i Simo Radić, obaveštajac bataljona, pa nam reče da su ispred nas pobočnice nemačke 373. »Tigar« divizije. Nastavlja on

- zarobili smo neprijateljeve vojnike, pa smo od njih doznali iz koje su jedinice. Raniše nam hrabrog puškomitraljesca Stojana Damjanovića i još neke drugove. Neki su nam poginuli baš na dan kada je Nemačka kapitulirala. Puškomitraljezac Mirko Gavrić, onako ljut, osipa rafalom po neprijatelju.

Naša 7. brigada sustiže i raspoređuje se za borbu. Komandant brigade Rade Brkić, danas narodni heroj, raspoređuje za borbu: 1. bataljon u pravcu sela Mikote, 2. bataljon napada pravcem selo Zaloke - selo Podstraže, 3. bataljon napada pravcem Podlipa - selo Rake, dok je 4. bataljon ostavio u rezervi.

Borbu bataljona podržavao je artiljerijski divizion iz sela Dolga Raka. Razvila se i kod ove brigade žestoka borba. Pripadnici »Tigar« divizije želeli su po svaku cenu da se probiju, a naši da im preseku put i onemoguće prodor ka severu, i primoraju je na predaju. Prvi bataljon razbio je neprijatelja u rejonu k. 175 gde je uništen deo kolone i desetak zaprežnih vozila. Neki neprijateljevi vojnici pobegli su u šumu. Naši borci su se prebacili na levu obalu potoka Lokovlec, odakle su bočnom vatrom tukli neprijateljevu kolonu koja se penjala putem uz breg. Prvi bataljon je ispred sebe razbio neprijatelja i naneo mu gubitke. Borci 3. bataljona tukli su Nemce na komunikaciji istočno od sela Rake. Cela neprijateljeva kolona ispred 7. brigade bila je u plamenu.

Devetog maja, a naročito noću 9/10. maja, borci 10. divizije vodili su žestoke borbe sa nemačkom 373. »Tigar« divizijom, ne dozvoljavajući joj da se probije na sever.

»TIGAR« DIVIZIJA POLAŽE ORUŽJE

Sve tri brigade 10. divizije bile su angažovane u borbi protiv ostataka nemačke 373. »Tigar« divizije. Desetog maja u jutro borba je počela malaksavati, da bi kasnije i prestala. Oko 7 časova komandant te divizije, Fon Grafenštaj, zatražio je da se prekine sa vatrom i ponudio pregovore. Kasnije, oko 8 časova, svojim kolima i belom zastavom, u pratnji naših automatičara, stigao je general-major Fon Grafenštajn, komandant »Tigar« divizije. Oni su došli iz šume a naši su čekali u obližnjoj školskoj zgradi. U pregovorima su učestvovali komandant 9. brigade Veljko Stojaković, komandant 7. krajiške brigade Rade Brkić i komesari obeju brigada. Pored nemačkih prevodilaca, bio je i Joco Kumf. Oko 9 časova na pregovore je stigao i pukovnik, španski borac Vojo Todorović, komandant 10. divizije i njegov zamenik, potpukovnik Uroš Bogunović Roca.

Nemački komandant zahtevao je sledeće uslove:

- da se sva vozila koriste za prebacivanje nemačkih vojnika i opreme do austrijske granice,
- da se 75% ličnog naoružanja preda našim snagama i sve teško naoružanje,
- da se 25% ličnog naoružanja ostavi Nemcima,
- da se oficirima ostavi lično naoružanje, činovi i oznake, i
- da se omogući nemačkim vojnicima i oficirima da pređu austrijsku granicu.

Naša delegacija na čelu sa pukovnikom Vojom Todorovićem, nije se s tim složila, već je odgovorila: »Zahtevamo bezuslovnu kapitulaciju, Nemačka je kapitulirala, i ne treba uzalud da ginete, već da se predate, a mi ćemo prema vama postupiti u duhu Ženevske konvencije«.

Posle kraćeg međusobnog dogovaranja Vojo je rekao da su opkoljeni i da nemaju kud, pa su Nemci pristali na bezuslovnu predaju i kapitulaciju. Hitlerov »Tigar« pao je tako na kolena pred borcima 10. krajiške udarne divizije.

Pošto je nemački komandant prihvatio zahtev naše delegacije da »Tigar« divizija položi oružje, komandant Vojo Todorović zadužio je jedinice 9. brigade da izvrše razoružanje te nemačke divizije. Komandant 9. brigade Veljko Stojaković seo je sa komandantom nemačke divizije u njegova kola i malo se nelagodno osećao, a u drugim kolima bio je načelnik štaba i obaveštajni oficir Jovan Lukaja.

Izviđačkoj četi naređeno je da krene za njima. Zamenik komandanta brigade i komesar morali su da odu kod bataljona na severu šume; imali su zadatak da spreče eventualni prodor neprijatelja ka severu. Naređeno je i 1. bataljonu da odmah krene za komandantom brigade.

Kad je komandant 9. brigade Veljko Stojaković sa svojim saradnicima stigao u nemački logor, koji je bio udaljen 2-3 kilometara od njegovog štaba, naišli su na velike nemačke šatore, mnogo vojske, a okolo logora bili su iskopani rovovi. Laknulo mu je što je nemački komandant prihvatio naše uslove, inače, bilo bi još mnogo prolivanja krvi na obe strane.

Nemački komandant izišao je iz svog vozila, seo ispred šatora, pozvao je komandante pukova, naredio im je da postroje svoje jedinice, odlože oružje i opremu. Jedan među njima, pukovnik, komandant policije, odbio je da izvrši naređenje komandanta divizije. Okrenuo se i bez pozdrava otišao. Veljko je za svaki slučaj, naredio svojim drugovima da stanu iza debelih stabala drveća i da budu spremni za borbu. Kada je stigla izviđačka četa i 1. bataljon, razoružanje je teklo bez ikakvih teškoća. Bilo je nekih Nemaca koji su ljubili puške i odlagali, a i nekih koji su pokušali da ih lome.

O predaji u depeši 2. armiji pisalo je: »10. maja jedinicama 10. divizije predao se Štab »Tigar« divizije sa komandantom, general-majorom Hansom Joakim Grafenštajnom. Oružje je položeno u selu Raki kod Krškog. Predao se Štab Divizije sa 105 ljudi, od čega 18 oficira 384. peš. puka sa 600 ljudi i dopunski bataljon 373. sa 300 ljudi sa komandantom majorom Šteferom, odeljenjem za vezu sa 200 ljudi, glavnina 373. art. puka sa 400 ljudi, 9 topova kal (izostavljeno) 16 topova kalibra 105 mm, dve baterije sa po 4 - 5 topova i 200 ljudi, »Nauče Šuter« bat. 977. sa 250 ljudi sa komandantom poručnikom Korcelom, Ajzenbak Ziherungs grupe F.F. 510, 904 i 120 bat. oko 700 ljudi sa komandantom majorom

Mitil Valderom. Povukle su se pionir, bat. sa 250 ljudi prema Celju, a 385. puk predao se sa oko 850 ljudi, 8. i 9. baterija art. puka, tvrd. peš. bat. 16/999 sa 200 ljudi pod komandom poručnika Virea.... Do 7. maja ova divizija bila je pod komandom 15. A. K. a potom 91. korpusa. Slede pismena saslušanja«. Ta depeša poslata je Generalštabu JA.

Nemci su pre predaje pokušali da se probiju iz sela Rake i tada su u borbi imali 40 poginulih i više ranjenih i 49 zarobljenih. Mi nismo imali gubitaka.

KOMANDANT VOJO GOVORI ZAROBLJENICIMA

»Greška« tumača

Sutradan, 11. maja 1945. godine na jednoj poljani sevemo od šume, zarobljenim Nemcima govorio je pukovnik Vojo Todorović, komandant 10. divizije. On je, između ostalog, rekao da je fašizam na čelu sa Hitlerom naneo neizbrisivu sramotu nemačkom narodu, da je Hitler pobio na hiljade naprednih Nemaca i članova Komunističke partije Nemačke. Mnoge majke i kćeri širom Evrope fašizam je zavio u crno neviđenim terorom, uništavanjem čitavih naroda i nacija.

Naša pobeda kao deo pobede naprednih snaga u svetu pruža mogućnost da sagledate svoje zablude i uključite se u novu naprednu demokratsku Nemačku, koja treba da voli mir, a ne da izaziva ratove.

Komandant Vojo je govorio, a nemački tumač je prevodio a zatim je Vojo završio svoj govor nemačkim zarobljenicima sa recima: »Smrt fašizmu - sloboda narodu«!, a nemački tumač je preveo: »Smrt komunizmu«

- Vojo je razumeo nemački, iako je govorio na srpskohrvatskom jeziku, pa je na nemačkom jeziku energično rekao: »Ne smrt komunizmu«, već »Živeo komunizam!« a »Dole krvavi fašizam«!

Nemački vojnici i starešine, koji su prkosno, do tada, gledali partizanskog komandanta, sad su pognuli glave ćuteći. Njih je naš komandant divizije Vojo, španski borac, iznenadio ne samo kao vojni komandant, koji je sa svojom divizijom bacio njihovu »Tigar« diviziju na kolena, već su oni u Voji videli obrazovanog partizanskog komandanta.

Posle govora komandant Vojo sa svojim brigadama nastavio je gonjenje, uništavanje i zarobljavanje preostalih nemačkih, ustaških, domobranskih, četničkih, belogardejskih i drugih neprijateljevih jedinica. Mi smo produžili i dalje sa gonjenjem neprijatelja.

NASTA VAK NASTUPANJA

U dolinu Save pored naše 10. krajiške divizije došle su 4. i 39. krajiška divizija s ostalim jedinicama 2. armije. Naš 1. bataljon, 17. brigade i 1. bataljon 9. brigade ostavljeni su radi prikupljanja plena i zbrinjavanja zarobljenika, a ostale jedinice produžile su ka Sevnici. Zastali smo ispred mosta na Sevnici, i to na desnoj obali Save. Gledali smo preko Save. Na njenoj levoj strani otegle su se kilometarske kolone - Nemaca, ustaša, domobrana, četnika, belogardejaca i drugih neprijateljevih vojnika sa ženama i decom, motornim i zaprežnim vozilima i krupnom stokom.

Još pre, komandant Vojo je prošao pored nas u vozilu »Cindap« u pravcu Zidanog Mosta. Komandant Veljko, znajući da ispred njih nema naših snaga, zabrinuo se za svog komandanta. Na cesti je bilo jedno vozilo-kamion. Pozvao je brzo 10 puškomitraljezaca da se ukrcaju na kamion, a u to vreme stigao je i Rade Brkić, komandant 7. krajiške brigade. Veljko mu je rekao o čemu se radi, seli su u kabinu pored vozača i punim gasom krenuli napred. Puškomitraljesci su otvorili vatru i nakon dva kilometra ugledali su Vojinog vozača pored »Cindapa«. Stajao je kao okamenjen. Vozača su pitali gde je Vojo, a on im je rekao da ne zna. Ispričao im je da su upali među ustaše, koje su kasnije pobegle od jake mitraljeske vatre, a da je Vojo nestao. Razvili su se u strelce pretražujući svaki grm na desnoj obali Save i zovući Voju. Oko 500 metara nizvodno, iz jedne kućice, pored same obale, izašao je Vojo sav mokar. Ispričao im je da su ustaše zbog pucnjave pobegle na sever, a on krenuo na zapad i u dva skoka našao se u Savi, plivao nizvodno i sklonio se u kućicu gde je dočekao Veljka i Radu. Vojo je na našu sreću opet došao na čelo naše divizije.

Na čelu divizije sad je bila 7. krajiška brigada, a ispred nje bio je njen 2. bataljon. Preko Save gledamo zakrčenu i izmešanu kolonu. Krećemo se na rastojanju. Od neprijatelja nas deli oko 200 metara^ Borci su pozivali ustaše da se predaju, a oni su odgovorili psovkama. U Štab 7. brigade došao je i zamenik komandanta divizije, potpukovnik Uroš Bogunović Roca. Pozivali su ustaše i njihove oficire na predaju. Neki su se predavali, obično oni najmlađi, a oni okoreli zlikovci nisu hteli ni da čuju. Kasnije su na levu obalu Save prešle druge naše snage i prisilile neprijateljeve vojnike na predaju. Mnogi su zarobljeni. Zaplenjeno je dosta naoružanja, municije i druge ratne opreme. U dane 14. i 15. maja pretraživali smo okolne šume i mesta hvatajući neprijateljeve vojnike i sakupljajući ratni plen.

Tako je 10. krajiška udarna divizija završila uspešno svoj pobedonosni ratni put.

«

Pregled gubitaka 2. armije

Diplomirani istoričar Anka Petrović

Tabelarni pregled gubitaka u ljudstvu jedinica 2. armije, kao i kod 1. armije, nastao je na osnovu istraživanja građe potčinjenih divizija i samostalnih brigada na čitavom frontu ove armije za svaki dan posebno. Zbog obimnosti i radi jednoobraznog iskazivanja podataka dnevni izveštaji sabrani su u sumarne mesečne izveštaje. Operacijski dnevnik Južne operativne grupe divizija,[0] odnosno 2. armije ne sadrži kompletne podatke i nije korišćen.

U tabele su unesene samo divizije i samostalne brigade koje su imale gubitaka u periodu od 1. 1. do 15. 5. 1945. godine.

') AVII, NOR, K. 271, reg. br. 5-^1.

GUBICI 2. ARMIJE

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—31. januara	17. divizija	455	1131	31	AVII, NOR, k. 983. reg. br. 11-4.
	23. divizija	103	270	91	k. 1069, reg. br. 18-2.
	25. divizija	39	242	10	k l090, reg. br. 7-4; reg. br. 12-4, 16-4, 17-6, k. 1092, reg. br. 28-3.
	28. divizija	272	790	1	k. 1125, reg. br. 15-2/1.
	45. divizija	167	345	83	k. 1334, reg. br. 1-1.
	S v e g a :	1036	2778	216	

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—28. frebruara	2. proleterska divizija	138	286	5	AVI I, NOR, k. 735, reg. br. 4-2.
	17. divizija	219	709	14	k. 983, reg. br. 16-4.
	23. divizija*	191	367	46	k. 1069, reg. br. 18-2.
	25. divizija	217	660	5	k. 1090, reg. br. 28-4; k. 1092, reg. br. 28-3; k. 1093, reg. br. 30-2.
	28. divizija	116	298	11	k. 1125, reg. br. 15-2/1.
	45. divizija	100	306		k. 1334, reg. br. 1-1; 3-1.
	Svega:	981	2626	81	

• Uneseni podaci iz operacij. dnevnika k. 1069, reg. br. 18-20 za 9. februar o 80 boraca izbačenih iz stroja od kojih je 20 uneseno u rubriku poginuli a ostali u ranjene.

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—31. marta	2. proleterska divizija	2	9		AVII, NOR, k. 735, reg. br. 4-2.
	17. divizija	156	415	64	k. 983, reg. br. 22-4.
	23. divizija	540	626	2	k. 1069, reg. br. 18-2.
	25. divizija*	153	351	126	k. 271, reg. br. 17-3; k. 1090, reg. br. 35-2.
	28. divizija	55	172	2	k. 1125, reg. br. 15-2/1; reg. br. 9-2/1.
	45. divizija	24	107	6	k. 1334, reg. br. 3-1.
	S v e g a :	9 3 0	1680	200'	

* Za 15. mart »podaci nisu ustanovljeni« k. 271, reg. br. 17-3.

Period dejstva	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1945.					
1—30. aprila	3. divizija*	212 (30. IV	610 — 6. V)	4	AVII, NOR, k. 273, reg. br. 8-1; k. 756A, reg br. 6-3.
	4. divizija	19	125		k. 772, reg. br. 8-3.
	23. divizija	384	1332	40	k. 1069, reg. br. 18-2.
	25. divizija	121	431	22	k. 1090, reg. br. 47-4.
	28. divizija	108	530	5	k. 1140, reg. br. 19-4; k. 1141, reg. br. 3-1; k. 1139, reg. br. 7-2; k. 1136, reg. br. 25-2, 26-2, 28-2.
	34. divizija	8	27	49	k. 1225, reg. br. 56-3/2, 58-3/2.
	39. divizija	55	365	39	k. 1267, reg. br. 2-3.
	45. divizija	132	487	22	k. 1334, reg. br. 3-1; 4-1.
	S v e g a :	1039	3907	181	

* U zbir su ušli i gubici 3. diviz. za maj.

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—15. maja	3. divizija*		Gubici prikazani 30. aprila		
	4. divizija	196	684	36	AVII, NOP, k. 772, reg. br. 10-3.
	10. divizija	116	364	11	k. 855, reg. br. 2-5.
	23. divizija	53	230		k. 1069, reg. br. 18-2.
	25. divizija	20	77	4	k. 1090, reg. br. 48-4.
	28. divizija	12	57		k. 1136, reg. br. 29-2; k. 1139, reg. br. 14-1; k. 1140, reg. br. 17-4/4.
	34. divizija	26	118	17	k. 1225, reg. br. 58-3/2; reg. br. 58-4/2.
	S v e g a : *	4 2 3	1530	68	

• Cubici 3. divizije za period od 1—6 maja, prikazani u tabeli za april.

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—15. maja	29. divizija	45	204		AVII, NOP, k. 1267, reg. br. 34-2.
	45. divizija	23	164	2	k. 1334, reg. br. 4-1; reg. br. 6-1.
*	S v e g a :	6 8	3 6 8	2	*
	Ukupno svega:	4477	12889	748	

Ofanziva
Treće armije

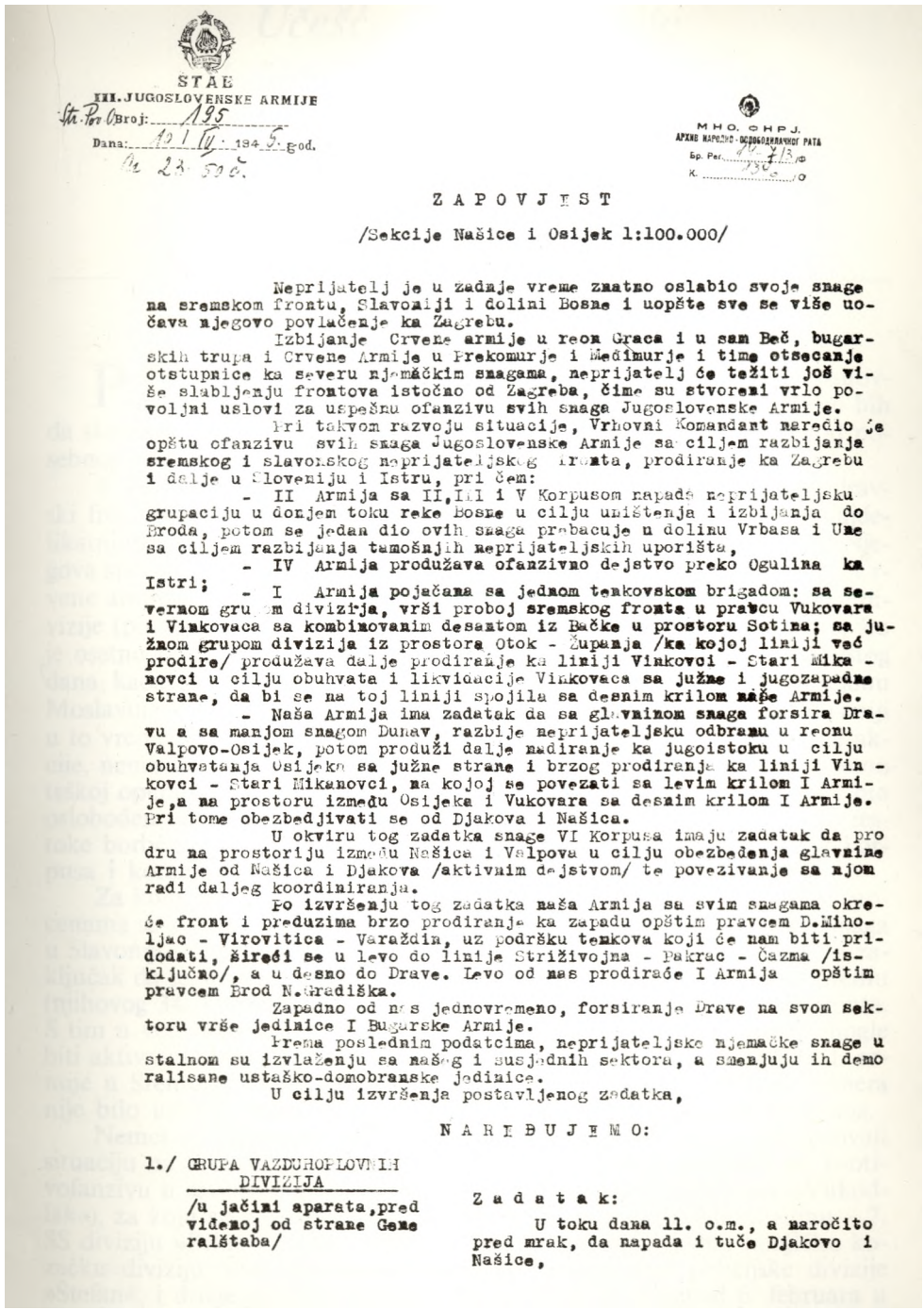

ŠTAB
III. JUGOSLOVENSKE ARMIJE
Štb. Pov. Broj: 195
Dana: 10 / IV 1945. God.
U 23. 50 č.

МНО. СНРЈ.
АРХИВ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
Бр. Рег. 10 713/ф
К. 750/0

Z A P O V J E S T
/Sekcije Našice i Osijek 1:100.000/

Neprijatelj je u zadnje vreme znatno oslabio svoje snage na sremskom frontu, Slavoniji i dolini Bosne i uopšte sve se više uočava njegovo povlačenje ka Zagrebu.

Izbijanje Crvene armije u reon Graca i u sam Beč, bugarskih trupa i Crvene Armije u Prekomurje i Međimurje i time otsecanje otstupnice ka severu njemačkim snagama, neprijatelj će težiti još više slabljenju frontova istočno od Zagreba, čime su stvoreni vrlo povoljni uslovi za uspešnu ofanzivu svih snaga Jugoslovenske Armije.

Pri takvom razvoju situacije, Vrhovni Komandant naredio je opštu ofanzivu svih snaga Jugoslovenske Armije sa ciljem razbijanja sremskog i slavonskog neprijateljskog fronta, prodiranje ka Zagrebu i dalje u Sloveniju i Istru, pri čem:

- II Armija sa II,III i V Korpusom napada neprijateljsku grupaciju u donjem toku reke Bosne u cilju uništenja i izbijanja do Broda, potom se jedan dio ovih snaga prebacuje u dolinu Vrbasa i Une sa ciljem razbijanja tamošnjih neprijateljskih uporišta,
- IV Armija produžava ofanzivno dejstvo preko Ogulina ka Istri;
- I Armija pojačana sa jednom tenkovskom brigadom: sa severnom grupom divizija, vrši proboj sremskog fronta u pravcu Vukovara i Vinkovaca sa kombinovanim desantom iz Bačke u prostoru Sotina; sa južnom grupom divizija iz prostora Otok - Županja /ka kojoj liniji već prodire/ produžava dalje prodiranje ka liniji Vinkovci - Stari Mikanovci u cilju obuhvata i likvidacije Vinkovaca sa južne i jugozapadne strane, da bi se na toj liniji spojila sa desnim krilom naše Armije.
- Naša Armija ima zadatak da sa glavninom snaga forsira Dravu a sa manjom snagom Dunav, razbije neprijateljsku odbranu u reonu Valpovo-Osijek, potom produži dalje nadiranje ka jugoistoku u cilju obuhvatanja Osijeka sa južne strane i brzog prodiranja ka liniji Vinkovci - Stari Mikanovci, na kojoj se povezati sa levim krilom I Armije,a na prostoru između Osijeka i Vukovara sa desnim krilom I Armije. Pri tome obezbeđivati se od Djakova i Našica.

U okviru tog zadatka snage VI Korpusa imaju zadatak da prodru na prostoriju između Našica i Valpova u cilju obezbeđenja glavnine Armije od Našica i Djakova /aktivnim dejstvom/ te povezivanje sa njom radi daljeg koordiniranja.

Po izvršenju tog zadatka naša Armija sa svim snagama okreće front i preduzima brzo prodiranje ka zapadu opštim pravcem D.Miholjac - Virovitica - Varaždin, uz podršku tenkova koji će nam biti pridodati, šireći se u levo do linije Striživojna - Pakrac - Čazma /isključno/, a u desno do Drave. Levo od nas prodiraće I Armija opštim pravcem Brod N.Gradiška.

Zapadno od nas jednovremeno, forsiranje Drave na svom sektoru vrše jedinice I Bugarske Armije.

Prema poslednjim podatcima, neprijateljske njemačke snage u stalnom su izvlačenju sa našeg i susjednih sektora, a smenjuju ih demoralisane ustaško-domobranske jedinice.

U cilju izvršenja postavljenog zadatka,

N A R I Đ U J E M O:

1./ GRUPA VAZDUHOPLOVNIH
DIVIZIJA
/u jačini aparata,predviđenoj od strane Generalštaba/

Z a d a t a k:

U toku dana 11. o.m., a naročito pred mrak, da napada i tuče Djakovo i Našice,

Zapovest Štaba 3. armije za početak ofanzive, 10. april 1945.

Učešće Treće armije u završnim operacijama[0]

General-potpukovnik Vukašin Subotić[2]*

Polazeći od ocena uvodnog referata, kojim su jasno fiksirane osnovne karakteristike dejstava svih armija u završnoj ofanzivi, želeo bih da skrenem pažnju na nekoliko momenata i činjenica, koje su bile od posebnog značaja u operacijama 3. armije.

1. Za nemačku komandu Jugoistoka i sve nemačke više štabove, dravski front je od kraja 1944. godine postao jedan od najosetljivijih i najdelikatnijih elemenata celokupnog odbrambenog sistema u našoj zemlji. Njegova specifična težina postala je još naglašenija nakon što su jedan puk Crvene armije (8. decembra 1944. godine) i jedinice 36. i 51. vojvođanske divizije (polovinom januara 1945. godine) prešle na desnu obalu Drave, što je osetno poremetilo i izmenilo postojeći odnos snaga u našu korist. Istog dana kada su preko Drave prebačene jedinice Crvene armije, u rejonu Moslavina - Čađavica reku je prešla i 16. divizija, a kako su u Slavoniji u to vreme jedinice 6. i 10. korpusa izvodile veoma uspešne ofanzivne akcije, nemačke i kvislinške komande i štabovi su se ubrzo našli u izuzetno teškoj operativnoj situaciji. Napominjem da je veliki deo Slavonije već bio oslobođen od jedinica 6. korpusa (uključujući i Viroviticu), te da su se žestoke borbe vodile oko Kloštara i Pitomače, između 10. zagrebačkog korpusa i kombinovanih nemačko-ustaških snaga.

Za komandu Jugoistoka više nije bilo nikakvih dilema: u njenim procenama se sve više spominjala mogućnost povezivanja dejstava naših snaga u Slavoniji sa operacijama 1. armije, što je nedvosmisleno upućivalo na zaključak da to spajanje može dovesti do odsecanja nemačkih trupa u Sremu (njihovog 34. korpusa), pa čak i potpunog sloma i kraha Sremskog fronta. S tim u vezi, katkada se čuje i pitanje: »Da li su jedinice 3. armije mogle biti aktivnije i više doprineti olakšavanju borbene situacije na frontu 1. armije u Sremu?«. Lično smatram da za ofanzivnu aktivnost širih razmera nije bilo uslova, mada moram da kažem da ima i drugačijih mišljenja.

Nemci su, očigledno, taj zastoj ubrzo iskoristili. Pošto su stabilizovali situaciju na Sremskom frontu, već početkom februara preduzeli su protivofanzivu u sevemim područjima Slavonije i na Dravi (operacija »Vukodlak«), za koju su angažovali dve sopstvene divizije (od kojih su jednu - 7. SS diviziju »Princ Eugen« izvukli sa Sremskog fronta), jednu konjičku kozačku diviziju, dve ustaško-domobranske divizije, deo policijske divizije »Stefan«, i druge jedinice. Sve te snage krenule su u napad 6. februara u pravcu Virovitice i Barca, sa ciljem da okruže i unište naše jedinice na tzv. virovitičkom mostobranu.

[11] Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
Pukovnik, Načelnik Štaba 3. armije.

Komandant 1. i 3. armije generali Dapčević (drugi sleva) i Nađ

Kao što je poznato, ta operacija Nemaca završila se polovičnim uspehom. Posle trodnevnih žestokih borbi, 16. i 36. divizija uspele su da se, pod vrlo teškim uslovima, prebace na levu obalu Drave u širi rejon Barča, a u isto vreme prebacila se i Osječka brigada 12. divizije. Jedinice 51. divizije prebačene su na levu obalu Drave nešto ranije. Zajedno sa borcima, Dravu je prešao i veliki broj ranjenika i mnogo naroda, što je nametnulo nove probleme pozadinskoj organizaciji 3. armije.

2. Što se tiče forsiranja reke Drave u vreme proboja Sremskog fronta, hteo bih posebno da naglasim obiinnost partijsko-političkih i materijalno-tehničkih priprema u Baranji, koje su trajale oko mesec dana. Tajnost priprema bila je očuvana u najvećem stepenu, a zahvaljujući intenzivnom delovanju komunista i političkih radnika skoro svaki borac je upoznat sa značajem i težinom predstojećeg zadatka.

Uspehu u forsiranju Drave, pored odlučnosti, hrabrosti i požrtvovanja boraca i starešina, doprinela je i smela odluka Štaba Armije da se prelaz izvrši na širini od oko 30 km, istovremeno sa sve tri divizije. To je onemogućilo neprijatelju da efikasnije interveniše svojim oskudnim rezervama, ali je i 3. armiji usporilo tempo nastupanja, jer u drugom ešelonu nije imala ni jednu slobodnu diviziju. Da je u toj situaciji 3. armija bila ojačana bar još jednom divizijom, uspeh bi, verovatno, bio znatno veći, a prodor prema Našicama znatno brži i sa većim efektom. Na sporiji tempo nastupanja Armije prema jugu donekle je uticalo i nešto sporije dejstvo 40. divizije 6. korpusa sa Krndije u pravcu Našica, iako je u celini uzev - 6. korpus izvršio sve svoje operativne zadatke na najbolji način.

Sve pomenute i mnoge druge okolnosti o kojim ovde nije bilo reči,

nisu, međutim, ozbiljnije poremetile planove Štaba Armije o izvođenju

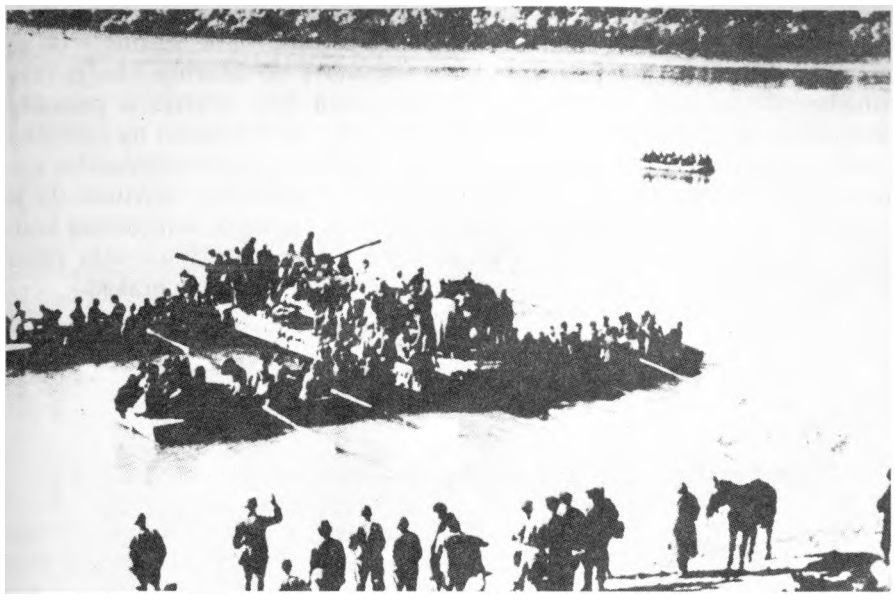

Prevoženje jedinka 3. armije prilikom forsiranja Drave 12. aprila 1945.

operacije. Njena prva faza je završena u predviđenom roku, na planiranoj dubini i sa izuzetnim uspehom, što je već samo po sebi predstavljalo najpouzdaniju garanciju uspešnog realizovanja narednih etapa i novih zadataka.

3. U vreme izbijanja jedinica 3. armije pred tzv. *Zvonimirovu liniju,* u Štabu Armije nije bilo dovoljno podataka o situaciji u severoistočnom delu Slovenije, a pogotovo u zoni dejstva Armije na području Celje, Maribor, Dravograd. Razlog je bio u prekidu svih veza sa Glavnim štabom Slovenije, a naročito sa Štabom 4. operativne zone, koja je sticajem okolnosti, našla u centru zbivanja tih dana. Da su članovi Štaba Armije bili bolje upoznati sa situacijom u tom delu Slovenije, oni bi, svakako, ranije pregrupisali svoje snage i ojačali ih na pravcu Maribor - Dravograd - Celovec, koji je bio od prvorazrednog značaja. Prve informacije dobili su tek 10. maja ujutro od načelnika Glavnog štaba Slovenije, druga Mila Kilibarde, dakle onog dana kada je 51. divizija ulazila u Maribor. Štab Armije naredio je da se 6. brigada 36. divizije što brže prebaci u rejon Dravograda i pojača slovenačke jedinice koje su se našle u tom rejonu, ali je to, ipak, bilo nedovoljno. Meni ni danas nije jasno zašto je 51. divizija iz Maribora prebačena u rejon Dravograda tek 12. maja, dakle u poslednji čas, čime je, verovatno, propušteno dragoceno vreme. I pored toga, ona je uspela da, zajedno sa »Tomšičevom brigadom« 14. divizije, 6. brigadom 36. divizije i 12. slavonskom proleterskom brigadom 12. divizije, zatvori mostove kod Dravograda, Poljane i Čma, i tako preseče odstupnicu nemačkim i kvislinškim trupama koje su bežale iz Jugoslavije. Hteo bih da kažem da su i sve druge divizije 3. armije uspešno izvršile dobijene zadatke, s tim što bih posebno izdvojio jedinice 16. i 17. divizije, koje su u poslednja dva dana rata (13. i 14. maja) imale osetne gubitke.

Operacije 3. armije u sevemoj Hrvatskoj i Sloveniji ponovo su potvrdile izuzetan značaj jednog od bitnih principa naše ratne veštine - da se najbolji i najbrži rezultati postižu ako se uspostavi što sigurnija i bolja veza između jedinica koje dejstvuju na frontu i onih koje operišu u pozadini protivnikovog borbenog rasporeda. Pri tome ne mislimo samo na tehničku i radio-vezu, već, pre ‘svega, na operativnu i borbenu, na sinhronizaciju njihovih dejstava, na idejno, akciono i operativno sadejstvo. Smatram da je to načelo ratne veštine zadržalo svoju aktuelnost i u našoj savremenoj koncepciji opštenarodne odbrane, te da ga treba - kao i sva druga naša ratna iskustva - pažljivo izučavati i ugrađivati u vojnu teoriju i praksu.

Šesti korpus u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije[1)]

General-pukovnik Veljko Kovačević[2)]

DEJSTVA 6. *KORPUSA DO POČETKA SREMSK0-SLAV0NSKE OPERACIJE*

Početkom 1945. godine Slavonija je dobila vojni značaj kakav se ranije nije mogao predvidjeti. U januaru iste godine, u Slavoniju je prešao čitav 12. korpus sa svojom 16, 36. i 51. divizijom. Komandant korpusa bio je Gligo Mandić, a komesar Jovo Kapičić. Stab se smjestio u Virovitici. Gledano sa čisto vojnog stanovišta, jedinice 6. i 12. korpusa, kao i 10. u zapadnom dijelu virovitičkog mostobrana, predstavljali su značajne snage u pozadini Sremskog fronta i Drave, što je, očito, bio veliki trn u oku njemačkom komandovanju. Upravo zato će u februaru te godine biti najteži mjesec za Slavonce u toku rata. Neprijatelj je sebi stavio u zadatak da likvidira slobodnu teritoriju i očisti cijelu Slavoniju od naših snaga, kao neposrednu pozadinu fronta u Sremu, Dunavu i dijelu Drave.

Toj svojoj operaciji Nijemci su dali ime »Vukodlak«. Radi njenog izvršenja, koncentrisali su u širem rejonu Našica svoj 91. korpus. U njegovom sastavu nalazile su se zloglasne 7. SS »Princ Eugen« divizija, 297. pješadijska divizija, Borbena grupa »Fišer« u jačini jedne divizije i policijska divizija »Stefan«. Sa zapadne strane koncentrisao se nemački 69. korpus, u koji su ušle 1. kozačka, 1. ustaško-domobranska i 7. ustaško-domobranska divizija. Slavoniju je čekala najteža ofanziva od početka rata. Bilo je i ranije dosta neprijateljevih ofanziva, ali nikad takva i sa tolikim snagama.

S obje strane Podravine zatutnjalo je 7. februara od Našica, Koprivnice i Bilo-gore. Osnovni cilj njemačkog napada bio je spajanje u rejonu Virovitice i likvidacija slobodne teritorije koja se oslanjala na Dravu na dužini od preko stotinu kilometara. Uprkos snažnom otporu 12. i 10. korpusa sa zapadne strane, kao i 6. od Našica, neprijatelj je relativno brzo napredovao, zahvaljujući svojoj ogromnoj premoći u ljudstvu i tehnici. Danonoćno su se vodile žestoke borbe.

Po ocjeni našeg štaba, neprijatelju je bio prvi zadatak da likvidira mostobran, da očisti Podravinu, pa da se, u drugoj fazi, okrene prema nama, odnosno prema snagama 6. i 10. korpusa. Srećom, još ranije, u decembru 1944. godine prebačeno je preko Drave, u Mađarsku, oko 2000 teških ranjenika 6. i 10. korpusa, kako bi kasnije bili upućeni u Vojvodinu i Beograd. U toku same ofanzive, da bismo ostali što pokretniji, prebacili smo u Mađarsku našu artiljerijsku brigadu, Osječku brigadu i više hiljada

*> Prilog za knjigu »Završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije 1945«.
2* General-major, komandant 6. korpusa.

General-pukovnik Veljko Kovatević, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

ljudi iz planinskog područja, što će se kasnije pokazati, tako reći, spasonosnim.

Jedinice 6. i 10. korpusa vodile su neprekidne borbe držeći se obronaka Papuka i Bilo-gore, kako se ne bi dale navaliti u ravnicu, pod prijetnjom da budu prinuđene da odstupaju preko Drave u Mađarsku. U tim teškim borbama kod Orahovice, poginuo je proslavljeni heroj Josip Ružička, komandant čehoslovačke brigade »Jan Žiška«. Josip Ružička i Josip Vojaček Taras,[3)] komesar Brigade, predstavljali su dvije najistaknutije ličnosti među Česima i Slovacima u Slavoniji. U jeku najžešće bitke, kad su se neprijateljeve snage sve više približavale Virovitici i ugrozile jedinice 12. korpusa da budu odsječene od Drave, komesar Otmar Kreačić Kultura i ja (V. Kovačević) riješili smo da skoknemo od Daruvara do Virovitice, jedinom slobodnom cestom, i da posjetimo Štab 12. korpusa, da bismo saznali šta namjerava. U Štabu smo zatekli komandanta i komesara nagnute nad topografskom kartom. Jake snage neprijatelja primicale su se opasno s obje strane, uprkos snažnom otporu. Ostali smo s njima čitav čas. Bilo nam je jasno da se već dobro suženi mostobran ne može dugo održati. Oni su smatrali da će izdržati do sjutradan uveče, kad bi se i povukli preko Drave, na mađarsku stranu. Po našoj ocjeni, to bi moglo biti isuviše kasno da bi oni sa svojim divizijama mogli doći u tešku situaciju, te da

3> Josip Vujaček Taras, kao častan i veoma popularan borac, odselio je u Čehoslovačku odmah poslije rata s oreolom partizanskog junaka. Tako je tamo i dočekan i prihvaćen. Ali, 1948. godine, posle izbijanja Rezolucije Informbiroa, partizanski oreol biće mu najteža optužba. U tim crnim danima Informbiroa, Taras je morao ispočetka, kao kočijaš, i neće mnogo dalje napredovati narednih godina.

bi odmah naredne noći, 9/10. februara, morali da se povuku, sa čime su se i složili.

Mostobran na Dravi zauzeli su Nijemci i uspostavili front na Dravi.

Nije nam teško bilo ocijeniti da će se sad sručiti na nas, na 6. i 10. korpus, koji su još držali veliku slobodnu teritoriju, sa nekoliko gradova (Pakrac, Daruvar i Grubišno Polje). Nijemci, s istim snagama od sedam divizija, otpočeli su takozvanu operaciju »Papuk». To će biti jedna od posljednjih njemačkih ofanziva u Jugoslaviji. Nije teško procijeniti u kakvom ćemo se položaju naći u predstojećih desetak dana ofanzive. Izgledalo je gotovo bezizlazno. Njemačke divizije razgranale su svoje kolone uzduž i poprijeko Psunja i Papuka. Gotovo da smo međusobno pomiješali kolone i strojeve.

Već nakon dva-tri dana više nije bilo ni jednog slobodnog sela. Tada smo poslali depešu 3. armiji. »Slobodne teritorije više nema. Skačemo s čuke na čuku«.

Divizija »Princ Eugen« i naša 12. divizija na čelu sa Đurom Dulićem i komesarom Josipom Krajačićem Prikom, poklopile su Papuk planinu. Pojedini njegovi visovi prelazili su više puta iz ruku u ruke. Poslije napuštanja Pakraca i Daruvara, 40. divizija zajedno sa Štabom Korpusa i brojnim prištapskim jedinicama, Oblasnim komitetom i NO odborom, držala se zapadnog dijela Papuka i Ravne gore. Papuk svom svojm širinom i dužinom već grmi u plamenu borbe. S komandantom 12. divizije održavamo redovnu vezu radio-putem. Četrdeseta nam je pod okom. Ne zna se kojoj je teže. Dulić javlja da je neizdrživo i da se on mora probiti s divizijom preko ceste Kamensko - Voćin na Ravnu goru, kod nas. On misli da je u nas lakše. Mi mu zabranjujemo i naređujemo da se probija kako zna i umije, po brigadama, bataljonima, pa i četama prema Dilju, i da mu je to jedini izlaz. Uvijek veoma disciplinovani i odgovorni komandant nikako ne prihvata naše naređenje. Zapeo da se probija prema nama. Hoće, pa hoće na našu stranu. Taman da se nabiju obje divizije s hiljadama drugih boraca i naroda na malom prostoru, koji je izložen napadima sa svih strana. Uzalud naređujemo Đuru Duliću da se ne probija prema nama.

Misli čovjek da je u nas lakše. Kad ne pomažu nikakva naređenja, komesar i ja dogovorimo se da prekinemo svaku radio-vezu s njim, bar za izvjesno vrijeme. Pozovemo načelnika za vezu, Bogdana Trgovčevića, i naredimo mu da samo sluša radio-stanicu 12. divizije, ali da ne daje nikakvim signalom glasa da smo živi. To može prisiliti Dulića da zaključi da smo u veoma teškoj situaciji, ili pak, čak uništeni. Uspjela je ta varka.

Puna dvadesetčetiri časa primani su pozivi od Dulića, ali bez odgovora s naše strane. Tek potom smo mu se javili kao da smo vaskrsli iz mrtvih.

On javlja da se s Divizijom, po četama i bataljonima, probija prema Dilju.

Poslije završetka ofanzive, Đuro nam je priznao da ga ništa ne bi zadržalo da se probije prema nama osim zanijemljene naše radio-stanice. Tada je tek došao do zaključka da je i u nas, na Ravnoj gori, možda još i teže nego u njega, ili čak da je Štab Korpusa uništen.

Borbe su svuda neprekidne. Sedam divizija, pretežno elitne njemačke vojske, plelo je svoje zamršene mreže po planini. Nije tu bilo više nekih obruča, niti nekih linija fronta. Vladao je opšti krkljanac u kojem je došla do izražaja naša provjerena partizanska taktika, zahvaljujući kojoj su se naše jedinice prometale čas ovamo, čas onamo, kao da su nicale iz zemlje. Raspalile bi po neprijatelju i opet nestajale, pa opet nicale. I tako iz dana u dan. Ali se, ipak, naš prostor sve više sužavao. Ali, uprkos svemu, teško

Pukovnik Veljko Kovačević, komandant 40. udarne divizije sa grupom rukovodilaca

se mogao vidjeti izlaz. Koliko se puta samo Štab korpusa gotovo sučelio, krivudajući kroz šumu, s Nijemcima. No, uprkos svemu, naše jedinice izvodile su uspješne napade. U napadu na cestu Kamensko - Voćin neprijatelj je pretrpeo teške gubitke.

I onda, odjednom desilo se čudo. Spas. Ta ogromna vojska od preko 60.000 iznenada se povukla, iako smo joj nanijeli znatne gubitke.

Mnogo godina docnije prelistavajući raznu dokumentaciju, saznaću da je neka viša njemačka komanda naredila povlačenje, radi hitanja u pomoć Mostaru i Sarajevu i radi priprema za forsiranje Drave, koje će, nešto kasnije, uslijediti na dva mjesta kod Valpova i Donjeg Miholjca.

Naša bivša slobodna teritorija (izuzimajući Podravinu) s Pakracem, Daruvarom, Lipikom, Grubišnim Poljem, Voćinom ponovo je u našim rukama, i nikad više u nju neće kročiti neprijateljeva noga.

I u ovoj ofanzivi slavonske jedinice pokazale su veliku borbenost, neustrašivost, nalazeći izlaz i u najsloženijim uslovima. Nije bilo teško komandovati tim jedinicama koje su imale takve rukovodioce, pored mnogih pomenutih, koji su od samog početka oružane borbe stasali u prvim redovima s puškom u ruci, da bi ubrzo stali među najzaslužnije sinove Slavonije, kako na političkom polju tako i na vojnom. Ko još u Slavoniji ne poznaje: herojčine Daka Puača, Nikolu Sužnjevića, Dušana Kreču, Marjana Grozaja, Ivana Miličevića, Blaža Majstorovića Subaru, Stjepana Domankušića, Jevta Šašića, Slobodana Ilića Ciču, braću Aljuše i Bogdana Jovanovića, Mišu Kmeciku, Milana Joku, Bogoslava Berića, Gavra Vidovića, Duku Priliku, Ivana Pihlera i mnoge druge.

Iako nije stasao u jedinicama, ne može se nikako zaobići stari Tuna Babić, istaknuti član Hrvatske seljačke stranke koji se rano priključio ustanicima, da bi svojom riječju i djelom poslužio kao primjer privrženosti

Ofanziva je za nama, a mi u oslobođenim mjestima. Neprijatelj nije ni pokušao da ih zadrži u svojim rukama, Pakrac, Daruvar, Lipik^ Grubišno Polje, Velike i Male Zdence oslobodili smo jesenjih dana. Štab 6. korpusa smjestio se u Daruvar. Sad tek možemo da svodimo račune o tome šta se sve zbilo i šta se moglo zbiti? Ja, pak, ne mogu da ne upoređujem ovu minulu njemačku ofanzivu s onom, istom njemačkom, u Primoiju i Gorskom kotaru. Ovu nije pratila glad koja nam je tamo bila ljuti neprijatelj. Ali, i ovdje se pominjala glad. Ja bih je nazvao »slavonska glad«. Za tih deset dana ofanzive »Papuk«, teško da se i u jednoj jedinici ili štabu podložio kuhinjski kazan i skuvala topla hrana. Njih su morali zamijeniti suhomesnati proizvodi i bijeli hljeb koji se pekao, tu i tamo, po skrivenim šumskim pekarama. Brojna duboko skrivena skladišta, nadzemna i podzemna, morala su tih dana otvoriti širom svoja vrata. Šta se sve u njima nije krilo? Bilo je slanine, pa redom do slavonskog kulena. Tih teških dana u mnogih boraca štrcale su iz džepova i torbica grlići flaša konjaka »Stock«. Poslije oslobođenja Slavonske Požege, gdje se to žestoko piće i proizvodilo, ogromne količine zaplijenjene su i evakuisane za šumu.
Na toj zimi i u ofanzivi dobro su došle.

Veoma sam bio zabrinut za sudbinu teških ranjenika. Ako su oni preživjeli onda, zbilja, možemo biti veoma zadovoljni ishodom ofanzive. Ali, vidim, to nikog drugog mnogo ne brine, što ja nikako ne mogu da razumijem. Vladala je gotovojpotpuna sigurnost za ranjenike, kao da su pod zaštitom Crvenog krsta u Svajcarskoj. Ali, neće proći ni puna dvadeset i četiri časa od završetka ofanzive, kad se u Štabu korpusa pojavi doktorka Natalija Kiseljevska, rukovodilac Korpusnog saniteta, koja nam, sasvim mimo, izloži da su svi ranjenici dobro, da su naši podzemni bunkeri - bolnice izdržali još jednu borbu, da ni jedan ranjenik nije pao neprijatelju u ruke. Čovjek da to »pozdravi« plotunima.

Slavonska partizanska »sanitetska škola«, da je tako, s punim pravom nazovem, zasnovana je gotovo s prvim partizanskim ranjenicima, 1941/1942. Slavonske planine, po svojoj dužini i širini, ne nude neku dubinu za povlačenje ni partizanima, a kamoli ranjenicima i pokretnim bolnicama za vrijeme ofanzive. Dovoljno je baciti samo jedan pogled na geografsku kartu Slavonije i na njene planine okružene sa svih strana ravnicom, pa da se neupućen čovjek upita: kako su tu mogle djelovati tako krupne partizanske jedinice i zbrinjavati toliki broj ranjenika. Utoliko više iznenađuje podatak da je u toku rata kroz partizanski sanitet, odnosno kroz ljekarsku obradu prošlo oko 30.000 što lakših ili težih ranjenika, a da nijedan jedini nije pao neprijatelju u ruke. Mnogo teških ofanziva prevaljalo je u međurečju Save i Drave, ali neprijatelju nikad neće uspjeti da pronađe nijednu podzemnu bunker-bolnicu, kojih je bilo mnogo. Za to, u prvom redu, treba zahvaliti pozadinskoj službi i njenom sanitetu, počevši od onih stotina znanih i neznanih junaka, »naoružanih« samo lopatama, krampovima, ćuskijama, sjekirama, pilama i drugim alatima za izgradnju bolnica nad zemljom i pod zemljom, uključujući doktore i bolničko osoblje koji su živjeli, u punom smislu riječi, za ranjenike.

Vremenom broj teških, ranjenika u 6. korpusu narastao je toliko, da je za njega bio isuviše uzak i geografski, i sanitetski, a i medicinski slavonski prostor. Morao se naći neki izlaz. I našao se zahvaljujući engleskoj vojnoj misiji pri Štabu Korpusa, krajem ljeta 1944. godine. Ona je **i** ranije **289**

dosta učinila da nam se pomogne u naoružanju, opremi, a, nadasve, u medicinskom materijalu. Avioni su sve češće dolijetali iz Italije i bacali materijal padobranima iz niskog leta. Tek koncem ljeta, zahvaljujući, prije svega, našem prijatelju šefu Misije, majoru Sudcilffeu, avioni će početi i da slijeću na naše improvizovane aerodrome i da odnose ranjenike u našu bazu Bari, u Italiji. Naš aerodrom, jedva da se tako može i nazvati, nalazio se kod Voćina, pored sela Macuta, po kome će i dobiti ime. Odatle do najbližeg neprijateljevog garnizona jedva da ima petnaestak kilometara.

Danas kad čovjek pogleda to jadno poljanče, nikad ne bi mogao ni pretpostaviti da se tu mogla spustiti i obična »roda«, a kamoli veliki dvomotomi transportni avion. Zahvaljujući stručnoj pomoći engleskih oficira, organizovana je posebna aerodromska služba, koja je poravnala teren i, u datom trenutku, noću, ložila vatre na pravcu slijetanja i uzlijetanja, kao neka služba noćnog navođenja aviona. Glavni odgovorni čovjek za aerodromsku službu bio je politički komesar aerodroma, Srećko Fišić. U toj ulozi, koju je besprekomo obavljao, pročuo se i među partizanima i stanovništvom. Za dopremanje ranjenika, iz brojnih bolnica po Psunju i Papuku, bio je odgovoran Josip Kocković Braco. Na tom aerodromu znalo se spustiti odjednom i do deset aviona koji bi donosili, uz put, ratni materijal, a potom uzimali ranjenike i odlijetali u Italiju. Na takav način evakuisano je, koncem ljeta i početkom jeseni 1944. godine oko 1500 ranjenika. Neprijatelju, uprkos svemu, nikad neće uspjeti da otkrije taj aerodrom, iako mu se nalazio, tako reći, pod nosom. Neki njemački lovac uspio je da u blizini ovog aerodroma sruši jedan engleski dvomotorac, nešto prije slijetanja. Avion se odmah zapalio i izgorio. Jednom pilotu uspjelo je da iskoči i da se spase zahvaljujući padobranu. Bili smo se uplašili da nam poslije toga više neće dolaziti saveznički avioni. Ali, samo dva-tri dana nakon toga, ponovo su počeli slijetati kao da se ništa nije dogodilo.

Hrabrost engleskih avijatičara zaslužuje divljenje. Ona će se još više ispoljiti za vrijeme posljednje ofanzive. Veoma često dolijetalo je čak i po pet transportnih aviona (ako je vrijeme dopuštalo) i bacalo nam ratni materijal, nadlijećući nisko neprijateljeve položaje.

Uoči ove posljednje ofanzive, kao i za vrijeme nje, imali smo više stotina teških ranjenika koji će, i ovoga puta, kao i svaki put ranije, provesti te mučne dane pod zemljom. Naravno, poslije završetka ofanzive, naša prva briga bila je da ih što prije izvučemo ispod zemlje i izvedemo na svjetlo dana. Danima su dovoženi do Daruvara, gdje su im se nudili veoma dobri uslovi i za smještaj i za liječenje. Odmah smo se obratili depešom Vrhovnom štabu u Beogradu, s kojim smo, povremeno, održavali radio-veze, s molbom da nam pošalje avione radi evakuacije ranjenika za Beograd. Brzo smo dobili potvrdan odgovor i zahtjev da što prije pripremimo pogodno tie i da javimo sve podatke potrebne za slijetanje aviona. Dali smo se odmah na posao. Pored Daruvara nije bilo teško pronaći ravno zemljište, koje se može za svega nekoliko časova urediti u improvizovan aerodrom.^ Naše aerodromske ekipe imale su već prilično iskustva za takav posao. Čitavom dužinom predviđene piste bilo je pripremljeno na desetine ložišta koja se za tren mogu upaliti radi navođenja aviona na sletište. Sve je bilo spremno za prihvat aviona i ukrcavanje ranjenika. Mnoštvo seljačkih kola čekalo je pod zapregama, kako bi što brže prebacili iz grada do aviona ranjenike. Sve podatke poslali smo radio-putem u Beog-
290 rad, da ne bi bilo nesporazuma s pilotima.

Prolazili su dani, ali očekivanih aviona nije bilo. Nestrpljivi smo slali depešu za depešom. Po čitave noći bdili smo na aerodromu, osluškivali i gledali u nebo. Ranjenici su se i dalje gomilali u Daruvaru. Pristizali su i ranjenici 10. korpusa. Skupilo se preko 1.000 ranjenika i iz časa u čas taj se broj povećavao. A postojala je opasnost da nam Kozačka divizija iz Banove Jaruge i brojne druge neprijateljeve snage ugroze ranjenike. U toj silnoj napetosti, jednog sunčanog martovskog dana, nad Daruvarom su zatutnjala nebesa od silne huke aviona. Na naš aerodrom spustilo se 12 dvomotomih aviona, jedan za drugim, s oznakom britanskog vazduhoplovstva. Spustili su se pod lovačkom zaštitom.

Međutim, mi smo očekivali avione iz Beograda i nismo mogli dozvoliti da nam ranjenike odvedu engleski avioni, iako smo im bili beskrajno zahvalni. Na našu sreću, već naredne noći stigli su i naši očekivani avioni.

Tako je počela evakuacija oko 1500 ranjenika za Beograd. Ona će trajati gotovo petnaest dana. Redovno su slijetala po dva dvomotoma sovjetska aviona, isključivo noću. Noć je još bila prilično duga, pa su mogli da učine po dvije ture uzastopno. Jedan avion mogao je da primi dvadeset i pet ranjenika, tako da je za jednu noć, u četiri lijeta, bilo odvezeno po sto ranjenika. Po koji put spuštala bi se istovremeno i po tri aviona. Jedne noći jedan pilot doletjeo je čak tri puta. Nije to bio mali podvig. Još uvijek najveći dio puta avioni su letjeli iznad okupiranog dijela i Sremskog fronta.

DEJSTVA 6. KORPUSA U VRIJEME SREMSKO-SLAVONSKE OPERACIJE

Aprilske dane dočekali smo u punoj gotovosti za predstojeće događaje. Jedinice su brojčano znatno ojačale, odmorile se i osvježile. Sve je bilo podređeno budućim operacijama, koje nije bilo teško predvidjeti. Frantovi u Srijemu i na Dravi, bilo nam je jasno, svakog časa mogu oživjeti napadom naše 1. i 3. armije. U takvoj situaciji 6. korpus može očekivati složen zadatak u neposrednoj pozadini moćnih njemačkih snaga, kojima sigurno nije teško procijeniti naše namjere.

Već koncem marta, odmah nakon evakuacije ranjenika, obje divizije pomjerene su znatno prema istoku, ka centralnom dijelu Papuka i sjevernom dijelu Požeške kotline, koje lako mogu poslužiti kao polazna osnova za probijanje prema istoku, kroz mrežu neprijateljevi!) posada. Neprijatelj je, nakon svojih krupnih operacija u toku zime, organizovao prema nama ozbiljne zapreke kako bi onemogućio naš prodor prema istoku. U ruke nam je pala i jedna direktiva njemačkog komandovanja kojom se zahtijeva od nižih komandi da ni po koju cijenu ne dozvole prodor naših jedinica prema njegovoj bližoj pozadini fronta.

Učestale su depeše od Vrhovnog štaba i 3. armije, u čijem smo sastavu od januara, da budemo pripravni i poduzmemo sve mjere za jačanje borbene gotovosti jedinica. Divizije su, zbilja, u pravom smislu riječi bile divizije, već poodavno iskoračile iz partizanskih okvira i po broju i po naoružanju. Radio-telegrafisti i dan i noć su dežurali pored svojih aparata u očekivanju vijesti o narednim dejstvima. I najzad, dobili smo naređenje da se probijamo s obje divizije prema Vinkovcima, u susret 1. armiji, koja samo što nije bila otpočela operacije. Ubrzo zatim dobili smo novu depešu, prema kojoj jednom divizijom treba da dejstvujemo prema Dravi, a

drugom prema Vinkovcima. Komanda 3. armije, međutim, tražila je od nas da se probijamo s obje divizije do Drave, kod Valpova. Takav zadatak koji nam je postavila 3. armija, zasnivao se na procjeni da pred nama nema jačih neprijateljevih snaga što, razumije se, nije bilo tačno. Ali, zadatak se morao izvršiti, iako smo unaprijed znali da će biti veoma teško.

Sam zadatak određivao je i naš pravac nastupanja. Drugih alternativa nije bilo osim grebenom i južnim podnožjem Papuka, preko Vetova i Kutjeva. Naše divizije izvršile su silovite napade slijedeće noći, poslije pada mraka. Ali, naletjele su na čvrstu i neprobojnu odbranu. Čitave noći ponavljali su se uzastopni napadi, uz naše osjetne gubitke, ali je sve bilo uzalud. Kad jedan komandant, koji je pun odlučnosti i herojstva kao Rade Knežević - koji je odnedavno preuzeo dužnost komandanta 12. divizije od Đure Dulića, koji je otišao na novu dužnost u Beograd kaže da je uzaludno dalje jurišati, onda se to mora poštovati. Morali smo odustati od daljih pokušaja. Iako smo znali da nas neprijatelj očekuje, nismo ipak vjerovali da je organizovao takvu žilavu odbranu.

Odluka o daljim namjerama morala se brzo donijeti. Odlučili smo da odložimo sve teško oružje i komore, i da s padom mraka po brigadnim i bataljonskim kolonama, s jakim prethodnicama, zagazimo u Požešku kotlinu, koja se pruža sve do Dilja, u nedogled. Trebalo je maršovati najbržim korakom, bez zastoja, predaha, tako reći, bez daha, nečujno i kroz borbeni raspored neprijatelja. Noć je bila veoma mračna. Istovremeno sa dva bataljona preduzeli smo demonstrativni napad na dva najjača krilna neprijateljeva garnizona - na Slavonsku Požegu i na suprotnoj strani na Vetovo i Kutjevo. Ta varka je u potpunosti uspjela. Bez straha smo mogli dalje.

Na putu je trebalo »u hodu« rješavati niz složenih ratnih situacija, sve dok se nismo dočepali padina planine Dilja, kada smo se osjetili nešto sigurnijima. Radi sticanja potpunog uvida u situaciji i radi što efikasnijeg djelovanja u datoj situaciji, Štab Korpusa kretao se sa prethodnicom, što nije bila karakteristika ni za partizansku fazu našeg ratovanja.

Trebalo je nastaviti marš bflóm planine Dilja, pored Levanjske Varoši, prema Našicama, u susret jedinicama 3. armije. Predstojao nam je još dalek put. Tu su jedinice dobile prvi put kratak odmor. Vješti komandanti 12. divizije Rade Knežević i Savo Miljanović 40-e, izvještavaju da gubitaka na našoj strani nema. Zaplijenjenog oružja bilo je dosta, što nam je pričinjavalo prilično opterećenje.

Koristeći se ovim kratkim odmorom, odmah smo se javili radio-putem Štabu 3. armije i dali mu tačnu poziciju gdje se nalazimo i kuda ćemo dalje nastaviti. To je bilo veoma važno, prije svega, kako nam je kasnije rečeno, zbog naše avijacije da ne bi došlo do zabune i da se sruči na nas.

Poslije kraćeg predaha i ešeloniranja jedinica po brigadama, otisnuli smo se usiljenim maršem prema cilju. Za prethodnicu je određena 16. brigada, ojačana sa dosta minobacača, sa zadatkom da nam otvara put ako to zatreba. I taman što je malo odmakla, morala je da zastane jer je naišla na jaku vatru s južnog, najvišeg dijela Dilja, iznad ceste koja vodi od Slavonskog Broda prema Levanjskoj Varoši. Sad nam je potpuno jasno da je neprijatelj otkrio još ranije naše namjere, pa je pokušavao da nas zadrži. No, brigada nije bila iznenađena. Ona je brzo zauzela položaje, postavila oko dvadeset minobacača i zasula neprijatelja jakom vatrom od koje se on

Sad nam je put bio širom otvoren. Niko se nije žalio na umor, iako je ostao za nama neprekidni marš od više desetina kilometara. Čovjek, zaista, mora da se čudi i divi takvom požrtvovanju boraca. Čini mi se da je svaki od njih, nošen čvrstinom vjere da stupa u posljednju bitku za oslobođenje zemlje, osjećao punu odgovornost za izvršenje zadataka, kao što smo je mi osjećali u Štabu Korpusa.

U popodnevnim časovma 15. aprila izbili smo kod sela Razbojišta, nedaleko od Podgorača i Našica. Na položajima pored samog sela, zatekli smo našu Virovitičku brigadu, kojoj je uspjelo, nekoliko dana ranije, da se provuče između neprijateljevih garnizona i da tu stigne u dobar čas.

Sa Štabom Korpusa zastali smo kod jedne usamljene kućice odakle se moglo dobro osmatrati. Naše jedinice su nam iza leđa u očekivanju naređenja. Neprijatelj se pripremao da posjedne položaje, a mi smo im bili za leđima. Bila je to idealna prilika da im udarimo s leđa i da ih porazimo. Brzo smo izdali naređenja objema divizijama da se glavninom razviju i udare sa bokova na njemačku grupaciju. Virovitička brigada, koja je već zaposjela položaje lijevo od nas, dobila je zadatak da ih čvrsto drži dok se ne razviju ostale naše snage i da ni po koju cijenu ne dopusti Nijemcima da se probiju. Ako uspije ovakav naš manevar, Nijemcima nema izlaza i mi ćemo se ubrzo sresti s 3. armijom. Nas dvojica, komesar i ja, odmah smo se uputili otvorenim zemljištem, pod sporadičnom vatrom neprijatelja, do položaja Virovitičke brigade. Biće najpametnije da se nađemo u njoj, ako dođe do pokušaja neprijatelja da se preko njenih položaja probije.

Cim smo stigli do položaja Brigade, prije nego što će se i osjetiti dejstvo naše glavnine, na nju se sručila jaka vatra. Iz časa u čas ona se sve više zgušnjavala. Brojne snage Nijemaca postupno su se razvijale za napad uz podršku vatre i, u kratkim skokovima, sve se više približavale. Napad naše glavnine nije bio još otpočeo, ili, bolje reći, nije se počeo osjećat, pa se Brigada mogla naći u vrlo teškom položaju.

Pritisak je bio sve jači. Pod žestokom vatrom neprijatelja jedan dio boraca, odmah tu do nas, počeo je da odstupa. Naravno, reagovali smo mi iz komande Korpusa i oni su odustali od namjere. Kada je glavnina naših snaga na oba boka prešla u napad, situacija u toj brigadi se poboljšala. Ali, pritisak na Virovitičku brigadu ipak još nije jenjavao.

Borbe su i dalje bile ogorčene. Upravo u tim borbama ranjen je komandant 6. korpusa u streljačkom stroju Virovitičke brigade. To što je u njihovom stroju na borbenom položaju Brigade ranjen komandant 6. korpusa - general, pomoći će borcima ove brigade da lakše podnesu napore i žrtve koje im je nametao neprijatelj, u tim, za njega, posljednjim ratnim danima.

Pošto su uspješno okončale i ove okršaje, snage 6. korpusa spojile su se sa snagama 3. armije, čime je praktički bio izvršen njihov zadatak u ovoj fazi završnih operacija.

Deseti korpus u odbrani virovitičkog mostobrana "

General-potpukovnik Rade Bulat“"

Borbe 6. i 10. korpusa i 7. banijske divizije u dolini rijeke Drave, u Podravini, zapadnoj Slavoniji i Bilo-gori u septembru i oktobru 1944. godine uspješno su se završile oslobođenjem Slavonske Požege, Lipika, Pakraca, Daruvara, Grubišnog Polja, Podravske Slatine, Virovitice, Pitomače, Kloštra Podravskog, Đurđevca, Viija i Novigrada Podravskog. Stvorena je velika slobodna teritorija u dolini rijeke Drave i na prostoru Bilo-gore, Slavonije i Moslavine na čijoj je pieriferiji neprijatelj uporno branio komunikacije u dolini rijeke Save od Zagreba prema Beogradu i Drave od Našica prema Osijeku i pozadini Srijemskog fronta. U Bjelovaru, Koprivnici i Križevcu držao je jaka uporišta iz kojih je spriječavao prodor naših snaga prema Zagorju, Zagrebu i Varaždinu.

Zahvaljujući ofanzivnom djelovanju 6. i 10. korpusa i 7. divizije neprijatelju su naneseni veliki gubici i pojedine njegove jedince bile su uništene i zaplijenjena velika količina oružja, municije i ratne tehnike. Preostale ustaško-domobrainske jedinice oko slobodnog područja 6. i 10. korpusa nisu više bez pomoći njemačkog okupatora predstavljale ozbiljnu prijetnju njegovoj odbrani. Uslovi za rad NOO, vojnih područja, mobilizaciju i popunu novim borcima jedinca korpusa, liječenje i zbrinjavanje ranjenika i prehranu naroda i NOV bili su izvanredno povoljni. Oduševljenje i polet u narodu iz dana u dan su jačali. Široka operativna teritorija nudila je različite mogućnosti ofanzivnog djelovanja 6. i 10. korpusu.

Uspješni završetak batinske bitke, oslobođenje Baranje i prodor trupa 3. ukrajinskog front a i 12. vojvođanskog korpusa kroz Mađarsku u dolinu rijeke Drave, i prelazak jedinica 233. streljačke divizije Crvene armije kod Barca na slobodnu teritoriju Slavonije i ulazak u Viroviticu i Pitomaču, 8. decembra 1944, započinju borbe na virovitičkom mostobranu. Termin virovitički mostobran koji se povlači u ratnoji arhivi neprihvatljiv je, jer dolazak jedinica Crvene armije nije bio pod borbom, budući da je Drava na odsjeku od Molve do Donjeg Miholjca bila slobodni teritorij 10. i 6. korpusa. Mislim da je za svakog ozbiljnog vojnog historičara nepotrebno naglašavati da smo susret sa Crvenom armijom dočekali u oslobođenim dijelovima naše zemlje i tada započeli zajedničku saradnju u odbrani »mostobrana«.

U Štab 10. korpusa 8. decembra 1944. stigao je oficir za vezu, pukovnik Crvene armije Cemjavski si prijedlogom da jedna jedinica 10. korpusa forsira rijeku Dravu kod Repaša i razvija svoj napad kroz Mađarsku u

•) Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
[2]) Potpukovnik, komandant 32. divizij e 10. korpusa.

pravcu Kapošvara. Komandant 10. korpusa general-major Vladimir Matetić odredio je da to bude 32. divizija koja je bila na odmoru u Đurđevcu. Informacija koju nam je dao pukovnik Cernjavski o položaju trupa 3. ukrajinskog fronta i Nijemaca u Mađarskoj, bila je nepotpuna i nedovoljno jasna. Odluka je pala da brigada »Pavlek Miškina« 32. divizije9/10. decembra 1944. iz rejona Bukevje forsira Dravu, stvorimostobran, zauzme selo Repeš i Ždalu, a potom produži nastupanje u pravcu Kapošvara.

Forsiranje je izvršeno po planu i stvoren je mostobran. Istog dana »Crna legija« iz Koprivnice krenula je lijevom obalom Drave da uništi mostobran. Na desnom boku mostobrana, u Mađarskoj, u Vizvaru, otkrivena je jedna njemačka divizija. Na mostobran je prebačena brigada »Braća Radić« da bi zauzela selo Ždalu. U trenutku kad je Brigada trebalo da otpočne napad na Ždalu, jedinice brigade »Matija Gubec« na liniji Molve-Novigrad Podravski, vodile su borbu sa 1. kozačkom divizijom. Istovremeno, jačim snagama »Crna legija« krenula je u napad na lijevi bok mostobrana s očiglednom namjerom da uništi mostobran i odsječe na lijevoj obali Drave dvije brigade 32. divizije, kojoj je zaprijetilo uništenje. Samoinicijativno komandant divizije, Rade Bulat, donio je odluku da preko skele koja ih je prevozila povrati brigade na desnu obalu, napusti mostobran i povuče diviziju na pravac Đurđevac - Pitomača. U međuvremenu, dok je 32. divizija vodila borbu preko Drave, jedan sovjetski puk 233. streljačke divizije organizirao je odbranu Pitomače koja je od 24. decembra bila ojačana sa po jednim bataljonom brigade »Matija Gubec« i 3. brigade KNOJ-a. Puk je u Pitomači vodio odbranu samo jedan dan, pošto je 32. divizija napustila položaje na pravcu Kloštar Podravski - Pitomača, i zaposjela za odbranu istočne obronke Bilo-gore i selima Sedlarica, Tumašica i Vukosavljevica.

General-potpukovnik Rade Bulat govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Puk u Pitomači bio je 26. decembra opkoljen. Naši bataljoni probijaju obruč i puk se izvlači u sastav svoje divizije. Padom Pitomače 1. kozačkoj diviziji bio je otvoren prostor za nastupanje prema Virovitici, da 40. divizija odmah nije ojačala odbranu 233. divizije na tom pravcu.

Pokret ustaške 1. hrvatske udarne divizije preko Bjelovara i Šandrovca i dalje u pravcu Podravine, još je više pogoršao situaciju šireg rejona odbrane Virovitice. Snage 32. divizije i 1. zagorske brigade na Bilo-gori bile su nedovoljne da zaustave nadmoćnije snage neprijatelja. Štab 10. korpusa tada dovlači odmorenu 33. diviziju iz Moslavine na Bilo-goru i ojačava odbranu 32. divizije i 1. zagorske brigade. Bile su to dovoljno jake i respektivne snage koje su najneposrednije počele ugrožavati desni bok 1. ko-

začke divizije koja je usporila svoje nastupanje u pravcu Virovitice. Zbog toga 1. ustaška divizija pomjera svoj pravac nastupanja na istočne obronke Bilo-gore s očiglednom namjerom da odbaci jedinice 10. korpusa sa tih, izuzetno značajnih odbrambenih položaja za odbranu doline rijeke Drave.

Danas se iz mnogih raspoloživih i dostupnih dokumenata može ocijeniti da je komanda njemačkog 69. armijskog korpusa bila požurivana od njemačke Vrhovne komande i komandanta Jugoistoka general-pukovnika Lehra da se očisti desna obala Drave od Koprivnice do Osijeka, zauzme Virovitica i presječe veza kod Barča, i da se tako uspostavi operativno taktičko sadejstvo Srijemskog i fronta 2. oklopne armije u Mađarskoj i oslobodi dolina Drave za povlačenje njemačkih trupa iz Jugoslavije.

Borbe na virovitičkom mostobranu trajale su puna 62 dana. Neprijatelj je otpočeo napade sa 1. kozačkom divizijom, Crnom legijom i 2. kozačkom divizijom. Početkom februara sa Srijemskog fronta pokrenuo je 7. SS »Princ Eugen«, 297. diviziju i grupu »Fišer«. Ukupno šest divizija i jednu borbenu grupu sa 50 tenkova i dosta artiljerije protiv sedam divizija koje su branile mostobran (12, 16, 32, 33, 36, 40. i 51) i 22 pješadijske brigade. Vojvođanske divizije imale su i snažnu artiljeriju. U operativnom sastavu 3. armije bilo je oko 50.000 naoružanih boraca.

Treba posebno naglasiti da jedinice 6. i 10. korpusa nisu imale dovoljno artiljerije i minobacača, i one su, uglavnom, vodile borbu lakim pješadijskim oružjem za koje uvjek nije bilo dovoljno municije. 1 pored tih činjenica odbrana virovitičkog mostobrana bila je čvrsta, uporna i žilava. Podršku naše avijacije i tenkova nismo imali. Protivtenkovskog i protivavionskog oružja, također, bilo je malo, pa ni s te strane jedinice 10. korpusa nisu bile u ravnopravnom položaju u odnosu na neprijatelja.

Gubici za vrijeme dvomjesečenih borbi na »mostobranu« po jedinicama bili su:

- 10. korpus: 370 poginulih, 1996 ranjenih, 188 nestalih i 39 zarobljenih;
- 6. korpus: 120 poginulih, 385 ranjenih, 73 nestala i 3 zarobljena;

i

- 12. korpus: 212 poginulih, 360 ranjenih i 547 nestalih.

Ukupno: 702 poginula, 2741 ranjen, 808 nestalih i 43 zarobljena borca i staiješine.

Borbe na virovitičkom mostobranu čine jedinstvenu operativno-strategijsku cjelinu borbi za oslobođenje zemlje i organizaciju operativnog sadejstva sa 3. ukrajinskim frontom na Srijemskom i dravskom frontu i Mađarskoj.

Ne ulazeći u šire analize nekih pretpostavki i tvrdnji, napomenuću samo one koje danas traže potpunije i preciznije odgovore. Odmah poslije formiranja 3. armije njezin komandant general-lajtnant Košta Nađ izdao je štabovima 6. i 10. korpusa 4. januara 1945. god. naređenje u kojem se između ostalog kaže: ».. Pred nas se postavlja kao osnovni zadatak održati po svaku cenu operativno područje na sektoru Virovitica - Podravska Slatina - Našice i time omogućiti prebacivanje snaga 12. korpusa sa leve na desnu obalu Drave u Slavoniju, a potom osigurati snabdevanje naših jedinica sa teritorije Vojvodine i oslobođenog dela Mađarske. Posle prebacivanja svih jedinica 12. korpusa, predstoji grupisanje glavnine snaga naše Armije radi odlučnog napada na neprijateljeve snage i komunikacije u dolini Save u Slavoniji, pravcima koji će biti naknadno određeni«. (Zbornik 296 NOR-a, tom V, knjiga 37, dok. 13, str. 56-57).

Poslije uspješno izvedenog protivudara 10. korpusa sa 32. i 33. djelovima 40. divizije i 1. zagorske brigade opštim pravcem Spišić Bukovica
- Sedlarica razvoj početkom januara 1945. i tok odbrambenih borbi pokazao je, da je odbrana dovoljno čvrsta a dovođenjem 36. divizije na pravac Virovitica - Pitomača ona je više ojačala kao i na pravcu Osijek - Podravska Slatina koju su organizirale 16. i 51. divizija. Tada je, objektivno, postojala najpovoljnija mogućnost da se stvori jedna operativno-taktička grupa od dvije divizije najmanje, za izvođenje šireg manevra i napada iz pozadine po nastupajućim kolonama neprijatelja prema »mostobranu«, ili kroz Slavoniju preko Papuka. Kmdije i Dilja u pozadinu Srijemskog fronta. Štab 3. armije mogao je tog trenutka započeti provođenje u život svoj plan operativnog djelovanja od 4. januara 1945. god. Umjesto da se prijeđe u odlučne napade i izađe iz defanzive, produžavaju se dugotrajne i iscrpljujuće borbe u nepovoljnim zimskim uslovima do napuštanja odbrane virovitičkog mostobrana 9. februara 1945. koja se završava povlačenjem vojvođanskih divizija (16, 36. i 51) na lijevu obalu Drave u Mađarsku.

Ako bismo borbe na virovitičkom mostobranu razmatrali sa stanovišta šta je svaki učesnik u njima dobio, odnosno izbgubio, onda se pojednostavljeno govoreći može konstatirati:

Treći ukrajinski front imao je čvrstu odbranu svog lijevog krila u trajanju od dva mjeseca, što mu je omogućavalo potrebne pripreme za završnu operaciju uništenja hitlerovskih armija na tlu Mađarske i Austrije;

- njemačko komandovanje učvrstilo je front na Dravi od desnog krila 2. oklopne armije u Mađarskoj do Srijemskog fronta, i bolje osiguralo puteve izvlačenja okupacionih njemačkih snaga iz Jugoslavije dolinom Drave. Koliko je za Nijemce bilo važno očistiti desnu obalu Drave do Osijeka, potvrđuje i početak protivofanziva u Mađarskoj od Blatnog jezera prema Budimpešti nazvanom *»Proljetno buđenje«,* koja započinje 6. marta 1945. kada, istovremeno, stvaraju na desnoj obali Drave mostobrane kod Donjeg Miholjca i Valpova, i

Treća armija braneći uporno »Mostobran« morala se odreći svog ofanzivnog djelovanja na neprijateljeve snage i komunikacije u dolini Save u Slavoniji, što je otežalo položaj poslije pada Virovitice 6. i 10. korpusa koji su početkom januara bili sposobni da zajedno sa 12. korpusom u sastavu 3. armije ubrzaju svojim ofanzivnim djelovanjem u Slavoniji slamanje Srijemskog fronta ranije i oslobode neke snage koje bi pomogle boljem zatvaranju puteva izvlačenja Lerove grupacije u Štajerskoj i Koruškoj.

Dolazeći do gornjih konstatacija smatrao sam oportunim upozoriti vojne historičare, da će svako novo saznanje o borbama na virovitičkom mostobranu biti u nizu potvrda i jedna nova, da su NOVJ (JA) u koordinaciji svojih strategijskih i operativnih planova sa savezničkim armijama na uništenju fašizma u Evropi i narodi i narodnosti Jugoslavije dali veliki doprinos u oslobođenju svoje domovine vlastitim snagama, a koji se danas iz raznih interesa u naših ratnih saveznika želi osporiti, omalovažiti i falsificirati.

Borbe na virovitičkom mostobranu bogata je riznica neistraženih iskustava u primjeni taktike, komandovanja, rukovođenja i organizacije i vođenja odbrane NOVJ koja iz hoda i preko noći napušta partizanski način djelovanja, prelazi u odbranu bez podrške vlastite artiljerije, avijacije, tenkova, iskustva i slabe tehničke opremljenosti. Jedinice 10. korpusa NOVJ 297

(32, 33. divizija i 1. zagorska brigada) uspješno su u prvim danima borbi na virovitičkom mostobranu odoljevali napadima 1. kozačke, 1. ustaške divizije Crne legije iako nisu imali municije za pješadijska oružja.

U tim borbama stekli smo dragocjeno saznanje koliko je neiskazivo velika pomoć našim jedinicama bilo dobro poznavanje zemljišta i aktivna pomoć naroda koji je svojoj vojsci, zahvaljujući dobroj organizaciji NOO, njegovom masovnom učešću u NOB-u i spremnosti da na svakom koraku pruža pomoć naročito u evakuaciji ranjenika, prehrani i snabdjevanju toplom hranom boraca na položajima. U najtežim situacijama borci su uvjek osjećali bezrezervnu podršku naroda Slavonije, Bilo-gore, Podravine, Moslavine i Kalnika. Bila je to snažna moralna stimulacija, ali i neprocjenjiva pomoć da se lakše savladavaju teškoće izazvane neprekidnim borbama, gubicima, zime, neredovne prehrane i smještaja premorenih i ozeblih boraca.

Posebno želim naglasiti da je za jedinice 10. korpusa koje su uvijek vodile žestoke borbe na svojoj teritoriji i s najboljim ustaškim jedinicama, moralno-politički činilac bio najjače i odlučujuće oružje koje je presudno djelovalo na moral, borbenost, odgovornost, požrtvovanost i zalaganje. U pravom svom značenju on se pokazao prvih dana borbi 32. divizije na virovitičkom mostobranu kad je morala da vodi neravnomjernu borbu s 1. kozačkom divizijom i »Crnom legijom« za vrijeme povlačenja s mostobrana u Repašu na lijevoj obali Drave, pogotovo kad je za šest dana borbi bilo izbačeno oko 300 boraca i 50 starješina (komandant i komesar brigade, komandant i komesar bataljona, veći broj komandira i komesara četa i najveći broj vodnika i političkih delegata). Tajna mnogih naših uspjeha i borbenosti ležala je u visokoj svijesti i odgovornosti ljudskog faktora, članova Partije i SKOJ-a kojih je u našim divizijama bilo oko 30% od cjelokupnog sastava i vrlo povoljnoj socijalnoj strukturi koju su sačinjavali 45% radnici i školovani ljudi, i 55% seljaci koji su najvećim dijelom dobrovoljno stupili u NOB.

Koordinacija snaga na Sremskom frontu sa 6. i 10. korpusom u pozadini neprijatelja[0]

General-pukovnik Dušan Pekić[2)]

Doprinos NOVJ (JA) pobedi savezničkih armija antihitlerovskoj koaliciji kroz ceo rat (NOR), a posebno u završnim operacijama 1945. godine, veliki je i neosporan, o čemu je već izneto mnogo dokaza i činjenica na ovom naučnom skupu.

Takođe, naše armije, korpusi, partizanski odredi, uz aktivnu saradnju naroda, sprečili su izvlačenje nemačke Grupe armija »E« i glavnih snaga kvislinga preko naše granice i prisilile ih na kapitulaciju, odnosno predaju - što je, uostalom u referatima i koreferatima na ovom skupu za strategijski nivo dovoljno obrađeno.

Međutim, ja ću govoriti sa divizijskog nivoa, kao komandant 12. udarne divizije 6. korpusa, o aktivnostima naših snaga u pozadini u vreme formiranja Sremskog fronta.

Dok su naše glavne snage vodile borbu za Beograd oktobra 1944. godine, 12. i 40. divizija 6. korpusa oslobađale su Podravinu i Slavoniju. Do 15. oktobra bila je oslobođena Podravina od Donjeg Miholjca do Koprivnice, kao i najveći deo Slavonije (Požeška i Daruvarska kotlina i područje zapadno od Daruvara i Pakraca do reke Ilove). Novooslobođena teritorija u Podravini, povezana sa oslobođenom teritorijom Požeške i Daruvarske kotline predstavljala je solidnu osnovicu sa koje su jedinice 6. i 10. korpusa preduzimale dalja dejstva.

Ali, ta dalja dejstva nisu bila dobro usmjeravana niti koordinirana. Posle oslobođenja Virovitice 5. oktobra krenulo se na severozapad u napad na Koprivnicu i Bjelovar, umjesto da se krenulo na jugoistok prema Našicama, Đakovu i Vinkovcima gde su Nemci vrtoglavom brzinom dovlačili snage i pripremali Sremski front istočno od Vinkovaca.

Posle petodnevnih žestokih borbi za jako utvrđenu Koprivnicu, 10-15. oktobra jedinice 6. i 10. korpusa nisu uspele daje zauzmu, a imale su velike gubitke. To je znatno umanjilo njihovu udarnu snagu za glavni zadatak koji ih je čekao u novembru i decembru 1944. godine - sadejstvo sa 1. i 3. armijom u borbama za Sremski front i severoistočni deo Slavonije koje je štitilo levo krilo nemačkih snaga na Sremskom frontu.

Posle naređenja Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske da se 6. i 10. korpus orijentišu prema pruzi Zagreb-Beograd, komanda 6. korpusa naređuje svojim jedinicama koje su bile iscrpljene u borbama za Koprivnicu, da krenu prema Našicama i Đakovu kuda je trebalo da krenu odmah posle Virovitice.

*) Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2)] Komandant 12. udarne divizije 6. korpusa.

General-pukovnik Dušan Pekić treći (zdesna)

U međuvremenu u novembru i decembru 1944. godine dolazi do ponovne greške u angažovanju dela snaga 6. korpusa i glavnih snaga 10. korpusa u statičnoj odbrani virovitičkog mostobrana, na zahtev komande sovjetske 233. divizije koja je sa jednim pukom takođe bila na mostobranu južno od Barca, u rejonu Virovitice. U januaru 1945. i glavne snage 3. armije učestvuju u borbama za virovitički mostobran.

To je Nemcima u istočnoj Slavoniji obezbedilo dragoceno vreme za uređivanje položaja i aktivna dejstva prema drugim našim snagama. Frontalnom odbranom virovitičkog mostobrana naše jedinice ponovo su bile dovedene u situaciju da trpe gubitke, bez mogućnosti da održe položaje koje su Nemci i kvislinzi napadali na određenim pravcima nadmoćnim snagama.

Time je u dobroj meri inicijativa (novembar-decembar 1944. i januar-februar 1945) bila prepuštena Nemcima. Iako su u jedno vreme januara 1945. u Podravini i Slavoniji bile jake snage NOVJ - oko sedam divizija (32. i 33. iz 10. korpusa, 12. i 40. iz 6. korpusa, 16, 36. i 51. iz 3. armije) one nisu bile dobro usmerene jedinstvenom operativnom zamisli, već su vodile pojedinačne bojeve u različito vreme i sa različitim ciljevima, zbog čega su izostali veći operativno-strategijski rezultati. No, ipak i takva dejstva odložila su nemačku protivofanzivu u levi bok 3. ukrajinskog fronta na pravcu Blatnog jezera, što je imalo veliki značaj za operacije Crvene armije u Mađarskoj. Zapravo, dejstvo tih naših divizija bilo je u direktnoj vezi sa dejstvima Crvene armije na prostoru Budimpešte. Da li su ove naše snage u Podravini i Slavoniji u to vreme mogle biti i bolje iskorišćene, ostaje da se analizira u nekoj drugoj prilici.

Donošenjem odluke za proboj Sremskog fronta i završne operacije 9. aprila 1945. godine, snage 6. i 10. korpusa bile su bolje usmeravane i koordinirane od 3. armije kojoj su bile i operativno potčinjene.

To potvrđuje i činjenica da su 12. i 40. divizija iz 6. korpusa, sada već u sastavu 3. armije stigle do Dravograda i zajedno sa 4. operativnom zonom Slovenije i 14. slovenačkom divizijom odsekle odstupnicu grupi armija »E« generala Lera i učestvovale u njihovom razoružavanju.

Međutim, kada se u celini ocenjuju dejstva naših snaga na Sremskom frontu, južno od Save i u Podravini i Slavoniji od 25. oktobra 1944. do 10. aprila 1945. godine, dolazi se do utiska da smo mi za neko vreme bili odstupili od naših poznatih i originalnih principa ofanzivne taktike i strategije, i da smo inicijativu bili prepustili Njemcima. Zato su Nijemci uspevali da sa relativno malim snagama, ali dobro pripremljenim protivnapadima i protivudarima u to vreme nanose znatne gubitke našim jedinicama, koje su u najviše slučajeva bivale i iznenađene. Tu se, ističu protivudari na našu 21. diviziju januara 1945. godine na Sremskom frontu, na 25. diviziju marta 1945. kod Gradačca, na 16. diviziju 3. armije preko Drave kod Bolmana i dr. Svi oni ubedljivo govore o našoj opuštenosti, nedovoljnoj organizovanosti, orijentaciji na frontalna dejstva, nedovoljnoj budnosti ili nedovoljnim poznavanjem situacije u zoni odgovornosti (dejstva), iako je bio u pitanju i odnos snaga u korist neprijatelja.

Sve se to može opravdati i nizom objektivnih razloga (masovna mobilizacija, prenaoružanje i si.), ali sve to, ipak, nije moralo vezati naše glavne snage za frontalna, uglavnom, pasivna dejstva oko tri meseca, što je uz nepripremljenost i nenaviknutost na takva dejstva, posebno u zimskim uslovima, imalo i operativne i psihološke posledice na rezultate.

Teško je prihvatiti razloge koje general-pukovnik Morača iznosi na 28. strani materijala za ovaj skup, pa je odluka za takvu odbranu bila opravdana i jedino moguća. U nekoj sledećoj analizi bilo bi neophodno dati potpunije objašnjenje takve odluke.

Rad pozadine 3. armije u završnim operacijama"

General-pukovnik dr Đoko Ivanović[2]'

Krajem 1944. godine u Vrhovnom štabu NOV i POJ intenzivno se razmišljalo, pored ostalog, i o budućem uređenju teritorije, o snabdevanju vojske i naroda i stvaranju osnovice i materijalnog oslonca operativnih snaga tokom njihovih dejstava za konačno oslobođenje zemlje.

Sa general-lajtnantom Ivanom Milutinovićem bio sam 9. ili 10. oktobra u Krajovi (Rumunija), kod vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije druga Tita.

Obratio nam se i rekao:

»Milutin će objasniti o čemu se radi... Neprijatelj neće uspjeti da evakuiše dobra Vojvodine - niti da ih uništi. Nama je dragocjen svaki kilogram namirnica, odjeće, obuće i drugog materijala i opreme. Sve to treba sačuvati za našu vojsku i za narod i, planski, prema stvarnim potrebama, podijeliti...

Stvorićemo malo čvršću ustanovu vojno-pozadinskih vlasti...[3)] Ona će imati i svoju vojsku. Treba se i silom suprotstaviti našim i stranim trupama, mislim savezničkim - koje pokušaju da sprovode samovolju i unose nered u snabdjevanju i pravilnom korišćenju materijalnih dobara. U tome će im pomagati naša Partija i naša narodna vlast na terenu.

Inače, ta vojna vlast imaće puno zadataka. Moraće da čuva i narod od pritajenog neprijatelja. Ima neprijatelja koji su se uvukli i u naše organe. .. No, o tome će vam detaljnije reći i drug Milutin, a i ja kada se uskoro sastanemo kod nas... «

Već 17. oktobra - po dolasku u Vršačke vinograde - Vrhovni komandant NOV i POJ - izdao je naredbu o formiranju Vojne uprave za (BBiB) - Banat, Bačku i Baranju (BBiB) u kojoj je izneo cilj, ulogu i organizaciju vojnopozadinskih organa.

I

Naredba glasi:

»Oslobođenje Banata, Bačke i Baranje iziskuje što hitniju normalizaciju prilika u tim krajevima i stvaranje uslova za redovno funkcionisanje narodne demokratske državne vlasti. Naročite prilike u kojima su živeli ovi krajevi za vreme okupacije, kao i zadatak da se što brže i potpuno otklone sve nedaće nanesene našem narodu od okupatora i ovde naseljenih

■) Diskusija na naučnom skupu o završnim operacijama.
[2]) Pukovnik, komandant pozadine 3. armije
[3]) Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju

tuđinskih elemenata, te potrebe mobilizacije svih privrednih snaga za što uspešnije sprovođenje narodnooslobodilačkog rata, zahtevaju da u početku sva vlast bude u rukama vojske.

Iz tih razloga stvara se na području Banata, Bačke i Baranje Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju.

Ova vojna uprava je privremenog karaktera i trajaće do oslobođenja naše zemlje, kada će vlast preći u ruke narodnooslobodilačkih odbora.

II

Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju obuhvata teritoriju ove tri naše regije, koja je s južne strane ograničena rekom Dravom i Dunavom, a sa seveme i istočne strane starom jugoslovensko-mađarskom i jugoslovensko-rumunskom granicom.

III

Na pomenutoj teritoriji sva izvršna i sudska vlast prelazi u ruke vojske i njenih, u tu svrhu, naimenovanih organa.

Za vreme trajanja Vojne uprave organi narodne vlasti, olučeni u narodnooslobodilačkim odborima, pomagače organe te uprave u izvršenju njihovog zadatka.

IV

Na čelu Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju je komandant, koji je za svoj rad odgovoran Vrhovnom komandantu NOV i POJ.

Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju deli se na:

1) vojnu oblast za Banat,
2) vojnu oblast za Bačku i Baranju.

Vojne oblasti dele se na komande područja, komande mesta i vojne stanice sela«.

Radi popune novoformiranih armija, jedinstvenog upravljanja teritorijom i organizacije pozadine jedinstvenog jugoslovenskog fronta - Vrhovni komandant u pogledu mobilizacije svih snaga i sredstava - prenosi težište na vojne oblasti, njihovu organizaciju i popunu - kao i punu saradnju sa narodnim vlastima i društveno-političkim organizacijama na dotičnoj teritoriji. Tako je početkom februara i prestala da funkcioniše VU BBiB. Formirana je Vojna oblast Vojvodine koja jesa Glavnim NOodborom Vojvodine preuzela snabdevanje fronta i druge aktuelne zadatke.

Komanda pozadine armije imala je štab, armijsku bazu i sva odeljenja službi - sa oko 32 armijske jedinice i ustanove - za opsluživanje sanitetskog i materijalnog obezbeđenja armije.

Tokom pripremnog perioda - postavilo se pitanje nužnosti postojanja armijske baze - u Somboru u dubokoj pozadini - pored postojanja armijskih pokretnih skladišta i drugih ustanova.

Posle sastanka komandanta armije sa Vrhovnim komandantom - krajem marta - general Nađ je rekao:

»Organizaciju pozadine treba shvatiti elastično: borci moraju biti pravovremeno i uredno snabdeveni, ranjenici i bolesnici lečeni, putevi i pruge 303

L

i *Prva vojvođanska brigada za vreme preoružanja u Somboru*

opravljani, dotur i evakuacija neprekidni - pa prema tome i organizovati i službe i pozadinu u celini. Ni jedna ustanova ne srne biti suvišna, ni jedan borac uzet - bez preke potrebe«.

U okviru dobijenih formacija i stavova komandanta armije - odlučeno je da armijska baza u Somboru produži rad, i da se, u skladu za zadacima, popuni.

Armijska baza je formirala čelne odeljke prema potrebi. U dubljoj pozadini baza imala je prihvatne stanice, i to u Bajmoku, Subotici, Senti, Kuli u Srbobranu - koje su joj služile za sabiranje i otpremanje hrane i ratnog materijala i opreme.

Pozadinska organizacija 3. armije dograđivana je i usavršavana prema potrebama, kadrovskim i drugim mogućnostima. Tako, na primer, armijska prihvatna bolnica imala je u početku četiri odeljenja: prijemno, hirurško, interno i zarazno, a kasnije ona prerastaju u posebne bolnice - za evakuaciju, hiruršku, internu i zaraznu bolnicu.

Rad pozadine 3. armije bio je veoma obiman, raznovrstan i intenzivan i u odbrani i u ofanzivnim operacijama. Po svojim osobenostima u organizaciji i izvođenju, rad pozadine može se podeliti na tri dela: u pripremnom periodu, u periodu forsiranja r. Drave i razbijanja neprijateljeve odbrane u Slavoniji do linije Donji Miholjac - Našice - Osijek - Dalj i, na kraju, u periodu gonjenja neprijatelja.

Pripreme pozadine za završne operacije 3. armije trajale su od početka marta do 16. aprila 1945. godine. One nisu bile prekidane ni u periodu teških borbi od 6. do 21. marta, oko stvaranja i likvidacije neprijateljevog mostobrana kod Valpova, na prostoriji s. Torjanci - Baranjsko Petrovo

 Selo - s. Majška Međa (Štiljanovićevo) - s. Bolman.

Pripreme su se sastojale u tome što su predislocirane pozadinske jedinice iz ranijih u nova mesta, pogodnija za njihov razvoj i rad.

Obezbeđene su dovoljne količine hrane, sanitetskog, veterinarskog, pogonskog i drugog materijala i opreme za redovno snabdevanje trupe. Sva materijalna sredstva bila su ešelonirana - od brigadnih pa do armijskih skladišta, odnosno baza, a svaki borac bio je obezbeđen obrokom hrane, prvim zavojem itd.

Iz mediko-sanitamih bataljona (MSB) divizija, kao i iz armijske prihvatne bolnice, bili su evakuisani svi bolesnici i ranjenici u stalnu armijsku bolnicu u Somboru, odnosno u bolničke centre u Vojvodini. Iz divizija i brigada bili su povučeni lakše ranjeni i rekonvalescenti u armijsku bolnicu lakih ranjenika u s. Kneževo. Evakuisan je sav nepotreban i suvišan materijal, oprema i ambalaža, neispravna transportna sredstva, bolesni i ranjeni konji i dr., i time obezbeđena laka pokretljivost trupa.

Određeni su putevi dotura i evakuacije i na njima izvršena opravka oštećenih delova i mostova. Saobraćajni bataljon bio je raspoređen na putevima radi regulisanja i brzog odvijanja saobraćaja - dotura i evakuacije
- na njima. Određene su i granice pozadinskih rejona divizija, kao i rejoni za korišćenje mesnih sredstava od samostalnih brigada.

U armijskim i mesnim radionicama bila je organizovana brza opravka transportnih sredstava, ambalaže i vozarske opreme, kao i ostalog materijala potrebnog za obezbeđenje operacije. Sva transportna sredstva kojima je bila potrebna generalna opravka, kao i materijal i oprema za čiju je opravku trebalo duže vreme, bili su evakuisani u armijsku bazu u Somboru.

Stanovništvo iz prifrontovske zone, nastanjeno duž leve obale Drave, bilo je evakuisano u dublju pozadinu na teritoriju Baranje, a pripadnici nemačke manjine, nastanjeni duž Dunava (rejon Bačka Palanka i Bački Breg, a naročito iz rejona Apatina) evakuisani su dublje na teritoriju Bačke. Taj zadatak izvršila je komanda Vojne oblasti Vojvodine u saradnji sa Komandom armijske baze.

Pripremljen je materijal za izradu pontonskog mosta na Dunavu između Bogojeva i Erduta, jer se predviđalo da će posle zauzimanja Osijeka i Valpova glavni armijski put dotura i evakuacije biti Sombor - Erdut - Osijek. Između Komande pozadine armije i baze u Somboru i Komande Vojne oblasti Vojvodine bila je uspostavljena radio-veza radi pravovremenog regulisanja predstojećih pokreta i, uopšte, radi uspešnijeg rukovođenja snabdevanjem jedinica.

Na okupiranoj teritoriji, u svim službama pozadine, organizovana je obaveštajna služba preko ilegalnih organa i partizanskih jedinica. Od njih su dobijeni podaci o stanju puteva, železničkih pruga, stanicnih postrojenja, o mestima neprijateljevih magacina, kapacitetu bolnica, radionica itd.
To je omogućilo pravovremeno pripremanje ekipa za preuzimanje pojedinih objekata posle oslobođenja Slavonije, Podravine, Međumurja i dalje ka Koruškoj.

U izvršenju navedenih zadataka angažovan je celokupan pozadinski aparat 3. armije. On je bio svestrano pomognut od komandnog i političkog kadra jedinica.

Do početka aprila održana su savetovanja svih komandanata pozadine jedinica, zatim, svih službi - pojedinačno - sa zadatkom: osvrt na zapažene nedostatke i izvlačenje pouka za dalji rad, učvršćenje organizacije, popuna i obuka kadra i način funkcionisanja službi - naročito oko koor- 305

dinacije dotura i evakuacije, da bi se prenela stečena iskustva na ceo kadar i slično.

Od svih službi navešćemo samo rad železničko-plovidbenog odeljenja pozadine 3. armije - organizaciono najmlađe službe.

Dobar deo tereta u doturu i evakuaciji materijala, kao i u evakuaciji ranjenika, pao je na organe železničko-plovidbenog odeljenja. Kompozicije su radile dan i noć gotovo nesmetano. Neprijateljeva avijacija nije bila u stanju da ometa saobraćaj. Ranjenike i sav materijal koji je evakuisan za Sombor prihvatala su u Batini dva broda i šlepovi. Pretovarne baze bile su organizovane u Apatinu i Batini. Zahvaljujući požrtvovanom radu vojnih železničko-plovidbenih organa, mogle su se doturati ogromne količine materijala, štedeći pri tome kamione i upotrebljavajući ih na drugim pravcima.

Bez železnice i brodova 3. armija bi teško mogla da obezbedi pravovremeni dotur i evakuaciju za tako kratko vreme. Saobraćajni organi su u pripremnom periodu uložili dosta truda za izradu pontonskog mosta na Dunavu kod Erduta. To je bio vrlo važan i težak zadatak, s obzirom na vreme i sredstva kojima se raspolagalo. Od toga mosta zavisilo je dalje uredno snabdevanje 3. armije u Slavoniji, naročito u prvo vreme. Put preko Baranje bio je dalek i prilično slab, a most Darda - Osijek, razrušen. Rad na uspostavljanju mosta kod Erduta preuzela je armijska baza i on je uskoro bio završen. Osim toga, izrađeni su pontoni i pripremljen je i ostali materijal za postavljanje još dva mosta na Tisi: kod Zabija i kod Novog Bečeja, preko kojih se povezala Bačka sa Banatom.

S obzirom na obaveštenje da Nemci odvlače veliki broj vagona i lokomotiva prema zapadu, kao i da uništavaju železničku prugu, bile su preduzete mere za izgradnju pragova i prikupljanje svih rezervnih šina na pruzi Darda-Batina. Unapred su bili određeni komandanti železničkih stanica: Osijek, Valpovo i Donji Miholjac i izvršeni proračuni za opravku pruge snagama železničkog bataljona, radništvom na pruzi, železničkim osobljem i mesnim stanovništvom. Pruga se morala hitno opravljati, jer se predviđalo brzo nastupanje 3. armije.

Preduzete su sve pripremne mere za raščišćavanje plovnog dela reke Drave. Železničko-plovidbeno odeljenje, pod rukovodstvom majora Mihajla Skundrića uspešno je obavljalo svoje poslove u pripremnom periodu i solidno se pripremalo za naredne zadatke.

Potreba za planskim radom, odnosno planskim korišćenjem svih sredstava kojima se raspolagalo, čuvanje svega što je služilo planskoj obnovi zemlje i oživljavanju privrede, bila je ogromna. Zato vrhovni komandant JA izdaje naredbu 18. marta 1945. godine o obaveznoj saradnji vojnih i narodnih visti u sprovođenju rekvizicije i konfiskacije u kojoj se kaže:

»Radi podmirivanja raznih svojih potreba, neposredno od naroda, pojedine komande vrše konfiskacije, rekvizicije, oduzimaju stoku za vuču, stoku za klanje, hranu, prevozna sredstva, a pri tome se ili uopšte ne obraćaju organima narodne vlasti ili samovoljno izdaju izvršna naređenja. Ovakvim postupcima umanjuje se ugled i autoritet organa narodne vlasti, ometaju se njihovi planovi za izvođenje radova i obnovu privrede i u narodu se stvara neraspoloženje.

Radi uklanjanja ovakvih nepovoljnih i štetnih postupaka naređuje se:

1. Vojne vlasti nikako ne smiju vršiti rekviziciju, konfiskaciju ili kakva oduzimanja raznih dobara neposredno od naroda, nego se zbog tog moraju obraćati organima narodne vlasti. Ako mjesni organ narodne vlasti ne udo-

 volji opravdanim zahtjevima vojnih vlasti, onda se treba obratiti višim or-

ganima narodne vlasti, izvještavajući o tome pretpostavljene vojne vlasti nadležnim putem.

2. Vojne vlasti ne smiju izdavati organima narodne vlasti nikakve zapovjesti i naredbe, niti uopšte ma šta naređivati što bi zadiralo u djelokrug nadležnosti narodnih vlasti, već se prema organima narodne vlasti moraju odnositi u duhu najuže saradnje i sporazumijevanja.

3. Vojna lica koja postupe protivno ovom naređenju snosiće najstrožu odgovornost.

4. Naređenje raspisati svim jedinicama i vojno-pozadinskim ustanovama.

Vodeći posebno brigu o proizvodnji raznih potreba u fabrikama, zavodima i rudnicima, o oživljavanju privrede i što bržoj obnovi oslobođene teritorije, drug Tito 5. aprila 1945. godine naređuje:

»U posljednje vrijeme dešava se da pojedini štabovi i operativne jedinice prilikom oslobođenja pojedinih gradova i mjesta mobilišu industrijske i rudarske radnike onih fabrika i zavoda koji se zateknu neoštećeni, a čija je cijela produkcija za nas od osobite važnosti, kako za potrebe Jronta tako i za obnovu zemlje. Najstrože zabranjujemo da se ubuduće mobilišu radnici iz neoštećenih fabrika, tvornica, zavoda i rudnika, koji mogu da produže svoj rad. Ukoliko je neko mobilisao ovakve radnike, ima ih odmah otpustiti iz jedinice«.

Nakon izvršene reorganizacije, svestrane pripreme i obuke, 3. armija je mogla pristupiti izvršenju plana završnih operacija uz pomoć jedinica koje su dejstvovale u pozadini neprijatelja.

U jeku najvećih priprema za ofanzivnu operaciju naše armije i žestokih borbi Crvene armije u prodiranju na zapad - neprijatelj je forsirao Dravu na liniji Donji Miholjac-Osijek u nameri da odbaci i uništi našu Armiju između Drave i Dunava i ugrozi bok i pozadinu 3. ukrajinskog fronta. Nisu se Nemci hteli pomiriti sa činjenicom da im je ugrožena odstupnica ka zapadu.

Neprijatelj je uspeo da stvori veći mostobran na liniji Donji Miholjac-Pečuj, potisnuvši jedinice 1. bugarske armije.

Iako su bili izbrojani poslednji dani neprijatelju, iako je zločinac strahovito krvario, opet je bacao letke i »propusnice partizanima« i pozivao ih na predaju - »jer je kucnuo poslednji čas obračuna«.

Neprijatelj je otpočeo napad, silovit i uporan, u 2 sata noću 6. III 1945.

Do 8. marta neprijatelj je - uz teške gubitke dostigao liniju - Drava
- Bistrinski - Lug - Bakanska ustava - Bergerava pustara - s. Novi Bezdan
- s. Majska Međa - s. Bolman, a zatim na jug do Đurđeva Dvora - Šiblje
- Drava.

Tokom 9. marta neprijatelj zauzima Baranjsko Petrovo Selo i Piškura pustaru, a predveče Plandište-Banjeva i Medzovića pustaru.

Neprijatelj napreduje ubacujući sveže snage, stalno dovlačeći sve nova i nova pojačanja i napadajući posle snažne artiljerijske vatre.

Pretpolje naših snaga bilo je sve uže. Stiže se do rovova iz kojih, po naredbi komandanta 3. armije - generala Koste Nađa - nema povlačenja.
Borbe se vode često prsa u prsa. Zauzima se i ponovo gubi zemljište.

Naše snage uz podršku baterije »kaćuša« preduzimaju opšti protivnapad, 10. marta, i do mraka oslobađaju severozapadni deo Baranjskog Petrovog Sela, sevemoistočni i južni deo Bolmana i Đorđev Dvor.

Tokom 11. marta neprijatelj je ponovo zauzeo Đorđev Dvor i istočni i južni deo s. Bolmana. Toga dana počinje da dejstvuje po neprijatelju naša avijacija - i svakim danom - sve do likvidacije mostobrana - sve jače i temeljitije. Samo tokom 12. marta naša avijacija je veoma uspešno tukla neprijateljeve položaje i kolone u prostoru s. Bolman, Majska Međa, Baranjsko Petrovo Selo i dr.

Tokom 18. marta neprijatelj je noću ubacio u borbu dva kozačka puka, 1. donski i 4. kubanski. Uspeli su da prošire mostobran u pravcu s. Torjanci.

Noću 20/21. marta naše snage, potpomognute delovima snaga Crvene armije i 16. bugarske divizije - preduzimaju opšti protiv-napad na neprijateljev mostobran i potpuno ga likdiviraju tokom 22/23. marta - izbijajući svuda na levu obalu Drave.

Likvidacijom neprijateljevog mostobrana na levoj obali Drave - bila je, ne bez razloga zadovoljna i komanda 3. ukrajinskog fronta. Ona je, 24. III 1945. godine uputila komandantu 3. armije, generalu Kosti Nađu i komandantu 12. korpusa generalu Gligi Mandiću toplu depešu čestitki i priznanja.

Iz perioda razbijanja i gonjenja neprijatelja, istaći ćemo neke bitne momente iz rada pozadine 3. armije.

Komandant armije je pred početak i tokom izvođenja dejstava uvek i pravovremeno upoznavao komandanta pozadine sa bližim i sledećim zadacima 3. armije.

Jedinicama su jednovremeno upućene 10. aprila zapovesti za forsiranje reka Drave i Dunava i za razbijanje neprijateljeve odbrane u Slavoniji - i armijska zapovest za pozadinu.

To je omogućilo pravovremenu izradu i zapovesti za pozadinu 16, 36. i 51. divizije, kao i izradu uputstava njihovih službi - veoma važnih za tako složena predstojeća dejstva jedinica.

Izdavanje zapovesti za pozadinu - bitnih za koordinaciju rada i skladno dejstvo svih službi - naročito u periodu gonjenja neprijatelja - bila je stalna praksa u 3. armiji sve do konačnog oslobođenja zemlje.

Tokom 15. aprila izvršena je predislokacija ustanova i jedinica armijske pozadine iz Baranje u Osijek. Armijska baza je uputila 16. aprila svoje organe iz Sombora u Osijek radi prijema skladišta i radionica brojnog materijala i opreme zaplenjenih od neprijatelja.

Posle oslobođenja Donjeg Miholjca 14. aprila, i Našica 16. aprila, divizijska skladišta i MSB, bili su postavljeni noću 16/17. aprila na liniji: Donji Miholjac - Našice.

Do 16. aprila 3. armija je razbila neprijateljev front i oslobodila četiri grada i oko šezdeset naseljenih mesta - u zahvatu oko 100 km dubokog i 30 km širokog fronta - žilavo branjenog - o čemu rečito govore podaci o gubicima i ratnom plenu. Neprijatelju su nanete velike žrtve. Izbačeno je iz stroja oko 7.800 vojnika - poginulih, ranjenih i zarobljenih.

Zaplenjeno je: 92 teška bacača, 112 teških mitraljeza, 196 »šaraca«, 2.530 pušaka, 700.000 puščanih metaka, 2.000 topovskih granata 1.300 mina za bacače, 36 lokomotiva, 1.150 vagona, oko 10.000 kompleta vojničkih odela, što gotovih što u materijalu, velike količine materijala za obuću, nekoliko vagona hrane i dr.

Ratni plen je, prema potrebi i po rasporedu nadležnih, odmah korišćen za borbu, odnosno za životne, transportne, pogonske i druge potrebe, svoje ili više komande.

O rezultatima dejstava u periodu od 11. do 16. aprila Štab Armije u izveštaju Generalštaba JA (=.br. 207 od 16. IV 1945) kaže se, između ostalog i sledeće:

»Pozadinska služba po svim granama, a naročito u pogledu evakuacije ranjenika i ishrane jedinica bila je na visini«.

Komanda pozadine armije sa svim svojim delovima prešla je iz Osijeka u Našice tokom 19. aprila.

Ovo o pozadini navodim - ne radi isticanja njene pohvale nego zbog toga koliku je važnost pridavala Komanda 3. armije - kao i Generalštab, funkcionisanju pozadine - naročito zbrinjavanju ranjenika i ishrani boraca.

Tokom gonjenja neprijatelja, pozadina armije opravljala je železničku prugu i puteve, zajedno s inžinjerima i stanovništvom, učvršćivala mostove, isturala čelne odeljke i pratila »u stopu« jedinice. To se najbolje vidi po skokovima komande pozadine - sa svim svojim pokretnim skladištima i jedinicama počev od predislokacije u Osijek 15. aprila odnosno u

Našice 19. aprila, u
Podravsku Slatinu 24. aprila,
Viroviticu 1. maja,
Đurđevac 4. maja,
Koprivnicu 7. maja,
Varaždin 9. maja, i

Maribor 12. maja. Uvek istovremeno sa komandom armije i prištapskim delovima.

Ovu brzinu u skokovima pozadine zapazio je i komandant 1. armije general Peko Dapčević pri poseti Štabu - na liniji Banova Jaruga - Grubišno Polje - jer je njegova armijska pozadina, zbog posebne situacije, dosta udaljena. Pozadina 3. armije odmah je snabdela jedinice 1. armije - traženim sredstvima.

U sastavu i pod komandom 3. armije dejstvovao je veliki broj divizija. Grupisano je više njih prema potrebi, snazi i jačini neprijatelja - na jednom ili na dva susedna pravca. Ukazivala se potreba da iskusniji komandant pozadine jedne divizije - ukazuje pomoć komandantu pozadine druge ili više divizija - iako nisu stvarane operativne grupe. Tako na primer^ na osnovu zapovesti Štaba 3. armije od 6. maja 1945. godine, 0. br. 284 - sve snage Armije nastavljaju sa gonjenjem neprijatelja na zapad.

Na osnovu te zapovesti - Komanda pozadine 3. armije izdaje svoju zapovest str. pov. br. 44 - u kojoj se, ut. 13. kaže i:

»U većim novooslobođenim mjestima sve direktive za pravilan rad u duhu dobijenih uputstava, izdavače u ime ove Komande komandantima pozadina 40. i 17. divizije, komandant pozadine 16. divizije potpukovnik Ilija Bogdanović«.

Gonjenje neprijatelja bilo je sve brže i sve uspešnije. Posle 10. maja naročito.

Namera brojnih nemačkih, ustaških, domobranskih i četničkih formacija bila je da se što pre domognu granice i pređu u Austriju. Oni nisu više branili uporišta u gradovima i selima, nego svoje odstupanje jakim zaštitnicama. Prodirali su prema Dravogradu i Celovcu što su brže mogli - vodeći oštre borbe sa našim jedinicama. Cilj im je bio da se predaju anglo- 309

američkim trupama, a ne našim. Strah od narodnog gneva i suda za počinjene zločine bio je veliki.

Jedinice su i dalje, nesmanjenom žestinom, gonile neprijatelja, uništavale njegovu živu silu, presecale obuhvatnim manevrima odstupnicu, drobile njegove formacije i zarobljavale krupne delove. Međutim, u datoj situaciji bilo je najvažnije zatvoriti pravce prema Austriji.

Predstojalo je neumitno okruženje glavnine neprijateljeve vojske. Jedan deo tih snaga, sa znatnim naoružanjem i opremom, uspeo je da prodre do komande engleskog korpusa u Celovcu, u nameri da se preda engleskim trupama.

Vrhovni komandant JA naredio je 3. armiji »... da se iz Koruške, sa teritorije koju su okupirali Englezi, naše trupe povuku na staru granicu. Prema tome, povucite svoje jedinice sa tog dijela Koruške na granicu, no tako da se cjelokupni zaplijenjeni materijal sa te prostorije izvuče na našu teritoriju bez obzira koliko će vremena to izvlačenje trajati... «[4)]

U vezi s prednjim naređenjim Štab 3. armije izdao je naređenje štabovima 14. i 17. divizije (pov. br. 267., od 10. maja 1945. godine), u kojem se, između ostalog kaže:

»Divizija (14. divizija) će se sa sadašnje prostorije (Koruške) povlačiti, postepeno vodeći tom prilikom računa da se sav naš ratni plen prebaci na našu državnu teritoriju.

Jednu brigadu, a i više ako bude potrebno, stavite na raspolaganje pukovniku Đoki Ivanoviću, komandantu pozadine naše Armije, koji sa specijalnim ovlašćenjem ovog štaba ide kod Savezničke komande za Korušku radi prijema ratnih zarobljenika jugoslovenskih podanika i pregovora za predaju ustaša i četnika, koji su se predali savezničkim trupama. Ove jedinice imaće zadatak da sprovedu zarobljenike do Ljubljane ili u drugo mesto gde to odredi pukovnik Ivanović«.[5]'

Saveznici su, posle uspešno završenih pregovora, nama predali zarobljenike, domaće izdajnike, sa celokupnim njihovim naoružanjem, ratnom opremom, transportnim i drugim sredstvima.

Pored jedinica koje su se već nalazile na granici, kao i onih koje su žurile ka granici da posednu određene položaje - Štab 3. armije naređuje 12. maja 51. diviziji da se železnicom preveze u rejon Dravograda sa zadatkom da bi ojačala položaje koje je već držala 6. brigada 36. divizije, i da, po svaku cenu, spreči prodor neprijatelja u Austriji. Divizija je uspešno izvršila postavljeni zadatak, zajedno sa po jednom brigadom iz 36. i 14. divizije - odbijajući grčevite pokušaje neprijatelja da otkloni i poslednju prepreku za bekstvo iz naše zemlje.

»Bitka za uništenje i zarobljavanje neprijateljeve grupacije jačine preko 130.000 vojnika u gornjem toku Drave, u prostoru između Karavanki i Pohoija, trajala je od 12. do 16. maja sa težištem na sektoru Dravograd - Blajburg - Slovenj Gradec. Ustaše, a i četnici borili su se na život i smrt da se probiju iz našeg obruča, ali im to nije uspelo... Kritični položaj za neprijatelja sve se više povećavao. Neprijatelj nije imao nikakve mogućnosti za snabdevanje i poslednjih dana demoralizacija kod neprijateljske vojske, sa kojom je bilo nekoliko desetina hiljada civilnog stanovništva, bila je očita«.[6]*

[4]> Zbornik, tom 9, knj. 3, dok. 137.
[5]> Zbornik, tom IX, knj. 3, str. 563-564.
[6]> Zbornik, tom IX, knj. 3, str. 646.

Posle završetka operacije, 3. armija je razmeštena na teritoriji Slovenije, a delom snaga na teritoriji Austrije. ' Komanda pozadine 3. armije ostala je i dalje u Mariboru i radila na sređivanju i materijalnom obezbeđivanju obe armijske grupe. Šeme snabdevanja su sve više poprimale mirnodopski karakter, bile su sve stalnije.

Ratni plen je bio veliki, preko očekivanja zato što je neprijatelj vukao sve što je mogao, da bi se što bolje obezbedio tokom proboja - i predaje našim saveznicima.

Do 15. maja uveče bio je evidentiran ovaj ratni plen: topova 269, bacača 500, mitraljeza 516, puškomitraijeza 2.935, pušaka 91.713, automata 8.323, pištolja 5.609, kamiona 1.123, automobila 235, motocikala 320, konja 8.937, kola 1.213, vagon hrane, odeće, obuće i drugog materijala. Samo na stanici Maribor sortiralo se i prebrajalo preko 200 vagona oružja, municije i druge ratne opreme.[81]

U celini uzev, za 34 dana dejstva (11. april - 15. maj) bez predaha,
3. armija posvećivala je punu brigu lečenju i evakuaciji ranjenika i bolesnika, snabdevanju, transportu, remontu i drugim delatnostima od kojih je zavisilo sanitetsko i materijalno obezbeđenje jedinica. Uspeh nije izostao zahvaljujući razumevanju i pomoći, pre svega, komandantu 3. armije generalu Kosti Nađu, kao i svim komandama jedinica, bez izuzetaka, i primemog zalaganja službi pozadine. Bilo je propusta, ali i dobre volje da se više ne ponove. Bilo je slučajeva da jedinica ide na zadatak gladna, čak
i pored punih kazana, jer je tako zahtevala »operativna situacija«, - ali se to »dvostruko« nadoknađivalo prvom mogućom prilikom.

Rad organa pozadine 3. armije u složenim borbenim dejstvima velikih razmera, u uslovima oskudnih materijalnih mogućnosti, tražio je puno angažovanje komandi i svakog pojedinca da bi se obezbedio željeni uspeh jedinica na frontu. Pokazalo se da je moguće voljom, upornošću i angažovanjem armije i naroda prevazići sve teškoće.

Počev od pronalaženja, odnosno stvaranja izvora za snabdevanje materijalnim sredstvima, pa sve do njihove upotrebe, ratna ekonomika je nalagala striktno poštovanje i pripremu određenih načela - na frontu i u pozadini - među kojima i ovih:

- u svim jedinicama, kao i u drugim snabdevačkim organima imati rezerve u skladu sa mogućnostima i zadacima;
- doturati samo ona sredstva kojih nema u rejonu razmeštaja ili dejstva jedinice;
- pri pokretu sa ekonomski jače teritorije na siromašniju nositi samo obroke za pokret. A obrnuto - nositi što veće rezerve, i organizovati obaveštavanje - posebno o rasporedu materijalnih rezervi neprijatelja na pravcu dejstva sopstvenih snaga;
- na tek oslobođenoj teritoriji biti neprekidno spreman za brze pokrete i manevre - prema razvoju operativne situacije;
- stalno vršiti ekonomsko izviđanje privremeno zauzete teritorije i organizovati obaveštavanje - posebno o rasporedu materijalnih rezervi neprijatelja, na pravcu dejstva sopstvenih snaga;
- razvijati snalažljivost, samoinicijativu, planski rad, drugarstvo, međusobno pomaganje i saradnju svih organa za snabdevanje;

[7]> Zbornik, tom IV, knj. 3, str. 644.
[8]> Zbornik, tom IX, knj. 3. str. 645.

- organizacija materijalnog obezbeđenja treba da bude elastična, da odgovara datim uslovima i da bude jedinstvena;

- jedinice i ustanove za snabdevanje treba da budu lako pokretne, deljive, osamostaljene, kako bi omogućile, kada god to situacija nalaže, manevar svih snaga i sredstava, i

- korišćenje mesnih i drugih sredstava mora da bude racionalno, plansko, do krajnjih mogućnosti ekonomično, uz očuvanje svega što omogućava obnovu ili povećanje proizvodnje za potrebe vojske i stanovništva.

Brojne Titove direktive o snabdevanju, naredbe, uputstva i drugi pisani dokumenti, zasebno ili u sklopu operativnih i drugih zadataka, kao i njegove reči na sastancima i savetovanjima, brojna istupanja pred jedinicama, narodnim predstavnicima, društveno-političkim organizacijama, stanovništvom i u raznim drugim prilikama - imale su i karakter političkih instrukcija: kako i na koji način sprovoditi u život liniju Partije u vezi s tim pitanjem, koje je od presudnog značaja za dalji tok NOR-a i revolucije.

Time je drug Tito neprekidno obogaćivao stavove i načela strategije ratne ekonomike - počev od načina dolaska do materijalnih sredstava i njihove upotrebe, pa do ostvarenja postavljenog cilja - stvaranja sve moćnije i sve šire organizovane materijalne baze. Tokom rada na pozadinskom obezbeđenju 3. armije u završnim operacijama, proistekli su ovakvi zaključci:

- sa susednim jedinicama, našim i savezničkim, uspostavljati toplu saradnju, punu uzajamnog razumevanja i poštovanja - uz svu moguću materijalnu i drugu pomoć u slučaju potrebe.

- organizaciju pozadinskog obezbeđenja vršiti prema zahtevu situacije - i uvek je shvatiti elastično - usklađujući je sa operativnim rešenjima, ulogom i mestom jedinica;

- stečena iskustva ceniti i bogatiti ih novim - ličnim kontaktima sa starešinama, tokom obilaska jedinica i na sastancima, za vreme održavanja savetovanja i si.;

- stalno pratiti operativnu situaciju i poznavati bliže i sledeće zadatke;

- u prelomnim situacijama - pri prelasku iz jednog vida dejstava u drugi, pri pregrupaciji jedinica i si, uvek izdavati zapovest za pozadinu;

- u operacijama razvijati samo najnužnije delove pozadinskih baza i drugih pozadinskih jedinica i ustanova - a naročito u gonjenju, i

- bez prekida pratiti rad nižih komandi a posebno za snabdevanje, vršiti poravnanja i na druge načine obezbeđivati jedinice;

Strategija ratne ekonomike u NOR-u i revoluciji bila je nerazdvojni deo političke i vojne strategije, proisticala je iz njih i prožimala se s njima kroz sve etape razvoja NOB-a u datim uslovima i na najbolji način doprinosila pobedi narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Ona je bila izraz potrebe i plod svestrane procene situacije u celoj zemlji uopšte, a i u svim njenim krajevima posebno.

Poslednja ofanziva Crvene armije u Mađarskoj u proleće 1945. i njen uticaj na završnu ofanzivu Jugoslovenske armije[1]

Nikola Anić

UZALUDNE NEMAČKE O FAN ZI VE

Na evropskom ratištu krajem 1944. i početkom 1945. godine odvijala su se vrlo aktivna borbena dejstva u Mađarskoj i Jugoslaviji. Crvena armija tražila je rešenje na budimpeštansko-bečkom pravcu, koji je, posle varšavsko-berlinskog, bio najvažniji pravac na sovjetsko-nemačkom frontu. U Panonskoj niziji sovjetska Vrhovna komanda grupisala je 2. i 3. ukrajinski front pod komandom maršala Malinovskog i Tolbuhina. Samo u 3. ukrajinskom frontu bilo je 43 divizije sa 407.000 vojnika, 6.890 topova i minobacača, 407 tenkova i 960 aviona.[3)] Posle relativno brzog prodora u Mađarsku, preko Rumunije i severoistočne Jugoslavije, Crvena armija je osvojila položaje južno od Blatnog jezera do Barča na Dravi, okružila Budimpeštu i uspostavila front istočno od Blatnog jezera do Estergoma na Dunavu.

U januaru, februaru i martu 1945. na sovjetsko-nemačkom frontu u Mađarskoj obostrano su se razvile vrlo žestoke i oštre borbe, sa čestim napadima i protivnapadima, koji su dosezali operativne i strategijske razmere. Ali, do bitnih promena odnosa snaga i promene linije fronta nije došlo sve do sredine marta 1945. godine. Tada je Crvena armija preduzela ofanzivu prema Beču. U tom pogledu karakteristična su sovjetska ofanziva opkoljavanja Budimpešte (9 divizija, od čega su 7 pešadijskih i dve oklopne, kao i 30 samostalnih pukova, oko 188.000 vojnika) i likvidacija okružene budimpeštanske grupacije koja traje do 13. februara (zarobljeno 138.000, ubijeno oko 50.000 vojnika). Za to vreme izvedeno je više nemačkih protivudara, od čega je najjači onaj 18/19. januara 1945. godine. Poslednji i najjači nemački napad u Mađarskoj izveden je 5/6 marta 1945. na području Blatnog jezera sa grupacijom od 31 divizije, od čega je bilo 11 oklopnih i 877 tenkova i samohotki.[4>] Ovo je bila ujedno i poslednja nemačka protivofanziva izvedena u drugom svetskom ratu.

Događaji u Mađarskoj imali su najneposrednijeg odraza na vojnu situaciju i stanje na jugoslovenskom ratištu, i mnogi protivnički postupci u Jugoslaviji bili su uslovljeni onim što je nameravala i planirala nemačka Vrhovna komanda u Mađarskoj. S druge, pak, strane, Jugoslavija i jugoslovensko ratište uticali su na pozicije protivnika u Mađarskoj i na planove

[1] Saopštenje sa naučnog skupa »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

[3>] »Istorija velikog otadžbinskog rata Sovjetskog Saveza 1941-1945« (ubuduće: Istorija Sovjetskog Saveza), na ruskom, Moskva, 1963, tom V, str. 195.

[4)] Isto, str. 194.

nemačke Vrhovne komande u postupcima na jugoistoku i u Panonskoj niziji.

Radi toga je nemački strategijski front prema istoku i jugoistoku bio najistureniji u Jugoslaviji, s položajima u Sremu, istočnoj Bosni, oko Mostara i Sarajeva. Naime, borbeni postupci nemačke Vrhovne komande u Mađarskoj protiv Crvene armije uvek su uslovljavali određenu ofanzivnu aktivnost - većih ili manjih razmera - protiv NOVJ, odnosno JA. Dakle, dejstva u Mađarskoj uticala su na dinamiku dejstava i držanje pojedinih položaja na jugoslovenskom ratištu. Tako npr., nemačka protivofanzivna dejstva u Sremu protiv jugoslovenske 1. armije izvedena u januaru 1945, bila su na širem planu koordinirana sa onima u Mađarskoj i izvedena skoro istovremeno. Preciznije rečeno, držanje tolikih snaga u okruženju u Budimpešti i aktivna dejstva radi bacanja Crvene armije na Dunav i preko njega, nikako nije bilo u skladu s napuštanjem fronta u Sremu. Front u Sremu, iznad svega, bio je u punoj zavisnosti od onoga što se zbivalo u Mađarskoj, iako su prisutni i drugi razlozi, kao što su blizina Beograda, snage u povlačenju preko Sarajeva i si. Isto tako, nemačka ofanzivna dejstva izvedena u januaru, februaru i krajem marta 1945. protiv jugoslovenske 2. armije oko Tuzle, bila su najviše koordinirana sa onima u Mađarskoj i u Sremu. Njemačko držanje položaja kod Mostara i Sarajeva, nose, takođe, isto značenje i istu zavisnost. Najveći stepen međuzavisnosti ispoljen je u velikoj nemačkoj ofanzivi u Mađarskoj (»Buđenje proleća«)^ početkom marta 1945, koja je zahvatila i desno krilo jugoslavenske 3. armije na Dravi u tzv. bolmanskoj bici. Tek posle neuspeha protivofanzive u Mađarskoj oko Blatnog jezera, nemačka Vrhovna komanda odobrila je 20. marta 1945. da se njen 21. armijski korpus povuče iz Sarajeva, sa istovremenim snažnim protivudarom na jugoslovensku 2. armiju oko Tuzle, što je trajalo do 1. aprila 1945. godine.

Nemačka ofanzivna aktivnost u Mađarskoj i u Jugoslaviji u prvim mesecima 1945. i držanje tako isturenog dela fronta u Jugoslaviji sa respektivnim snagama na jugoslovenskom ratištu, proizlazilo je iz strategijskog opredeljenja nemačke Vrhovne komande da se težište daljeg vođenja operacija prebaci sa sevemonemačkog strategijskog pravca, orijentisanog na liniji: Varšava-Berlin-Srednja Rajna, na južno brdovito i visokoplaninsko i teško prohodno zemljište Bavarske, Čehoslovačke, Mađarske (do Dunava), severozapadne Jugoslavije i severne Italije, na kojem je području trebalo dati odsudno rešenje borbe i, time, u perspektivi stvarati vreme za produžetak rata dok ne dođe do sukoba i nesuglasica između velikih sila u antifašističkoj koaliciji i proizvodnje teške vode za konstruisanje atomske bombe kao dva bitna faktora koji će uticati na dalji ishod rata.

Strategijska odbrana Trećeg Rajha, tog »poslednjeg bastiona« gradila se na čvrstom držanju zemljišnjih tačaka i položaja kao što su planinski masivi istočne Slovačke, reka Dunav od Estergona u Mađarskoj do Vukovara u Jugoslaviji, Sremski front, reka Drina i planinsko područje oko Sarajeva, Mostara i južne Like. Na tim položajima gradio se dubokoešelonirani i jakim snagama zaposednuti prvi pojas odbrane, sa slobodnim operativnim rezervama u dubini i izgradnjom novih pojaseva odbrane na najznačajnijim pravcima po dubini. Trebalo je sa prvog odbrambenog pojasa, što dalje od centra »bastiona«, držati protivnika i onemogućiti mu brzo

T i *A* [5]* Ljuboje Pajević, Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić »Sremski front«, Beograd, 1979, str.
J [1]^ 288-289.

Komandant 16. udarne divizije potpukovnik Marko Peričin - Kamenjar izdaje naređenje komandantima 1, 2. i 4. brigade

pristizanje u područje Bratislave, Beča i rejona Zagreb-Rijeka, te time osigurati dalje vođenje rata. Otuda su se Nemci tako žestoko borili protiv Crvene armije u Mađarskoj i protiv Jugoslovenske armije u Jugoslaviji u prvim mesecima 1945. godine, pa sve do kraja rata.

Za nemačku Vrhovnu komandu preostali deo neoslobođene teritorije Čehoslovačke, Mađarske, Jugoslavije i Austrija, bili su od velikog strategijskog značenja s obzirom na to da su na tim prostorima postojale još velike materijalne i ljudske rezerve bitne za dalje vođenje rata. Na prvom mestu to su bile strategijske sirovine, kao nafta, čelik, ugalj, žito i drugi prehrambeni artikli i si. Mađarska, neoslobođeni deo koji je bio pod fašističkom upravom Salašija, još je davao Nemcima 11 divizija sa 211.000 vojnika. Najvažnije je za Nemce bilo to što je Mađarska još davala oko 80% potreba nafte (veliki izvori kod Nađkanjiže i dr.). Radi toga nemački general Guderijan, tada načelnik Štaba nemačke Vrhovne komande kopnene vojske, piše da je »nafta Mađarske i nešto iz Austrije presudna za rat«.[6>]

Još je izrazitiju ulogu imala Austrija. Ona je u 1944. godini dala nemačkoj ratnoj industriji milion tona uglja, isto toliko čelika i 1,200.000 tona nafte. Na teritoriji Austrije nalazilo se više od 600 vojnih preduzeća pod zemljom, koja su mesečno davala Vermahtu 850 najsavremenijih tenkova i više od 1.000 artiljerijskih oruđa. Preko 120 preduzeća radilo je za nemačko vazduhoplovstvo i u prva tri meseca 1945. proizveli su 9.000 aviona i 17.000 avionskih motora. Na tome je radilo 351.000 zarobljenika i stranih radnika. Austrija je dala Hitlerovoj armiji 1,5 milion vojnika i 80 generala, a na austrijskoj teritoriji formirano je 35 nemačkih divizija, od čega su kao vojnici bili 60-80% Austrijanci; 15 tih divizija borilo se brotiv Crvene armije, a 10 protiv NOVJ.[7)]

Nemci su još maksimalno eksploatisali neoslobođeni deo jugoslovenske teritorije. Po njihovim Uputama i rukovodstvom u novembru i decem-

[6>] »Istorija Sovjetskog Saveza«, str. 193.
[7>] Isto, str. 188.

bru 1944. godine na teritoriji tzv. NDH formirali su 18 ustaško-domobranskih divizija, koje su oni naoružali i opremili. Današnja fabrika automobila TAM i glinica kod Maribora počele su se graditi u to vreme i za te potrebe.

Sve je to uslovljavalo da je nemačka Vrhovna komanda držala tolike snage u Mađarskoj i Jugoslaviji, i da se toliko angažovala na ovim područjima, krajnje uporno držeći posednutu teritoriju. Ona je čuvala svoje pozicije koje su imale strategijsko značenje za nastavljanje rata. Tek sagledavanjem uzajamnih korelacija frontova u Jugoslaviji i Mađarskoj, što je bilo uslovljeno strategijskim planom i idejom nemačke Vrhovne komande i namerama sovjetskog i našeg vrhovnog komandovanja da te namjere osujete krajem 1944. i početkom 1945. godine, može se dobiti prava i potpuna slika ratnog stanja na ovim prostorima. Tek na osnovu toga moguće je dati dobar odgovor na pitanje zašto nemačke trupe tako uporno i krajnje odsudno vode borbe u Jugoslaviji, i to u vreme kada je Crvena armija stigla na 80 km od Berlina i kada su zapadni saveznici slomili nemački front u Zigfridovoj liniji i Rajni i otvorili put prema Elbi (Labi), gde su se, prema odlukama sa Krima (Jalta) trebalo da sretnu i spoje sa Crvenom armijom.

Tolikog značaja za nemačku Vrhovnu komandu nije imao front u Italiji (koji je tada bio na liniji Bolonje). Na, razvoj događaja na frontu u Italiji po sebi je ispoljavao uticaj i na stanje na našem frontu. U meri u kojoj su saveznici doslednije ostvarivali vojnostrategijske zamisli i brže razbijali protivnika, u toj meri je i stanje za nas bivalo povoljnije. I obrnuto, kada su saveznici počeli da više biju političku nego vojnu bitku, nastupila je za nas nepovoljnija situacija.

OFANZIVA CRVENE ARMIJE PREMA BEČU

Nemačka ofanzivna dejstva u Mađarskoj i Jugoslaviji u prva tri meseca 1945. godine protiv jedinica Crvene armije i Jugoslovenske armije nisu bila »dugog daha«, bez obzira što su imala velike pretenzije. Ta dejstva su se izvodila na ograničenom prostoru i nesrazmemom snagom prema postavljenim ciljevima. Ipak je to bio maksimum koji su u tadašnjim uslovima Nemci mogli ispoljiti da bi bar za neko vreme odgodili pripremljenu završnu ofanzivu Crvene armije u Mađarskoj i Jugoslovenske armije u Jugoslaviji.

Sovjetska Vrhovna komanda je od kraja 1945. pripremala završnu ofanzivu u Panonskoj niziji za osvajanje Beča, poznatu kao bečka operacija. Ciljevi su bili radikalni. Najpre je trebalo razbiti nemačku Grupu armija »Jug« (koja se nalazila sevemo od Drave, u Mađarskoj i u Čehoslovačkoj) i ovladati rejonom Bratislava-Bmo-Beč-Nađakanjiža. Time bi se dovršilo oslobođenje Mađarske, i nemačke snage lišile mađarske nafte iz rejona Nađkanjiže, zauzeo bi se Beč, neposredno ugrozile južne oblasti Nemačke i kompromitovala nemačka koncepcija odbrane »poslednjeg bastiona«. Osim toga, uspehom na tim pravcima ugrozila bi se mnogobrojna nemačka vojna preduzeća na jugu Nemačke i oduzeo nemačkoj Vrhovnoj komandi južnonemački državni prostor sa Austrijom čime bi joj se oduzeli najvitalniji delovi od strategijskog značaja i bitno ugrozile mogućnosti daljeg vođenja rata. Time se bečka operacija ubraja u poslednje napadne

 operacije Crvene armije izvedene na južnom krilu strategijskog rasporeda.

tj. na pravcu gde se nisu mogle tako brzo pojaviti anglo-američke trupe iz seveme Italije, kao i one koje bi došle sa zapadnog fronta preko Bavarske. To je u političkoj konstelaciji završnog perioda drugog svetskog rata bilo značajno s obzirom na stalne težnje Čerčila da se svojim trupama pojavi u području Beča i Panonske nizije.

Prema prvobitnoj direktivi sovjetske Vrhovne komande od 17. februara, napad su istovremeno imali izvesti 2. i 3. ukrajinski front severno i južno od Dunava prema Bratislavi i Beču. Međutim, kada su Nemci 6. marta otpočeli protivofanzivu »Buđenje proleća«, a 3. ukrajinski front uvučen u žestoke odbrambene borbe, jedne od najžešćih koje je do tada vodio, došlo je do promena u sovjetskom planu bečke napadne operacije. Najpre, trebalo je odbranom severno od Blatnog jezera, na pravcu Nađkanjiža i na Dravi, slomiti napadnu moć nemačke vojske i, onda, u završnici toga, iz defanzive preći u ofanzivu prema Beču i Bratislavi.

Komandant Čehoslovačke brigade »Jan Žiška« Josip Ružička

Novu direktivu poslala je sovjetska Vrhovna komanda 9. marta, i tada su pred 2. i 3. ukrajinskim frontom postavljeni novi zadaci. Promena je izvršena u tome što glavni udar tada nanosi samo 3. ukrajinski front, mnogo južnije od ranije planiranog mesta proboja, u širem rejonu Sekešfehervara, sa pravcem nastupanja prema gradu Papo i Šopron. Za to je iz 2. ukrajinskog fronta dobio kao pojačanje 6. gardijsku oklopnu armiju i angažovao je svoju frontovsku rezervu - 9. gardijsku armiju iz rejona Kečkemeta. U direktivi stoji da se u napad ide ne kasnije od 15. do 16. marta 1945, i da se razbije nemačka grupacija severno od Blatnog jezera. Desno napada 2. ukrajinski front, ali sa manjim snagama južno od Dunava prema Deru. Kada se razbiju nemačke snage severno od Blatnog jezera, tek onda se pokreće levo krilo 3. ukrajinskog fronta, i to sovjetska 57. i bugarska 1. armija, koje nastupaju na prostoriji između Drave i Blatnog jezera prema industrijskom centru Nađkanjiža. Za koordinaciju dejstva 2. i 3. ukrajinskog fronta stigao je iz Vrhovne komande maršal Semjon Timošenko.[8)]

Ovako koncipirana sovjetska ofanziva u Mađarskoj morala je direktno uticati na nemačke pozicije u Jugoslaviji, a pojava snaga 3. ukrajinskog fronta u rejonu Beč-Grac, neposredno bi ugrozila nemačke snage koje su operisale u Jugoslaviji, jer bi im odstupni pravci bili presečeni. Događaji u Mađarskoj neminovno bi uticali na manevar nemačkih snaga i vreme zadržavanja na pojedinim položajima u Jugoslaviji, a imalo bi uticaja i na držanje njihovih snaga u sevemoj Italiji.

Još od kraja 1944. godine Jugoslovenska armija počela je sa pripremama za završnu ofanzivu oslobođenja Jugoslavije. Pripreme su trajale do

[8)] Isto, str. 193-194.

druge polovine marta 1945. godine. U strategijskom planu ofanzive Jugoslovenske armije težište je na desnom krilu strategijskog rasporeda - na 1. i 3. armiji, a ciljevi su bili uništenje ili zarobljavanje neprijateljeve balkanske grupacije i izbijanje na zapadnu granicu Jugoslavije sa oslobođenjem svih etničkih jugoslovenskih teritorija. U ofanzivu je trebalo da krene prvo jugoslovenska 4. armija na frontu u Lici, čiji se strategijski front nalazio isturen oko 300 km na zapad u odnosu na ostale armije, i bio u visini isturenog dela sovjetskog fronta južno od Blatnog jezera i postavljen koso u odnosu na liniju fronta savezničkih snaga u Italiji koje su bile na liniji Bolonje.

Koordinacija operacija Jugoslovenske armije i 3. ukrajinskog fronta izvršena je u susretu maršala Tita i komandanta 3. ukrajinskog fronta maršala Tolbuhina, a pojedinosti su usklađene na sastanku maršala Tolbuhina i njegovih potčinjenih sa komandantom jugoslovenske 3. armije, generallajtnantom Kostom Nadom u Sigetvaru, u martu 1945. godine.[9]*

Ispred ofanzivne grupacije 2. i 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj i Jugoslovenske armije na jugoslovenskom ratištu, nalazile su se brojčano približno jednake nemačke snage. Ispred Jugoslovenske armije bile su brojčano veće ukupne neprijateljske snage, međutim ukupne neprijateljske snage ispred Jugoslovenske armije bile su brojnije jer je u sastavu tih snaga bila i dosta brojna kvislinška grupacija. Kada je 20. marta Jugoslovenska armija počela završnu ofanzivu, ispred nje je bilo sedam nemačkih armijskih korpusa sa 26 divizija, odnosno oko 450.000 vojnika, kao i 18 ustaško-domobranskih divizija, oko 230.000 kvislinga, ili svega neprijateljevih 44 divizije, 13 samostalnih brigada i 50 pukova, ukupno oko 680.000 vojnika.[10]* U isto to vreme, ispred 2. i 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj nalazilo se 431.000 nemačkih vojnika u sastavu 31 divizije, od čega je 11 oklopnih.[111]

Nema se tačnih podataka iz kojih bi se videlo kolika je bila ukupna sovjetska grupacija u Mađarskoj, jer se tu nalazio kompletan 3. ukrajinski front sa 43 divizije (od čega je 37 sovjetskih i 6 bugarskih), 407.000 vojnika, 6.800 topova i minobacača, 407 tenkova i samohotki i 965 aviona, kao i delovi 2. ukrajinskog fronta - 46. pešadijska i 6. gardijska oklopna armija i 2. gardijski mehanizovani korpus.[121]

Za završnu ofanzivu Jugoslovenska armija je angažovala u prvom strategijskom ešelonu - 4 armije, 13 korpusa, 49 divizija, 103 tenka, 4.786 topova i minobacača, 217 aviona, a na Jadranu 240 raznih vrsta ratnih brodova, ukupno oko 500.000 boraca. Na ostalim zadacima završne ofanzive obezbeđenja slobodne teritorije i granica nove Jugoslavije, bilo je tada angažovano oko 200.000 boraca, odnosno 13 divizija i druge jedinice Korpusa narodne odbrane i vojnopozadinski organi. Ukupno je Jugoslovenska armija angažovala - 4 armije, 13 korpusa, 62 divizije, 263 brigade, 9 pukova i 63 partizanska odreda i druge jedinice, ukupno oko 700.000 boraca, dakle grupacija koja će krajem rata narasti na oko 800.000 boraca i rukovodilaca.[13']

Nema se, takođe, ni pouzdanih podataka iz kojih bi se videlo da li je sovjetska Vrhovna komanda oba vestila maršala Tita da će ofanziva nje-

[91] Ljuboje Pajević i dr. n.d. strana 293.
[10]) Nikola Anić, Sekula Joksimović i Mirko Gutić, »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, Beograd, 1982, str. 537.
»Istorija Sovjetskog Saveza«, str. 193.
[12]> Isto, str. 185.
[13]> Nikola Anić i dr. n.d. str. 537.

nih trupa u Mađarskoj početi najkasnije 15. ili 16. marta, i to u situaciji kada punim intenzitetom traje nemačka protivofanziva »Buđenje proleća«. Nemci nisu očekivali tu sovjetsku ofanzivu, radi čega se glavna nemačko-mađarska grupacija nalazila u napadnom operativnom poretku, što je proizlazilo iz plana i ciljeva protivofanzive, tako da su nemačke snage bile plitko raspoređene,[14]' a to je uticalo na tok i razmere sovjetske ofanzive.

Na jugoslovenskom ratištu glavne nemačke snage bile su u strategijskoj odbrani, ali raspoređene na celoj dubini od prve linije fronta do zapadnih granica Jugoslavije, u više-manje, pasivnom iščekivanju napada Jugoslovenske armije, koji je počeo 20. marta u Lici. Znači, završna ofanziva Jugoslovenske armije počela je četiri dana kasnije od sovjetske ofanzive u Mađarskoj. Linija razgraničenja bila je reka Drava od Donjeg Miholjca do Ptuja i Maribora. Time se raspored nemačke 2. oklopne armije iz Grupe armija »Jug« na prostoriji između Drave i Mure i u Prekomurju uvlačio na teritoriju Jugoslavije, pa će se tamo pojaviti snage levog krila 3. ukrajinskog fronta. Linija razgraničenja vođenja završnih operacija između jugoslovenske 3. armije i sovjetskog 3. ukrajinskog fronta na reci Dravi ustavila je u stvari, da se jedan mali deo jugoslovenskog ratišta (najsevemijeg) našao poslednjih dana rata u operativnoj zoni levog krila 3. ukrajinskog fronta, ali na kojoj su teritoriji operisale i jedinice 4. operativne zone Glavnog štaba Slovenije i jedinice Glavnog Štaba Hrvatske. Na toj teritoriji takođe je funkcionisao i sistem revolucionarne vlasti - narodnooslobodilačkih odbora i Oslobodilne fronte Slovenije. Ovu vlast su priznavale i sa njima sarađivale jedinice i ustanove 3. ukrajinskog fronta, iako je bita pokušaja bugarske 1. armije da u Međumurju zaobiđu naše i uspostave svoje organe vlasti u čemu su sprečeni.

PORAZ NEMAČKE VOJSKE U MAĐARSKOJ I AUSTRIJI

Završna sovjetska ofanziva u Mađarskoj počela je u poslepodnevnim časovima 16. marta 1945. godine na prostoru severno od Blatnog jezera, u vreme dok je još trajala nemačka operacija »Buđenje proleća«. Glavni napad izveden je na desnom krilu 3. ukrajinskog fronta prema Sekešfehervaru, uz pokretanje snaga na centru četiri dana kasnije (20. marta) istočno od Blatnog jezera. Udar je izveden po najjačoj nemačkoj grupaciji u Mađarskoj - 6. oklopnoj i 6. pešadijskoj armiji, čije su snage bile i najopasnije u protivofanzivi »Buđenje proleća«. U ofanzivi učestvuje i levo krilo 2. ukrajinskog fronta, južno od Dunava, prema Deru - 17. i 18. marta. Nešto kasnije pokreće se i desno krilo 2. ukrajinskog fronta severno od Dunava. U početku je levo krilo 3. ukrajinskog fronta - 57. sovjetska i bugarska 1. armija, mirovalo južno od Blatnog jezera do reke Drave.

Prva etapa sovjetske ofanzive u Mađarskoj obuhvata dejstva od 16. do 20. marta kad je probijen nemački front na celoj širini od Blatnog jezera do Dunava i izbijanje na reku Rabu, stvarajući time ustave za gonjenje neprijatelja i napad na Beč. Nakon 13 dana neprekidne ofanzive, glavna udarna grupacija 3. ukrajinskog fronta uspela je - koristeći se početnim iznenadnim napadom - probiti front nemačke 6. oklopne i 6. pešadijske ar-

[141] O organizaciji nemačke odbrane u Mađarskoj vidi »Drugi svetski rat - Pregled ratnih operacija«, Beograd, 1970, tom V, str. 148.

mije i zauzeti Sekešfehervar, ali nisu uspeli okružiti i uništiti nemačku grupaciju istočno od Blatnog jezera. Razloga ima više, a najviše radi »slabog efekta ratnog dejstva na nemačke položaje radi nestašice municije, slabog nastupanja, pomanjkanja tenkova i kasnog uvođenja u borbu 6. gardijske oklopne armije, koja je uvedena tek 19. marta, sa tri dana zakašnjenja.«[15]* Veći uspeh postiglo je levo krilo 2. ukrajinskog fronta koje je na području Estergona do 27. marta okružilo i uništilo delove nemačke 6. pešadijske i mađarske 3. armije, i onda krenulo prema Đeru, sutradan (28. marta) stiglo na reku Rabu, i otvorilo put prema Bratislavi i Beču.

Za to vreme, nastavljajući ofanzivu, glavne snage 3. ukrajinskog fronta vode žestoke borbe za Bakonjsku šumu i kod Vesprema, čijim je zauzimanjem probijen nemački front u Mađarskoj i tada se širokim frontom krenulo prema reci Rabi. Ova reka je 28. marta forsirana iz pokreta i to pošto su prethodno zauzeti gradovi Papu i Devečer i nakon izbijanja na zapadni deo Blatnog jezera.

Ovim su jedinice 2. i 3. ukrajinskog fronta do 29. marta izborile strategijsko rešenje bitke za Mađarsku, probile nemački front i stvorile uslove za nastavljanje brzog nastupanja prema Bratislavi i Beču. Glavni udar usmeren je preko Šoprona na Bečko Novo Mesto, a ne na uski pojas između reke Dunava i Nežiderskog jezera, gde su ga Nemci očekivali. To je bilo novo strategijsko iznenađenje za nemačku Vrhovnu komandu, čije su posledice bile brzo oslobođenje Beča. U prvoj etapi sovjetske ofanzive u Mađarskoj, stvoreni su i uslovi da se tada pokrene u borbu i levo krilo 3. ukrajinskog fronta između Drave i Blatnog jezera prema Nađkanjiži.

Na prostoriji između Drave i Blatnog jezera nalazila se nemačka 2. oklopna armija iz Grupe armija »Jug«, koja je naročito branila prilaze izvorima nafte oko Nađkanjiže, gde su se koncentrisale glavne snage 22. i 68. armijskog korpusa. Komandant 3. ukrajinskog fronta, maršal Tolbuhin, svojom direktivom od 25. marta naredio je sovjetskoj 57. i bugarskoj
1. armiji da najdalje do 29. marta otpočnu napad, zauzmu Nađkanjižu i produže dejstva prema jugoslovensko-mađarskoj granici. U tome ih je pomagao 5. gardijski konjički korpus dejstvujući zapadno od Blatnog jezera prema Nađkanjiži. Desno je ofanzivu nastavljala sovjetska 27. armija i time od severa obezbeđivala napad na Nađkanjižu. Uz reku Dravu, prema Nađkanjiži nastupala je bugarska 1. armija koja je u svom sastavu imala
3. i 4. armijski korpus sa 3, 8, 10, 11, 12. i 16. divizijom, oko 100.000 vojnika.[16]' Bugarska 1. armija izvodila je napad sa 8, 10, 12. i 16. divizijom, dok je na Dravi u defanzivi držala 4. armijski korpus sa 3. i 11. divizijom i manjim delovima iz 8. i 10. pešadijske divizije.[171] Napad je trebalo da počne ujutro 29. marta 1945. godine.

Na jugoslovenskom ratištu u to vreme jugoslovenska 4. armija počela je završnu ofanzivu Jugoslovenske armije na frontu u Lici i do 28. marta probila nemački front u istočnoj Lici i oslobodila Bihać, te tako prodrla duboko i odbranu neprijatelja i time se još više isturila napred prema zapadnim granicama Jugoslavije. Pojavom glavnine 4. armije i 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske u rejonu Bihaća i Karlovca, potpuno je ugrožen strategijski raspored Nemaca u dolini Bosne i na frontu u Sremu i Dravi,

[15]> Isto, str. 150-152.
[16]> »Otečestvena vojna na Blgarija 1944-1945«. Zbornik dokumenata, Sofija, 1980, treći tom. Str. 381-385.
[17]> Isto, str. 385.

radi čega su tamo Nemci poslali svoju rezervu - 104. lovačku diviziju. Narednih dana 4. armija izvodi drugu etapu ličko-primorske operacije prema Gospiću, Otočcu i Senju, što je dovelo do potpunog proboja nemačkog fronta u Jugoslaviji na levom krilu nemačkog strategijskog rasporeda i otvaranja puta za dejstvo prema Rijeci i Trstu.

Kod Sarajeva je otpočela ofanziva grupe korpusa -2, 3. i 5. korpus JA koja će ubrzo dovesti do oslobođenja Sarajeva i do pokretanja u napad
2. armije, koja se tada morala braniti od napada 45.000 nemačko-ustaških vojnika, kada je nemačka 117. divizija stigla na nekih desetak kilometara od Tuzle. Na frontu kod Bolmana jugoslovenska 3. armija odbila je nemačke snage i bacila ih preko Drave, pripremajući se za ofanzivu. Na frontu u Sremu 1. armija se priprema za poslednju ofanzivu. Nemci izvode ofanzivna dejstva protiv 9. slovenačkog korpusa u zapadnoj Sloveniji, čiji je napad zaustavljen početkom aprila.

Tako je od sredine marta do kraja marta 1945. počela i uspešno završena prva etapa sovjetske ofanzive u Mađarskoj, dok se u Jugoslaviji pokrenula 4. armija, probila nemački front u Lici i otvorila perspektivu za dalja uspešna ofanzivna dejstva prema zapadnoj granici Jugoslavije, a borbe kod Sarajeva uspešno se izvode u korist Jugoslovenske armije.

Druga etapa sovjetske ofanzive u Mađarskoj obuhvata borbe koje su vođene od 29. marta od 4. aprila, kada je potpuno oslobođena Mađarska, onda prebacivanje borbenih dejstava na teritoriju Austrije i uspešan završetak bečke operacije sa zauzimanjem Beča 13. aprila 1945. godine.

Glavna grupacija 3. ukrajinskog fronta, čiju udarnu snagu predstavlja
6. gardijska oklopna i 9. gardijska pešadijska armija, forsirala je iz pokreta reku Rabu, zauzela Šopron, a onda i Bačko Novo Mesto, i obuhvatala Beč sa zapadne strane, i tako se spojila na Dunavu (zapadno od Beča) sa 46. sovjetskom armijom 2. ukrajinskog fronta koja je nastupala posle Đera na otvoru između Nežiderskog jezera i Dunava, pa južno od Bratislave, obuhvatajući od istoka i severa Beč. Bitka za Beč trajala je nekoliko dana i pobedonosno se završila 13. aprila oko 14 časova. Nemačka 6. oklopna armija Grupe armija »Jug« odbačena je sevemo od Beča, dok se 6. pešadijska armija rokirala jugozapadno od Bečkog Novog Mesta. Preostale mađarske fašističke divizije potpuno su uništene, a nemačka 2. oklopna armija pretpočinjena je Štabu Grupe armija »E«, general-pukovnika Aleksandera Lera. Razbijenu Grupu armija »Jug« nemačka Vrhovna komanda preimenovala je u Grupu armija »Austrija«, i postavila joj za komandanta general-pukovnika Rendulica, koji je doveden iz Finske sa dužnosti komandanta 20. planinske armije.

Centralne i levokrilne jedinice 3. ukrajinskog fronta prodirale su prema Gracu i Nađkanjiži. Polovinom aprila one su izbile na istočne Alpe, gde je dalje nadiranje bilo zaustavljeno. Jedinice sovjetske 57. armije, posle osvajanja Nađkanjiže, nastavile su nastupanje i prešle jugoslovensko-mađarsku granicu, stupile u Prekmurje i 3. aprila, zajedno sa slovenačkim partizanima 4. operativne zone, oslobodile Mursku Subotu. Sledećeg dana sovjetske i naše jedinice izbile su na reku Muru i tu prešle u odbranu. Bugarska 1. armija, sa 3. armijskim korpusom, posle učešća u borbi za Nađkanjižu, prešla je jugoslovensko-mađarsku granicu i upala u Međumurjc sa delovima Crvene armije. Na liniji Ormož, istočne padine Slovenskih gorica, Ljutomer, reka Mura, nemačka 2. oklopna armija, sa 22. korpusom između Drave i Mure i 68. korpusom na Muri, zaustavila je dalje nastu- 32 1

panje sovjetske 57. i bugarske 1. armije. Pokušaji da se savlada nemački otpor posle 8. aprila nije uspeo, te su te jedinice ostale na liniji na koju su stigle. Sovjetska Vrhovna komanda naredila je 13. aprila da centralne i levokrilne jedinice 3. ukrajinskog fronta na dostignutim linijama pređu u odbranu, a u slučaju nemačkog odstupanja, da se nastave dejstva prema Gracu.[18)]

Time je uspešno sprovedena bečka napadna operacija, koja sa strategijske tačke gledišta, pored neposrednog ugrožavanja južnih oblasti Nemačke, potpunog kompromitovanja odbrane »poslednjeg bastiona«, povoljno je uticala na operacije Jugoslovenske armije i pomogla operacijama anglo-američkih snaga u sevemoj Italiji.

U drugoj etapi sovjetske ofanzive u Mađarskoj i borbi oko Beča, na jugoslovenskom ratištu, 15. aprila 1945. Jugoslovenska armija završila je prvu etapu svoje ofanzive u kojoj je probijen nemački strategijski front na celoj njegovoj dužini, od Drave, preko Srema i istočne Bosne, do obala Jadrana. Jugoslovenska 4. armija nalazila se pred nemačkim frontom blizu Rijeke, duboko se uklinila u sistem nemačkog strategijskog rasporeda daleko na zapad, i time potpuno natkrilila nemačke snage u dolini Save i Drave i otvorila mogućnost za manevar prema dolini Soče, a onda, za okretanje na sever prema Celovcu, isturajući se tako daleko na zapad i stvarajući uslove za potpuno kompromitovanje nemačke odbrane na preostalom delu jugoslovenskog ratišta, u visini prema sovjetskim snagama na području Grac-Beč.

Ostale snage, 1, 2. i 3. armije uspešno su završile proboj nemačkog fronta i do 15. aprila približile se liniji Brod-Đakovo-Našice, te stvorile uslove za nastavljanje nastupanja Podravinom i Posavinom prema zapadu. Na desnom krilu 3. armija JA uzvodno rekom Dravom paralelno sa divizijama 3. armije, nastupale su snage bugarskog 4. armijskog korpusa.

Svojim dejstvom Jugoslovenska armija uspešno je obezbeđivala levi bok sovjetskih snaga u ofanzivi prema Beču i Gracu. Tokom cele završne ofanzive Jugoslovenske armije, od 20. marta do 15. maja 1945, nijedna nemačka operativna jedinica nije se mogla prebaciti sa jugoslovenske teritorije u Mađarsku i Austriju. One su na jugoslovenskom ratištu i uništene, odnosno prisiljene na kapitulaciju. Time je Jugoslovenska armija u potpunosti izvršila svoj zadatak - uništenje nemačke balkanske grupacije i kvislinga, i time opravdala poverenje koje je dobila od velikih saveznika, na samostalnom delu strategijskog fronta u konačnom jurišu na nacističku Nemačku u proleće 1945. godine.

[18)] »Istorija Sovjetskog Saveza«, str. 214. »Drugi svetski rat - pregled operacija«, tom V, str. 161. »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945«. Ljubljana, 1976, str. 941. Prema podacima iz te knjige, na području Prekmuija sovjetska 57. armija imala je 600 poginulih. Isto delo, str. 941.

OPERACIJE ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE 20. III —15. V 1945.

Pregled gubitaka 3. armije

Diplomirani istoričar, Anka Petrović

Tabelarni pregled prikazuje gubitke u ljudstvu 3. armije za svaki mesec posebno na čitavom frontu. U fondovima potčinjenih divizija i samostalnih brigada nije bilo kompletno sačuvanih operacijskih dnevnika i operativnih izveštaja pa su za utvrđivanje podataka uglavnom korišćeni mesečni i drugi tabelarni pregledi o izvedenim operacijama, akcijama i gubicima. Arhivski fond 3. armije ne raspolaže operacijskim dnevnikom.

U tabele su unesene samo divizije odnosno samostalne brigade koje su imale gubitaka u periodu od 1. 1. do 15. 5. 1945. godine.

GUBICI 3. ARMIJE

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—31. januar	16. divizija	294	730	71	AVII, NOR, k. 293, reg. br. 12-3/3.
	36. divizija	174	738		k. 293, reg. br. 12-3/3.
	51. divizija	186	329	98	k. 293, reg. br. 12-3/3.
	12. divizija 6. korpusa	96	222	58	k. 883, reg. br. 6-2.
	40. divizija* 6. korpusa	183	545	11	k. 1293, reg. br. 7-2; k. 486, reg. br. 25-2/2; k. 1293, reg. br. 5-3/2.
	Art. brigada 6. korpusa	8			k. 488, reg. br. 12-1.
	32. divizija 10. korpusa	60	281	21	k. 293, reg. br. 2-2/3.
	33. divizija 10. korpusa	103	413	29	k. 293, reg. br. 2-3/3.
	1. zagorska brigada	23	138	8	k. 293, reg. br. 2-7/3.
	Istočna grupa odreda	12	17		k. 557, reg. br. 30-1/3.
	S v e g a :	1139	3413	296	

* Podaci o gubicima 8. I. na Pitomači uzeti su iz izveštaja k. 486, 25-2,, jer u zbirnom izveštaju k. 1293, 7-2 stoje drugačije cifre.

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—28. februar	16. divizija	68	86	89	AVII, NOR, k. 293, reg. br. 12-2/3.
	36. divizija	66	200	78	k. 293, reg. br. 12-2/3.
	51. divizija	106	165	295 i nest. dezer.	k. 293, reg. br. 12-2/3.
	12. divizija 6. korpusa	178	263	124	k. 883, reg. br. 6-2.
	40. divizija 6. divizija	67	317	93	k. 1293, reg. br. 11-2.
	32. divizija 10. korpusa	39	257	18	k. 293, reg. br. 21-10/3.
	33. divizija 10. korpusa	70	321		k. 293, reg. br. 21-9/3.
	Stab istočne grupe odreda 10. korpusa	2	7	3	k. 293, reg. br. 21-7/3.
	S v e g a :	5 9 6	1616	700	

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—31. mart	16. divizija	287	958	106	AVII, NOR, k. 954, reg. br. 1-6/3.
	36. divizija	52	253		k. 1242, 1-14/3.
	51. divizija	286	1061	23	k. 590, reg. br. 23-6.
	12. divizija 6. korpusa	60	202	24	k. 883, reg. br. 6-2.
	40. divizija 6. korpusa	69	199	36	k. 1293, reg. br. 26-2, reg. br. 37-2.
	32. divizija* 10. korpusa	74	363	74	k. 1194, reg. br. 16-9.
	33. divizija* 10. korpusa	41	265	29	k. 1208, reg. br. 21-3.
	S v e g a :	8 6 9	3271	292	

- 10. korpus je od 27. marta do 16. aprila i od 7. do 15. maja bio van sastava 3. armije. Gubici iz navedenog perioda nisu uneseni u ovaj pregled.

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—30. april	16. divizija	351	1538	98	AVII, NOR, k. 954, reg. br. 1-11/4.
	36. divizija	387	1939	106	k. 1242A, reg. br. 1-38/4.
	51. divizija	330	1314	139	k. 1396A, reg. br. 21-4.
	12. divizija 6. korpusa	131	519	115	k. 883, reg. br. 6-2.
	40. divizija 6. korpusa	39	170		k. 1293, reg. br. 26-2.
	32. divizija* 10. korpusa	78	372		k. 1192, reg. br. 26-1/2.
	33. divizija* 10. korpusa	67	337	23	k. 1208, reg. br. 21—3.
	17. divizija**	50	205	8	k. 293, reg. br. 13-27/3-1.
	S v e g a :	1433	6394	489	

* Od 1. do 16. aprila 10. korpus se nalazi van sastava 3. armije. Gubici iz toga perioda nisu uneseni u ovaj pregled.

** U sastavu 3. armije od 21. aprila do 17. maja. Prikazani gubici su nastali od 21. aprila do 1. maja zaključno.

Period dejstva	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1945.					
1.—15. maj	16. divizija	140	652	37	AVII, NOR, k. 954, reg. br. 1-5.
	36. divizija	77	236	68	k. 1242A, reg. br. 1-9/5, reg. br. 1-11/5.
	51. divizija	175	637	47	k. 293, reg. br. 22-1/3-1
	12. divizija 6. korpusa	44	168	6	k. 883, reg. br. 6-2.
	40. divizija	3	35		k. 1293, reg. br. 26-2.
	32. divizija* 10. korpusa	19	83		k. 1192-1, reg. br. 2-8.
	33. divizija* 10. korpusa	16	85		k. 1208-1, reg. br. 42-2.
	17. divizija**	194	516	94	k. 293, reg. br. 13-43/3-1; 13-44/3-1; 18-32/3-1; k. 983, reg. br 14-5; 15-5.
	S v e g a :	668	2482	158	
	Ukupno svega:	4705	17176	1935	

* Od 7. do 15. aprila 10. korpus se nalazi van sastava 3. armije, gubici iz toga perioda nisu uneseni u ovaj pregled.
** Gubici nastali 1. maja nalaze se u tabeli za april.

Ofanziva
Četvrte armije

ŠTAB IV.ARMIJE
JUGOSLAVENSKE ARMIJE
Op.Br. 2
18. marta 1945 god. u 12.oo časova
Položaj

МНО. ФНРЈ.
АРХИВ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
Бр. Рег. 1-42/4
К. 3/2

Z A P O V J E S T

/ Sekcije:1.loo.ooo Knin,Novigrad,Gospić,Bihać - jug.izr- /

1. Podaci o neprijatelju: Neposredno ispred fronta IV.Armije nalaze se 373,392 legionarska i lo i ll ustaška divizija.Za intervenciju neprijatelj bi mogao upotrebiti djelove posade u Bihaću,Gospiću, Otočcu i Ogulinu,ali će mu ovo biti otežano obzirom na dejstvo jedinica IV.Korpusa u njegovom zaleđu.
   Upadom na oslobođeni teritorij Like sa snagama iz Lapca,Bihaća, Gospića i Otočca neprijatelj ima namjeru:
   a/ da poveže svoje snage u dolini Une sa snagama u Gospiću i Otočcu,
   b/ da obrazuje front u Lici na liniji: Lapac - Udbina - Gospić sa namjerom da izbjegne opkoljavanje istaknutih garnizona Lapac - Nebljusi i Gospić - Perušić.
2. Naše snage: XIX,XX,XXVI divizija,XI Korpus,tenkovska i artiljerijska brigada i inžinjerska brigada.
   Pravcem Slunj - Vaganac - Bihać dejstvuju snage IV.Korpusa.
3. Naš zadatak: Armija prelazi u napad sa zadatkom da u sadejstvu sa snagama IV.Korpusa oslobodi Liku i deo Hrvatskog Primorja i stvori uslove za daljnja napredovanja u pravcu sjevero - zapada.
   Bliži zadatak Armije je uništenje neprijateljskih snaga na prostoriji Lapac - Nebljusi i Udbina - Korenica i spajanje sa snagama IV.Korpusa na Prijeboju.
   Po izvršenju bližeg zadatka Armija će izvršiti pregrupisanje snaga u cilju likvidacije neprijateljskih garnizona na prostoriji Perušić - Gospić - Karlobag.
   Bliži zadatak Armije izvršiće se obuhvatnom operacijom sa opštim pravcem napada:
   Lijeva kolona: Udbina - Korenica u cilju proboja i
   Desna kolona: Lapac - Bihać,opkoljavajući garnizon u Lapcu.

N A R E Đ U J E M :

I.Avijacija. Sastav: savez.lovci i srednji bombarderi dodjeljivati će se prema potrebi.

U pripremnoj fazi:
Izviđa komunikacije pred frontom Armije u cilju kontrole i prikupljanja podataka o živosti i vrsti saobraćaja na istim.
Izviđa i fotografiše neprijateljske utvrđene položaje na pravcu napada Armije za potrebe štaba i upotrebu bombarderske avijacije.Naročitu pažnju obratiti na komunikaciju i prostor Udbina - Korenica - Prijeboj.
Napada radi uznemiravanja ili i uništavanja neprijateljska uporišta i garnizone u oblasti Like a naročito u dolini r. Une.
Štiti patroliranjem tokom dana razvoj naših trupa.

U prvoj fazi borbe:
Izviđa komunikacije pred frontom Armije u cilju otkrivanja, prikupljanja i pokreta neprijateljske rezerve,artiljerije i motorizacije,a naročito na otsjeku iz Lapca i Udbine,izviđa neprijateljske prednje položaje Drenova Glava/k.614/ - Obljaj/k.661/ - s.Pavičići u cilju pronalaženja neprijateljskih položaja i rezervi.

*/.

Zapovest Štaba 4. armije za početak ofanzive, 18. mart 1945.

Operacije Četvrte armije na primorskom pravcu[1]

General-pukovnik Boško Šiljegović[2]

U završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije, marta 1945. godine 4. armija je dobila izuzetno značajan i delikatan političko-strartegijski zadatak - osloboditi Istru, Slovenačko primorje i Trst. U razgovorima između druga Tita i feldmaršala Aleksandera, krajem februara u Beogradu, dogovoreno je da jedinice 4. armije prve otpočnu operacije prema Lici, Gorskom kotaru i Kvarnerskim otocima, da time privuku na sebe nemački 97. armijski korpus iz Istre i Slovenačkog primorja i olakšaju ofanzivu anglo-američkih trupa u sevemoj Italiji. Feldmaršal Aleksander je obećao da će snagama predviđenim za tu operaciju pružiti materijalnu pomoć.

Pred frontom 4. armije koja je na dan formiranja imala oko 70.000 boraca, nalazile su se dvostruko jače neprijateljeve snage: dva kompletna nemačka korpusa (15. brdski i 97. armijski) i mnoštvo kvislinških jedinica. Ta činjenica i priroda dobijenog zadatka uslovili su i osnovnu operativnu ideju ofanzive: neprijatelja ne potiskivati frontalnim dejstvima, već lomiti njegovu odbranu i uništavati živu silu primenom operativno-taktičkih postupaka (obuhvata, obilazaka, ubacivanja i gonjenja) koji daju najveće efekte i koji omogućavaju najbrže prodiranje naših snaga ka severozapadnim granicama zemlje. To je podrazumevalo i energična dejstva jedinica u pozadini neprijateljevog rasporeda i usklađivanje njihovih operativno-taktičkih postupaka sa prodorom 4. armije.

OPERACIJSKI PLAN 4. ARMIJE

Početkom marta 1945. godine Štab 4. armije definitivno je utvrdio plan napadnih operacija, čija se osnovna ideja sastojala u sledećem: glavnin snagama Armije probiti front u Lici, a zatim energičnim dejstvima izvršiti prodor ka severozapadu i osloboditi Istru, Slovenačko primorje i Trst. Glavni udar naneti pravcem: Gospić - Otočac - Senj - Rijeka - Trst. Jedinicama 4. armije najaktivnije će sadejstvovati naše snage u neprijate-Ijevoj pozadini.

Ofanziva je izvedena u dve uzastopne operacije. Prva, ličko-primorska, trajala je od 20. marta do sredine aprila i u njoj je uništena glavnina nemačkog 15. brdskog korpusa, a oslobođeni su Lika, Gorski kotar i Hrvatsko primoije. Druga, riječko-tršćanska, predstavljala je nastavak prethodne, a trajala je do ostvarenja strategijskog zadatka - oslobođenje Istre,

[1] Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2] Pukovnik. Politički komesar 4. armije.

Slovenačkog primorja i Trsta, izbijanja u dolinu Soče i u Korušku i razbijanja i zarobljavanja glavne neprijateljeve grupacije na toj teritoriji.

Na primorskom krilu fronta 4. armije dejstvovala je i Jugoslovenska mornarica sa oko 14.000 ljudi, 74 naoružana broda i patrolna čamca, 24 parobroda i oko 300 motornih jedrenjaka i pomoćnih brodova razne veličine i namene. Mornarica je dobila složen zadatak - obezbediti sadejstvo sa jedinicama 4. armije u ostrvskom i obalskom području i organizovati snabdevanje i dotur morem iz pozadine na front. Za neposredno sadejstvo sa jedinicama 4. armije određena je Pomorska komanda sevemog Jadrana, ojačana svim raspoloživim sredstvima Mornarice, koja je operativno potčinjena Štabu Armije. Za oslobođenje ostrva razrađeni su posebni planovi. Prema tim planovima, Pomorska komanda sevemog Jadrana (Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornaričke pešadije) trebalo je da sadejstvuje jedinicama 4. armije prilikom izvođenja desanata na ostrva Pag, Rab, Krk, Cres i Lošinj i prilikom iskrcavanja na istočnu obalu Istre.

Dejstva 4. armije u završnim operacijama podržavala je i avijacija iz sastava balkanskog vazduhoplovstva (Balkan Air Force - BAF). Naime, 1. i 2. eskadrila NOVJ bile su u sastavu 281. vinga BAF kao 352. i 351. »Jugoslav skvadron« i dejstvovale isključivo na jugoslovenskom ratištu. Pored njih, u vazduhoplovnoj podršci učestvovala su i tri britanska skvadrona 281. vinga. Naše eskadrile, iako naoružane relativno zastarelim tipovima aviona »spitfajer« i »hariken MK IV«, zahvaljujući požrtvovanju i zalaganju tehničkog osoblja i hrabrosti pilota, bile su uvek na prvom mestu po koeficijentu iskorišćenja aviona.

Radi sadejstva sa jedinicama 4. armije, Glavni štab NOV Hrvatske naredio je sredinom marta Štabu 4. korpusa da odmah uspostavi radio-vezu sa Štabom Armije i da grupiše 7. i 8. diviziju na prostoru Rakovica - Cazin - Slunj, a deo snaga 34. divizije da prebaci iz Pokuplja u Baniju, radi osiguranja dejstva 7. i 8. divizije od neprijatelja iz tamošnjih garnizona.

LIČKO-PRIMORSKA OPERACIJA

Ličko-primorska operacija je otpočela 20. marta u 6 sati. U prvoj etapi, do 28. marta, jedinice 4. armije i 4. korpusa oslobodile su istočnu Liku i Bihać i neprijatelju nanele osetne gubitke. Oslobođenjem Bihaća, razbijanjem i gotovo potpunim uništenjem nemačke 373. legionarske i 10. ustaško-domobranske divizije, odbrambeni sistem nemačkog 15. brdskog korpusa bio je potpuno narušen. To je omogućilo jedinicama 4. armije da pristupe izvršavanju sledećih zadataka. Do 3. aprila armija se pregrupisala i 4. aprila ponovo prešla u napad. U drugoj etapi ona je probila front neprijatelja na liniji Vrhovine - Gospić - Karlobag - Pag.

Na desnom krilu armijskog rasporeda napadala je 19. udarna divizija. Ona je 4. i 5. aprila oslobodila Ramljane, Vrhovine, Gacko polje i izbila na položaje u neposrednoj blizini Otočca. U širem rejonu Perušića jedinice 13. udarne divizije napale su i razbile posadu garnizona i već 4. aprila oslobodile su Perušić.

Pred frontom 26. i 20. divizije, od Ličkog Osika do Brušana, nalazilo se nekoliko uporišta; najjače i najveće bilo je ono u rejonu Gospića. Energičnim dejstvima obe divizije i jedinica koje su ih podržavale oslobođeni su 4. aprila Lički Osik, Lički Novi i više drugih mesta, što je prisililo

razbijene i demoralisane neprijateljeve snage da se povlače prema Velebitu. Time je put prema Senju bio potpuno otvoren.

Jedinice 9. divizije, u sadejstvu sa snagama Pomorske komande severnog Jadrana, podržane britanskom eskadrilom aviona »spitfajer«, baterijom haubica i sa dva broda za artiljerijsku podršku, dejstvujući u priobalnom delu opštim pravcem, Lukovo Šugarje - Karlobag - Jablanac, oslobodile su 4. i 5. aprila Baške Oštarije, Karlobag i ostrvo Pag, i time omogućile snabdevanje jedinica 4. armije pomorskim putem.

Sadejstvujući snagama 4. armije, jedinice 7. divizije 4. korpusa izbile su 5. i 6. aprila širokim frontom na komunikaciju Ogulin - Brinje. Time su neprijateljeve snage u Lici odsečene od Karlobaga, a teritorije Gorskog kotara i Slovenije definitivno su povezane sa ostalom slobodnom teritorijom. Time je omogućen manevar u neprijateljevu duboku pozadinu, pravcem Drežnica - Jasenik - Lokve.

General-pukovnik Boško Šiljegović, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Oslobođenjem Otočca neprijatelj je odbačen na komunikaciju Žute Lokve - Senj, bez izgleda da se probije prema Karlovcu i Ogulinu. Manji delovi, koji su odstupali pred jedinicama 26. i Devete divizije, nisu imali nikakvog izgleda na uspešnu odbranu. Situaciju na tom pravcu mogla je da popravi jedino 237. divizija 97. armijskog korpusa, ali njeno angažovanje nije bilo predviđeno na operativnom području 15. brdskog korpusa. Nemačka 104. lovačka divizija odustala je 5. aprila od pokreta prema Otočcu i kretala se prema Karlovcu, vodeći teške borbe protiv jedinica Četvrtog udarnog korpusa.

U takvoj situaciji komandant nemačke 392. legionarske divizije, general-lajtnant Mikl (Mickl), zatražio je odobrenje od komandanta 15. brdskog korpusa generala Fena (Fehn) da se sa ostacima svoje divizije pod borbom povuče pravcem Novi - Crikvenica - Hreljin i spoji sa 97. armijskim korpusom. Taj predlog komandant 15. brdskog korpusa je energično odbio jer je još od ranije postojalo naređenje komandanta Jugoistoka da se ličko-gorski operativni pravac zatvori po svaku cenu zbog opasnosti od upada 4. armije u slobodan operativni prostor seveme Like i Gorskog kotara, odakle su se otvarali pravci za dejstvo na sve strane. Zbog toga je naredio da 392. legionarska divizija nastavi borbe na položajima na kojima se zatekla, a da Vratnik (kod Senja) drži po svaku cenu. Takvo naređenje komandanta 15^ korusa očigledno nije odgovaralo stvarnoj situaciji; išlo je na ruku ideji Štaba Armije da se neprijatelj uništi i obuhvatima i obilascima, a ne da se frontalno potiskuje na sledeće položaje.

Nastavljajući dejstva prema usvojenoj ideji manevra, Štab 26. divizije je odlučio da 9. aprila napadne neprijatelja u Senju u sadejstvu sa jedini-

cama 19. divizije. Već oko 9 sati jedinice 26. divizije izbile su u rejon Vratnika, pred spoljnu odbranu Senja, i u žestokoj borbi oslobodile su ga do 15 sati. U borbama za oslobođenje Senja dovršeno je uništenje nemačke 392. legionarske i l i . ustaško-domobranske divizije.[3]' Samo manji delovi uspeli su da se probiju ka Sušaku.

Za to vreme jedinice 9. divizije oslobodile su Jablanac (8. aprila), a četiri dana kasnije (12. aprila), u sadejstvu sa Pomorskom komandom severnog Jadrana, izvršile su desant na ostrvo Rab i oslobodile ga. Na desnom krilu 4. armije, 13 divizija je 10. aprila oslobodila Josipdol i Ogulin, a 13. aprila Tounj i Dubrave, i nastavila dejstva prema Generalskom Stolu.

Jedinice 4. udarnog korpusa su za to vreme obezbeđivale desno krilo 4. armije. Vodile su teške borbe protiv nemačke 104. lovačke divizije, a i protiv snaga u Primišlju, koje su imale zadatak da prihvate tu diviziju.

Oslobođenjem Novog i Crikvenice i izbijanjem na liniju Delnice - Lokve - Kraljevica - Rab, 4. armija je izvršila zadatak predviđen za ličko-primorsku operaciju. Gotovo u celini je uništen nemački 15. brdski korpus i oslobođeni su Lika, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, a i ostrva Pag i Rab. Time su stvorene mogućnosti za izvršenje krajnjeg zadatka - oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja i izbijanje u dolinu Soče.

Vazduhoplovna podrška operacije otpočela je zahtevom Štaba 4. armije da se izviđaju komunikacije Bosanski Novi - Gospić - Otočac - Ogulin i Otočac - Vrhovine - Babin Potok, i dejstvuje po uočenim ciljevima i vojnim objektima u Slunju, Kostajnici, Sisku, Karlovcu, Otočcu, Ogulinu, Gospiću, Ličkom Osiku i drugim mestima. Po meri nastupanja jedinica 4. armije, 1. i 2. eskadrila NOVJ dejstvovale su i po drugim objektima (Bihać, Žegar, Perušić, Cazin, Ostrožac, Pag, Krk, Lošinj, Cres, Sušak, i dr.).

Vazduhoplovna podrška operacije realizovana je sa oko 300 avio-poletanja 1. i 2. eskadrile NOVJ, ne računajući naprezanje drugih skvadrona 281. vinga BAF-a. Efekti dejstva su bili značajni, ali do sada nisu utvrđeni stvarni rezultati. Ako se ima u vidu da 1. eskadrila nije dejstvovala od 7. do 15. aprila, jer se u to vreme sa Visa prebazirala na aerodrom Prkos (kod Zadra), efekti dejstva avijacije bili su impresivni, naročito moralni i psihološki.

BORBA NA PRILAZIMA RIJECI

U zoru 16. aprila 4. armija je izbila na bivšu jugoslovensko-italijansku granicu i našla se ispred neprijateljevih utvrđenih položaja na liniji Snežnik - Riječina - Rijeka. Bio je to, u stvari, glavni odbrambeni pojas nemačkog 97. korpusa (tzv. linija Ingrid, odnosno bivša italijanska pogranična utvrđenja, izgrađena kao stalna fortifikacija), čija je žilavost osetno povećana izgradnjom velikog broja novih utvrđenja polustalne i poljske fortifikacije. Glavne snage korpusa angažovane su na odseku pl. Snežnik - Rijeka, a slabije - na jadranskim otocima i u Istri.

Na osnovu direktive Generalštaba Jugoslovenske armije od 14. arpila, kojom je Štabu Armije naređeno da odmah nastavi energičan i brz prodor na zapad, Štab Armije je već narednog dana dostavio Generalštabu Jugos-

[3] Kod Vratnika je na bojištu 12. dalmatinska brigada 26. divizije ubila komandanta nemačke 392. divizije general-lajtnanta Johana Miklea, a kod Ogulina je poginuo komandant nemačkog 15. korpusa general Gustav Fen.

lovenske armije svoj plan daljih dejstava. Predloženo je da se operacije produže pravcima Sušak - Trst - Gorica i Krk - Cres - Istra, uz istovremeno ubacivanje delova 43. divizije prema Istri obilaznim pravcem. Desni bok Armije, prema dolini Une i Karlovcu, i dalje bi obezbeđivao 4. udarni korpus, a prema Kupi jedinice 20. divizije, koje su uz to dobile zadatak da stupe u vezu sa sedmim Korpusom. S obzirom na to da su snage nemačkog 97. korpusa bile razvučene po celoj Istri i Slovenačkom primorju, Štab 4. armije je odlučio da, bez većeg pregrupisavanja, širokim frontom prodre u Istru.

Stab 4. armije je pravilno postupio kada je doneo odluku da odmah produži operacije, jer je time Nemcima onemogućeno da potpuno organizuju odbranu na glavnom pojasu. Pravac glavnog udara 4. armije usmeren je levim krilom - priobalskim pojasom i ostrvima. Na tom pravcu su angažovane tri divizije (9, 19. i 26.) sa pojačanjima, ispred kojih su se nalazile glavne neprijateljeve snage.

U toku 17. aprila jedinice 11. korpusa uspele su da proteraju neprijatelja iz uporišta u Lokvama i iz rejona Mrzle Vodice prema Gornjem Jelenju. Te borbe 11. korpusa bile su od velikog značaja, jer su obezbeđivale desni bok 19. divizije, koja se nalazila na pravcu glavnog udara 4. armije, u napadu prema Rijeci. Ojačana 19. divizija napala je neprijatelja na odseku Fužine - Plaše 17. aprila u 6.30 sati i već u toku dana nanela mu teške gubitke; oslobođeni su Fužine, Hreljin i Kraljevica, a neprijatelj je primoran da se povuče na liniju Lakovica - Svib - Glavčina - zapadno od Crnog vrha.

Brzi prodor glavnih snaga 4. armije pravcem Gospić - Otočac zahtevao je neodložno oslobođenje luke Senj, koju je trebalo što pre urediti kao bazu za snabdevanje Armije. Oslobođenjem Senja i ostrva Raba luka se nije mogla trajno i sigurno koristiti sve dok se neprijatelj nalazio na ostrvu Krku, odakle je mogao da luku drži pod efikasnom artiljerijskom vatrom, i time onemogući ili bar oteža pomorski saobraćaj. Pomorski saobraćaj u tom periodu bio je od posebnog značaja za operacije 4. armije i zbog nedovoljnog broja transportnih sredstava i zbog mogućnosti da neprijatelj ugrozi naše suvozemne komunikacije. Sve je to nalagalo što hitnije pripremanje i izvođenje pomorskog desanta na ostrvo Krk, na kojem se nalazila snažna neprijateljeva posada, jačine od oko 800 vojnika sa 20 topova raznih kalibara, četiri minobacača i 34 mitraljeza.

Iskrcavanje na Krk izvršeno je noću 16/17. aprila, a napad na pojedina neprijateljeva uporišta otpočeo je u 8.30 sati. Borbe su vođene do 20 sati, kada je slomljen otpor u Omišlju.

U toku 17. aprila zauzet je prvi pojas odbrane nemačkog 97. korpusa gotovo na ćelom odseku od Mrzle Vodice, preko Kreljina, do mora i ostrva Krka. Ojačana nemačka 237. pešadijska divizija pretrpela je osetne gubitke i više nije bila u stanju da za duže vreme uspori nadiranje jedinica 4. armije.

OSLOBOĐENJE BAKRA I SUŠAKA

Na odseku 19. divizije borbe su nastavljene 19. aprila. Neprijatelj je pružao ogorčen otpor, pokušavajući da snažnom i preciznom artiljerijskom i minobacačkom vatrom spreči prodor jedinica 19. divizije, ali mu to nije pošlo za rukom.

Divizija je uspela da odbaci neprijatelja na ranije pripremljene položaje Svib - Krasica - Rebar. Ubrzo je oslobodila Bakar i već 19. aprila uveče izbila na liniju Grobničko Polje - Cemik - Orlovac - Vetemice - Točila - leva obala Martinšćice.

Razmatrajući situaciju na kraju dana, Štab 19. divizije je došao do zaključka da neprijatelj više nije u situaciji koja bi mu omogućila uspešnu odbranu Sušaka, a pogotovo aktivnu odbranu Rječine. Zbog toga je doneo odluku da 20. aprila produži dejstva radi oslobođenja Sušaka i odbacivanje neprijatelja na desnu obalu Riječine, čime bi stvorio mostobran za napad na Rijeku. Borbe su ubrzo otpočele na ćelom frontu divizije i već u prvim večernjim časovima divizija je forsirala Rječinu i proširila mostobran, nadirući ka jugoistočnim padinama Kopice i Lubana. U noći 20/21. aprila vođene su ogorčene borbe na tom prostoru, nakon kojih je 14. brigada uspela da na juriš osvoji Luban (tt 499), što je neprijatelj pokušao svim silama da onemogući uočavajući značaj Lubana, kao taktičkog ključa koji dominira svim položajima u tom rejonu. Istovremeno je i Peta brigada, pojačana tenkovskim bataljonom, produžila napad u pravcu Ključ - Orlovac
- Vetemice i već do 11 sati prisilila neprijatelja da se povuče u pravcu Trsata, nanevši mu prethodno osetne gubitke. Na položajima severoistočno od Trsata vođene su borbe do kasno uveče, a kada je u 22 sata preduzet opšti juriš, neprijatelj se ubrzano povukao u pravcu Sušaka. Borbe za grad su nastavljene i narednog dana. Posle žestokih uličnih borbi, 21. aprila u 14 sati jedinice 12. i 5. dalmatinske brigade oslobodile su Sušak.

OSLOBOĐENJE CRESA I LOŠINJA

Posle oslobođenja Raba i Krka, neprijateljeve posade na Cresu i Lošinju mogle su očekivati skori desant jedinica 4. armije i na ta ostrva. Međutim, pošto su Cres i Lošinj predstavljali poslednje položaje u odbrani istarskog poluostrva, neprijatelj je nameravao da ih uporno brani i tako spreči desant i prodor jedinica Jugoslovenske armije u Istri, ali za to nije odvojio odgovarajuće snage. Na oba ostrva ukupno je imao oko 1.400 vojnika i 57 topova, od kojih 23 protivavionska i veći broj automatskog oružja.

Prema planu Štaba 9. divizije, desant na Cres i Lošinj trebalo je izvršiti sa ostrva Raba. Za izvođenje desanta Anglo-Amerikanci su stavili na raspolaganje i pet invazionih brodova, pa je zato predviđeno istovremeno iskrcavanje svih trupa u uvale Cresa, Koromačna i Galboka, a za dva bataljona Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije na najjužniji deo ostrva Lošinj - rt Krivica. Sve jedinice predviđene za desant ukrcane su u brodove 19. aprila posle podne i u prvi sumrak su isplovile prema određenim rejonima desantiranja. Iskrcavanje je završeno 20. aprila oko 2 sata, po planu i neometano od neprijatelja. Na oba ostrva iskrcano je 4.586 boraca. Posle iskrcavanja u uvalu Galboka, 3. dalmatinska brigada je nastupala prema M. i V. Lošinju, sa rta Krivice prema V. Lošinju nastupao je Kvarnerski odred mornaričke pešadije, a 2. dalmatinska proleterska brigada se iskrcala u uvalu Koromačno, a zatim krenula glavnom komunikacijom prema gradu Cresu. Ostrvo Lošinj je oslobođeno istog dana, a ostrvo Cres sutradan, izuzev krajnjeg sevemog dela, odakle se neprijatelj u toku noći 21/22. aprila prebacio u Istru borbenim čamcima.

RIJEČKO- TRŠĆANSKA OPERA Cl JA

Uspešnim dejstvima jedinica 4. armije i njihovim daljim nadiranjem prema Rijeci direktno je ugrožen desni bok nemačke Grupe armija »E«.
Pošto se u međuvremenu raspao i 15. brdski korpus, a snage Grupe armija »E« angažovane na ostalim delovima jugoslovenskog ratišta, nemačka Vrhovna komanda je 25. aprila prepotčinila 97. armijski korpus iz Grupe armija »C« u sastav Grupe armija »E«. Privukavši 97. armijski korpus na sebe, 4. armija je ujedno olakšala situaciju saveznicima u sevemoj Italiji.

Nemački 97. armijski korpus imao je zadatak da zadrži nastupanje naših snaga prema Istri i Slovenačkom primoiju, pri čemu su mu morale sadejstvovati i sve nemačke i kvislinške formacije na tom području. Tako su se na frontu od Novog Mesta do Rijeke, u drugoj polovini aprila, našle neprijateljeve snage ukupne jačine od oko 93.000 vojnika: 135 bataljona,
100 baterija topova, 60 tenkova i 15 oklopnih automobila. Angažovanjem svih raspoloživih snaga protiv 4. armije, Nemci su želeli da se ona zaustavi po svaku cenu da bi se Anglo-Amerikancima ostavio otvoren put u Slovenačko primorje i Istru.

Generalštab Jugoslovenske armije je 20. aprila naredio Štabu 4. armije da ubrza nadiranje prema Trstu. Radi toga je stavio pod njegovu komandu i 29. udarnu diviziju i hitno je uputio prema Bihaću, a Glavnom štabu Slovenije je naredio da 9. korpus orijentiše prema jugu i ka Trstu, a da lakopokretne delove usmeri u rejon Trsta, kako bi mogli što pre da upadnu u grad. Sličan zadatak postavljen je i 4. armiji.

Pokušaj jedinica 4. armije da 21. aprila probiju neprijateljev glavni odbrambeni pojas početnim rasporedom nije ostvaren, jer je neprijatelj uspeo da na odsek Gomanjce - Klana privuče sveže snage. Štab Armije je zaključio da će neprijatelj zatvoriti pravce između Snežnika i Jadranskog mora svim raspoloživim snagama, jer su već dotadašnje borbe pokazale da se ti položaji ne mogu probiti ni lako ni brzo. Za to su bile potrebne znatno jače snage i sredstva, veće žrtve i duže vreme. Pošto su Anglo-Amerikanci iz seveme Italije, takođe, nadirali prema Trstu, vremena nije bilo na raspolaganju, a nije se smelo ni zakasniti sa oslobođenjem Trsta. U političkim i vojnim razgovorima sa zapadnim saveznicima videlo se da oni žele uspostaviti staru granicu između Italije i Jugoslavije. To bi značilo da sve žrtve i patnje naroda Istre i Slovenačkog primoija i njihova borba u drugom svetskom ratu neće uroditi plodom i da će ostati bez rezultata za koje su se borili. Te i mnoge druge okolnosti imao je, očigledno, u vidu drug Tito, jer je odmah nakon povratka iz zvanične posete Sovjetskom Savezu, 22. aprila, razmotrio i odobrio plan operacija 4. armije. Istovremeno je ukazao na to da je za brzo oslobođenje Trsta neophodno ojačati desnu armijsku kolonu (20. diviziju), da na pravcu od Broda prema Ložu treba uputiti 29. diviziju, a glavninom 7. korpusa dejstvovati pravcem Kočevje
- Stari Trg radi sigurnog obezbeđenja desnog boka. Tako bi snage 4. armije imale slobodan manevarski prostor prema Trstu.

Na osnovu pomenutih upozorenja Vrhovnog komandanta i sopstvene procene situacije, Štab 4. armije je 22. aprila odlučio da: ojača snage na krilima Armije prvenstveno tenkovima i artiljerijom; 20. diviziju uputi pravcem Prezid - Mašun - Knežak; probije taktičku dubinu neprijateljeve odbrane i oslobodi Šent-Peter i Ilirsku Bistricu, a zatim obrazuje motorizovanu pokretnu grupu i uputi je u napad na Trst sa jugoistočne strane; 339

Jedinice 4. armije u pokretu prema Trstu

Devetu diviziju i Kvarnerski odred mornaričke pešadije iskrca sa ostrva Cresa i Lošinja u Istru, sa zadatkom da delom snaga izbije na greben Učke i tako dovede u operativno okruženje neprijatelja na prostoru Rijeka - Klana - Rupa, a Kvarnerski odred mornaričke pešadije usmeri na komunikaciju Pazin - Pula, radi obezbeđenja levog boka divizije; 13. diviziju pomeri ispred Klane udesno od 26. divizije i nastavi nadiranje ka Ilirskoj Bistrici. Odlučeno je, takođe, da 26. divizija hitno prikupi sve snage i u sadejstvu sa 13. divizijom oslobodi Klanu, nastavi nadiranje pravcem Klana - Lipa - Šapjane - Podgrad, da glavnina 19. divizije dejstvuje prema Kastvu i Rijeci i operativno okruženje neprijatelja pretvori u taktičko, te da se glavnina 43. divizije, bez teškog naoružanja, što brže probije kroz neprijateljev raspored u Istri, gde se već nalazila njena treća brigada, i da dejstvuje u pravcu Trsta.

Odluka Štaba 4. armije bitno je izmenila dotadašnji operacijski plan. Događaji koji su zatim usledili pokazali su koliko je bila svrsishodna intervencija druga Tita da se deo snaga odmah uputi preko Mašuna, u to doba još pod snegom. Ne očekujući na tom pravcu jače snage, posebno ne tenkovske i motorizovane, neprijatelj je taj pravac zatvarao slabijim delovima.

Razvoj događaja kod Klane i na Rječini potvrdio je procenu Štaba 4. armije da će nemački 97. armijski korpus, osloncem na prirodno jake i fortifikacijski utvrđene položaje, pokušati po svaku cenu da spreči prodor glavnih snaga 4. armije u Slovenačko primorje i prema Trstu. Jedino je bilo jieizvesno kako će svaka strana da proceni grupisanje snaga protivnika. Štab 97. korpusa pretpostavljao je, naime, da se jače snage 4. armije neće probijati ka Šent-Peteru i Ilirijskoj Bistrici preko pl. Pivke, pa je u skladu sa takvom procenom grupisao svoje glavne snage između Snežnika i mora, što se u osnovi podudaralo i sa pretpostavkama Štaba 4. armije.

Prateći razvoj operativne situacije na pravcima dejstva 4. armije, Vrhovni

 komandant Jugoslovenske armije došao je do zaključka da treba hitno uči-

Smotra jedinice 4. armije u oslobođenom Trstu početak maja 1945.

niti određene korekcije u operacijskom planu 4. armije. Naredio je Štabu Armije da ubrza pokret 29. divizije prema frontu, a istovremeno ga je obavestio da će za 4-5 dana u sastav 4. armije uputiti i jednu diviziju Četvrtog korpusa.

Postupajući prema naređenju Vrhovnog komandanta, Štab Armije je odlučio da frontalnim dejstvom veže neprijateljeve snage na riječkom frontu, a da udarom sa krila okruži jedinice nemačkog 97. armijskog korpusa na prostoru Klana - Rijeka - Rupa, uz što brže prodiranje 43. divizije prema Trstu. U skladu s tim, naredio je 13, 26. i 19. diviziji da produže sa frontalnim napadima na riječkom pravcu, a 20. diviziju je ojačao 11. brigadom 26. divizije, sa dva tenkovska bataljona i protivoklopnom motorizovanom baterijom, i orijentisao je za nastupanje prema Knežaku. Takođe je naredio Štabu 26. divizije da 3. prekomorsku brigadu ubaci u Istru, a 9. diviziji da posle iskrcavanja u Istru izbije na planinu Učku.

Već 25. aprila otpočele su na riječkom frontu ogorčene borbe jedinica 13. i 26. divizije protiv glavnine 97. armijskog korpusa. Snažnim i energičnim napadima 26. divizija je uspela da zadrži inicijativu i nametne odbrambene borbe nemačkoj 188. brdskoj diviziji, što je bilo u suprotnosti sa planovima njene upotrebe i zadacima koje je primala. Neprijatelj je u zoru 26. aprila prešao u pritivnapad, ali 188. brdska divizija nije uspela da probije front 26. divizije, niti da odbaci jedinice 13. divizije. U žestokim borbama do 29. aprila nemačka 188. divizija je odbačena sa svojih položaja, a 26. divizija je prodrla u Klanu. Prema našim podacima, Nemci su imali 540 poginulih i više stotina ranjenih vojnika, podoficira i oficira, a 26. divizija 166 poginulih i 540 ranjenih boraca i rukovodilaca.

Štab Armije je ubrzo izvršio još jednu rokadu: zadržao je 1. brigadu 26. divizije na frontu prema Klani i privremeno je prepotčinio Štabu 19. divizije, a sve ostale snage 26. divizije izvukao je sa fronta i prebacio u rejon Ilirske Bistrice.

PROBOJ FRONTA NEPRIJATELJA NA RJEČINI

Žestoki otpor koji je nemačka 237. divizija pružila u rejonu Sušaka bio je pouzdan indikator da se njeni položaji ne mogu slomiti frontalnim napadom. Štab 19. divizije je procenio da treba što brže i energičnije iskoristiti uspeh jedinica 11. korpusa koje su tog dana oslobodile Klanu, pa je u taj rejon upućena 26. divizija s namerom da udari u neprijateljev levi bok na Rječini i opštim pravcem Klana - Sv. Matej - Rijeka. Sa takvom odlukom saglasio se i Štab Armije.

U toku 25. i 26. aprila jedinice 19. divizije vršile su snažan pritisak duž celog fronta i u raznim pravcima sa težnjom da probiju odbranu neprijatelja, ali se u tome nije uspelo. Štab Armije je, međutim, na tome uporno insistirao kako bi se pristupilo konačnom oslobođenju Rijeke, pa je zbog toga ponovo ojačao 19. diviziju sa četiri artiljerijska diviziona i tenkovskim bataljonom, što je do tada bilo najveće grupisanje artiljerije za podršku jedne divizije.

U 6.30 sati 27. aprila, posle avijacijske i artiljerijske pripreme, počeo je opšti napad 19. divizije na ćelom frontu. Na pravcu glavnog udara koncentrisana je snažna vatra po grebenu Kopice, a artiljerija je dejstvovala i po otpornim tačkama u širem rejonu Lubana. Pešadija je krenula na juriš verujući da je snažna artiljerijska vatra rastrojila neprijateljeve redove, ali se on brzo pribrao, otvorio pripremljenu zaprečnu vatru i prisilio streljački stroj naših jedinica da se povuče unazad.

Neprijateljevi položaj, probijeni su najpre na levom krilu divizije. Tu su postignuti i najveći uspesi, dok je situacija na pravcu glavnog udara i desnom krilu ostala uglavnom nepromenjena. Iako se divizija nalazila u teškim borbama nekoliko dana uzastopno, u napadu 27. aprila pokazala je veliku udarnu snagu, elan, hrabrost i požrtvovanje. Zahvaljujući tim svojim kvalitetima, ona je sa uspehom vezala jake nemačke snage na riječkom frontu - Borbenu grupu »Rijeka«, 237. diviziju i desno krilo 188. divizije, i time olakšala obuhvatne manevre krilnih divizija 4. armije.

Žestoke borbe nastavljene su i 28. aprila. Zbog kiše, magle i niskih oblaka avijacija nije mogla dejstvovati, a i dejstvo artiljerije je bilo otežano. U toku dana neprijatelj je poduzimao više protivnapada, ali su svi odbijeni. Žestoke borbe su vođene na Rječini, jer je neprijatelj nastojao da svim silama spreči prodor naših jedinica prema Trstu. U borbama od 17. do 30. aprila 19. divizija je imala 311 poginulih i 1.338 ranjenih boraca, a samo u toku 28. i 29. aprila 380 boraca je izbačeno iz stroja.

DESANT U ISTRI

Oslobođenjem Cresa i Lošinja jedinice 4. armije našle su se u neposrednoj blizini istarskog poluostrva. Iskrcavanje jedinica 9. divizije na obalu Istre, u rejon Brseča, a kasnije i Mošćeničke Drage i Plomina, gdje je stigao Kvarnerski odred mornaričke pešadije, otpočelo je noću 24/25. aprila. Ljudstvo je prebacivano uglavnom motornim jedrenjacima od 20 do 200 tona nosivosti, a konji, artiljerija, tenkovi i druga vozila - motornim splavovima. Naoružani brodovi i patrolni čamci su služili isključivo za zaštitu konvoja i pilotažu kroz minske prepreke.

Da bi 9. divizija što pre sadejstvovala snagama 26. i 19. divizije na riječkom frontu, Štab te divizije je odlučio da 26. aprila izjutra, ne čekajući iskrcavanje 3. dalmatinske brigade, pređe u napad prema Opatiji i Labinu, koristeći prisustvo jedinica 43. divizije na prostoru Učke. U toku 26. aprila oslobođeni su Medveja i Lovran, a u nastupanju prema Labinu jedinice Devete divizije su ubrzo ušle i u Plomin. Pošto se neprijatelj utvrdio u Ičićima, Druga dalmatinska proleterska brigada je 27. aprila blokirala to uporište slabijim snagama, a glavninom produžila dejstva prema Opatiji, koju je delimično i oslobodila. Za to vreme je oslobođen i Labin. Goneći neprijatelja, jedinice 9. divizije su 28. aprila uveče oslobodile Opatiju, Volosko i deo Rukavca, i uništile neprijateljev garnizon u Ičićima, čime je potpuno oslobođena istočna obala Istre od Voloskog do zaliva Raše. Nakon toga, glavnina 9. udarne divizije usmerena je prema Trstu, na pravcu prema Matuljima i Kastvu zadržana je 2. dalmatinska proleterska brigada, a prema Puli je usmeren Kvarnerski odred mornaričke pešadije.

PRODOR U POZADINU RIJEČKOG FRONTA

Pošto je 21. i 22. aprila, u sadejstvu sa Kočevskom grupom 7. korpusa, razbila i nanela teške gubitke grupaciji Srpskog dobrovoljačkog korpusa, jačine oko 3.000 vojnika, južno od Kočevja, 20. divizija je produžila pokret pravcem Prezid - Mašun - Knežak. Njena 10. brigada je istog dana prešla staru jugoslovensko-italijansku granicu.

Gotovo neometano izbijanje jedinica 20. divizije na Mašun, važan topografski i taktički objekt između reke Krke i Jadranskog mora, ukazao je na potpunu slabost neprijateljeve odbrane severno od Gomanca. U štabu 4. armije potvrdila se pretpostavka da je neprijatelj grupisao glavne snage južno od Snežnika, te da u toj grupaciji glavnu ulogu ima nemačka 188. brdska divizija. Da bi olakšao dejstva na riječkom frontu i okružio nemački 97. armijski korpus, Štab 4. armije je naredio 20. diviziji da 27. aprila izjutra probije položaje na pravcu Mašun - Koritnica - Knežak, preseče komunikaciju Rijeka - Postojna - Ljubljana, a zatim desnim obuhvatnim manevrom udari u levo krilo i neprijateljevu pozadinu u rejonu Ilirske Bistrice i oslobodi to mesto. Obezbeđenje boka i pozadine 4. armije preuzela je 29. divizija.

Napad 20. divizije počeo je 27. aprila u 7 sati. U toku dana probijen je glavni položaj neprijateljeve odbrane na pravcu Mašun - Koritnice - Knežak i presečena rokadna komunikacija od Ilirske Bistrice prema Postojni, a izbijanjem u rejon Šent-Peter i severno od Ilirske Bistrice, 20. divizija je stvorila uslove za ubacivanje svežih snaga na taj pravac i dalja dejstva ka Postojni, Trstu i Rijeci. Da bi ojačao i ubrzao njena dejstva, Štab Armije joj je privremeno pretpočinio i 11. brigadu 26. divizije.

Narednog dana otpočeo je koncentričan napad na neprijatelja u rejonu Ilirske Bistrice. Nemačke trupe su pružale žestok otpor sve dok nisu bile prisiljene da se sa Milonje povuku prema Ilirskoj Bistrici, što je uzdrmalo moral njihovih jedinica i u Ilirskoj Bistrici, iz koje su se, posle kraće borbe, povukle u popodnevnim časovima, bežeći pred jedinicama 20. divizije. Do mraka 28. aprila 20. divizija je dovršila proboj glavnog neprijateljevog odbrambenog pojasa i upala u slobodan operativni prostor.

Odatle je mogla nastaviti uspešna dejstva prema Trstu ili u bok i pozadinu glavnih snaga nemačkog 97. armijskog korpusa na riječkom frontu, radi sadejstva ostalim snagama 4. armije.

OSLOBOĐENJE TRSTA

Prateći situaciju pred frontom 4. armije i razvoj događaja u sevemoj Italiji, drug Tito je ubrzo došao do zaključka da tršćansku operaciju treba maksimalno ubrzati i za što kraće vreme privesti kraju. Stoga je 27. aprila uputio Štabu Armije depešu kojom je naredio da na sevemom krilu formira grupu od tri divizije (20, 29. i 13), kojom treba nastaviti nezadrživo nadiranje opštim pravcem Lož - Trst, a sa južnom grupom, sastava 26, 19. i 9. divizija, energično napasti Rijeku, pa ako neprijateljev otpor bude suviše jak, pa se borbe otegnu - nadirati opštim pravcem Klana - Trst, a za blokadu Rijeke ostaviti jednu diviziju, koja će istovremeno štititi levi bok grupe. Za dejstvo oko Trsta neposredno angažovati 43. diviziju i 30.

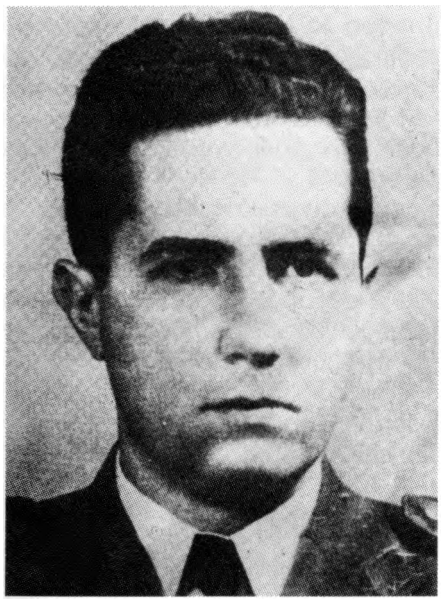

Pukovnik Boško Šiljegović, politički komesar 4. armije

i 31. diviziju 9. korpusa, a uvodne borbe za Trst otpočeti odmah. Da bi se glavne snage armije mogle nesmetano angažovati na izvršenju osnovnog zadatka, pod komandu Štaba 4. armije stavljena je 8. divizija Četvrtog korpusa, sa zadatkom da obezbedi desni bok Armije sa severa, što je bilo od izuzetnog značaja.

Naređenje druga Tita bilo je nedvosmisleno: osnovni zadatak 4. armije jeste oslobođenje Trsta za što kraće vreme.

Tome je trebalo da se podrede sva ostala dejstva, bez obzira na situaciju na riječkom frontu i desnom boku. Naređenje Vrhovnog komandanta da se nezadrživo krene prema Trstu otklanjalo je sve sumnje i dileme oko sigurnosti operacije, koje su se mogle pojaviti u Štabu 4. armije, a podređenim štabovima i jedinicama davalo je novi borbeni polet i zanos. Time što je 8. divizija 4. korpusa stavljena pod komandu 4. armije i određena za obezbeđenje njenog desnog boka, Štab Armije je uveliko bio oslobođen brige za osiguranje prodora glavnih snaga od eventualnih udara neprijateljevih jačih grupacija sa severa. Od tog vremena pa do završetka tršćanske operacije 9. korpus Glavnog štaba Slovenije bio je operativno neposredno potčinjen Štabu 4. armije.

U vezi s pomenutim naređenjem druga Tita, Štab 4. armije već istog dana doneo je svoju odluku: desnokrilnu napadnu kolonu na pravcu glavnog udara obrazovaće 20. divizija, u prvom, i 29. divizija, u drugom ešelonu, a njihov desni bok osigurače 8. divizija. Ta kolona ima zadatak da

nadire prema Trstu, ne vodeći računa o svom levom boku (prema Rijeci) i ne zadržavajući se oko neprijateljevih uporišta. Levu napadnu kolonu obrazuje 9. divizija (bez 2. dalmatinske proleterske brigade), koja najkraćim pravcem nadire prema Trstu, gde će uvodne borbe početi jedinice 9. korpusa i 43. divizije, kojoj je ponovo naređeno da ubrza pokret ka Trstu. Za vezivanje neprijateljevih snaga na riječkom frontu, a zatim za njihovo okruženje i uništenje, određene su 13, 26. i 19. divizija i 2. dalmatinska proleterska brigada 9. divizije. Noću 27/28. aprila iz Štaba Armije upućena su odgovarajuća naređenja svim jedinicama; prenosili su ih oficiri, a Štabu 20. divizije, koja se nalazila na pravcu glavnog udara, naređenje su usmeno izdali komandant i politički komesar Armije.

U prvim jutarnjim časovima 29. aprila drug Tito je uputio novu depešu Štabu Armije, kojom ga obaveštava da su savezničke trupe već stigle u Padovu i da će, verovatno, sledećeg dana biti u Veneciji, jer nadiru bez otpora. Za dva do tri dana mogu se očekivati i u Trstu. Zbog toga zahteva da borbe za Trst otpočnu odmah. Jedinice 9. korpusa i 43. divizije treba odmah usiljenim maršem da upadnu u Trst i počnu ulične borbe. Da bi pojačao snage 4. armije, drug Tito je istog dana naredio Glavnom štabu Hrvatske da stavi na raspolaganje Armiji još jednu diviziju i da je usiljenim maršom uputi tamo gde Štab Armije to bude zahtevao (upućena je 7. divizija i Štab 4. korpusa).

U nastupnom maršu prema Trstu, ojačana 20. divizija je uništila manja neprijateljeva uporišta u zahvatu pravca kojima se kretala i već 29. aprila uveče stigla do spoljne odbrane Trsta, na odseku Općine - Bazovica. Desno od nje nalazila se 30. divizija, a levo - delovi 43. i 9. divizije. Sledećeg dana je završeno potpuno taktičko okruženje neprijateljevog garnizona u Trstu, a na nekoliko pravaca probijena je i njegova linija spoljne odbrane. Pojedine jedinice su se probile u grad, gde su uspostavile vezu sa jedinicama ilegalne Komande Trsta i 9. korpusa. Istovremeno je i 31. divizija 9. korpusa ubrzano marševala prema Soči, pripremajući se da 1. maja napadne i oslobodi Goricu i Tržić. Rano izjutra, 30. aprila, otpočeo je napad na Trst. Grad je oslobođen sledećeg dana. Nemački garnizon u Općinama, jačine preko 3.500 vojnika, pružao je otpor sve do 3. maja, kada je, u 18 sati, položio oružje. Time je prestao svaki organizovani otpor neprijatelja u rejonu Trsta.

Posle toga je osnovan Motorizovani odred 4. armije koji je preko Vršiča prodro u Korušku i u Celovcu se spojio sa 3. armijom i 4. operativnom zonom.

OKRUŽENJE I KAPITULACIJA NEMAČKOG 97. ARMIJSKOG KORPUSA

Dok su se operacije prema Trstu, Slovenačkom primoiju i Istri razvijale prema planu i u osnovi uspešno, na riječkom sektoru borbe su se nastavljale nesmanjenom žestinom. Kako je planirani protivudar završio bez rezultata, nemački 97. armijski korpus se ubrzo našao u poluokruženju. Komandant korpusa, general Kibler, bio je prisiljen da već 28. aprila uveče obustavi dalje napade i pristupi organizovanju kružne odbrane u širem rejonu Rijeke. Njegov predlog da napusti riječki front i otpočne sa izvlačenjem nije prihvatio komandant Jugoistoka, general-pukovnik Ler, 345

smatrajući da bi napuštanjem šireg rejona Rijeke bile ugrožene nemačke trupe u Hrvatskoj. Zbog toga je naredio komandantu 97. korpusa da i dalje uporno drži šire područje Rijeke, a da u slučaju potrebe pređe u kružnu odbranu. Radi njegove deblokade, pored manjih jedinica, biće upućena i
7. SS divizija »Princ Eugen«.

Za okruženje i uništenje nemačkog 97. korpusa i ostalih neprijateljevih snaga na riječkom frontu, Štab 4. armije je odredio 13, 26. i 19. diviziju i 2. dalmatinsku proletersku brigadu 9. divizije, čije je dejstvo podržavao deo armijske artiljerije i motorizovanih jedinica. Sve te snage obrazovale su Riječku operativnu grupu, za čijeg komandanta je određen general-major Božo Božović, komandant 26. divizije. Osnovna ideja Štaba Armije bila je: brzim i energičnim dejstvima krilnih jedinica, uz istovremeni snažan pritisak sa fronta, slomiti neprijateljev otpor, izbiti na komunikaciju Rijeka - Trst, tu zatvoriti obruč oko glavnine nemačkog 97. korpusa i prisiliti ga da se preda ili ga uništiti u širem rejonu Rijeke.

Zbog nepovoljnog razvoja situacije na ostalim delovima jugoslovenskog ratišta, general Ler nije mogao da uputi obećanu pomoć 97. armijskom korpusu. Otuda je njegovo dalje zadržavanje u širem rejonu Rijeke, kada su jedinice 4. armije već oslobodile Trst, postalo bespredmetno. Zbog toga je naredio Štabu korpusa da se sopstvenim snagama probija preko Ilirske Bistrice i Postojne u rejon Ljubljane, gde je trebalo da ga prihvate druge nemačke jedinice. Istog dana je u Štab 4. armije stigla i depeša Glavnog štaba Hrvatske, kojom on obaveštava Armiju da je nemački 97. korpus dobio zapovest da se u toku noći 2/3. maja probije prema Ljubljani. Ta vest je ubrzo i potvrđena: istog dana posle podne komandant nemačkog 97. korpusa, general Kibler, izdao je zapovest potčinjenim komandantima za povlačenje prema Ljubljani.

Kibler je planirao da se korpus povlači i probija u vidu pokretnog »ježa«, na čijem će se težištu, na čelu proboja, nalaziti 188. brdska divizija, najefikasnija i najjača jedinica 97. korpusa. Nemačke snage brojale su ukupno oko 20.000 ljudi.

Pred frontom proboja 97. armijskog korpusa - na jakim položajima kod Ilirske Bistrice - nalazile su se jedinice 26. divizije, a u neposrednoj blizini iza njih 8. udarna divizija. Snage 4. armije, koje su napadale na bokove i neprijateljevu pozadinu, sve više su sužavale obruč oko neprijatelja. Pažljivo prateći razvoj situacije, Štab Armije je na vreme uočio namere Nemaca da se probiju iz okruženja, pa je zato brzo reagovao privlačenjem svežih jedinica. Takva odluka je u datom trenutku bila jedino svrsishodna, jer su nemačke trupe nakon izbijanja u rejon južno od Ilirske Bistrice pokušale da dvostranim obuhvatnim manevrom odbace našejedinice i oslobode komunikacije za povlačenje svojih snaga u pravcu Sent-Peter.

Borbenim završnim dejstvima za uništenje 97. armijskog korpusa rukovodio je komandant 4. armije, general-lajtnant Petar Drapšin. On je usmerio 8. diviziju da odmah napadne, odseče i okruži klin Borbene grupe »Rajndl«, koji je u noći 3/4. maja prodro do Prema, a kao pojačanje 4. korpusa stavio mu je na raspolaganje 10. brigadu 29. divizije. Istovremeno je naredio 43. diviziji da posedne položaje Pregarje - Celje i Prelože - Ribnica, radi sprečavanja neprijatelja da prodre prema Trstu. Borbe sa okruženim neprijateljem nastavljene su i tokom 4. i 5. maja, naročito posle odluke komandanta 97. nemačkog korpusa da po svaku cenu zauzme Ilirsku Bistricu.

Pod pritiskom nadmoćnijih snaga jedinice 26. divizije povukle su se sevemije od Ilirske Bistrice na nove položaje. To je prisililo Štab Armije da naredi komandantu 4. korpusa da 7. diviziju orijentiše prema Ilirskoj Bistrici, gde su jedinice 26. divizije teško odolevale neprijateljevim napadima. Štab korpusa i 7. divizija su stigli na prostor južno od Šent-Petera istog dana, a ubrzo je pristigla i motorizovana grupa artiljerijske brigade 4. korpusa. Tako su se iza 26. divizije, na pravcu proboja nemačkog 97. korpusa, našle dve kompletne divizije 4. korpusa, čime je gotovo eliminisana mogućnost da se neprijatelj probije prema Ljubljani.

U takvoj situaciji je Štab Armije doneo odluku za prelazak u odlučan napad, koji je otpočeo 6. maja. Pod silovitim udarima naših jedinica razbijeni neprijatelj se u panici povlačio u Ilirsku Bistricu i već do mraka jedinice 8. divizije su u snažnom naletu prodrle do centra grada, gde su zarobile nekoliko stotina nemačkih vojnika. Pokušaji nemačkog 97. korpusa da se probije prema Šent-Peteru nisu uspeli. Ubrzo je njegova glavnina sabijena na vrlo mali prostor, širine i dužine oko četiri kilometra. Kako ni na ostalom delu fronta stanje nije bilo bolje, Štab 97. korpusa je zatražio prekid vatre i pregovore radi kapitulacije.

U noći 6/7. maja, u Štabu 4. korpusa, predstavnici nemačkog 97. armijskog korpusa prihvatili su potpunu kapitulaciju.^ Dokument o kapitulaciji, u ime Četvrtog korpusa potpisali su načelnik Štaba, pukovnik Stanko Bjelajac, i politički komesar 8. divizije Šukrija Bijedić, a u ime Štaba armijskog korpusa, koji se predaje, pukovnik Rajndl. Borbe su odmah prekinute, a sve snage pod komandom generala Kiblera dobile su naređenje da se bezuslovno predaju.

Zadatak da razoružaju 97. armijski korpus preuzele su jedinice 8. divizije. Samo u rejonu Ilirske Bistrice razoružano je oko 16.000 neprijateljevih vojnika, među kojima tri generala i četrdesetak viših oficira. Još nekoliko hiljada nemačkih vojnika razoružale su ostale jedinice 4. armije. Predali su se: komandant 97. armijskog korpusa, general Kibler; komandant 188. brdske divizije, general Fon Heslin, i komandant 237. pešadijske divizije, general Grevenic.

VAZDUHOPLOVNA PODRŠKA DEJSTAVA ČETVRTE ARMIJE

Vazduhoplovna podrška jedinica 4. armije u riječko-tršćanskoj operaciji ispoljavala se u izviđanju komunikacija, napadima na neprijateljeve utvrđene položaje i bombardovanju njegovih artiljerijskih vatrenih položaja. U toku operacije 1. i 2. eskadrila izvršile su ukupno 160 avio-poletanja. Njihova dejstva, međutim, završena su znatno pre završetka operacije (26, odnosno 28. aprila), jer komanda 281. vinga BAF nije više davala zadatke našim eskadrilama. To je učinjeno iz političkih razloga. Zapadni saveznici nisu želeli da naše jedinice same, bez njihovog učešća, oslobode Istru, Slovenačko primorje i Trst. Zbog neaktivnosti savezničke avijacije, vrhovni komandant Tito naredio je 6. maja načelniku Generalštaba Jugoslovenske armije da ubuduće ne traži sadejstvo savezničke avijacije, a od feldmaršala Aleksandera je zatražio da saveznički avioni obustave svako nadletanje zone operacije Jugoslovenske armije.

Komandovanje i sadejstvo u vazduhoplovnoj podršci snaga 4. armije ima mnogo specifičnosti, koje su proizilazile iz prirode i karaktera dejstava njenih jedinica, s jedne strane i organizacijske strukture vazduhoplovnih snaga, s druge strane. Izdavanje zadataka avio-jedinicama bilo je isključivo u rukama komandanta 281. vinga BAF, a slično je bilo i sa obezbeđivanjem saradnje i veza sa jedinicama Jugoslovenske armije. Veza je održavana preko britanskih oficira za vezu pri štabovima naših jedinica, ali najčešće nije bila ni brza ni pouzdana, a zadaci koje je izdavao BAF bili su dosta površni (oskudni podaci o cilju).

Prva i 2. eskadrila NOVJ bile su potpuno potčinjene britanskom vazduhoplovstvu i dejstvovale su pod komandom 281. vinga BAF-a, a prema zahtevima naših štabova. Otuda komandiri eskadrila nisu mogli da ispolje nikakvu inicijativu i samostalnost, niti su imali direktnu vezu sa našim jedinicama koje su podržavali. Stoga su bili u teškom položaju i u pogledu izvršenja zadataka i u pogledu sadejstva trupama na bojištu.

Saradnja između eskadrila BAF-a i jedinica 4. armije nije mogla bolje da se organizuje zbog pomanjkanja sredstava veze, ali još više zbog nesigurnih i nepouzdanih kontakata naših štabova sa organima BAF-a. Bilo je, doduše, i slučajeva da su pojedini naši komandanti sa rezervom prihvatili saradnju sa britanskom avijacijom, a neki su potcenjivali značaj i važnost saradnje sa vazduhoplovstvom. Zbog svega toga može se zaključiti da je vazduhoplovna podrška bila u suštini sporedan elemenat u planiranju i toku operacija, što ne znači da u pojedinim fazama borbe njen uticaj nije bio i izuzetno značajan. Da je postojala direktna i bolja veza između avijacije i naših štabova, sigurno je da bi obim i uticaj vazduhoplovne podrške na borbena dejstva Armije u završnim operacijama bio znatno veći.

*

U sklopu završne ofanzive Jugoslovenske armije, jedinice 4. armije su od 20. marta do sredine maja 1945. godine u operacijama na primorskom pravcu oslobodile Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, sva ostrva severnog Jadrana, Istru, Slovenačko primorje, Trst i deo Slovenije. Time je potpuno izvršen zadatak koji je postavio vrhovni komandant maršal Tito.

Četvrta armija je dejstvovala na posebnom strategijsko-operativnom pravcu, bez neposredne, čvršće veze sa ostalim snagama Jugoslovenske armije. Otuda je rukovođenje operacijama bilo uslovljeno, pre svega, stepenom samostalnosti i sposobnosti Štaba Armije i štabova potčinjenih jedinica. Uzastopnim napadnim operacijama, u kojima je ispoljena izuzetna veština u primeni manevra i ostvareno skladno i efikasno sadejstvo vidova i rodova, uspešno su realizovani zadaci visokog operativnog nivoa.

Izvršenje zadataka Armije na dubini od oko 300 km otežavala su prvenstveno dva elementa: vrlo snažna neprijateljeva grupacija (ukupne jačine oko 130.000 vojnika) i brdsko-planinsko zemljište kojim je Armija prodirala. Uz sve to, neprijatelj je bio raspoređen na brojnim objektima i položajima stalne i polustalne fortifikacije, čije je savlađivanje zahtevalo izuzetno smele manevre, veliku hrabrost boraca i odlučnost štabova. Frontalni napadi i potiskivanje neprijatelja sa jednog položaja na drugi predstavljali su u takvim uslovima i okolnostima ne samo pogrešan operativno-

taktički izbor već i potpuno neracionalan rizik, bez opravdanja. Zato su primenjivani obilasci, bočni i udari iz pozadine. Jedino se primenom takvih borbenih operativnih postupaka moglo obezbediti odsecanje i okruženje neprijatelja i prenošenje dejstava u dubinu njegovog operativnog rasporeda.

Operacije 4. armije trajale su 49 dana, sa prosečnim tempom nastupanja od oko 6 km na dan, što je bilo iznad prošeka koji su ostvarivale armije Antihitlerovske koalicije u drugom svetskom ratu na takvom zemljištu. To se moglo postići, pre svega, visokim moralnim i izuzetnim borbenim i stručnim kvalitetima boraca i starešina 4. armije i jedinica koje su joj sadejstvovale.

Rad Štaba 4. armije na pripremanju i izvođenju ofanzive[1]

General-major Ante Toni Biočić[2])

U prvoj polovini marta 1945, kada su u Štabu 4. armije već bili prikupljeni i sistematizovani svi potrebni podaci za referisanje i diskusiju o razradi plana operacije u cjelini i za početak ofanzive, sastao se cijeli Štab, na čelu sa komandantom, koji se vratio iz Beograda. Tom sastanku prisustvovali su i (bliži Štabu) komandanti divizija i general-major Mićun Sakić, komandant 11. korpusa.

Komandant je naveo suštinu zamisli i plana završnih operacija Jugoslovenske armije u cjelini i, u okviru toga, zadatke, mjesto i ulogu 4. armije.

Osnovnom operativnom zamisli našeg vrhovnog komandanta bilo je predviđeno slijedeće: a) grupiranim snagama i sredstvima probiti neprijateljski front u Sremu i Lici, a zatim brzim i smjelim nadiranjem desnim krilom dolinom Drave, a lijevim krilom uz obale Jadrana, prema Trstu i, dalje, dolinom Soče prema Koruškoj - Celovcu - uz istovremene jake frontalne napade i dejstvo naših snaga u pozadini neprijatelja - zatvoriti obruč oko njemačke balkanske grupacije u oblasti Julijskih Alpi i Karavanski, i b) koncentričnim nastupanjem ka Sloveniji pretvoriti operativno okruženje u taktičko i neprijatelja uništiti ili prisiliti na predaju.

Četvrta armija, čije su glavne grupisane snage bile u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici, sa jedinicama u pozadini neprijatelja po cijeloj dubini do Soče i Koruške, dobila je zadatak da razbije neprijatelja na dijelu fronta između Une i Jadranskog mora i da, zatim, smjelo i energično nadire prema sjeverozapadu, kroz Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru, ka Soči i Koruškoj.

Lijevu grupu armija duž Drave i Save i dejstvo 4. armije trebalo je da povezuje 2. armija, prikupljena u istočnoj Bosni, usmjeravanjem svojih dejstava opštim pravcem Doboj - Banja Luka - Bosanski Novi - Karlovac.

Sa saveznicima u Italiji bilo je ugovoreno da naše snage do 30. marta otpočnu sa operacijama dolinom Une i prema Lici i Gorskom kotaru da bi olakšale njihove operacije u sjevernoj Italiji, ili da privuku i vežu trupe 97. korpusa, koji je pripadao njemačkoj Grupi armija »C« u Italiji.

Obavještajno odjeljenje je zatim navelo podatke o neprijatelju i svoje sugestije na osnovu jačine i mogućnosti neprijatelja u cjelini i, posebno detaljno, pred frontom 4. armije. Mi u početku nismo znali tačne podatke o neprijatelju. Tek poslije rata se utvrdilo da je neprijatelj pred frontom 4. armije i po dubini imao dva njemačka korpusa - 15. i 97, dvije ustaško-

■> Prilog za diskusiju o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.
[2]> Pukovnik, zamjenik načelnika Štaba i načelnik operativnog odeljenja 4. armije.

domobranske divizije, razne korpusne, obalske i kvislinške jedinice (Ljotićevce, Nedićevce, Đujićeve četnike, Rupnikove domobrane i druge, ukupno jačine 133.000 vojnika od toga 100.000njemačkih). U napadnoj zoni armije ukupno se nalazilo šest operativnih divizija, od toga u 15. brdskom korpusu četiri (u Lici i Hrvatskom primoiju) sa ukupno 45.000 vojnika, a u drugoj grupaciji, u Istri i Slovenačkom primoiju 97. armijski korpus, jačine dvije njemačke divizije i više drugih jedinica pod njegovom komandom, ukupne jačine više od 88.000 vojnika.

Neposredno pred frontom 4. armija, od Une do mora i u njegovoj pozadini - u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, nalazile su se jedinice pod komandom 15. brdskog korpusa - četiri divizije: 373. i 392. njemačka i 10. i l i . ustaško-domobranska, uz više samostalnih bataljona - oko 39 bataljona i oko 150 artiljerijskih oruđa.

Te snage su bile raspoređene u dvije grupe: istočna grupa sa 10. i 373. divizijom, oko 17 bataljona u dolini Une, raspoređenih na položajima: kod Donjeg Lapca, u rejonu Nebljusa i na prostoriji Skočaj - Bihać - Ostrožac.

Zapadnu grupu činila je 392. i 11. divizija, 22 bataljona i oko 80 oruđa, a posjedala je četiri odvojena područja: Gospić - Lički Osik; Otočac - Vrhovine; komunikaciju Senj - Ogulin i komunikaciju duž obale Karlobag - Senj - Kraljevica. Neprijatelj je čvrsto držao pojedina uporišta i kontrolisao okolinu i uzani pojas uz more.

Komandant 4. armije general-major Petar Drapšin i načelnik artiljerije pukovnik Karei Levičnik

Do kraja februara neprijatelj je držao dolinu Une i zapadnu Liku, ostavljajući nama širok pojas duž puta Lovinac - Udbina - Korenica - Slunj. Predosjetivši naše namjere - vjerovatno dešifrujući depeše - neprijatelj je početkom marta - izvršio napad sa oko 20 bataljona iz doline Une i Gospića, i presjekao vezu između Like i Dalmacije i Glavnog štaba Hrvatske i taktički povezao istočnu i zapadnu grupaciju. Prema izjavama zarobljenih oficira, oni su htjeli, osim presijecanja veza sa Dalmacijom, da spriječe naše nastupanje kroz Liku i prema Zagrebu. Kasniji naši napadi i zauzimanje Bihaća još su više zabrinuli neprijatelja. Njegova velika preokupacija bila je kako da spriječe naš prodor i uspješno brane pravac ka Zagrebu.

Neprijatelj je na taj način uspostavio neprekidan front na liniji Gornji Lapac - Udbina - Lički Osik - Gospić - Karlobag, na kojoj je sačekao i napadao naše armije, o čemu smo bili obaviješteni.

Neprijatelj je, prema obavještajnom referatu pukovnika Petra Tomca, ipak puno pogriješio izvodeći napad i povezujući front, jer je na taj način ogolio, a negdje i sasvim oslabio svoja uporišta, naročito Lapac i Nebljuse,

čime je nama otvorio lakši put za Bihać. Osim toga, njegove snage na Krbavskom polju i u korjeničkoj kotlini, koje su se naslanjale na Bihać, bile su grebenom Plješevice odvojene i veoma loše povezane sa dolinom Une. Riješili smo da neprijatelja što prije napadnemo dok ne uspije da uredi i fortifikacijski ojača novu liniju odbrane.

Zadatak koji je postavljen 4. armiji određivao je i operativnu zonu, koja je bila ograničena na desnom krilu i boku linijom: Una - Plješevica - Mala Kapela - Kupa - Cerkniška kotlina - Julijske Alpe ili, tačnije, razvođem Save i Soče. Ocrtavali su se dva operativna pravca: prvi Udbina - Otočac - Ogulin - Delnice, koji se odatle račva u dva kraka: jedan je između Snježnika i Čičarije, vodio u dolinu Vipave, a drugi, između Snježnika i Velike gore, u ljubljansku kotlinu. Drugi pravac išao je obalom i otocima, gdje je na kopnu stiješnjen Velebitom, a zatim Velikom Kapelom.

Obalni pravac je operativno bio manje značajan, ali je za nas bio značajniji zbog saobraćaja - pomorski put, pa smo na njega tamo usmjerili težište.

Budući da je odnos snaga bio u korist neprijatelja, odlučeno je da se neprijatelj opkoljava i uništava na mjestu gdje se nalazi a ne da se potiskuje. Jer, osvajanjem zemljišta i potiskivanjem neprijateljevih snaga došli bi u situaciju da pred sobom imamo sve brojnijeg neprijatelja koji zaposijeda jake granične, brdsko-planinske položaje pa ne samo da nam ne bi dozvolio prodor ka Trstu i Soči nego bismo mu omogućili uspješna napadna dejstva i protiudare.

Znali smo da se mogu dobro braniti jaki položaji koje je neprijatelj zauzeo na granici, ali pošto smo računali i na napredovanje saveznika u Italiji nismo mislili da će cijeli 97. korpus biti usmjeren protiv našeg nastupanja.

Računajući na jači otpor neprijatelja na granici, ali ne onako jak i sa onim snagama, od početka operacija stvarali smo uslove za nadiranje naših krila. Prvo smo angažovali cijelu 9. diviziju, pod komandom potpukovnika Ljube Trute, koja je oslobađala otoke, a pri kraju smo tamo organizovali najbrojniju 26. diviziju. Obe divizije oslobodile su Kvarnerske otoke i tako stvorile mogućnost za desant u Istru i prema Trstu u slučaju da budemo primorani da zastanemo na staroj jugoslovensko-italijanskoj granici. Na desnom krilu angažovali smo 20. diviziju potpukovnika Bogdana Pecotića, sastavljenu od veoma hrabrih i izdržljivih boraca. Ona je bila lakše pokretljiva, pa je stalno isturana naprijed da štiti desni bok 4. armije, prateći na taj način front napredovanja glavnih snaga. Zaštitu boka preuzimali su 4, a poslije i 7. korpus i 29. divizija. Na taj način je 20. divizija izbila u pravo vrijeme do Mašuna, sjeverno od Snežnika, i našla se na slabije branjenom pravcu prema Trstu.

Nismo mislili da će Nijemci ogoljeti Slovenačko primoije i sve snage usmjeriti na staru granicu da bi usporili naše snage i omogućili savezničkim snagama posjedanje Istre i Slovenačkog primorja.

U toku borbi na pravcu Klana - Trst, kada smo stali, došlo je do likovanja savezničkih oficira za vezu u Štabu armije. Danas je poznato šta su činili da bi nas spriječili da uđemo u Trst i stignemo do Soče. Tada su nam otkazali svaku pomoć i podršku.

Štab 4. armije bio je iznenađen pojavom 97. korpusa na staroj jugoslovensko-italijanskoj granici. Nijemci su nas iznenadili, malo zaustavili i spriječili da brže prodremo u Trst. Ali, to je sve što su mogli učiniti.

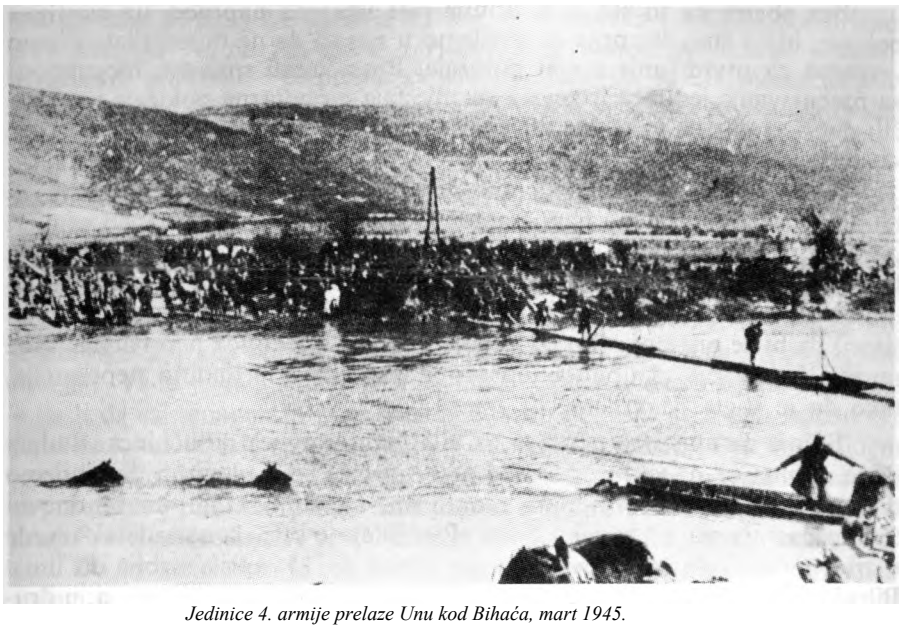

Jedinice 4. armije prelaze Unu kod Bihaća, mart 1945.

Mi smo prilikom planiranja razmišljali i uzimali sve u obzir - i snage na frontu i 9. korpus u pozadini i raspoloženje naroda u Istri i Slovenačkom primorju i Trstu, i mislili smo da će nas neprijatelj sačekati na granici i da će sa respektivnim snagama organizovati odbranu Trsta. Nijemci su postupili po svojoj procjeni i postigli su samo početni uspjeh. Za to vrijeme mi smo na krilnim pravcima brzo prodrli, tako reći upali u njegovu pozadinu i, uz sadejstvo 43. divizije i 9. korpusa do 1. maja izbili na Soču i u Trst, a onda opkolili njemačku grupaciju kod Klane i za 5-6 dana prisilili je na predaju. Zato i kažem, a i tada smo govorili u Štabu armije, da su nam Nijemci (a sada znamo i saveznici) učinili ogromnu uslugu dovođenjem 97. korpusa na front kod Klane, jer smo ga mi obišli i stigli prije saveznika u dolinu Soče i oslobodili Trst.

Armija je imala veliki broj divizija i veliki broj veza. Zbog situacije i našeg položaja, imali smo radio-veze sa Generalštabom, glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, Mornaricom, susjedima i ustanovama koje su primale pomoć od saveznika iz Italije; organizovan je veliki broj direktnih veza sa svim korisnicima. Većina veza funkcionirala je preko Operativnog odeljenja. Sa Generalštabom, saveznicima i glavnim štabovima veze su išle preko načelnika Štaba, a preko Komande pozadine išle su veze koje su se odnosile na snabdijevanje.

Prilikom planiranja u Štabu 4. armije računali smo da će se ofanziva izvesti u tri napadne operacije, ali brzina nastupanja je učinila da se zadatak izvrši izvođenjem dvije operacije, i to:

- ličko-primorske, u kojoj je razbijen i uništen 15. armijski korpus u Lici i Hrvatskom primorju, i
- riječko-tršćanske, u kojoj je uništen (ili zarobljen) 97. njemački korpus i oslobođeni Istra, Trst i Slovenačko primorje.

Bez obzira na to što je 4. armija bila isturena naprijed, uz osjetljive bokove, htjeli smo što prije da pređemo u napad da ne bi neprijatelj imao vremena za utvrđivanje novih položaja. Proračunali smo sve mogućnosti za prebacivanje jedinica iz rejona razmještaja na polazne položaje i zaključili da se sa napadom počne 20. marta ujutro, a da sadejstvujući 4. korpus sa dejstvima počne dan kasnije.

Da bi se početnom operacijom neprijatelj (a i saveznici) doveli u zabludu o našim slijedećim namjerama odlučeno je da se prvi napad usmjeri na istočnu grupu 15. korpusa (10. i 373. divizija), sa težištem dolinom Une, koji nam je nudio najviše mogućnosti za opkoljavanje i uništenje jedinica na tom pravcu. Bilo je nužno zaposjesti i V. Kamensko (na Plješevici) da bi se onemogućilo izvlačenje razbijenih jedinica neprijatelja. Noć ranije 20. divizija je uputila dio svojih jedinica u pozadinu neprijatelja, tako da je stigla na vrijeme da izvrši svoj zadatak.

Težnja da uništimo neprijatelja bila nam je uvijek odlučujuća. Budući da je dubina ofanzive iznosila oko 600 km i da smo planirali da izbijemo do Soče u drugoj polovini maja, morali smo obezbijediti minimalni dnevni tempo nastupanja u prosjeku 5 km. Planirano je bilo da se zadatak izvede u tri operacije: da se u prvoj, od 20. marta do 15. aprila, izbije do linije Bihać (isključno) - Otočac - otok Rab i uništi glavnina 15. korpusa; u drugoj izbije do Rijeke, do kraja aprila, i uništi ostatak 15. korpusa; a u trećoj, do kraja maja, završi zadatak i oslobodi Istru i Slovenačko primoije. Uslijed brzih uspjeha, prve dvije operacije izvršene se, u jednom dahu, te ih zato i tretiramo kao jednu: ličko-primorsku.

Ličko-primorska operacija je trajala do 15. aprila, a druga do polovine maja (ili do Trsta i Soče 1. maja), sa Koruškom, čime je postignut tempo nastupanja veći od 7 km dnevno.

Prva operacija izvedena je u dvije etape: oslobađanje istočne Like i Bihaća (20-28. marta) i, druga etapa, oslobođenja zapadne Like i Hrvatskog primoija od 28. marta do 15. aprila. Riječko-tršćanska operacija odvijala se kao nastavak ličko-primorske, a trajala je od polovine aprila do polovine maja sa oslobođenjem Istre, Trsta i Slovenačkog primoija i prodora u Korušku, u kojoj su u cjelini uništene sve njemačke snage pred frontom armije - 97. korpus i sve njemu pridate ili operativno potčinjene jedinice.

Poučan je način na koji je Štab 4. armije postigao apsolutnu nadmoćnost na pravcu težišta udara na istočnu grupu 15. korpusa, u istočnoj Lici i na Uni. Neprijatelj je branio taj pravac na položaju Udbina - Lapac - Nebljusi sa 7 bataljona i oko 30 oruđa, a na sledećem položaju Otoka - Ostrožac - Bihać - Prijeboj sa 10 bataljona i 40 oruđa - ukupno dvije divizije, odnosno nešto više od 17.000 vojnika. Na te snage 4. armija je usmjerila na težištu dejstva svoju 26. i 20. diviziju, kao i 19. diviziju, koja je kao lijeva kolona napadala pravcem Udbina - Korenica. Sa sjevera je sadejstvovao 4. korpus sa 7. i 8. divizijom u pravcu Prijeboja, dok je 11. korpus vršio obezbeđenje prema Gospiću. Artiljerija i tenkovi sadejstvovali su 26. i 19. diviziji. Tako smo u napad na tome pravcu ubacili oko 40.000 vojnika, 75 tenkova i oko 50 topova.

Jedinice su dovedene na front prema preciznom planu i određenim marš-rutama u roku od dva-tri dana, tako da su pravovremeno zaposjele polazne položaje do 18. marta. Za to vrijeme 19. divizija je prešla 65 km;

20. divizija 87 km; 26. divizija 83 km, a tenkovska i artiljerijska brigada 117 km. Od 18. do 20. marta izvršeno je izviđanje, posjedanje polaznih i vatrenih položaja, i pripreme za gađanje, tako da su 20. marta jedinice započele ofanzivu. Pored tih snaga, 19. marta avijacija je bombardovala Gospić, Bihać i Nebljuse, dejstvujući naročito na komunikaciji Nebljusi - Bihać.

Prvog dana ofanzive 4. armija je probila neprijateljski front, uništila veći dio neprijatelja na liniji Lapac - Udbina i očistila Krbavsko polje. Drugog dana napada izvršeni su svi zadaci koji su bili postavljeni zapoviješću od 18. marta, a koje je trebalo izvršiti do kraja mjeseca. Osim toga, brzim prodorom jedinica 4. armije i dejstvom 4. korpusa sa sjevera bila je dezorganizovana odbrana Bihaća, kojoj je sa Drave hitala u pomoć 104. divizija. Tada je u Štabu 4. armije nastala dilema oko napada na Bihać
- da li da se napadne ili ne. General Drapšin je teška srca dao zeleno svijetlo za takvu odluku, jer mu je Tito rekao da su Bihać i Ogulin isključna granica - za dejstvo Armije. Ali, zbog brzine uspjeha, dezorganizovanosti neprijateljeve odbrane i brige za bokove, a donekle i želje da se oslobodi grad Prvog zasjedanja AVNOJ-a, prevagnula je odluka da se produži napad. Do 28. marta bio je oslobođen i Bihać. Tako su izvršeni i prevaziđeni zadaci postavljeni 4. armiji. Dvadeset četvrtog marta i Generalštab je depešom sugerirao da oslobodimo Bihać.

Neprijateljevi gubici bili su veliki - poginulih 4.341, ranjenih 5.563 i zarobljenih 2.061 vojnika; zaplijenjena su četiri tenka, 71 top, 76 minobacača, 207 motornih vozila i veći dio pješadijskog naoružanja. Naši gubici su iznosili: 402 poginula, 1.396 ranjenih i 48 nestalih boraca.

Armijskom zapoviješću od 2. aprila jedinice su dobile zadatke za napad na zapadnu grupu neprijateljevih snaga radi zauzimanja Gospića i otoka Paga, sa 9, 20, 26. i 19. divizijom, tenkovima i artiljerijom. To najbolje pokazuje kako su se jedinice armije brzo prebacivale s jednog pravca na drugi da bi uvijek bili u apsolutnoj nadmoćnosti radi opkoljavanja i uništavanja neprijateljeve snage. Posebno treba naglasiti da su Gospić već i Italijani bili dobro utvrdili, zatim Nijemci i, naročito, ustaše, jer je za njih bio pojam moći i neosvojivosti.

U okviru tog zadatka, oslanjajući se lijevim krilom na Jadransko more, 4. armija je trebalo da oslobađa i otoke. U vezi s tim u Štabu je posebna pažnja posvećena sadejstvu sa Mornaricom, čiji je komandant, general-major Josip Čemi, pri Štabu armije, a komandant Pomorske komande sjevernog Jadrana, Janez Tomšič, pri Štabu 9. divizije, koja je na tom pravcu dejstvovala. Osim toga, u tim operacijama se planiralo i sadejstvo saveznika u vatrenoj podršci brodske artiljerije i avijacije u desantima na otoke. Bila je planirana i pomoć u prevoženju dijela desantnih jedinica. Armija je brzo zauzela i najutvrđenija uporišta i gradove, kao što su Gospić, Otočac, Senj i drugi, kao i otoke Pag i Rab. U borbama od 4. do 16. aprila neprijatelj je imao 3.488 poginulih i 1.741 zarobljenog vojnika, dok su naše snage imala 319 poginulih i 911 ranjenih boraca.

Za funkcionisanje komandovanja i rad Štaba bile su uspostavljene posebne veze. Sistem veza u 4. armiji u vrijeme otpočinjanja dejstva bio je organizovan na slijedeći način: glavni armijski centar veze bio je u Gračacu: istaknuti armijski centar veze u Bruvnu; pomoćni armijski centar

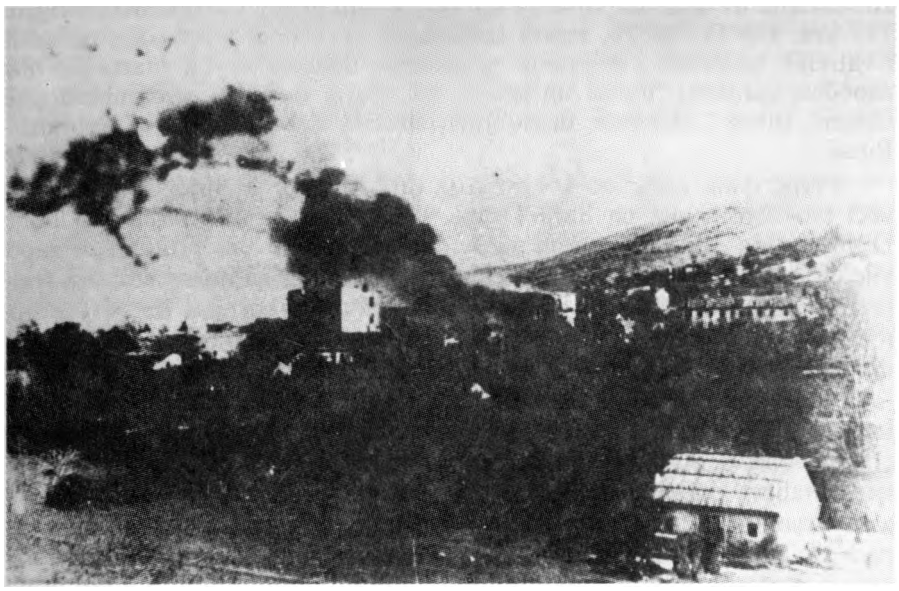

Iz borbi za oslobođenje Senja, aprila 1945.

veze br. 1 u Dobrom Selu, sa kojim su žičnom vezom bili povezani štabovi 26. divizije, tenkovske i artiljerijske brigade; pomoćni centar veza br. 2. bio je u Klapavici, sa kojim je imao vezu Štab 20. divizije; pomoćni armijski centar veze br. 3 u Miteliću, sa kojim je imao žičnu vezu Štab 19. divizije; a glavni centar veze 11. korpusa u Lovincu. Istaknuti centar veze održavao je vezu sa pomoćnim armijskim centrima.

Armijski centar veze u Gračacu održavao je vezu sa Generalštabom, Glavnim štabom Hrvatske (i ubrzo i Glavnim štabom Slovenije), sa štabom 2, 4, 5, 7. i 9. korpusa, Komandom vazduhoplovstva, vazduhoplovnom bazom na Visu i aerobazom u Zemunu, Bazom JA u Bariju, Štabom Jugoslovenske mornarice, štabovima 9, 19, 20, 26. divizije, tenkovskom i artiljerijskom brigadom i obavještajnom grupom 4. armije, koja je bila postavljena u pozadini neprijatelja radi prikupljanja podataka i praćenja pokreta u rejonu Bihać - Nebljusi. U početku se nalazila južno od Ripča.

Takva organizacija ^razvijenost telefonskih i radio-veza u potpunosti je zadovoljavala potrebe Štaba i komandovanja. U toku cijele operacije radio-veze su apsolutno zadovoljavale i uspješno obezbjeđivale neprekidan rad. Žične veze su zbog brzine dejstava ponekad kasnile i nisu uvijek na vrijeme uspijevale da prate operativni poredak. Sistem veza sa kuririma, oficirima za vezu i na automobilima i motociklima uspjevao je nadoknaditi trenutne prekide, i što je najvažnije - obezbjeđivao je taj »most« i povjerljivost prenošenja naređenja, odluka i zapovijesti za dejstvo i angažovanje jedinica.

Komandant 4. armije koristio je oklopno vozilo »skaut-kar« sa radiostanicom (i šifrantom), a gotovo uvijek je obilazio jedinice i na taj način bio stalno obaviješten o situaciji, tako da je mogao izravno naređivati.

Sredstva »Voki-toki«, pored ostalih sredstava veze, najviše su upotrebljavale divizije i brigade, i oficiri za vezu.

TITOVA POMOĆ U RADU ŠTABA 4. ARMIJE

Osim pomoći Generalštaba, želim da navedem nekoliko primjera koji ukazuju koliko nam je pomogao vrhovni komandant maršal Tito da bi se vidio stil njegovog rada, njegovo predviđanje i rukovođenje 4. armijom.

Obično se prilikom razmatranja i opisivanja dejstava naših jedinica navode depeše i naređenja da je to Generalštab naredio. Međutim, sve je to bilo Titovo djelo. Maršal Tito je naređivao Štabu 4. armije. Za završne operacije maršal Tito je generalu Drapšinu odredio zadatak i cilj dejstva 4. armije, uz sva potrebna objašnjenja o vojnom i političkom značaju dejstava i uspjeha armije. Mi smo Generalštab uvijek obavještavali o donesenim odlukama, o zapovijestima i naređenjima i si., a Generalštab je naše predloge svojim depešama i naređenjima usvajao i potvrđivao. Za završnu operaciju Generalštab je razradio plan kojim su bili obuhvaćeni i zadaci, uloga i mjesto u strategijskom poretku svih armija.

Kada je Tito 5. aprila otišao u Moskvu zastupao ga je general-lajtnant Aleksandar Ranković. Tada je došlo do jednog nesporazuma između Generalštaba i Štaba 4. armije oko daljeg angažovanja armije.

Generalštab nam je poslao nekoliko depeša da ne prodiremo dalje prema Rijeci i Trstu, već da se usmjerimo prema Bosanskom Novom i Karlovcu - bojali su se da naš desni bok ne ugrozi njemačka 104. divizija koja je došla na tu prostoriju.

Ta depeša Generalštaba, koju je potpisao Aleksandar Ranković, odmah je izazvala našu reakciju, jer smo bili u punom zamahu dejstva, sa uspjehom smo završili ličko-primorsku operaciju i prodirali dalje ka Trstu. Osjećali smo opasnost s boka i pozadine, iz doline Une, ali nijednog trenutka nismo mislili da zbog toga treba da odustanemo od osnovnog zadatka koji je postavio maršal Tito. Izvršenje novog naređenja Generalštaba oduzelo bi nam sigurno 2-4 dana za pregrupisanje glavnine snaga (radi bržeg likvidiranja 104. divizije) i, u najboljem slučaju, izgubili bismo najmanje 10-12 dana. Bili smo spremni i na djelimične neuspjehe na bokovima i opasnost u pozadini, ali to nas nije smjelo ni za trenutak odvratiti od našeg osnovnog cilja i zadatka.

Međutim, teško je bilo ne izvršiti naređenje Generalštaba koje je potpisao Ranković, kojega smo u ratu svi cijenili i kao partijskog rukovodioca, a on je svuda zamenjivao Tita.

U Štabu 4. armije cijenili smo da bi naš udar u dolini Une donio u cjelini JA krupne stretegijske uspjehe, jer bi prodrli u pozadinu Sremskog fronta. Ali, sa političko-strategijskog aspekta, najvjerovatnije bi nam to onemogućilo brže oslobođenje Istre i Slovenačkog primoija. Bili smo spremni, Drapšin je čak to i naredio, da se ispita mogućnost da sa Štabom 4. armije pređemo na otoke i da otuda prodremo u Istru, ali da ne odustajemo od osnovnog zadatka - doline Soče.

Još smo se više zabrinuli kada nam je iz Generalštaba stigla Direktiva br. 8 od 9. aprila, u kojoj je konkretno naređeno da na osnovnom pravcu prema Rijeci i Trstu ostavimo manje snage, a glavninom da, u sadejstvu sa 4. korpusom, očistimo prostor do linije Bosanski Novi - Karlovac,[3]' što bi značilo još veći gubitak u vremenu. Drapšin je bio uporan da nastavimo dejstva na osnovnom pravcu ka Rijeci, a svi smo se slagali sa njegovim stavom da nastavimo borbe prema Titovim uputstvima. Znali smo da i saveznici u Italiji napreduju ka dolini rijeke Po. Depešom od 10. aprila izvijestili smo Generalštab o tome kako mi gledamo na situaciju.

[3]* Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15. str. 342.

Štab armije, nakon cjelokupnog razmatranja situacije, predložio je Generalštabu da sa glavnim snagama nastavimo prodor prema Istri, pa smo u vezi sa tim dali slijedeće obrazloženje:

»Istra je važno pitanje DF Jugoslavije i ono će biti riješeno, ako u njenom oslobođenju jedinice 4. armije stignu prije saveznika, koji se jako interesuju za Istru, gdje su padobranima spustili oko 40 oficira. U Istri se nalazi oko šest pukova Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnika, koji su izgleda stupili u vezu sa engleskim oficirima. Pored toga, opšti je pravac povlačenja njemačkih snaga prema sjeveru, odnosno sjeverozapadu, i one će prije ili kasnije napustiti teren koji drže, pa Štab 4. armije ne predviđa teže borbe u dolini Bosne, a 104. divizija nema namjeru da dublje prodire u pozadinu 4. armije, već želi samo da je ometa u brzom napredovanju ka Istri. Štab armije smatra da bi bilo najbolje da se odmah, ne čekajući oslobođenje Zenice, prema Bihaću uputi 4. divizija 5. korpusa, koja bi vodila borbe sa 104. divizijom, a da 4. korpus obezbijedi desni bok armije, koja će dalje energično i brzo da nadire ka Istri. Jedino oslobođenjem Istre sopstvenim snagama 4. armija ispunjava svoj strategijski zadatak, a sve ostalo su veći ili manji taktički uspjesi... «[4)]

Generalštab je 10. aprila usvojio predlog Štaba armije, ali je već sjutradan depešom naredio da se 104. divizija odmah razbije i odbaci dalje na sjever.

Međutim, 4. armija je nastavila svoja dejstva prema Istri, jer je već oslobodila Josip Dol i Ogulin.

Generalštab je naredio 4. armiji da 20. aprila odmah nastavi energično nadiranje pravcem Rijeka - Trst, čime je bio skinut sa dnevnog reda spor koji je postojao, a u tome se i Tito vratio iz Moskve, što smo odmah osjetili - zamjerio je na intencijama skretanja Armije. Taj primjer najbolje pokazuje koliko je Tito uspješno, sa svom širinom, rukovodio i pravilno usmjeravao dejstva 4. armije i koliko je ne samo politički nego i vojnički bio iznad ostalih.

Naglašeno je da se maršal Tito nije miješao u odlučivanje ni Štaba 4. armije, ni drugih, osim ako je bilo nešto nepravilno. Ali, Tito je brinuo, i to neprekidno, o svim jedinicama, a isto tako i o 4. armiji. Nije se miješao u naše odluke, ali ih je pomagao i obezbjeđivao njihovo izvršavanje potrebnim snagama i sredstvima. Tako je odmah poslije podrške odluci Štaba 4. armije o bezobzirnom i brzom nastupanju ka Trstu, za obezbjeđenje bokova 4. armije od Zagreba predvidio 4. korpus, a odmah poslije toga u rejon Karlovca je stigla grupa divizija 4. i 5. korpusa. Isto tako, Tito nije donio odluku o savladavanju i prevazilaženju zastoja kod Klane, nego je poslao načelnika Generalštaba da nas i lično, na osnovu njegove poruke, podstakne na brže izvršenje udara krilima armije i proboja ka Trstu. On je tražio najveću brzinu i smjelost. Da bi nam olakšao dejstva pridao nam je i 9. korpus, 4. korpus i 29. hercegovačku diviziju, i naredio da nam 7. korpus obezbjeđuje bok i pozadinu, da ojačaju naše napadne kolone ka Trstu i pomaže u uništenju njemačkog 97. korpusa. Tito je naređivao, pratio i, što je najglavnije, brinuo o mogućnostima za izvršavanje postavljenih zadataka. Prepuštao je punu inicijativu i, u cjelini, stvarao uslove za uspješno izvršenje zadatka.

Na kraju, može se reći da je Štab armije u cjelini, sa štabovima i komandama divizija i brigada, uspješno rukovodio završnim operacijama 4. armije i u potpunosti postigao i izvršio Titovo naređenje: »Tuđe nećemo, svoje ne damo«.

4) Arhiv VII, k. 46, reg. br. 4-1. Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, str. 353-368.

Neka iskustva iz dejstava Četvrte armije u završnim operacijama 1945. godine"

General-pukovnik Ilija Radaković[2)]

SNAGE, OPERATIVNA ZONA, GRUPI SANJE, TRAJANJE I NAČIN DEJSTA VA JEDINICA 4. ARMIJE

U vrijeme formiranja 4. armije, 1. marta 1945, Tito je saopštio svoju zamisao o završnim operacijama za oslobođenje zemlje, koja je razrađena početkom aprila 1945. godine. Tada je 4. armija imala u svom sastavu deset divizija, a Štab Armije je neposredno rukovodio sa 10 potčinjenih jedinica: dva korpusa (7. i 11), četiri divizije (9, 19, 20. i 26) i četiri brigade (Prva tenkovska, Artiljerijska, Inžinjerijska i Dopunska). Sa pet divizija (13, 15, 18, 35. i 43) rukovodilo se preko štabova 7. i 11. korpusa. U toku ofanzive, krajem aprila 1945, pod operativnu potčinjenost Armije stavljen je 9. korpus, sa dvije divizije (30. i 31.), a nešto ranije i Komanda sjevernog Jadrana. Kasnije, sukcesivno, Armiji se stavljaju na raspolaganje još tri divizije - dvije divizije 4. korpusa (7. i 8) i 29. divizija, dok 7. korpus dobija diviziju »Garibaldi Fontanot«. To znači, ukupno petnaest divizija, odnosno četrnaest nakon integracije (u toku dejstava) 13. i 35. divizije u 13. diviziju i osnivanja samostalne brigade (puk za vezu formiran je 16. aprila 1945). U toj situaciji Štab Armije ima jedanaest neposrednih veza (tri korpusne, sedam divizijskih i pet brigadnih). Znači, korpusni, divizijski i brigadni sastavi. Broj veza direktnih i indirektnih, mijenjao se i postepeno povećavao. Štab 35. divizije i Štab 11. korpusa ukidaju se u toku dejstava - kada je oslobođeno njihovo područje dejstava. Toliki broj veza (direktnih i indirektnih) bio je logičan i nije predstavljao posebno opterećenje za Štab 4. armije koji je veoma uspešno sarađivao i usklađivao dejstva sa glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije.

Što se tiče teritorijalne pripadnosti, devet divizija je bilo sa teritorije Hrvatske, pet sa teritorije Slovenije i jedna sa teritorije Hercegovine. Ili, prema užoj teritorijalnoj pripadnosti - pet slovenačkih, četiri dalmatinske, i po jedna lička, kordunaška, primorsko-goranska, banijska, istarska i hercegovačka. Treba istaći i to da je većina tih divizija formirana 1942. (7. i 8) i 1943. godine (9, 13, 15, 18, 20, 26, 29, 30. i 31), što znači da su imale najmanje jednogodišnje, odnosno dvogodišnje, pa i duže ratno iskustvo. Sve su to bile, tako reći, »stare« divizije, osim 35. i 43. koje su formirane 1944. Četvrtoj armiji sadejstvovala je i Jugoslovenska mornarica sa glavninom efektiva, koja je, takođe, imala bogata iskustva (dejstva od 1943. od Visa do kninske operacije, i do početka završnih operacija).

Potpukovnik, komesar 9. divizije 4. armije.

2> Prošireno izlaganje na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«, u Beogradu.

Polazne pozicije 4. armije pred završne operacije posebno su karakteristične. Glavne snage, prema brojnom stanju i opremljenosti - pet divizija i tri brigade podrške (1. tenkovska, Inžinjerijska i Artiljerijska) bile su van tzv. neposrednog dodira i na udaljenosti od 65 do 100 km od linije fronta: Donji Lapac - Udbina - Gospić - Pag. Dvije divizije (13. i 20) bile su u kontaktu sa neprijateljem, a tri (9, 19. i 26) na koncetracijskoj prostoriji. Još dalje (oko 300 km), nalazila se 29. divizija koja je bila angažovana u borbama za Sarajevo (sve do 6. aprila). Ostale snage bile su u pozadini neprijatelja (devet divizija), izvodeći intenzivna i dugotrajna borbena dejstva od Like do Soče, i prije početka završnih operacija nisu dozvoljavale protivničkim snagama pokret unaprijed, što je omogućavalo ovakav početni raspored - pet divizija »s fronta«. Znači, u početnoj situaciji više divizija nalazilo se u pozadini neprijatelja nego »s fronta«, ali je odnos u broju a naročito u tehničkoj opremljenosti bio na strani snaga »s fronta«.

General-pukovnik Ilija Radaković, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Divizije pod neposrednom komandom Štaba Armije načelno, dejstvovale su, »sa čela«, a one u sastavu korpusa u pozadini neprijatelja dejstvovale su iz pozadine. Gotovo uvijek su dejstvovale skupno (bilo je i izuzetaka), a korpusi različito - najčešće na širem prostoru. Pod komandom korpusa, pored divizija, bili su i partizanski odredi, koji su se održali do pred kraj rata. Ova iskustva veoma su značajna i za eventualno usavršavanje sadašnje organizacije i upotrebe snaga JNA i teritorijalne odbrane.

Pomenuti činioci, uključujući pregrupisavanje snaga poslije kninske operacije za mostarsku (angažovane četiri divizije - 9, 19, 26. i 29), ponovo dovođenje snaga u sjevernu Dalmaciju - 19. i 26, a kasnije i 9. divizija (sve je trajalo 2,5 mjeseca), kao i nepovoljni klimatski i materijalni uslovi u južnoj Lici (zima 1944/45) uticali su na takvo početno grupisanje snaga i njihovu udaljenost od »prednjeg kraja« neprijateljevih položaja. U tome je izvjesna različitost ispecifičnost početnog grupisanja snaga 4. armije u odnosu na ostale naše armije.

Naše jake snage u neprijateljevoj pozadini i njihova aktivnost u dubini operativne zone, nose glavni teret borbi prije početka ofanzive. Dejstva tih snaga omogućila su povoljan raspored i grupisanje divizija koje su napadale »sa fronta«, mirnije i organizovanije pripreme za početak završne operacije. Karakteristično je da su se, zbog tako jakih snaga, pozadinske baze 4. armije (glavne i isturene) nalazile i u polaznim rejonima divizija, a negdje čak i ispred.

Operacije i ostala borbena dejstva snaga 4. armije bila su kombinovana (partizanska i frontalna). Negdje su preovlađivala frontalna, a negdje partizanska. Primjenjivani su svi vidovi i oblici borbenih dejstava, uklju-

 čujući i dejstva noću.

Širina i dubina zone dejstva Armije (to je bila i zona dejstava snaga glavnih štabova Hrvatske i Slovenije) stalno su se, od početnih granica datih proljetnjom direktivom Generalštaba Jugoslovenske armije, širile do kraja rata. U dokumentima treba korigovati granicu zone 4. armije i glavnih štabova Hrvatske i Slovenije - od Dolenjske (uključno Ljubljana), preko Kamnika, do Koruške (u dokumentima se tretira granica iz početne direktive: desna granica - jugozapadne padine Julijskih Alpa). Širina operativne zone u početku ofanzive bila je, u prosjeku, od 100 do 150 km, a u završnom dijelu prelazi i 300 km. Dubina operativne zone iznosila je oko 300 km.

Početni odnos snaga bio je oko 1,5:1 (oko 150.000 : oko 100.000) u korist protivnika, da bi se kasnije, sukcesivnim trošenjem neprijatelja, taj odnos naglo i stalno mijenjao u našu korist.

Operativno-strategijski cilj 4. armije i snaga pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije bio je da izbiju na Soču - za oko dva mjeseca (od 20. marta do 15. maja). Međutim, zadatak je izvršen za 43 dana, ili oko 14 dana ranije nego što je planirano, što je, svakako, imalo velikog značaja za sve što će se dogoditi kasnije. Da nismo tako djelovali, ne bismo na vrijeme stigli na Soču i time ostvarili strategijske ciljeve i, analogno tome, ne bismo tako brzo oslobodili Istru i Slovenačko primoije. Pokazala se opravdanom odluka da ofanziva 4. armije počne 20. marta, tj. 22 dana prije nego ofanziva 1. i 3. armije, koja je počela 12. aprila. Ranije započeta ofanziva 4. armije, brz i odlučan napad s mora, ubacivanje snaga u Istru i ka Trstu, naročito u fazi riječko-tršćanske operacije, primjeri su kojih gotovo i nije bilo u narodnooslobodilačkom ratu.

Značajno je istaći da su završne operacije Jugoslovenske armije, pa i 4. armije, izvedene, tako reći, na samostalnom frontu, da su počinjale kada su na susjednim frontovima snage Crvene armije bile od 16. marta u ofanzivi prema Beču, a Anglo-Amerikanci relativno mirovali na tzv. Gotskoj liniji kod Bolonje. Naše snage su na cijeloj teritoriji Jugoslavije bile veoma aktivne i nanosile velike gubitke neprijatelju koji se našao između tzv, linije fronta i naših etničkih granica. Naš front nije bio, kako neki misle, samo od Drave do Jadranskog mora, već je to bila cijela dubina naše teritorije koju je još držao neprijatelj i na kojoj su se borile jake snage Jugoslovenske armije - šest korpusa (4, 6, 7, 9, 10. i 11) i jedna operativna zona (Četvrta) u Štajerskoj, odnosno preko 16 divizija. Toga nije bilo na ostalim frontovima u drugom svjetskom ratu.

Zanimljiva su iskustva 4. armije i sa aspekta obrazovanja i upotrebe armijske rezerve. U ličko-primorskoj operaciji armijsku rezervu naizmjenično je činila po jedna divizija. U riječko-tršćanskoj operaciji rezervu su činile dvije do tri divizije - 7. i 8. a 29. je najduže bila u ulozi armijske rezerve (od Sarajeva do Prezida). Divizije su, zavisno od situacije, imale u rezervi najčešće po jednu brigadu - radi odmora, popune, zamjene drugih brigada, ili za različite relativno samostalne zadatke. Obično su te snage dejstvovale prostorno dalje i privremeno van sastava divizija kao, npr., upotreba 2. dalmatinske proleterske brigade 9. divizije prema Opatiji, ubacivanje 1. istarske brigade 43. divizije u centralnu Istru, upućivanje 11. dalmatinske brigade 26. divizije u Korušku itd. Tako su divizijske rezerve, najčešće jačine brigade, istovremeno služile i kao armijska rezerva. U suštini, sve što je u datoj situaciji bilo slobodno i neangažovano - činilo je armijsku rezervu.

Jedna od značajnih karakteristika operacija 4. armije, jeste i ta što se poslije izbijanja na liniju: Kupa-Rječina-Cres, dejstva razvijaju u više operativnih pravaca i sa više strana - »sa čela« i iz pozadine i na više ciljeva. Praktički, tada su se još više gubile granice dejstava između snaga »s fronta« i onih iz pozadine, zbog izmješanih »frontova«. Pravcem ka Puli i u zapadnu Istru napadale su snage Jugoslovenske mornarice, Istarski odred i 1. brigada 43. divizije koje su na taj pravac stigle desantiranjem na istočnoj obali Istre i ubacivanjem preko desnog krila armijskog raporeda. Pravcem od Brseća i Mošćeničke Drage (mjesta iskrcavanja 9. divizije), preko Buzeta ka Trstu, dejstvovale su glavne snage 9. divizije (3. i 4. brigada) i 2. i 3. brigada 43. divizije koje su ubačene od Ilirske Bistrice preko Nanosa. Iz toga se vidi da su lijevo krilo 4. armije za oslobođenje Istre i za napad na Trst iz Istre, činile snage dviju divizija (9. i 43), mornaričke snage i Istarski odred. Ta dva pravca, u operativnom smislu, činila su cjelinu na kojoj su izvedena dejstva za oslobođenje Istre i upad u Trst s tog prostora. Pravcem koji vodi uz obalu ka Rijeci nastupala je 9. divizija, a pravcem ka Ilirskoj Bistrici nastupale su 26. i 13. a kasnije 7. i 8. divizija. Tu se, dakle, nalazila glavnina 4. armije - pet divizija (7, 8, 13, 19. i 26), sa najviše artiljerije i tenkova, protiv glavnine njemačkog 97. korpusa. Pravci ka Rijeci i Ilirskoj Bistrici čine, takođe, operativnu cjelinu, jer obuhvataju područje između Sniježnika, Učke i Jadranskog mora. Pravcem preko Prezida i Mašuna prema Sv. Petru (danas Pivki) i Općinama - Trstu, nastupala je ojačana 20. divizija, sa glavninom 1. tenkovske brigade. Pravcem od Tmovskog gozda ka Trstu i Tržiču dejstvovao je 9. korpus sa 30. i 31. divizijom i nekoliko partizanskih odreda. Ka Postojni i Ljubljani dejstvovala je 29. divizija, a pravcem iz Dolenjske i Notranjske ka Ljubljani dejstvovao je 7. korpus, sa 15. i 18. divizijom i divizijom »Garibaldi Fontanot«.

Dakle, ka operativno-strategijskim ciljevima koncentričnim operacijama usmjereno je: prema Istri, Trstu i Soči - šest divizija; za Rijeku i uništenje njemačkog 97. korpusa - pet divizija; i ka Ljubljani - četiri divizije. Poslije uništenja 97. korpusa u rejonu Ilirske Bistrice, prema Trstu i Soči bile su orijentisane još dvije divizije (13. i 26), tj. osam od ukupno četrnaest da bi se obezbjedila konačna pobjeda i zaštitile zapadne granice nove Jugoslavije.

NEKA ISKUSTVA IZ RUKOVOĐENJA I KOMANDOVANJA

Od štaba brojno najjačeg i najopremljenijeg 8. korpusa, formiran je Štab 4. armije, što je bilo sasvim logično s obzirom na njegov sastav i operativni položaj. Taj korpus i njegov štab imali su bogato iskustvo u organizovanju borbenih dejstava, od borbi za oslobođenje Dalmacije, pa do kninske i mostarske operacije. Za odgovarajuće proširenje Štaba 4. armije dobijen je dio rukovodećeg kadra iz Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju i Glavnog štaba Hrvatske. Štab 4. armije sa divizijama i brigadama podrške koje su bile na »frontu«, rukovodio je direktno, a sa korpusima, odnosno divizijama u pozadini neprijatelja preko glavnih štabova Hrvatske i Slovenije ili pak, direktno. Nije se postavljalo pitanje organizacijsko-for-

macijske potčinjenosti, što je bilo veoma značajno. Opšte direktive Štaba Armije išle su korpusima, a često i divizijama tih korpusa koje su često, opet direktno, dobijale i konkretne armijske zapovjesti (naročito neke od tih divizija).

U toku završnih operacija rasformirani su štabovi 11. korpusa i 35. divizije, a štabovi 4, 7. i 9. korpusa su rasformirani poslije završetka rata (21. maja 1945). Tada se ukidaju i glavni štabovi Hrvatske i Slovenije. To znači, ostaje armija sa divizijama (brigadnog sastava) i samostalne brigade, a za izvjesno vrijeme ostaju i vojna područja sa komandama mjesta.

U 4. armiji nije vršen prelazak sa četvorne na trojnu formaciju u brigadnim sastavima, osim u 43. diviziji koja je to učinila zbog manjeg brojnog stanja (tri bataljona u brigadi). I u toku borbe, naročito za Rijeku, neke brigade privremeno su sužavale svoj sastav zbog gubitaka. Znači, poslije završetka rata brigade su imale četiri bataljona, a divizije tri do pet brigada i po jedan divizion artiljerije, kao i druge samostalne jedinice.

U skladu sa naređenjem Generalštaba JA od 14. marta 1945, pred završne operacije bilo je govora o transformiranju brigada (tri bataljona u brigadi). Međutim, zaključeno je da bi se time izgubilo vrijeme, ako bi se pristupilo reorganizaciji s jedne, a s druge, pak strane, bilo je bojazni kako će se rukovoditi bataljonima od 600 do 800 ljudi (jer je više brigada imalo i preko 2.000 boraca).

U toku ofanzive 4. armije bilo je primjera stvaranja privremenih štabova - operativnih grupa, čiju su osnovu činili postojeći štabovi korpusa i divizija, a ne novi štabovi (primjer Operativnog štaba za Istru, Kočevske operativne grupe 7. korpusa ili Operativne grupe na Rijeci - tri divizije
- kojom rukovodi Štab 26. divizije, i to u situaciji kada Štab Armije ide ka Trstu i komanduje snagama oko Trsta; formiranje štaba motorizovanog odreda za snage koje idu u Koruško, ili Operativni štab za Beneško Sloveniju, odnosno Operativni štab za zapadnu Primorsku). U toku operacija formirane su i neke nove i jače jedinice za podršku i pozadinske (puk za vezu, artiljerijski samohodni divizion i auto-bataljon i čete).

Interesantna je koordinacija sa glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije. Pored direktiva i zadataka, koje su Štab 4. armije i glavni štabovi dobijali od Generalštaba JA u vezi sa međusobnom saradnjom, veoma značajni su bili neposredni kontakti Štaba 4. armije sa Glavnim štabom Hrvatske pred početak završnih operacija (tri do četiri sastanka na slobodnoj teritoriji i jedan 29. aprila 1945. u Crikvenici kojem je prisustvovao i načelnik Generalštaba JA), i kontakti sa rukovodiocima Glavnog štaba Slovenije (u Otočcu i, docnije , u Slovenačkom primoiju). Veza sa Glavnim štabom Slovenije održavana je i preko njihovog predstavnika koji se nalazio u Štabu 4. armije. U tim kontaktima dogovarano je sadejstvo za duži period, a ješavana su i druga pitanja. Dakle, bilo je dosta originalnih rješenja, prilagođenih situaciji.

Treba istaći veliki stepen samostalnosti i inicijative 4. armije i njenih dijelova, koji je proizlazio iz strategijske koncepcije dejstava svih snaga, date u proljeće 1945, i sistema rukovođenja koji je njegovao i razvijao inicijativu jedinica u toku rata. Manifestacije te samostalnosti su brojne i raznovrsne, sa puno karakterističnih primjera, što zahtjeva i posebno izučavanje. Najizrazitiji primjeri samostalnosti i inicijative su: prihvatanje prijedloga Štaba 4. armije da ofanziva Armije počne 20. marta 1945. godine (ranije nego na Srijemskom frontu); inicijativa oko angažovanja snaga za 363

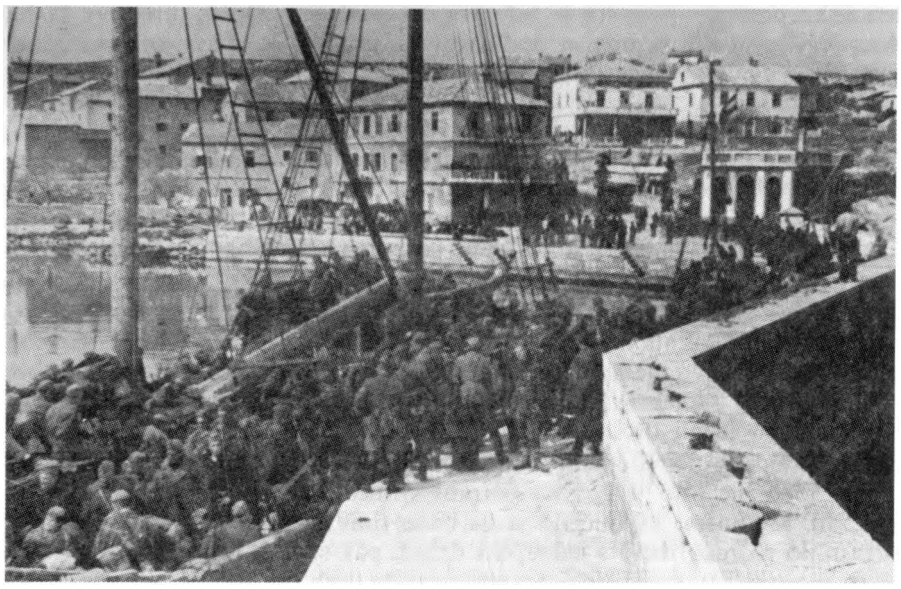

Jedinice 9. divizije ukrcavaju se za desant

oslobođenje Bihaća (to je zasebna operacija u kojoj su učestvovale tri divizije - 7, 8. i 26. i dvije neprijateljeve - 104. i 373, a vođena je radi obezbjeđenja desnog boka 4. armije); poučno je dejstvo 4. korpusa i dolazak 29. divizije u vrijeme kada su naše jake snage bile oko Sarajeva (grupa korpusa) a 2. armija se nalazila u istočnoj Bosni. Poznat je i primjer manevra 20. divizije preko Mašuna i puna inicijativa dejstva prilikom prodora prema Trstu i u vrijeme borbi za grad. Iskustvo je pokazalo da je tamo, gdje princip samostalnosti i inicijative nije bio dovoljno uvažavan, bilo dosta teškoća i dolazilo je do neelastičnosti (u tome je karakteristična početna faza borbi za Rijeku, kao i relativno dugo čekanje iskrcavanja na Cres zbog Krka i pomanjkanja transporta).

Komandna mjesta svih štabova bila su bliže jedinicama (blizu rejona dejstava), sa pretežno pokretnim a manje stacionarnim karakterom, često na komandnim mjestima nižih stepena i s oficirima za vezu gotovo u svim štabovima divizija. Komandant Jugoslovenske mornarice bio je stalno na komandnom mjestu Štaba 4. armije, radi praćenja situacije i usmjeravanja glavnine njegovih efektiva angažovanih za podršku 4 armije. Pozadinsko komandno mjesto Armije bilo je više stacionarno, a pozadinska komanda mjesta divizija tek u oformljavanju, jer su komandanti pozadine postavljeni pred završne operacije. Komanda Sjevernog Jadrana bila je, pretežno, samostalna (naročito u drugoj etapi ofanzive), ali je bila i pod Štabom 9. divizije (u prvoj etapi ofanzive).

Dejstva 9. divizije i Jugoslovenske mornarice (lijevo krilo Armije) pratila je manja grupa savezničkih oficira (mornari). Kad je oslobođen Cres, ta grupa ostala je na Lošinju, a zatim se vratila u Zadar i odatle u Ankonu (sa nekim od njih smo se sreli u Trstu). Dejstva naših snaga u Istri i upad

 u Trst iz Istre, nisu mogli biti, zbog njihovog povratka u Italiju, ne-

posredno praćeni od savezničkih oficira. Štab 9. divizije tražio je i dalje od saveznika mornaričku podršku, ali su to oni odbili (izuzev što su dali nekoliko desantnih brodova za desant na Cres i Lošinj) zbog blizine zone u koju nisu željeli da stupe jedinice Jugoslovenske armije, pravdajući to velikim brojem minskih polja, snažnom njemačkom obalskom artiljerijom i raznim havarijama svojih brodova.

Posljednjih dana rata, težište u rukovođenju Štaba 4. armije bilo je na organizovanju i izvođenju dejstava za oslobođenje Trsta u uništenje njemačkog 97. korpusa, a Glavnog štaba Slovenije na dejstva preko Soče i za oslobođenje Ljubljane i ostalog dijela Slovenije. Pažnja Glavnog štaba Hrvatske koncentrisana je na borbe oko Karlovca i Zagreba, na organiziranje snabdijevanja i zbrinjavanja i na dejstva protiv zaostalih i razbijenih neprijateljevih snaga na oslobođenoj teritoriji. Takva podjela zadataka između Štaba 4. armije i glavnih štabova Hrvatske i Slovenije (operativno-strategijski nivoi) bila je, u datoj situaciji, logična, pravilna i korisna. To iskustvo može biti korisno i za izučavanje i regulisanje odnosa između viših komandi JNA i štabova teritorijalne odbrane.

0 ZNAČAJU SNAGA U N EP RI JA TELJEVOJ POZADINI

Nesporno je da bi bez snaga u pozadini neprijatelja (korpusa sa divizijama i partizanskim odredima) prodor snaga sa tzv. fronta bio otežan
1 usporen ili, pak, potpuno nemogućan. Snage u pozadini nanosile su neprijatelju znatne gubitke i, držanjem slobodnih teritorija, ubrzavale pokret snaga u nadiranju, onemogućavale neprijatelju izgradnju pojedinih utvrđenih linija (poprečnu liniju na Čičariji, položaje na Kupi, liniju Donji Lapac - Gospić) i izvodile samostalne operacije (dejstva 4. korpusa oko Bihaća i Slunja, zatim 7. korpusa u Dolenjskoj i naročito borbe 9. korpusa sa oko 30.000 njemačkih i kvislinških snaga u Slovenačkom primoiju).

Pozicijom i dejstvima snaga u neprijateljevoj pozadini, nadoknađivali smo pomanjkanje motorizacije snaga koje su nadirale sa »fronta«, ubrzavali njihov pokret i rasterećivali ih mnogih obaveza koje su se javljale na slobodnoj teritoriji u dubini. Otuda je dejstvo snaga u neprijateljevoj pozadini imalo operativno-strategijski značaj. Te snage rješavale su i one zadatke koje, inače, rješavaju avijacija, dalekometna artiljerija i vazdušnodesantne snage.

Borbe za Bihać i okolinu, po svim elementima, zaslužuju da se smatraju kao bihaćka operacija. Odbrambena dejstva 9. korpusa, krajem marta i početkom aprila 1945. treba, takođe, smatrati i kategorisati kao vrlo značajne i samostalne operacije, i to naročito prema odnosu snaga i ciljevima.
Po efektima i svemu što se dogodilo, dejstva za Bihać i slamanje ofanzive kvislinških snaga protiv 9. korpusa ne treba, jednostavno, uklapati u ličko-primorsku ili riječko-tršćansku operaciju, već ih razmatrati i izučavati kao samostalne operacije, što neki istoričari i čine, naročito kada su u pitanju odbrambena dejstva 9. korpusa krajem marta i početkom aprila 1945. godine.

Naročit značaj imale su snage 9. korpusa i druge snage za razbijanje jugoslovenske pete kolone u Slovenačkom primorju. Snage četnika (oko

6.000 Đujićevih i Jevđevićevih), nedićevaca i ljotićevaca (oko pet pukova - 5 do 6.000 ljudi) i dio »bijele garde« povukle su se iz Knina, Bosne i Srbije i planski našle u Slovenačkom primorju, jer su računale da će im Nijemci, zbog saradnje i lojalnosti, prepustiti taj dio teritorije, a dogovoreno su na tom prostoru čekale i Engleze. Kvislinške snage su se žestoko tukle sve do našeg prodora preko Mašuna i kasnije, kada su se sa glavninom snaga povukle preko Soče i predale zapadnim saveznicima.

Dvadeset sedmog marta 1945. godine postignut je dogovor svih kvislinških i drugih kontrarevolucionara u Ilirskoj Bistrici (tu su bili i predstavnici ruskih kozačkih jedinica), a početkom aprila u Postojni je sastavljena i tzv. jugoslovenska vlada (predsjednik Gavrilo Dožić bio je u Beču; ministar vojske Draže Mihailović nalazio se u istočnoj Bosni; ministar spoljnih poslova, Dimitrije Ljotić i ministar unutrašnjih poslova Leon Rupnik, čije snage su u Sloveniji, a glavnina u Slovenačkom primorju). U Trstu je Cincar Marković (tu je i zarobljen) održavao vezu sa saveznicima i Fotićem - ambasadorom u SAD. Dejstvima 7. korpusa u Dolenjskoj i Notranjskoj i 9. korpusa posebno od 27. marta do 1. aprila 1945. godine u Slovenačkom primoiju, razbijanjem kvislinga kod Prezida i našim prodorom preko Mašuna, zadat je značajan udarac kvislinzima i snagama kontrarevolucije i pokopane posljednje nade i sve njihove vojničke i političke špekulacije oko povratka u Jugoslaviju. Od posebnog je značaja i to da je 5. marta 1945 (prije završetka rata) zasjedala u Ajdovščini i prva slovenačka narodna vlada.

NEKE KARAKTERISTIKE DEJSTAVA NA LIJEVOM KRILU 4. ARMIJE (KVARNER I ISTRA)

Snažan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta na Kvarnerskom otočju i u Istri značajno je ojačao naše pozicije, naročito poslije kapitulacije Italije. U avgustu 1944. godine formirana je i 43. istarska divizija, a krajem 1944. momaričko-desantna jedinica na sjevernom Jadranu - Kvarnerski odred mornaričke pješadije. U Istri su, u teškim uslovima, dejstvovali organi narodne vlasti i političke organizacije NOP-a, a sve organizovanije su djelovale i antifašističke snage u Trstu (komanda mjesta i radnički bataljoni). Sve to i ozbiljne političke pripreme, naročito pred završne operacije, uslovile su uspješno dejstvo lijevog krila 4. armije (9. divizija i mornaričke snage Komande sjevernog Jadrana i, kasnije, snage 43. divizije koje su ubačene u Istru po dijelovima). Bez toga, ne bismo tako brzo oslobodili te krajeve i, sa tog pravca, pred 1. maj, izbili u Trst.

Za ocjenu dejstva lijevog krila 4. armije, 4. aprila (koja nepotpuno obrađuju ili zapostavljaju neki analitičari završnih operacija), treba imati u vidu još nekoliko činjenica: (1) Čerčil je tada zahtijevao iskrcavanje u Istri, a to je bila njegova politika prema Jugoslaviji i Evropi, sa čime se nisu slagale SAD; (2) feldmaršalu Aleksanderu dat je zadatak da zauzme Istru, koja je prema Rapalskoj nagodbi bila italijanska. Međutim, maršal Tito, znajući to i stanje u Istri, sporazumio se sa Aleksanderom da će se, ako savezn

ička vojska uđe u te krajeve prije naših snaga, poštovati vlast koja se tamo nađe (a tamo smo već imali vlast). Istru je trebalo zauzeti prije

Saveznika. To je jedan od važnijih razloga što je ofanziva 4. armije počela ranije, tj. da njeno lijevo krilo izvede brz napad sa Kvarnerskog otočja u Istru i da, zajedno sa ubačenom 43. divizijom sa desnog krila, razvije dejstva u Istri i brzo izbije u Trst s tog pravca.

Lijevo krilo 4. armije (9. divizija, tri bataljona mornaričke pješadije sa plovilima i Istarski odred) bilo je veoma samostalno i bez neposredne veze sa susjedima. Sa ostalim snagama 4. armije direktno se povezuju tek poslije iskrcavanja u Istru (oko Matulja) i u Trstu.

Gotovo sve neprijateljeve snage na Kvarneru - na Pagu i u Karlobagu (oko 900 ljudi), na Rabu (oko 600) i na Cresu i Lošinju (oko 1.200) bile su zarobljene. Razbijen je njemački puk kod Čepičkog polja i odsječene, a docnije i zarobljene jake neprijateljeve snage u Puli i to uz relativno male gubitke naših jedinica. Naše lijevo krilo - »9. divizija je vrlo vješto manevrisala na zapadnim padinama Velebita, vješto izvodila desantne operacije na ostrva, uz izvanrednu saradnju naše mornarice«[3]' (Pag, Cres i Lošinj) i brzo stigla u Trst. To je ocjena koju je, na kraju rata, dao Štab 4. armije.

I prije 20. aprila 1945, kada je potvrđena odluka Štaba 4. armije da jačim snagama upadne u Istru i prodre ka Trstu, i to najkraćim pravcima sa Cresa (u Istru) i preko Snježnika u Slovenačko primoije - bilo je jasno da je neprijatelj, sjeverno od izvora Rječine, razrijeđen i da je obala Istre slabije posjednuta. Ovom odlukom, a praktički 24. aprila 1945, određena su dva težišta operacija 4. armije - prodor ka Trstu i dejstva oko Rijeke, protiv njemačkog 97. korpusa.

Naređenjem Generalštaba JA od 27. aprila 1945, podstiče se dalje energično dejstvo ka Trstu. Lijevo krilo 4. armije to realizuje dejstvima 9. divizije (sa dvije brigade) i 43. divizije (bez brigade) ka Trstu. Armijskom zapovješću Op. br. 109 od 29. aprila, Stab Armije još preciznije i cjelovitije daje zadatke, a za lijevo krilo (nazivajući ga »lijevom operativnom grupom«) raspoređuje snage i daje one zadatke za dejstva ka Trstu i Puli, da bi 30. aprila glavnina naših snaga, uz angažovanje radničkih bataljona kojima je rukovodila Komanda grada Trsta i ubacivanjem više četa u grad, stegla obruč oko Trsta. Komanda Trsta bila je u gradu (formirana 3. avgusta 1944). Februara 1945. godine imala je oko 1.500 organizovanih boraca, a 23. aprila 1945. i plan napada u gradu i plan saradnje sa 4. armijom. Jedinice komande grada narasle su na oko 15.000 ljudi, raspoređenih u 16 bataljona i druge jedinice, i one su uspješno sarađivale sa snagama 4. armije.

Trst je bio uporište kombinovanih neprijateljevih snaga iz raznih jedinica i raznih vidova i rodova, pod komandom generala Linkenbaha, što je bila i slabost odbrane Trsta. Nijemci su se očajnički branili oko Trsta i u samom gradu da bi našim snagama spriječili zauzimanje grada i da bi se predali zapadnim saveznicima. Linija: Barkovlje-Općine-Sežana i Muđe na koju smo izašli 30. aprila, natkriljuje i dominira gradom i vrlo je povoljna za noćni upad u grad izveden noću 30. aprila na 1. maj. Na tu liniju (periferija grada), neprijatelj je izbacio gotovo sve snage (sem pojedinih jako utvrđenih objekata u samom gradu). Presvukao je i italijansku fašističku miliciju u tzv. organizaciju CLN (Komitet nacionalnog oslobođenja) da bi preuzela vlast.

[3]> Pohod na Trst, »Kultura«, Beograd. 1952.

U toj situaciji, čelne savezničke snage (novozelandska 2. divizija - komandant general Džentri), 1. maja u zoru kreću sa Pijave i predveče stižu na Soču. Tada su u Trstu naše snage, a lijevo krilo 4. armije (9. divizija) zarobljava oko 1.000 neprijateljevih vojnika i, uz pomoć naoružanih građana italijanske, slovenačke i hrvatske nacionalnosti, ujutro 1. i 2. maja izbija na »Piacu Unita«. U 17 sati 2. maja srećemo se sa savezničkim tenkovima kod kule Sv. Justina (bila je opkoljena od 3. brigade 9. divizije), gdje se, poslije pregovora predaje Saveznicima njemački major sa oko 150 njemačkih vojnika. Načelnik Obavještajnog odjeljenja novozelandske 2. divizije, Džefri Koks, obavještava: »2. maja (poslije podne) naša pješadija stupila je u vezu sa jugoslovenskom pješadijom i mjesnim partizanima«.[41] Nijemci u tvrđavi Sv. Justina su se predali kada su vidjeli da imaju priliku da padnu u ruke britanskim trupama, a ne Jugoslovenima.

Vrijedno je pomenuti još neke efekte koje je postiglo lijevo krilo 4. armije: zarobljeno je i uništeno oko 75 odsto efektiva dva njemačka puka kod Sušnjevice - 1.047. pešadijskog i 237. artiljerijskog; likvidirana je borbena grupa »Felkl« kod Pazina, uništen je njemački 1.218. bataljon kod Cerovlja i njemačka četa kod Dekana, zarobljeno je oko 700 italijanskih fašista kod Buja, preko 1.800 u Trstu, i likvidirano je oko 2.000 Nijemaca kod Katinare i oko 300 kod Pirana, oslobođena je cijela Istra sa Pulom (6. maja).

NEKA ISKUSTVA IZ POZADINSKOG OBEZBEĐENJA 4. ARMIJE

Pozadinske jedinice (na svim nivoima) bile su veoma blizu jedinicama koje dejstvuju i, u tom smislu, zajedno su činili borbeni ešelon, što je bilo uslovljeno pomanjkanjem transportnih sredstava (kada su počele završne operacije pozadina 4. armije imala je oko 70 kamiona, a divizije koje su nastupale »s fronta« imale su po 10 kamiona). Dovoljnim brojem vozila bile su obezbeđene jedino 1. tenkovska i Artiljerijska brigada.

Broj transportnih sredstava sukcesivno se povećavao - od 20. marta do 1. aprila 1945. godine zaplijenjeno je oko 150 motornih vozila (45 odsto neispravnih) i oko 3.000 konja, a od 1. do 16. aprila još 90 vozila i 115 kola i kara. Na kraju operacije zaplijenjeno je oko: 2.500 kamiona,
2.000 dvoosovinskih kola i kara, 4.800 konja i 520 motorcikala (oko 50 odsto neispravnih). Povećan broj transportnih sredstava olakšavao je snabdijevanje i evakuaciju, ali je i doveo do transformiranja (povećanja) transportnih jedinica i velikih naprezanja oko remonta i održavanja, što je nametalo pozadini 4. armije i pozadini vojnoteritorijalnih komandi (područja), sa civilnim efektima, posebne obaveze. Taj zadatak je, uz veliko naprezanje, uspješno rješavan, naročito u jedinicama koje su imale jaču stručnu radnu snagu i koje su bolje upotrebile odgovarajuće zarobljenike (vozače i mehaničare).

Jedinice 4. armie snabdijevane su na različite načine: iz armijskih baza, iz baza vojnoteritorijalnih komandi (vojnih oblasti i područja) i iz

4) Pohod na Trst, »Kultura«, Beograd 1952, str. 269.

ratnog plijena. Sva tri izvora snabdijevanja bila su podjednako značajna.
Od komandi područja, prvenstveno su se dobijala intendantska sredstva.
Veliku ulogu, naročito u početku završnih operacija, imala je Jadranska komisija (u Splitu) za prijem materijala od Saveznika (materijal je priman u Dubrovniku, Splitu i Zadru). Pri toj komisiji radila je i delegacija pozadine 4. armije. Sve to trebalo je doturiti pomorskim i kolsko-vozačkim transportom, jer željezničkog nije bilo. Pomorski transport bio je veoma značajan, posebno za jedinice na lijevom krilu Armije, i dobro je funkcionisao.

Brzo nastupanje jedinica 4. armije i operativni raspored snaga po dubini, onemogućivali su neprijatelju da evakuiše i uništi svoja skladišta (u Lapcu, Bihaću, Gospiću, Otočcu, Senju, Bakru, Sušaku, Rijeci i Trstu).
Većina njih pala je u naše ruke. Od 20. maja do 1. aprila zaplijenjeno je oko 350 vagona municije, a od 1. do 16. aprila još oko 150 vagona municije i oko 900 vagona hrane. Prema nekim podacima jedinice 4. armije, u završnim operacijama, bile su snabdijevene sa oko 660 vagona puščane municije.

Poštovao se princip da svaka jedinica ima rezervu hrane i municije za tri dana, a vodilo se računa da i snabdijevanje duvanom iz fabrike u Zadru (sirovine iz Hercegovine) bude uredno. U cjelini, snabdijevanje je bilo uredno, što su uspješno rješavale pozadina Armija - za svoje jedinice,
i pozadine glavnih štabova Hrvatske i Slovenije - za 4, 7. i 9. korpus.

Pozadina 4. armije i pozadina vojnoteritorijalnih organa relativno su se dobro snašle i u prehrani sve većeg broja zarobljenika, koji se od Knina do Trsta naglo povećavao - od 5.000 na oko 60.000.

Snabdijevanje od Saveznika bilo je znatno, ali ne prema dogovoru, a postepeno je bilo i uskraćivano (zbog političkih razloga), zbog čega su jedinice 4. armije snabdijevane hranom iz Zemuna, koju je prihvatao Glavni štab Hrvatske na aerodromu u Zemuniku kod Zadra.

Značajno je i iskustvo o uspješnom funkcionisanju ekipa (po jedinicama) za sabiranje i iskorišćenje tehnike. Nosioci tog posla, na nivou Armije, bila su odjeljenja artiljerije i tenkovskih jedinica, što je bio njihov, gotovo, glavni zadatak. Izvršioci tog posla bili su relativno slobodni štabovi tenkovske i artiljerijske brigade, koji su to mogli raditi i zbog toga što su tenkovski bataljoni i artiljerijski divizioni bili pridodati jedinicama i samostalni, a brigade, kao cjeline, rijetko su dejstvovale.

KOJA JOŠ PITANJA IZ ZAVRŠNIH OPERACIJA JUGOSLOVENSKE ARMIJE TREBA ISTRAŽIVATI I POTPUNIJE ANALIZIRATI?

Funkcionisanje Generalštaba Jugoslovenske armije sa stanovišta njegovog sastava i pripremljenosti za rukovođenje završnim operacijama, kao i način na koji je ispoljavao svoj uticaj na tok borbenih dejstava, veoma je značajno pitanje. U vrijeme završnih operacija Generalštab je bio, tako reći, u formiranju i imao je sedam odjeljenja, sa oko 330 ljudi. Jedno od najznačajnijih pitanja u okviru rada Generalštaba bilo je u funkcioniranje **369**

i mjesto odjeljenja vojne obavještajne službe. To treba posebno izučavati, jer o tome ima malo podataka.

Neophodno je, takođe, šire i dublje analizirati sistem pozadinskog obezbjeđenja, jer iz njegovog funkcionisanja ima vrlo značajnih iskustava. Isto tako, nužna je i posebna analiza stanja, aktivnosti i iskustava iz rada brojnih vojnoteritorijalnih organa i vlasti, koje smo (manje-više) svuda imali.

Treba još bolje izučiti efekte i uticaj uspješnosti završnih operacija na odluku o stvaranju 1. tenkovske armije (sa dvije tenkovske divizije) u Sloveniji, juna 1945, jer, po mom mišljenju, to je, prvenstveno, omogućeno stvaranjem odgovarajućih materijalnih uslova, odnosno sredstava (tenkova i motorizacije), koja su na tom prostoru zaplijenjena. Pored toga, formirana je 3. tenkovska brigada, a dvije narodnooslobodilačke brigade potpuno se motorizuju i ulaze u sastav divizije 1. tenkovske armije. Većina te tehnike zaplijenjena je u zoni 4. armije i Glavnog štaba Slovenije.

Značajno je analizirati i uticaj završnih operacija na raspored snaga poslije rata, i stvaranje 5. armije u Skoplju i 6. armije u Sarajevu (31. maja 1945), od snaga koje su ostale na tim prostorima i pregrupisavanjem nekih divizija koje su učestvovale u završnim operacijama. Iskustva iz narodnooslobodilačkog rata i, posebno, iz završnih operacija, moraju se uzimati u obzir u svakoj fazi daljnjeg razvoja koncepcije opštenarodne odbrane i izgradnje naših oružanih snaga.

U ocjenama strategijskih težišta u završnoj ofanzivi, njenih etapa i uloge pojedinih armija, potebna je, takođe, veća preciznost.

Za 4. armiju bilo je vremenski planirano: (1) da do kraja aprila 1945. godine razbije neprijatelja na frontu Lapac - Pag; (2) da do kraja maja izbije u Trst i na Soču i, poslije toga, da uništi neprijateljeve snage u obruču. Ili, po etapama operacije: (1) u prvoj etapi da razbije njemački 15. korpus (do 15. aprila); (2) u drugoj etapi da zauzme otoke i Rijeku (do 30. aprila); (3) u trećoj etapi da oslobodi Istru, Trst i Slovenačko primoije (do 30. maja 1945).

Tok događaja pokazao je da je izvršenje tih zadataka bilo mnogo brže nego što je planirano (1. maja oslobođen je Trst i izbili smo na Soču i preko Soče, a nekoliko dana kasnije uništen je njemački 97 korpus). Osnovni razlog za to je raniji početak ofanzive 4. armije (20. marta 1945). Pokazalo se da je takva odluka bila ispravna.

Drugi razlog ranijeg početka ofanzive 4. armije je već pomenuto obezbeđenje njenog desnog boka. Sve to pokazuje da je 4. armija, sa snagama i drugim efektivima u zoni svoga dejstva, ranije realizirala strategijske zadatke od planirane dinamike. Da nije tako bilo, pitanje je gdje bi danas bile naše zapadne granice. To pokazuje ukupnu sposobnost 4. armije i koliko je bilo značajno njeno mjesto u završnim operacijama Jugoslovenske armije.

Za raspravu je i teza o odnosu između frontalnog i partizanskog načina dejstva u završnim operacijama, pogotovo dio teze koji daje prioritet frontalnom obliku oružane borbe. Mislim, da je najrealnija ocjena da su dominirala kombinovana dejstva u širim i užim razmjerama - uravnoteženo i usaglašeno dejstvo snaga »sa fronta« i »pozadine«, što je bilo i pre-

 sudno za uspjeh u završnim operacijama.

Posebno treba analizirati pitanje zbog čega su naši saveznici, a i protivnici, cijenili efikasnost snaga 4. armije. Za to je potrebno da se dobro izuče i njihova dokumenta. U prilog tome evo nekih ocjena, uglavnom, iz razgovora sa pojedinim savezničkim oficirima i nekih mišljenja zarobljenih njemačkih viših oficira. Oni su često isticali naša uspješna prethodna dejstva za oslobođenje Dalmacije - desantne operacije sa Visa i dejstva od Neretve do Šibenika, oslobođenje Zadra i sjeverne Dalmacije, uspješnu i specifičnu kninsku operaciju i manevar snaga od Knina ka Mostaru i dr. Isticali su i uspješno izvođenje raznovrsnih kombinovanih, posebno desantnih operacija (na lijevom krilu Armije) borbe za naseljena mjesta (sa napomenom da smo se za gradove Knin i Rijeku, čak, suviše uporno tukli), proboj jako utvrđenih linija i, naročito, vještinu u opkoljavanju i uništavanju neprijatelja. Gonjenja je bilo samo u taktičkim okvirima. Davali su visoke ocjene o našoj borbenoj sposobnosti, ispoljenoj i prije završnih operacija. Naročito su isticali relativno brzo ovladavanje dobijenom ili zaplijenjenom tehnikom. Ako su nam sve to priznavali saveznici i protivnici, onda je to veoma značajno.

O borbenim dejstvima 4. korpusa u završnim operacijama 4. armije[0]

General-pukovnik, Miloš Šumonja[2)]

SASTAV I JAČINA 4. KORPUSA

Naše armijske operacije su specifične, kao što je i naš NOR po mnogo čemu specifičan, i razlikuju se od armijskih operacija koje su vođene na raznim frontovima za vrijeme drugog svjetskog rata. Jedna od tih specifičnosti su dejstva korpusa, operativno-strategijskih jedinica u pozadini glavnih armijskih snaga, koji su u svom sastavu imali divizije, artiljeriju, tenkove, inžinjeriju, partizanske odrede, diverzantske jedinice, pozadinu sa službama i veliku oslobođenju teritoriju na kojoj su uspješno funkcionisala nova narodna vlast i društveno-političke organizacije. Slobodna teritorija 4. korpusa - na Kordunu, Baniji i u Cazinskoj krajini bila je povezana sa slobodnim teritorijama susjednih korpusa. Korpusne jedinice imale su, tako rekući, svakodnevno podatke o jačini i pokretu neprijateljevih snaga i bile su vrlo aktivne, što je, sve zajedno, zadavalo velike teškoće neprijatelju i bilo od velike pomoći nastupajućim snagama armija sa fronta. Tako je to bilo i sa dejstvima u pozadini jedinica 4, 7, 9. i 11. korpusa u okviru završnih operacija 4. armije.

U sastavu 4. korpusa, 31. marta 1945. godine, bile su 7, 8. i 34. udarna divizija. Banijski, Krajiški, Turopoljsko-posavski i Karlovački partizanski odred, Artiljerijska brigada, Dopunska omladinska brigada, tenkovski, pontonirski i auto-bataljon, zatim 1, 2, 3. i 4. aero-baza, intendantura, odsjek za naoružanje, prateća četa, četa za vezu, sanitetski odred i marveni depo. Zatim Korpusna vojna oblast, kao vojno-teritorijalna ustanova, sa Banijskim,^ Bihaćkim, 1. kordunaškim, 2. kordunaškim, Pokupsko-turopoljskim, Žumberačkim i Karlovačkim vojnim područjem, vojnom oblasnom bolnicom, tekstilnom, šusterskom, krojačkom, vojnotehničkom, radio-tehničkom, telefonsko-mehaničkom i sanitetsko-tehničkom radionicom, radnim bataljonom, vozačkim divizionom, radionicom keksova, pretovarnom stanicom Glina i Slunj, marvenim depoom i vojnim komandama svih većih općinskih mjesta. Ukupno brojno stanje Korpusa bilo je 22.876 boraca, od čega oko 19.138 seljaka, 2.028 radnika, odnosno 11.111 Srba, 7.983 Hrvata, 2.883 Muslimana i drugih.[3]’

Sve te jedinice 4. korpusa, uključujući i partizanske odrede, bile su dobro naoružane[4]’ i opremljene, sa velikim ratnim iskustvom boračkog i sta-

■) Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Pukovnik, komandant 4. korpusa NOVJ.
[3]) Arhiv VII, k. 434, reg. br. 4-5.
[4]) Bilo je 9.736 pušaka, 1.013 šmajsera, 796 puškomitraljeza, 109 teških mitraljeza, 58 lakih i 7 teških bacača, 12 haubica, 21 top, 25 PT topova, 13 tenkova, 36 pontona i drugog naoružanja i opreme. Arhiv VII, br. 435, reg. br. 4-5.

General-pukovnik Miloš Šumonja u razgovoru sa general-pukovnikom Veljkom Kadijevićem

iješinskog sastava i predstavljale su značajnu udarnu snagu sposobnu da vodi napadne i odbrambene borbe i operacije, danju i noću. Bile su vrlo pokretljive i ofanzivne i, kad god je to bilo mogućno, koristile su manevar, koncentraciju snaga na jednom, a udare na bokove i pozadinu neprijateljevih snaga, i zatim vrlo brzo sve to na drugom mjestu. Od početka 1945. godine, a naročito od formiranja 4. armije (2. marta 1945. godine) po naređenju GŠ Hrvatske, sva borbena dejstva jedinica 4. korpusa bila su usmjerena da što više olakšaju borbena dejstva s juga nastupajućih glavnih snaga 4. armije da bi što više neprijateljevih snaga vezali za sebe, naneli im što veće gubitke, ugrozili komunikacije i ne dozvolili da uputi bilo kakvo pojačanje prema frontu 4. armije, te na taj način, da bilo na koji način ugrozi njen desni bok.

Kako se iz neprijateljevih dokumenata vidi, njemačko komandovanje očekivalo je napad naših snaga s juga. Najviše se bojalo da divizije 4. armije, posle kninske operacije, ne usmjere glavninu svojih snaga dolinom Une i zajedno sa 4. korpusom se pojave u rejonu Zagreba, glavnog centra u strategijskoj dubini njegovog rasporeda, čije su se jedinice u to vrijeme nalazile 350 km daleko u Sremu i oko Sarajeva. Da bi poboljšao položaj svojih snaga i obezbjedio saobraćaj s njima, Nijemci, ustaše i domobrani su u prvim mjesecima 1945. godine preduzeli niz napada iz Siska, Karlovca, Ogulina i Bihaća prema velikoj slobodnoj teritoriji 4. korpusa, koja je tada, izuzev velikih gradova, obuhvatala Baniju, Kordun, Cazinsku krajinu, veći dio Žumberka i Pokuplja.

Cilj neprijateljevih napada bio je da odbaci jedinice 4. korpusa što dalje od Karlovca, Zagreba i Siska, od komunikacija prema Bihaću i prema

Ogulinu, i da poveže svoje garnizone u dolini Une sa garnizonima u Lici. Oko slobodne teritorije 4. korpusa neprijatelj je, u to vrijeme, imao ove jedinice: dijelove 373. legionarske divizije, 10. ustaško-domobranske divizije, ostatke njemačke 264. divizije, koji su se uspjeli izvući iz Knina u dolinu Une i Bihać, 4. ustaško-domobransku diviziju na prostoru Bosanski Novi - Kostajnica - Sisak - Petrinja; dijelove 2. ustaško-domobranske divizije na prostoru Sisak - Velika Gorica - Zagreb; 13. ustaško-domobransku diviziju u širem rejonu Karlovca, dijelove 392. legionarske divizije i 11. ustaško-domobranske na prostoru Ogulin - Otočac. Pored toga bilo je i niz samostalnih njemačkih, ustaških i domobranskih jedinica, komandi i ustanova.[5]'

U svakodnevnim žestokim borbama u toku januara, februara i marta 1945. godine, sve tri divizije 4. korpusa, partizanski odredi i diverzantske jedinice uspješno su odbijali neprijateljeve napade i upade, i ne samo da mu nisu dozvolile da neprijatelj poboljša svoj položaj, bolje obezbjedi komunikacije, nego su napale i zauzele nekoliko neprijateljevih uporišta na komunikaciji Zagreb - Sisak i nekoliko uporišta u širem rejonu Bihaća. Time su stvoreni povoljniji uvjeti za brže nastupanje jedinica 4. armije koje su od 20. marta prodirale od Lapca prema Bihaću, a to je i doprinelo da i vrhovni komandant, maršal Tito, donese odluku da se odmah pristupi likvidaciji neprijateljevog garnizona u Bihaću, što prvobitno nije bilo u planu.

OSLOBOĐENJE BIHAĆA

U borbama za oslobođenje Bihaća, uz 26. diviziju i 8. brigadu 20. divizije (s kojom je bila ojačana), učestvovale su 7. banijska i 8. kordunaška divizija iz 4. korpusa, a 34. pokupsko-žumberačka divizija ostavljena je u Pokuplju i Baniji sa zadatkom da sprečava pokušaje neprijatelja da prodre prema slobodnoj teritoriji i da mu ne dozvoli prodor prema Slunju i, na taj način, pruži pomoć garnizonu u Bihaću. Sedma i 8. divizija napadale su neprijateljev garnizon sa sjevera, a 26. divizija i 8. brigada 20. divizije s juga. Prema planu napada predviđeno je da se u prvoj fazi likvidiraju vanjska neprijateljeva uporišta, a zatim zauzme Bihać.

Veliku teškoću za naše jedinice predstavljala je rijeka Una i što se glavnina naših snaga nalazila na njenoj lijevoj obali, zbog čega je trebalo u toku borbi na nekoliko mjesta forsirati. Baš kod Bihaća rijeka Una je vrlo nepogodna za forsiranje, a i naše jedinice nisu raspolagale tada odgovarajućim sredstvima za taj poduhvat.

Napad na Bihać počeo je 21. marta 1945. godine. Jedinice 7. i 8. divizije dosta brzo su likvidirale spoljnja neprijateljeva uporišta i izbile na nekoliko mjesta na Unu, i spojile se sa jedinicama 26. divizije. Noću 22/23. marta jedinice 7. divizije forsirale su Unu južnije od Ostrošca, kod sela Pokoja i, na taj način, odsjekle garnizon Bihać od sjevera koji se našao u okruženju. Muslimanska brigada 8. divizije 24. marta forsirala je Unu kod sela Bakšaiš i sa 2. brigadom 8. divizije, koja je, također, upućena na desnu obalu Une, usmjerile napade prema željezničkoj stanici i centru Bihaća.

[5]) Zbomik NOR-a, V, knj. 36, dok. br. 47.

U toku žestokih borbi pojavljuje se od Ostrošca prema Bihaću njemačka 104. divizija[61] čiji je cilj bio da po svaku cijenu prodre u Bihać i pruži pomoć okruženom bihaćkom garnizonu. Jedinice 7. divizije vodile su 25. i 26. marta vrlo žestoke borbe na pravcu Ostrožac - Bihać, a jedinice 8. i 34. divizije na pravcu Karlovac - Slunj - Rakovica. Poslije uzastopnih napada, u kojima su položaji često prelazili iz ruke u ruku, uz velike gubitke, neprijateljeve snage na pravcu Ostrožac - Bihać uspjele su se probiti i spojiti sa jedinicama u Bihaću, dok su snage od Slunja zaustavljene kod Rakovice. Odmah poslije spajanja jedinica njemačke 104. divizije s jedinicama iz Bihaća počelo je povlačenje tih jedinica i Bihać je oslobođen 28. marta 1945.

Poslije oslobođenja Bihaća, od 28. marta do 27. aprila snage 8. i 34. divizije vode svakodnevne borbe s jedinicama njemačke 104. divizije oko Rakovice, Slunja, Primišlja i Perjasice i prisiljavaju neprijatelja na povlačenje prema Karlovcu, onemogućavajući mu da se spoji sa snagama 392. legionarske divizije u Plašćanskoj dolini, i da, na taj način, ugroze desni bok snaga 4. armije koje su nastupale prema Rijeci. Tome su mnogo doprinjela i dejstva 7. divizije, koja je poslije oslobođenja Bihaća, upućena na komunikaciju Ogulin - Brinje - Senj i 5. aprila zauzela Brinje. Na taj način, ona je odsjekla 392. diviziju od Ogulina i Karlovca i doprinjela da se spoji slobodna teritorija Slovenije, Gorskog kotara i Korduna. Poslije tih borbi i 7. divizija se prebacuje na karlovački pravac, pridružuje jedinicama 8. i 34. divizije, gdje zajedno vode borbe u širem rejonu Karlovca, između Korane, Mrežnice, Dobre i Kupe, pripremajući se da zajedno sa tri divizije 2. armije, koje su pristizale na taj prostor, preduzmu napad na Karlovac.

Baš tada kada smo u Štabu 4. korpusa pripremali napad na Karlovac, stiglo je naređenje Vrhovnog komandanta da 8. divizija preda svoje položaje 34. diviziji i krene za Slovenačko primorje, a odmah iza toga, da krene i 7. divizija i Štab 4. korpusa sa zadatkom da uzmu učešća u likvidaciji njemačkog 97. korpusa. On se, poslije ulaska naših snaga u Trst, našao okružen od 4. armije oko Ilirske Bistrice, i pokušavao da se probije prema Postojni i dalje za Ljubljanu i Austriju da bi se predao zapadnim saveznicima. Jedinice 34. divizije i partizanski odredi ostali su pod komandom GŠH sa zadatkom da zajedno sa snagama 2. armije učestvuju u oslobođenju Karlovca.

OD KORDUNA DO SLOVENAČKOG PRIMORJA

Pošto se operacija okruženja i predaja okruženih snaga u svim ratovima i u svim armijama smatra velikim dostignućem ratne vještine, a takve operacije izdvajaju i stalno izučavaju, objavljuju se o njima mnogi radovi, iskustva i pouke i sve se to koristi u miru u razradi vojnih zadataka, na vojnim vježbama i manevrima, u školama, štabovima i jedinicama, raz-

[6]> Njemačka 104. lovačka divizija, komandant general Hartvid Ludviger, imala je u sastavu: 724, 734. lovački puk i 654. artiljerijski puk. pionirski, izviđački, poljski i PT-bataljon i bataljon za vezu, a 654. artiljerijski puk ima tri diviziona po 4 baterije. Jačina divizije oko 6000 vojnika. Borbena sposobnost slaba. Nacionalni sastav - 70% Nijemaca, 25% Italijana, Ceha, Poljaka i Srba. Divizija pripada 91. korpusu. Poslije borbi u Bosni, januara 1945, preko Broda i Našica prebačena je na mostobran na Dravi. Divizija je u drugoj polovini marta 1945. godine upućena sa Drave u dolinu Une, u sastav 15. brdskog armijskog korpusa. Arhiv VII, depeše GŠH od 29. marta 1945. godine, k. 499, reb. br. 5-39-82.

log je što sam se odlučio da u diskusiji na ovom skupu nešto više kažem
0 okruženju i kapitulaciji njemačkog 97. korpusa kod Ilirske Bistrice u završnim operacijama 4. armije i ulozi 4. korpusa u tome, jer je to okruženje izvedeno po svim principima vojne teorije i ratne prakse drugog svjetskog rata, i rijedak je, da ne kažem, jedinstven slučaj u našem NOR-u da se čitav jedan njemački korpus okruži i zarobi prije zvanične kapitulacije Njemačke.

Njemački 97. armijski korpus formiran je u jesen 1944. godine od komande Primorske jadranske operacione zone. Glavni zadatak mu je bio čuvanje jadranske obale od rijeke Taljamento u Italiji do Sušaka i Rijeke u Jugoslaviji od eventualnog savezničkog iskrcavanja, obezbedjenje komunikacija u Istri i Slovenačkom primorju od napada NOVJ i izvođenje ofanzivnih akcija, uglavnom, policijskih snaga protiv NOVJ na tom prostoru. Interesantno je daje 97. armijski korpus sve do približavanja 4. armije bivšoj jugoslovensko-italijanskoj granici, i kada su počele borbe na riječkom frontu, bio pod komandom Grupe armija »C« feldmaršala Keserlinga, čije je operativno područje čitava Italija. Tek 25. aprila 1945. godine taj je korpus pretpočinjen komandantu Grupe armija »E«, general-pukovniku Leru, čije je operativno područje bilo Jugoistok, odnosno front od Drave do Jadrana. Tada je 97. korpus dobio nov zadatak da organizuje odbranu na prostoru Snježnik - Rijeka, spriječi prodiranje snaga 4. armije JA prema Trstu
1 Ljubljani, i time obezbjedi desni bok glavnih snaga Grupe armija »E« u Hrvatskoj i Sloveniji i omogući da se te snage predaju zapadnim saveznicima. U aprilu 1945. godine 97. korpus je imao u svom sastavu 188. brdsku, 237. pješadijsku diviziju, mnogo manjih samostalnih njemačkih jedinica, Nedićev Srpski dobrovoljački korpus, Primorski četnički korpus, Četničko-dinarsku diviziju popa Đujića, Rupnikovo slovenačko domobranstvo, talijanske fašističke jedinice i jedinice ruskih kozaka. Ukupno brojno stanje Korpusa bilo je 88.000 ljudi.

Komandant njemačkog 97. korpusa, general Kibler, koristeći se iskustvima koja je stekao kao komandir čete u prvom svjetskom ratu i znanjima koje je stekao u vojnim školama između dva rata, zatim iskustvima kao komandant planinske divizije u drugom svjetskom ratu protiv Poljske i Francuske, kao komandant korpusa u aprilskom ratu protiv Kraljevine Jugoslavije i na Istočnom frontu protiv Crvene armije gdje je bio do polovine 1943. godine,[7)] odlučio se da dobijeni zadatak ostvari organizujući upornu odbranu na desnoj obali Rječine, koristeći se pri tome izuzetno povoljnim zemljišnim uslovima za odbranu i vrlo snažnim objektima stalne fortfikacije, koje je izgradila Italija a dogradili Nijemci, koncentrišući pri tome glavne snage na prvoj odbrambenoj liniji, zvanoj INGRID, na prostoru Snježnik - Rijeka, uz veliku aktivnost za udare i protivudare. Najprije je iz Istre na front Kraljevica - Lokve doveo 237. pješadijsku diviziju koja je imala da prihvati dijelove potpuno razbijenog 15. korpusa i da spriječi brz prodor 4. armije u područje Rijeke i dalje na Trst. Poslije toga u borbu je ubacio kod Klane svoju najjaču, 188. planinsku diviziju, da bi je upotrebio za protivudar u bok glavnih snaga 4. armije pravcem Grobničko polje - Bakarski zaliv. Za obezbjeđenje lijevog boka planirao je udar sa

[71] Sa takvim vojnim obrazovanjem i ratnim iskustvima bili su i komandant 188. divizije general-lajtnant Heslin i komandant 237. divizije general-lajtnant Hans Gravenic.
I sve ostale vojne starešine 97. AK koje smo zarobili kod Slovenske Bistrice imale su potpuno vojno obrazovanje i veliko ratno iskustvo. Dostojni protivnici u svakom pogledu.

Stab 4. korpusa, pukovnik Miloš Šumonja treći s leva

Nedićevim Srpskim dobrovoljačkim korpusom, Primorskim četničkim korpusom, slovenskim domobranima, i to u pozadinu snaga 4. armije pravcem Lokve - Delnice. Pošto su Nijemci znali našu radio-šifru, pretpostavlja se da nisu očekivali brzo iskrcavanje naših snaga na otoke i istočnu obalu Istre i ugrožavanje odbrane na Rječini sa te strane. Interesantno je da komandant 97. AK nije smatrao da mu odbrana na liniji INGRID može biti ugrožena iz pozadine, te je u dubini imao relativno slabe snage.

Što se tiče naših snaga, 4. armija je poslije uspješnih operacija u Lici, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru i izbijanja na liniju Lokve - Kraljevica, direktivom GŠ JA od 14. aprila 1945. godine dobila ponovljen, od maršala Tita dobijeni zadatak - da odmah nastavi energično i brzo napredovanje na zapad i da što prije izbije u Trst i na Soču.

Sada će na tom dijelu jugoslovenskog ratišta, u okviru završnih operacija za oslobođenje zemlje, početi nadmetanje između njemačkog ratnog iskustva stečenog na bojištima drugog svjetskog rata i Titove ratne vještine, našeg ratničkog iskustva stečenog u NOR-u, u kojem će prevagu odnijeti taktika, operatika i strategija Jugoslovenske armije.

Komandant 4. armije, general-lajtnant Petar Drapšin, koristeći se iskustvima iz španskog rata, iz borbi u Hercegovini, Sloveniji, Dalmaciji, u borbi za Mostar, u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primoiju, zajedno sa komesarom pukovnikom Boškom Šiljegovićem i svojim štabom, donio je 15. aprila 1945. godine odluku da dobijeni zadatak izvrši, nanoseći snagama - 19. i 26. divizijom i 13. i 43. divizijom 11. korpusa glavni udar, te da se uputi, najkraćim, ali i najjače utvrđenim i najbolje branjenim pravcem Rijeka - Trst, s tim da, čim se ukaže mogućnost, ubaci 43. diviziju po djelovima u pozadinu snaga 97. korpusa u rejonu Klane. Uz to, odlučio se da obuhvatom i iskrcavanjem ojačane 9. divizije napada pravcem Lošinj - Cres, istočna obala Istre. Obezbjeđenje desnog boka od Karlovca vršio je 4. korpus GŠ Hrvatske, od Kočevlja i Kupe 7. korpus i 20. divizija, a 9. korpus GŠ Slovenije dobio je zadatak da dejstvuje u pozadini

i da iz rejona Tmovskog gozda i Banjske Pianote dejstvuje prema Vipavskoj dolini i Soči. Generalštab se 17. aprila 1945. godine složio s takvim planom 4. armije, uz napomenu da što više treba ubrzati operacije preko Krka i Cresa prema Istri.

Ujutro 17. aprila 1945. godine, uz pomoć artiljerije i tenkova, bez velike podrške avijacije (Nijemci nisu imali avijacije, a saveznici poslije izbijanja naših snaga na bivšu italijansko-jugoslovensku granicu nisu više pomagali 4. armiju avijacijom) počele su vrlo žestoke borbe na svim pravcima, uz danonoćne napade i protivnapade, zauzimanje po nekoliko puta pojedinih visova, kota i objekata. Sve je to trajalo na glavnom armijskom pravcu dejstva do 29. aprila. I jedan i drugi komandant, i napadač i branilac, bili su prisiljeni u toku tih 12 dana žestokih borbi da donose dopunske odluke ali ni jedan ni drugi nisu na riječkom frontu ostvarili postavljene ciljeve. Međutim, dok je stanje za obe zaraćene strane na glavnom pravcu bilo bez velikih promjena i uspjeha, na krilima 4. armije borbena situacija razvijala se za nju vrlo povoljno. Sedmi korpus i 20. divizija razbile su snage Srpskog dobrovoljačkog korpusa četnika i domobrana i ne samo da su potpuno osujetile njihov protivudar pravcem Lokve - Delnice, nego su prešle u napad - i to 7. koipus prema Kočevlju, a 20. divizija, ojačana tenkovima i artiljerijom, probila se preko Sniježnika pravcem Prezid, Mašun, Koritnica duboko u pozadinu 97. AK i 28. aprila zauzela vrlo značajno komunikacijsko čvorište u pozadini 97. AK - Ilirsku Bistricu, uputivši jednu brigadu za obezbjeđenje desnog boka prema Postojni.

Na lijevom krilu 4. armije, uprkos tome što saveznici nisu više pružali podršku na moru i u sredstvima za desantiranje, 9. divizija se uspješno iskrcala i najprije oslobodila Lošinj i Cres, a onda i istočnu obalu Istre, gdje se spojila sa 3. brigadom 43. divizije, koja se, prije toga, probila u Istru. Jedinice 9. divizije su 28. aprila zauzele Labin, a sjutradan sa 2. brigadom Opatiju i, na taj način, ugrozile njemačku odbranu Rijeke sa tog pravca. Za to vrijeme 4. korpus je aktivnim dejstvima uspješno obezbjeđivao desni bok 4. armije od Karlovca, 7. korpus sa pristiglom 29. divizijom od Kočevja, a 9. korpus je izbio na komunikaciju Gorica - Vipava. Tako se je njemački 97. AK, zahvaljujući upornoj borbi jedinica 4. armije na glavnom pravcu u centru i prodorima na bokovima, našao u poluokruženju, i 28. aprila bio je prisiljen da pristupi organizovanju kružne odbrane.

Prijedlog komandanta 97. korpusa da napusti riječki front i povuče se prema zapadu, komandant Grupe armija »E«, general Ler, s obzirom na situaciju u Hrvatskoj i Sloveniji, nije prihvatio, nego mu je naredio da i dalje uporno drži područje Rijeke a u slučaju potrebe da pređe u kružnu odbranu, obećavši mu kao pomoć od Ljubljane prema Postojni 7. SS »Princ Eugen« diviziju. Međutim, ta divizija je umjesto tog zadatka bila upućena prema Karlovcu. Interesantno je koliko su Nijemci cijenili teritoriju oko Karlovca, vidi se po tome što su u martu na taj prostor uputili sa Drave njemačku 104. diviziju, a nešto kasnije 7. SS »Princ Eugen« diviziju.

KAPITULACIJA NJEMAČKOG 97. ARMIJSKOG KORPUSA

Kako se iz depeša vidi, maršal Tito je sa velikom pažnjom pratio razvoj borbenih događaja na frontu 4. armije i stalno ukazivao na osnovni cilj da se što prije prodre u Trst i na Soču, uz obuhvat preko krila. Cijeneći situaciju na tom frontu, Vrhovni komandant je najprije uputio 29. diviziju

u sastav 4. armije, a onda 27. aprila 8. diviziju, pa 29. aprila 7. diviziju i Štab 4. korpusa. Uz to, u depeši od 27. aprila, između ostalog, maršal Tito naređuje 4. armiji đa glavninom snaga energično i bezobzirno nadire prema Trstu i Soči, a ako otpor kod Rijeke bude suviše jak da za blokadu Rijeke ostavi jednu diviziju. Izvršavajući to naređenje Vrhovnog komandanta Štab 4. armije odlučuje da glavnim snagama 9, 20, 43, 30. i 31. divizijom 9. korpusa, 10. brigadom 29. divizije, što prije izbije u Trst i na Soču, a da sa 13, 19. i 26. divizijom koju prebacuje prema Ilirskoj Bistrici potpuno okruži njemačku riječku grupaciju. Istovremeno, naređuje 29. diviziji da napada pravcem Postojna - Vrhnika, 7. korpusu pravcem Kočevje - Ljubljana i da na taj način obezbjedi svoj desni bok. Uz to preduzima mjere da se 8, zatim i 7. divizija i Štab 4. korpusa što prije prebace u rejon borbi i upotrebe prema razvoju situacije.

Kad su snage 4. armije 1. maja prodrle i oslobodile Trst i izbile na rijeku Soču, i to kako je maršal Tito želio i postavio pred 4. armiju još u Beogradu na sastanku sa komandantom 4. Armije da prije dolaska saveznika tamo stigne, tek tada je general Ler naredio Štabu 97. armijskog korpusa da se sopstvenim snagama probije preko Ilirske Bistrice prema Postojni i Ljubljani. Komandant 97. AK, koristeći se opet iskustvima sa Istočnog fronta, izdaje noću 2/3. maja zapovjest u kojoj odlučuje da se probija iz okruženja i da počne povlačenje. Svoj operativni poredak postavio je u vidu »pokretnog ježa«, s tim što je na čelu imao najjače snage, i to 188. brdsku diviziju. Takvim rasporedom u toku 3. maja 97. AK uspjeva da potisne naše snage i, u vidu klina, da se probije prema Ilirskoj Bistrici. Žestoke borbe vođene su 4. i 5. maja, kada su Nijemci zauzeli Ilirsku Bistricu. Da je general Ler prihvatio prijedlog komandanta 97. AK da proboj iz okruženja počne 29. aprila, 4. armija našla bi se u dosta složenoj situaciji. Međutim, sada poslije oslobođenja Trsta i izbijanja na rijeku Soču, bez obzira na teškoće koje su se pojavljivale sa saveznicima oko ishrane, vazdušne podrške i spora oko Trsta, Stab 4. armije bio je u mogućnosti da na pravac probijanja 97. AK uputi 2. i 3. brigadu 43. divizije i 10. brigadu 29. divizije i, na taj način, spriječi daljnje probijanje 97. AK. Od Rijeke, Klane i Podgrada su napadale zaštitne jedinice 97. korpusa, a naša 13. i 19. divizija i 2. brigada 9. divizije što je dovodilo okružene u sve težu situaciju. U to vrijeme stiže 8. divizija i iz pokreta stupa u borbu, a zatim 7. divizija i Štab 4. korpusa. Time se potvrdila dalekovidost Titove odluke o upućivanju 29. hercegovačke, 7. banijske i 8. kordunaške divizije i Štaba 4. korpusa na taj prostor. Šestog maja sve naše jedinice kreću u opšti napad na okruženog neprijatelja. Noću 6. maja oko 22 časa dvije brigade 8. divizije uspjele su da prodru do centra Ilirske Bistrice gdje se nalazila njemačka bolnica, a nedaleko od toga i Štab 97. AK. Nijemci su bili prisiljeni da traže pregovore.

O pregovorima sa Nijemacima bilo je već govora na ovom skupu u izlaganju generala Steve Ilića. Dodao bih tome da u Štabu 4. korpusa te noći nismo imali veze sa Štabom 4. armije i, kako se to često u ratu dešavalo, morali smo sami da donosimo odluke o uslovima predaje, jer smo imali samo generalno odobrenje o pregovorima. Stav Štaba 4. korpusa bio je da se s naše strane vode razgovori na što nižem nivou, i da tražimo što povoljnije uslove za nas. I, na koncu, poslije cjenjkanja, prihvatili smo njihove prijedloge, s tim što smo računali da ako se Štab 4. armije ne složi sa sporazumom, produžićemo borbe. Pošto je ispred Štaba 97. **AK** odre-

đen pukovnik Rajndl da potpiše sporazum, ajie komandant 97. korpusa, to smo i Štabu 4. korpusa odredili da ispred Štaba našeg korpusa akt potpišu načelnik Štaba pukovnik Stanko Bjelajac i komesar 8. divizije potpukovnik Šukrija Bijedić.

Dokumenat o kapitulaciji 97. AK potpisan je 7. maja 1945. godine u 06,04 časa. Kako te noći nismo imali radio-vezu sa Štabom 4. armije, to su se borbe na nekim sektorima ostalih naših jedinica, koje su učestvovale u okruženju i kapitulaciji 97. AK, produžile i u toku 7. maja. Jedinice 8. divizije razoružale su oko 16.000 njemačkih vojnika, podoficira i oficira, od čega je bilo 40 viših oficira i tri generala. Ostale jedinice 4. armije u riječko-tršćanskoj operaciji razoružale su još nekoliko hiljada neprijateljevih vojnika. Ukupno je u riječko-tršćanskoj operaciji zarobljeno 52.458 njemačkih vojnika i oficira. Uz to, neprijatelj je imao velike gubitke u mrtvim i ranjenim. U stvari, uništen je 97. AK, među njima mnogo starješina, uključujući i najviše. Naši su gubici 1.643 poginula, 5.269 ranjenih i 273 nestala. Ljepšeg završetka rata nisu mogle doživjeti starješine i borci 7, 8, 9, 13, 19, 20, 26, 29. i 43. divizije, Jugoslovenske mornarice i vazduhoplovstva, Štab 4. korpusa i Štab 4. armije i ostalih jedinica rodova i službi koje su u tome učestvovale, nego kada su vidjeli potpunu kapitulaciju njemačkog 97. korpusa kod Ilirske Bistrice.

Ono što se dogodilo u operacijama 4. armije i 4. korpusa potvrdilo je da su naši štabovi i jedinice izrasli i bili sposobni da organizuju i uspješno izvedu i ovaj najsloženiji vid borbenih dejstava, a to je okruženje i prisiljavanje na kapitulaciju jednog njemačkog elitnog korpusa. To je bio najbolji dokaz nadmoćnosti Titove ratne vještine, naše taktike, operatike i strategije. I u ovim borbama došla je do izražaja velika sposobnost naših boraca i starješina da se snalaze u vrlo teškim situacijama, u napadu i u odbrani danju, noću i da u borbi okruže i poraze okružene, da to sve izvode zajedno sa RM, RV, artiljerijom, tenkovima i inžinjerijom. Pokazalo se i ovdje da najveće rezultate naše jedinice postižu u kombinovanim dejstvima kada se udara neprijatelj sa fronta, uz obuhvat sa bokova i u prodoru u njegovu pozadinu. Kao uspešan primjer kombinovanih borbenih dejstava mogu se navesti dejstva snaga 4. armije i snaga 4. korpusa u prvoj etapi ličko-primorske operacije, kada je na dvije neprijateljeve divizije - 373. legionarsku i 10. ustaško-domobransku napalo pet naših divizija i to tri iz 4. armije (19, 20. i 26) sa fronta i dvije 4. korpusa (7. i 8) iz pozadine, a dvije su bile na obezbjeđenju operacije - 34. iz 4. korpusa prema Karlovcu i 35. iz 11. korpusa prema Ogulinu i Josipdolu.

Što se tiče borbe jedinica 4. korpusa u ofanzivi 4. armije, one su bile vrlo uspješne - doprinjele su bržem napredovanju glavnih snaga Armije i izvršenju njenog osnovnog zadatka. Zbog toga vrijedi i dalje izučavati ta borbena dejstva i dalje izvlačiti iskustva iz njih, s tim što bi više nego do sada trebalo opisivati ogromne teškoće koje su te jedinice imale i kako su ih uspješno savlađivale. U do sada objavljenim radovima nisu dovoljno opisani mnogobrojni podvizi, umjeća, snalažljivost, samoinicijativa, hrabrost boraca i starješina. Nisu dovoljno opisani ni problemi veze, prikupljanje podataka o neprijateljevim snagama ni problemi snabdijevanja i zbrinjavanja velikog broja ranjenika. Također, u do sada objavljenim materijalima suviše kratko su obrađene namjere, planovi i teškoće neprijateljevih snaga, i sve ono što su im zadavala dejstva u pozadini jedinica JOO 4. korpusa. Kako se iz nepriljateljevih izveštaja vidi, i najsitnije diverzije,

zasjede i akcije partizanskih odreda nanosile su im velike teškoće, a da ne govorim o dejstvima brigada, divizija i čitavog 4. kopusa. Korišćenjem tih izveštaja, stvara se realnija slika borbi koje su vodile jedinice 4. korpusa i realnije su ocjene o njegovom doprinosu u izvršenju opšteg zadatka 4. armije. I, naravno, iz svega toga mogu se izvlačiti objektivnija iskustva. Predstoji nam da se detaljnije obradi koliko je neprijatelj ukupno angažovao snaga protiv dejstava 4. korpusa i koji su razlozi da nije uspio ostvariti većinu svojih zamisli, kao i da se detaljnije prouči razlog upućivanja 104. divizije na taj prostor.

Činioci naše pobjede

Osim toga, smatram za potrebno da istaknem da je u ovim borbama, u tim posljednjim danima rata, kada su nas od slobode djelili časovi, a ne dani, moral naših jedinica koje su učestvovale u okruženju i kapitulaciji 97. AK bio vrlo visok. Uz to želim istaći da nam je komandovanje bilo vrlo jednostavno i vrlo efikasno, najčešće, lično su se prenosile vrlo kratke odluke uz učešće svih komandanata počevši od komandanta armije do najnižih, tamo gdje je bilo najteže. Često u prvim borbenim linijama borci su, također, pokazali veliku snalažljivost, upornost, hrabrost, samoinicijativu. Jednom riječju, svaki staiješina bio je borac a svaki borac bio je starješina.

Zbog toga treba i dalje izučavati šta sve sada u miru preduzimati da naša omladina, naše mlade starješine, štabovi, komandanti, ako zatreba, budu takvi kakvi su bili borci i starješine u završnim operacijama i u okruženju i uništenju 97. AK. Od svih mnogobrojnih iskustava sa ovog skupa, ja to vidim kao naš najvažniji zadatak. Kako to postići, očito nije lako, ali, ako na tome ne budemo više i bolje radili nego do sada, ostaćemo na sadašnjem, a to nije dovoljno.

Ovdje je za vrijeme operacije 4. armije, 4. korpus bio pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske. Za vrijeme bihaćke operacije sadejstvovao je 4. armiji, zatim vršio pripreme da sa Karlovačkom operativnom grupom 2. armije oslobodi Karlovac, kada je odlukom Vrhovnog komandanta dobio naređenje da uputi 8, a zatim 7. diviziju i da sa Štabom 4. korpusa krene za Slovenačko primorje i bude operativno potčinjen 4. armiji. Interesantno je da su većina korpusa koji su dejstvovali u pozadini armija poslije pristizanja fronta armija, rasformirani. To nije bio slučaj sa Štabom 4. korpusa i takva odluka se s obzirom na ulogu Štaba u posljednjim borbama pokazala opravdanom, a ujedno to je dokaz koliko smo u ratu bili u komandovanju elastični i protiv šablona. Štab 4. korpusa rasformiran je kad je već rat završen, i to 18. V 1945. godine u Brežicama, kada smo bili na putu iz Ilirske Bistrice za Zagreb. Iz njegovog sastava popunjen je Štab 2. armije.

I u ovim operacijama 4. korpusa, kao što je to, uopšte, bilo za vrijeme rata, naše komandovanje bilo je vrlo elastično, jednostavno, bez šablona sa brojčano malim štabovima i sa vrlo malo administracije uz izrazito veliki lični uticaj starješina na razvoj događaja. Mi smo u ratu mogli tako komandovati na svim nivoima, između ostalog, što smo do maksimuma razvijali inicijativu, samoprijegor, motivisanost, izuzetno visok borbeni

moral, i što su svi od boraca do najvišeg rukovodioca mislili i razmišljali kako dati svoj što veći lični doprinos boljem i lakšem izvršenju dobijenog zadatka. Svi smo bili stvaraoci, a uloga starješine se, najčešće, svodila na to da poslije datih zadataka služi primjerom u izvršavanju i da bude tamo gdje se očekivalo najteže, a kad je trebalo, i u prvoj borbenoj liniji. Tako je to bilo i u to vrijeme kada je 4. korpus dejstvovao u okviru operacija 4. armije. U svim tim mnogobrojnim napadnim i odbrambenim bojevima, kod jedinica Korpusa došla je do izražaja sposobnost boraca i starješina, seljaka i radnika da pod rukovodstvom Partije i Tita, iako bez vojnih škola, nadmudre pripadnike najpoznatije vojničke tradicije, one koji su završili redovnu obuku, vojne škole i akademije i iza kojih je stajalo višegodišnje ratno iskustvo. Mi smo to postizali, jer smo iz svakog borca i starješine izvlačili sve ono najpozitivnije, izvlačili smo iz svakog metka, bombe, mine, granate, puške, mitraljeza, topa i tenka neviđene rezultate. Bili smo jedinstveni, vjerovali smo u sebe, u drugove oko sebe, u staiješine, i pokazali smo se nepobjedivim. Šta raditi i preduzimati da takve budu i sadašnje generacije, ako to zatreba? Odgovor nije lak, ali treba stalno i uporno tragati za njim.

Sastavni dio rada naših komandi bio je partijsko-politički rad i priprema svake borbe, operacije i kritička i samokritička analiza poslije završetka. U tim analizama, kako se iz izvještaja vidi, bili smo vrlo kritični i samokritični, pohvaljivali smo najbolje jedinice i pojedince, ali i kritikovali one koji su bili za kritiku, a kad je trebalo, i smenjivali.

Sigurno je da je mladost našeg boračkog i starješinskog kadra bio vrlo značajan činilac koji je omogućavao takvo komandovanje. A tada smo bili svi vrlo mladi i uspješno smo njegovali dalje razvojne osobine i vrline koje su svojstvene mladim - polet, energičnost, neustrašivost, iskrenost, otvorenost, neopterećenost ličnim i porodičnim pitanjima. To je dolazilo do izražaja u akcijama, borbama i operacijama kroz kritiku i samokritiku. Borili smo se protiv slabosti i negativnosti od kojih nisu imuni mladi i od čega nismo bili imuni ni mi, starješine i borci NOR-a.

U vezi s tim interesantno se podsjetiti slike kada su se susreli Štab 4. korpusa u Ilirskoj Bistrici i Štab 4. armije u Opatiji sa Štabom nemačkog 97. korpusa. Mi od 25 do 30 godina, a oni od 50 do 55 godina starosti. Kad govorimo o moralnom faktoru i njegovom uticaju na takav način komandovanja, ne smijemo zaboraviti odnos naroda prema našim jedinicama, borcima i starješinama. A doček koji je narod Slovenačkog primorja priredio našim jedinicama, bio je zaista takav, veličanstven, da je mogao samo doprinijeti povećanju borbenog morala.

I u ovoj uspješnoj, složenoj i teškoj borbi za oslobođenje Istre i Slovenačkog primorja borili su se, ginuli i zajednički proljevali krv i kovali bratstvo i jedinstvo sinovi Dalmacije, Hercegovine, Like, Banije, Korduna, Gorskog kotara. Hrvatskog primorja, Istre, Dolenjske, Notrenjske i Slovenačkog primorja, i kroz to potvrđivali toliko puta izgovorene Titove misli da naši narodi i narodnosti predstavljaju nepobjedivu snagu, i da se mogu oduprijeti neprijatelju i uspješno se boriti samo ako su zajedno, spremni da se bore za svaki pedalj naše zemlje.

Mislim da bi, također, trebalo i dalje posvetiti odgovarajuću pažnju izučavanju zamisli i dejstava Grupe armija »E« i zadacima koji su iz tih za-

 misli proizlazili za 97. AK, i koliko se stvarno kao tačne mogu smatrati

izjave generala Lera i Kiblera, date u zarobljeništvu. Komandant 97. AK general Kibler u izjavi kaže: »Naređenje da se brani područje Rijeke svjesno od samog početka žrtvovalo je 97. AK u korist glavnine Grupe armija »E«. Više njemačko rukovodstvo je pri tome mislilo da ukoliko 97. AK upornije brani područje Rijeke, toliko će neprijatelj više snaga tamo angažovati i utoliko će biti više rasterećena glavnina Grupe armija »E«. Postupak koji je naredila Grupa armija »E« u svakom slučaju postigao je željeni uspjeh da se privežu vrlo jake jugoslovenske snage. Ja mislim da je bilo svrsishodnije narediti 97. AK da prihvati 392. diviziju, ali tada ne primajući odluku za borbu nego pod borbom se povlačiti u pravcu Ljubljane. Moglo je, na primjer, da zatreba da Korpus bude angažovan za odbranu Karavanki«. General Ler je u svom saslušanju izjavio da bi »privremena evakuacija Rijeke za trupe u Hrvatskoj predstavljala nepodnošljivu opasnost, pa je zbog toga naredio 97. AK da drži prostor Rijeke s tim da u slučaju potrebe sa svojim trupama organizuje tamo odbranu u okruženju«.

Mislim da Kiblerova i Lerova izjava polazi samo sa njihovih pozicija posmatranja, i da nisu vodili računa da su bili u sukobu sa takvim protivnikom - kakva je bila Titova armija, koja im je pomrsila sve planove i proračune, da je to bila modema armija koja je prevazišla protivnika u svakom pogledu i da je posljedica toga bila kataklizma njemačkog 97. armijskog korpusa kod Ilirske Bistrice, kao i ostalih snaga njemačke balkanske grupacije.

Kratko bi se osvrnuo još na tri pitanja koja se odnose na dosadašnju diskusiju.

Prvo pitanje - uloga Operativne grupe oko VŠ. Slažem se sa onim što je rekao drug Peko Dapčević u svom izlaganju. Ali, mislim da u ocjeni o »pomoći« jedinica Operativne grupe drugim krajevima i drugim našim jedinicama treba uključiti i »pomoć« tih naših jedinica koje su sadejstvovale Operativnoj grupi, a ta pomoć, kao što znamo, najčešće nije bila mala. Bez obrade jednog i drugog ne dobija se potpuna i istinita slika.

Drugo, mislim da je nužno više nego što smo činili do sada, isticati da je sastav Operativne grupe, sastav 4. korpusa i mnogih drugih naših jedinica najbolji dokaz jugoslovenskog karaktera naših oružanih snaga, i potvrda kako je taj jugoslovenski karakter narastao zajedno sa rastom naših jedinica. U Operativnoj grupi su se borile jedinice iz skoro svih krajeva naše zemlje; a borbeni sastav bio je iz čitave zemljé, svih naroda i narodnosti, a tako je bilo i u 4. korpusu.

Treće, u diskusiji je bilo riječi o vremenu kad su rasformirani glavni štabovi? Glavni štab Hrvatske i Glavni štab Slovenije rasformirani su poslije rata. Ljudstvo iz Glavnog štaba Hrvatske upućeno je za popunu Štaba 2. armije, a Glavnog štaba Slovenije za popunu 4. armije. Kad se donosila odluka o rasformiranju Glavnog štaba Hrvatske, bilo je drugih očekivanja, a kad se pristupilo rasformiranju Glavnog štaba Slovenije bilo je i teškoća.
Drug Peko Dapčević, kao komandant 4. armije i drug Boško Šiljegović, kao komesar, to vrlo dobro znaju.

I na kraju, smatram da je ovaj skup kao i ostali koji su organizirani povodom 40-godišnjice završetka rata u našoj zemlji, korisni **i** da je

korisna ova rasprava. Međutim, mislim da je i na ovome skupu izniklo i pokazalo se niz krupnih pitanja na kojima bi trebalo dalje raditi i izučavati ih. Zato predlažem da se razmotri opravdanost da se napravi dugoročan plan - možda do sljedeće jubilarne 50-godišnjice, i da se taj plan postepeno realizira, organizovanjem jednog ovakvog skupa svake godine. Ukoliko bi se usvojio ovaj prijedlog, predlažem da se u realizaciji toga plana uključi više nego do sada sadašnjih i budućih penzionera, jer drugovi koji su na operativnoj dužnosti vrlo su zauzeti svakodnevnim zadacima.

Završio bih da je i ovaj skup potvrdio da su pouke našeg NOR-a, zaista, dragocjen i neiscrpan izvor za daljnji rad na izučavanju i korišćenju, i da je današnji skup u odnosu na broj održanih referata, diskusija, prisustvu i atmosferi koja na njemu vlada veliko ohrabrenje za buduće slične skupove.

Uloga 26. dalmatinske divizije u slamanju njemačkog 97. armijskog korpusa[1]

General-potpukovnik, Fabijan Trgo[2]

NA TEŽIŠTU ARMIJSKOG NAPADA

U ofanzivi 4. armije koja je počela 20. marta 1945. godine, 26. dalmatinska divizija istakla se u izvršavanju operativnih zadataka - u probijanju neprijateljskog fronta - na težištu armijskog napada. Bile su to sjajne pobjede divizije izražene u razbijanju njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica i oslobađanju mnogih mjesta. U ličko-primorskoj operaciji divizija je imala rješavajuću ulogu u oslobođenju Lapca, Bihaća, Gospića i Ličkog Osika, a onda u oslobođenju Senja i otoka Krka, a njezina 12. brigada prilikom oslobođenja Sušaka. Glavna karakteristika ovih dejstava divizije bila je u tome što neprijatelj nije potiskivan, nije imao mogućnosti za povlačenje, već je »lomljen«, uništavan na svojim borbenim položajima. Zarobljavani su čitavi štabovi (na primjer Štab njemačkog 847. pješadijskog puka u Senju); ginuli su komandanti divizija: u borbama kod Senja teško je ranjen i nakon nekoliko dana umro general-lajtnant Johan Mickl, komandant njemačke 392. divizije. Divizije su brisane iz spiskova jedinica: »392. divizija se može smatrati uništenom« - zapisano je u operativnom dnevniku njemačke Vrhovne komande. Poslije oslobođenja Senja (9. aprila) njemački 15. brdski armijski korpus praktično je prestao da postoji. Nije uspio pokušaj neprijatelja da front armije što duže zadrži u odbrani na liniji Karlovac - Generalski Stol - Kočevje - Delnice - Kraljevica - Kvarnerski otoci. Do polovice aprila jedinice 4. armije izbile su pred vrata Istre.

Nakon uspješno završene prve etape oslobodilačkog pohoda 4. armije u kojem su oslobođeni Lika, istočni dio Gorskog kotara, Hrvatsko primorje i kvarnerski otoci, njoj je predstojalo izvršenje historijskog zadatka: oslobođenje Istre, Trsta i Slovenskog primorja, razumljivo, u sadejstvu sa jedinicama u pozadini neprijateljskog fronta.

Pred frontom 4. armije u predstojećim operacijama našle su se svježe i jake snage: ojačani njemački 97. armijski korpus iz Grupe armija »C« u Italiji, a od 25. aprila prepotčinjen Grupi armija »E« koja je nastojala da se kroz Jugoslaviju probije na zapad. Njemački korpus imao je zadatak da odsudnom odbranom na jako utvrđenim položajima, čiju su okosnicu predstavljali objekti stalne fortifikacije izgrađeni na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici, tzv. linija »Ingrid«, spriječi prodor jedinica 4. armije u Rijeku, Istru, Trst i Slovensko primorje.

•> Prilog raspravi o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije. U tekstu se razmatraju borbe na prostoru Klane i Ilirske Bistrice od 22. aprila do 6. maja 1945.

[2]> Major, politički komesar 26. divizije od sredine aprila 1945. do kraja rata.

Nasuprot takvim neprijateljskim ciljevima i organizaciji odbrane 4. armija je, na osnovi direktive Generalštaba JA od 14. aprila, imala zadatak da odmah nastavi energično i brzo nadiranje na zapad i što prije oslobodi Istru, Trst i Slovensko primoije. Dejstvujući u duhu ove direktive, jedinice 4. armije do 20. aprila izbile su pred glavni pojas neprijateljske odbrane koji se protezao od Snežnika pa do mora (uključno Rijeka) i tu se pripremale za izvođenje riječko-tršćanske operacije.

Prema planu operacije 4. armije - koji se u dinamici borbi modificirao - Centralna operativna grupacija 4. armije 13, 19, 26. i 43. divizija trebalo je da slomi njemačku odbranu od Sniježnika do Rijeke i da otvori put za dalje nastupanje preko Klane i Podgrada za Trst.

Na osnovi postignutih rezultata u prethodnim operacijama, Štab 4. armije visoko je cijenio borbene kvalitete 26. divizije sastava četiri brigade: 1. dalmatinska proleterska, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada (ukupno oko 11.000 boraca), i zato joj je u početnoj fazi riječko-tršćanske operacije odredio najvažniji zadatak: slamanje neprijateljske obrane u širem rejonu Klane. Tada su uži Štab 26. divizije sačinjavali: komandant general-major Božo Božović, politički komesar major Fabijan Trgo i načelnik major Stanko Bašlin.

Kad je 21. aprila 13. divizija bila potisnuta sa ovog područja, sutradan je Štab armije donio odluku da na ovom težišnom pravcu uvede u borbu 26. diviziju - ojačanu tenkovskim bataljonom i jednim brdskim motoriziranim artiljerijskim divizionom - koja se trenutno nalazila u armijskoj rezervi, i naredio joj da probije njemačke utvrđene položaje, zauzme Klanu i produži nastupanje pravcem Lipa - Šapjane - Podgrad, čime bi snagama 4. armije bilo omogućeno da se probije ka Trstu. Trinaesta primorsko-goranska divizija trebalo je da se rokira prema Gomanjcu, a na lijevom krilu 26. divizije, na sektoru Rijeke, napadala je 19. dalmatinska divizija.

KRVAVA KLANA

Komandant divizije general-major Božo Božović 23. aprila je, na osnovi armijskog naređenja, izdao svoju zapovijest u kojoj je najprije utvrdio »da neprijatelj namjerava učvrstiti obranu ovog dijela fronta, jer je uočio strategijsku važnost toga pravca. Zauzećem Klane bit će najozbiljnije ugrožen čitav sektor Rijeka - Kastav i time oslabljen jako utvrđeni sistem na bivšoj talijanskoj granici«. Zatim je zapoviješću određen početni borbeni poredak divizije: desnu kolonu je činila 3. prekomorska brigada, koja je imala zadatak da ovlada položajima sjeverno i sjeveroistočno od Klane; u lijevoj koloni bila je 1. dalmatinska brigada, koja je imala zadatak da zauzme neprijateljske položaje kod Klane, izbije na raskrsnicu putova Klana - Breza - Kastav i presiječe raskrsnicu kod Lipe. U divizijsku rezervu su određene 11. i 12. dalmatinska brigada, koje su se trebale prikupiti na prostoru Boiji - Dvori. Početak napada predviđen je za 24. april u 06,00 sati.

Izbijanjem jedinica 4. armije na prostor sjeveroistočno od Rijeke, posebno u rejon Klane, komandant njemačkog 97. korpusa ocijenio je da je njemačka obrana na desnoj obali Rečine postala jako ugroženom i zbog toga, da bi spriječio dalji prodor 4. armije prema zapadu, odlučio je da na najosetljivijem sektoru obrane - širi rejon Pake i Klane - uvede svježu,

velikih borbenih mogućnosti, njemačku 188. brdsku diviziju - jačine četiri brdsko-lovačka puka, oko 15.000 vojnika - koja je trebalo ne samo obranom već, prije svega, ofanzivnim dejstvom (sa ostalim njemačkim jedinicama) da odbaci jedinice 4. armije i da zatim obuhvatnim manevrom lijevim krilom izbije na Grobničko polje i produži dejstva prema Bakarskom zaljevu.

Prema grupiranim snagama na frontu (do 24. aprila), može se zaključiti da su se i s jedne i druge strane, 4. armije i njemačkog 97. armijskog korpusa, našle jedna prema drugoj dvije najjače divizije - 26. divizija JA i njemačka 188. divizija, što, naravno, nijedna ni druga strana nisu odmah identificirale. Zato će njihova međusobna borba poprimiti karakter sudara čelom u čelo dvije ofanzivne divizije, što će biti specifičnost u odnosu na napadna dejstva ostalih divizija 4. armije.

Prema predviđenom planu, 3. prekomorska i 1. dalmatinska brigada, pod zaštitom mraka, noću 23/24. aprila posjele su polazne položaje i, kako je zapovješću komandanta divizije naređeno, 24. aprila u 06,00 sati otpočele napad. U Štabu divizije se cijenilo, a što je armijska obavještajna služba potvrđivala, da se pred frontom divizije nalazi samo 3. bataljon 15.
SS policijskog puka, ojačan sa nešto talijanskih fašista i četnika - ukupno oko 1.500 vojnika.

Brigade 26. divizije naišle su na žilav otpor njemačkih jedinica, koje su u obrani umješno koristile stalne fortifikacijske objekte na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici. Već prve borbe su pokazale da se pred frontom divizije nalaze mnogo jače neprijateljske snage nego što se u Štabu pretpostavljalo na osnovu obavještajnih izvještaja. Žestoke borbe u širem rejonu Klane ukazivale su na to da se pred frontom 26. divizije ne nalaze samo one snage s kojima je na ovom sektoru ranije vodila borbu 13. divizija. Na osnovi iskaza zarobljenika ustanovljeno je da je na širi prostor Klane stigla j>lavnina njemačke 188. brdske divizije, o čemu smo 25. aprila obavijestili Stab 4. armije. Prisustvo njemačke 188. divizije na riječkom frontu ukazivalo je na to da je komandant njemačkog 97. korpusa riješio da odlučno brani prirodno jake i fortifikacijski dobro utvrđene položaje između Sniježnika i Jadranskog mora i da na taj način pod svaku cijenu spriječi prodor 4. armije prema Trstu i Istri. Već prvog dana borbi, 24. aprila, 26. divizija je imala gubitke od 26 mrtvih i 84 ranjena.

Na osnovi direktiva Generalštaba i vlastite procjene dinamike borbe,
Štab 4. armije je odlučio da 20. divizijom (na desnom krilu) preko Mašuna izvrši obuhvatni manevar. Zbog toga je odvojio našu 11. brigadu i pridodao je 20. diviziji. Tako je 26. divizija ostala sa tri brigade, a zadatak joj je ostao isti: proboj neprijateljskog fronta na sektoru Klane.

U vremenu od 25. do 30. aprila 26. divizija će na sektoru Klane voditi teške i žestoke borbe, uz osjetne gubitke, što je tada bilo simbolično označeno pojmom »krvava Klana«. Glavno obilježje neprekidnih borbi divizije na relativno uskom frontu bit će naizmjenični napadi i protivnapadi, česti juriši, neposredna borba prsa o prsa. Dominantni položaji na sektoru Klane - Plešišće k. 785, k. 727, Suha k. 760, Široki Rt - više puta će u dinamici borbe prelaziti iz ruke u ruku.

S obzirom na žilav otpor neprijatelja na frontu, 25. aprila smo iz rezerve u borbu ubacili 12. brigadu. Tako su neposredno u borbi bile angažirane tri naše brigade. U toku 25. aprila sve tri brigade postigle su izvjestan uspjeh, zauzevši nekoliko dominantnih tačaka u rejonu Klane, iza 3o7

Na smotri u oslobođenoj Postojni, maj 1945. komesar 26. divizije potpukovnik Trgo Fabijan peti s desna

kojih su se Nijemci grčevito branili. Najveći uspjeh divizije bio je u tome što je ona svojim dejstvima 25. aprila onemogućila protivnapad njemačke 188. divizije. Snažnim napadima zadržala je inicijativu u svojim rukama i 188. njemačkoj diviziji nametnula obrambene borbe, što je bilo suprotno zamisli i planu komandanta njemačkog 97. armijskog korpusa - prodor u Grobničko polje i dalje, ka Bakarskom zaljevu.

U toku noći 25/26. aprila njemačke snage pred frontom divizije dobile su nova pojačanja i u zoru 26. aprila, podržane jakom artiljerijom, otpočele snažan protivnapad i do podne potisnule brigade 26. divizije, gotovo sa svih prethodnog dana zauzetih položaja. Jedinice 26. divizije pokušale su da u svom protivnapadu, koji je trajao od 14,00 do 16,00 sati, povrate izgubljene položaje, ali u tome nisu uspjele. Jedino je 1. dalmatinska brigada na lijevom krilu, na spoju sa 19. divizijom, postigla izvjestan uspjeh. Bio je to žestok sudar obiju strana u borbi »u mjestu«.

I u toku noći 26/27. aprila njemačka 188. brdska divizija produžila je sa napadom sa ciljem da odbaci 26. diviziju. Zanimljivo je navesti da je od 26. pa do 28. aprila komandant njemačke 188. divizije svakodnevno izdavao zapovijest jedinicama sa zahtjevom da divizija na lijevom krilu izvrši obuhvatni manevar prema Grobničkom polju i na taj način ugrozi pozadinu 26. divizije, pa i cijele armije. U borbama u toku 26. i noću 26/27. aprila gubici 26. divizije iznosili su 24 poginula i 96 ranjenih. Njemačka 188. divizija u istom vremenu imala je 60 poginulih i veći broj ranjenih. Usprkos tolikim gubicima, ona nije uspjela da probije front 26. divizije kod Klane.

Sutradan, 27. aprila, brigade 26. divizije produžile su sa napadom, pod veoma teškim meteorološkim uvjetima. Jedino je 3. prekomorska brigada uspjela da ponovo zauzme dominantno Plešišće. Pod zaštitom magle i kiše, jedinice njemačke 188. divizije su oko 12,00 izvršile napad na sek-

oo tore 12. i 1. dalmatinske brigade i uspjele da zauzmu nekoliko položaja

(k. 689 i k. 609). U protivnapadu 12. i 1. brigade povraćeni su skoro svi izgubljeni položaji.

Za slijedeći dan, 28. april, komandanti naše (26) i njemačke (188) divizije odredili su ponovo svojim jedinicama gotovo iste zadatke: 26. divizija, povratiti izgubljene položaje i probiti se u pravcu zapada; njemačka 188. divizija, probiti front kod Klane i nastojati prodrijeti u Grobničko polje. U duhu postavljenih zadataka na sektoru Klane nastavljene su borbe sa naizmeničnim napadima i protivnapadima. Njemačka 188. divizija, s obzirom na nepovoljan razvoj događaja na njezinim krilima i u pozadini, dolazila je u sve teži položaj, ali uprkos tome uporno se branila od učestalih napada 26. divizije.

Dvadeset devetog aprila izjutra 26. divizija je sa sve tri brigade otpočela opći napad na cijelom frontu. Nakon tročasovne borbe brigade su na juriš zauzele više dominantnih položaja kod Klane, likvidirale niz bunkera, natjerale neprijatelja na povlačenje i dijelom jedinica upale u Klanu. Neprijateljski front bio je probijen. Po svemu sudeći, general Kiibler je tada odustao od namjere da upornim napadima probije front 26. divizije. Međutim, u momentu kada je trebalo najviše iskoristiti uspjeh u proboju neprijateljskog fronta, Štab armije je naredio da se zbog ojačanja 20. divizije - koja je imala zadatak da se obuhvatnim manevrom preko Mašuna, Ilirske Bistrice, probije ka Trstu - od 26. divizije izuzmu 3. brdski motorizirani artiljerijski divizion i 3. tenkovski bataljon. Time je znatno oslabljena borbena moć divizije čije su brigade u višednevnim borbama kod Klane bile premorene i imale osjetne gubitke.[3]*

I u takvoj situaciji Štab 26. divizije imao je namjeru da i 30. aprila produži sa napadom kako bi potpuno razbio front njemačke 188. divizije i prema prvobitnoj zamisli, sa brigadama se probio ka zapadu. Međutim, u skladu s planom Štaba 4. armije o daljem vođenju armijske operacije, 26. divizija je dobila novi zadatak.

Razvojem situacije na riječkom frontu, njemački 97. armijski korpus bio je prisiljen da odustane od daljih ofanzivnih dejstava i da pristupi organiziranju kružne obrane. U međuvremenu, 20. divizija uspješno je prodirala prema Trstu, što je još više otežavalo položaj njemačkih snaga na riječkom frontu koje su se našle u poluokruženju. General-pukovnik Löhr nije prihvatio prijedlog komandanta njemačkog 97. korpusa generala Kiiblera o napuštanju područja Rijeke i probijanju prema Ljubljani, smatrajući da bi time bile ugrožene njemačke trupe koje su se povlačile kroz Hrvatsku i Sloveniju. Njemačkom korpusu je naređeno da i dalje posjeda šire područje Rijeke i da vodi borbu u okruženju, a u slučaju potrebe, komandantu korpusa je obećano da će za deblokadu korpusa u susret biti upućena?. SS »Princ Eugen« divizija iz pravca Ljubljane.

Štab 4. armije, cijeneći razvoj događaja na riječkom frontu, 29. aprila je odlučio da potpuno okruži glavninu njemačkog 97. korpusa i pristupi njenom uništenju. Osnovna operativna ideja Štaba armije bila je da brzim i energičnim dejstvima krilnih jedinica, koje opkoljavaju riječku grupaciju, uz istovremeni frontalni napad na nju iz pravca sjevera slomi otpor njemačkih snaga i presiječe komunikaciju Rijeka - Trst, prisili ih na predaju

[3]> U borbama na sektoru Klane od 24. do 29. aprila 26. divizija imala je: 116 poginulih, 540 ranjenih i 14 nestalih boraca i rukovodilaca. U istom periodu, prema našim podacima, neprijatelju su naneti gubici od 544 poginula, 5 zarobljenih, veliki broj ranjenih: zaplijenjena je velika količina ratnog materijala, oružja i municije (Dnevni borbeni izveštaji 26. divizije od 29. do 30. aprila, dok. u Arhivu VII, reg. br. 29-7/7 i 29-8/7, k. 3I1A).

ili uništi i onemogući njihovo izvlačenje u pravcu Trsta ili Ljubljane. Za ostvarenje ovog zadatka Štab 4. armije 29. aprila formirao je Riječku operativnu grupu sastava 13, 26. i 19. divizija i 2. dalmatinska brigada 9. divizije. Za komandanta ove grupe, ojačane dijelovima armijske artiljerije i tenkovskim jedinicama, određen je komandant 26. divizije general-major Božo Božović.

Na osnovi plana Štaba 4. armije o okruženju i uništenju njemačkog 97. korpusa, Štab 26. divizije je 30. aprila izdao svoju zapovijest kojom je naređeno da na sektoru Klane čitav front preuzme 1. dalmatinska brigada, koja je stavljena pod komandu 19. divizije, a da se 3. prekomorska i 12. dalmatinska brigada izvuku s toga dijela fronta i izvrše obuhvatni manevar preko Ilirske Bistrice i produže napad pravcem Jelšane - Rupe i na taj način i sa sjevera zatvore obruč oko njemačke riječke grupacije. Prostor Ilirska Bistrica, Rupe, Lipe, Šapjane, Oštri Vrh, sa kojeg je trebalo da u pravcu Rijeke dejstvuju spomenute brigade 26. divizije, bio je od velikog operativnog značenja, posebno zbog činjenice što se na njemu slivaju komunikacije koje iz Rijeke vode ka Trstu i Ljubljani.

ŽESTOKI SUDÀRI KOD ILIRSKE BISTRICE

U toku 1. maja 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, artiljerijski motorizirani divizion i Štab 26. divizije stigli su u širi pojas Ilirske Bistrice. Prvi tenkovski bataljon koji je dodijeljen za podršku diviziji stigao je na poprište borbe tek 2. maja oko 16,00 sati, i to znatno oslabljen u prethodnim borbama: imao je svega šest tenkova i dvije blinde.

Na napadnutim pravcima brigada 26. divizije položaje su branili po jedan puk njemačke 188. divizije, i to ispred 12. brigade u rejonu Rupe 904. puk, a ispred 3. prekomorske brigade u rejonu Šapjane 901. puk. Valja uočiti da je Štab 26. divizije za izvršenje zadatka imao na raspolaganju samo dvije brigade, tj. polovicu svojih snaga, budući da je 1. dalmatinska ostala na položajima kod Klane, a l i . brigada i dalje se nalazila u sastavu 20. divizije. Osim toga, 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada bile su u prethodnim borbama na sektoru Klane prilično premorene i imale su osjetne gubitke. Tako su znatno oslabljenoj 26. diviziji predstojale nove, oštre i teške borbe s jedinicama njemačkog 97. armijskog korpusa, i to najprije na jako utvrđenim položajima u rejonima Rupe, Lipe i posebno Sv. Katarina, a zatim, kao što ćemo kasnije vidjeti, na pravcu položaja njihovog proboja, u borbenom poretku »pokretnog ježa«, ka Postojni i Ljubljani.

Početkom napada određen je divizijskom zapovješću za 2. maj ujutro. Oko 07,00 brigade su započele podilaženje i napad. Dvanaesta brigada je u energičnom nastupanju slomila otpor neprijatelja, do 12,00 sati zauzela važna uporišta kod sela Rupe i osvojila njemački položaj na vrhu Sv. Katarine i nastavila sa gonjenjem neprijatelja u pravcu sela Lipe. Treća prekomorska brigada, koja je napala pravcem Ilirska Bistrica - Velo Brdo - Brdce, odbacila je neprijatelja iz sela Šapjane i zauzela jake položaje na Gradini (trig. 561). Oslobođenjem sela Rupe 26. divizija je držala u svojoj vlasti važan komunikacijski čvor sa kojeg se račvaju putovi za Ljubljanu, Trst i Rijeku. Na liniji Šapjane - Lipe, jedinice njemačke 188. divizije su organizirale obranu na kojoj su se vodile borbe tokom cijelog dana. Noću

2/3. maja jedinicama 26. divizije je naređeno da ujutro istim pravcima produže napad na njemačke položaje.

Međutim, noću 2/3. maja operativna situacija se bitno mijenja. Još prethodnog dana, komandant njemačkog 97. korpusa izdao je zapovijest potčinjenim jedinicama za proboj iz okruženja sa prostora Rijeka, Klana, Lipa pravcem Lipa - Rupe - Ilirska Bistrica - Postojna - Ljubljana. O nameravanom proboju iz okruženja njemačkog 97. korpusa koji je trebalo da otpočne noću 2/3. maja, Glavni štab Hrvatske je još 2. maja depešom obavijestio Štab 4. armije. Budući da je Štab 26. divizije u toku noći 2/3. maja naredio svojim jedinicama da 3. maja produže sa napadom, treba pretpostaviti da on nije bio blagovremeno obaviješten o informaciji Glavnog štaba Hrvatske. Jer, s obzirom na namjeru neprijatelja da se probije iz okruženja, logičnija bi bila odluka o prelasku divizije u obranu nego produžetak napada. Naravno, to ne znači da bi oslabljena divizija, svega dvije brigade, mogla bitnije izmijeniti situaciju, odnosno potpuno ga onemogućiti u pokušaju proboja.

Njemački komandant je zamislio da se probijanje izvrši u obliku »pokretnog ježa«, na čijem će čelu biti njegova borbeno najjača i najefikasnija 188. brdska divizija. Tako su se ponovno, kao i u rejonu Klane, čelom u čelo sudarile 26. divizija JA i njemačka 188. divizija. Ali ovog puta je naša divizija, kao što smo naprijed naveli, znatno oslabljena.

Trećeg, 4. i 5. maja brigade 26. divizije vodile su žestoke borbe s čelom njemačkog korpusa u proboju, koji je tada ukupno brojio oko 20.000 vojnika. U stvari, prednji odred njemačkog »pokretnog ježa« preduhitrio je jedinice 26. divizije koje su se pripremale da 3. maja produže napad. Njemačke jedinice počele su napuštati Rijeku noću 2/3. maja, a 3. maja rano ujutro 188. divizija, podržana jakom artiljerijskom vatrom i tenkovima, krenula je u napad općim pravcem proboja Lipa - Jelšane - Ilirska Bistrica. Nakon nekoliko sati borbe uspjela je potisnuti 3. prekomorsku brigadu i zauzeti Šapjane. Dvanaesta brigada pružala je jači otpor, ali ni ona nije mogla zadržati dostignute položaje. Nakon uzastopnih napada, jedinice 12. brigade odbačene su sa položaja i prisiljene na povlačenje. Neprijatelj je zauzeo selo Rupe. Kod Jelšana se razvila žestoka borba.[4)] Njemačkim prodorom prema Velom Brdu u tešku situaciju je došla 3. prekomorska brigada. Njezina dva bataljona su odsječena i ostala su iza njemačkih položaja; tek su se sutradan noćnim probijanjem vratili u sastav svoje brigade. Nijemci su uspjeli iskoristiti našu slabiju obranu na spoju između 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade i na tom sektoru su uspjeli izvršiti dublji prodor, sve do sela Koseze. Ali tu su ih dočekali naša tri tenka i dvije blinde (to su bila sva borbena sredstva kojima je raspolagao 1. tenkovski bataljon) i jedan bataljon 1. brigade 13. divizije i onemogućili ih u upornom nastojanju da uspostave mostobran jugoistočno od Ilirske Bistrice.

Štab 26. divizije, uočivši višestruku nadmoć neprijatelja, 3. maja poslije podne naredio je svojim jedinicama da se postepeno povuku na položaje u rejonu Ilirske Bistrice i da na tim prirodno jakim položajima zaustave daljnje nadiranje neprijatelja, koji je očekivao pomoć 7. SS »Princ Eugen«, divizije iz pravca Ljubljane.

4> U ovoj borbi kod Jelšana, 3. maja, ranjen je na položaju 12. brigade politički komesar 26. divizije Fabijan Trgo, prim, redaktora.

Sutradan, 4. maja, njemački »pokretni jež« nastavio je žestoke napade sa ciljem da zauzme IHrsku Bistricu. Komandant njemačkog korpusa pojačao je napade na krilima i njegove su se jedinice uspjele probiti zapadno i istočno od Ilirske Bistrice i zauzeti neke istaknute visove. Istovremeno je vršen napad na središnjem dijelu fronta. Najteže udare izdržavala je 12. dalmatinska brigada, dosta oslabljena (neke njezine čete nakon žestokih borbi na Klani bile su svedene na 20-30 boraca) i na prilično širokom frontu obrane brigade, koji je iznosio i do osam kilometara. Nijemci su uspjeli, koristeći se nadmoćnošću i lukavstvom dobrovoljaca iz 904. puka koji su neopaženo prešli rječicu Reku jugoistočno od Ilirske Bistrice, zauzeti dominantni vis Sv. Ahacij, zbog čega je 12. brigada bila veoma ugrožena. Ovim njemačkim prodorom njezini bataljoni bili su razdvojeni. Štab 26. divizije brzo je reagirao: odmah je organizirao protivnapad u koji su krenule sve jedinice 12. brigade ijedan bataljon 13. divizije, uz podršku 4. tenkovskog bataljona (koji je pristigao na ovaj sektor) i artiljerijskog diviziona. Do 11,00 sati 4. maja najuriš su odbačene njemačke jedinice koje su prodrle na visove istočno od Ilirske Bistrice. Od posebnog značaja bio je uspjeh 12. brigade, čije su jedinice zauzele vis Ahacij i gonile neprijatelja sve do Donjeg Zemona. Brigada je ponovo organizirala obranu na borbenim položajima između Ilirske Bistrice i sela Jablaneca. U ovom protivnapadu istakle su se naše tenkovske i artiljerijske jedinice, čijim su dejstvom Nijemcima nanijeti osjetni gubici. Tako su propali svi pokušaji neprijatelja da 4. maja zauzme Ilirsku Bistricu. Do kraja dana na frontu divizije nije bilo značajnijih promjena.

Komandant njemačkog 97. korpusa naredio je da se noću 4/5. maja južno od Ilirske Bistrice prikupe još jače snage koje će sutradan, 5. maja, posljednji dan borbe jedinica 26. divizije, krenuti u napad sa ciljem da što prije zauzmu Ilirsku Bistricu. Pridajući izuzetan značaj novom napadu svojih jedinica u proboju fronta, u jedinice prve borbene linije došao je lično komandant njemačkog 97. korpusa general planinskih trupa L. Kübler, da bi što neposrednije utjecao na tok borbi, kao i na moral vojnika i starješina.

I u ovom napadu, doduše daleko nadmoćnijeg neprijatelja, iskorišćen je nebranjeni ili slabo branjeni međuprostor između 3. prekomorske i 12. dalmatinske brigade i isto tako nebranjeni prostor na spoju između 26. i 13. divizije, čija se jedna brigada nalazila na lijevom krilu našeg fronta u rejonu Ilirske Bistrice. Nijemci su te slabosti u našoj obrani brzo uočili i upravo kroz te slabo branjenje prostore vršili prodore. Brigade 26. divizije, posebno 12. dalmatinska, izdržavale su energične napade neprijatelja, postupno se povlačeći, ali ga nisu mogle zaustaviti na tako širokom frontu. Oko 14,00 sati njemački 902. puk probio je položaj 12. brigade i zauzeo je vis Ahacij, čime je ona bila veoma ugrožena. Zbog toga je Štab divizije (koji se nalazio u Ilirskoj Bistrici) donio odluku da se napusti Ilirska Bistrica i zaposjednu novi položaji sjeverno i sjeverozapadno od Ilirske Bistrice (k. 842, Stražica k. 711, k. 417, selo Topolec). Pred večer su Nijemci, koji su već bili ušli u napuštenu Ilirsku Bistricu, da bi ojačali svoju poziciju izvršili novi napad na položaje 12. dalmatinske brigade, zauzeli Stražicu, k. 711, i prisilili je da se povuče sjevernije u rejon kote 645, gdje su već počeh pristizati prednji dijelovi 7. banijske divizije 4. korpusa.

Štab 4. armije je zaključio da je 26. divizija, koja je vodila neprekidne

 žestoke borbe od 24. aprila, premorena i da će teško moći odoljeti novim

napadima njemačkog 97. korpusa, pa je zbog toga odlučio da noću 5/6. maja 26. diviziju izvuče iz borbe i da se razmjesti u širem rejonu Šent Petera, kao armijska rezerva. Položaje 26. divizije na sektoru Ilirske Bistrice preuzela je 7. banijska divizija 4. korpusa JA. Nakon što je kapitulirao njemački 97. korpus, 7. maja ujutro, Štab 4. armije naredio je 26. diviziji da zaposjedne područje oko Tržiča (Monfalcone) sve do rijeke Soče, koje je ranije oslobodio 9. slovenski korpus JA. Sedmog maja Štab 26. divizije izdao je zapovijest jedinicama za pokret prema Soči. Divizija je imala zadatak da osigurava ovaj prostor u složenim uvjetima uzrokovanim politikom zapadnih saveznika, koji su osporavali opravdane zahtjeve Jugoslavije za priključenje zemlji matici ovog etnički našeg kraja.

*

Sumirajući rezultate borbi 26. divizije u riječko-tršćanskoj operaciji koje je ona neprekidno vodila od 24. aprila do 6. maja, istakli bi smo nekoliko konstatacija. Otkako je uvedena u borbu na sektoru Klene, divizija je za sebe čvrsto prikovala glavne snage njemačkog 97. korpusa (188. diviziju), »drobila« ih vodeći borbu »na mjestu«, onemogućavajući im da se »odlijepe« i izvrše manevar. Od posebnog značaja bilo je to što je borbom 26. divizije osujećena zamisao komandanta njemačkog 97. korpusa o probijanju u Grobničko polje i dalje u Bakarski zaljev. Prema toj zamisli, pravac njemačkog proboja vodio je upravo preko položaja 26. divizije. Dvadeset šesta divizija ne samo što je odbila neprijateljske napade već mu je nanijela tolike gubitke da je njemačko komandovanje moralo odustati od svoje namjere. Iako znatno oslabljena, oko polovice snaga, u drugoj fazi borbe, na području Ilirska Bistrica - Rupe, najprije je energičnim dejstvom potisnula neprijatelja prema selu Lipe, a zatim u žestokoj i teškoj četverodnevnoj borbi osujetila pokušaje brzog prodora iz okruženja njemačkog 97. korpusa, zaustavila ga u rejonu Ilirske Bistrice i time stvorila mogućnost da se u borbu uvede armijska rezerva (4. korpus), čime je znatno doprinijela potpunoj kapitulaciji njemačke riječke grupacije.

U borbama od 24. aprila do 5. maja uveče jedinice 26. divizije nanijele su neprijatelju gubitke od 1220 poginulih, 156 zarobljenih i preko 700 ranjenih vojnika i oficira. I same su imale osjetne gubitke: 246 poginulih, 868 ranjenih i 118 nestalih boraca i starješina. U istom periodu jedinice 26. divizije zaplijenile su velike količine oružja i oruđa i druge ratne opreme.

Dalmatinska Devetnaesta divizija u završnim operacijama"

General-pukovnik, Petar Babić[2)]

PRIPREME Z/\ NOVE BORBE

Posle oslobođenja Mostara, februara 1945. po naređenju Štaba 8. korpusa, 19. divizija prikupila se na prostoru Širokog Brijega sa zadatkom da obezbedi područje Mostara od eventualnih ispada neprijatelja iz pravca Sarajeva, te da se odmori i sredi za nove operacije. U mostarskoj operaciji imala je 437 poginulih, ranjenih i nestalih boraca i rukovodilaca. Naprezanje jedinica bilo je izuzetno veliko. Trebalo je srediti naoružanje, opremu, osvežiti ljudstvo u celini, izvršiti analizu borbenih dejstava, komandovanja, rada rodova i službi, političkih aktivnosti i funkcionisanja celokupnog mehanizma Divizije u tek završenoj operaciji.

To je, inače, bio uobičajeni metod rada.

Na prostoru Širokog Brijega 19. dalmatinska je ostala samo dva-tri dana, a onda je, na zahtev Štaba 8. korpusa, prebačena u rejon Makarske, gde je nastavila sa odmorom i sređivanjem, da bi se već 2. marta prebacila u sevemu Dalmaciju.

U sevemoj Dalmaciji nastavljene su njene opšte pripreme za predstojeće završne operacije. Mobilizacijom novog ljudstva, popunjena je, i imala je preko 10.000 boraca i rukovodilaca. Tačnije: 559 oficira, 586 političkih rukovodilaca, 8533 borca, 6033 puške, 1081 automat, 326 puškomitraljeza, 34 mitraljeza, 79 minobacača, 8 brdskih topova, 6 PT topova, 24 PT puške, 8 bacača »džon bul«, 7 PA mitraljeza, itd.

Iako sa relativno malo boraca, 19. divizija je imala znatno više oficira i političkih rukovodilaca nego što je to bilo uobičajeno za jedinice tog nivoa, što je u završnim operacijama bilo od izuzetnog značaja za održavanje kontinuiteta komandovanja i efikasne intervencije. Međutim, njena vatrena moć bila je slabija u odnosu na 20. i 26. diviziju. Na primer, 20. divizija imala je više čak 251 puškomitraljez, 27 mitraljeza, 14 minobacača, 8 artiljerijskih oruđa, 37 PT pušaka, 10 bacača »džon-bul«, itd. Takav odnos zadržan je do kraja rata, a 26. divizija mogla je izbaciti do 17 tona čelika u jednoj minuti.

*) Diskusija sa Okruglog stola »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«, Beograd 23. i 24. april 1985.

2> Potpukovnik, Komesar 19. divizije 4. armije.

DIVIZIJA PRELAZI U NAPAD

Od 15. do 17. marta Divizija se prebacila iz severne Dalmacije u rejon Lovinac - Gornja Ploča - Sveti Rok, i preostala dva-tri dana, radila na pripremanju za ofanzivu. Oprema i naoružanje dovedeno je u red, a štabovi i komande razrađivali su borbene zapovesti za naredna dejstva. Među boračkim i starešinskim sastavom vladalo je neodoljivo oduševljenje samouverenost i odlučnost. Sve je ukazivalo na to da smo, strpljivim i upornim radom, izgradili čvrst i homogen vojnički kolektiv, sa našom, nenadmašnom, partizanskom etikom.

Za nas je broj u borbi nestalih boraca bio uvek pouzdan indikator našeg uspešnog ili neuspešnog rada. Od ukupno 10.270 boraca i rukovodilaca 19. divizije u ličko-primorskoj operaciji, nestala su 52, a poginulo i ranjeno ih je 468. Kao nestali smatraju se zarobljeni, pobegli ili na neki drugi način nestali borci. U uslovima popune jedinica novomobilisanim ljudstvom u većem broju i sa pripremama od dvadesetak dana, to je, zaista, zanemarljiv broj, ali, u isto vreme, i vrlo značajan za ocenu moralno-političkog stanja Divizije.

Uoči 20. marta brigade 19. divizije izašle su na polazne položaje.

Ličko-primorska operacija 4. armije počela je 20. marta u zoru. Nakon snažne artiljerijske pripreme, 19. divizija ustremila se na Udbinu i Krbavsko polje. Na položaju Ivanov vrh, k. 925 - Stražbenic, k. 879 - Oštra Strana - Koviljača, 2. bataljon 384. pešadijskog puka 373. divizije, 2. i 3. bataljon 847. pešadijskog puka 392. divizije, pružili su snažan otpor.

Na desnom krilu 19. divizije, 5. udarna brigada je, nakon artiljerijske pripreme, silovito krenula u napad, zauzela Babinu Glavu, pa potom Ivanov vrh, obezbedivši time povoljne uslove za napad ostalih snaga. Nakon početnih uspeha, komandant 5. udarne brigade, major Ante Gvardijol uvodi u borbu 4. bataljon iz brigadne rezerve u nameri da brzim prodorom spreči neprijatelju povlačenje prema Donjem Lapcu. Nastupajući energično 1. bataljon 5. udarne brigade prilazi Koriji, a 2. bataljon, uz podršku tenkova, oko 11 sati upada u Udbinu, jako utvrđeno neprijateljevo uporište na golom brežuljku. Udbina je oslobođena oko 13.30 sati istog dana. Pošto je zadržao izvesno vreme svoje položaje na Krdašici i Koriji, neprijatelj je osujetio nameru komandanta 5. udarne brigade da, prodorom preko Krbavskog polja, opkoli i uništi njegove snage u rejonu Udbine. Kad su prozreli naš manevar, panično su se povlačili prema planini Plješevici, gde su kasnije po grupama uništavani.

U centru divizijskog borbenog rasporeda, 6. udarna brigada, sa 2. bataljonom, zauzela je Golo Brdo, k. 795, potiskujući snage 847. pešadijskog puka nemačke 392. divizije prema selu Mekinjaru. I ostali bataljoni te brigade napadali su prema Mekinjaru, u nameri da u njemu opkole i unište neprijatelja. Međutim, njihovi napadi nisu bili dovoljno energični, nepotrebno su se zadržavali oko manjih uporišta, čime su usporili tempo nastupanja cele brigade, i tako omogućili Nemcima i ustašama da se izvuku prema Donjem Rebiću i Toliću. I 1. bataljon ove brigade nije pravovremeno upotrebljen, pa plan opkoljavanja i uništenja neprijatelja nije uspeo, iako je brigada i pre vremena zauzela sve neprijateljeve položaje.

Na levom krilu Divizije, 14. udarna brigada dugo je tapkala ispred Golog vrha, i nije mogla da neutrališe protivničke vatrene tačke. Tek kada je 3. motorizovani brdski artiljerijski divizion efikasnom vatrom potpomo-

General-pukovnik Pelar Babić (prvi s leva) na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

gao njen napad, Goli vrh je zauzet, a neprijatelj, uz velike gubitke, panično odstupio prema selu Toliću.

Posle tih prvih naleta naših jedinica, razorene su ključne tačke sistema neprijateljeve odbrane. U njegovim redovima nastala je pometnja i nesigurnost, popustio je sistem veza i komandovanja, pa je cela Divizija krenula u energično gonjenje rastrojenog protivnika. Bežeći u pravcu Kozije Drage, Nemci su u stopu praćeni od jednog bataljona 5. udarne brigade, dok su ostali delovi te brigade nastupali u pravcu sela Mekinjara, gde su zanoćili. Šesta brigada prešla je preko Krbavskog polja i u toku dana izbila na liniju Pećine - Debelo Brdo i u rejon sela Bijelo Polje. Bataljoni 14. udarne brigade stigli su u selo Bunić.

Tako je 19. divizija u toku prvog dana operacije uspešno izvršila sve planirane zadatke, ovladala Krbavskim poljem, i time omogućila brže nastupanje prema Korenici i Otočcu.

U toku 20. marta divizija je nanela neprijatelju osetne gubitke - 273 ubijena i 55 zarobljenih vojnika, a imala je 27 poginulih, 71 ranjenog i 5 nestalih boraca.

Uspeh Divizije prvog dana operacije imao je višestruko pozitivan značaj.

U operativnom smislu, za kratko vreme, probijen je neprijateljev front na njegovom centralnom delu, a njegove snage razdvojene na dva dela - u dolinu reke Une i oko Gospića prema primoiju, bez međusobne operativne veze. Pored toga stvoreni su i povoljni preduslovi za realizaciju plana druge etape ličko-primorske operacije i izbijanje naših snaga u rejon Senja.

U moralno-političkom pogledu, početni uspesi imali su izvanredno moralno dejstvo na nove borce, kojih je u Diviziji bilo mnogo. Psihološki efekti prve pobede veoma su značajni. Odlučnost i samouverenost boraca bila je sada još izraženija. Njihovi susreti sa napaćenim narodom u novooslobođenim mestima bili su dirljivi, ali i impresivni. Borci su dočekani kao heroji i oslobodioci. O njima su, začas, spevane pesme, igralo se i pevalo. Opljačkana i spaljena lička sela pružala su im ono što su mogla - neizmernu ljubav iz dubine srca. To je borce sokolilo, podsticalo na samopregor, učvršćivalo u njihovoj svesti nasušnu potrebu negovanja bratstva i jedinstva naših naroda.

I ostale divizije 4. armije postigle su značajne rezultate. Na desnom krilu oslobođeno je Lapačko Polje, 26. divizija izbila je u rejon Bihaća, i oslobodila ga 28. marta, posle teških i upornih borbi. U bihaćkoj operaciji učestvovao je i jedan odred 19. divizije. Prodirući u grad sa zapadne strane, taj odred ubio je 145, a zarobio 81 neprijateljevog vojnika.

U međuvremenu, dok se vodila bitka za Bihać, snage 5. brigade 19. divizije slomile su neprijateljev ispad prema Buniću. Naime, 24. marta jedna borbena grupa Nemaca i ustaša, pošto je prethodno odbacila delove 13. divizije 11. korpusa, ustremila se prema novooslobođenoj teritoriji, demonstrirajući napad većih razmera. Prema njima upućeni su delovi 5. udarne brigade. Ispred Bunića došlo je do oštrog okršaja, kojim je protivnik zadržan, a zatim, drskim i energičnim protivnapadom razbijen i nateran u bekstvo.

Obezbeđujući oslobođenu teritoriju od eventualnih ispada neprijatelja, Divizija se odmarala i pripremala za drugu etapu ove operacije. Odmor je prekidan povremenim pokušajima neprijatelja da, često i vrlo jakim snagama, pritekne u pomoć svojim opkoljenim jedinicama u Bihaću. Na primer, 24. i 25. marta, 14. udarna brigada je razbila i odbacila prema Slunju jednu ustaško-domobransku grupaciju jačine oko 2500 ljudi i, tom prilikom, ubila je 106, a zarobila više neprijateljevih vojnika, a pri tome izgubila 12 boraca.

U vremenu od 21. marta do 2. aprila, Divizija je, braneći novooslobođenu teritoriju, odbila 11 neprijateljevih ispada i u tim borbama ubila 217, zarobila 181 i ranila više neprijateljevih vojnika. U tim čarkama i naši gubici bili su osetni: 46 poginulih i 97 ranjenih boraca.

Analizirajući borbena dejstva Divizije u mesecu martu, došli smo do ovih zaključaka:

- sve jedinice ispoljile su primemo zalaganje u borbi. Napadi su bili smišljeni, sa tendencijom brzog uklinjavanja u sistem protivničke odbrane, opkoljavanja i uništavanja neprijateljeve žive sile. Međutim, ispoljeni su i neki nedostaci kao, npr., nedovoljna sinhronizacija dejstva napadnih kolona, ponekad pomanjkanje potrebne energičnosti i drskosti u komandovanju kao neophodnih atributa za realizaciju takvih ideja. U odbrani je ispoljena upornost, postojanost i odgovarajuća elastičnost. Starešine su, u svim prilikama, primenjivale protivnapade, čineći time odbranu aktivnom, a ne retko ti protivnapadi su se pretvarali u kontinuirana ofanzivna dejstva. Najizrazitije slabosti uočene su u postavljanju odgovarajućeg obezbeđenja za vreme odmora jedinica. U tim slučajevima budnost je bila nedovoljna i zbog toga smo imali teških posledica.

Politički rad u jedinicama dao je izvanredne rezultate. I pored napora, pa i gubitaka, moral boraca bio je na zavidnoj visini. Nije zabeležen ni 397

Manifestacija boraca i stanovnika u oslobođenoj Rijeci, maja 1945.

jedan slučaj otkazivanja poslušnosti u borbi, nisu nam poznate ozbiljnije panične pojave. Svesna odgovornost bila je dominantna vrlina boraca i starešina. Odnos prema stanovništvu u svakom pogledu je korektan.

Sve službe u Diviziji funkcionisale su solidno i, u znatnoj meri, doprinele su njenom uspehu.

Rad štabova i komandi u toku borbe bio je vrlo dobar. Naša poznata vrlina - samoinicijativa u donošenju odluka i izvođenju akcija i ovde je dolazila do izražaja u punoj meri. Međutim, mora se istaći da je za vreme predaha i u periodu pasivne odbrane, bilo slučajeva nebudnosti.

OSLOBOĐENJE BAKRA I SUŠAKA

Već 16. aprila, Štab 4. armije izdaje novu borbenu zapovest - 19. divizija nastavlja sa ofanzivom u pravcu Rijeke, napadom na liniju Lič - Fužine - Plaše. Desno, napadala je 43. istarska divizija pravcem Lokve - Mrzla Vodica, a 26. divizija će izvršiti pomorski desant na otok Krk.

Štab 4. armije uočio je da je 19. divizija premorena, da na nju pada glavni teret priobalskih akcija, jer se 26. divizija već pripremala za desant na Krk, pa joj je privremeno dodelio 12. brigadu 26. divizije i značajna ojačanja u artiljeriji i tenkovima.

Bez predaha, noću između 16. i 17. aprila, Divizija odmah stupa u dodir s neprijateljem i u zoru počelo je nastupanje.

Bataljoni 14. brigade brzo savladavaju otpor neprijatelja i potiskuju ga prema Fužinama i Zlobinu. U isto vreme, 6. brigada, veštim manevrom zaobilazi neprijateljeve isturene delove i izbija pred njegov glavni odbrambeni položaj, brzo ovladava važnom kotom 314 i izbija na cestu Veliki Dol - Grofija - k. 197, gde je zadržana jakom pešadijskom i artiljerijskom vatrom.

Kad su otkrili sistem neprijateljeve odbrane, naše snage prelaze u energičan napad. Jedan bataljon 6. brigade zauzima na juriš k. 691 i Draževo i ugrožava neprijateljeve snage koje su branile Zlobin. Drugi bataljon upada u železničku stanicu Plaše, a 3. bataljon napada Melnice. Neprijatelja iznenađuje pojava naših tenkova, nastaje panika i naše jedinice brzo zauzimaju železničku stanicu Plaše i duboko prodiru u neprijateljev borbeni raspored. Vršeći uporne napade, 14. brigada zauzima Zlobin. U ogorčenim borbama 5. brigada zauzima Veliki Dol, k. 302, Grofiju, k. 197 i nastupa u pravcu Kraljevice, izbijajući desnim krilom na cestu kod Bakarca, čime je presečena odstupnica protivničkim jedinicama iz Kraljevice. Iznenađene tim brzim manevrima, demoralisane neprijateljeve snage naglo napuštaju sva uporišta i levo krilo 5. brigade, oko 16 sati, upada u Kraljevicu, zarobljava oko 140 neprijateljevih vojnika i oslobađa mesto.

Brzim pokretima i izvanrednim sadejstvom bataljona 5. i 14. brigade, raspada se protivnička odbrana kod sela Praputnjaka i na Crnom Vrhu, pa 4. bataljon 14. brigade zauzima Fužine.

Sutradan, 18. aprila, neprijatelj preduzima nekoliko protivnapada, osvaja Crni Vrh i selo Praputnjak. Naše snage brzo reaguju, prelaze u napad i bataljoni 5. i 6. brigade obuhvataju Praputnjak, a predveče neprijatelj gubi i Crni Vrh. Napade 14. brigade neprijatelj zaustavlja na padinama Kneža, ali se, pod zaštitom mraka, povlači u sastav snaga koje su obrazovale odbranu ispred Bakra i Škrljeva.

U svanuće, 19. aprila, 14. brigada prelazi u napad u težnji da obiđe levo krilo protivničke odbrane i izvede bočni manevar. Delom snaga, 14. brigada je morala obezbeđivati svoj desni bok, jer nije imala stabilnu taktičku vezu sa 13. divizijom. Nemci su pružili žestok otpor iz dobro maskiranih mitraljeskih vatrenih tačaka. No, pored toga, brigada zauzima sela Plesnu, Njegove i Ponikve, ugrožavajući nemačku odbranu u Bakru sa severa. Jedan bataljon 14. brigade zauzima na juriš Kneže i Ućevac. Na pravcu sela Vojskova ogorčen je otpor. Smenjuju se napadi i protivnapadi. Najzad, u 17 sati 14. brigada zauzima i to selo i bez zadržavanja napada jednu jako agresivnu grupu Nemaca, angažovanih u borbi sa 2. bataljonom 6. brigade. Nakon toga, bataljon, u snažnom naletu, ovladava protivničkim položajima u rejonu sela Ostrovice i dalje nastupa komunikacijom Ostrovica - Kamenjak, ne dozvoljavajući Nemcima da se zaustave i organizuju odbranu.

Na levom krilu divizije, 12. brigada 26. divizije energično nadire i_ oslobađa Bakar, Vitoševo i Sv. Kuzom i stiže u Dralju i pravac Sušak. Štab 12. divizije ubacuje dva bataljona 5. brigade u nameri da forsiranim pokretom ugrozi Sušak sa severa, desno do 12. brigade. U predvečerje 20. aprila počeo je napad 12. i 5. brigade za Sušak i ujutro 21. aprila 12. brigada je izbila na Rečinu, a 5. zauzela Trst.

Sušak je oslobođen do podne 21. aprila. U njemu je neprijatelj pretrpeo velike gubitke, a odbrana grada Rijeke dovedena u tešku situaciju.

PROBIJEN JE NEMAČKI FRONT PREMA RIJECI

Ako bi ličko-primorsku operaciju posmatrali kritički, bilo bi neminovno konstatovati ovo:

- bila je pravilna odluka Štaba 4. armije da u prvoj etapi ove operacije likvidira neprijatelja u rejonu Bihaća i time naruši celi sistem nemačke 399

odbrane koji se protezao od Blatnog jezera u Mađarskoj, preko Sremskog fronta do Tuzle i Sarajeva, zatim Bosanskog Novog, Bihaća, Gospića do Karlobaga. Oslobođenjem Bihaća i prodorom 4. armije prema Rijeci, bilo je ugroženo zaleđe jakih neprijateljevih snaga na frontu Drava - Sava, ubrzan je raspad njemačko-italijanskog fronta i ugrožena južna granica Trećeg Rajha.

U celini uzevši, realizacija ličko-primorske operacije, po etapama i fazama, odvijala se po planu, relativno skladno, sa efektima iznad očekivanih. Međutim, iako je manevar jedinica 11. korpusa bio uspešan, ne bi se moglo reći da su njegove divizije optimalno iskorišćene ni u prvoj ni u drugoj etapi. Izostala je, u nekim slučajevima, sinhronizacija taktičkog sadejstva sa drugim divizijama 4. armije, između nas i njih stvarali su se nepotrebni i opasni prazni prostori, od kojih je neke neprijatelj i iskoristio. Veza sa sadejstvujućim divizijama ovog korpusa najčešće se održavala preko Štaba 4. armije, pa su neke odluke o sadejstvu stizale sa zakašnjenjem i time gubile svoju aktuelnost. Zbog loših veza i loše sinhronizacije dejstava u toku intenzivnijeg nastupanja 19. divizije, dolazilo je i do incidenata sa jedinicama 43. divizije, jer nismo znali jedni za druge.

Čini mi se da je i 26. divizija prerano upotrebljena za desant na otok Krk. Sa tog otoka neprijatelj nije ispoljavao zabrinjavajuću agresivnost, pa je trebalo sačekati da se jačim snagama ugrozi riječka grupacija protivnika i smanje naši gubici u borbi za Rijeku, iako uvažavam značaj oslobođenja Krka radi snabdevanja morskim putem. Ako je već tako postupljeno, možda je onda trebalo iskrcati jače snage u rejonu Labina i energičnije nastupati u pravcu Trsta na lijevom i preko Ilirske Bistrice na desnom krilu, čime bi se ugrozilo zaleđe riječke grupacije. Dakle, smatram da 26. divizija za jedno kraće, ali vrlo značajno vreme, nije bila najbolje upotrebljena, dok su borbe oko Rijeke i na Rečini, bile veoma teške i sa znatnim gubicima.

Armija nije imala operativnih rezervi za predviđeni tempo nastupanja i angažovanost u borbi. Divizije iz prve linije nisu imale odmora, stalno su bile u borbi sa protivnikom i bez predaha, a sa zadivljujućom upornošću napadali su na njegove položaje. Istina, to je zahtevao savremeni način vođenja operacije, s tim da se neprijatelj uništava na mestima gde se nalazi i izlaže razarajućoj psihološkoj atmosferi, ali i u našim jedinicama, naročito u drugoj etapi, pojavljivao se zamor sa težim posledicama. Bilo je bataljona koji od 4. do 24. aprila nisu znali za odmor i jedino su bili u mogućnosti da »predahnu« na položaju.

U celini uzevši, 19. udarna divizija je, u svim fazama, po vremenu i prostoru, iznad plana i očekivanja, izvršavala svoje borbene zadatke. No, bilo je slučajeva da pojedini bataljoni nisu ispoljavali dovoljno energičnosti i prodornosti, zbog čega je izostajalo efektno opkoljavanje i uništavanje protivničke žive sile. U poslednjoj fazi druge etape razlog tome bila je velika premorenost jedinica. Ponekad su razlozi bili druge prirode, najčešće, nepotrebno zadržavanje oko manjih neprijateljevih uporišta, ili, nedovoljna obaveštenost o zbivanjima na bojištu.

U drugoj etapi ove operacije, 19. divizija je bila prenapregnuta. Nalazeći se u centru borbenog rasporeda 4. armije i u ulozi nosioca operativnog sadejstva, stalno je bila u sferi maksimalne borbene aktivnosti. To dokazuju komparativni podaci o gubicima jedinica 4. armije u ličko-pri-

morskoj operaciji i gubicima neprijatelja na pravcima dejstva pojedinih divizija. Tako na primer, prema nepotpunim podacima 19. divizija imala je: 151 poginulog, 317 ranjenih, 52 nestala, a ostale divizije imale su manje gubitaka.

OSLOBOĐENJE RIJEKE

Front između Snežnika i Rijeke branio je nemački 97. korpus, iz sastava Grupe armija »C« u Italiji, kasnije je potčinjen Grupi armija »E«, jer su to diktirali postojeći ratni uslovi.

Neprijatelj je imao zadatak da upornom odbranom spreči prodor 4. armije prema Trstu i Istri i u zaleđe fronta Grupe armija »E«. Ta odluka nemačkog komandovanja bila je imperativna i 97. korpus bio je žrtvovan, a to znači da je morao ostati na posednutim položajima bez obzira na žrtve.

Nemački 97. korpus nije imao zadatak da samo štiti pozadinu Grupe armija »E« ili Grupe armija »C«. On je morao zadržati prodor naših snaga na istarsko područje dok tamo ne stignu savezničke trupe, kojima bi Nemci položili oružje, i dok se ne konsoliduju razbijene kvislinške oružane formacije za dalje vođenje rata protiv Jugoslovenske armije. Četnička propaganda uporno je galamila kako će Istra postati drugi Solunski front, da će se njihove snage na tom području reorganizovati, naoružati i, uz pomoć saveznika, »osloboditi Jugoslaviju od komunističke okupacije«.

Četnički vojvoda Jevđević, dobrovoljno je otišao u savezničko »zarobljeništvo«, da bi bio s njima u neposrednom kontaktu. U »zatvoru« imao je slobodne kontakte sa svojim saradnicima, raspolagao je kurirskim vezama, vodio je razgovore sa savezničkim oficirima, nudio im saradnju, pisao je proglase, letke, poruke, apelovao za razumevanje i sveopštu podršku četničkom pokretu u borbi protiv komunizma, itd.

U vezi s Jevđevićevom misijom, u Istri su se pojavile »tajne inspekcije« savezničkih oficira. Hteli su da, na licu mesta, provere stanje među četnicima i Srpskim dobrovoljačkim korpusom, utvrde razmere zamaha narodnooslobodilačkog pokreta i da ocene realne mogućnosti četničkih ambicija.

I pored ubedljivih dokaza o značajnoj ulozi Jugoslovenske armije u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, o izdaji četničkog pokreta od početka oružanog ustanka u našoj zemlji, saveznici nam nisu bili naklonjeni. Pokušavali su da nas zastraše, uskraćivali su nam materijalnu pomoć, i često kovali zaveru protiv nas.

Imajući sve to u vidu, Vrhovni komandant doneo je odluku da 4. armija brzo i energično nadire prema Trstu i da što pre oslobodi Istru i Slovenačko primoije.

Štab 4. armije, na osnovu direktive Generalštaba JA od 22. aprila, odlučio je da frontalnim dejstvom veže neprijatelja na riječkom frontu, a da krilne grupe energično prodiru ka Trstu. Budući vezan frontalnim pritiskom 13, 19. i 26. divizije na frontu od Rijeke do Klane, nemački 97. korpus nije mogao parirati manevru 9, 20. i 43. divizije.

Direktiva Generalštaba JA od 22. aprila bila je kasnije nešto korigovana, prema razvoju situacije, ali se ta zamisao, u suštini, realizovala na opisani način.

Front na reci Rječini i Rijeci, predstavljao je pravi pakao. Napadi i protivnapadi smenjivali su se paklenom žestinom. Nemci su dovlačili nova pojačanja, zatvarali breše prodora naših jedinica, vršili protivnapade, borili se bespoštedno. Borba je bila tvrda, uporna, uz obostrane velike gubitke. Poseban problem zadavala je nemačka artiljerija. Nemilice su zasipali svaku stopu naših položaja.

Od Rijeke do Klane, Nemci su imali 188, 237. i delove 392. divizije koji su se izvukli iz rejona Senja. Iz rejona Trsta na riječki front prebačene su još neke nemačke jedinice, pa su se na Rječini i ispred Rijeke našle snage u jačini od tri kompletne nemačke divizije i neki delovi ustaško-domobranskih snaga i italijanskih fašista.

Povoljan razvoj događaja u Istri i u rejonu Trsta, gde je 20. divizija Vodila ulične borbe, naveo je Štab 4. armije da donese odluku za okruženje i uništenje riječke neprijateljeve grupacije na čemu je i ranije radio. Prema Ilirskoj Bistrici, ubrzanim maršem, približavale su se 7, 8. i 29. divizija, a 13, 19. i 26. divizija vršile su i dalje silovit frontalni pritisak na Rječini i ispred Rijeke.

Za realizaciju tog zadatka, 13. divizija je usmerena preko Šapjana i Brguda za blokadu neprijatelja sa severa, a 26. divizija napadala je na neprijateljev front kod Klane, dok je 19. divizija, u sadejstvu sa 2. brigadom 9. divizije angažovana od Opatije prema Kastavu, činila velike napore da probije neprijateljev front na reci Rječini i da oslobodi Rijeku.

Pred 19. divizijom branila se nemačka 237. divizija, ojačana i borbenom grupom »Rijeka« i većim brojem artiljerijskih oruđa. Stab 19. divizije odlučio je da sa 5. brigadom na pravcu k. 530, 14. brigadom na pravcu Luban - severozapadni deo Rijeke, 6. brigadom na delu fronta k. 495 - Marčelji, probije protivničku odbranu, okruži i uništi nemačke snage u Rijeci.

Opšti poslednji napad počeo je 3. maja u zoru. U toku dana 5. brigada zauzela je Mariščinu i k. 660, izbijajući pred Skalnicu. Do 13 sati,
14. brigada oslobodila je Rijeku, a 6. brigada Veliki i Mali Brgud, deo puta Šapjane - Pasjak i Kastav. Goneći neprijatelja, 6. brigada izbila je u Brezu
3. maja uveče.

Pošto su slomile otpor neprijatelja na ćelom frontu 19. divizija oslobodila je Rijeku.

I u riječko-tršćanskoj operaciji 19. divizija je imala velika naprezanja. Front na reci Rječini i ispred Rijeke bio je jako utvrđen, i posednut jakim nemačkim snagama, podržavanim velikim brojem artiljerijskih oruđa. Brigade 19. divizije, nastojeći da što pre probiju front, napadale su nekoliko dana bez predaha, trpeći silne gubitke od neprijateljeve vatre i čestih protivnapada.

Za dokaz ove konstatacije, dovoljni su podaci o gubicima 19. divizije u riječko-tršćanskoj operaciji: 409 poginulih, 1.551 ranjen, 60 nestalih.

Operacije saveznika u Italiji i korelacija toga sa ofanzivom Jugoslovenske Četvrte armije"

Pukovnik, Nikola Anić

ZATIŠJE PRED BURU

Krajem decembra 1944. godine vrhovni komandant savezničkih snaga u Sredozemlju britanski feldmaršal Harold Aleksander izdao je direktivu da se prestane sa ofanzivnim operacijama u Italiji. Zatišje je trajalo sve do 9. aprila. Nemačke snage organizuju odbranu, a saveznici se pripremaju za završnu ofanzivu. Linija fronta se protezala od Ravene na obalama Jadrana, južno od Bolonje pa do blizu La Specije. Komandant nemačke Grupe armija »C« feldmaršal Keserling bio je zadovoljan što saveznici nisu uspjeli prodrijeti u dolinu rijeke Po i da probiju front u Apeninima. Oni su zadržali najvažnije industrijsko područje Italije, koje se prostire sjeverno od Bolonje, a koje je tada isključivo radilo za potrebe njemačke vojske u Italiji. Ali položaj njemačke vojske u Italiji se, i pored togă, stalno pogoršavao uslijed slabe popune ljudstvom i materijalom.

Za savezničku strategiju u završnici drugog svjetskog rata front u Italiji i dalje je imao pomoćnu ulogu i pored upornog nastojanja Britanaca da mu osiguraju zanačajnije mjesto. U Francusku su upućeni 1. kanadski korpus sa dvije divizije i britanska 5. divizija. Čerčil je na sastanku Kombinovanog komiteta načelnika generalštabova, održanom na Malti 31. januara zastupao stanovište da iz Italije ne treba povlačiti snage, već ih iskoristiti da što prije izbiju u Austriju i ne dozvole Crvenoj armiji da prodre u srednju Evropu više nego što je neophodno. U Jalti je Čerčil bio još precizniji kada je predložio da se, radi pomoći Crvenoj armiji, savezničke snage iskrcaju na Balkan, konkretnije na područje Istre.

Konkretizujući ovu Čerčilovu zamisao britanski feldmaršal Aleksander za vrijeme razgovora u Beogradu, 21. februara 1945. godine, kod maršala Tita rekao je »da njegov štab još radi jedino na planu operacija za zauzimanje Lošinja«, pa je onda nastavio: »To za sada nije izvodljivo, ali se kasnije može poduzeti, kao mjera zaštite vazduhoplovne baze u Zadru«.[21] Bilo je očito da se saveznici pripremaju za iskrcavanje na istočnu obalu Jadrana, što je uticalo i na vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tira i na Vrhovni štab da odbace prijedlog Glavnog štaba Hrvatske o angažovanju 4, 8. i 11. korpusa za operacije u dolini Une i prema Senju, da se ubrza formiranje 4. armije i da preduzme operaciju »u cilju raščišćavanja obalnog područja nasuprot Lošinju« i da se operacija »poduzme

•> Prilog diskusiji o »Završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine«.
[2]) Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 4, str. 923.

u roku od tri nedjelje«[3] a to znači oko 15. ili najdalje do 20. marta 1945, a ne nikako, kako se obično kazuje, da je to bilo predviđeno do 30. marta.

Na drugom sastanku između maršala Tita i feldmaršala Aleksandera 24. februara bilo je više govora o budućim »operacijama na dalmatinskoj obali« i kada je maršal Tito rekao »da su operacije planirane da počnu za tri nedjelje i da zbog toga treba što prije uspostaviti skladišta u operativnom području«,[41] a to znači najdalje do 20. marta, kako je i bilo. Četvrta armija počela je ofanzivu ujutro 20. marta 1945.

Vrhovnom komandantu savezničkih snaga u Sredozemlju bilo je stalo da Jugoslovenska armija prva počne ofanzivu i da time privuče na sebe njemačke rezerve iz sjeverne Italije, kao i one iz Istre, a to je bila jaka njemačka grupacija pod komandom 97. armijskog korpusa sa 88.000 vojnika koja je bila u Istri i Slovenačkom primorju i mogla se lako pojaviti ispred saveznika na rijekama Taljamentu (gdje je bila desna granica 97. korpusa, a lijeva kod Rijeke), Pijavi, Brentu, Adiđi, pa čak i na levoj obali rijeke Po, ukoliko bi Jugoslovenska armija stajala pasivna. Pošto je za saveznike ionako bio nepovoljan odnos snaga, pojava ispred njih svježeg 97. korpusa, na jakim položajima gore označenih vodenih prepreka.

O tim i sličnim pitanjima bilo je govora i u Štabu 3. ukrajinskog fronta kod maršala Tolbuhina u Mađarskoj kada je, poslije sastanka sa Titom u Beogradu, tamo stigao feldmaršal Aleksander. On je tada dobio potpuno predstavu situacije na Balkanu i u Panonskoj niziji, za njega bitnim djelovima strategijskog fronta u završnoj savezničkoj ofanzivi protiv nacističke Njemačke.

Koliko je feldmaršala Aleksandera mučio problem njemačkog 97. korpusa i drugih njemačkih snaga koje se mogu pojaviti u sjevernoj Italiji, naročito na pravcima koji vode za Austriju, jer je to bila direktrisa njegove buduće ofanzive, vidi se iz toga što su oni raspolagali sa podacima da komanda njemačke grupe armija »C« nema namjeru da odlučnu bitku u Italiji primi južno od rijeke Po, već da će se blagovremeno povući na rijeku Po i rijeku Adiđe, gdje se već uveliko gradila odbrana na tzv »Džingiskan liniji«, a to nije daleko od rasporeda 97. korpusa. Znači, Jugoslovenska armija, konkretno 4. armija imala je svojom ofanzivom veliku ulogu u budućim planovima saveznika na frontu u Italiji. Istina, u njemačkom komandovanju bilo je određenih nesuglasica oko načela vođenja borbe, ali to ništa bitno nije mijenjalo poziciju saveznika kada su u pitanju korelacije zajedničkog dejstva sa Jugoslovenskom armijom.

Saveznici su u Italiji, početkom aprila 1945. godine imali 24 divizije, od čega 17 divizija u sastavu 15. grupe armije koju je vodio general Klark (14 pješadijskih, dvije oklopne i jedna brdska). Osim toga imali su osam brigada (pet oklopnih, jednu motorizovanu i jednu brigadu komandosa) i četiri italijanske borbene grupe (svaka grupa oko 9.000 vojnika, slabija od divizije). Uz Jadransku obalu, znači prema pravcu nadiranja naše 4. armije, bila je usmjerena britanska 8. armija, koja je bila na frontu sve do Bolonje. Ona je imala britanski 5, 10. i 13. korpus i poljski 2. korpus, jačine osam divizija. Uz Jadransku obalu od Ravene za dejstvo prema Veneciji i Trstu, bio je britanski 5. korpus sastavljen od 56. britanske, 8. indijske, 78. britanske i 2. novozelandske divizije, 2. i 21. oklopne brigade i italijanske borbene grupe »Kremona«. Ukupno su saveznici u Italiji imali

[3]> Isto.
[4]) Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 4, str. 927.

1.500.000 vojnika, 3.000 artiljerijskih oruđa, 3.100 tenkova i 5.000 aviona. Međutim, kada se ima u vidu da su 5. američka i 8. britanska armija imale 616.000 vojnika, ostalo se odnosilo na glomaznu pozadinu i sve drugo, onda se jasno vidi da je saveznički borbeni dio u ljudstvu bio nedovoljan prema protivniku, o kojoj je činjenici vodio računa feldmaršal Aleksander.

Nijemci nisu imali odobrenje da se povuku sa fronta južno od rijeke Po i da skrate položaje na jakim zemljišnjim objektima, na južnim padinama Alpa, što je bilo i najrealnije u toj situaciji kraja rata. Oni su u Italiji držali dvije dosta jake operativne armije - 10. i 14. i nešto slabiju Ligurijsku armiju. U sistemu komandovanja došlo je do promjena. Naime, još u oktobru 1944. komandant Grupe armija »C« u Italiji feldmaršal Keserling se povredio u saobraćajnoj nesreći pa ga je zamjenio komandant 10. armije general-pukovnik Hajrih Fitinghof. Uto su uslijedile promjene, pa je formirana komanda fronta »Jugozapad« i za komandanta je postavljen Keserling, a za komandanta Grupe armija »C« postavljen je general-pukovnik Fitinghof, koji je bio podređen Keserlingu.

Najjača je bila njemačka 10. armija sa 76. oklopnim, 1. vazdušnodesantnim i 83. korpusom specijalne namjene, ukupno 9 divizija. Na početku savezničke ofanzive u Italiji Nijemci su imali 25 divizija, od čega su 21 njemačka a četiri su italijanske fašističke (prema Jugoslovenskoj armiji imali su 26 divizija njemačkih), oko 1.000 artiljerijskih oruđa, 200 tenkova i 60 aviona, ukupno 600.000 vojnika, od kojih 440.000 njemačkih i oko 160.000 italijanskih. Ispred Jugoslovenske armije bilo je tada 450.000 njemačkih vojnika i 230.000 kvislinških i kolaboracionističkih, ukupno oko 680.000, što je više nego što su Nijemci imali snaga na frontu u Italiji.

Kada je riječ o njemačkoj 10. armiji, koja je u Italiji držala položaje od Bolonje ..*o* Ra vene, sa težištem prema Ferari i Padovi, tj. uz Jadransku obalu, a to je bio i glavni pravac kuda su imale savezničke snage da nastupaju prema dolini rijeke Po i dalje za Veneciju i Austriju, ona je imala jedan čudan operativan raspored, dosta specifičan i izuzetan. Ta specifičnost i izuzetnost se ogledala u tome što je 10. armiji bio pridodat i 97. korpus specijalne namene sa 118. brdskom, 237. posadnom i 710. pješadijskom divizijom. Ovaj korpus je imao zadatak da prostoriju između Venecije, rijeke Soče i Istre obezbjedi od'eventualnog savezničkog iskrcavanja. Tako je njemačka 10. armija bila razvučena na širokoj operativnoj prostoriji - od Bolonje, preko Ravene, onda uz Jadransku obalu preko Venecije, Trsta, Pule sve do Rijeke, sa dvojakom ulogom: glavninom snaga, koju su činili 1. vazdušno-desantni i 76. oklopni korpus, brani kopneni dio fronta između Bolonje i Ravene, a sa drugom grupacijom, sastavljenom od 97. korpusa, štiti morsku obalu od Venecije do Rijeke. Ili, njemačka 10. armija imala je pred sobom dva različita protivnika: u Italiji ispred sebe imala je šaroliku britansku 8. armiju, a u Jugoslaviji Jugoslovensku armiju. Onaj u Italiji bio je superioran u tehničkom faktoru rata (odnos u avijaciji 83:1, u tenkovima 15:1 a u artiljeriji 3:1), a ovaj u Jugoslaviji kvalitetom i mogućnošću da postavi povoljniji odnos snaga u ljudskom faktoru. Otuda je njemački Štab 10. armije bio u neprilici, pa mu je u komandovanju sa 97. korpusom pomagala Komanda Grupe armija »C«, koja je imala bolji uvid nad operativnom prostorijom. Historija drugog svjetskog rata nije registrirala sličnu situaciju položaja jedne njemačke armije u odbrani kao što je bio slučaj sa njemačkom 10. armijom »razapetom« na frotnu u Italiji i na jugoslovenskom ratištu, na kopnu i u odbrani morske obale, u nesi-

gumosti pozadine jer je teritorij pozadi u Italiji bio pod udarcima italijanskih partizana, a od Soče, u Slovenačkom primorju u Istri pod udarcima NOVJ, odnosno Jugoslovenske armije.

POČELA SAVEZNIČKA O FAN ZI VA

Savezničkoj ofanzivi na frontu u Italiji prethodila je višednevna avijacijska priprema, dio vazdušne ofanzive u kojoj su se tukle isključivo njemačke koncentracije i vojna postrojenja, a najmanje industrijski potencijali. Težište je jedno vrijeme bilo da se unište njemački prijelazi preko rijeke Po, ali bez nekih uspjeha. Nije bilo uspjeha radi toga što su njemačke jedinice, koristeći skelska mjesta, samo se noću prebacivali preko rijeke Po, i što su na više mjesta imali mostove koji su bili pod vodom, slično što je radila Crvena armija u bici kod Staljingrada, kada je preko Volge i Dona imala podvodne mostove koji se ne vide iz vazduha. Razlozi zašto savezn̈ička avijacija nije tukla industrijska postrojenja u sjevernoj Italiji, a nemilosrdno ih je mšila u Njemačkoj, Austriji, Jugoslaviji, Mađarskoj i Rumuniji, kao i u Čehoslovačkoj, bio je u tome, što je postojao skriveni dogovor da se ti objekti sačuvaju radi potreba dalje eksploatacije, radi interesa krupnog kapitala s obzirom na budući status Italije.

Savezn̈ička ofanziva na frontu u Italiji počela je 9. aprila 1945. godine. Počela je u poslijepodnevnim časovima udarcima 1.825 bombardera (od čega 825 teških i 1.000 srednjih). Uveče je artiljerija iz 1500 oruđa otpočela vatrenu pripremu. Napad je izveden tek ujutro 10. aprila oko 9 časova. Težište napada bilo je na desnom krilu 8. britanske i 5. američke armije u namjeri da se okruže njemačke snage oko Bolonje.[tn]

Za savezničku ofanzivu u Italiji bitna su dva pitanja:

Prvo, kuda je saveznička Vrhovna komanda i Stab 15. grupe armija usmjerio težište dejstva i zašto? U prvoj etapi ofanzive, koliko god to izgledalo da se težište nalazilo na desnom krilu britanske 8. i američke 5. armije, to je učinjeno samo u operativnom domenu, da bi se probio njemački front i osvojila Bolonja. Poslije toga, u drugoj etapi ofanzive, a to je njen najvažniji dio, težište se odmah prenjelo na desno krilo, na pravcu Ferara, Padova, Venecija, Trevizo dolina Soče za Austriju preko iTrsta i Udina. Na ovaj pravac su angažovali četiri korpusa - britanski 5. i 13, američki 2. i 4. i poljski 2. korpus ili ukupno 15 divizija od imajućih 24 divizije. I dio snaga koji je preko Bolonje krenuo za Mantovu i Veronu orijentirao se sjevernije od Čitadela za Austriju. Tamo su išle i glavne oklopne snage. Ostale savezničke, pomoćne snage, upućene su prema Đenovi i Milanu, samo radi posedanja teritorija. Iz ovoga se vidi da su saveznici i grupisanjem snaga vrlo jako izražavali želju da se što prije pojave na prostoriju Soča - Trst - Gorica, čiji se ciljevi samim time dosta izražavaju.

Drugo, savezn̈ička ofanziva u Italiji počela je 10. aprila kopnenim napadom, a to je 21 dan kasnije nego što je naša 4. armija počela svoju ofanzivu (20. marta). Odnosno, 4. armija je 10. aprila već izbila pred Novi i Crikvenicu., bila je pri kraju izvođenja ličko-primorske operacije i završila je skoro potpuno uništenje njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, čije su se finale odigrale 9. i 10. aprila kada je okružena i uništena glavnina njemačke 392. divizije u rejonu Senja, gdje je na bojištu poginuo i komandant 392. divizije general-lajtnant Johan Mikl (smrtno ga je ispod Vratnika

ranila 12. dalmatinska brigada 26. divizije, pa je ubrzo umro u bolnici u Rijeci). Tih dana je na frontu 20. dalmatinske divizije poginuo i komandant 15. korpusa general Gustav Fen. Ovim je 4. armija bila pri kraju izvršenja prve etape svoje ofanzive prodora prema Soči i Trstu. Upala je u slobodan operativni prostor i nastavila dejstvo prema Rijeci i Ilirskoj Bistrici.

Njemačka Vrhovna komanda potpuno je dobro shvatila da je probijen front njenih snaga na jugoslovenskom ratištu, na jako osetljivom primorskom krilu i da time prijeti opasnost brzog prodora 4. armije u dolinu Soče, u pozadinu snaga na frontu u Italiji, čime bi bile prekinute glavne veze snabdjevanja svoje grupacije u Italiji pa je toga dana - 10. aprila naredila komandantu Grupe armija »C« general-pukovniku Hajnrihu fon Vitinghofu, da odmah uputi 97. korpus prema Rijeci i Ilirskoj Bistrici, ususret jugoslovenskoj 4. armiji i da zaustavi njeno daljnje nastupanje prema dolini Soče. Istovremeno je naređeno komandantu Grupe armija »E« general-pukovniku Leru da se pod njegovu komandu stavlja 97. armijski korpus, koji se izuzimlje ispod komande Grupe armija »C« koja se nalazi u Italiji.

Ovim je jugoslovenska 4. armija u potpunosti izvršila zadatak dobiven od maršala Tita da ranije započetom ofanzivom privuče na sebe njemačke rezerve u sjevernoj Italiji i sjeverozapadnoj Jugoslaviji i time olakša dejstvo savezničkih snaga na frontu u Italiji. Povodom tih uspjeha 4. armije feldmaršal Aleksander je, 10. aprila uputio telegram maršalu Titu u kome se kaže: *»To je trijumf vaše lične strategije*, *pobjeda vaših odličnih vojnika. . «*[5)]

SEPARATNO PRIMIRJE

Savezničke snage u Italiji, bez obzira na superiornost u tehnici i nadmoćnost u živoj sili, nisu postigli neke zapažene rezultate u prvoj etapi svoje ofanzive koja je trajala do 22. aprila, dok nisu stigli na desnu obalu rijeke Po. Naime, njemačke divizije pružile su snažan otpor saveznicima dok su se nalazili na prvom i drugom pojasu odbrane, u planinskim masivima Toskanskih alpi. Savezничка tehnika nije mogla doći do naročitog izražaja, trpili su velike gubitke. Tek kada su 20. aprila saveznici, poslije deset dana teških i iscrpljujućih borbi počeli probijati njemačku odbranu, komandant njemačkih snaga u Italiji general-pukovnik Vitinghof naredio je opšte povlačenje snaga prema rijeci Po. Dva dana poslije toga savezničke snage stigle su na desnu obalu rijeke Po. U toku ovih borbi saveznici su ubili 5.000 a ranili 27.000. Skoro cjelokupno njemačko teško naoružanje je izgubljeno, a motorna vozila su ostavljena jer nije bilo goriva.

Poslije dva dana pauze savezнички 13. korpus sjeverno od Ferare 24. aprila počeo je prelaziti rijeku Po i nastaviti nadiranje prema rijeci Adiđe. Otpor Nijemaca bio je potpuno prestao. Najmanje radi poraza na bojištu, a najviše radi slabije volje za otporom i što se radilo na separatnom primirju, ranije započetom.

Himler je ovlastio obergrupenfirera Karla Volfa, koji je bio u dobrim odnosima sa feldmaršalom Keserlingom, da uhvati vezu sa zapadnim ša-

si »Spoljnopolitička dokumentacija 1951«, sveska 8, str. 288.

veznicima i potraži iješenje u separatnom primirju. Volf je još od ljeta 1944. preko Vatikana i kardinala Šustera u Milanu pokušao da nagovori italijanske partizane da malo umjerenije pokazuju svoj otpor. Saveznicima je postalo jasno da sa Volfom može da se razgovara. Početkom marta 1945. godine u Cirihu je došlo do razgovora između Volfa i Alena Dalsa, šefa američke obavještajne službe u Švajcarskoj. I pored protivljenja Moskve, i izvjestan otpor Vašingtona, pregovori su nastavljeni. Kapitulacija njemačkih snaga u Italiji je potpisana 29. aprila u Kazerti kod Napulja, ali je tek 2. maja ujutro feldmaršal Keserling, komandant Jugozapada, dao svoju zvaničnu saglasnost. Time je rat u Italiji bio završen.

Poštujući odredbe kapitulacije njemačke snage su prestale sa svakim otporom, što je bila vojna posledica akta kapitulacije. Posledice na političkom planu bile su u tome da su saveznici imali više mogućnosti neposrednijeg miješanja u situaciju u Jugoslaviji i Austriji. U Jugoslaviji s obzirom na stavove po pitanju Istre, Trsta i Slovenačkog primorja, a u Austriji radi podjele interesnih sfera oko buduće sudbine vijemog saučesnika nacističke Njemačke. U Austriju su dosta kasno stigle savezničke divizije iz Italije, jer je Crvena armija zauzela Beč 13. aprila, kada savezničke divizije na frontu u Italji još nisu ni načele ga. Jedinice jugoslovenske 4. armije bile su u Trstu tri dana prije nego što su stigle snage 2. novozelandske divizije, ustvari dosta su zakasnile, bez obzira što pred sobom nisu imale nekog naročitog otpora, kao i što su italijanski partizani, a njih je bilo u sjevernoj Italiji 200-300 hiljada i što je od 25. aprila buknuo opšti narodni ustanak, i time oslobođen najveći dio sjeverne Italije prije dolaska savezničkih snaga. Tako su se savezničke snage poslije prelaska rijeke Po kretale bez borbe, jer su Nijemci prestali sa otporom, i preko oslobođene teritorije. Oni su na pr. ušli u Veneciju sa 56. divizijom, a Veneciju su prije toga oslobodili partizani.

Na rijeku Pijavu, 30. aprila stigle su tri savezničke divizije - od Venecije britanska 56. pješadijska divizija iz 5. korpusa, od Padove preko Treviza stigla je 2. novozelandska divizija, dok su nešto sjevernije brzo se kretale - britanska 6. oklopna i južnoafrička 6. oklopna divizija, kao i američka 85. divizija. Južnoafrička 6. oklopna divizija je otišla za Udine i onda u Austriji.

U vrijeme kad su savezničke divizije tako slobodno prodirale sjevernom Italijom jugoslovenska 4. armija, nakon žestokih okršaja na riječkom frontu gdje je izgubila nekoliko dana, 30. aprila, kada su saveznici izbili na rijeku Pijavu, već je vodila borbu za Trst i izbila u rejon Gorice i Tržiča (Monfalkona). Pojava snaga Jugoslovenske armije na rijeku Soču prije dolaska saveznika, bilo je važno u budućim razgovorima oko etničkih granica nove Jugoslavije.

U poslijepodnevnim satima 1. maja, kada su stvarno prestale borbe za Trst, na desnu obalu rijeke Soče, preko mosta kod Pierisa počeli su stizati prednji djelovi novozelandske 2. divizije, koji su se tu sastali sa slovenačkom 31. divizijom 9. korpusa. Tako je došlo do neposrednog spajanja između dvije savezničke vojske u drugom svjetskom ratu. Veselje susreta bilo je pomućeno nasrtljivim postupcima savezničke vojske koja je, bez obzira na dogovore i odnose saveznika, produžila nastupanje prema Trstu gdje su stigli sutradan, 2. maja 1945. godine. Ubrzo se na teritoriji Trst - Tržič - Gorica našao kompletan britanski 13. korpus, čiji se Štab razmjestio u rejonu Tržiča. Britanska 56. divizija (bez jednog bataljona) i 43. indijska

pješadijska motorizovana brigada bili su oko Štaba 13. korpusa. U Gorici su bili 91. američka divizija (bez jednog bataljona), a u Trstu i sjeverozapadnije 2. novozelandska divizija i po jedan bataljon 56. britanske i 91. američke divizije. Zapadno od Soče se postavio poljski 2. korpus (3. i 5. divizija) pod komandom generala Andersa kao rezerva za svaku eventualnost za dejstvo prema Trstu i Postojni. Na teritoriju Trsta - Gorice - Tržiča našle su se snage 4. armije i to u Trstu 9. i 20. dalmatinska divizija, u Tržiču i na granici na Soči 26. dalmatinska divizija, u Gorici 31. slovenačka divizija, a 30. slovenačka divizija je u Trstu 3. maja 1945. rasformirana. Tu se našao i Štab 4. armije pod komandom general-lajtnanta Petra Drapšina, komesara pukovnika Boška Šiljegovića. Započeli su razgovori o budućoj sudbini Trsta, Istre i Slovenačkog primoqa, ali u dosta zaoštrenoj situaciji kada su dojučerašnji saveznici pokušavali na sve moguće načina de izazovu provokacije, što bi trebalo da bude casus belli za oružanu akciju protiv Jugoslovenske armije.

Na kraju važno je konstatovati, kada je riječ o uzajamnim korelacijama odnosa jugoslovenskog ratišta i savezničkog fronta u Italiji, da je Jugoslovenska armija u potpunosti ispunila svoj zadatak kojeg je primio maršal Tito na sastanku sa feldmaršalom Aleksanderom 21. i 24. februara 1945. godine. Jugoslovenska 4. armija je svojim dejstvom na primorskom krilu, najbližim saveznicima u Italiji, ne samo prikovala za sebe njemačke rezerve, a to je 97. armijski korpus, nego ih i uništila. Niti jedna njemačka divizija ili neki drugi veći sastav nije se pomjerio sa jugoslovenskog ratišta prema zapadnim saveznicima na frontu u Italiji, a to je ono što se u ratnim uslovima može učiniti od strane iskrenog saveznika.

Međutim, tako nešto ne bi se moglo kazati za saveznike u Italiji prema Jugoslovenskoj armiji. Na sastanku u Beogradu Tito i Aleksander su se dogovorili o sadejstvu i pomoći, čega se saveznici nisu držali. Najprije su otkazali pomoć u desantnim operacijama u Kvarnerskom arhipelagu, onda su prestali sa vazduhoplovnom podrškom i na kraju 20. aprila su obustavili svaku materijalnu pomoć Jugoslovenskoj armiji, tako da se 4. armija našla u velikoj krizi snabdjevanja ishranom čije su rezerve ostale samo na tri dana. Međutim, na intervenciju i uz puno angažovanje maršala Tita i Generalštaba iz Zemuna je u Zemunik svakog dana stizalo do 20 vagona hrane, čime se izbjegla kriza i 4. armija mogla je nastaviti svoju ofanzivu, koju je uspješno završila. Ovaj postupak zapadnih saveznika prema Jugoslovenskoj armiji samo ukazuje na svu složenost koalicionih ratova i koliko političke kombinatorike mogu uticati na borbena dejstva na frontu.

Kako je oslobođen Trst"

Admiral Bogdan Pecotić[2)]

MAŠUNSKI MANEVAR

Prestrojavanje i borbene aktivnosti što ih je preduzela komanda 4. armije između 22. i 25. aprila ne samo što su zbrisale iluzije Štaba 97. korpusa o planiranom opkoljavanju glavnine 4. armije na riječkom frontu, nego su time stvoreni povoljni uslovi da se situacija ubrzo sasvim preokrene u našu korist. Pokazalo se, međutim, da insistiranje na ideji proboja preko Klane, te opkoljavanje i likvidacija 97. korpusa u rejonu Rijeke, snagama 19, 26. i 9. divizije, uz veću aktivnost ostalih snaga, što su tu bile angažirane, zahtijevali bi više vremena nego što je našim snagama bilo na raspolaganju za oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta, prije nailaska saveznika,[31] tim prije što se na pravcu nastupanja 20. divizije, sjeverno od Snježnika, stvorila povoljna mogućnost.

Poslije razbijanja operativne grupe »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« ispod Kočevlja, naša 20. divizija nastavila je nadiranje prema sjeverozapadu. Izbivši na prostor Potrog-Prezid-Kožarište, odmah smo uputili 10. brigadu prema taktički važnom prijevoju na planini Mašunu, sa zadatkom da se probije preko utvrđene stare granice i zaposjedne putove što od Koritnice i Postojne izvode ka Mašunu, dok smo se s.r ostale dvije brigade nastojali maksimalno obezbjediti, s obzirom na važnost i isturenost prostora, na koji je divizija tek prispjela, i opasnosti od moguće brze neprijateljeve intervencije. Neočekivani dolazak naše 10. brigade, na vrh planine Mašun potpuno je iznenadio neprijatelja, što je komandant brigade odlučno i veoma vješto iskoristio. Stvorivši brešu na obrambenoj graničnoj liniji, već 23. aprila ubacio je čitavu brigadu preko granice i zauzeo povoljne obrambene položaje na padinama planine, koji dominiraju iznad neprijateljevih uporišta od Ilirske Bistrice do Postojne, koji su raspoređeni uzduž komunikacije što povezuje Rijeku sa Ljubljanom, za koju je 97. korpus bio životno zainteresiran.

Pokazalo se veoma korisnim to što ovaj manevar 20. divizije, kao i njen uspješan prodor preko Mašuna nisu primijetili ni Štab 97. korpusa ni engleski obavještajac.[4)] Ni komanda 4. armije nije na njega dovoljno brzo reagirala. Njena glavna pažnja i nada bila je usredotočena prvenst-

'* Izlaganje na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

[2)] Potpukovnik, komandant 20. dalmatinske divizije 4. armije

[3)] Depeša koju je Tito uputio Štabu 4. armije 22. aprila preko Generalštaba br. 66, od 27. aprila.

[4)] General Kiibler je na saslušanju, pored ostalog, izjavio: »Za ugrožavanje našeg boka sa sjeverne strane saznali smo tek kada je iza naših leđa uslijedio napad na Ilirsku Bistricu. Iskrcavanje jugoslovenskih jedinica na Istarski poluotok bilo je ugrozilo naš desni bok«.

Admiral Bogdan Pecotić (drugi s desna) na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

veno na razvoj situacije na odsjeku 19, 26. i 9. divizije u nastojanju da se proboj neprijateljeve odbrane i njegovo opkoljavanje ostvari na pravcima njihovog nastupanja. Dejstva 20. divizije i 7. korpusa smatrana su aktivnim obezbjeđenjem boka i pozadine glavnih snaga armije na riječkom frontu.[5]' Međutim, 20. divizija je ne samo uspješno savladala staru granicu i glavninom snaga prešla preko planine Mašun, nego je nakon toga razvila široku borbenu aktivnost na čitavom prostoru, koji sa padina Mašuna opasno ugrožava dio važne komunikacije Rijeka-Ljubljana, na odsjeku Ilirska Bistrica-Postojna. Neprijatelj je zbog toga odmah i reagirao, uputivši joj već 24. aprila u susret oko 800 vojnika, koje je podržavalo sedam tenkova. U žestokoj borbi, što je trajala od jutra pa sve do 20 sati, neprijatelj je odbijen, uz osjetne gubitke u ljudstvu i dva uništena tenka. Nije mnogo bolje prošao ni napad, što ga je organizirao 26. aprila sa oko 500 vojnika iz pravca Koritnice.

U Štabu 20. divizije osjećala se, međutim, izvjesna nelagodnost zbog očigledne isturenosti, odvojenosti i operativne izoliranosti na toj za neprijatelja veoma osjetljivoj teritoriji i opasnosti od njegove jače intervencije iz pravca Ljubljane ili Kočevlja, te zbog nedovoljnog poznavanja situacije oko nas. Obratili smo se zato Štabu armije da nas obavijesti o situaciji i ujedno mu sugerirali svrsishodnost ojačanja naših snaga na tom pravcu, radi energičnijeg prodora u neprijateljevu pozadinu.[6]* U stvari, mi smo kucali na otvorena vrata. Komanda 4. armije je, na osnovu ocjene razvoja situacije na riječkom frontu, već bila oformila odluku i 26. aprila komandi 20. divizije uz obavještenje o situaciji, uputila je naređenje po kojemu se težište daljnjeg prodiranja u neprijateljevu pozadinu faktički pomjera sa sektora 26. na sektor 20. divizije. Nama su za izvršenje tog zadatka odre-

[5]> Depeša 4. armije br. 42 i 43 od 19. aprila i depeša Generalštaba br. 41 od 20. aprila.
[6]> Depeša 20 divizije br. 4 od 29. aprila.

Jedinice 20. divizije prolaze kroz Gospić, april 1945.

đena i znatna ojačanja: dva bataljona tenkova, jedan brdski i jedan protivoklopni motorizirani divizion iz Artiljerijske brigade i 11. brigada 26. divizije (bez jednog bataljona). Određeno je da napad počne ujutro 27. aprila. Pošto su ojačanja, istina uz velike teškoće i napore, stigla na Mašun prethodne noći, komanda 20. divizije izdaje svoju zapovijest za napad u 7 sati 27. aprila. U zapovijesti je postavljen jasan cilj: ovladati dijelom važne komunikacije Rijeka-Ljubljana na prostoru Ilirska Postojna, zatim desnim obuhvatnim manevrom udariti u lijevo krilo i pozadinu neprijatelja, te zauzeti Ilirsku Bistricu. Radi izvršenja tog zadatka precizno su postavljeni zadaci i sredstva ojačanja brigada. Težište napada bilo je na pravcu nastupanja 10. brigade: Mašun-Koritnica-Knežak-Ilirska Bistrica; 9. brigada osigurava desni bok i napada prema St. Peter-Postojna; 8. brigada pravcem Milonja-Ilirska Bistrica i ujedno osigurava lijevi bok borbenog poretka.

Napad je uslijedio i razvijao se na osnovi izložene zamisli. Neopisiva su zalaganja, hrabrost i kreativna inicijativa što su u toj bici prožimali svakog našeg borca i rukovodioca. Uzaludan je bio ogorčeni otpor neprijatelja i pojačanja što su mu u toku borbe pristizala. Već prvog dana neprijatelj je na svim pravcima natjeran na odstupanje. Uspjeli smo da oslobodimo i zaposjednemo mjesto Šembije i St. Peter i sav prostor od Mašuna do spomenute komunikacije na tom odsjeku. Neprijatelju je u toku noći 27/28. aprila sitglo pojačanje u Ilirsku Bistricu, pa je 28. aprila već u 6 sati sa oko 600 vojnika, podržanih četom tenkova prešao u protivnapad u pravcu Šembije, gdje je naša 10. brigada zanoćila i upravo se razvijala da produži svoj napad sa dostignutih položaja. Razvila se žestoka borba, u kojoj je neprijatelj nastojao da po svaku cijenu povrati izgubljenu komunikaciju i naše snage odbaci prema Mašunu. Neposredno prateći razvoj situacije na

 težištu napada i videći da je neprijatelj usmjerio svoje glavne snage u na-

pad duž komunikacije Šembije-Knežak, mi se odlučujemo za obuhvatni manevar dijelom snaga 10. brigade, podržane tenkovima sa desnog krila, prema Ilirskoj Bistrici, i glavninom snaga 8. brigade sa lijevog krila našeg napada, također, prema Ilirskoj Bistrici.

U rejonu Koritnica-Knežak gotovo potpuno uništen je 3. bataljon 9. SS policijskog puka i 4. građevinski bataljon, a razbijeni su Primorski i Ličko-kordunski četnički korpus, Jevđevićevi i Đujićevi četnici, te 5. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa.

Postignut je pun uspjeh. Tim prije što je upravo tog dana štab 188. divizije ponovo izdao zapovijest za proboj fronta kod KJane, a naša 26. divizija da jedinice povrate izgubljene položaje. Nakon upornog i oštrog otpora neprijatelj je već oko 15 sati bio prisiljen da, ostavljajući za sobom bogat ratni plijen, napusti Ilirsku Bistricu i da bježi pred našim snagma na pravcima prema Podgradu, Jelšanima i Žabici, dokle su naše jedinice stigle do noći, približivši se frontu 26. divizije na nekim mjestima 6-10 kilometara.

Naš uspjeh ostvaren na ovom prostoru do večeri 28. aprila imao je neprocjenjiv operativni značaj u okviru ukupnih dotadanjih rezultata, ostvarenih na riječkom frontu. Neposredna opasnost potpunog zatvaranja obruča oko glavnine snaga 97. korpusa dovela ga je u mat-poziciju. Žrtve i napori su bili veliki, ali je i ostvareni uspjeh bio veliki. Njegova konačna likvidacija zavisila je samo od vremena. General Kiibler je, očito, pogriješio što ranije nije evakuirao Kvarnerske otoke i tim snagama pokušao ojačati svoje položaje i na istočnoj obali Istre i na sektoru Postojna-Mašun. Zbog svojih propusta upao je u stupicu, iz koje nije bilo izlaza. Umjesto otoka, on je i previše ispraznio tršćanski prostor, što će mu se teško osvetiti kad krilne divizije 4. armije, umjesto njemu u bok i pozadinu, udare pravcem Istra-Trst. Kombinujući snažne frontalne napade sa taktičkim i operativnim manevrom svojih snaga, Štab 4. armije je uspio da nadmudri komandu njemačkog 97. korusa da konačno slavi veliku pobjedu.

BITKA OSLOBOĐENJE TRSTA I SLOVENAČKOG PRIMORJA

Upravo kada su stvoreni izuzetno povoljni uslovi za nanošenje konačnog udara gotovo potpuno opkoljenim neprijateljskim snagama na riječkom frontu, komanda 4. armije, na intervenciju Vrhovnog komandanta, donosi historijsku odluku, po kojoj, umjesto da krilne divizije sa dostignutih položaja u neprijateljskoj pozadini, udare svom žestinom u njegove bokove i pozadinu, treba da se hitno preusmjere prema Trstu i da ga što je moguće prije oslobode. U vezi s tim naređeno je da ojačana 20. divizija u prvom i 29. divizija u drugom ešelonu nastupaju kao sjeverna kolona, sa zadatkom forsiranog nadiranja prema Trstu, ne vodeći mnogo računa
0 situaciji na bokovima. Lijevu napadnu kolonu obrazovaće 9. divizija (bez 2. brigade), koja će, također, najkraćim putem nadirati prema Trstu, gdje će uvodne borbe za Trst otpočeti 9. korpus i 43. divizija, kojima se to ponovo naređuje.

Komandi ojačane 20. divizije zadatak, sa neophodnim objašnjenjima
1 uputstvima, saopćio je lično komandant armije general-lajtnant Petar

Drapšin oko 23 sata 28. aprila,[7'] zatekavši nas u Štabu, gdje smo upravo raspravljali o nekim detaljima za nastavak sutrašnjeg napada u neprijateljevu pozadinu.

Nov zadatak što su nam saopćili, međutim, glasio je: sa ojačanom 20. divizijom što prije se orijentirati prema Trstu, uz nastojanje da izvršimo obuhvat grada sa sjevera i sjeveroistoka i sa ciljem da se u sadejstvu sa 29, 43. i 9. divizijom što prije oslobodi Trst, dok će se, kad mi stignemo do Trsta, 9. korpus orijentirati prema Gorici, Tršiču i r. Soči. Taj zadatak potpuno nas je iznenadio, ne samo zato što to nismo očekivali nego zato što nam se u tom času to učinilo nesvrsishodnim. Smatrali smo, naime, da se mora i može brzo razračunati sa neprijateljem u rejonu Rijeke, pa zatim nastaviti preko Istre, ka Trstu i Soči, Na sreću pokazalo se da mi nismo bili u pravu. Tu bi zasigurno potrošili vrijeme, koje je Anglo-Amerikancima trebalo da prije nas zauzmu Trst i veći dio Istre i Slovenačkog primorja.

General Drapšin nam je zato omogućio da iznesemo naše nedoumice u vezi sa dobijenim zadatkom, a one nisu bile sasvim beznačajne. Prije svega, situacija u kojoj smo startovali znatno se razlikovala od one naznačene u depeši maršala Tita od 27. aprila, za okončanje riječko-tršćanske operacije, na osnovi koje je i formuliran naš zadatak. U njoj je, pored ostalog, stojalo: »Na vašem sjevernom krilu treba da stvorite grupu sastava 20, 29. i 13. divizije i da njome nadirete opštim pravcem Lož-Trst«, jer se do tog časa pojavilo tek čelo 29. divizije u rejonu Čabar-Prezid, a ostali dijelovi su se upravo tu forsirano kamionom prebacivali od Ogulina, kako bi dijelove naše 9. brigade što prije oslobodili zadatka obezbjeđenja od neprijateljeve intervencije u naš bok i pozadinu, koja je, istina bezuspješno, i uslijedila već 28. i 29. aprila na taj prostor, a zatim i iz Postojne. Što se tiče 13. divizije, ne samo što se ona do tada nije uspjela probiti preko Klane nego se to nije moglo ni očekivati. Dakle, ne samo što mi na početku napada na Trst nismo mogli računati na ostale dvije divizije, nego smo dio snaga morali ostaviti radi obezbjeđenja vlastitih krila i pozadine, zbog realne opasnosti od neprijateljeve intervencije i iz pravca Ljubljane, preko Postojne, i iz šireg rejona Rijeke, preko Ilirske Bistrice. Osim toga, mi smo vrlo malo znali o situaciji ispred nas, posebno u gradu Trstu. Znali smo da je to veliki, razvijeni grad, sa pretežno talijanskim življem, sa veoma oštro izraženim i nacionalnim i klasnim suprotnostima, te da se, pored njemačkih jedinica, u njemu nalazi dosta talijanskih fašističkih formacija. Više neophodnih pojedinosti o tome mi tada nismo znali. Pošto je diskusija brzo okončana, Drapšin je na kraju naglasio: »Tito je veoma zainteresiran za uspješno izvršenje vašeg zadatka. Još u februaru, kada me je postavio za komandanta 4. armije i saopćio mi osnovnu namjenu i zadatak armije i na kraju je, rezimirajući ga, naglasio vaš je krajnji cilj - zauzimanje i oslobođenje Trsta. Eto taj častan povijesni zadatak vama je namijenjen, da ga u sadejstvu sa drugim angaživanim jedinicama hrabro ispunite, u što ne sumnjamo komesar i ja«.

SNAŽNI OPERATIVNI SASTAV 20. DIVIZIJE

Kada smo od Štaba 4. armije, kao pojačanje, dobili 11. dalmatinsku brigadu 26. divizije, zatim 10. hercegovačku brigadu 29. divizije, dva tenkovska bataljona - 2. i 4. iz 1. tenkovske brigade, sa dvije baterije pro-

[7'] Depeša iz komandnih kola za Štab 4. armije od 28. aprila i od generaštaba br. 66 i 67, od 24. aprila.

tivtenkovskih topova i dvije inžinjerijske čete, te iz Artiljerijeske brigade 4. armije 3. brdsku bateriju 3. motorizovanog diviziona i 4. bateriju 6. protutenkovskog diviziona, moja divizija, sa 8, 9. i 10. dalmatinskom brigadom, Artiljerijskim divizionom i drugim samostalnim jedinicama, predstavljala je snažnu operativnu grupaciju od oko 18.000 dobro naoružanih boraca, koja se po jačini i udarnoj moći mogla mjeriti sa jednim našim korpusom. Operativna grupacija 20. divizije tada je imala oko 40 artiljerijskih cijevi, 35 tenkova i samohotki, preko 7.000 pušaka, oko 430 mitraljeza i puškomitraljeza, oko 100 minobacača, 12 protivavionskih topova, kalibra 20 mm, 50 radio-stanica. Sva navedena sredstva uglavnom su bila motorizovana i osposobljena za brzi pokret i manevar. Želim još podvući da smo imali dovoljno municije za sve vrste oružja, npr., da smo samo za puške imali 232.320 puščanih zrna, a za brdske topove 1.040 granata, te da nije bilo problema u snabdijevanju gorivom, hranom, odjećom i obućom. Bio je to kompletan i snažan operativni sastav, osposobljen da brzo prodre u rejon Trsta i da ga oslobodi. Kada se tome doda i grupacija 9. dalmatinske divizije, isto tako snažna i jaka, sa oko 7.500 boraca, te jedinice 43. istarske i 30. slovenačke divizije, vidi se da smo bili u apsolutnoj prednosti nad neprijateljem, čiji broj nije dostizao više od 15.000 vojnika.
To je bila garancija da rijšimo pitanje Trsta prije dolaska savezničkih snaga sa one strane Soče. Oni su još bili na liniji rijeke Adiđe, udaljeni od Trsta preko 200-250 km, dok smo mi bili na 30-40 km od Trsta, a pred sobom, sve do linije odbrane grada Trsta, nismo imali većih protivničkih snaga. Prema tome, sve operativne prednosti i u odnosu na neprijatelja i u odnosu na saveznike bile su na našoj strani.

Mudra je bila odluka komandanta 4. armije, generala Drapšina, što je operativnu grupaciju 20. divizije učinio tako snažnom i udarnom. On je bio potpuno ubjeđen da mu je to glavna udarna snaga, kojom treba da oslobodi Trst, što je historija i potvrdila. Samo tako snažni i jaki mogli smo da za nepuna dva dana borbi oslobodimo Trst. Svakako, pri tome treba pomenuti i pomoć koju su pružali: 30 slovenačka divizija, snage 9. dalmatinske i 43. istarske divizije i 500 pušaka koje su bile u rukama jedinica Komande grada Trsta.*

Potaknuti i ohrabreni razgovorom sa Komandantom i Komesarom naše armije i uz njihovu pomoć, na osnovi geografske karte i šturih podataka o situaciji kojoj idemo u susret, pristupilo se procjeni i izradi plana i zapovijesti za dalja dejstva. Odmah su avizirane potčinjene komande i poduzete političke i druge neophodne pripreme u svim jedinicama. Upućeno im je i naređenje da se neprijmjetno odlijepe od svojih položaja i ujutro nađu na već određenim mjestima koncentracije, ostavljajući kao obezbjeđenje, ispred Postojne 3. bataljon i dvije čete 4. bataljona 9. brigade sa vodom tenkova, a u Ilirskoj Bistrici 11. brigadu 26. divizije. U nastupnom maršu prema Trstu odlučili smo da se krećemo u dvije kolone. Desnu kolonu su činile: 9. brigada ojačana 4. tenkovskim bataljonom, baterijom motorizovanih brdskih topova i baterijom protivtenkovskih topova.
Ona kreće ujutro 29. aprila iz rejona Št. Petera, pravcem Čepno-Divača.
Lijevu kolonu obrazuje 8. i 10. brigada, ojačane 2. tenkovskim bataljonom,

Podaci o sastavu operativne grupacije 20. divizije i o ostalim snagama 4. armije uzeti su iz Zbornika NOR-a. tom XI, knj, 4, str. 469; »Oslobođenje Istre i Slovenačkog primorja«, Uroš Kostić, str. 309-345, »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, Nikola Anić i dr., » , ^ str. 757 i 764. *+‘

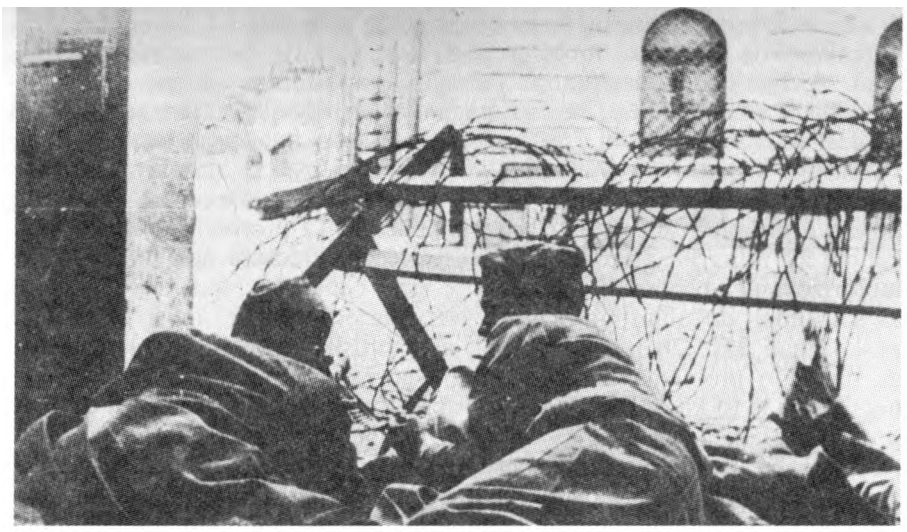

Ulične borbe u Trstu 1. maja 1945.

dvije motorizirane baterije brdskih topova i dvije protivtenkovske baterije. Pokret te kolone uslijedio je sat kasnije, pravcem Ribnica-Škovlje. Na čelu kolone kretala su se po tri tenka i četa pješadije. Išlo se usiljenim maršem, uz angažiranje svih raspoloživih vozila, kako bi što prije izbili pred Trst. U međuvremenu stvoreno je takvo raspoloženje u jedinicama, da je izgledalo da idemo na nekakvu svečanost nego u teške borbe koje su nas očekivale oko Trsta i u Trstu.

Već oko 14 sati čelo desne kolone izbilo je pred manje neprijateljevo uporište Divaču, gdje je potpuno iznenadilo posadu od oko pedesetak vojnika i brzo savladalo njihov slab otpor. Jedan broj neprijateljevih vojnika pobjegao je prema Sežani, ostavivši neoštećene topove i neuništene magazine sa hranom i ratnom opremom. U rejonu Divače smo zanoćili, isturivši solidno osiguranje.[8]' Uhvatili smo vezu sa 43. divizijom, koja nam je osiguravala pozadinu, usmjerivši svoju aktivnost na komunikaciju Rijeka-Trst. Također i sa 9. korpusom, čija se 30. divizija spuštala sa sjevera prema Trstu i sa 9. divizijom, koja je uspješno žurila preko Istre, ka Trstu, sa jugoistočne strane.

Bilo nam je jasno da neprijatelj neće proći dobro, iako on nije namjeravao da nam se preda. Znalo se, naime, da su već toga dana, 29. aprila, njihove snage na frontu u Italiji kapitulirale i da anglo-američke motorizirane jedinice velikom brzinom žure prema Veneciji i Trstu. Oni su zato riješili da izdrže do njihovog dolaska, kako bi se, umjesto nama, predali njima. U gradu su imali podršku profašističkih i nacionalistički raspoloženog, pretežno talijanskog življa, predvođenog, na brzinu organiziranim tzv. Komitetom za nacionalno oslobođenje, što je nastao kao protivteža dobro organiziranim antifašističkim snagama, pretežno slovenskog življa, kojima je rukodovila ilegalna Komanda grada Trsta i koja im je upravo

A i *r*[8]> Depeša B. Šiljegovića, koji je 29. aprila došao u Štab 20. divizije, iz kojeg javlja da su je-
^10 dinice 20. divizije ojačane tenkovima doprle do na 5 km od Trsta.

29. aprila u 18 sati izdala naređenje na slovenačkom i talijanskom jeziku, slijedeće sadržine:

»Naša vojska je u neposrednoj blizini grada. Držite jedinice mobilisane i spremne, povećajte do krajnjih mogućnosti vojne akcije svakojakih oblika. Kada dođete u kontakt sa našim jedinicama, koje se brzo približavaju gradu, odmah im se priključite i sarađujte pri oslobođenju grada«.

Neprijatelj je u tom času imao na raspolaganju oko deset bataljona, 37 artiljerijskih baterija, pretežno krupnog kalibra, izvjestan broj tenkova, mornaričkih i raznih drugih jedinica - ukupno oko 15.000 vojnika.[9)]

U toj situaciji naš osnovni problem bio je kako što prije i uz što manje žrtava savladati neprijatelja i osloboditi grad. Bili smo potpuno svjesni delikatnosti i izuzetne važnosti trenutka. Osjećali smo ličnu i zajedničku odgovornost za uspješno ostvarenje zadatka koji nam je povjeren. Veliku pomoć u tome pružio nam je komesar armije, pukovnik Boško Šiljegović, koji je upravo tog dana došao u naš Štab.

Njemački komandant Trsta, general Linkenbah, morao je biti strahovito uznemiren iznenadnim dolaskom naših krupnih snaga, već 29. aprila, na same prilaze grada, mada riječki front još nie bio savladan i shvatišti da su se naše jake snage koje podržavaju tenkovi i motorizirana artiljerija, primakle gradu, on je težište svoje obrane postavio na uporišta na glavnim komunikacijama, koje vode u grad iz pravca Rijeke na Bazovicu, a iz Ajdovštine i Gorice na jako utvrđenje Općina. Između njih protezala se dobro organizirana linija neposredne obrane grada. Mnogobrojnim utvrđenim rejonima i otpornim tačkama u gradu (bilo je više od 30 takvih objekata) Linkenbah je naredio punu borbenu gotovost i spremnost da se iz njih reaguje na svaku nepoželjnu pojavu unutar grada i pokušaj onemogućavanja međusobnog saobraćaja.

Nastupajući od Divače prema uporištu Općina, naša desna kolona, pod komandom majora Pezelja, naišla je na žilav otpor u Sežani, gdje su jakom protivtenkovskom vatrom zaustavljeni tenkovi. Energičnim napadom pješadije neprijatelj je savladan do 20 sati, ostavivši na bojištu oko 70 poginulih, dok su ostali odstupili ka Općini. U naše ruke pale su neoštećena skladišta sa dosta hrane, oružna i municije. U toku noći snažna neprijateljeva artijjerija iz Trsta i Općine neprekidno je udarala po oslobođenoj Sežani. Celo lijeve kolone, pod komandom majora Sesardića iz Divače, malo kasnije kreće prema uporištu Bazovice, savladavši prethodno otpor neprijatelja u s. Loke. Osma brigada pod komandom majora Purišića, koja se u to vrijeme prebacuje u rejon Devače, odmah upućuje svoj 2. bataljon, uz podršku čete tenkova, cestom Divače-Kozina, radi osiguranja boka i pozadine divizije. Na tim položajima se zanoćilo, da bi se ujutro krenulo u odlučan napad na sam front.

Krenuvši rano izjutra 30. aprila u odlučan napad na ključne položaje neprijateljeve odbrane Trsta, snažno i neposredno podržani tenkovima i artiljerijom, desnom kolonom na Općine, a lijevom na Bazovicu, naišli smo na veoma žilav otpor neprijatelja, koga su, takođe, podržavali tenkovi i precizna vatra mnogobrojne i raznovrsne artiljerije. Na pravcu Bazovice, poslije niza uzastopnih juriša i prelaženja tog neprijateljegov uporišta, koje je podržavalo 12 tenkova, tri puta iz ruku u ruke, uz obostrane osjetne gubitke i u ljudstvu i u tenkovima, uspjeli smo ga savladati u toku dana,

»Pohod na Trstu«, pregled neprijateljskih snaga.

što će nam u toku noći znatno olakšati prodor u grad, sa sjeveroistočne strane, ali u napadu na uporište Općina tog dana nismo uspjeli. Uporište Općina će se držati dva dana i poslije oslobođenja grada, uprkos našim uzastopnim napadima i protivnapadima u kojima su učestvovali i dijelovi malobrojne 30. slovenačke divizije,[10]* i kasnije 10. brigade 29. hercegovačke divizije.

Shvativši da se glavnim putevima naše jedinice teško mogu probiti do centra grada, naredili smo da se traže slabe tačke na liniji neposredne odbrane, pa da se kroz otkrivenu brešu u grad ubaci što više naših jedinica, uključujući i tenkove, napadajući istovremeno neprijateljeve položaje na vanjskom pojasu odbrane, kako se ne bi mogao povlačiti u grad. Taj zadatak izvanredno spretno i uspješno iješavao je najprije Štab naše 10, a zatim i Štab 8. brigade. Njen 3. bataljon spustio se u noći 30. aprila i 1. maja preko Gvardijele, prema Univerzitetu, i zauzeo ga poslije kraće borbe, zatim nastavio prodor prema Vojnoj bolnici, savladavši u njenoj blizini slabiji otpor neprijatelja. Pošto je naišao na jak otpor iz zgrade Suda, upućena mu je četa tenkova. Desno od 3. bataljona na sličan način probijao se i 1. bataljon, a lijevo 2. bataljon, uz podršku tenkova. U jutarnjim satima 1. maja u grad su prodrli i dijelovi naše 8. brigade, savladavši neprijateljev otpor kod Botača i Ricmanje, na istočnoj strani grada, a 17. i 19. brigada 30. divizije, na sjeverozapadnoj strani, izbivši kod Barkovlja i Rojana. Kad su se u popodnevnim satima sa jugoistočne strane pojavile jedinice naše 9. i 43. divizije i započele da se probijaju u grad i kad nam je stigla u pomoć i l i . brigada 26. divizije iz Ilirske Bistrice, bila je jasna sudbina neprijatelja u gradu.

Prvi maj u Trstu bio je najneobičnije obilježen. Usred žestoke pucnjave na sve strane i surovih ratnih prizora, vidjele su se oduševljene mase kako pjevaju, uzvikuju parole, igraju kola ili grupe civila Komande grada sa cevenim petokrakama na kapama, kako sprovode zarobljenike, koje su sami razoružali. U Trstu je toga dana vrilo kao u kotlu. U njemu su se mogli vidjeti najrazličitiji transparenti i zastave: crvene sa srpom i čekićem, jugoslovenske, sa crvenom zvijezdom i bez nje, slovenačke, sa crvenom zvijezdom i bez nje, talijanske, tršćanske, pa čak i engleske, američke i sovjetske.

Pred kraj toga dana, koji tadašnji stanovnici Trsta i naši hrabri vojnici, što su u toj vrevi veoma pribrano, svjesno i savjesno djelovali, sigurno nikada neće moći zaboraviti, bilo je uglavnom sve riješeno. Do večeri neprijateljev otpor je uglavnom splasnuo, osim u nekoliko izoliranih otpornih tačaka, tako da sam te večeri mogao obradovati Štab 4. armije depešom: »Oslobodili smo Trst - Brko«.* Sadržaj depeše je odmah proslijeđen Generalštabu, a odatle našoj i svjetskoj javnosti. Time je i sudbina njemačkog 97. korpusa u rejonu Rijeke bila zapečaćena, tim prije što su Goricu i Tršić oslobodile jedinice 9. slovenačkog korpusa, koje su 30. aprila izbile na r. Soču, preko koje će sutradan u poslijepodnevnim satima preći saveznici, žureći i ka Trstu, sa ne baš čistim savezničkim namjerama. Taj njihov prelazak preko Soče stvoriće na tom prostoru dodatne teškoće, koje su se rješavale i nakon završetka rata.

[10]) Ukupno brojno stanje na dan 25. aprila bilo je oko 1.000 boraca i rukovodilaca (Zbornik VI, knj. 19, dok 95).

* »Brko« je bio nadimak admirala Bogdana Pecotića, komandanta 20. dalmatinske divizije.

Naime, njihovim dolaskom u oslobođeni Trst i očitim najstojanjem da se odmah upletu u situaciju, a zatim i da produže prema Rijeci i Postojni, naši su se međusobni odnosi iskomplicirali. Prvi sukob nastao je nakon njihove nepotrebne demonstrativne intervencije ispred tvrđave st. Justina, na kojoj su Nijemci, poslije dugotrajnog beskorisnog otpora neposredno prije dolaska njihovih tenkova, izrazili spremnost da se predaju komandi 2. bataljona 11. brigade, izvjesivši bijele zastave. Ugledavši, međutim, da se približava novozelandska kolona od 15-20 tenkova, skinuli su te zastave, produžili otpor i tražili da razgovaraju sa engleskim komandantom.
Pred energičnim protivljenjem komandanta našeg bataljona, engleski komandant je ustuknuo i uslijedio je konačan obračun sa malobrojnom njemačkom grupom.

Drugi slučaj bio je perfidniji, a desio se 3. maja, prilikom njihovog pokušaja da prime predaju njemačkog uporišta u rejonu Općine, jačine oko 3.500 vojnika, protiv kojega su naše jedinice vodile ogorčene danonoćne borbe punih pet dana, uz obostrane velike gubitke. Kada je, iscrpivši sve svoje mogućnosti, komandant obrane, pukovnik Natus, obustavio vatru i prihvatio razgovore o predaji, na koje je upućen obavještajni oficir 9. brigade, drug M. Novaković, sa sjeverozapadne periferije Trsta, u pravcu njemačkih položaja krenula je saveznička kolona od dva tenka i nekoliko kamiona punih vojnicima. Na obavijest komandanta naše 9. brigade i na pitanje šta da radi u vezi sa tom kolonom, naredio sam mu da je zaustavi, ako treba i silom. Pošto se to desilo, veoma brzo se u mom Štabu pojavio razljućeni engleski brigadir Džentvi i upitao me, ko je naredio da se njegov odred zaustavi. Bez okolišanja odgovorio sam da sam ja to naredio, a zatim sam ja njega upitao da li su morali doći po zarobljenike, koje su naše jedinice u petodnevnim borbama doveli na rub moralnog i psihičkog sloma. Rekao sam mu i to da sam, čim su se oni pojavili, preko oficira za vezu tražio sastanak sa njihovim komandantom, da bi ih upoznao sa situacijom u zoni izvođenja tršćanske operacije i radi dogovora o suradnji, na šta oni nisu ništa odgovorili. Nakon razmjene mišljenja i mog kategoričnog zahtjeva da povuče svoj odred i sudbinu njemačkog garnizona u Općini prepusti nama i njemačkom komandantu, brigadir je otišao bez jasnog odgovora. Kratko poslije toga povukao je svoju jedinicu.

Uznemiren ponašanjem Engleza, a nošen željom da se situacija oko Trsta do kraja i što prije raščisti, sjeo sam u automobil i požurio prema borbenom položaju kod Općine. Pošto me od naših niko nije zaustavljao, bez svoje namjere odjednom sam se obreo unutar njemačkog rasporeda. Shvativši položaj u kojem sam se neočekivano našao, bio sam u pravom času konstemiran. Brzo sam ocijenio da bježanjem ne mogu tražiti spas.
Stoga sam veoma oštro upitao: »Gdje je ovdje komandant«. Njemački vojnici oko mene u čudu su se pitali: »Was, was?« Još odvažnije sam ponovio pitanje. Zatim me njemački vojnik sa šmajserom na grudima poveo kroz šumu i uveo u podzemno sklonište. U stvari, dospio sam na komandno mjesto komandanta obrane grada i odmah postavio kategoričan zahtjev za predaju. Iznenađen, pukovnik Natus našao se u čudu, pogotovo zato što on nije razumio naš jezik, a ja nisam znao njemački. Našao se, međutim, u njegovom štabu oficir u engleskoj uniformi, koji je sasvim tečno govorio oba jezika i odmah preuzeo ulogu prevodioca. Formulisao sam kratko svoj 419

zahtjev za bezuslovnu predaju vojske i neoštećenog ratnog materijala i zatražio momentalnu odluku, naglasivši pri tome da je smicalica oko predaje anglo-amerikancima uzaludan pokušaj, a njegova odgovornost u ovom času potpuna. Na pitanje pukovnika da li ćemo sa njima postupiti po odredbama međunarodnog prava o ratnim zarobljenicima, odgovorio sam potvrdno, mada mi se u tom trenutku nametnulo pitanje kakvih su se oni odredaba držali kad su u toku cijelog rata vršili masovna ubijanja po našoj zemlji.

Pukovnik Natus je rekao da pristaje na predaju i ujedno molio da mu dopustim da prethodno sabere starješine i saopći im svoju odluku, te da od njih zatraži discipliranost prilikom predaje i da im zabrani svaki pokušaj sabotaže. Pristao sam na taj zahtjev. Prisustvovao sam govoru koji im je održao u tom, za njih tragičnom trenutku. Nakon toga, podnio mi je raport, o predaji ostataka tršćanskog garnizona, naprevljen sa pedantnošću pruske soldateske.

Bila je to posljednja epizoda u bogatom repertoaru tršćanske operacije. Time je prestao svaki organizirani otpor u rejonu Trsta. Predaja u Općinama izvršena je u 18 sati. Predalo se 3.011 vojnika i oficira, sa oko 300 ranjenika. Golemi ratni plijen pao je u naše ruke. U stvari, sve što se zateklo u tom velikom njemačkom garnizonu i pozadinskom centru Trsta, zajedno sa oko 12.000 njemačkih vojnika i oficira, predalo se našim snagama. Šteta što je veći dio četnika uspio da se sa svojim glavešinama probije preko r. Soče i tamo stavi pod skute naših saveznika. To je uradila i većina talijanske fašističke vojske.

Naši su gubici u tršćanskoj operaciji od 26. aprila nadalje iznosili: za 9 diviziju - 92 poginula i 387 ranjena; za 20. diviziju - 72 poginula i 211 ranjenih; za 43. diviziju - 57 poginulih i 156 ranjenih i za 9. korpus - 36 poginulih i 51 ranjeni. Gubici naših jedinica u rejonu Rijeke bili su daleko veći. Naši ukupni gubici u riječko-tršćanskoj operaciji iznosili su 1.643 poginula i 5.269 ranjenih. To je bila veoma visoka cijena i neprocjenjivi vojni i politički doprinos boraca i staiješina 4. armije u završnim operacijama za oslobođenje i konstituiranje nove, socijalističke Jugoslavije.

Oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja, ostvareno između 28. aprila i 3. maja 1945, zahvaljujući veoma uspješnom manevru izvedenom sa krila armijskog rasporeda, ojačanog 20, 43. i 9. divizijom, uz angažovanje 9. korpusa u neprijateljevoj pozadini, mada su se u centralnim dijelovima naše zemlje, još vodile borbe, imao je neprocjenjiv vojni i politički značaj. Time je, prije svega, glavnina 97. njemačkog korpusa u širem rejonu Rijeke dovedena u bazizlazan položaj. Pomršene su špekulacije zapadnih saveznika vezane za pripajanja tih krajeva novoj Jugoslaviji i njihova eventualna zloupotreba na kraju drugog svjetskog rata. Brzo nastupanje Motoriziranog odreda 4. armije od Trsta, dolinom Soče, prema Celovcu, i kasnije, nakon likvidacije 97. korpusa, prema Ljubljani, jedinice 4. armije bitno su uticale na zbivanja oko, zarobljavanja mase neprijateljske vojske u sjeverozapadnim dijelovima naše zemlje na kraju rata.

Uspjesi ostvarivani u toj operaciji i na kraju blistava pobjeda, što su je izvojevale naše jedinice, nedvosmisleno potvrđuju, prije svega, vrlo visoki stepen moralno-političkog stanja u našim redovima i vojničku ospo-

sobljenost i uigranost naših jedinica i komandi za uspješna dejstva u složenim terenskim i taktičkim uvjetima. To, također, može da posluži kao ilustracija pravilno razvijenog sistema komandovanja i rukovođenja u uslovima NOR-a, po kojemu su viša rukovodstva određivala ciljeve i postavljala jasne zadatke, a način njihova ostvarivanja prepuštali inicijativi i kreativnosti izvršilaca, što je po pravilu mobiliziralo velike potencijale učesnika na stvaralačke aktivnosti. Sadejstvo među komndama i jedinicama bilo je uvijek prožeto upornim nastojanjem da se susjedu, sadejstvujući što više i bolje, pomogne pri izvršavanju zadatka. Inicijativa i duboki osjećaj odgovornosti i međusobnog povjerenja jesu osobine, koje su krasile naše borce i rukovodioce pri izvršavanju dobijenog zadatka i najzad hrabrost i bezrezervna spremnost na najveće napore i žrtve u njihovom realiziranju.

Deveta divizija u borbama za oslobođenje Trsta[1]

Admiral Ljubo Truta[21]

Dejstvujući u sastavu 4. armije, 9. divizija[3]* je sa jedinicama Jugoslovenske mornarice nakon uspješnog pomorskog desanta oslobodila Pag, Rab, Cres i Lošinj i na lijevom krilu armijskog rasporeda izbila pred istarsko kopno. U sklopu plana operacija, divizija je brodovima Pomorske komande sjevernog Jadrana, noću 24/25. aprila počela desanant sa najsjevernijih dijelova Cresa na obalu Istre, između Brseća i Mošćenićke Drage, izvršila ga u toku noći, od 24. do 27. aprila. Saveznici nisu dali više od 4 desantna broda pod objašnjenjem da su ostali upućeni na remont u Italiju. Odmah po prebacivanju prvih djelova, dio snaga Divizije upućen je ka Lovranu, Medveji i Ičićima, dok je drugi dio snaga, proširivao mostobran, napadajući neprijatelja na prostoriji Nedeljšćina - Strmac - Labin.

Ka riječkom frontu, krenula je 2. proleterska (dalmatinska) brigada koja je 26. aprila napala u leđa nemačke snage koje su se odsudno branile na Riječini, i oslobodila Medveju i Lovran. Sutradan je po iskrcavanju, na ovaj pravac upućena i glavnina 3. brigade, da bi na lijevom krilu 2. proleterske, preko Velike i Male Učke - gdje smo pristigli - napale na pravcu Veprinac - Rukavac. Druga proleterska je tokom 27. aprila vodila žestoke borbe u rejonu Ičića, dok je 3. brigada dijelom snaga razbila jednu njemačku kolonu, koja je iz Vränja krenula u napad u bok jedinice 2. proleterske, u rejonu Lovrana i Ičića. Nakon toga 2. proleterska i 3. brigada su napali njemačke snage i nakon trodnevnih borbi, koje su za neka naselja i položaje bile veoma ogorčene, oslobodila više mjesta uz obalu (Voloska, Opatija, Ičiće - za koje su se vodile ogorčene dvodnevne borbe, Veprinac, Rukavac) i izbile na liniju Volosko - Pobri - Franići - Rukavac i cestu Rijeka-Trst sjeverno od Matulja, i tako došle iza leđa njemačke grupacije na Riječini, koju su sa fronta napadale 19, 26. i 13. divizija

’> Prilog za raspravu o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

[2]) Potpukovnik, komandant 9. divizije 4. armije.

[3]> Deveta divizija je 30. aprila 1945 imala u svom sastavu 2. proletersku (dalmatinsku), 3. i 4. brigadu, artiljerijski divizion, zatim bataljon za vezu, inžinjerijski bataljon, medicinsko-sanitetski bataljon, komandu pozadine, te Stab. Komandant divizije bio je potpukovnik Ljubo Truta a politički komesar Ilija Radaković, načelnik štaba potpukovnik Josip Babin. Divizija je po spisku ima la 8.098 ljudi a na licu 6.901 čovjeka. U sastavu divizije nalazilo se po spisku 372 žene ili oko 5% ukupnog sastava. Divizija je bila naoružana sa 4.698 pušaka, 973 automata, 829 revolvera, 466 puškomitraljeza, 95 tromblona, 53 teška mitraljeza, 70 lakih i 38 teških minobacača, 12 topova (4 poljska i 8 brdskih), 24 protivtenkovske puške, 5 protivtenkovskih topova, 21 »Džon bul« i 2 protivavionska mitraljeza. Raspolagala je sa zadovoljavajućim sredstvima veze; sa 24 radiostanice, 22 telefonske centrale, 164 telefona, 304 km telefonskog kabla, te 27 radiofona. Zbornik dokumenata NOR-a, tom V, knjiga 39, dokumenat broj 67, i Zbornik XI, 4, dok. 72.

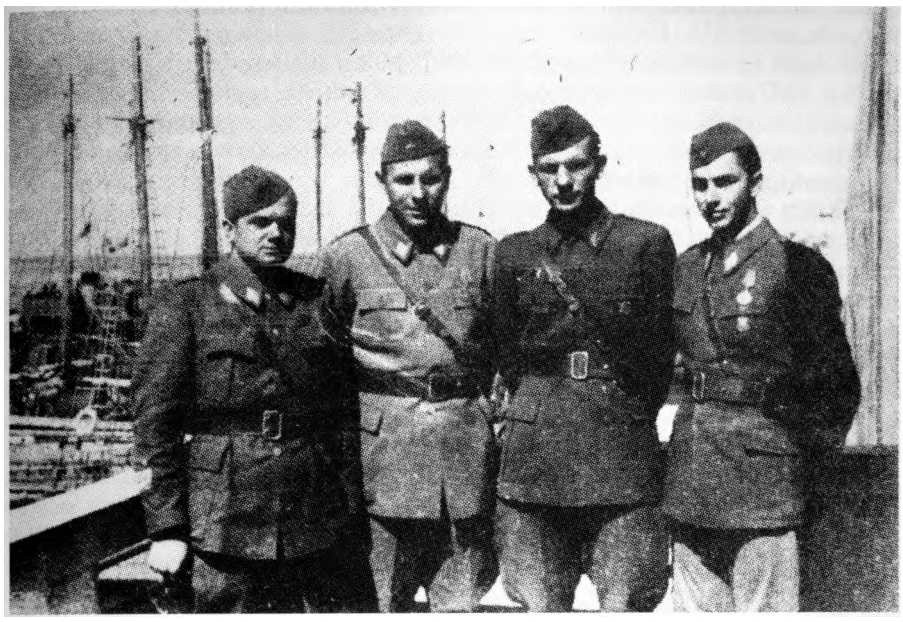

Štab 9. dalmatinske divizije. U sredini komandant i komesar potpukovnik Ljubo Truta (desno) i potpukovnik Ilija Radakovii (levo)

4. armije. Nakon jakih borbi 4. brigada je oslobodila Nedeljščinu, Strmac, Labin, Kapran, a zatim i Rašu.[4>]

Tako je 9. divizija nakon iznenadnog desanta oslobodila i čvrsto držala taktički i geografski najjače područje Istre, odakle su se otvarale široke mogućnosti za provod u svim pravcima: ka njemačkoj grupaciji na Riječini, koja je sada bila obuhvaćena iz pozadine, na sjever ka Trstu i na zapad ka Puli. U ovakvom rasporedu i na ovim zadacima Diviziju je zateklo naređenje vrhovnog komandanta maršala Tita da se krene na Trst.

Vrhovni komandant je, naime, prateći dinamiku operacija 4. armije imajući pred sobom cijelinu vojno-političke situacije na jugoslovenskom i talijanskom ratištu, 27. aprila 1945 naredio Štabu 4. armije da na sjevernom krilu stvori grupu od tri divizije i njome »bezobzirno nadirite opštim pravcem Lož-Trst« a južna grupa, u kojoj se nalazila i 9. divizija, da energično nadire »opštim pravcem Klana-Trst«. U duhu ovog naređenja, Štab armije je 28. aprila naredio da 9. divizija uputi glavninu snaga pravcem »Buzet-Trst sa zadatkom da što prije napadne Trst sa juga«. S tim u vezi,
2. proleterska dalmatinska je preuzela front prema Rijeci, dok je 3. i 4. brigada prikupljana u rejonu V. i M. Učka i Šušnjevica, radi hitnog prodora ka Trstu.[5>] Međutim, njemačka komanda je, nešto prije iz Pule uputila na ovo područje dio snaga i sa onima iz unutrašnjosti Istre, nastojala da likvidira mostobran, a pošto to nije uspjela da spriječi prodor ovih snaga ka Trstu, Rijeci i Puli. Glavnina ovih snaga bila je grupisana na području Boljun - Vrànja, na glavnom pravcu pokreta glavnine 9. divizije ka Trstu, novom cilju 4. armije. Stoga je Štab divizije, »obzirom na novi za-

[4'] Zbornik XI, 4. dok. 91 i AVII br. reg. 12-1, kut. 843
[5]) Zbornik XI, 4, dok. 89 str. 604, 605, 606

datak, situaciju kod neprijatelja i našu izvršenu koncentraciju« donio odluku da sa 3. i 4. brigadom napadne njemačku grupaciju na ovom području, koju su sačinjavali njemački 1047. puk i dijelovi drugih jedinica njemačke 237 divizije. U zapovjesti za napad od 28. aprila Štab divizije je naglasio da jedinice nakon likvidiranja neprijateljske grupacije u rejonu Šušnjavica - Vranja i zauzimanja Buzeta produžuju, nakon kratkog odmora, »nastupanje u pravcu Trsta«.[61]

Treća i 4. brigada su tokom 29. aprila u snažnom i iznenadnom naletu, vršeći zaobilazni manevar i presijecajući odstupnicu, uspjele »razbiti i najvećim dijelom uništiti ovu neprijateljsku grupaciju zaplijenivši svu komoru. Potom je 3. brigada hitno, sa pridatom baterijom 75 mm Motorizovanog artiljerijskog diviziona i zaplijenjenim kamionima krenula, noću preko Buzeta ka Trstu. Prodor 3. brigade pravcem Lupeglav - Roč - Buzet bio je za neprijateljske snage iznenadan, pa su posade na pravcu kretanja bile brzo savladane. Četvrta brigada je nastupala lijevo od kolone 3. brigade, osiguravajući se istovremeno od Pazina u kome se nalazio njemački garnizon. Tokom pokreta dijelova 4. brigade, 29. aprila po padu mraka, naišli su na putu Cerovlje - Pazin na njemački 1218. bataljon za osiguranje koji je žurio ka Vranju, ne znajući da je tamošnja njemačka grupacija gotovo uništena. Došlo je do veoma žestoke susretne višečasovne borbe u kojoj je njemačka kolona, od oko 500 vojnika bila uništena.[7]'

Pošto su uspješno obavile krupan zadatak i tako sebi otvorile put ka Trstu, glavnina 9. divizije je hitala na sjever razbijajući manje neprijateljske posade. U veoma napornom usiljenom maršu, kojega je mogla savladati samo jedinica nošena izvanrednim osjećanjem odgovornosti i izuzetnog morala, glavnina Divizije je sa prednjim dijelovima savladala otpor neprijatelja na prilazima Trstu, na rijeci Rižani i u Čmom Kalu. Posada neprijatelja u Dekani (oko 400 vojnika) bila je iznenađena naglim dolaskom i brzim napadom i poslije kraće borbe 30. aprila prisiljena na predaju. Za vrijeme prodiranja prema Trstu narod Istre donosio je hranu borcima što je ubrzalo pokret divizije. Tako su jedinice 9. divizije 30. aprila 1945. nakon veoma žestokih borbi na pravcima svoga nastupanja u rejonu Vranja, Cerovlja i Beljuna, gdje je pala odluka, napornog danonoćnog marša, izbili na južnu periferiju Trsta. Pred njima su se nalazile neprijateljske snage iz sastava njemačke 188. divizije i kvislinške jedinice, na liniji Milje
- Monte d'Oro - Sv. Rok (k. 104), koja je bila već ranije utvrđena i na kojoj je njemačka komanda namjeravala i pokušavala da »pruži odsudnu odbranu«, da tu zaustavi jedinice NOVJ i stvori uslove do dolaska zapadnih saveznika u Trst. Morali smo voditi računa da se neprijatelj ne pojavi od pravca Pule pa smo se osigurali i za tu eventualnost.

Prednji dijelovi 9. divizije su tokom 30. aprila iz pokreta napali njemačke i druge neprijateljske snage na položajima spoljne odbrane grada Trsta, na Monte d'Oro i Sv. Rok, ali su nadmoćne snage branioca odbile ovaj napad. Tokom noći izvršene su sve pripreme za novi napad i prodor u centar Trsta, pošto su pristigli drugi dijelovi divizije i njen artiljerijski divizion. Istovremeno uhvaćena je veza sa desnokrilnom 20. divizijom koja je već vodila borbu za Trst. Pristigla je i 3. brigada 43. divizije koja je na-

[6]> AVII br. reg. 8-5, kut 847.

[7]| Zbornik XI, 4, dok. 91. U ovoj borbi ubijeno je i ranjeno oko 200 a zarobljeno oko 200 njemačkih vojnika. Zaplijenjeno je 240 pušaka, 29 puškomitraljeza, 5 teških mitraljeza, 2 minobacača, 1 top, 30 kamiona, 2 osobna automobila, 4 motocikla i velika komora sa pokretnom ambulantom i sanitetskom spremom.

išla na lijevom krilu 9. divizije, prema poluotoku Milje. Sutradan 1. maja izjutra jedinice 9. divizije uz podršku sopstvene artiljerije i minobacača pošle su u napad na odsjeku od Milja do Ricmanje. Dijelovi 3. brigade su nakon dvosatne borbe likvidirali njemačku posadu na Monte d'Oro, zatim, slomili odbranu uporišta u Žavljima, uz podršku artiljerijskog diviziona. U toku zauzimanja ovoga uporišta, obilaskom čete 1. bataljona, presječena je odstupnica neprijateljskim snagama i zarobljeno oko 200 neprijateljskih vojnika. Istovremeno, 2. i 3. bataljon 3. brigade su slomili otpor njemačke odbrane i sa 1. bataljonom uz obalu prodirali ka središtu Trsta slamajući neprijateljske otporne tačke. Desno su napadali dijelovi 4. brigade, glavnim pravcem Sv. Rok - Sv. Marija Magdalena ka centru grada. U snažnom, žestokom i kratkom napadu djelovi 4. brigade su razbili neprijateljsku odbranu na Sv. Roku i prodrle do večeri u središnji dio Trsta do tvornice akumulatora »Elba« i igrališta Sabo. Tu se nalazila jaka neprijateljska grupacija od oko 1.000 vojnika sa minobacačima i artiljerijom.

Treći bataljon 3. NOU brigade i dvije čete 2. bataljona 4. brigade su napali na ovu neprijateljsku grupaciju i oslobodili cijeli prostor oko tvornice u kojoj se neprijatelj utvrdio za upornu odbranu. Tokom večeri 1. maja, izvršena su dva napada na njemačku posadu u tvornici akumulatora, ali su oba napada bila odbijena. Stoga je odlučeno da se dovuku sva oruđa i izjutra uz vatru bacača i topova ponovo napadne ovo jako neprijateljsko uporište. Noću se ovim jedinicama 3. i 4. brigade priključilo oko 50 naoružanih tršćanskih antifašista, koji su kao poznavaoci grada olakšali izvršenje zadatka.

Narednog jutra 2. maja otvorena je snažna vatra minobacača, protivtenkovskih topova i pušaka pa je nakon dvosatne borbe neprijateljska posada istakla bijelu zastavu u znak predaje. Zarobljeno je oko 800 njemačkih vojnika (pripadnika SS jedinica), zatim talijanski fašisti, oko 200 četnika i pripadnici mornarice tzv. NDH-a. Među zaplijenjenim oružjem i opremom, bilo je 8 topova, 5 »flakova« i 20 kamiona.

Za to vrijeme, ostale jedinice 3. i 4. brigade su na drugim pravcima nastavile napredovanje ka središtu Trsta slamajući otpor neprijateljskih uporišta u svakoj većoj zgradi, posebno iz javnih zgrada, kasarni, tvornica i javnih nadleštava. Jedinice su prodirale kroz grad u nekoliko kolona, nailazeći na grupe antifašista, koje su im se priključivale i zahvaljujući njihovoj pomoći brže i sa manje gubitaka savlađivale otpor neprijateljskih otpornih tačaka. Pomoć i saradnja tršćanskih antifašista, koji su se nalazili pod komandom Komande mjesta NOVJ, bila je tim značajnija, što je jedinicama 9. divizije to bio prvi put da se bore u tako velikom gradu, kojega nisu poznavali.

Jedinice 3. brigade su nastupale uz obalu od mora do centralnog groblja (južno od Sv. Ane) a jedinice 4. brigade od S. Marije Magdalene do Hipodroma, oslanjajući se desnim krilom na jedinice 20. divizije koje su već duboko prodrle u središnji dio grada i sa dijelovima drugih divizija JA likvidirale otpor neprijatelja osim na tvrđavi. Tokom noći i jutra sva neprijateljska uporišta bila su skršena i južni dio grada potpuno oslobođen. Jedinice 9. divizije su izjutra izbile kod tvrđave San Justo u najužem dijelu grada, gdje su zatekli jedinice 20. divizije i l i . brigade 26. divizije koje su već bile blokirale jako njemačko uporište koje se nije htjelo predati očekujući dolazak savezničkih snaga.[8]'

[s]i Zbornik XI. 4 str. 649.

O ovim borbama u samom gradu Štab 9. divizije u svom izvještaju upućenom neposredno nakon završene bitke za Trst, 13. maja 1945, je pisao: »Iz većine utvrđenih blokova kuća i položaja u gradu neprijatelj je davao ogorčen otpor, ali se najžilavije branio kod sv. Ane i u fabrici Elba. Ove dvije tačke bile su likvidirane, dok se dosta neprijateljskih grupa, poslije kraće borbe i našeg zaobilaženja, predavalo. U 12 sati, očistivši prethodno sav grad od glavne obale na jugu do linije sv. Marije (Magdalena) - Molino a vento - Kastelo na sjeveru, spojili smo se sa dijelovima VIII brigade XX Divizije kod Kaštela u centru grada i tada je osim Kaštela bio potpuno likvidiran neprijatelj u samom gradu«.[9]*

Za to vrijeme, jedinice 3. brigade 43. divizije, koja je bila privremeno operativno potčinjena 9. diviziji, su oslobodile Milje i zadobile veliki plijen. Na drugom kraju fronta, kod Rijeke, ostala je 2. proleterska (dalmatinska) brigada, koja je sa bataljonom Kvarnerskog odreda vodila višednevne žestoke borbe.

U borbama na području Istre i za Trst Divizija je nanijela neprijateljskim snagama teške gubitke. Ubijeno je 2842 a zarobljeno 3829 vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjeno je pored ostaloga 99 topova raznih kalibara, 74 flaka, 72 teška i 265 lakih mitraljeza, 35 teških i 26 lakih bacača, 5 protivavionskih mitraljeza, 101 automat, 6204 puške i velike količine municije - oko 105 vagona puščane municije, oko 4500 granata za topove i oko 3200 granata za bacače, zaplijena su znatna transportna sredstva, kao 44 kamiona, 12 automobila, 3 lokomotive sa 320 željezničkih vagona, zatim 4 velika parobroda, od kojih su dva bila potopljena i mnogo drugog materijala. Ogromna većina gubitaka neprijatelja bila je u borbama za grad Trst. Samo 3. brigada je u borbama za Trst zarobila 1215 i ubila 348 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira. Ukupni gubici 9. divizije u svim ovim borbama iznosili su po podacima od 13. maja 1945. godine 92 mrtva, 387 ranjenih i 8 nestalih boraca i starješina.[101]

Tako je 9. divizija, djelujući na dva odvojena pravca, uspješno izvršila postavljene zadatke od vrhovnog komandanta maršala Tita i Štaba 4. armije. Veoma složene zadatke, koji su zahtijevali izvanredno fizičko i psihičko naprezanje i umješnost u komandovanju, izvršila je »u potpunosti i u najbrže moguće vrijeme«. Kada je naređena bitka za Trst, ova se Divizija nalazila gotovo najdalje od Trsta, na jugoistočnom obalskom području Istre, u borbama na izduženoj prostoriji od Raše do Opatije. Za izvanredno kratko vrijeme, 28/29. aprila se prikupio njen glavni dio i krenuo ka Trstu, prethodno razbivši jaku njemačku grupaciju u rejonu Šušnjevica - Boljun - Vränja, postigavši istovremeno dva krupna uspjeha: razbijanjem jake njemačke grupacije od oko 2000 vojnika, otklonila je opasnost za udar u leđa 2. proleterskoj brigadi i snagama na riječkom frontu i istovremeno stvorila uslove za nastupanje ka Trstu. Ovaj izvanredan uspjeh, koji se u dosadašnjoj historiografiji, nije u odgovarajućoj mjeri vrednovao, imao je mnogostruk utjecaj na tok operacije. Otuda je realna i značajna ocjena Štaba 9. divizije, data neposredno nakon završnih operacija,

13. maja u kojoj se ističe da je »smjelim i brzim napadom« - misli se na napad u rejonu Boljun - Vränja - »neprijatelj na čitavoj prostoriji centralne Istre brzo razbijen, potpuno dezorganizovan, te zarobljen i uništen«[10]

AIA [9]* Vidi članak 20. divizija u borbama za Trst ove knjige str.
4ZO 10) AVII br. reg. 17-1 i 18-1, kut. 845 A i Zbornik XI, 4 dok. 91.

što je omogućilo brz prodor ka Trstu i za izvanredno kratko vrijeme otpočinjanje borbi za sam grad.

Borbe u velikom gradu kakav je Trst, bile su do tada nepoznate jedinicama 9. divizije. Učestvovali smo u borbama za naseljena mjesta, ali nikada do tada za tako veliki grad kao što je bio Trst gdje su bile dominantne ulične borbe na slamanju otpornih tačaka i utvrđenih rejona. Tokom borbi u gradu, jedinice su pokazale izvanrednu borbenost i upornost, nošeni željom da se što prije završi historijsko djelo vraćanja otrgnutih dijelova naše zemlje matici novoj Jugoslaviji. Ta misao i to osjećanje, koje su partijske organizacije mjesecima razvijale među jedinicama, bile su odlučujuće u maksimalnom angažovanju svih boraca i staiješina u ovim operacijama. Jedinstvo misli i akcije cijelog sastava dominiralo je u svim borbenim radnjama tokom ove operacije. »Svi borci i rukovodioci odmah su shvatili suštinu našeg zadatka« - ocjena je štaba divizije od 13. maja - »i uložili su sve napore u cilju bržeg nastupanja prema zapadu«.[12]’

Zauzimanje Trsta i borbe 9. divizije na tom pravcu bile su od uticaja za borbu ostalih snaga 4. armije sa 97. korpusom. Čim je oslobođen Trst divizija se razmjestila u rejonu Kozine, za svaku eventualnost. Na ovom krupnom historijskom zadatku 9. divizija, kao i druge jedinice 4. armije, imali su podršku stanovništva, koji je u Istri bio za NOP i koje je učestvovalo u svim aktivnostima, uključujući i oružanu borbu. »Nama raspoloženo stanovništvo u krajevima u kojima smo izvodili naše operacije, znatno je uticalo i pomoglo brzom našem nastupanju i razvoju situacije, te je i taj faktor bio uticajan na ovakvo izvršenje našeg zadatka«,[13]’ ističe u svojoj analizi Štab 9. divizije od 13. maja. Uopće 9. divizija je uspješno izvršila dobiveni zadatak uz izvanredno zalaganje i maksimalno naprezanje svih njenih boraca i rukovodilaca.

ii) 12) 13) Zbornik XI, 4, str. 651, 652, 653.

1

Deveti korpus Naro dno oslobodilačke vojske Jugoslavije u borbi za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja ”

Pukovnik Ivan Franko[2]*

Pri razmatranju uloge i značaja 9. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u borbama za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja težište će biti na dva pitanja. *Prvo,* o značaju i ulozi 9. korpusa u razvoju narodnooslobodilačke borbe u Slovenačkom primorju, i *drugo,* o završnim operacijama 9. korpusa za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja zajedno sa ostalim divizijama 4. armije.

Deveti korpus NOVJ izrastao je u toku narodnooslobodilačke borbe na teritoriji koju je Italija anektirala i pod okupacijom držala 25 godina. Zato je narodnooslobodilačka borba u Slovenačkom primorju i njena udarna vojna snaga - Deveti korpus - imala istorijsku misiju, jer su pored opštih ciljeva narodnooslobodilačke borbe i revolucije oružanom borbom stvarani uslovi za priključenje ovih krajeva i naroda njihovoj domovini, socijalističkoj Sloveniji i Jugoslaviji.

Kao i sve jedinice naše narodnooslobodilačke vojske i 9. korpus nastao je i rastao u skladu sa razvojem narodnooslobodilačke borbe u Slovenačkom primorju. Od formiranja prve partizanske čete u Primorskoj avgusta 1941. godine do narodnog ustanka posle kapitulacije Italije 1943. godine i tzv. Goričkog fronta, snage narodnooslobodilačkog pokreta stalno su narastale, tako da je 22. decembra 1943. godine Korpus i formalno ustanovljen. Ustanak 1943. godine je nešto dosad nezabeleženo u istoriji narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji jer se tada jedinstveno digao sav narod Slovenačkog primorja. Razoružane su tri italijanske divizije, naoružano je oko 15.000 boraca i formirane su dve divizije, 9. korpus i više brigada i odreda. To je bio jedinstveni borbeni plebiscit primorskog naroda za priključenje Jugoslaviji. Može se reći da jedinice Jugoslovenske armije nisu izbile na Soču 1945. godine već daje na njoj bio 9. korpus još 1943. godine.

Deveti korpus se nalazio i dejstvovao na izuzetno osetljivom operativnom prostoru, na krajnjem severozapadu Jugoslavije, između teritorija fašističke Nemačke i Italije. Njegovo osnovno operativno područje bilo je između reke Save i železničkih pruga Jesenice - Ljubljana na istoku, Ljubljana - Trst na jugu, i reke Soče i železničke pruge Trst - Gorica - Jesenice na zapadu. Operativno područje 9. korpusa obuhvatalo je i Benešku Sloveniju, Furlaniju i Režiju - preko Soče, gde je delovao Operativni štab za zapadnu Primorsku. To je prostor preko kojeg su vodile značajne međunarodne komunikacije ka frontovima u Italiji i na Balkanu, a krajem

*) Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Autor priloga učesnik bitke za Trst.

rata je bio neposredno zaleđe oba fronta. Pored toga, Nemci su predviđali organizovanje fronta na južnim obroncima Alpa u Italiji i Sloveniji, a zapadni saveznici su dugo insistirali na iskrcavanju svojih jedinica u Istri. Međutim, razvojem situacije na savezničkim i našim frontovima bilo je očigledno da će se snage saveznika i Jugoslovenske armije sastati upravo na toj teritoriji. Zbog svega toga, vojno-politički položaj 9. korpusa je bio izuzetno složen i težak. Operativno područje Korpusa je bilo malo po površini ali veoma komunikativno, sa brojnim dolinama i visokim planinama, što je njegovim jedinicama otežavalo manevar. Komunikacije koje presecaju taj prostor omogućavale su lakši i brži manevar neprijateljevih snaga. Zasluga što je 9. korpus uspešno obavio svoju istorijsku ulogu pripada, pre svega, izuzetno dobroj i elastičnoj organizaciji i rukovođenju, kao i potpunoj podršci i pomoći stanovništva Slovenačkog primoija.

Ivan Franko na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Operativni položaj 9. korpusa imao je veliki uticaj na nastanak i razvoj oslobodilačkog pokreta u Italiji i Austriji. On se ispoljavao na dva načina. Prvo, 9. korpus je svojim borbenim dejstvima moralno podsticao narod na ustanak i jačao duh otpora u ovim oblastima, i drugo, pružao je neposrednu organizacijsku, vojnu i materijalnu pomoć oslobodilačkom pokretu. U martu 1943. godine u Furlaniji je osnovano odeljenje »Garibaldi« a posle kapitulacije Italije u Furlaniji, Slovenačkom primorju i Istri formirano je sedam italijanskih antifašističkih bataljona koji su ubrzo prerasli u brigade. Kasnije, u avgustu 1944. godine, formirana je divizija »Garibaldi Natisone« koja je novembra te godine ušla u sastav 9. korpusa, a kasnije, u vreme velike nemačke ofanzive u martu i aprilu 1945. probila se u Notranjsku i prešla u sastav 7.korpusa. U sastavu 9. korpusa bila je italijanska udarna brigada »Triestina d'Assalto«. Pored italijanskih jedinica u 9. korpusu bio je i ruski bataljon i francuska četa. U jedinicama je bilo boraca raznih narodnosti, koji su pobegli iz zatvora i logora u Italiji i Austriji, kao i pripadnika skoro svih naroda i narodnosti Jugoslavije koji su posle kapitulacije Italije prebegli na našu teritoriju. Zato možemo reći da je 9. korpus po svom sastavu imao višenacionalno obeležje.

Neprijatelj je, neposredno pre naših završnih operacija na operativnom području 9. korpusa, u decembru 1944. godine, imao 74.114 vojnika u jedinicama različitog sastava. Od početka 1945. godine do kraja rata pristiglo je još oko 12.000 nedićevaca (srpski dobrovoljački korpus), 10.000 četnika (Dinarska divizija popa Đujića i dr.) i oko 10.000 pripadnika kavkaskih, kozačkih i drugih kvislinških jedinica. Deveti korpus je tada imao blizu 10.000 boraca, pa je tako odnos snaga iznosio 7:1 do 10:1 u korist neprijatelja. Kasnije je taj odnos bio još nepovoljniji za 9. korpus.

Kao uvod u završne operacije možemo istaći najveću i najtežu neprijateljsku ofanzivu, od 19. marta do 1. aprila 1945. godine, u kojoj je na neprijateljskoj strani učestvovalo oko 35.000 vojnika čiji je cilj bio da unište 9. korpus i očiste teritoriju Primorske od jedinica NOV i PO Slovenije, organa narodne vlasti i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. Ciljevi neprijatelja bili su veoma radikalni i da su uspeli imali bi nesagledive vojno-političke posledice, što bi, verovatno, uticalo na završne operacije za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja i na naše vojne i političke pozicije za priključenje Slovenačkog primorja Sloveniji i Jugoslaviji. Da je neprijatelj uspeo u tim svojim namerama, verovatno bi se na ovom delu naše teritorije sastali zapadni saveznici sa organizovanim kvislinškim jedinicama sa »vladom« iz Ljubljane, čime bi se stvorili uslovi za restauraciju starog režima sa emigrantskom vladom i kraljem na čelu. Pošto je 9. korpus uspešno odolio ovoj velikoj neprijateljskoj ofanzivi, stvorio je povoljne uslove da 4. armija uspešnije izvede tršćansku operaciju za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja.

Borbe za oslobođenje Trsta po svojim karakteristikama a i sa aspekta opšenarodne odbrane, zaslužuju posebnu pažnju. To je bilo zajedničko delo divizija 4. armije, snaga 9. korpusa i stanovništva Trsta (unutrašnjih snaga otpora). Još u avgustu 1944. godine formirana je Komanda grada Trsta, a oktobra 1944. godine 9. korpus je u Trst poslao radio-stanicu. Grad je prvo bio podeljen na osam rejona, a kasnije na četiri zone. Formirano je 16 teritorijalnih bataljona sa oko 3.000 ljudi od čega je bio naoružan samo manji deo. Osnovan je Slovenačko-italijanski antifašistički izvršni odbor (SIAIO). Kad je 28. aprila počeo napad 30. divizije 9. korpusa i 9, 20. i 43. divizije 4. armije na Trst, u gradu je izbio narodni ustanak u kome su učestvovali pomenuti bataljoni, kao i stanovnici grada - Slovenci i Italijani. Oni su razoružali neke grupe neprijatelja. Naoružano stanovništvo je, zajedno sa jedinicama 9. korpusa i 4. armije, učestvovalo u napadu na neprijatelja koji je pružio žilav otpor. Pomoć stanovništva je posebno bila značajna jer je njihovo dobro poznavanje grada i prilika u njemu omogućavalo da dostavljaju korisna obaveštenja i da vode naše jedinice kroz ulice Trsta.

Dok su se vodile borbe za Rijeku, Trst i Ilirsku Bistricu, deo snaga 9. korpusa dejstvovao je u neprijateljevoj pozadini i tako privukao neprijateljeve rezerve i štitio bok i leđa snagama koje su se borile u Trstu i na prostoru Rijeka - Ilirska Bistrica. U borbama za Trst učestvovala je i 30. divizija Devetog korpusa, jedna brigada 31. divizije i tri bataljona Vojske državne vamosti (VDV). Između jedinica 9. korpusa i 4. armije koje su napadale Trst, iako nije bilo prethodnog dogovora, postignut je visok stepen saradnje kako u operativnom tako i u taktičkom pogledu.

Jedinice 31. divizije (dve brigade) bile su usmerene prema Soči. Tako je, 3. brigada 31. divizije, 30. aprila 1945. godine, zauzela i oslobodila Tržić (Monfalcone), a 7. brigada i bataljon Vojske državne vamosti, zajedno sa Školjeloškim odredom, 1. maja 1945. godine, oslobodili su Goricu. Bataljon Operativnog štaba za zapadno Primorje, zajedno sa bataljonima italijanskih partizana, zauzeli su Udine, Čedad, Tarčent i tako oslobodili Benešku Sloveniju, Režiju i sve slovenačke krajeve zapadno od Soče. Trst je oslobođen 1. maja, iako je poslednji otpor kod Opčina prestao 3. maja. Tako je 9. korpus ispunio svoju istorijsku misiju. On je nalazeći se pod operativnom komandom 4. armije, zajedno sa divizijom 4. armije, oslobo-

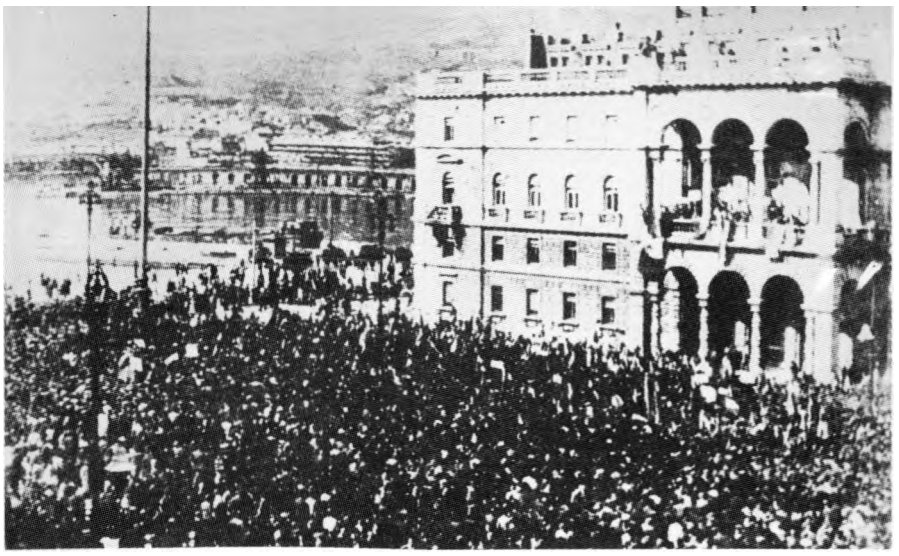

Tršćani slave oslobođenje, početak maja 1945.

dio Trst, i ostali deo Slovenačkog primoija a njegove jedinice su oslobodile slovenačku teritoriju zapadno od Soče i došle na slovenačku etničku granicu. Time su stvoreni uslovi za konačno priključenje ove teritorije Sloveniji i Jugoslaviji. U svom pohodu sa Tmovskog gozda prema Trstu, Tržiću i Gorici brigade 9. korpusa su u Vipavskoj dolini razbile četničke, nedićevske, domobranske i druge kvislinške jedinice i tako ubrzale njihovo povlačenje u Italiji. Snage 9. korpusa su ujedno i prve naše jedinice koje su se kod Tržića i na Tagliamentu (Humini) susrele sa zapadnim saveznicima - sa 2. novozelandskom divizijom britanske 8. armije koja je došla Lombardijskom nizijom.

Kao što sam rekao na početku, cilj mi je bio da iznesem nekoliko svojih zapažanja o ulozi, mestu i značaju 9. korpusa za oslobođenje Slovenačkog primoija i njegovog priključenja domovini. Time nikako ne želim da umanjim značaj i ulogu 4. armije koja je podnela glavni teret borbi u završnim operacijama za Istru i Slovenačko primorje, vezala, a zatim u rejonu Ilirske Bistrije razbila glavninu nemačkog 97. armijskog korpusa i prisilila ga na bezuslovnu kapitulaciju. Divizije 4. armije, opremljene teškim naoružanjem, odigrale su presudnu ulogu u neposrednom oslobođenju Trsta. Treba naglasiti da je upravo za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primoija, kao malo gdje, prolivena krv boraca svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Tadašnji komandant 4. armije, general-lajtnant Petar Drapšin je rekao: »Oslobođenje onog dela Slovenije koji je anektirala fašistička Italija zajedničko je delo boraca 4. armije, ali na prvom mestu to je velika zasluga slovenačkog 9. korpusa«[3]’

Narodnooslobodilački pokret u Slovenačkom primoiju i Julijskoj krajini i njegova moćna udarna snaga - 9. korpus sa slavnim snagama 4. armije - stvorili su istorijske vojne i političke uslove za priključenje ovih teritorija matici zemlji - Sloveniji i Jugoslaviji.

[3]> »Slovenski poročevalec«, od 2. septembra 1945. godine.

Pregovori i zarobljavanje nemačkog 97. korpusa kod Ilirske Bistrice"

General-pukovnik Stevo Ilić[2])

SA KORDUNA Z/\ SLOVENAC KO PRIMORJE

Rano proljeće 1945. godine svi dočekujemo sa uvjerenjem da je blizu kraj rata. Poslije oslobođenja Bihaća u kome je učestvovala i 8. udarna divizija, na redu je bio Karlovac, a potom Zagreb. Štabu 8. divizije diskretno je dato do znanja da je planirano da ona, poslije oslobođenja, ostane u Zagrebu i da će biti jedna od jedinica koja će vršiti garnizonsku službu u glavnom gradu Hrvatske. Za tu ulogu trebalo je na vrijeme pripremiti borce. Takva perspektiva predstavljala je veliko priznanje borcima 8. udarne divizije, koji su po nacionalnom sastavu, pretežno, bili Srbi, i to sa područja Korduna, koje su ustaše u toku NOR-a u crno zavili. Cijenili smo da je Divizija zaslužila namjenjenu ulogu ne samo zbog svoje velike borbene vrijednosti, već u istoj mjeri i zbog visoke moralno-političke svijesti, kao i čvrsto iskovanog bratstva i jedinstva.

Međutim, jedno kratko naređenje Štaba 4. korpusa iz osnove je izmjenilo ulogu 8. divizije u završnim operacijama. Divizija je stavljena pod komandu 4. armije sa zadatkom da štiti njen desni bok u riječko-tršćanskoj operaciji. Tako je 8. divizija 28. aprila krenula usiljenim maršem sa prostorije Slunj-Primišlje, gdje je do tada vodila teške borbe sa njemačkom 104. lovačkom divizijom, i preko Ogulina i Prezida, čelom kolone, izbila 2. maja poslije podne - na domak Pivke. Dio snaga je orijentisan prema Postojni, a dio prema Ilirskoj Bistrici.

Zbog probijanja njemačke grupacije iz Rijeke prema Ilirskoj Bistrici, 8. divizija je 3. maja dobila zadatak da što prije presretne njemačku grupaciju i zajedno sa 26. i ostalim divizijama te grupacije 4. armije (13, 19. i dijelovi 9. i 48. divizije) spriječi njeno povlačenje prema Postojni i Ljubljani, odnosno Trstu.

Marš 8. udarne divizije od Korduna do Istre i Slovenačkog primorja zaslužuje poseban komentar. Marš-ruta je po dužini iznosila oko 150 kilometara, a kretanje je izvedeno za nepunih pet dana. Kretali smo se jednom komunikacijom, a poznato je, da su diviziji potrebne najmanje dvije komunikacije, ako se želi kretati bržim tempom. Maršovalo se prosječno 20 časova dnevno. Svakih pedeset minuta marša davan je desetominutni odmor. U početku nismo mnogo cijenili te jednočasovne zastanke, ali smo se kasnije uvjerili da su oni bili veoma važni za održavanje marševske kondicije. Hranili smo se dobro. Za nama su se kretali kamioni puni hleba

*) Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.

[2]) Major, zamenik političkog komesara 8. udarne divizije.

General-pukovnik Stevo Ilić u razgovoru sa general-pukovnik Milošem Šumonjom

i američkih konzervi. Bilo je slanine i šunke u izobilju. Kordunaši, koji nisu navikli na bijeli hlijeb i tako izdašnu ishranu u šali su dovikivali »E, sada možemo i preko cijelog svijeta, ovako se može ratovati«! Svako jutro, pred polazak, dobijali smo dobar obrok kuvane hrane, zahvaljujući velikoj marljivosti kuvara i intendanata, koji su, dok smo mi spavali pripremili obrok, a potom maršovali kao i mi ostali.

Pošto su u 3. brigadi 8. divizije najveći broj boraca činili Muslimani, oni su se hranili u posebnoj kuhinji. U toku marša oni su samoinicijativno počeli da prelaze na zajednički kazan i da jedu sva jela, uključujući i mast i slaninu. Rijetki pojedinci, i to pretežno stariji ljudi, rade su jeli suv hljeb nego konzerve, slaninu i šunku. Tako je otpala potreba za posebnom kuhinjom u 3. brigadi.

Drugog dana marša divizijska kolona se istegla mnogo više nego što smo pretpostavljali. Brzo su počeli zaostajati svi oni koji su imali neudobnu obuću ili fizički slabi. Komandant Divizije, potpukovnik Joco Tarabić, i zamjenik komesara divizije major Stevo Ilić vratili su se na začelje kolone da provjere situaciju. Iznenadili su se kad su vidjeli da zaostaje oko hiljadu boraca. Pomogli su starješinama da organizuju prijevoz kamionima svih koji su iznemogli ili ozlijeđeni.

U takvoj situaciji zatekla nas je depeša komandanta 4. armije general-lajtnanta Petra Drapšina da se Štab 8. divizije mora kretati na čelu divizije i da divizija treba što prije da stigne u širi rejon Pivke. Kasnije će se pokazati od kakvog je velikog značaja bio brzi marš 8. divizije i njen pravovremeni dolazak u Pivku. Da je 8. divizija došla na određenu prostoriju samo 24 časa kasnije, možda bi završne borbe sa njemačkim 97. korpusom

imale sasvim drugačiji tok - u svakom slučaju za nas teži i nepovoljniji. Ovako je postignuto iznenađenje i pred njemačkim snagama našle su se dvije svježe divizije (najprije 8, a zatim 7. udarna divizija) u trenutku kad su 26. i 13. udarna divizija jedva odolijevale njemačkim kolonama koje su preko Ilirske Bistrice pokušavale da se probiju prema Ljubljani i Austriji.

BORBE ZA ILIRSKU BISTRICU I PREM

Trećeg maja Divizija je dobila nov, konkretan, zadatak - da presječe odstupnicu njemačkoj grupaciji koja se probijala iz Rijeke za Ilirsku Bistricu i Postojnu. Štab 8. divizije odmah je izdao naređenje 2. brigadi, koja je bila najbliža Ilirskoj Bistrici da krene u tom pravcu. Za njom su se uputile 1, a potom i 3. brigada 8. divizije.

Poznato je da svaki štab nastoji da što j>rije uspostavi kontakt s jedinicom koju smjenjuje. Tako je postupio i Stab 8. divizije te su komandant 8. divizije i zamjenik komesara divizije krenuli automobilom prema Ilirskoj Bistrici gdje je bio Štab 26. udarne divizije. Oko 3 časa poslije podne stigli smo pred Ilirsku Bistricu i zatekli komandanta 26. udarne divizije, general-majora Božu Božovića, na mostu, pored jedne »Blinde«, kojom je prepriječio prolaz preko mosta. Iznenadili smo se što se komandant divizije tu nalazi. Poslije pozdrava i kratkog objašnjenja, bila nam je jasna situacija. General Božović nam je rekao da je kratko vrijeme prije toga jedan njemački automobil prešao preko mosta i otišao cestom u pravcu Pivke, a to je, upravo, put kojim smo mi došli. Borci su pripucali na njemački automobil, ali je on ipak prošao. Zato je general Božović lično postavio »Blindu« na most i sa malom grupom boraca branio njegove prilaze.

Naše snage na tom sektoru fronta bile su, poslije višednevnih i teških borbi, veoma proređene. General Božović izjavio je da je razvio za borbu sve što ima, čak i jedinice veze i da, upravo, sa prištapskim jedinicama brani i sjevero-zapadne padine Ilirske Bistrice. Sa štabovima brigada, u tom času, nije imao veze. Obradovao se našem dolasku, upoznao nas sa situacijom, koja se ukratko svodila na to da Nijemci još nisu zauzeli Ilirsku Bistricu, ali da se nalaze pred njom.

Karakterističan je postupak onog njemačkog automobila (u kojem su se nalazila tri njemačka oficira) a koji je pokušao da se probije kroz naše položaje, prema Austriji. Idući automobilom prema Štabu 26. divizije, potpukovnik Tarabić i ja smo se mimoišli sa Nijemcima. Čak smo ih i pozdravili, misleći da su slovenački partizani, jer su oni sjedili gologlavi u automobilu. Kasnije smo doznali da su Nijemci zaustavljeni od komore jedne naše brigade, čiji su se konji uplašili od automobila, te je na cesti došlo do gužve. Automobilu je prišao jedan od partizana i misleći da su to Slovenci, zatražio cigaretu. Nijemci su izgubili strpljenje, potegli oružje i ubili našeg borca. Međutim, ni oni nisu dalje otišli - bili su likvidirani. Možda taj detalj najbolje ilustruje atmosferu i raspoloženje Nijemaca prije nego što je 8. divizija stupila sa njima u borbu kod Ilirske Bistrice. Očigledno je da su neki njemački oficiri već tada izgubili vjeru u mogućnost uspješnog proboja njemačke grupacije u Austriju, te su sami preduzimali očajničke korake.

Cijeneći situaciju Štab 8. divizije donio je zaključak, pošto do mraka

mogu stići nadomak Ilirske Bistrice najviše dva bataljona 2. brigade, da je

najbolje da se sa tim snagama organizuje odbrana na topografski jakim položajima sjeverno i sjeverozapadno od Ilirske Bistrice. Potom, u toku noći, kad pristigne glavnina Divizije proširiti odbranu i zapadno od Ilirske Bistrice. Kad pristigne cijela 8. divizija izvršiti napad na njemačke snage u rejonu Ilirske Bistrice.

Trećeg maja oko 18 časova dva bataljona 2. brigade uspostavila su kontakt sa njemačkim snagama u rejonu Ilirske Bistrice. Jedan bataljon zauzeo je položaje na kosi sjeverno od naselja, a drugi bataljon se spustio u Ilirsku Bistricu, gdje je štitio naše tenkove. Prva brigada 8. divizije je noću posjela položaje na desnom krilu divizijskog rasporeda u pravcu Podgrada. Noću 3/4. maja nije došlo do veće borbe, nego se aktivnost, sa obje strane, svodila na izviđanje i izviđačke čarke. Preostala dva bataljona 2. brigade stavljena su u divizijsku rezervu.

Zamisao Štaba 8. divizije se, naknadno, morala korigirati, jer se u toku noći 3/4. maja situacija na sektoru Divizije radikalno izmijenila. Naime, te noći se jedna njemačka kolona od oko 1500 vojnika, neopaženo, probila zapadno od Ilirske Bistrice i preko sela Zarečje i Smirje 4. maja u zoru zauzela s. Prem. Taj prodor njemačkih snaga pretio je da podvoji snage 8. divizije i u cijelini dovodio u pitanje odbranu šireg rejona Ilirske Bistrice. Međutim, u isto vrijeme je sa marša pristizala i 3. brigada 8. divizije koju je Štab 8. divizije angažovao za saniranje situacije. Treća brigada dobila je zadatak da zaustavi, a potom, u zajednici sa 1. brigadom 8. divizije i dijelovima 26. i 43. divizije likvidira njemačku grupu u širem rejonu s. Prema. Tako su 4, 5. i 6. maja glavnina Divizije, 3. i 1. brigada, napadale njemačke snage koje su se uklinile u rejonu Smirje - Prem, a delom snaga Divizija je vodila odbranu sjeverno i sjeverozapadno od Ilirske Bistrice.

Nijemci su 5. maja posjeli Ilirsku Bistrucu i neke položaje sjeverno i sjeverozapadno od naselja, organizujući tako spoljnu odbranu Ilirske Bistrice. Štab 8. divizije je 5. maja obavješten da pristiže 7. udarna divizija, koja će preuzeti položaje na lijevom krilu 8. divizije i obezbjediti dubinu odbrane položaja kod Ilirske Bistrice. Zbog toga je Štab 8. divizije zaključio da može angažovati svoju divizijsku rezervu, koju su do tada činila dva bataljona 2. brigade.

Divizijska rezerva angažovana je noću 5/6. maja sa zadatkom da manevrom na desnom krilu rasporeda 2. brigade i obalom r. Rijeka izvrši prodor u Ilirsku Bistricu. Sa divizijskom rezervom kretao se i okrnjeni Štab 2. brigade i zamjenik komesara Divizije. Napadna kolona divizijske rezerve mimoišla se noću na veoma kratkom rastojanju sa jednim bataljonom Nijemaca. Zapravo, prethodnica naše divizijske rezerve i njemačka prethodnica su se u nastupanju srele. Pošto je bio mrak i kako su i jedna i druga strana nastojale da postignu iznenađenje, kao i ne znajući pouzdano ko je pred njima - prethodnice su mimoišle jedna drugu i nastavile kretanje - korigirajući malo pravac nastupanja. U zoru su se naša divizijska rezerva i njemački bataljon našli jedni drugima iza leđa. Nijemci su iznenadili intendanturu 8. divizije i nakratko zarobili petnaestak boraca, dok su se ostali uspjeli povući ili skloniti. U toku 6. maja ovu grupu razbile su i razoružale snage naše 1. i 3. brigade.

Za to vrijeme je rezerva 8. divizije na pravcu svog napada imala otvoren put prema Ilirskoj Bistrici. Ipak, naš streljački stroj bio je zaustavljen veoma jakom minobacačkom i mitraljeskom vatrom na zapadnim prilazi-

ma naselju Ilirske Bistrice. Zbog jake vatre i ravničarskog zemljišta, napad divizijske rezerve ukočen je sve do 15 časova 6. maja. Tada počinje da jenjava minobacačka vatra. Naš napad oživljava i divizijska rezerva prodire u Ilirsku Bistricu i zauzima zapadni dio naselja. Pred veče 6. maja divizijska rezerva u sadejstvu sa dva bataljona 3. brigade 8. divizije, zauzima željezničku stanicu i cio zapadni i jugozapadni dio Ilirske Bistrice. Tom prilikom 2. brigada je, pored ostalog, zarobila oko 70 njemačkih teških ranjenika, što je ukazivalo da je u njemačkom borbenom poretku došlo do velikih poremećaja.

NIJEMCI DIŽU BIJELE ZASTA VE
Prvi pregovori

U poslijepodnevnim časovima 6. maja 8. divizija u cijelini prešla je u napad na njemačke položaje u širem rejonu Ilirske Bistrice. Tako odlučnom napadu 8. divizije njemačke snage nisu se mogle oduprijeti i oko 19 časova su na više mjesta istakli bijele zastave i ponudili pregovore. Kontakte za pregovore Nijemci su uspostavili odvojeno na sektoru 2, a odvojeno na sektoru 3. brigade. Inicijative za pregovore potekle su u zauzetom dijelu Ilirske Bistrice. Tako su prvi kontakti sa Nijemcima ostvareni istovremeno na dva mjesta u zoni borbenih dejstava 8. divizije.

Njemački zahtjev za pregovore smo u prvi mah primili sa velikom nevjericom. Bili smo skloni pretpostavci da je po srijedi varka i da žele da dobiju u vremenu kako bi sredili jedinice za nastavak borbe. U takvoj nedoumici komandant 8. divizije je, ipak, odredio za pregovarače načelnika Štaba 8. divizije, majora Simu Mikašinovića i zamjenika komesara divizije, majora Stevu Ilića.

Relativno se dugo vremena izgubilo dok smo se sa Nijemcima dogovorili o nivou pregovarača i mjestu pregovora. Sa njihove strane od početka su određena dva pukovnika za pregovarače. Zato su oni veoma uporno tražili oficire svoga čina i sa naše strane. Mi smo, pak, nudili za pregovarače dva majora i tražili da se pregovori vode lično sa komandantom Korpusa, generalom Kiblerom. Poslije dužeg natezanja ostalo se pri tome da sa njemačke strane pregovarači budu dva pukovnika, a sa naše dva majora.

Za mjesto pregovora odabrali smo kuću u Ilirskoj Bistrici, koja se nalazila između naših i njihovih položaja - na odsjeku napada 2. brigade. Sudeći po prilazu i rasporedu prostorija, zgrada je, nekad, morala služiti kao krčma ili nešto slično.

Takođe, bilo je sa Nijemcima utanačeno da zgradu za vrijeme pregovora čuva 8 njemačkih i 8 naših vojnika. Naše stražare smo naoružali i uputili tako da u slučaju incidenta svaki likvidira njemačkog vojnika na svojoj desnoj strani. Sličan zadatak imali su i naši pregovarači, ali oni nisu imali nikakve šanse da ga ispune, jer su njemački pukovnici doveli sa sobom dva mlada oficira - do zuba naoružana - koji su za sve vrijeme pregovora stajali njima iza leđa. Oni su sigurno bili njihovo lično obezbjeđenje, ali je mogućno da su, istovremeno, bili i gestapovska kontrola.

Pregovarači su održali dva sastanka. Prvi sastanak počeo je u 21 čas 6. maja. U zgradu su prvi došli naši pregovarači. Minut dva kasnije, stigli su i Nijemci. Pozdravili smo se vojnički. Mi sa stisnutom pesnicom, a oni,

 uobičajenim, hitlerovskim pozdravom! Seli smo za sto. Oni s jedne a mi

sa druge, dok je u pročelju sedeo jedan njemački oficir koji je znao naš jezik, a koji je, kasnije, rekao da je, nekad, bio profesor u Zagrebu. Gledali smo naše protivnike, sada pregovarače, pravo u oči. Do sada smo se gledali samo preko nišana. Kakva razlika?! Pred nama su se nalazila dva pukovnika u poodmaklim godinama i gojazna. Jedan od njih je bio proćelav.

Činili su nam se užasno stari. Za nas mladiće (jer su svi partizani i njihove staiješine bili veoma mladi ljudi), njemački pukovnici su, zaista, izgledali staro i oronulo. Prešli smo odmah na razgovore. Prvo su Nijemci izložili svoj prijedlog. Tražili su da nesmetano prođu za Austriju, s tim što će se oni obavezati da neće praviti nikakve štete narodu duž komunikacija kojim budu prolazili. Mi smo odmah odgovorili da nema ni govora o tome, i da su oni potpuno okruženi, te da nemaju nikakvih izgleda da se probiju iz okruženja. Zahtjevali smo da se bezuslovno predaju, garantujući im status ratnih zarobljenika prema Ženevskoj konvenciji. Međutim, Nijemci o tome nisu u početku htjeli ni da čuju.

Ponovili smo im bezizlaznost situacije i pokazali ratnu kartu koju smo toga dana zaplijenili od jednog njemačkog oficira, a iz koje se jasno vidjelo da njegova jedinica ima municije samo za tri dana borbe a hrane samo za četiri dana. Naglasili smo da sa takvim rezervama nemaju šanse ni za nastavak borbe, a kamoli za proboj iz okruženja.

TRAŽIMO BEZUSLOVNU KAPITULACIJU

Poslije toga njemački pukovnici popustili su i predložili da nam predaju sve tenkove, oklopna kola i tešku artiljeriju, a da sa ostalim naoružanjem i opremom nesmetano prođu za Austriju. Ni to nije moglo predstavljati nikakvu osnovu za razgovore, jer smo mi insistirali na kapitulaciji.

Kad su se u to uvjerili njemački pukovnici izjavili su da su oni iscrpili svoja ovlašćena i zatražili prekid razgovora, kako bi mogli referisati komandantu njemačkog korpusa generalu Kibleru. Prijedlog smo prihvatili, ali ne i vrijeme za nastavak pregovora. Nama se žurilo kako bismo u slučaju neuspjeha pregovora mogli nastaviti napad noću, kad su za borbu u naseljenom mjestu najpovoljniji uslovi.

Prekid pregovora je i nama dobro došao da bismo o svemu detaljno obavjestili naše staiješine, u prvom redu, potpukovnika Jocu Tarabića, komandanta 8. divizije.

Ovdje je potrebno iznijeti još jedan detalj. Telefonska linija bila je povučena do prvog rova prema njemačkim položajima u Ilirskoj Bistrici, možda, desetak metara od kuće u kojoj su vođeni pregovori. U toku pauze između prvog i drugog susreta i pregovora sa Nijemcima, oficir za vezu 2. brigade obavijestio nas je da je njegovom linijom (znači linijom veze) komandant 4. armije general-lajtnant Petar Drapšin naredio da u toku noći, kako god znamo, odvojimo njemačke generale i štabove divizija od vojske, kako bismo obezglavili njemačke jedinice. U tom trenutku izgledalo nam je teže sprovesti to naređenje nego voditi pregovore. Nikako nismo mogli stvoriti plan kako odvojiti njemačke staiješine od vojske. U nastavku pregovora u tome će nam, nehotice, pomoći protivnička strana, zahtjevajući da pregovore potpiše neka naša viša komanda. Ovo naglašavamo zbog toga što se tvrdi da komandant 4. armije, general Drapšin nije imao veze sa Štabom 4. korpusa i 8. divizijom noću 6/7. maja. To je sigurno 4J7

tačno, ali je nesumljivo i to da je general Drapšin obezbjedio da njegovo naređenje na neki način, vjerovatno, kombinovanim sredstvima veze stigne do pregovarača.

Prema dogovoru sa Nijemcima, ponovno smo se našli u 23 časa na istom mjestu u pregovaračkoj sobi. Naša pregovaračka strana bila je ojačana, jer su se sada pridružili i komandant divizije potpukovnik Joco Tarabić i obavještajni oficir kapetan Nikolić. Bili smo tačni kao i prvi put, ali su Nijemci, ovoga puta, kasnili 15 minuta. Nastavak pregovora bio je mnogo kraći nego prvi put. Nijemci su došli sa prijedlogom da nam predaju svu opremu i cjelokupno naoružanje, izuzev ličnog naoružanja, tj. pušaka, šmajsera i pištolja. Tražili su da sa ličnim naoružanjem nastave put prema Austriji. Odbili smo i taj zahtjev i rekli da imamo utisak da oni hoće da dobiju u vremenu, i da se noću srede za nastavak borbe. Još jednom odlučno smo ukazali na bezizlaznost situacije u kojoj se nalaze, te smo dodali da ćemo, u slučaju nastavka neprijateljstava, za svakog poginulog partizana smatrati da su odgovorne njihove starješine i da ćemo biti prisiljeni da streljamo isti broj njihovih oficira. Izjavili smo da ćemo u tome slučaju najprije strijeljati komandanta korpusa, a potom redom, komandante divizija i oficire naniže. Ova prijetnja veoma se dojmila njemačkih pukovnika. Oni su se zagledali, a potom je jedan od njih pokušao da na nas emotivno djeluje. Rekao je da mu ponos i vojnička čast ne dozvoljavaju da razoružan dođe kući. Gledao nas je uplašeno i upitao: »Gospodo, možete li vi zamisliti da se vratite kući razoružani? Šta bi rekli vaša žena i djeca?«

Bio je to vrhunac hipokrizije i izigravanja viteštva a mi smo ocjenili da je trenutak da se i verbalno osvetimo za sve muke, krv i žrtve koje su njemački osvajači nanijeli našem golorukom stanovništvu širom Jugoslavije.

Najprije smo ponosno odgovorili da tako nešto ne možemo zamisliti, jer se to nama, partizanima, nikada ne može dogoditi. Pitali smo ih - dali znaju njihove žene i djeca da su oni u Jugoslaviji pljačkali i palili sela; mučili i ubijali, upravo nezaštićene žene i djecu!? Rekli smo im - a gdje su vam tada bili viteštvo i vojnička čast?!

Oni su negirali da su to počinile njihove jedinice. Pošto su se nešto dogovorili, pukovnici su konačno izjavili da prihvataju razoružanje i da za to imaju odobrenje generala Kiblera, komandanta 97. korpusa. Postavili su izvjesne uslove, među kojima, bilježimo najznačajnije. Zahtijevali su da im se, odmah, poslije razoružanja omogući odlazak u Austriju. Tražili su da, odmah, preuzmemo brigu o ranjenicima - što smo prihvatili. Zahtijevali su, takođe, da viši oficiri zadrže pištolje kako bi lakše mogli održavati red i disciplinu, što smo takođe prihvatili. Potom su izrazili želju da dokumenat o primopredaji potpiše neki naš viši štab. Poslije kraće konsultacije, prihvatili smo i taj zahtjev, dodajući da bi najbolje bilo da u delegaciji sa njihove strane bude komandant korpusa, general Kibler, i komandanti divizija. Samoinicijativno smo dodali da general Petar Drapšin želi da se sretne sa generalom Kiblerom. Očekivali smo da ćemo na taj način, makar i privremeno, odvojiti najviše njemačke komandante od jedinica i tako izvršiti naređenje generala Drapšina.

Dogovoreno je da neprijateljstva prestanu u 01 čas 7. maja, a da predaja jedinica počne u osam časova istog dana. U zoni borbenih dejstava 8. divizije taj dogovor je u celini poštovan. Obje strane odredile su oficire za

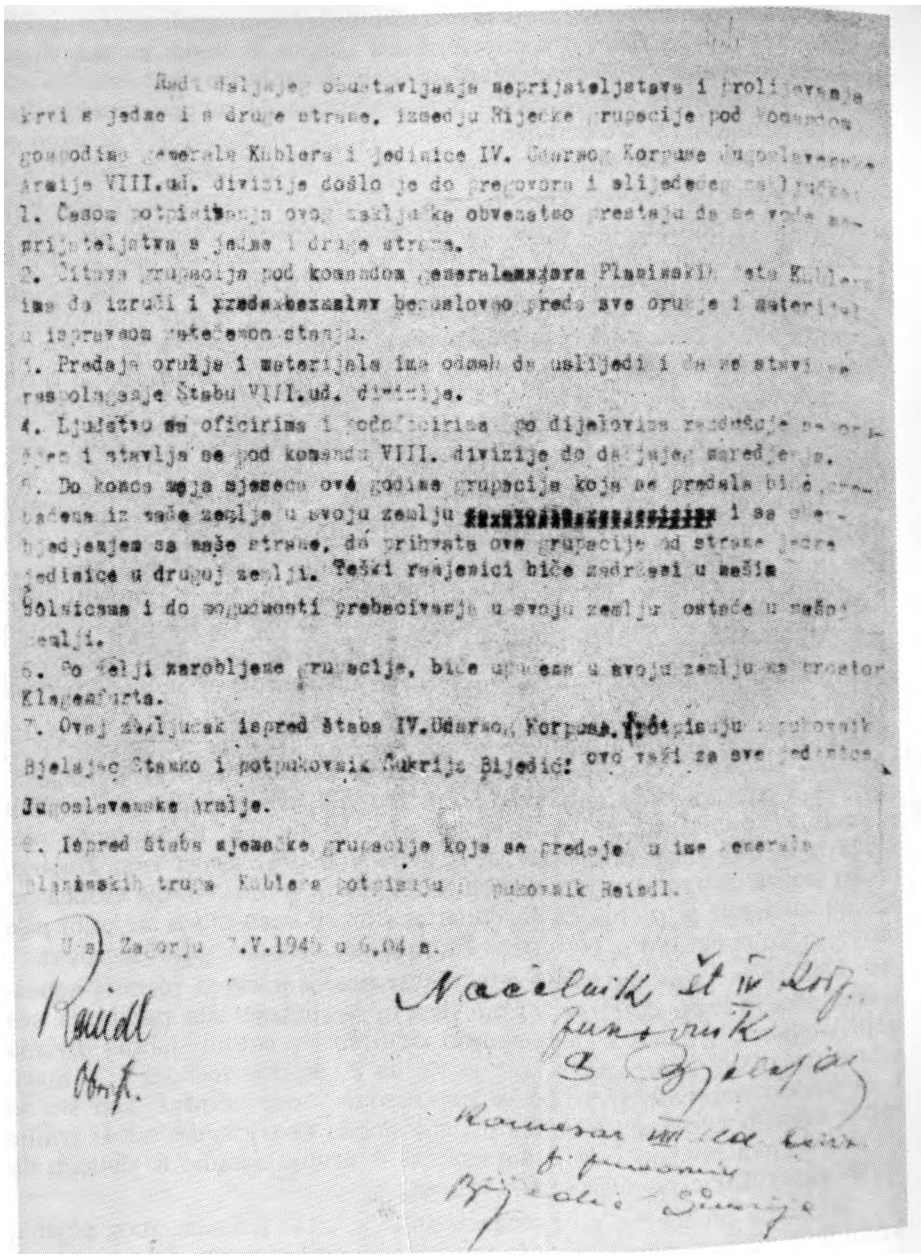

zlfer o *kapitulaciji njemačkog 97. korpusa*

Kad smo završili razgovore, njemački pukovnici ustali su i vojnički nas pozdravili. Međutim, dva mlađa oficira koji su ih čuvali, nezadovoljni ishodom razgovora, demonstrativno su otišli. Jedan od njih je, prethodno, podigao šmajser uvis prema nama i rekao »Auf wiederzehen«, čime je htio reći da ćemo se još sresti, ali preko nišana.

Nijemci su tada otišli na svoju stranu, a mi na svoju.

Sa kapetanom Nikolićem, obavještajnim oficirom Divizije, i njegovim pomoćnikom poručnikom Hasanom Alendarom dogovorili smo način prihvata i sprovođenja njemačke delegacije koja će u Štabu 4. korpusa potpisati akt o razoružanju.

KAPITULACIJA NJEMAČKOG 97. KORPUSA

U zoru 7. maja na naše položaje, a na mjestu gdje smo vodili pregovore, stigla su dva njemačka otvorena automobila, koje su štitili motociklisti i jedan kamion put njemačih vojnika. U automobilima su sjedeli njemački oficiri u novim uniformama. Jednog od njih sam prepoznao, jer je te noći s nama pregovarao. Kasnije će se ustanoviti da je to bio pukovnik Rajndl. Njemačke vojnike istovarili smo sa kamiona i zamijenili vodom partizana, koji će obezbjeđivati njemačku delegaciju na putu za Štab 4. korpusa. Pregovarači su omaškom najprije dovedeni u Štab 8. divizije, a potom ih je komandant divizije uputio u mjesto koje je Štab 4. korpusa odredio za potpisivanje akta predaje. Kao što je poznato, pregovore su u ime 4. korpusa pismeno formulisali i potpisali pukovnik Stanko Bjelajac, načelnik Štaba korpusa i potpukovnik Sukrija Bijedić, politički komesar 8. divizije. Potpisani tekst sadržavao je, manje-više, sve glavne stvari koje su u ranijim kontaktima utanačili pregovarači 8. divizije. Kapitulacija njemačkog 97. korpusa potpisana je 7. maja u 06.04 časova u s. Zagorje, (kako stoji u dokumentu predaje) iako u TTrnovu, u ulici Matije Gupca br. 95, na kući gdje je potpisana kapitulacija stoji spomen-ploča na kojoj piše da je tu 7. maja 1945. potpisana kapitulacija njemačkog 97. korpusa.

Dok se sve gore navedeno odvijalo na pregovaračkom planu i neposredno poslije toga, dotle su u zoni dejstva 8. divizije bila prekinuta sva neprijateljstva. I danas izgleda sporno da li su svi okolni štabovi divizija i brigada znali za pregovore koje je vodila 8. divizija te noći 6/7. maja, i za prekid neprijateljstva. To se neposredno može utvrditi, kao što se može utvrditi i to kada je svaka divizija dobila obavještenje od 4. armije da se Nijemci predaju i da je komandant 4. armije odredio 8. diviziju da izvrši razoružanje njemačkog 97. korpusa.

Ne treba prenebregnuti i mogućnost da su neke jedinice, zbog plijena, krenule u akciju i pored toga što su znale za prekid vatre. Zato je na nekim odsjecima fronta došlo do oživljavanja borbe u jutarnjim časovima 7. maja. Najžešća vatra dolazila je iz zone borbenih dejstava 13. divizije. Puškaranje se čulo i na odsjeku 10. hercegovačke brigade.

U nekoliko navrata tog prijepodneva, artiljerija neke naše divizije tukla je po njemačkim jedinicama koje su se spremale za predaju u centru Ilirske Bistrice, što je unosilu veliku nervozu među Nijemce. Pribojavali smo da će se, svakog časa, nastaviti borba ili incidenti i u zoni 8. divizije.

440 Da bi to preduhitrili preko naših i njemačkih oficira za vezu, Štab 8.

divizije bio je u stalnom kontaktu sa njemačkim komandama i, na taj način, uspio da smiri situaciju i održi dogovoreni režim.

U međuvremenu Štab 8. divizije obišao je polje kod Ilirske Bistrice i na brzinu isplanirao primopredaju njemačkih jedinica. Određena je polazna linija sa koje posebno, četa za četom, pristupati razoružanju. Bilo je određeno mjesto za svaki dio naoružanja i opreme. Pošto nikada nismo razoružavali tako veliku jedinicu, vrlo brzo se pokazalo da smo u nekim stvarima bili naivni, jer je poslije nekoliko sati bilo isuviše velikih gomila naoružanja. Naročito je bila velika gomila pušaka, tako da nam se naoružanje počelo mešati. Međutim, brzo smo i to korigirali.

Primopredaja je počela tačno u 8 časova 7. maja. Bili smo iznenađeni vojničkim držanjem i disciplinom njemačkih vojnika i oficira. Na liniju za razoružanje čete su dolazile jedna za drugom i pod komandom svojih starješina.

Tom prilikom 8. divizija razoružala je 16.000 njemačkih vojnika i oficira i zaplijenila cjelokupno naoružanje i opremu njemačkog 97. korpusa. Svi zarobljenici su, kasnije upućeni u zarobljeničke logore i podjelili sudbinu ostalih njemačkih zarobljenika u Jugoslaviji.

U cjelini gledano, razoružavanje njemačkog 97. korpusa proteklo je veoma uredno, ali ga 8. divizija nije dokrajčila, zbog toga što je 4. armija naredila 19. diviziji da preuzme zarobljenike, a 8. divizija je dobila novi zadatak. Naređeno joj je da usiljenim maršom krene na sjever prema Postojni i Ljubljani.

Izvršavajući taj zadatak, Štab i glavnina 8. divizije prispjeli su u Postojnu - gdje ih je zatekla kapitulacija Njemačke. Rat je, konačno, završen, te se izmjenio zadatak i pravac kretanja 8. divizije.

Od Sarajeva do Trsta i austrijske granice"

General-pukovnik Bjelogrlić Milan[2]'

Na Naučnom skupu bilo je dosta govora o značaju marševskih i manevarskih sposobnosti naših divizija u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

Komandant 29. hercegovačke divizije, general-major Vlado šegrt

To veliko ratno iskustvo iz predmetnih operacija zaslužuje posebnu pažnju u daljem razvoju i izgradnji naših oružanih snaga. Vjerujem da će predstojeća vojna parada i tehnički zbor koji slijede pokazati dijelom dokle se tu stiglo.

Na primjeru jedne divizije 2. korpusa a kasnije 4. armije rekao bih kako je taj problem rješavan u teškim ratnim uslovima. Navodim primjer jedne divizije, a takvih je bilo više, naročito u sastavu 4. armije. Drug Polak je govorio o borbama 29. hercegovačke divizije u » Sloveniji, a ja ću govoriti o tome kako je tamo stigla i kako je bila angažovana.

U završnim operacijama 1945. godine 29. udarna divizija je upotrebljena na interesantan način i za dalji razvoj naše ratne veštine naročito u oblasti organizovanja i izvođenja brzog marša na velika odstojanja i borbene upotrebe Divizije iz pokreta i na odvojenom napadnom pravcu.

Poslije vrlo uspješno izvršenih zadataka u mostarskoj i sarajevskoj operaciji i sa bogatim ranijim ratnim iskustvom, 29. divizija je 12. aprila 1945. godine sa prostora Konjic - Hadžići - Kiseljak krenula ka sjeverozapadnom vojištu našeg ratišta. Njena tadašnja organizacija bila je savremena. U svom sastavu imala je:[3)]

Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
[2]> Kapetan, slušalac oficirske škole.
[3]> Bez 12. brigade koja se vratila u Hercegovinu.

I

- Komandu divizije;
- četiri brigade - 10, 11, 13. i 14. sa 17 bataljona;
- Artiljerijsku brigadu sa 3 artiljerijska diviziona (had 105 mm, tad 75 mm, mptad i baterija PVO);
- zaštitni bataljon;
- inžinjerijski bataljon;
- izviđačku četu;
- četu za vezu;
- sanitetski bataljon;
- auto-čctu i druge potrebne dijelove rodova i službi.

Njeno naoružanje bilo je savremeno - gotovo u cjelini njemačko, a municije svih vrsta bilo je dovoljno, naročito poslije velikog ratnog plijena u dvije prethodne operacije, posebno iz borbi za Nevesinje u mostarskoj i na prostoru Blažuj - Kiseljak u sarajevskoj operaciji. Veliko borbeno iskustvo staiješina i boraca proizlazilo je iz gotovo neprekidnih borbi koje je Divizija vodila od svog formiranja 1943. godine, dejstvujući najviše na vrlo značajnom neretvljanskom operacijskom području i istoimenom komunikacijskom pravcu.

Tako organizovana i opremljena, 29. divizija je od 12. aprila do 11. maja maršem i pod borbom prešla oko 750 km, od Kiseljaka i Konjica do Jesenica i Ljubelja, odnosno do Općina kod Trsta i etničkih granica Jugoslavije.

Dužina same marš-rute od Kiseljaka do Pivke, koja je bila marševski cilj Divizije, iznosi 610 km, a savladana je za 19 dana. Prosječna dnevna brzina kretanja bila je 32 km.[4)] Na toj marš-ruti Divizija je imala dva borbena zadatka, jedan u dolini r. Une i jedan kod Prezida. Na brzinu kretanja marševskog poretka Divizije, povoljno su uticali: visok borbeni moral boraca i staiješina i velika spremnost i raspoloženje naroda i organa narodne vlasti da pomogne vojsci, kretanje oslobođenom i poluoslobođenom teritorijom, a ponegdje se marš kombinovao sa prevoženjem manjih dijelova na kraća odstojanja željeznicom ili motornim vozilima što je korišćeno i kao odmor za jedinice. Međutim, glavnina Divizije kretala se pješke. Povoljno je bilo i to što Diviziju na cijeloj maršruti nije uznemiravala neprijateljeva avijacija.

Poslije 10 dana marša, 29. diviziji je 21. aprila u rejonu Bihaća naređeno da što prije izbije na prostor Prezida, na desno krilo operativnog poretka 4. armije. Osnovna marš-ruta vodila je pravcem: Bihać - Ličko Petrovo Selo - Plaški - Ogulin - Vrbovsko - Brod na Kupi - Prezid. Prednji njeni dijelovi maršem i prevoženjem stigli su u Prezid već 26. aprila (13. brigada), gdje je počela smjena 9. brigade 20. divizije koja je u prvom ešelonu Armije od prije 3 dana prodirala preko Prezida i Mašuna ka Trstu. Čvorište Čabar - Prezid na sjeverozapadnim padinama Snežnika bilo je obostrano vrlo značajno: za neprijatelja jer se nalazio u pozadini gotovo okruženog 97. korpusa a za nas jer se tu otvarao put jačim snagama 4. armije za prodor ka glavnom objektu operacije - Trstu. Već 27. aprila Divizija je iz pokreta stupila u borbu. Napadom je razbila pokušaj neprijatelja da presjecanjem komunikacija kod Čabra i Prezida ugrozi već poodmakli obuhvatno-obilazni manevar 4. armije.

Prikupljanjem na širem prostoru Pivke posljednjeg dana aprila 20. divizija je završila najduži marš koji je, u rekordno kratkom vremenu za to doba, veoma uspješno izvela. Najznačajnije iskustvo ovog dugog marša je,

4> Monografija 29. udarne divizije, str. 538 izdanje VIZ, Beograd 1979.

Artiljerijska brigada 29. hercegovačke divizije na maršu kroz Gorski kotar

što je Divizija nakon 19 dana neprekidnog kretanja dovedena na marševski cilj, sposobna da odmah stupi u borbu. Ova marš-ruta ostaje nezaboravna za sve borce 20. divizije i za njihove potomke, ali ne samo po izvanrednim marševskim i borbenim naporima, nego mnogo više po susretima sa narodom i jedinicama zapadne Bosne, Hrvatske i, posebno, Slovenije, gdje je Divizija vodila petnaestodnevne borbe zajedno sa slovenačkim i hrvatskim jedinicama.

Već 1. maja do 3 sata 29. divizija je u naletu oslobodila Postojnu i potpuno uništila tamošnji garnizon - 475 poginulih, 540 zarobljenih i 310 ranjenih neprijateljevih vojnika, uz veliki ratni plijen. Tada se 4. armija definitivno dohvatila Ljubljanskih vrata.

Prateći razvoj situacije, Štab 4. armije je ovdje korigovao raniji zadatak Divizije. Umjesto ka Trstu, sada je glavnina 29. divizije orijentisana na sjever, samostalnim pravcem ka Ljubljani, a njena 10. brigada upotrebljena je sa ostalim snagama 4. armije i 9. korpusa za Trst, odnosno za Općine - predgrađe Trsta gdje se branio garnizon od oko 3.500 vojnika. Poslije oslobođenja Trsta 10. brigada hitno je prebačena u rejon Ilirske Bistrice, radi učešća u likvidaciji okruženog nemačkog 97. korpusa zajedno sa ostalim snagama 4. armije.

Prodirući ka Ljubljani vođene su žestoke borbe za Rakek, Cerknicu i naročito za Gornji Logatec, gdje su bili posljednji neprijateljevi istureni položaji za odbranu prilaza Ljubljani. Petog maja uveče oslobođena je Vrhnika. Tu je 20. divizija dobila zadatak da zajedno sa 7. slovenačkim korpusem oslobodi Ljubljanu. Borbe na spoljnoj odbrani Ljubljane vođene su od 6. do 8. maja a 9. maja u 3 sata naše jedinice ušle su u Ljubljanu, pa se dan njenog oslobođenja poklapa sa Danom pobjede u drugom svjetskom ratu.

Nastavljajući prodor preko Kranja 29. divizija je izbila na greben Ka-
444 ravanki i sjeverozapadne granice zemlje. Tek koncem 11. maja prestale

su borbe pred frontom 20. divizije, a 14. brigada je toga dana poslije osmočasovnih žestokih borbi za Tržić, do 20 sati izbila na Ljubelj i uspostavila neposredni kontakt sa Motorizovanim odredom 4. armije i saveznič-kim trupama u Austriji.

Time je tridesetodnevni marš i borbeni prodor 29. divizije na dubinu od preko 750 km bio završen. U borbama kroz Sloveniju Divizija je imala preko 700 boraca i starešina izbačenih iz stroja, među kojima i komandant 14. brigade, narodni heroj Radovan Šakotić poginuo od savezničke avijacije. Neprijatelju su, također, nanešeni teški gubici: oko 3.000 poginulih, 5.709 zarobljenih. Zaplenjeno je 5 tenkova, 223 artiljerijska oruđa, 155 minobacača, 77 mitraljeza, 628 puškomitraljeza itd. U borbama kroz Sloveniju Divizija je zajedno sa slovenačkim partizanima i narodom oslobodila Postojnu, Cerknicu, Logatec, Vrhniku, Školju Loku, Domžale, Kranj, Tržić i Radovljicu. Zajedno sa ostalim jedinicama 4. armije i sa slovenačkim jedinicama učestvovala je u oslobođenju Ljubljane, Ilirske Bistrice, Jesenica i Trsta (10. brigada).

Plakat u oslobođenoj Ljubljani 9. maja 1945.

Tako je 29. hercegovačka divizija stigla za nepun mjesec dana od Sarajeva do Trsta i austrijske granice. Nezaboravni su dani ratnog drugarstva njenih boraca sa borcima ostalih jedinica 4. armije, 4. hrvatskog i 7. i 9. slovenačkog korpusa. Duboko su urezana sjećanja na susret sa narodom Bosne, Hrvatske i, posebno, Slovenije, gdje je Divizija vodila teške borbe. Osjećanje svih boraca Divizije izrazio je jedan naš drug na velikom narodnom zboru u oslobođenoj Ljubljani ovim riječima: »Nije nam žao da umremo za slobodu, među braćom Slovencima«. Predsjednik prve vlade federalne Slovenije, Boris Kidrič, između ostalog je rekao: »Želeo bih da naglasim da je dolazak 29. udarne divizije u Ljubljanu najbolji dokaz pravog bratstva među jugoslovenskim narodima, bratstva koje se učvrstilo u zajedničkoj borbi i koje će se manifestovati u osnovi naše domovine Jugoslavije«.

Mislim da je primjer usiljenog i višednevnog maršovanja i dovođenja snažne divizije na marševski cilj, sposobne da poslije pređenih 610 km, odmah iz pokreta stupi u borbu, vrlo poučan i za dalja istraživanja radi usavršavanja naše ratne veštine, naročito u oblasti kretanja i vođenja jedinica na maršu i u dinamičnim borbenim dejstvima.

Borbena dejstva 15. divizije u pozadini neprijatelja u toku završnih operacija"

General-potpukovnik Tornine Milan

Početkom 1945. godine 15. divizija dejstvovala je u sastavu 7. korpusa, čija je operativna teritorija obuhvatala jugoistočni deo Slovenije - područje Dolenjske, Suhe krajine i planine Goijanci. U to vreme 15. diviziju sačinjavaju 4. brigada »Matija Gubec«, 5. brigada »Ivan Cankar«, 12. i 15. brigada, Dolenjski partizanski odred, Austrijski partizanski bataljon, te prištapske i pozadinske jedinice: jurišna četa, inžinjerijsko-tehnički bataljon i pokretna bolnica sa hirurškom ekipom. Brojno stanje Divizije iznosilo je nešto manje od 2.500 boraca.

Borbena dejstva 15. divizije u toku završnih operacija karakterišu dva relativno različita vida dejstva, koja se mogu podeliti u dve etape: prva etapa vremenski se podudara sa etapom dejstva jedinica JA u centralnom delu zemlje i pripremama za proboj Sremskog fronta, a to je vreme od kraja januara do sredine aprila 1945. godine. U tom periodu neprijatelj, uočavajući svoj beznadežan položaj i očekujući skori kraj rata i svoj poraz, pokušao je svim snagama i sredstvima da osigura dublju pozadinu, a posebno obezbedi osnovne pravce dotura ka frontu, odnosno, pravce povlačenja.

Na području jugoistočnog dela Slovenije grupisao je znatne snage, pre svega, elitne policijske, koje su bile podpomognute glavninom kvislinških formacija slovenačkih domobrana i Ruske oslobodilačke armije - puk »Varijagov«, pri čemu je raspolagao sa oko 4000-5000 vojnika, podržavanih artiljerijom i tenkovima. Cilj dejstva tih snaga bio je da suzi manevarski prostor jedinica 7. korpusa i da ih odbaci od osnovnih komunikacijskih pravaca: Zagreb - Zidani Most - Ljubljana, Zagreb - Novo Mesto - Ljubljana i Delnice - Kočevje - Ljubljana, nabaci na teže prohodno, slabo komunikativno i pošumljeno zemljište Kočevskog Roga i planine Gorjanci i nanese velike gubitke, te na taj način obezbedi nesmetano povlačenje duž osnovnih pravaca, odnosno stvori uslove za manevar operativnim rezervama ka jadranskoj obali i obratno.

Takva zamisao angažovanja neprijateljevih snaga na ovom prostoru išla je na ruku i slovenačkoj i jugoslovenskoj reakciji u njihovim nastojanjima da iz očekivanog poraza Nemačke izvuku bar neki politički poen kod saveznika. Slovenačka reakcija je nastojala nanošenjem velikih gubitaka slovenačkim partizanima i zadržavanjem glavnine JA, upornom odbranom na prilazima Slovenije, stvoriti političku platformu za obrazovanje nekakve države Slovenije pod okriljem zapadnih saveznika, a svoje učešće

*> Prilog raspravi o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine.

U oslobođenoj Ljubljani 9. maja 1945.

na strani fašizma da opravda antikomunističkom borbom, što je, uoči samog kraha, pokušala i učiniti. Slične tendencije imala je i udružena četnička reakcija, koja bi upornim držanjem najvećeg dela Slovenije stvorila svojevrsni »placdarm« za »antikomunističku« intervenciju zapadnih saveznika prema snagama JA, i za »oslobođenje« Jugoslavije i uspostavljanje monarhije.

Neprijatelj u nameri da uspostavi čvrstu odbrambenu liniju na levoj obali r. Krke, osloncem na utvrđena naselja, a posebno na Novo Mesto, krajem januara 1945. godine počinje šira ofanzivna dejstva prema jedinicama 15. divizije u Suhoj krajini. Ta dejstva trajala su sve do kraja februara 1945. godine, pri čemu se karakterišu aktivnim dejstvima jedinica 15. divizije.

Mada je neprijatelj, zbog svoje upornosti i vatrene nadmoći, uspevao mestimično potisnuti pojedine manje jedinice, odnosno potisnuti glavninu partizanskih snaga na desnu obalu r. Krke, on je u protivnapadima partizanskih boraca trpeo osetne gubitke i poraze, pri čemu je posebno značajan poraz koji je nanela 9. brigada 18. divizije, 4. domobranskom bataljonu u Lipju. Mada napad na Stransku Vas kod Žužemberka nije u potpunosti uspeo, ofanzivna dejstva snaga 7. korpusa prisilila su neprijatelja na odbranu utvrđenih naselja i rejona, i lišila ga manevarske i ofanzivne sposobnosti. Krajem februara i prvih dana marta 15. divizija preduzima marš-manevar iz Suhe krajine ka reci Savi radi podrške prebacivanja partizanskih jedinica iz Štajerske preko Save. Mada do prebacivanja nije došlo, pojava veoma jakih partizanskih jedinica, uz komunikacije u dolini Save, izazvala je izvesnu pometnju, i neprijatelj je bio prinuđen na prebacivanje znatnog dela snaga iz Suhe krajine. Te snage vodile su relativno bezuspešna napadna dejstva, a da su pri tome trpele znatne gubitke. Istovremeno, preostale naše snage u Suhoj krajini su dobile malo predaha. 447

Polovinom marta glavnina 15. divizije odlazi na seveme padine planine Gorjanci, gde odbrambenim dejstvima i manjim aktivnim dejstvima, uspešno brani slobodnu teritoriju Bele krajine i blokira snage neprijatelja u Novom Mestu.

Dejstva 15. divizije, kao i ostalih jedinica 7. korpusa u prvoj etapi, karakterišu se, u suštini, odbranom slobodne teritorije Suhe krajine, Kočevskog Roga i planine Gorjanci, a time i posredno slobodne teritorije Bele krajine, gde su se nalazile centralne slovenačke političke, vojne i vojnoprivredne ustanove. Istovremeno, te jedinice, izuzetnom manevarskom sposobnošću, ofanzivnim borbenim moralom boraca i umešnim komandovanjem starešinskog kadra, vezivale su znatne neprijateljeve snage i nanosile im osetne gubitke. Posebno treba istaći doprinos tih snaga u slabljenju borbene moći i raskrinkavanju izdajničke uloge slovenačkog domobranstva, čija je glavnina snaga bila i angažovana u tim borbama. Uporno držanje operativne prostorije, dejstvo po komunikacijama i utvrđenim naseljima, sprečilo je manevar neprijateljevih snaga ka nastupajućim jedinicama 4. armije.

Druga etapa angažovanja 15. divizije u završnim operacijama obuhvata dejstva u vremenu od 20. aprila do oslobođenja Ljubljane, 9. maja 1945. godine, i podudara se sa dejstvima 4. armije u riječko-tršćanskoj operaciji. Silovit i pobedonosan prodor jedinica 4. armije zaustavljen je krajnje upornom odbranom neprijatelja na prilazima Rijeci. Neprijatelj je uočio osetljivost desnog boka 4. armije i grupisao je sve raspoložive snage četničke Dinarske divizije, Srpskog dobrovoljačkog korpusa i delova nemačke 188. divizije na području Kočevske reke i Kočevja, radi zatvaranja pravca iz doline Kupe ka Kočevju i Prezidu, odnosno izvođenja aktivnih dejstava u bok snagama 4. armije. Istovremeno, neprijatelj vrši pritisak radi prelaska preko Kupe kod Vinice. U takvoj situaciji Štab 7. korpusa, uviđajući da je dalje držanje Kočevskog Roga i planine Gorjanci bespredmetno, angažuje svoje snage na obezbeđenju ugroženog desnog boka 4. armije. Od Gubčeve, Levstikove i 1. brigade KNOJ-a, te Notranjskog partizanskog odreda, obrazovala je Kočevsku borbenu grupu, koja je u vremenu od 20. do 29. aprila vodila borbe na području sela Štalceiji i Morava, vezujući znatne neprijateljeve snage i sprečavajući im aktivna dejstva ka dolini Kupe, odnosno na pravcu: Delnice - Gerovo - Prezid - Mašun, kuda su nadirale glavne snage 4. armije prema Trstu. Istovremeno, i Cankareva brigada sprečila je prodor neprijatelju preko Kupe kod Vinice i uspostavila borbeni dodir sa 34. divizijom kod Zdihova i Bosiljeva.

OSLOBOĐENJE LJUBLJANE

Oslobođenjem Trsta i izbijanjem jedinica 9. korpusa na Soču, te okruženjem glavnine nemačkog 97. korpusa kod Ilirske Bistrice, neprijatelj je bio prinuđen na povlačenje iz rejona Kočevske reke ka Bloškoj planoti. Komanda 7. korpusa uočila je da su u potpunosti sazreli uslovi za oslobođenje Ljubljane. Na putu prema Ljubljani neprijatelj je držao znatne snage, grupisane u više utvrđenih naselja kao što su Kočevje, Ribnica, Veliko Lašče. Brigade 15. divizije su bile angažovane tim pravcem i 3. maja preduzele opšti napad na utvrđeno Kočevje, koje je bilo posle dvodnevnih ogorčenih borbi i oslobođeno. Pobedonosni pohod su jedinice Divizije pro-

dužile. Na leđima neprijatelja oslobodile su Ribnicu, Veliko Lašče i Grosuplje i 6. maja navečer izbile pred Ljubljanu.

Neprijatelj je organizovao veoma upornu odbranu Ljubljane radi obezbeđenja povlačenja sopstvenih snaga dolinom Save ka Koruškoj, odnosno radi obezbeđenja povlačenja glavnine Grupe armija »E« preko Štajerske. Naročito je bio utvrđen brdoviti predeo na jugoistočnom prilazu Ljubljani, oko sela Orlje. Borbeni zanos boraca 15. divizije, a posebno Gubčeve brigade, i oduševljenje da je četvorogodišnji san slovenačkih partizana, pobedonosni ulazak u Ljubljanu na domaku, pokrenuo je sve borce u nezadrživ juriš, pri čemu su jedinice, zbog žestoke odbrane neprijatelja, pretrpele osetne gubitke, naročito Gubčeva brigada.

U tesnom borbenom sadejstvu sa 29. hercegovačkom divizijom i 18. divizijom, jedinice 15. divizije su 9. maja pobedonosno ušle u Ljubljanu
- burno pozdravljene od stanovništva. Međutim, 15. divizija nije se zadržavala u Ljubljani, već je odmah upućena ka Kamniku i u Savinsku dolinu, gde je učestvovala u razoružanju i zarobljavanju delova Grupe armija »E«.

Borbena dejstva 15. divizije u završnici oslobođenja zemlje karakterisala su se opštim aktivnim dejstvima radi obezbeđenja desnog boka 4. armiji, vezivanja znatnih neprijateljevih snaga i oslobođenja južnog i jugoistočnog dela Slovenije. Poslednje borbe jedinica 15. divizije imaju karakter frontalnih napadnih dejstava, pri čemu je pozadina tog fronta stvorena upornom odbranom slobodne teritorije u ranijim dejstvima i uspešnim prodorom jedinica 4. i 2. armije.

Borbena dejstva 15. divizije u završnim operacijama za oslobođenje naše zemlje od okupatora imaju sve odlike dejstva krupnijih jedinica na privremeno zaposednutoj teritoriji: od odbrane slobodne teritorije, vezivanja neprijateljevih snaga, razvlačenja tih snaga brzim pokretima unutar slobodne teritorije, aktivnim dejstvima po izdvojenim snagama neprijatelja i utvrđenim mestima do obezbeđenja bokova snagama sa fronta, vezivanja i sprečavanja intervencija u bok snagama sa fronta i, napose, do preduzimanja frontalnih napadnih dejstava i prelaska u gonjenje.

Na dejstvima 15. divizije u tom periodu, kao i na dejstvima svih jedinica JA u završnim operacijama, može se sticati dragoceno iskustvo za takva dejstva u eventualnom opštenarodnom odbrambenom ratu naših naroda i narodnosti protiv eventualnog agresora.

Snabdevanje Četvrte armije u ofanzivi u proleće 1945. godine[11]

Pukovnik Nikola Anić

ORGANIZACIJA POZADINE 4. ARMIJE

Uporedo sa reorganizacijom NOVJ preduzete su nove organizacijske mere radi osposobljavanja pozadinskih službi, među njima i intendantske službe, radi izvršavanja zadataka ofanzive za potpuno oslobođenje Jugoslavije. Kada su 1. januara 1945. formirane armije, pri njihovim štabovima osnovane su *komande pozadine.*

Komanda pozadine armije sastojala se iz štaba i odeljenja. Štab Komande pozadine 4. armije osnovan je 2. marta 1945. u Kninu, a činili su ga: komandant pozadine potpukovnik Bogdan Peko, politički komesar Komande pozadine major Stevo Maoduš i načelnik Štaba pukovnik Stjepan Kerečin.

Komanda pozadine sa organima službi vršila je upravno-snabdevačke poslove (planiranje, nabavku, raspored materijalnih potreba, organizaciju rada službe i rukovođenje).

Komanda pozadine 4. armije imala je ova odeljenja:

a) *Organizacijsko odeljenje* koje se bavilo organizacijskim problemima oko planiranja materijalnih potreba, dotura municije, oružja i ostalih sredstava jedinicama, organizacijom evakuacije ranjenika, neupotrebljivog i oštećenog materijala, ratnog plena i ratnih zarobljenika.

b) *Odeljenje za materijalno-tehničko snabdevanje* staralo se za snabdevanje i opremu jedinica i ustanova svim opštim tehničkim materijalima i priborom, motornim vozilima, spravama i instalacijama, i vodilo nadzor nad pravilnom raspodelom, upotrebom i korišćenjem tehničkog materijala.

c) *Saobraćajno odeljenje* regulisalo je sav saobraćaj, nabavljalo i brinulo se za opravku motornih vozila. U njegovom sastavu bili su tehnička četa i odsek za komunikacije, koji se brinuo za opravku i održavanje komunikacija svih vrsta.

d) *Finansijsko odeljenje* bilo je opšti fmansijski organ armije, dok se *Sanitetsko odeljenje* staralo o sanitetskom zbrinjavanju ranjenika i bolesnika, a *Veterinarsko* brinulo se o stoci.

e) *Intendantsko odeljenje* ili Intendatura starala se za snabdevanje jedinica ljudskom i stočnom hranom, odećom i obućom. Intendantura je imala odeljenje za ishranu i odeljenje za odeću i obuću sa oko 40 ljudi.

i) Prilog diskusiji o »Završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije«.

Na čelu se nalazio intendant 4. armije, kao načelnik Intendantskog odeljenja major Dušan Kotoraš.

Odeljenje za ishranu imalo je pet odseka sa 18 ljudi, i to odsek za žitarice i hleb, za varivo i voće, za meso i masnoće, za stočnu hranu i odsek za kolonijal i piće.

Odeljenje odeće i obuće imalo je odsek organizacije i kontrole i odsek za snabdevanje, ukupno 11 ljudi.

U sastavu Intendantskog odeljenja postojao je Finansijski odsek koji je isključivo finansirao intendantske nabavke.

Od intendantskih jedinica i ustanova u okviru pozadine 4. armije, formirani su: intendantsko skladište koje je imalo magacine hrane, odeće i garnizonskih potreba, pekarsku jedinicu, marveni depo, radionice (obućarska, krojačka, kolarsko-kovačka i stolarska) i perioničku jedinicu.

Za neposredno izvršavanje poslova oko snabdevanja (skladištenja, čuvanja i transportovanja materijalnih sredstava do jedinica, opravke i održavanja opreme, remont i drugo), Komanda pozadine 4. armije imala je *izvršno-snabdevačke* organe: armijska skladišta - glavno i pomoćno sa potrebnim odeljenjima, intendantske, sanitetske i veterinarske jedinice i ustanove, radni bataljon, bataljon za sakupljanje trofeja, sabirne centre za ratne zarobljenike, saobraćajne jedinice i ustanove (jedan auto-bataljon, jedan do dva vozarska bataljona, vod auto-cistemi i druge jedinice).

U toku borbi na odvojenim pravcima mogli su se po potrebi formirati pozadinski odeljci (jedan do dva) od ljudstva i materijalnih sredstava armijskog intendantskog skladišta i jedinica.

U divizijama je bio zamenik komandanta za pozadinu, a postojala je intendantura divizije (na čelu s intendantom) koja je imala odsek ishrane odsek odeće i obuće i sekciju garnizonskih potreba.

U brigadi je pozadinskom službom rukovodio pomoćnik komandanta za pozadinu, a postojao je i referent intendantske službe - intendant brigade s potrebnim osobljem za rad.

RASPORED POZADINSKIH USTANOVA 4. ARMIJE PRED POČETAK OFANZIVE I NJIHOVO DELOVANJE U LIČKO-PRIMORSKOJ OPERACIJI

a) Početni raspored armijskih pozadinskih ustanova i organizacija snabdevanja u prvoj etapi ličko-primorske operacije (20. mart-2. april 1945)

Prva etapa ličko-primorske operacije obuhvata borbe za oslobođenje istočne Like sa Bihaćem i traje od 20. do 28. marta 1945. protiv nemačke 373. legionarske i 104. pešadijske i 10. ustaško-domobranske divizije 15. korpusa. Štab 4. armije za tu etapu operacije angažovao je sa fronta 13,
19, 20. i 26. diviziju sa 1. tenkovskom, Artiljerijskom i Inžinjerijskom brigadom, a iz pozadine 35. i 43. diviziju 11. korpusa i 7. i 8. diviziju 4. korpusa. U armijskoj rezervi bila je 9. divizija.

U pripremnom periodu Komanda pozadine 4. armije uspostavila je baze za snabdevanje hranom i ubojnim materijalom, i to: Glavnu armijsku bazu za snabdevanje hranom u Obrovcu, a pomoćne u Kninu i Gračacu. 45 1

Pošto su se operacije brzo odvijale, to je Glavna armijska baza iz Obrovca, posle otpočinjanja operacija, prebačena u Gračac. Glavna armijska baza za snabdevanje municijom nalazila se u Zadru, a pomoćne u Kninu i Gračacu.

Na snabdevanju Komande pozadine 4. armije bile su ove jedinice:

- 9. divizija..... 11.000 boraca
- 19. divizija..... 11.437 boraca
- 20. divizija..... 10.783 boraca
- 26. divizija..... 12.005 boraca
- Prva tenkovska brigada..... 2.500 boraca
- Artiljerijska brigada..... 3.100 boraca
- Prištapske jedinice i kursevi..... 4.880 boraca
- Jedinice 11. korpusa..... 16.000 boraca
- Dopunska brigada..... 12.000 boraca

Ukupno 83.705 boraca[2]'

Glavni štab Hrvatske snabdevao je vojnopozadinske jedinice i ustanove 4. armije: komande područja, bolnice i zarobljenike (osim one na kraju rata).

Sve jedinice najpre su bile izmirene ljudskom hranom od 10. do 25. marta, a zatim do 4. aprila. U armijske pozadinske ustanove snabdevanje je stizalo iz baza u Splitu, Zadru i Dubrovniku, gde je postojala Jadranska komisija, a pri njoj delegacija 4. armije sastavljena od 2 oficira, 2 podoficira i 8 vojnika.

Iz armijske baze u Obrovcu snabdevala se 9. divizija, koja je imala divizijsku bazu u Radučiću. Iz armijske baze u Kninu snabdevala se 20. divizija, čija je baza bila u Bruvnu, kao i 26. divizija koja je glavno divizijsko skladište imala u Obrovcu a pomoćno u Srbu i Gračacu. Iz armijske baze u Gračacu snabdevala se 19. divizija, koja je imala divizijsku bazu u selu Ploče, kao i 13. divizija sa bazom u selu Medak. Ostale samostalne jedinice 4. armije snabdevale su se iz baze u Kninu i Gračacu.

Što se tiče snabdevanja hlebom, divizije su same pekle hleb organizovanjem divizijskih pekara, a zaplenjene vozeće auto-pekare raspoređene su divizijama. Ostale jedinice snabdevale su se hlebom iz armijske baze u Gračacu, gde je uvek na zalihi bilo 5.000 dnevnih obroka hleba. U početku hleb se pekao za ove jedinice u Kninu.

Snavdevanje pogonskim materijalom: benzinom, naftom i mazivom vršeno je iz armijskih baza u Kninu i Gračacu.

Snabdevanje ubojnim materijalom vršeno je iz armijskih skladišta u Zadru, Gračacu i Kninu. Komanda pozadine 4. armije je za ovu operaciju prebacila u Otrić 2.150, a u Gračac 13.400 granata za razna artiljerijska oruđa, kao i 20.000 metaka za protivavionske mitraljeze.[3]'

b) Organizacija snabdevanja 4. armije u drugoj etapi ličko-primorske operacije (4.-16. april 1945)

Komandi pozadine 4. armije ostale su za snabdevanje iste jedinice koje su bile u prvoj etapi te operacije.

Komanda pozadine 4. armije izdala je 2. aprila svoju instrukciju za snabdevanje materijalnim sredstvima.[4]' Prema toj instrukciji, snabdevanje jedinica hranom bilo je organizovano ovako:

2) Toliki broj boraca bio je na snabdevanju Komande pozadine 4. armije 27. marta 1945. Arhiv VII, k. 575, reg. br. 18-2/12.
3) Arhiv VII, k. 315, reg. br. 1-1/3 i k. 322, reg. br. 1-1/3.
4) Arhiv VII, k. 315, reg. br. 3-1/3.

Zaplenjeno oružje u Ilirskoj Bistrici 7. maja 1945.

- iz armijske baze u Gračacu snabdevaju se: operativni deo Štaba 4. armije koji se tu prebacio iz Knina, Štab 11. korpusa, 13, 20. i 26. divizija, Artiljerijska, Tenkovska i Inžinjerijska brigada i druge samostalne jedinice i ustanove;
- iz armijske baze u Obrovcu snabdevaju se 9. divizija i armijska ranjenička prihvatnica u Obrovcu, dok armijsku bolnicu u Benkovcu snabdeva Glavni štab Hrvatske, i
- iz ekspoziture armijske baze u Debelom Brdu (selo Bunić) snabdevaju se 19. divizija, delovi 11. korpusa i ostale jedinice na desnom krilu 4. armije.

Snabdevanje municijom vršilo se iz armijskih baza municije ovako:

- armijska municijska baza u Gračacu snabdevala je 20. i 26. diviziju, Artiljerijsku i 1. tenkovsku brigadu. Iz armijske municijske baze u Zadru snabdevala se 9. divizija do oslobođenja Paga i Karlobaga, posle čega je ona prestala da funkcioniše. Iz armijske baze u Obrovcu snabdevala se 9. divizija (koja se ranije snabdevala municijom iz Zadra) od 5. aprila. Iz armijske baze u Debelom Brdu snabdevale su se 13. i 19. divizija i delovi 11. korpusa. Do armijskih municijskih baza municija je dopremana: od Zadra do Obrovca brodovima, a od Obrovca do armijskih baza kamionima Komande pozadine 4. armije.

Jedinice 4. armije snabdevale su se pogonskim materijalom i mazivom iz istih baza iz kojih su se snabdevale municijom.

Snabdevanje hlebom, odnosno organizaciju pečenja hleba vršile su same jedinice, ali je u tome bilo poteškoća, jer su sela bila popaljena. Zato je u Kninu pečeno oko 15.000 kg hleba radi ispomoći jedinicama koje nisu bile u stanju da ga same proizvode. Za te jedinice hleb je doturan do **453**

divizijskih baza. Za tu svrhu Intendantura armije imala je 4 kamiona. Hleb je iz Knina doturan sve do Gospića. U Gospiću je, posle njegovog oslobođenja 4. aprila, organizovana proizvodnja hleba za snabdevanje jedinica koje nisu imale auto-pekare.

Divizijske, odnosno brigadne baze do početka napada bile su u ovim mestima: u selu Buniću nalazila se divizijska baza za 13. i 19. diviziju, u selu Medaku bila je divizijska baza 20. i 26. divizije, u Ninu divizijska baza 9. divizije, dok se u Gračacu nalazila brigadna baza za Artiljerijsku i 1. tenkovsku brigadu.[5]' Napad 4. armije u drugoj etapi ličko-primorske operacije počeo je 4. aprila 1945. Brz razvoj operacija izazvao je pomeranje pozadinskih baza za frontom nastupanja jedinica. Dotur je vršen morskim putem i kamionima. Posle likvidacije neprijatelja u Vrhovinama, Perušiću, Gospiću i Oštarijama i iskrcavanja 9. divizije na otok Pag, premeštene su i baze za snabdevanje. Tako je Glavna armijska baza premeštena iz Gračaca u Gospić. Za snabdevanje 9. divizije formirana je pomoćna armijska baza u Karlobagu, za 13. diviziju u Debelom Brdu, a za snabdevanje 19, 20. i 26. divizije, 1. tenkovske i Artiljerijske brigade u Gospiću. U Gospiću je pridata na snabdevanje 29. divizija, koja je ušla u sastav 4. armije sredinom aprila 1945. Posle oslobođenja Otočca, gde je 4. armija osvojila veliki ratni plen, organizovana je baza, u kojoj su intendantski organi na licu mesta snabdevali jedinice. Na taj način su baze za snabdevanje u Kninu, Obrovcu i Gračacu prestale da funkcionišu.[6)]

SNABDEVANJE 4. ARMIJE U RIJEČKO-TRŠĆANSKOJ OPERACIJI OD 16. APRILA DO 7. MAJA 1945.

Riječko-tršćanska operacija je druga i poslednja operacija u ofanzivi 4. armije. Osnovni cilj te operacije bio je oslobođenje Istre i Slovenačkog primorja sa Trstom, izbijanje na reku Soču i prodor u Korušku. Operacija je počela 16. aprila a završila se 7. maja. Vodila se u zoni Kraljevica, Lokve, Gorica, Soča, Pula, Cres, odnosno na zemljištu čija je širina 140, a dubina 150 km.

Na snabdevanju je imala: 9, 13, 19, 20, 26. i 43. diviziju a zatim i 29. diviziju ili sedam divizija sa oko 90.000 boraca, 366 topova, 622 minobacača, 80 tenkova, samohotki i oklopnih automobila, 35.500 pušaka i 4.184 mitraljeza i puškomitraljeza.[7)] Glavni štab Slovenije snabdevao je 15. i 18. diviziju 7. korpusa i 30. i 31. diviziju 9. korpusa, dok je Glavni štab Hrvatske snabdevao 7. diviziju 4. korpusa.

Za riječko-tršćansku operaciju izvršeno je pomeranje baza unapred, jer je od 4. do 16. aprila oslobođen veliki prostor Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, te su već postojeće baze ostale daleko iza fronta i više nisu mogle zadovoljiti potrebe jedinica. Zbog takve situacije Glavna armijska baza je premeštena iz Gospića u Senj. Pošto je morala da se prebaci i sva hrana i ostale potrebe, to je iziskivalo i veliki broj prevoznih sredstava, koja 4. armija nije imala. Stoga je prebacivanje glavne armijske baze od Gospića do Karlobaga izvršeno kamionima, a od Karlobaga do Senja brodovima. Pored prebačene hrane, municije, goriva i maziva, kao i os-

[5]) Arhiv VII, k. 322, reg. br. 1-15/3.

A - A 6) IstO.

7) Nikola Anić i dr., Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, str. 473.

talih potreba, armijska baza u Senju povećala je zalihe velikim količinama ratnog plena iz samog Senja, koji neprijatelj nije uspeo da izvuče ili uništi. Tako je izvesno vreme snabdevanje divizija vršeno iz Senja. Kasnije je armijska baza iz Senja prebačena u Crikvenicu, gde je ostala do oslobođenja Rijeke (3. maja), kada je premeštena u Rijeku. Pomoćne armijske baze posle toga bile su premeštene u Sent Peter (danas: Pivka) i Ilirsku Bistricu.

Komanda pozadine 4. armije počela je od 15. aprila da preko svog delegata pri Jadranskoj komisiji u Splitu prima materijalna sredstva: hranu, intendantsku opremu, naoružanje, municiju, pogonsko gorivo, sanitetski i drugi materijal. To je postepeno prebacivano brodovima do armijske baze u Crikvenici, Selcu i Novom, a kasnije kamionima do Rijeke, kao i do divizijskih baza. Za to je angažovan 21 brod različitih klasa, tonaže i brzine, od običnih drvenih brodova do parobroda.[8']

Za potrebe pozadine 4. armije u Trogiru su se mlela po dva vagona žita dnevno, a u fabrici testenina »Cetina« u Omišu organizovana je prerada suvog testa, koje je brodovima transportovano do Crikvenice i Rijeke.

Na snabdevanje divizija 4. armije presudno su uticale različitosti operativnog manevra, čime se karakteriše riječko-tršćanska operacija. Na prvom mestu to je bio manevar dvojnog obuhvata oko nemačkog 97. armijskog korpusa na riječkom frontu snagama 20. divizije na desnom krilu preko Mašuna, kada je upućena direktno na Trst i 9. divizije koja je išla južno od Rijeke preko Istre direktno na Pazin i Trst. Zatim dolazi proboj jako utvrđene nemačke odbrane između teško prohodnog Snežnika i Risnjaka do Rijeke, izveden snagama 13, 19, 26. i 43. divizije. Potom je izveden udar iz pozadine manevrom 30. i 31. divizije 9. korpusa, koje su upućene prema Trstu i Soči. Velike teškoće u snabdevanju činila su i pomorskodesantna dejstva u Kvarnerskom arhipelagu, i to 26. divizije na Krk i 9. divizije na Rab, Lošinj i Cres, i desant na istočnu obalu Istre kod Mošćeničke Drage. I, na kraju, manevar koji su izvele 7, 8, 13, 19, 26. i 43. divizija radi okruženja i prisiljavanja na kapitulaciju nemačkog 97. korpusa kod Ilirske Bistrice 7. maja, čime su završene borbe u riječko-tršćanskoj operaciji.

Takvi oblici manevra u jednoj armijskoj napadnoj operaciji nametnuli su velike teškoće organima i jedinicama Komande pozadine 4. armije, što je još više bilo otežano malim brojem komunikacija, velikom udaljenošću pojedinih divizija, karakteristikama brdsko-planinskog zemljišta, pomanjkanjem transportnih sredstava i stalnim narastanjem jedinica 4. armije.

Snabdevanje 9. divizije, koja je izvodila pomorske desante u Kvarnerskom arhipelagu (Rab, Lošinj, Cres) i na istočnu obalu Istre, išlo je direktno iz centra za snabdevanje u Splitu i armijske baze u Senju i Crikvenici, i to brodovima. Na vreme su prebačene potrebne količine borbenih i životnih potreba u divizijsku bazu na Rabu, a kasnije na Cresu. Posle desanta na istočnu obalu Istre i prodora preko Pazina prema Trstu, divizijska baza je prebačena u rejon Mošćaničke Drage, a zatim, dok se borba vodila za Trst, premeštena je u Kozinu i posle u oslobođeni Trst. Zbog teškoća dotura morem i kopnom divizija se koristila i mesnim izvorima.[9']

Najteže je bilo snabdevanje 20. divizije, koja se nalazila na krajnjem desnom krilu armijskog rasporeda i upućena je u obuhvat sa severa preko Mašu na za Ilirsku Bistricu i Trst. Divizijska baza pomerala se za borbenim

[ò'] Intendantska služba u NOR-u, str. 570-571.
[9>] Arhiv VII, k. 322, reg. br. 1-27/3.

delovima divizije najtežim komunikacijskim pravcem preko visokog Snežnika, pa je i njeno snabdevanje bilo teško organizovati. Iz armijske baze u Crikvenici kamionima su upućivana sredstva diviziji čija se baza 17. aprila nalazila na prostoriji Sušica, a sutradan kod Ravne Gore, gdje je borcima izdat obrok suve hrane, dok su jedinice koje su imale auto-kuhinju kuvale hranu u pokretu. Zatim je divizijska baza prebačena u Delnice, onda u Prezid, a posle u oslobođeni Trst. U Divači, Trstu i Općinama 20. divizija je zaplenila nekoliko magazina sa ratnom opremom i hranom, što je odmah upotrebila.[10)]

Krajem aprila Štabu 4. armije pridata je 29. divizija, koja je stigla iz rejona Sarajeva (udaljenost do fronta preko 600 km), i pojavila se desno od 20. divizije, orijentišući se prema Postojni i Ljubljani. Iako su divizijski snabdevački organi bili u pokretu, snabdevanje je bilo dobro. Divizija je dobijala materijal iz armijske baze u Gospiću, Senju i Crikvenici.

Jedinice 19. divizije napadale su prema Bakru, Sušaku i Rijeci, te pošto nisu bile daleko od armijske baze, snabdevanje je bilo najlakše.

Dok je 26. divizija izvodila pomorski desant na Krk, snabdevala se iz divizijske baze u Senju, a kada je došla na front kod Klane, gde je stupila u teške dugotrajne borbe, divizijska baza prebačena je u selo Rrasice. Dok su se borile kod Klane, 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada 26. divizije snabdevale su se intendantskim sredstvima Komande istarskog vojnog područja. Brigade su primale hleb iz Čavle, a kad njega nije bilo - dobijale su keks. Svaka dva dana borci su za vreme najtežih borbi primali suvu hranu, a ostalih dana kuvanu. Stoka se hranila pašom i senom koje je primano od organa narodne vlasti.

Divizijska baza 13. divizije nalazila se u Starom Lazu, i bilo je dosta teškoća u doturu hrane planinskim komunikacijama, jer je 13. divizija vodila borbe i na Snežniku.

Za ojačanje snaga 4. armije na riječkom frontu, prvih dana maja stigle su 7. i 8. divizija 4. korpusa sa pravca Karlovca. Osma divizija stigla je prva i upućena je u rejon Šent Petera, a odatle u napad prema Ilirskoj Bistrici, kada prelazi na snabdevanje 4. armije sa pozadinskom bazom u rejonu Šent Petera.

Brigade 43. divizije do 26. aprila snabdevane su iz armijske baze u Crikvenici dok se ta divizija nalazila na frontu kod Klane, a kada je krenula prema Trstu i Istri, intendantura je jedinice snabdevala u pokretu, bez velikih problema.

Brigadna baza 1. tenkovske brigade bila je u Crikvenici i neposredno se oslanjala na armijsku bazu. Pošto je njena glavnina bila sa 20. divizijom upućena prema Trstu, a onda vraćena u rejon Ilirske Bistrice, u snabdevanju je bilo dosta teškoća zbog izduženosti komunikacije, pa su se koristila zaplenjena sredstva i sredstva iz 20. divizije.

Što se tiče snabdevanja 30. i 31. divizije 9. korpusa, koje su se oslanjale na snabdevačke centre Glavnog štaba Slovenije, ishrana jedinica bila je dobra. Izdavana su dva, a većinom i tri obroka dnevno. Jedinice su bile dobro obuvene, ali je nedostajalo odeće, pre svega, rublja.

Prema izveštaju Štaba 7. korpusa od 18. maja 1945. Veterinarskom odeljenju 4. armije, ishrana stoke u aprilu vršena je većinom senom. Od 5. prekomorske brigade primljeno je nešto lanenih pogača, zobi i zobene

[10)] Arhiv VII, k. 322, reg. br. 1-30/3. Intendantska služba u NOR-u, str. 572.

silaže. Za vreme borbi u Suhoj krajini, ishrana stoke bila je vrlo loša, a nije redovno ni pojena zbog nestašice vode.[11] '

Olakšavajuća okolnost u snabdevanju 4. armije u riječko-tršćanskoj operaciji bila je u tome što su zaplenjene velike količine životnih i borbenih sredstava. Do Trsta su jedinice 4. armije zaplenile: 1.742 dvoosovinska kola, 56 dvokolica, 1.110 kamiona, 1.454 konja, 17 poljskih kuhinja, 16 vagona, 9 tona i 8 magacina hrane, 138 vagona puščane i druge municije, 24 vagona razne opreme, 4.600 pari uniformi, 24 lokomotive i 620 železničkih vagona i dr. U operacijama za Trst zaplenjeno je 592 vagona hrane i još 52 magacina hrane, 171 vagon municije, 18 vagona druge opreme, 35 putničkih automobila, 783 kamiona, 400 konja, 161 motocikl, 3 lokomotive, 320 železničkih vagona i 5.000 pari nove obuće. Jedinice 7. korpusa zaplenile su u Postojni 3 vagona hrane i velike količine ostalog ratnog materijala. Na sektoru Trsta zaplenjeno je 5 parobroda punih materijala. Po naređenju Štaba 4. armije za ishranu stanovnika Trsta izdvojeno je 150 vagona hrane.[12)]

U riječko-tršćanskoj operaciji potrošene su znatne količine municije, i to: 14.207 granata za artiljerijska oruđa svih kalibara, 41.376 minobacačkih granata, 24.897 ručnih bombi, 441.480 metaka za protivavionska oruđa (topove i mitraljeze, koji su najviše bili angažovani za gađanje zemaljskih ciljeva jer se neprijateljeva avijacija vrlo retko pojavljivala), 11.917 protivtenkovskih granata za ručna protivoklopna sredstva, 101.100 metaka za automate i 2.575.750 puščanih i mitraljeskih metaka.[13]'

Posle oslobođenja Trsta, 3. maja u rejonu Bazovice formiran je Motorizovani odred 4. armije, sastavljen od 11. brigade 26. divizije, 3. motorizovanog artiljerijskog diviziona, baterije protivtenkovskih topova i čete tenkova, i upućen preko Tolmina za Korušku, gdje je stigao do Celovca. Odred je snabdela Komanda pozadine 4. armije dajući mu hranu, municiju, gorivo i druge potrebe za pet dana. Pored velikih količina oružja, Motorizovani odred je zaplenio 423 kamiona (od čega 210 neispravnih), 10 automobila, 11 lokomotiva sa 300 železničkih vagona, 20 oklopnih vagona, 35 bicikla, 10 vagona konzervisane hrane i jedan vagon odeće.[14)] Kapitulacijom nemačkog 97. armijskog korpusa u rejonu Ilirske Bistrice 7. maja, završena je riječko-tršćanska operacija, a ujedno su prestale borbe na frontu 4. armije, koja je za 49 dana potpuno oslobodila Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primoije, Istru, Slovenačko primoije i Trst. Štab 4. armije pohvalio je pozadinske jedinice i ustanove za uspešno izvršeni zadatak.

SAVEZNIČKA POMOĆ U SNABDEVANJU 4. ARMIJE

Kao jedan od mnogih izvora snabdevanja 4. armije za vreme njene ofanzive, isticana je i pomoć zapadnih saveznika. O tome se dosta govorilo za vreme posete Beogradu vrhovnog komandanta savezničkih snaga u Sredozemlju, feldmaršala ser Harolda Aleksandera prilikom njegovih razgovora sa maršalom Jugoslavije, Josipom Brozom Titom 21. i 24. februara 1945. godine.

Zbornik dokumenata i podataka veterinarske službe u narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, izdanje Veterinarskog odeljenja DSNO, Beograd, 1969-70, knjiga 11, str. 938.

[12]> Arhiv VII, k. 322, reg. br. 1-34/3.

[i3]> Arhiv VII, k. 322, reg. br. 1-37/3.

Tada je između maršala Tita i feldmaršala Aleksandera postignut sporazum o koordinaciji operacija jedinica Jugoslovenske armije i savezničkih snaga u Italiji. Dogovoreno je da jugoslovenska 4. armija, koja se nalazila na levom krilu strategijskog fronta Jugoslovenske armije u Lici i Hrvatskom primoiju, i koja je natkriljavala nemačke snage na frontu u Italiji, prva otpočne ofanzivu kako bi na sebe privukla rezerve nemačke Grupe armija »C« u sevemoj Italji i u zapadnoj Jugoslaviji, i time olakša operacije savezničke vojske čiji se front nalazio na liniji Bolonje. Da bi operacije 4. armije uspele, postavilo se pitanje njenog snabdevanja, jer su jugoslovenske mogućnosti bile skromne s obzirom na ratom razrušeni i opustošeni oslobođeni deo zemlje.

Na prvom sastanku, održanom 21. februara, maršal Tito je u kontekstu razgovora o budućim operacijama, pored ostalog, rekao da bi mu bila potrebna saveznička vazdušna i pomorska podrška, kao i hrana, artiljerija i municija, a onda i popuna tenkovima 1. tenkovske brigade, jer se dobijenih 50 tenkova tipa »stjuart« uspešno koriste. Osim toga, Tito je smatrao da će za zajedničke borbe sa saveznicima protiv neprijatelja, izvan granica Jugoslavije, moći da angažuje oko 200.000 boraca, a da bi mu za njihovo opremanje trebalo 100.000 kompleta odeće i 10.000 kamiona. Feldmaršal Aleksander odgovorio je da »postoji mogućnost da mu se obezbedi isporuka izvesnih količina hrane, benzina i odeće, ali malo je izgleda za kamione, jer i njegove vlastite snage time već oskudevaju... [15])

Sledeća dva dana o ovim pitanjima razgovarali su predstavnici Vrhovnog štaba NOV i POJ i savezničke Vrhovne komande, kojima se 23. februara priključio i budući komandant 4. armije, general-major Petar Drapšin. On je prisutne upoznao s materijalnim potrebama svoje armije i izneo da će u ofanzivi biti angažovano oko 50.000 ljudi, te da su najvažniji hrana i obuća, a zatim artiljerija i transportna sredstva.

Drugi sastanak između maršala Tita i feldmaršala Aleksandera i njihovih saradnika održan je 24. februara. Pošto su upoznati s stavovima i pitanjima koja su razmotrili njihovi saradnici, feldmaršal Aleksander je rekao da će »kada se vrati u Kazertu lično ispitati situaciju u vezi sa isporukama vozila i druge opreme koju je maršal Tito tražio od njega«, pa je onda dodao »da je nemoguće reći u ovom trenutku koju količinu materijala može staviti na raspolaganje, ali će posle povratka u Italiju učiniti sve što može da izađe u susret zahtevima maršala Tita... [16])

Maršal Tito ukazao je da je jedina prepreka za uspeh predstojećih operacija, koje će početi za tri nedelje, efikasno snabdevanje, i to, prvenstveno, hranom i artiljerijskom municijom, i da zbog toga treba što pre uspostaviti skladišta u operativnom području koristeći se lukama Splita, Zadra i Šibenika.

Jugoslovenska strana ukazala je, takođe da ne treba povezivati ishranu 50.000 boraca koji će učestvovati u ovoj operaciji sa pomoći civilnom stanovništvu, i da bi bilo korisno da se u Italiju uputi jedna komisija NOVJ koja će ispitati mogućnosti dobijanja zaplenjene nemačke tehnike koja se nalazi u savezničkim magacinima za potrebe NOVJ, sa čime se složio feldmaršal Aleksander. Zatim mu je izneto da je Vrhovni štab NOV i POJ obavešten da saveznici neće više snabdevati NOVJ posle 1. juna 1945, i

[15]> Zbornik, tom XI, knjiga 4. str. 926. Kostić dr Uroš, Oslobođenje Istre, Slovenačkog primoija i Trsta 1945, str. 40-46.

A c o tOo [16]) Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 927.

da li se ta situacija može preispitati. Feldmaršal Aleksander je odgovorio da »se nada da će saveznici biti u stanju da nastave sa slanjem pomoći NOVJ sve dok se ovi budu i dalje borili protiv Nemaca... «[17] Zatim je feldmaršal Aleksander zapitao maršala Tita da li ima neke posebne zahteve za bilo kakve tipove teškog naoružanja, na šta mu je maršal Tito odgovorio da su mu potrebne znatne količine teškog naoružanja i da će sutra njegov načelnik Štaba dostaviti detaljan spisak potreba.

Odmah nakon povratka u Italiju, 28. februara, feldmaršal Aleksander je javio načelniku Imperijalnog generalštaba, pored ostalog, i ovo: »Moj je utisak da je Jugoslovenima vredno pomoći i da se oni bore ograničenim sredstvima da bi isterali Nemce iz svoje zemlje... «[18]

Istovremeno, ostajući dosledan svom obećanju datom maršalu Titu u Beogradu, odmah posle povratka u Italiju, feldmaršal Aleksander je odobrio isporuku milion obroka hrane, a nešto kasnije još petstotina tona. To je bila dopuna do dve hiljade tona materijalnih sredstava mesečno, kao i 40 tenkova, 106 topova i znatna količina municije i druge opreme.[19]

Prema izveštaju Komande pozadine 4. armije od 27. marta 1945, u Split je parobrodom »Star« stiglo 9. marta 150 vagona hrane za 4. armiju, i to za ishranu 55.705 boraca, iako je na ishrani Armije tada bilo 83.705 ljudi. U izveštaju se, zatim, kaže: »Sa hranom smo izmirili jedinice za razdoblje od 21 dan, tj. od 10. do 21. marta. Pošto smo dana 26. marta dobili 20 vagona hrane, moći ćemo izmiriti sve jedinice hranom zaključno sa 5. aprilom.[20]

Dan pre toga, 4. aprila, maršal Tito uputio je pismo feldmaršalu Aleksanderu u kojem je tražio dodatnu hranu u iznosu od 3.000 tona za 4. armiju, koja je imala oko 60.000 boraca na ishrani, naglasivši da ona operacijama u zapadnom delu Jugoslavije izvršava velike zadatke kako sa stanovišta jugoslovenskog fronta, tako i u pogledu opšte ofanzive koju vode savezničke armije u tom delu Evrope. Ofanziva 4. armije postajala je svakim danom sve zavisnija od snabdevanja, a njene operacije izvođene su u ratom opustošenom delu Jugoslavije, gde zbog loših komunikacija nije bilo mogućno da joj se pravovremeno dotura hrana iz Vojvodine.

Koliko je god feldmaršal Aleksander smatrao da je ofanziva 4. armije značajan doprinos njegovim operacijama u Italiji, ipak se nije složio s predlogom maršala Tita da se 4. armiji doturi 3.000 tona, pravdajući potrebama »određene sigurnosti u sopstvenom snabdevanju«, i radi toga smatra da »ne bi trebalo dalje snabdevati Tita« - javio je feldmaršal 10. aprila načelniku Imperijalnog generalštaba u Londonu,[20] kome je na razmatranje upućen Titov zahtev.

Istog dana, 10. aprila, Britanska vojna misija u Beogradu saopštila je Generalštabu JA definitivnu odluku svoje vlade da se smanjuju isporuke hrane za čitave oružane snage Demokratske Federativne Jugoslavije. Generalštab je odmah o tome obavestio maršala Tia, koji se nalazio u poseti Moskvi. U depeši stoji: »Počev od 1. aprila ove godine Englezi uskraćuju snabdevanje 4. armiji u količini od 1500 tona mesečno koliko su joj do sada slali u duhu vašeg sporazuma sa maršalom Aleksanderom. Za mesec april, maj i jun o.g. slaće mesečno po 1960 tona hrane za celu našu vojsku

[17]* Isto, str. 929.
[18]> Arhiv VII, reg. br. 30/2, W.O.k.8.
[19] Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 952. Kostić dr Uroš, n.d., str. 177-178.
[20] Arhiv VII, k. 575, reg. br. 18-2/12.
[21]> Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 952.

i mornaricu. Kao svoju neposrednu pomoć daće maršal Aleksander za našu 4. armiju 500 tona hrane i to samo za april. Od sada mesečne količine hrane od 1960 tona, koje ćemo dobijati za celu vojsku od Engleza, jedva mogu podmiriti jednomesečne potrebe 4. armije... «[22>]

Ovim iznenadnim otkazivanjem isporuka hrane nova Jugoslavija našla se pred velikim teškoćama upravo kada su njene oružane snage izvodile opštu ofanzivu protiv 680.000 neprijateljevih vojnika na jugoslovenskom ratištu i kada je 4. armija primila na sebe borbe sa nemačkim 97. armijskim korpusom koji je bio rezerva Grupe armija »C« u Italiji, čime je olakšano nastupanje savezničkim divizijama kroz sevemu Italiju.

Zašto je do toga došlo, odnosno zašto su zapadni saveznici uskratili materijalnu pomoć Jugoslovenskoj armiji u vreme kada je ona bila najpotrebnija?

Neposredno posle Jaltske konferencije velike trojice: Ruzvelta, Staljina i Čerčila i uspešno završenih razgovora Tito - Aleksander, predsednik vlade Velike Britanije, Vinston Čerčil, nije bio zadovoljan politikom maršala Tita i nosio se mišlju da revidira britansku politiku prema Jugoslaviji. On je 10. marta naložio ministru inostranih poslova, Entoni Idnu »da razmotri potrebu upućivanja ratnih sredstava Jugoslaviji i da li bi britanska uloga u Jugoslaviji mogla postepeno da se smanjuje i prekine sa isporukom oružja, pružanjem savetodavne pomoći i slanjem namirnica...[23)] Predviđajući da će Jugoslavija postati najjača i najuticajnija zemlja na Balkanu, Idn je u početku bio mišljenja da još ne bi trebalo obustaviti upućivanje ratnih sredstava i ne treba se povlačiti a celu stvar prepustiti »Titu i Moskvi«.[24]'

Posle detaljnog razmatranja Titovog zahteva o dostavljanju većih količina borbenih i životnih potreba za 4. armiju koje je 4. aprila postavio feldmaršalu Aleksanderu, britansko Ministarstvo spoljnih poslova smatralo je da taj zahtev treba odbiti »davanjem jednog najbolje mogućnog izgovora u ovim uslovima,[25]' zbog političkih razloga vezanih oko budućih zapadnih granica nove Jugoslavije, onoga o čemu su Tito i Čerčil razgovarali u Kazerti kod Napulja u avgustu 1944. Naime, tadašnja britanska vlada nikako nije bila raspoložena da se Jugoslaviji vrate nepravedno oduzete njene etničke teritorije: Istra i Slovenačko primorje, što su sile Antante 1915. godine obećale Italiji radi njenog napuštanja Centralnih sila i prelaska silama Antante. To stanovište Londona vidi se i u dopisu britanskog Ministarstva spoljnih poslova od aprila 1945, gde stoji: »Sa uskog, ili više ciničnog, političkog gledišta, izgleda, zaista, da postoje neke smetnje u pružanju pomoći Titu i njegovoj predstojećoj ofanzivi. Titovo napredovanje prema severu, ma kako da je prihvatljivo sa vojne tačke gledište, ipak ga više odvlači... provincijama Julijskoj krajini i Koruškoj. U svakom slučaju bilo bi pogodno, kad bi se događaji razvijali na takav način, da Tito privremeno bude zadržan suprotstavljanjem ustaša i belogardejaca oko Ljubljane i Zagreba, dok bi savezničkim snagama bilo omogućeno da istovremeno u miru zauzmu Julijsku krajinu i Korušku...[26)]

[22>] Arhiv VII, k. 17A, reg. br. 1-3.
[23>] Dokument britanskog Ministarstva spoljnih poslova od 3. marta 1945. i Izveštaj Entoni Idna predsedniku vlade Velike Britanije od 18. marta 1945. PRO.F.O 371/48810.
[24)] Izveštaj Entoni Idna predsedniku vlade Velike Britanije od 18. marta 1945. PRO,F.O. 371/48815.
[25)] Dopis Ministarstva spoljnih poslova Velike Britanije od aprila 1945. godine, PRO,F.O. 371/48811.
[26>] Isto.

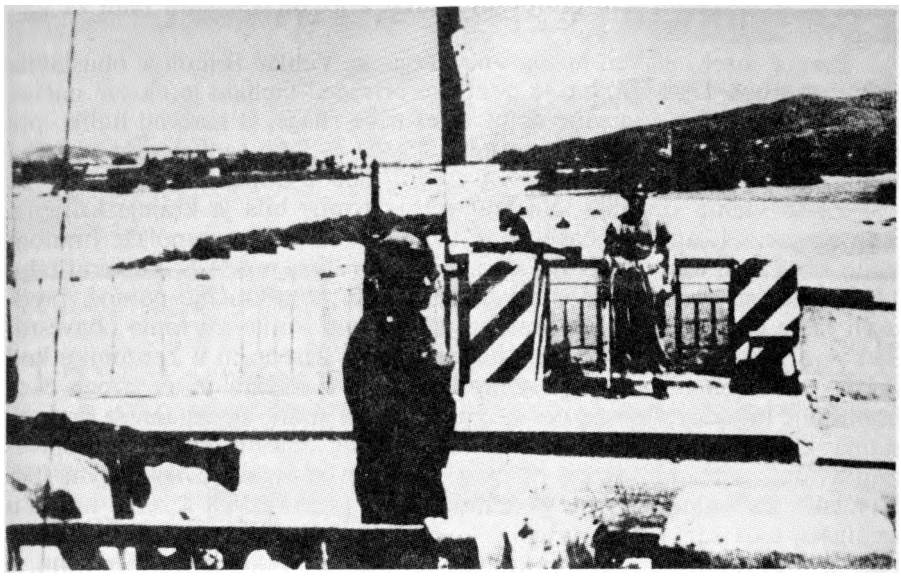

Stražar 26. divizije sa britanskim vojnikom na mostu preko r. Soče, maj 1945.

Na osnovu takvog stava zvanične politike Velike Britanije, Ministarstvo rata odgovorilo je feldmaršalu Aleksanderu da nije saglasno da se isporuče tražene namirnice 4. armiji, a što se tiče Julijske krajine, to će se pitanje rešavati na nivou vlada i feldmaršal Aleksander će imati samo to da izvrši, a Ministarstvo spoljnih poslova, iz političkih razloga, neće nastojati da se te isporuke izvrše.[27)]

Čerčil je depešom 18. aprila obavestio britanskog ambasadora u SAD, lorda Edvarda Halifaksa da se slaže da sve snabdevanje Jugoslaviji treba u potpunosti obustaviti pod najboljim izgovorom koji se može naći.[28)] To je, takođe, saopšteno i načelnicima generalštabova, tražeći od njih da predlože efikasne mere.

Suprotno Čerčilovom mišljenju i stavu Ministarstva spoljnih poslova, britanski ambasador u Beogradu, ser Ralf Stivenson, smatrao je da treba nastaviti s pružanjem pomoći Jugoslaviji. U protivnom, to će štetiti britanskim interesima, jer neće moći da utiče na planove Jugoslavije u pogledu Istre i Julijske krajine, a svako smanjenje materijalnih sredstava sigurno će, ukoliko bude potrebno, nadoknaditi Sovjetski Savez.

Finale celog ovog slučaja oko snabdevanja 4. armije, koja se sa svojim divizijama nalazila na vratima Istre i Slovenačkog primorja i počela prodirati prema Soči i Trstu, bilo je pismo koje je Čerčil 25. aprila poslao generalu ser Hestingsu Ismeju za Kombinovani štab načelnika generalštaba, u kojem stoji: »U vezi nezadovoljavajućeg stava koji je nedavno pokazao maršal Tito i njegove nezahvalnosti za znatnu pomoć koju smo mi pružili njegovim snagama, smatram da je sada došlo vreme da se prekine sa pomoći koju smo mi do sada davali. Dobar izgovor trebalo bi naći, na

[27)] Isto.
[28)] Instrukcija Vinstona Čerčila lordu Halifaksu od 18. aprila 1945. godine, PRO. *A S* i F.O.371/48812.

kome bi se zasnivala ova promena politike i jedan postupan plan za njegovo izvršenje...[29)]

Prema tome, glavni razlog zbog čega je Velika Britanija obustavila vojne isporuke 4. armiji, bio je političke prirode. Trebalo je na sve načine usporiti nastupanje 4. armije da bi savezničke snage, iz seveme Italije, pre nje stigle u Slovenačko primorje i Istru, i da se tako sankcioniše podrška Italiji, a time i britanski interesi u ovom delu Evrope.

Za to vreme situacija sa ishranom 4. armije bila je krajnje kritična. Štab armije, 21. aprila, obavestio je Generalštab JA da raspolaže hranom samo do 25. aprila i traži da se ona isporuči što pre.[30)] U Generalštabu JA su, čim su obavešteni od saveznika da im se uskraćuje pomoć, preduzeli mere oko snabdevanja hranom jedinica 4. armije i o tome obavestili Štab 4. armije da će se avionima iz Zemuna na aerodrom u Zemuniku kod Zadra staviti na raspolaganje 4. armiji 2.310 tona, što je uz strogo ekonomisanje bilo dovoljno za podmirenje potreba stalno narastajućeg brojnog stanja 4. armije.[31]' Iz Zemuna je hrana prebacivana britanskim transportnim avionima po 12 vagona dnevno, a prijem je organizovao Glavni štab Hrvatske. Zahvaljujući tome 4. armija imala je 28. aprila rezerve hrane u armijskoj bazi za 14 dana, a goriva samo za osam dana.[32)] Najkritičnije je bilo 5. maja, kada je u armijskoj bazi ostalo hrane samo za šest dana, a goriva za dva dana.[33]' Međutim, kako je Generalštab stalno slao 4. armiji nova sredstva, to se situacija poboljšala, bez obzira na povećan broj ljudstva, jer se moralo hraniti 25.000 zarobljenika, tako da je 8. maja baza 4. armije imala zalihe hrane za 16 dana, a goriva za šest dana.[34]' Dan pre toga, 7. maja, borbe su na frontu 4. armije prestale. Snabdevanje se, potom, postepeno normalizovalo, tako da britanski pritisak otkazivanjem snabdevanja 4. armiji nije dao ono što su oni očekivali. Problemi snabdevanja nisu zaustavili nastupanje 4. armije i ona je potpuno izvršila svoj zadatak.

[29]> Depeša Vinstona Čerčila od 25. aprila 1945. upućena generalu Ismeiu, PRO F.O.371/48813.

[30]> Arhiv VII, k. 316, reg. br. 5/2. Depeša br. 78 od 21. aprila 1945.

[311] Isto. Depeša br. 65 i 66 od 15. aprila i depeša br. 50 od 23. aprila, kao i depeša br. 99 od 26. aprila 1945. godine.

[32]> Isti izvor. Depeša br. 63 od 29. aprila 1945.

Isti izvor. Depeša br. 82, od 6. maja 1945.

[34]> Isti izvor, Depeša br. 34 od 10. maja 1945.

Pregled gubitaka 4. armije

Diplomirani istoričar Anka Petrović

Tabelarni pregled prikazuje gubitke 4. armije na čitavom frontu za svaki mesec posebno od 1. marta do 15. maja 1945. Obzirom da nisu sačuvani operacijski dnevnici 9, 19, 26. i 43. divizije i drugih jedinica za mart, april i maj 1945. godine, istraženi su mesečni i drugi izveštaji i pregledi koji prikazuju podatke o izvedenim akcijama i gubicima u ljudstvu. Operacijski dnevnik 4. armije nije sačuvan.

U tabelarni pregled unesene su samo divizije, odnosno samostalne brigade 4. armije koje su u navedenom periodu imale gubitke, a nisu uzete jedinice glavnog štaba Slovenije.

GUBICI 4. ARMIJE

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—31. mart	9. divizija		Nije bilo op	eracij a	AVII, NOR, k. 843, reg. br. 6-2.
	19. divizija*	62	138	32	k. 311 A, reg. br. 18-7.
	20. divizija	75	264	16	k. 1029-1, reg. br. 13-5/3.
	26. divizija	150	506	15	k. 1103, reg. br. 1-6.
	13. divizija 11. korpusa	54	172		k. 573, reg. br. 30/2-1.
	35. divizija 11. korpusa	62	135	52	k. 573, reg. br. 30/2-1; 31-2/1.
	43. divizija 11. korpusa	36	99	12	k. 1234, reg. br. 19-2.
	Artiljerijska brigada**		»Gubitaka nije bilo«		k. 319, reg. br. 1-5/1; 318, 27-5.
	Inžinjerijska brigada***				
	1. tenkovska brigada****	25	40 1 od 20—30. marta		k. 323, reg. br. 1-3.
	S v e g a :	4 6 4	1354	128	

* Do 20. marta i nema dodira sa neprijateljem, (k. 311 A, reg. br. 18-7; 4—7).
** Podaci u operativnim izveštajima k. 319, reg. br. 1—5/1 ; k 318, reg. br. 27-5.
*** U građi nema dokumenata koji sadrže podatke o gubicima.
**** Do 20. marta nije učestvovala u borbi.

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—30. april	9. divizija*	108	308	8	k. 311, reg. br. 26-2/7; 9-8.
	19. divizija**	449	1621	91	k. 311A, reg. br. 35-7.
	20. divizija	72	211		k. 1030, reg. br. 4-3.
	26. divizija***	208	847	18	k. 1103, reg. br. 2-2/6; k. 312, 116-2; k. 311A, 29-7/7; 29-8/7.
	13. divizija 11. korpusa	30	87	2	k. 915, reg. br. 26-1/2.
	35. divizija 11. korpusa		rasformirana 2. aprila		k. 312, reg. br. 1-210/2; 1-214/2.
	43. divizija 11. korpusa	71	150		
	29. divizija****	3	6		k. 312, reg. br. 1-263/2. k. 1146-11, 6-7.
	Artiljerijska brigada	7	27		k. 319, reg. br. 3-1; k. 320, 19-2/2; 20-1/2.
	Inžinjerijska brigada (samo 2. bataljon)	2			k. 320, reg. br. 4-13/1.
	1. tenkovska	9	29 od 1. do 21. aprila		k. 323, f. 3, dok. 20/5; 20/4; k. 312, reg. br. 1-258/2; k. 311A, reg. br. 54-6/6.
		36	63 od 26. aprila do 7. maja	1	
	Svega:	995	3349	120	

* Od 1. do 25. aprila 75 poginulih i 214 ranjenih (k. 311A, reg. br. 26-2/7); od 26. do 30. aprila 38 poginulih 94 ranjena i 8 nestalih (K. 311A, reg. br. 9-8).

** Gubici su nastali od 4. do 30. aprila (k. 311A, reg. br. 35-7).

•** Gubici za april i maj izračunati su na osnovu sledećih izvora: k. 1103, 2-2/6; k. 312, 116-2; 311A, 29-7/7; k. 311A, 29-o/7.

**** Nalazi se pod komandom 4 . armije od 26. aprila do 18. maja 1945. Do 30. aprila prebacuje se na sektor novog dejstva, te pored gubitaka prikazanih u tabeli ima još nekoliko poginulih koji nisu iskazani brojčano ni u operacijskom dnevniku K. 1146-11, reg. br. 6-7.

Period dejstva 1945.	Naziv jedinice	Poginuli	Ranjeni	Nestali	Arhivski izvori
1—15. maj	9. divizija	54	293		k. 311A, reg. br. 9-3/8.
	19. divizija	98	313	17	k. 312, reg. br. 1-253/2.
	20. divizija	163	347		k. 1030, reg. br. 4-3.
	26. divizija*	146	369	104	k. 1103, reg. br. 3-6; k. 312, 116-2; k. 311A, 29-7/7; k. 311A. 29-8/7.
	13. divizija	102	260	7	k. 915, reg. br. 32-1/2.
	43. divizija	10	50		k. 312, reg. br. 1-216/2.
	29. divizija	196	488	4	k. 312, reg. br. 1-268/2.
	7. divizija** 4. korpusa	29	68	4	k. 312, reg. br. 1-90/2.
	8. divizija*** 4. korpusa	65	156		k. 312, reg. br. 1-91/2; 1-256/2.
	Artiljerijska**** brigada	1	1		k. 319, reg. br. 3-1.
	Inžinjerijska brigada (samo 2. bataljon)		Nema gubitaka		k. 322, reg. br. 4-11.
	1. tenkovska		Vidi tabelu za april		
	S v e g a :	846	2350	136	
	Ukupno svega:	2323	7053	384	

* Videti objašnjenja na tabeli za mesec april.
** U sastav 4. armije ulazi 29. aprila.
*** U sastav 4. armije ulazi 27. aprila.
•*** Prikazani gubici nastali su do 7. maja.

Jugoslovenska mornarica u završnim operacijama

Dejstvo Jugoslovenske mornarice i sadejstvo sa 4. armijom na primorskom krilu[i]

Admiral Josip Černi[2])

. *SADEJSTVO RATNE MORNARICE I KOPNENIH JEDINICA PRE ZAVRŠNIH OPERACIJA*

U napadu naoružanih leuta (vrsta drvenih brodica) na neprijateljev pomorski saobraćaj, često su sadejstvovali borci partizanskih odreda, podržavajući ih vatrom sa kopna. Posle kapitulacije Italije i prerastanja partizanske mornarice u regularnu Mornaricu NOVJ, ona je to sadejstvo i nadalje negovaia u zajedničkim dejstvima sa jedinicama regularne vojske. Učestvovala je u prvom pomorskom desantu NOR-a, krajem septembra 1943.

Prva brigada ojačana jednom četom 2. brigade 13. divizije i jednim tenkom i Komanda mornarice za Hrvatsko primorje i Istru (kasnije 2. primorsko-obalski sektor Mornarice NOVJ) izvršili su desant na otoke Krk, Cres i Lošinj radi likvidiranja grupe od 400 ličkih četnika koja je zaposela, i branila se, na jakom obalskom utvrđenju na visu Tovar sa četiri obaiska topa 156 mm blizu Malog Lošinja. Desantne snage prikupljale su se u luci Krk, ukupno 1.300 boraca sa borbenom opremom i jednim tenkom. Brigada je prevežena brodom iz Kraljevice a tenk iz Senja. Komandant Divizije i komandant Mornarice izdali su zajedničku zapovest za desant i zajednički su rukovodili akcijom. Desant je izvršen na južnu obalu otoka Lošinja i na istočnu obalu Cresa, bez otpora. Posle dvodnevne borbe likvidirano je četničko uporište na Tovaru.

U prevoženju desantnih snaga učestvovalo je: tri putničko-teretna parobroda obalne plovidbe, od kojih je jedan bio naoružan brodskim topom 66 mm i protivavionskim mitraljezom,jedan motorni brod ijedan motorni jedrenjak, ukupne nosivosti 550 tona. Četiri motorne ribarice pomagale su pri iskrcavanju boraca na neuređenu obalu. Dva patrolna čamca obezbeđivala su desant, koji je izvršen noću.

Sredinom novembra 1943, u toku prodora Nemaca ka Jadranu radi posedanja obale, 26. divizija bila je odsečena od ostalih snaga 8. korpusa i nabačena na obalu Makarskog primoija. Nemci su brzo pristupili stezanju polukruga oko nje, uz koju su se našli i 9. brigada 20. divizije, četiri partizanska odreda i oko 6.000 ljudj u zbegu. Uverena da joj preti uništenje, Štab 26. divizije tražio je od Štaba Mornarice NOVJ evakuaciju iz okruženja i prebacivanje na otoke. Zadatak je poveren 4. pomorsko-obalskom sektoru.

■) Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
[2]) General-major, komandant Jugoslovenske mornarice.

Ratni komandant Mornarice, admiral Josip Černi i sadašnji komandant vojnopomorske oblasti viceadmiral Božidar Grubišić

Izvlačenje 26. divizije iz okruženja i prebacivanje preko mora iz Makarskog primorja na otoke Hvar i Brač, nije se moglo izvršiti danju, jer je neprijatelj tukao minobacačkom vatrom mesta ukrcavanja na obali. Zato je to izvršeno noću, 16/17. novembra po veoma teškim meteorološkim i radnim uslovima, grupom od jedanaest motornih jedrenjaka pod zaštitom dva naoružana broda.

Posle prelaska 26. divizije na otoke, Mornarica NOVJ je veoma tesno sarađivala s njom u odbrani otoka srednje Dalmacije. Njihovi štabovi zajednički su se nalazili u Hvaru. Za odbranu otoka organizovani su operativni štabovi na nivou Štaba 26. divizije i Mornarice, štabova brigada i pomorsko-obalskih sektora i otočkih flotila patrolnih čamaca.

Posle poraza u odbrani otoka Korčule i povlačenja naših snaga sa otoka Šolte, Brača i Hvara na otok Vis, i odluke Vrhovnog štaba da se Vis uporno brani uz izvesnu pomoć saveznika, štabovi Mornarice NOVJ i 4. pomorsko-obalskog sektora veoma su usko sarađivali sa Štabom 26. divizije u organizaciji odbrane otoka i pripremama za njeno izvršenje.

Sa prolećem 1944. inicijativa na jadranskom pomorskom vojištu počela je prelaziti u naše ruke. U sadejstvu 26. divizija sa 4. sektorom izvršila je niz taktičkih desanata na obližnje otoke radi nanošenja gubitaka i likvidacije neprijateljevih garnizona, uvežbavanja jedinica i održavanju borbenog morala. Ističe se desant na otoke Mljet i Korčulu, koji je izveden isključivo vlastitim snagama. U njemu je učestvovala glavnina 26. divizije (10 bataljona i dve čete minobacača), četiri naoružana broda i dva patrolna čamca, 31 motorni jedrenjak i 26 motornih leuta - ukupno 63 plovna sredstva. Likvidiran je nemački garnizon na zapadnom delu otoka Korčule

 i naneti su ozbiljni gubici garnizonu na otoku Mljetu. Ubijeno je 297

neprijateljevih vojnika i zarobljeno 459. Na Mljetu je poginulo oko 100 nemačkih vojnika i zarobljeno je 64. Zaplenjena je baterija brdskih haubica i pukovska protivtenkovska četa.

Značajan je bio desant i na otok Brač, izveden u vreme vazdušnog desanta na Vrhovni štab u Drvaru. Cilj desanta bio je da se nemačke snage vežu za obalu i spreče im se dejstva u pravcu Drvara. To je bio pravi operativni pomorski desant u kome su učestvovala kompletna 26. divizija bez dva bataljona 3. prekomorske brigade, jedan britanski komando, američka planinska četa, baterija brdskih topova 75 mm i poljskih topova 80 mm a sadejstvovala i savezničkа avijacija. Od pomorskih snaga 4. sektora učestvovala su 4 naoružana broda, 6 patrolnih čamaca, 5 desantnih motornih splavova, 30 motornih jedrenjaka i 2 motorne barkase, a od savezničkih 20 desantnih brodova za pešadiju i jurišnih čamaca za prevoz vozila i 2 razarača.

U trodnevnim borbama na Braču ubijeno je oko 350 nemačkih vojnika i zarobljeno 220. Zadobijen je i znatan plen.

Doprinos Mornarice NOVJ uspehu 26. divizije u borbama za oslobođenje otoka srednje Dalmacije i iskrcavanje na obalu kopna, bio je veoma značajan. Sa 26. divizijom sadejstvovao je 4. sektor Mornarice. Organizovao je i obezbeđivao prevoz morem sa Visa na otoke Hvar, Brač i Šoltu, zatim otok Korčulu i poluotok Pelješac i, na kraju, na kopno, kompletne 26. divizije (8.670 boraca sa 146 minobacača i 251 mitraljezom) ojačane Artiljerijskom grupom 8. korpusa (5 artiljerijskih diviziona ukupno oko 2.000 boraca i 47 artiljerijskih oruđa) i 1. tenkovskom brigadom (1.664 boraca, 75 tenkova, 23 oklopna automobila, 14 protivtenkovskih topova i 5 pa mitraljeza). U operaciji je učestvovala i jedinica mornaričke pešadije sektora. Sav taj ogroman i veoma odgovoran posao obavio je 4. sektor sa svega 4 naoružana broda, 18 patrolnih čamaca, 9 desantnih motornih splavova i oko 60 motornih jedrenjaka, ukupne nosivosti 1912 tona. Uspeh je bio obezbeđen veoma racionalnom upotrebom snaga i sredstava, i izvanrednim, samopregomim zalaganjem sveg ljudstva Sektora. U operaciji su učestvovale i manje pomorske i kopnene snage britanske mornarice.

Pred početak završnih operacija 4. sektor Mornarice NOVJ sadejstvovao je snagama 8. korpusa u izvođenju mostarske operacije. Organizovao je i izvršio prevoženje morem glavnine 8. korpusa, 26. i 19. diviziju, Artiljerijsku brigadu i Tenkovsku brigadu sa njihovim borbenim i materijalnim sredstvima, iz Zadra, Šibenika, Splita i luka Kaštelanskog zaliva u Omiš i luke Makarskog primorja. Prebačeno je u toku osam dana 13.745 boraca, 1.020 konja, 105 zaprežnih kola i 1.260 tona materijala. Artiljerijska i Tenkovska brigada. Udaljenost duž jadranske magistrale iznosila je 26 do 218 km, a u morskim miljama 14 do 100 nm.

Posle oslobođenja Mostara a u vezi s predstojećim završnim operacijama, vraćena je glavnina 8. korpusa opet u sevemu Dalmaciju. Za 9 dana prebačeno je morem iz luka Makarskog primorja u Šibenik, Biograd na moru, Sukošan i Zadar 16.403 borca, 1.693 konja, 89 zaprežnih kola, 1.565 tona materijala, Artiljerijska i Tenkovska brigada. Udaljenost duž jadranske obale kopnom iznosila je 178 do 250 km a morem 80 do 111 nautičkih milja.

Transport morem omogućio je izvanredno brzu koncentraciju snaga 8. korpusa na mostarskom pravcu i operativno iznenađenje neprijatelja.

SADEJSTVO JUGOSLOVENSKE MORNARICE SA 4. ARMIJOM U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

U proleće 1945. nalazili su se u sastavu nemačkih pomorskih snaga na Jadranu:

- 1 razarač naoružan sa 6 topova 120 mm i 4 pa topa 37 mm,
- 4 velike torpiljarke svaka sa 3 topa 100 mm i 2 pa topa 37 mm,
- do 19 torpednih čamaca tipa *»S«,*
- 14 patrolnih čamaca tipa *»E«,*
- 3 male podmornice,
- 7 minolovaca,
- 30 i više artiljerijskih desantnih motornih mauna tipa »F«, svaka sa 3 pa i više topova 88 mm i 20 mm.
- do 15 dvotrupnih desantnih motornih splavova tipa *»SF«,*
- do 24 desantna jurišna čamca za pešadiju tipa *»I-Boot«,*
- komanda malih borbenih sredstava sa 20 eksplozivnih čamaca, i
- 9 patrolnih čamaca Ratne mornarice NDH.

Nemačke pomorske snage oslanjale su se na Rijeku, Pulu, Trst i Mali Lošinj.

Protivdesantna odbrana Hrvatskog primorja počivala je na posedanju otoka i obale, na vatri obalskih topova i topova zemaljske artiljerije i na zatvaranju prilaza otocima i obali preprekama od morskih mina.

Na otocima su se nalazili nemački garnizoni: na Pagu 345 vojnika pod zaštitom baterije poljskih topova 105 mm, na Vidovcu iznad Karlobaga: na Rabu 528 vojnika i 3 obalske baterije sa ukupno 13 topova 120 mm; na Krku 782 vojnika i dve baterije poljskih topova 90 mm; na Cresu i Lošinju 1.180 vojnika, baterija od 4 obalska topa 156 mm na utvrđenju Tovar, 5 baterija topova 76, 80 i 90 mm. Ukupno 2.835 vojnika. Posade na otocima nisu imale sredstva koja bi im omogućila uzajamno podržavanje i manevar snagama. Vatreni položaji baterija nisu bili organizirani za samoodbranu.

Minske prepreke postavljene su u Velebitskom kanalu južno od Karlobaga, Grgurovskom kanalu radi zaprečavanja prilaza Velebitskom kanalu, u Pohlipskom kanalu, u Kvarneriću i oko Lošinja, u Kvarneru i u Riječkom zalivu, i u njegovim prilazima sa juga. Položeno je ukupno više od 3.000 morskih mina, usidrenih i na dnu ležećih. Prepreke su bile položene tako da sprečavaju prilaženje Kvarneriću i Kvarneru s otvorenog mora i s juga iz Virskog mora. U isto vreme, one su onemogućavale manevar nemačkih pomorskih snaga u tim vodama i prisiljavale ih da plove određenim plovnim rutama. Baterije obalske i zemaljske artiljerije na otocima i na obali Istre, štitile su minske prepreke, prilaze glavnim lukama na otocima i na kopnu, i mesta pogodna za vršenje desanta.

Nemačka avijacija nije dejstvovala u vazdušnom prostoru Hrvatskog primorja i Istre.

Posle oslobođenja naše obale od Bojane do zaključno Ravnih kotara, reorganizirala se Jugoslovenska mornarica (JM). Formirala je tri pomorske komande, za sevemi, srednji i južni Jadran, u ulozi pomorsko-operativnih organa JM, za tri karakteristična basena Jadrana. U sastavu pomorskih komandi nalazile su se pomorske obalske komande kao regionalni izvršni organi. Komandno mesto Pomorske komande sevemog Jadrana (PKSJ) nalazilo se u Zadru.

Ratni komandant mornarice general-major Josip Černi i politički komesar, pukovnik Dragiša Ivanović 1944.

Operativne snage JM orijentirane su u pravcu Hrvatskog primorja i Istre. Formirani su Kvarnerski pomorski sastav (KPS) i Kvarnerski odred mornaričke pešadije (KOMP). Oba su potčinjena PKSJ. U Kvarnerskom pomorskom sastavu nalazila se flotila od 4 naoružana broda (NB), floti la od 11 patrolnih čamaca (PČ), flotila od 5 desantnih motornih splavova (DMS) 8 motornih jedrenjaka (m/j) i bolnički brod. Kvarnerski odred mornaričke pešadije imao je 6 bataljona mornaričke pešadije, vod za vezu, artiljerijski divizion u kojem se nalazila baterija od 4 brdska topa 75 mm i odeljenje od 2 poljska topa 105 mm.

U sastavu PKSJ nalazio i Minerski odred sa 4 leuta, od kojih dva sa motorom, za protivminsko izviđanje i uklanjanje morskih mina.

Odnos snaga između sopstvenih i neprijateljevih, bio je za nas jako nepovoljan. Naše plovne snage bile su inferiorne u odnosu na nemačke. Odnos u snagama KoV bio je povoljan, jer je izolovanost nemačkih posada na otocima, bez mogućnosti uzajamnog podržavanja, omogućila njihovo uništenje redom.

Savezničke pomorske snage, Komanda britanskih Obalskih snaga nalazila se u Ankoni, isturenoj manevarskoj bazi. U sastavu Obalskih snaga nalazile su se fiorile torpednih motornih čamaca (MTB), motornih topovnjača (MGB), patrolnih brodova i čamaca (ML); desantni brodovi za pešadiju (LCI), tenkovi (LCT) i artiljerijska podrška (LCG), jurišni desantni čamci (LCP), desantni čamci za mehanizaciju (LCVP), i flotila od 8 motornih topovnjača iz sastava jugoslovenskih pomorskih snaga u inostranstvu, i to izbegličke vlade u Londonu. Ukupno oko 80 plovnih jedinica. Od tih snaga bilo je u Zadru, početkom marta, 3 desantna broda za artiljerijsku podršku, do 5 desantnih tenkonosaca, i do 5 motornih topov-

njača i lučkih patrolnih čamaca. U Ankoni se nalazio britanski komandant sevemog Jadrana (SNONA), a na britanskoj krstarici *Colombo,* usidrenoj pred Zadrom, nalazio se britanski komandant Zadra (COZA).

Savezničke pomorske snage imale su neosporivu prevlast na otvorenom delu Jadranskog mora, a savezničko vazduhoplovstvo prevlast u vazduhu nad celim jadranskim ratištem.

Generalštab Jugoslovenske armije nije obavestio Komandu JM o forsiranju 4. armije, njoj susedne jedinice. Niti je upoznao JM sa zadacima koji su proizlazili iz plana završnih operacija.

Sredinom marta, komandant 4. armije pozvao je komandanta JM i komandanta PKSJ u Knin, da ih upozna sa opštim planom završnih operacija, sa namerama Štaba 4. armije i sa zadacima koji se predviđaju za JM. Dogovorili su se da se PKSJ prida 4. armiji i da sadejstvuje sa 9. divizijom u prvoj etapi ličkoprimorske operacije, u desantima na otoke Pag i Rab. Zatim, u drugoj etapi, da sadejstvuje sa 26. divizijom u desantu na otok Krk i, najzad, sa 9. i 26. divizijom u desantu na otoke Cres i Lošinj. Za desant u Istru odluka će se doneti kasnije.

Izvršena je podela odgovornosti za izvršenje zadataka između komandanta 9. divizije i komandanta PKSJ. Prvi je odgovarao za borbu na otocima i na kopnu, a drugi za ukrcavanje, prevoženje i iskrcavanje desanata, za njihovo obezbeđenje prilikom prevoženja i za podršku vatrom naoružanih brodova; zatim za organizaciju sadejstva sa pomorskim i vazdušnim snagama saveznika i sa Sastavom jugoslovenskih pomorskih snaga u inostranstvu koji je bio pod njihovom komandom.

Posle informacija primljenih u Štabu 4. armije, komandant JM shvatio je da je zadatak JM u završnim operacijama: da sadejstvuje na primorskom krilu Armije u ovladavanju otoka Hrvatskog primorja i Kvarnera i u nastupanju uz obalu; da obezbedi bok i pozadinu 4. armije koji se oslanjaju na obalu; da vrši dotur morem materijalnih i borbenih sredstava
i rezervi u ljudstvu; da organizira obalsku odbranu i zaštiti obalu i obalne vode od mogućnih intervencija. Potčinio je PKSJ komandantu 4. armije a Pomorskim komandama srednjeg i južnog Jadrana naredio da organiziraju obalsku odbranu, urede vatrene položaje obalske artiljerije, organizuju službu osmatranja, obaveštavanja i veze; da razminiraju plovne rute i luke; da uspostave i održavaju redovan pomorski saobraćaj i lučku službu; da organizuju obnovu luka, izvora energije i distribucione mreže, brodogradilišta, industrijskih postrojenja i celokupne infrastrukture.

Komandant JM priključio se Štabu 4. armije u Gračacu i kretao se sa njime do Postojne. Bio je povezan sa Štabom u Splitu i sa Štabom PKSJ radio-mrežom 4. armije. Učestvovao je u planiranju operacija vezanih za pomorske desante na otoke i Istru. Kada su jedinice 4. armije izbile pred Trst, priključio se Štabu 20. divizije u Općinama i 2. maja otišao je u grad da se upozna sa stanjem u luci i pomogne pri uspostavljanju Pomorske obalske komande Trst. Posle oslobođenja postavljenje za komandanta grada Trsta, a za političkog komesara Franc Štoka. U vezi sa teškoćama oko uspostavljanja demarkacione linije između snaga JA i anglo-američkih, prisustvovao je sastanku komandanta 4. armije sa savezničkim generalima Morganom i Hardingom u Tržiču 5. maja 1945. Na sastanku je, između ostalog, predloženo obrazovanje zajedničke Pomorske vojne uprave Tr-

 šćanskog zaliva i luke Trsta. Sporazum nije postignut. Posle uspos-

tavljanja savezničke vojne uprave. Pomorska obalska komanda povukla se iz Trsta 12. juna 1945.

Desant na otok Pag. Plan ukrcavanja trupa na brodove bio je izrađen na osnovu desanata koje je 26. divizija izvršila na otoke srednje Dalmacije. Trupe 9. divizije prikupile su se na mestima ukrcaja prema planu. No, ukrcaj je trajao 3 sata duže od planiranog vremena. Stoga se zakasnilo s iskrcajem i zauzimanjem polaznih položaja za napad, uspostavljanjem komandnog mesta brigade, artiljerijske osmatračnice i veze između njih. Razlog zakašnjenju: neizvežbanost jedinica u ukrcavanju na brod i pri iskrcavanju. Bilo je čak i izvesnog ispoljavanja straha i zaziranja od ukrcavanja, što se uspelo otkloniti ubeđivanjem.

Izbor mesta artiljerijske osmatračnice bio je loš. Baterija brdskih topova 75 mm nije uspela da vrši artiljerijsku pripremu napada, niti pak, da ga podržava. Tek je drugog dana desanta uspela otkloniti nedostatke.

Dva bataljona mornaričke pešadije oslobodili su prvog dana desanta do 9 časova mesto Novalju i izvršili postavljeni zadatak. Ostali su u mestu 1 odmarali se, umesto da se upute u pravcu mesta Paga, koje je bilo udaljeno svega 20 km, i da učestvuju u napadu na nemački garnizon koji se uporno branio. Razlog: komandovanje snaga nije bilo objedinjeno niti je postojala radio-veza između napadnih kolona desanta. Budući da radio-veza nije bila uspostavljena ni sa plovnim sredstvima, to su se ona mogla koristiti samo kako je bilo predviđeno planom a ne kako je to zahtevala situacija.

Prevoženje i osiguranje desanta izvršeno je sa 4 motorne jedrenjače, 4 motorna spiava i 3 patrolna čamca. Posredno osiguranje u Velebitskom kanalu južno od Karlobaga vršila je flotila naoružanih brodova (3 NB i 2 PČ). Prevezeno je ukupno 1.850 boraca. Kako je nemački garnizon na otoku imao 345 vojnika, odnos u snagama bio je 1 : 5,4 u korist desanta.

U lučkoj Kapetaniji oslobođenog Karlobaga zaplenjena je pomorska karta Kvarnera i Kvarnerića s ucrtanim minskim preprekama i plovnim rutama. Pružila je dragocena obaveštenja za izvođenje daljnjih operacija na tom području.

Posle oslobođenja Karlobaga flotila naoružanih brodova osiguravala je nastupanje 2. brigade 9. divizije obalskom komunikacijom prema Jablancu. Artiljerijski divizion 9. divizije od tri baterije brdskih topova 75 i 76 mm i baterije protivtenkovskih topova nije mogao pratiti nastupanje 2. brigade, pa je desantnim splavom prebačen u zaliv Prizna 13 km južno od Jablanca. Odigrao je značajnu ulogu u oslobađanju Jablanca.

Desant na otok Rab. Iskustva stečena u desantima na otok Pag korišćena su u pripremi desanta na otok Rab, pa nije došlo do zakašnjenja. Iskrcavanje na zapadnom delu otoka kasnilo je zbog vetra (juga) i valova uz obalu. Dobar deo boraca bolovao je od morske bolesti pa se nije mogao samostalno iskrcati na desantni splav i preći na obalu. Informacija obaveštajaca da postoji put od mesta iskrcaja baterije 75 mm do mesta Raba nije bila tačna. Baterija se morala ponovo ukrcati na desantni splav i prebaciti u zaliv Barbat.

Pri izboru plovnih ruta za desantnu kolonu koja je krenula iz Novalje na Pagu za rt Kalifront na Rabu, nije korišćena karta minskih prepreka zaplenjena u Karlobagu. Desant je plovio preko minskih prepreka u Kvarneriću. Zbog malog gaza plovnih sredstava nije bilo gubitaka od udara u morsku minu.

U oslobođenom Rabu došlo je do trvenja u pogledu smeštaja štabova koji su prešli iz Paga u Rab, što ukazuje na potrebu da se i to predviđa planom operacije.

U desantu na otok Rab učestvovalo je 8 bataljona pešadije i 5 artiljerijskih baterija, s ukupno 3.434 borca. Nemačka posada je brojala 528 vojnika. Odnos snaga bio je 1 : 6,5 u korist napadača.

Neposredno osiguranje 4. desantnog odreda vršila je grupa od 1 naoružanog broda i 2 patrolna čamca. Posredno osiguranje vršila je flotila motornih topovnjača iz Sastava jugoslovenskih pomorskih snaga u inostranstvu grupom od 2 topovnjače u Velebitskom kanalu između otoka Goli i kopna, i grupom od 4 topovnjače južno od otoka Plavnik radi zaštite iz pravca Srednih vrata.

Posle desanta na otok Pag primećeni su življi pokreti nemačkih pomorskih snaga baziranih u Rijeci. Noću 9/10. aprila britanska grupa od 3 motorne topovnjače i 1 motorne torpiljarke naišla je pred ulazom u zaliv Raša na istarskoj obali na desantne motorne maune tipa »F«. Torpiljarka je lansirala topreda koja su primetili Nemci. Zaustavili su tenkonosce i torpeda su promašila. Otvorili su žestoku vatru iz topova 88 mm i naterali britansku grupu na povlačenje. Naredne noći 10/11. aprila, grupa od 2 motorne torpiljarke naišla je u Planinskom kanalu na 3 motorne maune »F« u pratnji 2 patrolna čamca. Prešla je u napad, ali je bila odbijena teškom artiljerijskom vatrom.

S obzirom na te događaje britanske Obalske snage postavile su u noći 11/12. aprila kada se krenulo u desant na otok Rab, patrolnu liniju južno od Malih vrata, na ulazu u Vinodolski kanal. Grupa od 2 motorne torpiljarke i jedne motorne topovnjače, opremljene radarom, na patrolnoj liniji, primetila je na radaru, dva sata posle ponoći, dva objekta na odstojanju od 8 km. Torpedni čamci prešli su u napad i potopili su jednu veliku torpiljarku. Druga je prekinula kontakt i povukla se brzo u pravcu Rijeke.

Desant na otok Krk. Desant na otok 26. divizije i Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije ističe se zbog dobre organizacije i brzog izvršenja. U prevoženju učestvovalo je 14 motornih jedrenjaka, 5 motornih desantih splavova i 2 britanska tenkonosca. Neposredno obezbeđenje vršila je grupa od 3 naoružana broda i 5 patrolnih čamaca. Posredno obezbeđenje južno od otoka Plavnik i u Vinodolskom kanalu južno od Malih vrata, vršile su britanske Obalske snage.

Nemački garnizon na otoku Krku imao je jačinu od 782 vojnika. U desantu na otok iskrcano 3.900 boraca. Odnos snaga bio je 1 : 5 u korist napadača.

Desant na otoke Cres i Lošinj. Komandant PKSJ nema posebnih zapažanja. U prevoženju desanta učestvovalo je: 2 motorna desantna spiava, 13 motornih jedrenjača i 5 britanskih desantnih tenkonosaca. Neposredno osiguranje vršili su 2 naoružana broda i 3 patrolna čamca. Neposredno osiguranje desantnih tenkonosaca vršili su brodovi Britanske mornarice. U posrednom obezbeđenju pred Malim vratima bio je 1 naoružani brod a grupa britanskih motornih topovnjača južno od Plavnika. Prevezeno je ukupno 4.586 boraca. Nemački garnizon na Cresu i na Lošinju imao je jačinu od 1.180 vojnika. Odnos snaga bio je 1 : 4 u korist napadača.

Kada je otpočela borba na Cresu i Lošinju, noću 20/21. aprila, evakuirao se iz Rijeke konvoj od oko 40 brodova i plovila i uputio se plovnom rutom duž istočne obale Istre u Pulu i Trst. U Rijeci je ostalo nekoliko desantnih motornih mauna tipa »F« naoružanih artiljerijom i minopolagača.

Desant na istočnu obalu Istre. U Istru je trebalo prebaciti 10.400 boraca, 1.620 konja, 600 zaprežnih vozila, 25 motornih vozila, 4 tenka, 2 oklopna automobila i 1.350 tona opreme i materijalnih sredstava. Komanda sevemog Jadrana raspolagala je samo sa 5 motornih splavova i 6 motornih jedrenjača. Zbog pomanjkanja brodskog prostora komandant JM naredio je komandantu PKSJ da rekvirira sve plovne objekte u lukama Raba, Krka, Cresa i Lošinja, i da se obrati stanovništvu apelom da dobrovoljno učestvuje u operaciji. Naoružani brodovi i patrolni čamci prikupili su u toku noći koja je prethodila iskrcavanju desanta, 7 motornih leuta
1 40 letua na vesla, i doteglili su ih u lučicu Podbeli na severoistočnoj obali Cresa. Komandi mornarice u Splitu naređeno je da uputi u Podbeli transportne brodove koji nisu trenutno neophodni za dotur materijala jedinicama 4. armije na kopnu.

Obezbeđenje prevoženja desanta iz Podbelog na istočnu obalu Istre, vršila su 3 naoružana broda i 1 patrolni čamac, kao i minerska grupa od
2 motorna leuta sa partizanskom minolovkom.

Za dva dana, transportna grupa ojačana je još jednim motornim splavom i 6 motornih jedrenjaka, a osiguranje sa 2 patrolna čamca i bolničkim brodom.

Kvarnerski odred mornaričke pešadije prebačen je u toku 28. i 29. aprila iz Malog Lošinja pravo u Mošćeničku Dragu. Uputio se odmah u pravcu Pule radi oslobođenja grada i luke.

Posle završetka iskrcavanja snaga 9. divizije u Istru, naređeno je Kvarnerskom pomorskom sastavu da otplovi u Pulu i sadejstvuje sa Kvarnerskim odredom mornaričke pešadije u savladavanju neprijateljevog garnizona koji se uporno branio na poluotoku Mužilu.

Ujutro 1. maja veći broj brodova, među njima mnogo artiljerijskih desantnih motornih mauna tipa »F«, otplovio je iz Pule i uputio se duž zapadne obale Istre prema Trstu. Posle podne otplovilo je iz Trsta mnogo brodova u pravcu zapada, a među njima dve velike torpiljarke, torpedni čamci, više od dvadeset motornih mauna »F«, dvotrupnih splavova, jurišnih desantnih čamaca za pešadiju, remorkeri i devet patrolnih čamaca Ratne mornarice NDH sa 500 vojnika.

Komandant JM naredio je 4. maja komandantu PKSJ da uputi sve naoružane brodove i patrolne čamce u Trst. Sutradan posle podne doplovio je u Trst patrolni čamac PČ 8, prva ratna plovna jedinica antihitlerovske koalicije. Za njim je stigla i glavnina Kvarnerskog pomorskog sastava, dva naoružana broda i tri patrolna čamca.

Rano ujutro 2. maja uspostavljena je Pomorska obalska komanda Trst. Ona je odmah otpočela s organizacijom Lučke Kapetanije i pomorske milicije radi nadzora nad prometom putnika i tereta u luci.

Trećeg maja povukao se nemački garnizon iz Pule na poluotok Mužil, na kojem se uporno branio. Predao se tek 7. maja sa 2.200 oficira i vojnika.

KARAKTERISTIKA POMORSKIH DESANATA ČETVRTE ARMIJE

Taktički i operativni pomorski desanti na otoke Hrvatskog primorja imaju ovu karakteristiku:

1) Trupe su iskrcavane na pogodnim, nebranjenim mestima obale. Jugoslovenska mornarica nije imala brodove koji bi mogli vršiti artiljerijsku pripremu iskrcavanja trupa i da ih podržava vatrom u uspostavljanju mostobrana, šta je neophodno pri iskrcavanju desanta na branjenu obalu.

2) Svi desanti prevezeni su noću radi iznenađenja neprijatelja i izbegavanja vatre obalskih artiljerijskih baterija prilikom eventualnog prolaza kroz njihovu zonu dejstva.

3) Izostala je protivdesantna odbrana u pretpolju, na moru, jer desanti nisu vršeni iz pravca otvorenog mora, nego, tako reći, iz pozadine. Sem toga, minske prepreke položene od neprijatelja onemogućavale su manevar neprijateljskih i sopstvenih plovnih jedinica u Kvameriću i u Kvarneru. Imali su slobodu manevra samo u Velebitskom kanalu, šta su neprijateljeve plovne jedinice htele koristiti u noći kada se prevozio desant na otok Rab. Zbog izrazite inferiornosti brodova JM u odnosu na nemačke plovne jedinice, JM ne bi mogla obezbediti izvršenje desanata.

4) Nemačka avijacija nije podržavala protivdesantnu odbranu otoka. Prevlast u vazduhu nad celim Jadranom imalo je ratno vazduhoplovstvo saveznika.

5) Geografski raspored otoka i njihova međusobna udaljenost, odsutnost mogućnosti da se posade otoka međusobno podržavaju, omogućili su slamanje protivdesantne odbrane po delovima, zauzimanjem otoka redom.

6) Odnos između snaga desanta i nemačkih posada na otocima bio je u prošeku 1 : 5 u korist desanta. To ukazuje na neracionalnu upotrebu snaga, što je imalo za posledicu prenapetost ionako ograničenih desantnih plovnih sredstava i transportnih brodova.

7) Izviđanje otoka i prikupljanje podataka o zemljištu i komunikacijama pre izvršenja desanata nije zadovoljavalo.

8) Do punog izražaja došle su organizacione i stručne sposobnosti rukovodilaca, pomoračka i manevarska veština posada brodova, naročito u nepovoljnim hidrometeorološkim prilikama, spremnost otočana da pružaju potrebnu pomoć Armiji i, iznad svega, visoki borbeni moral sveg ljudstva.

Pravac nastupanja u desantnoj operaciji, u celini, bio je pravilno izabran. On je štitio primorsko krilo i bok 4. armije, i omogućio uglavnom, oslanjanje na sopstvene snage.

Nastupanje pravcem otok 1st - Lošinj - Cres, radi obuhvata unutrašnjih otoka, ne bi bilo u skladu sa opštom situacijom. S jedne strane, inferiornost snaga JM u odnosu na nemačke pomorske snage zahtevala bi jako angažiranje savezničkih snaga u planiranju i izvršenju desanta na jako branjeni otok Lošinj, a zatim na Cres što bi se nepovoljno odrazilo na tempo operacija na kopnu zbog vremena potrebnog za planiranje zajedničkog desanta sa saveznicima. Sa druge, pak strane, nemačke pomorske snage imale bi slobodu manevra u Velebitskom kanalu i ugrožavale bi primorsko krilo i bok armije. Njihova brodska artiljerija bila je snažna i raspolagala topovima 88 - 120 mm.

Planiranje, izvođenje i komandovanje u desantnim operacijama bilo je zajedničko, skoro isključivo u ličnom kontaktu komandanata i štabova

svih kategorija. U jednom predavanju je komandant PKSJ, admiral Tomšič, na veoma originalan način prikazao stil komandovanja uoči desanta na otok Krk, kada je komandant 4. armije izdao naređenje komandantu 26. divizije generalu Božoviću i komandantu PKSJ Tomšiču: »Došli smo kod njega u Štab posle podne u 3 sata. Prisustvovao je tamo i komandant Mornarice. Komandant 4. armije je samo pitao da li su nam jedinice spremne za iduća dejstva. Mi kažemo da jesu, i on naredi da 15/16. sa 26. divizijom i Kvarnerskim pomorskim odredom izvršimo desant na otok Krk, uz naznaku mesta iskrcavanja. Komandant desanta, general Božović, komandant prevoženja potpukovnik Tomšič. Imate li kakvo pitanje? Na izvršenje! Do 6 sati posle podne iznesite plan upotrebe vaših snaga. Mi smo onda otišli u Štab kod druga generala Božovića i razradili plan, otišli u 6 sati komandantu Armije, on kaže »usvajam« i bez mnogo prepiske čitava situacija je bila raščišćena. Zapovest, izveštaji, razrađivanje u toku operacije, već su onda imali isključivo istorijski karakter, jer su to bila prepričavanja onoga što se usmeno naređivalo... Okvirni planovi izdetaljizirani su u komandama jedinica koje su ga i same izvodile. Tako su planove iskrcavanja - ukrcavanja radili pomorski saobraćajci, komandanti flotila i plovnih odreda sa komandantima brigada i bataljona ili četa, ako je neka od njih imala samostalan zadatak i to na licu mesta, u jedinici koja vrši desant. Takav kontakt omogućavao je uvid u sve detalje, koji se inače, stiču glomaznim formularima i mnogo puta predstavljaju zakašnjenje u izvršenju određenog zadatka«.

Takav stil i način komandovanja uticali su na uspešan način izvršavanja zadataka, uprostili su i sveli izradu dokumentacije na najnužnije, zbog čega je u štabovima bio potreban samo mali broj oficira.

*

Uloga JM bila je značajna u snabdevanju jedinica 4. armije. Lički i primorski operacijski pravci raspolagali su samo sa dva puta: jedan, malo bolji, vodio je Ličkim i Gackim poljem do Senja, a drugi, uzan i veoma vijugav i zapušten, vodio je uz obalu mora od Obrovca do Senja i popeo se uz obronke Velebita do kote 358. Uz to, prevozna sredstva Armije bila su malobrojna i dotrajala a nije bilo ni dovoljno šofera. Stoga je dužobalska pomorska komunikacija dobila na značaju i postala veoma važna. Od pravovremenog snabdevanja tri divizije, koje su nastupale pomenutim pravcima, i dotura hrane, municije i goriva, zavisio je tempo napadne operacije Armije.

Komanda JM organizirala je i vršila dotur brodovima materijalnih potreba iz Splita i Šibenika u armijske baze u Zadru i Obrovcu. Pratila je napredovanje jedinica armije duž obale i premeštala je armijsku bazu i njene odeljke iz Obrovca u Karlobag, Senj, Novi i Crikvenicu i, na kraju, u Rijeku. Vršila je dotur materijalnih sredstava brodovima iz odeljaka armijske baze do divizija uz obalu.

Popuna ljudstvom jedinica 4. armije vršila se, uglavnom, mobilizacijom sa teritorije Kosova i Makedonije. Vojni obveznici prikupljali su se u lukama Bar i Drač, odakle su ih brodovi JM prevozili u sabirne centre u Dubrovniku i Trogiru. Iz njih su otpremljeni brodovima u luke Hrvatskog primorja u Dopunsku brigadu Armije i na otok Rab, za popunu 9. divizije (oko 1.000 boraca). Ukupno je prebačeno brodovima JM 17. 625 boraca.

SAD EJ STVO REČNE RATNE FLOTILE SA 1. I 3. ARMIJOM U ZA VRŠNIM OPERACIJAMA

Posle oslobođenja Beograda a na osnovu naređenja VŠ, Komanda JM formirala je Komandu rečne plovidbe pri Povereništvu za saobraćaj Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. U njenom sastavu nalazili su se Komanda rečne ratne flotile (RRF), Direkcija rečne plovidbe, Uprava za održavanje vodenih puteva i kapetanije pristaništa, svega preko 3.000 ljudi, od kojih je bilo vojnih lica oko 1.000 a ukrcanih na brodovima, takođe, oko 1.000. Zadatak Komande rečne plovidbe je bio da organizira i rukovodi celokupnim saobraćajem na plovnim rekama, kanalima i jezerima, kako za snabdevanje jedinica armije na frontu i u pozadini, tako i za potrebe građanstva, naročito glavnog grada - Beograda.

U sastavu Komande rečne ratne flotile, (komandant je bio Miroslav Dragustin, kapetan bojnog broda), nalazile su se Dunavska flotila i Savska flotila sa ukupno 10 patrolnih čamaca naoružanih protivavionskim mitraljezima 8 mm, 5 jurišnih čamaca i 10 motornih čamaca naoružanih streljačkim naoružanjem. Zatim su uspostavljene mornaričke baze u Kladovu, Novom Sadu i Šapcu. Zadatak RRF je bio da sadejstvuje sa armijama radi prebacivanja ljudstva i materijala pri forsiranju reka i duž reka, borba protiv opkoljenih grupacija neprijatelja na obalama reka i protivminsko obezbeđenje saobraćaja na rekama.

Direkcija rečne plovidbe raspolagala je sa 231 plovnim objektom (putničkim brodovima, remorkerima, motornim brodovima i čamcima, tankovima, šlepovima i drvenim teglenicima, sa 9 brodogradilišta i 9 tehničkih radionica.

Posle oslobođenja Bijeljine i Brčkog od Južne operativne grupe, komandant 1. armije zatražio je od Komande RRF da sadejstvuje u prebacivanju trupa preko Save. Komandant RRF uputio se u Brčko sa 2 patrolna čamca, jednim jurišnim čamcem, 2 motorna čamca, motornim šlepom, motornim brodom i 2 drvene teglenice, stavio se na raspolaganje komandantu 1. armije. Prebacivanje na uspostavljeni mostobran na levoj obali Save počelo je 12. aprila u 2 časa i završeno 13. aprila u 11 časova, trajalo je neprekidno 33 časa. Prevezene su 5. i 17. divizija, 11 teških tenkova sa tenkovskom četom, 400 topova i minobacača i sva oprema i materijalna sredstva divizija.

Ubrzo zatim dobijen je novi zadatak: da se prebaci 2. proleterska divizija preko Save na levu obalu kod Orašja, uzvodno od porušenog brčanskog mosta. Prebacivanje je počelo 13. aprila u 16 časova a završeno 14. aprila u 12 časova. Zbog promene u situaciji morala se Divizija opet vratiti na desnu obalu, i to je završeno 16. aprila u 6 časova.

Za vreme borbi na Sremskom frontu i u Slavoniji, prevezeno je 298.000 boraca, 2.260 artiljerijskih oruđa, 35 teških tenkova, 2.500 motornih vozila, 10.350 zaprežnih kola, 2.500 grla stoke i oko 600 vagona raznog materijala.

Uporedo sa prebacivanjem trupa preko Save, obavljao se redovan saobraćaj između Beograda i Sapca s tri parobroda, a uzvodno od Šapca sa drvenim teglenicama tegljenim od motornih čamaca radi snabdevanja jedinica armija i evakuacije ranjenika.

Dragustin se seća da u početku prebacivanja trupa preko Save zajed-

nički rad nije bio usklađen. Komandanti pojedinih jedinica nastojali su da

ukrcaju na plovne objekte što veći broj boraca. Postojala je opasnost da se plovila zbog preopterećenja prevmu ili potope. Zamolio je komandanta 1. armije da intervenira, posle čega više nije bilo nesklada u prevoženju.

Problemi su iskrsli i pri prevoženju tenkova. Drvene teglenice kojima su tenkovi prebacivani, bile su opterećene do granice nosivosti. Njihova slaba konstrukcija morala se ojačati raznim gredama.

Na Dunavu je komanda RRF sadejstvovala 3. armiji u prebacivanju materijalnih sredstava preko Dunava i otklanjanja prepreka u reci Dravi.

Komanda RRF organizirala je službu protivminskog osmatranja, zaštitu reka od lutajućih mina ubačenih od Nemaca i razminiranje reka od sidrenih i na dnu ležećih magnetskih mina.

Znatnu pomoć pružila je i sovjetskoj Dunavskoj RRF. Za udovoljavanje njenih potreba bilo je angažirano 30 kapetana, preko 400 krmara, preko 70 motorista i znatan broj rečnih peljara, koji su svojim poznavanjem reka i iskustvom mnogo doprineli uspesima sovjetske flotile.

Sadejstvo RRF sa jedinicama 1. armije u toku završnih operacija nije bilo neposredno vezano za borbene akcije. RRF nije raspolagala dobro naoružanim brodovima kojima bi mogla učestvovati u forsiranju reke i uspostavljanju mostobrana, u vatrenoj podršci trupa u borbi uz obalu reke, ili da se samostalno bori sa neprijateljevim rečnim brodovima i patrolnim čamcima. Dopremajući materijalna sredstva jedinicama armija i obavljajući evakuaciju ranjenika, organizirala je i vršila prebacivanje trupa preko reka, te je u znatnoj meri povećavala njihovu pokretljivost.

ZAKLJUČAK

Uspostavljanjem Pomorske obalske komande u Trstu i uplovljavanjem u luku brodova Kvarnerskog pomorskog sastava, JM je izvršila zadatak određen planom završnih operacija. Sadejstvo Pomorske komande sevemog Jadrana sa jedinicama na primorskom krilu 4. armije u desantnim operacijama na otoke Hrvatskog primoija i Kvarnera i u desantu na Istru, sadejstvo JM u obezbeđenju neprekidnog snabdevanja i dotura materijalnih sredstava jedinicama 4. armije, bilo je vanredno uspešno.

Smatra se, da su pomorske desantne operacije najsloženije združene operacije u kojima učestvuju kopnena vojska, ratna mornarica i ratno vazduhoplovstvo. Njihova racionalna i efikasna upotreba počiva na skladnom sadejstvu.

Osnovu svakog sadejstva čine razvijena socijalna svest i jedinstvena vojna doktrina prilagođena postojećim specifičnim uslovima pomorskog vojišta i vođenja rata u obalnom moru. Opšti uslovi za uspešno sadejstvo među vidovima i rodovima oružanih snaga su uvažavanje osobenosti svakog od učesnika, međusobno poverenje i uvažavanje ličnosti rukovodilaca, lični kontakt i drugarski odnosi.

Ovi su se uslovi stekli u izvođenju završnih operacija na primorskom krilu 4. armije i obezbedili njihov sjajan uspeh.

Na sadejstvo utiče jako negativno samovolja, nadmenost i neshvatanje mogućnosti učesnika u sadejstvu. U završnim operacijama na primorskom krilu Armije nije bilo negativnih slučajeva u sadejstvu jedinica JM i 4. armije.

Ratna mornarica u završnim operacijama NOR-a[*]

Admiral flote Branko Mamula[2)]

STVARANJE I DEJSTVA MORNARICE DO ZAVRŠNIH OPERACIJA

a) Neki opći uvjeti stvaranja i karakteristike dejstava partizanske mornarice

Jadransko more je u drugom svjetskom ratu bilo poprište ratnih dejstava, koja su, po mnogo čemu, ostala izuzetna u historiji pomorskog ratovanja. Dvije pomorske sile, najprije Italija a zatim Njemačka, tukle su se ratnim brodovima protiv naoružanih ribarskih čamaca i brodića jugoslovenskih partizana. U toj neravnopravnoj borbi na život i smrt, rođena je nova jugoslovenska ratna mornarica.

Nastala u najsudbonosnijim danima borbe naših naroda za opstanak, naša ratna mornarica postala je jedinstven primjer stvaranja oružane sile na moru gotovo ni iz čega, u teškim uvjetima borbe sa nadmoćnijim neprijateljem. Osnovni činioci koji su omogućili i podstakli narodnooslobodilačku borbu i stvaranje partizanske mornarice na Jadranu, bili su: mobilizatorska uloga Komunističke partije, spremnost naroda na borbu i žrtve, tradicije i prirodni uslovi. Zasluga je Komunističke partije što je potencijalne mogućnosti uspjela aktivirati i probuđenu energiju naroda stvaralački organizirati i usmjeriti ka jedinstvenom cilju. Njene organizacije i kadar bili su kičma vojne organizacije i narodne vlasti, kako u ostalim dijelovima zemlje, tako i na Jadranskom moru.

Procjena rukovodstva KPJ o mogućnosti pokretanja i uspješnog vođenja općenarodne borbe i otpora i u ovom osobenom ambijentu, temeljila se na dubokoj vjeri u snagu partijskih organizacija, koje su duž obale imale preko 1.700 komunista i dva puta toliko skojevaca, zatim na punom povjerenju u radničku klasu, na uporištima Narodnog fronta i na rodoljublju stanovništva primorja, na životvomosti slavnih pomorskih tradicija. Razmah borbe ubrzo je pokazao ispravnost takve procjene i sav značaj pomorskog vojišta i njegovih neiscrpnih ljudskih i materijalnih potencijala.

Za borbu na moru Partija nije izričito i unaprijed određivala posebne oblike borbenih dejstava. Oni su se spontano rađali iz prirodnih uvjeta, iz pomorske tradicije, iz odnosa snaga. Istovremeno, partijske organizacije, rukovodstva i članstvo na obali i otocima pokazali su visok stupanj raz-

*> Rasprava za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.

2) Savezni sekretar za narodnu odbranu SFRJ

Savezni sekretar za narodnu odbranu, admiral flote Branko Mamula sa predsednikom Predsedništva SFRJ Veselinom Đuranovićem

umijevanja suštine i specifičnosti partizanskog ratovanja na moru, veliku odlučnost i maštovitost.

Stvaranje partizanske mornarice NOVJ nije bilo slučajnost, već sastavni dio i zakonitost oslobodilačkog rata i revolucije u našim uvjetima, u kojima se i na moru rodio nov - partizanski tip rata. Geneza njenog stvaranja je u plimi ustanka podignutog 1941. u unutrašnjosti zemlje, što se razlila i na istočnu obalu Jadrana i zahvatila mnoge otoke.

Po svom utjecaju na kontinuitet stvaranja i dejstva partizanske mornarice NOVJ, jasno se uočavaju dva perioda rata na Jadranu, razgraničena kapitulacijom Italije 8. septembra 1943. godine. Ta dva perioda suštinski su se razlikovala i po zaraćenim stranama, i po angažiranim snagama, i po načinu borbe, i po ciljevima, i po postignutim rezultatima. Svi pomenuti činioci imali su u drugom periodu mnogo veći operativno-strategijski značaj.

U prvom periodu, odnosno u doba italijanske okupacije, dejstva su, uglavnom, bila ograničena na pojedine dijelove obalskog područja, a izvodila su se bez tješnje međusobne veze, tipično partizanskom taktikom, kroz četiri osnovna oblika: partizanske pomorske veze između otoka i obale, sabotaže i diverzije, vađenje morskih mina i prepadi na saobraćaj neprijatelja.

Prvi uspesi bili su povod i ohrabrenje da se već u 1942. godini partizanska borba proširi i na more. Razvoj narodnooslobodilačke borbe na obali inicirao je, naime, neophodnost oružane borbe i na moru. U mjeri u kojoj su dejstva jedinica NOVJ na obali i u zaleđu postajala efikasnija i opsežnija, rat na moru dobijao je sve šire dimenzije.

Ratna godina 1942. zauzima posebno mjesto u historiji stvaranja naše mornarice. Te godine je došlo do razmaha partizanske borbe na moru i 483

zaokruživanja prve faze rađanja partizanske mornarice NOVJ, uprkos mjerama i protivpartizanskim dejstvima okupatora.

Nakon ustanka u Gradcu, 23. januara, pod Biokovom, stvorena je prva slobodna teritorija. Od tada se u vodama Dalmacije odvijala sistematska borbena aktivnost na moru protiv italijanskog pomorskog saobraćaja, osobito u Hvarskom i Neretljanskom kanalu. Za ta dejstva na moru dalmatinski partizani imali su svoje baze, ustaljenu organizaciju, ljudstvo i brodove. Od maja do decembra partizanska aktivnost na moru zahvatala je skoro čitavu Dalmaciju, sa žarištem u Makarskom primoju. Od ukupno 27 partizanskih prepada na saobraćaj okupatora u 1942. godini, u ovom periodu izvedeno je 25, a od toga osam na moru - čamcima i leutima, a 17 s obale ili kombinovano.[3)]

Učestali prepadi na pomorski saobraćaj neprijatelja, prošireni i učvršćeni sistem partizanskih pomorskih veza, aktivnost minera i sabotaže na svjetionicima, prisilili su Italijane, pored ostalog, i da opremaju specijalne brodove za borbu protiv partizana. Broj protivpartizanskih brodova bio je iz mjeseca u mjesec sve veći, pa je već u aprilu 1943. godine duž istočne obale Jadrana plovilo preko 30 italijanskih protivpartizanskih brodova.

Partizanska borbena aktivnost na moru, a posebno u vodama Makarskog primorja, označila je početak rađanja Mornarice. Dolazak grupe proleterskih brigada s Vrhovnim štabom i drugom Titom u Bosansku krajinu 1942. godine, dao je nov polet NOB-u u zapadnim dijelovima zemlje i u Dalmaciji. Tito se tom prilikom bliže i neposrednije upoznao sa razvojem i rezultatima jednogodišnje borbe na moru. Vrhovni komandant uočava da je za dalji razvoj NOB-a u obalnom području neophodno razviti oružanu borbu na moru. Sredinom decembra je naredio da se pri Štabu 4. operativne zone Hrvatske formira Sekcija za ratnu mornaricu, u stvari, prvi mornarički štab u NOR-u.

Krajem 1942. i početkom 1943. godine formiranjem Primorskog voda Sekcije za ratnu mornaricu i Prvog mornaričkog odreda, udareni su temelji novoj jugoslovenskoj mornarici. Događaji koji su ubrzo uslijedili pokazali su koliko je odluka druga Tita o formiranju Sekcije za ratnu mornaricu bila dalekovida i s ogromnim utjecajem na uspješno vođenje NOR-a na moru i konačno oslobođenje zemlje. Sredinom aprila 1943. Italijani su objelodanili poznata uputstva za borbu protiv partizana na moru, čime je, praktički, priznata snaga partizanske mornarice, umješnosti i snalažljivosti naših partizana-momara. Ta sitna, ali mnogobrojna partizanska dejstva, predstavljala su u svojoj sveukupnosti, nov kvalitet koji je neprijatelj shvatio kao borbu za prevlast na Jadranu, a, uz to, i kao snažan udarac svome političkom prestižu. Pokazalo se da je neuporedivo teži od vojnog, bio politički udarac koji je narodnooslobodilačka borba na moru zadala aneksionističkoj politici i asimilatorskim težnjama fašističke Italije.

U partizanskom ratu na moru 1941-1943. godine protiv okupatora i domaćih izdajnika, stvorena je partizanska mornarica , što predstavlja jedinstven slučaj u drugom svjetskom ratu. U toj su borbi stasali prekaljeni momari-partizani, koji su spremni dočekali kapitulaciju Italije i ubrzo stvorili ratnu Mornaricu NOVJ. Upravo zato što je bila pravovremeno organizirana i pripremljena, mornarica će poslije kapitulacije Italije iskoristiti sav materijalni i ljudski potencijal na obali i otocima.

3) Jovan Vasiljević: Mornarica NOVJ, VIZ, Beograd, 1972. god, str. 423.

b) Prerastanje partizanske mornarice u Mornaricu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

Masovni općenarodni ustanak koji je u vrijeme kapitulacije Italije, 8. septembra 1943. godine, zahvatio jugoslavensku jadransku obalu, bio je od ogromnog značaja za dalji tok NOR-a na moru. Gotovo svi otoci i najveći dio obale bili su oslobođeni, razoružan je veći dio italijanskih divizija i zaplijenjena njihova oprema i naoružanje. Stanovništvo je masovno pohrlilo u partizane, pa su pored mnogobrojnih odreda, brigada i divizija, bile formirane i tri mornaričke komande, svaka s jednom ili više flotila naoružanih ribarskih brodića. U međuvremenu, vrhovni komandant, maršal Tito, donio je 18. oktobra 1943. godine pravovremenu i dalekovidnu odluku o formiranju Mornarice NOVJ. Njenim formiranjem objedinjene su dotadašnje regionalne mornaričke komande u jedinstvenu organizaciju za borbu na moru. Iako operativno potčinjena Štabu 8. korpusa, Mornarica je postepeno dobijala sve oblike samostalnog vida oružanih snaga.

Mornarica NOVJ stvorena je kao rezultat dvogodišnje borbe na moru i neprekidnog širenja i jačanja NOR-a na obalnom pojasu i otocima. U vrijeme stvaranja, Mornarica NOVJ imala je 10 naoružanih brodova i 30 patrolnih čamaca formiranih u flotile, oko 200 pomoćnih brodova, nekoliko obalskih baterija i partizanskih odreda na otocima. Sve je to značilo da je strategijski obruč, u kome su se partizanski odredi i NOVJ borili od prvih dana svoga postojanja, najzad, pukao, a Mornarica NOVJ svojim dejstvima nije dozvolila da se Jadransko more, otoci i obala, nekada daleko u pozadini ratujućih strana i njihovih frontova, ponovno zatvori. Na spoju savezničkih snaga u južnoj Italiji i u Sredozemlju, sa brojnom Narođnooslobođilačkom vojskom Jugoslavije i najšire organiziranim narodnooslobodilačkim pokretom na istočnim obalama, Jadransko more postaje prostor od strategijskog značaja.

Uporedo s formiranjem Mornarice NOVJ i Nijemci stvaraju svoju mornaricu na Jadranu. Ljudstvo za nju povukli su sa drugih frontova, a flotu su formirali od zaplijenjenih italijanskih ratnih brodova. Po broju ljudi njemačka mornarica bila je osam puta jača od partizanske, a odnos snaga u brodovima nije se mogao ni uporediti, jer je razlika u kvalitetu bila ogromna: Nijemci su imali prave ratne željezne brodove, a partizani drvene ribarske brodiće i čamce.

U četvoromjesečnim borbama u jesen i zimu 1943. godine sa nadmoćnijim snagama protivnika, jedinice NOVJ i Mornarica morale su napustiti veći dio obale, ali su se uspjele održati na operacijskoj osnovici Lastovo
- Vis - Kornati - Dugi otok i, zajedno sa jedinicama 26. divizije, nastaviti borbena dejstva. Odluka druga Tita od 20. januara 1944. godine da se otok Vis brani kao stalna baza Mornarice NOVJ, pokazala se dalekosežnom. Otok Vis postao je bastion NOVJ i centar sa kojeg je održavana direktna veza sa saveznicima u južnoj Italiji. Osigurano je snabdijevanje hranom, oružjem i opremom jedinica NOVJ na kopnu i evakuacija ranjenika i zbijegova u Italiju i Afriku. Istina o NOB-u brže je prodirala u svijet. Odlukom o odsudnoj odbrani Visa, stvoreni su povoljni uvjeti za nesmetan rad CK i VŠ u ljeto 1944. godine, ne samo za uspješnije komandovanje u NOR-u već i za kontakte na međunarodnom planu, koji su bili presudni za stvaranje nove Jugoslavije.

Naoružani brodovi Pomorske komande severnog Jadrana

Mornarica je u potpunosti uspjela izvršiti vojno-političke zadatke koji su joj bili postavljeni. Razvoj NOP-a na otocima i obali, iako u vrlo složenim uvjetima, tekao je stalno uzlaznom linijom. Time je omogućeno postepeno organiziranje stalnih baza i njihova odbrana, organizaciono i kadrovsko osposobljavanje mornaričkih jedinica, održavanje pomorskih komunikacija sa saveznicima i materijalno snabdijevanje jedinica na otocima, obali i kopnu, evakuacija i prevoženje ranjenika i stanovništva, prevoženje prekomorskih brigada iz Italije itd.

Vrlo su raznolika borbena dejstva i operacije koje je organizirala Mornarica NOVJ: podrška primorskom krilu naših armija izvođenjem desantnih operacija, prevoženje trupa morem, dejstva po pomorskom saobraćaju neprijatelja, izvođenje prepada i zasjeda, sadejstvo savezničkim flotnim i avijacijskim jedinicama u akcijama na istočnoj obali Jadrana.

Uz sve napore i teškoće, i u stalnim borbama, Mornarica NOVJ je još u ratu izrasla u vojnopomorsku organizaciju sa svim osnovnim komponentama ratne mornarice tog vremena, bez obzira na skromna i oskudna sredstva, posebno ratne brodove i njihovo naoružanje. U periodu od kraja 1943. godine do oslobođenja, 1945. godine, mornarica je bila snaga koja je povezivala sve ratujuće činioce narodnooslobodilačke borbe na jadranskom prostoru, i njih sa bazama Narodnooslobodilačke vojske i saveznicima u južnoj Italji i u Sredozemlju, vidno utječući na tok i ishod NOR-a i značajno doprinoseći međunarodnoj afirmaciji nove Jugoslavije i njene

 oslobodilačke borbe.

ULOGA RATNE MORNARICE U Z/I VRŠNIM OPERACIJAMA

a) Plan upotrebe Jugoslovenske mornarice u okviru dejstava 4. armije u završnim operacijama

U proljeće 1945. godine saveznički frantovi u Evropi - istočni, zapadni i južni - slili su se u jedinstven front strategijskog okruženja Njemačke, radi definitivnog uništenja Hitlerove vojne sile. Plan koordinacije završnih operacija između NOVJ i savezničkih armija u Mađarskoj i Italiji, načinjen je februara 1945. u Beogradu na sastancima maršala Tita s maršalom Tolbuhinom i feldmaršalom Aleksanderom. Samostalni sektor fronta od rijeke Drave do Jadranskog mora zadržala je NOVJ, prije svega, kao izraz povjerenja saveznika u njene borbene mogućnosti i napore Titovog dalekovidog nastojanja da se operacije za konačno oslobođenje svih krajeva Jugoslavije i Jadranskog mora izvedu sopstvenim snagama, odnosno da naše oslobođenje bude naše djelo.

Prije opće ofanzive, koja je bila planirana za početak aprila, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je reorganizirana i 1. marta 1945. godine preimenovana u Jugoslavensku armiju. Mornarica NOVJ dobila je naziv Jugoslavenska mornarica, a umjesto šest pomorskih obalskih sektora, formirane su pomorske komande za sjeverni, srednji i južni Jadran. Sa oko 14.000 ljudi, 74 naoružana broda i patrolna čamca, 24 parobroda i oko 300 ostalih brodova i objekata najrazličitije veličine i namjene, ona je bila spremna izvršiti svoj dio zadatka u velikoj ofanzivi koja se pripremala. U tome se više oslanjala na borbeni moral ljudi, iza kojih se već nalazilo dvogodišnje iskustvo ispunjeno bezbrojnim okršajima i akcijama na moru i jednogodišnje iskustvo u sadejstvu s kopnenim jedinicama u borbi na otocima, nego na tehniku i naoružanje kojim je tada raspolagala naša mornarica.

Plan vrhovnog komandanta, druga Tita, bio je da Jugoslavenska armija oslobodi cjelokupnu etničku teritoriju naših naroda, i opkoli i uništi sve snage okupatora na teritoriji Jugoslavije obuhvatnim manevrom krilnih grupacija ka Koruškoj i Trstu.

Četvrta armija, kojoj je povjeren dio fronta uz more, imala je delikatan zadatak. Ne samo zato što se njeno krilo oslanjalo na more i što je uporedo s oslobođenjem obale moralo, u sadejstvu sa Mornaricom, oslobađati i otoke, već i zato što je pravac njenog nastupanja vodio ka Trstu. Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja, Beneške Slovenije i hrvatskih jadranskih otoka bilo je politički cilj koji je KPJ proklamovala već u početku oružane borbe, a Predsjedništvo AVNOJ-a formuliralo kao odluku na svom zasjedanju u Jajcu 30. novembra 1943. godine. Nastupio je trenutak kada je tu historijsku odluku trebalo ostvariti. No, da bi se spriječila eventualna politička iješenja na štetu jugoslavenskih interesa, ili, bar, svela na najmanju moguću mjeru, trebalo je ući u te krajeve prije savezničkih trupa koje su nadirale s Apeninskog poluotoka.

Od tačaka gdje je saveznički front u Italiji i front 4. armije izbijao na obalu Jadrana pa do Trsta, udaljenost je u vazdušnoj liniji bila podjednaka
- oko 180 kilometara. Približno jednake dužine bile su i najkraće komunikacije koje su od tih tačaka vodile ka Trstu. No, saveznici su bili u mno-

go povoljnijem položaju. Imali su bolju i brojniju ratnu tehniku, povoljnije zemljišne uslove, slobodan primorski bok koji nije bio ugrožen posjednutim otocima, jaku flotu i avijaciju, a, što je najznačajnije, Nijemci su se radije predavali njima nego Jugoslavenskoj armiji.

Jedina naša prednost bio je visok borbeni moral. Cjelokupni sastav 4. armije i Mornarice s ogromnim je oduševljenjem pristupio izvršenju postavljenih zadataka. Mornarica je dobila složene zadatke da obezbijedi podršku 4. armije u otočnom i obalskom području i organizira dotur morem iz pozadine na front. Tempo napredovanja 4. armije zavisio je, u velikoj mjeri, od toga koliko će Mornarica biti u stanju da održi ritam ofanzive u priobalnom području oslobađanjem otoka, otvaranjem plovnih puteva i snabdijevanjem jedinica. S tim ciljem je pomorska komanda sjevernog Jadrana ojačana svim raspoloživim sredstvima Mornarice i operativno potčinjena Štabu 4. armije, a bilo je predviđeno da je pomaže i savezn̈ička avijacija. Ostalim pomorskim komandama bile su ostavljene samo najneophodnije snage i sredstva za odbranu obale i pomorskih komunikacija, i za održavanje saobraćaja na moru.

Štabovi 9. divizije i Pomorske komande sjevernog Jadrana primili su zadatak od komandanta 4. armije i komandanta Mornarice 16. marta 1945. Oni su bile određeni da nastupaju otočnim i obalskim područjem i da, u prvoj fazi operacije, savladaju njemačke snage na otoku Pagu, Rabu i duž Podvelebitskog primoria, u Karlobagu i Jablancu. Izvršena je i osnovana podjela odgovornosti između armijskih i mornaričkih jedinica. Pomorska komanda dobila je zadatak da organizira protuminsko izviđanja na pravcima, odnosno rutama nastupanja, da prekrije naoružanim brodovima i patrolnim čamcima zonu prevoženja i iskrcavanja i obezbijedi je od prodora neprijateljevih brodova, a transporte trupa da neposredno zaštiti. Mornaričko-desantna pješadja izvršiće zadatke samostalno ili će biti potčinjena diviziji i dejstvo vati zajedno s njenim brigadama. Za nosioca zadatka oslobođenja otoka u prvoj fazi, bila je određena 9. divizija. Kasnije, u drugoj fazi, u oslobođenju Krka biće angažovana i 26. divizija.

Pomorskoj komandi, koja je bila operativno-teritorijalna jedinica i čija je akvatorija i teritorija bila okupirana, a na kojoj će se, upravo, odvijati operacija, palo je u zadatak i da pribavlja podatke o neprijatelju, njegovim snagama i pokretima iza linije fronta. Tokom 1944. Drugi pomorski obalski sektor uspio je razviti obavještajne centre u Hrvatskom primorju i Istri, a na otoku Krku i jednu partizansku jedinicu, tako da je stalno imao svježe podatke o neprijatelju. No to, kao što se pokazalo tokom izvršenja zadatka, nije bilo dovoljno, pa se pomanjkanje podataka o promjenama kod neprijatelja, kada su otpočela dejstva, jako osjećalo.

Ocjenjujući obim i složenost zadatka, Komanda mornarice ojačala je Pomorsku komandu sjevernog Jadrana većim naoružanim brodovima i patrolnim čamcima, desantnim sredstvima i transportnim brodovima: formirala je Odred mornaričke pješadije od četiri bataljona i jednog artiljerijskog diviziona, koji će u zadnjoj fazi, iskrcavanjem u Istru, ojačati još sa dva bataljona. Na sebe je neposredno uzela organizaciju dotura iz dublje pozadine, a posebno transport nekoliko hiljada novomobilisanih boraca, sa Kosova, koji su, preko Drača i Bara, stizali za popunu 4. armije.

b) Karakteristike njemačke odbrane na jadranskoj obali i otocima

Pred frontom 4. armije i Jugoslovenskom mornaricom ukupno se nalazilo oko 122.000 njemačkih i kvislinških vojnika, od kojih je 46.000, ili preko jedne trećine, bilo angažirano u odbrani obale i otoka. Na otocima je bilo angažirano 9% žive sile, 13% artiljerijskih oružja KoV, 21% obalskih artiljerijskih oružja i 43% malokalibarskih PA oružja od ukupnih snaga raspoređenih u neposrednoj protudesantnoj odbrani obale.[4)]

Njemačke snage na obali i otocima bile su grupno raspoređene i odlično utvrđene. Od novembra 1943. godine, kada su zauzele otoke i obalu, neprekidno su izgrađivale sistem odbrane. Jedna linija odbrane protezala se od Pule preko Lošinja do Raba i Paga, drugu su obrazovali na sjevernom dijelu otoka Cresa i Krka, a treća se nalazila na obali od Ičića do Bakarskog zaljeva, s osloncem na dobro utvrđene baterije. Brojne minske prepreke postavljene u Kvarneru i Kvameriću, kanalima koji vode u riječki basen, i u neposrednoj blizini prilaza Rabu i Lošinju i na ulazu u riječku luku, predstavljale su stalnu opasnost, koja je otežavala gotovo svaki pokret morem, posebno desantima. Nijemci su, naime, stalno računali s krupnim desantima saveznika, zbog čega su i organizirali jake minsko-artiljerijske položaje kojima su obezbeđivali primorska krila i bokove kopnenih frontova u Jugoslaviji i Italiji.

Odbrana otoka bila je postavljena po sistemu utvrđenih rejona, čiju su okosnicu činile dobro fortificirane obalne baterije i minske prepreke u moru. Rejoni su bili posjednuti znatnim kopnenim snagama, među kojima najveći dio posadnih jedinica, mornara sa desetkovanih brodova i podmornica njemačke mornarice, uvježbanih za borbu u utvrđenjima. Na otocima je bilo preko 4.000 njemačkih vojnika, sa oko osamnaest obalnih baterija i velikim brojem protuavionskih i pratećih oruđa, minobacača i drugog naoružanja. Znatno veće snage bile su raspoređene u lukama i utvrđenim rejonima na obali, radi neposredne odbrane obale i pomoći otocima. U lukama ispod Velebita - Karlobagu, Jablancu i Senju - bila su raspoređena četiri pješadijska bataljona, nekoliko baterija iz 15. brdskog korpusa koji se branio u Lici i Gorskom kotaru. U rejonu Rijeke nalazio se obalski puk s dijelovima dva obalna artiljerijska diviziona; u utvrđenom rejonu pomorske baze u Puli pomorsko-obalna jedinica jačine oko dvije i pol hiljade ljudi i jedan pješadijski puk iz 97. korpusa, koji je bio raspoređen zapadno od bivše jugoslavensko-italijanske granice u Istri i Slovenačkom primorju.

Dobro utvrđena i posjednuta njemačka odbrana na otocima, u Primorju i Istri imala je jednu krupnu slabost - bila je okrenuta ka otvorenom moru, odakle su očekivali napad anglo-američkih pomorskih snaga.
Ona je, istina, bila dopunjena poslije iskustva u borbama na srednjodalmatinskim otocima, ali su položaji s leđa, od kopna i od unutrašnjih otoka, bili i dalje nedovoljno branjeni.

Obično se misli da su njemačke pomorske snage na Jadranu bile slabe, jer ih nisu imali kuda dovesti, s obzirom na to da su Anglo-Amerikanci sve vrijeme, naročito poslije kapitulacije Italije, potpuno kontrolirali Sredozemno more. Stvarna situacija, međutim, bila je drugačija. Početkom aprila 1945. godine Nijemci su još uvijek imali tri razarača, 30 torpednih

[4)] Admiral Branko Mamula: Ratna mornarica i naša odbrana na Jadranskom moru. Vojno delo broj 5/74, str. 33.

čamaca, topovnjača, lovaca podmornica i obalskih lovaca, osam minolovaca, jedan minopolagač, 40 tenkonosaca i desantnih splavova, kao i veći broj naoružanih motornih jedrenjaka i oko 60 teretnih brodova i tegljača srednje i male tonaže - ukupno preko 80 ratnih brodova i naoružanih motornih jedrenjaka i oko 60 pomoćnih i teretnih brodova.[5)] Da su ih odlučno upotrijebili, oni su mogli zakočiti dejstva na otocima i iskrcavanje u Istru. Na drugoj strani Jadrana nisu ih imali gdje upotrijebiti, pogotovo toliko korisno za postizanje operativnog cilja odbrane. Da je mornarička komanda u Italiji bila neposrednije odgovorna za obezbjeđenje primorskog krila Grupe armija »E«, koja se branila u Jugoslaviji, ona bi to, vjerojatno, bila i učinila.

c) Dejstva Jugoslavenske mornarice u završnim operacijama

Ofanziva na frontu 4. armije započela je 20. marta, a bila je usmjerena na sektor neprijateljeve odbrane kod Bihaća. Poslije oslobođenja ovog grada započele su borbe i na primorskom dijelu fronta 4. armije, napadom na Gospić i Karlobag i iskrcavanjem na otok Pag.

Plan operacije je predviđao da se do 15. aprila zauzmu Pag, Rab i Senj, a do 30. aprila Lošinj, Cres i Krk, i izbije pred Rijeku, kao i da se do konca maja oslobode Istra, Slovenačko primorje i Trst.

Kako su se planovi više detaljizirali, postajalo je sve jasnije da će nedostajati brodova za transport. Oskudica se ispoljavala u desantnim plovnim sredstvima za prevoz i iskrcavanje tehnike. Obični jedrenjaci su nepodesni za iskrcavanje pod borbom, a samo takvo iskrcavanje se i moglo očekivati.

Nešto britanskih pomorskih snaga određenih za dejstva u sjevernom Jadranu bilo je bazirano u Zadru. Oni su raspolagali odgovarajućim sredstvima i, kad im je problem bio predočen, ponudili su nam pomoć. Osim toga, u Ankoni je bio baziran divizion od osam motornih topovnjača bivše jugoslavenske mornarice. Prema sporazumu sa Šubašićem, one su bile dužne da izvršavaju zadatke koje bi im postavila naša Komanda mornarice. Dogovoreno je da se i te topovnjače iskoriste za obezbjeđenje na moru, ako se tokom izvođenja operacije ukaže potreba. Inicijativa u tom pogledu već je dolazila s njihove strane. Oslobodilački rat se bližio kraju, pobjeda je bila na domaku i oni su htjeli tome nešto doprinijeti. Međutim, poslije borbi za Pag oni će pokazati sve manje interesa, a poslije borbi za Rab, biće i sasvim isključeni iz daljnjih operacija, pogotovu kada je postalo očito da žele zakočiti naše operacije prema Istri.

Početak napada na Pag određen je za šest sati 4. aprila. Ma koliko da su pripreme izgledalo potpune, prvi dan borbi na Pagu nije ohrabrivao. Očekivalo se da će otok biti zauzet u naletu odmah ujutro. Već je padala noć, a garnizon se držao i davao žilav otpor. Kad je sumiran rezultat prvog dana, zaključeno je da se odmah uklone nepreciznosti u pripremama i svaka nedisciplina u izvršavanju zadataka, da se odlučno reagira na svaki ponovljeni slučaj i da se napad na Pag energično privede kraju. Sutradan je napad na mjesto Pag obnovljen i garnizon je bio savladan za jedan sat. Greške s Paga više se nisu ponovile. Činile su se druge, manje značajne za ishod borbi, ali su se i ove brzo uklanjale. S pravom se kaže da u školi

[5]* Admiral Branko Mamula: Ratna mornarica i naša odbrana na Jadranskom moru. Vojno delo broj 5/74, str. 34.

rata dan vrijedi za mjesec, a mjesec za godinu. Prilikom iskrcavanja na Lošinj, Cres i Istru, brodovi, pješadija, artiljerija i mineri već su bili uigrani timovi, a ukrcavanje, sjedinjenje na moru, pokreti i napadi, tekli su skladno i koordinirano.

Poslije oslobođenja Paga, Karlobaga i Jablanca bili su stvoreni uslovi i za oslobođenje otoka Raba. On je bio dobro utvrđen, naoružan i posjednut. Na tri uređena i fortificirana položaja obalnih baterija, nalazilo se 15 topova kalibra 120, 88 i 76 mm i 18 protuavionskih topova i 528 vojnika.[61] Pred otokom su bile postavljene višeredne minske prepreke. U pomanjkanju avijacije i artiljerije velikih kalibara, uspjeh napada na takvo utvrđenje s mora ili s kopna ovisio je od brojčane nadmoćnosti, vještog korišćenja eksplozivnih sredstava za rušenje, iznenađenja i energičnog dejstva. U napadu je, zato, učestvovalo oko 3.500 boraca 9. divizije i Odreda mornaričke pješadije (osam brodova za transport i osiguranje) i postignut je odnos od oko 6 : 1 .

Napad na otok Rab počeo je po planu, 12. aprila, za vrijeme približavanja brodova i iskrcavanja snaga na obalu. Njemačka obalna artiljerija dejstvovala je po brodovima, ali bez naročitog uspjeha. Iskrcavanje je bilo završeno do šest sati, i već su, sat kasnije, započele borbe na otoku. Neprijatelj je u početku pružao žilav otpor, a onda je, slomljen nadmoćnošću naših snaga, naglo klonuo. O silini i vještini kojom je izvođen napad, govori odnos u gubicima: mi smo imali šest poginulih i 31 ranjenog prema 195 mrtvih i 333 zarobljena neprijateljeva vojnika.[71]

Jednovremeno dok su jedinice 9. divizije i Pomorske komande sjevernog Jadrana zauzimale Rab, 19. i 26. divizija, koje su napredovale preko Like, likvidirale su ostatke njemačke 392. divizije na Vratniku, izbile na more, likvidirale garnizon u Senju i produžile uz obalu ka Rijeci. U narednih nekoliko dana njima su u ruke padali redom garnizoni uz more: Novi, Crikvenica i Kraljevica, a 16. aprila već su započele borbe i na Rječini.

Zauzećem Raba bila je završena prva etapa ličko-primorske operacije, i to tri dana prije predviđenog roka. Moral naših jedinica bio je u stalnom porastu kako su se redale pobjede i osjećala nemoć neprijatelja da nam se odupre. Predah od jedne do druge operacije bio je potreban štabovima da bi pripremili slijedeći napad, a brodovima da se popune, privuku municiju i hranu. Borci nisu osjećali zamor i više nije bilo zadatka ni prepreke koju ne bi bili spremni savladati. Sada je već bilo očito da će se na cilj, u Istru i Trst, stići prije planiranog vremena.

Tri dana prije oslobođenja Raba, jedinice 26. divizije oslobodile su Senj, ali se ova luka nije mogla koristiti sve dok je neprijatelj u svojim rukama držao otok Krk. Bilo je, isto tako, važno što prije ovladati otocima Cresom i Lošinjom, da bi se neprijateljevim pomorskim jedinicama, koncentriranim u Riječkom zaljevu, zatvorio izlaz kroz Veliki Vratnik (Vela Vrata). Zbog toga je bilo predviđeno da se angažiranjem jačih snaga istovremeno oslobode otoci Krk, Cres i Lošinj. Međutim, taj plan je morao biti napušten, jer Pomorska komanda sjevernog Jadrana nije imala na raspolaganju dovoljno brodskog prostora, a saveznici nisu bili voljni da nam

[6]> Jovan Vasiljević: Mornarica NOVJ, VIZ, 1972. god., str. 368.
[7]> Jovan Vasiljević: Mornarica NOVJ. VIZ, 1972. god., str. 371.

izađu u susret izgovarajući se na razne načine. Tako je konačno odlučeno da se prevoženje izvrši našim sredstvima, i to prvo na Krk, a onda na Cres i Lošinj.

Argumenti komandanta 4. armije, general-majora Petra Drapšina prilikom obrazloženja odluke da se prvo oslobodi otok Krk, bili su vrlo ubjedljivi. On je istakao da su se snage 4. armije izdužile i otkrile desni bok, da su sada svega na jednoj komunikaciji uz obalu u Hrvatskom primoiju, da se još uvijek osjeća jak pritisak njemačkih snaga sa sjevera na bok Armije i, kao zaključak, da je neophodno proširiti armijsku osnovicu prije početka napada na svježi njemački korpus na Rječini. S nezauzetim Krkom, ne samo da je bila stiješnjena komunikacija uz more, već se s njega moglo dejstvovati po prostoriji s koje će jedinice podilaziti za napad na Rječinu, imati razmještene rezerve, pozadinske baze i ostale elemente borbenog poretka.

Na otoku Krku neprijatelj je imao nekoliko utvrđenih garnizona, i to u Omišlju, Malinskoj, Krku, Puntu, Baški Staroj i Baški Novoj, sa oko 500 vojnika i 15 topova kalibra 47-90 mm.

Dok su dvije brigade 26. divizije, Odred mornaričke pješadije, flotile naoružanih brodova i patrolnih čamaca napadale otok Krk, koji je u jednodnevnoj borbi tokom 17. aprila bio oslobođen i neprijateljeve snage likvidirane, štabovi 9. divizije i Pomorske komande sjevernog Jadrana vršili su pripreme za napad na Lošinj i Cres. Na tim otocima Nijemci su imali 34 obalna i 23 protuavionska topa, i oko 1.200 vojnika ukopanih oko baterijskih položaja, pretežno, duž zapadne obale otoka.[8]' Najbolje uređen i utvrđen bio je rejon brda Tovar na Lošinju, s kazamatiranom baterijom. Koncem 1944. godine jedan sastav britanskih razarača, artiljerijskih brodova za podršku i tri eskadrile lovaca-bombardera, izvršio je prepad na Tovar. Vazdušna i artiljerijska dejstva od nekoliko sati nisu nanijela ozbiljnija oštećenja tvrđavi. Nju je sada trebalo zauzeti s bombom u ruci, na juriš.

Gubitkom otoka Krka i početkom borbi na Rječini, Nijemci su izgubili svaku mogućnost baziranja pomorskih jedinica u Rijeci. Oni su ih povukli iz Riječkog zaljeva i s pravom se očekivalo da prilikom napada na Lošinj i Cres interveniraju iz baza u Puli i Lošinju. Situacija s minama oko Lošinja i Cresa je, također, bila nejasna. Znalo se da su Nijemci u to vrijeme naprosto prosipali mine ispred važnijih luka i uporišta, i nije se smjelo osloniti samo na zarobljene minske karte. Trebalo je uputiti patrolne čamce s minerima na izviđanje. Sve je to odužilo vrijeme za pripreme.

Nedovoljno obezbeđenje od neprijateljevih brodova na moru i položaj minskih linija, upućivali su da se najkraćim putem s unutrašnjih otoka prebace jedinice određene za napad, a da se odatle kopnom približe njemačkim uporištima i napadnu ih. Tako su brigade 9. divizije s Raba prebačene u najbližu uvalu na Cresu, a odred mornaričke pješadije određen za napad na Lošinj morao je s otoka Krka da se vrati u Virsko more i predani na brodovima na otoku Olibu, da bi se, sklanjajući se iza otoka Silbe i Tovarčića, iskrcao 19/10. aprila na najjugoistočniju tačku otoka Lo-

[8]> Jovan Vasiljević: Mornarica NOVJ, VIZ, 1972. god., str. 375.

šinja i, odatle, noću, po vrlo neprohodnom terenju, podišao i napao upo-
rište u Lošinju.

Iskrcavanje je proteklo u redu i napad je otpočeo po planu. Borba je počela u uporištu Osor za most koji veže Cres s Lošinjom. Četa automatičara iskrcana noć ranije na Cresu, prešla je gumenim čamcima i pod zaštitom mraka na Lošinj i s te strane napala uporište Osor. Poslije vrlo žestoke četvorosatne borbe, neprijatelj se predao i 3. brigada je prešla sa Cresa na Lošinj, da bi odmah zatim napala na utvrđenje Tovar. Čisteći neprijateljeve dijelove ispred sebe, Odred mornaričke pješadije je preko Velikog i Malog Lošinja stigao tokom dana pod Tovar i poslije pada mraka izvršio napad. Poslije nekoliko ponovljenih napada brigade i odreda neprijatelj se noću 20*121*. aprila predao. Sutradan je 2. brigada, koja je napadala mjesto Cres, savladala i poslednje njemačko uporište na sjevernom dijelu Cresa. Neprijatelj je imao 805 zarobljenih i nekoliko stotina poginulih. Otoci su bili konačno slobodni i put u Istru otvoren.

Naše jedinice na sjevernom dijelu otoka Cresa nalazile su se razdvojene od Istre morskim kanalom širokim svega tri milje. O iskrcavanju u Istru razmišljalo se u štabovima od početka operacija. Stavljeni sada u situaciju da izvrše neposredne pripreme, njima nisu izmakle iz vida neke karakteristike rejona gdje će se vršiti iskrcavanje. Cres na tom dijelu nema podesnih luka ni mjesta za ukrcavanje. Obala Istre, na drugoj strani, vrlo je strma, također, bez podesnih mjesta za iskrcavanje, naročito tehnike. Njemački garnizoni u Lovranu i Plominu, a još više minske prepreke u moru, stijesnili su zonu prevoženja na svega dvije hiljade metara i na samo jedno malo pristanište - Brseč. Mjesto prevoženja je potpuno otkriveno prema otvorenom moru i Nijemci mogu, bez ikakvog rizika, privući svoje ratne brodove uz istarsku obalu i nanijeti krupne gubitke, pa čak i spriječiti iskrcavanje. Rejon se nalazio i u dometu obalske baterije iz Ičića.

Bilo je otvoreno pitanje da li su Nijemci sve to uočili i da li će iskoristiti prednosti koje im se pružaju? Pitanje se postavljalo tim više kad se uočilo da se 97. korpus već osam dana žilavo bori na Rječini i da je potpuno zakočio napredovanje glavnine 4. armije. Drugim riječima, po svaku cijenu brani prodor naših snaga u Istru i prema Trstu, a ovdje su krupne snage neprijatelja svega tri milje od nebranjene istarske obale.

Odluka komandanta 4. armije, u situaciji kad je njena glavnina bila zaustavljena pred Rijekom, da dejstva prenese na krila, sjeverno od Snježnika i Ilirske Bistrice na desnom krilu i preko Cresa u Istru na lijevom krilu, potpuno je iznenadila njemačkog komandanta 97. korpusa. Iskrcavanje u Istru trajaće četiri dana bez ikakve njemačke intervencije s kopna ili mora.

Glavni problem koji je trebalo riješiti bio je brodski prostor, jer je dvije trećine transportnih brodova bilo angažirano za neodložne potrebe snabdijevanja 4. armije. Za iskrcavanje je morao biti upotrijebljen veliki broj ribarskih i sportskih čamaca sakupljenih na brzinu u oslobođenim lukama u Hrvatskom primorju i na otocima. Početak iskrcavanja bio je predviđen za 24. april. Kad je već sve bilo spremno, Kvarner je iznenada zahvatila jaka bura i nanijela velike štete čamcima, nasukala desantne splavi, a jedrenjaci su jedva izmakli u luku Beli. Jedan bataljon 2. brigade 9. divizije ipak se uspio dohvatiti istarske obale, iskrcao se u Brseč, izbio na cestu Plomin - Mošćenička Draga i obezbijedio mostobran. Tokom sutrašnjeg 493

dana iz Dalmacije je stigao veći broj brodova, pa je pitanje prevoženja i iskrcavanja u Istru bilo riješeno. Koristeći noći, od 25. do 29. aprila iskrcale su se u Istru - u Brseču, Mošćeničkoj Dragi i Lovranu - sve snage 9. divizije i Odred mornaričke pješadije ojačan svježim bataljonima koji su pristigli iz srednjeg Jadrana.

Iskrcavanjem u Istru zajednička dejstva sa 9. divizijom bila su završena. Ona se dijelom snaga uputila u pozadinu njemačkih snaga koje su se borile na Rječini, a glavninom krenula preko Istre na Trst. Odred mornaričke pješadije i fiorile naoružanih brodova i patrolnih čamaca, s dva bataljona operativnog sektora za Istru, krenuli su na Pulu. Poslije nekoliko dana žestokih borbi, te snage savladale su njemačku posadu, koja se očajnički branila, i zarobile 2.200 Nijemaca. Pula je imala status »utvrđenog mjesta« kao i neke francuske luke u Biskajskom zaljevu, koje su se smjele napuštati samo po odobrenju Hitlera, pa su se branile kada su savezničke snage, poslije iskrcavanja u Normandiji, već duboko bile prodrle u Njemačku. Za Pulu je bilo naređeno da »smije biti evakuirana samo po odobrenju Firera, a po ličnom naređenju glavnokomandujućeg grupe armia«.[91]

Dok su se još vodile borbe u Puli i na Muzilu jedna fiorila naoružanih brodova i patrolnih čamaca pomorske komande sjevernog Jadrana bila je upućena uz zapadnu obalu Istre, u Trst. Prvi iz fiorile - PČ8 »Udarnik« uplovio je 5. maja u Trst, a za njim, tokom sutrašnjeg dana, još pet brodova Jugoslovenske mornarice. U Trstu je već bila formirana Pomorska obalska komanda. U sastavu 9. korpusa, u Slovenačkom primoiju, u drugoj polovici 1944. organizovana je mornarička grupa od oko 200 boraca, koja je učestvovala u borbama oko Trsta i poslije ulaska naših jedinica u grad, poslužila je kao jezgro za organizaciju pomorske obalske komande za Trst kao teritorijalne jedinice Pomorske komande sjevernog Jadrana.

Naređenje druga Tita, revolucionarnu i nacionalnu obavezu oslobođenja teritorije Kvarnerskih otoka i Istre, Jugoslavenska mornarica je zajedno sa 4. armijom uspješno izvršila. Učestvujući u završnim operacijama Jugoslavenske armije za oslobođenje zapadnih krajeva zemlje - od Kvarnera, preko Istre i Slovenačkog primorja do Trsta, Mornarica je snažno podržavala izbijanje naših oružanih snaga na zapadne granice i stvaranje uvjeta za ostvarivanje punog etničkog integriteta ovih jugoslavenskih krajeva, što je bio san mnogih generacija. Tada je naša mornarica, na kraju svog slavnog borbenog puta od Podgore do Trsta, imala u svom sastavu oko 14.000 boraca i blizu 400 transportnih i naoružanih brodova i čamaca, što je u sadejstvu s kopnenim snagama bio odlučujući činilac u bitkama za Jadran.[10]* Valja istaći da su uloga i značaj mlade mornarice i njenih snaga u svakoj fazi bitke za Jadran, a naročito u završnim operacijama, bili veći od broja njenih boraca i ratnih brodova sigurno i zato, što su njeni borbeni sastavi uvijek i u svakoj akciji bili podržani od mještana, vještih i hrabrih na moru, i okruženi nepodijeljenom ljubavlju naroda iz čijih su njedara ponikli. Taj duboko klasni i narodni karakter Mornarice NOVJ, visok borbeni moral i ispoljeni heroizam njenih boraca i jedinica, dragocjena iskustva stječena u borbi i titovska snaga partizanske taktike na moru - ostali su nepresušni izvor nadahnuća novih generacija i njihovog angažiranja u poslijeratnoj izgradnji Ratne mornarice, koja je, uvijek, imala i ima veliki značaj u strategijskoj koncepciji vođenja općenarodnog odbrambenog rata.

9* Jovan Vasiljević: Obračun na Jadranu, Zagreb, 1962. godina, str. 317.
10> Dr Jovan Vasiljević: Bitka za Jadran, izd. »Narodna armija«, 1976. god., str. 71.

ISKUSTVA MORNARICE NOVJ ZNAČAJNA ZA RAZVOJ JRM

Naša koncepcija općenarodne odbrane ima svoje ishodište u revoluciji i NOR-u jugoslovenskih naroda. Ona je valorizirala cjelokupno iskustvo iz NOR-a, koje ima iza sebe autoritet pobjede poznat širom svijeta. Vlastita iskustva stečena u općenarodnoj borbi protiv okupatora, obogaćena novim saznanjima i iskustvima drugih, za nas nikad ne zastaijevaju, već predstavljaju polaznu osnovu za iznalaženje originalnih rješenja i za najsloženija pitanja u praksi izgradnje sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite. Takav dijalektički odnos u stvaralačkoj primjeni iskustava podrazumijeva njihovo neprekidno naučno istraživanje sa svih aspekata, da bi se koristila kao pouka, poruka, inspiracija, model, a izuzetno, i doslovno prenosila.

Ratno iskustvo Mornarice NOVJ ima posebno mjesto i značaj za razvoj Ratne mornarice i sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite na Jadranskom moru. Ovo jedinstveno iskustvo i svojim postojanjem nepobitno dokazuje mogućnost uspješnog vođenja općenarodnog rata i na moru. Zbog tolikog značaja, ono se ne smije ni precijeniti ni podcijeniti u našoj suvremenoj koncepciji i strategiji odbrane, već objektivno ocjenjivati i realno valorizirati.

Želim posebno ukazati na ona iskustva Mornarice NOVJ koja su bila i ostaju nezaobilazna u izgradnji Jugoslavenske ratne mornarice kao bitnog faktora naše pomorske moći i realizacije koncepcije općenarodne odbrane, u kojoj RM ima ulogu da u sadejstvu sa snagama KoV i RV i PVO spriječi okruženje SFRJ sa jadranskog pomorskog vojišta. Značaj te uloge mogućno je sagledati u svjetlu iskustava Mornarice NOVJ u NOR-u i savremenih ratova, koja govore da je agresor uvijek nastojao da blokadom pomorskih komunikacija spriječi veze žrtve agresije s ostalim svijetom.

(1) Jedno od takvih iskustava je integracija snaga u odbrani na jadranskom pomorskom vojištu, koje ima karakteristike posebne zakonitosti u odbrani veoma razuđene obale sa vrlo mnogo otoka.

Mornarica NOVJ se integralno razvijala - na moru i na kopnu. Prvi mornarički odred imao je postaje, tj. baze na obali i naoružane leute na moru. Postaje je bilo neophodno braniti i zaštititi naoružane čamce u njima. U 1. mornaričkom odredu to su vršili partizanski vodovi. Komanda odreda je objedinjavala jedne i druge. U jesen 1943. formirani su pomorski obalski sektori koji su, također, predstavljali integrisane - združene jedinice. U njima su fiorile naoružanih brodova i patrolnih čamaca, čete i bataljoni mornaričke pješadije, obalske baterije i divizioni, osmatračke stanice i razne druge jedinice na kopnu i moru.

Iz rata se produžio sličan razvoj u pomorskim zonama. Sa nekim izmjenama, što ih je zahtijevala suvremena koncepcija odbrane obale i obalskog mora, i tehnika kojom se raspolaže, organizacija je i sada takva - integrirana.

Posebna organizacija flotnih snaga namijenjenih za dejstva i van obalnog mora, u zonama otvorenog mora na prilazima našem obalnom moru, koje su od posebnog interesa za našu odbranu, nije u tom vidu postojala u Mornarici NOVJ. Nije tada, objektivno gledajući, ni bilo snaga koje bi mogle izvršavati takve zadatke. Ipak su dejstva u vodama oko otoka koji su bili pod kontrolom (Vis, Kornati, Dugi Otok, 1st, Molat) imala na neki 495

način i ovu komponentu, makar povremeno. Savezнički laki pomorski sastavi svojim prisustvom u istočnim vodama Jadrana davali su operativnu stabilnost dejstvima Mornarice NOVJ u odbrani Visa i u napadima na srednjodalmatinske i sjevemodalmatinske otoke. U završnim operacijama za oslobođenje zemlje, takve zadatke izvršavale su flotile naoružanih brodova iz Kvarnerskog pomorskog sastava, u granicama svojim mogućnosti.

Poslije rata razvijene su pomorske snage sa zadatkom da »produže« našu odbranu što dalje od kopna - prema otvorenom moru. Kada su u najnovije vrijeme raketna oružja dala šansu i malim pomorskim snagama da postanu značajan činilac odbrane zemlje, flotni sastav je ojačan i moderniziran. I još sigurnije je preuzeo ulogu da na prilazima s otvorenog mora obezbjeđuje snage angažirane u odbrani otoka, obalnog mora i obale.

Dolazi se do zaključka da postoji kontinuitet u integraciji svih snaga i dejstava u odbrani na Jadranskom moru i obali. Integracija je, međutim, davala uvijek dovoljno prostora svakom da radi svoj posao - flotne snage da izvršavaju svoje zadatke, a obalne i kopnene snage svoje.

Objedinjavanje organizacije i dejstava vršilo se redovno na najvišem nivou rukovođenja koji smo u određenom periodu imali - od Komande 1. mornaričkog odreda, preko komandi pomorskih sektora i zona do Komande Mornarice NOVJ i komande vojnopomorske oblasti.

Objedinjavanje su redovno vršile pomorske komande i štabovi.[111] Pokušalo se da se u jednom periodu izvrši integracija preko komandi kopnene vojske raspoređenih na obali. Nije trebalo dugo da se utvrdi da je to mnogo slabije rješenje i da se od njega odustane.

(2) Jedinstvo rukovođenja svim dejstvima na jadranskom vojištu je također, jedan od postulata suvremene koncepcije odbrane na Jadranu, duboko zasnovan na iskustvu Mornarice NOVJ.

Jedinstvo dejstva bilo je već od najranijeg perioda Mornarice NOVJ obezbijeđeno na Jadranu. Postizano je u najtežim uvjetima veza na vojištu isprijesecanom neprijateljevim snagama, okupiranom obalom i najvećim dijelom otoka. Komande pomorskih sektora postizale su to u svojim zonama, kao i komande Mornarice NOVJ na čitavom jadranskom vojištu, odnosno na onom njegovom dijelu dokle su, na jedan ili drugi način, dosezale naše snage, uključujući najudaljenije veze preko otoka Suska s Istrom, Paga sa Velebitom, Lastova sa Konavoskim stijenama i najvažnije prekomorske komunikacije sa Visa za južnu Istru.

Odmah poslije kapitulacije Italije bile su formirane različite i međusobno nepovezane mornaričke komande: Obalna komanda u Splitu, Obalna komanda kninskog sektora i Komanda Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru i Crikvenicu, potčinjene najstarijim komandama NOVJ u svakom od područja. Komanda mornarice NOVJ, formirana samo nešto kasnije, odmah je preimenovala te komande u pomorske sektore i povezala svu djelatnost na moru. Nije dolazilo u pitanje, ni u najtežim situacijama, da li te komande ostaju vezane za Komandu Mornarice NOVJ ili neku drugu komandu NOVJ, bez obzira koliko usko sarađivale s ovom i bile

'*) U NOR-u je 26. divizija na otoku Visu bila potčinjena neposredno Komandi 8. korpusa, a ne Komandi Mornarice NOVJ. Radilo se o tek formiranoj Komandi Mornarice NOVJ sa premalo iskustva da preuzme svu odgovornost, ali i o vrlo iskusnom staiješinskom kadru komande i jedinica divizije. Rješenje je nađeno u zajedničkom štabu - Komande Mornarice i 26. divizije, koji je vršio funkciju najstarije komande ne samo za odbranu otoka Visa, zašto je Štab bio nominalno zadužen, nego za sva dejstva na jadranskom pomorskom vojištu. To su isti oni zadaci koji su iza rata bili dati u nadležnost Komandi Ratne mornarice, a u novijoj organizaciji Komandi Vojnopomorske oblasti.

u nekim situacijama prostorno blizu. Već prvi događaji poslije izbijanja njemačkih snaga na obalu potvrdili su ispravnost tog starog iskustva rukovođenja dejstvima na moru. Poslije gubitka obale mornaričke komande povukle su se na more i otoke, ne obazirući se na neizvjesnost situacije koja ih je očekivala. Kopnene jedinice i komande NOVJ povukle su se s obale u unutrašnjost, i veze su za dugo vrijeme bile prekinute.

Od izuzetnog značaja je iskustvo o jedinstvu dejstava »s fronta« i u pozadini neprijatelja. Pomorski obalni sektori objedinjavali su dejstva na okupiranoj i oslobođenoj teritoriji. Flotile naoružanih brodova i patrolnih čamaca s otoka Visa, Dugog, Ista ili Lastova, koji su bili pod našom kontrolom, otplovljavale su u područje pod neprijateljskom kontrolom i vršile napade na njegove transporte na moru ili sa pomorskom pješadijom i jedinicama kopnene vojske na otoke i obalu. Te iste flotile su, dijelom svojih snaga ili čitave, u drugoj situaciji bile angažirane za izvođenje i borbeno obezbjeđenje prilaza našim bazama, za konvojiranje važnih transporata jedinica i materijala s otoka na obalu i obratno, između otoka, pa čak i baza u južnoj Italiji (prekomorska komunikacija), dakle, na područjima mora - od onih koja su bila relativno čvrsto pod našom kontrolom (prilaz Visu, Istu) do onih koja su bila pod sličnom ili još čvršćom kontrolom neprijatelja (Kvamerić i prilazi Krku i Lošinju, područje Rogoznice i Pašmanskog kanala). Drugim riječima, jedne iste plovne jedinice branile su sopstvene baze i morska područja oko i između baza i dejstvovale u »pozadini« neprijatelja.[121]

Situacija se nije mijenjala ni onda kada su, u jesen 1944. godine, u Mornarici NOVJ formirani krupniji taktički sastavi - Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornaričke pješadije (uslovno ih poredimo s današnjim operativnim snagama Ratne mornarice) i istureni prema neprijatelju u sjevernom Jadranu. Te snage bile su pod komandom regionalnog Štaba Mornarice NOVJ na tom dijelu Jadrana (II POS) kao što su bile partizanske snage na otoku Krku, koji je držao neprijatelj, ili partizanske veze preko Kvarnerskih otoka s Hrvatskim primorjem i Istrom. Linija fronta, obrazovana prema našim snagama (i prema savezničkim snagama koje je neprijatelj stalno očekivao), jakim uporištima u Puli, Lošinju, Rabu, Pagu i Karlobagu i gusto miniranim rejonima mora između tih uporišta, nije mogla spriječiti da se grupe brodova, pa čak i čitav sastav upušta duboko u neprijateljevo područje i vrši napad samostalno ili zajedno s mornaričkom pješadijom na otoke (Krk, Lošinj, Cres, Pag).

S obzirom na udaljenost i nepovoljne uvjete za održavanje veze komandovanja, Štab Mornarice osamostalio je štabove sektora i pod njihovu komandu, pored VTO, stavio sva borbena sredstva.

Prema potrebi, i na moru su obrazovani privremeni operativni štabovi. Tako je, s obzirom na strategijski značaj_ Visa, odlukom Vrhovnog štaba formiran Operativni štab od predstavnika Štaba Mornarice i Štaba 26. divizije za odbranu Visa. Formiranjem baze u Bariju i Monopoliju (Italija), Mornarica je dobila i pozadinske ustanove za opravku brodova, za nabavku i transport materijala i školovanja kadra. Dolaskom na Vis Vrhovni štab je pratio razvoj Mornarice NOVJ i od tada je Štab Mornarice neposredno potčinjen VŠ kao samostalni vid OS za borbu na moru.

[12]> Ovo se ne bi odnosilo samo na najsitnija sredstva - leute za vezu među otocima i sa obalom posjednutom od neprijateljevih snaga, koje su držane u uvalama preko kojih su išle *AQ'I* veze, često potopljene ili izvučene na obalu i sklonjene.

U toku operacija za oslobođenje Dalmacije uspješno je ostvareno sadejstvo na nivou Štaba 8. korpusa i Mornarice NOVJ, kao i između štabova pomorskih sektora i divizija kopnene vojske. Osnovni nosioci borbene aktivnosti Mornarice NOVJ bile su mornaričke komande - štabovi, pomorsko-obalskih sektora (POS). Štab Mornarice je, prema potrebi, raspoređivao borbena sredstva po sektorima i time izražavao svoje težište. Tako je u toku završnih operacija Pomorska komanda sjevernog Jadrana pod sobom imala najveći broj mornaričkih jedinica i sredstava. Sadejstvo na moru na najvišem nivou ostvareno je u toku desantiranja 9. i 26. divizije 4. armije na otoke Krk, Rab, Lošinj i Cres, odakle je 9. divizija desantirala na poluotok Istru, a 26. vraćena na kopno u rezervu 4. armije. Dobro poznavanje teritorije i akvatorije, vještina manevra i rukovođenja, omogućili su uspješno izvršenje tog složenog operativnog zadatka.

U jesen 1944. godine formirana je Komanda rječne plovidbe (KRP) s komandama u Šapcu, Beogradu i Kladovu, kao organ Povjereništva (Ministarstva) saobraćaja NKOJ, a zatim vlade DFJ. Međutim, ona nije bila u sastavu Mornarice, a zadatke je dobijala od štabova združenih sastava u zahvatu zona njihovih dejstava.

Organizacija štabova jedinica Mornarice NOVJ bila je potpuno završena krajem rata i izrasla je u samostalan vid OS Jugoslavije.

Izneseno ratno iskustvo je značajno, bez obzira kakva bi se operativno-strategijska situacija stvorila na jadranskom pomorskom vojištu i eventualnom ratu, i spada u red načelnih zahtjeva za organizaciju dejstava i rukovođenja na tom dijelu našeg nacionalnog ratišta.

(3) Jedna od karakteristika NOR-a uopće, pa i na moru, bila je gipkost organizacije, oblika i načina dejstva. Sve mornaričke komande, formirane poslije kapitulacije Italije bile su bez iskustva kada su njemačke snage prešle u napad, posjele obalu i otoke i uspostavile kontrolu u obalnom moru. Organizacija mornaričkih snaga NOVJ bila je, više-manje, razvijena za klasičnu obalnu odbranu. Komande su bile slično razvijene i brojne, polazeći od pretpostavke da će na oslobođenoj i branjenoj obali imati uvjete za rad.

Prvi udarci i gubici koje su pretrpjele sve naše snage na obali i otocima, pogotovo gubici koje su pretrpjele mornaričke snage, brzo su ih natjerali da svoju organizaciju i način dejstva prilagode novonastaloj situaciji. Zahvaljujući, prije svega, činjenici da su u starješina njegovani samostalnost, inicijativa i stvaralaštvo, i odluke su se donosile na svim stepenima komandi do najnižih, saobrazno specifičnim uvjetima i veoma različitim situacijama.

Sigurno da su obalne jedinice Mornarice NOVJ raspolagale s malo, pogotovo teže tehnike i oružja, i da im stalne promjene borbene organizacije nisu činile problem. Naša organizacija obalnih snaga RM moraće imati u vidu to iskustvo. Jedinice vatrene podrške moraće biti u organizaciji obalnih snaga tako riješene, da se mogu dodavati i izuzimati prema potrebi. Komande svih mornaričkih snaga moraće biti malobrojne, operativne i efikasne. Sredstva veze moraju biti spremna da se koriste u svim operativnim situacijama, koje će se brzo mijenjati. Iznad svega, obalnim snagama, posebno mornaričkoj pješadiji, treba obezbijediti manevar s obale na otoke i među otocima, morem i vazduhom, u svim uvjetima, uključujući i privremeno posjednute dijelove obale i otoka.

Konačno, karakteristika mornaričke organizacije u svim mornaricama je gipkost, naročito pomorskih snaga koje, po pravilu, imaju dvije organi-

zacije - redovnu, radi lakšeg rukovođenja i upravljanja pripremama jedinica i komandi, i borbenu, koja se mijenja prema operativnoj situaciji i zadacima. Zbog karakteristika naše koncepcije odbrane i doktrine upotrebe snaga, riješenosti da se borimo pred frontom i u pozadini snaga agresora, raznolikosti snaga i dejstava koja će voditi operativne i teritorijalne jedinice u odbrani obale i obalnog mora, naša organizacija mora biti sposobna da se brzo prilagodi svakoj situaciji u kojoj se mogu naći naše snage na Jadranskom pomorskom vojištu.

(4) Prvi, a naročito drugi svjetski rat odredio je mjesto i ulogu trgovačke mornarice u strategiji odbrane. Poslije II svjetskog rata trgovačka mornarica koristi se sve više u lokalnim ratovima, intervencijama i konfrontaciji velikih svjetskih sila. Strategija ni u jednom od lokalnih ratova i prekomorskih intervencija nije propustila angažirati trgovačku mornaricu. U vijetnamskom ratu ona igra podjednaku ulogu za obe strane, a ne samo za Amerikance, gdje je to već tradicionalno. Ocjenjuje se da se u nekoliko posljednjih godina rata u Vijetnamu na putu iz dalekoistočnih luka SSSR-a za Hajfong stalno nalazilo na moru oko 30 velikih brodova. Egipat je mogao biti ponovno brzo naoružan poslije gubitka gotovo čitave ratne tehnike 1967. godine, zahvaljujući sovjetskoj trgovačkoj mornarici. Situaciju u Kongu 1960. i 1961. uveliko je odlučila pomoć u oružju, opremi i drugom ratnom materijalu koji su neke zapadne zemlje uputile svojim trgovačkim brodovima preko dvije kongoanske atlantske luke. Egipatski ekspedicioni korpus ostao je nekoliko godina u Jemenu i pomogao oslobodilačke snage na Arabijskom poluotoku, zahvaljujući transportu i pothranjivanju koje mu je redovno obezbeđivala trgovačka mornarica.

Proučavajući iskustva do kojih su poslije II svjetskog rata došli narodi i zemlje koje imaju izlaz na more, možemo zaključiti da se morski prostor i trgovačka mornarica sve više koriste u borbi za očuvanje nezavisnosti.

Krizne situacije kroz koje je prolazila naša zemlja poslije rata u borbi za očuvanje samostalnog i nezavisnog položaja u svijetu, okretale su nas, također, ka moru i potvrdile naše historijsko iskustvo da je Jadransko more trajan i značajan činilac odbrane zemlje. Jasno je da Jadran može imati taj značaj samo ako se koristi, a to znači ako na njemu, pored snaga Ratne mornarice, imamo razvijenu odgovarajuću trgovačku mornaricu i pomorsku privredu.

Čuju se mišljenja da trgovačke mornarice malih zemalja, koje se nalaze u zatvorenim morima i nemaju neposredan prilaz velikim morima, nemaju snaga koje bi ih uspješno zaštitile u prekomorskim prevoženjima u ratu, pa, samim tim, nemaju ni strategijskog značaja. Jasno je da ne možemo govoriti o korišćenju svih naših trgovačkih brodova, pogotovu onih najveće tonaže, u Jadranskom moru i u neposrednoj odbrani mora i obale.
Oni su čak teret odbrani i mi ćemo se morati pobrinuti da se brodovi koji se zateknu u našim vodama, kako-tako, sačuvaju.

U lokalnom napadu na Jugoslaviju mogućne su različite situacije, od onih gdje bismo mogli, uz odgovarajući rizik i mjere odbrane, koristiti se prekomorskim komunikacijama, do onih gdje bi se naša trgovačka mornarica našla dijelom blokirana u našim obalnim vodama, a dijelom u svjetskim lukama i na morima. Detaljnija analiza mogućnih ratnih varijanti dovela bi nas od zaključka da će u svakoj od njih veći dio brodova trgovačke mornarice, posredno ili neposredno, doprinositi odbrani zemlje. U nekim od tih situacija trgovačka mornarica mogla bi imati krupan značaj. 499

Bićemo najbliži stvarnoj slici rata koji nas može zadesiti, ako kažemo da će nam dio manjih brodova poslužiti za oružanu borbu i privredne djelatnosti u obalnim vodama. Dio većih i velikih brodova koji se nađe u domaćim lukama, moramo nastojati odbraniti i sačuvati. Vjerojatno će se najveći dio brodova zateći van jadranskih luka. Moramo imati izgrađenu koncepciju njihove upotrebe i organizaciju koja će ih prihvatiti i što prije i odgovarajuće uključiti u opće napore zemlje u odbrani.

(5) Strategijska zamisao o odbrani na Jadranu ne može zaobići istaknutu ulogu otoka Visa. Njemačko zauzimanje obale i otoka u jesen i zimu 1943. godine, a zatim njihove pripreme za zauzimanje otoka Visa i naša odbrana tog otoka nasred Jadranskog mora, imali su jasnu strategijsku ideju i ništa se nije dogodilo spontano. Nije slučajno što su Nijemci poslije zauzimanja Korčule i Hvara odustali od napada na Vis, pa čak nisu ni uputili svoje snage da zaposjednu otok Lastovo. Još manje je slučajno što su se naše snage povukle na Vis i uporno nastojale da se brani ovaj otok, što je Vrhovni štab konačno i odobrio. Poznato je da je odobrenje uslijedilo poslije svestrane ocjene strategijskog značaja otoka Visa za produženje dejstava na Jadranu i realnih mogućnosti da se otok brani pred Nijemcima, koji su bili zaposjeli čitavu obalu i najveći broj otoka. Njemačko komandovanje je tokom zime i u proljeće 1944. godine na najvišim instancama - u Komandi 2. oklopne armije i Komandi za jugoistok, a zatim u Vrhovnoj komandi Vermahta i uz prisustvo Hitlera lično, razmatralo plan za zauzimanje otoka Visa.

Njemački zaključak o odustajanju od zauzimanja Visa zasnivao se na ocjeni da njemačke pomorske snage i vazduhoplovstvo nisu u stanju da obezbijede napad kopnene vojske na otok, niti njegovo kasnije snabdijevanje i držanje. Osim odlučne odbrane koju su snage NOVJ i Mornarice NOVJ organizirale na Visu, Nijemci su računali i s mogućnošću intervencije savezničkih pomorskih snaga na Jadranu. Osnovno je uočiti da se otok Vis imao braniti, prvenstveno, na moru i iz vazduha. U NOR-u je potvrđeno da se taj naš otok brani prvenstveno na moru, a u suvremenim uvjetima i iz vazduha. Vis ne bi imao za našu odbranu takav značaj kada on u rukama agresora ne bi značio uporište sa kojeg može krakasto razvijati svoj napad prema Rogoznici i Dalmatinskoj ploči, Splitu i dolini Neretve. Tako su se Visom koristile Mornarica NOVJ i 26. divizija tokom 1944. godine, posebno u borbama za oslobođenje Dalmacije početkom jeseni 1944. godine.

Pomorske snage agresora oslonjene na otok Vis veoma uspješno mogu staviti pod kontrolu čitav jadranski prostor, razdvojiti sjeverni dio od južnog, presjeći dužobalne komunikacije na otvorenom dijelu kod Rogoznice i onemogućiti našim manevarskim snagama da prenose dejstva s jednog na drugi dio Jadrana, a u odgovarajućim uvjetima i blokirati ih, ili, bar, veoma suziti njihov manevarski prostor.

Donekle sličan značaj imaju još neki otoci iz vanjske linije naših otoka u srednjem i sjevernom Jadranu. U odbrani svakog od njih pomorske snage imaju veoma važnu ulogu.

S obzirom na to da su suvremene pomorske snage, čak i one »najlakše«, veoma skupe i da traže veoma razvijenu tehničku osnovicu i infrastrukturu, visoko obučeni i specijalizirani kadar, postavljalo se pitanje u poslijeratnom razvoju ne bi li odbranu na Jadranu bilo racionalnije povjeriti kopnenoj vojsci, uz minimalne obalne pomorske snage usko vezane i po-

Patrolni čamac »Udarnik« (PČ-8) u Trstu maja 1945.

tčinjene kopnenin snagama, ili snagama obalne odbrane, koje bi, također, bile pretežno kopnene, specijalno organizirane, opremljene i obučene za odbranu otoka i obale?

Dilema je u svakom slučaju bila posljedica, prvenstveno, tehničkih nemogućnosti da u nekim periodima izgradimo ili nabavimo odgovarajuće pomorske snage, a ne pomućene strategijske misli da nam one nisu potrebne. Tražeći rješenje, došli smo do nepodijeljenog zaključka da su pomorske snage najekonomičnije za odbranu na moru i s mora. Prednost im je u manevru i inicijativi. Ako ih se odgovarajuće ojača snagama mornaričke pješadije, također, sposobnim za brz manevar, podrži avijacijom i osloni na izgrađena uporišta na otocima i obali, sigurnije je da će izvršiti svoj zadatak u odbrani obale i obalnog mora nego bilo koje druge snage, pogotovo kopnene, koje se raspoređuju na obali i po pravcima koji vode od obale ka unutrašnjosti zemlje, osuđene da čekaju napad agresora na svakom rejonu i pravcu.

Iskustvo Mornarice NOVJ u završnim operacijama s proljeća 1945. godine pokazalo je da su tako kombinirane snage veoma podesne u ofanzivnim dejstvima. Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornaričke pješadije, podržan avijacijom sa Visa i, kasnije, Zemunika, u oslobođenju otoka Paga. Raba, Lošinja i Pule, imali su značajna iskustva. Šire posmatrano, to je iskustvo Mornarice NOVJ i sa 26. divizijom, koja je u mnogo čemu izvodila dejstva slična mornaričkoj pješadiji. Čak i sa 9. divizijom u završnim operacijama, koja je napadala preko Kvarnerskih otoka ka Istri i Trstu.

Danas, a najvjerojatnije će tako biti i ubuduće, suvremeni oružani tehnički sistemi kojima agresor raspolaže, primoravaju nas da se više oslanjamo na uređenu operacijsku osnovicu na obali, kao i na snage koje zaposjedaju, i da osloncem na tu osnovicu i pod zaštitom tih snaga i u tijesnom sadejstvu, nanosimo najjače udare pomorskodesantnim i jačim plovnim sastavima agresora, prije svega, na prilazima desantom ugroženim otocima i dijelovima obale.

Ratno vazduhoplovstvo u završnim operacijama

Ratno vazduhoplovstvo - značajan činilac u izvođenju završnih operacija[1]

General-pukovnik Zdenko Ulepić[2]

Sve do jeseni 1943. godine vazdušnim prostorom nad jugoslovenskim ratištem u potpunosti su dominirale vazduhoplovne snage okupatora i domaćih kvislinga. Izuzev povremenih dejstava pojedinih partizanskih aviona i nekoliko savezničkih vazduhoplova, koji su donosili pomoć četnicima Draže Mihailovića, leteli su isključivo neprijateljski avioni, ostvarujući na taj način apsolutnu prevlast u vazdušnom prostoru. Za baziranje avijacije neprijatelj je koristio uglavnom postojeće (stalne i pomoćne) aerodrome bivšeg jugoslovenskog vazduhoplovstva; ali kako je njihov broj bio nedovoljan izgradio je i nekoliko novih (Kovin, Ečka, Pleso, Sombor, Banja Luka), a povremeno je dejstvovao i sa baza u susednim zemljama - Albaniji, Grčkoj, Bugarskoj, Austriji i Italiji. To mu je omogućavalo da svoju avijaciju efikasno angažuje i upotrebljava na celoj teritoriji Jugoslavije.

Avijacija neprijatelja na našem ratištu izvršavala je uglavnom sledeće zadatke: izviđanje i održavanje veze; neposrednu i posrednu vatrenu podršku jedinica kopnene vojske i ratne mornarice; terorističke napade na naseljena mesta na oslobođenoj teritoriji; vazdušni transport trupa; snabdevanje opkoljenih jedinica i bacanje letaka. Većinu zadataka je izvršavala danju.

U borbi protiv avijacije neprijatelja političko i vojno rukovodstvo Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i partizanskih odreda Jugoslavije, preduzimalo je od prvih dana ustanka, a naročito od leta 1942. godine, opsežne i raznovrsne mere. Pre svega, rukovodstva Komunističke partije u gradovima vršila su intenzivnu propagandu među pripadnicima neprijateljskih oružanih snaga, posebno u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenim vazduhoplovnim jedinicama, što je imalo za posledicu slabljenje njihovog morala i prebegavanje mnogih vazduhop lovaca Nezavisne Države Hrvatske u redove Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Neki su to učinili i sa avionima. Od ne manjeg značaja bili su i sve češći napadi na aerodrome okupatora i domaćih kvislinga: Kraljevo, Sarajevo (Rajlovac), Butmir, Banja Luka, Velika Gorica, Sv. Nedelja, Cerklje i dr., u kojima su naše jedinice zaplenile i uništile veće količine vazduhoplovne tehnike (između ostalog je zapaljen i 31 avion).

Pošto nisu raspolagale efikasnim sredstvima zaštite od avijacije (u prvom redu protivavionskim topovima i mitraljezima), jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije primenjivale su one mere i taktičke postup-

[1]> Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
[2]> Pukovnik, načelnik štaba Operativne grupe vazduhoplovnih divizija

ke kojima su postizale optimalne rezultate u zaštiti od dejstva neprijateljskog vazduhoplovstva. *Prvo,* kadgod je to bilo mogućno izbegavale su stvaranje većih, za avijaciju rentabilnih ciljeva. *Drugo,* dnevni pokreti većih jedinica na otvorenom zemljištu primenjivani su samo izuzetno, kada su operativni razlozi to neizbežno iziskivali, ali je i u takvim slučajevima zahtevana maksimalna opreznost, brzina i rastojanje između pojedinih ešelona. *Treće,* u svim jedinicama stalno je naglašavan značaj maskiranja. *Četvrto,* u vojnostručnoj obuci jedinica borci i starešine su vežbali upotrebu puščane i mitraljeske vatre prilikom gađanja aviona (naročito) na manjim visinama. Koliko je to bilo efikasno pokazuje i podatak da je oboreno više desetina aviona, a oštećeno gotovo dva puta više.

General-pukovnik Zdenko Ulepič govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Sve nabrojane i mnoge druge mere dale su u osnovi zadovoljavajuće rezultate, ali ipak nisu uvek mogle osetnije da smanje gubitke koje su jedinice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, kao i jedinice i ustanove u pozadini i civilno stanovništvo trpele od dejstva avijacije neprijatelja. Oni su bili naročito izraženi u krupnijim operacijama i ofanzivnim dejstvima snaga okupatora i domaćih kvislinga (npr. u ofanzivi na Kozaru, u bitkama na Neretvi i Sutjesci, i si.). U tom sklopu treba posmatrati i psihološko dejstvo vazdušnih napada na moral boraca i civilnog stanovništva, što se nije smelo zanemarivati.

Geografski, orografski i klimatski uslovi u kojima je dejstvovala avijacija neprijatelja na našem ratištu nisu bili najpovoljniji. Kada to konstatujemo imamo u vidu, pre svega, brdsko-planinski karakter zemljišta na kojem se odigravao najveći broj operacija, a koje je za dejstvo avijacije bilo izrazito nepovoljno. Taj negativni efekat još više su potencirale često nepovoljne klimatske prilike, smanjujući povremeno mogućnosti za dejstvo avijacije na najnižu granicu. Zbog toga su Nemci bili prisiljeni da izdaju i posebnu instrukciju u kojoj je naglašeno da je »jugoslovenski vazdušni prostor najteži u Evropi za obavljanje letačkih aktivnosti«.

Rezimirajući navedene činjenice i okolnosti, mogućno je izvući nekoliko zaključaka od šireg teorijskog i aplikativnog značaja.

1. Mada je neprijatelj imao apsolutnu dominaciju u vazdušnom prostoru, i uprkos tome što je od dejstava svoje avijacije imao nesumnjive koristi, katkada i vrlo velike - sve mu to nije donelo ni približno ona preimućstva i efekte koje bi mogao da ostvari u drukčijim uslovima ratovanja, odnosno da nam je nametnuo (ili da smo sami izabrali) frontalni način ratovanja: partizanski, manevarski, dinamični i stalno pokretni način dejstava, kakav smo primenjivali na celokupnom jugoslovenskom ratištu. To je

višestruko smanjivalo i neutralisalo apsolutnu strategijsku prevlast neprijatelja u vazduhu, a mi mu nismo davali priliku da vrši koncentrične i uništavajuće udare po velikim grupacijama i objektima operativno-strategijskog značaja. U uslovima partizanskog načina ratovanja takvih ciljeva na bojištu praktično nije ni bilo. Time ne poričemo i ne negiramo ono što je očigledno: da je neprijatelj imao mnoge taktičko-operativne koristi od svoje avijacije, inače veoma brojne, naročito u tzv. ofanzivnim akcijama širih razmera, ali stepen tih efekata tek treba istražiti i objektivno oceniti i vrednovati. Takvih i sličnih analiza još uvek nemamo.

2. U uslovima partizanskog načina ratovanja, standardno naoružanje avijacije neprijatelja, posebno bombarderske, samo je izuzetno moglo da iskaže svoj puni borbeni potencijal. Mnogo su opasniji bili lakši tipovi aviona - partizani su ih zvali »pikavci« ili »rode«, jer su se lakše prilagođavali terenskim uslovima i specifičnim ciljevima. Srećom, tada još nije bilo borbenih helikoptera.

3. Iskustvo našeg narodnooslobodilačkog rata je dokazalo da se i u uslovima potpune prevlasti neprijateljske avijacije - ako se uspešno primeni odgovarajuća strategija i taktika oružane borbe - mogu voditi uspešne operacije, čak i velikih razmera. To je potvrdila i novija istorija ratovanja, naročito u Vijetnamu, ali i drugde. Pomenuto iskustvo daje korisne pouke i za našu savremenu strategiju opštenarodnog odbrambenog rata, bilo da je reč o dejstvima neprijatelja ili o našim dejstvima na protivničke snage takvog karaktera.

*

U drugoj polovini 1943. i tokom 1944. godine na vojno-političkoj sceni drugog svetskog rata odigrali su se mnogi značajni događaji, koji su uslovili i krupne promene na ratištu u Jugoslaviji. Izdvajam samo one koje su imale neposrednog ili posrednog uticaja na razvoj vazduhoplovne situacije.

1) Suočeni sa nepobitnim činjenicama koje su, pored ostalog, utvrdili i savezнички obaveštajni organi, kao i pod sve jačim pritiskom svetskog javnog mnjenja, britanski zvanični krugovi sa V. Čerčilom na čelu, bili su prinuđeni da se zvanično odreknu Draže Mihailovića i njegovih četnika, i da septembra 1943. godine, upute u Vrhovni štab NOV i POJ svoju vojnu misiju na čelu sa brigadirom Ficrojem Meklinom (Fitzroy Maclean) i time de facto priznaju Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije kao savezničku ratnu silu. To je omogućilo Vrhovnom štabu da i on pošalje svoju vojnu misiju u savezničku Komandu za Srednji istok, i tako uspostavi zvaničan kontakt sa zapadnim saveznicima i da zatraži pomoć u isporuci teže borbene tehnike (aviona, tenkova i druge ratne opreme) jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, o čemu je drug Tito obavestio većnike na Drugom zasedanju AVNOJ-a, novembra 1943. godine. Bio je to, u stvari, prvi početak organizovane aktivnosti u pravcu stvaranja našeg vazduhoplovstva.

2) Posle kapitulacije nemačko-italijanske armije u sevemoj Africi (12. maja 1943. godine), saveznici su sredinom avgusta zauzeli Siciliju, a već početkom septembra se iskrcali u južnoj Italiji gde su zauzeli veći broj aerodroma na koje su uskoro prebazirane jake snage strategijske i taktičke avijacije - oko pet hiljada borbenih aviona. U međuvremenu je 8. septembra, potpisan akt i o kapitulaciji Italije, što je već samo po sebi prouzrokovalo krupne vojno-političke posledice. Pored kopnenih snaga, sa našeg ratišta je nestala i italijanska avijacija, koja se bazirala duž cele jadranske 507

obale, zaključno sa Albanijom. Tu veliku prazninu morala je sada da popuni nemačka avijacija, kojoj je opet - zbog teške situacije na istočnom frontu i odbrane Nemačke od savezničkih vazdušnih napada - bio potreban svaki avion.

3) Prvog oktobra 1943. godine sa aerodroma u južnoj Italiji poletela je prva formacija 15. američke vazdušne armije na bombardovanje Bečkog Novog Mesta. Sa ovih aerodroma su do kraja rata nastavljena bombardovanja ciljeva u Nemačkoj, Rumuniji, Mađarskoj i južnoj Francuskoj (do njenog oslobođenja). Veći deo tih marš-ruta je išao preko naše zemlje. Bombarderske formacije od više stotina, pa i hiljadu bombardera, bile su praćene jakom lovačkom zaštitom, koja je lako raščišćavala svaku pojavu neprijateljske avijacije nad našom teritorijom, gde nemačka avijacija i nije držala jače lovačke snage.

Saveznička strategijska avijacija bombardovala je i mnoge ciljeve u našim gradovima - Podgorici (Titogradu), Zadru, Beogradu, Bosanskom i Slavonskom Brodu, Leskovcu i drugim mestima. Zbog bombardovanja sa velikih visina sistemom »tepih«, dejstva su bila nedovoljno precizna; prouzrokovala su velika rušenja i mnoge žrtve civilnog stanovništva. Zbog toga je Vrhovni štab morao da uloži oštar protest savezničkim komandama, postavljajući zahtev da se strategijski ciljevi na teritoriji Jugoslavije ubuduće bombarduju samo uz njegovu saglasnost. Takav stav potvrđen je kasnije i na sastanku maršala Tita sa generalom Vilsonom u Kazerti, 10. avgusta 1944. godine.

Saveznička *taktička avijacija,* pored podrške sopstvenih kopnenih snaga i ratne mornarice, operisala je takođe i na Jadranskom moru. Najčešće je napadala pristaništa koja je koristila neprijateljska mornarica, zatim brodove u plovidbi. Kasnije je prenela dejstva i na kopno - po aerodromima, objektima i saobraćaju na komunikacijama i drugim pogodnim ciljevima.

4) Na konferenciji vođa antihitlerovske koalicije Staljina, Ruzvelta i Čerčila u Teheranu (28. X - 1. XI 1944) odlučeno je, između ostalog, i da se pojača pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije u ratnom materijalu, hrani i opremi, a ranjenici prebacuju na lečenje u Italiju. To je značilo i zvanično priznanje Narodnooslobodilačke vojske kao savezničke armije.

Materijalnu pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci saveznici su upućivali morskim i vazdušnim putem. Širom Jugoslavije uređen je veliki broj pomoćnih letilišta na koje su, uglavnom noću, sletali saveznički transportni avioni sa materijalom, a u povratku su odvozili ranjenike, bolesnike, svoje pilote koji su se iz oštećenih aviona spuštali padobranima na oslobođenu teritoriju, kao i druga lica. Uporedo je uređeno i veći broj terena za prihvat materijala, koji je bacan padobranima. Istina, bili su to veoma privlačni ciljevi za neprijateljsku avijaciju, ali bez većeg uspeha.

5) Krajem februara 1944. godine u Vrhovni štab NOV i POJ, koji se tada nalazio u Drvaru, stigla je i sovjetska vojna misija, sa generalom Kornjejevim na čelu. Uskoro po dolasku, misija je angažovana i u rešavanju problema vezanih za stvaranje vazduhoplovstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, ali su konkretni rezultati usledili tek više meseci kasnije.

6) Kao rezultat pregovora sa nadležnim britanskim organima formirane su u sastavu RAF-a dve jugoslovenske eskadrile: 22. aprila 1944. godine Prva eskadrila (britanska oznaka - 352. Yugoslav squadron RAF) i

1. jula Druga eskadrila (351. Yugoslav squadron RAF). Obe su otpočele borbena dejstva sa našim nacionalnim oznakama, isključivo nad našom teritorijom: Prva (eskadrila) - 16. avgusta, a Druga - 13. oktobra 1944. godine.

7) Radi uništenja Vrhovnog štaba i najviših rukovodećih organa narodnooslobodilačkog pokreta i stvaranja što povoljnijih uslova za konačan obračun sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije, u čijem je sastavu tada bilo već 35 divizija prekaljenih boraca, Hitler i nemačka vrhovna komanda isplanirali su još prvih dana marta 1944. godine zamašnu kombinovanu operaciju u kojoj je glavni »adut« bio vazdušni desant na Drvar - nazvan »Rösselsprung« (konjićev skok). Za tu operaciju, koja je izvedena 25. maja 1944. godine, angažovana je najmasovnija i najraznovrsnija vazduhoplovna formacija upotrebljena do tada na jugoslovenskom ratištu: oko 220 borbenih i 35 transportnih aviona, sa još 34 transportne jedrilice, odnosno ukupno blizu 300 letilica.

Saveznička avijacija se nije pojavljivala 25. maja u rejonu desanta, premda su njeni organi obavešteni o desantu istog dana pre podne. Zašto je izostalo njeno angažovanje, i to upravo u najkritičnijem trenutku, na žalost još uvek ne znamo, mada je već krajnje vreme da se ova enigma razjasni, utvrdi prava i potpuna istina, i time konačno prekinu svakovrsna proizvoljna tumačenja i nagađanja. U toku sedam do osam dana nakon desanta dejstvo savezničke avijacije se već vidno osećalo: intenzivno je napadala aerodrome na kojima je bazirala avijacija neprijatelja, vršila je udare po kolonama neprijatelja na komunikacijama i u rejonima koncentracije, bombardovala je i mitraljirala železničke stanice, vozove, naseljena mesta i druge ciljeve, koje su prethodno otkrili izviđači. Transportna avijacija je u više mahova snabdevala naše jedinice najnužnijim potrebama, a u završnoj fazi operacije prevezla je članove Vrhovnog štaba i vojnih misija na novo komandno mesto na otoku Visu i evekuisala određen broj ranjenika. Prema nedovoljno proverenim podacima, saveznička avijacija je u ovom periodu izvršila više od hiljadu borbenih letova i zadala teške udarce neprijateljskoj avijaciji. Nakon sloma vazdušnodesantne operacije na Drvar započeo je proces opadanja snaga i aktivnosti avijacije neprijatelja na našem ratištu, koji se nije zaustavio do kraja rata.

8) Početkom juna 1944. godine (tačan datum još nije utvrđen) u sastavu RAF-a formirana je posebna vazduhoplovna formacija za dejstva na balkanskom ratištu - Balkanske vazduhoplovne snage (Balkan Air Force - BAF), koja je prilikom formiranja imala osam skvadrona i jedan flajt, a u septembru već devet vingova.[3]' Ubrzo nakon formiranja, jedinice BAF-a su dejstvovale uglavnom nad teritorijom Jugoslavije, ali je uskoro znatan deo snaga preorijentisan za podršku savezničkih grupa koje su se iskrcale u Grčkoj. Prva i Druga eskadrila NOVJ, bile su u sastavu 281. vinga, i dejstvovale su u prvo vreme sa aerodroma u Italiji, zatim sa Visa, a u završnim operacijama iz baza kod Zadra, gde se nalazio kompletni 281. ving sa 6. skvadrona.

9) Za vreme boravka maršala Tita u Kazerti, avgusta 1944. godine, ugovorena je sa savezničkim komandantom za Sredozemlje, generalom Vilsonom, kombinovana operacija jedinica Narodnooslobodilačke vojske i anglo-američke avijacije radi sinhronizovanog udara po komunikacijama kojima se nemačka Grupa armija »E« povlačila iz Grčke kroz Jugoslaviju. Težište operacije bile su železničke pruge Ljubljana - Beograd i Beo-

Skvadron je imao dva flajta sa ukupno 16 aviona, a ving je bio promenljivog sastava: od 2 do 8 skvadrona, pa i više.

grad - Niš - Skoplje - Solun, kao i sve značajnije komunikacije koje iz doline Save vode ka Jadranskom moru. Ova operacija - saveznici su je nazvali »Retvik« (nedelja pacova) - trajala je od 1. do 7. septembra i u njoj su vrlo intenzivno dejstvovale jedinice strategijske i taktičke avijacije - danju, dok su jedinice NOVJ napadale uglavnom noću.

Rezimirajući vazduhoplovnu situaciju na jugoslovenskom ratištu u ovom periodu, mogućno je izvući nekoliko zaključaka.

1. Zbog bitno izmenjenih vojno-političkih uslova i sve intenzivnijeg dejstva avijacije saveznika, vazduhoplovna situacija se korenito izmenila u prilog Narodnooslobodilačke vojske u odnosu na prve dve godine rata. Nakon kapitulacije Italije, septembra 1943. godine, sa našeg neba je nestala i njena avijacija, a zadatke koje je ona do tada izvršavala preuzela je avijacija nemačke armije.

Protiv vazduhoplovnih snaga neprijatelja, koje su bazirale na jugoslovenskoj teritoriji, avijacija saveznika nije vodila sistematsku borbu za prevlast u vazduhu, jer za njene potrebe, s obzirom na izrazito kvantitativno preimućstvo, to nije bilo ni potrebno. Međutim, ona je gotovo redovno napadala neprijateljske aerodrome kada bi izviđanjem ili obaveštajnom službom na njima bio ustanovljen veći broj aviona, što je nemačku i ustašku avijaciju prisiljavalo da vrši česte manevre kako bi izbegle uništenje. Avioni neprijatelja su, po pravilu, izbegavali susrete sa savezničkim i našim avionima, pa je zato u vazdušnim borbama oboren relativno mali broj aviona; najveći broj je uništen na aerodromima.

2. Da bi se obezbedilo što efikasnije sadejstvo jedinica Narodnooslobodilačke vojske sa avijacijom saveznika (jedinica BAF-a), drug Tito je izdao više direktiva potčinjenim štabovima. Tako npr. u direktivi Štabu Trećeg udarnog korpusa od 12. juna 1944. godine naređuje da se savezničkim misijama i specijalno odaslanim oficirima moraju stavljati na raspolaganje svi značajniji podaci o pokretima i koncentracijama neprijateljskih trupa, zatim o granicama slobodne teritorije i drugim elementima od značaja za dejstvo avijacije, jer će vazduhoplovna podrška našim jedinicama biti sve intenzivnija. Zahteve za udare po taktičkim ciljevima saveznički oficiri za vezu dobijali su redovno od štabova naših korpusa (nekada i divizija), dok je za veće i značajnije operacije i bombardovanja širih razmera to činio Vrhovni štab NOV i POJ.

Dok su u posrednoj vatrenoj podršci postizani uglavnom dobri rezultati, naročito u dejstvima po komunikacijama i saobraćaju (bilo da se dejstvovalo bombarderskim formacijama po većim ciljevima i prema unapred određenom planu ili manjim grupama lovaca i lovaca-bombardera u slobodnom lovu ili tzv. borbenom izviđanju) efekti neposredne vatrene podrške bili su znatno manji, jer za tu vrstu borbenih dejstava nisu postojali neophodni uslovi.

3. Vrlo važne zadatke sadejstva izvršavala je savezničke transportna avijacija. Od novembra 1943. godine do septembra 1944. godine transportni avioni su na teritoriji Jugoslavije obavili 4.538 letova i prebacili oko 7.400 tona raznog materijala a u povratku evakuisali veliki broj ranjenika.[4]’ Svi letovi su izvršavani noću, ali je bilo i izuzetaka. Najpoznatiji je let od 22. avgausta 1944. godine kada je, u toku durmitorske operacije, sa

[4]> Do kraja rata transportna avijacija zapadnih saveznika, uključujući i jedinice sovjetskog ratnog vazduhoplovstva i avijacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, izvršila je ukupno 10.113 letova i prevezla 16.400 tona materijala i evakuisala 12.587 ranjenika.

improvizovanog aerodroma kod s. Brezna (Šavnik) 36 transportnih aviona pod zaštitom 50 lovaca danju evakuisalo u bolnice u Italiji 1059 ranjenika, zajedno sa 16 savezničkih pilota i tri člana vojne misije. Slična operacija je izvedena i 21. i 26. marta 1945. godine, kada je uz snažnu lovačku zaštitu sa aerodroma Griblič (Griblje - Metlika) evakuisano dve hiljade izbeglica.

Kao rezultat pomenutih i drugih činilaca i okolnosti, nastala je bitno drukčija vazdušna situacija na jugoslovenskom ratištu. Najpre je avijaciji neprijatelja preoteta operativno-strategijska inicijativa, potom je njena aktivnost sistematski i postupno smanjivana do te mere da ona više nije mogla osetnije da utiče na dalji tok rata i izvođenje operacija. Na kraju smo ostvarili apsolutnu prevlast u vazduhu. U takvoj vazduhoplovnoj situaciji otpočele su i završne operacije za konačno oslobođenje zemlje.

*

Za vreme boravka maršala Tita u Moskvi, septembra 1944. godine, postignut je sporazum sa sovjetskom vladom o sadejstvu jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i sovjetske armije (njenog Trećeg ukrajinskog fronta) u operacijama za oslobođenje naših severoistočnih krajeva. Nekoliko dana kasnije (9. oktobra) kapitulirala je i fašistička Bugarska, pa je tako sa našeg neba nestao još jedan neprijatelj.

Treći ukrajinski front podržavala je 17. vazdušna armija, pod komandom general-pukovnika V. Sudeca. U njenom sastavu su bile tri lovačke, tri jurišne i dve bombarderske divizije, kao i dva izviđačka puka, pored grupe »Vitruk«, sa jednom lovačkom i jednom jurišnom divizijom. Ukupno je u armiji bilo oko 1.300 aviona različitih kategorija i tipova. Bazirali su na aerodromima u Rumuniji i Bugarskoj.

Pred početak nastupanja kopnenih snaga, 17. vazduhoplovna armija je dobila zadatak da izvede samostalnu operaciju radi dezorganizovanja železničkog saobraćaja od Soluna ka Beogradu i uništavanja neprijateljskih trupa i tehnike na putevima koji vode iz Grčke i južnog dela Jugoslavije na sever i severozapad. Bio je to, u stvari, nastavak kombinovane operacije Narodnooslobodilačke vojske i savezničkog vazduhoplovstva po komunikacijama, izvedene od 1. do 7. septembra 1944. godine. Od 13. do 30. septembra 1944. godine jedinice 17. vazdušne armije izvršile su 1.437 borbenih letova, uništile mnoge saobraćajne objekte i nanele osetne gubitke nemačkoj Grupi armija »E« u ljudstvu i ratnoj tehnici. Avijacija protivnika definitivno je proterana iz ovog regiona, a njena dejstva više nisu imala nikakvog značaja i uticaja tokom operacija za oslobođenje Srbije i u procesu pripremanja i izvođenja beogradske operacije.

Krajem 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije primila je dve vazduhoplovne divizije od sovjetske armije - jedna lovačka i jedna jurišna, sa kompletnim ljudstvom i materijalom. Prethodno je postignut sporazum da obe divizije pređu u sastav Narodnooslobodilačke vojske čim ona osposobi sopstvene vazduhoplovne kadrove i tehničko osoblje. Ova grupa divizija, nazvana po komandantu 10. jurišne divizije »Grupa Vitruk«, potčinjena je neposredno Vrhovnom štabu, odnosno kasnije Generalštabu Jugoslovenske armije. Uporedo sa sovjetskim, formirane su i naše vazduhoplovne jedinice, koje su postepeno popunjavane ljudstvom, a os-

МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
Стр.пов.бр.46/1945 г.
15 марта 1945 г.

По указаној потреби службе

П О С Т А В Љ А М

Оперативни штаб за групу ваздухопловних дивизија у следећем саставу:

-Командант пуковник Л а з а р е в и ћ Б о ж е.
-Полит.комесар М о м ч и л о в и ћ Љ у б о м и р.
-Начелник штаба пуковник У л е п и ћ З д е н к о.

Одређени штаб ће одмах преузети дужност.

МИНИСТАР НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
Маршал Југославије

ŠTAB VAZDUHOPLOVS[illegible]
K. R. V. JUGOSLAVIJE
Pov. broj [illegible]
194

Naredba maršala Tita o postavljanju Operativnog štaba grupe vazduhoplovnih divizija

posobljavane su najviše uz pomoć pilota i tehničkog osoblja sovjetske armije.

Tako je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije početkom 1945. godine, pored kopnenih jedinica i Ratne mornarice, dobila i treći vid - Ratno vazduhoplovstvo, kojim je neposredno mogla da utiče na razvoj vazdušne situacije. Grupa vazduhoplovnih divizija »Vitruk« (dve divizije), kao i dve eskadrile RAF-a u sastavu Narodnooslobodilačke vojske, svakako nisu bile ona snaga, koja bi prema usvojenim normama drugog svetskog rata, odgovarala jačini Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Međutim, ako imamo u vidu naše mogućnosti i uslove upotrebe, a uzimajući u obzir i jačinu vazduhoplovstva neprijatelja na našoj teritoriji, raspoložive snage su mogle da odgovore postavljenim zadacima pod uslovom da budu uredno snabdevene i da im je obezbeđeno baziranje prema razvoju situacije. Pored pomenutih jedinica, u podršci 4. armije učestvovala su još i četiri 512 skvadrona 281. vinga BAF-a, koji su zajedno sa 1. i 2. eskadrilom u za-

vršnoj fazi rata bazirali na aero-čvoru Zemunik. Sve su ove snage garantovale apsolutnu prevlast na jugoslovenskom vazdušnom prostoru, što je bilo od izuzetnog značaja u izvođenju završnih operacija. Od nekada nepobedive nemačke »Luftwaffe«, a pogotovo od tzv. ustaškog zrakoplovstva, na jugoslovenskom nebu su tada ostali samo bedni ostaci, tako da su bili izuzetni slučajevi da su se naši piloti sreli sa avionima neprijatelja. Do koje je mere Hitlerovo vazduhoplovstvo bilo rastrojeno, pokazuju i izveštaji starešine Operativne grupe 4. nemačke vazduhoplovne flote pri komandi Grupe armija »E« od 9. 12. 1944. i 21. 1. 1945. godine, u kojima se nečmački oficir pravda zbog pasivnosti avijacije na jugoslovenskom frontu jer »nema goriva«, nema aviona (i da ih ima, za njih ne bi bilo goriva), nema pogodnih aerodroma, nema pogodnih meteoroloških prilika...« - znači, od dejstva nema ništa.

*

Na temelju izloženih (premda nepotpunih) podataka mogućno je izvući sledeći zaključak: Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, (od 1. marta 1945. godine Jugoslovenska armija) izvodile su gotovo sve svoje operacije od kraja 1944. godine u uslovima izrazito povoljne vazdušne situacije, jer je dejstvom savezničke i naše avijacije skoro u potpunosti eliminisano vazduhoplovstvo neprijatelja sa našeg ratišta. Praktične konsekvence takve situacije i odnosa snaga bile su sledeće:

1. Štabovi i jedinice Narodnooslobodilačke vojske (Jugoslovenske armije), bili su skoro u potpunosti bezbedni od dejstava neprijatelja iz vazduha, što je bilo naročito važno u procesu pripremanja i izvođenja završnih operacija, jer su se u poslednjim mesecima rata na frontu i u pokretu gotovo neprekidno nalazile krupne formacije naše pešadije, artiljerije, oklopnih jedinica, mehanizacije, komore i drugi osetljivi objekti;
2. Pošto neprijatelj nije imao snage da kontinuelno i detaljno izviđa pokrete i raspored naših jedinica na kopnu i moru, to je u najvećoj meri bila sačuvana tajnost naših namera i planova;
3. Dnevni pokreti jedinica bili su potpuno bezbedni, ako su izvođeni izvan dometa vatre sa zemlje;
4. Pozadina naše armije bila je takođe potpuno pošteđena od vazdušnih napada neprijateljske avijacije.

Sadejstvo avijacije sa kopnenim jedinicama i Jugoslovenske mornarice donelo je mnogostruke koristi vrhovnom rukovodstvu i štabovima većih jedinica. Između ostalog, podaci operativnog i taktičkog izviđanja iz vazduha omogućavali su donošenje realinijih odluka; neposrednom i posrednom vatrenom podrškom povećavana je udarna snaga kopnenih jedinica i Ratne mornarice; avijacija je često efikasno upotrebljavana za brzu evakuaciju ranjenika i dotur najnužnijih potreba; upotrebom aviona olakšavano je održavanje veza i lični kontakt komandi i štabova i dr. Od ne manjeg značaja bila je i moralno-psihološka komponenta sadejstva, odnosno duboka spoznaja i svest naših boraca da su zaštićeni od dejstava neprijateljske avijacije i da sami mogu imati podršku naših vazduhoplovnih jedinica, što je predstavljalo potpuno novi kvalitet u ratnoj veštini naše armije.

Ostvarena prevlast u vazduhu značila je veoma mnogo i za naše vazduhoplovne jedinice. *Prvo,* baziranje avijacije je postalo gotovo apsolutno bezbedno; nije registrovan nijedan slučaj organizovanog vazdušnog napada

na naše aerodrome. *Drugo,* prestala je potreba praćenja jurišnih i lovačko-bombarderskih aviona lovačkom avijacijom, što je omogućilo našim lovačkim avionima (»spitfajerima« i »jakovima«) da se angažuju, u prvom redu, za samostalne napade po ciljevima na zemlji. *Treće,* sloboda dejstva nad ciljem - ukoliko neprijatelj nije imao organizovanu jaku protivavionsku zaštitu omogućavala je ne samo preciznije dejstvo već i dugotrajnije zadržavanje naših aviona nad objektima dejstva. To preimućstvo, međutim, nije moglo uvek da se koristi efikasno, jer su nemačke jedinice u većini slučajeva imale veoma snažnu i preciznu protivavionsku zaštitu, koja je našim vazduhoplovcima nanosila proporcionalno najveće gubitke. Konačno, značajan element ostvarene prevlasti u vazduhu bio je i u tome što smo na mnoge borbene zadatke mogli upućivati i mlađe pilote, kojima je front bio istovremeno i školski i borbeni poligon.

*

Učešće naših ratnih saveznika u rešavanju vazduhoplovne problematike na jugoslovenskom ratištu imalo je, u celini uzev, dve dimenzije i dva pravca delatnosti. Prvi od njih odnosi se na skup svih onih mera i aktivnosti koje su bile usmerene ka formiranju i konstituisanju vazduhoplovstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno kasnije Jugoslovenske armije, i pružanju pomoći radi preotimanja strategijske inicijative u vazduhu, što znači postizanje apsolutne prevlasti u vazduhu. Drugi pravac delatnosti i druga dimenzija angažmana naših ratnih saveznika odnose se na sadejstvo njihovog ratnog vazduhoplovstva u posrednoj i neposrednoj vatrenoj podršci jedinica Narodnooslobodilačke vojske i vazdušnom transportu radi snabdevanja i evakuacije naših boraca i stanovništva.

Do rešavanja oba ova zadatka - što je bilo u potpunoj zavisnosti od stava odgovarajućih vlada prema narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji - došlo je u onom trenutku kada su vlade naših ratnih saveznika postale svesne činjenice da je rat koji vode partizani Jugoslavije, predvođeni Titom, *u interesu vojne strategije antihitlerovske koalicije.* Podrškom Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije - savezniku koji je na svome frontu blokirao tridesetak neprijateljskih divizija, smanjivao se ratni potencijal neprijatelja, koji bi on inače upotrebio na istočnom, zapadnom ili italijanskom frontu. Drugim rečima, angažovanje saveznika u stvaranju našeg ratnog vazduhoplovstva i pružanju materijalne i druge pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci i kasnije Jugoslovenskoj armiji - bilo je posledica i rezultanta njihove vojne i političke procene racionalnosti i celishodnosti takvih investicija, bez velikih sentimentalnosti i ideoloških primesa. Pomagali su nas samo u onoj meri i u onom obimu za koji su sami procenjivali da je dovoljan kako bismo mogli što uspešnije da obavimo svoje savezničke obaveze. Ne isključujem pri tome, i izvesne objektivne poteškoće u rešavanju nekih naših zahteva, pa možda i nerealne procene na jednoj i drugoj strani. To, međutim, ne sme i ne treba da zamagli bitnu činjenicu: da mi sami, bez pomoći saveznika, ne bismo mogli da formiramo naše vazduhoplovstvo u ratu, niti da se radikalno obračunamo sa avijacijom neprijatelja što bi imalo za posledicu ne samo znatno nepovoljniju vazdušnu situaciju, već i mnogo teže i složenije probleme u dejstvima naših jedinica na kopnu i Jadranu. Svakako, to ne znači da bi se time išta bitno izmenilo u prirodi i karakteru naše oslobodilačke borbe i revolucije, i njihovom po-

bedonosnom toku i završetku. Snaga naše narodnooslobodilačke armije i narodnooslobodilačkog pokreta, u celini, bili su već krajem 1943. godine takvih razmera i dimenzija da se više nije ni postavljalo pitanje konačnog trijumfa naše borbe. U tom kontekstu i okvirima treba sagledavati i procenjivati i značaj formiranja našeg ratnog vazduhoplovstva i vazdušnu situaciju na jugoslovenskom ratištu u celini.

Svim ovim što je rečeno o odnosu naših ratnih saveznika prema Narodnooslobodilačkoj borbi i vojsci - nikako ne želimo dovesti u pitanje i umanjiti ogroman doprinos stotina savezničkih i naših vazduhoplovaca, koji su svesno, zajednički se boreći protiv naci-fašističkog neprijatelja na jugoslovenskom prostoru, izvršili hiljade ratnih zadataka, s kojih se mnogi *nikada nisu vratili.*[1)] Posebno ističem hrabrost i požrtvovanje posada anglo-američke i sovjetske transportne avijacije, čijom su odvažnošću spašeni životi hiljada naših ranjenika, bolesnika i izbeglica. Nisam siguran da smo tim junacima nebeskih visina - savezničkim i našim, dali ono priznanje koje su svojim doprinosom zaslužili.

[5]> Prema nedovoljno proverenim podacima, saveznička i naša avijacija izvršila je na jugoslovenskom ratištu oko 23.000 ratnih zadataka; od toga avijacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije oko 3.000.

Vazduhoplovne jedinice u završnim operacijama za oslobođenje zemlje[1]

General-potpukovnik Ljubiša Ćurgus[2])

Pripreme za proboj Sremskog fronta i prelazak jedinica Jugoslovenske armije u odlučnu ofanzivu za konačno oslobođenje zemlje vršene su u strogoj tajnosti. To nije sprečavalo avijaciju da dejstvuje manjim i srednjim grupama lovaca, a često i jurišnika, po otkrivenim ciljevima neprijatelja, da onemogućava kretanje neprijateljevih snaga u pozadini i parališe njegov saobraćaj ka frontu i od fronta. Pred početkom operacije, 11. aprila, avijacija je tukla živu silu i tehniku neprijatelja u širim rejonima predviđenim za proboj fronta.

Noću 11/12. aprila 1945. godine snage 1. armije su prešle u opšti napad, a proboj fronta je izvršen 12. aprila na desnom krilu armijskog borbenog poretka u širini od 6 km. Razbijene neprijateljske snage su danima gonjene, uz jaku podršku avijacija, kroz Slavoniju prema Zagrebu. Treća armija je noću 11/12. aprila forsirala Dravu kod Valpova i posle oslobođenja Osijeka, uz avijacijsku podršku, prešla u gonjenje neprijatelja kroz Podravinu prema zapadu. Druga armija je razvijala operacije pravcem Doboj - Banja Luka i dalje, u sadejstvu sa levokrilnim snagama Prve armije.

Vazduhoplovne snage su, prema ranije utvrđenim planovima sadejstva, započele prve udare 12. aprila u 07,30 časova. Šest pukova jurišne i lovačke avijacije vršilo je uzastopno sasređene udare po unapred planiranim ciljevima, uz upotrebu svih vrsta borbenih sredstava. Posle izvršenog proboja fronta, avijacija je nastavila sa ešeloniranim dejstvima po ciljevima koji su bili prepreka napredovanju naših snaga, kao i neprijatelju koji se u neredu povlačio. Izviđači su intenzivno pratili tok odvijanja operacija i pravovremeno davali podatke štabovima armija i vazduhoplovnih jedinica što je bilo od izuzetnog značaja za dalji tok operacija.

Međutim, od 14. do 21. aprila 1945. godine dejstva avijacije su postajala sve reda. Razlog tome su bile osetno smanjene zalihe goriva za avione i sve veća udaljenost frontova od baziranja vazduhoplovnih pukova i aerodroma. Rešenje je ubrzo pronađeno: 112. lovački i 422. jurišni puk prebazirani su 4. maja na aerodrom Mađarmečke u Mađarskoj, nakon čega su dejstva avijacije uspešno nastavljena. Do 8. maja tučena je živa sila i tehnika neprijatelja u rejonima Sunja, Dugo Selo, Križevci, Zagreb, Ivanić-Grad, Karlovac, Jastrebarsko, Varaždin, Sisak i Koprivnica, a intenzivno su izviđane i komunikacije Karlovac - Zagreb i Zidani Most - Celje - Maribor. Prilikom oslobođenja Zagreba, 8. maja 1945. godine, avijacija je

') Prilog diskusiji »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
[2]> Potpukovnik. Politički komesar U. vazduhoplovne lovačke divizije

vršila podršku snaga 2. armije, a od 8. do 15. maja dejstva su se postupno smanjivala, tako da su poslednjih sedam dana rata vršeni uglavnom zadaci vazdušnog izviđanja.

Nakon oslobođenja zemlje, od 10. do 25. maja, eskadrile 421. jurišnog puka su zajedno sa samostalnom mešovitom eskadrilom iz Mostara vršile podršku snaga 3. korpusa, koje su vodile žestoke borbe protiv odsečenih četničko-ustaških grupacija u istočnoj Bosni (samo na prostoru Goražda i Uloga bilo je oko 8.000 četnika, a u širem rejonu planine Vučjak, južno od Save, oko 3.000 ustaša). Te snage su konačno uništene 25. maja 1945. godine.

Od 1. aprila, kada su vazduhoplovne snage otpočele pripreme za predstojeću ofanzivu u Sremu, pa do 25. maja kada su završena poslednja borbena dejstva, izvršeno je 1.506 borbenih letova. Ukupan efekat svih tih letova je teško proceniti i dati u sumarnom obliku. Dovoljno je reći samo to da su obe vazduhoplovne divizije bacile oko 60.000 avio-bombi mase od 2,5 do 250 kg, i da su ispalile 5.000 raketnih zrna, 512.000 topovskih granata i preko 965.000 mitraljeskih metaka. Materijalni efekti dejstava vazduhoplovnih divizija, naročito u nekim periodima završnih operacija, bili su od neprocenjivog značaja. Međutim, još važniji je bio psihološki momenat kod neprijatelja, s obzirom na ubojni tovar jurišnih aviona IL-2 i saznanje da oni dejstvuju u uslovima naše potpune prevlasti u vazdušnom prostoru. Suprotno tome, dejstva naše avijacije odražavala su se pozitvno na borbeni moral naših boraca i starešina.

Za razliku od naših prvih partizanskih aviona i grupa 1. i 2. vazduhoplovna eskadrila NOVJ ne mogu da se svrstaju u kategoriju partizanske avijacije. To su bile regularne vazduhoplovne jedinice po svim svojim obeležjima, koje su dejstvovale gotovo na ćelom području Jugoslavije, manje i rede po pozivu, a češće po planu. Najveći broj zadataka izvršavale su pod nazivom »vatreno izviđanje« i »slobodni lov«, odlaskom određenom maršrutom u određeni rejon, u kojem je prethodno trebalo otkriti unosne ciljeve, a potom ih bombardovati, raketirati i tući topovsko-mitraljeskom vatrom.

Što se tiče dejstava avijacije po pozivu štabova brigada, divizija, korpusa i armija, sa čijim je jedinicama ona sadejstvovala, može se reći da su ona bila retka, ali zato efikasna. Dejstva avijacije po pozivu bila su katkada nezamenljiva za ishod borbe naših kopnenih jedinica, o čemu svedoče mnoga priznanja starešinama avio-jedinica. Nesporazumi u tom pogledu su bili retki. Do njih je obično dolazilo zbog neusklađenosti dejstava ili neobeležavanja »svojih snaga«, jer direktnih veza avion-zemlja i obratno nije bilo.

Borbena dejstva po planu izvođena su obično po onim objektima i ciljevima koji su se nalazili izvan neposredne veze sa našim kopnenim snagama: železničkim komunikacijama i železničkim stanicama, voznom parku, rečnim prelazima, otkrivenim koncentracijama trupa i tehnike, skladištima, plovnim objektima na moru i dr. Još bolje rezultate i efekte dala su tzv. »vatrena izviđanja« i »slobodan lov«, najviše zato što je vođama grupa bilo prepušteno da sami otkriju i ocene rentabilnost ciljeva, pa je zbog toga jačala i njihova odgovornost. Podaci govore da je primenom takve taktike potopljeno najviše neprijateljevih plovnih objekata na moru i uništeno najviše železničkih kompozicija na otvorenim prugama i u stanicama.

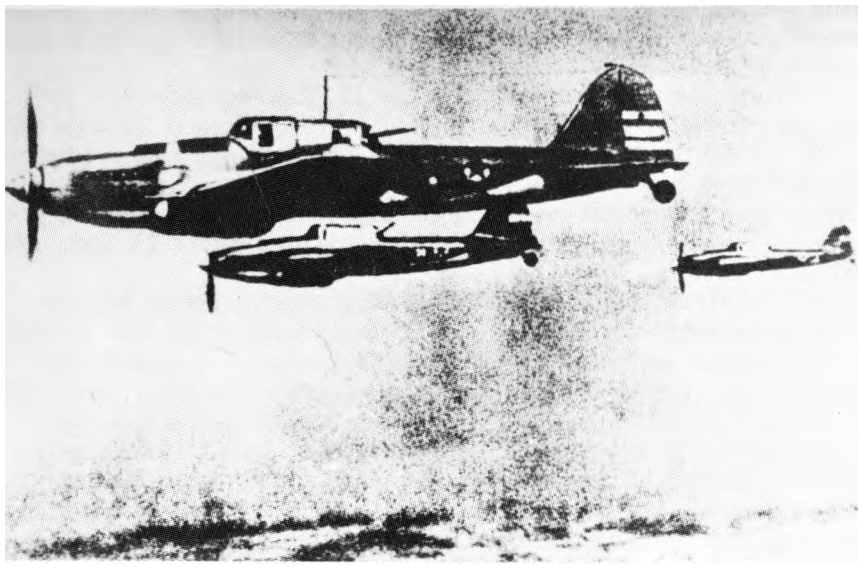

Trojka jurišnih bombardera IL-2

Iako je u sastavu 1. i 2. eskadrile bilo ukupno oko 40 pilota i nešto manje aviona, one su, u celini uzev, predstavljale takav faktor sa kojim je neprijatelj veoma teško izlazio na kraj. Brojna i tehnička inferiornost nadoknađivane su većim brojem letova (od kraja februara 1945. godine piloti su gotovo svakoga dana odlazili na dva, pa čak i četiri borbena zadatka), primenom najsvrsishodnije taktike vatrenih udara, iznenađenjem i si. Sve je to nateralo neprijatelja da dnevna kretanja većih snaga, kao i sve vrste saobraćaja, svede na minimum, pogotovo od proleća 1944. godine, kada je nemačka avijacija izgubila primat na jugoslovenskom ratištu, što je našoj avijaciji omogućavalo punu slobodu dejstva.

U oko 2.200 borbenih letova koliko su 1. i 2 eskadrila izvršile u toku 1944. i 1945. godine izvedeno je 2-3 puta više napada na razne ciljeve na kopnu i moru, tako da je i efekat dejstava bio srazmemo veći za nekoliko puta. Eskadrile su dejstvovale uglavnom na planinskom zemljištu i u duboko usečenim dolinama i kotlinama kroz koje su se probijale putne i železničke komunikacije. Takav ambijent je direktno uticao na izbor taktičkih postupaka i manevar koji su naši piloti primenjivali u napadu na odabrane ciljeve, ali isto tako i na jačinu i sastav grupa.

Formiranjem vazduhoplovnih divizija bitno je promenjen odnos snaga na jugoslovenskom ratištu, jer su stvoreni još povoljniji uslovi za dejstvo sve četiri armije u završnoj ofanzivi. Formiranje divizija poklapa se, u stvari, sa prerastanjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku armiju i preform i ranjem glavne grupacije divizija i korpusa u armije. Vazduhoplovni pukovi i divizije predstavljali su u suštini novi kvalitet i u tehničkom i u borbenom i u organizacionom pogledu, a posebno sa stanovišta sadejstva sa jedinicama Kopnene vojske i Ratne mornarice.

Prolećnu ofanzivu na Sremskom frontu vazduhoplovne divizije su do-

čekale potpuno spremne. Imale su gotovo apsolutnu prevlast u vazdušnom

prostoru i gospodarile su njime u svim etapama operacije, bez obzira na povremene avanturističke izlete nemačkih »fokervulfova« i »meseršmita«. Njihova dejstva su otpočela 12. aprila tačno u 07,30 časova, kada se nad Donjim Miholjcem, Našicama, Tovarnikom, Nijemcima, Šidskim Banovcima, Sotinom, Petrievcima, Njegosavcima, Vukovarom i desetinama drugih mesta prolomila buka avionskih motora, eksplozija bombi i raketnih zrna, i kada su topovsko-mitraljeske salve potpuno zasule iznenađenog neprijatelja.

Pokrenut na odstupanje posle snažnog udara naših brigada, divizija i tenkovskih jedinica, razarajuće vatre artiljerije i žestokih napada avijacije, najpre pred frontom Prve armije, a potom 2. i 3, neprijatelj je u naredna četiri dana trpeo izuzetno teške gubitke, i sa zemlje i iz vazdušnog prostora. Već u prva dva dana ofanzive oslobođeni su Vinkovci i Vukovar, a nemačke i kvislinške odbrambene linije su jedna za drugom slamane gotovo u naletu. Dok je 3. armija, oslobađajući Osijek, Našice i Donji Miholjac, ugrozila bok i pozadinu glavnih snaga neprijatelja, avijacija je pomerala svoje napade na zapad izvodeći uporedne udare po snagama neprijatelja u odbrani i rezervama koje su pridolazile iz dublje pozadine. Često su pozivi za izviđanje iz vazdušnog prostora stavljani u prioritetne zadatke lovcima i jurišnicima s obzirom na nagle promene situacije i potrebe komandi armija da pravovremeno reaguju na njih. Avijacija je i te zadatke izvršavala sa puno uspeha.

Pošto je bila ostvarena potpuna prevlast u vazdušnom prostoru, snage obe divizije su mogle biti upotrebljene za jurišna i bombarderska dejstva po ciljevima na zemlji gotovo bez ikakvih ograničenja. Lovci su zajedno sa jurišnicima uspešno tukli nemačke trupe u rovovima i otpornim tačkama, rezerve na maršu, tenkove i motorizaciju, šlepove na rekama, železničke kompozicije i druge objekte. Za razliku od taktike koju su primenjivale 1. i 2. eskadrila, vazduhoplovni pukovi su dejstvovali u jačim grupama, obično eskadrilskog sastava, a ponekad i pukovskog. Manje grupe od 4, 6 i 8 aviona upotrebljavane su samo izuzetno - kada je situacija bila neizvesna ili kada se dejstvovalo po manjim otpornim tačkama i železničkim kompozicijama. Na front se dolazilo, po pravilu, u razmaknutom borbenom poretku, na visini uvođenja u napad. Lovci koji su vršili zaštitu jurišnika izbijali su u rejone dejstva nešto ranije radi otkrivanja i neutralisanja protivavionske odbrane, a potom su i sami izvodili jurišna dejstva po otkrivenim ciljevima. Ubojni tovar jurišnika 1L-2 (dva topa kal. 23 mm sa 300 zrna, dva mitraljeza 7,62 mm sa 1.500 metaka, jedan mitraljez 12,7 mm sa 150 metaka, 600 kg bombi i 4 raketna zrna 82 ili 123 mm) bio je ubitačan. Za kolone na maršu, trupe u rejonu koncentracije, železničke stanice sa voznim parkom i slične objekte, dejstvo jurišnika bilo je pogibeljno; Nemci ga nisu uzalud nazvali »crna smrt«.

U likvidaciji nemačkih mostobrana na Dravi i Savi, u proboju sremskog fronta, kao i u toku kasnijih dejstava, jurišna avijacija je imala izvanredno veliku ulogu; sa uspehom je sadejstvovala našim armijama u proboju utvrđenih objekata i položaja neprijatelja, krčila je put i pravila prolaze našim lovcima kroz najjače grupacije nemačko-kvislinških snaga, a izvršavala je i mnoge druge zadatke, naročito u plićoj i dubljoj pozadini neprijatelja. Posebno treba istaći preciznost u pogađanju ciljeva, što je karakterisalo gotovo svakog pilota - jurišnika. Pored instrumenata i uređaja za nišanjenje, oni su imali i sopstvena merila i norme, svoje uglove na krilu 519

kredom obeležene. Raketama su izvanredno precizno gađali i probijali tenkove, oklopna vozila, bunkere i druge tačkaste ciljeve.

U izviđanju, a posebno u aerofotosnimanju određenih delova fronta, lovačka avijacija je bila gotovo nezamenljiva. U pripremi završne ofanzive naših armija, snimljene su foto-celine gotovo celokupnog fronta i njegove bliže pozadine; svaki rov, otporna tačka, saobraćajnica, koncentracija tehnike i rezervi mogli su se sagledavati i proučavati u našim štabovima sa dugometražnih foto-snimaka koje je načinila avijacija. Ako se zna da se do takvih drgocenih podataka, čak i po cenu velikih žrtava, nije moglo doći ni na koji drugi način osim vazdušnim snimanjem sa najpovoljnijih visina, onda se može konstatovati da je uloga lovačke avijacije u tom zadatku bila od neprocenjivog značaja.

Našoj avijaciji su zadavali veće neprilike uglavnom tri problema: 1) snabdevanje rezervnim delovima i pogonskim materijalom zbog izduženih komunikacija, udaljenih centara za snabdevanje i stalne opasnosti koja je pretila od plovećih mina na Dunavu; 2) meteorološki uslovi koji su, posebno u zimskim mesecima 1944/45. godine, osetno usložavali njena dejstva; 3) jaka i dobro organizovana protivavionska odbrana nemačkih pukova i divizija, naročito rejona koncentracije i rečnih prelaza. Malokalibami PA topovi i mitraljezi predstavljali su snažno sredstvo odbrane neprijatelja, kojim je često efikasno kompenziran nedostatak lovačke avijacije. Za naše lovce i jurišnike to su bili objekti dejstva prvog reda hitnosti.

Karakteristično je da ni naša ni neprijateljska avijacija nisu dejstvovale noću. Čak nije bilo ni pokušaja da se noć iskoristi za bilo kakvu aktivnost avijacije. Mi smo raspolagali isključivo avionima za podršku jedinica Kopnene vojske, a vatrena avio-podrška noću bila je skopčana sa mnoštvom problema koje nije bilo mogućno rešiti u uslovima kakvi su tada vladali. Osim toga, ratni aerodromi nisu bili osposobljeni za noćnu upotrebu.

O tome kakav je bio doprinos avijacije u proboju Sremskog fronta i završnoj ofanzivi naših armija najrečitije govori izjava druga Tita od 14. aprila 1945. godine: *»Izvanrednu pomoć trupama na zemlji pružila je naša avijacija svojim odlučnim sadejstvom u toku cijelog trajanja operacije. Izražavam svoju zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ove sjajne pobjede«*.

Ratno vazduhoplovstvo u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije[1]

General-pukovnik Slobodan Alagić[2]

Danas, četrdeset godina posle pobede na fašizmom, mnoge okolnosti nas obavezuju da se setimo uslova u kojima su se, u toku narodnooslobodilačkog rata, stvarale, razvijale i dejstvovale naše oružane snage, a u okviru njih i Ratno vazduhoplovstvo.

Nastalo u vatri revolucije, na način do sada nepoznat u istoriji ratovanja i revolucija, od pojedinačnih partizanskih aviona koji su, makar i simbolično, neprijatelju osporavali apsolutnu prevlast u jugoslovenskom vazdušnom prostoru, naše ratno vazduhoplovstvo je do kraja rata izraslo u poseban vid oružanih snaga, u snažnu operativnu grupaciju koja je našim armijama pružila efikasnu vazduhoplovnu podršku u operacijama za konačno oslobođenje zemlje.

Stvaranje i razvoj našeg ratnog vazduhoplovstva bili su izraz potrebe naših oružanih snaga za posedovanjem vazduhoplovne komponente kao jednog od uslova za uspešnu primenu nove, specifične ratne veštine, ali i kao logičan rezultat izvorne koncepcije i našeg opredeljenja da narodnooslobodilački rat vodimo, pored ostalog, svim raspoloživim sredstvima na kopnu, moru i u vazdušnom prostoru. Borbu na kopnu organizovali smo i otpočeli jula 1941. godine, teže je bilo organizovati na moru, a najsloženije u vazdušnom prostoru.

Početak organizovane aktivnosti za stvaranje našeg vazduhoplovstva datira iz druge polovine 1943. godine. Intenzivna politička i vojno-diplomatska aktivnost Vrhovnog štaba i naših delegacija u inostranstvu urodili su plodom: prvo sa Britancima (decembra 1943), a zatim i sa Sovjetima (aprila 1944) postignuti su sporazumi o pružanju pomoći za formiranje vazduhoplovnih jedinica. Stoga se može reći da je stvaranje Ratnog vazduhoplovstva, na neki način, posledica i činjenice da su saveznici neminovno priznali i shvatili značaj i veličinu naše borbe na jugoslovenskom prostoru, našeg doprinosa ukupnoj borbi protiv fašizma.

Od svog začetka, maja 1942, pa sve do svog kvantitativnog i kvalitativnog izrastanja u moćan vid oružanih snaga revolucije, Ratno vazduhoplovstvo je prošlo sve faze razvoja kroz koje je prolazila i Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, postepeno, od najnižih stepena vojnog organizovanja - od pojedinačnih i grupa aviona, preko eskadrila i drugih osnovnih vazduhoplovnih jedinica, do formiranja velikih operativnih sastava i, konačno, Ratnog vazduhoplovstva kao vida oružanih snaga.

[1] Saopštenje na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

[2] -> Poručnik u 5. dalmatinskoj brigadi 19. divizije

General-pukovnik Slobodan Alagić sa general-pukovnikom Božom Lazarevićem

Nema sumnje da je stvaranje Ratnog vazduhoplovstva dokaz dalekovidosti našeg partijskog i vojnog rukovodstva, s Titom na čelu, da u tako složenim uslovima koncipiraju formiranje tehnički visokorazvijenog vida kakav je vazduhoplovstvo. Počeli smo sa dva partizanska aviona, čija je pojava na nebu, u srcu okupirane Evrope, iznenadila ne samo neprijatelja već, reklo bi se, i čitav svet. Krajem 1943. formirali smo prvu vazduhoplovnu bazu, a već u drugoj polovini naredne godine, uz pomoć britanskog vazduhoplovstva - dve borbene eskadrile.

Vojnostrategijski i drugi uslovi nalagali su da 1. i 2. eskadrila u početku baziraju na teritoriji saveznika, ali su dejstvovale isključivo u jugoslovenskom vazdušnom prostoru. 1 pored brojnih smetnji, koje su sputavale maksimalno iskorišćenje njihovih borbenih mogućnosti, te eskadrile su izvršile ukupno 2.191 avio-poletanje, od čega 35 odsto za dejstvo po komunikacijama i objektima na njima, 40 odsto za dejstvo po stacionarnim vojnim objektima i neposrednu podršku kopnenih snaga, a 25 odsto za taktičko i operativno izviđanje i zaštitu drugih vrsta avijacije, pomorskog saobraćaja i dr. Rezultati njihovih dejstava bili su veoma značajni. Uništeno je: 29 lokomotiva, 172 vagona, 270 motornih vozila, 100 zaprežnih kola, 52 manja plovna objekta, 85 većih građevina i dva mosta. Značajno je da su eskadrile dejstvovale u uslovima vlastite prevlasti u vazdušnom prostoru, ali još uvek snažne protivvazdušne odbrane objekata i jedinica nemačke armije.

Krajem 1944. godine, posle oslobođenja Beograda i znatnog dela Jugoslavije, i na osnovu pregovora vođenih septembra te godine u Moskvi, stvoreni su uslovi da se Ratno vazduhoplovstvo ojača sa još dve vazduhop-

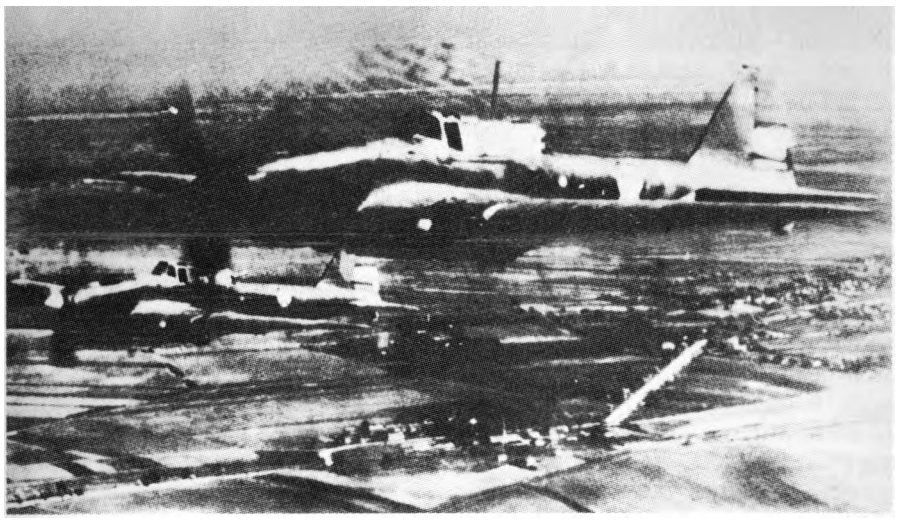

Avion IL-2 u letu pri izvršavanju zadatka

lovne divizije i odgovarajućim borbeno-pozadinskim jedinicama i infrastrukturom. Na taj način, sa ukupno nešto više od 250 aviona, od čega 217 borbenih, naše ratno vazduhoplovstvo je u to vreme, pored sovjetskog, američkog i britanskog, po snazi i moći činilo četvrtu vazduhoplovnu silu među saveznicima.

Formiranjem Grupe vazduhoplovnih divizija, pored već postojeće dve borbene eskadrile i drugih vazduhoplovnih snaga, naše Ratno vazduhoplovstvo dobilo je operativnu fizionomiju. Iako to nije bila odgovarajuća snaga, koja bi, prema usvojenim normama u drugom svetskom ratu, odgovarala jačini Jugoslovenske armije, Ratno vazduhoplovstvo je, s obzirom na situaciju u jugoslovenskom vazdušnom prostoru i uslove u kojima je dejstvovalo, veoma uspešno obavilo svoje zadatke u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

Grupa vazduhoplovnih divizija, u čiji je sastav ušla 42. jurišna i 11. lovačka divizija, kao osnovna manevarska i udarna snaga sposobna da brzo izrazi i prenese težište dejstva, pružila je snažnu vazduhoplovnu podršku glavnim snagama Jugoslovenske armije, koja je realizovana obavljanjem dva osnovna zadatka - izviđanje iz vazduha i vatrena podrška. U uslovima kada je neprijatelj prema našim armijama uspostavio strategijski front, Ratno vazduhoplovstvo je postalo značajan faktor za slamanje neprijateljeve odbrane na čitavoj njenoj dubini, sprečavanje povlačenja i protivnapada, kao i za uništenje njegovih snaga i sredstava ne samo na frontu već i tamo gde to, iz bilo kojih razloga, svojim dejstvima nisu mogle da učine kopnene jedince i jedinice Jugoslovenske mornarice.

Grupisane na aerodromima na prostoru Banata, Bačke i Srema, jedinice Grupe vazduhoplovnih divizija dejstvovale su u podršci snaga 3, 1. i 2. armije. Njihova borbena upotreba bila je u nadležnosti Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno (od 1. marta 1945) Generalštaba Jugoslovenske armije. Naređenja Vrhovnog štaba (Generalštaba) išla su uporedo našem 523

Operativnom štabu Grupe vazduhoplovnih divizija i sovjetskom štabu - komandantu 10. gardijske jurišne divizije, generalu Vitruku. Taktičkim jedinicama - pukovima - naređenja su slata iz komande 10. gardijske jurišne divizije - sovjetskim, a iz Operativnog štaba - našim jedinicama. U stvari, sve do pred kraj rata, tj. sve dok sovjetska komanda nije našim jedinicama predala avione, komandovao je sovjetski štab, ali je sa njim naš Operativni štab uspešno sarađivao.

Dejstva Grupe vazduhoplovnih divizija bila su tesno povezana i usklađena sa napadnim i odbrambenim dejstvima kopnenih jedinica. Posebno su značajna dejstva sredinom januara 1945. u podršci protivnapada 1. armije kod Šida, u januaru i februaru u podršci dejstva 2. armije u zahvatu komunikacije Vlasenica - Bijeljina, u martu pri podršci dejstva 3. armije kod Bohmana i na Dravi, a naročito u podršci naših snaga pri proboju Sremskog fronta. U tim i drugim dejstvima izvršena su 7.954 avio-poletanja, a uništeno je: tri aviona, 579 topova, 57 tenkova, 2.185 kamiona, 72 lokomotive, 841 vagon, 1.509 kola i ubijeno 1 1.855 vojnika. Iza svakog tog borbenog leta, iza svakog uništenog tenka, stoje nadčovečanski napori, umešnost, požrtvovanje, znoj i krv, stoje životi mnogih hrabrih, revoluciji odanih vazduhoplovaca.

Bezbrojni su primeri požrtvovanja, hrabrosti i junaštva pilota ispoljeni na bojištima širom Jugoslavije od prvih dana stvaranja Ratnog vazduhoplovstva, posebno tokom 1944. i 1945. godine. Mržnja prema neprijatelju bila je tolika da je pilote podsticala na borbu do te mere da su zaboravljali na opasnosti koje im prete sa zemlje. Oko 90 odsto oborenih i poginulih pilota stradalo je upravo u višestrukom ponavljanju napada na isti cilj. U vezi sa tim, moram istaći jedan fenomen, vredan dubljeg naučnog istraživanja, po kojem smo, ako ne jedini a ono među retkim u svetu. Njegova suština sadržana je u odgovoru hrabrog komandira 1. eskadrile, majora Mileta Protića, koji je dao američkom ratnom dopisniku na pitanje kako podstiče borbenost kod svojih pilota.

- *Ja uopšte ne nastojim da povećam borbenost kod mojih pilota. Naprotiv, moja je najveća briga baš obrnuto, da im tu borbenost obuzdam.*

Stvaranje, razvoj i dejstva našeg Ratnog vazduhoplovstva dali su nam dragocena iskustva i pouke koji su imali neprocenjivi značaj za organizacijsko jačanje vazduhoplovnih struktura, osposobljavanje letačkog i vazduhoplovno-tehničkog osoblja, rukovodećeg i komandnog kadra u poslератnom periodu. Ta se iskustva mogu, uz kritički i stvaralački prilaz, koristiti i danas. Stečena su i surovom ratnom praksom verifikovana saznanja o nekim važnim istinama i poukama, među kojima ističem:

- postojanje partizanske avijacije u najtežim danima rata, u uslovima apsolutne prevlasti neprijatelja u vazdušnom prostoru, nepostojanja jedinstvene veće slobodne teritorije niti bilo kakve pozadinske vazduhoplovne strukture, dokazalo je da je moguće i u takvim uslovima imati i uspešno upotrebljavati vlastitu avijaciju;
- u uslovima apsolutne prevlasti neprijatelja u vazdušnom prostoru, kakva je na jugoslovenskom ratištu bila sve do jeseni 1943. godine, moguće je uspešno izvođenje bojeva i operacija na kopnu i moru pod uslovom da se primeni odgovarajuća taktika i način vođenja oružane borbe;
- komande kopnenih jedinica stekle su prva iskustva u planiranju, a komande vazduhoplovnih jedinica u organizovanju i izvođenju vazduhop-

 lovne podrške. Razrađen je i uvežban postupak traženja angažovanja avi-

jacije na svim nivoima komandovanja. Naročito su značajna iskustva vezana za upotrebu Grupe vazduhoplovnih divizija neposredno potčinjene Generalštabu Jugoslovenske armije;

- jedinice Grupe vazduhoplovnih divizija dejstvovale su u uslovima potpune vlastite prevlasti u vazdušnom prostoru, što je omogućilo da se i jedinice lovačke avijacije upotrebe za dejstvo po objektima na zemlji. To ukazuje na potrebu da i danas pilote borbene avijacije osposobimo za efikasno dejstvo u oba namenska zadatka - za borbu u vazdušnom prostoru i dejstvo po objektima na kopnu i moru;

- teškoće u obezbeđenju manevra zbog nedostatka uređenih aerodroma, što je u poslednjim danima rata znatno ograničilo upotrebu avijacije, ukazuju na potrebu uređenja vazduhoplovne infrastrukture na čitavoj našoj teritoriji kao značajnog faktora za efikasno i maksimalno iskorišćenje borbenih mogućnosti avijacije u ONOR-u.

O značajnom udelu Ratnog vazduhoplovstva u narodnooslobodilačkoj borbi Tito je, povodom 15-godišnjice RV i PVO, rekao:

»U tim teškim danima, zahvaljujući herojstvu i požrtvovanju svojih prvih kadrova, Ratno vazduhoplovstvo je, iako s vrlo oskudnim sredstvima, dalo znatan prilog u oslobođenju naše zemlje, a naročito u završnim operacijama«.

Ponosni smo što je u našoj slavnoj revoluciji Ratno vazduhoplovstvo doprinelo da herojska borba naših naroda i narodnosti završi istorijskom pobedom.

L

Kapitulacija glavnih neprijateljskih snaga

Uloga Narodnooslobodilačke vojske Slovenije u okruženju neprijateljevih snaga u završnim operacijama[1]

General-pukovnik Franc Poglajen[2]*

Kada danas ocenjujemo završne operacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, njenu ulogu i ratna dejstva u opštem antifašističkom frontu za konačan slom nacizma, kao i za konačno oslobođenje naše zemlje, onda to ne činimo samo u interesu istorijske istine već i zbog dragocenih strategijskih i operativno-taktičkih iskustava iz narodnooslobodilačkog rata koji smo dobili pod vodstvom Partije i Tita.

Zbog toga, mislim da će biti korisno da u okviru osnovne teme ovog skupa kratko izložim ulogu Narodnooslobodilačke vojske Slovenije u stvaranju uslova za okruženje neprijateljevih snaga na tlu Slovenije prilikom izvođenja završnih operacija za oslobođenje naše zemlje.

Poznato je da je nemačka Vrhovna komanda u Berlinu, već koncem 1944. godine planirala da i na svom jugoistočnom frontu prema Jugoslaviji organizuje takozvani Jugoistočni bedem radi povlačenja svojih snaga i neposredne odbrane samog Rajha. Na tu liniju, koja se protezala od južnog Tirola, preko Furlanije, Slovenačkog primorja, Dolenjske i Štajerske, morale bi se povući i organizovati odbranu Grupa armija »E« sa Balkana i Grupa armija »C« iz Italije. U skladu s tim planom Nemci su već u zadnjim mesecima 1944. godine počeli sa organizovanjem te odbrane. Nameravali su da inžinjerijski urede odbranu na pogodnim operativno-taktičkim pravcima u istočnoj Štajerskoj, Dolenjskoj i Primorskoj. Za to su koristili ratne zarobljenike a otpočeli su i sa prisilnom mobilizacijom kojom su obuhvatili mladiće i devojke i mlađe od 15 godina.

U nemačkim planovima i po izričitim naređenjima Himlera bilo je predviđeno izvođenje odlučnih ofanziva svih nemačkih okupacionih, policijskih i kvislinških snaga koje su se tada nalazile u Sloveniji, Furlaniji i Julijskoj krajini, kao i u Primorju koje su bile potčinjene nemačkim SS komandama za Sloveniju i Jadransko primoije. Prema tim planovima ofanzivom u Sloveniji trebalo je uništiti Narodnooslobodilačku vojsku, što bi bio uslov ne samo za bezbedno korišćenje neophodnih komunikacija već, prvenstveno, za nesmetano organizovanje tzv. jugoistočnog bedema i povlačenje nemačkih snaga Grupe armija »E« na tu liniju (oko 200.000 nemačkih i kvislinških vojnika).

Za izvođenje te ofanzive Nemci su raspolagali sa 150.000 vojnika koji su bili u sastavima nemačkih policijskih snaga, pristiglih rezervi i sastavima kvislinga. Kvislinške snage sačinjavali su slovenački belogardejci, a na područje Slovenačkog primorja pristigle su i jedinice Nedićevog

Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
Pukovnik. Komandant 7. korpusa NOVJ.

dobrovoljačkog korpusa sa tri puka, zatim, dve brigade četnika i jedan puk »Varjagov« ruskog generala Vlasova, kojima se naknadno priključila i 14. SS divizija »Galicien«, kao i još neke druge jedinice. Sve te jedinice su bile priključene i potpuno potčinjene nemačkim SS formacijama, a nekima su i neposredno komandovali nemački SS oficiri. Očigledno, to je bio poslednji čin narodne izdaje svih jugoslovenskih kvislinga.

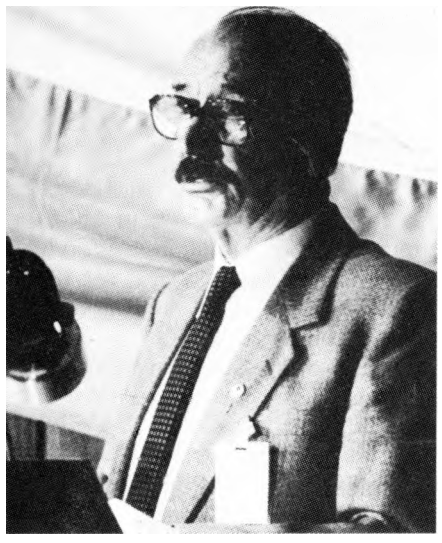

General-pukovnik Franc Poglajen govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Ofanziva nemačko-kvislinške vojske u sastavu: 14. SS divizija »Galicien«, jedinice 17, 19. i 28. SS policijskih pukova, puk »Trek« (specijalno izvežban za borbu protiv partizana) i druge okupacione jedinice, otpočela je protiv 4. operativne zone već 10. decembra 1944. godine u Štajerskoj i sa prekidima je trajala do polovine marta 1945. godine. Treba napomenuti da je Glavni štab Slovenije po odluci Vrhovnog štaba i druga Tita u martu izdao naređenje 4. operativnoj zoni, da sve svoje snage, sem manjih odreda, povuče iz Štajerske u Dolenjsku u sastav 7. korpusa, kako u dugotrajnoj ofanzivi zbog velike nadmoćnosti neprijatelja ne bi bile uništene. Međutim, zbog neprijateljevih dejstava te snage nisu uspele da pređu reku Savu čiji je vodostaj tada bio visok, pa su ostale u Štajerskoj i mada su imale velike gubitke, ostale su borbeno sposobne. Ofanziva protiv 9. korpusa, koja je imala ograničeni cilj, otpočela je pod imenom »Riibecal« (Rubecal) 7. februara, i izvodila se na južnom području Primorske u Vipavskoj dolini i južnim predelima Tmovskog gozda. Ona neprijatelju nije donela nikakvog uspeha. Zato je drugi deo ofanzive pod imenom »Friilingsanfang« (početak proleća) i »Winterende« (kraj zime) planiran da bi se uništio 9. korpus. Ofanziva je izvedena od 19. marta do 4. aprila, angažovanjem u prvom delu 25.000 neprijateljevih vojnika, a u drugom, znatnim ojačanjima, tako da je odnos snaga prelazio 8 : 1 u korist neprijatelja. Na kraju ofanzive Korpus je bio potpuno okružen na relativno malom prostoru, pa mu je pretilo uništenje. Međutim, uz najveće napore svih boraca i starešina i velikih gubitaka probio se iz okruženja i sačuvao borbenu sposobnost za poslednja ofanzivna dejstva ka Trstu, Tržiču na Soči i Gorici.

Neprijateljeva ofanziva protiv 7. korpusa izvodila se gotovo dva meseca uz kraće prekide, sve do 25. aprila. Neprijatelj je na području Dolenjske tada pokušao da pošto-poto zauzme oslobođeni deo Slovenje i Belu krajinu i da se probije u dolinu Kupe kako bi mogao organizovati i povezati svoju odbranu sa područjem Gorskog kotara i dejstvovati u bok 4. armiji.[31]

[31] Detaljnije o odbrani Sedmog korpusa vidi članak *»Uloga korpusa u pozadini neprijatelja,* Vojno delo« br. 2/85, str. 94 do 100.

Sedmi korpus je naređenjem Vrhovnog komandanta br. 238 od 25. aprila 1945. godine ušao u sastav 4. armije spreman za ofanzivna dejstva. Do završetka tršćanske operacije obezbeđivao je desni bok nastupajućih divizija, a od 1. maja, po odluci komande, prešao je u ofanzivna dejstva na desnom krilu Armije pravcem Kočevje - Ljubljana, sa zadatkom da oslobodi zapadni deo Dolenjske i Ljubljanu. Levo od 7. korpusa nastupala je 29. divizija, sa zadatkom da oslobodi deo Notranjske od Postojne ka Ljubljani.

Neprijatelj se posle sloma u Kočevju, 3. maja, ubrzano povlačio ka Ljubljani. Petnaesta i 18. divizija 7. korpusa su, za četiri dana vodeći borbu na pojedinim linijama, prevalile put od oko 40 km i 7. maja izbile na komunikaciju Novo Mesto - Ljubljana, oslobodile Višnju goru, Grosiplje i Šmarje i pred Ljubljanom presekle put nemačkim kolonama koje su se povlačile od Zagreba i Novog Mesta ka Ljubljani. Italijanska divizija »Garibaldi Fontanot« je bila u rezervi Korpusa i obezbeđivala je njegov desni bok.

Sledećeg dana 15. i 18. divizija 7. korpusa i 29. divizija odlučno su napale spoljnu odbranu Ljubljane, gde je neprijatelj pružao veoma jak otpor, i do kraja dana probile je na više mesta, uz osetne gubitke, naročito na odseku Orlje - Lavrica istočno od Ljubljane. Noću se neprijatelj povukao i sve tri divizije su ušle u zoru, 9. maja, u Ljubljanu, uz veličanstven doček stanovništva, koje se nije pokorilo neprijatelju ni onda kada je grad bio neprekidnom žičanom ogradom zatvoren i odvojen od okoline.

Dok je 18. divizija ostala u gradu radi obezbeđenja vitalnih objekata i izvršenja drugih zadataka, 15. divizija je produžila borbena dejstva preko reke Save na istok ka Celju i na sever ka Kamniku i Gornjoj Savinjskoj dolini. Kod Celja se spojila sa divizijom 1. armije, a u Gornjoj Savinjskoj dolini sa jedinicama 4. operativne zone. Istovremeno, 29. divizija je produžila dejstva na sever pravcem Škofja Loka - Kranj - Radovljica. Time su snage ovih divizija presekle put izvlačenja nemačko-ustaške vojske iz Štajerske ka Gorenjskoj i odatle preko prelaza Ljubelj i Jezersko na Karavankama u Korušku, čime je potpuno zatvoren strategijski obruč na ovom delu fronta.

Posebno treba istaći izuzetan napor i do kraja savesno izvršavanje svih zadataka koji su postavljeni pred naše jedinice u tom periodu. Dugi odbrambeni dvomesečni bojevi iscrpili su naše jedinice, ali su borci i starešine krajnjim naprezanjem izdržali sve napore. Pokazali su vanrednu izdržljivost u gonjenju neprijatelja, ali za okruživanje na pravcu Kočevje - Ljubljana nisu imali snage ni mogućnosti. Snabdeven motorizovanim sredstvima, neprijatelj je brzo izmicao dok se gonjenje izvodilo peške, a u pozadini neprijatelja na pravcu nastupanja nije bilo partizanskih odreda, jer su bili angažovani na drugim područjima. Zbog toga, a i zbog značaja uopšte, ističem veliki značaj i dejstva u pozadini neprijatelja. Upravo zbog odsutnosti partizanskih jedinica na prostoriji Gorenjske, sevemo od reke Save, iz Ljubljane, Dolenjske i Notranjske izvukle su se nemačke i kvislinške jedinice koje su u početku završnih operacija u svojim političkim kombinacijama računale na iskrcavanje anglo-američke vojske u Trstu i Istri. Pošto su njihovi planovi propali, a kada su naše snage prodrle do Ljubljane, ostalo im je samo bekstvo preko Karavanki, kuda im je put još bio otvoren.

Na osnovu ovog kratkog izlaganja može se zaključiti sledeće:

1) Narodnooslobodilačka vojska Slovenije uoči završnih operacija, uz velike napore i teška i iscrpljujuća odbrambena dejstva i uz velike gubitke

u svojim sastavima, koji su iznosili i do 25 odsto mrtvih i ranjenih, osujetila je neprijateljeve namere, održala svoju borbenu sposobnost i dala značajan doprinos zajedničkim naporima svih armija u zadnjem udaru protiv okupatora i njegovih slugu;

2) Odbrambena operacija na širokom prostoru Slovenije izvođena snagama 7. i 9. korpusa i 4. operativne zone imala je strategijski karakter. Ova borbena dejstva su umnogome doprinela da »jugoistočni bedem« nacističke vojske nije nikad realizovan već obrnuto, na tom prostoru ta se vojska našla u potpunom okruženju;

3) Iz navedenih primera vidi se da smo imali veoma uspešna dejstva u pozadini neprijatelja i to strategijskog značaja ali i negativnih, kada u pozadini neprijatelja nismo imali na operativnim i operativno-taktičkim pravcima partizanskih jedinica. To su dragocena iskustva za organizovanje sistema opštenarodne odbrane;

4) Mada su odbrambena dejstva dvaju korpusa i 4. operativne zone izvođena na odvojenim operativnim područjima, odvijala su se istovremeno. Zbog toga Glavni, štab NOV Slovenije nije imao mogućnosti da utiče na tok borbi upućivanjem rezervi sa jednog na drugo područje, jer su sve naše snage bile angažovane a rezervi nije bilo. Njegova uloga koordinatora u izvođenju odbrane, ipak je bila neophodna i svrsishodna. On je direktivama usmeravao štabove korpusa i zone i obezbeđivao informacije o neprijateljevim koncentracijama, pregrupisavanju snaga, namerama i ciljevima. Takvo organizacijsko rešenje komandovanja višim operativnim sastavima u dubokoj pozadini neprijatelja veoma je korisno iskustvo za današnja rešenja u našoj doktrini opštenarodne odbrane;

5) Tokom izvođenja završnih operacija, kao i ranije, narod je u ogromnoj većini i sa velikim entuzijazmom, primemom samodisciplinom, savesno i požrtvovano, uz velike ljudske i materijalne žrtve, ne samo podržavao već neposredno učestvovao u odgovarajućim akcijama pri izvršavanju zadataka naših jedinica;

6) Narodna vlast - narodnooslobodilački odbori i odbori Osvobodilne fronte - dejstvovali su gotovo na čitavoj teritoriji Slovenije, izvršavajući najraznovrsnije zadatke, pa tako i pripremanje i organizovanje snabdevanja svih jedinica koje su se našle na tlu Slovenije. A to je bila brojna vojska, koju su naši ljudi primili sa velikom ljubavlju čime se potvrđivalo ono što je drug Tito često govorio: *»Narod i armija, to je bila zaloga našeg uspjeha, naše pobjede«*. To je i danas, u konceptu našeg sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, jedno od najvažnijih nasleđa i iskustava narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Okruženje i kapitulacija ne prijateljev ih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije[■]

General-pukovnik Ivan Dolničar[2)]

Krajem aprila i početkom maja 1945. godine okupatorske i kvislinške snage u Jugoslaviji trpele su poraz za porazom u sudarima sa jedinicama Jugoslovenske armije. Pod snažnim pritiskom naših armija s fronta i dejstvima 4. i 11. korpusa, te 7. i 9. korpusa i jedinica 4. operativne zone NOV Slovenije u pozadini neprijatelja, Štab nemačke Grupe armija »E« procenio je da će se njegove snage i snage njegovih saveznika ubrzo naći u potpunom operativnom okruženju, sa malim izgledima da se izvuku iz Jugoslavije.

General-pukovnik Ivan Dolničar govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Organizovaniji i snažniji otpor nemačkih snaga i njihovih saveznika (kvislinških snaga) imao je, prvenstveno, karakter zadržavajućih dejstava, sračunatih na usporavanje prodora jedinica Jugoslovenske armije, kako bi se stvorili uslovi za izvlačenje glavnine, onemogućilo presecanje glavnih odstupnih pravaca i evakuisala ratna tehnika i ratni plen.

Položaj grupacije nemačkih i kvislinških snaga, potisnutih u zapadne delove naše zemlje, pogoršavao se i činjenicom što su savezničke armije već krajem aprila duboko prodrle u nacističku Nemačku i spojile se na reci Elbi. Okruženje Berlina od Crvene armije, napredovanje anglo-američkih snaga u sevemoj Italiji, pa samoubistvo Hitlera, ukazivali su na brzi slom Nemačkog Rajha, a time se i otpor nemačkih snaga bližio kraju. Dakako, to je imalo uticaja i na opadanje borbenog morala nemačkih trupa i kvislinških snaga na frontu u Jugoslaviji.

Operativno-strategijski postupci nemačkih komandi, prvenstveno Komande Grupe armija »E«, pod komandom general-pukovnika Aleksandera Lera, diktirani su i uslovljavani opštom vojno-političkom situacijom na

■I Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
-) Potpukovnik, Politički komesar 14. divizije 4. operativne zone Slovenije.

frontovima ispred savezničkih snaga i na frontu ispred Jugoslovenske armije. Iako je neprijatelj u prethodnim operacijama izgubio preko četvrt miliona vojnika, ipak je krajem aprila 1945. godine na jugoslovenskom ratištu bilo angažovano oko 400.000 vojnika. Te snage su, uglavnom bile koncentrisane na takozvanoj Zvonimirovoj liniji: od r. Drave preko Koprivnice i Križevaca i dalje na Vrbovec, Dugo Selo, južno od Zagreba ka Karlovcu i r. Kupom do Rijeke. To je, u stvari, bila poslednja linija na kojoj je neprijatelj pre kapitulacije Nemačke pružao organizovan i žilav otpor. Organizovanje odbrane na toj isturenoj liniji u odnosu na položaj savezničkih snaga i naše 4. armije, koja se već nalazila u Trstu, imalo je višestruk značaj. Nemci su nastojali da elastičnom odbranom obezbede postupno povlačenje svojih snaga kroz Sloveniju, prema Austriji ne dopuštajući da padnu u jugoslovensko zarobljeništvo, kako bi izbegli odgovornost za zločine koje su počinili na teritoriji Jugoslavije.

Admiral Denic, Hitlerov naslednik, naredio je 7. maja (dakle pre objave bezuslovne kapitulacije) da se obustave neprijateljstva protiv Britanaca i Amerikanaca, a da se Crvenoj armiji i Jugoslovenskoj armiji i dalje pruža otpor radi stvaranja uslova da se što više Nemaca spasi od »boljševizma i robovanja«. Istovremeno je naređeno Štabu 2. oklopne armije, koja je dan ranije pretpotčinjena komandantu Jugoistoka, da povede pregovore sa predstavnicima Crvene armije, a Štabu 34. armijskog korpusa, koji se nalazio u rejonu Ljubljane, da pregovara sa Anglo-Amerikancima. Činjenica da za pregovore sa Jugoslovenima, na čijoj teritoriji su se nalazile skoro sve formacije Grupe armija »E«, nije određen niko (Ler je to uzeo na sebe) potvrđuje da su nemačke komande bile resene da se odupru našim snagama.[3]’ Upravo u tome je veliki značaj i uloga krupnih dejstava naših snaga za konačno oslobođenje Jugoslavije, a posebno dejstava krilnih snaga 3. i 4. armije, 7. i 9. korpusa i 4. operativne zone Slovenije, čime je otklonjena potreba za dejstvom savezničkih snaga na našoj teritoriji, a istovremeno je sprečeno izvlačenje neprijatelja iz Jugoslavije.

STVARANJE USLOVA Z/\ OKRUŽENJE I ZAROBLJAVANJE NEP RIJA TELJEVIH SNAGA

Da bi ostvario svoju zamisao okruženja i zarobljavanja nemačkih i kvislinških snaga, Generalštab Jugoslovenske armije usmerio je dejstva 3. armije opštim pravcem: Koprivnica - Varaždin - Maribor; Prve armije u pravcu Zagreba, a 2. armije sa Unskom operativnom grupom divizija južno od Save prema Zagrebu, dok sa Karlovačkom operativnom grupom divizija, posle oslobođenja Karlovca, na presecanje komunikacije Zagreb - Novo Mesto kojom se neprijatelj povlačio.

[3]> U pozivu generala Lera, prvih dana maja, upućenom feldmaršalu Haroldu Aleksanderu da zaposedne Trst, Primorsku i Koruško nije bila izražena samo namera da svoje snage preda Anglo-Amerikancima već i da se onemogući dolazak Jugoslovenske armije u te delove slovenackog etničkog prostora i njihovo priključenje Jugoslaviji. Tadašnja britanska (Čerčilova) stremljenja bila su jasno izražena u dokumentu Ministarstva spoljnih poslova Velike Britanije, od aprila 1945, u kome je zapisano: »Titovo nastupanje prema severu, iako sa vojničkog gledišta sasvim prihvatljivo, teži... ka pokrajinama Julijskoj krajini i Koruškoj. U svakom slučaju bilo bi dobro, ako bi se događaji razvijali tako, da bi Tito bio privremeno zadržan sa otporom ustaša i belogardejaca oko Ljubljane i Zagreba, kako bi bilo omogućeno da u međuvremenu savezničke snage u miru zaposednu Julijsku Krajinu i Koruško«. (Arhiv Vojnoistonjskog instituta, arhiv NOP, reg. br. 43/3, FO)

Nastavljajući gonjenje neprijatelja, snage 3. armije su 6. maja slomile neprijateljevu odbranu na pravcima napada i istog dana oslobodile Križevce, a sutradan, posle oštrih borbi, Varaždin i Varaždinske Toplice.

Dok su divizije 3. i 4. armije slamale odbranu neprijatelja na krilnim pozicijama i stvarale uslove za njegovo okruženje, istovremeno su 1. i 2. armija u zoni svojih napadnih dejstava potiskivale neprijatelja s fronta.

Prva armija je, nakon razbijanja neprijatelja na r. Ilovi, nastavila da vodi borbe na ćelom frontu, pošto je neprijatelj pružao otpor na pojedinim linijama radi usporavanja tempa napada Armije i izvlačenja glavnine svojih snaga. Četvrtog maja, 1. armija je nastavila gonjenje neprijatelja, slamajući njegov otpor i odbijajući njegove slabije protivnapade. Sutradan su divizije 1. armije krenule širokim frontom u napad, sa opštim pravcem dejstva prema Zagrebu.

Dan uoči oslobođenja Zagreba Generalštab Jugoslovenske armije pretpotčinio je 1. armiji 10. korpusa NOV Hrvatske radi lakšeg slamanja neprijatelja koji je pružao žilav otpor na frontu ispred 1. armije. Zagreb je oslobođen 8. maja, a sutradan je u njemu održano savetovanje komandanata 1, 2. i 3. armije sa predstavnikom Generalštaba Jugoslovenske armije, na kojem su precizirani zadaci za dalja dejstva.

Dok je 1. armija nadirala prema Zagrebu, 2. armija je na svom delu fronta razbijala i gonila neprijateljeve snage. Unska operativna grupa divizija oslobodila je 5. maja Petrinju, Sunju i Sisak, a 28. i 45. divizija su 8. maja ušle u Zagreb, a odmah zatim i 39. divizija, čisteći grad od zaostalih ustaša i domobrana. Karlovačka operativna grupa divizija je širokim frontom izbila na komunikacije koje iz pravca Zagreba i Karlovca izvode ka Novom Mestu i Ljubljani i zatim dolinom r. Save prema Beljaku.

Pošto je 2. armija presekla komunikaciju Zagreb - Novo Mesto ključni pravac za izvlačenje neprijatelja u Austriji bio je u zahvatu komunikacija Celje - Dravograd i Celje - Šoštanj - Črna - Poljana. Od ranije su na prostoru Štajerske i Koruške uspešne borbe protiv neprijatelja izvodile jedinice 4. operativne zone, koje su kasnije u okružavanju i zarobljavanju neprijateljskih snaga ostvarile čvrsto sadejstvo sa delovima sve četiri armije i time odigrale veoma značajnu ulogu u sprečavanju neprijatelja da se izvuče iz zemlje. Još tokom aprila su glavne snage Zone pristupile rušenju i zaprečavanju komunikacija na pravcima: Ljubljana - Zidani Most - Maribor i Maribor - Dravograd, sprečavajući tako manevar neprijateljevih snaga za prebacivanje sa jednog na drugi deo fronta, a kasnije i u Austriju.

S obzirom na položaj savezničkih frontova i uspehe naših armija, štab 4. operativne zone je, na osnovu naređenja Glavnog štaba Slovenije od 2. maja 1945. godine, naredio 14. diviziji da što pre uđe u Korušku i zaposedne Celovec i druga važnija mesta delimično naseljena slovenačkim življem i, zatim, sa što jačim snagama zaposedne mostove na Dravi i sve prelaze preko ranije jugoslovensko-austrijske granice.[4]' Istog dana, Glavni štab Slovenije primio je radio-depešom Titovu zapovest:

»Nijemci kapituliraju pred anglo-američkim snagama u Italiji, Tirolu i Koruškoj. Odmah uputite 14. diviziju u Korušku prema Celovcu sa zadatkom da zaposjedne Celovec i ostale naše oblasti u Koruškoj. Izvjestite o izvršenju. Tito«.[5)]

[4]* NOP Slovenije nije priznavao granicu kojom je Koruška podeljena. Operativno područje 4. operativne zone je obuhvatalo i celu Korušku, a partizanske jedinice su dejstvovalc sve do krajnjih granica slovenačkog koruškog prostora.
Milan Basta: Rat je završen sedam dana kasnije, »Pres Kliping«, Beograd, četvrto izdanje, c - j c str. 363.

Štab 14. divizije je, na osnovu odobrenja štaba 4. operativne zone, odlučio da sa jednom brigadom napadne uporišta i zauzme mostove u Dravogradu, a sa druge dve brigade uporišta u Čmi i Žeijavu i tako otvori širok prostor za prelaz u Korušku. Međutim, neprijatelj je cenio značaj Dravograda i mostova na r. Dravi, pa je pružao žilav otpor, uvodeći u borbu i rezerve iz Maribora i Slovenjgradeca. Neprijatej je takođe uporno branio s. Čmu, a time i ulaz u dolinu r. Meže na pravcu prema granici.

Ceneći da bi zadržavanje u borbama oko Dravograda i Čme uticalo na izvršenje osnovnog zadatka, Štab 14. divizije je odlučio da se odustane od daljih napada i usmerio je jedinice dolinama Koprivne i Lepene u unutrašnjost Koruške. Na takvu odluku je uticalo i ponovljeno naređenje Glavnog štaba Slovenije, da Divizija mora ubrzati pokret u Korušku, naglašavajući: »Mi moramo prvi stići u Celovec i Beljak«.[61]

Nastupajući dolinama Koprivne i Lepene prema Železnoj Kaplji jedinice Divizije su se sukobile sa 14. SS divizijom »Galicien« i, nakon kraćih i žestokih okršaja uz obostrane gubitke, jedinice Divizije su nastavile nastupanje prema unutrašnjosti Koruške. Tako je 14. udarna divizija Jugoslovenske armije bila prva regularna jedinica antifašističke koalicije koja je ušla u Korušku. Štab Divizije je dejstva svojih brigada usmeravao tako da prisutnost narodnooslobodilačkih snaga bude na što širem prostoru delimično naseljenom slovenačkim življem, a da istovremeno bude u mogućnosti da interveniše pri zatvaranju prelaza preko Drave i stare državne granice.

U Celovec je istovremeno sa snagama zapadnih saveznika 8. maja ušao u Kokrški i deo Koruškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda a 9. maja 2. brigada »Ljubo Šercer«. U stvari, 14. udarna divizija, zajedno sa Kokrškim i Koruškim narodnooslobodilačkim partizanskim odredima, već je 9. maja u prepodnevnim časovima ovladala ćelom celovačkom kotlinom i područjem južno od Glinice. Britanci su se u ovim krajevima pojavili tek 9. maja uveče.

Pošto je 4. armija, oslobodila Trst i prinudila na kapitulaciju nemački 97. armijski korpus, usmerila je delom snaga svoja dejstva u pravcu Postojne i Ljubljane. Za odbranu Ljubljane neprijatelj je koncentrisao jake snage, jer je taj grad predstavljao čvor odbrane u tom delu Slovenije. Neprijatelj je na prilazima Ljubljani organizovao čvrst sistem spoljne odbrane, na kojoj su jedinice 7. korpusa i 29. divizije 4. armije vodile dvodnevne žestoke borbe. Nakon oslobođenja Ljubljane, 9. maja 1945, 18. divizija 7. korpusa je ostala u gradu kao posada garnizona, dok je 29. divizija dobila zadatak da goni neprijatelja dolinom Save i spreči mu izvlačenje preko prelaza na Karavankama u Korušku, vršeći istovremeno razoružanje njegovih snaga. Za to vreme, 15. divizija 7. korpusa, goneći neprijatelja, izbila je 10. maja do Kamnika i na tom putu razoružala nekoliko hiljada neprijateljevih vojnika koji su se povlačili iz celjske kotline.

Budući da je neprijatelj izvlačenje svojih snaga usmerio prema Koruškoj, Vrhovni komandant je istog dana kao za 14. diviziju tj. 2. maja naredio Štabu 4. armije da sa dve divizije najkraćim pravcima izvrši prodor prema teritoriji Koruške. U to vreme su se vodile teške borbe sa opkoljenim snagama nemačkog 97. armijskog korpusa. Zbog toga Štab Armije nije mogao da izdvoji dve divizije, već je 3. maja formirao Motorizovani odred

[61] Depeša Glavnog štaba NOV Slovenije, od 5. maja 1945. godine, Institut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG), arhiv NOB, fase. 46.

(ojačana 11. brigada 26. divizije, 3. motorizovani divizion Artiljerijske brigade 4. armije, baterija protivoklopnih topova, petnaest tenkova i šest oklopnih vozila iz 1. tenkovske brigade) i uputio ga dolinom Soče u pravcu Beljaka i Celovca. Istovremeno je Štabu 9. korpusa naređeno da u istom pravcu uputi u Jaseničko-bohinjski narodnooslobodilački partizanski odred.

Motorizovani odred se, uz mnogobrojne prepreke koje su mu činili zapadni saveznici, probio u gorenjsku dolinu i, nakon uspešno izvedenih akcija protiv neprijatelja na tom prostoru ušao na teritoriju Koruške. Odred se 9. maja spojio sa jedinicama 4. operativne zone, delom snaga ušao u Celovec i došao u dodir sa britanskim snagama koje su dan ranije stigle u Celovec. Deo Motorizovanog odreda je na prostoru Jesenice, gde je u sadejstvu sa delovima Jaseničko-bohinjskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda razbijao i razoružavao neprijateljeve formacije i zatvorio prelaz u Austriju na Korenskom sedlu.

S obzirom na to da su delovi nemačkih snaga, glavnina ustaško-domobranskih snaga i četnici iz šireg rejona Celja odstupali u pravcu Dravograda u nameri da se probiju u Austriju, Štab 3. armije je 12. maja naredio tj. odobrio inicijativu Štabu 51. divizije da se Divizija preveze vozom u Dravograd i tamo pojača jedinice 4. operativne zone i 6. brigade 36. divizije, koja je prethodne noći zaposela liniju s. Otiški Vrh - Dravograd, sa ciljem da na tom pravcu spreče izvlačenje nemačkih i kvislinških snaga iz naše zemlje. Pristizanjem jedinica 51. divizije istog dana u rejon Dravograda i ostvarenjem sadejstva sa jedinicama koje su se na tom prostoru već nalazile stvoreni su uslovi da se taj cilj i ostvari.[7]*

Dakle, spajanjem Motorizovanog odreda 4. armije i delova 3. armije sa jedinicama 4. operativne zone, veliki strategijski obruč oko nemačkih, ustaško-domobranskih, belogardejskih i četničkih snaga u Sloveniji bio je zatvoren. Predstojalo je slamanje neprijateljevog otpora, njegova kapitulacija, razoružavanje i zarobljavanje u sevemom delu Slovenije.

Jedno od važnijih pitanja u toj fazi rata protiv nemačkih i kvislinških snaga koje je potrebno spomenuti jeste ostvarivanje sadejstva i saradnje sa jedinicama bugarske 1. armije na desnom krilu fronta snaga Jugoslovenske armije te njihova uloga i dorpinos u fazi gonjenja i stvaranja uslova za okruženje i zarobljavanje neprijateljevih snaga.

Bez namere negiranja te uloge i doprinosa treba reći da zahvaljujući činjenici što su se delovi nemačke 2. oklopne armije, objavom kapitulacije nacističke Nemačke, uglavnom povukli ispred delova 3. ukrajinskog fronta, kojem je bila potčinjena bugarska 1. armija, bugarske jedinice, budući da su posedovale sredstva za transport trupa, brzo su mogle upadati u ona slovenačka mesta čija je odbrana bila u tolikoj meri oslabljena da su ih lako mogle osloboditi slovenačke partizanske jedinice, pa i samo stanovništvo. Mesne, lokalne i teritorijalne partizanske jedinice, često formirane na brzinu od stanovništva, zajedno sa jedinicama KNOJ-a, bile su uvek prve snage koje su napadale i oslobođale ta mesta. Tako je bilo na ćelom području Međumurja, Slovenskih Gorica, u Ptuju, Mariboru itd. Međutim, bilo je pokušaja da u nekim mestima bugarske jedinice organizuju

[7]> Dolazak jedinica u rejon Dravograda: 10. 5. u 1.30 bataljon Prve brigade T. Tomšič, 10. 5. u 22.00 bataljoni Prekomurske brigade. II. 5. u 2.00 16. puk bugarske armije, 11. 5. u toku dana 12. puk bugarske armije, 11. 5. u 20.00 11. brigada »M. Zidanšek«, 12. 5. u 2.00 6. brigada 36. divizije, 12. 5. u toku dana 7. i zatim druge brigade 51. divizije.

svoju vlast, iako je poznato da je još u ilegalnim uslovima u njima već delovala narodna vlast. Pokušaj njenog negiranja značio je kršenje osnovnog načela sporazuma po kojem je bugarskim jedinicama odobreno dejstvo na našoj teritoriji.

DEJSTVA U FAZI OKRUŽENJA I ZAROBLJAVANJU NEPRIJATELJEVIH SNAGA

Obruč oko neprijateljevih snaga sabijenih na relativno mali prostor severne Slovenije sve više se stezao. Postojali su sve manji izgledi da se nemačke snage i njihovi saveznici izvuku sa jugoslovenske teritorije. To je procenio i komandant Grupe armija »E« general Ler. Saopštenje o opštoj kapitulaciji nemačkih oružanih snaga generala Lera je zateklo na privremenom komandnom mestu u s. Polzela, severno od Celja, a njegove snage su se nalazile još duboko na jugoslovenskoj teritoriji. Pritisak naših snaga na širokom frontu od Maribora do Brežica i od Novog Mesta i Ljubljane, kao i mogućnost brzog prodora Crvene armije preko Austrije dalje na Zapad, doveli su 8. i 9. maja nemačke snage u veoma neugodnu situaciju. Leru je preostalo samo da pregovara sa predstavnicima Jugoslovenske armije o prekidu neprijateljstva i povlačenju u Austriju, iako su mu bili poznati uslovi kapitulacije - sve nemačke i kvislinške jedinice moraju položiti oružje na područjima gde se nalaze.

Na predlog Lera došlo je do razgovora prvo u s. Letuš sa predstavnikom Jugoslovenske armije (političkim komesarom 14. udarne divizije, Ivanom Dolničarom), a zatim u štabu 4. operativne zone u Topolšici (sa političkim komesarom Hace Matevžom i načelnikom štaba Zone Petrom Brajovićem). Jugoslovenski pregovarači tražili su odmah bezuslovnu kapitulaciju svih snaga pod njegovom komandom. Predočivši mu snagu Jugoslovenske armije, zatvaranje obruča oko njegovih snaga, kao i našu odlučnost da će te snage silom oružja biti prinuđene na predaju, general Ler je nakon dužih razgovora, krajem dana (9. maja), pristao na kapitulaciju svojih snaga. Zapisnik o tome potpisali su general Ler i njegov načelnik štaba sa nemačke strane, a za Jugoslovensku armiju politički komesar i načelnik Štaba 4. operativne zone. Lerova predaja bila je veoma značajan događaj, jednako vredan takvim događajima na drugim velikim frontovima. To je bila velika pobeda Jugoslovenske armije.

Odmah nakon potpisivanja kapitulacije sve jedinice 4. operativne zone, koje su se nalazile na području Štajerske, otpočele su sa razoružavanjem nemačkih jedinica, a to su po stepenu pristizanja činile i jedinice 7. korpusa i sve četiri naše armije. Međutim, neke nemačke jedinice su odbile da polože oružje nastojeći da se probiju u Austriju, što je prouzrokovalo produžetak borbi i gubitke na obe strane. Istovremeno, to je bilo upozorenje štabovima naših jedinica da treba još bolje i sa jačim snagama zatvarati prelaze u Austriju, naročito kod Dravograda i dalje prema Guštanju (danas Ravne na Koroškem), Poljani i Borovljama. Kod Borovlja je 11. maja vođena veoma oštra borba sa jakom grupacijom Gestapoa, policije i SS jedinica, koja se pod komandom SS generala Ervina Rezenera preko Ljubelja povlačila iz ljubljanske pokrajine i Gorenjske sa namerom da se

probije preko Drave i preda zapadnim saveznicima.[81] Ta grupacija je 11. maja posle 12 sati izvršila iznenadan i silovit artiljerijski i minobacački udar sa visova nad Borovljama po položajima 13. brigade »Mirko Bračić« i delova Koruškog odreda, sa istovremenim napadom tenkova i udarnih domobranskih bataljona prema mostovima preko Drave. 1 pored snažnog otpora naših snaga prodor te grupacije je uspeo. Nju su prihvatili Britanci, razoružali i smestili u zarobljenički logor na Vetrinjskom polju. Većinu tih zarobljenika kasnije su predali našim jedinicama. Među njima je bilo mnogo zločinaca.

Bilo je i drugih pokušaja proboja neprijateljevih snaga iz obruča. Tako se 12. maja pri Gornjem Doliču sukobila sa ustašama 17. udarna divizija. Borbe su bile veoma žestoke i trajale su tri dana. Koliko su te borbe bile žestoke najbolje pokazuju gubici na obe strane: 17. divizija - 82 mrtva i 186 ranjenih; ustaše - veliki ali neutvrđen broj mrtvih i 10.960 zarobljenih. Divizija je 14. maja slomila otpor ustaša, očistila Slovenjgradec i ostale snage protivnika potisnula dalje na sever.

U isto vreme, jedinice 51. divizije i Prekomurske brigade, raspoređene na prilazima i obalama Drave, sprečavale su proboj ustaša preko drvenog mosta kod Dravograda. Uz podršku bugarske artiljerije pokušaj proboja je sprečen. Tog dana (12. maja) teške borbe sa ustašama vodila je i brigada 36. divizije na Otiškom vrhu i brigada 51. divizije na Tolstem vrhu. Brigade su održale svoje položaje.

Brigada »Tone Tomšič« iz 14. divizije i delovi 7. vojvođanske brigade iz 51. divizije 13. maja su sprečili proboj preko prelaza u Austriju veće nemačke grupacije (104. lovačka divizija, Mornarički odred j više drugih manjih jedinica) kod Poljana. Ta grupacija je iz šireg rejona Šoštanja. Komunikacijom na pravcu Zavodnje - Šentvid - Čma i dolinom r. Meže, prodrla do Poljane 13. maja. Sva nastojanja starešina iz štabova 14. divizije, brigade »Tone Tomšič« i 7. vojvođanske brigade da te nemačke snage polože oružje nisu uspela. U međuvremenu, dok su trajala pregovaranja, prednji delovi nemačkih jedinica raspoređivali su se i pripremali za proboj. Proboj bi, verovatno, otpočeli pred mrak. Da bi ih u toj nameri sprečili i prinudili na predaju naše snage su u 16 sati otvorile snažnu vatru iz svih vrsta oružja po rasporedu i kolonama protivnika. Nemci su takođe odgovarali, pre svega, snažnom vatrom iz višecevnih protivavionskih topova. Manje udarne grupe su išle i u napad. Međutim, borba je trajala oko 45 minuta, kada su Nemci počeli da dižu bele zastave. U borbi je poginuo veliki broj nemačkih vojnika i oficira, a zarobljeno ih je oko 3.000.

Nakon te bitke prestao je svaki organizovani otpor nemačkih jedinica i došlo je do njihovog razoružavanja na tom, kao i na svim drugim pravcima. Odluka nemačkih komandanata da se prestane sa pružanjem organizovanog otpora tumači se i time što je general Ler sa osmatračnice kod s. Hrust posmatrao uništenje i razbijanje nemačke kolone kod Poljane. Tako je uvideo besmislenost daljeg otpora i pokušaja proboja nemačkih snaga u Austriju.[9']

Međutim, tako nisu mislile ustaške i četničke snage. Sa njima je na raznim pravcima bilo još većih ili manjih okršaja, a do konačnog obračuna je došlo 14. maja na prostoru Poljane i 15. maja u širem rejonu Pliberka.

[8]> U toj grupaciji nalazili su se delovi 7. SS divizije »Princ Eugen«, 17, 19. i 25. policijski puk, 1. SS puk »Warig«, SS žandarmerijski motorizovani bataljon, dve čete tenkova i SS podoficirska škola iz Ljubljane. Od kvislinških snaga ovde su bili 3. i 4. puk 1. srpskog dobrovoljačkog korpusa, 503. korpus dinarske četničke divizije i slovenački domobrani - iz ljubljanske pokrajine, Gorenjske i Primorske - (IZDG, fase. 25/111—6).
Šmit Richberg u svojim memoarima.

Dok su trajale borbe na prelazima kod Poljane, glavnina ustaško-četničke grupacije doprla je do Libuškog polja, južno do Pliberka, gde je naišla na odlučan otpor naših snaga, koje su zatvarale pravce prema Pliberku (delovi 14. i 51. divizije). Sa naše strane bilo je više pokušaja da se pregovorima postigne predaja te grupacije. Međutim, ustaški generali i oficiri bili su uporni u svojim nastojanjima da se probiju u unutrašnjost Koruške i predaju Britancima. Tek krajnje odlučan nastup sa ultimativnim zahtevima predstavnika Jugoslovenske armije (komandant 14. divizije Ivan Kovačič i politički komesar 51. divizije Milan Basta), uz obećanu pomoć i nezainteresovanost britanskih oficira (brigadir Scott i major Owen) za nove zarobljenike 15. maja, kod Pliberskog zamka, naterao je ustaške i četničke komandante da počnu razmišljati o predaji. Vreme za razmišljanje o predaji bilo je veoma kratko (svega 60 minuta). Među ustašama je nastala pometnja i neke grupe su se počele izdvajati sa namerom da se, koristeći konfiguraciju terena i šuma, izvuku prema Sinča Vesi. U tim namerama su bili sprečeni, a cela grupacija je prinuđena na predaju. Kapitulirala je i Pavelićeva vojska i delovi Crnogorskih četnika. Zarobljeno je oko 30.000 ustaša i domobrana, među kojima 12 ustaških generala i 5.000 četnika, deo crnogorskog četničkog rukovodstva i više hiljada civila, koje su ustaše i četnici vodili sa sobom.[10]' *Ovom pobedom je prestao svaki organizovan otpor neprijatelja. Time je rat za oslobođenje Jugoslavije završen.*

Do tog vremena i jedinice naše četiri armije ispresecale su teritoriju Štajerske, na kojoj su se nalazile snage Grupe armija »E« i njihovih saveznika, izvršile su njihovo razoružavanje i zarobljavanje. Time je ubedljivo oborena tvrdnja Alfreda Jodla, prilikom pregovora o kapitulaciji, da ne vidi silu koja bi mogla sprečiti izvlačenje Lerove Grupe armija »E« sa teritorije Jugoslavije i njenu predaju Anglo-Amerikancima. Ipak je takva sila bila Jugoslovenska armija.

U završnoj fazi ofanzive Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje zarobljeno je oko 341.000 neprijateljevih vojnika, dok ih je oko 100.000 poginulo."'

*

U gonjenju, okruženju i zarobljavanju neprijateljevih snaga ostvaren je visok stepen borbenog sadejstva između jedinica na frontu i u pozadini nep-

[10]> Petar S. Brajović, Konačno oslobođenje, »Spektar«, Zagreb, 1983, str. 565; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (Zbornik), Vojnoistorijski isntitut, tom XI, knj. 3, str. 645.

"> Od toga broja zarobljeno je 221. 287 okupatorskih vojnika, podoficira, oficira i generala. Zaplenjeno je 173.662 puške, 24.454 automatskih oruđa, 1.520 topova, 97 tenkova, 3.751 kamion, 40 aviona i mnogo druge ratne opreme.
Od okupatorskih komandi i jedinica zarobljen je štab Grupe armija »E«, na čelu s komandantom general-pukovnikom Aleksanderom Lerom i načelnikom štaba general-majorom Erih Smit-Rihbergom. Pored ostalih, zarobljeni su i štabovi 21, 91 i 97. armijskog korpusa, a od operativnih jedinica: 22, 41, 18, 237. pešadijska divizija, 104. lovačka divizija, 7. SS divizija »Princ Eugen«, 369, 373. i 392. legionarska divizija, delovi I. i 2. kozačke divizije, borbene grupe »Fišer« i »Gajger« i veći broj policijskih, tvrđavskih i drugih jedinica. Pored okupatorskih vojnika zarobljeno je 120.150 kvislinških vojnika (Pavelićevih domobrana, ustaša, Rupnikovih domobrana, četnika Draže Mihailovića, muslimanske milicije, legionara, nedićevaca, itd.). Dakle, u severozapadnom delu Jugoslavije, odnosno u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije ukupno je zarobljeno 341.405 neprijateljevih vojnika. (Saopštenje Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ, »Borba« od 8. februara 1949. godine; Arhiv Vojnoistorijskog instituta, fond NOP-a.).
Između ostalih, zarobljene su i sledeće ustaško-domobranske divizije: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16. i 18. (Zbornik, tom XI, knj. 3, str. 645).

rijatelja. Ključnu ulogu u koordinaciji dejstava imao je Generalštab Jugoslovenske armije preko kojeg je Tito rukovodio operacijama. Pretpotčinjavanje jedinica i njihovo usmeravanje na najvažnije sektore i pravce dejstava radi slamanja otpora neprijatelja imalo je za cilj da se postignu najcelishodnija rešenja, pri čemu su štabovi armija samostalno rešavali svoje operativno-strategijske zadatke. U periodu završne ofanzive za konačno oslobođenje (od kraja aprila do 15. maja) u štabovima svih nivoa došla je do punog izražaja samoinicijativa, odlučnost, umešnost u rukovođenju i komandovanju i primeni različitih oblika manevra i pravovremeno uvođenje rezervi u borbu. Starešine jedinica, komandanti ili politički komesari izvanredno su se snalazili kao pregovarači sa neprijateljevim štabovima ili visokim vojnim komandantima, iako za to nisu imali nikakvih uputstava niti prethodnih iskustava, ali su znali šta žele i šta hoće da postignu. U pregovorima su naši predstavnici postavljali jasne, precizne i nadasve odlučne zahteve, ne ostavljajući neprijatelju vreme za odugovlačenje pregovora i pregrupisavanje svojih snaga. U kontaktima sa savezničkim predstavnicima zauzimani su principijelni stavovi izražavajući ponos u snagu naše armije od oko 800.000 boraca i njen uspeh na sopstvenom ratištu u oslobođenju zemlje i doprinos opštoj savezničkoj pobedi nad snagama fašizma i nacizma. Takvo je bilo držanje naših starešina i kada su rešavana pitanja o ulasku naših snaga na teritorije gde je živelo naše stanovništvo i na koje smo polagali nacionalna i istorijska prava, kao što je bilo pitanje Slovenačke Koruške.

Treba istaći i čvrstu vezu i uzajamnu saradnju između jedinica Jugoslovenske armije i civilnog stanovništva, partijskih, omladinskih i drugih antifašističkih organizacija, na popришту ratnih dejstava i u neprijateljevoj pozadini. Ta saradnja, kao što je to bilo u toku celog narodnooslobodilačkog rata i u svim krajevima naše zemlje, u završnim operacijama je još više dobila na značaju. Organizovano u antifašističke i narodnooslobodilačke organizacije i u saradnji sa narodnom vlašću, jedinicama KNOJ-a, OZNE i lokalnim teritorijalnim partizanskim snagama, civilno stanovništvo je oružanim akcijama sprečavalo neprijatelja da ruši komunikacije, onesposobljava industrijske objekte, odvlači opljačkanu imovinu i drugo. U završnom periodu rata, kada su neprijateljeve formacije bile u velikoj meri razbijene i demoralisane i kada je neprijatelj pokušavao da pobegne iz Jugoslavije ili da se odmetne u šume i tamo se prikrije i čeka razvoj događaja, civilno stanovništvo ga je u tome sprečavalo, otkrivalo i uništavalo što je imalo veliki značaj i predstavljalo je dragocenu pomoć Jugoslovenskoj armiji. Ta, u praksi stečena i proverena iskustva u toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije, nužno je i dalje negovati i usavršavati, što bi u eventualnoj agresiji na našu zemlju predstavljalo veoma bitan faktor i siguran garant za uspešan otpor u opštenarodnom odbrambenom ratu.

Četvrta operativna zona Slovenije u završnoj ojanzivi za oslobođenje zemlje"

General-major, Petar S. Brajović[21]

U proljeće 1945. godine, operacijska prostorija 4. operativne zone Slovenije - Štajerska, Koruška, istočna Gorenjska i Prekomurje - postala je, za njemačke trupe i štabove u Sloveniji, a prije svega za komandu Jugoistoka, jedna od najosjetljivijih regija. Osnovni razlog za to bila je odluka Hitlerove vrhovne komande da glavninu svojih snaga sa balkanskog ratišta izvlači preko tog područja, s obzirom na razvijenost komunikacija, ali ništa manje nije bila značajna ni procjena da je to najkraća veza za eventualnu predaju zapadnim saveznicima u Austriji. Prema tome, donijeta je i odluka da se njemačke snage hitno ojačaju na toj teritoriji. Krajem januara i početkom februara 1945. godine u Štajersku, Korušku i istočnu Gorenjsku prebačeno je još pet njemačkih divizija iz Mađarske i Austrije, čime je bitno izmijenjen postojeći odnos snaga na operacijskom području Zone. Stoga su napravljene određene korekcije u dotadašnjim planovima upotrebe njenih jedinica.

U sastavu 4. operativne zone nalazile su se sljedeće jedinice: 14. udarna divizija, Operativni štab sa dvije brigade (koje su aprila 1945. godine ušle u sastav 14. divizije), pet partizanskih odreda, više samostalnih bataljona i četa, a od 7. maja i Prekmurska slovenačka brigada, jačine oko 1.900 boraca. Treća brigada KNOJ-a bila je operativno potčinjena Štabu zone, a radi obezbjeđenja važnijih objekata u Mariboru je 10. maja oformljena posebna Mariborska brigada - takođe pod komandom Štaba zone. Ukupni borbeni efektivi 4. operativne zone, prilikom oslobođenja Koruške, iznosili su oko 11.770 boraca.[31] U strukturi jedinica Narodnooslobodilačke vojske Slovenije, Četvrta operativna zona je bila u rangu korpusa i od njenog formiranja, decembra 1942. godine, do kraja rata, njome je komandovao Glavni štab Slovenije.

Polazeći od procjene da će se glavna grupacija neprijateljevih snaga povlačiti iz naše zemlje, najverovatnije, preko teritorije Četvrte operativne zone, yrhovni štab je naredio Glavnom štabu Slovenije (12. februara 1945) da se Štab zone sa Štabom 14. divizije i njenim brigadama prebaci preko

Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.

[2]> Major, Načelnik Štaba 4. operativne zone Slovenije.

[3]> Matevž Hace, *Komisarjevi zapiski,* knj. 2, Ljubljana 1959, str. 273. Četrnaesta udarna divizija bila je sastavljena od prekaljenih boraca. Njene brigade su formirane: Tomšičeva i Šercerova 1942, Šlandrova i Bračičeva 1943, a Zidanškova i Treća brigada KNOJ-a 1944. godine. Na osnovu direktiva GŠ Slovenije i CK KP Slovenije iz sastava Četvrte operativne zone upućeno je nekoliko hiljada boraca za popunu jedinica Sedmog korpusa NOVJ.

General-major Petar Brajević prvi s leva

r. Save na teritoriju Dolenjske, a da na teritoriji Zone ostane samo Grupa partizanskih odreda Štajerske, podijeljena na manje jedinice, radi veće pokretljivosti i uspješnijeg dejstva. Međutim, kako je neprijatelj osujetio pokret naših brigada ka r. Savi, a i zbog izuzetno visokog vodostaja, Glavni štab Slovenije je odlučio (uz saglasnost Vrhovnog štaba) da odustane od proboja na Dolenjsku, što se ubrzo pokazalo veoma ispravnim, jer su jedinice Zone na svom prostoru odigrale značajnu ulogu u završnim operacijama.

*

U zoru 2. maja 1945. godine, Glavni štab NOV Slovenije primio je radio-zapovjest druga Tita: »Nijemci kapitulirali pred anglo-američkim snagama u Italiji, Tirolu i Koruškoj. Odmah uputite 14. diviziju u Koruško, prema Celovcu, sa zadatkom da zaposjedne Celovec i ostale naše oblasti u Koruškoj. Izvijestite o izvršenju. Tito.«[4]Istoga dana Štab 14. divizije, preko Štaba zone, dobio je naređenje da sa Tomšičevom, Šercerovom i Bračičevom brigadom krene prema Koruškoj, s tim što je s njima pošao i komandant Zone, pukovnik Peter Stante Skala. Procijenivši da će se ka Celovcu najbrže stići ako se prethodno zauzme Dravograd, Štab divizije je naredio Šercerovoj brigadi da 3. i 4. maja napadne neprijateljevu posadu u tom garnizonu, ali se od toga zadatka ubrzo odustalo zbog jakog otpora Nijemaca. Glavni štab Slovenije je ponovo insistirao da se napad obustavi i da divizija ubrza pokret u Korušku: »Mi moramo prvi stići u Celovec i Beljak.«[5]' Razloga takvoj žurbi bilo je više ali je osnovni bio u tome što

[4]) Arhiv Instituta za zgodovino delavskog gibanja (IZDG), fase. 41 /III.
[5]> *Isto,* fase. 46.

se po svaku cijenu nastojalo onemogućiti da se glavna neprijateljeva grupacija izvuče iz naše zemlje i preda zapadnim saveznicima. Da je takva namjera postojala, potvrđuje i načelnik Štaba komande Jugoistoka, general-major E. Smit Rihberg, koji u svojoj knjizi »Završne borbe na Balkanu« piše kako je njegov pretpostavljeni, general Ler, pozvao Engleze da što pre zauzmu Trst i južnu Austriju i da je svim silama nastojao da spriječi nastupanje Jugoslovenske armije.[6)]

Prvih dana maja 1945. godine u Zasavju su se našle Šlandrova i Židanškova brigada sa jedinicama Kamniško-zasavskog partizanskog odreda, koje su po naređenju Glavnog štaba Slovenije trebale da učestvuju u oslobođenju Ljubljane. Da bi uskladio dejstva tih brigada i organizovao njihovo sadejstvo sa jedinicama Sedmog korpusa Jugoslovenske armije, Štab zone je uputio na taj teren Ivana Dolničara, komesara 14. udarne divizije, ali je već 8. maja Glavni štab Slovenije uputio novu depešu: »Šlandrovu i Židanškovu brigadu usmjeriti u pravcu Koruške«. U zoru 9. maja one su se spustile u gomjosavinjsku dolinu. Koruški partizanski odred, kojem je Štab zone naredio da prodire ka Celovcu, samoinicijativno je oslobodio oko 650 političkih zatvorenika iz Begunja, a potom je nastavio pokret ka Koruškoj i u Rožnoj dolini, razoružavajući usput njemačke vojnike (zajedno sa jedinicama Koruškog partizanskog odreda).

PRODOR 14. UDARNE DIVIZIJE U KORUŠKU

Prve žestoke okršaje sa njemačkom SS divizijom »Galicien« jedinice 14. divizije imale su u dolinama Koprivno i Lepeno. Posle obostranih gubitaka, tri brigade su nastavile gonjenje neprijatelja na teritoriji Koruške: od 6. do 9. maja Bračičeva brigada je zaposjela Borovlje, Tomšičeva brigada - Sinču Ves, a Šercerova - Velikovec. Jedinice Kokrškog i Koruškog partizanskog odreda, pripremajući se za nastupanje ka Celovcu, 7. maja su vodile uspješnu borbu kod Bistrice, u Rožu, i oslobodile oko 150 interniranih antifašista. Jedinice Kokrškog odreda su vozom i automobilima krenule 8. maja u Celovec, ali su na putu srele jedinice britanske vojske, pa su organizovale zajedničku kolonu i u Celovec ušle kao jedna jedinica.[7'] Koruški partizanski odred je 7. maja učestvovao u oslobođenju Borovlja, a Koruški (Prekodravski) bataljon uspješno je dejstvovao sjeverno od Drave i oslobodio Bistricu, Knežu, Šentlenart, Grbinj i druga mjesta. Tako su jedinice Četvrte operativne zone oslobodile cijelu celovačku kotlinu.

Štab zone se sa anglo-američkim vojnim misijama i zaštitnim bataljonom nalazio, najpre, u Ravnama kod Soštanja, ali se 8. maja, uoči njemačke kapitulacije, premjestio u Topolšicu. Budući da su se prethodnice njemačkih i kvislinških snaga kretale komunikacijama Šoštanj - Dravograd
i Šoštanj - Čma Poljana, a da na prostoru do Dravograda i Poljana (oko 40-50 km) nije bilo naših jedinica, izuzev zaštitnog bataljona sa oko 150 boraca, Štab zone je odlučio da se napiše letak na njemačkom i slovenačkom jeziku i obavijesti sve da je rat završen i da se njemačke i kvislinške snage predaju jedinicama Jugoslovenske armije. Komandantu zaštitnog ba-

[6)] *E.* Šmit Rihberg, *Završne borbe na Balkanu.* Hajdelberg 1955.
[7*] Ivan Jan, *Kokrški odred.* Ljubljana 1980, str. 383; F. Strle, *Veliki finale na Koroškem.* Ljubljana, 1977, str. 88-91. Dr Tone Zom po *Kartner Zeitung«,* Klagenfurt, 8. maja 1945. godine.

taljona je naređeno da sa glavninom bataljona zauzme dominantne položaje na izlasku iz Šoštanja, na raskršću ceste za Topolšicu i Čmu i u dolini Mislunje, te da sruši drveni most preko r. Velunje, kod Šoštanja, što je i učinjeno u zoru 9. maja.

Na poziv naših boraca da stanu, Nijemci se nijesu obazirali. Borci zaštitnog bataljona su potom otvorili vatru, ali su njemački oficiri naredili svojim jedinicama da i one to učine, pa je tek poslije kraćeg zastoja uspostavljen prvi kontakt. Oficir obavještajnog centra Štaba zone, Herman Slamič Urh, saopštio je njemačkom majoru da su isturene izvidnice, da se sjeverno od tih položaja nalaze krupne jedinice Jugoslovenske armije, te da je Njemačka potpisala bezuslovnu kapitulaciju, koja obavezuje sve njemačke komandante da odmah polože oružje. Kolona neprijateljevih vojnika je stala. Herman Slamič je došao u Štab zone, gdje je poslije kraćeg dogovora odlučeno da organi Štaba zone sa anglo-američkom misijom odmah krenu na taj sektor, jer je trebalo dejstvovati brzo i odlučno.

Sa političkim komesarom Zone, drugom Haceom, dogovoreno je, 9. maja oko šest sati, da pregovore sa njemačkom komandom vodi načelnik Štaba zone, Petar S. Brajović. Na mjesto pregovora ubrzo su stigli i predstavnici anglo-američke vojne misije (od njih je bio i jedan poreklom iz Hrvatske). Njemačkom oficiru, koji je pošao da izvijesti svoju višu komandu, rečeno je da informiše pretpostavljene o tome da se pri našem štabu nalazi i anglo-američka vojna misija, te da je Jugoslovenska armija potpuno ravnopravna sa ostalim armijama antihitlerovske koalicije. Za to vrijeme, na pošumljenom grebenu borci su upadljivo pokazivali svoje puškomitraljeze, a stalno kretanje oficira trebalo je da stvori utisak kako se tu nalaze naše jake snage.

Ubrzo je stigao i komandant specijalne jedinice komande Jugoistoka, major Engelbreht. Obavijestio nas je da ga je general Ler ovlastio da vodi pregovore, da mu je radio-vezom prenio naše zahtjeve, ali da general Ler moli da dopustimo mimo izvlačenje njemačkih trupa na teritoriju Austrije, kako bi se tamo predali anglo-američkim snagama, jer se s tim, navodno, saglasio i maršal Tito. Kako vremena za velike rasprave nije bilo, a operativna situacija je nalagala brza i odlučna rješenja, njemačkim pregovaračima je postavljen ultimatum: »Ako ostanete pri odluci da produžite pokret, napadamo sa zemlje i iz vazduha.« Takav stav, kao i prisustvo šefa anglo-američke vojne misije pri Štabu zone majora Ovena, prisililo je njemačke pregovarače da ponovno odu u svoju komandu, odakle su se ubrzo vratili sa predlogom da obustavimo sve akcije u naredna tri sata, dok ne dobiju odgovor od admirala Denica.

Bilo je evidentno da Ler pokušava dobiti na vremenu. Zbog toga je njegov novi zahtjev energično odbačen, a oficirima koji su pregovarali rečeno je: »... ukoliko se do 11 sati bezuslovno ne predate, pozvaćemo našu i savezničku avijaciju. Zapamtite, deset minuta poslije prijema ovog ultimatuma, ako ne prihvatite uslove, sve naše oružje, a kasnije i avijacije, udariće na vaše kolone«.[81]

Ovlašćeni predstavnici generala Lera ubrzo su se vratili i obavijestili nas da je Ler pristao na bezuslovnu kapitulaciju njemačkih snaga na tom sektoru, te da je izdao naređenje komandi glavne kolone, koja maršuje u

[8]> Matevž Hace. *Isto,* str. 265-268; Petar S. Brajović, *Konačno oslobođenu'.* »Spektar«, Zagreb 1983, str. 364-378; F. Strle. *Isto,* str. 142-155; Petar S. Brajović, *Konec druge svetovne vojne v Sloveniji,* Ljubljana 1976.

pravcu Šoštanja, da se odmah preda našim snagama. Kada je to saznala najstarija njemačka komanda, naredila je da se svi oficiri sakupe na obližnjoj livadi, a sva motorna vozila, naoružanje i oprema u ispravnom stanju prikupe kod raskrsnice u s. Metleče, gdje su i vođeni pregovori. Tom prilikom njemačka komanda predala je i radio-stanicu, preko koje su vođeni pregovori sa generalom Lerom pa je od 7 sati 9. maja veza sa njim bila u prekidu. U isto vrijeme je i Štab zone ujmtio depešu Glavnom štabu Slovenije: »Zaštitni bataljon Štaba zone kod Šoštanja razoružao motorizovanu kolonu Nijemaca, ustaša, domobrana, četnika i kozaka, koja se kreće od Zagreba. Materijala mnogo. Ultimatum o predaji prihvatili.«[9]

Razoružanje velike njemačke kolone bilo je u toku, a general Ler je još uvijek očekivao predstavnike Jugoslovenske armije. U dva maha su komesar i načelnik Štaba zone, sa grupom oficira, i pratiocima pokušali da se probiju do komande Jugoistoka, ali nisu uspjeli zbog velike zakrčenosti komunikacija ogromnom ratnom opremom i tehnikom, a naročito zapreţnih kola koja su gotovo sputavala svaki promet i saobraćaj. Komanda Jugoistoka je takođe, po Lerovom naređenju, pokušavala da uspostavi vezu sa nama, ali bez uspjeha. Sumnjajući da je riječ o zamci i obmani, a u strahu od dejstva avijacije, general Ler je oko 10 sati, 9. maja oklopnim vozilom uputio jednog višeg oficira da traži partizane, pa je to vozilo naletjelo na jedinice Šlandrove i Zidanškove brigade, kojima je rukovodio Ivan Dolničar, politički komesar 14. udarne divizije. Njemački major mu je predao pismo generala Lera, nakon čega je Dolničar utanačio da se sastane sa Lerom u s. Letušu istoga dana u 13 sati. Prilikom tog susreta Ler je rekao Dolničaru da se ne namerava predati partizanima, jer akt o kapitulaciji Njemačke, navodno, važi samo za savezničke armije. Ipak, general Ler je pristao da razgovara u Štabu zone i izrazio spremnost da odmah krene.

PREGOVORI I KAPITULACIJA NJEMAČKIH SNAGA

U pratnji političkog komesara 14. divizije, generali Ler i Šmit, sa komandom Jugoistoka, stigli su u Topolšicu oko 15.30 sati 9. maja. U lječilišnoj trpezariji, za crnim okruglim stolom, sjedili su na jednoj polivini potpukovnici Matevž Hace, Ivan Dolničar i major Petar S. Brajović, a na drugoj - general-pukovnik Aleksander Ler, general-major Šmit Rihberg i jedan njemački pukovnik. Prevodio je dr Jože Beninger.

Pregovarači su počeli energičnim zahtjevom komesara 4. operativne zone: »Generale Ler, izdajte naredbu svim vašim jedinicama da polože oružje i da se bezuslovno predaju snagama Jugoslovenske armije«. Ler je na to predložio da svoje trupe preda na »povoljnijem mjestu«, u Celovcu, jer je tamo, navodno, veća prostorija za tako »brojnu vojsku«. U stvari, računao je da su tamo britanske snage. Načelnik Štaba zone je takav predlog kategorički odbacio primjedbom da je teritorija Štajerske veoma prostrana i da može prihvatiti sve njemačke snage, a kada je riječ o bezuslovnoj kapitulaciji - ona može biti izvršena na svakom mjestu. »Naprijed nećete ni koraka! Razoružanje se ima izvesti ovdje i svuda gdje se nalaze jedinice Jugoslovenske armije.«

9) Arhiv IZDG, fase. 46/1.

- A šta ako, ipak, pođemo naprijed, upitao je nakon kraćeg razmišljanja komandant Jugoistoka, vjerujući da će suprotna strana nasjesti na taj blef. Odgovoreno mu je još rezolutnije: »Ako tako nešto naredite, naše brigade i divizije, raspoređene oko vaših kolona, otvoriće žestoku vatru«. Komesar Zone je na to dodao: »U stalnoj smo vezi sa Glavnim štabom Slovenije i Generalštabom Jugoslovenske armije, i dovoljno je samo da im javimo koliko nam je eskadrila potrebno da bi bombardovali vaše kolone.« Takvu reakciju general Ler, očigledno, nije očekivao. Uzbuđeno je skočio i gotovo u magnovenju ponovio: »Ne, to nikako! Dosta su već moji vojnici iskrvarili. Više nije potrebno«. Komandant Jugoistoka je bio potpuno slomljen.[10]'

Zahtijevali smo da general Ler odmah uputi depeše svojim komandama o kapitulaciji (prva je upućena 9. maja oko 19 sati, odmah poslije završenih pregovora, u kojoj, pored ostalog, stoji: »Zarobljeništvo će zavisiti od konferencije saveznika«), a istovremeno je u Štabu zone počeo rad na ažuriranju dokumenata o kapitulaciji na njemačkom i slovenačkom jeziku. Tekst o bezuslovnoj predaji njemačke Grupe armija »E« potpisali su general-pukovnik Aleksander Ler i general-major Erih Šmir Rihberg, a u ime Štaba *4.* operativne zone - njen komesar, potpukovnik Matevž Hace i načelnik Štaba, major Petar S. Brajović.[11]'

Drugim radiogramom (koji je upućen odmah poslije prvog) komande Grupe armija »E« obaviještene su komande 21. i 91. armijskog korpusa i druge potčinjene komande o tome da »protivnik traži da se smjesta položi oružje jedinicama Jugoslovenske armije.[12)] Kasnije se saznalo da su u drugoj depeši, upućenoj komandama korpusa, šifranti izmijenili sadržaj teksta, pa je ispalo da će »njemački vojnici, pošto odlože oružje, stvarno stići u domovinu.« (Oficiri iz Štaba zone koji su kontrolisali predaju njemačkih depeša nisu se razumeli u njemačke šifre). Kada su se u toku noći 9/10. maja načelnik Štaba i politički komesar Zone vratili iz Celja u Topolšicu upoznali su generala Lera i Šmita da neke njihove komande ne izvršavaju naređenje o bezuslovnoj kapitulaciji.[13]' Na osnovu našeg naređenja, general Šmit Rihberg, pod kontrolom oficira iz Štaba zone, poslao je 10. maja u dva sata jedinicama depešu sa ponovljenim tekstom pismenog naređenja generala Lera. Tekst naređenja je glasio:

»Saopštava se svim komandama i ustanovama: Jugoslovenska armija je odredila slijedeće konačne uslove za kapitulaciju: odlaganje i predaju oružja od strane njemačkih snaga koje se nalaze južno od rijeke Drave. Za oficire, podoficire i vojnike biće određeni posebni, odvojeni logori. Naređenja jugoslovenskih i njemačkih oficira, koji su određeni za sprovođenje tih zadataka, treba izvršavati.«[14]'

To pismeno naređenje generala Lera nosili su od 19 sati 9. maja njemački oficiri u pratnji oficira iz Štaba zone, a propusnice koje su im omogućavale slobodno kretanje imale su potpise generala Lera i majora Brajovića. Istoga dana Štab zone je obavijestio Glavni štab Slovenije da su

[10]> M. Hace, *Isto;* P. Brajović, *Isto;* F. Strele, *Isto;* P. Brajović, *Isto.*
[111] Matevž Hace, *Isto,* str. 265-268; Petar S. Brajović, *Konačno oslobođenje,* str. 364-378.
[12]> Arhiv Vojnoistorijskog instituta, njemačka arhiva, reg. br. 32-3-3, k. 25.
[13]> Dok su se njemačke oružane snage u Italiji (Kazerta), zapadnoj Njemačkoj, Holandiji i Danskoj dobrovoljno predavaie Anglo-Amerikancima, u Jugoslaviji su nastojale da na svaki način izbjegnu predaju jedinicama Jugoslovenske armije - svakako zbog učinjenih zločina u našoj zemlji. Zato je kapitulacija njemačkih snaga pod komandom generala Lera bila velika pobjeda Jugoslovenske armije.
[141] Arhiv Vojnoistorijskog instituta, njem. arhiv 55/2, kut. 2.

naše jediice »... oslobodile Celje, Šoštanj, Slovenjgradec, da ima mnogo motornih vozila od Dravograda do Rajhenbruga. Za njemačke i ostale kvislinške snage odredili smo privremene logore na području Kozje, Planina, gornja savinjska dolina, Šent Florijan, Grebe i Šentilj. Šlandrova i Zidanškova brigada i Kozjanski odred razoružavaju njemačku vojsku. Komanda Jugoistoka ima četiri korpusa. Jedan korpus je u Beljaku. Štab general-pukovnika Lera sa zarobljenicima nalazi se u blizini našeg štaba«.[15)]

Tamo gdje nije bilo jedinica Jugoslovenske armije, na primjer, na sektoru Dramlja - Sentjur, razoružavanje jakih njemačkih snaga obavili su politički aktivisti, zajedno sa dijelovima Kozjanskog odreda i Narodnom zaštitom. Nakon pregovora, u komandi mjesta Celje dali smo zadatak političkom komesaru i predstavnicima nekih štabova da odmah obavijeste sve štabove divizija i brigada koji tu stignu da od Celja i Šoštanja do Dravograda i Poljana nema naših jačih operativnih snaga, koje bi razoružavale njemačke i kvislinške snage. Brojno mali zaštitni bataljon Zone krajnjim naporima je prihvatao, razoružavao i sprovodio u privremene zarobljeničke logore jake njemačke oružane snage, ali je već narednih dana situacija postala znatno povoljnija.

Sve jedinice Četvrte operativne zone, koje nisu pošle na teritoriju Koruške (Šlandrova i djelimično Zidanškova brigada, glavnina Treće brigade KNOJ-a i Kamniško-zasavski odred), angažovale su se još od 9. maja na razoružavanju njemačkih i kvislinških snaga u celjskoj kotlini i dolini Savinje. Međutim, kako su neke njemačke i kvislinške jedinice odbile da polože oružje, pokušavajući da se probiju do anglo-američkih snaga u Austriji, naši štabovi su odmah preduzeli opsežne mjere kako bi u što kraćem roku zatvorili sve prelaze preko Drave i stare jugoslovensko-austrijske granice, naročito na sektoru kod Dravograda, zatim u Guštanju (Ravne na Koroškem), Poljani i Borovljima. Štab Šercerove brigade uputio je jedan bataljon u već oslobođeni Grebinj i jedan motorizovani bataljon u Celovec, gdje je stigao 9. maja u 10.30 sati, a u toku noći borci jurišnog bataljona Tomšičeve brigade napali su na njemačku posadu u Šentlipšu i oslobodili to mjesto. Zatim su četiri bataljona Tomšičeve brigade oslobodili Sinča Vas i Pliberk. Kako na sektoru Dravograda nije bilo naših jačih snaga, Štab 14. divizije je usmjerio jedinice Tomšičeve brigade ka tom rejonu, što je bilo od izuzetnog značaja za dalja dejstva. Do pada mraka 9. maja oslobođena je Mežička dolina, a zatim su u Dravogradu posjednuti mostovi. U toku 9. maja jedinice Treće brigade KNOJ-a oslobodile su i Železnu Kaplu, preko koje su se povlačile kvislinške snage, i otpočeli su sa razoružanjem neprijateljskih vojnika.

Čvrsto držeći mostove na Dravi, 14. udarna divizija nije dozvoljavala neprijateljevim snagama prodor na sjever. Zidanškova brigada, koja je dobila zadatak da što prije stigne u Celovec, 10. maja u 22 sata kamionima se prebacila preko Celja u Maribor. U Celovec je stigla tek 12. maja u ponoć, jer u Mariboru nije bilo goriva za kamione. Ni tu nije ostala duže, već se nakon jednog dana, po naređenju Štaba 14. divizije, vratila u Velikovec.[16)] U pokretu iz Celja u Velikovec, brigada je bila od velike pomoći pri razoružavanju ostataka njemačkih i kvislinških snaga. Šlandrova brigada je, takođe, mnogo pomogla pri razoružavanju jedinica 91. korpusa i dijelova njemačkog 21. korpusa u celjskoj kotlini, a uz to je dijelom sna-

[15]> Arhiv IZDG, fase. br. 46/11.
[16]> Mirko Fajdiga, *Zidanškova brigada,* Ljubljana, 1975, str. 688-696.

ga 13. maja vodila manje borbe sa njemačkim i kvislinškim snagama na sektoru Poljana. Kozjanski partizanski odred, sa dijelovima Kamniško-zasavskog partizanskog odreda i jedinicama KNOJ-a, doprinio je razoružavanju njemačkih i kvislinških snaga od 9. do 12. maja u celjskoj dolini, a u svom sektoru je organizovao i veći broj komandi mjesta.

U toku 10. maja jedinice 10. krajiške divizije izvršile su napad na dijelove 373. njemačke divizije na sektoru s. Zameško - s. Raka. Borbe su obustavljene tek poslije nekoliko sati, kada je komandant njemačke divizije primio naređenje generala Lera da se preda jedinicama Jugoslovenske armije.[17)] LI naredna dva dana jedinice 3. divizije su, sa dijelovima snaga 2. armije i borcima Kozjanskog i Kamniško-zasavskog odreda, energično razoružale i zarobile glavninu 7. SS divizije i dijelove 373. njemačke divizije na sektoru Sevnice - Zidani Most - Rimske Toplice.

Kada je glavnu njemačko-kvislinšku kolonu 9. maja, oko sedam sati, u rejonu Šoštanja zaustavio bataljon 4. operativne zone, a general Ler naredio da se trupe u tom rejonu počnu razoružavati, istovremeno su se zaustavile i bočne kolone, koje su se kretale prema Šentjuru i Celju, odnosno prema Velenju i Mislinjskoj dolini, jer drugog pravca za izvlačenje nije bilo.[181] Pojedine grupe neprijateljevih vojnika pokušale su da se izvuku besputnim i pošumljenim terenima, što je prinudilo prednje motorizovane dijelove 21. i 91. korpusa da usmjere pokret ka gornjoj savinjskoj dolini, gdje su ih 9. maja razoružale jedinice Šlandrove i Zidanškove brigade.[191] Pošto su na sektoru Celja odstupale snage 91. korpusa, Štab zone je naredio Leru da ih usmjeri ka Kamniku gdje su ih razoružale jedinice 15. divizije 7. korpusa. Prednji dijelovi grupa generala Kena i jedinice njemačkog 21. korpusa stigli su do Šentjura 9. maja uveče, ali dalje nisu mogli da krenu zbog zakrčenosti komunikacija na glavnom odstupnom pravcu. Rukovodstvo te kolone je saznalo za kapitulaciju u Topolšici, pa je tražilo da uspostavi vezu sa našim jedinicama, što je ubrzo i ostvareno. Razoružavanje je počelo pred ponoć, uz kontrolu političkih aktivista Osvobodilne fronte, njihovih jedinica za obezbjeđenje - Narodne zaštite i kurira. Obavljeno je prema dogovoru, ali veoma sporo. U Šentjur je 10. maja došla najpre komanda mjesta iz sastava Kozjanskog vojnog područja, a zatim jedan bataljon Kozjanskog odreda, pa je nastavljeno razoružavanje. Borci tog bataljona naišli su na jaku ustašku grupaciju, koja je pružala otpor i nije htjela da se preda. Definitivno razoružavanje je izvršila 11. i 12. maja 16. divizija 3. armije, sa ostalim snagama koje su se zatekle na tom području, i to tek poslije pregovora koje je vodio načelnik Štaba 16. divizije sa komandantom 21. korpusa, generalom Ludvigerom.

Na sektoru Boravlja, međutim, došlo je do žestoke borbe. Jaka grupacija njemačkih i kvislinških jedinica iz sastava Gestapoa, SS-trupa, policije i bjelogardejaca, pod komandom SS-generala Ervina Rezenera, koja se povlačila iz Ljubljanske pokrajine i Gorenjske, sa namjerom da se poslije proboja položaja naših snaga na sektoru Borovlja preda britanskim jedinicama, izvršila je 11. maja oko podne silovit i iznenadan artiljerijski i minobacački napad na jedinice Bračičeve brigade i Koruškog partizanskog

[17]> *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (Zbornik),* tom XI, knj. 1, dok. 96.

18) Petar S. Brajović, *Politični aktivisti sodeluju pri razoružitvi okupatorja,* »Večer«, Maribor. 27. i 28. jula 1970, i *Konec druge svetovne vojne v Sloveniji,* Ljubljana, 1977.

[19]> Z. Klanjšek. T. Ferenc, I. Ferlež, M. Mikuž, A. Nedog, J. Novak, M. Stepančič, M. Stiplovšek: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945,* Ljubljana 1976, str. 997.

odreda, što im je nanijelo osjetne gubitke (oko 180 boraca je izbačeno iz stroja), ali je istovremeno prisililo komandanta Zone da preduzme energične protivmjere. Naredio je da se toj grupaciji neprijatelja pruži snažan otpor, a angažovan je i dio motorizovanog odreda Četvrte armije, što je ubrzo paralisalo neprijateljeve planove. Do 13. maja zarobljeno je oko
2.000 bjelogardejaca.

Glavnom štabu Slovenije upućena je 10. maja depeša, u kojoj se izvještava o situaciji na sektoru Šoštanj - Dravograd i Šoštanj - Poljana: »Trenutno smo odredili privremene logore. Zbog brojno malog stanja naših jedinica i ogromnih snaga Nijemaca, potrebno je da u što kraćem vremenu dođe neka veća jedinica, da što prije izvrši razoružavanje njemačke vojske. Skala traži da Štab zone dođe na Korušku. Velika potreba za ljudstvom na Štajerskoj, a veća za Korušku«.[20]' Primljeni telegram je komandant Glavnog štaba Slovenije, general-major Dušan Kveder, proslijedio Generalštabu Jugoslovenske armije, a zatim je sa njegovim sadržajem upoznat drug Tito, koji je već sutradan (13. maja) uputio nove instrukcije štabovima Prve i Treće armije. U depeši upućenoj Štabu Prve armije kaže se: »Zamjeram što ste usporili gonjenje i protjerivanje neprijatelja ka sjeverozapadu. Gro njemačkih i kvislinških snaga prelazi granicu i predaje se Englezima. Naređujem da hitno presiječete sve veze prema Austriji i ne dozvolite da se neprijateljske snage izvuku. U Korušku ne treba slati nove trupe. Tito.«[21)] Štabu Treće armije je naređeno: »Prvo, hitno presijecite sve veze za Austriju i spriječite povlačenje njemačkih i kvislinških trupa. Pomozite Slovencima u razoružavanju Nijemaca. Drugo, u zapadnom dijelu Koruške već se nalaze Englezi. Tamo ne treba slati nove trupe. Oni naši dijelovi koji se tamo nalaze, neka ostanu.«[221]

Štabovi armija su odmah preduzeli energične mjere kako bi za što kraće vrijeme realizovali zapovijesti Vrhovnog komandanta. Štab Prve armije
0 tome izvještava već 14. maja: »Jutros od Celja naša Peta i Jedanaesta pošle u obuhvat pravcem Šoštanj. Sa njima Morača, Plavi. Peko.«[23)] Istog dana je u Generalštab stigla i depeša Štaba Treće armije: »Trebalo bi da Prva armija napada pravcem Šoštanj - Poljana da bi ih obuhvatila sleva, zatim Velenje - Podgorje da bi ih ugrozila s leđa. Naša avijacija da bude 14. maja što aktivnija, jer treba imati na umu da se ustaše bore na život
1 smrt. Dve brigade 16. divizije uputiti kamionom preko Ljubljane i Kranja sa zadatkom da pojačaju sektor Poljane koji drže slovenačke jedinice radi što efikasnijeg presijecanja odstupnice neprijatelju.«[24]'

U Maribor su 9. maja, bez borbe, ušle partizanske jedinice Četvrte operativne zone i Treće brigade KNOJ-a, a sljedećeg dana i jedinice Prekomurske brigade i 51. divizije. Da bi obavijestio o situaciji na sektoru Celje - Šoštanj i Mislinska dolina, u Maribor je 13. maja popodne upućen komesar 14. divizije, koji je tamo informisao načelnika štaba 3. armije, pukovnika Subotića, i delegata Glavnog štaba Slovenije, general-majora Ladu Ambrožiča, o situaciji u Zidanom Mostu, Celju, savinjskoj dolini i prema Dravogradu, te o tome da se general Ler nalazi u Topolšici u zarobljeništvu, što nisu znali. »Koliko god su za štab Treće armije ta obavještenja bila

[20)] Arhiv IZDG, fase. 46/1.
[21]> *Zbornik,* tom II, knj. 15, dok. br. 293; Arhiv Vojnoistorijskog instituta, reg. br. 9-21/10, k. 258 a.
[22]> *Zbornik, isto*, dok, br. 295; Arhiv Vojnoistorijskog instituta, reg. br. 3-7/1.
[23]> *Zbornik,* tom XI, knj. 1, dok. br. 1369.
[24]> Košta Nad, *Pobeda,* Zagreb, 1980, str. 207.

dragocjena za usmjeravanje daljih akcija« - piše Milan Basta, politički komesar 5. divizije, koji se tada nalazio u Mariboru - »sa stanovišta operativno-taktičke situacije ona su stigla relativno kasno, i uz to nisu bila kompletna. Štab armije stigao je u Maribor tek 12. maja«.[25)]

Jedinice 51. divizije prebacile su se vozom iz Maribora u Dravograd 12. maja u prijepodnevnim časovima, i odmah su, zajedno sa jednim bataljonom Prekomurske brigade i dijelovima Tomšičeve brigade, angažovane u sprečavanju proboja ustaša ka mostu u Dravogradu. Sutradan je upućen ultimatum ustaško-četničkoj grupaciji u rejonu Dravograd - Guštanj da se preda, ali je ona to odbila. Oko i 1 sati izvršen je opšti napad na ustaše i četnike, koji su se grčevito borili da ne padnu u naše ruke, pa su u noći 13/14. maja izveli čak i snažan protivnapad, kojim su uspjeli da potisnu naše snage na lijevu obalu Drave. Gotovo u isto vrijeme žestoke borbe sa ustaškim snagama u rejonu Gornji Dolič - Huda Luknja vodile su jedinice 17. udarne divizije, sprečavajući proboj neprijatelja preko mostova u Dravogradu. U toj teškoj borbi, od 12. do 14. maja, iz stroja je izbačeno 270 boraca iz jedinica 17. istočnobosanske divizije (82 poginula i 186 ranjenih), ali su zarobile oko 11.000 ustaša i njihovih pristalica, koji su bježali iz Jugoslavije.

Stab 4. operativne zone, po zahtjevu svog komandanta, prebacio se 11. maja iz Topolšice u Velikovec. Prije odlaska razmatran je problem obezbjeđenja zarobljenika, odlučeno je da se Ler sa svojom komandom zadrži i dalje u Topolšici. Obezbjeđenje njemačkog logora preuzela je zaštitna četa, pod nadzorom majora Ivana Majnika. Međutim, kada su utvrdili da je Majnik odsutan (samoinicijativno je pošao u Ljubljanu, a u povraku je sa Vidom Tomšič produžio u Korušku), grupa njemačkih oficira sa Lerom na čelu iskoristila je tu situaciju, pa se 12. maja oko 14 sati priključila nerazoružanoj koloni 104. divizije i predala se britanskim snagama u Bistrici, kod Pliberka. Slijedećeg dana Ler je prebačen u Grebinj, gdje se nalazio britanski tenkovski puk. Čim je saznao za to bjekstvo, komandant Zone je uložio energičan protest komandantu britanskog korpusa, zahtijevajući da se general vrati u naše zarobljeništvo, a 14. maja su u Štab korpusa došli lično komesar i načelnik Štaba zone sa identičnim zahtjevom. Zahvaljujući upornom i odlučnom stavu, britanski general je obećao da će preduzeti sve mjere kako bi glavnokomandujući Jugoistoka bio vraćen u naše zarobljeništvo. Istoga dana u popodnevnim satima stigao je u Štab zone jedan pukovnik britanske armije i saopštio da odmah možemo preuzeti generala Lera. Taj zadatak je povjeren komesaru 14. divizije, potpukovniku Ivanu Dolničaru, koji je Generala Lera preuzeo u Grebinju. Dva dana kasnije (16. maja), u Štab zone su došli politički komesar 3. armije, pukovnik Branko Petričević, sa oficirima Bakićem i Kovačevićem, i uz obezbjeđenje izviđačke čete 14. udarne divizije sproveli generale Lera i Šmita i tri njemačka pukovnika u Štab treće armije u Maribor.

Sva nastojanja 14. slovenačke divizije i 7. vojvođanske brigade da prisile njemačku 104. lovačku diviziju i druge jedinice, koje su noću između 12. i 13. maja stigle do Poljane, da polože oružje bez prolijevanja krvi - ostala su bez efekta. Zato su morali otvoriti vatru kada je njemačka kolona krenula. Poginuo je i ranjen veliki broj njemačkih vojnika, a razoružano je 11.250 vojnika i starješina.[26'] U toku 14. maja ustaške snage su potisnule

-[5>] Milan Basta, *Rat je završen* 7 *dana kasnije,* Beograd 1982.
-*(>)* Petar S. Brajović, *Konačno oslobođenje,* str. 524-549; France Strle, *Veliki finale na Koroškem,* str. 253-266.

jedinice 51. divizije iz rejona Dravograda, prema položajima naših snaga na Poljani, gdje su se nalazile jedinice Tomšičeve brigade, dijelovi Šlandrove i 7. vojvođanske brigade. Sa tom ustaškom grupacijom vođene su teške borbe u toku cijelog dana, i tek kada je komanda 5. britanskog korpusa odbila da uspostavi kontakt sa ustaškim generalima koji su predvodili tu grupaciju, ustaše su prihvatili pregovore sa nama. Pregovorima u Pliberškom Gradu, 15. maja oko podne, prisustvovali su brigadir Skot, komandant 14. divizije Ivan Kovačić i politički komesar 51. divizije Milan Basta koji je vodio pregovore, a sa ustaške strane - grupa njihovih generala. Brigadir Skot je podržao sve naše zahtjeve da se ustaše predaju jedinicama Jugoslovenske armije, što su ovi uporno željeli da izbjegnu, svjesni svojih zločina u ratu. Zarobljeno i razoružano 15. maja je više od 30.000 neprijateljskih vojnika i oficira (uglavnom domobrana i ustaša i oko 8.000 četnika), zajedno sa njihovim komandama. Između ostalih, zarobljeno je 12 ustaških generala i cjelokupno crnogorsko četničko rukovodstvo.

Tako je 15. maja 1945. godine, sedam dana nakon zvanične kapitulacije njemačkih oružanih snaga, izvojevana konačna sloboda i na našem tlu. Spajanjem Motorizovanog odreda 4. armije i divizija 3. armije sa jedinicama 4. operativne zone bio je definitivno zatvoren strategijski obruč oko njemačkih i kvislinških snaga, i slomljen poslednji neprijateljev otpor na tlu Jugoslavije. U toj velikoj bici i pobjedi zapažen doprinos dale su i jedinice Četvrte operativne zone Slovenije, smjelo i hrabro izvršavajući sve zadatke koji su pred njih postavljani. Njihov doprinos i angažovanje došli su do izražaja naročito u trenucima zatvaranja i presijecanja puteva kojima su njemačke i kvislinške grupacije pokušavale da se izvuku iz naše zemlje, i kasnije - u procesu njihovog zarobljavanja i razoružavanja.

Svi ti uspjesi i pobjede ne bi bili mogući ni ostvareni bez zajedničkih dejstava velikog broja jedinica Jugoslovenske armije, prije svega 3. i 4. armije, i svih drugih, koje su izvršavale zadatke jedinstvenog plana završne ofanzive za konačno oslobođenje zemlje. U toj velikoj i zamašnoj operaciji na teritoriji Slovenije učestvovalo je nekoliko desetina brigada iz svih krajeva Jugoslavije, čiji su borci i starješine pripadali svim njenim narodima i narodnostima. U krvavom ratnom okršaju, konačno je izvojevana sloboda i ostvareno bratstvo i jedinstvo koje je plaćeno životima najboljih sinova svih naših naroda i narodnosti.

O zarobljavanju Pavelićeve vojske i odnosima sa Englezima[1]

General-major, Milan Basta[2]

Njemačke i kvislinške divizije u Jugoslaviji nisu imale namjeru da prihvate i sprovedu akt kapitulacije jer im je novi kancelar Trećeg Rajha, Hitlerov nasljednik »Grosseadmiral« Denic, sprovodeći parcijalnu kapitulaciju, naredio da se povuku u Austriju i predaju Anglo-Amerikancima.

Komandant njemačkog »Južnog prostora« feldmaršal Keserling, na sastanku 6. maja 1945. u Gracu, naredio je generalu Aleksanderu Leru, komandantu Jugoistoka, i komandantu 2. oklopne armije generalu Maksimilijanu De Angelisu da se, prema Denicovoj odluci, njemačke snage sa Balkana povuku u Austriju.

Postoje podaci da se Ler i ranije povezivao sa Englezima u Italiji, nudeći im separatne pregovore i mogućnost što dužeg održavanja fronta u Jugoslaviji da bi olakšali savezničkim trupama da što prije zaposjednu Trst i Austriju.[3]* Postoje, takođe, podaci i o vezama trojice Hitlerovih generala, porijeklom Austrijanaca (Glez, Horstenau, Ler i Julius Ringle), spremnih da, oslanjajući se na Zapad, porade na spasavanju svoje uže domovine i da se eventualnim separatnim sporazumom otrgnu iz čeličnog Hitlerovog zagrljaja.

Nije nimalo slučajno što je u vrijeme povlačenja Nijemaca iz Grčke Lerov ađutant baron fon Šenke prebjegao Englezima, kao što nije bilo slučajno traženje veza sa Englezima preko Draže Mihailovića, uz posredovanje Nojbahera, Ribentropovog izaslanika za Jugoistok.

Eto, to su neki opšti razlozi koji su uslovili tvrdokorni otpor Nijemaca i kvislinga u Jugoslaviji i koji su doveli do situacije da se nastave borbe sedam dana poslije zvanične kapitulacije Njemačke i obustave drugog svjetskog rata u Evropi. Neće se pogriješiti ako se kaže i da su: brzi prodor 4. jugoslovenske armije na lijevom krilu jugoslovenskog fronta, oslobođenje Trsta, već 1. i 2. maja, potom oslobođenje Ljubljane, zaposijedanje određenih prelaza preko Alpa i Karavanki za Austriju, zatim brz prodor Motorizovanog odreda 4. armije i 14. slovenačke divizije u Koruško - uslovili da neprijateljska grupacija, jačine oko 250.000 Nijemaca, ustaša, domobrana, četnika i ostalih kvislinga, ne uspije da se probije u Austriju i da se zadrži u Sloveniji, u Štajerskoj, i poslije potpisane kapitulacije Njemačke.

Između ostalog, i zakrčenost malog broja komunikacija koje su vodile prema sjeverozapadu zemlje, čija propusna moć nije bila tako velika da

[1]) Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.

[2]) Potpukovnik, politički komesar 51. divizije 3. armije.

[3]) General Erih Šmit - Rihberg: *Završne borbe na Balkanu.*

primi toliku masu vojnika, civila i vozila, uslovila je sporost i veće zadržavanje nego što je situacija nalagala. Policijske i gestapovske snage, SS jedinice, ustaše, četnici, ljotićevci i drugi kvislinzi nastavili su borbu i poslije potpisane kapitulacije da bi izbjegli odgovornost za besprimjerne zločine genocida izvršenog nad našim narodima.

Četrnaesta slovenačka divizija bila je prva krupnija savezничка jedinica koja je 6. maja ušla u Koruško. Krila naše 4. i 3. Jugoslovenske armije spojila su se u Koruškoj sa 14. divizijom i na vrijeme zatvorila obruč oko te jake neprijateljske grupacije.

General-major Milan Basta govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Na desnom krilu 3. armije nastupala je dolinom Drave 51. divizija. Ona je u rejonu Dravograd - Prevalje - Pliberk ostvarila najčvršću saradnju sa 14. slovenačkom divizijom i ostalim snagama 4. operativne zone, koja je snagama jačine desetak hiljada boraca dejstvovaja na veoma širokom prostoru Štajerske i Koruške. Na teritoriji 4. operativne zone našla se navedena jaka nerazoružana neprijateljska grupacija, koja je hrlila u borbenom poretku i nakon kapitulacije, težeći da se po svaku cijenu probije preko granice. Četvrta operativna zona primila je na sebe prve udare neprijatelja, uspješno im odolijevala, zahvaljujući prvenstveno svojoj čvrstoj povezanosti sa slovenačim narodom, organizovanim u Osvobodilnoj fronti. Bila je to ogorčena borba naroda i vojske u posljednjim danima rata. Snage 4. operativne zone spojile su se sa jakim nastupajućim snagama prvo 3, a zatim sa dijelovima ostalih armija. Tako spojene snage zadale su odlučujući udarac neprijatelju i prisilile ga na predaju 15. maja 1945. godine.

Saradnja 51. divizije i 4. operativne zone na djelu je potvrdila našu ratnu doktrinu čvrste povezanosti frontalnih dejstava i borbenih aktivnosti u pozadini neprijatelja i povezanosti vojske sa organizovanim narodom, što je značajno iskustvo i za našu današnju doktrinu općenarodne odbrane. Osim toga, treba istaći maksimalnu samoinicijativu, odgovornost svih staiješina, posebno rukovodećeg komandnog kadra, da na vrijeme donose odgovarajuće odluke ne čekajući naređenja odozgo, i da su se, posebno u pregovorima sa njemačkim i ustaško-domobranskim štabovima i pregovaračkim delegacijama, znali pravilno postaviti i odlučno zastupati interese naše borbe.

Štab 51. divizije našao se u dilemi: da li da izvrši naređenje štaba 3. armije, odnosno Generalštaba, tj. da li da krene u austrijski dio Štajerske i tamo posjedne određenu okupacionu zonu, ili da prekrši to naređenje i, prema novonastaloj situaciji, okrene diviziju u drugom pravcu, u rejon

 Dravograda, i tamo zatvori prolaz jakoj neprijateljskoj grupaciji. Jer, sa-

znalo se od terenskog obavještajnog centra da se velika neprijateljska grupacija kreće od Slovenj Gradeca prema Dravogradu i Austriji.

Situaciju i politički karakter i značaj odluke o zaposijedanju okupacione zone u Austriji, koju smo dob i lickao priznata savezničkа vojska Antihitlerovske koalicije, procjenjivao je Štab 51. divizije. Samoinicijativno je odlučeno da divizija ne ide u Austriju, već da sa 6. brigadom 36. vojvođanske divizije i dijelovima 14. slovenačke divizije zatvori ulaz u Austriju.

Na osnovu takve odluke, jedinicama divizije izdato je naređenje, i one su 12. maja krenule u rejon Dravograda.

Treba istaći da se, poslije obavještenja o situaciji, Štab 3. armije složio i zdušno prihvatio inicijativu Štaba 51. divizije kao jedino ispravno rješenje. Hitno je uputio u rejon Dravograda pojačanje - 12. slavonsku diviziju i jednu brigadu 40. divizije. Šesnaesta divizija je motorizovana i upućena preko prevoja Jezerskog u pravcu Borovlja da nešto dublje u Koruškoj zaposjedne dravske prelaze. Pojava te divizije u Koruškoj 16. maja bila je također značajna, jer je, i pored zarobljavanja pojedinih manjih grupa neprijatelja koje su se ranije probile, bila garancija da se jače neprijateljske snage ne mogu ni u dubini Koruške lako probiti.

Vjerovatno je naša obavještajna služba u tim posljednjim danima rata unekoliko zakazala. Jer, oni podaci koji su dobijeni bili su isuviše parcijalni, Naime, sve do 12. maja niko u Štabu 51. divizije nije znao da se oko 250 hiljada neprijateljskih vojnika kreće u trouglu Celje - Maribor - Dravograd. Vjerovatno smo u jednom trenutku bili podlegli psihološkoj zamci - da će se objavom opšte kapitulacije u noći 8/9. maja sve neprijateljske jedinice predavati tamo gdje ih kapitulacija bude zatekla.

Jake ustaško-domobranske snage, više od 120 hiljada vojnika, krenule su sa civilnim izbjeglicama iz rejona Zagreba preko Hrvatskog Zagorja i Slovenije sa namjerom da se probiju preko granice. U vezi sa tim mnogo puta se nametalo pitanje: kako je ta vojska došla do blizu austrijske granice bez organizovanog otpora, tako reći bez borbe. Tek kod s. Gornjeg Dolića, Turjaka i Hude Luknje 17. istočnobosanska divizija, pod komandom Blaža Jankovića, vodila je sa ustašama odsudan boj, u kojem je divizija imala 268 izbačenih iz stroja. Od toga su poginula 82 borca. Bilo je u Sloveniji i nekih drugih manjih borbi prije Dravograda i Poljane, ali to su bile borbe ograničenog karaktera.

Uvijek me je zbunjivalo isključivanje 10. zagrebačkog korpusa iz borbenih dejstava 7. maja 1945, kada je, još pri izlasku neprijatelja iz Zagreba pa nadalje, mogao efikasno neprijatelja napadati sa bokova, goniti ga, rastrojavati i usporavati njegovo izvlačenje. Do sada nije razjašnjeno da li su politički razlozi bila zaista predominantni, pa je baš taj korpus morao krenuti ka Zagrebu, u kojem su tada već bile druge divizije. To bi zaista trebalo prosuditi.

Mogu se staviti primjedbe i na sporazum načinjen 9. maja između političkog rukovodstva Celja i Kaniško-zasavkog odreda sa ustaškom komandom, prema kojem su ustaške jedinice mogle slobodno prolaziti kroz Celje na sjever prema granici, s tim da, zauzvrat, ne uništavaju grad. Takav postupak teško se može objasniti. Ustaše su se i kasnije pozivale na taj sporazum tražeći slobodan prolaz za Austriju. Na sreću, odmah su intrvenisali komesar Zone Matvež Hace, načelnik štaba Zone Petar Brajović i politički komesar 14. divizije Ivan Dolničar, koji su naredili prisutnim snagama Kamniško-zasavkog partizanskog odreda da ustaše napadnu pri izlasku iz

grada. Iako su tada sa ustašama vođene borbe ograničenih razmjera, time je taj sporazum bio odmah poništen. Ulaskom naših triju brigada u Celje (dvije brigade 14. divizije i 8. brigada 11. divizije iz 1. armije) u gradu se situacija brzo stabilizovala.

Neprijateljska propaganda već četrdeset godina govori o tzv. Blajburškoj tragediji, o pokolju oko 300 hiljada Hrvata. U vezi sa tom famoznom »Blajburškom tragedijom« može se reći da je tu, u rejonu Baljburga, pokopana ustaška NDH-a. Prema jednoj približnoj procjeni, u borbama kod s. Gornjeg Dolića, Hude Luknje, oko Celja, na Dravogradu, Poljani, Prevaljama i u pojedinim okršajima u proboju preko Karavanki poginulo je oko 5.000 Pavelićević vojnika. Oko 3.000 uspijelo se probiti, i to: Luburićevaca, Ustaške odbrane i PTS (Poglavnikova garada). To je od 2,5 do 3 odsto od ukupne Pavelićeve grupacije od 120.000 vojnika. Prema tome, skoro 98 odsto ustaško-domobranskih snaga bilo je zarobljeno u posljednjim danima rata na jugoslovensko-austrijskoj granici maja 1945. godine. Oko 97 odsto zarobljenih Pavelićević vojnika ubrzo je bilo pušteno kućama.[4]'

Bilo je pojedinih grupa ustaša koje su se probile i prelazile granicu kroz šume preko planina, a Motorizovani odred 4. armije, čak 21. maja, zarobio je više od 2.000 ustaša na Dravi kod Borovlja i sproveo ih u zemlju u zarobljeničke logore. Šesnaesta divizija je, isto tako, od 17. do 18. maja zarobila 2-3 hiljade ustaša.

To je istina o tzv. Blajburškoj tragediji, o kojoj se preko štampe, radija i televizije nekih zapadnih zemalja iznose neistine i podržavaju ustaško-emigrantske laži o masovnom pokolju zarobljenika. Podrška takve propagande od strane reakcionih krugova na Zapadu dio je specijalnog rata protiv naše zemlje.

Isto tako neprijateljska, posebno ustaška propaganda, u želji da umanji našu pobjedu »trubi« o tome kako su nam Englezi predali zarobljenu Pavelićevu vojsku. To se može shvatiti, jer od ustaša drugačije i ne očekujemo. Ali, zaprepašten sam kad naš istoričar isto tako piše. Na primjer, zagrebački istoričar dr Bogdan Krizman, u svojoj kajizi *Ustaše i Treći Rajh* (Globus, u Zagrebu 1983. porim. M.B.), na 363. strani piše da se »vojska Pavelićeva, predala kod Blajburga (Pliberka) Britancima, koji su je, razumljivo, odmah izručili Jugoslovenskoj armiji kao ratne zarobljenike.« Tome komentar zaista nije potreban.[5]'

Noću 13/14. maja neprijatelj je izvršio jak napad na položaj 51. divizije u rejonu Dravograda, isturivši u prve redove »Crnu Legiju« ustaškog generala Rafaela Bobana. Divizija je uspjela da sačuva dravogradske mostove i lijevu obalu Drave, ali je neprijatelj razdvojio na dva dijela i probio se nešto dužim pravcem, preko Poljane i Guštanja, preko granice, 3-4 km u Austriju.

U dogovoru sa komandantom 51. divizije Sretom Savićem Koljom krenuo sam sa džipom i kurirom obilaznim putem, preko Labota, u pravcu mogućeg povlačenja odvojenih dijelova naše divizije. Sa njima se nalazila 1. slovenačka brigada »Tone Tomšič« i drugi dijelovi 14. slovenačke divizije, odnosno 4. operativne zone.

[4]) Poslije rata naši sudovi sudili su i kažnjavali one ustaše i četnike koji su vršili zločine i masovno ubijali nevino stanovništvo - djecu, žene i starce.

[5]> Vidi o tome prilog pukovnika Rake Milana »Od Trsta do Celovca. Zarobljena ustaška vlada«.

Dvije brigade 51. divizije i 1. slovengačku brigadu brzo sam našao u rejonu Hrusta u Libuškoj dolini. Čjm sam tamo došao, preko radio-stanice 7. brigade tražio sam pomoć od Štaba 51. divizije iz Dravograda. Hitno su u pravcu Hrusta uputili 12. proletersku slavonsku brigadu i Artiljerijsku brigadu divzije.

Oko 12 sati došao je na naše komandno mjesto komandant 14. divizije Ivan Kovačić Efenko, sa jednim oficirom, članom savezničke misije pri Glavnom štabu Slovenije, i predložio da idemo u Pliberški dvorac na razgovor sa pristiglim engleskim generalom.[6]*

Čekali smo dolazak našeg pojačanja iz Dravograda i pripremali se da uputimo posljednji ultimatum neprijatelju za predaju. Ukoliko ga ne prihvate, bili smo spremni da se prikupimo i napadnemo ga. Od Dravograda preko Labota ima oko 18-20 km. Ako bi se naša pojačanja kretala ubrzanim maršem, mogla su stići za tri, najviše četiri sata. Trebalo je brzo raditi. Odlučio sam da idem na razgovore u engleski štab. Bitka za vrijeme bila je nemilosrdna. Svaki izgubljeni trenutak mogao nas je skupo koštati. Nije se moglo čekati odobrenje i ovlaštenje za razgovore i pregovore od više komande. Prema dogovoru, komandant 7. brigade Milan Ješić Ibro ostao je da rukovodi dijelom divizijskim snaga na tom sektoru. Ukoliko se ne vratimo do 15 sati, trebalo je da pošalje ultimatum i dejstvuje prema prethodnom dogovoru.

U Pliberku, u predvorju zamka, ugledao sam četvoricu ustaških generala kako sjede u jednom ćošku. Njima je gorilo tlo pod nogama, o njihovoj se koži radilo, pa su sve poduzeli da preko jednog engleskog oficira dođu do nekog višeg engleskog štaba. Bio sam veoma iznanađan kada sam ih vidio, jer me savezнички oficir iz njihove misije o tome nije obavijestio.
O tome ništa nije znao ni komandant 14. divizije Kovačić - Efenko. Smatrao sam da nisu savezнички postupili i da tu nešto nije u redu.

Prije nego što nas je primio, engleski general je podrobno razgovarao sa Pavelićevim generalima. Od njih je dobio prve informacije i njihove molbe. Englez je pred nas izašao sa tezom da je rat završen, da nema smisla dalje ratovati, da naši protivnici koji imaju 300.000 vojnika ne žele nama, već njima da se predaju. Zato je predložio da ih oni, Englezi, razoružaju. Rekao je i to da će ih Englezi, kao naši saveznici, nama predati.

Rekao sam engleskom generalu da nisu dobili tačne podatke o neprijatelju; da ih ima nekoliko puta manje od spomenute cifre, i da imamo naređenje da ih sa raspoloživim snagama opkolimo i prisilimo na predaju; da kao vojnici od toga naređenja višeg štaba ne možemo odstupiti; da se mi sa tim neprijateljem borimo već četiri godine i da već nekoliko dana vodimo žestoke borbe jer ne prihvataju kapitulaciju, da ćemo se sa njima tući ako treba neograničeno vrijeme, bez obzira na obustavu rata; da je neprijatelj desetkovan, demoralisan, bez municije i hrane; da se čelo njihove kolone nalazi svega nekoliko kilometara na austrijskoj teritoriji; da se njegova glavnina nalazi još desetak kilometara na jugoslovenskoj teritoriji; da na taj sektor uskoro stižu naša nova pojačanja; da prema začelju neprijateljeve kolone pristiže još nekoliko divizija naših drugih armija i da je potreban samo još jedan naš udar pa da neprijatelj, koji je već na ko-

[6]> Za sada još pouzdano ne znam da li je to bio komandant 5. engleskog korpusa Čarls Kejti ili brigadni general Skor, komandant 37. irske brigade. Neki podaci upućuju na to da je to bio general Skot, iako su ranije postojali kontakti pojedinih članova Štab 4. operativne zone i 14. divizije i sa generalom Kejtijem.

ljenima, padne u naše ruke. Predlažemo da se naši saveznici, ako već ne mogu ili ne žele da nam pomognu, ne miješaju u tu isključivo našu stvar i da nas puste da sami rješavamo pitanje kapitulacije vojske tzv. NDH još u toku ovog dana. Sem toga, i vojnički ponos nam nedozvoljava da potpuno potučenog protivnika predamo nekom drugom, pa makar to bili naši saveznici.

Poslije tog izlaganja Englez se zamislio, i onda upitao kakve uslove postavljamo protivniku da bi kapitulirao bez ponovnog oružanog sukoba. Odgovorio sam da tražimo bezuslovnu kapitulaciju koja bi trebalo da otpočne u roku od jednog sata po prihvatanju našeg ultimatuma. Englez je odmah reagovao i rekao da nije moguće popisati ljudstvo i oružje bez tri-četiri dana! Odgovorio sam da je potrebno otpočeti sa predajom u roku od jednog sata po povratku, a da predaja, popisivanje vojnika i oružja može trajati koliko bude potrebno i dok se posao ne završi.

Po svoj prilici engleski komandant je već bio obavijestio svoj viši štab 0 situaciji na jugoslovensko-autrijskoj granici na osnovu prethodnih obavještenja dobijenih od protivničke delegacije. Možda je ustašama dao i neka nerealna obećanja, pa mu je bila potrebna nova procjena i nova odluka. O tome ne znamo ništa. Zamolio nas je da u pratnji jednog engleskog pukovnika sačekamo u drugoj sobi definitivni dogovor. Ponovo je razgovarao sa ustaškom delegacijom. Šta su tada razgovarali takođe ne znamo. Vjerovatno je ponovo obavještavao svoj viši štab o novoj situaciji, jer su naša pojačanja iz Dravograda već počela brzo promicati ispred dvorca u Pliberku i hitati prema rejonu Hrusta. Čim smo stupili u drugu sobu 1 pgoledali kroz prozor, vidjeli smo slavonske proletere načičkane na lafete topova Artiljerijske brigade naše divizije i kako žure prema položaju. Bilo je jasno da smo bitku za vrijeme dobili. Sada nam više nisu bili toliko važni razgovori u engleskom štabu i pregovori sa neprijateljem. Trebalo je što prije završiti susret u Pliberku i vratiti se natrag na komandno mjesto.

Ubrzo smo se našli ponovo kod engleskog generala, koji nas je bez ikakvog objašnjenja obavjestio da će sada ući protivnička delegacija i da ćemo otpočeti pregovore. Pokazao je stranu stola na kojoj ćemo sjediti, i on sa nama kao naš saveznik. Tada su ušla u prostoriju dva pregovarača, valjda zato što nas je bilo dvoje. Ušao je komandant Pavelićeve kolone Hercegovac, general Ivo Herenčić, poznati ustaški emigrant koji je došao 1941. iz Italije, poznat širom Hercegovine kao surovi ratni zločinac. Drugi je bio ustaški pukovnik, član Glavnog ustaškog stana, poznati predratni frankovac i profesor teologije i francuskog jezika Dalmatinac Danijel Crljen.

U predsoblju su ostali Vjekoslav Servaci, također poznati frankovac i emigrant, šef predratnog ustaškog riječko-terorističkog kanala, koji je slao paklene mašine i letke u zemlju. Bio je šef ustaškog logora »Janka Pusta« u Mađarskoj, gdje se za vrijeme njegovog šefovanja uvježbavala teroristička grupa koja je ubila kralja Aleksandra u Marselju 1934. godine. Bio je surovi komandant Ličkog ustaškog područja, čije su jedinice nanijele ogromne gubitke narodu Like. Posljednji general koji je u predsoblju čekao svoju sudbinu bio je Banjalučanin Metikoš Vladimir, potpukovnik bivše vojske. Njegove jedinice »proslavile« su se po zločinima u Lici, Bosanskoj krajini, Baniji, u pokoljima ranjenika u četvrtoj i petoj ofanzivi, kod Tarčina, Foče i duž Drine.

Tekst kapitulacije, koji sam u ime naše strane tada diktirao, svodi se, uglavnom, na slijedeće:

»Ostaci ustaško-domobranske vojske nalaze se u bezizlaznoj situaciji.
Ona je opkoljena sa svih strana jakim snagama Jugoslovenske armije. Mislimo da su obaviješteni o tome da su četiri armije oslobodilačkih snaga Jugoslavije, jačine od nekoliko stotina hiljada ljudi, sa svih strana stegle obruč oko njih. Sada ih možemo prisiliti na bezuslovnu predaju ili uništiti.
Na ovaj sektor stigle su i stalno pristižu naše svježe snage. U njihovom je interesu i u interesu spasavanja izbjeglog naroda koji su sa sobom poveli u emigraciju da pristanu na kapitulaciju bez otpora.«

Poslije kraćeg predaha izdiktirao sam ultimatum:

»U ime komande 51. divizije 3. armije i 14. divizije NOV Slovenije tražim vašu bezuslovnu kapitulaciju. Rok za predaju je sat po vašem povratku u jedinice, tj. najdalje do 16 sati. Znak za predaju je dizanje bijele zastave. Sama predaja trajat će dok ne preuzmemo cjelokupno ljudstvo i oružje. O detaljima ćemo se dogovoriti na licu mjesta. Ako se ne prihvate ovi uslovi, smatrat ćemo da nastavljate ratne operacije poslije službenog obustavljanja drugog svjetskog rata, pa vas više neće štititi međunarodno pravo o ratnim zarobljenicima. U tom slučaju tretirat ćemo vas kao odmetnike čiju će likvidaciju pomoći i naši saveznici... «

To da će nas pomoći naši saveznici osobito sam naglasio, želeći da ustaše steknu dojam da smo se sa Englezima već dogovorili o njihovoj sudbini, uvjeren da naš saveznički general to neće demantirati. Jer, ipak pred nama je zajednički fašistički neprijatelj. Pošto sam glasno i energično iznio uslove kapitulacije, ustaški general je progovorio tiho i pomirljivo:

»Gospodine komesare vaše je izlaganje s vašeg stanovišta ispravno, ali mi ne možemo primiti rok predaje. Prvo, mi u roku od jednog sata ne možemo objasniti cjelokupnoj vojsci vaše uslove predaje. Osim toga, kod nas ima mnogo ljudi koji su se protiv vas borili četiri godine i njih nije tako lako uvjeriti u potrebu da se vama predaju. Vi zbog toga možete smatrati da kao cjelina nismo prihvatili uslove kapitulacije.«

Prekinuo sam ga riječima da ćemo, ako prihvate kapitulaciju u cjelini, svaki izlovani otpor pojedinih grupa takvim i tretirati.

Ali, neočekivano je onaj drugi pregovarač, ustaški pukovnik Crljen, ustao, naglo prekinuo razgovor i počeo uzbuđeno da govori, obraćajući se engleskom komandantu, da mu istorija nikad neće oprostiti ako dopusti da 300.000 Hrvata padne u ruke neprijatelju koji će ih uništiti itd.

Ustali smo. Ustaški pukovnik je još galamio u istom stilu o istorijskoj odgovornosti, molio i preklinjao, kad mi se britanski general, prilično nervozan, obratio riječima:

»Gospodine komandante, moji tenkovi su vam na raspolaganju.«

Trgnuo sam se. Bio sam iznenađen neočekivanim, oštro izraženim i jasnim stavom kojim se saveznički general definitivno stavljao na našu stranu.

Poslije toga, oba ustaška oficira su šutjeći, oborenih glava, pošla prema izlazu. Već gotovo na vratima, glavni ustaški pregovarač se okrenuo i zamolimo me da uskladimo satove, jer je njihov išao prema njemačkom vremenu - sat naprijed. To je bio jedini ustupak. Činilo se da jedva čeka da se sve to već jednom svrši.

Nekoliko minuta po povratku na naše komandno mjesto u Hrust, stražar je doveo nova četiri Pavelićeva generala, predvođena general-pu-

kovnikom Slavkom Štancerom, starijim čovjekom bez jedne ruke. Tražili su objašnjenje u vezi sa odlaskom njihovih pregovarača u engleski štab, jer im se učinilo da su se tamo dugo zadržali. Vjerovatno su sumnjali da su ostali u engleskom štabu, a njih prepustili sudbini. Objašnjeno im je da je u engleskom štabu u pregovorima sa njihovim predstavnicima donijeta odluka o njihovoj bezuslovnoj kapitulaciji pred Jugoslovenskom armijom. Nisu imali kud, prihvatili su naše objašnjenje i zahtjev za predaju. Oko

16 sati, u njihovom logoru istaknute su bijele zastave u znak predaje. Ogromna masa ljudi odložila je oružje i krenula u zarobljeništvo.

Uskoro, na raskrsnici Hrust pojavili su se i predstavnici cmogogrske četničke grupacije, koja se uporedo sa ustašama povlačila prema granici.

0 njima, sve do pojave parlamentara, nismo znali ništa. Predalo se nekoliko hiljada četnika poznatog četničkog vojvode Pavla Đurišića, koga su nešto ranije, sa većom grupom četničkih prvaka, Lubirićeve ustaše odvele

1 ubile u konclogoru Stara Gradiška. Prilikom oslobođenja logora slavonski partizani su našli dokaze za velike ustaške zločine, iako su pokušali da otklone tragove.

Iz navedenog se može vidjeti da su besmislene tvrdnje da su Britanci zarobili Pavelićevu vojsku, što svakako spada u arsenal čistih izmišljotina i u domen neprijateljske propagande.

Kada se radi o držanju engleskih jedinica prema nama, treba navesti neke činjenice koje svjedoče o zaoštravanju odnosa i njihovom pokušaju da nas pritiskom i silom istjeraju iz Koruške.

Moskovskom deklaracijom, posebno odlukom Jaltske konferencije, velike sile Antihitlerovske koalicije odlučile su da obnove Austriju u granicama prije Anšlusa 1937, smatrajući da je Austrija prva žrtva Hitlerove agresije. Englezi su dobili okupacionu zonu u Koruškoj. Njihove jedinice su 8. maja ušle u Celovec, u Koruškoj, istovremeno kada i naš Motorizovani odred. Četrnaesta divizija, Kokrški i Koruški partizanski odred ušli su u Koruško 6. maja.

*U svojstvu opunomoćenog ministra vlade za Sredozemlje, u štabu feldmaršala Aleksandera, Harold Makmilan (kasnije predsjednik britanske vlade) ocijenio je da se ulaskom slovenačkih jedinica u Celovec stvorila incidentna situacija, pa je predložio svojoj vladi da dà uputstvo feldmaršalu Aleksanderu da sa 8. armijom što prije zatvori austrijsko-jugoslovensku granicu i iz Koruške izbaci vojnike Jugoslovenske armije. Makmilan je pravio određenu razliku između Koruške i Julijske krajine, ističući da sporazum velikih sila o italijansko-jugoslovenskoj granici ne postoji.

Poslije takvih stavova došlo je do zaoštravanja odnosa između naših jedinica i Britanaca. Došlo je do: zabrane daljeg ulaska naših pojedinih jedinica u Celovec i u ostale gradove, zaplijene magazina i zatvaranja radnji, kako narodna vlast koju je Osvobodilna fronta formirala ne bi mogla snabdijevati građane. Otimali su iz naših logora zarobljene Nijemce i zaplijenjeno naoružanje i tehniku. Skidali su naše zastave i na pojedinim mjestima ih gazili i palili. Pripremili su bili ekipe za gašenja mostova u Velikovcu, koje su naši drugovi iz 14. divizije pripremili za paljenje u slučaju prodora ustaša itd.

Pod Čerčilovim pritiskom, feldmaršal Aleksander je 16. maja 1945. izdao direktivu svojim višim štabovima da predstoji napad na jugoslovenske

 trupe na području Koruške i Julijske krajine u slučaju da ne pristanu da

se odatle hitno povuku. Naredio je bio formiranje zarobljeničkih logora za Jugoslovene.

Zahvaljujući stavu SAD, jer su se Truman i Ajzenhauer kategorički držali Ruzveltovog stava protiv intervencije američkih trupa na Balkanu, i realnoj procjeni Titovoj i rukovodstva Jugoslavije, našim povlačenjem iz Koruške izbjegli smo najgoru soluciju. Ali, ipak smo uspjeli da zadržimo naše pozicije i najveći dio oslobođene teritorije prema Italiji.

Feldmaršal Aleksander, u poruci koju je uputio 11. maja, obavijestio je Tita da je dobio zadatak da okupira Korušku i da tamo formira vojnu upravu, pa traži da se zabrani prelaz jugoslovenskim trupama preko austrijske granice.

Dan-dva ranije, Aleksander je u svome izvještaju obavijestio Čerčila:

»Ukoliko mi Kombinovani odbor načelnika Generalštaba izda naređenje da okupira cijelu Julijsku krajinu, primjenom sile ako je potrebno, sigurno ćemo se sukobiti sa Jugoslavenskom armijom, koja će uživati moralnu podršku bar Rusa. Prije nego što se na to odlučimo, mislim da bi bilo dobro da razmotrimo osjećanja naših vojnika o tom pitanju. Oni se duboko dive Titovoj partizanskoj armiji i gaje velike simpatije prema njihovoj borbi za slobodu. Moramo, stoga, biti vrlo pažljivi prije nego što zatražimo od njih da okrenu oružje sa zajendičkog neprijatelja i upere ga protiv saveznika. Naravno, ne bi se upuštao u procjenu reagovanja naših ljudi u domovini, koje vam je dobro poznato.«[7]

Čerčil je zbog toga oštro zamjerio Aleksanderu, zaprijetivši mu da će ga smijeniti s dužnosti.

Jugoslavija je zvanično zatražila dodjeljivanje okupacione zone u Austriji, a s tim zahtjevom SSSR se složio. Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije izrazila je žaljenje što je, osim od Sovjetskog Saveza, bez odgovora ostao njen zahtjev od 2. aprila 1945. da se Jugoslaviji dodijeli okupaciona zona u Austriji. Naglašeno je da je od svih evropskih zemalja Jugoslavija najviše patila pod njemačkom okupacijom, u kojoj su uzele učešća mnoge njemačke jedinice iz Austrije.

I naš novi prijedlog da jugoslovenske jedinice ostanu u Austriji i da u engleskoj okupacionoj zoni budu pod komandom feldmaršala Aleksandera, a u sovjetskoj zoni maršala Tolbuhina, britansko Ministarstvo spoljnih poslova smatralo je »potpuno neprihvatljivim«.

Jugoslovenska vlada je maja 1945. podnijela memorandum vladama SAD, SSSR-a i Velike Britanije da se Koruška, naseljena Slovencima, na osnovu prava na samoopredjeljenje, priključi Jugoslaviji. Taj naš zahtjev je odbijen, a pritisak za naše povlačenje pojačan.

Ostavljeni bez šire podrške, morali smo napustiti Korušku, na osnovu sporazuma načelnika Generalštabova Morgana i Jovanovića 2 1. maja.

Pod pritiskom događaja i na insistiranje Čerčila, Makimalana i drugih, feldmaršal Aleksander je uputio tih majskih dana poslanicu svojim trupama u kojoj je vrijeđao Jugoslaviju. Potom je ponovio uvredu u izjavi dopisniku »Rojtera« Hjubertu Herisonu. To je učinio uprkos ranijem odavanju najvećih priznanja NOV i PO Jugoslavije i njenim ogromnim žrtvama i doprinosu u zajedničkoj borbi protiv nacizma. Povodom takve izjave, maršal Tito je dopisniku »Tanjuga« dao odgovor:

[7]> Dr Dušan Biber, *Brilansko-jugoslovenske nesuglasice oko Koruške,* Beograd 1978, str. 355, Public »Record office« Prem: 3, 51/8.

»Ne mogu, a da ne izrazim svoje negodovanje i iznenađenje protiv nemoguće uporedbe da je prisustvo jugoslovenskih trupa u Istri i Slovenačkom primorju slično Hitlerovim, Musolinijevim i japanskim osvajačkim metodama. Ovakva se optužba može baciti u lice samo neprijatelju, a ne jednom izmučenoj i iskrvavljenoj saveznici, koju su do sada svi slobodoljubivi narodi priznali kao primjer herojstva i požrtvovanosti u ovom velikom oslobodilačkom ratu.

Jugoslovenska armija je gonila do rijeke Soče i dalje snagom svoga oružja okupatora i njenom prisustvu na toj teritoriji ne može se dati osvajački karakter. Takvu optužbu najodlučnije odbijam.

Još jedanput izjavljujem da je naša Jugoslovenska armija, da je Jugoslavija spremna sarađivati sa savezničkim snagama, sa savezničkim zemljama, ali ja u isto vrijeme izravljujem da Jugoslavija ne može dopustiti da bude ponižena i da se izigravaju njena prava«}"[1]

Tada su Englezi na teritoriji Koruške imali samo jednu diviziju 5. korpusa, koja je obezbjeđivala ratne zarobljenike i bila razvučena na drugim komunikacijama koje su bile veoma osjetljive. Komandant korpusa general Kejti smatrao je da ne može rizikovati sukob sa Jugoslavijom jer ne raspolaže sa dovoljno snaga da jugoslovenske snage istjera iz Koruške, niti da spriječi njihovo dalje prodiranje u Austriju.

Aleksander i njegov štab su procjenili da će im u slučaju upotrebe sile biti potrebno još najmanje 11 divizija. Pri tome su isticali da se može pokazati da je i taj broj nedovoljan.

To je bio jedan od značajnih razloga za pozitivan stav engleskog generala kao posrednika u pregovorima sa ustaškim predstavnicima u Pliberku - nije imao dovoljno snaga da interveniše. Zbog opšte situacije i zaoštrenih odnosa, učinio je da jedna jugoslovenska divizija bude manje u Koruškoj i po cijenu da odvede zarobljenu Pavelićevu vojsku u Jugoslaviju.

Prema našoj granici 15. maja 1945. nalazila se samo razvučena 37. irska brigada sa nešto tenkova. Englezi su bili samo na jednom mjestu u kontaktu sa Pavelićevom kolonom, i to zajedno sa jedinicama 14. slove - načke divizije kod Senčnog hriba, na zapadnim stranama Borovlja (jugozapadno od Libuća). Pojavili su se u Hrustu sa dva tenka 15. maja oko 17 sati, a poslije zadržavanja od oko 15 minuta povukli su se. Cjelokupnu preostalu Pavelićevu vojsku sproveli smo u Maribor u zarobljenički logor, koji smo formirali na fudbalskom igralištu.

Sa tako malim snagama tada nisu mogli silom intervenisati. Mi smo u Koruškoj, ispred neprijateljske kolone, imali na relativno malom prostoru snage jačine preko 30.000 boraca (14. i 16. divizija i glavnina 51. divizije, dijelovi 12. divizije, ojačani Motorizovani odred, dva partizanska odreda, dijelovi Prekomurske brigade i brigade KNOJ-a). Na granicu su već pristigle jedinice 5. divizije 1. armije, a za petama neprijatelja, u neposrednoj blizini granice, nalazilo se još nekoliko divizija 1. i 3. armije, što je naš ukupan broj boraca znatno povećalo.

Eto, to su rezultati naše blistave pobjede 15. maja 1945, čiji sjaj ne mogu potamniti nikakva propaganda i falsifikati.

8) Snimak dokumenata - AVII - u arhivi SIP-a.

Od Trsta do Celovca - zarobljavanje ustaške vlade

Pukovnik, Milan Rako[2]

FORMIRANJE MOTOMEHANIZOVANOG ODREDA 4. ARMIJE

Trećeg maja, prema naređenju Vrhovnog komandanta o upućivanju jačih snaga u Korušku, Štab 4. armije kod Trsta formirao je Motomehanizovani odred, koji je dobio zadatak da prodre u Korušku, oslobodi Beljak i Celovac i da presiječe odstupnicu neprijatelju, koji se je povlačio iz Jugoslavije u Austriju. Opći pravac nastupanja bio je: Bazovica, Ajdovščina, Idrija, Kranj, prevoj Ljubelj, Koruška, s tim što je u prvoj fazi trebalo izbiti u Idriju, a u drugoj nastaviti nastupanje prema Kranju i Koruškoj.

Motomehanizovani odred 4. armije bio je sastavljen od 11. dalmatinske brigade, 3. motorizovanog haubičkog diviziona Artiljerijske brigade 4. armije (divizion je u svom sastavu imao tri haubičke, jednu protivoklopnu i jednu protivavionsku bateriju), jedne baterije protivoklopnih topova 88 mm iz 6. protivoklopnog diviziona i tenkovska četa 3. bataljona 1. tenkovske brigade (oko 15 borbenih vozila - tenkovi i samohotke). Za prevoženje pješadije pridata je auto-četa 20. divizije. Ukupno brojno stanje odreda iznosilo je oko 3.500 vojnika.[3]

Na pravcu nastupanja odreda slovenačke partizanske jedinice dobile su adekvatna naređenja od 9. slovenačkog korpusa i Glavnog štaba Slovenije za nastupanje u pravcu Koruške.[4]

U toku dana 3. maja sve jedinice 11. brigade povučene su iz Trsta i razmještene na široj prostoriji sela Bazovice. U Štab brigade stigli su: major Simo Dubajić iz Operativnog odjeljenja armije, major Geco Bogdanović iz Tenkovske brigade, a naknadno je stigao pukovnik Boško Šiljegović, komesar 4. armije, koji je preuzeo komandu nad odredbom.[5]

Pripremajući marš, Štab 1 1. brigade je odlučio da pokret otpočne odmah nakon pristizanja kamiona iz 20. divizije, pravcem: Bazovica - Se-

Prilog diskusiji o »Završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945«.

[2]* Kapetan, politički komesar 4. bataljona 11. dalmatinske brigade 26. divizije.

[3]/ *I* Arhiv VII, arhiv NOP-a, br. reg. 5/2 i 11/11, K. 315 i 316-A, Knjiga depeša 26. divizije, k. 1103/1, k. 311 A, f. 6, dok. 54.

[4]> Uroš Kostić. »Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta«, 1945, str. 442^143. »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskom«, str. 958.

[5]> Boško Šiljegović iznoseći svoja sjećanja autoru, naveo je da je 5. maja bio u Ajdovščini kao delegat 4. armije na Zasjedanje Slovenskog narodnoosvobodilnog sveta, kada je formirana prva vlada Slovenije, na čelu sa Borisom Kidričem. Tom prilikom mu je Edvard Kardelj rekao da bi bilo najbolje da on sa odredom krene u Korušku, pri čemu je bitno da se naše r/i jedinice što brže nađu u Celovcu. JOJ

Motomehanizovani odred 4. armije na putu za Koruško, maj 1945.

žana - Štanjel - Ajdovščina - Col - Idrija. Pošto auto-četa 20. divizije nije imala dovoljno kamiona, prebacivanje je trebalo izvršiti u nekoliko ešelona. Kako je 2. bataljon kamionima prebačen iz Trsta, određeno je da krene u prethodnici prema Idriji. Pokret je otpočeo u 23.00 sata i sutradan u 12.00 sati taj bataljon je, skupa sa izviđačkim dijelovima brigade, stigao u Idriju. Sa prethodnicom se je kretao i komandant brigade major Ivan Guvo.[6)]

Prevoženje ostalih dijelova odreda u Idriju odvijalo se je u toku 4. i 5. maja.

Neposredno prije dolaska dijelova odreda u Idriju, neprijatelj se povukao sjevernije, uglavnom na područje koje se poklapalo sa bivšom jugoslovensko-talijanskom granicom (linija: Hotedržica - Rote - Žiri). Na prostoru Hotedržica - Rote nalazilo se oko 300 pripadnika slovenačkog domobranstva, dok je u Žiriju bilo oko 400 vojnika, pripadnika raznih kvislinških i njemačkih jedinica pripremljenih za povlačenje prema zapadu. Dalje, prema Škofijoj Loci u Gorenjskoj Vasi nalazilo se je oko 150 domobrana i oko 50 Nijemaca.[7*]

Nakon izbijanja u Idriju, brigada je uputila borbeno osiguranje prema neprijateljevim položajima i uspostavila sa njima vatreni kontakt.

U toj situaciji trebalo se odlučiti o daljem kretanju Odreda. Za dalji prodor ka Tržiču trebalo je savladati visoko planinsko zemljište, koje je zaposjeo neprijatelj. Na tom zemljištu postojala su samo dva pravca - dvije ceste po kojima se je mogla kretati motorizacija. Prvi pravac išao je linijom: Idrija - Žiri - Škofija Loka - Kranj - Tržiž; a drugi linijom Indrija

564

Arhiv VII, arhiv NOB-a, k. 1101, br. reg. 28-112/11.

[7*] Knjiga depeša 26. divizije.

- Podbrdo - Željezniki - Radovljica - Tržič. Cesta je od ranije na dosta mjesta bila porušena.

Štabu odreda je bilo poznato da je dolina rijeke Soče oslobođena i da savezničke jedinice ne nailaze na otpor u prodoru iz Italije ka Austriji, zbog čega je od komandanta 4. armije, geneala Drapšina, zatraženo da izmijeni pravac kretanja i odobri kretanje dolinom Soče. Nakon dobijanja suglasnosti, donesena je odluka da se snage odreda prebace u Tolmin. Pošto nije bilo dovoljno vozila, odlučeno je da se dva bataljona upute pješke, pravcem: Idrija - Konomlja - D. Trbuša - Sv. Lucija - Tolmin, a druga dva bataljona, sa ostalim dijelovima i jedinicama ojačanja, na vozilima obilaznim pravcem: Idrija - Col - Ajdovščina - Gorica - Tolmin (put kojim su upućeni bataljoni - Idrija - Sv. Lucija - Tolmin bio je porušen i neprohodan za vozila prije temeljite opravke).

Popodne 5. maja motorizovani dijelovi (2. i 4. bataljon i ojačanja) krenuli su iz Idrije u Goricu, gdje su stigli oko pola noći i prenoćili u kasarnskim i javnim zgradama. Ova kolona narednog dana ujutro produžila je cestom koja ide dolinom Soče i u jutro 6. maja, oko 9.00 sati, stigla u Tolmin, gdje se razmjestila.[81] Prvi i 3. bataljon krenuli su izjutra 6. maja i stigli u Tolmin u popodnevnim satima istog dana.

Prethodnica odreda ušla je u Tolmin, koji je već bio oslobođen, no u mjestu se nalazila jača grupa od oko 500 nerazoružanih njemačkih vojnika. Oni nisu pružili otpor prethodnici, koja ih je razoružala.[9]'

Pored zarobljenih njemačkih vojnika u Tolminu, slovenačke jedinice su dovele veću grupu zarobljenika, među kojima je bio veliki broj u domobranskim uniformama (vojnici iz NDH), te u legionarskim uniformama njemačke vojske sa područja Hrvatske i Bosne. Ti zarobljenici su uglavnom pripadali ranije razbijenoj 11. ustaško-domobranskoj i 392. legionarskoj diviziji. Budući da je brigada imala veliki broj boraca izbačenih iz stroja u proteklim borbama, komandant brigade zatražio je odobrenje od pukovnika Šiljegovića da se brigada djelimično popuni zarobljenicima sa našeg područja, ako to dobrovoljno pristanu. Pukovnik Šiljegović se složio i popuna je izvršena.

Noću 6/7. maja jedinice brigade, koje su se nalazile u Tolminu, obaviještene su da je njemačka vojska kapitulirala. U stvari, pogrešno je protumačena bezuslovna kapitulacija njemačkih jedinica na području zapadne Austrije i Bavarske.

U KRANJSKOJ GORI

U Tolminu je Štab odreda donio odluku da 7. maja ujutro nastavi kretanje dolinom Soče, pravcem: Tolmin - Kobarid - Bovec. Nakon dolaska u Bovec, trebalo je odlučiti kojim pravcem dalje, jer odatle prema Koruškoj vode dva putna pravca. Prvi, nastavlja uzvodno dolinom Soče, preko planinskog prevoja Vršič (1.611 m n/v), ka Kranjskoj gori, i odatle preko Korenskog sedla u Korušku, i drugi, dolinom rijeke Koritnice, preko prevoja Predel (n.v. oko 1.000 m), ka Trbižu, i dalje prema austrijskoj granici u Koruškoj.

[iS]* Operativni dnevnici 11. dalmatinske brigade i njenog 2. i 3. bataljona.

[11] Usmeno kazivanje Sime Dubajića i Ivana Jukića (zamjenik komandanta I. bataljona) autoru 1983. godine.

Na prvom pravcu očekivalo se da će dijelovi planinskog puta biti porušeni i teže prohodni zbog sniježnih nanosa. Drugi pravac preko Predila pružao je bolje uvjete za kretanje odreda, a bio je i kraći za izbijanje u Korušku.

Odred je 7. maja u 8.30 sati krenuo iz Tolmina prema Kobaridu. Oko 9.00 sati na cesti neposredno ispred Kobarica čelo odredske kolone je zaustavila britanska tenkovska jedinica. Ta jedinica je bila, u stvari, jedne od prethodnica 5. britanskog korpusa, koji je već tada imao zadatak da prodire prema Austriji. Kasnije će se ispostaviti da ta ista prethodnica prodire ka Austriji paralelno sa našim odredom. Bila je to jedinica 38. irske pješadijske brigade, sa kojom će odred ponovo uspostaviti kontakt u Koruškoj. Dakle, u Trstu smo se sreli sa Novozelanđanima, a ovdje sa Ircima.

Komandant brigade, major Ivan Guvo, i armijski operativac Simo Dubajić otišli su na pregovore u komandu britanske jedinice. Britanac je tražio objašnjenje namjera naše jedinice. Rečeno mu je da naša kolona kreće ka našim sjeverozapadnim granicama, u pozadinu neprijateljeve armije koja još pruža oružani otpor jedinicama naše armije u zapadnim dijelovima Jugoslaije. Britancu je predočeno ratno savezništvo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja i potreba dalje saradnje, budući da Nijemci još nisu položili oružje na svim frontovima. Ubrzo je postignuta suglasnost i naša kolona je krenula u pravcu Bovca. Tom prilikom u Štab odreda, kao oficir za vezu britanske vojske, došao je pripadnik specijalne jedinice, poručnik R.C. Lochead (Lohet), student elektrotehnike, Škotlanđanin iz Glazgova. On će ostati u Štabu odreda sve do povlačenja odreda iz Koruške.

Nakon dolaska u Bovec trebalo se sa Britancima dogovoriti o daljem kretanju kolone. Naši su smatrali da je za odred najpovoljniji pravac preko planinskog prevoja Predil, i dalje preko Trbiža, u Korušku. Britanci se nisu složili s tim, već su tražili da naš odred krene paralelno s njima, preko Vršiča, a da njihove jedinice prodiru preko Predila. Što se tiče naših motorizovanih dijelova - tenkova, aritiljerije i pozadinskih motorizovanih dijelova, postignuta je suglasnost da, s obzirom na neprohodnost pravca preko Vršiča, krenu preko Predila i da nastave kretanje preko Trbiža, ka Rateču.

Takvo rješenje odgovaralo je i odredu, jer motorizovanim dijelovima (artiljerija i tenkovi) omogućeno je da brže stignu na granicu Koruške, a pružala se i mogućnost da snabdjevačka vozila na tom pravcu blagovremeno osiguraju dotur materijalnih rezervi (municija i gorivo) za tenkove i artiljeriju.

Tenkovi sa teškim vozilima upućeni su iz Boveca prema Predilu, a glavnina odreda dolinom Soče, prema selu Log. Pred mrak 7. maja glavnina kolone stigla je u Log. Smjestila se i prenoćila u napuštenim kasarnama talijanske vojske, koje su bile izgrađene u periodu između dva rata. Inžinjerijska četa brigade je produžila prema izvornom dijelu rijeke Soče, da tamo osposobi porušene mostove, a inžinjerijska jedinica 9. korpusa, stanovništvo i zarobljenici upućeni su da očiste i osposobe za saobraćaj cestu preko Vršiča.

Kolona koja je krenula preko Predila (tenkovi) stigla je otprilike na pet kilometara ispred Trbiža i tu su je zadržale savezničke jedinice. Pukovnik Šiljegović je izvijestio komandu 4. armije o toj situaciji, zatražio da

 se savezničkoj komandi uputi protest i zahtjev da se koloni omogući po-

kret preko Trbiža ka Korenu, jer je prethodno sa Britancima postignut sporazum o kretanju naših tenkova tim pravcem.

Uveče 7. maja Štab odreda izdao je naređenje 1. bataljonu da nakon kratkog odmora krene na marš pravcem: Vršič - Kranjska Gora. Bataljonska prethodnica je u 23.00 sata izbila na Vršič, koji je bio pokriven snježnim nanosom debljine oko 4 metra (nanos te debljine bio je na samom vrhu - na prevoju Vršiča). Sa prevoja uslijedilo je spuštanje prema Kranjskoj Gori. Bataljonska prethodnica u rejonima: Koča na Gazdu, Ruska Cerkev i na prilazima Kranjskoj Gori naišla je na zaostalo osoblje i nekoliko rekonvalenscenata - njemačkih vojnika koji su se oporavljali u posebno uređenim zgradama - liječilištima za njemačke vojnike. Otpor nije pružen, tako da je prethodnica neometano vrlo brzo stigla u Kranjsku Goru.

Ostale jedinice odreda krenule su u ranim jutarnjim satima 8. maja prema Vršiču i Kranjskoj gori. Inžinjerci su pronašli i osposobili odgovarajuće skije za prevoz PA topova od 20 mm (flakove) i stavili ih na raspolaganje pratećoj četi brigade, radi prebacivanja topova preko snijega na Vršiču.

Neposredno pred ulazak u Kranjsku goru, 3. četa se oko 7.00 sati na istočnoj ivici sela sukobila sa njemačkom motorizovanom kolonom, jačine oko 600 vojnika, koja se je kretala cestom Jesenice - Kranjska gora. Ubrzo iza 3. čete razvila se i 1. četa. Na čelu kolone kretalo se vozilo sa četverocjevnim flakom. Na njega je otvorena vatra i direktnim pogotkom izbačen je iz borbe. Kolona je pružala otpor oko dva sata. Videći, da nije moguće dalje kretanje prema Potkorenu, neprijatelj je ubrzo zatražio pregovore koje je Štab bataljona prihvatio. Na pregovore su pošli pomoćnik komesara bataljona Ostojić i zamjenik komandanta Jukić. Tumač im je bio ljekar iz Kranjske gore. Naši su zatražili bezuvjetnu kapitulaciju. Njemački komandant je najprije tražio da se koloni dozvoli dalji prodor u Austriju, a zatim je ponudio i predaju cjelokupnog naoružanja i opreme, s tim da razoružana kolona nastavi pokret ka Austriji. Pošto se je našim žurilo u Korušku, prihvaćena je zadnja ponuda njemačkog komandanta. Odmah nakon tog dogovora, njemački komandant je naredio predaju naoružanja i opreme, a zatim postrojio vojnike i pedantno predao postrojenu vojsku, uz odgovarajući raport pobjednicima.

Sa tom kolonom prethodno je vodio borbu Jeseničko-bohinjski partizanski odred, koji je ranije dobio naređenje od Štaba 9. korpusa da što prije upadne u Korušku. Ovaj odred je oslobodio Mojstranu 7. maja i na tom prostoru je otpočeo borbu koju je vodio sve do momenta kada je naš 1. bataljon zaustavio njeno čelo ispred Kranjske Gore. Budući da nisu znali jedni za druge, ipak je brzo došlo do efikasnog sadejstva između našeg 1. bataljona i Jaseničko-bohinjskog partizanskog odreda, a rezultat tog sadejstva jeste brza kapitulacija neprijateljeve kolone.

Brigadi se predalo ukupno oko 550 neprijateljevih vojnika, sa cjelokupnim naoružanjem i opremom, uključujući i oko 100 kamiona. Nemalu vrijednost predstavljalo je 16 PA topova od 40 mm.

Kada su kamioni dovezeni, odmah su poduzete mjere da se nađu vozači. Potražili smo dobrovoljce među zarobljenicima. Javilo ih se mnogo, a najviše Talijana, koji su dotada bili pripadnici njemačke vojske.

NOVA SITUACIJA

Radi boljeg sagledavanja složenosti situacije u kojoj se zadnjih dana rata našao Motomehanizovani odred 4. armije, treba ukratko objasniti situaciju na području bivše ljubljanske pokrajine i u Koruškoj.

Pod neposrednim pritiskom snaga 7. slovenačkog korpusa i 29. hercegovačke divizije kroz Gorenjsku, u pravcu Koruške odstupalo je oko 17.000[IJ] neprijateljevih vojnika, koji su pripadali: grupi SDK (Ljotićevi četnici), njemačkim policijskim pukovima i drugim manjim jedinicama - jedinicama »slovenačkog domobranstva«, dijelovima Ruske oslobodilačke armije (RAO), dijelovima hrvatskog domobranstva, manjim grupama ustaša i četnika. Trebalo je očekivati da će se te snage za kratko vrijeme pojaviti pred našim Odredom i pokušati da se probiju ka zapadu.

Komandant Grupe armija »E«, general Löhr, tada još nije bio poslao jedinicama naređenje o kapitulaciji. Kako je pod njegovom komandom bila 18. korpusna oblast u Salzburgu, pod čiju nadležnost spada i Koruška, moglo se očekivati da će se njemačke jedinice u Koruškoj suprotstaviti prodoru našeg odreda. Neposredno prije prodora našeg odreda u Kranjsku goru, Kokrški partizanski odred, koji je djelovao u gornjoj Savskoj dolini, poslije oslobođenja Begunja, krenuo je preko Karavanki u Korušku i s druge strane Karavanki spojio se sa Koruškim partizanskim odredom. Zajedno su oslobodili Bistricu v Rožu i Borovlje, 7. i 8. maja, odakle su skupa, sa savezničkom prethodnicom, dijelom snaga produžili u Celovec.

Osmog maja jedinice 14. slovenačke divizije prešle su staru jugoslovensko-austrijsku granicu i upale u istočni dio Koruške.

Jedinice 5. britanskog korpusa istog dana ušle su u Korušku, na pravcu Trbiž - Beljak.

MOTOMEHANIZOVANI ODRED U KRANJSKOJ GORI I PRIPREME ZA PRODOR U KORUŠKU

Kada je izbio u rejon Kranjske gore, odred se našao neposredno pred Koruškom. Najkraći pravac za upad u Korušku vodio je preko Korenskog prevoja. Istovremeno, mogla su se uzeti u obzir još dva pravca koji preko Karavanki izbijaju u Korušku. Prvim se pravcem preko Karavanki izbija u Korušku. Drugim se pravcem preko Jesenica i Tržiča, preko prevoja Ljubelj, upada direktno u Korušku. Taj pravac je najduži i to mu je nedostatak u odnosu na ostale. Slijedeći pravac, koji iz Kranjske gore, preko Trbiža, izvodi u Korušku, malo je duži ali je put kvalitetniji za motorna vozila, iako su se na njemu mogle očekivati savezničke jedinice, a time i ometanje kretanja odreda na tom pravcu. Zbog toga je i taj pravac trebalo odbaciti i krenuti najkraćim putem, mada je i taj pravac trebalo ispitati i pripremiti, pošto se na Korenskom sedlu nalazila utvrđena njemačka jedinica. Tenkovi i artiljerija još nisu bili pristigli u Kranjsku goru, pa je trebalo sačekati i njihov dolazak.

Štab brigade je odmah nakon oslobođenja Kranjske gore i zarobljavanja neprijateljeve kolone poduzeo mjere borbenog osiguranja na pravcima

[10]> »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945. godine«, str. 971-976, »Veliki finale na Koroškem«, France Strle. Ljubljana 1971. str. 203, dr U. Kostić, n.d, str. 447 450, 452. i 454.

koji izvode ka Kranjskoj gori. U 15.00 sati 2. bataljon je upućen u selo Gozd, na pravcu prema Jesenicama, sa zadatkom da tu posjedne položaje i da spriječi eventualni proboj neprijatelja iz pravca Jesenica. Treći bataljon je upućen u Potkoren, sa zadatkom da izvidi situaciju na Korenskom prevoju i na putu Potkoren - Bela Peč, te da sa tih pravaca istovremeno osigurava glavninu brigade u Kranjskoj gori.

Nakon izbijanja u Potkoren Štab 3. bataljona je uputio izviđačke patrole prema Korenskom prevoju i prema Beloj Peči. Korensko sedlo je planinski prevoj - prelaz preko Karavanki na putu Potkoren - Koruška. Na samom sedlu proteže se granična linija između Austrije i Jugoslavije. Nadmorska visina iznosi 1.073 metara. Uspon i pad puta je 11%. Na samom sedlu - graničnom prelazu, Nijemci su izgradili i posjeli kompletne položaje za obranu. Uređenje rejona za obranu bilo je već završeno. Vjerovatno, zato što se smatralo da je taj planinski prevoj značajan za sigurnost prometa tom cestom i zbog eventualne obrane od upada savezničkih jedinica i Jugoslovenske armije u Korušku tim pravcem.

Štab 3. bataljona je nakon dolaska u Potkoren saznao da je Korenski prevoj posjeo neprijatelj. Stoga je odlučeno da mu se uputi zahtjev za vođenje pregovora. Zahtjev je napisan i upućen po jednoj ženi iz Potkorena. Nijemci su pristali na pregovore. Naši pregovarači bili su major Simo Dubajić i Nikola Marić, pomoćnik komesara 3. bataljona. Zahtjev naših pregovarača svodio se uglavnom na to da Nijemci do 18.00 sati istog dana napuste položaje i oslobode put Potkoren - dolina Drave. Nijemci su vrlo brzo prihvatili ponuđene uvjete i spremili se da napuste položaje. Interesantno je navesti činjenicu da su Nijemci prilikom pregovora naveli podatak da su prethodnog dana kod njih došli britanski oficiri. Savjetovali su im da pruže otpor jedinicama Jugoslovenske armije ukoliko tuda naiđu, a ako budu prisiljeni na povlačenje, da ruše mostove na putu, kako bi usporili prodor naših jedinica u Korušku.

Obavještajni oficir 3. bataljona s grupom vojnika krenuo je u Belu Peč. Stanovništvo ih je dočekalo kao oslobodioce, jer je to selo tek poslije 1. svjetskog rata pripalo Italiji. Ista slika pojavljivala se i u drugim krajevima Slovenačkog primorja kroz koje je brigada prošla proteklih dana. U Beloj Peči nalazilo se veće skladište vojne opreme.

U međuvremenu, u Belu Peč izbila je i motorizirana britanska prethodnica iz Trbiža, sa namjerom da krene prema Potkorenu. Naši su ih zaustavili i o tome obavijestili Štab brigade. Ubrzo je došao major Dubajić sa Britancem Lohetom. Spor je brzo riješen i britanska jedinica je odustala od daljeg kretanja prema Potkorenu. Interesantno je da su se u toj savezničkoj jedinici nalazili isti tenkovi koji su dan ranije zaustavili našu kolonu u Kobaridu.[11]'

Tokom 8. maja Štab odreda je očekivao da će preko Vršiča, nakon što se raščisti cesta, stići ubrzo artiljerija i tenkovi, koji su upućeni preko Trbiža, gdje su ih zadržali Britanci. Cijeneći situaciju, on je u toku noći 8/9. maja odlučio da idućeg dana u Korušku uputi dva bataljona na vozilima zaplijenjenim u Kranjskoj gori tog dana, pravcem: Kranjska gora - prevoj Koren - Beljak - Celovec. Druga dva bataljona, skupa sa Jeseničko-bohinjskim partizanskim odredom, zadržava u Kranjskoj gori, očekujući dolazak tenkova i artiljerije, da bi nakon toga krenula za ranije upućenim bataljonima u Korušku. Tako se odred razdvojio na dvije odvojene borbene grupe - Korušku i Kranjsku.

Kazivanje Sime Dubajiea autoru 1983. godine.

DELOVANJE KORUŠKE GRUPE

Korušku grupu su činili 3. i 4. bataljon 11. dalmatinske brigade. Na marš je krenula rano ujutro 9. maja. Na čelu kolone kretao se 4. bataljon (komandant Mišo Martinac i komesar Milan Rako), a onda 3. bataljon (komandant Jako Raos i komesar Ljubo Barbarić). Grupom je komandovao major Simo Dubajić.

Na Korenskom sedlu njemačka se posada držala prethodno postignutog sporazuma i postrojena je sačekala našu kolonu, a granična rampa je bila otvorena. Granica je pređena i grupa je umarširala u Korušku.

Izbijanjem čela Grupe na cestu Trbiž - Celovec, u rejonu Radnja Vas - Bmca, ponovo su, kao i kod Kobarica, našu kolonu zaustavili tenkovi britanskog 5. korpusa i ponovo je sa oficirom te jedinice trebalo pregovarati. Na kraju, komandant naše kolone dogovorio se sa Britancom da naša kolona krene prema Celovcu, dolinom rijeke Drave, preko Borovlja. Otpao je raniji plan po kojem je kolona trebalo da se kreće prema Celovcu preko Baljaka.

Nakon što smo se sporazumeli sa savezničkom jedinicom, naša kolona je krenula pravcem Malošče - Bistrica v Rožu. Na raskrsnici na kojoj smo se susreli sa Britancima, ostavljen je 1. vod 2. čete 3. bataljona, sa zadatkom da osigurava raskrsnicu do dolaska naših jedinica, koje smo očekivali da dođu iz Kranjske gore i produže za Koruškom grupom. Krećući prema Bistrici v Rožu, u rejonu između sela Borovce i sela Malnice, prethodnica 4. bataljona zaustavila se pored koncentracionog logora, koji je bio smješten neposredno uz desnu stranu ceste. U logoru su se nalazili uglavnom Francuzi i Rusi. Osoblje logora je još uvijek držalo vlast nad zatočenicima. Naoružani stražari čuvali su logor. Prethodnici je naređeno da iz pokreta uđe u logor. Njemački stražari nisu pružili otpor i brzo su razoružani, a zatočenici su pozvani da sami preuzmu vlast u logoru, nad njihovim dotadašnjim stražarima i ostalim osobljem.

Odmah nakon toga, iz pravca Borovlja na prethodnicu kolone naišao je autobus pun njemačkih oficira. Kretali su se prema Beljaku. Autobus je zaustavljen. Najstariji oficir, njemački pukovnik, obratio nam se na našem jeziku (istina, izgovarao je loše). Rekao je da se predaje sa grupom oficira, navodeći da je on, kao građevinski inžinjer, radio u organizaciji »Tot«. Na području Mostara bavio se eksploatacijom boksita u hercegovačkim rudnicima. Za nas to nije predstavljalo nikakvu olakšavajuću okolnost. Smatrali smo da je on, kao i ostali oficiri njemačke oružane sile, pripadnik vojske, koja upravo polaže račune za vlastito djelovanje u našoj zemlji u toku rata.

Kolona je krenula dalje. Na prostoru Bistrice v Rožu susrela je i zaustavila kamion pun četnika. Vozač kamiona zaustavio je vozilo. Četnici su počeli da bježe, ali ih je jedan kratki mitraljeski rafal iz našeg čelnog vozila prikovao za mjesto, nakon čega su digli ruke uvis. Vozač vozila nije bio četnik, bio je u uniformi domobrana »NDH«. Ispričao je kako je prije izvjesnog vremena krenuo iz Zagreba i kako su njegovu domobransku jedinicu zaustavili četnici, iskrcali domobrane, nakon čega su se ukrcali oni i krenuli prema zapadu. Ti četnici najvjerovatnije su pripadali jedinici SDK, koja je uspjela da se prebaci u Korušku preko Tržiča i pošto je zaustavljena na Dravskom mostu, koji je držao Koroški PO, nije krenula dalje prema Celovcu, već je skrenula ulijevo, prema Beljaku. Vjerovatno da

Razoružanje kvislinSke (Vlasovci) vojske na teritoriji Koruške

je prethodno ista situacija bila i sa autobusom, koji je naletio na našu prethodnicu. Domobrana smo ostavili da i dalje vozi kamion, koji smo, zajedno sa zarobljenim četnicima, uključili u našu kolonu.

ULAZAK U CELO VEC 1 POSJED AN JE POLOŽAJA U REJONU TVRDNJE VASI

Sa mosta na Dravi Koruška grupa je krenula prema Celovcu. U popodnevnim satima 9. maja našu prethodnicu i po treći pu zaustavili su britanski tenkovi, neposredno pred ulazak u Celovec, na rijeci Glinici. Major Dubajić ponovo kreće na pregovore u britansku komandu i ponovo se sreo sa istim oficirom, sa kojim je razgovarao prije dva dana u Kobaridu. Britanac je Dubajića primio sa oduševljenjem zbog uspješnog prodora našeg odreda preko Vršiča, na njegovom desnom krilu. U razgovoru Dubajić je navodio nužnost daljeg kretanja Odreda prema istoku, odakle je povremeno dopirao eho artiljerijeve vatre (artiljerijska vatra) stvarno se čula sa istoka, gdje je 14. SS divizija »Galizien« sprečavala prodor 14. slovenačke divizije ka rijeci Dravi). Ubrzo je postignut dogovor i Koruška grupa je krenula kroz Celčvec, ka rijeci Krki.

Pred veče 9. maja Koruška grupa je izbila na rijeku Krku, desetak kilometara istočno od Celovca, i razmjestila se lijevo i desno od ceste Celovec - Velikovec. Četvrti bataljon je posjeo položaje na desnom krilu, u rejonu Ceteraja, Delnja Vas, Dobje, a 3. bataljon na lijevom krilu, u rejonu Perkovnik, Tvrdnja Vas, Hotna Vas.

Obavještajni oficir brigade, poručnik Ljubo Periša, sa izviđačkom grupom krenuo je u pravcu Velikovca i nakon povratka izvijestio da neprijateljeve jake kolone iz tog pravca kreću prema Celovcu.

U jutarnjim satima 10. maja počele su pristizati neprijateljeve kolone iz pravca Velikovca. Naši prednji dijelovi na mostu u Trvdnjoj Vasi zaustavili su kretanje kolona, uz ultimativan zahtjev odlaganja naoružanja i opreme. Pošto smo smatrali da kvislinške jedinice sa teritorije Jugoslavije treba zadržati, kao i pripadnike njemačkih jedinica za koje se znalo da spadaju u grupu ratnih zločinaca. Međutim, neprijatelj je odlagao predaju, navodeći da su se oni već predali savezničkoj jedinici i da dalje kreću uz odobrenje Britanaca. Sa njemačkim komandantima se lakše pregovaralo, što se ne bi moglo reći i za oficire Vlasovljeve armije. Oni su odbijali predaju naoružanja i opreme pod bilo kakvim uslovima.

Dok su naše jedinice zadržavale i dalje nerazoružanu veliku kolonu ispred rijeke Krke, britanske jedinice su slobodno komunicirale cestom Celovec - Velikovec. Polovinom dana, na naše iznenađenje, jedna manja britanska oklopna jedinica, bez našeg znanja i suglasnosti, postavila se na čelo neprijateljeve kolone i uz zvuke sirene povela je prema Celovcu, preko mosta. Naša komanda je brzo reagirala. Jedinici na mostu je naređeno da presiječe i zaustavi dalji pokret neprijateljeve kolone. To je odmah učinjeno i neprijateljska kolona, izuzev manjeg broja vozila, koja su krenula za Britancima, ostala su i dalje na mjestu.

Odmah nakon toga, da bi raščistio nesporazume sa Britancima, major Dubajić je s grupom oficira i tumačem krenuo na komandno mjesto 38. irske brigade, koje se tada nalazilo u rejonu Kalvarije.

Poslije suglasnosti britanskog komandanta da se i njihova tenkovska jedinica angažuje kod mosta na Krki, Dubajić je meni dao zadatak da sa pratnjom odem u britansku tenkovsku jedinicu, koja je bila razmještena na pošumljenom prostoru neposredno uz jezero, u blizini Tvrdnje Vasi, i da se sa njima dogovorim o suradnji prema postignutom sporazumu.

Krećući cestom prema britanskoj jedinici u rejonu Krive Vrbe (Krupendorf), neposredno uz cestu naišli smo na protivoklopni top, postavljen i pripremljen za dejstvo. Uz top je bila ustaško-domobranska posada, a iza topa i oko njega, razmjestili su se vojnici u punoj borbenoj spremnosti. Zaustavili su nas. Kao da ne marimo za njihove naredbe, mi tražimo da kažu ko su, kojoj jedinici pripadaju, te da smo stigli da ih preuzmemo u zarobljeništvo. Zbunjeni su, a njihov oficir kaže da oni ne mogu donijeti odluku, jer treba da traže odobrenje od pretpostavljenog zapovjedništva, koje se nalazi u blizini. Tražimo da pozovu pretpostavljenog. Došao je jedan domobranski general. Kaže nam da je ovlašten da pregovara ispred vlade tzv. NDH, ali da oni nemaju što sa nama razgovarati, jer su se već predali Britancima. Na naše upozorenje da smo mi već dogovorili sa saveznicima o preuzimanju ustaško-domobranskih zarobljenika i da ćemo, ako se suprotstave, biti prisiljeni da ih napadnemo, general je zatražio da zajedno krenemo u britansku komandu, radi razjašnjavanja situacije. Pristao sam, jer je u tom momentu naša jedinica bila daleko odatle i zauzeta razoružavanjem drugih jedinica. Otišli smo do komandnog mjesta 38. irske brigade. Brigadir Skott je obaviješten o dolasku domobranskog generala, ali na insistiranje Dubajića, koji se još tu nalazio, nije ga primio, budući da, prema postignutom sporazumu, domobrani spadaju u našu kompetenciju. Britanac se sa Dubajićem složio. Preko jednog svog oficira, brigadir Scott obavještava domobranskog generala da je on (domobranski general) zarobljenik Jugoslovenske armije. Preuzeli smo ga, razoružali i uputili u komandu odreda u Tvrdnjoj Vasi.

PRONAĐEN GENERAL-PUKOVNIK LER

Predveče istog dana ista ova grupa (bez majora Dubajića i tumača) krećući se iz Celovca prema Tvrdnjoj Vasi, susrela se sa jednom motoriziranom ustaškom kolonom Pavelićevog Tjelesnog zdruga. Zaustavili smo ih. Kolona je stala. Pozivamo nadležnog na pregovore. Dolazi jedan ustaški pukovnik. Tražimo da se predaju i da odmah odlože oružje, jer u protivnom, kažemo im da će naše jedinice, u čiju su zasjedu ušli, otvoriti vatru. U međuvremenu iz kolone je izišao ustaški poručnik Ante Šuto, predratni Pavelićev emigrant iz ustaške emigracije u Italiji. On je od Imotskog. Upoznao sam ga pred rat u neposrednim političkim obračunima - ja skojevac, a on frankovac. Da bi me odobrovoljio kaže da sam ja, eto, u politici bio u pravu i odmah zatim interesuje se što će biti sa njima, pošto nemaju kuda dalje. Odgovorio sam da će poslije predaje ići u zarobljenički logor, a za sada, kao prvo, treba da odlože oružje. Ustaški pukovnik je prihvatio naš zahtjev i vojska je počela odlagati oružje. Ipak se odlučujemo da s njima krenemo u Celovec i da zamolimo Britance da ih oni privremeno preuzmu. Doveo sam kolonu do Britanca i saopćio molbu da nam preuzmu zarobljenike. Bez naročitih komplikacija Britanci su po spisku preuzeli zarobljenike i o tome dali službenu potvrdu.

Ta ustaška kolona najvjerovantije je pripadala Pavelićevoj neposrednoj pratnji, jer se njihov nailazak poklapao vremenski, pošto je Pavelić, kada je obaviješten da su partizani ušli u Celovec, napustio kolonu i sa najužom pratnjom u jednom automobilu skrenuo sa pravca prema Celovcu i produžio prema Jedenburgu. Tako je kolona bez Pavelića stigla u naše zarobljeništvo u Celovcu.

U jednoj koloni, pored koje je prolazio pukovnik Šiljegović u automobilu, major Dubajić i major Geco Bogdanović, vojnik iz njihove pratnje primijetio je u jednom od automobila na zadnjem zaslonu admiralsku šapku i upozorio naše oficire. Automobil je odmah zaustavljen, a vlasnik šapke je bio Pavelićev ministar obrane, viceadmiral Nikola Štajnfel. Štajnfel je svojevremeno bio austrijski oficir, a zatim, do 1941. godine, admiral u bivšoj jugoslovenskoj Ratnoj mornarici. Poslije toga aktivirao se u ustaško-domobranskim formacijama. Štajnfel je iz Zagreba krenuo u pratnji Pavelića i, vjerovatno, kada se Pavelić oslobodio šire pratnje, svog ministra prepustio je sudbini. Nakon dolaska u Štab odreda, Štajnfel se u razgovoru sa pukovnikom Šiljegovićem izgovarao da je on samo profesionalni oficir i da je radio ono što su mu naređivali. Iznosio je detalje o povlačenju iz Zagreba, posebno one detalje koji su interesovali naš Štab - gdje bi mogao biti Pavelić, gdje Maček, a gdje ustaška vlada? Štajnfel je dao izvanredne podatke, koji su narednih dana pomogli u traženju ustaških ratnih zločinaca u Koruškoj.[12']

Kako se je na teritoriju Koruške tih dana nalazio veliki broj ratnih zločinaca, koji su svoje zločine počinili na teritoriju Jugoslavije, odredu se, pored ostalih, nametnuo zadatak da organizuje njihovo hvatanje.

Radi izvođenja tog posla trebalo je uspostaviti usku suradnju sa britanskom okupacionom upravom. Suradnju su uspostavili Simo Dubajić i brigadni obavještajac Ljubo Periša, uz podršku poručnika Loheta, u slu-

[12]) Kazivanje B. Šiljegovića i S. Dubajića autoru 1983. godine.

čajevima kada se o toj problematici raspravljalo i dogovaralo sa odgovarajućim britanskim komandama.

Jedinicama su data odgovarajuća naređenja. Formirane su i manje grupe, na čelu sa obavještajnim oficirima, koji su dobili zadatak da na teritoriju Koruške traže ratne zločince. Od Britanaca su dobijene posebne dozvole za ulazak u zarobljeničke logore. Naročita pažnja posvećena je hvatanju Pavelića i njegove najuže pratnje, radi njegovog prepoznavanja izrađeno je i umnoženo nekoliko stotina njegovih fotografija. Te grupe su se kretale na prostoriji od Wolfsberga, na istoku do Spittala, na zapadu. Već drugog dana nakon dolaska Koruške grupe na rijeku Krku (10. maja), znalo se je da je Pavelić negdje u rejonu St. Andreja. Tražeći ratne zločince, major Dubajić i poručnik Periša, sa pratiocima, krenuli su u Wosfberg i prilikom povratka zaustavili su se u Velikovcu, s namjerom da potraže jelo u jednoj od restauracija. Tamo su naišli na grupu njemačkih oficira, među kojima je bio i general Löhr. Brzo su ih razoružali i predali najbližoj jedinici 14. slovenačke divizije.[131]

DOLAZAK NAŠE ARTILJERIJE NA POLOŽAJE KOD TRDNJE VASI

Divizion sa baterijom protivoklopnih topova sa prostorije Loga krenuo je odmah iza pješadije preko Vršiča. Artiljerci su savladali Vršič i 9. maja stigli su u Kranjsku goru, odakle su, preko Korenskog prevoja, produžili istim putem kao i Koruška grupa. Oni su u sastav Koruške grupe stigli 10. maja ujutro[14]' i razmjestili baterije na vatrene položaje u rejonima Limara Vas, Hotna Vas. Baterija protivoklopnih topova posjela je položaje neposredno uz most na Krki. Jedan vod topova te baterije upućen je iz Kranjske Gore da ojača Kranjsku grupu u Jasenicama.

Ubrzo za Koruškom grupom (najvjerovatnije u vrijeme stizanja artiljerijskog diviziona), u Trdnju Vas je stigao pukovnik Boško Šiljegović i komandno mjesto smjestio u jednom starom feudalnom zamku u Trdnjoj Vasi - nekoliko stotina metara uzvodno od mosta na Krki, na desnoj obali rijeke. Na komandnom mjestu Šiljegović je u toku dana održao sastanak sa komandama bataljona i diviziona i govorio o vojno-političkoj situaciji u Koruškoj, na osnovi čega je odredio dalje djelovanje jedinica. Bitni momenti iz navedene ocjene i datih naređenja, u najkraćim crtama, glasili bi:

- postignuta je suglasnost sa saveznicima da naše jedinice dejstvuju istočno i jugoistočno od linije Ziljica - Trg - Feldkirhen (Feldkirchen) i na tom prostoru razoružavaju dijelove njemačkog: 15, 97. korpusa (97. korpus je već bio kapitulirao kod Ilirske Bistrice, pa je vjerovatno zabunom unesen i ovaj korpus) 91. i 68. korpusa, Kozačkog korpusa, ustaša, četnika, SS jedinice, i ostalih, a Britanci razoružavaju: 34,. 69. i 22. njemački korpus;[15]'

- preduzeti odgovarajuće mjere za hvatanje Pavelića, njegove vlade, Mačeka i Rupnika;

[13]> Kazivanje majora Sime Dubajića autoru 1983. godine.
[14]> Prema Operativnom dnevniku 3. motorizovanog diviziona, Arhiv VII, k. 311, dok. br. 6-54.
[15]> Prema bilješkama u ratnom notesu autora.

- s obzirom na malobrojnost naših snaga u Koruškoj, treba ispoljiti elastičnost pri zarobljavanju neprijateljevih jedinica. Treba do kraja insistirati na razoružanju neprijateljskih kolona, a razoružano ljudstvo pustiti da ide dalje, a kvislinške jedinice sa teritorije Jugoslavije i ratne zločince trebalo je zarobiti i upućivati u logore.[16)]

Pukovnik Boško Šiljegović tih dana neprekidno je radio na rješavanju mnogih pitanja koje je nametala situacija. Trebalo je regulisati odnose sa britanskom komandom 5. korpusa, koja je ujedno i komanda okupacione zone (komandant britanskog 5. korpusa, bio je general Kiti). Komanda tog korpusa bila je smještena u jednoj vili na obali Vrbovskog jezera. Razgovori o razoružavanju neprijateljevih jedinica teku bez velikih problema. Najteži su razgovori oko podrške našoj vlasti na području Koruške, pošto u Celovcu i u Koruškoj djeluje istovremeno i austrijska vlast koja je u tim momentima produžetak stare vlasti. Istina, ona je bila tek formirana. Formirali su je organi bivše Hitlerove uprave, jer su oni svoje ranije prerogative prenijeli direktno na njih. Saveznička okupaciona uprava bija je više okrenuta ka njima. Britanski komandant u ličnom kontaktu sa Šiljegovićem obećavao je suradnju, ali i pored toga neprekidno izbijaju sporovi između naših organa vlasti i komande mjesta u Celovcu sa organima britanske okupacione uprave. General Kiti je u razgovoru vrlo ljubazan i uglađen. Ostavlja utisak čovjeka koji se pasionirano bavi filozofijom. U pukovniku Šiljegoviću našao je dobrog sugovornika. Njih dvojica često vode razgovore u šetnji kroz prostrani uređeni park vile na obali Vrbovskog jezera.[17]'

Major Dubajić je i oficir za vezu sa Britancima. On često odlazi kod njih i angažovan je na rješavanju niza poslova koje je situacija svakodnevno nametala - od traženja goriva za naše tenkove (tenkovi su upotrebljavali visokooktanski benzin, koji nismo našli u njemačkim magazinima), suradnje vezane za hvatanje ratnih zločinaca (Pavelića i drugih) do suradnje na razoružavanju njemačkih kolona. Na Dubajićevo traženje Britanci su odredili jedan tenkovski bataljon kao pomoć pri razoružavanju kolone koja je i dalje nastojala da se probije pravcem Velikovec - Celovec. Komandant toga bataljona, Britanac, major, perfektno je govorio srpskohrvatski jezik, pošto je prije rata živio u Boru, u Srbiji, gdje mu je otac bio jedan od direktora borskog rudnika bakra. Major je iskazivao sklonost prema našoj vojsci. Sa Dubajićem je često na pregovorima i britanski poručnik Lochead, koji je, kao oficir za vezu iz savezničke vojske, u našem štabu boravio od Kobarida. Poručnik Lochead je bio pravi zagovornik teze naših pregovarača u britanskim komandama. U jednom od tih razgovora britanski komandant je prigovorio Dubajiću, da su naše jedinice zarobile kolonu Rusa iz Kozačkog korpusa u Jesenicama i da smo ih poslije razoružavanja pustili da idu slobodno u Austriju, mada oni, Britanci, imaju obavezu prema maršalu Tolbuhinu da sve zarobljenike iz ruskih i kozačkih jedinica, koje su bile u sastavu njemačke vojske, predaju sovjetskim jedinicama. On je tom prilikom zatražio da se ubuduće svi takvi zarobljenici predaju njima, da ih oni izruče Rusima.

Nakon dogovora o razoružavanju kolone koja je nastupala prema Celovcu iz pravca Velikovca i intervencije britanskog tenkovskog bataljona,

[16]> Prema sjećanjima B. Šiljegovića, I. Guve, S. Dubajića, autora i drugih oficira iz odreda.
[17]» Kazivanje B. Šiljegovića i Srećka Frajndliha (naš tumač, sada novinar »Vjesnika« u Zagrebu) autoru.

njemačka kolona je počela da predaje naoružanje i opremu. Odjednom, ogromna količina ratnog plijena našla se na cesti i uz cestu Velikovec - Celovec. Naše jedinice pristupile su istovremeno razoružavanju i prikupljanju zaplijenjene ratne tehnike i materijala.

KORUŠKA GRUPA NA RIJEČI KRKI

Na frontu ispred jedinice 14. slovenačke divizije, 14. SS divizija »Galizien« već 10. maja prestala je da pruža jači otpor, a brigade slovenačke divizije izbile su: »Šercerjeva« u Velikovec, »Tomšičeva« u Sinču Vas i Pliberk, »Bračičeva« je krenula ka Borovlju. Koroški partizanski odred posjeo je položaje na liniji: Borovlje - Kožentavra - Svetna Vas i po dubini željeznički i cestovni most na Dravi.

U tim momentima na jugoslovenskom teritoriju nalazila se glavnina Lörove armije, koja još uvijek želi da se probije na austrijski teritorij i radi toga poduzima odgovarajuće mjere. U toj situaciji naše jedinice u Koruškoj očekuju pokušaje prodora te velike neprijateljeve grupacije, i to na pravcima: Dravograd - Pliberk - Celovec i Ljubljana - Tržič - Celovec.

Jedinice 5. britanskog korpusa krenule su iz Celovca prema Velikovcu i Pliberku.

Nakon što su navedene rejone posjele jedinice 14. divizije, Koroškog i Kokrškog partizanskog odreda (glavnina Kokrškog odreda nalazila se u Celovcu) i Koruške grupe iz Motomehanizovanog odreda 4. armije, stvoren je preduvjet da se spriječi izvlačenje glavnine njemačkih i kvislinških snaga sa teritorija Jugoslavije. No, te su snage bile malobrojne i u slučaju da neprijatelj pokuša da se silom probije, one nisu mogle da zadrže njihov prodor. Međutim, kraj rata je bio izvjestan i njemačke snage i razne kvislinške grupe već su se masovno predavaie i prelazile u zarobljeništvo.

DJELOVANJE KRANJSKE GRUPE

Očekujući dolazak artiljerije i tenkova u Kranjskoj gori i pripremajući se da krene za Koruškom grupom, 9. maja jedinice u Kranjskoj gori upućivale su patrole radi pretrage okolnih šuma, u kojima su se skrivale pojedine grupe neprijateljevih vojnika, koji su se raspršili u toku jučerašnje borbe. Patrole su toga dana zarobile 15 neprijateljevih vojnika. Jedinice dijelova Motomehanizovanog odreda razmještene su na širem prostoru Kranjske gore:

- 1. bataljon u Kranjskoj gori,
- 2. bataljon na položajima ispred sela Gozd,
- Jeseničko-bohinjski PO, s dijelom snaga u Beloj Peči i Korenu, a dijelom u Kranjskoj Gori. Taj odred vrši regrutaciju i prima dobrovoljce. Popunio je jedinice i formirao 3. bataljon. Pokušali su se probiti u pravcu Trbiža, ali su ih u Beloj Peči zaustavili Britanci i dijelovi talijanske divizije »Osoppo«.[18,]

Divizija »Osoppo« bila je sastavljena od pristalica raznih političkih partija u Italiji. U borbama protiv Njemaca bila je neaktivna, za razliku od borbenih garibaldijskih jedinica. Dejstvovala je na zapadnim granicama Beneške Slovenije. Često se sukobljavala sa Garibaldincima. U momentu dolaska savezničke vojske, stavila im se na raspolaganje i krenula na staru jugoslovensko-italijansku granicu, da bi onemogućila ulazak jedinica Jugoslovenske armije na slovenački etnički prostor, u Kanalskoj dolini i Tržiču, Mile Pavlin n.d, Operativni izvještaj U. brigade od 1. 7. 1945. godine.

Sa tim snagama Motomehanizovanog odreda nalazio se komandant 11. brigade, major Ivan Guvo.

Krajem dana preko Vršiča pristigla je artiljerija i ubrzo produžila prema Celovcu. Ostavljen je i jedan vod protivoklopnih vodova iz protivoklopne baterije.

Štab brigade u Kranjskoj gori dobio je obavještenje da se jake neprijateljeve snage povlače iz Ljubljane prema Jesenicama. Ocijenivši da te snage mogu nastaviti ka Kranjskoj gori i da se tunelom u Jesenicama mogu probiti u Austriju, Štab brigade donio je odluku da ojača 1. bataljon inžinjerijskom četom i vodom protivoklopnih topova, te da ga uputi hitno u Jesenice, sa zadatkom da spriječi dalji prodor neprijatelja i da mu istovremeno onemogući da se povuče kroz tunel u Austriju. Drugom bataljonu je naređeno da se prebaci u Kranjsku Goru, u opću rezervu.

Noću 9/10. maja 1. bataljon (komandant Ahmet Šeremet i komesar Košta Ugrica) krenuo je prema Jesenicama i u ranim jutarnjim satima izbio pred to mjesto. U pravcu ulaznog dijela željezničkog tunela, u selo Hrušica, (tunel prolazi kroz Karavanke, dužina mu je oko 7 kilometara i povezuje Hrušicu u Gorenjskoj i Podroščicu u Koruškoj), upućena je inžinjerijska četa sa zadatkom da pripremi miniranje tunela. Inžinjerci su ispitali tunel i ustanovili da su od ranije pripremljene galerije za minska punjenja, ali eksploziv nije postavljen. Oni su od eksploziva koji su imali napravili punjenja u galerijama i pripremili rušenja tunela u slučaju da neprijatelj pokuša da se tim putem probije prema Austriji.

Pošto je tunel osiguran, čete su upućene u sam grad. Glavnina je orijentisana prema željezničkoj stanici. Stanica je već bila puna željezničkih kompozicija, natovarenih trupama i materijalom. Među tim kompozicijama isticali su se oklopni željeznički vlakovi u punoj borbenoj spremnosti za otvaranje vatre. Nijemci na željezničkoj stanici, na zahtjev komandanta brigade, majora Guve, pristaju na pregovore. Pregovori su se otegli. U željezničku stanicu i dalje pristižu vlakovi puni vojnika. Osim Nijemaca, pristigao je i kozački puk »Varjagov« (taj puk je bio u sastavu njemačkih SS jedinica).

Pregovori su tekli sporo, jer je neprijatelj koristio mogućnost otezanja pregovora, navodeći da mu je za predaju potrebna sigurnost više komande. Nadao se da će dolaskom jačih jedinica, u pogodnom momentu preći u napad i pokušati proboj u Austriju. U takvoj situaciji Štab brigade se odlučuje da pozove i 2. bataljon (komandant Petar Mijoš i komesar Jakša Deletis) iz Kranjske Gore i da ga uključi u akciju razoružavanja neprijatelja u Jesenicama. Taj bataljon je krenuo iz Kranjske Gore i stigao pred Jesenice noću 10/11. maja. Naređeno mu je da preuzme položaje od Hrušice do željezničke stanice, dok je 1. bataljonu dat zadatak da svoje snage pomjeri uz željizničku prugu, od željezničke stanice Jesenice, do željezničke stanice Javornik. Tako su naši bataljoni 11. maja ujutro kontrolisali sve neprijateljeve željezničke kompozicije od Jesenica do željezničke stanice Javornik.

Pregovori sa njemačkim komandantom tekli su lakše od pregovora iz puka »Vaijagov«. Ispred grupe pregovarača iz puka »Vaijagov« isticao se je jedan oficir sa crnim povezom na oku. On je dobro govorio naš jezik. Sa omalovažavanjem se odnosio prema našim pregovaračima, ističući da su naše snage nedovoljne i da oni svakog momenta mogu naše da odbace i da krenu dalje.

Naši pregovarači su insistirali na stavu da neprijatelj odloži naoružanje i opremu i da zatim krene pješke u Austriju, naravno isključivši jugoslovenske kvislinške jedinice.[19]'

Pregovori su se privodili kraju i, napokon, popodne 11. maja neprijatelj je prihvatio sve uvjete kapitulacije. Razoružavanje i predaja otpočeli su u 17.00 sati. Ukupno se predalo 4.600 vojnika i 237 oficira.[20]' Prema podacima iz Operativnog dnevnika 2. bataljona, samo taj bataljon je 11. maja zarobio 3.000 vojnika i zaplijenio 160 željezničkih vagona, 1 lokomotivu, 18 oklopnih vagona, naoružanih topovima i flakovima, 2 tenka, 21 top (razni kalibri), 10 minobacača od 120 mm, 20 minobacača kalibra 81 mm, 380 puškomitraljeza i mitraljeza, 30 flakova, 2.500 pušaka, 10 vagona municije, 20 kamiona, i drugo.

Na kraju je razoružana kolona zarobljenika krenula pješke prema Kranjskoj gori, gdje je kratko zadržana, a onda se uputila preko granice.

U Bled je 12. maja izbila 13. brigada 29. hercegovačke divizije. Ona je učestvovala u gonjenju neprijateljevih snaga, koje su napustile Ljubljanu u ranim jutarnjim satima 9. maja. Uspostavljanjem kontakta našeg 1. bataljona sa Hercegovcima, dio neprijateljevih snaga, koji se povlačio prema Jesenicama, definitivno je zaustavljen i zarobljen.

Dan prije nego što je 13. hercegovačka izbila u Bled i uspostavila kontakt sa 11. dalmatinskom, 14. hercegovačka brigada je goneći neprijatelja preko Tržiča u 20.00 sati (11. maja) izbila na prevoj Ljubelj i tu stala.[21]'

POSLJEDNJA BORBA KOD BOROVLJA

Brojno stanje neprijateljevih snaga koje su se pod pritiskom 7. slove - načkog korpusa i 29. hercegovačke divizije povlačile pravcem Ljubljana - Kranj - Tržič - Celovec, iznosilo je oko 17.000 vojnika. Sa njima se povlačio i veliki broj žena i djece, članova obitelji raznih njemačkih funkcionera i njihovih kvislinških suradnika.

Dio snaga iz ove grupacije krenuo je prema Jesenicama i Kranjskoj gori, a vjerovatno jedan manji dio i preko Jezerskog. Budući da su jedinice 11. dalmatinske brigade zarobile oko 5.500 vojnika u Jesenicama i Kranjskoj Gori (u Kranjskoj gori, uz sadejstvo Jeseničko-bohinjskog PO), te da je 13. hercegovačka brigada na prostoru Kranj - Radovljica ubila oko 1.000 i zarobila oko 300[22]' neprijateljevih vojnika, sa sigurnošću se može reći da je preko Ljubelja ka Borovlju krenula grupa jačine od oko 10.000 vojnika.

Prostoriju Borovlje, Dobravan, Kapla na Dravi, Svetna Vas, mostovi na Dravi posjeli su 13. slovenačka brigada (»Bračičeva«) i Koroški PO, sa zadatkom da na tom prostoru zadrže dalje kretanje neprijatelja, koga su očekivali iz pravca Ljubljane, da bi ga tu prisilili na kapitulaciju. Kasnije će preko tog rejona naići tenkovi iz Motomehanizovanog odreda, koji su bili u pokretu ka Koruškoj grupi.

[19]) Kazivanje Ivana Guve i Koste Ugrice, komandanta brigade i komesara 1. bataljona, autoru 1983. godine.
2°> Operativni dnevnik 11. brigade - pod datumom od 11. maja.
[21]> D. Komnenović i M. Kreso, »29. hercegovačka divizija«, str. 563.
22) Isto.

Prednji dijelovi neprijateljeve kolone, koja se povlačila iz Ljubljane, izbili su pred Borovlje 10. maja. Njemačka policijska SS jedinica, koja je naišla, odmah nakon upozorenja da preda oružje, učinila je to bez odlaganja. No, popodne istog dana došlo je do nesporazuma i do obostranog otvaranja vatre. Pred noć se neprijatelj ipak predao. U međuvremenu su gaulajter Rösener i komandant slovenačkog domobranstva Franc Krener postigli sporazum u Podljubelju, da zajednički napadnu naše snage i silom otvore put prema Celovcu.[23]' Predaja naoružanja i opreme nastavljena je i idućeg dana do 12.00 sati, a odmah nakon toga, kada je dobijeno naređenje o proboju, uslijedila je artiljerijska vatra neprijatelja po položajima naših jedinica, a zatim su u proboj krenula dva domobranska bataljona, podržana sa 17 tenkova.

Iznenađeni jakom artiljerijskom vatrom i silovitim naletom neprijateljevih tenkova i pješadije, jedinice »Bračićeve« brigade i Koroškog PO nisu izdržale nalet, ali su uspjele da se prebace preko mostova na Dravi i da na lijevoj obali rijeke zadrže prodor. Na lijevoj obali su se nalazili ranije izrađeni bunkeri, koji su sada dobro došli našim jedinicama. U toku borbe naše su jedinice pretrpele osjetne gubitke. Iz njemačkog bataljona iz Koroškog PO izginula je polovina ljudstva, a iz »Bračićeve« brigade oko 180 boraca.[24]'

Dok je trajala borba na prostoru Borovlja i oko mostova na Dravi, u Kranjsku goru je stigla ojačana tenkovska četa, koja se kod Boveca izdvojila od Odreda i preko prevoja Predii i Tribiž, uz dugo zadržavanje od jedinica 5. britanskog korpusa, konačno stigla u sastav Motomehanizovanog odreda.

Četa je krenula krajem dana 11. maja u sastav Koruške grupe, pravcem Kranjska gora - Korenski prevoj - Bistrica v Rožu - Celovec - Trdnja Vas. Komadnir čete je obaviješten da je taj pravac slobodan i zato nije poduzimao potrebne mjere predostrožnosti. Oko 21.00 sat kod Svetne Vasi njegovi prednji tenkovi naišli su na putu na njemački tenk. Ćirović je u prvom momentu pomislio da je taj tenk već u našim rukama, a njemački tenkista je vjerovatno, pomislio da nailaze britanski tenkovi. Čim je uspostavljen kontakt, Nijemci su ocijenili da su pred njima partizani i odmah otvorili vatru na naše tenkove. Budući da su naši tenkisti ušli u dobro postavljenu zasjedu, vatra iz neprijateljevih tenkova, uz vatru njegove pješadije, koja je upotrebljavala pancerfauste, nanijela nam je znatne gubitke. Naši tenkisti su za kratko vrijeme izgubili četiri tenka i dvije blinde.[25]'

U toku tih borbi kod Borovlja 11. i 12. maja, komandant 4. operativne zone, pukovnik Petar Stante, a kasnije i oficir iz Koroškog PO, tražili su pomoć od pukovnika Šiljegovića. Kako su u tim momentima snage Motomehanizovanog odreda bile angažirane na razoružavanju neprijateljevih kolona u Jesenicama i na cesti Celovec - Velikovec, a tenkove dugo vremena zadržali Britanci, na njih se nije moglo računati, a kada su već stigle, sa njima nije uspostavljena odgovarajuća radio-veza. Da je veza postojala, ne bi upali u direktnu zasjedu njemačkih tenkova, neposredno pred mostom na Dravi.

Najzad 12. maja ujutro predstavnici Koruškog PO zamolili su britansku komandu u Celovcu za intervenciju i pomoć pri razoružavanju nep-

[23]> France Strle, n.d, str. 205.
[24]> Isto, str. 207-211.
[25]) Isto, str. 220-222.

rijatelja na Dravi. Britanci su se odazvali i uputili jednu tenkovsku jedinicu jačine oko 30 tenkova i 3 oklopna automobila. Postignuta je suglasnost da oni prime zarobljenike, a da oprema ostane našim jedinicama.

Pristigla britanska jedinica pozvala je neprijatelja na predaju. On se kolebao i otezao do momenta kada je britanski major naredio otvaranje vatre.

Razoružavanje i zarobljavanje trajalo je 12. i 13. maja. Zarobljenici su odvođeni u zarobljenički logor na Vetrinjskom polju. U toku 13. maja poručnik Ćirović je sa svojim tenkovima krenuo preko mosta na Dravi, zaobišao je zarobljeničku kolonu prema Celovcu i naredio da ona krene natrag. U toku tog dana vraćeno je oko 2.000 neprijateljevih zarobljenika, a među njima oko 500 slovenačkih domobrana.[261]

SITUACIJA U CELOVCU I OKOLINI

Celovec je bio pun pripadnika raznih vojski - ljudi sa svih pet kontinenata (Evrope, Azije, Amerike, Afrike i Australije). U tom momentu teško bi bilo naći još jedno mjesto u kojem se zbila tako velika i šarolika masa raznih vojski. Uz Nijemce, bilo je: ustaša i domobrana, četnika, slovenačkih domobrana, Nedićevih četnika, crnogorskih četnika, ljotićevaca, albanskih balista i raznih drugih pripadnika fašističkih grupa. Tu spadaju i druge fašistoidne grupe: talijanske, bugarske, mađarske, kozačke, ruske, čerkeške, i druge.

Po gradu je bilo mnogo zastava: jugoslovenskih i slovenačkih, sa petokrakom i bez nje, i austrijskih. Posljednjih je mnogo više. U selima oko Krke slovenački govore samo starci. Mlađi svijet govori samo njemačkim mada su sela slovenačka. Dugotrajna denacionalizacija učinila je svoje.

Na Gosposvetskom polju, desetak kilometara sjeveroistočno od Celovca, još iz ranog srednjeg vijeka stoji kameni prijestol, gdje su narodne skupštine karantenskih Slovena birale i ustoličavale svoje kneževe. Jedna od koruških partizanskih jedinica uputila je tamo svoje počasne straže. One u smjenama stražare kod tog simbola - uspomene na prvu državu Slovena nakon velike seobe naroda, kao da hoće reći »došao je kraj vjekovnoj denacionalizaciji i germanizaciji slovenskog stanovništva u Koruškoj«.

Komandant 5. britanskog korpusa, general Kiti, neprekidno je ulagao proteste zbog djelatnosti naših organa vlasti na području Koruške i Celovca. On to jednostavno nije trpio. Iznosio je stallie pritužbe, navodeći da su naše vlasti izvršile neke rekvizicije u Celovcu i da on, kao komandant okupacione uprave neće tolerirati aktivnost organa naše vlasti i naše Komande područja u Celovcu. Stalno se pozivao na to da su pravo okupacione uprave u Koruškoj dobili Britanci, uz saglasnost Amerikanaca i Sovjeta.[271]

Jedne noći su fašistoidne i germanofilske grupe u Celovcu zapalile slovenačke i jugoslovenske zastave. Britanci to nisu sprečavali.

Kod Borovlja, u rejonu Dravskih mostova, situacija je bila kritična. General Löhr je napustio zarobljeništvo i dijelovi njegove armije kreću u Korušku. Prema iskustvima iz protekla tri dana, pokazalo se je da je Ko-

[26]> Isto, str. 220-222.

JoU27) Kazivanje B. Šiljegovića i S. Dubajića autoru 1983. god.

ruška grupa preslaba da se nosi sa velikim neprijateljevim kolonama, pri čemu su Britanci samo formalno ispoljavali savezničku solidarnost, a istovremeno su željeli da naše snage odu iz Koruške.

Cijeneći situaciju u kojoj se našla Koruška grupa tih dana, pukovnik Šiljegović je 12. maja donio odluku da se sa grupom povuče na desnu obalu Drave, u širi rejon Rožne Doline, odakle će sa Motomehanizovanim odredom (već toga momenta moglo se računati da će ostali dijelovi odreda iz Jesenica, Kranjske gore a i tenkovska četa, vrlo brzo stići u sastav Odreda) nastaviti djelatnost. Radi čuvanja ratnog plijena, koji je sakupljen u rejonu Trdnje Vasi, naredio je da se ostavi jedna četa. Četa je istovremeno dobila zadatak da nastavi sa prikupljanjem plijena i pripremi njegovu evakuaciju.[28]*

Koruška grupa je sredinom dana krenula pravcem: Trdnja Vas - Celovec - Poreče - Vrba - St. Jakob i krajem dana 12. maja smjestila se na široj prostoriji St. Jakoba.[291]

Tokom 9, 10, 11. i 12. maja grupa je svakodnevno zarobljavala i razoružavala neprijateljeve jedinice, grupe i pojedince. U Operativnom dnevniku 11. brigade pod datumom 12. maj, napisano je daje u Koruškoj razoružano 5.200 neprijateljevih vojnika. Nema podataka o broju zarobljenih, jer je bilo i zarobljenih, ali daleko više razoružanih.

DJELOVANJE MOTOMEHANIZOVANOG ODREDA NA DESNOJ OBALI DRA VE

Dolaskom na prostoriju Rožne doline, Koruška grupa se razmjestila:
4. bataljon u rejonu Podroščica, 3. bataljon u rejonu Podgrad, Velika Vas, artiljerija u rejonu Sreje, dok se tenkovska četa već bila razmjestila u rejonu Bistrice v Rožu, poslije neuspjelog prelaska Drave i dolaska u sastav Koruške grupe u Trdnjoj Vasi, tako se od tog momenta ojačana tenkovska četa našla u sastavu Koruške grupe.

U rejonu mostova na Dravi neprijateljevu grupu, koja se probijala iz Ljubljane i dan ranije silom pokušala da se probije prema Celovcu, zaustavile su slovenačke i savezničke jedinice i prisilile je da ostavi naoružanje i ode u zarobljenički logor na Vetrinjskom polju.

Zapadno od Rožne doline, u širem rejonu Maloča (od Zilje do Beljaka) razmjestio se Jeseničko-bohinjski PO. Dok je taj odred bio u Kranjskoj gori, komandant brigade Guvo zatražio je od komandanta odreda Ivana Lebana da svoj odred stavi pod operativnu komandu Motomehanizovanog

[28] France Strle u n.d, str. 221, iznosi sadržaj telegrama kojeg je Štab 4. Operativne zone (OZ) Slovenije poslao Glavnom štabu Slovenije (GŠS) 12. maja: »Komesar 4. armije izdao je naređenje svojim i našim jedinicama na prostoriji bivše austrijske Koruške, da se koncentriraju i pripreme za povlačenje, jer su same preslabe za vođenje bitke i razoružavanja« (brzojavi br. 32 i 42 od 12. 5. 1945, f. 46/1 u IZDG) Institut za zgodovino i delavsko gibanje v Ljubljani). Nema podataka o reakciji GŠS na sadržaj navedenih telegrama.
Britanski vojnici na cesti Celovec - Beljak namjerno su izazvali incident, jer su jedan zaostali kamion 3. bataljona, u kojem su bili naši vojnici (šofer i dva vojnika) a prevozio je municiju, zakačili za svoje vozilo, odvukli ga odatle i na pogodnom mjestu gurnuli u provaliju (Operativni izvještaj II. brigade od 1.7. 1945).
Prolazeći kroz turistički gradić na obali Vrboskog jezera - kroz Vrbu. zapažen je kameni miljokaz na kojem je na njemačkom jeziku napisano: »Dovde su 1919. godine došli srpski konjanici«.

odreda. Leban je za to zatražio suglasnost od Štaba 9. korpusa i dobio je odgovor da je njegov zadatak da što prije izbije u Ziljsku dolinu. Poslije toga, Leban je djelovao neposredno po zadacima, koje je dobijao od Štaba 9. korpusa.

Do dolaska Kranjske grupe, jedinice Koruške grupe i ojačane tenkovske čete sređivale su se na razmještajnoj prostoriji, s time što će tenkovska četa učestvovati u razoružavanju i zarobljavanju neprijateljeve kolone na cesti od Dravskih mostova do Celovca (sutradan, 13. maja). Već idućeg dana u rejon St. Jakoba stigla je i Kranjska grupa.

Željeznička pruga Jesenice - Podroščica bila je u ispravnom stanju. U međuvremenu, sakupilo se i željezničko osoblje i tako je proradio najkraći put iz Koruške prema Jesenicama i Ljubljani, kuda će narednih dana danonoćno prolaziti zaplijenjena ratna tehnika i zarobljenici iz Koruške.

Sredinom dana 14. maja Kranjska grupa stigla je kompletna u Rožnu dolinu i razmjestila se na široj prostoriji Št. Jakoba. Od tog momenta Motomehanizirani odred djeluje kao cjelina.

U toku dana Motomehanizirani odred je dobio potrebne količine goriva, koje je Štab 26. divizije neprekidno tražio depešom.

Goriva za kamione nije bilo dovoljno. Pronađene su minimalne količine za nužne potrebe. Međutim, gorivo za tenkove i blinde nismo mogli nabaviti. Jedini izlaz bio je da ga tražimo od Britanaca (visokooktanski benzin za tenkovske motore). Taj problem je uspješno riješio major Dubajić svojom intervencijom kod Britanaca.

Polazeći od situacije, Štab odreda je donio odluku da prebaci jedinice na prostoriju: Svetna Vas, Struga, Borovije, mostovi na Dravi, dajući im zadatak da na tom prostoru sačekaju eventualne grupe neprijatelja koje bi se probile sa istoka, da im onemoguće dalji prodor prema Celovcu i Beljaku i da ih prisile na kapitulaciju.

Neprijateljev ratni plijen se i dalje prikuplja. Jedna četa 4. bataljona i dalje se nalazi u Trdnjoj Vasi, gdje je ostala prilikom povlačenja Koruške grupe u rejon St. Jakoba.

Tokom 15. maja jedinice Odreda prebačene su na navedenu prostoriju, s tim što su dva bataljona posjela liniju Borovije - Kožentavra (l . i 2. bataljon), druga dva bataljona, artiljerija i tenkovi su raspoređeni po dubini rasporeda.

Borce povrijeđene u jučerašnjoj saobraćajnoj nesreći, na traženje referenta saniteta brigade Branka Petkovića, Britanci su primili u svoje sanitetske ustanove - 3 teže povrijeđena borca smještena su u Beljaku, a ostalih 18 upućeno je u Udine.

Jedan broj ustaško-domobranskih jedinica sa tog prostora nije se pomirio da se mora predati, već je krenuo u probijanje kroz šumovite predjele sjevernih padina Karavanki s ciljem da se tim pravcem probije u pravcu Celovca i Beljaka. Očekivali smo da izbiju pred naše položaje kod Borovlja za dva do tri dana.

Sutradan, komandant 11. brigade depešom javlja štabu 26. divizije: »Što se tiče ratnog plijena, mi nemamo mogućnosti da se time bavimo, pošto imamo mnogo drugog posla u vezi razoružanja neprijateljske vojske, koja naizlazi na desetke hiljada... « Navedena cifra »na desetke hiljada« sigurno je preuveličana.

Iako se očekuje probijanje neprijatelja preko Karavanki, u 16.00 sati Štab 11. brigade je dobio depešu od Štaba 26. divizije, u kojoj se kaže da

je Štab 4. armije naredio da 11. brigada do daljeg ostane u Koruškoj i da svoje dijelove sa sadašnje prostorije prebaci u Celovec, te da sav zaplijenjeni materijal evakuiše prema Trstu.

Štab 11. brigade pripremio je prebacivanje bataljona u Celovec i depešom obavijestio Štab 26. divizije da 17. maja u 12.00 kreće u Celovec. Međutim, tok događaja u odnosima naše zemlje sa saveznicima, koji su insistirali da naše jedinice napuste Korušku, izmijenio je tu odluku. Britanska vlada, koja ostaje kod svog zahtjeva od 12. maja, tražila je da maršal Tito izda naređenje da se jedinice pod njegovom komandom smjesta povuku sa teritorije Austrije na jugoslovensku stranu, podrazumevajući granicu sa Austrijom od 1937. godine.

ZAROBLJENA USTAŠKA VLADA

Nastavljeno je prikupljanje ratnog plijena na cesti Borovlje - Celovec. Britanci nisu bili zadovoljni tom djelatnošću. Oni su 17. maja sa svojim tenkovima došli na prostoriju sjeverno od mostova na Dravi i direktnim gađanjem zapalili 8 njemačkih tenkova. Istovremeno su počeli praviti različite smetnje našim jedinicama na Dravskim mostovima.

I pored toga što Britanci s vremena na vrijeme prave teškoće našim jedinicama, ponekad nam izlaze u susret i ispunjavaju zahtjeve naših komandi. Tog dana saopćili su da će se našim jedinicama predati oko 32.000 ustaša i četnika.[30]’ Predaja će se obavljati u Podroščici svakog dana, s tim što će se dnevno izručivati 2.000 do 3.000 zarobljenika. Za taj zadatak pukovnik Boško Šiljegović je odredio posebnu grupu vojnika iz 3. bataljona. Predveče britanci su dovukli nekoliko članova ustaške vlade (grupu diplomata - kakao su je oni nazvali), na čelu s njenim predsjednikom dr Nikolom Mandićem i doglavnicima Milom Budakom i Ademagom Mešićem. Sa članovima vlade nalazio se i poveći broj ustaških vojnih i civilnih funkcionera. Neki od njih vodili su sobom i pojedine članove svoje porodice. Tako je s Budakom došla i njegova kćer, koja je komandantu brigade Guvi saopćila želju da i ona stupi u partizansku vojsku kao borac. Ademag Mešić, sa nakrivljenim fesom, u kojem su bili zlatnici, izgovarao se da je on »stari djuturum« i da ne može snositi nikakvu odgovornost. Mandić je pukovniku Šiljegoviću iznosio kako je bio zajedno sa književnikom Petrom Kočićem u Bosansko-hercegovačkom saboru u doba Austrije.[31]’ Kod »diplomata« između ostalog nađena su i lična Pavelićeva odlikovanja, razni pokloni koje je on dobijao - pozlaćeni pištolj, lovačka puška sa vrijednim ukrasima, i slično. Svaki od njih je imao izvjesnu količinu zlata, zapadne valute i drugih vrijednih predmeta. Sve je to uzeo major Sima Dubajić i, zajedno sa zarobljenom ustaškom vladom, prebacio u Postojnu i predao Štabu 4. armije.

Štab 11. brigade je 18. maja uputio 4. bataljon u Podroščicu, sa zadatkom da osigurava širu prostoriju oko željezničke stanice i da istovremeno uputi jedan vod u Jesenice, radi obezbjeđenja prijema zarobljenika i materijala. Četa tog bataljona je i dalje u Trdnjoj Vasi. U rejonu 3. bataljona, kod sela Struge, jedno odjeljenje britanskih vojnika sa oficirom na čelu bacilo je pod cestu jednu blindu i tri protivavionska mitraljeza. U

[30]> Knjiga depeša 26. divizije.
[31]> Kazivanje B. Šiljegovića, I. Guve, S. Dubajića i drugih, autoru 1983. godine.

13.00 sati Štab 26. divizije depešom traži da se general Löhr sa svojim štabom uputi u Štab 4. armije. U 22.00 sata major Ivan Guvo i Simo Dubajić su odgovorili: »General Löhr sa svojim štabom, osim dva generala, koja su pobjegla, upućeni su u 3. armiju.[32']

Izručenje ratnih zarobljenika - ustaša, domobrana i četnika nastavljeno je po dogovoru.

I pored toga što predaju ratne zarobljenike, Britanci i dalje prave smetnje. Tako su 19. 5. na željezničkoj stanici u Podroščici na željezničke šine postavili tenkove, kako bi omeli izvlačenje zaplijenjenog materijala u Jesenice. To čine i pored toga što su naši oficiri protestirali u štabu britanskog korpusa i dobili obećanje da neće praviti slične smetnje.[33']

POVLAČENJE IZ KORUŠKE

Štabu 26. divizije radio-depešom poslat je izvještaj o brojnom stanju brigade za taj dan (19. 5.). Brojno stanje po spisku bilo je 2.848 vojnika, od toga u stroju u Koruškoj 2.105 vojnika.[34']

Na neprekidno insistiranje zapadnih saveznika da se naše jedinice povuku iz Koruške, maršal Tito je 19. maja izdao naredbu jedinicama Jugoslovenske armije, da se iz Koruške povuku na predratnu graničnu liniju.

U 8.30 sati istog dana u Štab odreda stigla je depeša Štaba 26. divizije, u kojoj je pisalo: »Naša vlada odlučila je da iz Koruške povuče naše trupe na staru granicu, s tim da se izvuku ratni materijal i zarobljenici, kao i da je dužnost komandanta 4. armije preuzeo general-lajtnant Peko Dapčević.«[35']

Dvadesetog maja obistinila se pretpostavka da će ustaške jedinice koje su odbile da krenu u zarobljeništvo, krenuti sjevernim padinama Karavanki. Ispred položaja našeg 1. bataljona, u rejonu Borovlja, pojavile su se ustaše - grupa jačine oko 40 vojnika. Prva četa sa komandirom na čelu krenula je prema njima. Brzo su se predali i saopćili, da se dublje u šumi nalaze tri bojne ustaša. U Štabu bataljona odlučeno je da se krene prema ustašama i da im se ponudi predaja. K njima su krenuli komesar i pomoćnik komesara bataljona Košta Ugrica i Vojtjeh Ostojić. Ustaški pregovarači su odbijali da se predaju sve dok se ispred njih nije pojavila naša tenkovska jedinica. Tom prilikom predalo se oko 4.500 ustaša i domobrana. Tog dana zarobljenici su nas izvijestili da na tom pravcu, u šumi, ima još oko 20.000 ustaško-domobranskih vojnika, koji sobom vode žene i djecu (depeša sa time sadržajem poslata je Štabu divizije). Pokazalo se da to nije istinito.[36'] Ustaško-domobranske grupe izbile su i ispred položaja 2. bataljona. S njima su započeli pregovori u 11.30 sati, a u 21.00 sati predalo se 14. ustaša i jedan njihov oficir.[37']

Od Britanaca je 21. maja preuzeto još oko 1.000 zarobljenika.[38'] Ustaško-domobranske grupe i dalje pristižu ispred Borovlja. Toga dana naš 2. bataljon je prisilio na predaju ukupno 300 ustaša.[39']

[32]> Knjiga depeša 26. divizije.
[33]> Isto.
[34]> Isto.
[35]> Knjiga depeša 26. divizije.
[3fi]) Knjiga depeša 26. divizije, Operativni izvještaj 11. brigade od 1. 7. 1945. god.
[37]* Operativni dnevnik 2. bataljona.
[381] knjiga depeša 26. divizije.
584 39) Operativni dnevnik 2. bataljona.

U toku dana izdata su naređenja o povlačenju naših jedinica preko predratne jugoslovensko-austrijske granice. Artiljerijski 3. motorizirani divizion krenuo je u sastav svoje brigade, u pravcu Gorice.[40]' Bataljoni su u rejonu Borovlja prekinuli kontakt sa zaostalim ustaškim grupama i krenuli u pravcu St. Jakoba, radi pripreme za odlazak preko stare granice.

Naše jedinice 22. maja napuštaju Korušku. Štab 26. divizije depešom je naredio brigadi da krene u pravcu Tržiča (Monfalkone) i da se smjesti u Kostanjevicu.

Tokom 23, 24. i 25. maja neprekidno su prebacivane jedinice i ratni plijen, s tim što je u toku 24. i 25. maja u Podroščici 2. četa 2. bataljona obezbjeđivala preuzimanje ratnih zarobljenika od Britanaca. Ta četa je zadnjeg dana u rejonu Podroščice razoružala 100 ustaša i zaplijenila 130 pušaka, 10 šmajsera i 7 pištolja.[40]

Brigada se priprema za odlazak u sastav svoje divizije. U 9.30 sati 24. 5. stigla je depeša iz 26. divizije, po kojoj brigada privremeno, za potrebe primopredaje zaplijenjenog materijala i zarobljenika, treba da ostavi jedan bataljon u Jesenicama, a da s ostalim dijelovima krene u Kostanjevicu. U Jesenice je stigla 1. brigada 16. vojvođanske divizije, koja je trebalo da preuzme dotadašnju ulogu naše brigade. Međutim, u 12.00 depešom iz Štaba 26. divizije, brigada je dobila naređenje da do daljeg ostaje u Jesenicama. Štabu brigade je nakon toga (27. maja) saopćeno da se do daljega stavlja na raspolaganje Ministarstvu narodne odbrane.[42]'

Dvadeset petog maja iz Štaba brigade upućena je depeša Štabu 26. divizije, u kojoj stoji da je za posljednjih sedam dana od Britanaca primljeno oko 15.000 ustaša, a među njima 10 generala i 8 ministara, te oko 1.200 četnika. I dalje se jedan dio nalazi u Podroščici, gdje očekuje transport za Jesenice. U toku dana primljeno je još oko 1.500 ustaša, koje je trebalo predati 3. armiji.[43]' Idućeg dana upućena je slijedeća depeša o prijemu zarobljenika, kojom se Štab 26. divizije obavještava da su zarobljeni pripadnici 2, 3. i 4. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, jačine od 3.650 vojnika.[44]'

Sumirajući svoje i neprijateljeve gubitke u vreme od 3. do 23. maja, Štab 11. brigade u svom operativnom izvještaju od 1. jula 1945. godine iznosi:

Naši gubici: - mrtvih..... 8 (naknadno je ustanovljeno da je poginuo još jedan borac),

- ranjenih..... 12.

Neprijateljevi gubici:

- mrtvih ... 777 vojnika i 2 oficira,
- zarobljenih ... 10.443 vojnika i 258 oficira.

Prema istom izvještaju, treba navesti važnija materijalna dobra, koja su pala u ruke naše armije i prebačena iz Koruške u Jesenice ili su zadržana u Jesenicama (željezničke kompozicije, oprema i naoružanje neprijateljevih jedinica razoružanih u Jesenicama), kao što su: 423 kamiona, 10 automobila, 2 tenka, 1 blinda, 11 lokomotiva, 331 željeznički vagon, 20 oklopnih vagona, 23 topa raznih kalibara, 5 minobacača kalibra 81 mm, 149 ručnih reaktivnih bacača, 69 protivavionskih topova raznih

4°) Ahriv VII, Operativni dnevnik 3. motorizovanog diviziona.
41> Operativni dnevnik 2. bataljona.
42> Operativni dnevnik U. dalmatinske brigade.
43> Knjiga depeša 26. divizije.
44> Isto.

kalibara, 234 mitraljeza, 325 automata, 5.400 pušaka, 21 vagon municije, velike količine drugog materijala - hrana, odjeća,[45] obuća, inžinjerijska sredstva, sredstva veze, sanitetski materijal, i slično.

U navedena zaplijenjena sredstva nisu ubrajana sredstva koja su zaplijenile ostale jedinice Motomehaniziranog odreda. Nisu uneseni podaci
0 gubicima žive sile tih jedinica, niti podaci o neprijateljevim vojnicima, koje su ubile ili zarobile te jedinice.

Također, nema podataka o zarobljenim neprijateljevim vojnicima: ustašama, četnicima i slovenačkim domobranima, koje su izručili Britanci.

Dolaskom svih jedinica u Jesenice, 25. maja, brigada je izvela svečanu paradu povodom rođendana vrhovnog komandanta, maršala Tita.

Odred je u cjelini izvršio dobiveni zadatak, koji karakterišu slijedeći osnovni momenti:

- izbio je na područje Koruške prije kapitulacije Löhrove Grupe armija »E« i kvislinških jedinica, čija se glavnina nalazila na tlu Jugoslavije
1 tako neposredno uticao na brzinu njihove kapitulacije i razoružanja;
- svojim prisustvom neposredno je uticao na brzu konsolidaciju narodne vlasti u Koruškoj, čiji će dalji razvoj i djelovanje biti ukočeni direktnom intervencijom britanske okupacione uprave u korist proaustrijskih vlasti;
- djelujući na područje Koruške, neposredno je uticao na Britance da izruče veliki broj ratnih zločinaca, a i sam je učestvovao u hvatanju takvih grupa;
- zaplijenjena je ogromna količina ratnog materijala i prebačena na jugoslovensku teritoriju;
- naše komandovanje na nivou komande armije i Glavnog štaba Slovenije nije u potrebnoj mjeri sinhroniziralo rad Motomehaniziranog odreda i jedinica GŠS na području gornje Savske doline i Koruške. Za sve te jedinice trebalo je unaprijed predvidjeti jedinstveno komandovanje, radi efikasnije upotrebe svih naših snaga na tom prostoru;
- Britancima nije odgovaralo naše prisustvo na području Koruške i od tada njihova komanda preduzima sve mjere da spriječi naš blagovremeni ulazak u Korušku, zbog čega su kasnili naročito naša artiljerija i tenkovi. Da su Britanci omogućili odredu pokret preko Predila, uspjeh naših jedinica bio bi daleko veći.

[45]> Operativni izvještaj II. dalmatinske brigade od 1. 7. 1945. god.

Dejstva protiv ostataka okupacionih i kvislinških snaga

Kontrarevolucija na Kosovu i Metohiji zavođenje Vojne uprave februara 1945.[11]

General-pukovnik, Savo Drljević[2)]

ORUŽANA BUNA KONTRAREVOLUCIJE

Poslednje njemačke jedinice - grupacije feldmaršala Lera, povukle su se sa teritorije Kosova i Metohije 23. novembra 1944. godine. Protjerivanjem fašističkog okupatora nije istovremeno stigla potpuna sloboda narodima te oblasti. Znatne šiptarske[3'] kvislinške snage - vulneteri[4)] i Bali komptari[5'] (balisti) nijesu odstupile sa Nijemcima već su ostale na ovom tlu. Te kvislinške formacije, obezbeđujući povlačenje Nijemaca, vodile su teške borbe sa divizijama NOVJ koje su nastupale od Kuršumlije, Bujanovca i Skoplja.

Još krajem novembra 1944. rukovodstvo 4. operativne zone kvislinških vulnetereskih formacija - slijedeći proglas Centralnog komiteta Druge prizrenske lige[6)] od 18. oktobra 1944. »da svi Albanci treba da ustanu kao jedan za odbranu etničke čiste Albanije« - donijelo je odluku o mobilizaciji i dizanju ustanka protiv jedinica NOVJ i uspostavljanja novog društvenog poretka socijalističke Jugoslavije na Kosovu i Metohiji. Za komandanta pobunjeničkih snaga, oko 10.000 obveznika šiptarske narodnosti, na području srezova Kačanik i Uroševac, određen je Adem Glavica[7'] (komandant Zone), a za komandanta u srezu Gnjilane - oko 5.000 pobunjenika, Mula Idriz.[8)] Oni se međusobno nisu bili usaglasili da istovremeno počnu dejstva pa je Uroševac napadnut noću 2/3. decembra, a Mula Idriz je počeo sa borbama na svom području 13. ili 14. decembra, dok je napad na Gnjilane izveden 20. decembra 1944. Tako je počela prva organizovana pobuna kontrarevolucionamih snaga na Kosovu i Metohiji.

U početku pobune, koristeći iznenađenje i nebudnost jedinica NOVJ kao i nedovoljnu organizovanost nove narodne vlasti, pobunjenici su po-

[11] Proširenо izlaganje sa Naučnog skupa »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«. Pukovnik, komandant Vojne uprave na Kosovu.

Termini - Šiptar, šiptarski - upotrebljen je u ovom radu da bi bilo u skladu kako se u tom vremenu govorilo i pisalo.

[4>] Vu Ineteri - šiptarske kvislinške formacije, milicijskog tipa organizovane u seoskim i gradskim naseljima za borbu protiv NOP i kontrolu srpskog i crnogorskog življa, a imali za cilje stvaranje Velike Albanije.

[5>] Bali komptar - reakcionarna šiptarska nacionalistička vojna organizacija, prozapadno orjentisana, vodila borbu protiv NOP-a, a imala je isti cilj - stvaranje Velike Albanije.

[6>] Druga prizrenska liga - profašistička kvislinška vojno-politička organizacija formirana od njemačkog okupatora septembra 1943. godine za borbu protiv NOP-a a za stvaranje Velike Albanije.

[7>] Adam Selimi Glavica - komandant Omladinskog komiteta Druge prizrenske lige i IV Vulneterske zone.

[8>] Mula Idriz - vjerski poglavar u odmetništvu do 1946. godine. U zatvoru izvršio samoubistvo.

stigli odgovarajuće uspjehe. Međutim, u akciju su stupile naše jedinice koje su se tada zatekle na Kosovu. U slamanju prve masovne pobune kontrarevolucionamih snaga na Kosmetu učestvovale su 2, 3. i 5. kosovsko-metohijska brigada i dvije brigade 15. makedonskog korpusa. Borbe su vođene do kraja decembra, kada je pobuna ugušena i vojnički likvidirana, ali se još nije bilo normalizovalo stanje jer su kontrarevolucioname snage nastavile sa svojom aktivnošću. Obje strane pretrpjele su ozbiljne gubitke. Okršaji su povremeno bili veoma žestoki. Od jedinica NOVJ najviše je gubitaka imala 17. makedonska brigada.

General-pukovnik Savo Drljević govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Krajem decembra 1944. godine i početkom januara 1945. godine, bez znanja i saglasnosti Operativnog štaba NOVJ za Kosovo i Metohiju, otpočela je veća mobilizacija i prikupljanje obveznika šiptarske narodnosti u rejonu Drenice, pod rukovodstvom Šabana Poluže[9)] i Mehmeda Gradiće.[10)] U početku oni se nijesu otvoreno izjašnjavali protivu nove narodne vlasti. To je navelo rukovodstvo Operativnog štaba NOVJ da se, uz saglasnost Oblasnog komiteta KPJ, upusti u pregovore sa Polužom i Gradicom da bi se i ovo samovoljno mobilisano ljudstvo priključilo ranije mobilisanim borcima i uputilo preko Kuršumlije za Vojvodinu u dopunske centre za popunu ostalih jedinica NOVJ.

Poluža i Gradića su formalno prihvatili predlog Operativnog štaba i sa mobilisanim ljudstvom, oko 5 do 6 hiljada dobro naoružanih (lakim pješadijskim naoružanjem) obveznika, krenuli su ka Podujevu. Međutim, praksa je ubrzo pokazala da im nije bio cilj da povedu mobilisano ljudstvo za Vojvodinu, nego da se što prije spoje sa novomobilisanim ljudstvom 7. kosovsko-metohijske brigade, i to ranije nego što ona pređe Prepolac (greben između Jablanice i Kosova), i da se tako udruženi okrenu protiv jedinica NOVJ i nove narodne vlasti na Kosmetu. Ova namjera Poluže i Gradiće bila je utoliko opasnija što je 7. brigada imala oko 7.000 mobilisanih obveznika šiptarske narodnosti, pa bi tako udruženi bili vrlo opasna vojna grupacija protiv jedinica NOVJ. Ali kako su kolone Poluže i Gradiće zakasnile sa pokretom i stigle su u Podujevo tek 23. januara, a 7. brigada već je od Prepolca bila u pokretu prema Kuršumliji. To se grupacija Poluže i Gradiće, uznemirena glasinama provokatora da će ih Srbi sve poubijati, sada kao pobunjenička, vraća se za Drenicu, koja time postaje glavno uporište pobunjeničkih snaga kontrarevolucije na Kosovu i Metohiji.

9> Šaban Poluža - bogati seljak i prije rata predsednik opštine iz sela Poluže, agent mnogih obaveštajnih službi.

10> Mehmed Gradića bio je kapetan albanske fašističke vojske, rodom iz sela Gredice u Drenici.

Operativni štab NOVJ za Kosovo i Metohiju čim je saznao za ovu pobunu orijentisao je prema njima znatne svoje snage koje su mu stajale na raspolaganju i borbe su otpočele u rejonu Sitnice, ali, ipak sa dosta zakašnjenja.

Po masovnosti i značaju drugo žarište kontrarevolucioname pobune formiralo se na južnim padinama^ Kopaonika, sjeverno od Vučitma i Kosovske Mitrovice, u širem rejonu Šalje. I na ovom prostoru izvršena je mobilizacija vojnih obveznika šiptarske narodnosti bez odobrenja i saglasnosti Operativnog štaba NOVJ za Kosovo i Metohiju. Komandant ovog mobilisanog ljudstva - oko 2.500 pobunjenika - bio je Adem Voca[n)] brat Šerifa Voce, poznatog feudalca i ličnog prijatelja kralja Aleksandra Karađorđevića. Sa Ademom Vocom su vođeni pregovori od strane Operativnog štaba NOVJ, ali do sporazuma nije došlo. Za to vrijeme on je 26. januara sa pobunjeničkim snagama izvršio napad i zauzeo Stari Trg i rudnik Trepču. Međutim tada su naše jedinice intervenisale i poslije žestoke borbe povratile i Stari Trg i Trepču.

Krajem januara i početkom februara 1945. pobunjeničkih uporišta bilo je još i u drugim rejonima Kosova i Metohije - na Skopskoj Crnoj Gori, oko Uroševca, Gnjilana, na Žegovcu i oko Dečana, Rugove i drugdje, ali u manjem obimu.

Ovakva teška i dosta složena situacija nametala je potrebu da se preduzmu posebne i odgovarajuće mjere, kako u pogledu naše vojne organizacije komandovanja, tako isto i u pogledu ojačanja naših snaga da bi se što brže i što uspješnije slomila kontrarevolucija.

Mora se reći da oružana pobuna kontrarevolucionalnih snaga, prva u decembru u rejonu Uroševca i Gnjilana, a zatim krajem januara i početkom februara 1945. u Drenici i Šalji, nije izbila spontano, neorganizovano. Naprotiv. Pobuna je bila planska i organizovana, a njeni ciljevi su proizlazili iz političke platforme i zaključaka Centralnog komiteta Druge prizrenske lige, koju je u septembru 1943. g. formirao njemački okupator. Na čelu Lige našli su se poznati kolaboracionisti Džafer Deva, Bedri Pejaki, Ismet Krizin i drugi.

Druga prizrenska liga je najprije organizaciono učvrstila i ojačala postojeće vojne i političke organizacije iz perioda italijanske okupacije i to od vrha pa sve do najmanjeg naselja na području Kosova i Metohije. Po liniji vlasti oni su organizirali sreske, opštinske i seoske komitete, i odgovarajuće političke organizacije, uključno i omladinske, pa čak i ženske. Po vojnoj liniji osnovali su vojni štab na vrhu, a cijelu teritoriju oblasti podijelili na četiri zone i to - za Metohiju, Kosovsku Mitrovicu, Podujevo, Prištinu, Kačanik, Uroševac i Gnjilane. U vojnom Štabu Lige, kao i pri štabovima zona, nalazili su se njemački oficiri, većinom su to bili obavještajci. U septembru 1944. štabovi zona su izvršili mobilizaciju svih sposobnih muškaraca šiptarske narodnosti od 18. do 50. godine starosti, a 18. oktobra Centralni komitet Lige izdao je proglas za odbranu »etničke Albanije«, što je bio signal priprema za pobunu.

U toku okupacije, prvo italijanske a zatim njemačke, u svim gradovima i selima, organizovane su vojne formacije vulnetera, čije se brojno

■*> Adem Voća je u decembru 1944. od organa NOP-a doveden u Prištinu i bio je kooptiran u Oblasni narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju i odatle je rukovodio pripremama pobuna u Šalji. Polovinom januara 1945. nestao iz Prištine i stao na čelo pobunjenika.

stanje stalno povećavalo što je bilo zavisno od potreba za vođenje borbe protiv partizana. Koliko je bilo brojno stanje vulneterskih formacija kada su se potpuno mobilisali, još nije poznato, jer nije istraženo, ali može se po procjeni, pretpostaviti da je prelazilo više desetina hiljada ljudi.

Osim vulneterskih jedinica u proljeće 1944. formirana je zloglasna 21. SS divizija »Skender-beg« koja je imala preko 10.000 vojnika šiptarske narodnosti, sa njemačkim komandnim kadrom. Postojala su i dva žandarmerijska bataljona, kao udarna pesnica kvislinške vlasti sa prethodno formiranim kosovskim pukom.

U po redo sa vulneterskim kvislinškim formacijama od 1942. postojala je šiptarska nacionalistička vojna organizacija Balikomptar (Balisti) koja je bila prozapadno orijentisana. Pri njihovim štabovima u jedno vrijeme, nalazili su se engleski obavještajci, na terenu je postojala mreža engleskih agenata šiptarske narodnosti.

Sve te kvislinške strukture imale su potpuno isti politički i vojni cilj da se očuva fašistička tvorevina, tzv. »Velika Albanija« i spriječiti dolazak jedinica NOVJ na teritoriju Kosova i Metohije, odnosno da se po svaku cijenu spriječi organizovanje narodne vlasti nove Jugoslavije. Zato su te strukture jednako slijedile ciljeve i politiku koju je vodio Centralni komitet Druge prizrenske lige.

Centralni komitet Lige uzeo je u svoj program dotadašnju politiku italijanskog okupatora, ali sada pod okriljem novog (njemačkog) gospodara. Nova politika sada je dograđena na osnovu situacije i stanja na jugoslovenskom i evropskom ratištu, kao i na bazi predviđanja kako će se dalje događaji razvijati. Da bi ostvarila postavljeni cilj: »Velika Albanija« - Liga je u osnove svog strateškog programa postavila da se potpuno oslanja na nacističku Njemačku, uz istovremeno nastojanje da se, na drugoj strani obezbijedi podrška zapadnih saveznika i spriječi, po svaku cijenu, dolazak jedinica NOVJ, kako bi se obezbedilo etnički čisto Kosovo i Metohija, jasno u okvirima »Velike Albanije«. Polazeći od takvih ciljeva odlučeno je da se i povećaju oružane snage koje će garantovati ostvarenje zamišljenog plana.

U vezi takvog plana i ciljeva sasvim je logično što kvislinške snage sa Kosova, brojčano veoma jake, nijesu odstupile zajedno sa Nijemcima, kao što su, ne baš svi, učinili drugi kvislinzi Jugoslavije. Kvislinške jedinice na Kosovu i Metohiji, nisu se povukle sa Nijemcima, prvo da bi ostvarili postavljene ciljeve, a drugi su zadatak imale da za račun njemačkih gospodara vežu za sebe što veće snage Jugoslovenske armije u pozadini fronta, u vrijeme kada se budu vodile završne operacije protiv Le rove grupacije u Sremu, Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji.

RAZVOJ I AKTIVNOST NOP-a U VRLO TEŠKIM USLOVIMA

Masovnost kvislinških jedinica na Kosovu i Metohiji od prvog dana okupacije pa sve do povlačenja Nijemaca u novembru 1944. oslobađala je italijansko-njemačkog okupatora obaveza da na teritoriji drži svoje znatnije snage. Njihovu ulogu, sa još većom svirepošću obavljale su kvislinške snage.

592 Srpska i crnogorska naselja bila su pod stalnom kontrolom i žestokim pri-

tiskom šiptarskih kvislinških jedinica. Osim šiptarskih kvislinga u Mitrovačkom Kolašinu imao je svoje uporište četnički korpus Žike Markovića.

U takvoj situaciji bili su izuzetno teški uslovi za stvaranje i razvitak narodnooslobodilačkog pokreta na Kosovu i Metohiji. Bilo je skoro nemoguće formirati brojnije partizanske odrede i izvoditi veće borbene akcije. Zato su borci sprske i crnogorske nacionalnosti morali ići van teritorije Kosmeta da bi se uključili u partizanske jedinice u Crnu Goru, Srbiju i Makedoniju. U toku ljeta 1941. god. jedna veća grupa rudara iz rudnika Trepča uključili su se u Kopaonički partizanski odred i kasnije ušla u sastav 1. proleterske brigade. Tek sredinom 1944. godine od ljudstva sa Kosova formirane su dvije brigade: Prva kosovska u rejonu Crne Trave (južna Srbija) sa oko 500 boraca i 1. kosovsko-metohijska u zapadnoj Makedoniji, sa oko 300 boraca. U septembru 1944. godine formirana je 2. kosovsko-metohijska brigada u rejonu Bujanovca sa oko 600 boraca, 3. kosovsko-metohijska brigada »Milan Zečar« u rejonu Vranja sa oko 500 boraca i u Jablanici 5. kosovsko-metohijska brigada sa oko 450 boraca i to sve od boraca srpske i crnogorske narodnosti. Još tada broj boraca šiptarske narodnosti bio je tek simboličan (2 do 5 borca u brigadi). U sastav 5. kosovsko-metohijske brigade početkom oktobra ušao je bataljon »Meto Barjaktari« od boraca šiptarske narodnosti. Sredinom oktobra u Krumi (Albanija) formirana je 4. kosovsko-metohijska brigada sa pretežno boračkim sastavom šiptarske narodnosti. Po dolasku ovih brigada na Kosovo i Metohiju, popunjene su sa znatnim brojem boraca šiptarske narodnosti. Ibarski partizanski odred dejstvovao je sve do odstupanja Nijemaca u širem rejonu rijeke Ibra i Mitrovačkog Kolašina sa boračkim sastavom pretežno srpske narodnosti.

Na području Kosova i Metohije bilo je više pokušaja da se oforme manji partizanski odredi, ali su oni bili kratkog vijeka. Uz najveća pregnuća, i savlađujući izuzetne teškoće, uspjeli su da se u toku 1943. godine duže održe dva manja šiptarska partizanska odreda »Emin Duraku« i »Zejnel Ajdini«. U njima je bilo i nešto boraca Srba i Crnogoraca. Pod kakvim je uslovima dejstvovao i kakve je sve nevolje morao savlađivati odred, u svom ratnom dnevniku zapisao je komandant odreda Fadil Hodža: »Naše djelovanje, koje je od samog početka bilo ograničeno na gradove i srpska sela, zadržalo se još uvijek na uskom području. Naše letke, često, nema ko da rasturi u albanskim selima« (strana 29). Ili na strani 81. piše: »Podrimci su se toliko uplašili da neće ni da nas vide. Ni hljeba nam ne daju. Prijete da će na nas i pušku okrenuti zajedno sa Italijanima«. U pismu Štaba Odreda, upućenog 17. aprila 1943. sreskom komitetu Komunističke partije Uroševac, stoji: »Nalazimo se u teškoj situaciji. Gdje god smo prošli naišli smo na reakciju, i to dobro organizovanu. Karabinjeri su znali za svaki naš pokret. Špijunirao je svaki seljak, svaki čobanin. Ako puca jedan ili dvojica iz sela onda ne samo što će pucati cijelo selo nego i sva obližnja sela.« Tako je bila teška situacija.

U istom smislu sliku stanja na Kosovu daje i Svetozar Vukmanović
- Tempo, delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ u svom pismu od 8. avgusta 1943. upućenog Centralnom komitetu KP Jugoslavije gdje stoji: »Sva šiptarska sela se mobilišu čim se pojavi ma kakav odred. Jedino su šiptarski odredi imali uslove za djelovanje, ali u posljednje vrijeme i protiv njih se dižu sela. Srpske mase u većini stoje pod našim uticajem«.

U kakvom se stravičnom stanju nalazio srpski i crnogorski živalj krajem 1943. i prvih mjeseci 1944. godine najbolje se vidi iz pisma komesara Operativnog štaba NOVJ Boška Čakića upućenog sekretaru Pokrajinskog komiteta 14. aprila 1944. godine gdje stoji: »Situacija kod nas je vrlo loša. Reakcija koja je jesenas otpočela sa iseljavanjem Srba još se više pojačala zimus i još uvek se nastavlja. Da bi onemogućio jedinstvo i bratstvo naroda na Kosmetu, koje se u neznatnoj meri ali ipak prilično počelo ostvarivati, da bi još više produbio jaz mržnje među Srbima i Šiptarima, kao i da bi uništio i našu organizaciju, nemački okupator uz pomoć velikošiptarske reakcije otpočeo je iseljavanje srpskog življa sa Kosmeta, dozvolivši šiptarskim masama da prisvoje njihova imanja. Na ovome je okupator uspeo, sa vrlo neznatnim izuzetkom, da mobilise šiptarske mase. Nastala su hapšenja, prebijanja, pljačka i ubistva mirnog srpskog stanovništva i masova ubistva. Tako daje srpskom življu, naročito naseljeničkom bio nemoguć opstanak, te se pod vrlo teškim uslovima morao iseljavati.« Zbog takvog, izuzetno teškog stanja, Kosovo i Metohija bila je jedina veća oblast u Jugoslaviji u kojoj u toku oslobodilačkog rata, sve do povlačenja Nijemaca, nije postojala ni najmanja oaza slobodne teritorije.

Pred oslobođenje Kosova i Metohije Komitet Prizrenske lige dao je zadatak svojim članovima i pripremljenim agentima da se u što većem broju uključe u organe narodne vlasti, u partizanske jedinice, pa čak i u partijsku organizaciju. Tako su uspjeli da jedan prikriveni agent postane sekretar partijske organizacije u Kosovskoj Mitrovici. Bilo ih je i u organima narodne vlasti, u opštinama, srezovima, pa i u Oblasnom odboru, i u vojnim jedinicama. Zamjenik komandanta Vojnog područja u Peći Ibrahim Banuš[12)]- Sedlar, uspio je dobiti čin kapetana Jugoslovenske armije, a po direktivi Lige bio je glavni organizator atentata i ubistva sekretara Oblasnog komiteta KPJ Miladina Popovića 13. marta 1945. godine. Teški zločin agenta Lige izvršen je i u Omladinskom bataljonu koga je formirao Operativni štab i uključio u sastav 1. kosovsko-metohijske brigade. Pošto u bataljonu nije bilo članova KP poslato je iz drugih jedinica pet odabranih komunista Srba i Crnogoraca na partijsko-političke dužnosti. Komandant bataljona organizovao je likvidaciju te grupe komunista; trojica su poginula a dvoje ranjeno. Cio se bataljon zatim odmetnuo, dezertirao. Agenti provokatori izazvali su incident i prilikom transporta mobilisanog ljudstva preko Bara za Rijeku u kojem je izgubilo živote više desetina obveznika. Bilo je više takvih akata raznih diverzija i sabotaža.

TERET ISTORIJSKOG NASLJEĐA

Svo lukavstvo fašističkih okupatora, lažna obećanja i perspektive, privilegije i data prava šiptarskoj narodnosti - sve se to moglo izgraditi u periodu okupacije 1941-1944. na masovnom opredeljenju šiptarskog življa na osnovama formiranja profašističke »Velike Albanije« a mržnje i neprijateljstva protivu Srba i Crnogoraca, protivu svega što je progresivno, antifašističko, protivu NOVJ i svega što bi moglo podsjećati na bilo, kakvu Jugoslaviju pa i socijalističku. Takvo raspoloženje i opredjeljenje moglo se samo izgraditi na jednoj široj osnovi koja je od ranije postojala, a u novim

[1] ^ Ibrahim Banuš — završio italijansku vojnu akademiju i bio poručnik albanske fašističke vojske.

uslovima okupacije samo dograđena i dobila je novi i stravičan oblik. Prema tome, duboki su korijeni svega toga što je istorija ostavila.

Korijeni početka sukoba, nepovjerenja i neprijateljstva potiču još iz doba tursko-šiptarskog terora kada je došlo do masovnog iseljavanja srpskog življa sa Kosova i Metohije, krajem XVII vijeka, pod vodstvom srpskog patrijarha Arsenija Čamojevića, kada se iselilo 37.000 srpskih porodica sa oko 185.000 duša. Turski zavojevač je na taj poluispražnjeni prostor doselio promuslimanske šiptarske porodice i na taj način proširivao granice svog carstva, stvorio i uvećao vojsku čuvara granica svoje imperije.

Nacionalne suprotnosti i neprijateljstva su još više zaoštrena tokom oslobodilačkih ratova Srbije i Crne Gore 1876-1878. i 1912. godine protiv turskog okupatora, kada je iseljeno oko 150.000 Srba.[13)] Tokom, i odmah po završetku oslobodilačkog rata 1876-1878. godine, srpske vlasti su iselile i vratile sa šireg područja Toplice i Jablanice na Kosovo oko 30.000 Šiptara, koje su turske vlasti u prethodne dvije decenije planski naselile prema Nišu i Leskovcu.[14)]

Uspješnim završetkom oslobodilačkih ratova 1876-1878. godine protiv otomanske Turske, srpska i crnogorska država znatno su proširile svoje granice. Te je granice, sa malim izmjenama, potvrdio Berlinski kongres 1878. godine. U tom periodu nastao je, na tlu Albanije, odnosno prostoru nastanjenim preteženo albanskim življem, pod okriljem turske vlasti, pokret koji se organizaciono oblikovao u Prizrenu - kao Prizrenska liga. Osim odbrane dotadašnjih granica turske imperije Liga je u svom programu imala i drugi značajan cilj: stvaranje autonomne Albanije, u okvirima turskog carstva. Unutar pokreta postepeno je rasla i dalje jačala albanska nacionalna misao i želja za soptvenom državom bez turskog protektorata.[15]* U sastav te autonomne Albanije, po zamisli tvoraca Lige, trebalo je da uđu ne samo teritorije nastanjene većinom albanskog življa nego i teritorije susjednih oblasti u kojima Albanci nijesu bili većina - sjeverna Grčka, cijela oblast Kosova i Metohije, dio južne Srbije, znatan dio zapadne Makedonije (uključivo Prilep i Skopje). Prva prizrenska liga utemeljila je koncepciju o »Velikoj Albaniji«. Naravno, u tom vremenu, njima je bilo više stalo da se pod njihovom upravom nađe što više podanika nego do nacionalne i svake druge slobode tih podanika, bez obzira na nacionalnu pripadnost. U izgradnji te koncepcije imali su podršku stranih zemalja - Italije, Austro-Ugarske i Engleske[161] radi njihovih imperijalističkih interesa.

Koncepcija o stvaranju tzv. »Velike Albanije« manje ili više modifikovana, trajala je, i traje, sve do današnjih dana, ne samo kod vladajuće strukture susjedne Albanije nego i naših retrogradskih slojeva šiptarske narodnosti, a to je jedan od glavnih izvora nacionalističkih strasti, mržnje i šovinizma, ne samo na Kosovu i Metohiji nego i na svim prostorima gdje ima šiptarskog življa. Ta je koncepcija delimično ostvarena, iako ne baš sasvim po šemi Prizrenske lige, u jednom žalosnom periodu, sumraku istorije, kada je fašistička osovina Berlin - Rim prekrajala granice država Evrope.

Na drugoj strani, u periodu postojanja srpske i crnogorske države, kada su u svom sastavu imale djelove Kosova i Metohije, vladajuća struk-

[13]> Jovan Cvijić, Balkanski rat i Srbija, str. 655-656.
[141] Jovan Cvijić, Balkansko poluostrvo, str. 143.
[15]) O Prizrenskoj ligi kod nas je dosta pisano, često sa suprotnih pozicija i oprečnih tumačenja istih dokumenata. Ovdje su fragmentarno spomenuti samo oni njeni programski stavovi koji su ostavili trajne posljedice na politička zbivanja na Kosmetu i susjednim područjima.
[16]> B. Stulli - albansko pitanje, str. 294.

tura šiptarski živalj je ugnjetavala i obespravljivala. Takvo stanje produženo je i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, samo u još gorem obliku. Šiptari su bili građani drugog reda, bez škola na svom jeziku i bez prava upotrebe svog jezika u državnim i javnim ustanovama, zbog čega se iselilo oko 40.000 duša.

Takođe i dvije okupacije u ovom vijeku - austro-ugarska 1916-1918. godine i fašistička italijansko-njemačka 1941-1944. godine, donijele su mnoge nevolje, stradanja i žrtve srpskom i crnogorskom narodu na Kosmetu, a šiptarskom narodu prividnu slobodu. Uslijedilo je masovno protjerivanje srpskog i crnogorskog življa sa njihovih ognjišta; iseljeno je oko 55.000 srpskog i crnogorskog življa.[17]' Hapšenja i ubijanja, pljačke i paljevine bila su redovna pojava, što je dalje trovalo međunacionalne odnose.

U stvaranju međunacionalnih sukoba, mržnje i nepovjerenja značajnu ulogu vršile su i strane imperijalističke države od Otomanske Turske, Italije i Austro-Ugarske do fašističko italijansko-njemačkog okupatora u drugom svjetskom ratu. Musolinijeva Italija, intenzivno je radila na učvršćenju svog uticaja među šiptarskim življem na Kosovu i Metohiji, što je proizilazilo iz politike razbijanja Jugoslavije kao države i stvaranja velike Rimske imperije. To je najboje kazao ministar inostranih poslova grof Ćano, kada je u svom dnevniku zapisao: »Namjeravam da bolje organizujem kosovske Amaute, da bi zabili nož u leđa Beogradu, a u Podsekretarijatu za Albaniju obrazovaću ured za iredentu«. Italija je okupirala Albaniju i učinila sve da obrazuje Veliku Albaniju.

Naravno, bilo bi pogrešno ako bi se na osnovu rečenog zaključilo da nije bilo i čestih pojava u seoskim i gradskim sredinama, radnim organizacijama, i drugdje, gdje su odnosi između šiptarskog i ostalog življa bili korektni, dobrosusjedski, pa i prijateljski; međusobno su se pomagali i zaštićivali u teškim situacijama. No nažalost, preovladavali su oni drugi odnosi koje su nametale vladajuće strukture bilo jedne ili druge strane na štetu radnih ljudi i građana svih narodnosti.

BORBA KPJ Z/\ RAVNOPRAVNOST\ NACIONALNE I SOCIJALNE SLOBODE

U takvim uslovima, oštro izraženih nacionalnih i drugih antagonizama, jedina snaga na Kosovu i Metohiji, u predratnom periodu, bila je Komunistička partija Jugoslavije koja se borila za prevazilaženje takvog stanja. Ona je nastojala i znatno uspjela, da objedini progresivne snage inteligencije, seljaka i radnika, iz svih nacionalnih sredina u borbi za nacionalnu ravnopravnost i socijalnu jednakost. Zahvaljujući takvom programu i naporima po prvi put u dugoj istoriji našli su se na istom frontu i pod istom zastavom progresivni Srbi, Crnogorci, Šiptari i ostali. No, i pored takvog programa, principijelne i progresivne borbe protiv reakcionarnih režima, za oslobođenje i punu ravnopravnost svih naroda, pa i šiptarskog, komunistima Kosova i Metohije nije bilo lako da zadobiju povjerenje šiptarskih masa. Na početku ustanka 1941. godine od ukupno 270 komunista i 1200 skojevaca bilo je svega 20 članova KP i 70 skojevaca šiptarske na-

[17]> S. Milošević, Izbeglice i iseljenici, str. 56.

rodnosti. I to je jedan od razloga da je njihov uticaj na šiptarske mase bio veoma mali.

Perfidnom politikom fašističkih okupatora, sprovođenom preko svojih slugu, aga, begova, barjaktara i trgovaca i reakcionarnog klera, ogromni dio šiptarskog življa, opterećen istorijskom prošlošću i zaveden određenim povlasticama i obećanjima, gledao je na narodnooslobodilački pokret kao na čisto srpsko-cmogorski i osvetnički, a u širem smislu koji se bori za obnovu Jugoslavije, a sve što je jugoslovensko nije bilo njihovo, odnosno bilo je tuđe. To je uticalo da se masovno opredjele protiv narodnooslobodilačkog pokreta i da se stave u službu okupatoru. Takva je ocjena data i u pismu Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju od 30. novembra 1944. godine upućenog partijskim rukovodiocima partizanskih jedinica. U tom pismu, pored ostalog, stoji: »Treba govoriti o reakcionarnoj ulozi Šiptara Kosmeta u toku NOR-a, o njihovom slijepom povođenju za okupatorskim slugama i o borbi koju su vodili protiv svojih interesa, i o tome šta treba da učine sada da bi stekli pravo da odlučuju o svojoj sudbini, to jest da masovno stupaju u redove Narodnooslobodilačke vojske, da se uporno bore protiv svojih izdajnika i da pomognu NOV i narodnoj vlasti u stvaranju nove države - Demokratske Federativne Jugoslavije«.

Narodnooslobodilački pokret na Kosovu i Metohiji, i pored svih teškoća, i izuzetno složenih uslova, o kojima je bilo riječi ipak je uspio da se održi na terenu i da djeluje politički i vojnički. Jedna od većih otežavajućih okolnosti bila je slaba veza sa Centralnim komitetom Komunističke partije Jugoslavije, odnosno sa Vrhovnim štabom NOVJ. Blizina i tješnji kontakti sa CK KP Albanije u mnogo čemu su, vjerovatno, imali i nekih negativnih posljedica koje su na određen način, uticale na donošenje pojedinih pogrešnih političkih odluka od strane političkog i vojnog rukovodstva Oblasti. Tako na primjer, pretvaranje Oblasnog komiteta KPJ u Pokrajinski sa dva oblasna - za Kosovo i za Dukađin. To je praktično značilo brisanje granica između jugoslovenskog dijela Metohije i teritorije Albanije, koje su u jednom ranijem vremenu imale zajedničko ime »Dukađin«. Tim činom su, svakako, i postavljeni temelji za kasnije pogrešne stavove Skupštine u Bujanu.

Drugi događaj koji će ostaviti trajne posljedice u političkom životu Oblasti, jeste održavanje Oblasne skupštine delegata u Bujanu, na teritoriji Albanije, krajem decembra 1943. i prvih dana januara 1944, poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu. Od 48 delegata na toj Skupštini 12 su bili građani Albanije, dok je bilo samo 6 Srba i Crnogoraca, 2 muslimana izvan teritorije Oblasti, a svi ostali su šiptarske narodnosti. Na skupštini je donijeta i jedna antijugoslovenska rezolucija o prisajedinjenju Kosova i Metohije Albaniji, na što je ukazano Oblasnom rukovodstvu od strane Svetozara Vukmanovića - Tempa delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ, a kasnije i od strane Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.

Pregovori u Muki, koji su vođeni između predstavnika CK KP Albanije sa nacionalističkom i reakcionarnom organizacijom Balikombtar o stvaranju zajedničke komande imao je kasnije određene implikacije i uticaj na šire krugove političkih i vojnih kadrova u Oblasti i na određen način to je svakako išlo na ruku protivničkoj strani.

CILJEVI POBUNE I ZAVOĐENJE VOJNE UPRAVE

Izbijanjem pobune sa kontrarevolucionamim ciljevima na Kosovu i Metohiji u novembru 1944. i januaru i februaru 1945. godine onemogućen je normalan proces izgradnje i funkcionisanja organa nove narodne vlasti i društveno-političkih organizacija,[i8)] kao i učvršćivanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, jedan od najvažnijih ciljeva revolucije. Pored toga, glavni cilj oružane pobune bio je odvajanje Kosova i Metohije iz sastava Jugoslavije, čime je bio ugrožen i integritet DFJ.

Oružana pobuna kontrarevolucionamih snaga imala je i šire implikacije u odnosu na susjedne zemlje - Albaniju i Grčku. Pobuna je imala i za cilj da se omete izgradnja socijalizma, ne samo u našoj zemlji, već i u susjednoj Albaniji i da se stvore što veće teškoće novoj revolucionarnoj vlasti. S obzirom na geopolitički značaj ovog regiona imperijalističkim silama bilo je u interesu da što duže ovdje ostanu žarišta sukoba i nesporazuma. Pored toga, trebalo je onemogućiti da dvije socijalističke zemlje - Jugoslavija i Albanija, bilo u čemu pomognu progresivnom pokretu u Grčkoj. U tom cilju njemačka obavještajna služba računala je i na saradnju sa engleskom obavještajnom službom, koja nije izostala.

Smatralo se s obzirom na prethodne događaje da će se na proljeće situacija pogoršati i da treba preduzeti radikalne mjere za slamanje kontrarevolucioname pobune i stvarati uslove za normalno funkcionisanje poretka. Sa takvom procjenom situacije vojno-političkog rukovodstva Oblasti i Glavnog štaba Srbije upoznat je CK KPJ i Vrhovni štab NOVJ.

Na osnovu stanja na Kosovu i Metohiji vrhovni komandant NOVJ i predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, Josip Broz Tito, donio je početkom februara 1945. godine odluku da se, radi slamanja oružane pobune kontrarevolucije i normalizovanja stanja, angažuju odgovarajuće snage i oformi poseban organ - *Vojna uprava* - kao državno-pravni organ, koji bi rukovodio ukupnim vojnim i svim drugim poslovima - do konačne normalizacije stanja.

Vrhovni komandant je 7. februara u prisustvu članova najužeg rukovodstva Kardelja, Ranko vi ća kao i generala Terzića, upućujući na novu dužnost komandanta i komesara Vojne uprave iznio kraću ocjenu stanja i tada nam je rekao da snage oružane pobune kontrarevolucije imaju oko 20.000 pobunjenika i da se masovno oslanjaju na šiptarski živalj; da su kod jednih pobunjenika njemački obavještajci a kod drugih engleski. Zatim nam je iznio širi značaj pobune i rekao da se time želi na Kosovu i Metohiji stvoriti žarište duže nesigurnosti; da im je cilj ometanje izgradnje socijalističkog društvenog uređenja u Jugoslaviji i onemogućiti bilo kakvu pomoć progresivnim snagama u Grčkoj.

Tito je zatim govorio o zadacima Vojne uprave. Prvo da treba reorganizovati postojeće brigade i sa pojačanjima koja su upućena u najkraćem roku da treba skršiti pobunu; da treba oranizovati privredu i uspostaviti saobraćaj; da u hrani i drugim potrebama pomognemo Crnoj Gori i jedinicama u primorskoj oblasti i da partijskim organizacijama pružimo maksimalnu podršku. Na kraju je Tito rekao da se Komandi Vojne uprave daju najšira ovlašćenja i da je lično odgovorna Vrhovnom komandantu.

1 S) je bio stepen nesigurnosti govori i činjenica da su na zgradi Operativnog štaba NOVJ, očekujući mogući napad pobunjenika, do 8. februara prozori bili zazidani vrećama pijeska sa postavljenim mitraljezima radi odbrane.

Narednog dana, 8. februara, izdata je naredba Vrhovnog komandanta kojom se za komandanta Vojne uprave postavlja pukovnik Savo Drljević, a za komesara potpukovnik Đuro Medenica, koji će istovremeno vršiti i dužnost komandanta i komesara Operativnog štaba. Za zamjenika komandanta Operativnog štaba određen je pukovnik Fadil Hodža; za komandanta Vojne oblasti potpukovnik Nikola Božanić.

Komandant i komesar Vojne uprave zajedno sa instruktorom CK KPJ Milinkom Đurovićem i komandantom Vojne oblasti Nikolom Božanićem stigli su u Prištinu istog dana i preuzeli svoje dužnosti.

Čim smo stigli u Prištinu najprije smo obavili razgovore sa dotadašnjim komandantom Operativnog štaba Fadilom Hodžom i političkim sekretarom Oblasnog komiteta KP Miladinom Popovićem o vojno-političkoj situaciji u Oblasti. Dobiveni podaci u cjelosti su potvrdili ocjene koje su nam prethodnog dana date od strane Vrhovnog komandanta. Onda se prišlo radu na izradi zapovijesti za otpočinjanje opšte ofanzive u cilju razbijanja i uništenja kontrarevolucioname pobune u Šalji, Drenici i drugim regionima.

U Operativnom štabu operativni i obavještajni organi uspješno su obavljali svoje poslove. Imali su pregled situacije i stanja na bojištu. Pošto je ranije imenovani načelnik štaba Dukljan Vukotić bio ranjen, tu je dužnost obavljao potpukovnik Danilo Šorović do dolaska pukovnika Ratka Vujovića - Španca.

U kraćem periodu, obavljajući svoje glavne operativne dužnosti, izvršene su i druge organizacione i kadrovske promjene. Oformljeni su organi rodova - artiljerije, inžinjerije i službe veze; reorganizovane službe pozadine - sanitetska i intendantska i tehnička. Formirano je tužilaštvo (tužilac Ilija Đukić) i Vojni sud (predsjednik Mirko Perović). Izvršeno je razgraničenje vojnog sa nevojnim sektorom - Oblasnim komitetom KP, Oblasnim odborom i drugim organima, u pogledu razmještaja, snabdijevanja, obezbjeđenja i drugo.

BORBE I LIKVIDACIJA POBUNJENIKA

Situacija je februara 1945. u odnosu na raspored snaga bila je slijedeća:

U Drenici pobunjenička grupacija Šabana Poluže i Mehmeda Gradiće imala je oko 5.000 pobunjenika, a držali su ih u okruženju 1, 2. i 4. kosovsko-metohijska brigada novoformirane 52. divizije (komandant pukovnik Petar Brajović, komesar potpukovnik Aco Vukotić) u sadejstvu sa Operativnom grupom brigada (komandant potpukovnik Veljko Žižić, komesar potpukovnik Vukalica Milutinović) koja je imala 6. crnogorsku, 1. bokeljsku, 3. i 5. kosovsko-metohijsku brigadu.

U rejonu Šalje, nalazila se pobunjenička grupacija Adema Voce, oko 2.000 pobunjenika. Ona je pružala otpor snažnim napadima 46. divizije (komandant potpukovnik Tomica Popović, komesar potpukovnik Slobodan Čekić) i brigadi Narodne odbrane Kosmeta.

U širem rejonu planine Žegovac nalazila se 24. divizija NOVJ (komandant Mile Calović, komesar Dimitrije Vrbica) i već je bila u borbi za likvidaciju pobunjeničkih grupa.

U garnizonima: Uroševac, Kačanik i Gnjilane, sa zadatkom čišćenja terena od pobunjeničkih grupa u rejonima Skopske Crne Gore i ogranaka planine Šare bila je 41. divizija NOVJ (komandant Metodije Popovski, komesar Dane Petkovski).

Operativni štab je 9. februara izdao zapovijest svim jedinicama da pređu u opštu ofanzivu i unište pobunjeničke grupacije snaga kontrarevolucije.

U toku narednih dana, prvo je 46. divizija razbila i uništila pobunjeničku grupaciju Adema Voce. Likvidacija posljednjih grupa koje smo blokirali dovršena je 15. februara. Vođa pobune Adem Voća, sa svojim najbližim saradnicima, likvidiran je 11. februara u selu Pašama, u svojoj kući, pružajući očajnički otpor.

Borba sa okruženom grupacijom Šabana Poluže i Mehmeda Gradiće trajala je nešto duže. Snažnim udarima naših jedinica pobunjenička grupacija je najprije razbijena u više odvojenih grupa a zatim je nastavljeno dalje stezanje obruča i uništavanje po djelovima. Pritisnuti sa svih strana nastala je demoralizacija i osipanje pobunjenika. Koristeći noć oni su se po grupama probijali kroz našu blokadu i bježali, najvećim dijelom, svojim kućama. Kliješta blokade sve su se više stezala oko preostalih uporišta. Na kraju pobunjeničko jezgro blokirale su jedinice 52. divizije i uz podršku jednog protivtenkovskog topa u toku noći 21. februara, likvidirali. Koristeći mrak manje grupe, iz lične pratnje vođa pobune, uspjele su se probiti kroz obruč blokade i izneli poginulog Šabana Polužu i smrtno ranjenog Mehmeda Gradiću, koji je ubrzo umro. Sahranili su ih na tajanstven način da se ne bi širile vijesti o njihovoj pogibiji.

U ovim borbama, tokom februara, naše su jedinice pretrpjele znatne gubitke, kako u boračkom tako i u staiješinskom sastavu. Poginulo je oko 650, ranjeno oko 1.360 i nestalo 1.256 boraca i starješina. Svakako da su gubici pobunjenika morali biti znatno veći. U poslednjem obračunu teško je ranjen komandant 52. divizije pukovnik Petar Brajović. Poslije njegovog ranjavanja za komandanta divizije postavljen je potpukovnik Danilo Šorović.

Ukupne naše snage (četiri divizije i druge jedinice) koje smo angažovali u slamanju oružane pobune kontrarevolucionamih snaga na Kosovu i Metohiji bile su jačine oko 40.000 boraca. Njihova dejstva po vremenu i značaju uklapaju se u strategijskom smislu, u okvir završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje. Pobunjenička kvislinška grupacija na Kosmetu, u određenom smislu, izvršavala je i zadatak detašovanog odreda njemačkog okupatora u pozadini našeg fronta.

Poslije razbijanja i uništenja glavnih pobunjeničkih snaga, Operativni štab za Kosovo i Metohiju izdao je proglas kojim se pozivaju svi pobunjenici da se predadu, uz objašnjenje da se za odmetništvo neće niko uzimati na odgovornost, a da će za učinjene zločine svakako odgovarati pred redovnim sudovima.

Nakon likvidacije glavnih pobunjeničkih snaga nastala je demoralizacija i osipanje u preostalim grupama. Uslijedila je masovna predaja našim jedinicama. Ostala su uglavnom samo jezgra okorelih fašista i iredentista, oko pedesetak grupa, jačine od desetine pa do stotine kontrarevolucionara pod rukovodstvom vođa Druge prizrenske lige. Borbe za uništenje preostalih grupa vodile su uglavnom jedinice narodne odbrane, ali često uz
600 sadejstvo bataljona naših brigada. Uništavanje tih grupa trajalo je tokom

čitave 1945. godine, često uz osjetne obostrane gubitke. Teroristička i diverzantska aktivnost preostalih snaga kontrarevolucije trajaće još godinama, stvarajući, uz izdašnu pomoć s polja, i odgovarajuće političke organizacije kao što su iredentistički komitet, Besa-komptara, Treća prizrenska liga i slično. No, glavni vojni zadatak Operativnog štaba praktično je završen do kraja aprila 1945. godine.

NOVI ZADACI

U toku aprila, maja i juna 1945. godine osnovni sadržaj rada vojnih jedinica na Kosovu i Metohiji bio je: vojna i politička obuka i politički rad na terenu. S obzirom da su masovnom mobilizacijom većine sposobnih muškaraca na čitavoj teritoriji Kosova i Metohije mnoga domaćinstva ostala bez potrebne radne snage, naše jedinice su dobile zadatak da takvim domaćinstvima pomognu u poljskim radovima i slično. Pored toga, one su dale veliki doprinos naporima da se suzbije epidemija pjegavog tifusa i drugih zaraznih bolesti koje su harale na području Kosova i Metohije.

O izvršenom vojnom zadatku komandant Vojne uprave podnio je prvih dana maja posljednji ratni raport Vrhovnom komandantu Jugoslovenske armije.

Uporedo sa aktivnošću Operativnog štaba u izvršavanju postavljenih vojnih zadataka odvijala se i aktivnost Vojne oblasti, druga komponenta Vojne uprave. Jedan od prvih zadataka po vojno-pozadinskoj liniji bio je: formiranje i učvršćivanje vojnih odsjeka i mobilizacijskih organa. Izvršena je masovna mobilizacija sposobnih muškaraca, kako radi popune jedinica Oblasti tako i radi upućivanja u Vojvodinu u dopunske centre i izvođenja radnih akcija na terenu. Masovna mobilizacija je vršena i radi vojnih a i političkih razloga. Trebalo je što više mladih ljudi šiptarske narodnosti odvojiti sa terena i uključiti u druge jedinice sastavljene od boraca svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

U relativno kratkom vremenu osposobljena je saobraćajna mreža - putna i željeznička, popravljeni srušeni mostovi i propusti. Održavan je redovan saobraćaj u zimskom periodu preko Čakora i otpremana pomoć Crnoj Gori i jedinicama u primorskoj oblasti u hrani i drugim potrebama.

Postupno je osposobljavan rudnik Trepča i ostale radne organizacije. Vršeno je prikupljanje hrane, ogreva, i druge opreme za potrebe armije i stanovništva u gradovima i slično.

U izvršavanju ovih i mnogih drugih zadataka, organi Vojne oblasti, kojima je stvaralački i vrlo uspješno rukovodio Nikola Božanić sa svojim komesarom Nikolom Subotićem, ostvarena je najtješnja saradnja sa užim dijelom Privremenog Oblasnog odbora[19>] (predsjednik Mehmed Hodža), političkim rukovodstvom i drugim odgovarajućim organima na terenu.

Vojna uprava, kao državno pravni organ, sa obje svoje komponente - vojno-operativnom kojom je rukovodio Operativni štab i pozadinsko-teritorijalnom, kojom je upravljala komanda Vojne oblasti, mogla je uspješ-

[19]) O karakteru ovog Odbora u direktivnom pismu Oblasnog komiteta Komunističke partije svim sreskim komitetima od 18. juna 1944. godine stoji slijedeće: »Ovaj Odbor je samo inicijativni, on je samo organ političkog jedinstva masa. On nema karakter vlasti, mada može rukovoditi svim nižim odborima gdje oni postoje«.

no izvršavati i izvršiti svoje zadatke i obaveze, u vrlo složenim uslovima, blagodareći svestranoj podršci i pomoći Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i partijske organizacije u cjelini, Narodnog fronta, kao i drugih patriotskih i progresivnih snaga. Mada je partijska organizacija imala glavni zadatak da se maksimalno založi u izvršavanju zadataka koji su postavljeni pred Vojnu upravu, to se moglo postići samo tijesnom saradnjom i, tako reći, svakodnevnim kontaktima komandanta i komesara Vojne uprave sa političkim i organizacionim sekretarom Oblasnog komiteta Komunističke partije Miladinom Popovićem i Dušanom Mugošom. Taje saradnja vrlo uspješno nastavljena i poslije dolaska na dužnost novog političkog sekretara Oblasnog komiteta KPJ Doka Pajkovića, koji je prenio bogata iskustva iz partijskog rada Komunističke partije Crne Gore i formiranja i rada organa nove narodne vlasti. Zajednički je usaglašeno da se po vojnoj liniji svi partijsko-politički kadrovi i starješine vojnih formacija maksimalno angažuju za što pravilniji odnos prema šiptarskom stanovništvu, da se onemoguće bilo kakve osvete ili slični nepoželjni postupci od strane jedinica i boraca. Isto tako, da se svi vojni kadrovi maksimalno angažuju u pomaganju postojećim partijsko-političkim organima na terenu u formiranju organa narodne vlasti i društveno-političkih organizacija. Trebalo je rešavati složena pitanja oko ispravljanja grešaka ranije sprovedene agrarne reforme i povratka protjeranih iseljenika u toku okupacije. Održavani su zborovi i konferencije u naseljima i obavljene druge političke aktivnosti. Takođe zajednički su planirane razne radne akcije od opšteg interesa. Upravo, blagodareći prisnoj saradnji, jedinstvenoj procjeni situacije na terenu i punoj saglasnosti o načinu savlađivanja postojećih teškoća i problema, koja je postojala između komande Vojne uprave i partijskog rukovodstva, uspješno se odvijao proces sređivanja i normalizacije stanja. Takođe je bila tijesna i uspješna saradnja sa organima OZN-e (organizacija za zaštitu naroda) kojom je rukovodio Spasoje Đaković.

Prema tome, na osnovu svega izloženog, praksa je pokazala da je odluka Vrhovnog komandanta NOVJ o formiranju Vojne uprave za Kosovo i Metohiju bila nužna i pravilna. Za relativno kratko vrijeme oružana pobuna, kao posljednja nada Druge prizrenske lige, je skršena a njeno jezgro i kolovođe likvidirani.

Savezнички i prijateljski odnosi između nove socijalističke Jugoslavije i susjedne socijalističke Albanije, kako državni tako i partijski, pozitivno su uticali na slamanju kontrarevolucije na Kosmetu. jer je to odgovaralo objema zemljama. I privremeni boravak dvije albanske divizije (5. i 6.), po povratku od Višegrada, na prostoru Kosmeta, pod komandom Operativnog štaba, takođe je politički znatno koristilo, mada one nijesu učestvovale u vojnim akcijama.

Slamanjem vojne pobune kontrarevolucije postupno su stvarani uslovi za organizovanje i normalno funkcionisanje organa nove narodne socijalističke vlasti i društveno-političkih organizacija, odnosno političkog sistema u cjelini. Nepovjerenje šiptarskih masa prema novoj Jugoslaviji postepeno je smanjivano i nestajao je strah od osvete. Iz redova šiptarske narodnosti sve je više aktivista uključivano u organe narodne vlasti i društveno-političke organizacije, što je bio uslov za potpuno normalizovanje

 stanja.

VOJNA UPRAVA JE BILA NUŽNA

Stvaranje Vojne uprave, sa pomenutim sadržajem rada, jedinstven je fenomen u oslobodilačkom ratu i revoluciji naroda Jugoslavije. Istine radi, krajem 1944. godine postojala je vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju, ali je ona imala druge zadatke, da riješi problem folksdojčera, i slično.

Mislim da je veliki propust što do sada o ovome, vojni i drugi istoričari, kao i političari, odnosno politikolozi, nijesu poklonili odgovarajuću pažnju. Veliki pisac Meša Selimović je jednom prilikom rekao: »Nije dobro ako nešto ostane nedorečeno i neobjašnjeno«. Istorija se ne može i ne smije prećutkivati. Iako je jedan od klasika marksizma rekao »da se istorija ne ponavlja«, ipak se ona u praksi, ponekad ponavlja, ako ne kao geometrijska slika a ono kao suština, u drugom vremenu i datim uslovima. Mi to znamo iz vlastite prakse (1945-1981).

Nemaju pravo oni istoričari, i ne samo istoričari, koji smatraju da je bila pogrešna odluka Vrhovnog komandanta NOVJ o zavođenju Vojne uprave za Kosovo i Metohiju i upotreba tolikih snaga u slamanju oružane pobune. Više je nego prirodno, da ne kažem i ustavno pravo, svake organizovane društvene zajednice, a posebno revolucionarne, da brani svim regularnim sredstvima svoj integritet, to jest cjelovitost svoje teritorije i, posebno, svoje revolucionarne tekovine; da obezbijedi miran život i razvitak svog socijalističkog društva. Radi toga Armija, kao specifičan organ države i društva, imala je i u tome, i mora imati, svoje mjesto i ulogu.

Slamanjem kontrarevolucije i stvaranjem uslova za normalno funkcionisanje političkog sistema u aprilu 1945. su održane oblasne konferencije društveno-političkih organizacija - partijska konferencija, konferencija Narodnog fronta, omladine, AFŽ-a, zasjedanje Privremenog Oblasnog odbora, da bi se prvih dana jula 1945. godine održala Oblasna skupština izabranih delegata za Kosovo i Metohiju. Skupština je donijela odluku o sjedinjenju Autonomne oblasti Kosova i Metohije sa republikom Srbijom i preko nje sa socijalističkom Jugoslavijom. Tim činom suštinski je poništen osnovni stav Rezolucije Oblasne skupštine održane u Bujanu, na teritoriji Albanije, prvih dana januara 1944. godine, o prisajedinjenju Kosova i Metohije Albaniji.

Likvidacijom vojne pobune kontrarevolucije i stvaranjem uslova za normalno funkcionisanje ukupnog sistema nove narodne vlasti na Kosovu i Metohiji prestajala je i potreba za daljim postojanjem Vojne uprave, čije su funkcije i ranije počele odumirati, zavisno od toga kako su se stvarali uslovi za normalni rad organa narodne vlasti, društveno-političkih organizacija, i sistema u cjelini.

Dejstva Korpusa narodne odbrane Jugoslavije na razbijanju kontrarevolucionarnih snaga u poslednjoj godini rata[11]

General-pukovnik, Vicko Antić[2)]

Zadaci i rezultati borbe jedinica Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ-a) i organa Odeljenja za zaštitu naroda (Ozne) u periodu pripreme i izvođenja završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje imaju, u celini uzev, strategijsku dimenziju, a sa stanovišta opšteg doprinosa slamanju fašizma - izuzetan vojnopolitički značaj. U tom kontekstu treba ocenjivati i konkretne rezultate borbe pojedinih jedinica KNOJ-a na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji Jugoslavije u 1944. i 1945. godini, a i u prvim godinama nakon oslobođenja. Uporedo sa čišćenjem oslobođenih područja od neprijateljskih grupa, diverzanata i špijuna, jedinice KNOJ-a su često prihvatale i borbena dejstva sa operativnim snagama neprijatelja na neoslobođenoj teritoriji, čime je omogućavano drugim našim jedinicama da izvršavaju svoje osnovne zadatke.

Mada su okupatorsko-kvislinške snage na jugoslovenskom ratištu bile u strategijskoj defanzivi znatno pre početka završnih operacija, one su raznim ofanzivnim akcijama i upornom odbranom pojedinih komunikacija, rejona i gradova pokušavale održati i sačuvati postojeće pozicije, računajući, između ostalog, i na faktor vreme, odnosno na mogući sukob unutar Antihitlerovske koalicije, čime bi se njihov položaj poboljšao. Pred početak završnih operacija, marta 1945. godine, ukupni efektivi kvislinških snaga na teritoriji Jugoslavije iznosili su oko 234.000 naoružana pripadnika, od kojih je oko 204.000 bilo na neoslobođenoj teritoriji, a oko 30.000 na oslobođenoj. S obzirom na grupisanost, jačinu i ciljeve dejstva, izdvajale su se tri grupacije: ustaško-domobranske snage - na neoslobođenoj teritoriji, u ukupnoj jačini od oko 150.000 vojnika (18 ustaško-domobranskih divizija i 3 ustaška zdruga); četničke snage Draže Mihailovića i pripadnici Nedićevih i Ljotićevih formacija na neoslobođenoj teritoriji, ukupne jačine oko 40.000 ljudi, i oko 30.000 četnika i albanskih kvislinga-balista na oslobođenim područjima, u pozadini fronta (13.000 četnika i oko 15.000 balista). Na neoslobođenoj teritoriji Slovenije postojale su domobranske jedinice i tzv. Plava garda, koje su pokušavale da formiraju »Slovensku nacionalnu vojsku«, radi preuzimanja vlasti u Sloveniji nakon sloma Nemačke, a u oslobođenim područjima Srbije oko 8.000 četnika, razbijenih u mnogobrojne grupe, pokušalo je da diverzantsko-terorističkim akcijama i propagandnim aktivnostima omete konsolidaciju nove vlasti.

Glavna četnička grupacija od oko 15.000 četnika, sa Dražom Mihailovićem na čelu, nalazila se u Bosni, očekujući iskrcavanje i vojnu inter-

[11] Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.

[2)] Potpukovnik, komandant 1. divizije KNOJ-a.

venciju saveznika u Jugoslaviji, što bi im »omogućilo povratak i dizanje ustanka u Srbiji« - kako su govorile njihove glavešine. U toku zime 1944/45. godine Draža Mihailović je ubacio u Srbiju 350 komandosa sa osnovnim zadatkom da izvode teroristička, diverzantske i slične akcije, a nekoliko meseci kasnije (marta 1945. godine) to je učinilo i rukovodstvo Ljotićevog pokreta: ubacilo je dve padobranske grupe diverzanata. Sve su te grupe najvećim delom pohvatane i likvidirane ubrzo nakon ubacivanja; samo u toku marta i aprila 1945. godine likvidirano je oko 150 diverzanata i komandosa.

Iredentistička organizacija na Kosovu i Metohiji (Druga prizrenska liga), pod vodstvom tzv. Centralnog komiteta, pokušala je decembra 1944. i januara 1945. godine da podigne ustanak radi stvaranje »Velike Albanije«, procenjujući da je nastupio povoljan trenutak za takvu akciju, jer je glavnina NOV angažovana na frontu. U ta dva meseca je preko 15.000 albanskih kvislinga i balista izvodilo krupne akcije na ćelom području Kosova (napali su i nekoliko gradova - Uroševac, Gnjilane i Stari Trg), što je ubrzo prisililo Vrhovni štab da obrazuje posebnu Operativnu grupu brigada (od kosovskih i crnogorskih jedinica) i angažuje 52. diviziju radi uništenja kontrarevolucioname grupacije. S tim ciljem formirana je i Vojna uprava kao najviši državnoupravni organ za to područje, sa širokim ovlašćenjima. Za suzbijanje kontrarevolucije angažovane su i druge jedinice: 24. i 46. srpska divizija i delovi 41. makedonske divizije, tako da je u februaru 1945. godine bilo angažovano ukupno oko 40.000 boraca Narodnooslobodilačke vojske.

U toku završnih operacija, u proleće 1945. godine, na teritoriji Kosova nalazio se veći broj odmetničkih grupa albanskih kvislinga i balista. Samo u širem rejonu Drenice i na planini Čičevici koncentrisalo se oko 5.000 balista, a brojne grupe su otkrivene i na padinama Kopaonika, u blizini Prizrena, Uroševca, Gnjilana i Kačanika. Sve su one izvršavale zadatke Centralnog komiteta Druge prizrenske lige i njenih organa, koji su bili vertikalno razvijeni - do seoskih komiteta. Ova iredentistička organizacija je rukovodila kontrarevolucionarnim snagama na Kosovu i objedinjavala njihove diverzantsko-terorističke i druge neprijateljske akcije, usmerene na rušenje nove vlasti i pripajanje Kosova Albaniji. Pri štabovima a i nekim komitetima nalazili su se i predstavnici nemačkih komandi.

Reakcionarne snage u svetu nisu se mirile sa činjenicom da se u Jugoslaviji realizuju odluke AVNOJ-a. One su pokušale da različitim snagama i sredstvima, naročito aktiviranjem obaveštajnih službi i propagandnim delatnostima, podriju tekovine NOR-a i revolucije, pa su u skladu s tim intenzivno prikupljale podatke o jedinicama Jugoslovenske armije (njihovim planovima i namerama) i o raspoloženju naroda prema kralju i izbegličkoj vladi, sejale nepoverenje u tekovine rata i revolucije, pružale javnu podršku četnicima, ustašama, balistima i drugim kvislinškim vojnim i civilnim organizacijama. Međutim, svi ti, kao i mnogi drugi pokušaji, nisu mogli promeniti tok događaja i sprečiti slom ustaških, četničkih, balističkih i domobranskih jedinica. Ostaci tih jedinica odmetnuli su se u šume Papuka i Bilo-gore, Gorskog kotara i Like, dela Banije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Srbije i Crne Gore.

1

Pogled na salu naučnog skupa »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

RASPORED I ANGAŽOVANJE JEDINICA KNOJ-a

Neposredno pred početak završnih operacija, u proleće 1945. godine, Korpus narodne odbrane je imao u svom sastavu oko 120.000 ljudi, odnosno 7 divizija, 3 samostalne brigade i više drugih jedinica. Od svog formiranja, avgusta 1944. godine, do početka završnih operacija, jedinice KNOJ-a su već stekle bogata iskustva u borbi protiv ostavljenih i ubačenih kvislinških grupa, diverzanata i špijuna, u prikupljanju i dostavljanju obaveštajnih podataka operativnim jedinicama, u zaštiti i obezbeđenju organa narodne vlasti i pozadinskih ustanova, u kontroli teritorije i državne granice, i dr. U sastavu jedinica KNOJ-a nalazili su se, po pravilu, stariji i prekaljeni borci, širih političkih vidika, sa izraženijim smislom za samostalno odlučivanje i akcije. To je ubrzavalo proces adaptacije i osposobljavanja novih boraca i starešina, što je bilo od izuzetnog značaja, naročito pri organizovanju i izvođenju poterà. Socijalni i nacionalni sastav jedinica KNOJ-a bio je identičan sastavu operativnih snaga, pa su one formirane na teritorijalnom principu.

Prva *hrvatska divizija narodne odbrane* formirana je 5. avgusta 1944. godine. Imala je sedam brigada sa oko 25.000 boraca, a pokrivala je gotovo celu teritoriju Hrvatske: Prva brigada je dejstvovala na sektoru Like, Druga - u Slavoniji, Treća - na Kalniku, Četvrta - u Istri i Gorskom kotaru, Peta - u Dalmaciji i na Velebitu, a Šesta i Sedma - u širem rejonu

Zagreba. U sastavu Treće brigade nalazila se i Pomorska kontrola, koja je - u svojstvu pomorske granične jedinice - dejstvovala na jadranskoj obali.

Divizija je izvršavala mnogobrojne zadatke pre, u toku i posle završnih operacija. Uništavala je ostatke neprijateljskih snaga na slobodnim teritorijalna, a zatim - kako je front odmicao prema zapadu - dejstvovala protiv ubačenih ustaških i četničkih grupa. Od početka januara 1945. godine najveći deo vremena bila je angažovana na okupiranoj teritoriji, u pozadini neprijateljevog fronta, gde je - u sadejstvu sa operativnim jedinicama - napadala neprijateljske kolone u povlačenju, presecala komunikacije, sprečavala nemačkim i kvislinškim jedinicama upad na slobodnu tritoriju i si. Prema nepotpunim podacima, samo su dve brigade ove divizije izbacile iz stroja oko 8.850 pripadnika neprijateljskih formacija, a u vreme završnih operacija divizija je, uporedo sa izvođenjem borbenih dejstava na oslobođenim područjima, obezbeđivala gotovo sve komunikacije i važnije objekte i ustanove u oslobođenim gradovima, sprovodila i čuvala ratne zarobljenike i si.

Likvidacija preostalih ustaških i četničkih bandi i grupa nastavljena je i u prvim mesecima nakon završetka rata, do njihovog potpunog uništenja. To je nametalo potrebu stalnog jačanja brojnog stanja divizije, ali je ono ubrzo prevazišlo okvire racionalne upotrebe i komandovanja (imala je 25 bataljona). Zbog toga je krajem avgusta 1945. godine iz njenog sastava izdvojen deo jedinica i od njih formirana nova divizija Narodne odbrane (sa sedištem u Zagrebu), kojoj je stavljeno u zadatak da kontroliše područje severne Hrvatske.

Bosansko-hercegovačka divizija narodne odbrane, kasnije nazvana Treća divizija KNOJ-a, formirana je decembra 1944. godine u Jajcu. Dejstvovala je na teritoriji Bosne, Hercegovine i Cazinske krajine. Prve dve brigade te divizije formirane su još ranije: 1. brigada u avgustu 1944, a 3. hercegovačka - u decembru iste godine.

Uporedo sa obezbeđenjem i kontrolom oslobođene teritorije, jedinice Bosansko-hercegovačke divizije NO aktivno su učestvovale sa drugim operativnim jedinicama i u borbama protiv nemačko-četničkih i ustaških snaga. Tako je, npr. 3. hercegovačka brigada NO još sredinom decembra 1944. godine vodila žestoke borbe u rejonu Sutjeske i Zelengore protiv 15.000 četnika, a krajem januara 1945. godine - protiv Nemaca i ustaša na prostoru Čitluka, Čapljine i Ljubuškog. Nepun mesec dana kasnije dva bataljona 2. brigade bila su angažovana u borbama protiv Nemaca, četnika i ustaša u istočnoj Bosni, a ubrzo nakon toga (8. marta 1945.) došlo je i do žestoke borbe jedinica 1. brigade sa četnicima u rejonu Dugih Njiva, zapadno od Modriče.

Krajem januara i prvih dana februara 1945. godine jedinice Bosansko-hercegovačke divizije NO uspele su da spreče prodor ustaških snaga na oslobođenu teritoriju: iz pravca Širokog Brijega ka Mostaru i preko Čitluka prema Čapljini i Ljubuškom. Namera neprijatelja bila je da odbaci snage NOVJ sa tog područja i poruši komunikacije i objekte na njima. Kako se to nije moglo postići malim snagama, ustaše su angažovale kompletan 9. ustaški zdrug i glavninu 9. gorske divizije, a i sve grupe »zelenog kadra« na tom sektoru. Akcija je izvedena uz podršku delova 369. »Vražje« divizije koja se nalazila na liniji Široki Brijeg - Mostar - Nevesinje, što je napadu ustaša dalo još jači intenzitet. Međutim, i pored brojne nadmoći i početnih uspeha na pojedinim pravcima, ustaške snage su ubrzo zaus-

tavljene; u zoru 3. februara, nakon dvodnevnih teških borbi, jedinice 3. brigade Narodne odbrane uspele su da se spoje sa jedinicama 9, 19, 26. i 29. divizije, koje su ušle u Čapljinu, čisteći grad od ostataka neprijatelja.

Istovremeno su nemačke, ustaške i četničke snage napale Tuzlu sa ciljem da ovladaju komunikacijom Zvomik - Tuzla. Da bi to sprečile, jedinice 3. korpusa su dobile zadatak da po svaku cenu onemoguće prebacivanje jačih četničkih snaga iz Srbije i izvlačenje Nemaca na tom sektoru. Istovremeno su i jedinice 2. armije, raspoređene delom snaga na sektoru Brčko - Gračanica - Ozren, dobile zadatak da spreče nadiranje neprijatelja od Doboja u pravcu Tuzle. Napad oko 2.000 četnika iz doline Krivaje i sa Ozrena zaustavile su jedinice KNOJ-a zajedno sa Tuzlanskim i Ozrenskim NOP odredom i posle mnogih juriša savladali ih i proterali prema Lukavcu. U tim borbama se posebno istakla 2. brigada divizije NO.

Sredinom februara 1945. godine u području Krivaje i Bosne (do Modrice) bilo je koncentrisano oko 15.000 četnika pod neposrednom komandom Draže Mihailovića. Namera ove grupacije bila je da se prebaci preko r. Bosne ka centralnoj Bosni i Vrbasu, Lijevču polju i dalje ka Savi i Slavoniji, na putu za Sloveniju. Pokušaji jedinica Bosanskohercegovačke divizije NO da, u sadejstvu sa delovima 53. divizije, spreči prebacivanje četnika nisu dali očekivane rezultate. U sumrak 24. februara, oko 2.000 četnika je prešlo na levu obalu Bosne, a 6/7. marta, u blizini Modriče, još oko 4.000 četnika prebacilo se na područje pl. Vučjaka. U narednih nekoliko dana divizija Narodne odbrane je zajedno sa jedinicama 53. divizije uspela da u žestokim borbama razbije četnike i prisili ih na povlačenje prema r. Bosni, nanevši im teške gubitke.

U prvoj polovini marta delovi jedne četničke grupe od tri brigade nalazili su se južno od Banja Luke, u rejonu pl. Manjače, a jača grupacija četnika zadržavala se i u centralnoj Bosni. Sa tom drugom grupom bio je do kraja aprila i Draža Mihailović, krećući se uglavnom u širem rejonu Doboja, ali je ubrzo otkrivena njegova namera da se vrati ka istočnoj Bosni. Međutim, kako su jedinice Trećeg korpusa nastavile sa gonjenjem četnika, Draža je bio prisiljen da se izvuče prema jugu, ka pl. Vranići, trpeći pri tom osetne gubitke. Protiv te četničke grupacije stalno su preduzimane nove mere radi njenog razbijanja i uništenja, ali je to ostvareno nešto kasnije - do kraja maja u širem rejonu Bjelašnice. U likvidiranju ove četničke grupacije bile su aktivno angažovane jedinice Bosanskohercegovačke divizije Narodne odbrane, Sandžačka brigada KNOJ-a i delovi 37. divizije. U danonoćnim borbama do 11. maja izbačeno je iz stroja nekoliko hiljada četnika, a samo dva dana kasnije, 12. i 13. maja uništena je još jedna grupa od oko 1.000 četnika. Petnaestog maja, kada se rat i zvanično završio, grupacija četnika Draže Mihailovića bila je praktično razbijena. Do konca maja zarobljene su i uništene preostale četničke snage, ali je gonjenje razbijenih bandi nastavljeno i dalje, do njihovog konačnog uništenja. Privremeno se spasao samo Draža Mihailović sa manjom grupom četnika, posle čega je prešao preko Drine u Srbiju. Kako ni tu nije našao utočište, vratio se u područje Višegrada, gde je početkom 1946. godine uhvaćen.

Beogradska divizija narodne odbrane, kasnije preimenovana u Četvrtu diviziju KNOJ-a, do kraja 1944. godine imala je dve brigade. Štab divizije je obrazovan u januaru 1945. godine, a dva meseca kasnije formirana je i 3. brigada. Divizija je imala osnovni zadatak da, u saradnji sa Narodnom milicijom, prati i kontroliše kretanje prikrivenih neprijateljskih elemenata

na području Beograda i u njegovoj široj okolini. U martu i aprilu 1945. godine jedinice divizije su bile angažovane u suzbijanju delatnosti kontrarevolucionamih snaga na području Šumadije, istočne Bosne i Slavonije, a u vreme završnih operacija i posle njih - gonile su i hvatale prikrivene neprijateljske elemente u Beogradu i predavaie ih nadležnim organima na dalji postupak.

Srpska divizija narodne odbrane, kasnije Peta divizija KNOJ-a, formirana je 10. januara 1945. godine u Kragujevcu. U njen sastav su ušle najpre tri brigade (jedna u Požarevcu, druga u Valjevu i treća u Nišu), a početkom marta je formirana i 4. brigada, sa sedištem u Kraljevu. Ukupno stanje divizije iznosilo je tada oko 22.000 boraca. Među glavnim zadacima divizije bilo je obezbeđenje objekata u naseljenim mestima, kontrola saobraćaja na putevima i železničkim prugama, te gonjenje i hvatanje četničkih bandi koje su se krile u Srbiji. Taj poslednji zadatak bio je utoliko aktuelniji što su u prvoj polovini 1945. godine gotovo u svim krajevima Srbije postojale brojne grupe četnika i drugih neprijateljskih elemenata, koje su terorom, ubistvima, diverzijama i sličnim aktivnostima pokušale da ometu funkcionisanje organa narodne vlasti, parališu delovanje javnih službi u gradovima, unesu nemir i nesigurnost među građane. Prvih dana aprila broj četničkih grupa je čak i povećan, jer su se mnoge jedinice četnika, razbijene u Bosni, prebacile preko Drine u Srbiju. Namera im je bila da se povežu sa četničkim snagama koje su već od ranije postojale na tom području, ali su se svi zajedno ubrzo našli pred potpunim uništenjem. Uz svestranu podršku naroda, jedinice Pete divizije KNOJ-a razbile su sve četničke snage, a preostale grupice najokorelijih zlikovaca, koje su se krile duboko u šumama, otkrivene su i likvidirane u naredne dve godine. Samo u maju 1945. godine divizija KNOJ-a je likvidirala oko 250 četnika. Takav beskompromisan stav proizilazio je i iz uputstva koje je Štab Korpusa narodne odbrane uputio svim jedinicama narodne odbrane u Jugoslaviji nakon što je sredinom januara 1945. godine prestala da važi objavljena amnestija za sve koji napuste neprijateljske redove i predaju se organima vlasti i vojnim komandama. U novom upustvu se, između ostalog, insistiralo na obavezi štabova, starešina i jedinica da prema naoružanim bandama postupaju odlučno i bez tolerancije, do potpunog uništenja i bezuslovne predaje, a jataci, za koje su postojali dokazi da podržavaju neprijatelja, hapšeni su i predavani organima Ozne.

Crnogorska brigada narodne odbrane, kasnije 6. brigada KNOJ-a, formirana je nekoliko meseci posle završetka rata, septembra 1945. godine, ali su njene prve jedinice obrazovane još u avgustu 1944. U periodu završnih operacija za oslobođenje zemlje, Crnogorska brigada NO vodila je uspešne borbe i akcije protiv ostataka kontrarevolucionamih snaga na području Crne Gore, Kosova i Sandžaka. Naročito složene i teške zadatke izvršavala je Brigada na Kosovu i Metohiji, gdje je kontrarevolucija, početkom 1945, poprimila ozbiljne razmere.

Vojvođanska divizija narodne odbrane, kasnije 7. divizija KNOJ-a, formirana je 18. decembra 1944. godine u Novom Sadu. U njenom sastavu nalazile su se tri brigade: Prva, sa sedištem u Novom Sadu, obezbeđivala je teritoriju južne Bačke i Srema; Druga je kontrolisala granicu od Dunava do tromeđe Jugoslavije, Rumunije i Bugarske, a i unutrašnjost Banata; Treća je obezbeđivala granicu od tromeđe do Dunava kod Batine i unutrašnjost sevemog Banata. Pored kontrole granice i graničnog područja, što

joj je bio jedan od osnovnih zadataka, divizija je imala i mnoge druge obaveze i odgovornosti: obezbeđivala je vojne i civilne ustanove, magacine i industrijske objekte; organizovala je i starala se o patrolnoj službi na granici i u unutrašnjosti; starala se o redu i miru i dr. U prvoj polovini marta 1945. godine delovi divizije su poseli levu obalu Dunava prema Vukovaru sa zadatkom da spreče eventualni pokušaj prelaza neprijateljskih trupa u Bačku. Na tom sektoru su se zadržali sve do 13. arpila kada su delom snaga forsirali Dunav kod Dalja i Vukovara radi sadejstva jedinicama 1. i 3. armije. Krajem aprila 1945. godine divizija je imala 12.150 boraca.

Makedonska divizija narodne odbrane, kasnije 8. divizija KNOJ-a, formirana je decembra 1944. godine u Skoplju. U svom sastavu imala je četiri brigade. Da bi se granični sektori prema Grčkoj i Albaniji zaštitili i osigurali svi pravci, putevi i prelazi koji vode prema njima, a koje je trebalo danonoćno čuvati, Ministarstvo narodne odbrane je prvih dana aprila naredilo Štabu korpusa KNOJ-a da na granični sektor prema Grčkoj hitno uputi jednu kombinovanu brigadu narodne odbrane, u čiji su sastav ušli bataljon iz Beogradske divizije NO, bataljon iz Vojvođanske divizije NO i dva bataljona Makedonske divizije NO. Brigada je imala zadatak da zatvori granicu od zapadne obale Prespanskog jezera do r. Vardara, a stavljena je pod komandu Makedonske divizije NO.

SlovenaČka divizija narodne odbrane, kasnije 2. divizija KNOJ-a, do oktobra 1944. godine nosila je naziv *Vojska državne varnosti.* Do aprila 1945. godine imala je tri brigade, posle čega su joj priključeni i svi odredi na teritoriji Slovenije. U Dolenjskoj i Notranjskoj dejstvovala je 1. brigada, a na sektoru Primorske i Gorenjske - Druga. Ova brigada je, zajedno sa operativnim snagama, učestvovala i u borbama za oslobođenje Trsta. Sektor Štajerske i Koruške pokrivao je, najpre, jedan samostalni bataljon koji je nakon oslobođenja Savinjske doline preformiran u 3. brigadu NO. Ova brigada je posle teških borbi u Štajerskoj prebačena u Maribor, osim jednog bataljona koji se nalazio u Celovcu. Neposredno pred kapitulaciju neprijateljskih snaga, jedinice Slovenačke divizije NO imale su oko 15.000 boraca. Poslednjih dana rata, u sadejstvu sa 4. operativnom zonom i delovima 4. armije i 9. korpusa, Divizija je sprečavala izvlačenje okupatorsko-kvislinških snaga iz Vipavske doline ka Gorici, preko Kočevja ka Ljubljani i dalje na severozapad, a od ne manjeg značaja bilo je i njeno angažovanje u borbi protiv brojne grupacije četnika, ljotićevaca, nedićevaca i belogardista u dolini Vipave. Prvih dana marta 1945. godine Srpski dobrovoljački korpus, koji se povlačio zajedno sa Nemcima, imao je oko 6.000 ljudi, grupisanih u rejonu Postojne, Pivke, Šen-Petera i Ilirske Bistrice. U rejonu Rijeke bila je koncentrisana Dinarska četnička grupa popa Đujića i Dob rosa va Jevđevića, sa ukupno oko 6.000 četnika, pa se tako u jednom trenutku, na području od Trsta do Rijeke, okupila snažna grupacija od oko 17.000 četnika, ljotićevaca, nedićevaca i drugih izdajnika. Njihovo razbijanje i uništenje preuzele su na sebe jedinice 4. armije i 9. korpusa, ali su značajnu ulogu u tome imale i jedinice Slovenačke divizije narodne odbrane. Tako je, npr., njena 1. brigada izvela 5. marta napad na kolonu od oko 400 nedićevaca u rejonu Šent-Petra, a posle desetak dana minirala drum između Bistrice i Divače u trenutku prolaska četničke brigade. Tom prilikom je poginulo oko 50 četnika.

*

Za jedinice Korpusa narodne odbrane rat nije bio završen 15. maja 1945. godine. One su, sa organima Ozne i Narodne milicije, nastavile uništavanje kontrarevolucionamih grupa i pojedinaca sve do svog rasformiranja 1953. godine. U tom razdoblju od osam godina, Korpus narodne odbrane je izvršio ozbiljan i složen zadatak - uništio je više hiljada ratnih zločinaca: četnika, ustaša, križara, albanskih kvislinga i drugih, koji su bili organizovani u blizu 8.000 grupa. Samo u periodu 1945-1947. godine, prema nepotpunim podacima, jedinice Korpusa narodne odbrane Jugoslavije ubile su, ranile i zarobile oko 116.000 ustaša, četnika i pripadnika drugih neprijateljskih grupacija (26.947 ubijenih, 2.950 ranjenih i 86.031 zarobljeno) ali su u izvršavanju tog teškog zadatka i same pretrpele mnoge gubitke. Za nepune tri godine, u danonoćnim borbama protiv kontrarevolucionamih snaga, špijuna i diverzanata, poginula su 1.104 pripadnika Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.

Aktivnost 8 (makedonske) divizije KNOJ-a na obezbeđenju oslobođene teritorije Makedonije■)

Član Predsedništva RK SSRNM Rade Gogov[2])

Sve snage NOV i PO Makedonije u toku avgusta do 9. septembra 1944. bile su angažovane u završnim operacijama protiv 5. bugarske armije, koje su završene potpunim uspehom. Ta armija, kao i sve druge fašističke bugarske armije na drugim sektorima Balkana, kapitulirala je i u rasulu pokušala, i većim delom uspela da se izvuče iz Makedonije preko granica na bugarsku teritoriju, odvlačeći sa sobom i mnoge ratne zločince iz njenog sastava i okupatorskih vlasti kao i neke domaće izdajnike.

Ali, radost boraca zbog te pobede, kojom su uspeli da ovladaju većim delom teritorije Vardarske Makedonije, trajala je kratko i bila je nepotpuna. Do konačnog trijumfa vođeno je još mnogo borbi, jer je na scenu na komunikacijama i gradovima Makedonije stupila nemačka grupa armija »E«, koja je započeto povlačenje iz Grčke, tokom avgusta, ubrzala tokom septembra, oktobra i novembra 1944. godine.

Zbog naglog porasta u toku avgusta i septembra, jedinice NOB i POM mogle su da se masovnije suprotstave nemačkom okupatoru primenom tehnike i naoružanja sa jačom vatrenom snagom i primenom većih i manjih, dužih i kraćih frontovskih udara na komunikacijama i u gradovima' u kojima su se, uglavnom, nalazile njegove snage. Posle isterivanja nemačkih snaga iz Skoplja (13. novembra) i Tetova (19. novembra 1944) cela teritorija Makedonije bila je oslobođenja.

U borbama za završne operacije protiv bugarskih i nemačkih fašističkih snaga u Makedoniji učestvovale su i malobrojne jedinice narodne odbrane, formirane posle Prvog zasedanja ASNOM-a, 2. avgusta 1944, od odabranih i proverenih boraca svrstanih u desetine, vodove i čete. Te jedinice narodne odbrane bile su u sastavu operativnih brigada i divizija NOV i POM i izvršavale su borbene zadatke, jer je isterivanje neprijatelja i za njih tada bio najvažniji zadatak. Ali te jedinice narodne odbrane, pod rukovodstvom poverenika Ozne, kao članova štabova operativnih jedinica, izvršavale su i zadatke zbog kojih su i bile formirane: obezbeđenje štabova i rukovodilaca, otkrivanje i hvatanje ubačenih špijuna u jedinice, saradnika okupatora i sabotera, kao i otkrivanje i hvatanje neprijatelja i domaćih izdajnika u oslobođenim i poluoslobođenim naseljima. Drugi vid njihovih zadataka, zaposedanje i obezbeđenje granica, tada nije bio u prvom planu, jer su partije i narodi naših suseda Bugarske, Grčke i Albanije bili u savezništvu sa našom zemljom u borbi protiv okupatora. Ali, dolaskom britanskih snaga u Grčku ostvaren je i taj zadatak.

■) Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Potpukovnik, politički komesar 8. divizije KNOJ-a.

To je bilo veoma značajno, jer je mnogo špijuna i saradnika okupatora pokušalo da iskoristi masovni dolazak dobrovoljaca u naše jedinice tokom avgusta i septembra 1944. i uđe u njihov sastav i nastavi sa podrivačkom aktivnošću, čak i sa atentatima, čiji su pokušaji bili otkriveni.

Po konačnom isterivanju nemačkih okupatorskih snaga teritorija Vardarske Makedonije postala je značajna baza i osnova za uspešan nastavak borbe protiv nemačkih snaga u drugim delovima Jugoslavije na severu i zapadu. Tada su stvoreni uslovi da se jedinice narodne odbrane potpuno angažuju za ostvarivanje njihovih zadataka: obezbeđenje ustanova i sigurnosti i mira na teritoriji, otkrivanje i hvatanje zaostalih neprijatelja i saradnika okupatora, kao i zaposedanje i obezbeđenje granice. Sve je to iziskivalo i odgovarajuću organizovanost i obim snaga narodne odbrane. Zato su, prvo malobrojne jedinice narodne odbrane izdvojene iz sastava operativnih jedinica i ušle u sastav novoformirane Brigade narodne odbrane sa Štabom u Skoplju i delovima na celoj teritoriji i na granicama.

Međutim, formacija brigade nije mogla da zadovolji potrebe i obezbedi obavljanje svih zadataka koji su narasli, zato je, već sredinom decembra 1944, Brigada reorganizovana kao Makedonska divizija narodne odbrane. U sastav divizije ušle su, pored postojećih jedinica narodne odbrane i 5, 10. i 13. makedonska brigada. Tako su organizovane tri brigade sa po četiri bataljona. Na taj način divizija je ušla u sastav Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, sa sedištem u Beogradu, i dobila naziv 8. divizija KNOJ-a. U takvoj organizaciji divizija je radila prema uputstvima Štaba KNOJ-a, ali zbog udaljenosti i slabih telefonskih i saobraćajnih veza u konkretnom radu bila je tesno povezana sa OZNOM za Makedoniju (za unutrašnje obezbeđenje teritorije) i sa Glavnim Štabom, a kasnije sa Komandom 5. armije u Skoplju (za naoružanje i za drugu opremu, kao i za organizovanje političkog, kulturno-prosvetnog i partijskog rada). Konačno kompletiranje 8. divizije KNOJ-a izvršeno je početkom aprila 1944, kada je od Štaba korpusa upućena jedna brigada sa borcima iz Beogradske i Vojvođanske divizije narodne odbrane, koja je odmah kao 4. brigada upućena na sektor južne Makedonije sa Štabom u Bitolju. Popunjena sa dva postojeća bataljona na tom sektoru, ta kombinovana brigada dobila je i zadatak da potpuno zatvori granicu sa Grčkom, jer su se već tada pojavili znaci nemira na granici zbog progona antifašističkih snaga u toj zemlji, naročito naoružanih jedinica sastavljenih od Makedonaca. Time je 8. divizija KNOJ-a imala četiri brigade sa sedištem njihovih štabova u Skoplju, Štipu, Bitolju i Kičevu, sa Štabom divizije i prištapskim jedinicama u Skoplju. Tako je bila obuhvaćena cela teritorija Vardarske Makedonije, a svaka brigada imala je zadatak da obezbeđuje na svom sektoru i teritoriju i granicu.

Odabrani, provereni i hrabri borci 8. divizije KNOJ-a, sastavljeni od svih naših naroda i narodnosti, uspešno su izvršavali svoje odgovorne zadatke u novim uslovima: kontrolu i obezbeđenje sigurnosti i mira na ćelom prostoru Vardarske Makedonije, otkrivanje i hvatanje zaostalih saradnika okupatora, špijuna i naoružanih grupica po planinama, obezbeđenje ustanova, zatvora, saobraćaja, sprovođenje zarobljenika i osuđenika kao i posedanje i obezbeđenje granica. Svim tim radom borci te divizije stvarali su uslove da narod razvije udamištvo i stvaralaštvo u proizvodnji hrane i drugih dobara za snabdevanje i prehranu osiromašenog stanovništva i, naročito, jedinica na Sremskom frontu.

KONTROLA TERENA I UNIŠTENJE OSTATAKA BANDI

U toku NOB-a bugarski i nemački fašistički okupatori, dražinovci i ljotićevci uspeli su da stvore manje ili veće oružane formacije za borbu protiv jedinica NOV i POM.

Najbrojniji od njih bili su balisti, koji su naročito narasli kao dobro organizovana snaga u zapadnoj Makedoniji posle kapitulacije Italije avgusta 1943, nošeni željom i obećanjima Nemaca za stvaranje tzv. Velike Albanije. Samo pod oružjem u završnim borbama oko Kičeva, Gostivara, Tetova i Skoplja bilo je oko 12.000 balista. U izveštaju Glavnog štaba Makedonije od 30. oktobra 1944. piše: »Albanske snage (misli se na baliste - R.G.) u Makedoniji mogu se računati na 10-15.000 naoružanih većinom puškama, pešadijskim automatskim oružjem i minobacačima... «.

Po završetku vojnih operacija protiv nemačkih snaga na teritoriji Makedonije, mnogi od tih narodnih izdajnika i saradnika okupatora (bugarski kontračetnici i špijuni, dražinovci, albanski balisti i drugi saradnici okupatora) pobegli su sa njihovim gospodarima. Neki su pobegli u Bugarsku, a neki sa Nemcima. Ali, ipak, ostao je jedan manji deo koji je pokušao da se ubaci u naše jedinice ili se skrivao na terenu, vršljao po selima i planinama i plašio narod čekajući da »bura« prođe i vrati se staro uređenje. Osim toga, u mnogim selima i kućama njihovih istomišljenika bilo je skriveno razno oružje i municija. Borci divizije KNOJ-a morali su sve to tražiti i otkrivati pritvaranjem i saslušanjem, često i borbom, u kojoj su ginuli ili bili ranjavani, jer su imali posla sa brojno manjim, ali žilavim i iskusnim obaveštajcima, kriminalcima i koljačima. U tome su im pomagali građani, naročito organi Ozne, koji su i imali takav zadatak, kao i operativne jedinice koje su bile u blizini izvođenja akcija.

OBEZBEĐENJE USTANOVA

Svi NO odbori u gradovima i organi Partije, kao i zatvori i sudovi, bili su obezbeđeni stražom po uobičajevom redu. U toj oblasti nije bilo nikakvih iznenađenja ili nepredviđenih situacija. U njihovoj nadležnosti bilo je i čuvanja i sprovođenje zarobljenika, zatvorenika i osuđenika.

ZAPOSEDANJE I OBEZBEĐENJE GRANICE

Po konačnom proterivanju nemačkih snaga iz južne Makedonije jedinice narodne odbrane, još više operativne jedinice, tako reći u »hodu«, odmah su zaposele najvažnije granične prelaze prema Grčkoj. Tako su jedinice 51. divizije (4. brigada) 5-6. novembra 1944. godine zaposele granične prelaze kod Starog Dojrana i Đevgelije, a 49. divizije (7. i 9. brigada) granične prelaze kod Bitolja.

Jedinice Makedonske divizije KNOJ-a, kasnije, u toku decembra 1944. zaposele su neke delove granice sa drugim susedima, i to manjim snagama, desetinama i grupama. To je bilo potrebno više zbog sprečavanja bekstva saradnika okupatora iz zemlje, nego zbog njene ugroženosti spolja.

Jer, te zemlje, a naročito nova otečestveno-frontovska vlada Bugarske, prihvatala je takve izbeglice, što je bilo simptomatično za stavove u bliskoj budućnosti prema oslobođenoj Makedoniji i makedonskoj naciji.

Najteže je bilo na granici prema Bugarskoj, gde karaula nije bilo, jer su bugarske fašističke vlasti okupacijom Vardarske Makedonije 1941. godine porušile sve što je označavalo granicu, smatrajući je nepostojećom. Na planinskom delu granice nije bilo ni naselja. Ali, na granici se moralo ostati. Borci su često daskama, granjem i brvnima pravili zaklone od snega i hladnoće i spavali na lušću i ćebadima. Prema Grčkoj i Albaniji situacija je bila drugačija. Tamo su postojale karaule, neke su odmah bile upotrebljive, a neke, spaljene u borbama, lako su osposobili.

Još je teže bilo sa ishranom na granici. Namirnice su prenošene na konjima, a često ih je donosila omladina i narod prigraničnih mesta, izdvajajući od svojih skromnih zaliha hrane.

To je mnogo značilo za organizovanje nove države za koju se još vodio rat. Jer, samo dva časa posle zaposedanja prelaza kod Đevđelije naišao je džip sa nekim oficirima iz susedne Grčke koji su hteli da se »prošetaju« prema Đevgeliji. I pored protesta, ulazak preko granice im nije bio dozvoljen, jer nisu imali pismeno odobrenje od našeg Vrhovnog komandanta. Slično se dogodilo i na prelazima kod Bitolja. Možda su to bile prve intervencije na granicama nove Jugoslavije, kojima je davano do znanja spoljnjem svetu da smo slobodu svoje zemlje izvojevali sami, a time i njenu samostalnost i nezavisnot.

Osim tih najznačajnijih i najobimnijih zadataka, Makedonska divizija KNOJ-a obavljala je i druge zadatke za potrebe građana, NO odbora i drugih subjekata, na primer: ukazivanje na slučajeve rasipništva, sakrivanja životnih namirnica i zloupotreba bonova i tačkica u snabdevanju, obezbeđenje vozova i putnog saobraćaja, kao i transporta robe i namirnica za jedinice na Sremskom frontu, pre svega većih količina pirinča.

Knojevci, kako ih je narod prozvao, skupljali su informacije i podatke od naroda na terenu značajne za bezbednost i proizvodnju i obaveštavali ga o stanju na Sremskom frontu i ostalim delovima zemlje. Kako je u jedinicama 15. makedonskog korpusa na Sremskom frontu bilo boraca gotovo iz svakog naseljenog mesta Makedonije, to je i interesovanje građana i njihovih familija i rodbine za njihovu sudbuni, za uspeh ili neuspeh na frontu bilo veliko. U izvršavanju tih i drugih zadataka borci su brzo sticali poverenja naroda. Koliko je trebalo strpljenja, taktičnosti i političkog sluha za sticanje poverenja dela stanovništva, roditelja, žena i dece odbeglih ili prikrivenih saradnika okupatora, naročito u nekim mestima Zapadne Makedonije, koje je okupator četiri godine trovao svojom propagandom o borcima za slobodu i ciljevima njihove borbe. U početku, mnogi od njih izbegavali su knojevce, čak su napuštali domove pri njihovom dolasku. Zahvaljujući pravilnom odnosu prema narodu i saznanju da je njih bio zaveo okupator, borci su se zbližavali sa narodom i tako jačali novu narodnu vlast i bratstvo i jedinstvo.

Jedinice divizije bile su angažovane i u brzim intervencijama pri otkrivanju ili aktivnostima neprijatelja koji su uspeli da se uvuku u operativne jedinice. Tako je u jednoj jedinici koja je bila upućena na Sremski front, bilo ubačeno mnogo balista koji su hteli da prebegnu Nemcima. Oni su otkriveni i odmah sustignuti i razoružani za vreme odmora u kasarni u

Vranju. Neki probugarski orijentirani, ubačeni u jednu artiljerijsku jedinicu, uspeli su da zavedu borce i izađu iz kasarne u Skoplju izvikujući parole sa željom da odvrate pažnju makedonskog naroda sa Sremskog fronta i usmere je u suprotnom pravcu, ka Solunu.

ZAKLJUČAK

1. Borci i rukovodioci 8 (Makedonske) divizije KNOJ-a, iako su sa žaljenjem primili naredbu da ne idu na sremski front i da »ostanu« u pozadini, u Makedoniji, brzo su shvatili strateški značaj svojih zadataka za pobedu na frontu i konačno oslobođenje zemlje, pa su postali ponosni na rezultate koje su postigli.

Oni su sa uspehom uništavali zaostale špijune i druge saradnike i sluge okupatora, obezbeđivali sigurnost i bezbednost teritorije, puteva, ustanova, zatvora, proizvodnje, kao i granicu prema Grčkoj, Bugarskoj i Albaniji. Sve su to bili zadaci drugačiji od onih na Sremskom frontu, ali po potrebnoj hrabrosti za njihovo obavljanje, danonoćnom patroliranju i stražarenju na granici i u naseljima, često slabo obučeni i nedovoljno i neredovno hranjeni, kao i po opasnostima po njihov život, bili su veoma slični njima.

2. U jedinicama divizije, na zadacima na granici, u planini ili u gradovima i selima našli su se prekaljeni i hrabri borci, pored Makedonaca, Albanaca i Turaka, pripadnici svih naroda i narodnosti nove Jugoslavije, naročito iz Srbije, Vojvodine i Crne Gore. Različita nacionalna pripadnost i različiti matemji jezik nisu im smetali, već su ih zbližili do bratimljenja. Nikakvih nesporazuma u izvršavanju zadataka na terenu nije bilo ni sa organima vlasti. Borci, na raznim manifestacijama i kontaktima sa narodom jednako su pevali makedonske, srpske, crnogorske pesme i pesme drugih naših naroda i narodnosti. U kontaktima sa narodom bili su pažljivi^ pa su brzo stekli njegove simpatije i time kontinuirano jačali bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti. Primanje u članstvo KPJ i SKOJ-a, kojim su rukovodili iskusni rukovodioci, bilo je i dalje stimulans za hrabrost, disciplinu i pravilan odnos prema narodu.

3. Nedeljivost Jugoslavije, njena celokupnost i jedinstvo njenih naroda i narodnosti, proklamovani i ostvarivani zajedničkom borbom u toku NOB-a i socijalističke revolucije, bili su u svesti i delima boraca 8. divizije KNOJ-a. Angažovanje sve četiri jugoslovenske armije protiv nemačkih i kvislinških snaga na frontu, pojačavalo je budnost naroda i knojevaca u Makedoniji i rad na proizvodnji hrane i odeće. Mobilnost u izvršavanju zadataka bila je na visini, jer se znalo da rat još traje i da nema opuštanja dok poslednji deo naše zemlje ne bude slobodan.

4. Ta značajna činjenica, izražena u jedinstvu fronta i pozadine i u tada omiljenoj paroli »Sve za front - sve za pobedu«, utkana je i u našu savremenu Titovu koncepciju opštenarodne odbrane. Naime ne može biti mira nigde u SFRJ ako bilo koji njen deo bude izložen agresiji spoljnjeg ili unutrašnjeg neprijatelja, sve dok i poslednji njegov pripadnik ne bude onemogućen ili proteran sa poslednjeg dela naše jedinstvene teritorijalne celine. Očuvanje bilo kojeg dela jugoslovenske teritorije slobodnim ili oslobođenim u eventualnom ONOR-u značilo bi mnogo, kako za snabdevanje jedinica JNA i TO tako i za njihovu popunu i zanavljanje opreme

i oružja. A to su značajni faktori za vođenje dugotrajnog i iscrpljujućeg rata, ako nam bude nametnut, i za konačno isterivanje svakog agresora sa naše teritorije. To daje, osim materijalne, i veliku moralno-političku snagu borcima i narodu.

Sve se to može postići, iskustvo je pokazalo, oživotvorenjem tradicija NOR-a i socijalističke revolucije u savremenim uslovima, jačanjem bratstva i jedinstva i odanošću delu druga Tita i SKJ. I najviše uverenošću da se upornošću i hrabrošću svih i svakog našeg radnog čoveka i građanina, znači sopstvenim snagama, može i mora obezbediti funkcionisanje našeg političkog i privrednog sistema i u najtežim uslovima, i da je to garancija konačnog trijumfa u eventualnom ONOR-u protiv svakog agresora.

Druga divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije u završnim operacijama"

General-major Bojan Polak[2)]

Formirana marta 1944. godine kao *Vojska državne varnosti,* odnosno državne bezbednosti, Druga divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije imala je u završnim operacijama za oslobođenje zemlje izuzetno značajnu ulogu u pozadini neprijatelja, i to na području čiji je geostrategijski položaj bio specifičan gotovo u svim aspektima.[31] Kada to naglašavamo, imamo u vidu, pre svega, odluku Hitlerove Vrhovne komande još iz jula 1944. godine kojom je bilo predviđeno konstituisanje tzv. predai - pskog fronta kao poslednje odbrambene linije na granici Trećeg Rajha, na koju je trebalo da se povuku obe armijske grupacije, Grupa armija »C« iz Italije i Grupa armija »E« sa Balkana. U skladu s tim, otpočeli su i intenzivni fortifikacijski radovi za koje su Nemci mobilisali oko 60.000 ljudi u Sloveniji, podvrgavši ih najsurovijem teroru. Tu činjenicu često prenebregavamo u našim analizama istorijskih događaja, iako je to jedan od ključnih elemenata za procenu strategije i politike nemačkih okupatora i svih kvislinških grupacija u Sloveniji - od jeseni 1944. do maja 1945. godine. Strategijski planovi i namere Nemaca bili su mnogo širi i radikalniji nego što se obično misli, kada ih svodimo samo na »odbacivanje partizana od komunikacija«. Tvrditi da su u završnoj etapi rata Nemci želeli u Sloveniji da ostvare, u prvom redu, taj cilj - očigledno je velika zabluda. Istina je drukčija: njihov strategijski koncept, kada je reč o Sloveniji, zasnivao se na radikalnom čišćenju, raščišćavanju i obezbeđenju područja tzv. predalpske zone, a to je pretpostavljalo likvidaciju Narodnooslobodilačke vojske Slovenije, posebno njenih osnovnih grupacija - 7. i 9. korpusa i 4. operativne zone. Da je to tačno, potvrđuje i koncentracija nacističke vojske na ovom području: u jesen 1944. godine bilo je tri puta više neprijateljskih jedinica nego u aprilu 1941. ili nakon kapitulacije Italije, septembra i oktobra 1943. godine.

Karakter i priroda okupacionog sistema Nemaca u Sloveniji bili su u mnogim elementima specifični u upoređivanju sa drugim krajevima Jugoslavije. Svu vlast su, praktično, imala dva policijska i SS-štaba - jedan za područje ljubljanske pokrajine, Gorenjske i Štajerske, a drugi za Primorsku. Oba su direktno bila vezana i potčinjena Himleru, što drugim rečima

•) Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

2) Potpukovnik, komandant 2. divizije KNOJ-a

3) Prva slovenačka divizija Narodne odbrane, odnosno 2. divizija KNOJ-a, obrazovana je 3. 12. 1944. godine od tri postojeće brigade Vojske državne varnosti - VDV, koja je tako prestala da postoji. Vojska državne varnosti formirana je marta 1944. od postojećih bataljona, vodova i četa VOS - Vamostnoobaveščevalne službe, i imala je tri brigade i specijalni bataljon.

znači da je postojao najčistiji oblik i sistem totalitarne vlasti nacističke partije, Gestapoa i SS-jedinica, pa su čak i dve divizije - stacionirane na ovom području - bile pod komandom SS-štabova. U ljubljanskoj pokrajini su pripadnici tzv. slovenačkog domobranstva bili takođe u sastavu Waffen - SS trupa, a i sve druge kvislinške formacije, koje su bežale iz ostalih krajeva Jugoslavije na zapad, uključivane su odmah u Waffen-SS snage.

Tako su u Sloveniji, početkom 1945. godine, bile dve grupacije jugoslovenskih kvislinga. U *Primorskoj* se nalazio Nedićev Srpski dobrovoljački korpus (jačine oko 8.000 ljudi), Dinarska četnička divizija popa Momčila Đujića (oko 7.000 četnika) i veći broj samostalnih kvislinških grupa iz drugih krajeva, tako da su ukupni efektivi ove kombinovane grupacije iznosili oko 20.000 naoružanih ljudi, i svi su bili pod direktnom komandom Gestapoa i SS-jedinica. Uz njih su se nalazila i tri bataljona slovenačkog domobranstva, takođe pod istim patronatom. Sve su ove grupacije bile međusobno tesno povezane u pokušajima da stvore jedinstveni front protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i Jugoslovenske armije koja je nezadrživo nastupala na zapad, pa su čak obrazovale i neku vrstu marionetske vlade, sa patrijarhom Gavrilom na čelu, očekujući da im Nemci i SS-trupe predaju Trst i omoguće zaposedanje Slovenačkog primoija pre dolaska Anglo-Amerikanaca. Time je stvoren opasan kontrarevolucionami mostobran, koji je trebalo likvidirati što brže i radikalnije, jer bi, u suprotnom, mogao da nam nanese ozbiljne probleme i štetu na spoljnopolitičkom planu. Druga kvislinška grupacija bila je u *ljubljanskoj pokrajini.* Njenu okosnicu je činilo sedam udarnih bataljona slovenačkog domobranstva i veći broj posadnih domobranskih garnizona. Tu su se nalazile i mnoge četničke grupe u ukupnoj jačini od nekoliko hiljada ljudi. U političkoj kombinatorici i strateškim planovima slovenačkih kvislinga iz tzv. Narodnog odbora bilo je predviđeno i dogovoreno da se i ustaške snage iz NDH postupno povlače u ljubljansku pokrajinu, u kojoj je, zatim, trebalo stvoriti jedinstvenu kvislinšku vojsku koja bi povezivala Ljubljanu sa Trstom, i tako se suprotstavila prodoru Jugoslovenske armije u Sloveniju i Istru, odnosno na zapadne i seveme granice.

Da bi se to ostvarilo i realizovalo, najpre je trebalo razbiti i uništiti 7. i 9. korpus NOV Slovenije. Taj zadatak je vešto ukomponovan u poslednju strategijsku zamisao nacista, koja se svodila na zaustavljanje Sovjetske i Jugoslovenske armije i postupno zadržavanje Anglo-Amerikanaca - dok se ne postignu zadovoljavajući uslovi za pregovore i eventualnu predaju.

Odnos snaga u Primorskoj bio je tih dana 7:1 u korist neprijatelja. Po svim ratnim merilima i kriterijumima - svaki otpor je bio unapred osuđen na neuspeh i neizbežan slom, ali - kao što znamo - ti normativi i takva pravila nisu važila za naše jedinice i našu vojsku. Uprkos izuzetno velikih gubitaka i po cenu najvećih napora, koji su se često graničili sa nemogućim - gotovo sve jedinice oba korpusa uspele su da se održe na svom operativnom prostoru i da u odsudnom trenutku smognu snagu da same pređu u pobedonosni juriš, i posednu Soču i Trst.

Činjenica da su jedinice oba korpusa ostale na svojoj operacijskoj prostoriji, vezujući znatne snage nemačkih i kvislinških trupa, imala je izuzetan značaj u realizovanju planova naše završne ofanzive. Time su, između 6 19

ostalog, osetno olakšani uslovi za brže i sinhronizovanije napredovanje jedinica 4. i 3. armije, s tim što je prodor 4. armije bio u najužoj korelativnoj vezi sa dejstvima 7. i 9. korpusa. Razumljivo, konačan obračun je mogao da usledi tek kada su jedinice 4. i 3. armije prodrle dovoljno duboko, i kada je opšti odnos snaga bitno izmenjen u našu korist. To je omogućilo i promenu toka događaja u Primorskoj. Osmog aprila je neprijatelj otpočeo odlučujuću ofanzivu protiv našeg 7. korpusa na Krki, Kolpi i širem području Kočevja, u kojoj je posebna uloga bila dodeljena kombinovanim četničko-nedićevskim snagama. Borbena grupa »Tatalović«, jačine tri puka Srpskog dobovoljačkog korpusa, dve brigade četnika i jednog nemačkog bataljona iz sastava 188. brdske divizije, a ojačana sa 10 tenkova, dobila je zadatak da izvrši prodor u bok i pozadinu 4. armije i 7. korpusa. Međutim, pre nego što je ovaj poduhvat bio i započet - jedinice 20. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije 4. armije izvršile su iznenadan napad, i u munjevitom naletu razbile su Jevđevićeve četnike i treći bataljon 10. SS policijskog puka Nemaca, zauzevši Koritnicu i Knežak. Borci 20. divizije su u silovitom jurišu gotovo pregazili Tatalovićevu kvislinšku grupaciju na njenim polaznim položajima, nateravši je u panično bekstvo. Tako je umesto prodora neprijatelja u bok i pozadinu naše 4. armije otpočelo opkoljavanje nemačkog 27. armijskog korpusa, što je iz osnova promenilo situaciju u našu korist.

Oslobođenje Pivke i Postojne, 29. aprila i 1. maja, predstavljalo je uvod u nanošenje konačnog udara i definitivno razbijanje nemačko-kvislinške grupacije na našim zapadnim granicama. Kada su 29. aprila saznale za slom Tatalovićeve grupacije i ustanak radničkih bataljona u Trstu, četnici Dinarske divizije popa Momčila Đujića otpočeli su užurbano povlačenje na desnu obalu Soče. Nije realizovana ni ideja o povlačenju slovenačke domobranske vojske u Primoiju i ustaša u ljubljansku kotlinu, jer bi se time izložile opasnostima od okruženja.

Uspesi 20. i 29. divizije odlučujuće su uticali na razvoj događaja i u drugim krajevima Slovenije. Divizija KNOJ-a je glavnu pažnju usmerila na kvislinšku grupaciju u Primorskoj, jer je ona - u datoj situaciji - predstavljala najveću opasnosti. Zato je 2. brigada KNOJ-a odmah ojačana jednim bataljonom 1. brigade i orijentisana ka Trstu, u koji je prodirala sa zapadne strane. Nakon kraćih borbi, brigada je prodrla u centar grada. Takav prodor jedinica KNOJ-a bio je omogućen ustankom radničkih bataljona u Trstu. U dejstvima jedinica KNOJ-a akcije su se odvijale u skladu sa prethodno razrađenim planom Štaba divizije, koji je izrađen još u martu
1945. godine. Sve policijske i gestapovske stanice i objekti u Trstu, zatvor, radio, banke, železnička stanica i svi značajni objekti - sve je pravovremeno evidentirano i svaki starešina je detaljno upoznat sa objektom na koji dejstvuje njegova jedinica.

U borbama u Primorskoj, a posebno u Trstu, zarobljen je veliki broj esesovaca, policajaca, fašista, četnika i nedićevaca, a više stotina ih je poginulo u uličnim borbama. Borci jedinica KNOJ-a i organi Odeljenja za zaštitu naroda - OZNE, raspolagali su gotovo svim važnijim podacima o nacističkom podzemlju i njegovoj agenturi, a o velikom broju kvislinških vođa i glavešina postojali su čak i precizni podaci u našoj kartoteci. Zahvaljujući tome, naši 'isledni organi i sudovi bili su u mogućnosti da u pr-

vim posleratnim godinama obave složen i delikatan zadatak obračunavanja sa kvislinškim organizacijama i grupama, što bi, očigledno, bilo mnogo teže da divizija KNOJ-a i obaveštajci Ozne nisu u proleće 1945. godine tako temeljito obavili svoj zadatak. S druge strane, nema nikakve sumnje da su najzapaženiju ulogu u sprečavanju planova kvislinga da se međusobno udruže i povežu sa reakcionarnim snagama Zapada i tako omoguće stvaranje petokolonaške okupacione zone u Sloveniji - imale jedinice 20. i 29. divizije 4. armije, koje su taj monstruozni plan sprečile i u korenu onemogućile svojim udarima, i to upravo u trenucima koji su bili odlučujući. O tome na žalost, istoriografija NOR-a još nije rekla svoju poslednju reč.

Pedeset treća divizija u operaciji »Vlaška Mala«"

General-potpukovnik Đurađ Predojević Durin[1]

Među brojnim operacijama jedinica Jugoslovenske armije za definitivno oslobođenje naše zemlje, značajno mjesto ima operacija »Vlaška Mala« koju su izvodile jedinice 53. srednjobosanske narodnooslobodilačke udarne divizije u sadejstvu sa ostalim jedinicama 3. korpusa NOVJ. Ova operacija, izvedena poslije završetka rata, imala je za cilj razbijanje zaostalih okupatorskih i kvislinških snaga u dolini reke Bosne i na desnoj obali Save. Ona je trajala do 25. maja 1945. godine.

Da bi pojačao snage na Sremskom frontu neprijatelj je dio glavnih snaga njemačke Grupe armija »E«, krajem 1944. i početkom 1945. godine, povlačio dolinom rijeke Bosne od Sarajeva prema Slavonskom Brodu. U vezi s tim, Štab Petog (do 25. 04. 1945), odnosno 3. korpusa (od 26. 04. 1945. godine), u čijem je sastavu bila i 53. divizija, neprekidno je pratio razvoj situacije i naređivao svojim jedinicama stalnu aktivnost i ofanzivnost dolinom Bosne. Cilj je bio uznemiravanje i razbijanje njemačkih jedinica u pokretu i zaprečavanju drumova i željezničke pruge rušenjem i miniranjem kako bi mu sprečavale nesmetano izvlačenje ka severu. Izvršena je popuna naših jedinica ljudstvom, naoružanjem *A* drugim materijalnim sredstvima za što efikasnija dejstva. Nasuprot tome, i neprijatelj je stalno jačao uporišta i posade u dolini rijeke Bosne za obezbeđenje kolona u povlačenju. Tako su već početkom januara na ovoj komunikaciji bile locirane jake njemačke i ustaško-domobranske snage. Dolinu rijeke Bosne tada je obezbjeđivala njemačka 967. tvrđavska brigada čiji je Stab stigao iz Grčke u Derventu krajem 1944. godine.[3]’ U početku, ona se nalazila u sastavu divizije za specijalnu upotrebu »Stefan«, a kasnije pod komandom 21. *i* 34. njemačkog armijskog korpusa.[4]’ Dolinu rijeke Bosne od Doboja do Žepča kontrolisala je 966. tvrđavska brigada pri 21. njemačkom armijskom korpusu. U to vrijeme, na ovoj liniji, bila je i novoformirana 15. ustaško-domobranska divizija koju su sačinjavale 16. ustaški zdrug sa zapovjedništvom u Derventi i 16. pješadijski zdrug sa zapovjedništvom u Doboju. Njen zadatak je bio da obezbjeđuje komunikaciju Zavidovići - Doboj - Slavonski Brod. Kasnije je u rejonu Doboja bila njemačka Borbena grupa »Gajger«, jačine do jedne divizije.

Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«

[2]> Potpukovnik. Komandant 53. divizije NOVJ.

[3]> Pod komandom ove brigade bili su: 782. turkestanski bataljon, raspoređen na području Bosanski Brod - Derventa; 322. i 596. bataljon za osiguranje - južno od Dervente u rejonu Lupljanice i 1024. bataljon za osiguranje jugoistočno od njih u dolini rijeke Bosne u oblasti Kotorskog.

[4]) Derventu je ova brigada napustila 18. aprila 1945.

U januaru i prvoj polovini februara 1945. godine 53. srednjobosanska divizija na toj liniji postigla je zapažen uspeh. Ona je, pored uspješnog sadejstva sa 4. krajiškom divizijom, ostvarila vidne rezultate na zadržavanju snaga Grupe armija »E« i ometanju pravovremenog izlaska ovih snaga na Sremski front prema utvrđenom planu.[5)] Njene pobjede i izvršenja postavljenih zadataka, neovisno o snazi neprijatelja, prirodnim preprekama i klimatskim prilikama, zasnivaju se na ofanzivnosti, dinamici, širini manevra i uspešnim borbenim dejstvima njenih jedinica.

Najteže i najsloženije borbe 53. divizije, vođene u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, bile su, pored razbijanja brojnih četničkih grupacija Draže Mihailovića, i borbe sa jakom ustaško-domobranskom grupacijom u trouglu ušća rijeke Bosne u Savu, na liniji Odžak - Potočani
- Svilaj. Najjače uporište bilo je Vlaška Mala, središnje mjesto u tom trouglu po kome je naša posljednja operacija i dobila ime. Pomenutu neprijateljsku grupaciju činilo je oko 11.000 ustaša i domobrana i oko 1.500 četnika. Borbe u ovoj operaciji vođene su od 19. aprila do 25. maja 1945. godine, u dvije faze: prva od 19. do 28. aprila, a druga od 3. do 25. maja.

Postavlja se, međutim, pitanje kako se desilo da su znatne ustaško-domobranske i četničke snage, nakon povlačenja njemačkog 12. i 34. armijskog korpusa, ostale u okruženju? Poslije proboja Sremskog fronta jedinice naše 1. i 2. armije u svom snažnom prodoru na zapad, prisilile su neprijatelja na brzo odstupanje, što je uticalo da žrtvuje vlastite zaštitnice. Tako je njemački 34. armijski korpus, koji se povlačio kroz Sloveniju, lijevom obalom Save, praktično žrtvovao bočnu zaštitnicu u donjem toku rijeke Bosne. U vrijeme samog proboja Sremskog fronta ovo područje je branio njemački 21. armijski korpus koji se izvlačio prema Derventi i Slavonskom Brodu i čiji je zadatak bio izvlačenje glavnine njemačkih snaga preko rijeke Save. Taj zadatak on je ostvarivao pomoću ustaško-domobranskih i četničkih jedinica koje je, sljedstveno logici odnosa gospodara i sluge, potčinio štabu 34. korpusa, čiji je zadatak bio da ne dozvole prodor jedinica naše 2. armije u rejon Slavonskog Broda i u pozadinu 34. korpusa. Očito je, dakle, da su snage naših izdajnika bile žrtvovane radi izvlačenja glavnine snaga njemačkih korpusa i tako su zaostale i našle se u okruženju.

U prvoj fazi operacije »Vlaška Mala« borbe su vodile jedinice 25. divizije 2. armije, uz sadejstvo 16. brigade 27. divizije. Početak borbi podudara se sa izlaskom snaga 2. armije sa desne obale Save na desnu obalu Bosne. Brzim prebacivanjem naših jedinica, ustaško-domobranske i četničke snage u trouglu: rijeka Bosna - rijeka Sava - Vučja, - bile su potpuno okružene. Već prvih dana borbi na tom sektoru bilježi se znatan broj mrtvih, ranjenih i zarobljenih neprijateljskih vojnika i podoficira sa velikim ratnim plijenom u naoružanju i drugoj ratnoj opremi. Pored izuzetno žestokih borbi jedinice 25. divizije nisu uspjele da ovladaju najjačim uporištima Vlaška Mala i Prud, koja su ustaše uporno branile. Teške borbe su se ponavljale, položaji su prelazili iz ruku u ruke.

Druga glavna faza operacije »Vlaška Mala« trajala je od 3. do 25. maja, to jest do konačnog uništenja ove ustaško-domobranske i četničke grupacije. Štabu 3. korpusa stiglo je 30. aprila 1945. godine naređenje Vrhovnog komandanta da preduzme sve raspoložive mere za brzo čišćenje ovog terena od zaostalih neprijateljskih snaga. Tada Korpus nije imao do-

5> Od polovine februara do kraja marta 1945. godine, u dolini rijeke Bosne, vođene su borbe širokih razmjera. Uz velike žrtve u ljudstvu i materijalu, njemačka Grupa armija »E« uspjela je da izvuče znatan dio svijih snaga i da ih uputi na druge frontove u Jugoslaviji.

voljno snaga da istovremeno napadne i uništi ustaško-domobransku i četničku grupaciju, pa radi toga donosi odluku da okruženu ustaško-domobransku grupaciju na sektoru Vlaška Mala blokira manjim snagama, a glavnim snagama napadne i uništi četničku grupaciju. Za izvršenje tog zadatka Štab 3. korpusa angažovao je jedinice 27. i 53. divizije. Vrijeme od 9. do 22. maja iskorišteno je na pripreme za posljednji odlučni okršaj. Između ostalog, jedinice su snabdjevene municijom i sanitetskim materijalom, a obavještajni organi su prikupili brojne podatke o ustašama, od kojih je možda najznačajnija bila odluka da se bore do poslednjeg čovjeka i da se živi ne predaju.

Na sektoru Odžak, Mrka, Ada, Balegovac, Vlaška Mala, Gornja Dubica i Prud, pred napad 22. maja, bilo je oko 4.500 ustaša najokorelijih zlikovaca pod komandom Petra Rajkovića, ustaškog logornika i Ive Čilušića, tabornika iz Odžaka. Neprijatelj je bio u jakim utvrđenjima, čiji su spoljni pojas činili rovovi, zemljani i betonski bunkeri i poneka kuća preuređena za odbranu. Glavni odbrambeni pojas bio je sistem utvrđenja oko Vlaške Male, sastavljen od drveno-zemljanih bunkera povezanih saobraćajnicama. U Vlaškoj Mali više kuća je adaptirano za odbranu, a postojao je dvospratni betonski bunker, koji je svojom visinom dominirao mjestom.

Operativna ideja Štaba 3. korpusa bila je da se dijelom snaga napadne okruženi protivnik u uporištima Vlaška Mala i Odžak i pomoću tenkova likvidira, zatim dijelom snaga da se prodre u pozadinu i likvidiraju uporišta na ušću rijeke Bosne u Savu. Plan operacije predviđao je konkretne i precizne zadatke svim jedinicama 53. i 27. divizije. Sva dejstva su bila koncentrisana na uništenje najtvrđeg uporišta - Vlaška Mala. Planirano je, takođe, da 23. i 24. maja na uporišta Odžak, Vlaška Mala, Mrka Ada i Prud dejstvuje avijacija pa je za ovu podršku odobreno sedam aviona. Održano je i savjetovanje svih štabova brigada i bataljona sa štabovima divizija na kojima su razmatrana pitanja kao što su: način izvođenja borbenih dejstava na ovom terenu; analiza izvršenog neprijateljevog zaprečavanja i utvrđenih objekata i načini za njihovo uništavanje ili neutralisanje; opšti značaj i cilj izvršenja ovog borbenog zadatka.

Operacija je počela 22. maja, napadom na Odžak i Vlašku Malu. Do ovog vremena (od 15. do 21. maja) vršeni su češći napadi na spoljna uporišta i pozadinu, s ciljem da se neprijatelj uznemiri i obmane o stvarnom početku napada. Operacija je završena 25. maja potpunim uništenjem i zarobljavanjem ustaša. Napadu je prethodila akcija izviđačke čete 18. brigade postavljanjem zasjede u pozadini neprijatelja u Novigradu, u kojoj je zarobljena veća grupa ustaša. Poslije ove akcije, Štab 53. divizije naredio je ovoj brigadi da pređe u napad. Artiljerija je otvorila vatru na spoljnu liniju odbrane, po ustaškim utvrđenjima, u čemu se posebno istakla posluga jednog brdskog topa koja je sa udaljenosti od 50 metara vrlo uspješno dejstvovala po ustaškim utvrđenim objektima. Na uporište Vlaška Mala napadao je sa istočne strane, 1. bataljon 14. brigade, 2. bataljon pravcem, Duge Njive - Krčevina, 3. i 4. bataljon na zapadnu i sjeverozapadnu ivicu, dok je artiljerijski divizion dejstvovao jakom koncentričnom vatrom po glavnom odbrambenom sistemu. Ustaše su bezuspješno težile da povrate izgubljene pozicije. Glavni zadatak jedinica 27. divizije bio je likvidacija uporišta u Odžaku. Dejstva 23. maja odnose se na neuspješne i bjesomučne noćne juriše, kao i na najjači ustaški protunapad na snage 14. brigade,
624 pri čemu su ustaše pretrpjele velike gubitke. Toga dana i druge jedinice

53. i 27. divizije postigle su vidne rezultate u svom sve većem prodoru ka glavnim uporištima - Odžaku i Vlaškoj Mali. U više navrata i na raznim odsjecima, 24. maja, ustaše su bezuspješno pokušavale da se probiju iz okruženja. Toga cijeloga dana avijacija je žestoko bombardovala Odžak, Vlašku Malu, Mrku Adu, Balegovac i Prud. Stalni pritisak snaga 3. korpusa, dejstva artiljerije i bombardovanje, stvarali su među ustašama opštu pometnju i demoralizaciju. Zato je Štab korpusa doneo odluku da se 25. maja u dva sata pređe u opšti napad. Samo tri sata prije, 24. maja u 23 sata, 19. birčanska i dijelovi 20. romanijske brigade 27. divizije napadaju Odžak koji, nakon dvočasovne borbe, definitivno zauzimaju.

Na dan 25. maja 1945. godine odlučeno je da se dejstvuje na posljednja neoslobođena uporišta Vlašku Malu i Balegovac. Definitivno se rješavala sudbina neprijatelja u okruženju. Napad je otpočeo u 1,30 jakom artiljerijskom pripremom u trajanju od 30 minuta da bi u dva sata otpočeo opšti napad jedinica 3. korpusa. Težište napada bilo je usmjereno ka središtu uporišta Vlaška Mala, ka školi, s ciljem da se razdvoje ustaške snage na dva dijela. Na tom odsjeku otpor je slaman neposrednim gađanjem iz artiljerijskih oruđa raspoređenih po bataljonima. Njima je uništen i dvospratni betonski bunker. Kao što se često spominje, ustaše su se očajnički ali bezuspješno branile, borba se vodila za svaku kuću i rov. Nakon jednočasovne borbe 3. bataljon, na glavnom pravcu napada 14. brigade i 53. divizije, uz podršku artiljerije, probio se u centar uporišta i ustaške snage razbio na grupe, koje su se dalje odvojeno borile. Balegovac je osvojen poslije kraće, dok je uporište Vlaška Mala, ustaški alkazar, zauzeto tek nakon četvoročasovne borbe.

Rezultat operacije »Vlaška Mala« jeste slamanje neprijateljevih snaga u svim uporištima. Gotovo sve ustaške snage su izginule, mali broj je zarobljen ili ranjen, a još manji je uspio da se probije kroz obruč. Gubici naših jedinica su bili neuporedivo manji. Ispoljena premoć proizašla je iz više različitih faktora i okolnosti. Prvo, snage 3. korpusa bile su brojčano dvostruko nadmoćnije. Drugo, za razliku od ustaša, raspolagale su artiljerijom i avijacijom. Moral boraca i snaga koja iz toga slijedi bili su vrlo visoki. Duboko je bila usađena želja da se taj posljednji neprijateljski i izdajnički bastion što prije likvidira. Rat je već bio završen. Pogodnost zemljišta bila je za ustaše jedina povoljna pozicija.

Činjenica da je operacija »Vlaška Mala« vođena 16 dana po završetku drugog svjetskog rata i kapitulacije Njemačke daje joj izniman značaj i govori, u isto vrijeme, o veličini borbi koje su vodile jedinice 53. i 27. divizije 3. korpusa Jugoslovenske armije. Praktično, nakon uništenja ustaško-domobransko-četničkog alkazara na sektoru Vlaške Male završene su borbe u drugom svjetskom ratu u Evropi. Poslije ove operacije na prostoru naše zemlje više nije bilo organizovanog otpora, sem četničkih i ustaških bandi skrivenih kod jataka u selima i šumama srednje Bosne i još na nekim mjestima.

Operativna ideja bila je dobro razrađena. Uništenju uporišta prethodilo je okruženje, a zatim su ona odvojeno likvidirana po principu »dio po dio«. U tom koceptu Vlaška Mala, kao središnje i glavno uporište, izdvojena je od ostalih i posljednja je oslobođena. To je, po našem mišljenju, kapitalan taktičko operativni elemenat operacije. Nedolazak tenkova i nemogućnost njihove upotrebe zbog srušenog mosta na Savi, kompenziran je uspješnim dejstvom avijacije i artiljerije. Jedinice su svoje zadatke izvrša-

vale tačno i pravovremeno. Disciplina i kreativnost u izvršavanju zadataka bile su na visokom nivou. Jedini nedostaci bili su neshvatanje značaja održavanja veze sa susjedima i neadaptiranost ravnom terenu, zbog kojih je dolazilo do manjih proboja ustaša i do vlastitih ljudskih žrtava.

Ovo je naša, smatramo, jedna od složenijih operacija gdje je došla do izražaja sinteza naših četvorogodišnjih iskustava u ratovanju. Protivnik je često bio obezglavljen taktičkom primjenom iznurivanja artiljerijskom vatrom, bombardovanjem kao i odbijanjem njegovog ispada. Nedostatak stručnog znanja o fortifikacijskim radovima nadoknađen je hrabrošću i upornošću.

Operacija »Vlaška Mala« kao cjelina dala je pozitivne rezultate ne samo na planu uništenja i razbijanja jedne ustaško-domobransko-četničke tvrđave već kao jedno vrijedno pozitivno iskustvo novog načina ratovanja. Dinamika borbi, funkcionalnost manevra i opšta pokretljivost, neovisno od sveukupne složenosti, daju joj karakter savremenih dejstava. Ona je pokazala da se prema dobro utvrđenom i borbenom neprijatelju ne može primenjivati partizanski način ratovanja.

Kao kontinuitet dejstava za konačno i potpuno oslobođenje naše zemlje, ova operacija, koju su vodile jedinice 53. i 27. divizije Trećeg korpusa Jugoslovenske armije i sa klasno-idejnog i sa vojnotaktičkog gledišta, pokazuje nedvosmisleno autentičnost našeg oslobođenja i od spoljnjeg i od unutrašnjeg neprijatelja.

Poraz četničkih snaga u završnoj etapi rata[1]

Pukovnik dr Branko Latas[21]

U ofanzivi Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje trebalo je, zajedno sa okupatorskim snagama, poraziti snage kontrarevolucije, koje su se pokušale predstaviti saveznicima na Zapadu kao žrtve »komunističke najezde i tiranije«, nudeći sebe kao snažnu antikomunističku grupaciju koja bi postala brana za prodor komunizma ka Zapadu. Budući da je njemačka Vrhovna komanda saznala da će uskoro doći do rascepa u antifašističkoj koaliciji i do njihovog neizbežnog sukoba, istu logiku sledile su vodeće ličnosti kontrarevolucionamih snaga u Jugoslaviji: Pavelić, Rupnik, Nedić, Ljotić, Mihailović i njima bliski vojno-politički krugovi. Njihove snage, od oko 235.000 kvislinga i kolaboracionista, predstavljale su više od jedne trećine ukupnih neprijateljskih snaga koje su u to vreme brojale oko 684.000 ljudi. U toj masi, četnici - njih oko 30.000, zauzimaju drugo mesto iza ustaško-domobranskih snaga, a ispred slovenačkog domobranstva.[3]*

U suštini, razlike između ostalih kontrarevolucionamih gjupa i četnika nije bilo. Svi su bili potčinjeni nemačkim komandama. Četnici su se samo formalno i deklarativno izjašnjavali za savezništvo sa Anglo-Amerikancima, a praktično su služili interesima okupatora. Angažovanje četnika u borbama protiv JA pružalo je priliku nemačkim komandama da svoje trupe u većoj ili manjoj meri odvoje i angažuju protiv anglo-američkih snaga u Italiji ili na frontu ispred Crvene armije. U povlačenju prema zapadnom delu zemlje, četničke jedinice nisu bile slučajni saputnici i pratici nemačkih trupa već su im služile kao bočna osiguranja, zaštitnički delovi, izviđačke prethodnice i radna snaga za opravku saobraćajnica i objekata na njima.

U završnoj godini rata vojno-političke pozicije četničke kontrarevolucije na unutrašnjem i međunarodnom planu sve su više slabile. Potisnute sa matične teritorije, četničke formacije iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine, Dalmacije i Like, stalno su se osipale, i lišene su bilo kakve mogućnosti za popunu, a njihov borbeni moral je stalno i sve niže padao. Glavne četničke snage sa vojno-političkim vrhom nalazile su se na teritoriji tzv. NDH-a u sevemom i zapadnom delu Bosne, u stalnim dodirima i vezama sa ustaško-domobranskim i nemačkim trupama, sa zajedničkim ciljem da se spreči prodor snagama naše 2. armije na pravcu njenih ofan-

[11] Prilog za raspravu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.

-> Vojni istoričar, pukovnik JNA.

') Sumarni podaci, sačinjeni na osnovu arhivske građe, nalaze se u Arhivi VojnoistpnjsKog instituta (VII), fond NOP-a, k. 05, reg. br. 36/2, f. 8. Prema istom pregledu ustasa i domobrana je bilo oko 170.000, a slovenačkih domobrana oko 18.000.

zivnih dejstava. Ranije učvršćena saradnja između četnika u Bosni i ustaša, te četnički lojalan stav prema ustaškim vlastima, umnogome su doprineli da ustaške vlasti lako i bezrezervno prihvate prisustvo četnika iz Srbije na teritoriji kojom su »suvereno vladali«.[4'] U situaciji kada mu je zapretio potpun poraz, Mihailović se ponizno lično obraćao ustaškim komandantima, odlikovao ih i unapređivao u ime kralja, da bi se najzad, obratio i samom nadbiskupu Stepincu i poglavniku Paveliću. Vojno-organizacione promene u strukturi četničke organizacije, donesene pred kraj 1944, po kojima se tzv. Jugoslovenska vojska u otadžbini (JVO) trebalo da sastoji od srpskih, hvratskih i muslimanskih jedinica, nisu urodile plodom, bez obzira na to što je četničko rukovodstvo izrazilo spremnost da se odrekne svojih političkih koncepata o granicama etnički čiste »Velike Srbije« u »Velikoj Jugoslaviji«.[51] U prethodnim godinama rata obostrano je negovan i razvijan šovinizam, sprovođena je politika genocida i revanšizma za međusobne zločine, s pretnjama potpunog verskog i nacionalnog istrebljenja. Takvi ciljevi nisu mogli biti lako i jednostavno prevaziđeni. U suštini, ni četničko ni ustaško rukovodstvo nije se odricalo svojih ciljeva i namera. Na vojnu saradnju bili su primorani pred zajedničkom opasnošću i pokušajima da se spasu i izbegnu odgovornost za zločine prema narodu, učinjene u službi okupatora. Ako su se ustaške vlasti, u slučaju da se priklone četnicima, mogle nečemu nadati, bilo je to samo zbog toga što su smatrali da su četnici »odista anglo-američki saveznici«, pa bi, možda, time olakšali svoj položaj u momentu kada se kod tih snaga nađu zajedno. Dakle, imali su sličnu logiku kao ranije italijanski okupatori, pa i nemačke više komande pred kraj rata, iako su nemačke i ustaš^ć vlasti, nezavisno jedne od drugih, hvatale veze sa snagama zapadnih saveznika.[6']

U očima zapadnih saveznika, prvenstveno Britanaca, četnici više nisu uživali gotovo nikakav ugled. Anglo-Amerikanci su ih već ranije označili kao kvislinge i »profašističke snage«, od kojih je deo (četnici u BiH) bio pod Pavelićevom komandom.[7]* Zapadne savezničke sile nisu više davale javnu podršku i materijalnu pomoć četnicima, niti su imali svoje predstavnike kod četnika.[8]* To, međutim, nije značilo da nisu bili zainteresovani za sudbinu četničkog pokreta, čiji su ideološko-politički ciljevi bili bliski njihovim pogledima. Prvih meseci 1945. Mihailović je imao radio-vezu sa štabom američkog 15. vazduhoplovnog korpusa, pomoću koje je američka

[4]) Lokalni i regionalni komandanti su početkom 1942, sa znanjem Mihailovića, sklopili pismene sporazume o saradnji sa ustašama, priznavanju ustrojstva tzv. NDH, oprostili su ustaška zlodela nad Srbima i poveli zajedničku borbu protiv snaga NOP-a (Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, XIV, 1, str. 215-219, 244-248, 276-281, 311, 367-369, 405, 411).

[5]> AVII, Ča, k. 276, reg. br. 6/1-32. Uredbom br. 100 od 1. decembra 1944. predviđeno je da JVO čine »Srpska, Hrvatska i Slovenačka armija i grupa Muslimanskih korpusa«, pod jedinstvenom komandom Mihailovića (AVII, Ča, k. 206, reg. br. 43/1).

[6]> Pred pad fašizma u Italiji, neki fašistički funkcioneri su, po civilnoj i vojnoj liniji, tražili od nekih viših četničkih rukovodilaca da im oni budu posrednici u uspostavljanju kontakata sa Britancima (AVII, Ča, k. 159, reg. br. 32/3 i 18/4; k. 295, reg. br. 11/2; k. 293, reg. br. 6/1; Zb. NOR-a, XIV, 2, str. 738). Početkom aprila, nemački major Sterker (Storker) doneo je Mihailoviću Lerovu poruku da je voljan da se preda anglo-američkim snagama, ali da im tu ponudu preda Mihailović. Pavelić je poslao u Kazertu ministra Vjekoslava Vrančića da zatraži od saveznika da »dođu u pomoć hrvatskom narodu« (Jozo Tomasevich, Četnici u drugom svetskom ratu (prevod), Zagreb 1979, str. 398 i 400). Mihailović je, pak, zahtevao da se nemačke trupe stave pod njegovu komandu kao »naši državljani« (AVII, Ča, k. 276, reg. br. 6/1-44, uputstvo potčinjenim od 3. aprila 1945).

[7]> Jovan Maijanović, Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941-1944, Dokumenat, Arhivski pregled, Beograd, 1967, str. 72 i 74; Zb. NOR-a XIV, 2, str. 1000. \

[8]> Poslednji britanski vojni predstavnik, brigadir C. D. Armstrong, otišao je iz Jugoslavije 31. maja 1944. a američki kapetan Nik Lalić učinio je to 27. decembra iste godine.

strana nastojala da dođe do podataka o palim američkim i engleskim avijatičarima, koji su dospeli kod četnika.[9>] Ako su Amerikanci, dajući Mihailoviću precizne podatke o položajima snaga JA u četničkoj blizini (na Majevici i Trebavi), želeli da ukažu na mesto gde treba uputiti avijatičare, što četnici nisu uradili, ipak su na taj način mogli staviti do znanja četnicima da uzmiču ili da preduzmu neku akciju. Osim toga, Mihailović je vrlo često obaveštavao potčinjene da ima »vezu sa Amerikancima i Englezima«, izjavljivao je da su mu američki avioni na Majevici spuštali materijal namenjen partizanskim jedinicama, pod izgovorom da su pogrešili. Isto tako, Mihailovićevi bliski saradnici su tvrdili da su depeše stizale iz Amerike, da ih je on sam dešifrovao, ali da nikome nije saopštavao njihovu sadržinu.[10)] U Vašingtonu i Londonu velike napore ulagali su bivši službeni organi izbegličke vlade da bi zapadne saveznike više zainteresovali za četnički pokret, mada je on, očigledno, bio u potpunom raspadanju i pred uništenjem.

Najviše četničko rukovodstvo, Mihailović pogotovo, nije nijednog trenutka posumnjalo u to da ih Anglo-Amerikanci neće prihvatiti i »zaštititi«, bilo ulaskom svojih snaga na teritoriju Jugoslavije i spajanjem sa četnicima, bilo indirektnim pomaganjem, pa i organizovanjem i pomaganjem »gerile« - teroristično-diverzantskih akcija. U kontekstu tih zbivanja i planova treba posmatrati izvlačenje četnika u Sloveniji i Istri, u susret anglo-američkim snagama i kolebanje Mihailovića da krene na to područje, pa konačno i njegovu odluku za povratak u Srbiju.

OKUPLJANJE I DELATNOST ČETNIKA U SLO VENU I / ISTRI

U Sloveniji su se u poslednjoj etapi rata našle kontrarevolucioname snage četnika, Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK), Srpskog udarnog korpusa (SUK), gde su, zajedno sa slovenačkim domobranstvom, nameravale da pruže otpor snagama JA. Vojnički i politički smisao izvlačenja četnika u Sloveniju bilo je da se izbegne uništenje, da se povežu sa savezničkim snagama sa Zapada i uz njihovu pomoć, ako se ukaže prilika, izvrše pritisak na snage JA u nadi da će »korak po korak« povratiti izgubljene pozicije i ostvariti političke ciljeve.

Slovenačka reakcija tokom celog rata nije uspela da okupi i mobi liše više od 300 četnika i oko 16.000 slovenačkih domobrana (belogardista), sve pod komandom nemačkih štabova i ustanova.[11'] Iako simbolična i vojnički neefikasna, ta grupa četnika nije ispuštena iz delokruga interesovanja ne samo jugoslovenske emigracije već ni vojno-političkih krugova zapadnih saveznika. Četnike u Sloveniji pojačale su četničke formacije, koje su u Slovenačko primorje i Istru pristigle krajem 1944. i početkom 1945. go-

^ AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1-33, 35, 44.

[10>] AVII, Ča, k. 276, reg. br. 6/1—44, depeša od 5. aprila 1945; k. 262, reg. br. 14/1, izjava Momčila Dostanića, člana štaba Draže Mihailovića.

[1] ■) U Plavoj gardi, koja se raspala kapitulacijom Italije, bilo je 300 četnika u nekoliko odreda. Ujedinjeni pod nemačkom komandom, u pet odreda, četnika je 23. februara bilo. takođe, 300, a domobrana 16.000 (B. Latas, Plava garda - četnici D.M. u Sloveniji, Vojnoistorijski glasnik (VIG) 3/1983; AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1-52). Prema sumarnim podacima neprijatelja, domobrana je bilo 16.000 (AVII. k. 05, reg. br. 36/2, f. 8), a po izveštaju D. Jevđevića od 24. januara 1945. bilo ih je 16.400 (AVII, k. 276, reg. br. 16/1-36).

dine. Jedna grupa četnika bila je pod komandom vojvode Dobrosava Jevđevića, četničkog delegata za Sloveniju i istovremeno italijanskog, britanskog, nemačkog. ustaškog, i ko zna čijeg ne, agenta. Jevđević je u Italiji okupio nekoliko stotina četnika izbeglih iz Like i Gorskog kotara nakon kapitulacije Italije i, u dogovoru sa nemačkim vlastima, doveo ih u Slovenačko i Hrvatsko primorje, gde su služili kao pomoćne nemačke policijske snage.[121] Početkom 1945. godine Jevđevićeva grupa je ojačana, tako- đe, izbeglicama iz Like, i dostigla broj od 1.200 četnika.[131] Jaču četničku formaciju doveo je u Sloveniju pop Momčilo Đujić, komandant Dinarske četničke divizije. Ta četnička formacija je, zajedno sa nemačkim snagama, pretrpela poraz u ofanzivi snaga 8. korpusa NOVJ u sevemoj Dalmaciji, u kasnu jesen 1944. koje su ih primorale na povlačenje. Po nemačkom planu, uz posebno angažovanje Hermana Nojbahera (Neubacher), četnike iz Dalmacije trebalo je prebaciti u Sloveniju (ustaške i nemačke vlasti govorili su u Nemačku), i to preko Zagreba. To je bio najbrži način da se četnici prebace iza Zvonimirove linije. Đujićevi četnici trebalo je da se probiju do Bihaća, a odatle da se transportuju dalje železnicom, Pavelić je radi toga 21. decembra izdao naređenje da se obezbede uslovi za otpremanje četnika iz okoline Bihaća.[14'] To što je Đujić krenuo u pravcu Rijeke i izbio sa 4.000 četnika početkom januara 1945. u Sloveniju, nije rezultat njegove maštovitosti da zavara pravac povlačenja i izbegne sudar sa snagama NOVJ u zahvatu unske komunikacije, koliko bojazan da ne upadne u ustašku zamku koju su mu oni pripremali.[15)] Kao i svi drugi, i ovaj pokret četnika propraćen je pljačkom i terorom i izručivanjem savezničkih pilota nemačkim komandama, što se i ranije gotovo redovno dešavalo.[16']

Ubrzo nakon dolaska u Sloveniju, Đujić, Jevđević, Ljotić i Rupnik posetili su početkom januara u Trstu komandanta SS i policije, generala Odila Globočnika, od koga su dobili konkretne zadatke vojne prirode, a Đujićevi četnici su, isto kao i Jevđevićevi, Ljotićevci i Nedićevci, potpali pod Globočnikovu komandu, zapravo postali deo nemačkih policijskih snaga.[17']

Svi četnici u Sloveniji, računajući i one što su pristigli kasnije, bilo da su došli sa nedićevcima bilo iz nemačkog zarobljeništva, bili su pod idejnim vodstvom fašiste Ljotića, a vojnički pod komandom generala Miod-

12) B. Latas, Četnici iz Like u službi Nemaca na području Hrvatskog primorja i u Italiji (1943-1.944), VIG 3/1979.

13> AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/22 i 27; depeše od 5. i 8. januara 1945. upućene D.M.

14> Pavelić navodi da »na temelju sporazuma između Hrvatske i nemačke VJade«, treba skupinu »ukupne jakosti oko 6.000 ljudi« prebaciti »u Nemačku« (AVII, Ča, k. 233a, reg. br. 48/2). U taj broj, svakako, uračunate su i izbeglice.

15> Sve ranjene i bolesne četnike ustaše su u Kostajnici skinule sa voza i poklale, ne osvrćući se na Pavelićevu naredbu, a četnici su uzvratili paljenjem hrvatskih sela, (AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1-20). Dimitrije Ljotić, koji se, takođe, zalagao za Đujićev dolazak u Sloveniju, izvestio je Nojbahera da Đujić ima 5.500 četnika (B. Karapandžić, Građanski rat u Srbiji 1941-1944, Kliviland, SAD, 1958, str. 398). Đujić je, u stvari, imao svega 4.000 četnika, a ostalo (2.000-3.000) bili su civilne izbeglice (AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1-23 ' 21)

16> Mihailovićevi delegati su 8. i 10. januara 1945. izvestili da je saradnja sa Nemcima (br. 11) »prevršila svaku meru« i da Đujić »padobrance predaje broju 11«, te da se u njegovom štabu stalno nalaze dva nemačka oficira i da nemački kapetan, pod pseudonimom Branko Lazarević, komanduje ćelom Divizijom (AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1-27 i 28). Krajem 1943. britanski oficir u Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske izvestio je da su Đujićevi četnici predali uhvaćene savezničke pilote Nemcima (AVII, a NOP-a, fond Forin ofisa, reg. br. 371-37618). Đujićevi četnici su jula 1944. uhvatili povređenog američkog padobranca i odmah ga ubili (Arhiv CK SKJ, M.F. 17/46).

•7) AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1-27.

raga Damjanovića, delegata Draže Mihailovića.[18)] Politički i vojnički povezanom bloku kontrarevolucionara, čiji su napori bili usmereni na razbijanje i uništenje snaga 9. korpusa NOVJ, zajedno sa nemačkim trupama, kako bi sami dočekali saveznike i preuzeli vlast, stavile su se na raspolaganje vodeće svešteničke reakcionarne figure Gavrilo Dožić i Nikolaj Velimirović.[19'] Oni su pojačali ideološku i političku borbu protiv NOP-a, a u odnosu na saveznike trebalo je da odigraju ulogu sličnu kao i biskup Rožman, koji je svoju poruku da anglo-američke snage okupiraju Sloveniju poslao papi u Vatikan.[20'] Sve je bilo upereno na to da se pošto-poto spreči da snage JA, koje su frontalno nadirale ka zapadnim granicama Jugoslavije, u potpunosti oslobode svoju zemlju. S tim ciljem je antinarodni skup slovenačke reakcije »Narodni odbor za Sloveniju«, proglasio slovenačko domobranstvo za »narodnu vojsku«, a Sloveniju za deo »Federativne Kraljevine Jugoslavije«, pozvao kralja Petra da se vrati u zemlju, a generalu Damjanoviću uputio poziv da savezničke snage intervenišu u Sloveniji.[21']

To je, ustvari, bio poslednji pokušaj tog dela kontrarevolucionamih snaga da nađu spas u savezničkoj intervenciji. Poziv generalu Damjanoviću upućen je kada su snage 4. armije JA već bile oslobodile Trst i druge delove naše teritorije i otklonile bilo kakvu potrebu za dejstvom anglo-američkih snaga na tlu Jugoslavije. Razumljivo je što su se savezničke komande oglušile o pozive za intervenciju. Da su drugačije postupile, to bi bilo direktno uplitanje u naše unutrašnje stvari, jer su vlade velikih savezničkih sila već priznale vladu DFJ, a time i jugoslovenski teritorijalni integritet. Povlačeći se ispred snaga JA, kontrarevolucionama grupacija je izmakla preko Soče u Italiju, gde se 5. maja predala britanskim snagama.

Druga četnička grupa, jačine oko 5.000, koja se povlačila zajedno sa nemačkim trupama i ustaško-domobranskim jedinicama u pravcu Celovca, s namerom da se preda savezničkim snagama u Austriji i tako izbegne odgovornost za svoje zločine, razbijena je i zarobljena zajedno sa ustašama kod Dravograda 15. maja 1945. godine.[22']

RAZBIJANJE ČETNIČKE GRUPACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

U poslednjoj godini rata postojale su četiri grupe četnika pod komandom Mihailovića: ona u Slovenačkom primorju, grupa koja je težila da se tamo probije (četnici iz Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine, sa Kosova i neznatan broj iz Srbije), grupa četnika iz Bosne i, najzad, četnici iz Srbije, pod direktnom komandom Mihailovića, ali bez definisanog stava o daljim namerama. Na prostoru od Majevice do Kozare, između reke Save i se-

[18)] Damjanović je doveden iz zarobljeništva po zahtevu Mihailovića. Bio je šef kabineta M. Nedića, a potom komandant Srpske državne straže i pomoćnik DM. Za komandanta tzv. Istaknutog dela štaba Draže Mihailovića (u Sloveniji) postavljen je 27. marta 1945. (J. Tomasevich, n.d. str. 397; AVII, Ča, k. 276, reg. br. 6/1-8).

[19] Patrijarha Srpske pravoslavne crkve Gavrila i Episkopa Žičkog Velimirovića nemačke vlasti su dovele iz Nemačke i stavile na raspolaganje Ljotiću početkom 1945. godine (B. Karapandžić, n.d., str. 420; AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1—27).

[20)] Poruka je upućena papi Piju XII (J. Tomasevich. n.d., str. 398).

[21] B. Karapandžić, n.d., str. 451—454.

[22] Petar S. Brajović, Konačno oslobođenje, Spektar. Zagreb, 1983, str. 565; Zbornik NOR-a XI, 3, str. 645

Pukovnik Pero Kosorić (šesti s desna) sa grupom slarešina korpusa, marta 1945. u Han Pijesku

verno od linije Sarajevo - Zenica - Banja Luka, pred početak ofanzive JA za konačno oslobođenje zemlje, pored jakih nemačkih trupa, našle su se ustaško-domobranske jedinice, ustaška milicija, muslimanska milicija, zeleni kadar, lokalne četničke jedinice i pristigli četnici, koji su se, zajedno sa nemačkim trupama, povukli iz područja koja su oslobodile snage NOV i PO Jugoslavije (JA). Ljotićevci i nedićevci (oko 8.000) već su bili u Sloveniji.

Razbijeni u Srbiji, četnici {oko 15.000 do 18.000) nakon kraćih i nedefinisanih kontakata sa delovima Crvene armije u širem prostoru Zapadne Morave, a pošto je otpala mogućnost da se probiju na obalu Jadrana, povukli su se, zajedno sa delovima Grupe armija »E«, na područje Bosne, gde se Mihailović nalazio od septembra prethodne godine.[23]' Nakon povlačenja nemačkih trupa iz Crne Gore, tamošnje četničke jedinice bile su primorane da se povuku. Time je propala mogućnost da se probiju u Albaniju i Grčku i tamo se spoje sa savezničkim snagama. Oko 7.000 četnika iz Crne Gore, kojima se pridružilo oko 1.300 iz Hercegovine, uputilo se u sevemu Bosnu, imajući stalno na umu da se probija u Istru i Slovenačko primorje, što im je, navodno, sugerisala saveznička komanda u Italiji, obećavši da će Nemci pomoći njihovo prebacivanje.[24]'

Ceneći da su glavne snage JA zauzete na Sremskom frontu, priobalnom pojasu i oko Sarajeva i s obzirom na to da se nalazio u prostoru

[23]* Kontakte sa Crvenom armijom imali su pukovnik Dragutin Keserović kod Kruševca i kapetan Predrag Rakočević u okolini Gornjeg Milanovca i Čačka. Ti odnosi nisu bili ni prijateljski, a ni neprijateljski (AVII, Ča, k. 81, reg. br. 20/51; k. 61, reg. br. 19 i 20/2; k. 29, reg. br. 35/1). U povlačenju su četnici služili su kao »zaštitnica Nemcima« (AVU, Ča, k. 77, reg. br. 12/5). Nameru da se probiju preko dela Kosova i Metohije onemogućilo je velikoalbansko kvislinško rukovodstvo, sa Džafer Devom na čelu (AVII, Na, f. 311, r. 185, str. 1.198—1.199). Komanda Grupe armija »E« konstatuje 11. novembra da se general Miroslav Trifunović sa 18.000 četnika kreće u pravcu Foče i da oni štite bokove nemačkim trupama (AVII, Na, f. 311, r. 185, str. 1.231).

[24]> AVII, Na, f. 311, r. 185, str. 1.208. Pored naoružanih četnika iz Crne Gore bilo je i oko 2.000 izbeglica (AVII, Ča, k. 276, reg. br. 16/1-8). Četnička delegacija u Italiji navodno dobila je sugestije od savezničke komande da se četnici prebace u Istru da će Nemci pomoći takve pokrete (AVII, Ča, k. 262, reg. br. 39-8/7). Himler je lično bio zainteresovan da se četnici koncentrišu u Istri i Slovenačkom primoiju, kako bi ih uvrstio u SS trupe (AVII, Na, f. 3, Bon, s. 957). Opširnije vidi: Radoje Pajović, Kontrarevolucija u Crnoj Gori - četnički i federalistički pokret 1941-1945, Četinje 1977, str. 505-515 i 527.

okruženom jakim nemačkim snagama, Mihailović se nadao da će na prostoru u sevemom delu Bosne ojačati svoje pozicije i ostvariti vrlo ambiciozne, ali nerealne planove. Računao je da se sa oko 6.000 do 8.000 domaćih četnika i pridošlicama iz drugih područja duže vreme može održati na prostoru Majevice, Trebave i Ozrena, odakle se, verovao je, može prodreti u Srbiju, a može se lako povlačiti i ispred snaga 2. armije JA. Sve je zavisilo od držanja nemačkih trupa. U momentu kada se one počnu povlačiti iz Sarajeva, Bijeljine, Brčkog i drugih mesta, trebalo je da se povlače i četničke formacije. U svakom slučaju, na terenu je trebalo ostaviti prikrivene grupe za dejstvo na oslobođenoj teritoriji.

Četničko rukovodstvo se nadalo da će kombinacijom ostavljenih delova i ubacivanjem teroristički-diverzantskih grupa radi izvršenja sabotaža i atentata na istaknute ličnosti NOP-a izazvati nered i pobunu protiv narodne vlasti i pripremiti narod »za ustanak protiv komunističke vlasti«.[25'] Odluku za takvu vrstu delatnosti kvislinških organizacija dao je nacistički vrh, a Mihailović je, u sprezi sa Ljotićem i Nedićem, pod rukovodstvom nemačkih stručnjaka, pokušao da to i ostvari.[26'] Planski ostavljene četničke grupe delovale su samo na području Srbije, gde su ubacivani i teroristi iz istočne Bosne. Pomenućemo samo dve ostavljene grupe četnika u Srbiji.
To je grupa na širem prostoru Valjeva, pod komandom majora M iomira Ćosića, i grupa u okolini Čačka, pod rukovodstvom kapetana Predraga Rakovića, čija je radio-stanica nosila oznaku »Fleš«.[27)] Ćosić je ubrzo uhvaćen, a Rakovićevu grupu su mesne partizanske jedinice, uz pomoć članova Partije i SKOJ-a, opkolile i uništile, a radio-stanicu sa šifrom zaplenile. Zahvaljujući tome, Odeljenje za zaštitu naroda (OZN-a) od kraja 1944. pa do likvidacije četničke grupe u Bosni, maja 1945, bilo je u stalnoj radiovezi sa Mihailovićem, koji je bio uveren da saobraća sa četnicima. Rukovodstvu OZN-e je omogućeno da Mihailovića snabdeva lažnim informacijama o navodnom neraspoloženju naroda u Srbiji prema novoj vlasti, o snazi četničkih grupa, o želji da se Mihailović vrati u Srbiju i digne ustanak, a obratnim putem dobijani su podaci o tome da se teroristi ubacuju u Srbiju, o mestu gde jataci sakrivaju četničke funkcionere i drugo.[28'] Dakako, na taj način moglo se uticati i na ponašanje Mihailovića, u prvom redu na to kuda da krene, ali to nije bilo presudno.

Na likvidiranju zaostalih kontrarevolucionamih grupa i ubačenih diverzanata radile su jedinice Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, snage Narodne milicije i delovi JA. Diverzantsko-teroristićke grupe formirali su nemački SS oficiri od ljotićevaca, nedićevaca i četnika. Većina grupa je obučavana u Nemačkoj i stavljana na raspolaganje Mihailoviću, a on je sam organizovao svoju školu za »komandose« - diverzante. Naoružanje,

AVII, Ča, k. 262, reg. br. 14/1; k. 276, reg. br. 6/1—40-

[2Ć]) Himler je 16. septembra 1944. naredio formiranje potemih SS odreda i aktiviranje kvislinških formacija u tom smislu kako bi one preuzele ulogu divizije »Brandenburg« (AVII, Na, f. 311, r. 185, str. 1237).

[27>] Cosić je bio komandant Valjevskog četničkog korpusa. Raković, nekadašnji sagovomik Nedićev, Ljotićev, generala Felbera i feldmaršala Vajksa, pa potpukovnika Crvene armije, bio je komandant 2. ravnogorskog korpusa i najpouzdaniji Mihailovićev potčinjeni. Sa njim je ostavljen član CNK dr Đuro Đurović, šef propagande u štabu D.M. i lice odgovorno za veze sa inostranstvom.

[28>] Originalne depeše razmenjene između Mihailovića i »Fleša« od kraja decembra 1944. do 7. aprila 1945. nalaze se u AVII, Ča, k. 276, reg. br. 6/1 i 16/1. Na primer, u depeši od 5. aprila 1945. Mihailović javlja »Flešu«: »Vezu sa Amerikancima i Englezima imamo. Major Lila (vođa teroristićke grupe - B.L.) prešao je u Srbiju i ide ka vama« (k. 276, reg. br. 6/1, depeša br. 976).

radiostanice i drugu opremu (eksploziv, otrove, itd.) dodelile su im specijalne nemačke komande. Sva oprema i naoružanje bili su anglo-američkog porekla, pa čak i nemački avioni, koji su prevozili diverzante, imali su američke oznake. Računalo se na to da će se u narodu dobiti utisak da su teroriste uputili Anglo-Amerikanci. To bi, ujedno, bila potvrda četničkoj propagandi o sigurnoj široj akciji anglo-američkih snaga. U zimu i proleće 1945. godine u Srbiju je ubačeno više terorističkih grupa, koje su brzo otkrivene i uništavane akcijom OZN-e, KNOJ-a i pripadnika JA, uz dragocenu pomoć naroda.[291]

Očigledno je da je Mihailović bio u zabludi kada je verovao da će oživeti svoje organizacije u Srbiji. Isto tako, grešio je kada je mislio da će mu se lako potčiniti razne ustaške i muslimanske milicije u trenutku kada su svi tražili način da bekstvom spasu glavu. Dojučerašnji krvni, verski i nacionalni neprijatelj nije preko noći mogao postati istinski saveznik, iako im je neprijatelj - snage NOP-a - bio zajednički. U četničkim redovima nezadovoljstvo je bilo sve izraženije, jer Mihailović nije nudio sigurno rešenje za izlaz iz situacije u koju su četnici zapali. Prisustvo četničkih familija bilo je dodatno psihološko opterećenje. Crnogorsko i hercegovačko četničko rukovodstvo odlučilo je da krene u Sloveniju, a za to su se opredelili i četnici u Centralnom nacionalnom komitetu, mada su neki njegovi članovi odlučili da se predaju snagama JA.[30)] Bosanski četnici i četnici iz Srbije ostali bi i dalje uz četničkog vođu. Prvi su bili na svom terenu i bilo im je lako da se odmetnu i jednostavno raziđu. Njih nije interesovao put ni u Sloveniju ni u Srbiju. Drugi, pak, nisu imali drugog izlaza već da budu uz Mihailovića, pa šta on odluči. Ali svako udaljavanje od Srbije odražavalo se na njihovo neraspoloženje i slabljenje morala.

Važan momenat u rastrojstvu četnika predstavljao je dolazak Ljotićeve delegacije sredinom marta kod Mihailovića na Vučjak, s pozivom da se on sa četnicima probije u Sloveniju. Ljotićevom pozivu odazvalo se četničko rukovodstvo iz Crne Gore i Hercegovine, kojima su se pridružile vodeće ličnosti iz štaba Draže Mihailovića. Misleći da će sporazumevanjem sa Sekulom Drljevićem osigurati bezbednije prebacivanje četnika kroz tzv. NDH, Pavle Đurišić se potčinio Drljeviću, a crnogorski četnici su dobili naziv »Crnogorska narodna vojska«. Ali kada je Đurišićeva grupa krenula uzvodno desnom, umesto levom obalom Save, Drljević je shvatio da će biti izigran, te je »odriješio ruke« ustašama, koje su napale četnike. Prvih dana aprila ustaše su u Lijevču polju razbile četničku grupu. Nakon toga deo četnika se priključio Drljeviću, koji ih je prebacio u rejon Karlovca pod ustašku komandu, da bi kasnije kod Dravograda zajedno zarobljeni. Većinu četničkih oficira ustaše su pobile u logoru Jasenovac.[31*] Taj pravi masakr u Lijevču polju, gde je zajednička opasnost bila potisnuta u drugi plan, rezultat je, pre svega, međunacionalne i verske mržnje, koju su i jedni i drugi negovali i razvijali, zbog idejne i političke besperspektivnosti i stalne težnje za beskrajnim revanšizmom i osvetom, na što je znatno utицала i politika okupatora.[32)]

[29]> Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, Beograd, 1945, str. 701-710.

[301] Mustafa Muladić je 23. marta 1945. prebegao i predao se jedinicama JA (AVII, Ča, k. 260, reg. br. 46/2)

[31]> Pored ostalih ubijeni su: Đurišić, pukovnici Zaharije Ostojić i Petar Baćović, Dragiša Vasić, i drugi (R. Pajović, n.d., str. 536-548).

[32]> Hercegovački četnici su, naročito 1942. godine, vršili zverstva nad hrvatskim i muslimanskim življem, kao osvetu za ustaške pokolje nad Srbima. Crnogorski četnici su u jugoistočnoj Bosni izvršili pravi pokolj nad Muslimanima (1943), a za vreme kretanja kroz se-

Krajem marta i u aprilu unutrašnja kriza razdire četničku grupaciju na Vučjaku. Ofanziva JA na ćelom frontu iz dana u dan pogoršava njen vojnički položaj. Lokalne jedinice bosanskih četnika se razilaze svojim kućama ili se odmeću u šume, gde se udružuju u banditske grupe a po Mihailoviću oni predstavljaju »gerilu«. Mihailoviću ostaju »vemi« samo četnički komandanti iz Srbije, sa svojim jedinicama, kod kojih su borbeni moral i vojnička efikasnost spali na najniži nivo. Mihailović svoju odluku ne saopštava nikome, što pojačava neizvesnost, a gubi se dragoceno vreme.

Mihailoviću preostaju dve mogućnosti: u Sloveniju ili se probiti natrag u Srbiju. Na poziv Jevđevića da dođe u Sloveniju i da se tamo ojača antikomunistički blok kvislinga, Mihailović odgovara: »Tamo nećemo bez velike nužde«. A na isti predlog Ljotića odgovara: »Mi težimo za Srbiju, to nam je cilj. Očekujemo da ćete i Vi sa svim snagama krenuti ovamo«. Uverava Ljotića da stanje nije teško, da Nemci pružaju snažan otpor i da se po tome što nastoje da razviju »gerilu« po ćelom Balkanu može zaključiti da »imaju neki sporazum sa Anglo-Amerikancima«. Saopštavajući Ljotiću da povratak četnika i Mihailovića u Srbiju »narod željno očekuje«, navodi da će kada se »prebaci ponovo u Srbiju« sve otići »u gerilu«.[33]' Po ovim odgovorima i po onome što je pre toga indirektno tražio od Stepinca, »uspostavljanje zajedničkog poverenja i *propuštanje* (podvukao B.L.) naših trupa«, kroz tzv. NDH, ne bi se moglo tvrditi za koju je varijantu pokreta Mihailović tada bio opredeljen.[34]'

Mihailović je bio svestan težine svoga položaja kod Anglo-Amerikanaca, jer su njegovi istureni delovi u Sloveniji, u stvari, bili sastavni deo SS trupa i pod komandom generala SS i policije Globočnika i Ervina Rezenera. Pridružiti se njima, značilo bi potčiniti se nemačkim generalima, a Ler je već bio povukao ponudu da Mihailović bude posrednik za predaju nemačkih trupa zapadnim saveznicima. Stoga je dolazak Lerovog delegata Šterkera kod Mihailovića i odlazak njegovih delegata u Zagreb bio uzaludan.[35]' Osim toga, Mihailović je računao da bi, ako dođe do toga da savezničke snage pomognu kontrarevoluciju u Sloveniji, njegovo dejstvo iz pozadine dobro došlo. U tom slučaju, njegove »srpske trupe« bile bi zaista pravi »ravnogorci«, a one što su napustile svoje terene i povukle se u Sloveniju, mogao bi proglasiti izbeglicama i lako bi ih se mogao odreći.

I drugi faktori su uticali na Mihailovićeve nedoumice i neodlučnosti kuda da usmeri svoje iznurene, demoralisane i tifusom skrhane snage. Probijati se preko teritorije koju su kontrolisale snage JA bilo je nemoguće,

verni deo centralne Bosne terorisali su nesrpsko stanovništvo, pljačkali imovinu i palili sela. (Zbornik NOR-a XIV, 1, str. 565; knj. 2, str. 182-186; AVII, Ča, k. 262, reg. br. 14/1).

-[3)] Jevdeviću je odgovorio 13. marta, a_ Ljotiću, s kojim je bio u direktnoj radio-vezi, 1. aprila, kada je ta veza proradila (AVII, Ča, k. 276, org. br. 6/1-38 i 43).

*»> AVII, Ča, k. 276, reg. br. 6/1-32. Vezu sa Pavelićem i Stepincem održavao je advokat dr Ranko Brašić, pod šifrom »610«. On je bio zadužen da organ izuje četničke jedinice od Hrvata, da privoli ustaše i domobrane da se potčine Mihailoviću, da organizuje svoju »zaštitu« i da, pored drugih, radi na učvršćenju veza sa HSS-om, o čemu vlada tzv. NDH ne bi trebalo da zna, i obratno, da vodstvo HSS ništa ne sazna o vezama sa Pavelićem. Brašiću je 2. marta 1945. naređeno da učini zvaničnu posetu Stepincu, kako bi se napravio »sporazum protiv komunista«. Sugerisano mu je da, ako to ne ide, zajedno sa Stepincem treba pokušati kod Pavelića (Mihailović veli »kod zvaničnih tamošnjih starešina«).

[35]) J. Tomasevich, n.d., str. 400. Mihailovićevu delegaciju, koja je u prvoj polovini aprila boravila u Zagrebu, činili su potpukovnik Dragoslav Račić, za koga je Ler saznao još dok su se zajedno povlačili kroz Sandžak i istočnu Bosnu, a general Felber ga je lično znao, jer su pregovarali o zajedničkoj borbi u Srbiji sredinom 1944. i kapetan Neško Nedić, lični poznanik Felbera. Vajksa i mnogih nemačkih viših komandanata.

jer bi to vodilo pravom samoubistvu. Savez sa ustašama nije bio siguran, tim pre što su na proputovanju ljotićevaca kroz Zagreb, za Sloveniju, poklali jedan profašistički bataljon, što su uprkos Pavelićevoj naredbi poklali Đujićeve ranjenike i bolesne četnike i, najzad najvažniji dokaz ustaške nelojalnosti bilo je ono što se odigralo u Lijevču polju. Nemačke trupe su bile u stalnom povlačenju i na njihovu pomoć nije se više moglo računati.

Pre nego što je krenuo ka Motajici i Vrbasu, Mihailović je, u drugoj dekadi aprila uputio Paveliću na pregovore delegaciju višeg ranga, u kojoj su bili general Svetislav Đukić i Vladimir Predavač. Oni su 17. aprila pregovarali sa ustaškom delegacijom, u kojoj su, pored Pavelića, bili Andrija Artuković, general Ante Maškov i ustaški pukovnik Jozo Rukavina. To je bio preliminarni sastanak, a sutradan je održan sastanak sa proširenom četničkom delegacijom, u kojoj su, pored dvojice imenovanih, bili dr Ranko Brašić i major Zika Andrić. Ustaška delegacija proširena je generalima Đorđem Grujićem i Vjekoslavom Luburićem. General Đukić je izneo Mihailovićeve molbe, koje su se, uglavnom, svodile na to da se obezbedi slobodan prolaz četnicima preko teritorije tzv. NDH, da se četnicima dodeli hrana, lekovi i municija i da se oslobode ranjenici zarobljeni na Vučjaku. Na trećem sastanku 22. aprila Pavelić i Đukić su se sporazumeli o svim četničkim zahtevima: poslati su kamioni sa lekovima i municijom, bolnica je oslobođena i, što je najvažnije, izdata su potrebna naređenja da se Mihailovićeva grupa propusti u Sloveniju.[36']

Upravo dok su u Zagrebu vođeni pregovori, ustaše su se obračunavale sa četnicima u Lijevču polju, što je Mihailoviću dalo povoda da ne veruje ustaškim obećanjima. A možda je Pavelić namemo odugovlačio sa rešavanjem, dok ne vidi ishod tih događaja. Osim što je uputio delegaciju u Zagreb, Mihailović je 15. aprila uputio pismeni zahtev Brašiću, s kojim je trebalo upoznati Pavelića. Mihailović saopštava da zbog trenutne situacije i nekih principa nije u stanju da se odazove Pavelićevom pozivu i da mu učini ličnu posetu, ali da delegacija upućena u Zagreb ima sva ovlašćena da pregovara u njegovo ime.[371]

Da li je Mihailović tim potezima želeo da obmane Pavelića, kako bi ustaše ostavile na miru nemoćne četnike, a ujedno da dobije municiju, hranu i lekove, ili je zaista imao nameru da krene u Sloveniju, ostaje otvoreno pitanje. Mislim da je reč više o nameri za pokret u pravcu Slovenije, nego o Mihailovićevoj ratnoj varci i lukavstvu, mada i to nije isključeno.

Niz faktora i događaja uticalo je da se Mihailović uputi ka Srbiji. Major »Cosić« (»Fleš«) stalno mu je slao poruke, koje su bile primamljive i davale nadu za postizanje uspeha. Otići u Sloveniju, pa u Italiju, značilo bi kraj njegovim naporima. Žrtve bi bile uzaludne, a verovatnoća da se za njegove ciljeve žrtvuju Anglo-Amerikanci bila je manja. U drugom slučaju, računao je da će za njegovu sudbinu i sudbinu njegovog pokreta vladati veće interesovanje, pa bi mogućnost da dobije pomoć bila veća. On je na-

[36>] B. Karapandžić, n.d., str. 436^439. Pavelić je u emigraciji pisao kako je imao samilosti prema Mihailoviću, koji više nije bio u stanju da se bori i da je naredio da se četnici bezbedno prebace u Istru (Pavelić veli »Italiju«), te da je Đukić izjavio da će Mihailović ostati u planinama i da neće ka zapadu (Isto, str. 442 i 443). Inače, Đukić je bio komandant tzv. sevemih pokrajina (Vojvodina i sevema Hrvatska) i to komandant bez vojske, a zastupao je četnike u pregovorima sa Nemcima i bugarskim fašističkim okupatorima. Inžinjer Predovac je bio član četničkog CNK i jedan od retkih Hrvata u četničkom pokretu od 1941. i član štaba Draže Mihailovića. Ni jedan ni drugi se nisu vratili iz Zagreba.
AVII, Ča, k. 18, reg. br. 7/8.

kon obrazovanja vlade Demokratske Federativne Jugoslavije i nakon što su je priznali saveznici, smatrao da je to privremena politička igra, koja će se na kraju završiti ulaskom anglo-američkih snaga u Jugoslaviju i likvidacijom »komunističkog režima«, čime bi se obezbedila vlast njemu i onima koji su mu se priklonili, ne želeći da shvati da je ostao usamljen. On je duboko verovao u ono što mu je u jesen prethodne godine govorio i sugerisao pukovnik Robert Makdaul (Me Dowell). On je Mihailoviću i CNK, pa i u javnim istupima na narodnim zborovima, tvrdio da Amerika i Velika Britanija vode trenutnu politiku popuštanja prema Moskvi, pa u vezi s tim moraju prema Titu voditi istu politiku, ali da dve velike kapitalističke sile neće nikako dozvoliti da se sovjetski uticaj održi u Jugoslaviji, što bi se desilo ako se Tito učvrsti na vlasti. Predviđao je da će četnici proći kroz velika iskušenja, ali da će pobeda, na kraju biti njihova. Pozivao ih je da ne klonu ni duhom ni akcijom i preporučio im je da ne treba da troše snage, jer je rat pri kraju i više se ne rešava oružjem nego politikom. Preporučio im je da »manevrišu po terenu« i da iskoriste Nemce za dobijanje municije i oružja. Makdaul je u vreme kada su četnici već bili razbijeni u Srbiji i kada su delovi Crvene armije operisali zajedno sa NOVJ na njenoj teritoriji, upozoravao da će četnici postići svoj cilj samo ako ostanu u zemlji, i da Crvena armija, prema međusavezničkom sporazumu, ne sme da pređe Dunav. Na sastanku Mihailovića i Makdaula sa nemačkim predstavnikom, američki pukovnik mu je stavio do znanja da je Nemačka već izgubila rat i da njena vojska u Jugoslaviji, kad za to dođe vreme, treba da položi oružje pred četnicima, jer Mihailović ima punu američku podršku.[381]

Reči američkog pukovnika duboko su se urezale u Mihailovićevu svest. Bilo mu je jasno da je vojnički nemoćan, ali nije želeo da shvati da je i politički poražen. Verovao je da su Anglo-Amerikanci spremni i na šire sukobe, ako ne zbog njega, ono zbog sebe, zbog obezbeđenja svog uticaja u posleratnoj Jugoslaviji.

Izbegavajući udare 2. armije, Mihailović je sredinom aprila sa oko 10.000 do 12.000 četnika krenuo desnom obalom Save ka ušću Vrbasa. Svi osim njega bili su uvereni da se ide ka zapadu. Na putu Derventa - SI. Brod, pred Ukrinom, ustaše su napale glavnu kolonu. Nastala je panika. Tom prilikom je izgubljena komora i mnogo naoružanja. Umesto da ide preko Vrbasa, Mihailović naglo skreće prema jugu, ka Travniku i Zenici. Idući prema Vrbasu, izbegao je uništavajuće udarce, ali je smatrao da je zavarao pravac povlačenja. Njegova dalja marš-ruta vodila je kroz planinske predele pored Fojnice, a potom preko Ivan-planine i zapadnih padina Bjelašnice, severo-istočno od Konjica, pa južno od Kalinovika, s namerom da se produži ka Brodu na Drini. Dalje bi produžili kroz Sandžak i u manjim grupama ubacili se u Srbiju. Izgleda da Mihailović lično u prvi mah nije nameravao da prelazi Drinu. Razlog za to bio je u tome što je sagledao posledice ubrzanog, bezmalo 300 kilometara dugog i napornog marša, uz svakodnevne napade jedinica JA. Četnička grupa, kao neka ope-

38) AVII, Ča, k. 262, reg. br. 14/1; B. Latas - M. Dželebčić, Četnički pokret Draže Mihailovica 1941-1945, B1GZ, Beograd, 1979, str. 391-396. Makdaul, lični Ruzveltov izaslanik, došao je u štab D.M. 26. avgusta 1944, a napustio ga 2. novembra iste godine. Davao jj: neodgovorne izjave i psihološki uticao na moral četnika. Dva puta se sastao sa majorom Sterkerom, koji se kasnije pojavljivao u štabu D.M. na Vučjaku, kao Lerov izaslanik.
Makdaul je imao i ulogu da otpremi američke avijatičare, koji su se nalazili kod četnika, od čega su oni napravili velik kapital.

tivna snaga, nije bila sposobna za poduhvate većeg obima. Osetio je da će se četnici razbežati i otići svojim kućama, pa mu to i nije teško padalo. On bi sa najužim delom štaba i jakim obezbeđenjem ostao u istočnoj Bosni, sve dok ne bi ocenio da se »ustanak« povoljno razvija.[39]'

Postepeno gubljenje radio-veza, unutrašnjih i sa inostranstvom, osim sa »Ćosićem«, povećalo je neizvesnost i nesigurnost što je negativno uticalo na dalje moralno i psihološko raspoloženje.[40]'

Rukovodstvo četničke grupe, s Mihailovićem na čelu, cenilo je da su glavne snage JA u fazi gonjenja neprijatelja krenule ka zapadnim granicama zemlje, i to glavnim komunikacijskim pravcima i na to da su slabije snage ostale na oslobođenoj teritoriji, sa zadatkom da »održe red«, hvataju begunce s fronta i »da vrše prisilnu mobilizaciju«. Otuda Mihailovićevo uverenje da će se uspešno probiti i da će sa jedinicama JA na pravcu kretanja lako izaći na kraj.

Jedinice 3. korpusa sa 3. bosansko-hercegovačkom divizijom KNOJ-a, snage Narodne milicije i druge snage JA, zatečene na širem prostoru, kuda se kretala četnička grupa, bile su y stalnom borbenom dodiru sa četnicima, vršeći svakodnevne napade. Nekoliko bataljona JA, početkom maja, nalazilo se na liniji: Prozor - Ivan-sedlo - Tarčin, s ciljem da se četnici razbiju i unište. Rešeni na proboj, četnici su uspeli da ih odbace i da produže pokrete. Savladali su i sledeću liniju uzduž komunikacije Konjic - Tarčin - Pazarić i, uz velike gubitke, probili se i izbili na prostor severozapadno od Kalinovika. Na tom prostoru su bili potpuno okruženi i došli pod koncentričan udar snaga JA.[4]"

U žestokom višednevnom okršaju, od 8. do 13. maja 1945, četnici su razbijeni. Manjem broju oficira, sa neznatnim brojem četnika, uspelo je da izbegnu uništenje i da pređu u Srbiju, ali su i tamo ubrzo otkriveni i pohvatani. Nakon razbijanja četničke grupacije, stradala je i radio-stanica, pomoću koje je Mihailović održavao radio-vezu sa »majorom Ćosićem«, pa je OZN-a imala više problema da ga otkrije i nakon deset meseci uhvati.

[39]) AVII, Ča, k. 262. reg. br. 14/1.

[4°]) Veza sa delegacijom u Zagrebu prekinuta je čim su četnici promenili pravac kretanja. Oko 1. maja Mihailović je primio telegram, navodno iz Pariza, kojim putem je upozoren da ne prerani sa »ustankom«, već da ga odloži, jer da »Saveznici još nisu u mogućnosti da intervenišu«. Oko 5. maja, kada je grupa bila kod Igman-planine od generala »Andreja«, odnosno pukovnika Ivana Preselja, primljen je telegram da su se četnici iz Slovenije spojili, u stvari, predali saveznicima, ističući da se oni veoma živo interesuju za Mihailovića, što je ujedno bio i kraj veze sa četnicima izbeglim u Italiju. AVII, Ča, k. 262, ree. br. 14/1.

[41]) AVII, k. 222, reg. br. 34 i 35, f. 1/IV.

Rodovi
i službe
u završnoj
operaciji

Artiljerija Jugoslovenske armije u završnim operacijama 1945. godine■

General-major Ljubivoje Pajović[2]'

MESTO I ULOGA ARTILJERIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

U toku izvođenja jesenjih i zimskih operacija 1944. i 1945. godine, a naročito u beogradskoj, batinskoj, kninskoj, virovitičkoj, bolmanskoj i mostarskoj operaciji, došlo se na praksi do saznanja da je upotreba artiljerije u tim operacijama imala značajno mesto a ponekad i rešavajuću ulogu.

Saglasno takvim a i drugim, ne manje značajnim saznanjima, u svim komandama i štabovima taktičkog, operativnog i strategijskog značaja, bile su u martu 1945. godine preduzete mere da se o neprijateljskim snagama, njihovom borbenom rasporedu, zemljištu u neprijateljskom borbenom rasporedu i fortifikacijskim objektima u sistemu neprijateljeve organizacije odbrane prikupe podaci i dostave Operativnom odeljenju Generalštaba Jugoslovenske armije »radi sticanja jasnije slike o stanju na frontu« pojedinih armija i izrade plana operacija za armije i druge snage van njih.[3)]

Na osnovu stečenih saznanja o jačini, rasporedu i namerama nemačkih i kvislinških snaga na frontu i u pozadini, o karakteru zemljišta, o objektima na njemu i na osnovu poznavanja sopstvenih snaga i njihovih mogućnosti Generalštab Jugoslovenske armije izdao je 9. aprila 1945. godine »Direktivu za konačno likvidiranje neprijatelja«.[4]' O mestu i ulozi artiljerije u predstojećim operacijama napisano je sledeće:

»Artiljerija. Borce ponovo upoznati sa dejstvom i rasturanjem artiljerije, kako bi blagovremeno pratili artiljerijske valove, odnosno što bolje iskoristili jaku vatrenu moć artiljerije pri koncentracijama i pomaganju napada uopšte. Naročito se starati o štednji municije, jer je u rezervi nemamo, te gađanja treba da budu precizna i gde su neophodna«.[51] Pored te Direktive Generalštab Jugoslovenske armije - Operativno odeljenje Op. str. pov. br. 8/1945. g. od 9. aprila 1945. godine izdalo je istog dana i naređenje, za početak napada, gde o upotrebi artiljerije stoji:

Upotreba artiljerije

Skreće se pažnja na najveću štednju artiljerijske municije, jer mi je više nemamo u rezervi. Stoga, gađanja vršiti precizno i gde su neophodna.

■) Prilog za raspravu o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine.
[2]> Major, načelnik Štaba Komande artiljerije 1. armije.
3) AVII, NOP, K. 253, reg. br. 32/5
-•) AVII, NOP, K. 21, reg. br. 27-1-1
[5]> Isto,

Borce na vreme upoznati o dejstvu i rasturanju artiljerije, te da se nauče da prate vatrene zavese topova i pravilno ih iskoristiti, te čim oni prenesu dalje vatre, da pešadija već uskače u rovove, a ne kao do sada sa zakašnjenjem i po 20 minuta, za koje se je vreme neprijatelj već pribrao i spremio da da otpor.

Upotrebljavati više ona oruđa za koje se ima municija«.[6)]

Dejstva artiljerije u završnim operacijama

Pošto Generalštab Jugoslovenske armije nije imao pod svojom neposrednom komandom ni jednu borbenu artiljerijsku jedinicu niti pak svoje rezerve u artiljerijskoj municiji kojima bi mogao da izvršava svoj uticaj na grupisanje artiljerije armija i utrošak municije u toku izvođenja strategijskih operacija naša razmatranja o upotrebi i dejstvima artiljerije u završnim operacijama izložićemo po armijama i operacijama koje su one izvodile.

Upotreba i dejstva artiljerije 1. i 3. armije u sremsko-slavonskoj operaciji aprila 1945. g.

Saglasno početnom operacijskom planu Generalštaba JA, grupisanje artiljerije 1. armije bilo je izvršeno u dve grupe:

Severna grupa: na frontu reka Dunav - reka Bosut, imala je četiri divizije iz ove grupe (1. proleterska, 21, 42. i 48. divizija) koje su imale u svom formacijskom sastavu artiljerijske brigade približno istog sastava i jačine.

Pored toga, sevemu grupu divizija podržavalo je 7 baterija brodske artiljerije Dunavske rečne flotile Crvene armije u periodu artiljerijske pripreme i artiljerijske podrške napada za proboj fronta u Sremu.

Južna grupa: Od divizija sevemo od r. Sava samo je 6. proleterska divizija imala u svom formacijskom sastavu Artiljerijsku brigadu. Od divizija južno od r. Save svoje artiljerijske brigade imale su 5. i 17. divizija.

Upotreba artiljerije Južne grupe divizija 1. armije

Upotreba i dejstvo artiljerije bilo je regulisano zapovestima i naređenjima Štaba 6. proleterske divizije za Bosutsku operativnu grupu (6. proleterska i 11. divizija i 1. konjička brigada), a za divizije južno od reke Save zapovestima i naređenjima Komandanta 1. armije koji se sa delom Štaba 1. armije nalazio južno od reke Save.

Posle oslobođenja Bijeljine Štab 1. armije (deo južno od r. Save) izdao je 4. aprila zapovest za upotrebu artiljerije na frontu 2. proleterske, 5. i 17. divizije kojom je bilo naređeno formiranje tri artiljerijske grupe za podršku pešadije po sledećem:[7']

- APP-5 artiljerija za potpomaganje pešadije 5. divizije. Ovu grupu su sačinjavale dve baterije 76 mm M.42 (ZIS-3), dve baterije 76 mm M.27 (pukovski topovi) tri baterije pukovskih minobacača 120 mm M.38, svi bataljonski topovi 45 mm i svi bataljonski minobacači 82 mm iz sastava

6) A VII, NOP, K.21, reg. br. 48/1-1
7) A VII, NOP, K.994, reg. br. 4/1-7

Artiljerija 4. armije u Postojni, 1945.

5. divizije. Zadatak artiljerijske grupe bio je da vatrom i pokretom podržava prodiranje jedinica 5. divizije na pravcu Bijeljina - Brezovo polje - Brčko.

- APP-17. Ovu artiljerijsku grupu je sačinjavala artiljerija 17. divizije i svi topovi 45 mm i minobacači 82 mm iz sastava pešadijskih brigada 17. divizije. Zadatak je bio da vatrom i pokretom prati i potpomaže prodiranje jedinica 17. divizije na pravcu Bijeljina - Brčko.

- APP-2. Ovu artiljerijsku grupu sačinjavala je jedna baterija topova 76 mm M.27 iz Artiljerijske brigade 5. divizije i celokupna artiljerija 2. proleterske divizije (jedna baterija 76 mm M.42 ZIS-3, tri baterije minobacača 120 mm i svi minobacači 82 mm iz sastava pešadijskih brigada). Zadatak je da podržava vatrom i pokretom jedinice 2. proleterske brigade na pravcu s. Koraj - s. Gornja i Donja Brka.

- Glavnina artiljerije[8]* - Ovu grupu su sačinjavale motorizovane artiljerijske jedinice iz sastava 5, 6. i 23. divizije. Njen zadatak je bio da potpomaže posredno i neposredno pešadiju 5. i 17. divizije na pravcu Bijeljina - s. Koraj - s. Čelić - s. Pukiš - Brčko.

Tokom 5. i 6. aprila artiljerijske grupe za potpomaganje pešadije i Glavnina artiljerije podržavale su prodiranje jedinica Južne grupe divizija 1. armije - Bosanska operativna grupa - sve do izbijanja ispred spoljne ivice grada Brčko koga je neprijatelj blagovremeno organizovao za odbranu.

Tokom 7. aprila i noći na 8. april sve artiljerijske grupe su podržavale prodiranje pešadijskih jedinica u grad Brčko sve dok neprijatelj nije napustio grad, povukao se ka s. Gunja i srušio most na reci Sava.

Upotreba artiljerije Severne grupe divizija Jy. armije Proboj sremskog fronta

Na osnovu avizo Zapovesti Štaba 1. armije Komanda artiljerije 1. armije izdala je 9. aprila naređenje za upotrebu artiljerije u predstojećoj operaciji proboja sremskog fronta.[9]* Uz ovo naređenje bio je priložen Plan artiljerijske pripreme na dan 11. aprila 1945. godine.[10]*

P L A N
artiljerijske pripreme na dan 11. aprila

45 mm i 76 mm M.43	Art. brigada	Avijacija	Rečna fiorila
od Č-15 m do Č~ uništenje prepreka od žica, gađanje grudobrana i uništenje mitraljeskih gnezda. Utrošak 60 metaka na cev	Od Č-15 m do Č-5 m metodična vatra na prednje rovove. Utrošak: 10 metaka na cev Od Č-3 do Č~	Od Č Prepad na Opatovac, Mohovo, Lovaš, Tovamik, Nuštar i Ilinci i demoralizacija prednjeg kraja neprijateljske odbrane kao i neposredne dubine	Od Č - 10 Vatreni prepad na selo Lovaš Utrošak: 50 metaka
Od Č" Prati pešadiju pokretom i vatrom	Vatreni prepad na prednje rovove Utrošak: po 9 metaka na cev Č-2 m Rafal na drugi red rovova na 300 - 400 met. pozadi prednjih rovova Utrošak: po 1 metak na cev		

Napomena:

1. - Haubičke baterije 42. i 48. divizije ne učestvuju u artiljerijskoj pripremi.

2. - Divizion ZIS-3 48. divizije ne učestvuje u artiljerijskoj pripremi.

[8]* Ovaj naziv je označavao divizijsku artiljerijsku grupu (DAG) a u ovom slučaju to je označavalo armijsku artiljerijsku grupu (AAG).

[9]> AVII, NOP, K.259, reg. br. 7-1

[10]> AVII, NOP, K.652, reg. br. 12-2/1. Artiljerijska priprema predviđena za 11. 4. 45. izvršena 12. 4. 1945.

U zapovesti Štaba 1. armije Op br. 125 od 10. aprila 1945. i u izmenama i dopunama ove zapovesti 0. br. 129 od 11. aprila zadaci artiljerije nisu posebno postavljeni sem odredbe o vremenu početka i trajanja artiljerijske pripreme. Sve je bilo prepušteno da Komanda artiljerije armije reguliše svojim naređenjem.

U naređenju Komande artiljerije 1. armije, pored napred navedenog Plana artiljerijske pripreme na dan 11. (12.) aprila, bio je za artiljerijske jedinice 1. proleterske i 21. divizije određen jedan zajednički rejon vatrenih položaja kao i zajednička linija osmatračnica. Ovo je učinjeno zbog male širine otseka proboja na spoju 1. proleterske i 21. divizije. Na otseku proboja širine oko 1500 metara bila je skoncentrisana najveća gustina artiljerijske vatre. Ovo je učinjeno zbog ograničene količine artiljerijske i minobacačke municije koja se mogla da utroši u toku artiljerijske pripreme. Zbog ograničene količine municije nisu bili neutralisani i položaji lovaca tenkova naoružanih pancerfaustima usled čega je 2. tenkovska brigada izgubila veći broj tenkova upravo u breši obrađenoj za prolaz tenkova.

Ipak, i pored ograničenih količina municije, artiljerijske jedinice 1. proleterske i 21. divizije izvršile su na otseku proboja istinsko neutralisanje najvećeg broja neprijateljeve žive sile i vatenih sredstava a na nekim mestima i uništenje istih.

Prodirući u dubinu odbrane 34. armijskog korpusa jedinice 1. armije, podržane artiljerijom, tenkovima i avijacijom, uspele su da do kraja dana 12. aprila prodru oko 30 km na pravcu glavnog udara.

Narednog dana 13. aprila jedinice 1. armije uz podršku artiljerije oslobodile su Vinkovce i prisilile 34. armijski korpus da odstupi na liniju Đakovo - s. Striživojna - s. Vrgolje - s. Jaruga na r. Sava.

Upotreba artiljerije 3. armije pri forsiranju reka Drave i Dunava

Štab 3. armije je 10. aprila doneo odluku o grupisanju snaga i za forsiranje reke Drave.[n>] Forsiranje reke Drave podržavao je jedan divizion »Kaćuša«. Štab 3. armije je regulisao

- da zadatke divizijskoj artiljeriji odrede štabovi divizija u saglasnosti sa Komandantom artiljerije armije; - da se svakoj diviziji dodeli po jedan protivavionski divizion; - da štabovi divizija predvide red prevoženja artiljerije preko reke Drave saglasno zadacima artiljerije za neposrednu i posrednu podršku pešadije pri obrazovanju mostobrana i njegovom proširenju; - da đivfzion »Kaćuša« pod neposrednom komandom Štaba 3. armije, posedne vatrene položaje u rejonu Deakova.

Na osnovu toga Komanda artiljerije armije izdala je 11. aprila posebnu zapovest[12)] u kojoj je obavezala artiljerijske komande 16. i 36. divizije da za svoje teške divizione pripreme elemente za izvršenje koncentracija vatre po tačno utvrđenim ciljevima. Artiljerija 36. divizije ojačana je jednom baterijom topova 76 mm izTeškog diviziona 51.divizije. Isto tako su dati zadaci divizionu »Kaćuša« da tuče prostorije u selu Nard, Belišće, Bistrince i Valpovo.

Upotreba artiljerije divizija bila je regulisana zapovestima Štabova divizija tako što su bile obrazovane artiljerijske grupe za neposredno potpo-

[111] AVII, NOP. K..1396, reg. br. 14—3
AVII, NOP, K. 1405, reg. br. 1-1

maganje pešadije onih pešadijskih brigada koje su se nalazile u prvom ešelonu za forsiranje r. Drave. Takođe, u sve tri divizije bile su obrazovane po jedna divizijska artiljerijska grupa čiji je zadatak bio da vatrom ojačaju dejstva artiljerijskih grupa za neposredno potpomaganje pešadije.

Pošto je forsiranje Drave otpočelo 11. aprila u 23.00 časa artiljerijska priprema nije vršena ali je ona bila predviđena u slučaju »kada se obelodani neprijateljska upornost neposredno na desnoj obali«. Priprema je u tom slučaju trebala da traje 10 minuta.[131]

Artiljerijsku podršku forsiranja reke Drave vršile su artiljerijske grupe za neposredno potpomaganje pešadije kao i divizijske artiljerijske grupe koje su predstavljali teški divizioni divizija.

U toku 12. aprila obrazovani su bili uži mostobrani a padom mraka uz podršku artiljerije bili su na juriš oslobođeni Belišće i Valpovo pa su bili obrazovani i širi mostobrani.

Prevoženje artiljerije preko Drave vršeno je skelama sve do 13. aprila ujutru kada su inžinjerijske jedinice armije uspele da podignu ojačani pontonski most nosivosti 6 tona preko koga su bili prebačeni teški divizioni divizija.

Tokom 13. i 14. aprila bile su preko r. Drave prebačene sve jedinice 3. armije. One su uz podršku artiljerije 14. aprila ujutro oslobodile Osijek i ovladale linijom s. Sveti Durađ - s. Beničanci - s. Podgorač - s. Budimci - s. Tenjski Antunovac - s. Dalj. U toku 14. aprila jedinice 3. armije su uspostavile vezu sa jedinicama 1. armije južno od Osijeka kod Emestinova i sa 6. korpusom kod Podgorača.

Upotreba i dejstvo artiljerije 3. armije bili su uspešni o čemu svedoči i ocena Štaba 3. armije data u svom izveštaju Generalštabu JA u kome piše:

»Artiljerija, veoma je uspešno potpomagala pešadiju, blagodareći dobro izvedenoj koncentraciji vatre kako po vremenu tako i po prostoru. Osjeća se znatan napredak u razvoju naše artiljerije kako u pogledu njihove tehnike u gađanju, tako i u pogledu taktičke upotrebe artiljerije u borbi«.[141]

U borbama jedinica 1. armije vođenim 3. do 14. aprila i jedinica 3. armije vođenim od 11. do 14. aprila izvršen je proboj dela strategijskog fronta u Sremu i na krilima tog fronta na Dravi u istočnoj Slavoniji i u Posavini istočne Bosne. Na taj način je okončana sremsko-slavonska operacija u užem smislu. Upotreba i dejstvo artiljerije tokom trajanja cele operacije a naročito pri proboju fronta u Sremu i na Dravi dokazali su sposobnost boraca i starešina, komandi i jedinica da organizuju, pripreme i izvedu jednu savremenu operaciju na nivou drugog svetskog rata uz upotrebu jedinica vidova i rodova.

Posle oslobođenja Osijeka i hvatanja veze sa jedinicama 1. armije 3. armija je saglasno direktivi Generalštaba JA usmerila svoje snage Podravinom na zapad.

Tokom borbi od 15. - 21. aprila artiljerijske jedinice su podržavale jedinice 3. armije ali sa znatno manjim količinama municije nego u vremenu od 12. - 14. aprila. Evo šta o tome govori izveštaj Štaba 3. armije Generalštabu JA od 23. aprila 1945. godine:

»Ako se uzme u obzir naša avijacija u toku ovih žestokih borbi (reč je o borbama u rejonu s. Čađavica - Podravska Slatina - Mikleuš - LJ.

[13]> AVII. NOP, K. 1396, reg. br. 14-3
'•») AVII, NOP, K.2I A, reg. br. 4-2

P.) nije bila aktivna, kao i zbog štednje u municiji naša artiljerija nije mogla izdašno potpomagati pešadiju kao u prethodnoj fazi, onda se moraju pobede u ovoj fazi borbe pripisati isključivo sve boljem kvalitetu naše pješadije, umješnosti i sve boljem snalaženju rukovodilaca u izvođenju frontalnih borbi«.[13]'

U toku borbi za oslobođenje rejona Virovitice (21-25. 4.) upotreba artiljerije u jedinicama 3. armije poprimila je sve više karakter artiljerije za neposrednu podršku pešadije. Taj način se nije odnosio samo na jedinice naoružane bataljonskom i pukovskom artiljerijom već i za jedinice naoružane oruđima divizijske artiljerije pa su topovi 76 mm M.42. i haubice 122 mm M.38. upotrebljavani i kao oruđe za neposredno gađanje. Zbog nestašice municije Teški divizioni divizija su sve rede upotrebljavani za posredna gađanja sem u izuzetnim slučajevima podrške pojedinih pešadijskih brigada da odbiju napade ili protivnapade znatno nadmoćnijih neprijateljevih snaga.

Zbog nestašice artiljerijske i minobacačke municije, u borbenim porecima divizija 3. armije i 10. korpusa za proboj fronta na Bilogori i oslobođenje Bjelovara i Đurđevca 26. 4. - 4. 5. 1945. godine, nalazila se samo jedna trećina artiljerijskih i minobacačkih jedinica. U naoružanju naših jedinica ponovo su se našla zaplenjena artiljerijska oruđa od nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica.

No, uprkos takvoj situaciji jedinice 3. armije i 10. korpusa probile su
2. maja front na Bilogori i oslobodile Đurđevac a dva dana kasnije i Bjelovar.

Posle oslobađanja Križevaca i Ludbrega jedinice 3. armije nastupaju ka Varaždinu. Nemačke jedinice, pošto su dobile naređenje da sa jedinicama JA vode pregovore o predaji, odbijaju ultimatum o bezuslovnoj predaji. Artiljerija 36. i 51. divizije vrše poslednju artiljerijsku pripremu[161] na frontu 3. armije, a potom pešadijske jedinice slamaju otpor nemačkih jedinica i oslobađaju grad Varaždin.

Upotreba i dejstvo artiljerije 1. armije u borbama kod Đakova, Slavonskog Broda, Pleternice i Slavonske Požege

Tokom trodnevnih borbi - 14. do 16. aprila - jedinice 1. armije podržane snažnom vatrom svoje artiljerije onemogućavaju nameru nemačke Grupe armija »E« da uspostavi novi sistem organizovane odbrane.

U borbama za slamanje nemačkog fronta na otseku Đakovo - s. Striživojna - s. Beravci - s. Jaruga vođenje su veoma žestoke borbe. Napadima pešadijskih jedinica prethodile su kratke artiljerijske pripreme u trajanju 2
- 5 minuta.

Posle toga u borbama vođenim od 17. do 21. aprila jedinice 1. armije su, uz podršku artiljerije i tenkova, uspele da posle veoma žestokih borbi oslobode Slavonsku Požegu, Pletemicu i Slavonski Brod i time završe sremsko-slavonsku operaciju. U ovim borbama artiljerijske jedinice i pored najveće štednje, istrošile su znatne količine artiljerijske i minobacačke municije za oruđa sovjetskog porekla, koju, osim neznatnih količina zaplenjene municije za top 76 mm M.42 u Slavonskom Brodu, nisu imale odakle

15) AVII, NOP, K..21 A, reg. br. 8-1-2
16) AVII, NOP, K.21 A reg. br. 13-2

Minobacačko odelenje I. vojvođanske brigade

da dobiju jer je ni Generalštab JA, ni 1. armija, nisu imale u svojoj rezervi. Nastupio je period najstrožije štednje artiljerijske i minobacačke municije.

I u svim borbama vođenim 17, 18, 19. i 20. aprila za oslobođenje Slavonske Požege, Pletemice i Slavonskog Broda, zbog pomanjkanja municije artiljerijske jedinice divizija vršile su kratku artiljerijsku pripremu i podršku. Tako na pr. 1. proleterska divizija u borbama za Pletemicu imala je tri artpripreme po 3 minute i jednu pripremu od 10 minuta; 6. divizija u borbama za Slavonski Brod imala je dve artpripreme po 3 minuta kod s. Poderkavlje.; 5. divizija nije vršila artpripremu zbog nedostatka municije već artpodršku neposrednim gađanjem u borbama za s. Staro i Novo Topolje i s. Surduk, dok je 17. divizija u borbama na liniji s. S. i N. Topolje
- s. Oprisavci izvela artpripremu u trajanju od 15 minuta.

Posle oslobođenja Slavonskog Broda, Pletemice i Slavonske Požege jedinice 1. proleterske i 21. divizije, bile su, zapovešću Štaba 1. armije od 22. aprila 1945. godine,[171] određene da gone neprijatelja pravcem Kapela
- Nova Gradiška - Okučani - Novska. Tokom svih ovih borbi dejstvo artiljerije bilo je ograničeno na rušenje dvospratnih bunkera duž železničke pruge (artiljerija 21. divizije) i odbijanje protivnapada duž puta (artiljerija 1. proleterske divizije) kod Gornjeg Rajića i u dolini Subocke reke u rejonu s. Subocki grad - s. Gornji Grabovac. Krajem ovog perioda, 27. aprila artiljerija 1. proleterske divizije izvršila je artiljerijsku pripremu od 7 minuta i artiljerijsku podršku napada 1. proleterske i 21. divizije na položaje neprijatelja na liniji Subocki grad - s. Gornji Grabovac. Narednog

17) AVII, NOP, K.784, reg. br. 17-1/2

dana 28. aprila 1. proleterska divizija je učestvovala u slamanju protivnapada 7. SS divizije pravcem s. Antunovac - s. Uljanik - s. Blagorodovac. Artiljerijska brigada 1. proleterske divizije u 17.00 časova izvršila je kratku artiljerijsku pripremu a potom podršku napada sa vatrenih položaja s. Toranj - s. Striževac. Zadnjih dana, 29. i 30. aprila iz borbenog rasporeda bile su izvučene sve jedinice koje su potrošile municiju sem »neprikosnovene rezerve«. Tada je doneta odluka u Komandi artiljerije armije da u borbenom rasporedu divizija ostane samo po jedna baterija od diviziona. Dakle, zbog nestašice municije, u borbi je mogla da se koristi samo jedna trećina artiljerijskih oruđa, odnosno jedinica.

Tokom borbi vođenih 3. maja na reci Ilovi artiljerijske jedinice 6. proleterske, 11. i 21. divizije, iako u velikoj oskudici municije, podržale su svojom vatrom napadne ešelone svoje pešadije sa napomenom da je na frontu 11. divizije napad otpočeo artiljerijskom pripremom na neprijateljeve položaje u rejonu s. Nova Ploščica.

Narednog dana, 4. maja 1945. godine, divizije 1. armije produžile su nastupanje uz oskudnu podršku svoje artiljerije u borbama za Čazmu i u rejonu s. Obedišće - s. Vezišće pri forsiranju reke Čazme (Česme).

U toku 5. maja 1945. godine artiljerijske jedinice 21. i 42. divizije vršile su artiljerijsku podršku svoje pešadije u borbama za oslobođenje s. Križ i Ivanić grad a kod ostalih divizija podrška je gotovo izostala ili sporadična i sa neznatnim utroškom municije.

Produžujući nastupanje ka Zagrebu jedinice 1. armije izbile su 5. maja pred ranije uređene položaje na takozvanoj Zvonimirovoj liniji s. Pokasin
- s. Gradec - s. Pavlovac - S. Vrbovec - s. Gračec - s. Dugo selo - r. Sava. Svi pokušaji da ovu liniju probiju iz pokreta bili su onemogućeni.

U toku 6. maja napad na neprijateljeve položaje na napred navedenoj liniji otpočeo je u prepodnevnim časovima sa kratkim artiljerijskim pripremama na frontu 11. divizije kod s. Pokasin, 5. divizije kod s. Gradec, 1. proleterske divizije kod s. Vrbovec, 21. i 42. divizije na liniji s. Gračec - s. Božjakovina - s. Andrilovec - s. Ostma - s. Leprovica.

Vodeći žestoke borbe jedinice 1. armije podržane artiljerijom, pretežno neposrednim gađanjem na malim daljinama, lomile su žestok otpor tokom 6. i 7. maja. Uvodeći u borbu protivavionske divizione i čete 2. tenkovske brigade za neposrednu podršku pešadije otpor neprijatelja kod Dugog sela bio je slomljen tek oko 17.00 časova 7. maja.

Posle proboja neprijateljeve odbrane na takozvanoj Zvonimirovoj liniji divizije 1. armije su produžile nastupanje ka rejonu Zagrebačka gora - Zagreb.

Tokom 8. i 9. maja u žestokim borbama sa^nemačkim i ustaško-domobranskim snagama u rejonima s. Kašina, s. Čučeije, s. Markuševac - s. Remete - s. Gračani - s. Sestine došlo je do upotrebe artiljerije i tenkova na bliskim daljinama takoreći iz streljačkog stroja pešadije. Oko 22.30 časova 9. maja otpor je prestao.

Upotreba i dejstva artiljerije 2. armije

U zapovesti Štaba 2. armije[181] artiljeriji su bili postavljeni sledeći zadaci:

- da na frontu napada 23. divizije obrazuje dve artiljerijske grupe »za neposredno potpomaganje pešadije (kolonska artiljerija)« sa zadatkom da

[181]) AVII, NOP, K..272, reg. br. 15-1

vrše podršku napada divizije pri ovlađivanju neprijateljskim osloncem Glavica, mostom na reci Spreči i mostovima na reci Bosni.

- da na frontu napada 45. divizije obrazuje jednu artiljerijsku grupu za neposredno potpomaganje pešadije sa zadatkom da vrši podršku napada divizije pri ovlađivanju neprijateljskim osloncem Krkoje i mostom na reci Spreči.
- da protivtenkovsku artiljeriju podeli na tri protivtenkovska odreda sa zadatkom da vode borbu sa neprijateljevim tenkovima i vrše podršku pešadije duž puteva: Gračanica - s. Lukavac - s. Bušletić; Gračanica - Doboj i Gračanica - s. Boljanić - s. Trbuk.
- da se »potreban broj oruđa pukovskih topova« prida pešadijskim jedinicama »sa zadatkom neposrednog praćenja i dejstva protiv onih ciljeva koji ometaju napredovanje pešadije«.[191]
- da se obrazuje armijska artiljerijska grupe (AAG-2) od dve baterije topova 76 mm M.42 i dve baterije haubica 122 mm M.38 sa zadatkom da kao »glavnina artiljerije« pod komandom Komande artiljerije armije vrši kontrabatiranje ispred fronta 23. i 45. divizije i ojača dejstvo artiljerijskih grupa za neposredno potpomaganje pešadije divizija.

U zapovesti Komande artiljerije 2. armije od 9. aprila 1945. godine,[20]* bilo je tačno utvrđeno koja artiljerijska jedinica daje ili prima artiljerijske jedinice radi obrazovanja napred navedenih artiljerijskih grupa. Isto tako, ovom zapovešću su bila regulisana pitanja komandovanja (veza, izviđanje, osmatranje) utrošak municije i gotovost za dejstvo.

Postupajući po zapovesti Štaba 2. armije jedinice 23, 25. i 45. divizije podržane snažnom vatrom artiljerije uspele su da 10. aprila ovladaju desnom obalom reke Bosne od Modriče do s. Bušletić i Sevarlije.

Uvidevši da nema snaga da na širokom frontu forsira reku Bosnu Štab 2. armije je 14. aprila izdao Zapovest za forsiranje reke Bosne[21]' s tim što je u prvom ešelonu armije imao četiri divizije sa zadatkom jednovremenog forsiranja reke Bosne.

Zapovešću Štaba 2. armije bila je izmenjena prethodna podela artiljerije a u izvesnoj meri i grupisanje. Umesto obrazovanja grupa za neposredno potpomaganje pešadije izvršeno je pridavanje protivtenkovske i prateće artiljerije divizijama na pravcu glavnog udara a armijska artiljerijska grupa je ojačana za još dve baterije divizijskih topova 76 mm M. 42.

Pored navedenog, zapovešću je bilo regulisano pitanje izbora rejona vatrenih položaja i osmatračnica za armijsku artiljerijsku grupu, utrošak artiljerijske i minobacačke municije, organizacija veze komandovanja artiljerijom i gotovost artiljerije za otvaranje vatre.

Napad jedinica 2. armije otpočeo je 15. 4. bez artiljerijske pripreme. Artiljerijska podrška je vršena jedinicama pridate artiljerije.

U toku 16. 4. artiljerijska podrška napada jedinica 2. armije nije omogućila slamanje otpora neprijatelja na pravcu glavnog udara pa je od 17.00-17.10 č. izvršena artiljerijska priprema napada na frontu 23. divizije a od 17.20-17.30 č. artiljerijska priprema na frontu 28. divizije. Rezultati artiljerijske pripreme bili su odlučujući u ovlađivanju neprijateljevim položajima na visovima Baranovac i Glavica.

Armijska artiljerijska grupa je vodila borbu sa neprijateljevom artiljerijom u rejonu Doboja.

Isto,
AVII, NOP, K.272, reg. br. 15-5/1
AVII, NOP, K. 1330, reg. br. 8-3

Podržane vatrom artiljerije jedinice 2. armije izvršile su forsiranje reke Bosne 16. aprila u večernjim časovima. Doboj je oslobođen narednog dana.

Novi zadak 2. armije je bio da oslobodi rejon Bosanska Dubica - Sisak - Zagreb - Karlovac - Bosanski Novi - Banja luka, a potom da deo snaga uputi ka Novom Mestu i Krškom.

Napad 45. divizije na neprijateljeve snage koje su branile Bosansku Dubicu otpočeo je 27. aprila artiljerijskom pripremom koja je trajala 20 minuta[22]' od 21.00-21.20. Napad pešadije usledio je u 21.00 čas. U toku noći 45. divizija je slomila otpor neprijatelja i ovladala Bosanskom Dubicom.

Napad 28. divizije na položaj neprijatelja u Bosanskoj Kostajnici otpočeo je 27. aprila oko 17.00 časova kratkom artiljerijskom pripremom i trajao je sve do 00,30 časova 2. maja.[23]'

Napad 23. divizije na položaje neprijatelja u rejonu Dobrljina otpočeo je 29. aprila artiljerijskom pripremom i završio se sa uspehom 30. aprila. Divizija je obrazovala i odbranila mostobran na levoj obali Une kod s. Unčani.

Napad 39. divizije na neprijateljeve položaje u rejonu Bosanski Novi otpočeo je 27. aprila artiljerijskom pripremom u kojoj je učestvovala i Armijska artiljerijska grupa. Posle upornih četvorodnevnih borbi 39. divizija je 1. maja oslobodila Bosanski Novi i Dvor na Uni.

Tokom šestodnevnih borbi Unska grupa divizija je ovladala svim neprijateljevim uporištima od Bosanskog Novog do ušća r. Una u r. Sava. Veliku zaslugu za ovaj uspeh imale su i artiljerijske jedinice koje su podržavale divizije 2. armije.

BORBE 2. ARMIJE U REJONU KARLOVCA

Štab 2. armije je 29. aprila izdao zapovest ovoj grupi divizija da unište ili zarobe sve neprijateljske snage u rejonu Ogulin - Karlovac.[24]'

U sastavu Karlovačke grupe divizija bila je i Armijska artiljerijska grupa sastavljena iz dve podgrupe:

- Motorizovana podgrupa od 20 oruđa - iz bivšeg 2. korpusa
- Mehanizovana podgrupa od 7 oruđa - iz 4. korpusa.

Zadatak Armijske artiljerijske grupe bio je borba protiv neprijateljske artiljerije ispred fronta 3. i 4. divizije i da po potrebi ojača dejstvo artiljerije za neposrednu podršku ove dve divizije.

Napad na neprijateljeva uporišta u rejonu Karlovca otpočeo je 30. aprila trajao je neprekidno do noći između 6. i 7. maja. Tokom borbi za oslobođenje Karlovca artiljerijske jedinice u sastavu Karlovačke grupe divizija izvršile su nekoliko kraćih artiljerijskih priprema, neprekidno vodile borbu sa neprijateljevom artiljerijom i stalno podržavale jedinice pri lomljenju otpora neprijatelja u jako utvrđenim tačkama.

Istovremeno dok je Karlovačka grupa divizija 2. armije vodila borbe za oslobođenje Karlovca, Unska grupa divizija po završetku borbi u dolini r. Una produžila je nastupanje kaZagrebu.

^ AVII, NOP, K. 1332, reg. br. 6-3
23) AVII, NOP, K.. 1136, reg. br. 28-2
AVII, NOP, K..272, reg. br. 19-1

U borbama od 3-8. maja za oslobođenje Sunja, Petrinje, Siska i Zagreba artiljerijske jedinice su podržavale napade pešadijskih jedinica. Naročito su se istakle artiljerijske jedinice 23. divizije u borbama u rejonu s. Kupinec - s. G. i D. Zdenčina - s. Klinča selo, i 28. divizija za Zagreb.[25]'

Upotreba i dejstvo artiljerije 4. armije u ličko-primorskoj operaciji

Saglasno Odluci Vrhovnog komandanta i uputstvima Generalštaba JA Štab 4. armije izdao je 18. marta 1945. godine Zapovest za proboj fronta u istočnoj Lici.[26]'

Upotrebu artiljerije u divizijama Štaba 4. armije nije svojom zapovešću regulisao ali je to učinio za Artiljerijska brigadu 4. armije.

Zapovešću Štaba 4. armije bila je izvršena podela i grupisanje artiljerije ovako:[27]'

a. - *na pravcu napada 26. divizije - desna napadna kolona* - tri artiljerijska diviziona i to: Artiljerijski divizion 26. divizije - 8 topova 75 mm M 1^4

- Artiljerijski divizion 9. divizije - 8 topova 75 mm M 1-4 i 4 topa 76 mm M 27
- 1. baterija 2. haubičkog diviziona Artiljerijske brigade - 4 haubice 105 mm
- baterija 4. Teškog diviziona Art. brigade - 4 haubice 150 mm

Svega 20 topova 75-76 mm, 4 haubice 105 mm i 4 haubice 150 mm i dva bataljona tenkova.

b. - *na pravcu napada 20. divizije - srednja napadna kolona* - jedan divizion i to: - Artiljerijski divizion 20 divizije - 12 topova 75 mm

c. - *na pravcu napada 19. divizije - leva napadna kolona* - tri artiljerijska diviziona i to:

- 1. brdski artiljerijski divizion 19. divizije - 8 topova 75 mm
- 1. haubički motorizovani divizion - 8 haubica 100/17
- 3. brdski motorizovani divizion - 12 topova 74 mm M I -4

Svega 20 topova 7 5 mm i 8 haubica 100 mm i dva bataljona tenkova.

Napad jedinica 26. divizije otpočeo je 20. 3. 1945. g. u 06.00 časova artiljerijskom pripremom koja je trajala 30 minuta. Artiljerijska priprema je vršena na uskom delu fronta u rejonu Gornjeg Lapca[28]' i u rejonu s. Boričevac gde su u proboj uvedena oba bataljona tenkova.

Tokom prvog dana borbi jedinica 26. divizije, u najtešnjem sadejstvu sa tenkovima i artiljerijom, probile su neprijateljsku odbranu i ovladale rejonom Nebljusi i izbile na visove Drenovače.

O upotrebi i dejstvu artiljerije u početku operacije za oslobođenje istočne Like i Bihaća treba istaći da su mogućnosti artiljerije bile dobro iskorišćene naročito u periodu artiljerijske pripeme napada o čemu svedoči i ovaj citat nemačkog istoričara Franca Šramla: *»Dvadesetog marta u 9,30 časova, posle ubistvene vatre, neprijatelj je napao položaje 1, 2. i 4. čete*

25) AVII, NOP, K.1069, reg. br. 21-2
26) AVII, NOP, K.312 A, reg. br. 1-42/4
27) AVII, NOP, K.311 A, reg. br. 9-1/7
28) Isto,

383. pešadijskog puka u Gornjem Lapcu i severno od njega. Pod žestokom vatrom neprijatelja, ove tri čete pretrpevši teške gubitke povukle su se u Donji Lapac. Međutim, ni 3. četa i Artiljerijski divizion koji se ovde nalaze ne mogu više da se održe. Artiljerija je uništila nekoliko tenkova ali je bila potom pregažena.[29)]

Napad jedinica 19. divizije otpočeo je 20. 3. 1945. u 06.00 časova artiljerijskom pripremom.

Dejstvo artiljerije leve kolone i organizacija sadejstva sa pešadijom bila je dobra u prvim časovama borbi do proboja fronta a potom u toku borbe po dubini znatno slabija usled nedostatka odgovarajućih sredstava veze.

Posle završetka borbe za oslobođenje Bihaća i Krbavske kotline Štab 4. armije je otpočeo sa pregrupisavanjem svojih snaga za napad za oslobođenje zapadne Like, Hrvatskog primorja, otoka Paga i Raba i rejona Oguljna.

Štab 4. armije je 2. aprila 1945. godine izdao zapovest[30)] kojom je pred armiju postavio bliži zadatak da uništi snage neprijatelja u rejonu s. Brušane - s. Lički Novi - Gospić - Perušić i oslobodi Karlobag i otok Pag. Sledeći zadatak armije bio je uništenje neprijateljevih uporišta u rejonu Babin potok - Vrhovine - Gacka kotlina.

Podela i grupisanje artiljerije bilo je sledeće:

- za podršku 19. divizije - desna kolona - 1. brdski divizion 19. divizije na pravcu s. Bunić - s. Čunak - s. Ramljane - s. Lešće.
- za podršku 13. divizije 11. korpusa - srednja kolona - 3. brdski i 1. haubički divizion Artiljerijske brigade 4. armije i 1. baterija Art. diviziona 13. divizije na pravcu vis Mali Čardak (k. 896) - s. Lipova glavica
- Perušić - s. Malo polje.
- za podršku 26. divizije - leva kolona - Artiljerijski divizion 26. divizije i tri diviziona Artiljerijske brigade 4. armije na pravcu s. Ostrovica
- s. Bi laj.
- za podršku 20. divizije - Artiljerijski divizon 20. divizije na pravcu s. Lički Novi s. Smiljan.
- za podršku 9. divizije - Brdski divizion 9. divizije na pravcu Lukovo Šugarje - Karlobag i neprijateljeva uporišta Pag i Novalja na otoku Pagu.

Napad jedinica 4. armije otpočeo je 4. aprila artiljerijskom pripremom na pravcima dejstva artiljerijskih grupa za podršku pešadijskih i tenkovskih jedinica.

Tokom borbi vođenih od 4. - 6. aprila artiljerijske jedinice 4. armije podržavale su pešadiju i tenkove pri oslobađanju s. Ramljani, Perušića, Gospića, Karlobaga i otoka Paga i Otočca.^

Neposredno posle oslobođenja Otočca Štab 4. armije uputio je 19. i 26. diviziju da oslobode Senj. U tom cilju je 19. divizija ojačana sa dva artiljerijska diviziona i dva bataljona tenkova. Njen zadatak je bio da prethodno oslobodi rejon s. Melnica - s. Žute Lokve - Prokike što je ona i učinila 7. aprila uz podršku 3. brdskog motorizovanog diviziona. U toku 8. aprila 19. divizija je ovladala rejonom Krivi put i u toku dana izbila na morsku obalu kod s. Krmpote - s. Poljice i otsekla Senj od Novog. U toku ovog dana 9. divizija je oslobodila Jablanac.

Narednog dana, 9. aprila, jedinice 12. brigade 26. divizije, podržane vatrom 1. haubičkog diviziona, slomile su otpor delova 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije i oslobodile Senj.

[29]> Franz Schraml: Kriegsschauplatz Kroatien, NekargemuiKl. 1962. v 216.
30) AVI1, NOP, K.312 A, reg. br. 1/5

Posle oslobođenja Karlobaga i Jablanice Štab 4. armije odlučio je da 9. divizija sa Pomorskom komandom sevemog Jadrana izvrši desant na otok Rab i oslobodi ga.

Artiljerijsku podršku jedinicama 9. divizije i Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije pružali su Artiljerijski divizion 9. divizije, jedna baterija Kvarnerskog odreda, dva saveznička broda za artiljerijsku podršku i pet topovnjača bivše jugoslovenske Kraljevske mornarice.

Pomorski desant na otok Rab ukrcan je na brodove 11. aprila a iskrcan 12. aprila oko 05.00 časova.

Napad na neprijateljeve posade širom otoka Raba otpočeo je artiljerijskom pripremom u 05.30. Borbe su trajale od 07.00 do 12.30 časova. Neprijateljeve posade bile su uništene ili su se predale. Zaplenjeno je 35 artiljerijskih oruđa raznih kalibara i 12 minobacača.

Posle oslobođenja rejona Brinje - Jezerane 13. divizija 11. korpusa napala je na Josipdol uz podršku Artiljerijskog diviziona. Posle kratke artiljerijske pripreme a uz neprekidnu artiljerijsku podršku jedinice ove divizije razbile su posadu Josipdola i uništile je. Ovlađivanjem rejonom Josipdol - Ogulin jedinice 13. divizije ojačane 3. brdskim motorizovanim divizionom Artiljerijske brigade 4. armije i 2. tenkovskim bataljonom 1. tenkovske brigade a u sadejstvu sa 1. brigadom 34. divizije iz 4. korpusa izvršile su 13. aprila u 06.30 časova napad na liniji s. Zdenac - s. Tounj s. Gornje Dubrave. Napad je počeo kratkom artiljerijskom pripremom. Tokom dana vođene su teške borbe uz snažnu podršku artiljerije i tenkova koje su okončane padom mraka oslobođenjem s. Zdenci, s. Tounj, s. Gornja i Donja Dubrava.

Odlukom štaba 4. armije 19. divizija, ojačana 2. haubičkim divizionom (bez 3. baterije) i 2. baterijom 4. (teškog) diviziona Artiljerijske brigade bila je 13. aprila upućena u rejon s. Zminjak - s. Zalipnik - s. Breze
- s. Crni kal - s. Lukovo - s. Ravno koji se nalazio oko 7 kilometara zapadno od rejona Crikvenica - Bribir - Novi.

Podržane vatrom Artiljerijskog diviziona i Protivtenkovske baterije 19. divizije i artiljerijom ojačanja, jedinice 19. divizije, uspele su da u borbama 15.i 16. aprila slome otpor posade Novog, Bribira i Crikvenice i oslobode ova mesta.

Upotreba i dejstvo artiljerije 4. armije u riječko-tršćanskoj operaciji

Postupajući po direktivi Generalštaba JA od 14. 4. 1945.[30] Štab 4. armije izdao je 16. 4. 1945. godine naređenje kojim je utvrdio borbeni raspored i zadatke jedinica armije. Prema tom naređenju izvršena je podela i grupisanje artiljerije po sledećem:

- 6. protivkolski divizion Artiljerijske brigade 4. armije u rejonu Ogulina dobio je zadatak »sadejstva« sa jedinicama 4. korpusa na obezbeđenju desnog boka 4. armije ka pravcu Ogulin - Generalski stol.
- za podršku 20. divizije u rejonu Vrbovsko - s. Senjsko - s. Sušica
- s. Ravna gora - s. Kupjak - Artiljerija 20. divizije.
- za podršku 11. korpusa u napadu za oslobođenje rejona Lokva - Mrzla Vodica - Artiljerija 11. korpusa, 1. haubički i 3. brdski motorizovani divizion Artiljerijske brigade 4. armije.

'D AVII, NOP, K.46 reg. br. 3/1

- za podršku 19. divizije za napad na liniji s. Zlobin - s. Plaše - Kraljevica - Artiljerija 19. divizije, 2. haubički divizion, 2. baterija 4. teškog diviziona i 1. protivkolska baterija 5. protivkolskog diviziona Artiljerijske brigade 4. armije.

- za podršku 26. divizije u desantu na otok Krk Artiljerijski divizion 26. divizije i baterija topova 75 mm Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije.

Posle borbi u rejonu Generalski stol - Josipdol - Ogulin Štab 4. armije naredio je 16. aprila 1945. godine da jedinice 11. korpusa izvrše napad na neprijateljeva uporišta u rejonu Lokve - Mrzla Vodica sa ciljem da ovlada ovim rejonom.[32]'

Odlukom Štaba 11. korpusa 1. haubički i 3. brdski motorizovani divizion iz Artiljerijske brigade 4. armije bili su određeni za podršku jedinica 13. divizije.

Napad jedinica 13 divizije na s. Lokva otpočeo je 17. aprila u 11.00 časova artiljerijskom pripremom u trajanju od 15 minuta. Tokom borbi za oslobođenje s. Lokva 1. haubički divizion je podržavao 3. brigadu a 3. brdski motorizovani divizion 1. brigadu 13. divizije.

Napad jedinica 43. divizije na s. Mrzla Vodica otpočeo je takođe 17. aprila u 11.00 časova. Ovu diviziju je podržavao njen artiljerijski divizion.

U toku borbi od 17.-21. aprila vatra artiljerije nije mogla da se u potpunosti iskoristi zbog teških zemljišnih uslova i njegove pokrivenosti šumom. Isto tako, sadejstvo artiljerije i pešadije nije bilo uvek ostvarivano zbog neobučenosti komandi i jedinica 11. korpusa u organizaciji sadejstva i korišćenju artiljerijske vatre.

Postupajući po naređenju Štaba 4. armije[33]' 19. divizija je 06.30 časova 17. aprila prešla u napad sa pravcem glavnog udara s. Zlobin - s-Hreljin.

U toku borbi vođenih 17. aprila 19. divizija je podržavana snažnom vatrom artiljerije slomila otpor 237. divizije i delova 392. legionarske divizije (Borbena grupa »Rajndl«) i 11. ustaško-domobranske divizije i oslobodila s. Zlobin, s. Hreljin i Kraljevicu.

U toku 19. aprila 19. divizija i 12. brigada 26. divizije podržana vatrom tri artiljerijska diviziona u rejonima visova Učevac, Vojskova i Točila slomile su otpor neprijatelja i oslobodili Škrljevo i Bakar, a 21. aprila, Sušak.

Upotreba artiljerije bila je veoma uspešna u onim situacijama kada su artiljerijske starešine, koje su upravljale vatrom, bile u mogućnosti da jasno odrede položaje neprijatelja sa kojih je pružao otpor. Tih situacija nije bilo dovoljno jer nije bilo organizovanih artiljerijskih izviđačkih organa a naročito u pogledu otkrivanja položaja neprijateljeve artiljerije. Isto tako, bilo je teškoća i u praćenju pešadije i tenkova vatrom i pokretom u uslovima kada nije bilo dovoljno inžinjerijskih jedinica da grade kolonske puteve i u uslovima nedostatka sredstava veze a naročito radio-stanica potrebnih artiljeriji.

Saglasno odluci Štaba 4. armije i Štaba Jugoslovenske mornarice da se izvrši desant na otok Krk pristupilo se pripremama za izvršenje ovog zadatka. Štab 26. divizije i Pomorska komanda sevemog Jadrana odredili su da desantne snage sačinjavaju 1. i 11. brigada i jedan bataljon 3. pre-

[3]-) AVII, NOP, K..311, reg. br. 11-1 i K..1324, reg. br. 14-2/2
» AVII, NOP, K..311, reg. br. 11-1/1

komorske brigade 26. divizije, dva bataljona i baterija 75 mm Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije. Artiljerijski divizion 26. divizije nije iskrcan zbog toga što odgovarajući desantni brod britanske mornarice nije stigao. Osim toga, podrška britanskih topovnjača sa mora nije ostvarena jer ovi brodovi nisu učestvovali u istoj. No i pored toga otok Krk je bio oslobođen u 20.00 časova 17. aprila 1945. godine.

Odlukom Štaba 4. armijei Štaba Jugoslovenske mornarice bilo je predviđeno da desant na otoke Lošinji Cres izvrši 9. divizija[341] i Kvarnerski odred mornaričke pešadije sa baterijom 75 mm Pomorske komande sevemog Jadrana.

Desant na otok Lošinj i Cres izvršen je u noći na 20. april.

Tokom borbi vođenih za oslobođenje ovih otoka artiljerija 9. divizije i baterija 75 mm Pomorske komande sevemog Jadrana pružile su snažnu podršku pri slamanju otpora na položajima Kabočak, Liski - Kurila - Nova, u luci Čikat, grad Cres, Porozina, uvala Banja. Sadejstvo artiljerije i pešadije bilo je dobro organizovano.

Upotreba i dejstvo artiljerije 4. armije na frontu Klana - Rijeka

Tokom borbi vođenih od 22. do 30. 4. 1945. izvršeno je više napada sa ciljem proboja fronta između Klane i Rijeke i to snagama 13, 19, 26. i 43. divizije uz podršku artiljerije. Napad 26. divizije na Klanu su podržavali Artiljerijski divizion 26. divizije i 3. brdski motorizovani divizion ijedan bataljon tenkova. Napad 19. divizije na Riječini je otpočeo 27. aprila u 05.30 časova avijacijskom i artiljerijskom pripremom u kojoj je učestvovalo pet diviziona artiljerije - Artiljerijski divizion 26. divizije, 1. i 2. haubički divizion i 4. teški divizion Artiljerijske brigade 4. armije. Divizija je bila ojačana 1. tenkovskim bataljonom 1. tenkovske brigade 4. armije. Ali ni taj napad jedinica 19. divizije nije načeo neprijateljev glavni položaj, sem u rejon visa Luban gde su postignuti manji uspesi.

Može se zaključiti da grupisanje artiljerije 4. armije na frontu Klana-Rijeka u vremenu od 22. - 30. aprila nije odgovaralo ideji manevra jer je glavnina artiljerije bila van upotrebe na rešavajućim otsecima fronta (13. i 26. divizija).

Isto tako, upotreba artiljerije na utvrđene rejone sa objektima stalne fortifikacije nije bila svrsishodna jer je dejstvovala samo sa zaklonjenih vatrenih položaja. Nisu upotrebljena oružja veće moći za rušenje fortifikacijskih objekata.

Necelishodna upotreba artiljerije usledila je zbog slabog rada izviđačkih a i obaveštajnih organa 4. armije, neuobučenosti artiljerijskih komandi, štabova i izyiđačkih jedinica kako u pešadijskim tako i u artiljerijskim jedinicama.

Ostale slabosti u upotrebi artiljerije nisu subjektivne prirode kao što su: nedostatak dovoljnih količina municije, vozila, zaprežne i tovame stoke, hrane za stoku i goriva za vučna i transportna vozila, inžinjerijskih sredstava i sredstava veze. Ipak je artiljerija odigrala veliku ulogu u slamanju moći i snage nemačkog 97. korpusa.

[34]> AVII, NOP, K-843, reg. br. 12/2

Upotreba i dejstvo artiljerije 4. armije u borbama za okruženje 97. armijskog korpusa i oslobođenje Trsta

Postupajući po naređenju vrhovnog komandanta JA maršala Tita od 28. aprila 1945. godine[35]' i uputstvima Generalštaba JA za okruženje nemačkog 97. armijskog korpusa i oslobođenje Trsta Štab 4. armije je 29. aprila 1945. godine izdao zapovest[36]' u kojoj je bilo naređeno da se obrazuju tri operativne grupe za izvršenje navedenih zadataka.

Desna operativna grupa (Tršćanska) sastav: 20. divizija sa 11. brigadom 26. divizije, 29. i 43. divizija sa dva bataljona tenkova iz 1. tenkovske brigade, 3. brdski motorizovani i 6. protivkolski artiljerijski divizion Artiljerijske brigade 4. armije sa zadatkom da nastupa ka Trstu i oslobodi ovaj grad sa jedinicama 9. korpusa (30. i 31. divizija).

Srednja operativna grupa (Riječka) sastava: 13, 19. i 26. divizija sa dva bataljona tenkova iz 1. tenkovske brigade, 1. i 2. haubičkim divizionom i tri baterije Mehanizovanog artiljerijskog diviziona (9 samohodki) haubica 105 mm M.7. sa zadatkom da oslobodi Rijeku i uništi snage neprijatelja koji se pred njima brani.

Leva operativna grupa (Istarska) sastava: 9. divizija bez 2. brigade, Kvarnerski odred mornaričke pešadije i Istarski odredi sa baterijom mehanizovanih (samohodnih) topova 75 mm M 8. Mehanizovanog artiljerijskog diviziona sa zadatkom da 9. divizija (bez 2. brigade) iz rejona s. Vranje nastupa ka Trstu i učestvuje u oslobađanju grada; - 2. brigada 9. divizije da sadejstvuje sa Srednjom operativnom grupom, a Mornarička pešadija i Istarski NOP odredi oslobode Pulu.

Za izvršenje postavljenog zadatka Riječka operativna grupa je donela odluku da 19. divizija i 1. brigada 26. divizije produže napad na neprijateljeve snage na frontu Klana - Rijeka a da 26. divizija (3. i 12. brigada)
i 13. divizija izvrše obuhvat 97. korpusa sa severa i nastupaju pravcima koji od s. Zabiča i Ilirske Bistrice vode ka Rijeci. Sa zapada nastupa 2. brigada 9. divizije pravcem Opatija - Volosko - Matulje - Rijeka.

Upotreba artiljerije na frontu 19. divizije bila je sasređena u rukama Komandanta 19. divizije s tim što je Artiljerijski divizion 19. divizije podržavao 5. brigadu a 1. haubički motorizovani divizion 6. brigadu 19. divizije sa dve baterije 100 mm a 14 brigadu sa baterijom 105 mm. Ostala artiljerija je dejstvovala na ćelom frontu 19. divizije.

Upotreba artiljerije 13. i 26. divizije - njihova divizijska artiljerija - bila je u rukama komandanata divizija.

Odmah po prijemu zapovesti za okruženje i uništenje 97. korpusa otpočeli su žestoki napadi svih brigada Riječke operativne grupe na neprijateljeve položaje. Jedinice 97. korpusa podržavane svojom artiljerijom vršile su napade sa ciljem da jedinice 19. i 26. divizije odbace od Klane ali u tome nisu uspele.

Komandant 97. korpusa je 2. maja izdao zapovest 97. korpusu da se preko Ilirske Bistrice probije ka Ljubljani. Nastale su žestoke borbe. Odstupajućeg neprijatelja gonile su jedinice Riječke operativne grupe razarajući mu borbeni poredak pešadijskom i artiljerijskom vatrom. Pritisnut sa svih strana 97. korpus je 7. maja kapitulirao i predao se.

-5) AVII. NOP, K..30, 47 i 316, reg. br. 5/2, 1/1, 1-156/1 i 1-160/1
AVII, NOP, K.312, reg. br. 1-24/1

UPOTREBA ARTILJERIJE TRŠĆANSKE OPERATIVNE GRUPE U BORBAMA 29. 4. -3. 5. 1945. GODINE

Shodno zapovesti Štaba 4. armije od 29. aprila sve jedinice Tršćanske operativne grupe divizija krenule su ka Trstu ovim pravcima:

- 20. divizija je uz podršku artiljerije i tenkova razbila neprijatelja u rejonu Ilirske Bistrice i preko Šent Petera nastupala ka Trstu preko Divače ka s. Općine i s. Bazovica a potom u Trst.
- 43. divizija je iz rejona Ilirske Bistrice nastupala pravcem s. Knežak - s. Prem - s. Markovšćina - s. Hrpelje - s. Bazovica - Trst.
- 9. divizija (bez 2. brigade) nastupala je iz rejona s. Vranje - s- Šušnjavica - Buzet - s. Kubed - Trst.

Napad na Trst otpočeo je 30. aprila. Sve divizije 4. armije i 9. korpusa podržane od artiljerije i tenkova prodrle su u Trst, razbile neprijateljevu odbranu i prisilile ga na predaju.

Neki zaključci o upotrebi i dejstvu artiljerije u završnim operacijama

Sumirajući sve činjenice o upotrebi i dejstvu artiljerije u završnim operacijama Jugoslovenske armije u martu, aprilu i maju 1945. godine može se kazati sledeće.

Komandovanje artiljerijom u okviru pešadijskih jedinica na nivou brigada vršili su gotovo uvek štabovi brigada i jedinice su u borbi i van borbe ostajale uvek u njihovoj nadležnosti.

Komandovanje artiljerijom u okviru divizija vršili su pretežno štabovi divizija. Povremeno, viši štabovi - korpusa i armija - uzimali su artiljerijske jedinice divizija i pridavali ih drugim divizijama a vrlo retko su ih stavljali pod svoju komandu radi izvršavanja vremenom ograničenih zadataka.

Komandovanje artiljerijom neposredno potčinjenih artiljerijskih jedinica u korpusima i armijama vršeno je najčešće tako što su delovi jedinica ili pak cele jedinice pridavane potčinjenim jedinicama ili su pak obrazovane grupe za podršku potčinjenih jedinica - češće za vreme artiljerijske pripreme nego za vreme artiljerijske podrške napada. Vrlo retko su obrazovane artiljerijske grupe kojima su komandovali i zadatke postavljali artiljerijski organi u korpusima i armijama.

Postavljanje zadataka artiljeriji od strane štabova divizija vršeno je vrlo retko (u taktičkom pogledu) dok su se štabovi korpusa i armija u svojim zapovestima najčešće ograničavali samo na podelu i vrlo retko i na grupisanje artiljerije. Ceo posao je najčešće prepuštan komandama artiljerijskih jedinica i dogovorima ovih sa komandantima pešadijskih brigada a izuzetno i bataljona.

U pogledu planiranja upotrebe artiljerijskih vatri treba reći da je ovaj posao najčešće prepuštan štabovima i komandama artiljerijskih jedinica koji uvek nisu imali ni potrebnih znanja niti iskustva. Vrlo retko su ovi zadaci vršeni u komandama artiljerije armija. U pogledu planiranja upotrebe vatre oruđa za neposredna gađanja i gađanja za rušenje posao je prepuštan komandama nižih artiljerijskih jedinica i komandama pešadijskih 65o brigada i bataljona. Nedostatak dobro obučenih izviđačkih organa i jedi-

nica pešadije i artiljerije imao je za posledicu nesvrsishodno trošenje municije a i nesvrsishodnu upotrebu vatri artiljerije. Posebno se to odnosi na vatre za odbijanje napada ili protivnapada neprijatelja i vatre za borbu sa neprijateljevom artiljerijom.

Upravljanje vatrom artiljerije zavisilo je od obučenosti komandira baterija i komandanata diviziona. Najčešće primenjeni metod uprave vatrom baterija i diviziona bile su koncetracije vatre na neku sračunatu tačku. Tučenje prostorija vršeno je prenosima vatre bez prethodnih priprema i bez osmatranja.

Posmatrano u celini, a imajući u vidu stepen obrazovanosti i obučenosti artiljerijskih vojnika i starešina može se zaključiti da su artiljerijske komande i jedinice izrastale pretežno u procesu borbe, učile i sticale iskustva i osposobile se da, i pored niza navedenih i ne navedenih nedostataka, vode artiljerijske jedinice i upotrebljavaju vatru artiljerije uspešno rešavajući većinu dobijenih zadataka. Pri tom napominjem da je stepen obučenosti pešadijskih komandi svih stepena uticao i odražavao se na stepen uspešnosti upotrebe artiljerije.

Pored navedenog, na upotrebu i dejstvo artiljerije u završnim operacijama, ne mali su negativan uticaj imali nestašice municije, goriva, transportnih i vučnih sredstava kao i nedostajuća sredstva veze, pribora i instrumenata za upravu vatrom artiljerije. I pored svih tih teškoća artiljerija JA je u završnim operacijama izvršila svoju zadaću zajedno sa ostalim kopnenim jedinicama.

Dejstvo inžinjerijskih jedinica u završnim operacijama[1]

Pukovnik Stevan Gagić[2]

Zbog organizacionog jačanja i naglog razvoja jedinica NOVJ i prerastanja njihovih dejstava u krupne operacije sa inžinjerijskim obezbeđenjem njihovih borbenih dejstava, i inžinjerijske jedinice neprekidno su jačale i prerastale u više formacije. U završnim operacijama od krupnih inžinjerijskih jedinica učestvovalo je 63 inžinjerijska bataljona i 7 inžinjerijskih brigada, dok su 4 brigade Glavnog štaba NOV Makedonije bile angažovane na osposobljavanju komunikacija u Makedoniji.

Sumarno gledajući, u vremenu od januara 1945. do konačnog oslobođenja zemlje, inžinjerijske jedinice su bile organizovane ovako:

- brigadne i divizijske inžinjerijske jedinice radile su na rušenju komunikacija i utvrđenih objekata (bunkera, zgrada i dr.), razminiraju, utvrđivanju, savladavanju vodenih prepreka i opravci mostova i puteva na pravcima dejstva;
- inžinjerijske jedinice glavnih štabova NOVJ - bile su angažovane na opravci komunikacija i objekata na njima, savladavanju vodenih prepreka, a na nekim delovima teritorije i za ostale inžinjerijske zadatke;
- korpusne i armijske inžinjerijske jedinice i inžinjerijske jedinice Vrhovnog štaba (Generalštaba JA) radile su na opravci komunikacija, na utvrđivanju, savlađivanju vodenih prepreka, uređenju letelišta (operativnih aerodroma), a često su pridavane potčinjenim jedinicima za savlađivanje vodenih i minsko-eksplozivnih prepreka;
- inžinjerijske jedinice vazduhoplovstva imale su zadatak da uređuju i održavaju operativne aerodrome i prateće objekte na njima (zaklone za letačko i ostalo osoblje, ubojna sredstva, avione, gorivo, prilazne puteve do aerodroma, i dr.);
- diverzantske jedinice kao jedinice specifične namene i zadataka, bile su angažovane na rušenju komunikacija, objekata na komunikacijama, utvrđenih objekata i zgrada, i za diverzije na raznovrsne druge objekte na teritoriji pod kontrolom neprijatelja, i
- inžinjerijske jedinice u sastavu Jugoslovenske mornarice dejstvovale su na otocima i na morskoj obali - prvenstveno na čišćenju minsko-eksplozivnih prepreka, rušenju utvrđenih objekata i zgrada, a zatim i na ostalim inžinjerijskim zadacima.

[1] Priog diskusiji o »Završnim operacijama Jugoslovenske armie 1945. godine«.

[2]) Vodnik, Komandir kurirskog voda u Štabu 19. divizije 4. armije

ZNAČAJNIJA DEJSTVA INŽINJERIJE U DIVIZIJAMA, KORPUSIMA I ARMIJAMA

Prva armija

Formiranjem 1. armije, u njen sastav ušao je jedan minerski bataljon, a marta meseca formirana je i Inžinjerijska brigada. Inžinjerijsko obezbeđenje borbenih dejstava izvodila je do tada brigadna i divizijska inžinjerija i to u okviru svojih zona dejstva, a u dubini borbenog rasporeda Armije delimično divizijska inžinjerija i minerski bataljon, a delimično inžinjerijske jedinice Vrhovnog štaba NOVJ. Formiranjem brigade i pridavanjem armiji 3. bataljona 1. inžinjerijske brigade VS, inžinjerija 1. armije znatno je ojačala i bila organizacijsko formacijski osposobljena da preuzima inžinjerijsko obezbeđenje borbenih dejstava armije u okviru cele armijske zone odgovornosti.

Značajan zadatak inžinjerije bio je izrada minskih polja i drugih prepreka u okviru položaja za odbranu u Sremu, a zatim opravka, ojačanje i izgradnja mostova i opravka puteva na pravcu Beograd - Šid i savlađivanje minskih polja na pravcima dejstva. Do prelaska u proboj Sremskog fronta, inžinjerijske jedinice 1. armije pronašle su, i iz minskih polja uklonile, preko 70.000 mina, opravile ili izgradile sve mostove neophodne za vođenje borbenih dejstava i izvele obimne radove na utvrđivanju položaja jedinica.

Posebno težak i složen zadatak inžinjerijskih jedinica bio je savlađivanje minskih polja, pošto su jedinice u tom pogledu imale malo iskustava. Radi toga, februara 1945. godine, Komanda 1. armije izdala je knjigu »Mine i minska polja« na osnovu koje su (u organizaciji divizija, korpusa

U rovovima na sremskom frontu

i Armije) održani kursevi sa svim starešinama inžinjerijskih jedinica i sa boračkim sastavom izvedena odgovarajuća obuka.

Zahvaljujući potpuno izvedenim pripremama koje su se zasnivale na dobrom poznavanju odbrane neprijatelja, u toku proboja Sremskog fronta i u daljim dejstvima, inžinjerijske jedinice su, iako uz dosta gubitaka, uspešno pratile borbeni raspored jedinica i savladale minska polja i druge prepreke na osnovnim pravcima dejstva, i iz njih izvadile preko 140.000 mina.

U značajnija dejstva na savladavanju vodenih prepreka svrstavaju se forsiranje Bosuta u širem rejonu Batrovci - Lipovac, na pravcu dejstva 22. divizije, i u rejonu Nuštara na pravcu dejstva 21. divizije. Pontonirski bataljon Inžinjerijske brigade uspešno je pripremio prelaz preko kojeg su 11/12. aprila prešle dve brigade 22. divizije. Zbog delimičnog uspeha na desnoj obali i izvlačenja brigada na polazne položaje, prelazak je obnovljen 12. i 13. aprila. Istovremeno, inžinjerijske jedinice 21. divizije uspešno su pripremile prelazak Bosuta u širem rejonu Nuštara i omogućile obilazak Vinkovaca sa severozapada, što je ubrzalo dejstva 22. i 48. divizije koje su ga oslobodile istog dana.

DRUGA ARMIJA

Formiranjem Južne operativne grupe divizija (7. decembra 1944. godine, a od 1. januara 1945. godine 2. armije) Inžinjerijska brigada i inžinjerijski bataljoni 17, 23, 28. i 45. divizije angažovani su na opravci mostova i puteva na pravcima kretanja ka Drini, i organizovanju i uređenju mesta prelaska preko Drine na odseku Zvomik - ušće Drine u Savu, radi razvoja dejstava na pravcima Zvomik - Tuzla - Doboj i Zvomik - Vlasenica.

I pored mnogih problema (u nestašici sredstava za prelaz i izlivanja Drine) inžinjerijske jedinice su uspele da od raspoloživih inžinjerijskih sredstava i mesnog materijala izgrade skele i splavove i, od 15. do 17. decembra 1944. godine, obezbede prelazak u istočnu Bosnu 17. i 18. divizije, a docnije i ostalih divizija Južne operativne grupe. Početkom januara jedinice Inžinjerijske brigade izradile su pontonski most za lake terete radi stalne veze jedinica sa Komandom 2. armije i njihovog snabdevanja. Do kraja marta, delom snaga, Inžinjerijska brigada održavala je prelaze na Drini.

Prelaskom jedinica Južne operativne grupe divizija (odnosno 2. armije) preko Drine i razvojem dejstava u istočnoj Bosni, inžinjerijske jedinice su, pored održavanja mesta prelaska preko Drine, bile angažovane i na održavanju železničke pruge Šabac - Koviljača, na utvrđivanju položaja i rušenju i miniranju puteva na pravcu Zvomik - Vlasenica. Prvi i 3. bataljon Inžinjerijske brigade, uz pomoć ostalih jedinica, uspeli su da za veoma kratko vreme utvrde nekoliko uzastopnih položaja jedinica na pravcu Zvomik - Vlasenica, pripreme veći broj rušenja na putevima i izrade minska polja ispred položaja. To je imalo bitnog uticaja na dalji tok borbi koje su vodile jedinice 2. armije radi sprečavanja prodora neprijateljevih snaga koje su preko Vlasenice, dejstvovale na pravcu Zvomik - Bjeljina - Brčko.

Uporedo sa probojem Sremskog fronta, 2. armija razvila je dejstva pravcem Tuzla - Doboj i do 10. aprila zauzela Modriču i ovladala desnom

I

Popravke pmge od Beograda do Sremske Mitrovice

obalom Bosne. Još u toku dejstava dolinom Spreče prema Doboju, Komanda Armije naredila je načelniku inžinjerije i komandantima divizija da preduzmu pripreme za brzo forsiranje Bosne. Očekujući potrebu savlađivanja većeg broja reka na pravcima dejstva, još u januaru 1945. godine Komanda Armije naredila je jačanje i bolje opremanje pontonirskih jedinica u inžinjerijskim bataljonima divizija i Inžinjerijskoj brigadi, što će se docnije pozitivno odraziti na efikasnost savlađivanja vodenih prepreka. U borbama do 17. aprila 1945. godine jedinice 2. armije odbacile su neprijatelja preko Bosne, forsirale reku i oslobodile Doboj. Na pravcima povlačenja neprijateljeve snage masovno su se koristile minskim poljima i rušenjem puteva i mostova, pa su se u tim borbama značajnija dejstva inžinjerije odnosila na savladavanje minskih polja, opravku puteva i mostova i savladavanje vodenih prepreka, za što su redovno nedostajala neophodna pontonska i druga sredstva.

Zahvaljujući, pored ostalog, i uspešnim dejstvima inžinjerijskih jedinica na savladavanju minskih polja, opravci ili izgradnji velikog broja mostova, jedinice 2. armije, nakon prelaska Bosne, izbile su veoma brzo (21. aprila) na Vrbas i forsirale ga 21/22. aprila. Zahvaljujući maksimalnom angažovanju i požrtvovanju inžinjerijskih jedinica, uz dosta oskudna sredstva, 22. aprila Vrbas su prešle 4 brigade. Time su obezbeđena brza dejstva prema Savi i oslobođenje Bosanske Gradiške, a zatim prelazak Save i oslobođenje Stare Gradiške.[3]'

Štab 2. armije dobio je 24. aprila 1945. zadatak da nastavi energična dejstva ka Uni i, dalje, opštim pravcem prema Sisku i Zagrebu i pravcem Karlovac - Novo Mesto, pa su njene jedinice veoma brzo savladale prostor

Neprijatelj nije uspeo da poruši već samo ošteti pontonski most preko Save u Bos. Gradiški, pa je brzo popravljen i korišten za prelazak delova 10, 28. i 45. divizije. Ove jedinice su se, posle oslobođenja Stare Gradiške, 24. aprila vratile na desnu obalu Save radi nastavka dejstava ka donjem toku Une. Da se raspolagalo sa više plovnih sredstava za prelazak Vrbasa sprečilo bi se izvlačenje neprijateljevih snaga iz Banje Luke prema Bosanskoj Gradiški.

između Vrbasa i Une i, 24. i 26. aprila izbile na dobro uređene i branjene položaje na desnoj obali Une. Osnovna teškoća u daljim dejstvima ogledala se u tome što naše jedinice nisu imale sredstva neophodna za brzo savlađivanje reke, u uslovima pripremljenosti njenih obala za upornu odbranu. Pa čak uz dosta teškoća i maksimalno angažovanje inžinjerijskih i drugih jedinca, jedinice Unske operativne grupe divizija 27/28. aprila oslobodile su Bosansku Kostajnicu a do 2. maja i Bosansku Dubicu i Dobrljin, i forsirale Unu. Pored toga dejstvima do 5. i 6. maja oslobođeni su Sunja, Petrinja i Sisak, na nekoliko mesta forsirana je Kupa. Jedinice armije su izbile na komunikaciju Karlovac - Zagreb, čime je odsečena odstupnica neprijatelju iz Karlovca prema Zagrebu.

I pored ispoljavanja nekih slabosti, forsiranje Une može se smatrati veoma uspešnim, jer su jedinice Unske operativne grupe divizija za četiri dana ovladale prostorom između Vrbasa i Une, a zatim prešle reke Unu, Glinu i Kupu i do 7. maja izbile na južne prilaze Zagrebu, Samoboru i Brežicama. U toku 8. maja jedinice 28. divizije uspešno su forsirale Savu a 28. divizija je zauzela neoštećene mostove na Savi kod Remetinca a potom ušle u Zagreb i sa jedinicama 1. armije učestvovale u njegovom oslobođenju. Na brzinu tih dejstava veliki uticaj imale su inžinjerijske jedinice, jer su na glavnim pravcima dejstva uspele da obezbede prelazak većeg broja reka, oprave puteve, oprave, ojačaju ili izgrade mostove i savladaju minska polja iz kojih je, na prostoru od Drine do Une, izvađeno preko 200.000 mina.

U izvođenju karlovačke operacije inžinjerijske jedinice Karlovačke operativne grupe divizija 2. armije uspešno su, u nekoliko navrata, savlađivale Kupu, Dobru, Mrežnicu i Koranu, kao i otvorile prolaze u minskim poljima na prilazima Karlovcu. To je pozitivno uticalo na ishod borbi za oslobođenje Karlovca i na dalji tok dejstava na pravcu Karlovac - Brežice i Karlovac - Metlika - Novo Mesto - Zidani most.

TREĆA ARMIJA

U završnoj operaciji 3. armija dobila je zadatak da izvrši pripreme i forsira glavnim snagama Dravu na odseku Josipovac - Podravski Podgajci, a pomoćnim snagama Dunav u širem rejonu Dalja, uz demonstrativno forsiranje Drave nizvodno od Osijeka. Poučeni iskustvom iz ranijeg perioda, a s obzirom na to da je trebalo forsirati dve velike vodene prepreke, odmah se pristupilo organizovanoj pripremi sredstava i jedinica za forsiranje. Od raspoloživih inžinjerijskih jedinica (prvenstveno Inžinjerijskog bataljona 3. armije) i mobilisanog stručnog ljudstva, obrazovana su gradilišta i radionice koji su imali zadatak da pripreme (izrade ili prikupe) čamce, pontone i ostali materijal neophodan za forsiranje. U tom vremenu jačaju sve inžinjerijske jedinice, a neposredno pred forsiranje formiran je i *2.* inžinjerijski bataljon 3. armije (sa 5 četa). Istovremeno, u svim brigadama izvedeni su obuka i vežbe iz forsiranja.

Krajem februara i prvom polovinom marta 1945. godine izgrađeno je 130 drvenih čamaca, 34 pontona, gornji stroj za 350 m pontonskog mosta, 800 vesala i sav drugi pomoćni materijal neophodan za forsiranje. Prikup-

ljeno je i dopremljeno u rejone prelaska 36 gumenih čamaca, 18 pontona,

60 ribarskih čamaca, 3 dereglije i materijal nemačkog pontonskog parka. Prikupljen je ili nanovo pripremljen materijal za gradnju skela za prevoz težih tereta.

Nakon izvršenih priprema inžinjerijski bataljon je upućen na uvežbavanje, jer će docnije biti pridat divizijama kao ojačanje. Inžinjerijske jedinice divizija nisu bile osposobljene za zadatke uređenja mesta prelaska preko reka, pa su angažovane kao rezerva za veslanje i praćenje borbenog rasporeda posle prelaska reka (kontrolno-zaštitna služba, razminiranje, u jurišnim grupama i dr.), jer je neprijatelj, osim neposredne obale, minirao obimno i posednute rejone i zone odbrane po dubini. Pre nego što su jedinice zauzele raspored za forsiranje, razminirana su minska polja na levoj obali i iz njih izvađeno preko 21.000 mina.

Prema sadržaju, obimu, načinu, dužini trajanja i jačini angažovanih snaga, to su bile najbolje izvedene pripreme u oblasti inžinjerijskog obezbeđenja u ćelom NOR-u. One nisu obuhvatile samo pripremu materijalnih sredstava i inžinjerijskih jedinica, uređenje prilaza ka reci i dr., već i detaljno opšte i stručno izviđanje odseka i mesta prelaska, uvežbavanje jedinica brigade za konkretne zadatke i izradu plana prelaska jedinica. Noću 6/7. aprila izvedena je posebna vežba s jedinicama iz forsiranja (na rukavcima Drave i Dunava), a nakon nje jedinice su razvedene u prikrivene rejone na mestima prelaska. Saglasno odluci o forsiranju, izvršena su i organizacijsko-formacijska prilagođavanja unutrašnje strukture u jedinicama, u skladu s potrebama forsiranja, obrazovane grupe za raščišćavanje prepreka i jurišne grupe.

Forsiranje je otpočelo noću 11/12. aprila. Reka Drava brzo je savladana i već 13. aprila uspostavljen je mostobran, dubine oko 15 km. Još u toku borbi za selo Nard, otpočela je 12. aprila izgradnja pontonskog mosta dužine 270 m kod Nardske skele, a već sutradan preko njega je otpočeo prelazak lake artiljerije i pozadinskih delova.

U forsiranju Dunava kod Dalja bilo je dosta teškoća, ali je i on savladan u trećem pokušaju, noću 12. aprila, pa se 8. brigada 51. divizije ubrzo spojila sa Osječkom brigadom koja je Dravu forsirala nizvodno od Osijeka. Oslobođenjem Osijeka i Valpova (14. aprila forsiranje Drave i Dunava završeno je) i nastupio je period gonjenja razbijenih jedinica neprijatelja na pravcu Osijek - Našice i desnom obalom Drave. Iako sa nedovoljno iskustva za savladavanje tako velikih reka, inžinjerijske jedinice uspešno su izvršile svoje zadatke u pripremi forsiranja i u njegovom toku.

U povlačenju Podravinom neprijatelj je sistematski rušio puteve, železničke pruge i objekte na njima, i vršio miniranje oko porušenih objekata, na raskrsnicama, otvorenim delovima puteva i oko značajnih objekata i položaja u rejonima i zonama odbrane. Radi što bržeg nastupanja bilo je neophodno obezbediti neprekidnost kretanja jedinica, njihov manevar i snabdevanje, što je zahtevalo maksimalno angažovanje inžinjerijskih jedinica, sa težištem na savladavanju minskih polja, opravci puteva, zatim opravci, ojačavanju ili izgradnji mostova. Zbog toga su inžinjerijske jedinice brigada i deo divizijske inžinjerije težišno usmereni na savladavanje minskih polja, a deo divizijske inžinjerije i Inžinjerijska brigada 3. armije na opravku puteva i mostova.

Odmah posle forsiranja i nastavka nastupanja pristupilo se izgradnji većeg broja mostova: na r. Karašici; na putu Valpovo - Našice i Josipovac

- Našice; D. Motična - Orahovica, a 17/18. aprila i pontonskog mosta preko Drave na putu Osijek - Darda. Jedan od složenijih zadataka bio je izgradnja pontonskog mosta, dugog 160 m preko Drave na putu Varaždin
- Cakovac. Međutim, zahvaljujući dobroj organizaciji, pripremama i upornosti inžinjerijskih jedinica, most je izgrađen samo za 5 časova. Tako brza izgradnja mostova velike dužine obezbedila je i brzo kretanje naših snaga i stalan dodir sa neprijateljem koji se izvlačio, ali i pravovremeno snabdevanje naših jedinica.

U dejstvima kroz Podravinu, i dalje do završetka rata, inžinjerijske jedinice 3. armije izgradile su ili opravile, odnosno ojačale 164 mosta u dužini 2.660 m, razminirale veliki broj minskih polja i iz njih izvadile preko 140.000 mina.[4)] One su uspele da na vreme oprave i održavaju u ispravnom stanju glavnu komunikaciju Osijek - Našice - Podravska Slatina - Virovitica - Varaždin - Maribor, zatim komunikaciju Valpovo - Donji Miholjac i mnoge druge rokadne komunikacije. Na tim zadacima, pored angažovanja inžinjerijskih jedinica kao formacijskih celina, za brzu opravku komunikacija obrazovan je Odred za opravku komunikacija od jednog bataljona Inžinjerijske brigade, ojačanog drugim jedinicama i po potrebi (na pojedinim zadacima), i mesnim stanovništvom.[5'] U završnim operacijama 3. armije, iako u većini novoformirane ili reorganizovane, inžinjerijske jedinice uspešno su izvršile sve postavljene zadatke i imale značajan udeo u ukupnim rezultatima 3. armije za konačno oslobođenje zemlje.

Četvrta armija

Za razvoj snaga u ličko-primorskoj operaciji 4. armije bilo je neophodno izgraditi most dužine oko 70 m preko Zrmanje u Obrovcu, jer je tim pravcem bila najkraća veza za istočnu Liku. Iako je izgradnja mosta kasno naređena u odnosu na planirane marševe jedinica, pripreme su brzo izvedene i most je izgrađen za 7 dana (15. februara 1945. godine). Preko njega su prešle glavne snage 4. armije usmerene na ovaj pravac, a uspešno je korišćen i kasnije tokom ofanzive i za duži period posle rata.

U drugoj polovini marta izrađen je plan inžinjerijskog obezbeđenja i angažovanja inžinjerijskih jedinica 4. armije u kojem su postavljeni zadaci svakoj jedinici u fazi borbi za oslobođenje istočne Like i Bihaća. Početkom aprila izrađen je i plan inžinjerijskog obezbeđenja i angažovanja jedinica u borbi za oslobođenje zapadne Like i Hrvatskog primorja. Naročito su dobro regulisani zadaci na inžinjerijskom obezbeđenju kretanja i manevra. Iskustvo je pokazalo da su tako dobro izvršena organizacija angažovanja inžinjerije i pripreme koje su, na osnovu toga izvršene, bile od velikog značaja za efikasnost[5] inžinjerije.

U dejstvima u istočnoj Lici neprijatelj je porušio sve objekte na prilazima Bihaću sa područja Like, neposredno oko Bihaća i u gradu, i izvršio obimno miniranje. Inžinjerijske jedinice divizija i 1. tenkovske bri-

[41] Neposredno posle rata, u širem rejonu Osijek - Valpovo - Petrijevac, pronađeno je i izvađeno 150.000 raznovrsnih mina, iz čega se može zaključiti kojom je gustinom mina neprijatelj minirao pojedine rejone i zone odbrane.

[5)] To je drugi slučaj obrazovanja privremenih sastava radi inžinjerijskog obezbeđenja borbenih dejstava u NOR-u, što će u taktici upotrebe inžinjerije biti redovna pojava u posleratnom periodu. Prvi put sličan privremeni sastav obrazovan je u mostarskoj operaciji, februara

gade veoma su brzo opravile puteve, razminirale minska polja, a inžinjerijski bataljon 1. tenkovske brigade izradio most preko Une uzvodno od Bihaća i uredio skelsko mesto prelaska. Na tom mestu Unu su već 27. marta prešle jedinice 26. divizije i 1. tenkovske brigade, što je doprinelo brzom oslobađanju Bihaća. Drugi prelaz je napravljen preko Une južno od Bihaća kojim su se koristili 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada. Za obezbeđenje glavnih snaga iz pravca Gospića određene su jedinice Inžinjerijske brigade 4. armije i zadatak su uspešno izvršile. Tako dobro organizovana i brzo izvedena dejstva inžinjerijskih jedinica, imala su veliki uticaj na brzo oslobađanje područja istočne i zapadne Like i Bihaća, i usmeravanje dejstava preko zapadne Like i Gorskog kotara ka Rijeci, Istri i Slovenačkom primorju.

Povlačeći se kroz Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, neprijatelj je sve važnije pravce i prilaze naseljenim mestima, kao i delove odbrambenih položaja, minirao velikim brojem raznovrsnih mina, porušio veće mostove i veliki broj deonica puteva. Radi toga, a zbog potrebe brzog izbijanja na područje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta, pred inžinjerijom su stajali brojni i složeni zadaci, posebno na savladavanju minskih polja i osposobljavanju komunikacija. Najznačajnija dejstva inžinjerijskih jedinica brigada i divizija odvijala su se na savladavanju minskih polja, opravci puteva i mostova u neposrednim borbenim dejstvima, a Inžinjerijske brigade 4. armije na rušenju puteva i miniranju na pravcima od Karlovca (koji su izvodili u bok snaga 4. armije) i na opravci puteva i mostova na pravcima: Gospić - Otočac; Crikvenica - Fužine - Jasenak - Ogulin; Kraljevica - Fužine; Senj - Crikvenica - Bakar - Sušak; Otočac - Senj (Krivi put); Delnice - Pivka - Ilirska Bistrica preko Snežnika, zatim na putevima koji iz šireg rejona Pivke i Ilirske Bistrice izvode ka Trstu i dr. U značajnija dejstva svrstava se savladavanje Rječine i opravka aerodroma na Grobničkom polju.[6)] Sve te zadatke inžinjerijske jedinice uspešno su izvršile, pa mere miniranja i rušenja koje je neprijatelj preduzimao nisu omele naše snage u nastupanju na osnovnim pravcima dejstva, sve do izbijanja na reku Rječinu.

Posle oslobođenja Trsta formiran je Motorizovani odred JA koji je, iz rejona Bazovice preko Ajdovščine, Tolmina, Kranjske Gore i Beljaka, upućen u rejon Celoveca radi presecanja odstupnice neprijateljevim snagama u Korušku i sadejstva jedinicama 3. armije u zatvaranju obruča oko neprijateljevih snaga na tom prostoru. Odred je od 4. do 8. maja 1945. godine uspeo da pređe tako dug i težak put (na mnogim mestima kroz veliki sneg) zahvaljujući, pored ostalog, i uspešnom dejstvu inžinjerijske jedinice u njegovom sastavu.

OSTALA ZNAČAJNA DEJSTVA

Štiteći povlačenje svojih snaga iz Grčke, nemačke jedinice masovno su rušile komunikacije i objekte na njima, postavljali minska polja i iza sebe ostavljali pravu pustoš u pojedinim delovima Makedonije. Još pre potpunog oslobođenja Makedonije, Glavni štab NOV Makedonije angažovao je

6> U odnosu na zaprečavanje, neprijatelj je u dejstvima kroz Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje i Istru više primenjivao rušenje, a manje minska polja u odnosu na dejstva u drugim područjima Jugoslavije.
Prema još nepotpuno istraženim dokumentima, inžinjerijske jedinice 4. armije su u završnim operacijama iz otkrivenih minskih polja izvadile preko 40.000 mina, među kojima neke prvi put upotrebljene u našoj zemlji (»katran-mine«).

jake jedinice (četiri inžinjerijske brigade) za opravku komunikacija i objekata na njima, radi daljeg razvoja dejstava i uspostavljanja komuniciranja. Od decembra 1944. godine do kraja rata osposobljeno je: železnička pruga Skoplje - Kumanovo - Vranje; Đevđelija - Veles - Skoplje - Kačanik; železnička pruga Veles - Prilep, Veles - Štip i Veles - Kočani; mostovi na Vardaru, Lopatnici, Markovoj i Kadinoj Reci i Lepencu; putevi Skoplje
- Kumanovo - Deve Bir; Kumanovo - Sv. Nikola - Štip, i mnogi drugi. Na tim i drugim putnim i železničkim pravcima, pored velikog broja mahnjih, opravljeno je ili izrađeno 98 većih mostova u dužini 5.400 m i 5 većih tunela dužine 1.150 m. U pomenutom vremenskom periodu, neprekidnim i upornim radom inžinjerijske jedinice Glavnog štaba Makedonije uspostavile su saobraćaj na svim putnim i železničkim pravcima, što je bilo od velikog značaja u borbama za konačno oslobođenje Makedonije i Jugoslavije, kao i za oživljavanje privrednih aktivnosti u oslobođenim krajevima Jugoslavije.

Formiranjem 9. oblasne vazduhoplovne baze i pet bataljona aerodromske službe (krajem 1944. i početkom 1945. godine) otpočelo je organizovano uređenje i održavanje operativnih aerodroma. Do tada su veliki broj aerodroma - letelišta (oko 40), za prijem materijalnih sredstava iz savezničke pomoći, evakuaciju ranjenika i za druge potrebe, uređivale inžinjerijske i druge jedinice NOV i POJ uz pomoć stanovništva.

Formiranjem dve vazduhoplovne divizije, oblasne vazduhoplovne baze i bataljona aerodromske službe, avijacija je u završnim operacijama bazirala na ukupno 17 aerodroma (13 u Sremu i Bačkoj, jedan u Mađarskoj i 3 u Dalmaciji), koje su, uglavnom, uredile i održavale inžinjerijske jedinice. Aerodromi u Dalmaciji (Vis, Zemunik i Prkos), na kojima su bazirale 1. i 2. eskadrila, uređeni su ranije, a održavale su ih jedinice aerodromske službe.

Inžinjerijske jedinice su, prema stepenu posedanja pojedinih aerodroma i prebaziranja vazduhoplovnih pukova, uspevale na vreme urediti, a kasnije i održavati, operativne površine na aerodromima i prateće objekte (zaklone i skloništa za ljudstvo, avione, ubojna sredstva, gorivo i dr. potrebe), čime su značajno doprinele uspešnom dejstvu avijacije u podršci borbenih dejstava armija u završnim operacijama.

Diverzije kao jedan od oblika borbenih dejastava u NOR-u, a jedno vreme, naročito u početku ustanka, zajedno sa zasedama, prepadima, upadima u neprijateljeva uporišta i drugim aktivnostima, činila su osnovne borbene aktivnosti NOV i POJ. Diverzantska dejstva neprekidno su se širila i dobila razmere masovnih dejstava. Kao takva, ona nisu bila zadatak specijalizovanih diverzantskih i drugih inžinjerijskih jedinica, već svih jedinica NOVJ. Upravo zbog masovnosti, visokog stepena organizovanosti, usmerenosti i koordiniranosti sa drugim vrstama dejstava, raznovrsnosti i neprekidnosti, u ukupnim diverzantskim dejstvima postignuti su veliki rezultati.[7)]

[7)] U diverzantskim dejstvima tokom NOR-a, uništeno je, onesposobljeno ili oštećeno: 3.379 raznovrsnih vojnih i privrednih objekata; 2.129 km TT-linija; 6.946 mostova, većih propusta, tunela i deonica puteva; 1.114 vozova; 19.278 vagona; 2.300 lokomotiva.
Železničke pruge rušene su na 28.058 mesta, a uništene, oštećene ili onesposobljene u dužini 3.035 km. Kapaciteti nekih komunikacijskih pravaca svedeni su na minimum, a železnička pruga Ljubljana - Zagreb - Beograd za sve vreme rata nije korišćena sa više od 60% kapaciteta, itd.
Uništeno je 419 tenkova i oklopnih automobila, 3.840 kamiona i automobila, 390 aviona i jedrilica, 51 raznovrsan brod, 8.832 t raznovrsne municije i avio-bombi (van količina uništenih zajedno sa skladištima).
Ubijeno je, ranjeno i zarobljeno 65.348 neprijateljevih vojnika i oficira (Strategija oružane borbe u NOR-u, Beograd, 1980, CSI GŠ JNA i VIZ, str. 386-387).

Diverzantska dejstva imala su veliki značaj i u završnim operacijama. Njih su tada izvodile, pored velikog broja manjih, jake-krupne diverzantske i druge jedinice. Početkom 1945. godine u Sremu i Hrvatskoj dejstvovalo je 10 diverzantskih bataljona. Te jedinice su, u završnim operacijama, bile naročito aktivne protiv neprijateljevih jedinica u kretanju i saobraćaju uopšte, a posebno u izvlačenju neprijateljevih snaga sa prostora Srem, Slavonija i zapadna Hrvatska. Gasile su se prema stepenu oslobađanja pojedinih delova zemlje, i prerastale u inžinjerijske jedinice.

Rezultati diverzantskih dejstava ne mogu se posmatrati samo sa gledišta gubitaka koji su naneti neprijatelju, iako su i oni veoma značajni, jer njihova uloga i ukupni ostali rezultati imaju širi značaj za pojedine periode NOR-a i pojedine operacije NOVJ. Neprekidna aktivnost NOVJ kroz diverzantska dejstva prisiljavala je neprijatelja da svoje snage odvaja za obezbeđenje objekata na okupiranoj teritoriji, zbog čega ih nije mogao angažovati u ofanzivnim dejstvima protiv naših snaga na slobodnoj teritoriji i protiv glavnih grupacija NOVJ. S druge, pak, strane, neprijatelj je bio u stalnom strahu i neizvesnosti, trpeo je gubitke i gubio vreme u dovođenju i angažovanju snaga prilikom preduzimanja bilo kakvih borbenih aktivnosti.

ZAKLJUČAK

Inžinjerijska dejstva inžinjerijskih i drugih jedinica NOVJ (JA) u NOR-u imala su isti ili sličan sadržaj kao i inžinjerijska dejstva drugih armija u drugom svetskom ratu, ali su se u dejstvima naše inžinjerije ispoljavale dve specifičnosti:

- *prva,* veliki je udeo diverzantskih dejstava u ukupnim inžinjerijskim dejstvima jedinica NOVJ i ostvarenim ukupnim rezultatima, i
- *druga,* naše inžinjerijske i druge jedinice, izvodile su inžinjerijska dejstva u stalnoj oskudici materijalnih sredstava, uz masovnu primenu veoma uspelih improvizacija, ali sa velikom upornošću i smelošću. Dovitljivost i upornost i visoki borbeni moral, a uz to i neprekidna podrška i pomoć naroda, doprineli su uspešnom izvršenju najvećeg broja zadataka.

Inžinjerijska dejstva inžinjerijskih i drugih jedinica nisu se uvek odnosila samo na određenu jedinicu (sastav, grupaciju), već, najčešće, mnogo šire. Pojedina obimna diverzantska i druga inžinjerijska dejstva često su bila od operativnog ili strategijskog značaja za sastav ili grupaciju u čijoj se zoni izvode, ali i za šire područje na kojima dejstvuju druge jedinice.

U završnim operacijama za oslobođenje zemlje, pored ostalog, nametnut je zahtev za brzim gonjenjem jedinica neprijatelja, što je pred inžinjeriju postavilo brojne i složene zadatke na njenom tadašnjem stepenu opremljenosti. Pored ostalog, zahvaljujući i uspešnom dejstvu inžinjerijskih jedinica na savladavanju većeg broja reka: Dunava, Save, Drave, Bosne, Vrbasa, Une, Kupe, Zrmanje, Dobre, Mrežnice, Korane, Rječine i drugih, kao i opravci i izgradnji velikog broja mostova i deonica puteva, i razminiranju minskih polja, naše operativne grupacije uspešno su tukle neprijatelja i uništavale njegove snage.

Rušenjem, miniranjem i razminiranjem inžinjerija se afirmisala kao rod vojske čija je uloga, pre svega, bila borbena, pa potom tehnička. Rušenjem uopšte, a posebno utvrđenih tačaka u odbrani neprijatelja, često se 669

zamenjivao učinak koji se u frontalnom ratu na drugim ratištima ostvarivao artiljerijom i avijacijom. Neke inžinjerijske jedinice imale su specifičnu i značajnu ulogu u protivoklopnoj odbrani, jer protivoklopne artiljerije nije bilo dovoljno, pa su mine i eksploziv često bili jedina sredstva za protivoklopnu borbu.[8]

Uz angažovanje ili saradnju inžinjerijskih jedinica vršeno je maskiranje velikog broja objekata, radova i sredstava. Iako su za to, najčešće, korišćena dosta primitivna sredstva i postupci, maskiranje je bilo toliko uvežbano i raznovrsno, da neke objekte neprijatelj nije uspevao otkriti, a u mnogim dejstvima bivao je iznenađen jer nije na vreme otkrio dobro prikrivene pokrete, pripreme ili namere naših snaga. Najznačajniji rezultati ostvareni su na maskiranju komandnih mesta, bolnica, skloništa uređenih u rejonima baziranja, radionica i sličnih objekata.

Racionalnost u korišćenju tehničkih materijalnih sredstava, posebno minsko-eksplozivnih, došla je do punog izražaja kako tokom čitavog rata tako i u završnim operacijama, što je pozitivno uticalo na celokupna inžinjerijska dejstva. U oskudici dovoljnih količina formacijskih sredstava, inžinjerijske i druge jedinice sticale su ogromno iskustvo u korišćenju mesnih i priručnih sredstava, što se posebno pozitivno odrazilo na dejstva u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

[8] Neki autori s pravom tvrde daje inžinjerija uništila više tenkova u NOR-u nego svi ostali rodovi vojske (Dušan Kveder, Vojno delo 4/1952, str. 20-21.

Organizacija, rad i djelovanje jedinica veze u završnim operacijama 1945.[11]

Pukovnik Huljić dr Veseljko

Koncem 1944. Organizacijski odsjek Odjeljenja za vezu VŠ NOV i POJ, tada u Beogradu, upravo je završavao izradu ljudskih i materijalnih formacija za sve sastave službe veza, operativne i teritorijalne, a suglasno općem procesu priprema za organiziranje NOV i POJ u Jugoslovensku armiju i za završne operacije. Istodobno, Operativni odsjek vršio je pripreme da bi se uskladili i sa novim formacijama stvorili najpovoljniji uvjeti za organizaciju, uspostavljanje i održavanje veza za osnovne potrebe rukovođenja u završnim operacijama političkih i vojnih organa nove Jugoslavije. Tada se, zahvaljujući sve većem broju dobrovoljaca i novomobiliziranih, kao i sve većim količinama anglo-američke i sovjetske tehničke pomoći, odvijao završni procec prerastanja službe veza u poseban rod jedinica veze NOVJ.[31]

Vrhovni štab, odnosno Generalštab, tada se nalazio u Beogradu i otuda je trebalo da budu organizovane veze sa jedinicama. Koristeći se elementima svog centra veze (žični centar nalazio se u zgradama predratnog Generalštaba) radio-prijemni centar na Dedinju, a radio-predajni centar na Zvezdari, pošto je radio-centar bio razmješten po sistemu radio-biroa i, također, posebnih izdvojenih radio-stanica veće snage, Vrhovni štab je u početku usmjeravao borbena dejstva preko 1. proleterskog, 2, 3, 5. i 12. udarnog korpusa, KNOJ-a, onda preko Štaba, odnosno Komande Vazduhoplovstva i Štaba Mornarice NOVJ, odnosno JRM. Sa preostalim korpusima i štabovima njihovih divizija veza je išla preko glavnih štabova Slovenije za 7. i 9. korpus, Hrvatske za 4, 6, 8, 10. i 11. korpus, Srbije, odnosno Južne operativne grupe za 14. korpus i dijelove 13. korpusa, i Makedonije za još postojeće 15. i 16. korpus.

Odjeljenje za vezu Vrhovnog štaba u fazi priprema za predstojeće operacije poklanjalo je posebnu pažnju ubrzanju osposobljavanja manipulacionog osoblja (telefonista, linijaša, radiofonista) i specijalista (radio-telegrafista, TT i radio-mehaničara, motorista, električara), a naročito školovanje kadrova od komandira vodova za vezu do komandanta bataljona za vezu, te od brigadnih referenata do načelnika divizijskih odsjeka i korpusnih i armijskih odjeljenja za vezu. Postepeno, formirano je više građevinsko-linijskih vodova i četa za veze, da bi se obnovile i dopunile TT-trase i posebni pravci prema liniji fronta i u pozadini.

Prilog diskusiji o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine.
-> Vojni istoričar
Huljić dr Veseljko i Milovan DŽelebdžić, »Veze u NOR-u 1943-45«. Beograd, 1984.

Odjeljenje za vezu VŠ NOV i POJ razradilo je formaciju i druge upute i izdalo zapovjesti za organizaciju, uspostavljanje i održavanje sistema veza prema zamislima za predstojeću ofanzivu.

U odnosu na organizaciju i održavanje veza, već su bile organizovane jedinice kao i upravni organi od Vrhovnog štaba, do štabova armija, glavnih štabova i štabova korpusa, divizija i brigada koji su usmjeravali svoju aktivnost za predstojeće operacije.

ORGANIZACIJA I RAD JEDINICA VEZA U ARMIJAMA

Kada su počele završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 20. marta 1945. sistem veza bio je potpuno organizovan za rukovođenje i komandovanje na jugoslovenskom ratištu.

Prva armija, koja je osnovana od jedinica 1. proleterskog korpusa držala je početkom aprila u Sremu front na liniji Sotin - Berak - Privlaka - Orolik - rijeka Sava i južno do Bijeljine i Brčkog i imala je 10 divizija i oko 110.000 boraca. Načelnik Odjeljenja za vezu bio je ing. Mišo Danon koji je sa suradnicima već bio uspio da se raniji bataljon za vezu 1. korpusa popuni sa 9 radio-stanica sovjetske proizvodnje i da ga preformira u armijski Bataljon za vezu sa štabom, radio-četom, 3 telefonsko-linijske čete, pomoćne grupe za radionicu, skladištem i ljudstvom za kurirske veze. U divizijama i brigadama također su bile organizovane i popunjene jedinice veza.

Najpotpunije je bio organizovan i intenziviran teritorijalni PTT i TT-sistem duž željeničkih pruga, i to po obnovljenim trasama Beograd - Sremska Mitrovica - Šid i Beograd - Zemun - Indija - Petrovaradin - Futog - Ilok. Izgrađeni su odvojci - stalnim, polustalnim i kablovskim linijama - od tih trasa u pravcu Erdevika, tj. na centru veze 1. armije. Otuda su išle veze prema centrima veze štabova raspoređenih u Moroviću, Adaševcima, Glibavcu, Berkasovu, Sotce i Šarengradu. Organizovano je i maksimalno korišćenje i intenziviranje kurirskih veza. Kurirske veze su pre napada najviše radile, jer su radio-veze morale u što je mogućno većoj meri, u režimu »radio-šutnje«, kao i radi toga što su TT-veze bile izložene češćim prekidima zbog neprijateljeve artiljerijske vatre i bombardovanja iz zraka.

Poslije proboja Sremskog fronta u daljem nastupanju preko Slavonije i Moslavine do Zagreba, veze su išle TT-trasama i odvojenim pravcima, a kurirske cestama i putevima. Sve je to dopunjavano radio-vezama, jer su one bile efikasnije zbog brzopokretnih aktivnosti jedinica. Takav rad jedinica veza bio je moguć ne samo što su jedinice veza raspolagale sa više radio-stanica (u travnju je radio-centar 1. armije imao 7 radio-stanica zasebno raspoređenih) već i zato što se raspolagalo sa više radio-telegrafista pošto su tečaj završili 33 slušaoca u sječnju, a 91 na dva naknadna tečaja.

Druga armija nastala je preformiranjem Južne operativne grupe divizija. U svom sastavu je imala 23. i 45. diviziju 14. udarnog korpusa, te 17. i 28. diviziju i artiljerijske brigade, svega oko 60.000 boraca. Pri Štabu armije formiran je (od ranijeg 14. korpusa) Odsjek za vezu (načelnik Fučko Dragee) koji je prerastao u Odjeljenje za vezu. Od ranijih četa za vezu 2,
5. i 14. koprusa tek je 21. travnja osnovan Bataljon za vezu 2. armije, čiji je sastav bio - štab, štapska četa, radio-četa, dvije građevinsko-linijske

i pomoćna četa - svega oko 180 boraca i bio je popunjen približno formacijskim normativima. Pri svim divizijama bili su formirani, mada formacijski nepotpuni, bataljoni za vezu, pri brigadama mješovite čete za vezu, a pri bataljonima mješoviti vodovi za vezu.[4>]

Pošto jedinice koje su ušle u sastav 2. armije nisu raspolagale kvalitetnim i količinskim dovoljnim tehničkim uređajima i opremom za vezu (iako je ranije 2. udarni korpus ulagao napore za boljom opremljenošću) stanje ni kasnije u tome pogledu nije se bitnije izmenilo. Prema stanju od polovine ožujka, u svim jedinicama veze 2. armije bilo je ukupno 25 radio-stanica, 27 telefonskih centrala, 183 telefonska aparata i 712 km poljskog telefonskog kabla.[5'] Od toga u Bataljonu za vezu 2. armije bilo je nakon njegovog formiranja 3 radio-stanice, 2 TC, 14 TA i 16 km kabla. Svakako, nedovoljno u cijelini, pa tako i za potrebe Armijskog centra veze. No, pošto 2. armija nije bila na pravcu glavnog udara u završnim operacijama, a mogućnosti snabdijevanja tehnikom nisu bile baš tako povoljne, smatralo se da će se jedinice moći popuniti tehnikom u fazi gonjenja neprijatelja.

Veće poteškoće u organiziranju i održavanju radio-veza bile su posebno u siječnju i veljači (za vrijeme pokušaja da se njemačka 22. pešadijska divizija uništi u dolini Drine) pa i zbog nedovoljne jačine radio-predajnika, a i loše zemljišne konfiguracije. To je, pak, nepovoljno utjecalo da se sa više teškoća uspostavljaju i održavaju TT-veze i kurirski promet. Te su teškoće savlađivane ulaganjem većih napora za obnavljanje i dopunu teritorijalnog sistema TT i željezničkih trasa i vodova, pa i intenzivnijim osloncem na osoblje vojnopozadinskih kurirskih čvorišta i stanica širom fronta nastupanja Armije. Tada se više oslanjalo na gušću i brže obnavljanu mrežu TT trasa i posebnih vodova, a i zahvaljujući zaplijenjenim količinama telefonskih uređaja i kablova, pa i povoljnijoj komunikativnosti. Jedinice za vezu 2. armije su poslije sve uspješnije riješavale složene zadaće osiguravanja raznovrsnih potreba komuniciranja sa potčinjenim štabovima, komandama i ustanovama. Kada je 8. svibnja oslobođen Zagreb, stvoreni su uvjeti da dalje nastupanje armijskih jedinica bude potkrijepljeno solidnijim sistemom teritorijalnih i operativnih TT-veza, prema Zidanom Mostu i Celju.[6']

Iz Armijskog radio-centra, koji je radio sa tri zasebno razmještene radio-stanice srednje snage održavana je veza po pravcu sa radio-centrom Generalštaba, u radio-mreži sa centrima veza jedinica 2, 3. i 5. korpusa,
2. proleterskom i 22. udarnom divizijom; te sa 1. i 3. armijom s kojima je uspostavljena borbena suradnja, a također, u radio-mreži sa podređenim štabovima 14. korpusa sa 17, 23, 25, 28. i 45. divizijom, te sa štabovima artiljerijskih brigada. Svakako, redovitost neprekidnih radio-veza nije mogla biti osigurana, jer je došlo do kvara na 3. radio-stanici, tako da su druge dvije preuzele na sebe sve veze i radile po točno utvrđenom vremenu sa pojedinim korespodentima, bilo u mreži ili po pravcu.[7']

Treća armija imala je 12. korpus, odnosno 16, 36. i 51. vojvođansku diviziju; 6. slovenski i 10. zagrebački korpus sa 12, 40, 32. i 33. divizijom
- oko 55.000 boraca. U Štabu 3. armije postojalo je Odjeljenje za vezu (na-

[4]* AVII, k. 274, reg. br. 1-1 i 19-1 te k. 274, reg. br. 28-1, ukazuje se daje 25. srpnja 1945. godine Bataljon za vezu 2. armije preformiran u Puk za vezu 2. armije.
[5]> Zbornik NOR, tom X, knj. 2, dok. br. 13
<» AVII, k. 274, reg. br. 37^1/1.
[7]> Zbomik NOR, tom X, knj. 2, dok. br. 13.

čelnik Dušan Mileusnić, raniji šef Odsjeka za vezu pri GŠ Vojvodine). Pri Štabu armije radio je novoosnovani Bataljon za vezu za koji se navodi da je koncem travnja preformiran u Brigadu za vezu 3. armije.

Osobenost, a u odnosu na popunjenost jedinicama, snagama i sredstvima u vrijeme osnivanja armije, bila je u tome što su jedinice za veze 12. vojvođanskog korpusa bile slabije popunjene i obučene od onih u 6. slavonskom i 10. zagrebačkom korpusu. Na primjer u 12. korpusu bilo je 21 radio-stanica, 40 TC i 126 TA. Na dan 1. siječnja 1945. u 3. armiji stanje sredstava za vezu bilo je slijedeće: 72 radio-stanice, 86 TC, 348 TA, 1.646 km kabla. Međutim, kasnije se stanje poboljšalo, pa je na dan 1. svibnja bilo registrirano da Armija ima: 87 radio-stanica, 97 TC, 424 TA i 1.369 km kabla. No, pošto je i u početnom stanju u armijskom bataljonu za vezu postojalo 13 radio-stanica, 3 TC, 36 TA i 154 km kabla, treba zaključiti da su mogućnosti za ostvarivanje veza, posebno radio-sredstvima, bile znatno bolje nego kod jedinica 1. i 2. armije. Komunikativnost po vezama i cestovno-prometna duž pravca nastupanja 3. armije (Osijek - Našice - Virovitica - Bjelovar - Varaždin - Maribor) bila je dosta povoljna. Armija je bila u tesnoj borbenoj suradnji sa dijelovima Crvene armije u Mađarskoj, pa je bilo dosta stručne pomoći od sovjetskih vezista.[8]'

Štab 3. armije održavao je veze sa Vrhovnim štabom vodova TT-trase Beograd preko TT-veza Novi Sad - Osijek, te Beograd - Novi Sad - Sombor - Osijek i dalje do Našica - te navedenim pravcem. Glavni pravac TT-veza od Centra veze Vrhovnog štaba do Centra veze 3. armije intenziviran je u Somboru i postavljen preko frekventnog uređaja TFb-1, a radi popuštanja VF-kanala prema Novom Sadu. Važan TT-pravac po fizičkom vodu stalne linije povezivao je centar veze u Somboru sa jedinicama koje su nastupale preko Dunava (»premošćavan« poljskim dvožilnim kablom, odnosno i podvodnim električnim kablom) u pravcu Belog Manastira i dalje. Do izražaja je dolazila snalažljivost operativnih i teritorijalnih telefonista - linijaša, koji su kombiniranjima (stalnih zračnih TT-vodova, polustalnih linija, te i pravaca i mreža, sačinjenih od poljskih telefonskih kablova) i upornošću prevazilazili neprilike i poteškoće. Također, u izvršavanju složenih zadataka isticali su se i brojni kuriri.

Kada su jedinice 3. armije, krajem ožuljka, uspjele potisnuti neprijateljeve snage sa Bolmanskog mostobrana i ponovno izbiti na Dravu, ubrzano je nastavljen i do 21. travnja završen proces reorganizacije jedinica veza po novim formacijama. Time su gotovo dostignuta formacijski predviđena brojna stanja ljudstva i tehničkih sredstava. To je bilo od veće važnosti za umnogostručavanje kanala radio-veza, posebno kada su u završnoj fazi jedinice 3. armije gonile neprijatelja prema Mariboru i dalje prema Celovecu.

Pošto je armijski radio-centar raspolagao sa dovoljno radio-stanica (najmanje 6, a najviše 13) iz njega su održavane sigurne radio-veze po pravcima i to - sa Generalštabom u dva kanala; sa Štabom 3. ukrajinskog fronta; sa 6. i 10. korpusom Hrvatske; sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Vojvodinu; sa 1. i 2. armijom, a u radio-mreži komandiranja sa štabovima 6, 10. i 12. korpusa, te 16, 36. i 51. divizijom; suradnje sa Komandom JRV, štabovima 1. i 2. armije, Vojnom upravom za Banat, Bačku i Baranju, te i aerodromskom tehničkom bazom u Somboru. U teh-

8) AVII, k. 293 A, reg. br. 19-11, i k. 292, reg. br. 1-1.

ničkoj radionici bili su stvoreni kadrovski materijalni uvjeti za brze i kvalitetne opravke sredstava i opreme za vezu, a posebno onih koje su bile upućivane u te svrhe iz armijskog i radio-centara nižih štabova.[9]*

Četvrta armija - osnovana 2. ožujka 1945. od 7. slovenačkog, 8. dalmatinskog i l i . hrvatskog udarnog korpusa - sa ukupno 57.692 borca i starješine, imala je pri svome štabu već iskusni sastav Odjeljenja za vezu (predvođen Veljkom Matičevićem ranijim šefom Odjeljenja za vezu 8. korpusa) a pri Štabu sredstvima i ljudstvom dobro popunjen Bataljon za vezu koji je preformiran u puk za vezu 4. armije. Jedna od osobenosti armijske kohezije, a od uvjeta na organiziranje i održavanje veza, bila je prostorna odvojenost slovenskog 7. korpusa, te njegova i naknadna izravna podređenost (do konca travnja) pod komandom GŠ Slovenije. Prema formacijskom stanju 4. armija je još raspolagala sredstvima i ljudstvom za vezu u pristapskom armijskom bataljonu za vezu, te jedinicama za vezu 8. i 11. korpusa, u divizijama i brigadama.[10]'

Dobra organiziranost i efikasnost funkcioniranja veze 4. armije u završnim operacijama, u ličko-primorskoj i riječko-tršćanskoj operaciji, zasnivale su se na ranijim iskustvima, iz borbi u kninskoj i imotskoj operaciji, odnosno za 11. korpus iz borbi u Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, a za 7. slovenački u Notranjskoj, Dolenjskoj i Beloj krajini. Jedinice su bile dobro snabdevene tehničkim sredstvima veze. Posebno, to se odnosi na sastave 8. korpusa. Tako, na primjer, 8. korpus je koncem ljeta 1944. imao 1.340 vezista, od čega 121 oficira i 102 podoficira, te 209 radio-stanica, 73 TC, 522 TA, 996 km kabla, 127 signalnih uređaja, 40 elektroagregata.[U)] Štab armije, te jedinice 8. i 11. korpusa su 31. ožujka 1945. raspolagale sa dovoljno sredstava veze - 185 radio-stanica, 141 TC,
917 TA, 17.804 km kabla, čije su količine nakon mjesec dana borbi još uvećane na 278 radio-stanica, 150 TC, 1.017 TA, 2.072 km kabla i 164 optičko-signalna uređaja.[12]* Problem veza, pogotovo radio-sredstvima, nije se ozbiljnije postavljao pri ostvarivanju zamišljenih planova. Četvrta armija je, pogotovo u radio-sredstvima, raspolagala količinama tehnike koje su, brojno i kvalitetno prevazilazile ono što su imale ostale tri armije. Njenim uspjesima u prodiranjima na najvažnijem pravcu Zadar - Rijeka - Istra - Trst; te pomoćnom Zadar - Lika prema Bihaću, a u pripremnim i završnim borbama u dovoljnoj mjeri doprinjeli su i pripadnici jedinica veze.

Sigurne radio-veze 4. armije održavane su sa radio-centrima GŠ JA, glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, komandama JRV i JRM i sa savezničkim dijelovima, i to u više kanala. Kod radio-veza komandovanja, najpotrebnije su bile one veze sa Armijskom teškom artiljerijskom brigadom a potom i 1. tenkovskom brigadom.[13]*

Štab 7. slovenačkog korpusa, koji se sa podređenim jedinicama i za potrebe efikasne suradnje koristio široko razgranatim sistemom teritorijalnih (»TV«, odnosno za područje Notranjske, Dolenjske i Suhe Krajine;

9) VII, k. 293A, reg. br. 19-11.
[10] Zbornik NOR, tom XI, knj. 4, dok. br. 12.
■■) »Veze u NOR-u« n.d. str. 75-77 za podatke za 8. korpus. - AVII, k. 517, reg. br. 10-1/7 za ostale podatke o stanju veze.
[12]> Zbornik NOR, tom XI, knj. 4, dok. br. 12.
[13]> V. Huljić, »Historija veze Teške artiljerijske brigade 4. armije« (dalje: Historija veze TABe), Postojna, rujan 1945 (str. 1-65 tiskanog rukopisa) sa brojnim podacima o organiziranju i eksploatiranju artiljerijskih veza u završnim operacijama 8. korpusa i 4. armije.

»P« odnosno za slovenačku primorsku oblast) i operativnih kurirskih veza, u nemogućnosti uspostavljanja i održavanja svestranijih TT-veza zbog gustog rasporeda neprijateljevih garnizona, koristio se u većoj mjeri radio-vejzama. Iz svog radio-centra održavao je preko radio-pravaca veze sa GŠ Slovenije, Štabom 8. korpusa, Pomorskom komandom sjevernog Jadrana, Štabom 4. operativne zone, istarskim NOP odredom, štabovima 18. i 15. divizije - svakako, u dogovoreno vrijeme. Inače, svestraniji radio-saobraćaj osiguravan je u radio-mrežama komandiranja (sa svim neposredno podređenim jedinicama) i borbene suradnje (posebno s obavještenjima punktova na područjima Istre i Pokuplja)[141]

SISTEMI VEZA SU UREDNO FUNKCIONISALI

Općenito, za organiziranje i eksploatiranje veza sve četiri navedene armije u završnim operacijama (od pripremnih borbi na Sremskom frontu, za probijanje tog fronta i drugih, te gonjenja i uništavanja ili zarobljavanja neprijateljevih grupacija), mogu se istaći veliki napori i snalažljivost komandnih kadrova i stručnog osoblja jedinica veza da nadvladaju poteškoće i da, na najnepovoljnijim mjestima, osiguravaju svojim štabovima raznovrsne mogućnosti za ostvarenje veze komandovanja, obavještavanja i borbene suradnje. U pripremnim fazama, telefonske veze, a s osloncem na teritorijalni sistem i razgranjavanje operativnog, bile su osnovne, i nastojalo se da se zbog češćih prekida izazvanih neprijateljevim aktivnostima, one »pokrivaju« mrežama i pravcima kurirskih veza, posebno za sve intenzivniji promet pisanih i paketiranih pošiljki, te i prijenosa usmjerenih naređenja i obavještenja. Zbog toga su povećane kurirske veze što je planovima upravnih organa bilo predviđeno da najveći broj taktičkih i operativnih radio-mreža i pravaca bude, u pripremnim fazama, na »radio-šutnji«. Od početka ofanzivnih aktivnosti i za trajanja gonjenja neprijatelja, sve planski organizovane radio-veze iskorišćavane su maksimalno. Svi vezisti, a posebno telefonisti - linijaši i osoblje građevinsko-linijskih jedinica za veze, bili su na borbenim i radnim zadacima preopterećeni za vrijeme trajanja pripremnih faza, a pogotovo za vrijeme svih aktivnosti koje su se izvodile u doba čestih pokreta i gonjenja neprijateljevih snaga.

Pretpostavke da su jedinice veza, na primjer 4. armije, bile dobro popunjene stručnim ljudstvom i tehničkim sredstvima, relativne su, mada valjane ako se to uporedi sa stanjem popunjenosti kod 1. i 2, pa čak i 3. armije. Naime, prema privremenim standardima, tada važećim i u Britanaca i u Sovjeta, najbolje popunjene jedinice veze bile su u Teškoj artiljerijskoj brigadi 4. armije. Očit je primjer prekomorskih brigada (protivzračnih i art. diviziona). Naime, pri njihovom pristizanju u kompletnim sastavima na otok Hvar (koncem jeseni 1943), pa potom na Vis, polovina stručnog ljudstva i sredstava veze od pristiglih brigada »preuzimalo se« i raspoređivalo za dopunu i popunu drugih jedinica. Još više treba naglasiti činjenicu da su jedinice veze 1, 2. i 3. armije uspješno izvršile svoje zadatke u završnim operacijama, mada sa manjim tehničkim sredstvima, na sličan način kao i jedinice za vezu 4. armije, čiji su pravci prodiranja,

[14]) »Veze u NOR-u«, n.d. str. 15, i prilozi br. 5 i 15.

neprekidnosti borbi i gonjenja neprijatelja bili zaista, veoma »složeni«. Naime, kretalo se i prodiralo morem, po otocima, priobaljem i u dubini kopna planinsko-brdskim kompleksima, ispresjecanih i slabo komunikativnih predjela, pa, čak, i relativno veoma brzo, uz iznenadne promjene situacija, što je sve znatno otežavalo vršenje premeštanja centra i stanica veze, a pogotovo uspostavljanja i održavanja novih mreža i pravaca veze za potrebe osnovnih i pomoćnih komandnih mjesta i osmatračnica.

Centar veza Vrhovnog štaba NOV i POJ od početka 1945. godine, kada je otpočelo uspostavljanje centra veze novoosnovanih 1, 2. i 3. armije, i u još povoljnijim uvjetima kao Centar veza Generalštaba Jugoslovenske armije (odnosno, potom, MNO DFJ) kada je početkom ožujka počeo sa radom i Centar veza 4. armije, doživljavao je svoje »transformacije« usporedno sa čitavim procesom usavršavanja formacija i organizacija roda jedinica veze. Zahvaljujući povoljnosti svog razmještaja u Beogradu, ne samo zbog njegove sve veće udaljenosti od fron tova, već i zbog svih drugih povoljnih okolnosti, ovaj centar je dobro funkcionisao.

Naime, mjesto dotadašnje brojno male i tehničkim sredstvima slabo opremljene prištapske mješovite čete za vezu, poslije 3. siječnja 1945. godine, elementi centra veze za VŠ, odnosno GŠ JA, u Beogradu, uspostavljali su i održavali sastavi novosonovanog puka za vezu. Od njegovih ukupno 837 boraca i starješina (svrstanih u radio-bataljon, TT-bataljon, i u pomoćnu četu) bilo je 125 stručnjaka (elektroinženjera, radio i TT-tehničara i mehaničara, elektromehaničara i motorista, preciznih alatničara, automehaničara, vozača). Komanda veza MNO DFJ sa osobljem Operativno-tehničkog odjeljenja, sastavljenog od radio i TT-stručnjaka, ulagala je velike napore za što bolje funkcioniranje svih elemenata centra veze. Najveći dio problema teritorijalnih telefonskih i telegrafskih veza bio je riješen sporazumno sa Glavnom upravom za PTT DFJ.

Operativno-tehničko odjeljenje Komande veza MNO DFJ dobro je razrađivalo planove za organizirano eksploatiranje cjelokupnog sistema veza za Jugoslovensku armiju, pa, u osnovi, i za cijeli teritorijalni sistem. Razradom shema veza, a posebno radio-shema i, uz njih, priloženih radio-podataka, odnosno »radio-karakteristika«, svi podređeni štabovi i jedinice, ustanove, pa i surađujuća predstavništva i komande (sovjetska i zapadna savezn̈ička), koji su izvodno time upoznati, saznavali su kako i kada mogu uspostavljati i održavati svoje radio-veze sa radio-centrom MNO DFJ. Sa dovoljnim brojem radio-uređaja taj je centar održavao redovne radio-veze sa komandama JRV i JRM, štabovima 1, 2, 3. i 4. armije, glavnim štabovima Srbije i Makedonije, a posebno sa GŠ Hrvatske i GŠ Slovenije, KNOJ-em, Štabom Gardijske brigade, Upravom Vojne baze u Bariju i drugima.

Kada je početkom svibnja, po naređenju Generalštaba JA, otpočelo formiranje 5. armije (uz predviđanje ukidanja glavnih štabova za Srbiju i Makedoniju), Komanda veza MNO DFJ već je imala razrađen plan prema kojem će se, a iz drugih sastava i sa završenih tečajeva Škole za vezu GŠ JA, izvršiti materijalne i popune starješinama i stručnim osobljem za sve upravne organe i jedinice za vezu 5. armije. To je bez poteškoća ostvareno poslije završetka NOR-a.

Kao zaključak, možemo konstatovati da je za vrijeme trajanja završnih operacija za oslobođenje zemlje, rad jedinica veze JA u toj mjeri bio razvijen i da kasnije nije došlo u obzir pitanje njegovih posebnih promjena.

Za vrijeme završne ofanzive stečena su snažna iskustva u organiziranju i eskploatiranju svih vrsta veza, a posebno radio i žičnih veza. Na tim zadacima je radilo preko 50.000 stručnog osoblja, telefonista-linijaša, pa i kurira, koji su poslije rata ta iskustva prenosili na nove generacije.

Školovanje intendantskog kadra•

General-potpukovnik Mitar Vujović[2)]

Radi poboljšanja i boljeg funkcionisanja intendantske službe Ekonomsko odeljenje je predložilo vrhovnom komandantu drugu Titu da otpočne školovanje intendantskih starešina u sastavu Oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Predlog glasi:

»S obzirom na povoljnu vojno-političku situaciju kod nas i u svijetu naša Narodnooslobodilačka vojska narastaće iz dana u dan u moćne armije, kojima će nedostajati ekonomski rukovodioci. Do sada je urađeno malo na uzdizanju ekonomskih kadrova. Moramo priznati činjenicu da imamo mali broj intendanata koji mogu samostalno da rukovode ekonomskim poslovima.

Ishrana i snabdevanje Narodnooslobodilačke vojske zaslužuje naročitu pažnju. Mi iz iskustva znamo da je slabo organizovana ishrana bila od štetnog uticaja na borbenu sposobnost onih jedinica koji su ovu službu zanemarivale.

Zbog toga moramo se pozabaviti pitanjem kadrova za ekonomske rukovodioce. Moramo stvoriti kadar intendanata, koji će poznavati potrebe vojske i koji neće grešiti prema narodu.

Prema iznijetom smatram da je neophodno potrebno da se formira jedan kurs za intendante, na kome bi se upoznali sa opštim znanjem iz vojne nauke kao i sa stručnim znanjem. Ovaj kurs bi u prvom redu bio namjenjen za intendante viših jedinica (divizija i korpusa), tj. trebalo bi da bude viši intendantski kurs, na koji bi se pozvali sadašnji intendanti brigada, divizija i članovi ekonomskih odsjeka 1. i 2. NOU korpusa i 1. proleterske divizije.

Drugovi koji bi ovaj kurs završili, održavali bi po potrebi kod štabova divizija »niže intendantske kurseve«, za intendante bataljona, brigada, odreda, kao i za ostala lica iz intendantura.

Na kursu bi se izučavali sledeći predmeti:

1) Ratna služba sa primjenom snabdijevanja
(o kretanju, snabdevanju, izviđanju, obezbeđenju u borbi) u glavnim potezima (sa primjenom snabdevanja, zatim o izveštajima i prepisci).
2) Čitanje karata
(o razmjemiku, predstavljanje predmeta na karti - topografski znaci - orijentacija karte, orijentacija na zemljištu itd, osnovna znanja koja su potrebna za čitanje karata).

•) Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
[2)] General-major, načelnik Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba.

3) Naoružanje i služba veze

(u najkraćim potezima upoznavanje modernog naoružanja i sredstava za održavanje veze).

4) Ratna intendantska služba

(na osnovu naredaba VŠ)

(organizacija ekonomske struke, izvori za snabdevanje vojske, način prikupljanja hrane) dobrovoljni prilozi, rekvizija i konfiskacija), o ratnom plijenu kao izvoru za snabdevanje, o transportovanju, smeštaju i čuvanju hrane, o organizovanju radionica za izradu i opravku odjeće, spreme i obuće, o izveštajima itd.).

5) Organizacija vojnih i civilnih vlasti u pozadini

(proučavanje naredbi Vrhovnog štaba o organizaciji pozadinskih vojnih vlasti i NOO, njihove dužnosti u pogledu snabdevanja vojske, odnosi intendanata i ovih vlasti).

Za obradu predloženog programa potrebna bi bila 3 predavača i to: jedan za predmete pod 1, 2 i 3 koje bi mogao uzeti predavač ovih predmeta na Oficirskoj školi, jedan za predmet pod 4 koji bi predavao Mitar Vujović, jedan za predmet pod 5 koji bi predavao Mijat Vuletić (pored redovnih dužnosti, dok se ne obezbede nastavnici).

Kurs bi trajao 20 dana i mogao bi da počne istovremeno kada i kurs za rodovske oficire.

Potrebno bi bilo na ovaj kurs pozvati najmanje 20 drugova.

Način predavanja bio bi podešen kao i kod Oficirske škole«.

Vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito odobrio je predlog i usmeno obrazloženje načelnika Ekonomskog odeljenja i tako je otpočelo školovanje intendantskog kadra pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba.

Školovanje intendantskog kadra pri Vrhovnom štabu NOV i POJ počelo je 20. septembra 1943. godine u Jajcu, kasnije u Drvaru, pa u Beogradu.

Ekonomsko odeljenje VŠ, svojim rešenjem od 25. septembra 1943. predvidelo je formiranje nižih intendantskih kurseva pri glavnim štabovima, korpusima i divizijama.

Smatra se da je tokom NOR-a razne intendantske kurseve pohađalo oko 2.000 slušalaca.

Opšti nedostatak stručne literature na intendantskim kursevima nadomeštavan je manjim brošurama, na primer, Ratna intendantska služba, I deo - snabdevanje iz skladišta. Brošuru sam napisao u Drvaru, imala je 81 stranicu. Izašla je u izdanju Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ. Pored ostalog, sadržala je značajne propise Vrhovnog štaba NOV i POJ o organizaciji intendantske službe u operativnim jedinicama i teritorijalnim komandama (komande područja i vojne oblasti). Ta brošura, u stvari, sadržala je predavanja koja sam držao na trećem kursu u Drvaru, odnosno na intendantskim kursevima Oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i POJ (Bibliografija NOR-a, bibliografska jedinica br. 1412, str. 113).

Glavni štabovi izdavali su priručnike i manje brošure, posebno glavni štabovi Hrvatske i Slovenije, zatim korpusi, vojne oblasti i divizije.

Školovanje intendantskog kadra po Titovom odobrenju relativno je lako organizovano. Centralni komitet KPJ odabrao je kandidate. Materijalni uslovi u kojima su radili bili su veoma skromni. U Jajcu je učionica

kursa bila u jednoj staroj baraci kod mosta na Plivi, pa su se kod mosta slušaoci sklanjali od aviona. Tu smo prvi put videli brigadira Maclean-a u škotskoj suknji kako ide užurbano kod Tita da još jednom čuje kako radio-London, pripisuje borbu i uspehe naših jedinica Draži Mihailoviću.

Ekonomsko odeljenje preduzimalo je još neke mere radi pomoći intendantskim kadrovima. Tako su u aprilu 1944. određene teme i zaduženja za studiju i obradu pitanja vezanih za tu službu.

Smatram da je postupak Ekonomskog odeljenja zanimljiv, pa taj akt navodim u celini:

»U cilju stručnog uzdizanja ekonomskih rukovodilaca u našoj vojsci, a pored kurseva i ostalih mera koje se poduzimaju u ovom pravcu, otpočeće se sa izradom stručnih pismenih tema od 1. IV t.g. po slijedećem:

1) Teme će raditi načelnici intendantura korpusa i divizija, njihovi pomoćnici, intendanti brigada, šefovi ekonomskih odseka korpusnih vojnih oblasti, njihovi pomoćnici i intendantski oficiri komandi područja.

2) Načelnicima intendanture korpusa i šefovima E.O.K.V. oblasti davače teme ovo Odeljenje, odnosno Odeljenje (nadležnog) Gl. štaba. Svim ostalim dodjeljuju teme načelnici intendanture korpusa i šefovi E.O.K.V. oblasti.

3) Pismenim izvještajima štabova korpusa priključivaće se teme načelnika intendantura korpusa, šefova E.O.K.V. oblasti i njihovih pomoćnika, koje će prethodno pregledati načelnici intendantura, odnosno šefovi E.O.K.V. oblasti.

Pismenim izvještajima divizija priključivaće se teme načelnika istih po mogućnosti pregledani od politkomesara, a teme intendanata brigada i komandi područja obavezno (moraju biti) pregledane od strane politkomesara.

4) Načelnik intendanture korpusa će dostavljati spisak tema koje je dodjelio pojedinim intendantskim oficirima, sa mišljenjem i ocjenom istih. Ukoliko ovo Odeljenje zatraži ove radove, dužan ih je odmah poslati.

5) Nastojati da se u početku daju lakše teme, kako bi se drugovi privikli pisanju, a pri tome paziti i na sposobnost dotičnog oficira. Pri izboru tema voditi računa da se obuhvate razne oblasti narodne privrede po važnosti za vojsku i kraj o kojem se piše. Rukovoditi se tim da pisac u svome izlaganju može pružiti nužni materijal, statističke podatke i sliku ekonomskog potencijala sreza, okruga i oblasti o kojoj piše, sve sa gledišta vojske i njenih potreba. Po mogućnosti upoređivati stanje prije kapitulacije Jugoslavije i danas. Nizom ovakvih tema iz raznih oblasti narodne privrede, organizacijom intendantske službe u pojedinim jedinicama, učinjenim greškama, načinima na koje su iste ispravljene itd. dobićemo dragocjeni materijal za izgradnju naše ekonomske službe i naći najbolje mogućnosti da istu što prije podignemo tako kako nam diktiraju interesi naših naroda. Radi toga, ovom poslu posvetiti punu pažnju. Svaku temu najozbiljnije shvatiti i najsavesnije obraditi. Međutim, ovaj posao ne smije ni malo štetno uticati na svakodnevne poslove i dužnosti.

U toku aprila izradiće niže navedeni drugovi slijedeće teme:

a) Načelnik intendanture 1. prol. korpusa drug major Savićević Đoko:

Snabdjevanje 1, 2, 3. i 7. divizije u četvrtoj i petoj ofanzivi

(Organizacija intendantura pojedinih jedinica i njihova važnost, snalažljivost intendantskih organa, mjere koje su poduzimane za snabdjevanje, njihova pravilnost s polit, gledišta s obzirom na krajeve i narod itd.).

b) Načelnik intendanture 2. korpusa, kapetan Ljubo Mikić:

Dolina Zete kao privredno područje.

(Sve grane privrede /obuhvatiti/, potkrepiti sa statističkim podacima, istaći moguće viškove pojedinih artikala, potrebne mjere za unapređenje itd.).

c) Načelnik intendanture 3. korpusa kapetan Đoko Ivanović:

Snabdjevanje 3. korpusa u šestoj neprijateljeskoj ofanzivi (slično kao pod a)

d) Načelnik intendanture 5. korpusa, kapetan Gojko Latinović

Ekonomski značaj akcije na Banja Luku

(Tačan pregled ratnog plijena u brojkama, sa opisom važnosti pojedinih artikala - koža i si. - s obzirom na naše stanje prije akcije. Organizacija evakuacije, propusti, mogućnosti, nepredviđeni momenti itd.).

e) Načelnik intendanture 8. korpusa, kapetan Dušan Kotaraš:

Značaj pomoći koja se prima od Saveznika.

(Tačan pregled po mjesecima, izražen u %, raspored materijala,transportovanje u unutrašnjost, važnost pomoći sa materijalne i moralne strane, njen uticaj na vojsku i narod, razloge materijalne pomoći itd.).

f) Šef Ekonomskog Odeljenja Vojne Oblasti 2. korpusa:

O ratnom plijenu kao izvoru za snabdijevanje naše vojskeuopšte, a detaljnije o ratnom plijenu po kapitulaciji Italije na sektoru 2. korpusa.

(Važnost ratnog plijena za nas s obzirom na neprijatelja, količina, spremanje, racionalno iskorišćavanje itd.).

g) Sef Ekonomskog Odelenja Vojne oblasti 3. korpusa:

Organizacija ekonomske službe na slobodnoj teritoriji.

(O organizaciji ekonomske službe uopšte, a na teritoriju III korpusa posebno, kako je sprovedena, poteškoće u radu, kadrovi itd.).

h) Šef Ekonomskog Odelenja Komande Vojne oblasti 5. korpusa:

. Centralna Bosna i Kozara kao privredno područje 5. korpusa. (Slično kao pod b).

Obratiti pažnju na rudna blaga, industrijska preduzeća, komunikacije itd.

i) Šef Ekonomskog Odelenja Vojne Oblasti 8. korpusa:

Transportovanje, smještaj i čuvanje hrane uopšte, a detaljnije o transportovanju hrane sa otoka do Korpusa i jedinica u Bosanskoj Krajini.

(Načini transportovanja i sredstava, magacini i zemunice, najbrži i najbolji načini izgradnje zemunica - bunkera, priložiti crtež, izabiranje mjesta s obzirom na nastupanje i odstupanje, etape u transportovanju itd.).

Svaka tema mora biti napisana u dva primjerka, tako da jedan ostane u arhivi za slučaj da se izgubi onaj koji je poslan ovom Odeljenju, odnosno višem štabu.

Pri izradi tema koristiti statističke podatke koji se mogu naći u godišnjim izvještajima bivših ministarstva i banovina Jugoslavije, a ove knjige čuvati i skupljati«.[31]

Naređenje je po ovlašćenju Vrhovnog komandanta potpisao načelnik Ekonomskog odeljenja VŠ NOV i POJ pukovnik Mitar Vujović.

U Drvaru 25. marta 1944. Tito je pozdravio slušaoce Oficirske škole Vrhovnog štaba, među njima i slušaoce 3. intendantskog kursa. Toj svečanosti prisustvovali su članovi Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ. Tito je održao govor i, pored ostalog, rekao:

3) Zbornik, tom II knj. 12, str. 435.

»Uvjeren sam da ćete vi teoretsko znanje koje ste ovde stekli primenjivati vrlo sigurno, jer vi praksu imate. Vi ste praksu stekli kroz tešku i krvavu borbu. Stečena teoretska znanja kombinujte s praksom i vi ćete moći dati još više za uspjeh narodnooslobodilačke borbe«.

Vrhovni komandant je, potom, predao poklone - automate, kao svoje priznanje najboljim i najzaslužnijim slušaocima. Slušalac 3. intendantskog kursa, major Dušan D. Egić, primio je jedan od dva automata. Zatim je drug Tito predao diplome i čestitao svakom slušaocu lično.

Za 40 dana, koliko je svaki kurs u sastavu Oficirske škole Vrhovnog štaba trajao, objektivno se nije moglo obezbediti celovito osposobljavanje intendantskog kadra, ali je praksa pokazala da je znanje koje su slušaoci na kursevima stekli bilo veoma korisno i da je uspešno primenjivano u praksi. Čitav sistem snabdevanja naših jedinica u veoma teškim materijalnim uslovima funkcionisalo je uspešno oslanjajući se i dalje na sopstvene teritorije i ratni plen.

»Radnici i seljaci, studenti i ostala poštena inteligencija učili su se ratnoj veštini u svakodnevnim ljutim bojevima. Polako, ali sigurno, stvarao se kadar naše junačke NOV i POJ«.[4)]

Pre svega, mnoga iskustva koja su tada stečena imaju trajnu vrednost. Potvrđena je nužnost stalnog usavršavanja kadra i u procesu oružane borbe, uz primenu najprikladnijih oblika i metoda.

Intendantski kursevi su veoma intenzivno radili sve do kraja rata, a planovi i programi su neprekidno usavršavani i dopunjavani.

Na osnovu dokumentacije do koje se došlo utvrđeno je da su do kraja rata formirani i održani intendantski kursevi pri Vrhovnom štabu, glavnim štabovima i korpusima navedeni u sledećem pregledu:

Red. br.	Naziv kursa i mesto	Po čijem naređenju	Broj slušalaca	Trajanje kursa u vremenu	
				od	do
1.	Iintendantski kurs VS, Jajce	VS	30	10.1X43.	1.XI 43.
2.	II intendantski kurs VS, Jajce	VS	25	1.XI 43.	31. XII 43.
3.	III intendantski kurs VS, Drvar	VS	36	12. II 44.	23. III 44.
4.	IV intendantski kurs VS Drvar	VS	40	15. IV 44.	31. V44.
5.	V intendantski kurs VS	VS	oko 40	1944.	1944.
6.	VI intendantski kurs VS, Beograd	VS	60	1.145.	28.1145.
7.	VII intendantski kurs VS, Beograd	MNO	123	15. III 45.	15. V45.
7.a	VIII intendantski kurs	MNO	137	1. VI 45.	15. IX 45.

-» Bilten VŠ 1941-1945, str. 255.

Red. br.	Naziv kursa i mesto	Po čijem naređenju	Broj slušalaca	Trajanje kursa u vremenu	
				od	do
7.b	IX intendantski kurs	MNO	125	1.X 45.	28. II 46.
8.	Intendantski kurs pri 2. korpusu	GŠ CG	oko 20	XII 1943.	XII 1943.
9.	I intendantski kurs pri 2. korpusu, Kolašin	GŠ CG	57	3. VII 44.	27. VII 44.
10.	II intendantski kurs pri 2. korpusu, Nikšić	GŠ CG	66	10. X 44.	18. XI 44.
11.	I intendantski kurs pri 3. korpusu	Oper. štab Bosne		1944.	1944.
12.	II intendantski kurs pri 3. korpusu	Oper. štab Bosne		1944.	1944.
13.	I intendantski kurs pri 12. korpusu, Gnjilane-Pirot	GŠ Srbije	20	2. X 1944.	5. XI 1944.
14.	II intendantski kurs pri 12. korpusu, Niš	VŠ	45	5. XI 44.	1. XII 44.
15.	Niži intendantski kurs pri 1. proleterskom korpusu, Valjevo	Gš. SI.	oko 25	1.XI 44.	20. XI 44.
16.	Intendantski kurs GS Slovenije	GŠ. SI.	20	1.XI 43.	1. XII 43.
17.	Intendantski kurs GS Slovenije	GS. SI.	20	1. XII 43.	31. XII 43.
18.	I niži intendantski kurs GŠ Slovenije	GŠ. SI.	27	1. III 44.	15. III 44.
19.	II niži intendantski kurs GŠ Slovenije	GŠ. SI.	38	15. III 44.	31. III 44.
20.	III niži intendantski kurs GŠ Slovenije	GS. SI.	26	1. IV 44.	15. IV 44.
21.	IV niži intendantski kurs GŠ Slovenije	GŠ. SI.	42	18. IV 44.	7. V 44.
22.	V niži intendantski kurs Gš Slovenije	GS. SI.	39	9. V 44.	27. V44.
23.	I viši intendantski kurs GŠ Slovenije	GŠ. SI.	40	10. VIII 44.	15. IX 44.
24.	II viši intendatski kurs Gš Slovenije	GŠ. SI.	40	16. IX 44.	1.XI 44.
25.	III viši intendantski kurs Gš Slovenije	Gš. SI.	46	4. XI 44.	23. XII 44.

Red. br.	Naziv kursa i mesto	Po čijem naređenju	Broj slušalaca	Trajanje kursa u vremenu	
				od	do
26.	IV viši intendantski kurs GS Slovenije	GS. SI.	26	3.145.	3.III 45.
27.	V viši intendantski kurs GS Slovenije	GŠ. SI.	26	7.III 45.	28. IV 45.
28.	Niži intendantski kurs GŠ Slovenije za skladištare i poslovođe	GŠ. SI.	1.6	6. X 44.	20. X 44.
29.	Niži intendantski kurs pri 7. korpusu	GŠ. SI.	29	1.III 44.	15. III 44.
30.	I niži intendantski kurs pri 7. korpusu	GŠ. SI.	oko 17	1. VI 44.	27. VI 44.
31.	I niži intendantski kurs pri 9. korpusu	GŠ. SI.	37	1. VII 44.	22. VII 44.
32.	II niži intendantski kurs pri 9. korpusu	GŠ. SI.	18	6.1X44.	30. IX 44.
33.	I niži intendantski kurs pri 4. operativnoj zoni Slovenije	GŠ. SI.	20	20. IV 44.	5. V 44.
34.	II niži intendantski kurs pri 4. operativnoj zoni Slovenije	GS. SI.	oko 20	20. V 44.	10. VI 44.
35.	III niži intendantski kurs pri 4. operativnoj zoni Slovenije	GS. SI.	oko 20	1.1X44.	20. IX 44.
36.	IV niži intendantski kurs pri 4. operativnoj zoni Slovenije	GS. SI.	20	6. X 44.	27. X 44.
37.	V niži intendantski kurs pri 4. operativnoj zoni Slovenije	GS. SI.	28	1. XI 44.	17. XI 44.
38.	VI niži intendantski kurs pri 4. operativnoj zoni Slovenije	GS. SI.	39	25. XI 44.	15. XII 44.
39.	I kratki intendantski kurs pri Oficirskoj školi Gš Hrvatske	VS GSH	10	10. VI 43.	20. VI 43.
40.	II kratki intendantski kurs pri Oficirskoj školi GŠ Hrvatske	VS GSH	9	1. VII 43.	10. VII 43.
41.	III kratki intendantski kurs pri Oficirskoj školi GS Hrvatske	VS GSH	9	1. VIII 43.	10. VIII 43.

Red. br.	Naziv kursa i mesto	Po čijem naređenju	Broj slušalaca	Trajanje kursa u vremenu	
				od	do
42.	IV kratki intendantski kurs pri Oficirskoj školi GS Hrvatske	VS GSH	8	22. VIII 43.	2.1X43.
43.	V kratki intendantski kurs pri Oficirskoj školi GS Hrvatske	VS GSH	22	X 1943.	XI 1943.
44.	VI kratki intendantski kurs pri Oficirskoj školi GS Hrvatske	VS GSH	7	1. XII 43.	10. XII 43.
45.	I viši intendantski kurs pri GS Hrvatske	VS GSH	16	5. VII 44.	20. VIII 44.
46.	II viši intendantski kurs pri GS Hrvatske	VS GSH	24	29. VIII 44.	20. X44.
47.	III viši intendantski kurs pri GS Hrvatske	VS GSH	oko 20	23. X 44.	1. XII 44.
48.	Niži intendantski kurs pri 4. korpusu	GSH	oko 20	10. VII 44.	1. VIII 44.
49.	-	GSH	27	15. VIII 44.	5. 1X44.
50.	>>	GSH	oko 30	10.1X44.	2. X 44.
51.	„	GSH	oko 30	2. X 44.	15. X44.
52.	..	GSH	36	19. X 44.	26. XI 44.
53.	Kratak intendantski kurs za upravnike radionica i pomoćno osoblje 4. K.VO	GSH	35	1. VIII 44.	7. VIII 44.
54.	Niži intendantski kurs pri 6. korpusu	GSH	oko 20	1. VIII 43.	30. VIII 43.
55.	Niži intendantski kurs pri 6. korpusu	GSH	19	15.1X43.	25.1X43.
56.	,>	GSH	17	X 43.	X 43.
57.		GSH	17	XII 43.	XII 43.
58.	rt	GSH	oko 20	15. III 44.	1. IV 44.
59.	»	GSH	oko 20	1.1X44.	20.1X44.
60.	>•	GSH	11	24. 1X44.	8. XI 44.

Red. br.	Naziv kursa i mesto	Po čijem naređe-nju	Broj slu-šalaca	Trajanje kursa u vremenu	
				od	do
61.	II	GSH	17	20. XI 44.	5. XII 44.
62.	Niži intendantski kurs pri 8. korpusu	GSH	38	1.1X44.	3. X 44.
63.	Niži intendantski kurs pri 10. korpusu	GSH	32	21.1X44.	12. X 44.
64.	II	GSH	30	20. X44.	10. XI 44.
65.	Niži intendantski kurs pri 11. korpusu	GSH	14	20. VI 44.	7. VII 44.
66.	„	GSH	oko 20	14. VIII 44.	5.1X44.
67.	>>	GSH	32	21.1X44.	12. X44.
68.	„	GSH	30	30. XI 44.	15. XII 44.

Poslednji intendantski kurs koji je organizovan u posleratnom periodu, a radio sve do 8. marta 1946, prerastao je u Intendantsku oficirsku školu, koja je otpočela sa radom 1946. godine.

Slušaoci 6. intendantskog kursa, koji je održan u oslobođenom Beogradu, dobijali su po završetku školovanja oficirske činove.[5]’

[5]> Arhiv VII, reg. br. 16/1 - 5, k. 15A/.

Organizacija sanitetske službe u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije[11]

General-pukovnik, Đura Mešterović[2)]

Ubrzo posle oslobođenja Beograda, oslobođeni su Bačka, istočni deo Srema i dobar deo severoistočne Bosne. Obrazovan je neprekidni front od Mađarske do južne Semberije. Time su stvoreni uslovi za organizovanje tri Armije na ovom frontu i 4. od Korduna do Jadranskog mora. Naša dotadašnja organizacija sanitetske službe borbenih jedinica sprovedena je na osnovu Statuta sanitetske službe NOV i POJ, donetog od Vrhovnog štaba u Bosanskom Petrovcu početkom novembra 1942. godine. Statut je napisan na osnovu našeg jednogodišnjeg iskustva u partizanskim odredima i u prvih pet proleterskih brigada, o čemu je raspravljano i zaključeno na Prvom kongresu partizanskih lekara u Bosanskom Petrovcu od 25. do 27. septembra 1942. godine. On je primenjen na 1. proletersku diviziju od njenog osnivanja, i na brigade koje su tada postojale, a onda i na partizanske odrede širom Jugoslavije.

General-pukovnik Đura Meštrović, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Kasnije, sa osnivanjem korpusa, na osnovu ovog statuta, organizovane su korpusne sanitetske jedinice i ustanove.

Na naše traženje Sovjetski Savez je početkom avgusta 1944. uputio iz Moskve preko Teherana, Kaira i Barija odabranu grupu od 33 lekara i medicinske sestre kao pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Svi su oni bili oficiri sa ratnim iskustvom. Među njima bilo je četiri savetnika, koji su dodeljeni Sanitetskom odeljenju Vrhovnog štaba, i to: savetnik za hirurgiju, pukovnik profesor dr Anatolij Kazanski, savetnik za evakuaciju i lečenje pot-pukovnik dr Jevgenij Lisenko, savetnik za higijenu i epidemiologiju

*) Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
Pukovnik, načelnik Odeljenja za lečenje i evakuaciju u Sanitetskom odeljenju Vrhovnog štaba.

(potpukovnik lekar) i savetnik za medicinsko snabdevanje (farmaceut major).

Svi lekari i medicinske sestre raspoređeni su u divizije koje su oslobađale Srbiju i Beograd. Kasnije, kad je organizovan front i kada su organizovane armije, većina je bila raspoređena u medicinsko-sanitetske bataljone (MEDSANBATE) hirurške pokretne bolnice armije, a neki su vršili važne dužnosti u sanitetskom zbrinjavanju armije, gde su ostali do kraja rata.

Uz pomoć sovjetskih savetnika i na osnovu naših personalnih i materijalnih mogućnosti, napravili smo formaciju sanitetskih jedinica i ustanova armije i njene pozadine, kao i formaciju bolničkih baza u Srbiji i Vojvodini, formacije transportnih jedinica (sanitetsko-vozarskih i automobilskih), sanitetskih vozova, sanitetskih brodova i dr.

Svi ti savetnici bili su ljudi koji su nam s oduševljenjem pomagali da reorganizujemo našu sanitetsku službu i stvorimo organizaciju sanitetske službe armije i pozadinskih ustanova i jedinica, na osnovu sovjetskog iskustva u drugom svetskom ratu.

Savetnici su vrlo često sa nama obilazili front i na licu mesta objašnjavali kako i šta na kojoj etapi treba da se radi.

ORGANIZACIJA SANITETSKE SLUŽBE ARMIJE

U Štabu armije postojalo je sanitetsko odeljenje armije koje je rukovodilo sanitetskom službom u armiji.

U trupnim jedinicama armije nisu izvršene nikakve bitne promene.

Najvažnija je promena izvršena u divizijskom sanitetu. Od divizijske hirurške ekipe, divizijske pokretne bolnice, divizijske bolničarske čete i higijensko-epidemiološke službe, obrazovan je Medicinski-sanitetski bataljon.

S obzirom na to da u frontalnim borbama divizija ima veći broj ranjenika, medicinski sanitetski bataljon morao je imati nekoliko hirurških ekipa i pojačanu bolničarsku četu. Zbog pomanjkanja hirurških kadrova retko je koji takav bataljon imao više od dve hirurške ekipe. Bilo je slučajeva da je imao samo jednu.

Za divizije, koje su učestvovale u proboju fronta, pridodavana su pojačanja u hirurškim ekipama, bolničarima, transportnim sredstvima i materijalnim potrebama, da bi u optimalnom roku, odnosno u što kraćem vremenskom razmaku od ranjavanja, pružile neophodnu hiruršku pomoć ranjenicima. To im je omogućavalo da za najkraće vreme obrade sve prispele ranjenike i budu spremni da pravovremeno slede pokret svoje divizije. Armijska pozadina, odnosno njena teritorija, imala je pokretne jedinice i ustanove koje su bile razmeštene prema svojoj funkciji i trenutnoj situaciji, bliže ili dalje od borbene linije, a neke su, po pravilu, bile bliže njenoj zadnjoj granici. Sve su raspoređivane što bliže prohodnim putevima.

To su bile jedinice sa zadatkom da prate pokrete armije i da se kreću što brže da bi na vreme stigle do onih mesta na kojima treba najhitnije i najcelishodnije da obavljaju svoje zadatke.

Postojale su sledeće armijske pokretne sanitetske jedinice, odnosno ustanove:

Hirurška pokretna bolnica (HPB)	1	do	2, po potrebi više
Interna pokretna bolnica (IPB)	1		
Zarazna pokretna bolnica (ZPB)	1		
Bolnica lakih ranjenika (BLR)	1	do	2
Rekovalescentna bolnica (RB)	1		
Evakuaciona bolnica (EB)	1		
Higijensko-epidemiološki odred (HEO)	1		
Armijsko sanitetsko skladište (ASS)	1		

Sanitetske transportne jedinice bile su u početku na konjsku vuču, a kasnije automobilske.

Sve navedene sanitetske jedinice i ustanove armije formirane su u rekordnom, kratkom vremenu, tako reći, u pokretu, da bi što pre mogle da stupe u dejstvo. Kolika je efikasnost i važnost medicinskih sanitetskih bataljona, neka posluži primer sa Sremskog fronta od 5. do 10. decembra 1944. godine, na prostoru Kukujevci - Erdevik - Ljuba. Zbog naglog priliva mase ranjenika u bataljon, trebalo ga je hitno ojačati. Ojačanje u hirurškim ekipama stiglo je u toku borbe. Tako ojačani bataljon je za 44 časa neprekidnog rada obradio hirurški više od 350 ranjenika. To ne znači da su svi radili neprekidno. Rad je tekao neprekidno, a ekipe su radile u smenama. Za to vreme izvršeno je 16 trbušnih operacija i više od 40 drugih teških hirurških intervencija. Velika je šteta što nisu zabeleženi podaci 0 broju hirurških ekipa, broju pomoćnog sanitetskog osoblja, o ukupnom broju ranjenika, težini i karakteru svih rana, i koje su sve druge hirurške intervencije izvršene.

Kao ojačanje tih bataljona često su se upućivale hirurške pokretne bolnice, ili njihov deo.

Na poslednjoj granici armijske pozadine, u blizini komunikacija, postavljene su, po pravilu: bolnica lakih ranjenika, rekovalescentna bolnica 1 evakuaciona bolnica.

U rekovalescentnoj bolnici i u bolnici lakih ranjenika ranjenici su se, po pravilu, zadržavali do kraja lečenja.

U evakuacionoj bolnici lečeni su ranjenici dok se ne osposobe za evakuaciju pozadinske bolnice.

Zahvaljujući ojačanoj higijensko-epidemiološkoj službi i pravovremeno izvršenoj vakcinaciji svih operativnih jedinica protiv trbušnog tifusa i paratifusa, a većinom i protiv pegavca, kao i redovnom sprovođenju higijensko-epidemioloških mera (kontrola vode za piće, kupanje, zaprašivanje protiv vašljivosti, dezinsekcija i drugo), do kraja rata nije bilo ni jedne epidemije tih opasnih zaraznih bolesti, koje bi, inače, nanele velike gubitke u ljudstvu, a što bi znatno oslabilo snagu armije. To naročito ističem, uzimajući u obzir činjenicu da smo redovno, svake zime od 1942. imali velike gubitke u ljudstvu od epidemije pegavca, čije su žrtve, takođe, bili lekari i sanitetsko osoblje.

Zbog pomanjkanja prevoznih sredstava, sanitetska odeljenja armija morala su se snalaziti i racionalno služiti raspoloživim vozilima. Zbog razorenih pruga retko se mogao upotrebiti železnički transport, ili ako je korišćen, upotrebljavao se na vrlo kratkim relacijama, kad su pruge bile upotrebljive.

Porušeni mostovi otežavali su dalji transport. U takvim uslovima za
690 prelaz preko reka trebalo je imati skelu i dovoljno ljudi za pretovar ra-

njenika. U sličnim prilikama inventivnost boraca, njihovo oduševljenje za pobedu, energija i upornost savladavale su često, na izgled, nerešive teškoće. Sanitetska služba imala je veliki broj gubitaka, naročito među bolničarima i nosiocima ranjenika prilikom ukazivanja pomoći i izvlačenja ranjenika pod vatrom u većim okršajima i prilikom proboja fronta.

ORGANIZACIJA SANITETSKIH USTANOVA POZADINE

Oslobođenjem Srbije, Beograda, Banata, istočnog Srema i Bačke, stvorena je velika slobodna teritorija, gusto naseljena i većinom patriotski nastrojena, sa mogućnošću da se od dobrovoljaca, koji su se masovno javljali, i od mobilisanih sposobnih za vojsku, stvore velike vojne formacije koje su, posle kratke vojne obuke, obrazovale u sastavu tri armije prvi naš front. U Beogradu i Zemunu uz pomoć naroda stvorena je za najkraće vreme velika bolnička baza, koja se ubrzo prepunila nagomilavanjem ranjenika iz beogradske operacije i onih koji su naknadno prispeli dok Sremski front nije bio stabilizovan.

Svaka škola, svaka veća javna zgrada u Beogradu i Zemunu, u kojoj je bilo moguće smestiti veći broj ranjenika, korišćene su za bolnice. Da bi se rasteretile bolnice Beograda i Zemuna za smeštaj novih ranjenika, trebalo je svakog ranjenika, sposobnog za transport evakuisati u dublju pozadinu.

Iz ranijih borbi već su postojale bolničke baze u Srbiji, Banatu i Bačkoj. Trebalo je hitno urediti sve te bolničke baze da nas događaji ne bi pretekli. Komunistička partija, uz pomoć SKOJ-a, Narodnog fronta i AFŽ organizovala je sabirnu akciju za prikupljanje posteljine, rublja, kreveta i svih drugih potreba za organizovanje bolnica. Većina naroda u gradovima i selima odazvala se tom apelu, te smo uspeli u ovoj akciji. Od narodnih odbora dobili smo velike količine raznog materijala potrebnog za bolnice.

Omladina se sa najvećim oduševljenjem dobrovoljno javljala za rad u bolnicama. Dobrovoljci su osposobljeni za rad na svim poslovima.

U bolničkoj bazi Srbije lečeni su svi ranjenici iz ranijih borbi za oslobođenje Srbije, ranjenici iz 2. armije dok ona nije prodrla dublje u Bosnu, i deo ranjenika iz bolničke baze Beograd.

U bolničkoj bazi Banata lečeni su ranjenici iz borbi za oslobođenje Banata i veliki deo ranjenika iz bolničke baze Beograd. Kasnije, kad je počela opšta ofanziva, lečen je i deo ranjenika iz 3. armije.

U bolničkoj bazi u Bačkoj lečeni su ranjenici iz 3. armije.

U bolničkim bazama postojali su ovi bolnički centri:

Bolnička baza Srbije

Niš	1 bolnica
Kragujevac	2 bolnice
Smederevo	1 evakuaciona bolnica
Požarevac	3 bolnice
Aranđelovac	1 bolnica
Smederevska Palanka	1 bolnica
Valjevo	1 bolnica

Šabac	1 bolnica
Kruševac	1 bolnica
Prokuplje	1 bolnica
Pirot	1 bolnica
Vmjačka Banja	1 bolnica
Jagodina	1 bolnica
Ćuprija	1 bolnica
Paraćin	1 bolnica

Bolnička baza Banata

Zrenjanin	5 bolnica, u okolini 3 bolnice
Pančevo	3 bolnice
Vršac	1 bolnica
Bela Crkva	1 bolnica
Kovin	1 evakuaciona bolnica

Bolnička baza Bačke

Novi Sad	4 bolnice, u okolnim mestima 4 bolnice
Sombor	3 bolnice, u okolnim mestima 3 bolnice
Subotica	3 bolnice, u okolnim mestima 5 bolnica

Kad se konsolidovao Sremski front, u Sremskoj Mitrovici bilo je 5 bolnica, a u drugim mestima 3 bolnice.

ORGANIZACIJA EVAKUACIJE RANJENIKA

Posle oslobođenja Beograda najveće teškoće imali smo zbog oskudice transportnih sredstava.

Početkom novembra 1944. Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba dobijalo je dnevno nekoliko kamiona za potrebe velike bolničke baze u Beogradu. Osim toga, imalo je na stalnoj upotrebi za prevoz ranjenika, hrane i drugih potreba jedan veliki motorni čamac od 16 HP.

Glavna vojna bolnica dobila je za svoje velike potrebe samo jedan kamion. Tim prevoznim sredstvima evakuisano je početkom novembra u toku 14 dana 600 ranjenika za Pančevo, Smederevo i Mladenovac.

U januaru je osnovana 1. sanitetska vozarska četa i 1. sanitetska automobilska četa.

Isto tako, osnovana je sanitetska grupa od dvadesetak stručnjaka koja je ubrzo umešno radila. Ta transportna grupa i druge, koje su kasnije formirane, stavljene su pod jednu komandu.

Čim je u Smederevskoj Palanci osposobljena železnička radionica, ubrzano se radila adaptacija vagona za prevoz teških ležećih ranjenika. Ranjenici su na nosilima polagani na stalke, smeštene u tri reda s obe strane vagona. U toku puta, ako je bilo potrebno da se menjaju razna druga vozila (skela, motorno ili vučno vozilo i si.), ranjenici su uvek iznošeni zajedno sa nosilima na kojima su ležali, dok nisu stigli u bolnicu gde će biti dalje lečeni.

Adaptirani vagoni za prevoz ranjenika prvog sanitetskog voza, bili su dovršeni sredinom decembra 1944. Sutradan je tim vozom upućen prvi transport ranjenika iz Beograda u Smederevo.

Tokom decembra završene su još tri kompozicije.

Odmah smo uputili dve kompozicije za Banat, koje su skelom prebačene preko Dunava u Kovin i bile na raspolaganju bolničkoj bazi Banata.

Druge dve kompozicije prevozile su ranjenike u Srbiji.

Prvi sanitetski brod »Prenj« adaptiran je za transport ranjenika i imao je prvu vožnju 15. januara 1945.

Do naše opšte ofanzive imali smo deset kompozicija sanitetskih vozova i tri sanitetska broda.

Pošto nisam mogao naći podatke o celokupnom broju ranjenika prevezenih od svih sanitetskih vozova i sanitetskih brodova, navodim samo delimične podatke o prevozu ranjenika nekih sanitetskih vozova i brodova *za određeni period vremena.*

Sanitetski voz br. 51. Osoblja 33, kapacitet ležišta 126, sedišta 200. Od 1. januara do 12. februara prevezao je u sevemu Srbiju 5.071 ranjenika.

Sanitetski voz br. 27. Osoblja 33. Kapacitet ležišta 120, sedišta 200. Od 1. januara do 14. februara prevezao u Sremu 8.625 ranjenika.

Sanitetski voz br. 31. Osoblja 32. Kapacitet 120 ležišta i 200 sedišta. Od 1. januara do 14. februara na pruzi Beograd - Niš prevezao 4.735 ranjenika i bolesnika.

Sanitetski brod »Prenj«. Osoblja 23. Kapacitet 120Ježišta, 150 sedišta. Od 10. do 16. februara za 3 radna dana prevezao od Šapca do Beograda 871 ranjenika (509 ležišta i 362 sedišta).

Sanitetska automobilska četa: Osoblja 45. Vozila 31. Od 1. januara do 20. februara prevezla 7.150 ranjenika i 1.327 ratne siročadi. Prešla 15.000 km.

Pravci evakuacije bili su:

I armija	Srem - Banat
II armija	istočna Bosna - Srbija
III armija	Baranja - Bačka

U Bačku je početkom marta prevezeno i 1.600 ranjenika iz partizanskih bolnica u Slavoniji.

Pošto je neprijatelj onemogućio dalji transport ranjenika druge polovine marta s improvizovanog aerodroma u blizini Daruvara, prevezeno je avionima do Zemuna (u noćnoj vožnji za tri noći) više od 1300 ranjenika.

Prilikom prevoza ranjenika Savom, imali smo tragičan gubitak kad je brod pun ranjenika naišao na minu i potonuo.

ORGANIZACIJA MEDICINSKOG SNABDEVANJA

Pomoć od saveznika u sanitetskom materijalu, koja je do uspostavljanja fronta stizala, bila je sasvim nedovoljna za naše narasle potrebe.

Jedino što smo do tada dobili u dovoljnim količinama od zapadnih saveznika, i to od Britanaca, bile su neke vrste neophodnih lekova, prašak protiv vašljivosti, zavojni materijal neophodan za hirurški rad, sredstva za narkozu, hirurški konac i vakcinu protiv trbušnog tifusa. Dobijena je, takođe, i vakcina protiv pegavca, ali u nedovoljnim količinama da se celokupno ljudstvo vakciniše (oko 20% nije vakcinisano).

Od Sovjetskog Saveza dobili smo jedan šlep ratnih sanitetskih kompleta za trupni sanitet i poljske bolnice, i dovoljne količine šina za imo-

bilizaciju prelomljenih dugih kostiju, za zbrinjavanje ranjenika u armijskom rejonu.

Trofejni sanitetski materijal nije zaplenjen u većim količinama u borbama za oslobođenje Srbije, Vojvodine i Beograda, niti smo mogli očekivati da će ga biti u toku predstojećih borbi.

U apotekama u Srbiji nađena je prilična količina sanitetskog materijala.

Imali smo sreću da smo prilikom oslobođenja Beograda, takođe, našli znatne količine sanitetskog materijala, te smo bili u mogućnosti da zbrinemo sve ranjenike do uspostavljanja fronta. Još nam je prilično ostalo za rezervu, ali nedovoljno za očekivani broj ranjenika za predstojeće borbe.

U Beogradu su apoteke bile dobro snabdevene, a trgovine na veliko imale su skoro pune magacine. Još više nego u skladištima nađeno je sakrivenog sanitetskog materijala u raznim zgradama po Beogradu. Takođe, u Beogradu, kao i u oslobođenim delovima Srbije i Vojvodine, neke apoteke imale su sakrivenog materijala.

Za pronalaženje sakrivenog sanitetskog materijala pomoglo nam je patriotski raspoloženo građanstvo.

Ipak, sve naše rezerve nisu bile ni izdaleka dovoljne za veliki broj ranjenika koliko se po našim proračunima moglo očekivati u toku predstojećih borbi za oslobođenje Jugoslavije.

Od naših saveznika ni sa zapada, ni sa istoka, nismo mogli očekivati da će nam pomoć stizati u potrebnim količinama i na vreme.

Trebalo je da se sami snađemo.

Obratili smo se drugu Titu. Izložili smo mu težinu situacije. Predočili smo mu katastrofalne posledice po ranjenike i životnu opasnost kojoj će oni biti izloženi u slučaju ako ne budemo imali dovoljno neophodnog sanitetskog materijala za njihovo lečenje.

Predložili smo mu da izdejstvuje od maršala Tolbuhina pisano odoborenje uz ovlašćenje da bi, prilikom napredovanja Crvene armije, jedna naša grupa od tri stručnjaka-oficira, koji dobro znaju naše potrebe, išla kamionom sa deset šofera. Ta grupa da bude u zadnjem ešelonu i da se kreće zajedno sa napredovanjem Crvene armije.

Prilikom osvajanja velikih gradova grupa bi od sovjetskih vojnih vlasti dobijala trofejne kamione i trofejni sanitetski materijal. Na čelu sa jednim oficirom, grupa bi natovarene kamione prevezla u Beograd.

Dva oficira ostala bi u mestu da bi sa sovjetskim vojnim vlastima napravila plan odakle će se dobiti sledeća pošiljka materijala, da bi se utovar izvršio čim se grupa vrati iz Beograda, radi brže dostave te dragocene pošiljke za lečenje ranjenika. Na taj način bi se nabavka dostavljala do završetka rata.

Tito je usvojio naš predlog. Za kratko vreme dobijena je saglasnost maršala Tolbuhina.

Odmah posle zauzimanja Pešte, grupa za nabavku i prevoz sanitetskog materijala, snabdevena pisanim naređenjem i ovlašćenjem maršala Tolbuhina, otputovala je kamionom za Peštu. Grupa je iz Pešte dva puta donosila dragocene tovare (oba puta po deset natovarenih kamiona). To se ponavljalo do kraja rata mnogo puta iz Austrije i Nemačke. Poslednji transport stigao je u Beograd vozom posle kapitulacije Nemačke.

Ovaj najveći i najdragoceniji tovar putovao je, zbog oštećenja pruga, dugo, zaobilaznim putem preko Mađarske i Rumunije. Tom prilikom je,

između ostalog, stigla i velika količina hirurških instrumenata, zavojnog materijala, medicinskih aparata, pa čak i 150 mikroskopa marke Karl Cajs
- Jena.

ZAKLJUČAK

Uspostavljanjem fronta stvoreni su osnovni uslovi za najefikasnije lečenje ranjenika uz korišćenje iskustva u drugom svetskom ratu.

Nabrojaću samo najvažnija:

- lečenje za vreme transporta od medicinsko-sanitetskog bataljona do definitivnog smeštaja ranjenika u pozadinske bolnice;
- transfuzija krvi na svim etapama lečenja počevši od sanitetskog bataljona;
- zatvoreni gips kod svih preloma kostiju udova na osnovu iskustva u španskom i drugom svetskom ratu;
- evakuacija po naznačenju, odnosno direktna evakuacija teških ranjenika u specijalizovane bolnice na osnovu vrste i težine ranjavanja.

Uslovi za savremeno lečenje ranjenika u pozadinskim bolnicama bili su obezbeđeni delom u postojećim bolnicama, a većinom u pogodnim, prostranim i higijenskim zgradama adaptiranim za bolnice.

Sanitetske ustanove uvek su bile snabdevene svim medicinskim potrebama (lekovi, instrumenti, zavojni materijal, gips itd.).

Snabdevanje bolnica hranom i drugim potrebama bilo je redovno.

Zahvaljujući nadmoćnosti naše avijacije, ranjenici nisu bili naknadno ranjavani bombardovanjem i mitraljiranjem, ni u armijskom rejonu, ni za vreme lečenja u pozadinskim bolnicama.

Dužan sam da istaknem požrtvovanje, umešnost i hrabrost naših bolničarki koje su u toku rata ukazivale prvu medicinsku pomoć i izvlačile ranjenike iz vatrene linije. Vršeći svoju plemenitu dužnost mnoge od njih su poginule.

Zbrinjavanje ranjenika i bolesnika iza neprijateljeve pozadine[1]

General-potpukovnik, profesor dr Đorđe Dragie[2]’

U uslovima rata kakav je bio naš NOR, potpuno sigurno i trajno rešenje problema zbrinjavanja ranjenih i bolesnih boraca, posebno kada je bila u pitanju njihova bezbednost, moglo se ostvariti jedino njihovom evakuacijom u pozadinu savezničke armije ili na vlastitu slobodnu teritoriju iza linije fronta. Naša praksa u toku NOR-a, pokazala je da nema slobodne teritorije kroz koju neprijatelj nije u stanju da prođe nadmoćnim snagama, niti ima nepristupačnih mesta na kojima bi ranjenici i bolesnici bili u potpunosti bezbedni. Poseban problem u tom pogledu predstavljali su teški, odnosno nepokretni ranjenici i bolesnici, kao i oni kojima je bilo potrebno dugotrajno lečenje ili izvođenje nekih, najčešće hirurških zahvata, za koje nije bilo tehničkih i drugih mogućnosti u uslovima takvog vođenja rata (npr. neurohirurški zahvati, plastične operacije itd.). Želeo bih da naglasim da to, ipak, ne znači da nismo s uspehom zbrinjavali u toku NOR-a hiljade i hiljade ranjenika i bolesnika, i pre a i docnije, nego što smo otpočeli sa njihovom evakuacijom u savezničke zemlje, ili, u konačno oslobođeni deo naše zemlje. Iz ranije navedenih razloga do kraja 1943. ili bolje rečeno u toku 1944. godine, pribegavali smo prvom rešenju evakuacijom tih kategorija ranjenih i bolesnih boraca, kako i dèla stanovništva u Italiju, na Maltu itd., dok je drugo rešenje došlo u obzir tek krajem 1944. i početkom 1945. godine, upravo, nakon formiranja armija januara 1945. godine.

Kada su krajem 1944, uspostavljanjem stabilnog strategijskog fronta od Drave do Jadranskog mora bili stvoreni uslovi za formiranje 1, 2. i 3. armije, bila je, istovremeno, u Srbiji stvorena prostrana i sigurna oslobođena teritorija na kojoj se moglo osigurati konačno i bezbedno zbrinjavanje velikog broja ranjenika i bolesnika. Radi toga su u nizu većih mesta na teritoriji uže Srbije i u Vojvodini bili formirani veliki bolnički centri u postojećim bolnicama, školama i u drugim pogodnim objektima, koji su mogli^ primiti više hiljada ranjenika i bolesnika (Kragujevac, Niš, Požarevac, Šabac, Valjevo, Novi Sad, Pančevo, Kovin, Sombor i drugi). To je bilo od značaja ne samo za zbrinjavanje ranjenih i bolesnih iz pomenute tri armije, čija su se borbena dejstva izvodila u uslovima postojanja linije fronta, već i iz jedinica koje su, u isto vreme dejstvovale u Slavoniji. To su bile jedinice 6. i 10. korpusa čiji su ranjenici i bolesnici bili zbrinjavani na način kako je to i ranije rađeno u toku NOR-a, tj. u partizanskim bol-

*) Diskusija na okruglom stolu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Major, Načelnik sanitetskog odeljenja KNOJ-a.

nicama, u pokretu i slično. Tako je skoro bilo sve do proboja Sremskog fronta.

Prema podacima Žarkovića,[3'] krajem decembra 1944. u bolnicama u Slavoniji nalazilo se oko 2.000 ranjenih i bolesnih, zbog čega je Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba naredilo da se izvrši evakuacija oko 800 tih ranjenih i bolesnih boraca, preko virovitičkog mostobrana u Mađarsku, a potom u Sombor. Na osnovu tog naređenja bilo je, u stvari, evakuisano tim putem oko 1.600 ranjenika i bolesnika, uglavnom, iz jedinica 6. i 10. korpusa, od toga oko 1.000 iz bolnica u Slavoniji. Ta evakuacija izvršena je od 29. decembra 1944. do polovine januara 1945. Vršena je uz velike poteškoće s obzirom na zimske uslove i veliku udaljenost (150-200 km).

Borbe oko virovitičkog mostobrana u toku januara i februara 1945. u kojima su učestvovale jedinice 6. i 10. korpusa 3. armije, kao i jedan puk Crvene armije, bile su vrlo žestoke, te prema broju ranjenika iz svih jedinica - oko 2.000, dolaze među najteže u toku NOR-a na teritoriji Slavonije. Nakon što je, u borbama od 6. do 8. februara virovitički mostobran bio likvidiran i naše snage povučene na levu obalu Drave, nemačke i ustaško-domobranske snage prešle su u napad u nameri da potisnu jedinice 6. i 10. korpusa i ponovo ovladaju slobodnom teritorijom u Slavoniji. Jedinice 6. korpusa bile su u teškoj situaciji na Psunju, opterećene velikim brojem ranjenika i bolesnika, a slična je situacija bila i s jedinicama 10. korpusa na prostoriji Daruvar - Bilo-gora i Grubišno polje. Bolnice su bile pune ranjenika i pored ranije izvedene evakuacije u Mađarsku a zbog neprijateljeve ofanzive, neki ranjenici i bolesnici bili su smešteni u podzemna skloništa - bunkere.

Početkom marta (2. marta 1945) formirana je Transportna grupa Štaba vazduhoplovstva JA. U takvoj situaciji zatražena je od VŠ saglasnost da se prebaci izvestan broj ranjenika i bolesnika avionima u Beograd, što je i urađeno od 15. marta do polovine aprila 1945. Transportovanje je vršeno s improvizovanog aerodroma udaljenog oko 3,5 km od Daruvara. U svojim sećanjima Cvetković[4'] navodi da je na taj način bilo ukupno evakuisano oko 1.800 - 2.000 ranjenih i bolesnih boraca iz slavonskih bolnica, pri čemu je bio dat prioritet nepokretnim, a od pokretnih onima koji su zahtevali dugotrajno lečenje. Prema istorijskim podacima od 11. marta do 22. aprila avionima je prebačeno 1.393 ranjenika.[5)]

U Daruvaru je bila organizovana prihvatna bolnica preko koje je i vršena ova evakuacija. U bolnici na smenu radile su hirurške ekipe iz 6. i 10. korpusa. U prošeku dolazila su po 2 - 4 aviona u toku noći, a u jedan avion je moglo biti smešteno oko 25 što ležećih što sedećih ranjenika i bolesnika. Sa Papuka je vršena evakuacija neposredno iz bunkera, u kojima su neki proveli i preko mesec dana. To je bio razlog velike vašljivosti. Ali, zbog nepovoljne operativno-taktičke situacije nije bilo vremena ni mogućnosti za njihovu depedikulaciju. Sa Papuka su ranjene i bolesne dovozili kolima do šumske železničke pruge u Leštatu, a sa Psunja do Bučja, i tako su transportovani do Pakraca, a odavde vagonima normalne pruge do

') Dr Grujica Žarković: *Historija sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji,* Slavonski Bord, 1968. god, str. 232-251.

4> Dr Žarko Cvetković: *Rad u Sanitetskom odeljenju 6. udarnog korpusa 1945. godine,* Arhiv sanitetske službe - hronike Inv. br. 131.

5> Kralj dr Ivo, san. pukovnik i dr Franjo Pemuš, san. potpukovnik: *Neka pitanja evakuacije zračnim putem i naše iskustvo za vreme NOB-e.* Vojnosanitetski pregled br. 3^t, 1950. god.

Daruvara, gdje su ih sačekivala kola i vozila odmah na aerodrom. Transportovanje sa Ravne gore, iz bolnice na Ljutoču, vršeno je kolina neposredno u bolnicu u Daruvar.

Evakuacija ranjenih i bolesnih boraca iz jedinica 6. i 10. korpusa (odnosno bolnica u Slavoniji), krajem decembra 1944. i početkom januara 1945. preko virovitičkog mostobrana i Mađarske u Sombor (u pozadinu 3. armije), kao i s improvizovanog aerodroma u Daruvaru u Beograd u proleće 1945. avio-transportom (u pozadinu 1. armije) instruktivni su primeri mogućnosti koje pruža postojanje vlastite operativne armije i sveukupne brige da se ranjeni i bolesni otpreme na sigurno mesto i u uslove za brže ozdravljenje. Evakuacija sa daruvarskog aerodroma, istovremeno, predstavlja, uz onu sa Medenog polja kod Bosanskog Petrovca, najveću po broju evakuisanih ranjenika i bolesnika s jednoga aerodroma, kao i najveći broj evakuisanih vazdušnim transportom u toku NOR-a na konačno oslobođenu teritoriju Jugoslavije. Upravo zbog toga, sa gledišta sadejstva operativne armije i delova koji su se borili u neprijateljevoj pozadini - u oblasti pozadinskog obezbeđenja, ova iskustva su od značaja za njihovo eventualno korišćenje i u našoj koncepciji zdravstvene zaštite u opštenarodnom odbrambenom ratu. Mislim da su ta iskustva od trajne vrednosti.

Obučavanje kirurga za ratnu kirurgiju[1]

General-pukovnik, dr Isidor Papo[2])

OSVRT NA RASPRAVU NAUČNOG SKUPA

Zamoliso sam za riječ podstaknut zapažanjem da na ovom naučnom skupu nije bilo referata posvećenog ulozi i radu naše sanitetske službe u vezi sa operacijama vođenim na Sremskom frontu, gdje sam, uzgred rečeno, bio glavni hirurg Hirurške poljske bolnice Vrhovnog štab br. 399 sve do oslobođenja Zagreba.

Sremski front označavao je i važnu prekretnicu u ratu i organizaciji rada naše sanitetske službe, s obzirom na nove uslove ratovanja u odnosu na partizanski rat.

Imajući u vidu značaj i ulogu sanitetske službe u svemu što se dešavalo na frontu, bilo bi od značaja da je ovaj naučni skup posvetio pažnju ovom pitanju.

Kako sam zatražio riječ bez prethodne pripreme, nemam ni namjeru ni mogućnosti da u tom smislu govorim, te se izvinjavam ovom skupu što moje izlaganje neće biti u okvirima tematike ovog skupa.

Pouke na koje mislim, odnose se na potrebu pripreme i obučavanja hirurga za ratne potrebe, pravovremeno u vrijeme mira, o čemu želim da kažem i nekoliko riječi, a koje su po mom mišljenju danas u našoj zemlji nedovoljne i potpuno insuficijentne (neujednačeni programi nastave ratne hirurgije, neujednačeni programi specijalizacije itd.).

OBUČAVANJE HIRURGA ZARATNU HIRURGIJU

Iskustva partizanskog rata mogu biti korišćena u izgradnji sistema obrazovanja hirurga.

Obrazovanje hirurga mora biti usmjereno na njihovo osposobljavanje kako za njihov rad u vrijeme mira pod svim normalnim uslovima medicinskog i hirurškog rada, tako i za rad u ratnim uslovima, koji se bitno razlikuju od mirnodopskih.

Obrazovanje hirurga u mirnodopskim uslovima orijentisano je na dostizanje što viših medicinskih standarda u sve užim oblastima hirurgije. Od rata na ovamo, sa razvojem nauke uopšte, biologije, tehnike i tehnologije posebno, razvijala se i medicinska nauka, pa u njoj i hirurgija i dijagnos-

[1] ' Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
-> Potpukovnik, upravnik hirurške poljske bolnice Vrhovnog štaba br. 399.

tika (kompjuterizovana tomografia, scintigrafija, ehografija i mnoge druge metode), tako da su se u oblasti hirurgije javile nove i sve uže defmisane hirurške discipline. To je imalo za posljedicu sve veću dezintegraciju hirurgije u cjelini. Otuda se dešava da jedan kardiohirurg može biti sposoban da napravi baj-pas i ugradi zaliske, a da nema dovoljno znanja u oblasti opšte hirurgije ili traumatologije, ili pak, da jedan abdominalni hirurg često nije u stanju da pruži hiruršku pomoć povređenom u grudni koš. Traumatologija je prešla u ruke ortopeda, a klasičnog opšteg hirurga danas skoro više nema.

Međutim, u toku proteklih 40 godina od rata, naše generacije hirurga koji su bili u ratu, već nestaju. Hirurzi koji su rođeni posle 1920. godine nisu ni videli ratnu povijedu (osim rijetkih koji su za to imali prilike u nekim lokalnim ratovima). Iz analize ovakvog postojećeg stanja u obrazovanju hirurga, moraju se izvući konsekvence šta da se radi.

Otuda je logično očekivati da hirurzi, formirani u vrijeme mira prema mirnodopskim uslovima rada, nisu osposobljeni za rad u ekstremno različitim ratnim uslovima. Jedna od osnovnih karakteristika savremenog, odnosno budućeg rata, biće pojava velikih gubitaka u ljudstvu. Masovni broj povrjeda može se javiti u izuzetno kratkom vremenu, za nekoliko sekudni, što se može ponavljati u kratkim intrervalima na raznim mjestima fronta i pozadine. Neće biti dovoljno ni medicinskog osoblja, ni sredstava, ni vremena za normalno hirurško zbrinjavanje ranjenika, pri čemu treba imati u vidu da će i sanitetske ustanove, zajedno sa svojim osobljem i sredstvima, takođe, biti teško pogođene.

Iz analize postojećeg stanja u savremenom mirnodopskom obrazovanju hirurga i specifičnosti ratnih uslova hirurškog rada, moraju se izvući konsekvence šta da se radi, posebno u obrazovanju hirurga. Moguće je u tom smislu sagledati sljedeće ciljeve:

1. U svome medicinskom obrazovanju hirurzi moraju prihvatiti specifičnu filozofiju njihovog hirurškog rada za specifične uslove rata. Njihov cilj će biti da učine najveće moguće dobro za najveći broj ranjenika u pravo vrijeme i na pravom mjestu. Sanitetska služba, u bilo kojoj armiji na svijetu, u ratnim uslovima masovnih povreda, neće biti u stanju da izvrši svoje zadatke po mirnodopskim standardima i normativima. To treba reći jasno i nedvosmisleno već danas, sa svim posljedicama koje iz tog prizlaze.

2. U smislu navedene formulacije zadatka hiruške službe u uslovima rata, proizlazi nužnost da se izmjene i kriteriji trijaže. Pokazaće se neophodnim da se sanitetska služba rastereti onih kategorija ranjenika koji se mogu vratiti u stroj pošto im se ukaže lekarska pomoć. Kriterij za određivanje pojma lake povijede nužno će se pooštriti, tako da će se za lakše ranjenike smatrati i oni koji bi pod normalnim uslovima, eventualno, bili hospitalizovani. S druge, pak, strane, hirurška služba će se morati na revidiran način odnositi i prema onoj kategoriji ranjenika čija je prognoza vrlo rđava i čije hirurško zbrinjavanje zahtjeva dugotrajne operativne intervencije.

3. Ovakve promjene kriterija trijaže predstavljaće ozbiljne potrese opštih koncepata hirurškog rada koje hirurzi stiču i uvažavaju u mirnodopskim uslovima. Otuda nužnost da se u hirurga, u toku obrazovanja, izgrađuje potrebna svijest o specifičnostima njihovih zadataka, njihove uloge i njihovog rada u ratu, kako se ne bi našli nespremeni pred problemima koji

ih čekaju. U tom smislu neophodno je da se temeljito upoznaju sa principima i zahtjevima jedinstvene ratne hirurške doktrine.

4. Izložena situacija zahtjevaće da gotovo svi ljekari, bez obzira na njihovu specijalnost, pristupe izvođenju izvjesnih elementarnih hirurških zahvata. Svi opšti hirurzi, a sa njima svi hirurzi drugih hirurških specijalnosti, moraju se pomiriti s tim zadatkom, bez obzira na svoje uske specijalnosti. Za to moraju biti stručno medicinski, psihološki i etički pripremljeni još u toku njihovog obrazovanja.

5. Isto tako, ljekari opšte prake moraće u savremenom ratu primiti na sebe izvjesni dio hirurškog rada, pod rukovodstvom hirurga. I o ovoj činjenici mora se voditi računa još u toku formiranja ljekara i u koncipiranju nastavnih planova i programa.

6. Pored toga, treba istaći da svaki hirurg, bez obzira na njegovu usku specijalnost, mora biti svestrano hirurški obrazovan, što znači da se njegova specijalizacija mora zasnivati na veoma solidnom poznavanju opšte hirurgije i traumatologije. Ta činjenica je od značaja pri koncipiranju programa specijalizacije i pri provjeri znanja specijalizanata, posebno prilikom specijalističkih ispita. O tom se zahtjevu mora voditi računa kako u procesu formiranja specijalista tako i u njihovoj docnijoj praksi.

7. Osposobljavanje hirurga, pa i ljekara uopšte, za zadatke koji će ih očekivati u eventualnom ratu, mora se planirati prije svega u okviru studija medicine na fakultetu i u okviru postdiplomskih studija. U okviru nastavnih planova i programa redovnih studija na fakultetu i postdiplomskih studija, nužno je dati više mjesta materiji iz oblasti ratne hirurgije, tehničkih i kliničkih aspekata balističke rane, povrijeda od projektila velike brzine i drugih vidova ratnih povrjeda, kao i iz oblasti ratne hirurške doktrine.

8. Za sve ljekare nužno je organizovati obavezne kurseve koje će pohađati povremeno u toku svoje ljekarske prakse. Na tim kursevima osvježavanja i osavremenjivanja znanja diplomiranih ljekara treba planirati znanja iz oblasti ratne hirurgije, predočavati im uslove rada i ograničenja u kojima će se nalaziti, principe koje će morati respektovati i metode kojima će rješavati svoje zadatke. Na povremenim vježbama prema ratnom rasporedu treba im prikazivati na životinjama hiruršku obradu rane koju su zaboravili ili je ne znaju.

Od odlučujućeg značaja za efikasnost rada hirurga i ljekara uopšte u ratnim uslovima, biće njihova stručna i psihološka pripremljenost za rad u izuzetnim ratnim uslovima, a ta se pripremljenost mora ostvarivati organizovanim i permanentnim radom u vrijeme mira.

Na kraju ovoga svoga izlaganja, posebno želim da se zahvalim organizatorima ovog »okruglog stola« koji su posle Titove smrti uspeli da na jednom mestu okupe ovoliki broj proslavljenih ratnih komandanata i komesara. Ovo je na mene posebno ostavilo jak utisak i osećanje intimnog zadovoljstva.

Političko-partijski rad i moralni faktor

Moralno-politički činilac Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije - odlučujući činilac pobjede u narodno oslobodilačkom ratu"

General-pukovnik, Otmar kreaćić[21]

Ukupno dosadašnje ratno iskustvo čovječanstva pokazuje da uspjeh u ratu zavisi od više činilaca, objektivne i subjektivne prirode, od kojih se nijedan ne smije zanemariti, iako nemaju podjednak značaj. Svakako, najznačajniji i presudan činilac surove ratne stvarnosti je čovjek. Njegova spremnost da izdrži sve tegobe rata čini sadržaj pojma moralnog činioca ili borbenog morala čovjeka kao pojedinca, vojne jedinice kao kolektiva i čitavog naroda kao ljudske zajednice. Taj činilac se ispoljava u čovjekovoj spremnosti za borbu, bez obzira na žrtve i tegobe rata, u njegovoj vjeri u konačnu pobjedu unatoč svim iskušenjima, u sposobnosti za mobilizaciju, kao i racionalnom korišćenju svih potencijala radi pobjede neprijatelja, bez obzira na njegovu brojčanu i tehničku nadmoćnost.

Naš narodnooslobodilački rat od početka ustanka 1941. godine pa do pobjedonosnih završnih operacija 1945, izrazit je primjer moralno-političkih vrijednosti revolucionarno-oslobodilačkog pokreta i njegovih pripadnika. Komunistička partija Jugoslavije i drug Tito, bili su svjesni uloge i značaja moralnog faktora za vođenje oružane borbe i moći oružanih snaga. Zato su politički rad u jedinicama i rad na učvršćenju moralnopolitičkog stanja bili najvažniji zadaci političkih organa.[3']

Naš narodnooslobodilački rat nedvosmisleno potvrđuje daje moralno-politički činilac, odnosno moral naroda i njegove vojske, odlučujući činilac za vođenje oružane borbe i ishod rata.

Sigurno je da narodnooslobodilačka borba nije slučajno počela već je posljedica različitih činilaca koji su se pretočili u političku i moralnu snagu naroda. Pravednost borbe, patriotizam, borbena tradicija i iskonska mržnja prema zavojevaču, premda su od ogromnog značaja, ne bi bili dovoljni da nije bilo revolucionarne inspiracije koja je poticala od Komunističke partije i njenog Centralnog komiteta na čelu sa Titom. Dosljedno antifašistički opredijeljena u predratnom periodu, Partija je kontinuirano pripremala svoje članstvo, SKOJ i ostalu progresivnu omladinu za odbranu zemlje i borbu protiv fašističkih zavojevača. Upućivala je svoje članove i simpatizere Partije u Španiju da se kao internacionalni borci pridruže odbrani Spanske republike od fašističke pobune. Uticala je i na pripadnike bivše jugoslovenske vojske, a svojim članovima je izdavala direktive da budu u

Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
Pukovnik, politički komesar 6. slovenskog korpusa NOVJ.
[i>] U četi je djelovala partijska, skojevska i omladinska organizacija, zatim, politički komesar i njegov zamjenik, koji su bili i u slabu bataljona a u svakom vodu bio je delegat. Svi oni su uz komandante i komandire i njihove zamjenike, neprestano bdjeli nad moralno-polinčkim stanjem svoje jedinice organizujući politički rad sa vojnicima.

4.5

prvim redovima odbrane zemlje. Zatražila je od generala bivše jugoslovenske vojske da podijele oružje narodu raspoloženom za borbu, lako sve preduzete mjere nisu mogle spriječiti aprilsku katastrofu 1941. godine, KPJ je ipak svojim angažovanjem stekla veliki moralno-politički ugled. Za razliku od ostalih političkih partija, KPJ nije priznala kapitulaciju i komadanje Jugoslavije, nije se pasivizirala, niti je njeno rukovodstvo napustilo zemlju. Već na majskom savjetovanju u Zagrebu naznačen je karakter oružane borbe koji će Partija voditi i pojačava se rad vojnih komiteta.

General-pukovnik Otmar Kreačić, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Naše i tuđe iskustvo iz drugog svjetskog rata očigledno ukazuje na nezamjenljivu ulogu revolucionarnog subjektivnog činioca koji će se tokom čitavog našeg NOR-a manifestovati od najmanje jedinice do narodnooslobodilačkog pokreta kao cjeline. Pri tom, valja naglasiti da nisu postojali »idealni« uslovi za revolucionamo-oslobodilački rat koji je Partija inicirala. Situacija u zemlji nije bila ni laka ni jednostavna. Vjerojatno da nije bilo zemlje u okupiranoj Evropi u kojoj je situacija bila toliko složena i nepovoljna za podizanje ustanka i vođenje oružane borbe. Država je kapitulirala a vojska je bila razoružana i zarobljena. Predstavnici bivše države pobjegli su u inostranstvo ili su se zakopali u »mišije rupe«. Okupator i njegove sluge su to iskoristili i raspirivali su nacionalizam i nacionalnu i vjersku netrpeljivost. Jugoslaviju su raskomadali tako da je situacija bila veoma teška i sve je trebalo početi od početka. Trebalo je objasniti narodu tko su njegovi neprijatelji, osim okupatora, i kakvi su im ciljevi. U takvoj situaciji prvo je trebalo stvoriti bratstvo i jedinstvo naših naroda.

Napadom Njemačke na Sovjetski Savez stvoreni su, donekle, povoljni uslovi da se krene u borbu i ispuni nacionalna i internacionalna dužnost. To naše iskustvo, kao i iskustvo iz drugih velikih revolucija, uči nas da nove ideje i pokreti ne mogu čekati sve povoljne uslove da bi prokrčile sebi put. Obračunavajući se sa protivnicima ustanka 1917. godine, Lenjin je govorio da nijedna revolucija u istoriji ne bi bila izvedena da su njeni akteri čekali sve preduslove koje su zamišljali. Soicjaldemokratski revizionizam upravo je ponikao na takvom čekanju, odnosno oportunističkom odnosu prema revoluciji i socijalizmu.

Dakle, za istorijske odluke KPJ i Tita 1941. godine nije bilo idealnih uslova, pa ipak su bez čekanja krenuli u borbu protiv fašizma. Interesantan je Titov osvrt na te događaje koji nam potpunije ocrtava splet nepovoljnih uslova za vođenje oružane borbe u okupiranoj Jugoslaviji: »Što nijedna partija u Evropi, pa ni u svijetu, nije digla svoj glas u ono vrijeme kada smo mi to učinili, bilo je zbog one krute podređenosti svih tih partija Komintemi. One nisu ništa učinile prije nego što bi odande bila data di-

rektiva. A sovjetski rukovodioci su se opet čuvali da išta učine što bi moglo da razdraži Nijemce, jer su još uvijek vjerovali da je nemoguće da će ih Nijemci napasti poslije svega što su se s njima dogovarali... S odlukom CK KPJ od aprila 1941. mi smo upoznali Moskvu. Moskva je na to gledala s dosta nepovjerenja, jer nije vjerovala u našu snagu, jer nije vjerovala da naša Komunistička partija ima neki naročiti uticaj u narodu. Vjerovala je da taj naš proglas neće mnogo naškoditi njihovim odnosima, premda su se Nijemci, izgleda, žalili Moskvi zbog nepokornosti Jugoslavije.[4]'

Poziv jugoslovenskim narodina na oružani ustanak, 4. jula 1941. godine, bio je istovremeno blistav čin revolucionarne procjene situacije u zemlji i primjer hrabrosti rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije, koji je zadivio svijet. Bilo je i onih koji su ustanak smatrali avanturom, gubeći iz vida originalnost Titovog koncepta partizanskog rata primerenog našim uslovima. Edvard Kardelj je istakao da je u vrijeme drugog svjetskog rata, naročito u gradovima, bila takva koncentracija moći i oružja da se ni najrevolucionarnija radnička klasa, ma kako bila organizovana, nije mogla suprostaviti toj snazi, osim metodama ilegalne političke borbe, diverzijama, sabotažama, individualnim terorom i slično. On konstatuje: »Takvi uslovi su nametali drukčiju taktiku i strategiju naše oružane revolucionarne borbe. Neprijatelj se mogao pobediti samo drukčijom strategijom i taktikom od one koja je u revolucionarnom radničkom pokretu važila kao 'klasična'. Postalo je neophodno, rekao bih, angažovanje centralizovane mašinerije okupatora na širokom prostoru na kojem ona nije mogla više da dejstvuje kao što bi dejstvovala u uslovima podizanja barikada usred grada. A takav način prinudno 'decentralizovanog' ratovanja zahtevao je od neprijatelja da angažuje velike kontigente svoje vojne snage koje nije imao uvek na raspolaganju.«[5]*

Tako je prilagođavana revolucionarna vojna doktrina konkretnim mogućnostima ratovanja u uslovima dizanja ustanka u jednoj okupiranoj zemlji. To je obezbjeđivalo postizanje vojničkih uspjeha, razvoj ustanka i vlastite vojne organizacije, kao važnih preduslova za učvršćenje borbenog morala naroda i njegove vojske. Međutim, za učvršćenje tog morala veoma je bilo značajno to što su ciljevi revolucionamo-oslobodilačke borbe bili jasno formulisani. Nova Jugoslavija morala je biti potpuno ravnopravna zajednica svih naroda, što je narodnooslobodilačkom pokretu davalo progresivan opštejugoslovenski karakter i omogućavalo da se oko njega okupe istinski rodoljubi svih jugoslovenskih naroda.

Tokom narodnooslobodilačke borbe stvarana je nova Jugoslavija, ustanovljeni su organi narodne vlasti, prvi normativni akti (Fočanski propisi), konstituisan je AVNOJ i donesene su značajne odluke u Jajcu. Ne treba zaboraviti da je ta »zgrada« demokratske, u suštini revolucionarne Jugoslavije dovršena na samoj vremenskoj polovici drugog svjetskog rata. Trebalo je još međunarodno-pravno priznati takvu Jugoslaviju i konačno osloboditi cijelu zemlju. Naravno, revolucionarno-oslobodilački proces stvaranja nove Jugoslavije, koji je bio uslovljen pobjedom u oružanoj borbi, nije tekao pravolinijski i idealno. Bilo je i zastoja i povremenih kriza nastali h iz objektivnih teškoća ili subjektivnih slabosti koje je trebalo što prije revazilaziti. Sve to se neminovno odražavalo i na borbeni moral.

J- B- Tito, Autobiografska kazivanja, knj. I, str. 256.
E- Kardelj, Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju, Beog-

No, Partija i njeno rukovodstvo smjelo su ispravljali greške znajući da im narod vjeruje i da shvata teškoće. Isto tako, i Partija je imala povjerenje u narod, što je bila njena najveća odlika. Tito je često isticao da je narod motorna snaga, a ulogu vodećih ličnosti povezivao sa razumijevanjem težnji svoga naroda. Često je ponavljao: »Za rad u svojoj zemlji, u svom narodu, dužni smo jedino njemu odgovarati«. Zato se uvijek zalagao da se narodu govori »puna i gola istina«, a to je najviši etički imperativ, bez kojeg nema čvrstog i visokog borbenog morala.

Pored Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ, u toku čitavog rata djelovali su i glavni štabovi i odgovarajuća rukovodstva Partije, SKOJ-a i drugih političkih i društvenih organizacija. Takva širina u rukovođenju pokretom nije narušavala, već naprotiv, učvršćivala je naše jedinstvo i omogućavala je najbolje korišćenje ljudskih i materijalnih potencijala u borbi. To ratno iskustvo je velika istorijska pouka za sadašnjost i budućnost.

Nacionalna afirmacija u oblasti oružanog organizovanja u toku NOR-a dostigla je najviši domet i predstavlja autentičnost naše revolucije. Sve naše današnje republike i pokrajine, narodi i narodnosti, zatim pojedine oblasti i uže regije, pa čak i manje etničke grupe, ispoljile su svoju individualnost u borbeno-oružanom organizovanju.[61] I strani državljani koji su se u većem broju borili u našoj revouliconamo-oslobodilačkoj vojsci, imali su svoje formacije.

Jedinstvo oružanih snaga NOP-a bilo je potpuno. Njegove osnove su bile: jedinstveni ciljevi revolucionamo-oslobodilačke borbe; jedinstveni pogled na oružani ustanak i stvaranje revolucionamo-oslobodilačke armije; i jedinstvena Komunistička partija Jugoslavije, na čelu sa Josipom Brozom Titom, vrhovnim komandantom Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Tako jedinstvena partija je bila inspiratior i organizator narodnooslobodlačke borbe i najvažniji graditelj idejno-političkog i akcionog jedinstva čitavog Pokreta.

Drugim riječima, imali smo takvo idejno-političko jedinstvo koje je »cementiralo« borbeni moral vojske i naroda. Sa razvojem NOB-e u većini jedinica sastav je bio višenacionalni i tu se dosljedno razvijalo bratstvo i jedinstvo.

Članovi Partije i SKOJ-a bili su ne samo idejni nosioci jedinstvenih ciljeva borbe i jedinstvenih pogleda na njenu strategiju i taktiku već i svakodnevni borci za njihovu realizaciju, služeći ličnim primjerom, riječju i djelom, kao uzor boraca i rukovodilaca. Bila je ustaljena praksa da starješine izrastaju iz redova provjerenih, najboljih boraca, onih koji su uživali puno povjerenje kolektiva, kao i da se svakodnevno organizuje idejno-politički rad i informisanje o vojno-političkoj situaciji u zemlji i svijetu, o čemu su se starali politički komesari. Time je Partija obezbijedila organizaciono-kadrovske pretpostavke čvrstog moralno-političkog stanja jedinica. Zato nema primjera u NOR-u da se neka, makar i najmanja jedinica NOV i POJ predala neprijatelju. Mogla je biti uništena, ali nije mogla kapitulirati ni po koju cijenu.

Tumačenje ciljeva revolucionamo-oslobodilačkog pokreta i akciono-organizatorska uloga na njihovom realizovanju, što je bio preduslov obez-

[61] Pri tome je vrlo važno ukazati na činjenicu da je takva nacionalna afirmacija ostvarena upravo u uslovima veoma snažnog ispoljavanja ne samo nacionalne netrpeljivosti već i otvorene mržnje, bratoubilačke borbe i međusobnog genocida, pod okriljem fašističke okupacije i nacionalne izdaje.

bedenja odgovarajućeg borbenog morala, bio je svakodnevni zadatak partijskog članstva u toku rata. Taj zadatak je bio olakšan dvjema povoljnim okolnostima. *Prvo,* time što je NOV bila dobrovoljačka vojska (sve do pred kraj rata), što je podrazumijevalo svjesno opredjeljivanje njenih pripadnika za ciljeve NOP-a prije stupanja u partizanske redove. *Drugo,* ustanovljavanjem institucije političkih komesara (predviđenom već u odluci o oružanom ustanku), kao legalnih delegata Partije u svim komandama, od voda i čete pa do glavnih štabova, štabova korpusa i kasnije armija. Jedino Vrhovni štab nije imao političkog komesara, jer su se tu komandna i partijsko-politička funkcija objedinjavale u ličnosti generalnog sekretara KPJ. Politički komesari su bili nosioci masovnog političkog i kulturno-prosvjetnog rada u jedinicama i na terenu šireći duh revolucionamo-oslobodilačke borbe i učvršćujući moralno-političko jedinstvo vojske i naroda, za što su oni bili najodgovorniji.

Dakle, za borbeni duh i moralno-političko jedinstvo revolucionamo-oslobodilačke vojske bila je odgovorna Komunistička partija Jugoslavije. Kardelj je pisao da takav duh može održati i jačati samo »svjesna i organizovana revolucionarna snaga koja neprestano iz dana u dan teži da politički i moralno učvrsti svaku partizansku četu i svakog pojedinog partizana. .. Potpuno je pogrešno ako se oslonimo na to da je partizanski pokret sam po sebi neuništiv, zato što je opštenarodni. Ko postavlja takve teorije taj se oslanja na spontane tendencije, potcjenjuje ulogu svjesnog faktora u istoriji, potcjenjuje ulogu Komunističke partije.«[71]

Na moral naših partizanskih jedinica, snažno su uticali unutrašnji međusobni odnosi u njima. Međusobno povjerenje starješina i boraca učvršćivalo je međuljudske odnose i jačalo snagu jedinica od grupe, odreda i čete do najviših jedinica. To je mnogo doprinosilo sve masovnijem dobrovoljnom pristupanju patriota našoj revolucionamo-oslobodilačkoj vojsci.

Komandanti, komandiri i ostale starješine naših partizanskih jedinica svojim junačkim držanjem u borbi, nalazeći se uvijek u prvim redovima, svojim su primjerom uticali na moral svojih jedinica, eliminišući strah kod boraca i stvarajući masovnu kolektivnu hrabrost cijele jedinice. Malo je primjera da je u drugim armijama, u prvim borbenim linijama poginulo više komandanata, politkomesara i ostalih staiješina, kao što je to bilo u našoj oslobodilačkoj borbi. Borci su to znali da cijene iako je svaki takav gubitak bolno doživljavan a, istovremeno, on je podizao moral i želju za pobjedom.

Narodnooslobodilačka vojska je bila, neosporno, najorganizovanija snaga našeg NOP-a, ne računajući Partiju kao njegovu avangardu. Borbena moć shvaćena ne samo kao stručna obučenost i tehnička opremljenost već, još više, kao originalna ratna vještina, disciplina i moralno-političko jedinstvo, bila je imperativ koji je proizlazio iz revolucionamo-oslobodilačkih ciljeva pokreta i vojničke snage protivnika, njemačkih, italijanskih i kvislinških formacija. Jednostavno, bez vojničke pobjede politički ciljevi NOP-a ne bi se mogli postići.

Insistiranje na svjesnoj vojničkoj disciplini i odgovornom odnosu prema izvršenju borbenih zadataka, bio je veoma značajan sadržaj partijskog i svakog drugog organizovanog rada u jedinicama. Partija je, u prvom redu, takav odnos zahtijevala od svojih članova da bi oni bili primjer os-

[71] E. Kardelj, O nekim opasnim pojavama u partizanskim redovima, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, knjiga 11, sir. 47 i 48.

talima. Ispunjenje tog zahtjeva olakšala je tradicija besprekome partijske discipline iz predratnog ilegalnog perioda. Autoritet partijske discipline u jedinicama NOV učinio je partijsku organizaciju i organizaciju SKOJ-a najvažnijim činiocima učvršćenja svjesne vojničke discipline u našim jedinicama, što je za ratne uslove bilo neophodno.

Izgradnjom svjesne vojničke discipline vodila se borba u dva smjera: 1) protiv shvatanja da partizanima ne treba čvrta disciplina i 2) protiv unošenja prakse »isterivanja« discipline poznata u staroj jugoslovenskoj vojsci. Drugim riječima, morali smo se boriti za novo, svoje shvatanje discipline kao svjesnog odnosa prema izvršavanju zadataka. U »Partizanskom zakoniku«, donesenom u Sloveniji jula 1941. godine, kaže se sledeće: »Partizanska disciplina je dobrovoljna i izgrađena na svesti... mora proizilaziti iz poverenja i saradnje, a ne od straha od kazne«. U Statutu proleterskih brigada, koji je propisao Vrhovni štab, formiranjem takvih operativnih jedinica, daje se tumačenje vojne discipline: *»Disciplina u brigadama je gvozdena. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svijesti i političkom uvjerenju svakog pojedinog borca.«*

Insistiranje na svjesnoj vojničkoj disciplini nije sprečavalo razvijanje novih odnosa u jedinicama, zasnovanih na najdubljem drugarstvu, humanizmu i demokratičnosti. *Radne konferencije* u četi i bataljonu bile su svojevrsni oblik vojničke demokratije, na kojima su se razmatrali problemi unutrašnjeg stanja i odnosa, gdje je svaki borac mogao iznijeti svoje mišljenje o jedinici, razlozima uspjeha i neuspjeha u izvršavanju zadataka, kritikovati svakog pojedinca bez razlike koju je rukovodeću funkciju vršio. Održavane su kad god je bilo potrebno i bile su ogledalo revolucionamo-demokratskog duha i moralno-političkog stanja jedinica. Svojim nezamjenljivim autoritetom one su, istovremeno, mobilisale partizansko javno mnjenje, kako protiv zloupotrebe nužnog stepena vojne subordinacije, tako i, još više, protiv nerazumijevanja i neprihvatanja vojničkih odnosa i discipline. Radnu konferenciju je organizovao i njom rukovodio politički komesar, a u njenoj pripremi učestvovala je čitava partijska ćelija i aktivi SKOJ-a.

Podizanje političke i moralne svijesti, na kojoj se temeljio borbeni moral, obezbjeđivao je i svakodnevni organizovani politički rad. Sva važnija pitanja unutrašnje i međunarodne situacije, stanje na našim frontovima i frontovima naših saveznika bila su na dnevnom redu tzv. političkih konferencija u četama i bataljonima. Svakodnevno su praćene radio-vijesti »Slobodne Jugoslavije«, Radio-Londona i Radio-Moskve.

Uporedo sa idejno-političkim radom odgovarajuća pažnja je posvećivana i vojnostručnom osposobljavanju mladih boraca i starješina, njihovom upoznavanju sa novim naoružanjem koje je u drugoj polovini rata počelo pristizati i od saveznika. Pri višim komandama osnovani su i vojni kursevi na kojima su se osposobljavali već afirmisani komandanti i komandiri za više dužnosti. Vojnički lik starješine i vjera u njegovu sposobnost bili su važan moralni impuls u borbenim akcijama. Naročito treba istaći veliko povjerenje u ispravnost vojnih i političkih odluka Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta druga Tita, koji je to dokazivao ličnim primjerom nalazeći se sa brigadama i divizijama u najtežim borbama. To je bilo od izuzetnog značaja za moralnu čvrstinu naših jedinica.

Međutim, bilo bi jednostrano posmatrati unutrašnji život naše NOV samo sa vojnog i političkog stanovišta, odnosno ako bi smo zanemarili

kulturnu komponentu u raznovrsnim, svakodnevnim aktivnostima jedinica. Tokom naše revolucionamo-oslobodilačke borbe bila je veoma razvijena kulturno-prosvjetna aktivnost, počev od tečajeva za opismenjavanje pa do najviših oblika kulturnog angažovanja jedinica. To je oplemenjivalo naše borce i jačalo moralno-političko stanje i borbeno raspoloženje u jedinicama.

Dakle, kultura u ratnoj, najsurovijoj stvarnosti bila je bitno svojstvo našeg narodnooslobodilačkog rata. Poznati umjetnici - borci, koji su se u znatnom broju odazvali na poziv Komunističke partije da se pridruže partizanima, dali su veliki doprinos našoj borbi svojim stihom, pričom, muzikom, glumom, slikom i grafikom. Oni su postali i ostali neimari kulturne misije NOR-a, a kasnije i socijalističke izgradnje naše zemlje.

Četvorogodišnje iskustvo našeg narodnooslobodilačkog rata bogato je primjerima borbenih i moralnih podviga pojedinaca i jedinica, poznatih i onih koji su bili veliki a ostali su nepoznati. Tim primjerima su posvećeni brojni tomovi naše vojne istoriografije, njima su inspirisana mnoga umjetnička djela i još dugo će predstavljati neiscrpan izvor za raznovrsno duhovno stvaralaštvo, na kome će se odgajati čitave generacije mladih ljudi. Sve to svjedoči da je borbeni moral koji je izgradila Komunistička partija Jugoslavije u svojoj revolucionarnoj teoriji i praksi bi plodonosan. Samo takav borbeni entuzijazam rađale su i slijedeće poruke: *»Sve što je u našoj moći učinićemo da zadržimo Nijemce. Dokle god budete na Ljubinom grobu čuli pucnje naših pušaka, Nijemci neće proći. A kad toga ne bude, onda znajte da na njemu nema više živih komunista.«*[8] Sličan primjer je bio i u Drvaru kada je svaki Drvarčanin znao gdje se Tito nalazi ali to Nijemci od njih nisu mogli saznati. *»Išli su od čovjeka do čovjeka, pokazivali moju fotografiju i govorili - Tito, Tito, gdje je Tito? Niko ništa nije htio kazati. Čak ni djeca.«*[9]

Njemački komandanti u ofanzivama protiv NOV (Ler, Liters, Rendulic i drugi) često su se sa divljenjem izražavali o heroizmu i izdržljivosti Titovih partizana, pravdajući se Hitleru za neuspjeh svojih planova. Uzalud im je bila i takva koncentracija snaga gdje je odnos bio i veći od 5 prema 1 u korist napadača, kao što je bilo u petoj neprijateljskoj ofanzivi. Žrtve su bile velike, ali nismo bili uništeni. Na slobodarsku borbenu tradiciju i iskonsku mržnju prema zavojevačima oslonila se promišljena politička i vojna strategija i taktika NOP-a, izgrađena je revolucionarna i nepobjediva oružana sila i otvorena je perspektiva za bolji i ljepši život u slobodnoj domovini.

Završne operacije za oslobođenje zemlje, koje smo vodili na koncu rata, imale su svoje specifičnosti u odnosu na čitav prethodni ratni period. Naravno da su se osobenosti partijsko-političkog rada u završnoj ofanzivi, a u funkciji jačanja moralne snage Jugoslovenske armije, odnosno njene borbene moći, ispoljile u svim našim jedinicama, kako onim koje su djelovale u centralnom dijelu našeg fronta tako i onima na desnom, odnosno lijevom krilu ili onim koje su djelovale još uvijek u pozadini, odnosno okruženju.

Prije svega, sve jedinice Jugoslovenske armije zahvajuljući velikim uspjesima u zadnjoj godini rata, a djelomično i mobilizaciji sprovedenoj u

[8] Poruka crnogorskih proletera svom vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu, za vrijeme pete neprijateljske ofanzive.
[9] J. B. Tito, *Autobiografska kazivanja,* knj. I, str. 380.

toj godini, brojno su narasle, a neke su i udvostručile svoje brojno stanje. Priliv mladih, nedovoljno obučenih i neiskusnih boraca zahtijevao je, osim intenzivne i veoma brzo sprovedene vojne obuke, neprekidno političko vaspitanje. Za tako brzo brojno naraslu oružanu snagu bio je potreban i mnogo brojniji starješinski kadar. Stoga su za vodne i četne starješine birani najbolji i najiskusniji borci koje je, takođe,i^i!o potrebno, osim vojnički, i politički obučavati. Trebalo je, takođe, sve učiniti da se shvate teškoće snabdijevanja tako brojne vojske. Od izvanrednog značaja za visok moral naših jedinica u tom završnom periodu rata bilo je dnevno informisanje o stanju na našem ratištu kao i na savezničkim frontovima. Sada više nije bilo dovoljno nedeljno informisanje o događajima. To je period kada je pobjeda bila na vidiku ne samo starješinskom već i boračkom sastavu. Zbog toga je postojala opasnost da borbenost opadne. Međutim, bilo je sasvim obratno. Moralno stanje bivalo je sve čvršće. To je veoma dobar primjer kako pobjedonosni ishodi u borbi direktno utiču ne samo na podizanje borbenog morala jedinica već Armije u cjelini.

Neprijatelj se uporno branio kako bi sa što manje gubitaka izvukao svoje jedinice. Njegove prednosti su bile u boljoj obučenosti i tehničkoj opremljenosti za takav vid borbenih dejstava. Naša armija, narasla na preko 800.000 boraca, nije mogla tako brzo osigurati željeni kvalitet ni u tehničkom ni u stručnom pogledu. Međutim, završne operacije su pokazale veliku sposobnost revuliconarnog subjektivnog faktora naše armije da za relativno kratko vrijeme integriše u trupne kolektive tako veliki broj novih boraca koji su pristizali dobrovoljno ili su bili mobilisani. Jedni i drugi (dobrovoljci i mobilisani) dokazivali su se u borbama i pokazali su da su dostojni ukazanog povjerenja, ne štedeći svoje živote. Iako je opšte stanje na frontovima Evrope, kao i na jugoslovenskom frontu, išlo u prilog takvom borbenom raspoloženju, ipak bi ono splasnulo poslije prvih iskušenja da nije bilo svestranog angažovanja komandnog kadra, partijske i skojevske organizacije, u održavanju borbenog morala na visokom nivou i u najtežim okolnostima. Prisnim pristupom svakom novoprimljenom pojedincu odvijao se vaspitno-revolucionarni proces. Zato su obično bili zaduženi članovi Partije, kandidati i skojevci u četama. Oni su i ličnim primjerom u borbi i svojim ponašanjem dokazivali da su im riječi i djela isti.

Treba napomenuti da su u ispoljavanju subjektivnog činioca u završnim operacijama pogodovali i povoljni opšti uslovi. Pored povoljne vojno-političke situacije u zemlji i svijetu, posebno treba ukazati na činjenicu potpuno slobodne pozadine, prvi put u četiri godine rata i oslobođenog glavnog grada Jugoslavije u kome su donošene nove odluke zasnovane na osnovnim opredjeljenjima NOP-a. Dakle, na očigled svakog borca stvarala se nova, Titova Jugoslavija, ravnopravna i jedinstvena. Bratstvo i jedinstvo koje je njegovano u našim jedinicama bio je nezamjenljiv činilac njihove snage. Gdje su god one dolazile širile su bratstvo i jedinstvo i objašnjavale ciljeve borbe i tko je njegov neprijatelj. Ti napori su urodili plodom. Stvoreno je trajno jedinstvo i bratstvo naroda Jugoslavije kako nikada ranije nije bilo. Svi su težili istom cilju: istjerati što prije okupatora iz zemlje, spriječiti po svaku cijenu da se nikada više ne ponovi ono što je u bivšoj Jugoslaviji dovelo do katastrofe i stvoriti jednu novu istinski demokratsku federativnu Jugoslaviju u kojoj će svi njeni narodi živjeti u bratskoj slozi i ljubavi.

Zaista, svi su bili svjesni da je bratstvo i jedinstvo prvi i najvažniji zalog čvrstine jedinice, njene borbenosti i njenog morala. To unutrašnje jedinstvo naših jedinica i u završnim operacijama, kao i u prvim danima borbe, bilo je pojačano osjećajem sigurne i stalne podrške koje su imale u narodu. Bez toga, naravno, ne bi bilo ni pobjede.

Završavajući ovo izlaganje o moralno-političkom činiocu u Narodnooslobodilačkoj vojsci u toku narodnooslobodilačkog rata, a posebno u završnim operacijama, još jednom podvlačim da je odlučujuću ulogu u tome imala Komunistička partija Jugoslavije, i to: 1) pozivajući sve narode i sve rodoljube, bez obzira na vjeru i partijsku pripadnost, radnike, seljake, inteligenciju i namještenike u borbu protiv okupatora i njegovih slugu, ukazujući jasno, otvoreno i nedvosmisleno da se borimo za oslobođenje naše zemlje, ali za novu i bolju Jugoslaviju, drugačiju od stare, novu, u kojoj će svi narodi biti slobodni i ravnopravni; 2) učestvujući masovno u narodnooslobodilačkoj borbi na poziv KPJ naši su se narodi plebiscitarno izjasnili da žele snažnu i jedinstvenu Jugoslaviju; 3) aktivnošću svojih članova i njihovom organizovanošcu KPJ je od prvog dana ustanka pa do završetka rata, 15. maja 1945. godine, bdjela nad moralno-političkom čvrstinom svake jedinice, nad bratstvom i jedinstvom u njihovim redovima i stalno nastojala da moralno-politički činilac bude u funkciji borbene spremnosti svake jedinice i njene komande.

Mnoge pouke i poruke iznesene na ovom skupu sigurno će uticati na obogaćivanje znanja i iskustava starješina Jugoslovenske narodne armije.

Kratko rečeno, čovjek, politički svjestan, moralno čvrst i stručno obučen, uvijek je nezamjenljiv i odlučujući činilac svake pobjede. Uprkos razvoju ratne tehnike, uloga čovjeka (svjesnog i nadahnutog borca) postaje sve značajnija. Revolucionarno iskustvo NOR-a bilo je i ostaje istorijska baština, izvor ideja za razvoj našeg današnjeg sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, kao specifičnog oblika ostvarivanja ideje klasika marksizma o naoružanom narodu u našim, jugoslovenskim uslovima.

Moralni značaj jugoslovenske pobjede[11]

General-pukovnik, Vojin Nikolić - Vojo[2)]

Narodnooslobodilačka borba protiv fašističkih osvajača u Jugoslaviji otpočela je u vrijeme kada je čitava Evropa bila pod njemačkim fašizmom i kada su fašističke trupe duboko zagazile na teritoriju Sovjetskog Saveza. U tom najkritičnijem vremenu za sudbinu Evrope izbio je ustanak naroda Jugoslavije, koji je bio veliko iznenađenje za sve koji su pratili zbivanja u Evropi, ali i veliko ohrabrenje svim slobodoljubivim ljudima, a naročito savezničkim zemljama koje su učestvovale u ratu.

Pričali su nam drugovi koji su tada živjeli u Sovjetskom Savezu šta je naša borba značila za borce Crvene armije na frontu, gdje su naši drugovi upućivani da drže predavanja o našoj borbi i uspjesima. Usred opkoljenog Lenjingrada, gdje se u nezapamćenim uslovima sa borcima borio čitav narod, gdje se ginulo i umiralo od gladi, bila je istaknuta parola da su Jugosloveni sa njima. O tome šta je naša borba značila u tim danima mogao bi pričati svaki preživjeli borac Crvene armije. O tome je, uostalom, i na riječima škrti Josip Visarionovič Staljin, u depeši upućenoj našem Vrhovnom štabu, pored ostalog, rekao da naša borba služi kao primjer i nadahnuće svim narodima Evrope.

O našoj borbi i pobjedama govorila su sva sredstva informisanja na Zapadu i veličala borbu rodoljuba Jugoslavije. Na žalost, oni su našu borbu i pobjede u to vrijeme i dugo kasnije pripisivali najvećim izdajnicima naših naroda - Draži Mihailoviću. Time i pomoći koju su im pružali oni su otežavali našu borbu i uvećali naše žrtve i patnje. Budući da im je sada jasno ko je vodio borbu, povodom velikog jubileja koji se proslavlja u čitavom svijetu, a posebno u Evropi, trebalo bi da to, zbog velike moralne obaveze javno kažu i priznaju.

Činjenice o narodnooslobodilačkoj borbi dobro su poznate, i ne mogu se sakriti pred istorijom. Na žalost, nekima koji određuju šta treba pisati o našoj borbi ne odgovara da se o njoj čuje istina, kao što im ni u ratu nije odgovaralo da se zna ko ratuje u Jugoslaviji. Njima i danas smetaju, naša samostalnost i nezavisna politika. Na osnovu onoga što smo u toku rata doživjeli i što saznajemo, izgleda da su nas neki od naših saveznika u toku rata pomagali ne zato što su željeli našu slobodu i pobjedu nego s namjerom da makar na taj način obezbijede svoj uticaj u Jugoslaviji. Mi smo im, i pored toga, zahvalni na pomoći koju su nam ukazali, jer nam je ta pomoć zaista koristila.

•> Diskusija na »okruglom stolu« o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine.

-* Pukovnik. Zamjenik načelnika Političke uprave Ministarstva narodne odbrane DFJ.

Danas kada naglašavamo istinu o NOB-u u Jugoslaviji to ne radimo zbog njih, to činimo zbog istorijske istine; zbog mlade generacije naše zemlje i miliona ljudi širom svijeta koji se bore za slobodu i mir, a kojima je naša borba bila i ostaje uzor, podstrek i podrška u njihovoj borbi.

BUGARI SU UVIJEK NA POGREŠNOJ STRANI

Želim nešto da kažem i o savezništvu s Bugarskom, s obzirom na izjave koje se daju povodom proslave 40-godišnjice pobjede nad fašizmom, a i ranije su ih davali neki njihovi istoričari, političari i spisatelji. Imam utisak da postoji mišljenje da su bugarske fašističke jedinice ratovale i vršile zločine samo u Srbiji i Makedoniji. Međutim, mi smo se u Crnoj Gori za vrijeme pete neprijateljske ofanzive sreli sa bugarskim fašističkim jedinicama pod Durmitorom, gdje su sa njemačkim i italijanskim trupama stigle da se bore protiv naših snaga. Htjeli su, valjda, da ostane zabilježeno u istoriji da su zajedno sa njemačkim i italijanskim fašistima uništili Titove partizane. Tukli smo se sa njima i u Srbiji, u dolini Studenice, i na Ibru i drugim mjestima.

Vojo Nikolić, zamenik načelnika Političke uprave Jugoslovenske armije

Ostao je utisak da su se zajedno sa Nijemcima bolje tukli protiv NOVJ nego kasnije sa NOVJ protiv Nijemaca. Kada smo ih zarobljavali svi su postajali komunisti, a mnogi su davali izjave da su članovi KP Bugarske.

U vrijeme završnih operacija radio sam u Političkom odeljenju Ministarstva narodne odbrane DFJ. Tada su nam rekli da Bugari mole da se u Beogradu održi miting prijateljstva naroda Bugarske i Jugoslavije. Nijesmo se tome mnogo obradovali, jer su još bile svježe rane od zločina koje su počinili, a bilo nam je dobro poznato i raspoloženje srpskog naroda zbog iskustava koje je imao u istoriji sa Bugarima. Rekli su nam da to treba da uradimo, jer je to bila molba Georgi Dimitrova, čiju su političku hrabrost i poštenje komunisti i narodi Jugoslavije visoko cijenili.

Zbog internacionalizma i uvjerenja da time stvaramo uzor i uslove za bolju budućnost, miting smo organizovali na Kolarčevom univerzitetu. Na njemu je govorio jedan bugarski pukovnik, čijeg se imena na žalost, ne sjećam, ali se dobro sjećam onoga što je govorio. Šteta što taj govor nije zabilježen da danas pokažemo Bugarima kako su onda cijenili svoju ulogu u drugom svjetskom ratu i oslobođenju Jugoslavije, i šta su tada govorili o Makedoniji i Makedoncima. Tako su govorili i pisali sve dok je Georgi Dimitrov imao uticaja na njihovu politiku. Međutim, sada i njega neki

istoričari optužuju zbog toga što je priznavao Makedonce. Uostalom, Makedonaca je kod njih bilo, prema njihovim popisima, nekoliko stotina hiljada nekoliko godina poslije oslobođenja Bugarske. Sada ih, po njihovom shvaćanju više nema ni u Bugarskoj, pa čak ni u Jugoslaviji - »sve su to Bugari«. Nema tamo više ni drugih narodnosti koje su u Bugarskoj nekad živjele.

Bugari su u dva posljednja svjetska r^ita bili na strani imperijalista i fašista. Oba puta, naročito u posljednjem,/nijesu platili za svoje grijehove. Ostali su u životu i izbjegli kaznu međunarodne pravde čak i ratni zločinci. Oprošteno im je jer smo vjerovali da će se i kod njih nešto promijeniti. Na žalost, po onoj narodnoj »vuk dlaku mijenja, ali ćud nikako«, oni su veoma brzo zaboravili svoju ulogu i zločine koje su u prošlom ratu počinili. Izjavljuju da su rat izgubili zbog toga što su se našli na pogrešnoj strani. Oni sada kažu da se nalaze na pravoj strani i misle da mogu svašta raditi i pričati i, pri tome, zaboravljaju da je svaka strana koja poseže za tuđom slobodom i nezavisnošću kriva. Ako to nijesu naučili ili ako su zaboravili mi to sigurno dobro znamo i zato nećemo nikada zaboraviti njihovo držanje i zločine koje su počinili.

NA GREŠKAMA SMO SE UČILI

Mislim da nije u redu da o našim greškama i nedostacima u toku rata sudimo iz sadašnje perspektive i na osnovu današnjih saznanja. Pa, ipak, mislim da o njima treba mnogo više i detaljnije govoriti radi izvlačenja iskustava, a i radi istorije. Činjenica da smo mi u onako komplikovanim, moglo bi se reći nemogućim uslovima pobijedili, oslobodili zemlju i ostvarili revoluciju, svjedoči o tome da je naša borba bila uspješna.

Stoga ne treba sa ustručavanjem govoriti o našim greškama i propustima, jer to neće umanjiti značaj i veličinu naše borbe i pobjede.

Mi smo u toku rata pravili i teže greške i propuste, i to u svim fazama borbe. Međutim, na tim greškama smo učili, brzo smo ih uočavali, javno priznavali i brzo ispravljali. Zbog toga nam je narod praštao i vjerovao. Naša Partija je stvorila takvu atmosferu i odnose u jedinicama i narodu da se o tim greškama moglo slobodno raspravljati i izvlačiti potrebna pozitivna iskustva. Prije svake akcije i ulaska u naselje Partija je obavještavala borce o zadatku koji im predstoji i govorila o tome kako se u akciji treba držati i ponašati prema narodu i neprijatelju. Poslije svake akcije vršena je detaljna analiza, vojnička i politička, o tome kako su zadaci izvršeni. Analiziralo se ponašanje svakog pojedinca, a posebno članova KP i rukovodilaca. To ih je, pored ostalog, obavezivalo da u svakoj akciji budu primjer. Tako je svaka akcija bila novo iskustvo, nova lekcija - bila je to, prava i velika, očigledna ratna škola.

Partija je u jedinicama i u narodu razvijala intenzivnu i svestranu aktivnost i stvarala odnose u kojima su ljudi rasli i razvijali se tako reći preko noći. Nije bilo ni jednog trenutka kada borci nijesu bili u akciji koji nije korišćen za neku aktivnost: političku, kulturnu ili sportsku, kojima su se razvijala ne samo politička svijest, shvatanje i razumijevanje odnosa u svijetu, karakter rata i naše borbe, nego je pomoću njih dobijano i osnovno marksističko obrazovanje. Partija je u jedinicama organizovala intenzivan /lo i raznovrstan kulturni život, počev od opismenjavanja i čitalačkih grupa,

preko raznih pozorišnih priredaba, skečeva, horova, recitacija i frontovskih novina, koje su ponekad izdavali i vodovi. Tako su naše jedinice postale prave škole kadrova. Ali, postojala je i velika želja i ljubav za učenjem i sticanjem novih saznanja kod svih boraca. Bile su to želje i potrebe probuđenog naroda koji je vjekovima živio u mraku i neznanju i koji je prvi put u velikom broju došao u mogućnost da sazna istinu ne samo o borbi nego i o životu uopšte. Stoga su mladići i devojke, koji su često nepismeni dolazili u jedinice NOVJ, za nekoliko mjeseci sticali znanja za koja bi im u miru bile potrebne godine.

Partija je takvu aktivnost razvijala i u narodu gdje god su naše jedinice stizale, ili gdje je bilo moguće obezbijediti aktivnost Partije, komunista ili skojevaca. Na sastancima i konferencijama koje su održavane sa narodom provođena je slična aktivnost kao u jedinicama kada su za to postojali uslovi. Narod je prvi put u svojoj istoriji bio u mogućnosti da sam odlučuje o velikim problemima i međusobnim odnosima. U akcijama organizovanim radi skupljanja hrane za vojsku i pomoći borcima i ranjenicima, razvijale su se njegove stvaralačke sposobnosti i izgrađivala svijest o njegovoj snazi i sposobnosti. Takva aktivnost bila je, u stvari, škola samoupravljanja - škola vlasti naroda. Samo onaj koji je to na izvjestan način doživio mogao je shvatiti kolika je snaga probuđenog naroda i šta je spreman da žrtvuje za svoju slobodu i bolji život. A pošto je naša borba stigla u svaki kutak naše zemlje, u svako naselje i u svaku kuću, ona nije nikoga ostavljala ravnodušnim. Stoga je ona, sigurno, jedna od najdubljih revolucija koje su se ikada odigrale, i u tome je njena veličina. Zato mislim da je o tome, o aktivnosti naše Partije, o uslovima života i ratovanja trebalo mnogo više govoriti.

Iako se često u napisima, saopštenjima i diskusijama pominju naše teškoće, malo se govori o uslovima ratovanja, kakvih nije bilo u istoriji naših naroda, a rijetko je bilo takvih i u svijetu. O tim materijalnim, socijalnim i drugim uslovima malo se piše. Oni ostaju nepoznati svima onima koji to nijesu doživljeli. Radi toga želim da navedem samo jednu činjenicu, koja može donekle ilustrovati naše teškoće i uslove ratovanja, čak i u vrijeme oslobođenja Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, do oslobođenja Sarajeva. Prilikom obilaska jedinica 3. divizije, neposredno pred oslobođenje Sarajeva, našao sam kod Štaba divizije više od 300 potpuno bosih boraca, koji zbog toga nijesu mogli biti upućeni u jedinice. Osim toga, u svim tim borbama naše jedinice su se kretale potpuno materijalno iscrpljene terenom na kojem su tokom čitavog rata vodile neprekidne borbe, a savezničke pomoć na tom dijelu fronta bila je veoma mala.

Smatram da nekim od tih događaja i uslovima koje sam naznačio treba posvetiti mnogo više pažnje i detaljnije ih obraditi, jer je to ono što ističe veličinu naših napora i naše borbe. Treba mnogo više govoriti i pisati o borbi naših žena, o njihovim žrtvama, njihovoj hrabrosti i požrtvovanju, kao i o hrabrosti i podvizima djece i omladine. Naša borba i revolucija su neiscrpan rezervoar nadahnuća za sve podvige i sva stvaralaštva.

Neka iskustva u koriš će nju ljudskih i materijalnih potencijala u završnim operacijama[11]

General-pukovnik, Džemil Šarac[2]'

Naša strategija narodnooslobodilačkog rata ne zanemaruje nijedno područje i oblik borbe ukoliko doprinose dostizanju njenih ciljeva. To je put da se maksimalno ispolje i koriste svi naši ljudski i materijalni potencijali, a da se slabi i tuče neprijatelj na svim mjestima do kojih naše snage mogu da dopru. Pokušao bih da tu tezu ilustrujem nekim iskustvima iz našeg NOR-a. Riječ je o iskustvima koja se manje pominju.

a) Poznata su strategijska opredjeljenja Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog pokreta o ulozi i mjestu gradova u narodnooslobodilačkom ratu. Ukazao bih, ovom prilikom, na slijedeće: gradovi, posebno veći, sa širim prostorom oko njih, imali su za neprijatelja veliki vojni, politički i privredni značaj. Taj značaj je povremeno oscilirao, zavisno od razvoja operativno-strategijske situacije. Neprijatelj je nastojao da te prostorije koristi kao oslonce za dejstva svojih oružanih snaga, osigura elementarne uslove za eksploataciju materijalnih i ljudskih izvora za potrebe svojih oružanih snaga i ratne privrede, te za spriječavanje ili, što je bilo realnije, ograničavanje mogućnosti da naš narodnooslobodilački pokret koristi taj prostor, ljudske i materijalne izvore za razvoj narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Okupatori i kvislinzi, pored svojih političkih i drugih mehanizama, držali su po gradovima jake vojne i policijske efektive čija je veličina bila srazmjerna u prvom redu potrebama pariranja dejstvima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, ali i dejstvima snaga narodnooslobodilačkog pokreta u gradovima. Snage NOP-a u gradovima, posebno onim gdje je njihov rad bio kontinualan i imao širu podršku većine stanovništva, vezale su dio snaga okupatora i kvislinga koji bi inače bio angažovan na frontu, protiv jedinica NOVJ. Ima primjera da su se njemačke komande pribojavale ustanaka u gradovima u završnim operacijama naše armije za oslobođenje zemlje. Takve procjene uticale su na grupisanje i upotrebu njemačkih i kvislinških snaga.

U okupiranim gradovima snage narodnooslobodilačkog pokreta, predvođene komunistima, borile su se u izvanredno teškim uslovima. Dragocjena su iskustva partijskih organizacija Splita, Ljubljane, Mostara, Beograda, Zagreba i još nekih gradova. Gradovi su dali veliki broj kadrova i boraca našoj vojsci i narodnooslobodilačkoj borbi uopšte. Među aktivistima NOP-a u gradovima bio je veliki broj žena. Pokazalo se da i u tim uslovima, u gradovima u kojima je veći dio stanovništva vezan za ciljeve

Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.

[1] Major, politički komesar 17. krajiške brigade 10. divizije.

General-pukovnik Džemil Šarac (prvi s desna) na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

NOB-a, postoje oaze slobodne teritorije, djeluju naše partijske i druge organizacije, oslobodilački pokret i njegove oružane snage koriste dio materijalnih i ljudskih izvora ili čak pretežan dio ljudskih izvora. Mostar je, na primjer, četiri godine bio okupiran, pa ipak je broj onih koji su dobrovoljno otišli iz blokiranog grada u jedinice NOVJ bio znatno veći od broja mobilisanih u sve neprijateljske formacije. Povoljni uslovi za oružane akcije udarnih grupa i stanovništva nastajali su prilikom oslobođenja gradova, naročito u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

Naši gubici su bili znatni u toj borbi. Beogradska partijska organizacija izgubila je 20 članova mjesnog komiteta, 60 članova rejonskih komiteta i 1.000 članova Komunističke partije, a zagrebačka 11 članova mjesnog komiteta, 23 člana rejonskih komiteta itd. Od ukupnog broja palih boraca, građana Sarajeva, oko 60 odsto je palo u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, a oko 40 odsto u borbi u gradu. Bilo bi vrijedno, polazeći od realno definisanog mjesta gradova u strategiji NOB-a, dalje izučavati iskustva, između ostalog: u organizaciji, opremanju, rukovođenju
i dejstvima naoružanih grupa, rad naše obavještajne službe; broj i strukturu naših gubitaka, uvažavajući konkretne uslove i zahtijeve borbe u gradovima, vojno-političku situaciju u njihovoj okolini, broj i povezanost komunikacija sa slobodnom teritorijom i jedinicama NOVJ, mogućnost pravovremenih izlazaka iz blokiranih gradova kompromitovanih i drugih aktivista; iskustva u formiranju i popuni partizanskih odreda i drugih jedinica NOVJ borcima iz gradova ili pretežno iz gradova i dr. Moramo koristiti ta iskustva u pripremama za dejstva na privremeno zaposjednutoj teritoriji
- podići efekte tih dejstava uz što manje gubitke.

b) Opšti jugoslovenski pokret za ciljeve NOR-a i socijalističke revolucije prelazio je granice razbijene države i podsticao u borbu protiv fašističkih sila sve rodoljube i antifašiste u susjednim zemljama gdje ima na- 719

ših nacionalnih manjina i imao snažan odjek u zemljama gdje postoji brojna jugoslovenska ekonomska emigracija.

Na etnički našoj teritoriji, koja je poslije prvog svjetskog rata pripala Italiji, bilo je oko 600.000 Hrvata i Slovenaca. Komunistička partija Jugoslavije je nastojala da pokrene te ljude u borbu. Još na savjetovanju CK KPJ, u maju 1941. godine, donijeta je odluka da KPJ razvija aktivnost u Julijskoj krajini i Istri. Komunistička^ partija Slovenije je upućivala svoje kadrove i partizanske grupe u te krajéve sa zadatkom da pokreću i šire ustanak do krajnjih slovenačkih etničkih granica. Centralni komitt KP Hrvatske i Glavni štab za Hrvatsku osnivaju 1942. godine u Istri partizansku četu Istrana. Partizanska dejstva u tim krajevima prerasla su u opštenarodni ustanak ujesen 1943. godine, a do kraja rata opensali su na toj teritoriji snage korpusa i 43. istarske divizije. Te i druge naše snage u Sloveniji odigrale su značajnu ulogu u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Vezivale su jake njemačke snage i olakšale nastupanje naše 4. i drugih armija. Od političkih interniraca pretežno iz Slovenije, Hrvatske i Crne Gore, koji su pobjegli iz koncentracionih logora u Italiji i vojnika s područja Istre i Slovenačkog primoija, mobilisanih u talijansku vojsku, formirano je u jesen 1943. i kasnije pet prekomorskih brigada i neke naše vazduhoplovne
i mornaričke jedinice. Ukupni gubici naroda u tim krajevima bili su veliki
- 42.000 boraca i žrtava fašističkog terora. Postojanje i aktivnost naših snaga u tim oblastima značili su mnogo za konačno rješenje o pripajanju većeg dijela te teritorije domovini.

Naša ekonomska emigracija dostizala je oko jedan milion ljudi - od toga u SAD oko 850.000. Aktivnost progresivnih ljudi među iseljenicima u korist NOP-a dobila je široke razmjere, naročito u SAD. Radilo se o znatnoj moralno-političkoj, ali i materijalnoj podršci. Progresivne snage među našim iseljenicima lomile su otpore anacionalnih krugova oko londonske izbjegličke vlade i drugih reakcionarnih elemenata i doprinosile afirmaciji nove Jugoslavije u zemljama Antihitlerovske koalicije. Tim naporima pridruživali su se progresivni ljudi i pokreti širom svijeta ìnspirisani zahtjevima internacionalne solidarnosti sa našom oslobodilačkom i revolucionarnom borbom. Jugoslovenski antifašisti uključivali su se u pokrete otpora, i u oružane sastave u Italiji, Grčkoj, francuskoj, Cehoslovačkoj
i drugim zemljama.

Sve to ukazuje da je skala mogućnosti da patrioti koji se zateknu van zemlje pomognu domovini koja je izložena agresiji veoma široka.

c) Razvoj i popuna Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije temeljili su se, prije svega, na aktiviranju omladine koja je činila oko 70 odsto njenog sastava i drugih, većinom mlađih ljudi. Međutim, u upornoj i neprekidnoj borbi za ljude KPJ se nije odricala ni napora da u redovima nekih kvislinških i okupatorskih trupa podstiče i pojačava procese kolebanja, otpadanja, osvješćivanja, pa i prelaženja na pozicije NOP-a prisilno mobilisanih domobrana, četnika, pripadnika muslimanske i drugih milicija koji su bili pod uticajem raznih petokolonaških buržoaskih i klerikalnih krugova ili su se jednostavno pokoravali sili okupatora, životareći na njegovim kazanima. U pitanju su bili elementi koji se nisu uprljali zločinima. Naravno, snagu uticaja NOP-a davala su, pnje svega, zbivanja na bojnom polju, »kritika oružjem«, pobjede naše vojske, kao i cjelokupna uspješna oslobodilačka i revolucionarna praksa naših oružanih snaga i NOP-a na čitavom jugoslovenskom prostoru. Politički rad sa dijelom stanovništva koji

je neko vrijeme pogrešno procjenjivao suštinu politike, snagu i perspektivu okupatora i njegovih slugu, direktno obraćanje pripadnicima lokalnih kvislinških sastava, postupci sa zarobljenicima, onima koji su dezertirali i krili se oko svojih kuća i posebno prema onima koji su prelazili na našu stranu, doprinosili su ovim procesima. Rezultati su bili znatni. Desetine hiljada pripadnika kvislinških formacija, među njima i onih iz legionarskih divizija, prestali su da služe okupatoru, pasivizirali se, a hiljade drugih prelazilo je na stranu NOB-a, naročito zadnjih godina rata. Samo u 1943. godini, u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj raspisano je 30.000 potjernica za odbjeglim domobranima. U sastavu naših oružanih snaga formiran je veći broj jedinica od prebjeglih vojnika - antifašista najviše iz sastava talijanskih, a nešto iz bugarskih i drugih formacija okupatora. Antifašisti, prisilno mobilisani u fašističke armije, angažovani na jugoslovenskom frontu, imali su mogućnosti da se izdvoje i priključe našoj oslobodilačkoj revolucionarnoj vojsci čiju su snagu i politički uticaj neposredno doživljavali. U mnogim okupiranim evropskim zemljama takve mogućnosti bile su manje ili ih faktički nije ni bilo.

Pojava kolebanja, pasiviziranja, a djelimično i prelaženja na stranu neprijatelja bilo je i u redovima ustanika 1941-1942. godine u nekim rejonima zemlje. To su bile prolazne pojave koje se kasnije nisu ponavljale. Uzroci su poznati. Karakteristike razvoja našeg pokreta, bez obzira na privremene osjeke ustanka u nekim oblastima, bile su narastanje naših snaga. Za neprijatelja je bila karakteristična tendencija trajnog kolebanja, opadanje uticaja na dio stanovništva i sopstvene oružane snage, pasiviziranje, a djelomično i prelijevanje na stranu NOB-a. Naravno, okupatorske i kvislinške snage su se različito ponašale, s tim da su se njemačko-fašističke trupe i nosioci genocida među kvislinzima pokazali kao »najtvrđi« u sprovođenju osvajačke i zločinačke politike svog vodstva.

Uspješan razvoj NOB-a i socijalističke revolucije, pravednog rata koji su vodili naši narodi i narodnosti predvođeni KPJ, s Titom na čelu, snažno je djelovao na mnoge u redovima kvislinga i na neke u okupatorskim trupama. Ukupne posljedice i rezultati naših napora i na tom području potvrđuju vrijednost i aktuelnost i tih iskustava našeg narodnooslobodilačkog rata.

Navedena i druga iskustva imaju svoje mjesto u baštini naše oslobodilačke i revolucionarne borbe. Među iskustvima strategijskog značaja koja i danas inspirišu naša rješenja u pripremama za odbranu zemlje, valja istaći:

1. U završnim operacijama za oslobođenje zemlje, u zahvatu fronta, nastupale su naše 1, 2, 3. i 4. armija, u pozadini neprijatelja dejstvovalo je šest korpusa i veliki broj partizanskih odreda, u našoj pozadini brojne jedinice KNOJ-a i dijelovi rezerve Vrhovne komande uništavale su preostale kvislinške snage i kontrolisale teritoriju i našu granicu, dok su milioni naših ljudi, žena i omladine na čitavom jugoslovenskom prostoru doprinosili pobjedi, učestvujući u raznim oblicima borbe i otpora, izvršavajući često mnoge zadatke koje po klasičnim kriterijima ratovodstva ostvaruju isključivo vojne formacije. Razumije se, ta iješenja u završnim operacijama nisu i ne mogu biti krute šeme po kojima bi se naše oružane snage morale ponašati u budućem ratu. Realno je, između ostalog, uz uvažavanje svih kvalitativnih novina koje karakterišu današnje i vrijeme koje je pred nama, predvidjeti i mogućnost raznovrsnog kombinovanja kompo-

nenti naših oružanih snaga - Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane, većeg ili manjeg prelijevanja i transformacije jedne komponente u drugu, zavisno od odnosa snaga i ukupnih zahtjeva koje bi nametala dinamika ratnih dejstava.

2. U završnim operacijama, kao i u toku narodnooslobodilačkog rata uopšte, ispoljen je visok moral boraca naše narodne i revolucionarne vojske, potvrđena je krvlju i životima 305.000 palih i 450.000 ranjenih boraca, njihova spremnost da se bore u svim dijelovima jugoslovenske domovine sa punim entuzijazmom' i istrajnošću. Među palima je oko 130.000 komunista - članova KPJ i SKOJ-a, prema nekim procjenama i do 150.000 komunista.

Realno shvaćanje jedinstvene sudbine naših naroda i narodnosti i jedinstva u borbi za stvaranje socijalističke Jugoslavije bilo je uslov naših istorijskih uspjeha u NOR-u. Ono je i danas i u budućnosti koju možemo da naslutimo uslov opstanka i razvoja SFRJ, svih njenih naroda i narodnosti. To je osnovna pouka ne samo NOR-a, nego i naše cjelokupne istorije. Naša je sudbina u jedinstvu, ravnopravnosti i socijalizmu.

O jedinstvu političke i vojne komponente u strategiji narodnooslobodilačkog rata»

General-potpukovnik Milija Stanišić[21]

Oslobodilački i revolucionarni rat naroda Jugoslavije 1941-1945. godine koncipiran je i vođen u jedinstvu političke i vojne komponente oružane borbe. Njegov dinamičan razvoj je uslovio da se to jedinstvo ispoljavalo u posebnim sadržajima i oblicima u svakoj od njegovih etapa, naročito kad je riječ o oružanim snagama. To je naročito uočljivo kada se razmatra završni period NOR-a. Cilj našeg izlaganja je da se sadržaj i oblici ispoljavanja jedinstva političke i vojne komponentne borbe u završnim operacijama za oslobođenje zemlje jače istaknu i podrobnije naznače, nego što je to učinjeno u glavnim referatima koji su podnešeni na ovom naučnom skupu.

Narodnooslobodilački rat se odigrao u epohi istorijskog buđenja naroda, za koju je Tito prilikom posete Banduškom univerzitetu rekao: »U prošlosti velike sile su uspjevale da nametnu svoju volju materijalno slabijim narodima slanjem naoružanih ekspedicija od nekoliko stotina ili hiljada ljudi. .. Danas velike sile ne uspjevaju da pokore te iste narode ni poslije višegodišnjeg ratovanja sa stotinama hiljada najmodernije naoružanih vojnika«. U Evropi je ovom istorijskom vremenu davao pečat drugi svjetski rat, u kojemu su se u borbi protiv fašističkih sila udružile sve progresivne snage, što je mnogim narodima otvaralo perspektivu da se oslobode fašističkog ropstva i da u svojoj zemlji ostvare revolucionarne društvene promjene. Ova epoha se u vojno-tehničkom pogledu karakterisala impresivnim usavršavanjem ratne tehnike i njenom masovnom upotrebom u ratu. Polazeći od tih bitnih elemenata savremene epohe, kao i od konkretnih društveno-političkih i vojnih uslova okupirane Jugoslavije, KPJ je izgradila koncepciju i doktrinu NOR-a, koji je organizovan i vođen u punom jedinstvu političke i oružane borbe. Jedinstvo i izukrštanost političke i vojne komponente borbe bilo je karakteristično ne samo za početni period rata već isto tako i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

DRUŠTVENA ULOGA ORUŽANIH SNAGA

Za uspješno vođenje NOB-a bilo je odlučujuće da se izgradi takva politička i vojna struktura narodnooslobodilačkog pokreta koja će mobilisati, pokrenuti i čvrsto organizovati najšire narodne mase u borbu protiv okupatora i njihovih slugu, a koja će obezbijediti istrajnost ustanka. Komu-

Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
Potpukovnik, politički komesar 2. proleterske divizije

Generai-potpukovnik Milija Stanišić, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

nistička partija Jugoslavije je već prvih mjeseci borbi udarila temelje takvom sistemu, neprekidno ga usavršavajući i stavljajući težište na izgradnju oružane sile i narodne vlasti, oslanjajući se, pri tome, na podršku masovnih antifašističkih organizacija. Radi postizanja ciljeva NOR-a, uloga i zadaci svih tih struktura su bili jasno defmisani i efikasno usklađeni.

Komunistička partija Jugoslavije je odredila ulogu oružanih snaga u narodnooslobodilačkoj borbi na osnovu svog filozofskog i političkog pogleda i stava da su otpor i oružana borba protiv okupatora stvar cijelog društva, a ne samo armije. Polazeći od cilja i karaktera NOR-a, a imajući na umu izukrštanost njegovih političkih i vojnih tokova, oslobodilačka i revolucionarna vojska, kao najorganizovanija snaga pokreta, imala je zadatak ne samo da vodi oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga već i da aktivno učestvuje u organizovanju svenarodnog rata: da vodi političku borbu u narodu; da pruža, kolikogod je više moguće, ekonomsku i zdravstvenu pomoć stanovništvu, i da ga štiti od neprijateljskog terora; da učestvuje u osnivanju narodne vlasti i masovnih antifašističkih organizacija i da im pruža pomoć u radu; i na kraju, da bude jamac izvojevanih rezultata borbe. U ukupnosti i jedinstvu svih tih funkcija i zadataka ispoljavala se uloga naše armije. Njena društvena uloga je postavljena tako da se mogla neprekidno i najaktivnije angažovati u rješavanju najvažnijih problema NOR-
a. Tako je bilo tokom čitavog rata. Međutim, uslijed mijenjanja vojno-političkih prilika pomjeralo se i težište u ostvarivanju tako postavljene uloge, ili se ona ispoljavala u novim oblicima.

Krajem 1944. godine trajno je oslobođeno 70 odsto teritorije Jugoslavije, uključujući i glavni grad Beograd. U takvim uslovima u znatnoj

mjeri je otpala potreba da se oružane snage angažuju, kao u prethodnom periodu, na organizovanju i pokretanju narodnih potencijala na oslobođenoj teritoriji jer su to mogle da urade druge strukture pokreta. Armija se tada mogla da koncentriše na izvršenje svog glavnog zadatka: da razbije i uništi preostale snage okupatora i kvislinga. Zahvaljujući neprekidnom rastu svoje borbene moći tokom NOR-a, oružane snage su u završnim operacijama bile dovoljno snažne da same oslobode zemlju.

Formiranjem armija kao najviših operativno-strategijskih sastava, NOVJ je još više centralizovana. Jedinice su imale višenacionalni sastav, te je i time bio naglašen jugoslovenski karakter narodnooslobodilačke vojske. Ostvaren je princip da se »svi bore svuda«, i izražena je riješenost Jugoslovenske armije da ne odloži oružje dok ne oslobodi ne samo poslednji kutak zemlje već i one dijelove koje su imperijalisti otrgli od nje u prvom svjetskom ratu. Sve je to doprinijelo da Armija postane još značajniji instrument jugoslovenskog jedinstva, podstičući sve narode i narodnosti u borbi za konačno oslobođenje zemlje.

Narodnooslobodilačka vojska je od početka ustanka bila jemac revolucionarnih tekovina borbe, sa zadatkom da spriječi bilo koga da preotme narodu postignute rezultate njegove teške borbe. To je pitanje, upravo, krajem rata postalo naročito aktuelno. Brojne snage kontrarevolucije, koje su se pretvorile u najobičnije sluge okupatora, činile su grčevite napore i svakojake kombinacije da uz pomoć zapadnih saveznika očuvaju svoje pozicije u zemlji. Ali, takvi planovi se nijesu mogli ostvariti jer ih je sprečavala narodna armija koja je brojala oko 800.000 boraca, svrstanih u dobro naoružane divizije, korpuse i armije. To je bila respektivna snaga koja je narodu ulivala povjerenje i sigurnost da će postignuti rezultati borbe ostati u njegovim rukama. U tom trenutku, naše oružane snage nijesu imale zadatak da vode političku borbu sa snagama kontrarevolucije već da ih vojnički poraze. Taj zadatak su vrlo uspješno izvršile.

Sticajem okolnosti, naše oružane snage su od samog početka imale istaknutu međunarodnu ulogu. One su bile odlučujuća snaga i glavni instrument za međunarodno priznanje NOP-a. U tom pogledu stečeno je dragocjeno strategijsko političko i vojno iskustvo; narod koji se u ratu odlučno i uspješno borio za svoju slobodu zadobio je simpatije saveznika i bez formalnih ugovora o vojnom savezu, pa čak i onih država čije mu vlade, iz idejno-političkih razloga, nijesu bile naklonjene.

Krajem rata međunarodna uloga naše armije ispoljavala se u posebnom vidu: *Prvo.* Jugoslovenska armija je uspostavila samostalan strategijski front od Dunava do Jadrana, povezujući savezničke frontove u Mađarskoj i Italiji. Njena sposobnost da drži samostalan front na Balkanu učinila je to da je sile Antihitlerovske koalicije smatraju važnim saveznikom. Takva ravnopravna uloga naše armije jačala je međunarodni ugled i položaj nove Jugoslavije. *Drugo.* Jačanje Jugoslovenske armije i uspostavljanje jedinstvenog fronta na jugoslovenskom ratištu bili su sigurna brana samovoljnom upućivanju snaga zapadnih saveznika na istočnu jadransku obalu ili u Makedoniju, radi spajanja sa snagama kontrarevolucije. *Treće.* Na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije formirano je više antifašističkih jedinica od ljudstva okupatorskih armija. I time je iskazivan internacionalistički duh jugoslovenske revolucije. *Četvrto.* Desetine hiljada boraca i starješina NOVJ našlo se krajem rata u Italiji i SSSR-u, kao ranjenici ili na školovanju. Oni su tamo pokazali visok moral i primjerno dostojanstvo čime su manifestovali duh i snagu nove Jugoslavije.

Završne operacije za oslobođenje zemlje su pokazale i potvrdile da je Jugoslovenska armija uspješno obavila svoju (kompleksnu) društvenu ulogu, ostvarujući je u najtješnjem jedinstvu sa ostalim strukturama narodnooslobodilačkog pokreta.

LJUDSKI FAKTOR I RATNA TEHNIKA

Naš narodnooslobodilački rat je bio sastavni dio one istorijske epohe koja se u vojno-tehničkom smislu smatra epohom »mehanizovanog rata« (rat tehnike). U tom periodu narasle proizvodne snage masovno su fabrikovale modernu ratnu tehniku, čija je uloga u ratu postala mnogo značajnija nego u prošlosti. Na početku drugog svjetskog rata fašističke armije su bile najopremljenije sredstvima ratne tehnike.

Koncepcija i doktrina NOR-a, kao stvaralački izraz političke strategije KPJ, uvažavala je ovaj istorijski *novum* i na savremen način je odgovorila na izazov tehničke nadmoćnosti. Na izrazitu tehničku premoć neprijatelja odgovorila je na strategijskom nivou slijedećim stavovima: 1) oslanjajući se na revolucionarnu i oslobodilačku snagu masa, rat treba voditi na takav način kojim će se neutralisati tehnička nadmoćnost fašističkog okupatora, i koji će omogućiti da se postepeno mijenja vojni odnos snaga na ratištu u sopstvenu korist; 2) osnovna snaga i polazno ishodište NOR-a je čovjek, u jedinstvu njegove političke svijesti, moralne čvrstine i borbene spremnosti; 3) borbu voditi svim sredstvima, a glavni izvor snabdevanja oružjem i opremom biće neprijatelj.

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije se veoma uspješno snabdijevala lakim naoružanjem, a jedinice su do majstorstva ovladale raspoloživim borbenim sredstvima. Međutim, snabdijevanje teškim oružjem, iz objektivnih razloga, nije se moglo riješiti bez pomoći saveznika. Takvu pomoć smo i dobili u posljednjoj godini rata.

Prihvatanje raznovrsne rodovske i vidovske ratne tehnike, kao i efikasnost njene upotrebe bili su složeniji nego što se to do sada prikazivalo. Njihova složenost ogledala se najviše u slijedećem: 1) nije se radilo o evolutivnom procesu preoružavanja (koji je inače svojstven klasičnim armijama u ratu) već o kvalitativnom skoku; tada je formirano 27 artiljerijskih, dvije oklopne i pet inžinjerijskih brigada, dvije vazduhoplovne divizije i dva samostalna vazduhoplovna puka; Ratna mornarica je u svom sastavu tada imala 16 naoružanih brodova, 57 patrolnih čamaca i 195 ostalih brodova. U velikom broju pješadijskih divizija formirani su svi rodovi i službe (osim tenkovskih) na nivou tehničke opremljenosti savremenih armija; 2) preoružavanje jedinica moralo je da se izvrši u najkraćem roku i u vrijeme vođenja borbi; 3) nije se raspolagalo sa dovoljno stručnog kadra niti sa potrebnim brojem vojnih škola. Sve je to, naravno, izazivalo čitav niz složenih organizacijskih, materijalnih, kadrovskih i nastavno-stručnih problema za čije su rješavanje komande i partijske organizacije morale da ulože velike napore i da budu efikasni.

Posebne teškoće su proizlazile otuda što je novom ratnom tehnikom valjalo ovladati upotrebljavajući je efikasno u vrijeme prerastanja dotadašnjeg manevarskog rata u strategiju i taktiku koje je sve više karakterisao frontalni način vođenja rata. Za nov način vođenja rata nije se raspolagalo sa dovoljno vojno-stručnih znanja niti potrebnim borbenim iskustvom.

U cjelini posmatrano, prihvat nove ratne tehnike i ovladavanje sa njom predstavljali su tada veoma krupan i složen zadatak za NOV Jugoslavije. On je u tako složenim uslovima uspješno obavljen zahvaljujući u prvom redu opštem poletu i požrtvovanju starešina i boraca, koji su uspješno podsticale i razvijale partijske organizacije i komande. Međutim, te rezultate ne bi trebalo precijeniti. Radilo se, u stvari, samo o početnom uspjehu, koji nije bio dovoljan. Prirodno je i logično, da se za tako kratko vrijeme nije moglo ovladati upotrebom nove ratne tehnike do nivoa koji bi obezbjeđivao precizno planiranje operacija i bojeva i usklađenost rodova i vidova koju bi karakterisalo majstorstvo. Stoga je pomanjkanje vojnostručnih znanja i borbenog iskustva u upotrebi teške ratne tehnike znatno umanjivalo borbenu moć operativnih i taktičkih sastava. To je, naravno, i povećavalo naše gubitke.

Imajući u vidu naprijed rečeno, mišljenja sam da bi u sklopu naših današnjih priprema za rat bilo korisno da se sveobuhvatno i dublje analiziraju (i u vojnoj i u partijsko-političkoj oblasti) teškoće, uspjesi i slabosti u ovladavanju upotrebom nove ratne tehnike u završnom periodu rata.

MORALNI ČINILAC U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

Uopštenost i statičnost su u priličnoj mjeri svojstveni našem teorijsko-metodološkom pristupu u istraživanju i obradi moralnog činioca u NOR-u. Nedovoljno se izučavaju uslovi u kojima je moral postojao i konkretni oblici u kojima se ispoljavao. Pored toga, uprošćeno se prikazuje složenost procesa izgradnje borbenog morala. Sve je ovo dobrim dijelom prisutno i u referatu *Moralno-politički činilac naše NOV - odlučujući činilac pobjede u NOR-u* koji je podnešen na ovom skupu.

U kojim se konkretnim oblicima ispoljavao moralni činilac u završnim operacijama? Koji su tada bili glavni poroblemi izgradnje borbenog morala?

Za sve vrijeme NOR-a politička svijest je bila osnova i najznačajnija komponenta borbenog morala. Međutim, krajem 1944. i početkom 1945. godine nastale su bitne promjene u kvalitetu boračkog sastava. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dvostruko se brojno uvećala. Novi borci su najčešće mobilisani u vojsku po zakonskoj obavezi mada je i u tom periodu bilo dobrovoljaca. Znatan broj novomobilisanih boraca prije stupanja u vojsku bio je privržen NOP-u, ali su bili brojni i oni koji su služili u kvislinškim formacijama ili su duže bili podvrgnuti propagandi protivnika narodnooslobodilačkog pokreta. Pored toga, u završnom strategijskom obračunu (sudaru) sa okupatorom i kvislinzima nije bilo mogućno da se novi borci postepeno kale kroz borbu već su odmah stupali u žestoke okršaje. Naravno, sve je to usložilo zadatak podizanja političke svijesti i jačanje borbenog morala.

Izgraditi u takvim uslovima idejno opredjeljenje i moralno-politički čvrste borce ni najmanje nije bilo jednostavno. Nove borce je, prije svega, valjalo temeljito upoznati sa ciljevima i karakterom NOB-e, da bi iz svijesti o veličini i pravednosti borbe izvirala njihova idejno-politička motivacija za najaktivnije učešće i požrtvovanje u završnom periodu rata. Istovremeno, cjelokupan političko-vaspitni rad morao je u centru pažnje imati zadatke i obaveze oružanih snaga u završnim operacijama, držeći 727

ih neprekidno i dovoljno naglašeno pred očima boraca i starješina. Upravo u jedinstvu i »ravnoteži« tako postavljenih propagandnih i agitacionih zadataka izgrađivale su se idejno-političke komponente borbenog morala u završnim operacijama. Ali, u tom radu je bilo i manjkavosti: u svim jedinicama partijsko-politički rad nije bio podjednako intenzivan niti je bio dovoljno usmjeren da se kod svakog borca razvije svjestan odnos prema ciljevima i zadacima borbe. To se, svakako, moralo negativno odražavati na moralno naprezanje pojedinaca i jedinica. Navedene slabosti u političko-vaspitnom radu najvećim dijelom su bile uslovljene nedovoljnim idejno-teorijskim obrazovanjem i nedostatkom političke kulture nižeg partijsko-političkog kadra, koji je u to vrijeme brzo uzdizan iz redova starijih boraca.

Uspješno vođenje oružane borbe je za sve vrijeme bilo jedan od glavnih izvora borbenog morala Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Moral i borbeni duh jedinica ništa nije moglo podići kao što su to činili njihovi uspjesi u borbi. Borci i starješine su se od prvih dana ustanka u praksi uvjerili da je njihov način vođenja oružane borbe uspješniji od neprijateljskog, i to je snažilo i razgorijevalo njihovo samopouzdanje i vjeru u pobjedu. Međutim, prelazak glavnine NOVJ sa dotadašnjeg manevarskog načina vođenja rata na strategiju i taktiku frontalnog drugačije se odražavao i u oblasti morala. U novim uslovima vođenja rata moralo se na bojnom polju dokazati da je način vođenja rata i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje od strane NOVJ i Jugoslovenske armije efikasniji od protivničkog. Ali, na početku tog perioda iz prethodno navedenih razloga, njen način vođenja rata nije, kao u ranijem periodu, iskazivao superiornost, jer su gubici jedinica u frontalnim borbama bili veći, a uvjerenost u efikasnost sopstvenog načina vođenja rata se kolebala. U takvim uslovima partijsko-politički rad je usmjeren prema novoiskrslim vojnim potrebama, sa ciljem da se što prije ovlada ratnom tehnikom i njenom upotrebom. Suštinu tih problema - naročito za situaciju na Sremskom frontu - reljefno je tada izrazio politički komesar Prve proleterske divizije.[3]*

»Sada i odsada, najosnovniji zadatak političkog rada je: ako je odbrana - ni koraka nazad, ni metar zemlje, ni jedan naš rov, ni jednu kuću neprijatelju; ako je napad - neustrašivo, silovito (ako je potrebno metar po metar osvajati) nezadrživo, vješto u neprijateljski rov, na neprijateljski tenk, u neprijateljsko selo grad itd. Osposobiti jedinice za takve zadatke, koje imamo, biti uvijek spreman - tu je težište našeg i političkog i vojnog rada, to je zadatak i političkih rukovodioca... Znači, vojnički zadatak je najosnovniji zadatak i partijskih organizacija i svih boraca i rukovodioca. Mobilisati sve svoje snage da se on izvrši - to je dužnost i obaveza svih nas, to je najaktuelniji i gorući politički zadatak«.

Takvom orijentacijom i takvim naporima komandi jedinica, partijske i skojevske organizacije izgrađena je ratna vještina koja je i u završnom periodu NOR-a bila efikasnija od neprijateljeve. To je snažilo moral i ofanzivnost svih jedinica, sve do posljednjeg boja.

Unutrašnji odnosi u jedinicama NOVJ, izgrađivani na principima revolucionarne armije, takođe su bili nepresušan izvor njihovog borbenog morala. Polazeći od svog filozofskog stava i strategijske postavke da je čovjek osnovna snaga i glavni činilac narodnooslobodilačkog rata, Komunis-

[3]> Vlado Šćekić, *O političkom radu u jedinicama danas,* list Prve armije »Za pobedu«, od 23. januara 1945. godine.

tička partija Jugoslavije je cjelokupnom svojom djelatnošću nastojala da udruži i čvrsto poveže snagu ljudi u vojsci, izgrađujući žive i tanane niti povjerenja, ljubavi i solidarnosti. U tom duhu su djelovale i partijske organizacije i komande jedinica. Na taj način snaga narodne armije slila se u jedinstvenu cjelinu. Svaka jedinica je bila složan i čvrst borbeni kolektiv, koji je bio nadahnut i vođen idejom da je borba za pobjedu narodnih interesa glavni smisao njihovog postojanja. Međutim, u završnom periodu NOR-a u formiranju unutrašnjih odnosa nastajale su izvjesne izmjene. Krajem 1944. i početkom 1945. godine, prerastanjem NOVJ u modemu regularnu armiju, povedena je borba protiv »partizanštine« i za suprotstavljanje »gvozdene discipline«, sa ciljem da se brže savladaju »krupni i složeni organizacioni i operativni zadaci«. Osim toga, jedinice su trostruko brojno narasle. U takvim uslovima ranije četne i bataljonske konferencije (»mali parlamenti«) nijesu više imale onu aktivnu ulogu u izgradnji moralnog lika i borbene moći jedinica. Kao veoma pogodan oblik za prenošenje društvene odgovornosti na borce u borbi za izgradnju armije, te konferencije su u novim uslovima prerastale u oblik i sredstvo za objašnjenje karaktera armije i njenih unutrašnjih odnosa, kao i odluka i stavova komandi jedinica i partijskih rukovodstava.

Moral Armije je počivao na temeljima njenog neraskidivog jedinstva sa narodom. Zajednički interesi naroda i vojske bili su najznačajnija komponenta i objektivna pogodnost za uspostavljanje prisnih veza među njima. Prihvatajući ciljeve NOP-a, narodne mase su stvarale sopstvenu vojsku. Vojska se borila za narod i iz njega je crpila svoju snagu. Političko-vaspitnim radom postizano je da svaki borac i starješina shvati suštinu i značaj povezanosti vojske i narodnih masa. Međutim, krajem rata stvari su se u tom pogledu mijenjale. Novi borci i staiješine nijesu imali mogućnost da na sopstvenom iskustvu spoznaju značaj sudbinske povezanosti Armije i naroda. Pored toga, i starješine i borci su krajem rata bili »opijeni« pobjedom i slavom, pa se nerijetko događalo da u praktičnom ponašanju zaboravljaju na svoja idejno-politička opredjeljenja i moralne norme. Budući da je Armija u završnim operacijama oslobađala mnoge gradove koje je okupator čitavo vrijeme držao u svojim rukama, partijsko-politički rad je u prvi plan isticao pitanje izgleda jedinica prilikom ulaska u naseljena mjesta, i brižljivog odnosa prema stanovništvu. Posebno je zahtijevano od starješinskog kadra da strogo vodi računa o svom moralnom liku, i da se u snabdjevanju jedinica i obračunavanju sa ostacima kontrarevolucije čvrsto oslanjaju na terenske organizacije narodnooslobodilačkog pokreta.

Moralna snaga jedinica izgrađivana je i na bogatim izvorima slobodarskih tradicija naših naroda. U političkom i kultumo-prosvjetnom radu borci i staiješine su iscrpno upoznavani sa stoljetnim borbenim tradicijama naroda Jugoslavije, sa ciljem da shvate vrijednost slobode i potrebu žrtvovanja za slobodu. Međutim, krajem rata nije bilo vremena da se sa novodošlim borcima i staiješinama iscrpnije obrađuju ova pitanja. Umjesto toga, političko-vaspitni rad je bio usmjeren pre svega ka tome da se novi borci što više upoznaju sa borbenim tradicijama jedinice u koju su stupili, podstičući ih da dostojno koračaju stazama svojih prethodnika.

Od prvog dana narodnooslobodilačkog rata SSSR i Crvena armija su bili izvorište i podsticaj moralne snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Komunisti su objašnjavali staiješinama i borcima da je borba SSSR-a protiv fašističkog imperijalizma ujedno »borba za konačno socijal-

no i nacionalno oslobođenje čitavog naprednog čovječanstva«, a da je borba protiv fašističkog okupatora u Jugoslaviji u isto vrijeme ispunjenje internacionalističkog duga prema SSSR-u. Komunistička partija Jugoslavije je vaspitavala pripadnike Armije i narod da ljubav prema SSSR-u iskazuje pojačanom borbom protiv neprijatelja. Međutim, krajem 1944. i početkom 1945. godine veliki dio NOVJ susreo se sa Crvenom armijom. Jedinice dvije bratske armije ratovale su sada jedna uz drugu, dijeleći krupne uspjehe i poneke neuspjehe u borbi. Po prirodi stvari, raniji naši idealizovani propagandni klišei o Sovjetskom Savezu i njegovim ljudima dobijali su realnije dimenzije. U takvim uslovima, u centru agitaciono-propagandne djelatnosti nije više bilo popularisanja SSSR-a već da se borci i starješine usmjere da pokažu da se mogu uspješno boriti rame uz rame sa sovjetskim jedinicama. Kad su se u zajedničkim borbama uvjerili da to mogu postići, rasla je njihova moralna snaga, samopouzdanje i dostojanstvo.

Kao što se vidi, bitna svojstva moralne snage Armije i njeni izvori ostali su tokom cijelog rata isti, ali su se pomjerali težište i zadaci izgradnje borbenog morala u zavisnosti od okolnosti u kojima su dejstvovale oružane snage. Proces izgradnje borbenog morala bio je veoma dinamičan, i nije bio bez prepreka i bez propusta onih koji su ga stvarali. Snaga partijske organizacije u oružanim snagama - koja je zaista bila kvalitetna organizacija - nije bila u tome što je lako rješavala ova pitanja. Njena snaga je bila u tome što je na vrijeme oktrivala glavne političke i vojne probleme izgradnje i upotrebe Armije, i što je bila efikasna u borbi za savlađivanje teškoća. A bila je efikasna zbog toga što je u njenim redovima vladalo idejno i akciono jedinstvo, zasnovano na demokratskom centralizmu, i zato što su se partijska rukovodstva čvrsto oslanjala na stvaralaštvo partijskog članstva. To dragocjeno iskustvo naše revolucije moralo bi danas biti prisutnije u djelovanju SKJ u društvu.

O moralnim vrednostima naše revolucije[11]

General-pukovnik Roglić Stevan

Komunistička partija Jugoslavije je oduvek, a naročito posle dolaska druga Tita na njeno čelo, posvećivala izuzetnu pažnju moralnom faktoru. I uslov da neko bude član KPJ, SKOJ-a ili njihov aktivan simpatizer, bio je da je besprekomo čist u moralnom pogledu. Da je, znači, do kraja privržen ideji za koju se Partija borila, da je pošten i uredan u ličnom životu, da uživa ugled u sredini u kojoj živi i radi, da je aktivan i odvažan u sprovođenju njene politike, masovik itd.

I samo ljudi sličnih moralnih kvaliteta mogli su prvih, a i kasnijih ustaničkih dana, da postanu borci oružane sile naše partije.

Dalje, po svojim moralnim vrednostima ustanička armija naših naroda i narodnosti nije, suvišno je o tome i govoriti, mogla da se niukom pogledu poredi sa kontrarevolucionamim vojskama raznih nacionalnih i ideoloških boja. Ona se, za razliku od njih, borila na život i smrt protiv tuđina i za odrobljavanje svoga naroda, i u njoj su vladali svesna disciplina i pravilni ljudski odnosi.

Nedolično ponašanje bilo joj je uistinu strano. A upravo to je, pored mnogih drugih vrlina koje su je krasile, omogućilo da postane, da zadobije poverenje i odziv širokih narodnih masa i opstane, da porazi - politički i vojnički, sve neprijatelje bez obzira u ime čega su i pod kojom zastavom nasrnuli na naše ideale.

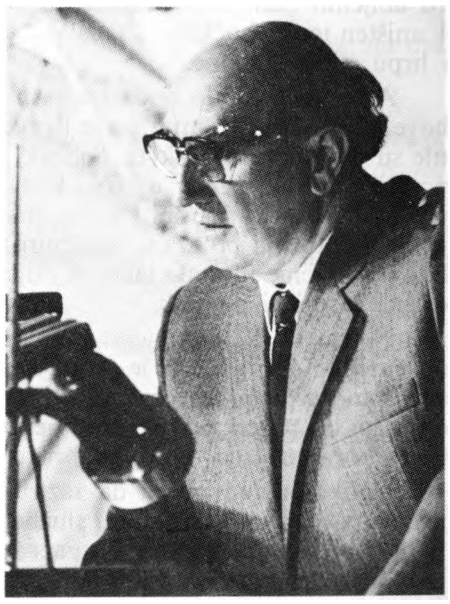

General-pukovnik Stevan Roglić, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Moralni faktor je bio od životne, odnosno strategijske važnosti za pobedu naše revolucije. Jer, sukobili smo se »naoružani« bez-malo samo svojim srcem i velikim htenjem, sa najsurovijim neprijateljima, okrutnijim od ljudi iz kamenog doba, koji su za otimanje tuđeg bili savremeno organi-

•> Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.

zovani, vrhunski obučeni, zadojeni fašističkim fanatizmom i ljudskim slepilom, opremljeni modernom mašinerijom, itd.

Vojnici naše Partije doživljavali su moralni faktor kao nešto opipljivo, nešto što je nadahnjivalo njihovo htenje, što ih je pokretalo i vodilo iz pobede u pobedu. Njihov moral se pretvarao u, ono što im je ponajviše nedostajalo - u materijalnu silu i to onda kada im je ona bila najpotrebnija.

Nije prilika za neko opšte, a pogotovo za teorijsko razmatranje morala, o kojem je, inače, mnogo napisano, a evo i sada rečeno. Umesto toga izneću više primera iz naše revolucionarne stvarnosti koji, čini se, ilustrativno govore o tome kakav je bio i kako se i čime sve oblikovao i snažio taj naš moral.

Za vreme dok se nalazio na svom terenu, Kragujevački partizanski odred borio se neprekidno protiv Nemaca. I 18. oktobra 1941. sukobio se na Dumači, kraj Kragujevca, sa nemačkim 3. bataljonom 749. pešadijskog puka. Iako su se, pored moćnog oružja i čeličnog oklopa koristili i živim zaklonom od stotinu pohvatanih talaca, među kojima i žena sa decom, dum-dum metke i, kao u prvom svetskom ratu, bojni otrov (iperit) od kojeg su stradali neki naši borci i meštani, Nemci su doživeli težak poraz: 10 ubijenih i 27 teško i lakše ranjenih vojnika, 11 konja, 2 zaplenjena i 1 uništen tenk »hočkiš«, 2 vozila, 2 šarca, nekoliko pušaka, nešto municije i hrpu vojne opreme.[2)]

A to se dogodilo onda kada su bili u zenitu svoje moći i slave. Njihove trupe, koje su mrvile sve ispred sebe kao kakav atomski valjak, pretile su da zauzmu Moskvu, Tobruk, London. Bili su oholi, nenaviknuti na poraze i čvrsto uvereni u svoju konačnu pobedu iz mnogih, rekao bih objektivnih razloga. Zarobiti živog, makar i teško ranjenog ili naići na ubijenog Nemca na položaju, zapleniti pušku, mitraljez, pa čak i metak, nije bilo u to vreme ni malo lako. A mi smo ih u tom, a i u mnogim sukobima drugde vojnički porazili.

Nemci su bili zbunjeni. Nisu mogli da poveruju da njihovoj velikoj i svemoćnoj armiji, koja je skoro celu Evropu lako bacila na kolena, neko sme i može da pruža oružani otpor. Pitali su se u čudu kako je moguće da se taj isti narod, koji je samo nekoliko meseci pre, tako reći, preko noći, teško poražen sada ovako hrabro bori.

Koliko su oni počeli da zaziru od nas vidi se i po tome što su nas nekako nakon toga nazivali u službenoj prepisci »neprijateljima«, a ne kao ranije »banditima«. Imali su, zaista, dosta razloga za to.

A kakav je samo moralni efekat izazvala pojava naših prvih aviona, brodova, tenkova, topova koje smo, naravno, otimali od neprijatelja! Ili, čak samo preletanje iznad naših glava ogromnih bombarderskih formacija američke 15. vazdušne armije iz južne Italije radi dejstva po važnim vojnim objektima u Nemačkoj, Austriji, Rumuniji i Mađarskoj.

Kad sam već kod aviona, da pomenem naše drske, dobro smišljene i uspešne napade na neprijateljeve aerodrome Kraljevo, Leskovac, Zalužane, Sesvete, Sombor, Rajlovac i druge. Ipak, od svih njih najvredniji je pomena napad 1. krajiške brigade na aerodrom Rajlovac 10/11. avgusta 1943, kad je uništeno, između ostalog, i 34 borbena i druga aviona.

[2)] Od iperita su stradali borci: Vladimir Savić Tuzla i Petar Danilović Mornar, a od meštana Ljubo Radovanović iz s. Kneževca i nepoznati seljak iz Ljuljaka. O ovome piše i V. Dedijer u 1 knjizi Dnevnika na str. 40, izdavači: Prosveta, Beograd i Svijetlost, Sarajevo, 1970.

Razume se, vest o tome pronela se munjevitom brzinom na borce naših, a i neprijateljevih jedinica, i na ljude širom zemlje, i na njih ostavila snažan moralni utisak.

Pomenuću još jednu zanimljivost vezanu za ovu našu veliku moralnu, političku i vojnu pobedu. Ideju za ovaj napad dao je običan borac - Krajišnik, koji je bio stalno, kao i svi mi, opsednut time kako da doskočimo tim dušmanima - vazdušnim piratima.

1 ovaj, izdvojen iz mnoštva primera, pokazuje da su dovitljivost, odvažnost i upornost, značajni pokazatelji morala, bili karakteristični čak i za obične vojnike - borce naše revolucije.

Ubrzo smo počeli da stvaramo savremenu avijaciju, tenkovske i druge izrazito tehničke jedinice. Naši borci, pretežno omladinci, nekoliko hiljada njih, među kojima radnici, seljaci, đaci, mahom, komunisti i skojevci, odlaze na školovanje kod saveznika. Sa njima su izmešani i pripadnici vazduhoplovstva NDH i Italije, kraljevskog vazduhoplovstva koje je 1941. prebeglo na Srednji istok, četnika Draže Mihailovića i drugih neprijateljevih formacija, koji su na poziv druga Tita, 9. novembra 1943, otkazali poslušnost kralju Petru, poglavniku Paveliću i pukovniku Draži i pristupili našem pokretu. Od naših drugova stižu nam vesti koje raduju, podstiču, krepe naš moral.

Evo šta stoji u jednom od tih pisama, koje je nekako dospelo na naš položaj iz Italije.[3]*

»Drugovima Kragujevčanima,

Drugovi moji, kako ste već čuli, ja odlazim po naređenju Partije i Vrhovnog štaba za Aleksandriju. Idem da se obučim da rukujem tenkovima

- našim novim oružjem, da bi bolje svetio nosila preko Zelengore, da bih osvetio pale drugove, koji su pali kroz ovu surovu i tešku borbu.

Drugovi, nisam zaboravio 7500 drugova, koji su streljani u Kragujevcu, te me neće nikakva sila zaustaviti da ih osvetim kada se budem vratio.

Drugovi, izgleda da ćete vi pre stići u Kragujevac nego ja, pa Vas molim da se pobrinete za moju majku - staru Vidosavu, koja je rodila sina borca za narodna prava.

Takođe, obratite pažnju na sve majke koje su rodile sinove heroje, borce za narodna prava. Za ovo se naročito obraćam Palilulcima, da budu pažljivi prema našim porodicama, da ih teše i da im pomognu u svakom momentu.

Drugovi, stegnite još čvršće puške kada pređete Drinu da biste bolje tukli pokvarene Švabe i izdajnike naših naroda.

A sada, nemam više ništa da pišem, nego primite iskren, borbeni drugarski pozdrav od vašeg starog druga Palilulca,

Milorada Nedića - Mačka tenkiste«

Kad je izašlo iz rata, naše Ratno vazduhoplovstvo bilo je po svojoj snazi i ostalim borbenim svojstvima četvrto vazduhoplovstvo u savezničkoj koaliciji. Krupne, savremeno organizovane, obučene i opremljene jedinice koje su ga činile, stvorene su na jedinstven način u tri međusobno znatno udaljena regiona: u Libiji - od Britanaca, u Jugoslaviji - od Sovjeta i nas i u SSSR-u - ponovno od Sovjeta. Razumljivo je stoga, da su uslove za rad i vaspitanje naših ljudi karakterisale brojne specifičnosti, koje su pro-

Pismo je objavljeno u listu »Svjetlost«, koji su za vreme NOR-a uređivali borci Kragujevačkog bataljona. »Svetlost« je pre rata izlazila, a i sada izlazi u Kragujevcu.

izlazile iz geografskih, nacionalnih, političko-društvenih, stručnih, materijalno-tehničkih i mnogih drugih različitosti. I mnogi ljudi - starešine i vojnici tih jedinica, bili su regrutovani, kako je već istaknuto, iz nekoliko sasvim različitih društveno-političkih sredina. Nije potrebno mnogo isticati da su se njihovi moralno-politički kvaliteti, iz poznatih razloga, bitno razlikovali. Ali, nije trebalo da prođe mnogo vremena pa da naš, u našoj revoluciji sazdan moral, prodre duboko u psihu i dušu tih ljudi. Zbog toga ogromna većina njih postali su komunisti, skojevci i istinski patrioti. Borili su se hrabro i ginuli nesebično za našu slobodu, a njih dvojica - Franjo Kluz i Rudi Čajevec, proglašeni i narodnim herojima Jugoslavije.

Partijski, skojevski i vojnički sastanci imali su izuzetno veliki uticaj na formiranje naše svesti, komunističkog i borbenog morala. Oni su, osobito kada su na njihovom dnevnom redu bili kritika i samokritika, inače česta tema naših žučnih i dugih rasprava, bili kao neko naše čistilište. Komunisti (skojevci), čak i kada nisu ništa zgrešili, preispitivali su tada svoju savest. A rasprave i zaključci sa tih sastanaka dugo, veoma dugo su živeli u nama i sa nama. Nikom, čak ni na pamet nije padalo da, recimo, gunđa kada mu nešto nije bilo po volji; traži hranu od meštana samo za sebe, da ne bude požrtvovan, solidaran, hrabar.

Pojedinci, oni nevešti da nešto kažu, teškom mukom su se i danima pripremali za diskusiju na najavljenom sastanku kako im neko ne bi zamerio da su politički neaktivni.

Polazeći od toga da je moral jedan od odlučujućih činilaca za pobedu u ratu, i Lenjin je govorio da je ona (pobeda) u znatnoj meri uslovljena »... stanjem duha onih masa koje na bojištu prolivaju svoju krv«.[4)]

Ova Lenjinova misao pokazala se istinitom i u našem, a verujem da će ostati takva i u svakom budućem ratu. Jer, lični primer komuniste, skojevca, rukovodioca, a i običnog borca - na maršu, zastanku, odmoru, u izviđanju, zasedi, u borbi, bilo je nezamenjiv moralno-vaspitni činilac u našoj revoluciji.

[4)] V. J. Lenjin, dela, Tom 31, str. 115

Rasprava o opštim pitanjima

Evropa u završnici drugog svjetskog rata[1]

(januar - maj 1945. godine)

Major dr Slavko Vukčević[2]

NADMOĆNOST SA VEZNIČKIH ARMIJA

Pod udarcima Crvene armije i anglo-američkih trupa, te uslijed sve snažnijeg pokreta otpora, čak i u Njemačkoj, krajem 1944. i početkom 1945, Njemačka je dovedena u vrlo tešku vojno-političku i ekonomsku situaciju. Zbog poraza koje su trupe Vermahta trpjele na svim frontovima, moral njemačkih vojnika uveliko je poljuljan. Potisnuta iz gotovo svih okupiranih zemalja, Njemačka je bila lišena izvora rezervi i strategijskih sirovina neophodnih za vođenje rata. Gotovo neprekidnim vazdušnim dejstvima savezničke avijacije po industrijskim centrima i saobraćajnim čvorovima umnogome je smanjen njen ratni potencijal i gotovo onemogućeno snabdijevanje armija na frontu.

Front antihitlerovske koalicije početkom 1945. protezao se od Baltičkog mora, na istoku, preko Letonije, Litvanije, Istočne Pruske, Poljske, Cehoslovačke, Mađarske, kroz Jugoslaviju, sjevernu Italiju, istočnim granicama Francuske i Belgije, kroz Flolandiju, do Sjevernog mora. Front je išao linijom: Tukum - Lijepaja - Memel - Jurbarkas - Avgustov - Varšava - Sandomjež - Jaslo - Košiće - Estergom - Blatno jezero - s. Torjanci na rijeci Dravi. Odatle se nastavljao kroz Jugoslaviju rijekom Dravom, potom Dunavom do Šarengrada - rijekom Drinom do Višegrada, zatim kroz Sandžak i sjeverozapadne krajeve Crne Gore, dolinom rijeke Neretve, kroz Liku i izbijao na Jadransko more; kroz Italiju, linijom: Ravena - Banjakavalo - Faenca - Tosinjano - Pjanoro - Pjetrakolora - Kastelnuovo di Montekalderaro - Masa. Najzad, na zapadnom frontu, rijekom Rajnom, preko Komara, istočno od Strazbura i Sarbrikena, preko Ardena izbijao je na Rermond - Venlo - Nijmegen - donjim tokovima rijeka Meze i Rajne, do Sjevernog mora.

Na istočnom frontu Crvena armija imala je u operativnim jedinicama 55 armija, 6 oklopnih i 13 vazduhoplovnih, ukupno oko 6,000.000 vojnika, oko 11.000 tenkova i samohodnih oruđa, preko 90.000 artiljerijskih oruđa, blizu 3.000 raketnih oruđa i oko 14.500 borbenih aviona. Sem toga, u rezervi Vrhovne komande Crvene armije nalazilo se oko 570.000 vojnika, 2.300 tenkova, preko 7.000 artiljerijskih oruđa i 275 borbenih aviona. Isto tako, u sastavu Crvene armije borilo se oko 326.000 savezničkih vojnika. Na frontu u Jugoslaviji, Jugoslovenska armija imala je tri armije i deset korpusa, koji su dejstvovali u neprijateljevoj neposrednoj pozadini.

[1] Prilog diskusiji o »Završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
[2] Naučni saradnik Vojnoistorijskog instituta

Sem toga, u rezervi Vrhovnog štaba bilo je osam divizija i jedan korpus, ukupno u Jugoslaviji je bilo oko 650.000 vojnika. Na frontu u Italiji, zapadni saveznici su imali 23 divizije i oko 5.000 aviona. Pod njihovom komandom borile su se i dve italijanske divizije i četiri borbene grupe, dok je u pozadini dejstvovalo oko 100.000 italijanskih partizana. Najzad, na zapadnom frontu saveznici su imali ukupno 71 diviziju (među kojima 20 oklopnih), oko 15.000 aviona, 4.500 tenkova, sa preko 3,000.000 vojnika.

Nasuprot snagama antihitlerovske koalicije, snage Vermahta imale su: na istočnom frontu, tri grupe armija (»Sever«, »Centar«, »A«, i »Jug«), Vazduhoplovstvo, Mornaricu na Baltičkom moru i Operativnu grupu »Narvik« u sjevernim oblastima Norveške. U Jugoslaviji: dvije grupe armija (»E« i »F«) i dijelove Grupe armija »C«, ukupno oko 450.000 vojnika i oko 250.000 kvislinških i kolaboracionističkih jedinica. U sjevernoj Italiji:
27 divizija i 130 aviona, te četiri italijanske fašističke divizije. Najzad, na zapadnom frontu imali su tri grupe armija (»G«, »B«, i »H«), raspoređene od Mozela do Sjevernog mora.

PROPAST ARDENSKE PROTIVOFANZIVE

Zadnjih dana 1944. zapadni saveznici su odlučili da preduzmu opštu ofanzivu protiv njemačkih snaga u Ardenima, s ciljem da koncentričnim udarima sa sjevera i juga likvidiraju njemački klin i okruže i unište njemačke armije. Ofanziva je otpočela 3. januara 1945. napadima 3. američke armije s juga i napadima dijelova 3. američke armije i 30. britanskog korpusa sa sjevera i zapada. Mada pod veoma teškim uslovima, savezničke armije su uspjele da razbiju njemačke jedinice u rejonu Ufaliza i da nastave dalje dejstvo ka istoku, gdje su se 31. januara zaustavile pred Zigfridovom linijom. Time su njemačke jedinice bile odbačene na polazne položaje. Neuspjeh ardenske protivofanzive bio je težak udarac za njemačku Vrhovnu komandu, pa je tražena mogućnost da se na drugom dijelu fronta postigne uspjeh, da bi se time podigao moral i povratio prestiž. Međutim, propao je i novi pokušaj preduzimanja protivofanzive u Alzasu.

Poslije bitke u Ardenima, savezničke armije su na zapadnom frontu preduzele opštu ofanzivu, s ciljem da dubokim prodorima primoraju njemačke oružane snage na kapitulaciju. Za izvršavanje tog zadatka angažovano je oko 4,000.000 vojnika, svrstanih u tri grupe armija (6, 12. i 21. grupa armija), dok su se u rezervi nalazile 1. vazdušnodesantna divizija i 15. američka armija. U međuvremenu su završeni pregovori o novom sastanku Velike trojice i odlučeno da se održi na Jalti 4. februara 1945, radi usaglašavanja planova zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza.

Napad je otpočela 1. francuska armija, iz sastava 6. grupe armija, 20. januara 1945, s ciljem da likvidira Kolombarsku izbočinu i razbije njemačke snage, koje su držale mostobran u Alzasu. Zbog toga što su dva korpusa
1. francuske armije napredovala sporo, u borbu je uvedena 12. američka oklopna divizija, a od 28. januara i 21. američki korpus. Kolomar je oslobođen 3. februara, a dva dana kasnije, 12. američka oklopna divizija oslobodila je Rufaš i spojila se sa snagama 1. francuskog korpusa. Na taj način u Vogezima su okruženi ostaci njemačkih jedinica i dva dana kasnije uništeni.

Dejstva 21. grape armija otpočela su 8. februara 1945. napadom jedinica kanadske 1. armije, koja je imala zadatak da s fronta istočno od Nijmegena i Moka dejstvuje pravcem Goh - Geldern, dok je britanska 2.' armija morala da drži lijevu obalu Meze i da se priprema za forsiranje Rajne. Istovremeno, američka 9. armija dobila je zadatak da drži front na Rura, između Remonda i Jilih, a zatim da prijeđe rijeku i da, nastupajući ka sjeveroistoku, uspostavi neposrednu vezu sa jedinicama 30. britanskog korpusa u rejonu Mersa, a potom da izbije na Rajnu.

I pored snažnog otpora njemačkih snaga, jedinice 1. kanadske armije do 12. februara uspjele su da zauzmu Bedburg i Kleve, a zatim, potpomognute jačim amfibijskim sredstvima, izbile su na Rajnu, prema Emirihu. Na desnom krilu izbile su u Genep i postavile most na Mezi. Napadajući prema Gohu, jedinice 30. korpusa nailazile su na sve jači otpor njemačkog 86. korpusa. Međutim, tri britanske divizije su koncentričnim napadima uspjele da u vremenu od 17 - 20. februara zauzmu Goh. U međuvremenu su i jedinice 2. korpusa 1. kanadske armije napale Kalkar.

Čim se nivo vode u dolini rijeke Rura smanjio, jedinice 9. armije i 7. korpusa 1. armije su 23. januara 1945. prešle u napad. Iste noći jedinice 7. korpusa prešle su Rur sa obije strane Direna, uspostavile više mostobrana, 1. marta forsirale Erf i 4. marta su se našle na prilazima Kelnu. Na prelazima Rura postavljeno je 19 mostova, pa su jedinice 19. i 13. korpusa uspjele da za kratko vrijeme probiju Zigfridovu liniju i da nastave pokret prema Minhen-Gladbahu i Mersu. Mada je njemačka komanda, dovlačenjem 9. i 11. oklopne divizije pokušala da onemogući ili uspori napredovanje saveznika, oklopne jedinice 19. korpusa su ubrzo zauzele Nojs i izbile 13 km od Rajne. Do 1. marta 1945. i jedinice 13. korpusa zauzele su Mers i Krefeld. Ubrzo su uspostavljene neposredne veze sa jedinicama 1. kanadske armije, pa su one 10. marta izbile zapadno od Vezela. Tako su jedinice 1. kanadske i 9. američke armije koordiniranim dejstvima, koja su trajala više od mjesec dana, očistile prostor između Meze i Rajne, od Nijmegena do Diseldorfa, izbacivši iz stroja oko 90.000 ljidi iz njemačke 15. i 1. vazdušnodesantne armije - 53.000 vojnika je zarobljeno i oko 40.000 poginulo, ranjeno ili nestalo.

Uspjeh jedinica 1. američke armije, čiji je 7. korpus 7. marta zauzeo Kein, prinudio je preostale njemačke trupe da se povuku sjeverno od Diseldorfa. Istovremeno je 3. korpus 1. armije izbio južno od Bona, gdje je uspostavio vezu sa ostalim jedinicama. Upravo tada su dijelovi 9. oklopne divizije zauzeli neporušeni Ludendorfov željeznički most, preko koga je dio snaga uspio da se prebaci i da stvori mostobran širine oko 2.500 metara. Imajući u vidu značaj zauzimanja mosta kod Remegena, general Ajzenhauer je naredio da se na taj sektor odmah prebaci najmanje pet divizija. U međuvremenu, na lijevom krilu, jedinice 3. korpusa su zauzele Bon 9. marta, i u sadejstvu sa jedinicama 7. korpusa očistile lijevu obalu Rajne, od Bona do Erfta.

Američka 3. armija blagovremeno je izvršila pripreme za nastupanje prema Rajni. Njen 8. korpus je 8. februara zauzeo Prim, dok je 20. korpus do 23. februara savladao jači otpor neprijateljskih jedinica između rijeke Sara i Mozela i uspio da obrazuje mostobran u rejonu Sarburga, te da već 2. marta 1945. zauzme Trir. Jedinice 12. korpusa su probile Zigfridovu liniju, zauzele Bitburg i već 4. marta obrazovale mostobran na rijeci Kil. Do 10. marta 1945. jedinice su izbile na Rajnu, zaplijenivši veliku količinu ratne opreme, koju njemačke jedinice nijesu uspjele da izvuku.

Poslije uspjeha savezničkih jedinica sjeverno od Mozela i obrazovanja mostobrana kod Remagena (koji je 21. marta zauzimao oko 32 km po širini i 13 km po dubini), stvorene su mogućnosti za zajedničke operacije 3. i 7. američke armije, južno od Mozela, radi razbijanja njemačkih snaga na teritoriji Sarske oblasti. Na svojim glavnim pravcima dejstvovanja jedinice 3. i 7. armije obuhvatile su njemačke snage u trouglu Mozel - Zigfridova linija - Rajna, i već 15. marta lijevo krilo 3. armije prešlo je Mozel, južno od Koblenca, dok je desno krilo te armije savladalo važnu otpornu tačku kod Vajskirhena. Istovremeno je i 7. armija preduzela napad i izbila na rijeku Sar, na frontu širine od oko 80 km.

Jedinice 3. armije su već 21. marta zauzele Majnc, a dan ranije njen 20. korpus je zauzeo Birksifeld i Kajzerslauten. Koristeći zabunu nastalu u takvim okolnostima 12. korpus 3. armije je iz pokreta forsirao Rajnu i na njenoj desnoj obali stvorio mostobran.

Nakon zauzimanja Zigfridove linije, 15. i 21. korpus 7. armije zauzeli su Hamburg. Zatim je 15. korpus nastavio prodor ka sjeveroistoku, dok je 21. korpus već 21. marta uspostavio vezu sa 20. korpusom 3. armije, koji je po izbijanju u dolini Rajne usmjerio svoja dejstva ka jugu. U međuvremenu, jedinice 6. korpusa su izvodile dejstva uz lijevu obalu Rajne, zauzele Landau i 23. marta spojile se sa snagama 20. korpusa 3. armije. Njemačke snage pokušale su da se blagovremeno izvuku pravcem Sabriken - Ludvigshafen, ali su potpuno razbijene. Tako su američka 3. i 7. armija sasvim očistile zapadnu obalu rijeke Rajne od Strasburga do ušća rijeke Mozela i zarobile oko 110.000 njemačkih vojnika iz sastava 1. i 7. njemačke armije.

Time je završena prva etapa savezničke ofanzive, u kojoj su savezničke armije u dvomjesečnim borbama zauzele Zigfridovu liniju, razbile njemačke snage kod Kolmara i obrazovale dva značajna mostobrana (kod Remagena i Openhajma), koji su kasnije poslužili kao solidna osnova za dalje operacije. Njemačkim snagama nanijeti su ogromni gubici u živoj sili i ratnoj tehnici. Najteži poraz pretrpjela je Grupa armija »G«, koja je bila izložena višestruko nadmoćnjim snagama američke 3. i 7. armije.

ZIMSKA OFANZIVA CRVENE ARMIJE

U težnji da iskoristi dotadašnja preimućstva, sovjetska vrhovna komanda, početkom 1945. odlučila je da Crvena armija produži ofanzivne operacije, kako bi se što prije stvorili uslovi za pobjedonosni završetak rata. Operacije na rijeci Visli otpočele su u razmaku od nekoliko dana. Snage 1. ukrajinskog fronta su 12. januara prešle u ofanzivu i već krajem dana probile njemačku odbranu u širinu od oko 35 km. Uz snažnu podršku avijacije, jedinice 1. ukrajinskog fronta uspjele su da odbiju nekoliko njemačkih protivudara u rejonu Kjelca, Pinjčuva i Hmeljnika, te da produže napredovanje kroz njemačku odbranu, brzinom od 20-25 km na dan, uz duboka uklinjavanja, ugrožavajući rudarsko-industrijske basene Gornje Šlezije.

Četrnaestog januara otpočela je ofanziva jedinica 1. bjeloruskog fronta sa Pulavskog i Magnuševskog mostobrana i već prvog dana probile glavni pojas njemačke odbrane na dva međusobno razdvojena odsijeka, stvarajući pogodne uslove za dalje napredovanje. U proboj su uvedene pokretne sna-

ge fronta, koje su energično produžile prema zapadu i 17. januara, u sadejstvu sa snagama 1. poljske armije, obuhvatnim manevrom sa sjevera i juga oslobodile Varšavu. Tada su i jedinice 38. armije 4. ukrajinskog fronta izbile na rijeku Dunajec. Tako su snage 1. bjeloruskog i 1. ukrajinskog fronta, uz sadejstvo susjednih 2. bjeloruskog i 4. ukrajinskog, za svega šest dana probile njemačku odbranu na frontu širine oko 500 km i prodrle u dubinu oko 100-150 km, te izbili na liniju Sohačev - Skjemjavice - Tomašuv - Mazovjecki - Radomsko - Čenstohov - sjeverno od Krakova - Tamov. U tim dejstvima sovjetske snage su potpuno razbile njemačku Grupu armija »A« i nanijeli joj ogromne gubitke.

Poslije razbijanja glavnih snaga njemačke Grupe armija »A«, jedinice 1. bjeloruskog fronta su, u skladu sa opštom zamisli sovjetske Vrhovne komande, nastavile dalje nastupanje i 19. januara zauzele veliki industrijki grad Lođ, a nekoliko dana kasnije, jedinice na desnom krilu tog fronta zauzele su dobro utvrđeni grad Bigdošić. Dvadeset petog januara jedinice 8. gardijske armije blokirale su garnizon Poznanj, u kome se zateklo preko 60.000 njemačkih vojnika. Zauzimanjem Bigdošića, glavne snage 1. bjeloruskog fronta orijentisale su se na sjever, radi odsijecanja i okruženja njemačkih snaga u Istočnoj Pruskoj. Krajem januara razvile su se žestoke borbe na centralnom i desnom krilu fronta. Međutim, sovjetskim armijama je uspjelo da zauzmu desnu obalu Odre, od Cedena do Glagua. Tako su jedinice 1. bjeloruskog fronta prešle staru njemačko-poljsku granicu i stupile na teritoriju Njemačke.

Njemačka vrhovna komanda je nastojala po svaku cijenu da zaustavi nastupanje sovjetskih jedinica, pa je izvršila pregrupisavanje svojih snaga na tom dijelu fronta. Tako su se krajem januara 1945. u zoni nastupanja 1. bjeloruskog fronta našle dvije armije novoformirane Grupe armija »Visla« i Grupa armija »Centar«, (ranije Grupa armija »A«)

Snage 1. ukrajinskog fronta su u vremenu od 18. do 21. januara gonile njemačke jedinice ka industrijskoj oblasti Gornje Šlezije i izbile istočno od Breslave. Njegova 21. armija je probila njemačku odbranu na Varti i manevrom sa sjevera - obuhvatila šlezijski rudarski basen. Tako su jedinice na desnom krilu i centru izbile na desnu obalu Odre i vodile borbe radi uništenja okruženih njemačkih snaga u rejonu Opelna. Na lijevom krilu su se vodile žestoke borbe oko zauzimanja Krakova. Poslije zauzimanja Krakova 19. januara 59. i 60. armija 1. ukrajinskog fronta, u sadejstvu sa 38. armijom 4. ukrajinskog fronta, obuhvatile su njemačke snage u Gornjoj Šleziji i 27. januara izbile na Ribnik. U vrijeme od 1. do 3. februara jedinice 1. ukrajinskog fronta zauzele su dva mostobrana na lijevoj obali Odre, u rejonu Olaua i sjeverozapadno od Opelna.

Treći bjeloruski front otpočeo je ofanzivu 13. januara kroz Istočnu Prusku i poslije žestokih borbi, u kojima su pojedine vatrene tačke prelazile po nekoliko puta iz ruke u ruku, do 18. januara uspio je da probije njemačku odbranu. Njegove jedinice su 21. januara zauzele Tilzit i izbile na obale Kurganskog zaliva.

Drugi bjeloruski front je otpočeo ofanzivu 14. januara i uz jaku podršku avijacije razbio njemačke jedinice na nekoliko utvrđenih položaja, te zauzeo Mlavu. Do 19. januara njemačka odbrana je bila probijena na frontu od oko 110 km i u dubinu oko 60 km. Njegovi prednji dijelovi su 23. januara prodrli duboko u njemačku pozadinu i iznenada izbili pred Elbing. Ostale jedinice su razbile odbranu Alenštajnskog utvrđenog rejona i

do 26. januara izbile na obalu Vislanskog zaliva, od ušća rijeke Pasarga do ušća rijeke Nogata, i forsirale Nogat. Tako su jedinice 2. bjeloruskog fronta od 14. do 26. januara prešle 200-250 km, zauzele utvrđenja Moldin, Mlavu, Fordon, Marienburg, oslobodile sjeverni dio Poljske i zauzele istočni dio Pruske. Izbijanjem jedinica na more i rijeku Vislu odsječena je njemačka Grupa armija »Centar« u Istočnoj Pruskoj. Krajem januara 1945. 1. pribaltički front je zauzeo Memel, važnu vojnopomorsku luku.

Jedinice 3. bjeloruskog fronta nastavile su teške borbe kroz dubinu njemačke odbrane i poslije brižljivih priprema preduzele ofanzivu, tako da su od 13. do 20. marta razbile njemačku Helsberšku grupu. U tim borbama njemačkim jedinicama nanijeti su veliki gubici - preko 93.000 poginulih i oko 50.000 zarobljenih vojnika. Zaplijenjena je ogromna količina ratne tehnike. U cjelini uzev, jedinice 2. i 3. bjeloruskog fronta su od 13. januara do 26. aprila 1945. u Istočnoj Pruskoj postigle jedan od najvećih strategijskih, političkih i ekonomskih uspjeha. One su uništile ukupno 25 i razbile 12 njemačkih divizija iz sastava Grupe armija »Centar« i zarobile oko 200.000 vojnika. Ti uspjesi su omogućili da Crvena armija preduzme nove velike ofanzive u Istočnoj Pomeraniji.

Da bi svoj desni bok oslobodila od pritiska jakih njemačkih snaga, sovjetska vrhovna komanda je odlučila da uništi neprijateljeve snage u Istočnoj Pomeraniji. Stoga su jedinice 2. bjeloruskog fronta, otpočele 24. februara napad i do 28. februara iznenadnim prodorima oklopnih snaga u dubinu od oko 40 km, izbile pred Najštetin i zauzele Plehau. Istovremeno su jedinice na lijevom krilu, u sadejstvu sa 2. gardijskim konjičkim korpusom iz 1. bjeloruskog fronta razbile njemačke snage u Najštetinu, a 5. marta su izbile na Baltičko more i zauzele Keslin.

Koristeći se postignutim uspjehom 2. bjeloruskog fronta, desno krilo 1. bjeloruskog fronta je nakon prelaska u napad 1. marta brzo prodiralo u dubinu njemačke odbrane. Do 5. marta dvije oklopne armije, 1. poljska i dijelovi 3. armije, izbile su jugozapadno od Polcina, okružile jake njemačke snage i izbile na more kod Kolberga, čime su njemačke snage u Istočnoj Pomeraniji pocijepane. Jedinice 1. bjeloruskog fronta su do 7. marta razbile njemačku grupaciju jugozapadno od Polcina i do 10. marta očistile Baltičku obalu, sem rejona Kolberga, koji su zauzele 18. marta. Istovremeno su i jedinice 2. beloruskog fronta razbile njemačka utvrđenja i 7. marta zauzele Gnev i Štargard i uz podršku Baltičke flote 28. marta zauzele Gdinju, a 30. marta Dancing.

Razbijanjem njemačke grupe armija »Visla« u Istočnoj Pomeraniji, jedinice 1. i 2. beloruskog fronta stvorile su povoljne uslove za odlučujuću ofanzivu na berlinskom pravcu.

Radi zauzimanja Gornje i Donje Šlezije, važnog industrijskog i rudarskog centra, jedinice 1. ukrajinskog fronta su, uz snažnu podršku vazduhoplovnih snaga, 8. februara probile njemačku odbranu sjeverno od Breslave, zauzele više mjesta i ovladale njemačkom prugom Berlin - Breslava, a 24. fabruara svojim desnim krilom izbile su na rijeku Nisu, spojivši se sa snagama 1. bjeloruskog fronta. Na taj način 1. ukrajinski front je ovladao čitavom Donjom Šlezijom i ušao u njemačku provinciju Brandeburg. Na njegovom lijevom krilu jedinice su otpočele napad 15. marta i, uprkos snažnoj neprijateljskoj odbrani, dvije udarne grupe armija uspjele su da prodru do Nojštata, te da u rejonu južno od Opelna zatvore obruč oko njemačkih jedinica (jačine pet divizija) i da ih do 20. marta potpuno likvi-

diraju. Do 30. marta sovjetske snage su izbile na liniju Štrelen - Nisa - Opava, čime je onemogućeno snabdijevanje Grupe armija »Jug« i izgubljena najveća industrijska oblast.

Sovjetski frantovi na jugu (4, 2 i 3. ukrajinski) dejstvovali su na tzv. bečkom strategijskom pravcu. U borbama za oslobođenje Čehoslovačke učestvovali su 4. i 2. ukrajinski front. Dejstva je otpočeo 2. ukrajinski front 6. januara i njegove jedinice su do 9. januara izbile na liniju Nove Zamki - Komamo, čime je ugrožena pozadina njemačkih snaga koje su nadirale ka Budimpešti. Istovremeno, na desnom krilu fronta, jedinice su probile njemačku odbranu u rejonu slovačkih rudnih planina, u pravcu Banske Bistrice. Jedinice 4. ukrajinskog fronta su u toku januara izbile na prilaze Moravske Ostrave i u prvoj polovini februara zauzele grad Živec. U toku januara i februara jedinice 4. ukrajinskog fronta prodrle su na teritoriju Poljske i Čehoslovačke i izbile u oblast gornjeg toka Visle.

DRAMA U PANONIJI

Odmah nakon izbijanja jedinica 2. i 3. ukrajinskog fronta u rejon Budimpešte, njemačka vrhovna komanda je odlučila da protivofanzivom razbije sovjetske snage i odbaci ih preko Dunava, na Tisu, čime bi oslobodila svoje snage okružene u rejonu Budimpešte. Stoga je sa zapadnog fronta u Mađarsku prebačena 6. SS oklopna armija. Cijelog januara i do polovine februara vođene su žestoke borbe, ali njemačke jedinice nijesu uspjele da se spoje sa okruženim snagama. Naprotiv, snažnim udarima sovjetskih snaga između Blatnog jezera i Dunava njemačka protivofanziva je odbijena. Sužavajući obruč oko Budimpešte, sovjetske snage su ovladale Peštom, ali su njemačke jedinice uporno branile Budim, sve do 13. februara, kada su sovjetske jedinice slomile i posljednji otpor. U tim borbama poginulo je oko 50.000 njemačkih vojnika, a zarobljeno je blizu 138.000 vojnika i oficira. Zaplijenjena je i ogromna količina ratne tehnike i drugog voznog materijala, između ostalog 1.250 topova, oko 270 tenkova itd.

Zbog strategijske važnosti teritorije Austrije i Beča, kao važnog željezničkog čvora, raskrsnice puteva koji su vezivali centralnu Evropu sa balkanskim i sredozemnim državama, njemačka vrhovna komanda je nastojala da spriječi dalje prodiranje 2. i 3. ukrajinskog korpusa, pa je pripremila novu pritivofanzivu u rejonu Blatnog jezera. Borbe su otpočele 5/6. marta 1945. između Blatnog jezera i jezera Valence snažnom artiljerijskom pripremom. Značajnu ulogu imale su vazduhoplovne snage iz sastava 2. i 3. ukrajinskog fronta, koje su vršile snažne udare po njemačkim jedinicama i važnim vojnim objektima. Uprkos ogromnih gubitaka, Nijemci su za 10 dana izvodili žestoke, ali bezuspješne protivudare.

Neuspjeh njemačke protivofanzive u rejonu Blatnog jezera stvorio je sovjetskim snagama povoljne uslove za oslobođenje Mađarske i prodiranje u Austriju. S obzirom na ranije dobijene zadatke 2. i 3. ukrajinski front prešli su u ofanzivu. Jedinice 3. ukrajinskog fronta su od 16. do 25. marta, uprkos snažnom otporu njemačkih snaga, uspjele da zauzmu gradove Sekefehervar, Mor, Varpalotu i Vesprem i da izbiju na liniju: Papa-Devčer-Pečelj. Zahvaljujući tome, i jedinice 2. ukrajinskog fronta su brzo razbile njemačke položaje i zauzele Bansku Bistricu, a zatim razbile odbranu na rijeci Gon i preduzeli nastupanje obalom Dunava, ka Bratislavi. U me-

đuvremenu su nastavile nastupanje i jedinice 3. ukrajinskog fronta i 29. marta zauzele gradove Čomu i Šarvar, a 1. aprila i Šopron, i time probile utvrđeni pojas na austrijsko-mađarskoj granici i stupile na teritoriju Austrije. Na njegovom lijevom krilu 57. armija i 1. bugarska armija zauzele su 2. aprila važan industrijski centar Nađ-Kanjižu i usmijerile dejstva ka Gracu.

Drugi ukrajinski front, sa svojom 6. gardijskom oklopnom armijom i 46. armijom, nastupajući između Dunava i Nežiderskog jezera razbio je odbranu njemačkih jedinica, zauzeo je 2. aprila veliki industrijski centar Mošonmađarovar, a 4. aprila Bratislavu i izbio na austrijsko-čehoslovačku granicu u rejonu ušća rijeke Morave. Time su stvoreni povoljni uslovi za obuhvat Beča sa istoka i sjeveroistoka.

Pod stalnim pritiskom sovjetskih jedinica, razbijene snage njemačke Grupe armija »Jug« brzo su se povlačile ka Beču. Njemačka Vrhovna komanda je radi odbrane Beča blagovremeno pripremila odbrambene položaje i angažovala 6. SS oklopnu armiju, koja je u svom sastavu imala 8 oklopnih i 1 pješadijsku diviziju, te 15 samostalnih bataljona. Na bečkim ulicama podignute su barikade, a pojedine zgrade su utvrđene kao otporne tačke. Na Beč su sa istočne i sjeveroistočne strane napadale jedinice 46. armije 2. ukrajinskog fronta, a s juga 4. i 9. gardijska armija i 6. oklopna armija 3. ukrajinskog fronta. Na Dunavu je dejstvovala sovjetska ratna flotila. Borbe za Beč trajale su od 6. do 13. aprila, kada su ga konačno zauzele sovjetske jedinice.

Desnokrilne jedinice 2. ukrajinskog fronta koje su nastupale kroz Čehoslovačku, savlađujući otpor njemačkih snaga, sredinom aprila izbile su na rijeku Moravu, spojivši se sa jedinicama 4. ukrajinskog fronta.

Na frontu u Jugoslaviji početkom 1945. Jugoslovenska armija vršila je pripreme za prelazak u ofanzivu, koju je otpočela 20. marta 1945, tako da se ona slila u jedinstveni napad savezničkih armija antihitlerovske koalicije protiv nacističke Nemačke.

SAVEZNIČKA OF AN ZI VA U ITALIJI

Na frontu u sjevernoj Italiji jedinice 15. Grupe armija otpočele su ofanzivu dejstvima 8. britanske armije 9. aprila 1945. godine. Uz snažnu vazdušnu podršku armija je izbila na rijeku Santemo i do 12. aprila uspjela da obrazuje šire mostobrane na njenoj lijevoj obali. U daljem nastupanju svojim desnokrilnim jedinicama zauzela je Arđentu 18. aprila, dok su jedinice na lijevom krilu usmjerile svoja dejstva ka rijeci Ididže, posljednjoj vodenoj prepreci ispred Bolonje. Jedinice 5. američke armije otpočele su napad 14. aprila i uz snažnu podršku avijacije do 20. aprila uspjele da izbiju na krajnje obronke Apenina i zauzmu Bolonju.

Nemajući drugog izlaza, komandant njemačkih snaga je 20. aprila naredio povlačenje svih snaga i organizovanje odbrambenih položaja na rijeci Po. U dotadašnjim borbama njemačke jedinice su pretrpjele velike gubitke

- oko 30.000 poginulih i ranjenih i oko 200.000 zarobljenih vojnika. Zaplijenjeno je i gotovo cjelokupno teško naoružanje i oprema.

Nastavljajući dejstva, jedinice 8. britanske armije su forsirale rijeku Po, a 27. aprila i rijeku Adiđe, sjeverno od Bodije i Roviga i 29. aprila

 zauzele Veneciju. U daljem nastupanju 1. maja izbile su u rejon Tržiča,

sjutradan u Udine, a potom u Trst, koji su već bile oslobodile jedinice Jugoslovenske armije.

Poslije forsiranja rijeke Po, jedinice 5. američke armije razbile su njemačke snage i 27. aprila prešle rijeku Adiđe kod Verone i Lenjiga i zauzele Vičencu. Produžavajući gonjenje njemačkih snaga, 30. aprila zauzele su Trevizo i dolinom Bronte usmjerili dejstva ka Austriji. Četvrtog maja 85. divizija se spojila na Breneru sa snagama 103. američke divizije, koja je sa sjevera prodirala kroz Austriju. Na lijevom krilu, do 2. maja jedinice 5. armije zauzele su gradove Brešu, Milano, Torino, Đenovu i Savonu. Grupa armija »C« potpisala je 29. aprila bezuslovnu kapitulaciju njemačkih snaga u Italiji.

POSLEDNJA SAVEZNIČKA OF ANZI VA SA RAJNE

Nakon izbijanja savezničkih jedinica na rijeku Rajnu, 21. grupa armija je u toku sedmodnevnih operacija (od 21. do 28. marta) forsirala Rajnu i obrazovala širi mostobran, čime su stvoreni uslovi za preduzimanje glavne ofanzive prema istoku. Za to vrijeme 12. grupa armije je proširila postojeće mostobrane kod Remegena i Openhajna, i prodrla duboko u njemačku teritoriju, u pravcu Kasela. Šesta grupa armija je, takođe, prešla Rajnu i njene jedinice su već 29. marta bile spremne za nastupanje u unutrašnjost Njemačke.

Poslije forsiranja Rajne, dejstvima jedinica 12. i 21. grupe armija, gotovo sve snage njemačke Grupe armija »B« na prostoru između Rura i Žiga dovedene su u krajne nezavidan položaj. Američka 1. i 3. armija su se 31. marta spojile sa 9. armijom u rejonu Paderboma i Lipštata, okružujući Rursku oblast i jedinice njemačke Grupe armija »B«, te dva korpusa iz sastava Grupe armija »H«. Poslije žestokih okršaja, do 17. aprila otpor okruženih njemačkih jedinica je potpuno slomljen. Američke snage su zauzele Rursku oblast i zarobile oko 317.000 njemačkih vojnika sa cjelokupnom ratnom tehnikom.

Nastavljajući dejstva, 1. i 9. armija su svojim obuhvatnim manevrima uspjele da opkole grupaciju od oko 10.000 njemačkih vojnika na padinama planine Harca i da je do 21. aprila potpuno razbiju. Uprkos jakog otpora njemačkih jedinica, obje armije su 25. aprila izbile na rijeku Elbu i spojile su sa sovjetskim snagama. Poslije zauzimanja Kasela, 3. američka armija je napredovala prema istoku i 15. aprila izbila na demarkacionu liniju rijeka Moldi. Nakon izbijanja na r. Moldi. ona je okrenula front prema jugu, preduzimajući ofanzivu dolinom Dunava i do 5. maja izbila na rijeku Ens, prodrla na teritoriju Čehoslovačke i zadržala se na liniju: Budejovice - Plzenj - Karlove Vari.

Dvadeset prva grupa armija je preduzela operacije na sjeveru i sjeveroistoku radi izbijanja na rijeku Elbu i zauzimanja pristaništa Bremena i Hamburga. S tim ciljem jedinice 2. britanske armije razbile su otpor njemačkih jedinica u rejonu Dortmund - Ems, forsirale Vezer i Aler i do 18. aprila zauzele Ulcen i Saltau. Poslije dužih borbi, 24. aprila zauzet je i Bremen. Nakon prelaska Elbe 2. britanska armija je oslobodila Libik i izbila na Baltičko more. Istovremeno je i kanadska 1. armija, poslije jakog otpora njemačkih jedinica iz sastava Grupe armija »H«, zauzela pristanište Vilhemshafen i Emden i očistila cijelu morsku obalu. Izbijanjem na

obale Baltičkog mora, 1. kanadska armija je odsjekla njemačke snage koje su se nalazile u zapadnoj Holandiji, koje su 5. maja kapitulirale.

Sa mostobrana na Odri 6. grupa armija preduzela je nastupanje ka jugoistoku, u zoni između švajcarske granice, na jugu, i linije Ašafenburg - Švajnfurt - Bajrojt, na sjeveru. Njena francuska 1. armija, nadirući u zoni pored švajcarske granice, opkolila je i razbila preostale snage 19. njemačke armije i 21. aprila zauzela Štutgart. Francuski 1. korpus je razbio snage njemačkog 18. SS korpusa na južnom Švarcvaldu i izbio u Tirol. Sa linije Konstanc - Ulm, 1. francuska armija je prodrla ka zapadnoj Austriji i 6. maja je u rejonu Sen Anton - Bregenc - Imenštat opkolila dijelove 24. njemačke armije prinudivši ih na predaju.

Lomeći snažan otpor njemačkih jedinica, američka 7. armija je duboko prodrla u njemačku teritoriju i 20. aprila zauzela Nimberg, a zatim svoja dejstva usmjerila ka Dunavu. Kada je prešla Dunav produžila je dejstva ka jugu i svojim prednjim jedinicama 29. aprila izbila na austrijsku granicu. Njen desnokrilni korpus je 3. maja izbio na Brener, dok je levokrilni korpus zauzeo Saloburg. Na Breneru je uspostavljena veza sa jedinicama 5. američke armije, koja je napredovala kroz sjevernu Italiju. Isto tako, uspostavljena je veza i sa sovjetskim jedinicama južno od Stajera.

BERLINSKA OPERACIJA - KRAJ RATA U EVROPI

Poslije izbijanja sovjetskih snaga na rijeke Odru i Nisu otpočele su pripreme za razbijanje njemačke odbrane i zauzimanje Berlina. Za izvođenje berlinske operacije određene su jedinice 1. i 2. beloruskog i 1. ukrajinskog fronta Crvene armije.

Njemačke jedinice na istočnom frontu bile su grupisane u tri grupe armija. Na donjem toku Odre nalazila se Grupa armija »Visla«; na Nisi i duž čehoslovačke granice Grupa armija »Centar« i južno od planine Tatra i u Austriji Grupa armija »Jug«. Radi odbrane Berlina njemačka vrhovna komanda je organizovala odbranu u tri odbrambena pojasa, svaki dubine od 20 do 40 km. Naseljena mjesta, šume i širi prostor Berlina uređeni su za kružnu odbranu.

Prema planu sovjetske vrhovne komande da se njemačke snage okruže i unište u rejonu Berlina, 1. beloruski front je 16. aprila izvršio napad i preko Zelovskih visova usmjerio svoja dejstva sa sjeverne i sjeverozapadne strane. Istovremeno su napadale i snage 1. ukrajinskog fronta, obuhvatajući Berlin sa južne i jugozapadne strane. Snage oba fronta su uspjele da do 20. aprila, poslije više uzastopnih i teških borbi, razbiju sva tri njemačka odbrambena pojasa i da se dijelom snaga 24. aprila spoje na prostoru između Firstenvalde i Cosena. Njemačke snage jačine 13 divizija iz sastava 4. oklopne i 9. armije našle su se u okruženju. Desnokrilne snage 1. beloruskog fronta, koje su široko obuhvatale Berlin sa sjeverozapada, 25. aprila spojile su se u rejonu Potsdam - Kecin sa glavnim snagama 1. ukrajinskog fronta. Time su njemačke snage u rejonu Berlina potpuno okružene i rasječene na dvije grupacije. Jačina okruženih njemačkih snaga bila je oko 500.000 vojnika sa cjelokupnom ratnom tehnikom. Levokrilne armije 1. ukrajinskog fronta, podržane akcijama jurišne i lovačke avijacije, uspješno su lomile njemačku odbranu, vodeći borbe na domaku Drezdena, a svojim aktivnim dejstvima obezbjeđivale lijevo krilo glavnih snaga fronta.

Zahvaljujući uspjesima 1. beloruskog i 1. ukrajinskog fronta i jedinice 2. beloruskog fronta 19/20. aprila prešle su u napad. Odbijajući brojne protivudare njemačkih jedinica, 2. beloruski front je proširio mostobran na Odri i vezao za sebe snage njemačke 3. oklopne armije. Zbog toga ona nije mogla biti angažovana u odbrani Berlina. Od 25. aprila jedinice 2. beloruskog fronta su sve brže prodirale ka sjeverozapadu, težeći da što prije izbiju na obalu Baltičkog mora. Uvođenjem u borbu oklopnih korpusa i 2. armije, 2. beloruski front je slomio otpor njemačkih snaga i 2. maja izbio na liniju Vameminde - Rebel - Pricvalk.

Daljim dejstvom jedinica sva tri fronta stvoreni su povoljni uslovi za konačno razbijanje njemačkih snaga. Propao je pokušaj njemačke vrhovne komande da manevrom 12. armije omogući proboj iz okruženja 4. oklopnoj i 9. armiji. Koncentričnim napadima jedinica 1. ukrajinskog i 1. beloruskog fronta sa sjevera, istoka i juga, te snažnim udarima avijacija, ta njemačka grupacija je u vrijeme od 26. do 30. aprila potpuno razbijena. Njemački gubici su bili veliki - oko 60.000 mrtvih i oko 120.000 zarobljenih vojnika. Okružene njemačke snage u Berlinu sovjetske trupe su jednovremeno napadale sa svih strana. Danonoćne borbe vodile su se od bloka do bloka zgrada, prodirući postepeno ka centru grada. Zgrada Rajhstaga je, poslije duge i ogorčene borbe, zauzeta 30. aprila, a zatim je nastavljeno uništavanje preostalih uporišta, sve do 2. maja, kada su se njemačke snage predale. Jedinice 1. bjeloruskog i 1. ukrajinskog fronta izbile su na Elbu i uspostavile kontakt sa američkim snagama. Istovremeno je i 2. bjeloruski front na liniji Vizmar - Demic - Vitenberge stupio u vezu sa britanskim trupama.

Poslije pada Berlina, jedinice 1. ukrajinskog fronta produžile su dejstva lijevom obalom Elbe i u sadejstvu sa jedinicama 3. i 4. ukrajinskog fronta oslobodile preostale dijelove Čehoslovačke, razbile i prinudile na kapitulaciju zadnje dvije njemačke grupe armija. Konačno, Njemačka je kapitulirala 9. maja 1945. godine.

Drugi svjetski rat je završen simboličkim stiscima ruku crvenoarmejaca i anglo-amerikanaca prilikom njihovog susreta na Elbi, zajedničkim slamanjem posljednjih uporišta nacističke ratne mašine i zajedničkim potpisima dokumenata o bezuslovnoj kapitulaciji oružanih snaga hitlerovske Njemačke u Evropi, nakon čega je širom svijeta nastalo slavlje zbog oslobođenja od fašizma i uspostavljanja mira. S obzirom na ogromne ljudske i materijalne žrtve koje je zahtijevala borba protiv nosilaca »Novog poretka« i pustošenja fašističkih armija, radost je bila utoliko veća. Pozdravljajući istorijsku pobjedu nad fašizmom, oslobođeni narodi su ujedno izražavali zahvalnost udruženim snagama antifašističke koalicije i učesnicima pokreta otpora, koji su zaustavili fabrike smrti fašističkih agresora i okupatora. Pouke iz drugog svjetskog rata su mnogostruke i dalekosežne za slobodoljubivo i progresivno čovječanstvo, za male i velike narode, pa i za narode i narodnosti Jugoslavije, koji su u definitivnu pobjedu nad fašizmom dali vidan doprinos, opštepriznat među slobodoljubivim ljudima svijeta.

Sposobnost i jačina Jugoslovenske armije"

Pukovnik, Nikola Anić*

ORGANIZOVANOST JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta bile su u završnici narodnooslobodilačkog rata organizovane prema ranije započetom procesu, kojeg je inicirao i sa kojim je rukovodio vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito, u dva velika dijela, dvije komponente jedinstvenih oružanih snaga - operativna i teritorijalna. To nisu bili odvojeni djelovi oružanih snaga, već dvije vrste jedinica sa specifičnom namjenom koje su se neprekidno međusobno dopunjavale, dejstvovale u jedinstvu i predstavljale cjelinu. Takva raznovrsnost oblika organizovanja proizlazila je iznad svega iz potreba oružane borbe i uslova jugoslovenskog ratišta, svake etape rata, a posebno iz njegove završnice.

OPERATIVNI DIO JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Operativni dio Jugoslovenske armije činile su armije, korpusi, divizije, brigade (pukovi), Jugoslovenska mornarica, Ratno vazduhoplovstvo, Korpus narodne odbrane Jugoslavije i jedinice rodova i službi, sa cjelokupnim operativnim sistemom rukovođenja i komandovanja. U završnici rata operativni dio Jugoslovenske armije bio je najjači, najbolje organizovan i najznačajniji dio oružanih snaga nove Jugoslavije, okosnica udarne moći i sposobnosti, garancija da će Jugoslavija biti oslobođena sopstvenom oružanom silom. Sa društveno-političkog aspekta operativne jedinice su izražavale opštejugoslovenski karakter, bile su osnovni nosilac borbenoj povezivanja svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Operativne jedinice Jugoslovenske armije predstavljale su moderno organizovani dio vojne sile nove Jugoslavije, savremenu armiju, preko čega se izražavao ugled zemlje, snaga i sposobnost narodnooslobodilačkog pokreta. Operativne jedinice su bile tako organizovane da su, u zajednici sa teritorijalnom komponentom oružanih snaga, mogle u potpunosti ostvariti zadatak oslobođenja zemlje i osigurati vojne i političke ciljeve rata i revolucije. Osim toga, bilo je nužno stvoriti što jači operativni sastav Jugoslovenske armije i zbog fizičke povezanosti jugoslovenskog ratišta sa savezničkim snagama u Mađarskoj i Italiji u završnici rata.

PriJ°g za raspravu o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine.

Viši naučni saradnik vojnoistorijskog instituta i Centra za strategijska istraživanja Generalštaba JNA.

Maršal Tito u štabu 4. armije u Postojni, maj 1945.

TERITORIJALNO-PARTIZANSKI DIO JUGOSLOVENSKE ARMIJE

U završnom periodu rata teritorijalno-partizanski dio Jugoslovenske armije činili su - partizanski odredi ili grupe partizanskih odreda i vojno-pozadinske jedinice i ustanove (vojne oblasti, komande područja i komande mjesta).

Partizanski odredi u završnoj ofanzivi bili su još značajan dio oružanih snaga Demokratske Federativne Jugoslavije. Vojna strategija NOR-a i dalje je računala sa partizanskim odredima na neoslobođenom dijelu Jugoslavije, jer se dio partizanskih odreda i dalje nalazio u sastavu operativnih jedinica u zahvatu fronta, naročito u Bosni i Hercegovini, a ostali su bili u pozadini neprijatelja pod rukovodstvom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije. Međutim, gledajući u cjelini, partizanski odredi i grupe partizanskih odreda nisu više imali onoliko značenje kao u ranijem periodu rata jer se radikalno smanjio njihov broj u ukupnom odnosu unutrašnjeg sastava Jugoslovenske armije. Tako npr. početkom januara 1945. godine postojala su 52 partizanska odreda, već 20. marta kada je počela završna ofanziva bilo ih je samo 36 i to 15 u Bosni i Hercegovini, 11 u Hrvatskoj i 10 u Sloveniji. Na kraju rata ostala su samo tri partizanska odreda.

Zadaci partizanskih odreda ostali su isti kao što su bili i u prethodnom periodu. U sastavu nekih divizija koje su se nalazile u zahvatu fronta, partizanski odredi imali su zadatak da kontrolišu međuprostore između operativnih jedinica, brigada i divizija, ili su se nalazili na krilima korpusa. Osim toga, dio partizanskih odreda izvodio je borbene akcije zajedno sa operativnim i knojevskim jedinicama protiv zaostalih neprijateljskih snaga,
ili je učestvovao u kontroli oslobođene teritorije. Ipak, najveći broj partizanskih odreda u završnoj ofanzivi, pošto se nalazio u pozadini neprijatelja, izvršavao je zadatke koji su proizlazili iz potreba završne ofanzive. Po mjeri nastupanja jedinica sa fronta, čim je oslobođena teritorija na kojoj se nalazio partizanski odred, on je načelno rasformiran, a njegovo ljudstvo ulazilo je u sastav operativnih jedinica ili u sastav vojnopozadinskih organa.

Vojnopozadinske jedinice i ustanove bile su najpotpunije razvijene u završnoj fazi narodnooslobodilačkog rata, početkom 1945. godine, kada su pokrile cjelokupnu oslobođenu i neoslobođenu teritoriju Jugoslavije. Po svojoj masovnosti, broju jedinica i ustanova i boraca vojnopozadinske jedinice dolazile su među najsveobuhvatniji dio oružane sile nove Jugoslavije. One su i dalje spajale vojnu organizaciju NOR-a u njenoj bazi sa organima narodne vlasti i političkim organizacijama.

Vojnopozadinske jedinice i ustanove bile su sastavljene od komandi mjesta (grada, kotara-sreza), vojnih područja i vojnih oblasti (korpusnih i divizijskih). Vojne oblasti su i dalje pokrivale teritoriju jednog korpusa i imale su razvijene sve organe i jedinice. Ukoliko je operativni dio korpusa napustio matičnu teritoriju, vojna oblast je ostajala i bila je pod komandom glavnog štaba. Vojna područja su imala raznoliku teritoriju, zavisno od operativne situacije i drugih okolnosti. Na operativnoj teritoriji (u zahvatu fronta i u neprijateljskoj pozadini) komande područja su obično manje, dok na potpuno oslobođenoj teritoriji bile su veće. Tada su se komande područja uglavnom poklapale sa političko-administrativnom podjelom, tako da je obuhvatala dva ili više srezova, obično teritoriju jednog okruga. Komande mjesta su i dalje postojale, ali su se počele ukidati (npr. u Dalmaciji) i njihove funkcije su preuzimali vojna područja.

Osim zadataka iz ranijeg perioda, sada su se pred vojnopozadinske organe postavili još teži i složeniji zadaci u snabdijevanju razgranatijeg broja jedinica, u mobilizaciji i smještaju oružanih snaga, što je proizlazilo iz razvijenosti armije, njene jačine i potreba završne ofanzive za oslobođenje. Osim toga, zadaci vojnopozadinskih organa na oslobođenom dijelu Jugoslavije dopunjavali su se potrebama oslobođene zemlje, obnovom i izgradnjom vojnih objekata za potrebe Jugoslovenske armije.

U martu i aprilu 1945. u Generalštabu vođena je rasprava o novim organizacijskim izmjenama u vojnoteritorijalnoj podjeli Jugoslavije, što je proizlazilo iz situacije završetka rata i oslobođenja zemlje. Nova organizacija vojnoteritorijalne vlasti obuhvatala bi šest armijskih oblasti (Kragujevac, Sarajevo, Novi Sad, Ljubljana, Zagreb i Skoplje) a to je proizlazilo iz razvoja šest operativnih armija poslije rata.

Na kraju rata, 15. maja 1945. funkcionisalo je 19 vojnih oblasti, dvije divizijske vojne oblasti, 93 komande područja, 456 komandi mjesta i 12 komandi gradova. Sve je to bilo u funkciji završne ofanzive za oslobođenje zemlje.

JAČINA I SPOSOBNOST JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Pred Jugoslovenskom armijom u završnoj ofanzivi stajao je krupan strategijski zadatak da razbije i uništi njemačku balkansku grupaciju i kolaboracioniste i definitivno oslobodi zemlju uključno i jugoslovenske etničke teritorije na zapadnim granicama. Na tom ofanzivnom putu nalazile su se krupne njemačke snage i to kompletna njemačka Grupa armija »E« i djelovi Grupe armija »C« i Grupe armija »Jug«, odnosno sedam njemačkih armijskih korpusa u čijim sastavima se nalazilo 26 divizija, sa oko 450.000 vojnika, i znatne kolaboracionističke snage - 18 divizija i druge jedinice sa oko 230.000 vojnika. Ukupno 44 divizije, 13 samostalnih brigada i 50 pukova - oko 680.000 vojnika, ješenih da odsudnom i upornom odbranom očuvaju svoje pozicije u Jugoslaviji. U završnoj ofanzivi JA se sukobila sa oko 30 njemačkih divizija, odnosno sa njemačkih 10 armijskih korpusa koji su se kraće ili duže našli na jugoslovenskoj teritoriji. Njemačka odbrana u Jugoslaviji bila je organizovana u vidu više pojaseva i odbrambenih uporišta, pri čemu su težište imali na prvom strategijskom ešelonu raspoređenom od rijeke Drave do obala Jadrana, na kojem se nalazilo 28 divizija, od čega 15 njemačkih i 13 ustaško-domobranskih. Po dubini, na obezbeđenju teritorije držali su 16 divizija, od čega je 11 njemačkih.

Polazeći od zadatka kojeg je Jugoslovenska armija dobila od vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita, a imajući u vidu jačinu i namjere neprijatelja, kao i njegov strategijski raspored snaga, oružana sila nove Jugoslavije za završnu ofanzivu postrojena je u tri velike strategijske grupacije - prva u zahvatu fronta, druga u pozadini neprijatelja, a treća na zaštiti oslobođenog dijela zemlje. Ovakvim strategijskim grupisanjem mogla se najoptimalnije iskazati udarna snaga i sposobnost Jugoslovenske armije, u funkciji oslobođenja zemlje.

SNAGE JUGOSLOVENSKE ARMIJE U ZAHVATU STRATEGIJSKOG FRONTA

U zahvatu strategijskog fronta nalazile su se najjače, najbolje organizovane, tehnički najopremljenije i to glavne snage Jugoslovenske armije. Glavne snage Jugoslovenske armije, koje su se postrojile u zahvatu fronta od Drave preko Srema, Tuzle i Sarajeva do Like i obala Jadrana, imale su zadatak da koncentričnim udarima, uz pomoć snaga iz pozadine, probiju neprijateljski strategijskih front i realizuju zadatak uništenja neprijateljskih snaga na jugoslovenskom ratištu i time definitivno oslobode zemlju.

Glavna strategijska grupacija Jugoslovenske armije bila je sastavljena od:

- *1. armije* koja je bila na frontu od Dunava, preko Sida u Sremu do južno od Save u rejonu Bijeljina - Brčko. Početkom aprila 1945. imala je u svom sastavu deset divizija i četiri samostalne brigade, odnosno ukupno 46 brigada, od čega je osam proleterskih, 10 artiljerijskih i po jedna tenkovska, konjička, inžinjerijska i dopunska. Prva armija je imala 111.078 boraca, 355 topova, 1.152 minobacača, 55 tenkova, 52.742 puške i 4.993 puškomitraljeza.

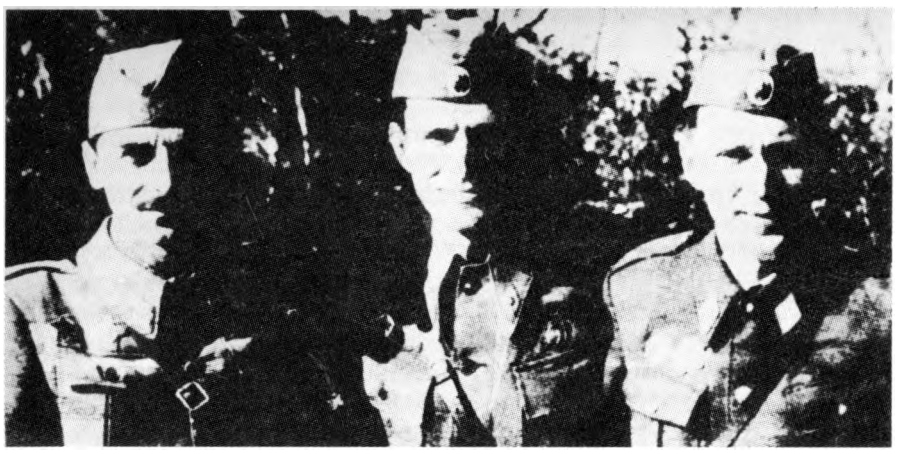

Komandanti armija s leva na desno: Koča Popović, komandant 2. armije, Peko Dapčević, komandant 1. armije i Košta Nad komandant 3. armije

- *2. armija* bila je na frontu od Brčkog i Bijeljine do južnih padina planine Ozrena. Pred početak završne ofanzive, krajem marta 1945. imala je četiri divizije, 16 brigada (od čega 12 pješadijskih, dvije artiljerijske i po jedna inžinjerijska i dopunska), sa 58.040 boraca, 42 topa, 398 minobacača, 18.216 pušaka i 1.566 puškomitraljeza i mitraljeza.

- *3. armija* nalazila se na frontu od Donjeg Miholjca na Dravi do blizu Vukovara na Dunavu. U svom sastavu, krajem marta 1945. imala je dva korpusa, pet divizija, 25 brigada, od čega 19 pješadijskih (jedna je proleterska), četiri artiljerijske, jedna veze i dopunska. Treća armija imala je sama (bez 6. korpusa) 7 divizija, 19 brigada, od čega 13 pješadijskih. Ukupno je bilo 49.884 borca i rukovodioca, a od naoružanja (bez 6. korpusa) 168 topova, 534 minobacača, 14.666 pušaka i 1.277 mitraljeza.

4. armija držala je front u Lici i Hrvatskom primorju, od rijeke Une do Karlobaga i Raba. Armija je imala krajem marta 1945. dva korpusa, devet divizija, 32 brigade, od čega 27 pješadijskih (dvije su proleterske), dvije artiljerijske i po jedna tenkovska, inžinjerijska i dopunska. Na frontu je imala 5 divizija, 20 brigada, od čega je 16 pješadijskih. Ukupno 67.000 boraca, 150 topova, 439 minobacača, 75 tenkova, 39.907 pušaka i 3.613 mitraljeza.

- *Sarajevska grupa korpusa*, u koju su za ovu priliku uzeti kompletni
2, 3. i 5. udarni korpus, nalazila se na frontu oko Sarajeva od Sokolca, preko Pala, Trnova, Ivan Sedla do Zenice, a još su dvije divizije 5. korpusa
- 39. i 53. bile na frontu sve do Banja Luke. Ukupno je ova grupacija imala sedam divizija, odnosno 33 brigade od čega su 29 pješadijskih (dvije su proleterske), 4 artiljerijske, ili 75.104 boraca i rukovodilaca, 171 top, 506 minobacača, 4 tenka, 37.629 pušaka, i 3.738 mitraljeza.

- *Jugoslovenska mornarica* na primorskom vojištu sa težištem na sjevernom Jadranu, na pravcu Zadar, Pula, Trst. Početkom marta 1945. u svom sastavu je imala 12.036 boraca i rukovodilaca, 9 naoružanih brodova, 51 patrolni čamac, 164 jedrenjaka, 14 pomoćnih brodova i 20 parob-
752 roda razne nosivosti, sa 147 topova raznih kalibara, 121 minobacačem i

690 mitraljeza. Osim toga, u sastavu Jugoslovenske mornarice nalazilo se devet bataljona mornaričke pješadije.

- *Vazduhoplovstvo Jugoslovenske armije* imalo je Grupu vazduhoplovnih divizija u Sremu i Banatu, sastava 11. lovačka i 42. bombarderska, sa ukupno 185 borbenih aviona. U sjevernoj Dalmaciji, na aerodromima oko Zemunika bila je 1. i 2. eskadrila NOVJ sa 32 borbena aviona, dok je 5. korpus imao 5 aviona, a u Transportnoj grupi štaba Vazduhoplovstva bilo je 12 aparata. Ukupno je tako bilo 234 aviona, kao i oko 10.000 boraca i rukovodilaca.

U strategijskoj grupaciji u zahvatu fronta našle su se četiri armije, Sarajevska grupa koprusa, Jugoslovenska mornarica i Vazduhoplovstvo, ukupno 6 korpusa, 33 divizije od čega su dvije vazduhoplovne, odnosno 134 brigade, od čega je 102 pješadijske, 21 artiljerijska, tri inžinjerijske, dvije tenkovske, jedna konjička, jedna veze i četiri dopunske. *Ukupno je ova grupacija imala 383.142 borca i rukovodioca,* što iznosi nešto više od 50 odsto svih snaga koje je 20. marta 1945. godine imala Jugoslovenska armija. Od pješadijskog naoružanja je bilo 163.760 pušaka, 15.877 puškomitraljeza i mitraljeza i 3.150 minobacača.

Najveća masa artiljerije našla se u strategijskoj grupaciji u zahvatu fronta. Od postojeće 24 artiljerijske brigade, na frontu se našla 21 brigada u sastavu divizija i korpusa. Odnosno, tada je ova grupacija na frontu imala 1033 topa raznih kalibara. Ovome treba dodati i 328 protivavionskih topova koji su sada najviše bili angažovani za tučenje zemaljskih ciljeva, kao i 375 protivavionskih mitraljeza, ukupno 703 protivavionska oruđa. U protivtenkovskim sredstvima naročito su bile popunjene jedinice prvog strategijskog ešelona koje su imale ukupno 2.455 raznih vrsta protutenkovskih sredstava, od čega 202 protivtenkovska topa 45 mm, 78 topova 75 mm i 180 protivtenkovskih topova drugih kalibara, ukupno 450 protutenkovskih topova.

Od tenkovskih jedinica u ovoj grupaciji bile su 1. i 2. tenkovska brigada i tenkovska četa 5. korpusa, sa ukupno 134 tenka.

Inžinjerija je imala sedam brigada, od čega su tri brigade bile u sastavu 1, 2. i 4. armije, a kasnije se oformila i Inžinjerijska brigada 3. armije.

U prvom strategijskom ešelonu, na frontu su se našle glavne snage Jugoslovenske armije koje su bile u njenom sastavu 20. marta 1945. godine kada je počela završna ofanziva. Tako na primer od 52 pješadijske divizije koliko je tada imala JA na frontu je bilo 31 divizija ili 60 odsto svih snaga. Odnosno, tu se nalazila glavnina najstarijih divizija koje je imala Jugoslovenska armija, sa najviše ratničkog iskustva. Od formiranih 1942. godine devet divizija na frontu se sada našlo šest divizija, od čega su tri proleterske - 1, 2. i 6. divizija. Zatim, 12 divizija bilo je na frontu koje su formirane 1943. godine, a osam divizija je formirano u prvoj polovini 1944. godine, dok je pet divizija bilo koje su nastale u drugoj polovini 1944. godine.

Ili, od imajućih u JA tada 263 brigade, u prvom strategijskom ešelonu našlo se 134 brigada, što je oko 50 odsto svih brigada. Taj se odnos još bolje vidi kada se zna da je tada u JA bilo 186 pješadijskih brigada, od čega su 102 brigade u prvom strategijskom ešelonu ili 60 posto svih brigada. Od 14 proleterskih brigada koliko ih je na kraju rata bilo u sastavu JA, 13 proleterskih brigada bilo je u prvom strategijskom ešelonu ili 93 posto svih proleterskih brigada, što posebno ukazuje na kvalitet jedinica

koje su se našle u prvom strategijskom ešelonu. Ako se ovome doda da je u prvom strategijskom ešelonu bilo 88 posto svih artiljerijskih brigada, obe tenkovske brigade, kao i cjelokupna avijacija, najveća masa artiljerije, kao i skoro cjelokupni borbeni sastav (naoružanih) brodova Jugoslovenske mornarice, onda se može zaključiti da su se tu našle ne samo glavne nego i najkvalitetnije snage sa kojima je tada raspolagala Jugoslovenska armija.

Da bi se dobila potpunija slika kakva je bila snaga i jačina početnog udara Jugoslovenske armije, a to je u početnim danima ofanzive, onda se za analizu moraju uzeti ne samo one snage Jugoslovenske armije koje su bile na frontu, ispred protivničkih jedinica, nego i one naše jedinice koje su bile u bližoj pozadini neprijatelja, koje su se angažovale u borbi u početnim armijskim napadnim operacijama kada je trebalo probiti neprijateljski front i slomiti njegovu strategijsku odbranu. To su bili - 4. korpus sa 7, 8. i 34. divizijom i l i . korpus sa 35. i 43. divizijom u ličko-primorskoj operaciji 4. armije i 6. korpus sa 12. i 40. divizijom u sremsko-slavonskoj operaciji. Ove snage Jugoslovenske armije su sa onima koje su nastupale sa fronta činile jedinstvenu udarnu snagu Jugoslovenske armije; one su istovremeno udarile po neprijateljskom prvom strategijskom ešelonu, a to je bilo i najpresudnije i najvažnije, jer je tada trebalo snažno udariti po neprijateljskoj glavnoj grupaciji, brzo i što potpunije razbiti glavni sistem neprijateljske odbrane.

Polazeći od toga i onda je u početnom udaru JA u završnoj ofanzivi protiv njemačkog prvog streljačkog ešelona bilo angažovano 40 divizija, a to je 77% od imajućih 52 pješadijske divizije. Sada su u borbi protiv neprijateljskog glavnog strategijskog ešelona bile angažovane sve divizije koje su formirane 1942. godine, najveći broj onih iz 1943. i 1944. godine. Ili, sada je ukupno u borbi protiv svih neprijateljskih snaga bilo angažovano 158 brigada, odnosno 85 posto od imajućih 186 pješadijskih brigada. U borbi je sada bilo a'ngažovano svih 14 proleterskih brigada koliko je tada imala Jugoslovenska armija. Odnosno, ako se uzmu u obzir obe grupacije jugoslovenske armije - prva u zahvatu fronta i druga u bližoj neprijateljskoj pozadini koja se nalazila na dubini rasporeda prvog strategijskog ešelona neprijatelja, onda je za taj početni udar bilo angažovano 4 armije, devet korpusa, 40 divizija i 158 brigada, odnosno 422.698 boraca Jugoslovenske armije, sa 1.109 topova, 3.459 minobacača, 179.611 pušaka, 17.534 puškomitraljeza i mitraljeza, 145 tenkova, 222 aviona i 60 naoružanih brodova Jugoslovenske mornarice. Ovdje nije uračunato ljudstvo i sredstva drugih jedinica vojnopozadinskih organa i KNOJ-a i ostali koji su bili angažovani i u ovim borbama.

Snaga udara prvog strategijskog ešelona JA koja se nalazila u zahvatu fronta, gdje je bila 31 pješadijska divizija, može se vidjeti i po vatrenim mogućnostima divizija. Vatrena mogućnost 1. proleterske divizije iznosila je 20 tona čelika u jednoj minuti, a 26. dalmatinske divizije 16 tona. Prosječno je jedna divizija prvog strategijskog ešelona JA mogla izbaciti oko 17 tona čelika. Prema tome divizije prvog strategijskog ešelona mogle su izbaciti 527 tona čelika u jednoj minuti pod pretpostavkom da se raspolagalo sa dovoljnim količinama municije što nije bio slučaj naročito u 1, 2. i 3. armiji. Prva armija je bila najubojitija, jer je u njoj bilo najviše divizija, pa su njene divizije mogle baciti u jednoj minuti 170 tona čelika, a divizije na frontu 4. armije 85 tona. Ukupna je bila vatrena moć divizija JA koje su udarile po prvom strategijskom ešelonu protivnika 562 tone

čelika u jednoj minuti, jer su divizije u bližoj pozadini neprijatelja mogle izbaciti najviše do pet tona čelika u jednoj minuti.

Kolika je stvarna bila moć udara Jugoslovenske armije, najbolje će se videti iz ličko-primorske operacije 4. armije, za koju se raspolaže podacima o utrošku municije po danima operacije. Evo tih pokazatelja:

Utrošak municije jedinica 4. armije u ličko-primorskoj operaciji

Vrsta municije	1. etapa	2. etapa	ukupno -	Bačeno		
				na dan	sat	minutu
1. Topovskih granata raznih kalibara	6.210	10.135	16.348	1.090	46	1
Minobacačkih mina	2.095	10.940	13.035	863	37	0,6
Ukupno	8.305	21.075	29.383	2.000	84	1,5
2. Pješadijske municije za puške, mitraljeze i automate	200.000	622.343	822.343	54.823	2.285	38
3. Ostale municije za protivtenskovska i protivavionska oruđa i protivtenkovske rakete (mine)	5.301	12.614	17.915	1.185	42	0,9
Ukupno je utrošeno artiljerijske, pješadijske i raketne municije	213.606	656.032	868.032	57.909	2.463	41

Zahvaljujući vatrenim mogućnostima divizija koje su činile 4. armiju, ona je, prema tome, u ličko-primorskoj operaciji, vođenoj od 20. marta do 15. aprila 1945. godine mogla za 15 dana intenzivnih borbenih dejstava da baci na neprijatelja 868.032 artiljerijska, pješadijska i raketna zrna. Odnosno, na dan je bačeno po neprijatelju 57.909 zrna, mina i granata, odnosno na sat 2.453 komada raznih zrna ili 41 zrno u minuti pod pretpostavkom da se borba vodila neprekidno, danju i noću. Tolika snaga vatrenog udara po neprijatelju rijedak je slučaj u jednoj napadnoj operaciji Jugoslovenske armije u završnoj ofanzivi. To je, uz ostalo, bio jedan od glavnih razloga zašto je njemački 15. brdski armijski korpus od 45.000 vojnika bio potpuno uništen u ličko-primorskoj operaciji, jer od cijelog korpusa ostalo je samo oko 5.000 vojnika. Svi su ostali ili uništeni ili zarobljeni, a poginuo je i komandant 15. korpusa general oklopnih jedinica Gustav Fen i komandant 392. divizije general-lajtnant Johan Mickl, koga je na Vratniku kod Senja smrtno ranila 12. brigada 26. divizije.

Jačina i sposobnost jedinica Jugoslovenske armije u pozadini neprijatelja

Druga po veličini strategijska grupacija Jugoslovenske armije nalazila se u pozadini neprijatelja, od Slavonskih planina na sjeveru, Korduna, Banije i Gorskog kotara na južnom dijelu ratišta, do zapadnih etničkih granica. Osnovni zadaci ove grupacije su bili - spriječavanje manevra neprijateljskih rezervi, onemogućavanje i otežavanje organizacije odbrane po dubini, remećenje planskog i blagovremenog izvlačenja i povlačenja, obezbeđivanje krila i bokova snaga na frontu, vršenje strategijskog izviđanja i onemogućavanje snabdijevanja neprijatelja. Ovim je nadoknađivan nedostatak bombarderske avijacije i vazdušnodesantnih trupa. Pored ovih prednosti koje je davala prisustnost takvih snaga iza linije fronta, to se povoljno odražavalo na moralnom i političkom planu i uticalo na mobilizaciju masa za narodnoslobodilački pokret i njihovo angažovanje za potrebe oružane borbe.

U bližoj pozadini neprijatelja, na teritoriji Hrvatske nalazila se jedna, a druga grupacija u pozadini neprijatelja bila je na većoj udaljenosti od strategijske linije fronta.

Glavni štab Jugoslovenske armije za Hrvatsku imao je samo dio snaga pod svojom komandom koje su bile raspoređene na njegovoj operativnoj prostoriji, i to:

- 4. korpus koji se nalazio na prostoriji Korduna, Banije, Žumberka, Pokuplja i Cazinske krajine, imao je tri divizije i 10 brigada od čega je 9 pješadijskih i jedna artiljerijska ili 22.620 boraca, 61 top, 11 tenkova, 9. 300 pušaka i 955 mitraljeza.

- 10. korpus se nalazio na prostoriji Moslavine, Žumberka, Hrvatskog zagorja i Bilogore. Imao je dvije divizije, odnosno 7 brigada ili 9.910 boraca, 67 artiljerijskih oruđa, 5.125 pušaka i 520 mitraljeza.

Ako se ovome doda da je na operativnoj prostoriji Glavnog štaba Hrvatske bio 6. slavonski korpus pod operativnom komandom 3. armije i l i . korpus u sastavu 4. armije, onda treba još uzeti u obzir i njihov sastav i naoružanje:

- 6. korpus bio je na prostoriji Slavonije i u Podravini, imao je dvije divizije, odnosno šest brigada od čega je jedna proleterska (12. slavonska) ili ukupno 8.736 boraca, 66 artiljerijskih i minobacačkih cijevi, 3.265 pušaka i 420 mitraljeza.

-11. korpus imao je dvije divizije (13. divizija bila je na frontu a ne u pozadini neprijatelja) sa šest pješadijskih brigada ili 8.200 boraca, 12 topova, 46 minobacača, 3.286 pušaka i 282 mitraljeza.

Pod komandom Glavnog štaba Hrvatske bile su sve vojnopozadinske jedinica i ustanove, kao i grupa diverzantskih odreda, oko 37.000 boraca.

Ukupno je na operativnoj prostoriji Glavnog štaba Hrvatske u završnoj ofanzivi bilo u operativnim jedinicama četiri korpusa, devet divizija i 32 brigade, od čega je jedna proleterska i jedna artiljerijska, a tri su knojevske ili ukupno 49.466 boraca, 77 topova, 375 minobacača, 11 tenkova, 20.976 pušaka i 1.777 mitraljeza. Osim toga tu se nalazilo 11 partizanskih

i tri diverzantska odreda, kao i pet korpusnih vojnih oblasti sa partizanskim jedinicama i stražama.[2]* Ukupno oko 86.000 boraca.

- *Glavni štab Jugoslovenske armije za Sloveniju* imao je pod svojom komandom drugu veću operativnu grupaciju koja se nalazila u pozadini protivnika, slijedećeg sastava:[3']

- 7. korpus imao je u aprilu 1945. godine tri divizije i 12 brigada (9 pješadijskih, i po jedna artiljerijska, inžinjerijska i saobraćajna), ukupno 10.370 boraca, 24 topa, 65 minobacača, 4.788 pušaka i 521 mitraljeza. Operativno područje Dolenjska i Notranjska.

- 9. korpus imao je operativno područje Slovenačko primole i Gorenjsku sa dvije divizije i sedam brigada (sve pješadijske), ukupno 7.033 borca, 9 topova, 49 minobacača, 3.019 pušaka i 262 mitraljeza.

- 4. operativna zona u Štajerskoj i Koruškoj imala je jednu diviziju i dvije samostalne brigade ili ukupno pet brigada, 8.001 borca, jedan top, 61 minobacač, 4.178 pušaka i 453 mitraljeza.

- ostale jedinice uz Glavni štab Slovenije imale su 1.263 borca, tri topa, 5 minobacača, 859 pušaka i 72 mitraljeza.

Tako je operativni dio jedinica Glavnog štaba Slovenije imao šest divizija u sastavu dva korpusa i jedne operativne zone (ranga korpusa) ili 24 brigade, od čega je 21 pješadijska i po jedna artiljerijska, inžinjerijska i saobraćajna, ukupno 26.667 boraca, 37 topova, 180 minobacača, 12.864 pušaka i 1.308 mitraljeza. U ovo brojno stanje ulazi i ljudstvo iz 10 partizanskih odreda koliko je tada bilo u Sloveniji.

Pod glavnim štabom Slovenije još su se nalazile vojne oblasti 7. i 9. korpusa i 4. operativne zone. U njihovom sastavu je bilo 11.234 borca, jedan top, 18 minobacača, 5.412 pušaka i 480 mitraljeza.

Tako se ukupno pod komandom Glavnog štaba Slovenije nalazilo šest divizija sa 24 brigade, tri vojne oblasti, ili 37.901 borac, 38 topova, 198 minobacača, 18.276 pušaka i 1.788 mitraljeza.

Druga velika grupacija Jugoslovenske armije, koja se nalazila u pozadini protivnika, imala je prema tome, 16 divizija (od čega je jedna knojevska) ili šest korpusa i jednu operativnu zonu sa 59 brigada (od čega je šest knojevskih sa 10.000 boraca), odnosno 49 pješadijskih, dvije artiljerijske i jedna inžinjerijska i jedna saobraćajna brigada. U ovim jedinicama je bilo 86.133 borca, 114 topova, 555 minobacača, 11 tenkova, 33.840 pušaka i 3.085 mitraljeza.

Ako se ovome doda broj boraca koji su se nalazili u vojno-pozadinskim jedinicama i ustanovama, kao i u jedinicama KNOJ-a onda je to oko

-[1] Ostale jedinice - vojnopozadinske i druge pod Glavnim štabom Hrvatske
1. Glavni štab sa pratećim i auto bataljonom, Grupom diverzantskih odreda i radna četa
- ukupno 923 borca i rukovodioca.
2. Vojno-pozadinski organi:
- Vojna oblast 4. korpusa sa 7 komandi područja, 18 komandi mjesta i 41 partizansku četu, oko 10.000 boraca;
- Vojna oblast 4. korpusa sa 6 vojnih područja, 15 komandi mjesta, 34 partizanske čete, oko 10.000 boraca;
- Vojna oblast 10. korpusa sa 5 komandi područja, 20 komandi mjesta, 18 četa partizanske straže, oko 6.000 boraca;
- Vojna oblast 11. korpusa sa 8 komandi područja, 27 komandi mjesta, 22 čete partizanske straže, oko 10.000 boraca.
Ukupno je, bez Vojne oblasti 8. korpusa jer je Dalmacija bila oslobođena, pod komandom Glavnog štaba Hrvatske na neoslobođenoj teritoriji bilo četiri vojne oblasti, sa 26 komandi područja, 80 komandi mjesta i 115 četa partizanske straže, snaga 36.000 boraca i oko 1.000 boraca pri Glavnom štabu, ukupno oko 37.000 boraca.

[3]> Zbornik dokumenata NOR-a, tom XI, knj 4 str 397

58.000 boraca, onda je ukupno u pozadini neprijatelja bilo oko 135.000 boraca i rukovodilaca Jugoslovenske armije.

Najveći broj divizija, a time i brigada koje su bile u pozadini neprijatelja, bile su stare i već u borbama prekaljene brigade i divizije. Tri divizije su među prvima formirane krajem 1942. godine (7, 8. i 12. divizija), šest divizija je osnovano 1943. godine, pet je formirano u prvoj polovini 1944, a dvije u drugoj polovini 1944. godine. Kvalitet ovih divizija bio je na visini, a one su naročito bile prilagođenje za vođenje partizanskog ratovanja.

Sastav jedinica Jugoslovenske armije na oslobođenom dijelu Jugoslavije

Treća velika operativna grupacija Jugoslovenske armije u vrijeme završnih operacija bila je na oslobođenom dijelu Jugoslavije sa zadatkom da energičnim dejstvom unište zaostale neprijateljske i kontrarevolucioname snage i obezbede granice Demokratske Federativne Jugoslavije. Istovremeno je to bila strategijska rezerva Generalštaba Jugoslovenske armije jer su se divizije iz te grupacije mogle u svako doba prebaciti na front u toku ofanzive, kao što je slučaj sa 47. srpskom divizijom koja je izvučena iz sastava Glavnog štaba Srbije i upućena krajem aprila u sastav 1. armije, gdje je i rasformirana.

Ovu treću operativnu grupaciju sačinjavale su snage pod komandom glavnih štabova Srbije i Makedonije, Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju i Korpusa narodne odbrane.

Glavni štab Jugoslovenske armije za Srbiju imao je u svome sastavu 24. diviziju sa tri brigade, 9.185 boraca, 19 minobacača, 1634 puške i 180 mitraljeza; 46. diviziju sa 7.466 boraca, 34 minobacača, 4.760 pušaka i 270 mitraljeza i 47. diviziju sa 10.045 boraca, 39 minobacača, 2.984 puške i 342 mitraljeza. Istovremeno pod komandom Glavnog štaba Srbije bila je Kragujevačka, Valjevska i Niška vojna oblast sa 15 vojnih područja, a u svakom je bila četa partizanske straže, a negdje i bataljon; onda nekoliko nastavnih centara, dopunskih jedinica, vojnih škola i bolnica - tako da je u njima bilo 68.181 boraca, 24 topa, 47 minobacača, 35.100 pušaka i 829 mitraljeza.

Snage Glavnog štaba Srbije predstavljale su snažnu vojnu grupaciju koja je ukupno imala tri divizije, odnosno devet brigada ili 74.877 boraca, a od naoružanja 24 topa, 136 minobacača, 1.611 mitraljeza i puškomitraljeza i 44.468 pušaka.[4]’

Glavni štab Jugoslovenske armije za Makedoniju imao je tri divizije, i to: 41. diviziju sa tri pješadijske i jednom artiljerijskom brigadom ili 6.002 borca, 11 topova, 13 minobacača, 3.656 pušaka i 189 mitraljeza; 49. divizija sa tri pješadijske brigade raspoređena u zapadnoj Makedoniji u borbi protiv balista; imala je 5.603 borca, 13 minobacača, 3.097 pušaka i llO mitraljeza, dok se 50. divizija nalazila u južnoj Makedoniji, više orijentisana na granici prema Grčkoj, imala je tri brigade sa 5.539 boraca, 13 minobacača, 4.700 pušaka i 77 mitraljeza. Ukupno je u ove tri divizije bilo 17.144 borca, 11 topova, 39 minobacača, 11.453 puške i 376 mitraljeza i puškomitraljeza.

[4]> Arhiv VII, k. 185, reg. br. 18-2. Ovo je bilo stanje krajem februara 1945.

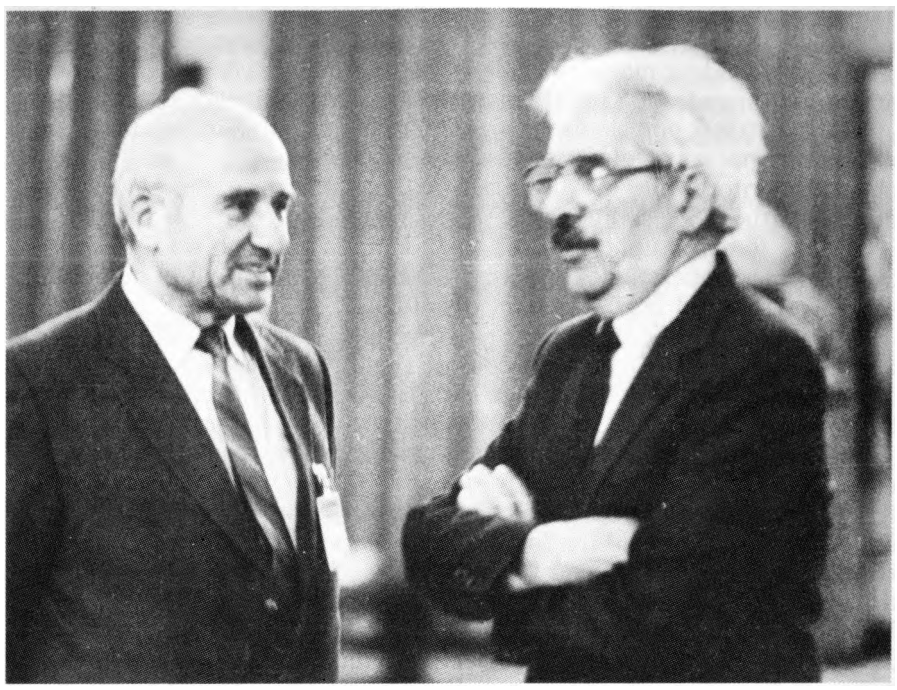

(leneral-pukovnik Miloš Sumonja i pukovnik Nikola Anić u razgovoru za vreme naučnog skupa

Glavni štab Makedonije imao je veliki broj samostalnih jedinica, kao Konjičku brigadu, Saobraćajnu brigadu, Egejsku brigadu (rasformirana u aprilu) i tri inžinjerijske brigade, radni bataljon, Artiljerijsku bazu i druge nastavne i školske centre, kurseve i druge jedinice u kojima je bilo oko 11.000 boraca. Od vojnopozadinskih organa postojala je Skopska, Bitoljska i Štipska vojna oblast sa 10 vojnih područja. U svakoj vojnoj oblasti bio je po jedan dopunsko-nastavni bataljon, a u svakom vojnom području najmanje jedna do tri čete. Ukupno je u vojnopozadinskim organima bilo oko 13.000 boraca.

Prema tome operativna grupacija koja se nalazila pod komandom Glavnog štaba Makedonije imala je tri divizije, odnosno 16 brigada 10 je pješadijskih, 3 inžinjerijske i po jedna artiljerijska, konjička i saobraćajna), ukupno 41.144 borca i rukovodioca.

Operativni štab za Kosovo i Metohiju imao je 52. diviziju sa tri brigade, Operativnu grupu brigada (tri brigade) i ostale pozadinske jedinice i ustanove, oko 30.000 boraca, 20.000 pušaka, 600 mitraljeza i 70 minobacača. Pod Operativni štab došla je 46. srpska divizija i bila je raspoređena u rejonu Prizrena. Takođe pod komandom Operativnog štaba bile su 5. i 6. divizija NOV Albanije raspoređene u tom rejonu.

Korpus narodne odbrane Jugoslavije može se razvrstati u ovu grupaciju jer je glavnina njegovih snaga bila raspoređena na oslobođenoj teritoriji, a u Sloveniji i Hrvatskoj na neoslobođenom dijelu Jugoslavije bila je glavnina 1. hrvatske i 2. slovenačke divizije narodne odbrane. U Bosni i

Hercegovini nalazila se 3. divizija sa tri brigade, oko 6.000 boraca; Četvrta beogradska divizija imala je tri brigade sa oko 6.000 boraca, 5. srpska divizija sa 4 brigade u martu je imala 16.400 boraca, 7. vojvođanska divizija imala je tri brigade sa 8.000 boraca, dok je 8. makedonska divizija imala 4 brigade i 10.000 boraca. Osim toga u Crnoj Gori, na Sandžaku i Kosovu postojala je po samostalna brigada, oko 9.000 boraca. Ukupno je na oslobođenoj teritoriji bilo šest divizija KNOJ-a i 21 brigada, oko 60.000 boraca u martu 1945. godine.

Prema tome, ukupno je pod komandom glavnih štabova Srbije i Makedonije, kao i operativnog štaba za Kosovo i Korpusa narodne odbrane bilo 13 divizija (od čega su sedam operativnih), sa 52 brigade (od čega je 31 operativna) ili 206.021 borac i rukovodilac. Bila je to vrlo jaka operativna grupacija koja je sa uspjehom ne samo mogla izvršiti zadatak uništenja ostavljenih ili ubačenih snaga neprijatelja i kontrarevoluciju i zaštititi državne granice, nego i da, u slučaju potrebe, pojača snage prvog strategijskog ešelona u tučenju glavnog neprijatelja a to je njemačka Grupa armija »E« i snage kolaboracije.

Osim gornjeg, u ovom razmatranju treba još uzeti u obzir da je tada na oslobođenoj teritoriji bilo dosta vojnih jedinica, kao što su Vojna oblast Vojvodine, zatim samostalne jedinice i ustanove Generalštaba, odnosno Ministarstva narodne odbrane (pored ostalih tu se nalaze tri protivavionske brigade, dva auto puka, puk za vezu, Inžinjerijska i Željeznička brigada), pojedine škole, kursevi, velika pozadina i drugo.

ZAKLJUČAK

1. Kada se rezimira prethodna analiza sastava jugoslovenske armije u vrijeme završne ofanzive po strategijskim grupacijama, dobija se globalna slika čiji su osnovni zbirni pokazatelji slijedeći:

- u sastavu snaga Jugoslovenske armije koje su koncentrisane u zahvatu fronta nalazio se najveći i najjači dio oružane sile nove Jugoslavije i to u sastavu četiri armije, odnosno tu je bilo šest korpusa i 33 divizije. Ta grupacija je imala 383.142 borca i rukovodioca,
- u drugoj strategijskoj grupaciji raspoređenoj u pozadini neprijatelja koncentrisano je šest korpusa i jedna operativna zona sa 16 divizija i u njoj je bilo 135.000 boraca i rukovodilaca,
- treću vrlo snažnu operativnu grupaciju činile su jedinice Jugoslovenske armije na oslobođenoj teritoriji i ona je imala jedan korpus i 13 divizija ss ukupno 206.021 boraca i rukovodilaca.

Ovim se dokazuje da je Jugoslovenska armija u završnoj ofanzivi za oslobođenje zemlje, bez onih jedinica i ustanova oko Generalštaba i Ministarstva narodne odbrane i Vojne oblasti Vojvodine, imala 724.163 borca i rukovodioca, odnosno, kada se üzmu u proračun i sve druge jedinice koje u ovom tekstu nisu analizirane, *tada je Jugoslovenska armija na kraju rata imala oko 800.000 boraca i rukovodilaca.*

2. U sastavu Jugoslovenske armije, 20. marta 1945. godine, kada je počela završna ofanziva, osim četiri armije i 13 korpusa, bilo je 62 divizije, i to: 52 pješadijske, 7 divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, dvije vazduhoplovne divizije i jedna italijanska antifašistička u Sloveniji. Naime,

760 tada je u sastavu JA bilo 263 brigade, i to: 186 pješadijskih (14 je pro-

leterskih), 24 artiljerijske, 28 brigada narodne odbrane, 7 inžinjerijskih, 2 tenkovske, 2 konjičke, 12 dopunskih, jedna željeznička ijedna saobraćajna, kao i 10 pukova - 6 vazduhoplovnih, 2 saobraćajna, jedan protivavionski i jedan veze. Onda je bilo 36 partizanskih odreda, a od vojnopozadinskih organa 19 vojnih oblasti, dvije divizijske, 93 komande područja, 456 komandi mjesta i 12 komandi gradova.

Tokom završne ofanzive došlo je do izvjesnih promjena u sastavu Jugoslovenske armije tako da je posljednjeg dana rata - 15. maja 1945. godine bilo osim onih četiri armije, još u formiranju 5, 6. i 1. tenkovska armija; da je na kraju rata ostalo samo šest korpusa (3, 4, 7, 9, 10. i Korpus narodne odbrane) jer ih je u fazi ofanzive sedam rasformirano; da je sada bilo 59 divizija i 261 brigada, i da je ostalo samo tri partizanska odreda, kao i da je bilo 10 pukova (6 vazduhoplovnih, dva puka veze i dva auto-puka).

U takvom je sastavu završila rat Jugoslovenska armija.

3. Ovdje su izloženi osnovni vojni brojni pokazatelji sastava oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta iz kojih se može vidjeti kakvu je snagu predstavljala Jugoslovenska armija u završnici rata da bi sama potpuno oslobodila zemlju. Iz gornje analize se sagledava da je Jugoslovenska armija izvela završnu ofanzivu u ne baš velikoj nadmoćnosti nad neprijateljem jer je vojni odnos snaga u ljudstvu bio 1:1,3 u našu korist (680.000 : 800.000). Drugo, da je Jugoslovenska armija sa brojnim stanjem od 800.000 boraca bila četvrta po redu vojna sila u završnoj ofanzivi armija antifašističke koalicije protiv nacističke Njemačke u Evropi, odmah poslije Crvene armije, američke i britanske vojske. Treće, daje Jugoslovenska armija više angažovala boraca u borbi protiv Vermahta nešto što su to aktivirale anglo-američke snage u Italiji, a približno isto koliko i Crvena armija u Mađarskoj.

Međutim, u opštem odnosu snaga na jugoslovenskom ratištu ne treba uzimati u obzir samo gole brojke (mi smo ih za ovu priliku uzeli da bi egzaktnim načinom dokazali sa kakvim smo sve snagama raspolagali na kraju drugog svjetskog rata i samo je u toj funkciji to urađeno), već ukupni i svestrani kvaliteti Jugoslovenske armije, iznad svega njena moralno-politička svijest sa kojom su se karakterisali pripadnici oružanih snaga nove Jugoslavije. Svaki drugi pristup ne samo da bi bio nerealan nego i neprihvatljiv jer se ovdje radi o jednoj revolucionarnoj armiji izgrađenoj u procesu četvorogodišnjeg oslobodilačkog i revolucionarnog rata, gdje je težnja i želja za oslobođenjem zemlje i za društveni revolucionarni preobražaj bila osnovna okosnica i glavna motorna snaga koja je pokretala sastav Jugoslovenske armije da se što prije završi delo oslobođenja. Otuda smo mi bili u svakom pogledu znatno jači od okupatora i svih njegovih kvislinških snaga.

Ta naša nadmoćnost nad neprijateljem ne može se samo mjeriti brojem vojnika i tehničkih borbenih sredstava (jer i u tehničkom faktoru još smo bili inferiorni), nego i u činjenici da je u toj ofanzivi sa borcima Jugoslovenske armije učestvovao narod, koji se je maksimalno angažovao, kao i da su na tom istom zadatku oslobođenja, osim vojnih komandi i ustanova, radila sva politička rukovodstva od CK KPJ, AVNOJ-a, Privremene vlade, vlada federalnih republika, SKOJ, USAOJ, AFŽ, pioniri - sve je to bilo u jednom jedinstvenom stroju pod parolom »Sve za front, sve

za pobjedu!« To je, uz sve gore analizirane pokazatelje, predstavljalo snagu i sposobnost Jugoslovenske armije u završnoj ofanzivi.

4. Kada se govori o snazi i sposobnosti Jugoslovenske armije u završnoj ofanzivi onda treba imati u vidu da sve nije bilo najsavršenije i da smo imali dosta problema, teškoća pa i slabosti. Tu je na prvom mjestu nedovoljna obučenost dijela pripadnika armije; nedostatak stručnih kadrova za brzo razvijene vidove, rodove i službe; da nismo ni izdaleka imali dovoljno oklopnih snaga i motorizovanih sredstava i drugog teškog naoružanja sa kojim bi brže i uspješnije i sa manje ljudskih gubitaka probili dobro organizovanu i duboko ešeloniranu odbranu neprijatelja i onda ga uspješnije gonili; da i za imajuća tehnička borbena sredstva nismo imali dovoljno rezervnih djelova i remontnih radionica, nedostajalo je goriva; da nije bilo dovoljno municije naročito za ona borbena sredstva koja su dobivena od saveznika; da nije bilo dovoljno odjeće i obuće, jer je samo u 2. armiji bilo 65% boraca koji su se borili u odjeći i obući koju su donijeli od kuće, ratovalo se »u civilu«; da je bilo problema u ishrani milionske armije, što se naročito ispoljilo kod 4. armije kojoj su zapadni saveznici uskratili isporuke hrane na riječkom frontu samo da ne bi stigla do Trsta i Soče. Tada je od zapadnih saveznika uskraćena i podrška na Jadranu u desantnim operacijama u Kvarneru i na istočnoj obali Istre, otkazali su podršku iz vazduha, što ukazuje na svu složenost koalicionih ratova i stanja savezništva.

I pored svega toga, i pored svih objektivnih i subjektivnih problema, teškoća i slabosti, Jugoslovenska armija je bila toliko jaka, spremna i sposobna da uspješno održi kontinuitet i visok zamah ofanzive, da njene armije i divizije nigdje ne stanu od početka do kraja završnih operacija i da pobjedonosno završe čin oslobođenja zemlje.

Nemačke oružane snage u Jugoslaviji
za vreme završnih operacija
1945. godine"

Potpukovnik Košta Pavlović[2']

SASTAV NEMAČKIH JEDINICA OKO 20. MARTA 1945.

Nemački front u Jugoslaviji u vreme završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije protezao se linijom r. Drava, r. Dunav, Šarengrad, ušće Drine, Sarajevo, Banjaluka, Bihać, Gospić i Karlobag. Bio je povezan sa Grupom armija »Jug«, čije se desno krilo nalazilo na r. Dravi, u rejonu Barča. Tako istureni front Nemci su držali radi zatvaranja savskog pravca i da bi sačuvali Slavonski Brod preko kojeg se protezala glavna komunikacija za povlačenje snaga Grupe armija »E«. Pored toga, radi bočne zaštite savskog komunikacijskog pravca i prilaza jugoistočnim oblastima Rajha, Nemci su držali uporišta Banjaluku, Bihać, Gospić i Karlovac, čime su osiguravali i pozadinu Grupe armija »C« u Italiji, kao i splet glavnih komunikacija u Sloveniji, kojima se Grupa armija »C«, dolinom gornjih tokova Save, Drave i Soče, vezivala sa Grupom armija »Jug«.

General-pukovnik Aleksander Ler, komandant Grupe armija »E«, primio je u Zagrebu 26. marta 1945. godine Komandu Jugoistoka od dotadašnjeg komandanta Grupe armija »F«. Komandant Grupe armija »F« od 1943. do 1945. godine bio je general-feldmaršal Frajher Makismilijan fon Vajhs.

Raspored Grupe armija »E« krajem marta 1945. bio je sledeći:

- *91. armijski korpus za naročitu upotrebu* sa štabom u Našicama, na r. Dravi od Dalja do s. Čađavica u sastavu:
- načelnik korpusne artiljerije 169;
- 491. korpusni bataljon za vezu sa 3 čete;
- 11. poljska vazduhoplovna divizija sastava: 21. lovački puk, 22. lovački puk, 111. lovački puk, 11. artiljerijski puk, 11. izviđački bataljon, 11. protivoklopni bataljon, 11. inžinjerijski bataljon, 11. bataljon za vezu, 11. dopunski bataljon i komandant jedinica za dotur br. 11.

Zatim 297. pešadijska divizija sa dva pešadijska i jednim artiljerijskim pukom koji su početkom aprila 1945. prebačeni u Mađarsku.

Borbena grupa »Fišer«, sastava: 68. izviđački bataljon, dva inžinjerijska bataljona, jedan policijski bataljon, jedno odeljenje tenkova i nekoliko baterija.

Borbena grupa »Gajger«, sastava: nekoliko policijskih dobrovoljačkih pukova i jedinica za osiguranje, osiguravala je komunikacije sevemo od Broda.

*)' Prilog raspravi »O završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine« Vojni istoričar.

Štab korpusa prebačen je 10. aprila u Karlovac, a Borbena grupa »Fišer« početkom aprila 1945. godine u sastav 69. armijskog korpusa za naročitu upotrebu na gornji tok Drave.

Odlaskom Štaba u Karlovac, 11. poljska vazduhoplovna divizija na sektoru r. Drave i Borbena grupa »Gajger« na prostoriji sevemo od Broda, potčinjene su 34. armijskom korpusu za naročitu upotrebu.

Komandant njemačke grupe armija »E« general-pukovnik Aleksander Ler

- *15. SS kozački konjički korpus* sa štabom u Podravskoj Slatini, na r. Dravi, od s. Čađavica do Virovitice, sastava:
- 115. SS korpusni bataljon za vezu;
- 1. kozačka konjička divizija sastava: 1. donski kozački konjički puk, 2. sibirski kozački konjički puk, 4. kubanski kozački konjički puk, 55. kozački artiljerijski puk, 55. kozački izviđački bataljon, 55. kozački inžinjerijski bataljon, 55. kozački bataljon za vezu, komandant divizijskih jedinica za dotur 55;
- 2. kozačka konjička divizija sastava: 3. kubanski kozački konjički puk, 5. donski kozački konjički puk, 6. terečki kozački konjički puk, 1.kozački artiljerijski puk, 1. kozački izviđački bataljon, 1. kozački inžinjerijski bataljon, 1. kozački bataljon za vezu, komandant divizijskih jedinica za dotur.

Pod komandom je imao 18. diviziju Ruske oslobodilačke armije (ROA) generala Vlasova.

Nekoliko policijskih bataljona.

- *34. armijski korpus za naročitu upotrebu* sa štabom u s. Nuštaru, kod Vinkovaca, na Sremskom frontu, između s. Mohovo na r. Dunavu i ušća Drine u Savu, i na desnoj obali Save, na prostoriji Brčko, Bijeljina, sastava:
- 434. korpusni bataljon za vezu;
- 22. narodna grenadirska divizija sastava: 16. grenadirski puk, 47. grenadirski puk, 65. grenadirski puk, 22. artiljerijski puk, 122. oklopni izviđački bataljon, 22. protivoklopni bataljon, 22. motorizovani protivavionski bataljon, 22. inžinjerijski bataljon, 22. bataljon za vezu, komandant divizijskih jedinica za dotur 22;
- 117. lovačka divizija sa dva lovačka i jedan artiljerijski puk, koja je bila u istočnoj Bosni u borbi protiv 2. armije, i onda je početkom aprila 1945. prebačena u Mađarsku.
- 41. pešadijska divizija sastava: 1230. grenadirski puk, 1231. grenadirski puk, 1232. grenadirski puk, 141. artiljerijski puk, 41. izviđački bataljon, 141. protivoklopni bataljon, 141. inžinjerijski bataljon, 141. bataljon za vezu, 141. puk za snabdevanje, 141. dopunski bataljon.

U operativnoj zoni 34. korpusa, na liniji Đakova nalazila se i nemačka policijska divizija »Stefan« koja je početkom aprila 1945. povučena iz Jugoslavije.

- 963. tvrđavska pešadijska brigada »Kloc« i
- pukovska grupa »Skenderbeg«;

Korpus je još komandovao sa 3. i 12. ustaško-domobranskom divizijom.

- *21. brdski armijski korpus* sa štabom u Sarajevu, na širem prostoru Sarajeva i u dolini r. Bosne, sastava:

načelnik korpusne artiljerije 421;
421. korpusni bataljon ža vezu;
421. korpusna jedinica za snabdevanje;

- 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen« sastava: 13. SS dobrovoljački brdski lovački puk »Artur Pleps«, 14. SS dobrovoljački brdski lovčaki puk, 7. SS dobrovoljački brdski artiljerijski puk, 7. SS biciklistički izviđački bataljon, 7. SS protivoklopni bataljon, 7. SS inžinjerijski bataljon, 7. SS bataljon za vezu *(SS-Nachrichten-Abt. 7),* 7. SS dopunski bataljon *(SS-Fldersatz-Btl. 7),* komandant jedinica za dotur 7 *(Kdr. SS-Nachschubtruppen 7),* 7. SS sanitetski bataljon *(SS-Sanitäts-Abt. 7)* i 7. SS privredni bataljon *(SS-Wirtschafts-Btl. 7);*
- 181. pešadijska divizija *(181. Infanterie-Division)* sastava: 334. motopešadijski puk *(Füsilier-Rgt. 334),* 359. grenadirski puk *(Grenadier-Rgt. 359),* 363. grenadirski puk *(Grenadier-Rgt. 363),* 181. izviđački bataljon *(Div. Füsilier-Btl. /A.A./ 181),* 222. artiljerijski puk *(Artillerie-Rgt. 222), 222.* protivoklopni bataljon *(Panzerjäger-Abt. 222);* 222. inžinjerijski bataljon *(Pionier-Btl. 222), 222.* bataljon za vezu *(Inf Div. Nachrichten-Abt. 222)* i 222. puk za snabdevanje *(Versorgungs-Rgt. 222);*
- 369. (hrv)[3] pešadijska divizija sastava: 369. grenadirski puk, 370. grenadirski puk, 369. artiljerijski puk, 369. protivoklopni bataljon, 369. inžinjerijski bataljon, 369. bataljon za vezu, 369. dopunski bataljon, 369. izviđački bataljon i komandant 369. divizijskih jedinica za dotur;
- 964. tvrđavska brigada;
- 969. tvrđavska brigada i više policijskih bataljona za osiguranje.

Korpus je komandovao sa 8, 9. i 17. ustaško-domobranskom divizijom.

- *15. brdski armijski korpus* sa štabom u s. Ostrošcu kod Bihaća, u dolini Une i na prostoru Lika, Gorski kotar, Kordun, sastava:
- načelnik korpusne artiljerije 415;
- 415. bataljon za vezu brdskog korpusa;
- 104. lovačka divizija sastava: 724. lovački puk, 734. lovački puk, 654. artiljerijski puk, 104. izviđački bataljon, 104. protivoklopni bataljon, 104. inžinjerijski bataljon, 104. bataljon za vezu i komandant divizijskih jedinica za dotur 104;
- 373. pešadijska divizija sastava: 383. grenadirski puk, 384. grenadirski puk, 2. hrvatska lovačka brigada (u jesen 1944. god. uvršćena u sastav Divizije kao treći puk), 373. artiljerijski puk, 373. protivoklopni bataljon, 373. izviđački bataljon, 373. inžinjerijski bataljon, 373. bataljon za vezu, 373. dopunski bataljon, 373. puk za snabdevanje, 373. građevinski bataljon

3) Nemci u svojoj dokumentaciji ovu diviziju nazivaju »hrvatska«. Međutim, poslije stradanja u Vukovu klancu kod Metkovića od 26. dalmatinske divizije, oktobra 1944, ona je popunjena nemačkim vojnicima, te više nije legionarska, nego nemačka pešadijska.

kao deo italijanske republikanske armije od jula 1944. god. i 373. poljski bataljon;

- 392. pešadijska divizija sastava: 846. grenadirski puk, 847. grenadirski puk, 392. artiljerijski puk, 392. izviđački bataljon, 392. protivoklopni bataljon, 392. inžinjerijski bataljon, 392. bataljon za vezu, 392. dopunski bataljon, komandant 392. jedinica za dotur i 392. građevinski bataljon kao deo italijanske republikanske armije od jula 1944. godine.

Ovaj korpus je pod svojom komandom imao još i 10. i 11. ustaško-domobransku diviziju.

- *69. armijski korpus za naročitu upotrebu* sa štabom u Zagrebu na r. Dravi, od Virovitice do Ormoža, kod Kutine, i na prostoriji s. Jastrebarsko, Karlovac, s. Generalski Stol, sastava:
- 469. korpusni bataljon za vezu;
- Pešadijska brigada »Plastun«;
- Jurišna brigada »Jugoistok«;
- Borbena grupa »Fišer«;

Borbena grupa »Hameršmit« sastava: ojačani 20. rezervni lovački puk 91. armijskog korpusa za naročitu upotrebu, i druge policijske jedinice, pretežno, za obezbeđenje komunikacija.

Komadnovao je sa 13. i 16. ustaško-domobranskom divizijom.

U Istri i Slovenačkom primorju nalazio se *97. armijski korpus za naročitu upotrebu* sa štabom u Spesi.[4]' Bio je potčinjen Grupi armija *»C«* u Italiji a od 25. aprila 1945. direktno pod komandom Grupe armija »E« (komandant Jugoistoka) sa jedinicama koje su se nalazile na njegovom području sve do Soče. U njegovom sastavu bili su:

- načelnik korpusne artiljerije 497;
- 497. korpusni bataljon za vezu;
- 188. brdska divizija na prostoriji Trst, Postojna, Gorica, sastava: 901. brdski lovačkipuk, 902. brdski lovački puk, 903. brdski lovački puk, 904. brdski lovačkipuk, 1088. brdski artiljerijski puk, 818. brdski inžinjerijski bataljon, 1088. četa za vezu, 1088. jedinica za snabdevanje;
- 237. pešadijska divizija u Istri, sastava: 1046. grenadirski puk, 1047. grenadirski puk, 1048. grenadirski puk, 237. artiljerijski puk, 237. inžinjerijski bataljon, 237. bataljon za vezu, 237. protivoklopna četa, 237. izviđački bataljon, 237. dopunski bataljon, komandant divizijskih jedinica za dotur 237;
- 710. pešadijska divizija na prostoriji Pordenone, Portogruano, sastava: 730. grenadirski puk, 740. grenadirski puk, 650. artiljerijski puk, 710. protivoklopni bataljon, 710. inžinjerijski bataljon, 710. bataljon za vezu, 710. izviđački bataljon, 710. dopunski bataljon, 710. divizijski puk za snabdevanje;
- 24. SS brdska divizija kraških lovaca na komunikaciji Videm - Postojna, sastava: 59. SS brdski puk kraških lovaca, jedan divizion 24. SS artiljerijskog puka, jedna četa 24. SS brdskog inžinjerijskog bataljona i mešovita četa 24. SS brdskog bataljona za Vezu. Kasnije je pod komandu 97. korpusa stavljena italijanska fašistička 10. divizija MAS, koja je upućena u Istru za zaštitu garnizona.

[4]> Korpus je imao zadatak da obezbedi teritoriju Istre i Slovenačkog primoija i spreči eventualno iskrcavanje saveznika na odseku obale od ušća Taljamenta do Rijeke i da vodi borbu protiv 9. slovenačkog korpusa.

U operativnoj zoni 97. korpusa nalazilo se oko srednjeg toka Soče 7. kozačka kavkaska divizija (ili Kavkasko-kozačka divizija) čije su se jedinice borile protiv 9. slovenačkog korpusa.

- *U Trstu* se nalazio viši starešina SS-a i policije Operacijske zone »Jadransko primorje«, Odilo Globačnik, SS-grupenfirer i general-lajtnant SS-a i policije.

Njemu su bile potčinjene jake policijske snage i pod svojom komandom objedinjavao je policiju sigurnosti i policiju poretka na teritoriji Istre i Slovenačkog primorja. **U** operativnom pogledu bio je potčinjen 97. armijskom korpusu za naročitu upotrebu.

- *U Ljubljani* se nalazi viši starešina SS-a i policije, SS-obergrupenfirer i general SS-a i policije Ervm Resener. Bio je potčinjen 18. vojnom području u Salcburgu. On je 25. aprila 1945. bio potčinjen Grupi armija »E« i imenovan za komandanta pozadinskih oblasti Grupe armija »E«. Njemu su, pored policijskih snaga, u operativnom pogledu bile potčinjene:

- 14. SS grenadirska divizija *(ukrajin. br. 1)* u širem rejonu Maribora, sastava: 29. SS grenadirski puk, *(ukrajin. br. 1)* 30. SS grenadirski puk, *(ukrajin. br. 2)* 31. SS grenadirski puk, *(ukrajin. br. 3)* 14. SS artiljerijski puk *(ukrajin. br. I),* 14. SS izviđački bataljon, 14. SS protivoklopni bataljon, 14. SS inžinjerijski bataljon, 14. SS bataljon za vezu, 14. SS dopunski bataljon, komandant 14. SS jedinica za dotur i 14. SS sanitetski bataljon i

- 438. divizija za naročitu upotrebu u Štajerskoj, Koruškoj i u Gorenjskoj, sastava:

- 184. landerssicen puk sa štabom u Kranju, sastava: 517, 921. i 928. landerssicen bataljoni;

- 18. landerssicen puk sa štabom u Celju, sastava: 611, 649. i 922. bataljoni;

- XVIII granični stražarski odsek sa štabom u Filahu sastava: 721. landerssicen bataljon i granični stražarski pododseci B, C i D, i

- Granični stražarski pododsek XVIII/C u Ptuju;

- *19. protivavionska divizija* u Zagrebu. Potčinjena 5. protivavionskom korpusu sastava: 102. protivavionski puk, 135. protivavionski puk, 114. protivavionski puk i 66. protivavionski puk;

- 11. divizija za osiguranje, u Tršćanskom i Kvarnerskom zalivu, sa štabom u Trstu, potčinjena Primorskoj komandi »Grupa Jug« sastava: jedna flotila eskortnih razarača i jedna flotila torpednih čamaca;

- *na području Pule nalazili su se:* Grupa džepnih podmornica i Transportna flotila teretnih brodova, desantnih splavova i naoružanih motornih drvenih brodova, potčinjenih Pionirskoj komandi »Grupe Jug«;

- *na prostoriji Gradež, Tržič, Trst, Pula, Rijeka* i na kvarnerskim ostrvima nalazila se Mornarička obalska artiljerija sa pet mornaričkih artiljerijskih diviziona;

- *duž jadranske obale i na ostrvima* nalazila se Armijska obalska artiljerija sastava: dva obalska artiljerijska puka od po tri diviziona i jedan protivavionski divizion.

POSTUPCI I PROMENE NEMAČKE VOJSKE

Raspored snaga nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa 1945. godine bio je sledeći:

- komandno mesto Štaba 15. brdskog armijskog korpusa bilo je u s. Ostrošcu.

Istočna grupa

Na prostoriji Udbina, s. Lapac, s. Nebljusi delovi 373. pešadijske divizije, sastava: 384. grenadirski puk, 1. bataljon 383. grenadirskog puka, 373. izviđački bataljon, 373. inžinjerijski bataljon, 2. divizion 373. artiljerijskog puka i 4. baterija 654. artiljerijskog puka 104. lovačke divizije.

Na prostoriji s. Otoka, s. Ostrožac, Bihać, s. Skočaj, s. Ličko Petrovo Selo, s. Prijeboj delovi 373. pešadijske divizije, sastava: 383. grenadirski puk bez 1. bataljona, 3. divizion 373. artiljerijskog puka i alarmne jedinice, korpusna artiljerijska grupa (6 oruđa 155 mm i 4 haubice 105 mm), 16./999. i 20./999. tvrđavski bataljon 2. bataljon 734. lovačkog puka 104. lovačke divizije. Komandno mesto 373. pešadijske divizije u s. Nebljusima.

Zapadna grupa

Na prostoriji o. Pag, Karlobag, s. Baške Oštarije, Senj, delovi 392. pešadijske divizije, sastava: 3. bataljon 846. grenadirskog puka, 392. inžinjerijski bataljon, 6. baterija 392. (hrv.) artiljerijskog puka, jedan divizion 944. obalskog artiljerijskog puka.

Na prostoriji Gospić, s. Lički Osik, s. Mekinjar, s. Punić, Perušić, delovi 392. pešadijske divizije, sastava: 847. grenadirski puk bez 1. bataljona, 2. divizion 392. artiljerijskog puka i deo 392. (hrv.) protivoklopnog bataljona.

Na prostoriji Korenica, s. Prijeboj, Otočac, s. Lešće delovi 392. pešadijske divizije, sastava: 392. izviđački bataljon, 846. grenadirski puk bez 3. bataljona, 1. bataljon 847. grenadirskog puka, 3. baterija 392. artiljerijskog puka, prištapski delovi Divizije.

Na prostoriji s. Brinje, s. Josipdol, Ogulin, delovi 392. pješadijske divizije, sastava: 392. dopunski bataljon, prištapski delovi divizije, 2. baterija 392. artiljerijskog puka i deo 392. protivoklopnog bataljona.

Komandno mesto 392. pešadijske divizije u Otočcu.

U borbama od 20. marta 1945, do 16. aprila 1945. godine 15. brdski armijski korpus bio je razdvojen, a njegova istočna grupa, 372. pešadijska divizija, bila je izložena sistematskom uništavanju koje je bilo završeno u opkoljenom Bihaću. Komanda Jugoistoka bila je primorana da izvuče 104. lovačku diviziju sa fronta na reci Dravi i da je hitno prebaci u dolinu Une, prema Bihaću. Međutim, 104. lovačka divizija je sa glavninom stigla suviše kasno, kad je 372. pešadijska divizija već bila razbijena, tako da se više nije mogla oporaviti od pretrpljenih gubitaka.

Posle gubitka Bihaća, a radi odbrane Rijeke i kvarnerskih ostrva, Štab nemačkog 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu je, početkom aprila 1945, prebacio iz Istre na širi prostor Rijeke 237. pešadijsku diviziju, bez 1047. grenadirskog puka. Divizija je bila raspoređena uglavnom na liniji

s. Šmrika, s. Zlobin, s. Lokve: 1048. grenadirski puk zatvarao je primorske komunikacije zaključno sa komunikacijom Fužine s. Zlobin - s. Plaše, a 1046. grenadirski puk komunikaciju Delnice - Lokve - s. Kamenjak - Rijeka. Takođe, posle žestokih borbi bio je uništen i drugi deo 15. brdskog armijskog korpusa. Od 392. pešadijske divizije ostala je samo jedna slaba pukovska grupa, koja je ušla u sastav 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu.

Posle neuspeha nemačke protivofanzive u Mađarskoj, Hitler je 20. marta 1945. odobrio da se Sarajevo napusti. To odobrenje stiglo je u nezgodno vreme kad su se jedinice 21. brdskog armijskog korpusa nalazile u teškoj situaciji, jer je iz Sarajeva trebalo prebaciti oko 3000 nemačkih ranjenika i veliku količinu ratnog materijala na sever. To je primoralo 21. brdski armijski korpus da i dalje uporno brani Sarajevo. U to vreme u sastavu 21. brdskog armijskog korpusa nalazile su se ove jedinice: 181. pešadijska ojačana pukom »Bergman«, ostaci 369. pešadijske divizije (u borbama oko Mostara Divizija je bila razbijena), 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen«, Štab 964. i 969. tvrđavske brigade, SS policijski puk »Nagel«, 696. poljski žandarmerijski bataljon, Štab 81. puka za osiguranje, 1025. bataljon za osiguranje i 803, 834, 935, 592. i 920. landerssicen batlajon.

Raspored tih snaga je, uglavnom, bio ovakav: 181. pešadijska divizija duž komunikacija Sarajevo s. Podromanija (363. grenadirski puk) i Sarajevo - s. Pale - žel. st. Stambolčić (334. grenadirski puk); tvrđavska brigada duž komunikacije s. Vlajkovići - s. Jablanica; ostaci 369. (hrv.) pešadijske divizije na prostoriji s. Pazarić - s. Tarčin - Ivan-sedlo; SS policijski puk »Nagel« (bez 2. bataljona) duž komunikacije s. Kiseljak - s. Busovača; 935. landerssicen bataljon u rejonu Visokog; delovi 969. tvrđavske brigade, 803.
i 834. landerssicen bataljon duž komunikacija Zenica - s. Busovača i Zenica - Kakanj - Doboj. U samoj Zenici su bili 359. grenadirski puk 181. pešadijske divizije i 920. landerssicen bataljon. Oko Sarajeva i u Sarajevu su bili 2. bataljon SS policijskog puka »Nagel«. Odbrana grada bila je poverena komandantu 1034. feldkomandanture. Sedma SS dobrovoljačka brdsko-lovačka divizija »Princ Eugen«, na prostoriji zapadno od grada, služila je uglavnom, kao manevarska grupa 21. brdskog armijskog korpusa.

U borbama od 1. do 17. aprila 1945. godine 21. brdski armijski korpus branio je položaje na spoljnim prilazima Sarajevu samo radi dobitka u vremenu i evakuacije garnizona. Uz velike gubitke u ljudstvu i materijalu i u neprekidnim borbama, 6. aprila napustio je Sarajevo i odstupao je ka Brodu.

Na Sremskom frontu, početkom aprila, nemačke snage branile su liniju Telarovićev salaš (na desnoj obali Dunava), Srednji Potez, istočno od s. Tovamik s. Ilinci, jugozapadno od zaseoka Gradina, r. Bosut, leva obala Bosuta, s. Lipovac, sa mostobranima na desnoj obali Bosuta - us. Batrovci i s. Lipovcu. Močvare bosutskih šuma nisu bile posednute^ već osmatrane, a izlazi iz bosutskih šuma bili su branjeni sa linije s. Županja, s. Račinovci, sa isturenim posadama i uporištima u selima Soljani, Strašinci i Jamena.

Na desnoj obali Save linija fronta koja se protezala od leve obale Drine pri ušću u Savu, preko Bijeljine i s. Brezovo Polje i završavala se širim mostobranom u Brčkom.

Ovaj deo fronta branile su ove nemačke jedinice: Borbena grupa »Brener« - na desnoj obali Dunava, od s. Sotin do s. Opatovac - sastava: jedan landerssicen bataljon; 963. tvrđavaska brigada »Kloc«, potčinjena 41. pešadijskoj diviziji - od Telarovićevog salaša do sevemo od s. Tovamika; u njenoj rezervi, u rejonu zapadno od s. Lovaša - 1. bataljon 1232. grenadirskog puka; u naslonu na desno krilo 963. tvrđavske brigade »Kloc«, do s. Lipovca (zaklj.) - 41. pešadijska divizija (do zaključno žel. st. Tovamik

- 1232. grenadirski puk, do zaključno s. Ilinci - 1231. grenadirski puk, do zaključno s. Lipovac - 1230. grenadirski puk); od s. Lipovca i na delu leve obale Spačve, zapadno od s. Lipovca - 842. sevemokavkaski i 845. nemačko-arapski bataljon; na prostoriji Rana Jabuka (k. 134), Morov salaš - 2. divizion, a severozapadno od s. Ilinci - 1. divizion 141. artiljerijskog puka; južno od s. D. Novo Selo, na sevemoj ivici šume Narača - 141. dopunski bataljon u divizijskoj rezervi; u s. Nijemci - Štab 141. artiljerijskog puka, a u s . Đeletovci - Štab 41. pešadijske divizije.

Na desnoj obali Save, početkom aprila 1945, nalazile su se ove nemačke snage: 65. grenadirski puk 22. narodne grenadirske divizije, ojačan
3. i 4. divizijom 22. artiljerijskog puka; 22. inžinjerijski bataljon u rejonu s. N. Brezovo Polje; 16. i 47. grenadirski puk, 122. oklopni izviđački bataljon, 22. (mot.) protivavionski bataljon i 22. dopunski bataljon 22. narodne grenadirske divizije - na mostobranu kod Brčkog (na liniji s. Šokčići, sevema ivica s. Potočari, s. Brod, s. Lipovac, sa istaknutim delovima u selima Gornje Boderište, Palanka, Gornja Brka i Omerbegovača).

Štab 22. narodne grenadirske divizije bio je u Brčkom.

Svim ovim snagama komandovao je 34. armijski korpus za naročitu upotrebu sa štabom u s. Nuštaru.

Štabu 34. armijskog korpusa za naročitu upotrebu 11. aprila 1945. godine bila je potčinjena i l i . poljska vazduhoplovna divizija na Dravi, ali je ona već 13. aprila bila potčinjena 15. SS kozačkom konjičkom korpusu.

Posle neuspele protivofanzive u zapadnoj Mađarskoj, 34. armijski korpus za naročitu upotrebu imao je zadatak da odsudno brani posednutu liniju - sve dok zaštitnica 21. brdskog armijskog korpusa pređe kod Slavonskog Broda iz Bosne. Komandant Jugoistoka je pretpostavljao da će 21. brdski armijski korpus uspeti da se izvuče iz doline Bosne sredinom aprila 1945, i zbog toga je naredio Štabu 34. armijskog korpusa za naročitu upotrebu da izvrši pripreme i razradi plan za povlačenje svojih jedinica na položaj Đakovo, Vrpolje, r. Sava. Dan nije bio određen, ali do 12. aprila 1945. bili su razrađeni svi planovi i izdate sve potrebne zapovesti.

Na dan 13. aprila 1945. nemačke snage koje su branile Sremski front zaposele su ovu liniju: pešadijski puk »Šnajder« s. Ostrovo; 1232. grenadirski puk 41. pešadijske divizije Vinkovce; 1231. grenadirski puk južno od Vinkovaca, desnu obalu r. Bosuta do vrha velike okuke; 1230. grenadirsku puk, u naslonu na desno krilo 1231. grenadirskog puka, istočnu ivicu šume Golubovac i šume Berešince do Kurjakovića stanova; 141. artiljerijski puk 41. pešadijske divizije bio je razmešten u rejon k. 84, istočno od šume Sopot; u rejonu s. Vranjevo, za vezu sa 22. narodno-grenadirskom divizijom, bila je isturena jedna bataljonska borbena grupa; slabiji izviđački delovi branili su sela Cerić i Markovci.

Štab 34. armijskog korpusa za naročitu upotrebu iskoristio je 13. aprila 1945. sporo nastupanje jedinica Jugoslovenske armije za pravovremeno povlačenje i posedanje za odbranu nove linije: Đakovo, s. Striživojna, r. Sava i zatvaranje pravca Vinkovci - Brod.

U to vreme raspored nemačkih snaga na dravskom frontu bio je ovakav:

- na desnoj obali Drave i Dunava, od Donjeg Miholjca (zaklj.) do severne ivice Vukovara nalazila se 11. poljska vazduhoplovna divizija (ojačana Štabom 606. puka za osiguranje, 808. bataljonom za osiguranje i 6. policijskim dobrovoljačkim bataljonom) sa Štabom 606. puka za osiguranje od ušća Drave u Dunav do Vukovara, sa 21. lovačkim pukom na odseku Osijeka, 22. lovačkim pukom na odseku Valpova i sa 111. lovačkim pukom na odseku Donjeg Miholjca;

- na desnoj obali Drave, od Donjeg Miholjca do Koprivnice nalazio se 15. SS kozački konjički korpus sa 1. kozačkom konjičkom divizijom (1. donski kozački konjički puk, 2. sibirski kozački konjički puk i 4. kubanski kozački konjički puk) od Donjeg Miholjca do Virovitice, 2. kozačkom konjičkom divizijom (5. donski kozački konjički puk, 3. kubanski konjički puk i 6. terečki kozački konjički puk) od Virovitice do Koprivnice, delovima 18. divizije ROA u rejonu Koprivnice, a na desnoj obali Drave od Koprivnice do Ormoža. Borbena grupa »Fišer«, potčinjena 69. armijskom korpusu za naročitu upotrebu, sastava: dva inžinjerijska bataljona Jurišne brigade »Jugoistok«, 3. bataljon 18. SS policijskog puka i 68. izviđački bataljon. Zadatak tih snaga bio je da odbranom desne obale Drave zatvore pravce koji sa reke vode na jug u prostor Broda, u pozadinu snaga na Sremskom frontu i u prostoru Brčkog.

Posle napuštanja Vinkovaca i Našica delimično razbijene snage 34. armijskog korpusa za naročitu upotrebu, povlačeći se sa Sremskog fronta prema zapadu, zadržale su se na liniji s. Viljevo, s. Feričanci, s. Goijani, Đakovo, s. Jaruge. Na toj liniji imale su nameru da upornom odbranom spreče prodor u Slavoniju i time omoguće izvlačenje jedinica 21. brdskog armijskog korpusa iz doline Bosne preko Broda, a zatim da sa novopridošlim snagama 21. brdskog armijskog korpusa ponovo stabilizuje front na liniji Virovitica, r. Ilova, r. Una.

Posle vrlo oštrih borbi na prostoru između Đakova, Slavonske Požege, Slavonskog Broda i r. Save 34. armijski korpus za naročitu upotrebu uspeo je 21. aprila 1945. da uz velike žrtve ostvari svoj operativni plan. Dobio je u vremenu da prebaci sve jedinice 21. brdskog armijskog korpusa iz doline Bosne na levu obalu Save, i da, u znatnoj meri, ojača svoje snage na savskom pravcu.

Snage 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu, za odbranu šireg rejona Sušak, organizovale su 16. aprila 1945. položaje na liniji Crni Vrh (k. 229), s. Praputnjak, Glavčina (k. 360), k. 340, Svib (trig. 614), s. Jelenje, a za neposrednu odbranu Sušaka utvrdile su visove koji dominiraju gradom na liniji Trsat (k. 229), Sv. Ana, s. Podrežica, s. Martinščica.

Ispred tih položaja nalazio se prednji položaj na liniji s. Lokve, Fužine, s. Zlobin, s. Plaše, s. Melnice, s. Lastene, s. Križišće, s. Šmrika, k. 197, morska obala.

Ovaj prednji položaj branila je 237. pešadijska divizija sa 1046. i 1048. grenadirskim pukom, dok se 1047. grenadirski puk te divizije nalazio kao rezerva u Puli, a u rejon Rijeke upućen je tek krajem meseca aprila 1945.

Sada je 97. armijski korpus dobio 10. italijansku fašističku diviziju (MAS) jačine oko 6.000 vojnika, koja je upućena u Istru.

Ceo ovaj front od morske obale do r. Krke nije bio taktički povezan, već je nizom utvrđenih otpornih tačaka, sa većim međuprostorima, zatva-

rao samo važnije pravce prema severozapadu. Iza njega su nemačke snage, u to vreme, bile razvučene na celoj teritoriji Istre i Slovenačkog primorja, približno u ovakvom rasporedu:

- na prostoru pl. Učka (trig. 1396), Ilirska Bistrica, s. Klana Rijeka
- šest bataljona, i na obali, na odseku Rijeka, Lovran, oko 40 oruđa obalske artiljerije;
- na prostoru pl. Učka, Piran, Pula - pet bataljona i oko 50 obalskih i protivavionskih oruđa;
- na ostrvima Krku, Cresu i Lošinju - oko 1800 ljudi i 72 oruđa obalske i protivavionske artiljerije;
- na prostoru s. Milje, Trst, Tržič, Postojna, Sent Peter na Krasu - 188. brdska divizija, nekoliko posadnih jedinica i oko 150 obalskih i protivavionskih oruđa.

U Sloveniji, južno od r. Save, na prostoru Novo Mesto, Ljubljana, Rakek, Kočevje, bili su raspoređeni sedam SS policijskih bataljona, jedan puk ROA, SS Podoficirska škola, a na prostoru Gorica, Ajdovščina, Idrija, Tolmin, 59. SS brdski puk kraških lovaca 24. SS brdske divizije kraških lovaca i dva posadna bataljona.

Od 16. aprila 1945,. godine 188. brdska divizija bila je u pokretu na prostor Rijeka, Ilirska Bistrica, gde je stigla 19. aprila 1945. Na njenoj dotadašnjoj prostoriji ostali su samo 901. brdsko lovački puk (bez jednog bataljona i protivoklopne čete), jedan bataljon 902. brdskog lovačkog puka, 903. i 904. regrutni bataljon i jedan divizion 1088. brdskog artijerijskog puka.

Štab 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu podelio je deo položaja od Rijeke do pl. Snežnika na tri odseka, *Desni odsek* (od morske obale do k. 430) držala je Borbena grupa »Rijeka« (sastava: dopunski bataljon 237. pešadijske divizije, jedna inžinjerijska jedinica, jedna mornarička jedinica formirana od ljudstva plovnih objekata i Komande luke Rijeka, 1209. i ostaci 705. posadnog bataljona, ostaci bataljona obalskih lovaca »Brandenburg«, ostaci Riječkog SS dobrovoljačkog policijskog bataljona i tri baterije 1102. obalskog artiljerijskog puka); *srednji odsek* (od k. 430 do s. Kukuljani) 237. pešadijska divizija (bez 1047. grenadirskog puka i dva diviziona 237. artiljerijskog puka koji su se nalazili u Puli); *levi odsek* (s. Kukuljani, s. Klana, južni ogranci Snežnika) jedan bataljon 15. SS policijskog puka, jedan motorizovani bataljon i delovi borbene grupe »Rjandl«. U toku 20. aprila 1945. na taj odsek počela je da pristiže 188. brdska divizija.

Radi objedinjavanja komandovanja Vrhovna komanda Vermahta potčinila je 25. aprila 1945. godine 97. armijski korpus za naročitu upotrebu Grupi armija »E«. Istoga dana je komandant Grupe armija »E«, koji je istovremeno bio i komandant Jugoistoka, naredio 97. armijskom korpusu za naročitu upotrebu da bezuslovno drži Rijeku i da u rejonu Pule ostavi samo slabije snage, koje bi se u slučaju potrebe mogle evakuisati preko mora, a sve ostale snage da privuče prema Rijeci.

Na centralnom delu fronta, iako zamoren teškim borbama poslednjih dana, 97. armijski korpus za naročitu upotrebu produžio je 26. aprila 1945. aktivnu odbranu sa težnjom da preuzme inicijativu i spreči proboj fronta u rejonu s. Klana.

Dvadeset osmog aprila 1945. godine 97. armijskom korpusu za naro-

 čitu upotrebu ostala je na raspolaganju za eventualno povlačenje samo

Uzdignutih ruku predaju se njemački vojnici

komunikacija s. Šapjane - s. Podgrad. U toj situaciji, uočivši već ranije opasnost od okruženja, komandant 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu zatražio je od komandanta Jugoistoka da ponovo razmotri svoje naređenje po kojem se Rijeka imala bezuslovno braniti. Međutim, komandant Jugoistoka, smatrajući da bi prevremenim napuštanjem Rijeke neprijatelj dobio operativnu slobodu, što bi, prema njegovom mišljenju, značilo »nepodnošljivu« opasnost za jedinice u Hrvatskoj, ostao je pri svom ranijem naređenju da se 97. armijski korpus za naročitu upotrebu ograniči na držanju Rijeke, a u slučaju potrebe da tamo obrazuje kružnu odbranu.

On je verovao da će Štab 34. armijskog korpusa za naročitu upotrebu, koji je oko 25. aprila 1945. stigao u Ljubljanu i kojem je, pored manjih grupa, trebalo da se potčini 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen«, u slučaju potrebe moći da deblokira 97. armijski korpus za naročitu upotrebu. Ali, zbog razvoja događaja u Slavoniji i Pokupju, 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen« je neko vreme bila zadržana na r. Ilovi, a zatim upućena u sastav 91. armijskog korpusa za naročitu upotrebu u rejon Karlovca. Tako je komandant 34. armijskog korpusa za naročitu upotrebu ostao samo sa slabim snagama njegovog prethodnika Rezenera, višeg starešine SS-a i policije i komandanta pozadinskih oblasti Grupe armija »E«.

Komandant 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu, čije su se glavne snage nalazile na riječkom frontu kuda je privukao i sve raspložive rezerve, imao je 29. aprila 1945. u Istri i Slovenačkom primorju mnogobrojne manje jedinice slabije vrednosti.

U oblasti Trsta, na odseku koji se protezao od poluostrva Milje (zaklj.) do ušća Soče, nalazili su se 1. bataljon 902. brdskog lovačkog puka 188. brdske divizije i 1. divizion 1088. brdskog artiljerijskog puka 188.

brdske divizije (na poluostrvu Milje); 313. mornarički tvrđavski inžinjerijski bataljon i nekoliko raznovrsnih flotila mornarice (u Trstu); Štab 901. brdskog lovačkog puka, 30. tvrđavski inžinjerijski štab sa jednom četom i jednu četu 1048. inžinjerijskog bataljona (u Općinama); 2. bataljon 901. brdskog lovačkog puka 188. brdske divizije (na obali, od Barkovlja - predgrađe Trsta do s. Sesljana) i četu za vezu tog puka (u s. Nabrežina); 509. bataljon za osiguranje (od s. Sesljan do ušća Soče); Inžinjerijsku četu 901. brdskog lovačkog puka (u s. Doberdobu). Sem tih jedinica u Trstu i Općinama bilo je mnogo mornaričkih kopnenih ustanova, koje su formirale više alarmnih jedinica za odbranu uporišta. Na čitavom obalskom pojasu bio je raspoređen veliki broj jedinica obalske artiljerije - 626. divizion mornaričke artiljerije, 730. i 821. protivavionski mornarički divizion i 1109. obalski artiljerijski divizion.

U rejonu Gorice nalazio se 10. SS policijski puk, a u Postojni 904. regrutni bataljon. Na tom prostoru su se nalazila i 4 oklopna voza i jedan teški artiljerijski divizion 280 mm, montiran na železničkom vozu i jedna baterija 320 mm.

Zapadno od r. soče, sevemo od Videma, nalazila se 7. kozačka kavkaska divizija, a severoistočno 24. SS brdska divizija kraških lovaca. Između s. Gradeš (Gran) i s. Oglej (Aguilea) nalazio se 474. artiljerijski divizion.

U centralnom delu Istre, u uporištu Pazin, nalazila se Borbena grupa »Felkel« u čijem je sastavu bio i 499. lovački bataljon, koji je tih dana prebačen na riječki front. Istočno od Pazina nalazio se 1218. bataljon za osiguranje, a uporište Poreč i Rovinj držala je mornarica.

U Puli se nalazio 1. bataljon 1047. puka i 8. baterija 237. artiljerijskog puka, 621. divizion mornaričke artiljerije, nekoliko mornaričkih lakih plovnih objekata i više mornaričkih kopnenih ustanova, koje su formirale alarmne jedinice.

Trećeg maja 1945. prestao je svaki nemački otpor na sektoru Trsta. U Istri se još održao samo garnizon u Puli. Komandant 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu, primoran naređenjem komandanta Jugoistoka da bezuslovno drži riječki front, odustao je od besciljnih napada i pristupio organizaciji kružne odbrane, uglavnom, u ovakvom rasporedu: od ušća Rečine do s. Kukuljani 237. pešadijska divizija; udesno, na liniji s. Kukuljani, Židovlje (trig. 660), Plievica (trig. 770), s. Lipa, Oštri vrh (k. 458) - 188. brdska divizija (ojačana sa dva bataljona iz Borbene grupe »Rajndl«, jedan u s. Klana i jedan u s. Lipa); na liniji Oštri vrh, Volosko - Borbena grupa »Rajndl« (sastava: 449. lovački i 903. regrutni bataljon i nekoliko alarmnih jedinica); na obalskom odseku Volosko, ušće Rečine - Borbena grupa »Rijeka« (sastava: 705. i 1209. bataljon za osiguranje, 237. dopunski bataljon, Mornarički bataljon »Rijeka«, ostaci Obalskog lovačkog bataljona »Brandenburg« i nekoliko policijskih i alarmnih jedinica).

Komandant Jugoistoka, s obzirom na gubitak Trsta i situaciju na frontu na r. Ilovi u Sloveniji, naredio je 1. maja 1945. da se 97. armijski korpus za naročitu upotrebu sopstvenim snagama probije preko Ilirske Bistrice i Postojne u prostor Ljubljane.

Štab 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu izdao je 2. maja 1945. jedinicama naređenje za povlačenje koje se imalo izvršiti, s obzirom na to da je Korpus bio okružen, u vidu pokretne baze. Proboj iz okruženja trebalo je da izvrši 188. lovačka divizija sa Borbenom grupom »Rajndl«, koja je imala da ovlada Ilirskom Bistricom, a zatim da nadire pravcem Št.

Peter - Postojna. Te pokrete, sa frontom prema jugoistoku, jugu i jugo-zapadu, imala je da štiti 237. pešadijska divizija sa Borbenom grupom »Ri-jeka« i 903. brdskim lovačkim pukom 188. brdske divizije. Ovaj puk 188. brdske divizije držao je položaje južno od s. Klana, koji je 2. maja 1945. potčinjen 237. pešadijskoj diviziji. Na odsek Borbene grupe »Rijeka« stigli su 1. maja ostaci 1047. pešadijskog i 237. artiljerijskog puka, koji su se još od 25. aprila 1945. probijali iz Pule u rejon Rijeke.

Noću 2/3. maja 1945. godine 237. pešadijska divizija sa Borbenom grupom »Rijeka« počela je povlačenje svoje glavnine, ostavivši samo na le-vom krilu jače snage koje su imale zadatak da spreče presecanje njene od-stupnice sa područja Rijeke.

Krajem dana 6. maja 1945. bio je stegnut obruč oko, fizički i moralno iscrpljenih jedinica 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu i one su bile sabijene na uzanu prostoriju Ilirska Bistrica, Stražica (k. 711), Voleji hrib (k. 757), Sv. Ahacij (k. 799), s. Vrbovo, s. D. Zemon, k. 416, s. V. Bukovica, s. Trnovo.

Pošto se našao u bezizlaznoj situaciji, komandant 97. armijskog kor-pusa za naročitu upotrebu zatražio je uveče primirje i pregovore radi ka-pitulacije. Predstavnik 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu, puko-vnik Randl, u svojstvu zastupnika ranjenog komandanta Korpusa, u s. Lo-gorje potpisao je 7. maja 1945. u 6 časova kapitulaciju. Pre početka pre-govora o kapitulaciji general Heslin pozvao je komandante divizija i bor-benih grupa »Rajndl« i »Rijeka« i upitao ih da li su voljni da se pod nje-govom komandom probiju do Trsta i predaju Englezima. Taj predlog je odbijen, jer jedinice nisu više bile u stanju da izvrše taj zadatak, a i ne-mački vojnici su zahtevali od svojih starešina da se Korpus preda.

Od nemačkih snaga, 28. aprila 1945. godine, na prostoru Ljubljana, Novo Mesto, Kočevje, Rakek nalazili su se 17. SS policijski puk, delovi 10, 15. 19. i 25. SS policijskog puka, SS Podoficirska škola, jedan puk ROA i oko dve čete tenkova. Tim snagama Nemci su držali samo važnija naseljena mesta i pojedine tačke duž komunikacija. Od r. Kupe do r. Krke nemačke snage nisu imale povezan front, ali su njihova uporišta, iako raz-dvojena većim neposednutim međuprostorima, ipak obrazovala isprekidani front na liniji s. Kočevska Reka, Kočevje, Žužemberk, Novo Mesto.

Uporište Kočevje branili su 1. maja 904. regrutni bataljon 188. brdske divizije i SS podoficirska škola koja je 29. aprila 1945. godine prebačena iz Ljubljane. Severno od Postojne, na komunikaciji Rakek - s. Planina, na-lazila su se jaka uporišta SS policijskih jedinica koja su zatvarale prilaz ka Ljubljanskoj kotlini.

Za odbranu Ljubljane Nemci su 7. maja 1945. raspolagali ovim sna-gama: 17. SS policijskim pukom i jednim bataljonom 19. SS policijskog puka na odseku s. Sostro, s. Orlje i SS Podoficirskom školom na odseku s. Bevke, s. Horjul. Verovatno, u odbrani Ljubljane, pored navedenih sna-ga, učestvovali su i po jedan bataljon 15. i 25. SS policijskog puka koji su se nalazili na teritoriji Dolenjske i Notranjske.

U vremenu od 20. marta do 9. maja 1945. na frontu između r. Une i Jadranskog fronta, bile su razbijene i delom uništene a delom zarobljene jake nemačke snage. Još pre kapitulacije Nemačke, bile su uništene snage 15. brdskog armijskog korpusa i snage 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu.

Posle napuštanja Virovitice, 11. poljska vazduhoplovna divizija pove-zujući se levo sa delovima 15. SS kozačkog konjičkog korpusa, odstupala 775

je sa prihvatom, zadržavajući se samo preko dana na pojedinim položajima. Oko 28. aprila 1945. ona je preko pl. Bilo-gore prebačena u rejon istočno od Bjelovara, na levo krilo 22. narodne grenadirske divizije, da bi preuzela zatvaranje bjelovarskog pravca.

Na bjelovarskom pravcu, delovi 11. poljske vazduhoplovne divizije povukle su se 4. maja na liniju za neposrednu odbranu Bjelovar - s. Grginac, s. Tomaš, s. Ciglena, s. Prespa, s. Novi Pavijani, dok su se jedinice na podravskom pravcu, delovi 15. SS kozačkog konjičkog korpusa, povukle na liniju za neposrednu odbranu Koprivnice, i to: s. Peteranec, s. Herešin, s. Miklinovec, s. Draganovac.

Posle gubitka Bjelovara, 4. maja 1945, i Koprivnice 5. maja 1945, nemačke snage povukle su se na liniju Ludbreg, Varaždinske Toplice.

Da bi popravio situaciju i nastavio organizovano povlačenje, komandant Jugoistoka naredio je još 19. aprila 1945. da Štab 21. brdskog armijskog korpusa preuzme komandu nad svim snagama i da s njima organizuje zaprečni položaj na liniji južne padine Bilo-gore, s. Grubišno Polje, r. Ilova, s. Poljana, Novska - sa zadatkom da zaustavi nadiranje 1. armije i na taj način dobije u vremenu za organizovanje daljeg povlačenja.

Štab 21. brdskog armijskog korpusa je odmah pristupio izvršenju dobijenog zadatka, pa je posle pristizanja i prikupljanja jedinica do 26. aprila 1945. obrazovao front koji su zaposeli 22. narodna grenadirska divizija (od s. Zrinjska do s. Grubišno Polje), ostaci 369. (hrv.) pešadijske divizije (na desnoj obali Ilove, od s. V. i M. Zdenci do s. Tomašica, zaključno), 181. pešadijska divizija (od s. Marino Selo do s. Janja Lipa), 41. pešadijska divizija (od r. V. Strug) i tvrđavska brigada »Kloc« (od r. Strug do Jasenovca). U rejonu Novske se do 25. aprila 1945. godine nalazila 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen« i 26. aprila je bila prebačena u rejon istočno od Kutine.

Štab 21. brdskog armijskog korpusa nalazio se u Kutini.

Oko 28. aprila 1945. godine 11. poljska vazduhoplovna divizija bila je prebačena iz rejona Đurđevca u rejon s. Severin, jugoistočno od Bjelovara. Ona je, povezujući se sa 22. narodnom grenadirskom divizijom, posela položaj na pl. Bilo-gori, na odseku s. Kozarevac, s. Ribnjačka, s. Lasovac i otuda bila potčinjena 21. brdskom armijskom korpusu.

U donjem toku r. Une, od Bosanskog Novog do ušća Une u Savu, nalazili su se ostaci 373. (hrv.) pešadijske divizije i branili Bosanski Novi, s. Dobrljin, Bosansku i Hrvatsku Kostajnicu i Dubicu. Sva ta uporišta bila su uređena za odbranu i predstavljala su produženje fronta na r. Ilovi.

Jedinice 34. armijskog korpusa za naročitu upotrebu zaposele su noću 20/21. aprila novu zaprečnu liniju: 41. pešadijska divizija - sa 1231. grenadirskim pukom odsek u rejonu s. Bebrina, sa 1230. grenadirskim pukom južno, a 1232. grenadirskim pukom od komunikacije Brod - s. Batina, u rejonu s. St. Slatnik; Tvrđavska brigada »Kloc« sa ostacima 946. tvrđavske brigade - visove sevemo od s. St. Slatnik; jedan bataljon 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije - k. 160 (severoistočno od s. St. Slatnik); protivoklopni bataljon 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije - visove sevemo od komunikacije s. St. Slatnik - s. Oriovac i 141. artiljerijski j>uk 41. pešadijske divizije - položaje u rejonu zapadno od s. St. Slatnik. Stab 41. pešadijske divizije se nalazio u Oriovcu.

Noću 21/22. aprila 1945. nemačke snage su se povukle sa zaprečne linije kod s. Andrijevci i posele novu liniju na desnoj obali Orljave: rejon s.

Pričac - Tvrđavska brigada »Kloc«; južno od s. Lužani pa zaključno sa s. Živike - 1231. grenadirski puk 41. pešadijske divizije; odsek s. Lužani do sevemo od k. 102, na železničkoj pruzi s. Pletemica - s. Batrina - 1232. grenadirski puk 41. pešadijske divizije; od k. 102 pa zaključno sa Majdanom - 1230. grenadirski puk 41. pešadijske divizije. Četrdeset prvi izviđački bataljon 41. pešadijske divizije bio je prikupljen na istočnoj, a 141. dopunski bataljon 41. pešadijske divizije na jugoistočnoj ivici s. Batrina; jedan laki artiljerijski divizion 141. artiljerijskog puka 41. pešadijske divizije nalazio se u rejonu raskrsnice puteva s. Bratina - s. Dragovci - s. Lipovac a jedan u rejonu s. Seoce; teški divizion 141. artiljerijskog puka 41. pešadijske divizije nalazio se severozapadno od s. Seoce. Štab 41. pešadijske divizije, sa Štabom 141. artiljerijskog puka 41. pešadijske divizije, nalazio se u s. Magić-Mala; na komunikaciji jugoistočno od s. Batrina nalazila se jedna protivoklopna artiljerijska grupa za borbu protiv tenkova i upotrebu za slučaj prodora, koja nije bila potčinjena Štabu 41. pešadijske divizije; visove neposredno pored druma s. Batrina - s. Vrbova zaposeli su delovi 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije.

Noću 23/24. aprila i pre podne 24. aprila nemačke snage su, istočno od Nove Gradiške, zaposele novu zaprečnu liniju: s. Bodovaljci (isklj.), s. Vrbje (zaklj.) - Tvrđavska brigada »Kloc«; s. Bodovaljci (zaklj.), s. Adžamovci (isklj.) - 1231. grenadirski puk 41. pešadijske divizije; od levog krila 1231. grenadirskog puka 41. pešadijske divizije, do s. Adžamovca (zaklj.)
- 1232. grenadirski puk 41. pešadijske divizije; s. Adžamovci, visovi istočno od s. Rešetari - 1230. grenadirski puk 41. pešadijske divizije; u s. Rešetari - 41. izviđački bataljon 41. pešadijske divizije; u rejonu s. Rešetari -jedan laki artiljerijski divizion 141. artiljerijskog puka 41. pešadijske divizije, a jedan u rejonu s. Ljuipina; istočno od Nove Gradiške - teški artiljerijski divizion 141. artiljerijskog puka 41. pešadijske divizije; u s. Pogorači - 141. alpinski bataljon 41. pešadijske divizije; u sevemom delu s. Prvča - Štab 41. pešadijske divizije i Štab 141. artiljerijskog puka 41. pešadijske divizije. Visove sevemo od linije s. Rešetari, Nova Gradiška zaposeli su delovi 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen«.

Posle napuštanja položaja u rejonu Nove Gradiške, nemačke snage su noću 23/24. aprila 1945. istočno od s. Okučani, posele zaprečnu liniju u ovom rasporedu: 41. pešadijska divizija sa 1231. grenadirskim pukom odsek s. Pivare, s. D. Bogićevci (sa prednjim delovima u s. Gorice); sa 1230. grenadirskim pukom odsek s. Dragalić, s. Medari, a sa 1232. pukom odsek s. Smrtić, s. Benkovac (isklj.). Po jedan laki artiljerijski divizion 141. artiljerijskog puka poseo je položaje istočno i južno od s. Bogićevci, a teški artiljerijski divizion južno od s. Okučani; jedna protivoklopna artiljerijska grupa bila je prikupljena zapadno od s. Dragalić; 41. izviđački bataljon i 141. dopunski bataljon 41. pešadijske divizije bili su prikupljeni u rejonu s. Bogićevci; a 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen« na visovima zapadno od s. Bekovca, u pravcu s. Rajić i južno od Okučana, na liniji s. Nova Varoš, s. Vrbovljani.

Posle protivnapada 28. aprila 1945. a posle izbijanja u rejon s. Krštelovac, 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen«, zaokrenuta je na severozapad i istog dana popodne, prebacila se na desnu obalu Ilove, sa glavninom u rejon s. Garešnica.

Nemačke snage koje su branile Karlovac bile su pod komandom Štaba 91. armijskog korpusa za naročitu upotrebu. Spoljna odbrana Karlovca protezala se linijom žel. st. Skakavac, s. Vukmenić, s. Barilović, s. Generalski Stol, s. Lešek, s. Bosiljevo sa krilima naslonjenim na r. Kupu. Položaje na toj liniji branili su: od žel. stanice Skakavac do s. Barilović - 2. i 4. policijski puk; od s. Barilović (isklj.) do s. Lešće (zaklj.) - 104. lovačka divizija; od s. Lešće do desne obale Kupe - 1. bataljon 20. lovačkog puka, iz rezerve Vrhovne komande Kopnene vojske i 96. inžinjerijski bataljon. U regi onu s. Neretić nalazio se Korpusni štab za obuku sa 2. bataljon om 392. pešadijske divizije.

Gubitkom Karlovca nemačke snage izgubile su poslednje jako uporište koje je branilo Zagreb s juga.

Na komunikaciji Celje - s. Sv. Juraj - s. Podplat bili su 13. maja 1945. razoružani 22. narodna grenadirska i 181. pešadijska divizija na čelu sa Štabom 21. brdskog armijskog korpusa.

U rejonu s. Klanjec, s. Parvov, s. Dekmenca bila je 10. maja 1945. razoružana 41. pešadijska divizija a na prostoru s. St. Vas, s. Morač, s. Kraljevec bio je razoružan jedan deo 181. pešadijske divizije.

U rejonu Zagreba i Zidanog Mosta bili su 11. maja 1945. zarobljeni 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen« i ostaci 373. pešadijske divizije.

U završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, od 23. marta do 15. maja 1945. godine od viših operativnih štabova, zarobljeni su Štab Grupe armija »E« i štabovi 21. brdskog armijskog korpusa, 91. armijskog korpusa za naročitu upotrebu i 97. armijskog korpusa za naročitu upotrebu sa armijskim i korpusnim jedinicama, a od operativnih jedinica 22. narodna grenadirska divizija, 41, 181, 237. pešadijska divizija; 104. lovačka divizija; 188. brdska divizija; 11. poljska vazduhoplovna divizija, 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen«; ostaci 369, 373. i 392. pešadijske divizije; delovi 1. i 2. kozačke konjičke divizije i 438. divizija za naročitu upotrebu; borbene grupe »Fišer« i »Gajger«.

Zarobljen je i veći broj policijskih jedinica samostalnih pukova i bataljona za osiguranje, koji su operativno bili potčinjeni pomenutom štabu Grupe armija »E« ili pomenutim štabovima korpusa i divizijama.

Nemačke oružane snage imale su vrlo velike gubitke u ljudstvu, ratnom materijalu i opremi. Gubici u ljudstvu iznosili su oko 100.000 poginulih i oko 300.00 zarobljenih, među kojima je bilo i više generala na čelu sa komandantom Jugoistoka, general-pukovnikom Aleksanderom Lerom.

Uloga oslobođenih delova Jugoslavije u završnim operacijama[X)]

Akademik, Mihailo Apostolski[2]*

Narodnooslobodilački rat i revolucija Jugoslavije otpočinju u potpunoj okupaciji zemlje kao ustanak naroda i narodnosti Jugoslavije. Međutim, sa prvim oružanim ustaničkim akcijama, nastojalo se i uspevalo da se stvaraju slobodne teritorije, koje su u daljem razvoju ustanka, odnosno u NOR-u i revoluciji, služile kao baza, pre svega, za odmor jedinica, za snabdevanje raznom opremom, za ishranu, zbrinjavanje ranjenika i bolesnih boraca i dr.

Slobodne teritorije stvorene tokom rata su gubljene, stvarale se nove, da bi se u 1944. do uspostavljanja Sremskog fronta konačno oslobodila Srbija sa Kosovom, Makedonija, Dalmacija, Crna Gora, Vojvodina i najveći deo Bosne i Hercegovine.

Način na koji je uređivana slobodna teritorija koja je stvarana ranije u organizacijskom, vojnoteritorijalnom i političkom pogledu, prenošen je i na oslobođene teritorije koje su i kasnije stvarane.

Na taj način obezbeđeno je jedinstvo u pogledu njihovog uređenja. To jedinstvo odnosilo se na organizaciju vojnoteritorijskih organa, organizaciju nove narodne i revolucionarne vlasti, zatim društveno-političkih organizacija (NOF, AFŽ, USAOJ).

No, ništa manje od toga nije bilo važno ni izgrađivanje jedinstvenog gledišta o ulozi slobodnih teritorija, kao opšte baze i operativne osnovice za dejstvo snaga NOV i POJ.

Uloga slobodnih teritorija na kojima su postojale brojne jedinice, a posebno grupacije oko Vrhovnog štaba može se shvatiti samo kao operativna osnovica za širenje ustanka, sa koje su vršeni prodori u razne pravce kao, npr., prodor brigada u Bosansku krajinu (1942), bitke na Neretvi, Sutjesci (1943), ili prodor u Srbiju 1944, čiji je cilj bio da se pravovremeno, organizovano i u što povoljnijim uslovima sačeka razvoj događaja u drugoj polovini 1944. godine. U ondašnjoj situaciji to je značilo pomoć razvoju NOR-a i revolucije u Srbiji i Makedoniji, ali i stvaranje uslova da se organizovano dočeka kapitulacija carske Bugarske i, jednovremeno, otežа izvlačenje nemačke Grupe armija »E« iz Grčke.

U najkraćim crtama izložiću uređenje oslobođene teritorije koja je obuhvatala Srbiju sa Kosovom, Makedoniju, Crnu Goru i deo Vojvodine, kao i njenu ulogu do stvaranja Sremskog fronta. Do konačnog oslobođenja pomenute teritorije, do kapitulacije carske Bugarske, vodile su se žestoke borbe sa bugarskim okupatorima, a potom sa nemačkim snagama Grupe

■> Rasprava za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine«.
[2]> General-lajtnant. Načelnik Nastavnog odeljenja Generalštaba JA.

General-pukovnik, akademik Mihailo Apostolski u razgovoru sa saborcima

armija »E« koja je otpočela povlačenje iz Grčke, kao i sa nemačkim snagama koje su se posle *jaško-kišinjevske* operacije na istočnom frontu povlačile iz Rumunije. U te operacije spadaju: beogradska operacija, zatim operacije za oslobođenje južne Srbije, Makedonije, Kosova i Crne Gore, kao i operacije do uspostavljanja Sremskog fronta. To, praktički znači da je ovu novooslobođenu i opustošenu ratom teritoriju, trebalo revitalizirati, odnosno trebalo je na tom prostoru aktivirati privredne i društvene delatnosti, saobraćaj, dograditi narodnu vlast i dr. Tek kao takva, obnovljena, ova prostorija mogla je poslužiti kao baza za razvoj operacija NOVJ.

U vreme kada je uspostavljen Sremski front pa do njegovog proboja i proterivanja nemačkih i kvislinških snaga, celokupni prostor Jugoslavije imao je trojaki status:

- status zahvata strategijskog fronta, preko kojeg su se spajala levo krilo Crvene armije u Mađarskoj i desno krilo zapadnih saveznika u Italiji,
- status okupirane teritorije (severozapadni delovi) na kojoj su se vodile borbe, ali na kojoj su postojale i slobodne teritorije u pozadini neprijatelja, i
- status konačne oslobođene teritorije koja se uređivala kao baza fronta.

*

Rukovodstvo jugoslovenskog narodnooslobodilačkog rata i revolucije (CK KPJ i Vrhovni štab) u periodu priprema i izvođenja završnih operacija za oslobođenje zemlje, usmerilo je svesne i organizovane revolucionarne snage i široke antifašistički raspoložene narodne mase na maksimalnu

mobilizaciju i aktivnost u borbi za definitivno ostvarivanje strategijskih, političkih i vojnih ciljeva narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. To je, pak, značilo dovesti do konačnog razbijanja i uništavanja okupatorovih i kvislinških oružanih formacija, kao i definitivno uspostavljanje i učvršćivanje organa narodne vlasti i suvereniteta Jugoslavije.

Vrhovni komandant J. B. Tito je, i ovom prilikom, istakao veoma značajnu strategijsku koncepciju KPJ za produženje borbe protiv okupatora, i izneo da je Jugoslavija nedeljiva zemlja ravnopravnih naroda i *»da ne može biti govora o nekom miru dok još imamo i jedan komand naše zemlje pod okupatorom«*.[3] U uvodniku organa CK KPJ »Borbi« (od 17. januara 1945. godine), naglašava se da borci i rukovodioci oružanih formacija, radnici i seljaci, narodna vlast, antifašističke organizacije »svi moraju u čitavom svom radu biti prožeti jednom jedinstvenom mišlju - raditi za front, raditi za pobedu, učvrstiti vezu fronta i pozadine, *napraviti od oslobođene teritorije pobednički ratni logor«*.

Pred patriotskim i revolucionarnim masama, predvođenim KPJ, predstojao je u tom periodu istorijski zadatak - realizovanje opšteprihvaćene parole »Svi na front - sve za front«, što je značilo maksimalnu mobilizaciju svih ljudskih snaga i materijalnih potencijala u borbi za definitivno oslobođenje zemlje.

Na oslobođenoj teritoriji, a posebno u Beogradu - koji je prema Titovoj oceni bio »ključ za dalje razvijanje naše revolucionarne strategije«,[4]' produžio se intenzivni proces učvršćenja već konstituisane državnosti - jačanje i razvoj društveno-političkog i ekonomskog sistema izraslog iz NOR-a. Preduzimane su aktivne mere za legalizaciju pravnog kontinuiteta Jugoslavije i njene pune nezavisnosti u odnosu na saveznike. Preduzete su i opsežne mere za obezbeđenje slobodne teritorije od unutrašnjih kontrarevolucionamih snaga, ali, istovremeno i posedanje i čuvanje državnih granica, kao i mere za rešavanje niza drugih problema za konsolidaciju oslobođenih teritorija, kao što su: uspostavljanje regularnog rada organa narodne vlasti, razvijanje kulturne i prosvetne aktivnosti, uspostavljanje školskog sistema, otvaranje i rad škola itd.

Orijentacija na sopstvene snage, odnosno na potencijale naroda i narodnosti Jugoslavije, isticana za sve vreme rata kao strategijsko polazište, u uslovima kada je jugoslovensko ratište dobilo svoje posebno mesto u sklopu koordiniranih napora armija antihitlerovske koalicije u završnoj etapi drugog svetskog rata, ima presudan značaj za dalji razvoj NOR-a i revolucije, ali, jednovremeno, i za konsolidovanje i priznavanje DFJ kao nezavisne i ravnopravne članice antihitlerovske koalicije. To je, pak, bilo presudno da se isključi svaka mogućnost za realizovanje plana o podeli fifti-fifti (pola-pola) kao uticaju Velike Britanije i SSSR-a na Jugoslaviju. Sve je to bilo od posebnog značaja za konačno konstituisanje i posleratni razvoj Jugoslavije, i uslov da ona opstane kao nezavisna i slobodna zemlja.

*

Postojanje oslobođene teritorije bilo je od posebnog značaja u fazi pripreme i izvođenja završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje. Ta činjenica je potvrđivala unutrašnji i spoljnopolitički značaj Jugoslavije. Pri

J. B. Tito, »Sećanja i pouke - 30 godina pobede nad fašizmom«, s. 36.
[4]> »Tito o Beogradu u narodnoj revoluciji«. Godišnjak grada Beograd, knj. VI, 1959, s. 5.

tome, treba imati u vidu da se u završnoj etapi NOR-a i revolucije radilo o visokom stepenu međusobne zavisnosti procesa unutrašnje - vojne, političke, institucionalne, kulturne i ekonomske - konsolidacije zemlje s jedne strane, i borbe za međunarodno priznavanje nove Jugoslavije i priznavanje rezultata narodnooslobodilačkog rata, sa druge strane. Unutrašnjopolitički procesi su imali primaran karakter, a postojanje oslobođene teritoiije, kao i narasle i dokazane vojne moći NOVJ, bio je odlučujući činilac u izgradnji povoljne pozicije DFJ u okvirima antihitlerovske koalicije. Stoga, ovom prilikom neophodno je bar i najsažetije ukazati na temeljne procese i dostignuća u unutrašnjopolitičkoj konsolidaciji oslobođene teritorije kao osnovne pretpostavke za razumevanje sposobnosti nove Jugoslavije da sebi izbori međunarodno priznavanje, da očuva suverenitet naroda i narodnosti, i da obezbedi i slobodu u izboru oblika i tipa društvenog uređenja.

U borbi za međunarodno priznavanje nove Jugoslavije, kao produženje već do tada postignutih rezultata, mogu se izdvojiti neki procesi i dostignuća, posle stvaranja slobodne teritorije, koji su od posebnog značaja za realizaciju ciljeva i daljeg razvoja NOR-a i revolucije, kao, npr.:

1. Državno-pravno konstituisanje je tokom stvaranja slobodne teritorije ušlo u završnu fazu. Razvojem i oblikovanjem posebnih, međusobno povezanih struktura vojne i civilne vlasti izgrađuje se jedinstvena unutrašnjopolitička organizacija, koja je uz NOVJ predstavljala ključni činilac obeležavanja izgradnje novog sistema. Dovršava se sistem narodnooslobodilačkih odbora, preko opštinskih, sreskih i zemaljskih organa vlasti, antifašističkih veća pojedinih federalnih jedinica DFJ na čelu sa AVNOJ-em. Uporedo sa tim vrši se i centralizacija i koncentracija vlasti i odlučivanja o ključnim pitanjima razvoja nove Jugoslavije, ali, jednovremeno podstiče se i razvija samouprava narodnooslobodilačkih odbora u organizaciji života na oslobođenoj teritoriji;

2. Stvaranjem i konsolidacijom oslobođene teritorije, dovedena je do kraja destrukcija snaga i organa starog poretka i sistema. Sem proterivanja snaga okupatora, razbijene su i krupne kvislinške grupacije, od kojih je za oslobođenu teritoriju u ovom pre svega istočnom i jugoistočnom delu Jugoslavije i njenu ulogu u završnim operacijama najznačajnije bilo razbijanje snaga i uporišta Nedića i Mihailovića sredinom 1944. godine u Srbiji. Time su bile poražene osnovne kontrarevolucioname i izdajničke snage i stvoreni uslovi za dalji razvoj i stabilizaciju novog sistema vlasti.

Međutim, u završnim operacijama za oslobođenje zemlje zadat je poražavajući udar i Pavelićevoj ustaškoj državi (NDH), koja je bila snažan stožer kontrarevolucionamih snaga u Jugoslaviji. Pored toga preduzete su mere bezbednosti oslobođene teritorije;

3. Oslobođena teritorija, i procesi stabilizacije organa nove vlasti na njoj, snažno su uticali na politička, idejna i nacionalna strujanja u najširim narodnim masama. Razbijanje temelja starog sistema vlasti i odnosa, izvršeno institucionalizacijom narodne revolucionarne vlasti, uz vojne uspehe NOVJ, doprinelo je revolucionisanju svesti, a time i političkom aktiviranju širokih slojeva stanovništva, posebno mladih. Istovremeno, dovršava se diferencijacija u okvirima stanovništva i ostataka buržoaske klase, a pojedine, nekompromitovane grupe nakon sporazuma Tito - Šubašić, aktivnije se uključuju u oslobođenje zemlje i konsolidaciju novog poretka;

4. Nacionalni program KPJ, zasnovan na principima bratstva, jedin-

 stva i nacionalne ravnopravnosti, kao i prava naroda na samoopredeljenje,

postepeno je materijalizovan i realizovan na oslobođenoj teritoriji. Organizovanjem izbora na oslobođenoj teritoriji i daljim razuđivanjem novog političkog sistema, stvoreni su uslovi za ispoljavanje političkog subjektiviteta širokih narodnih masa u ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti;

5. Organizacija i konsolidacija oslobođene teritorije doprinela je daljoj afirmaciji i daljem učvršćenju vodeće i rukovodeće uloge KPJ. Budući da je KPJ tada bila integrisana u sve vojne i političke strukture na slobodnoj teritoriji, bila je i bitni konstitutivni činilac i element novog političkog sistema. Istovremeno, nove ustanove i odnosi uređivani su direktno-uputstvima i propisima najviših organa NOR-a i revolucije, a to znači Vrhovnog štaba, CK KPJ, i predsedništva AVNOJ-a. To, očigledno, ukazuje na to da je KPJ, kao organizator NOR-a i revolucije, imala sve vreme revolucionarnu inicijativu, ali i neophodnu kontrolu nad procesima organizacije oslobođene teritorije.[51]

6. Stepen organizovanosti i razvijenosti osnovnih poluga novog političkog sistema, vidljiv je i iz činjenica da je nova vlast preduzela niz ekonomskih, pravnih i političkih mera radi dalje konsolidacije života na oslobođenoj teritoriji. Tako je, na primer, Odlukom Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944. godine započeo proces stvaranja državnog sektora privrede. Istog dana doneta je i Odluka o delimičnoj amnestiji. U februaru 1945. godine ukinuti su pravni propisi okupacionih vlasti. U aprilu iste godine, izdavanjem Uputstva o obrazovanju vlada federalnih jedinica DFJ, pristupa se realizaciji (pravno-normativnog) sadržaja principa nacionalne ravnopravnosti naroda Jugoslavije. Nakon toga, za nepunih mesec dana, odnosno od 9. aprila do 4. maja, antifašistička veća federalnih jedinica DFJ formirala su vlade.

Izneta aktivnost osnovnih pravaca delovanja KPJ i organa nove vlasti ukazuje da su konsolidacija organa nove vlasti i političko-ekonomska organizovanost oslobođene teritorije bili osnova i determinator položaja i moći DFJ u borbi za međunarodno priznavanje i dokazivanje legitimnosti nove vlasti.

Konstituisanje i institucionalizovanje novog političkog i društvenog sistema, dobija još više na značaju, tim pre što je to period (od polovine 1944. godine pa do kapitulacije Nemačke) intenzivnih rasprava i dogovaranja velikih sila-članica antihitlerovske koalicije o budućem odnosu snaga i raspodeli moći u evropskim i svetskim razmerama. Međutim, nužno je da konstatujemo da su se na prostoru DFJ susretali i sukobljavali interesi Velike Britanije i SSSR, ali i da su te dve sile prema Jugoslaviji nastupale dogovorno, tj. s prethodno međusobno usaglašenih, bar načelnih pozicija i interesa. Svakako, između pomenutih sila sporan je bio i karakter vlasti, koja se organizovala u DFJ.

Nezavisno od kalkulacija i pritisaka saveznika, pozicije DFJ bile su određene ovim činjenicama: (1) postojanjem brojne i snažne NOVJ, odnosno JA, kao snage samostalnog oslobođenja naroda i teritorije Jugoslavije, (2) postojanjem velike oslobođene teritorije na kojoj je, de facto, novi politički sistem već funkcionisao i preuzeo osnovne državne prerogative i, (3) stepenom doprinosa borbe NOVJ protiv fašističkih agresora i njihovih saveznika i protivu fašizma kao ideologije.

5) D. Plenča, »Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata«, VIZ, Beograd, 1962. godine. -TOO

Polazna pozicija DFJ, tj. CK KPJ i Tita u borbi za sticanje legitimiteta i međunarodnog priznanja, bila je sadržana u stavu da unutrašnji revolucionarni raskid sa starim poretkom nema uticaja na međunarodni subjekti vitet nove Jugoslavije, te da ona ne predstavlja novi subjekt u međunarodnoj zajednici, pa, samim tim, njen međunarodni legitimitet nije uslovljen njenim priznavanjem od drugih država i međunarodnih organizacija. Stoga je i logičan produkt takvog stava bila i odluka o preuzimanju međunarodnih obaveza Kraljevske Jugoslavije,[6]' čime je stvoren dodatni argument u legitimisanju nove vlasti. U tom kontekstu od posebnog je značaja i to da je nova vlast upešno organizovala život, bezbednost i rad na oslobođenoj teritoriji, uz aktivno učešće najširih masa naroda, čime je dokazana i zasnovanost njene unutrašnjopolitičke legitimnosti.

Oslobođena teritorija da bi izvršavala svoju funkciju baze za jedinice na frontu, morala je da bude bezbedna, da bi se život i rad na njoj odvijali slobodno. Posle proterivanja nemačkih jedinica i razbijanja kvislinških organizacija i uporišta Mihailovića i Nedića, bezbednost teritorije ugrožavali su ostaci četnika i balista, kao i ostaci drugih kontrarevolucionamih elemenata protiv kojih su jedinice NOVJ, KNOJ-A i OZN-e, vodile borbu da bi ih uništili. Međutim, trebalo je obezbediti i državne granice. Posle proterivanja nemačkih jedinica Grupe armija »E«, koja se preko teritorije Jugoslavije povlačila, neophodno je bilo sprečiti povlačenje zaostalih malih nemačkih jedinica i grupa iz Grčke. Paralelno s tim, trebalo je sprečiti kontrarevolucioname snage da prelaze preko granice u susedne zemlje i obrnuto.

Već tokom borbi sa jedinicama nemačke Grupe armija »E«, Glavni štab Makedonije usmerio je tri divizije (48, 49. i 51) na južnim granicama Jugoslavije, tako da je posle proterivanja nemačkih jedinica, glavnina tih divizija dislocirana u prigraničnim gradovima: Strugi, Ohridu, Resenu, Bitoli, Gevgeliji, Dojranu, Valandovu i Strumici.[7]'

Pored operativnih jedinica za neposrednu zaštitu granice i bezbednost oslobođene teritorije, angažovana su i vojnoteritorijalni organi, partizanski odredi i jedinice KNOJ-a. Na taj način na oslobođenoj teritoriji život i rad bili su u potpunosti bezbedni, što je omogućilo brzu obnovu privrednog i kulturnog života. Komunikacije su osposobljene za saobraćaj. Izgrađeni su nekih privremeni drveni mostovi i obilaznice, tako da se saobraćaj odvijao relativno dobro.

Sredinom 1944. godine bio je oslobođen znatan deo površine Jugoslavije (septembra 1944, 170.000 km² ili 70%). Pored toga u pozadini neprijatelja značajne površine kontrolisale su jedinice NOVJ. Prostor oslobođene teritorije zahvatio je deo žitorodnog rejona zemlje u Srbiji i Vojvodini, što je bilo izuzetno značajno za urednije snabdevanje hranom. Zatim, dobar deo Srbije, Makedonije, Crne Gore, Kosova, Dalmacije i delovi Bosne i Hercegovine - krajeva koji su u četvorogodišnjem ratu iscrpljeni i opustošeni trebalo je isto tako obezbediti hranom. Uspostavljanjem jedinstvenog fronta sa saveznicima, prostor oslobođenih područja primio je ulogu operativne osnovice jedinica NOVJ, i dela savezničkih jedinica koje su vodile borbu na teritoriji Jugoslavije, kao i ulogu oslonca sa kojeg se komuniciralo sa saveznicima.

[6]> Isto.

[71] Opširnije: Mihailo Apostolski, »Završne operacije za oslobođenje Makedonije«, Beograd, 1953.

Za poslednju etapu završnih operacija u sklopu ukupnih priprema, i reorganizacije NOVJ i JA, izvršene su neophodne pripreme i na oslobođenim područjima. Opsežne i smišljene pripreme nalagao je sam front - njegovi zahtevi u popuni ljudstvom ratnih jedinica i, materijalno-tehničkog i sanitetskog obezbeđenja za odlučnu predstojeću ofanzivu, kao i potreba konsolidacije i obezbeđenja već do tada postignutih uspeha u NOR-u i revoluciji, i, napokon, snabdevanje stanovništva neophodnim potrebama na oslobođenim područjima. U takvoj vojnoj, političkoj i ekonomskoj situaciji, jedinstvo fronta i pozadine, što je i inače jedna od bitnih originalnih karakteristika NOR-a u vođenju oružane borbe, došlo je do svog punog izražaja.

Jedinstvo fronta i pozadine u ondašnjoj situaciji nije bila samo parola, već se u stvarnosti i odvijalo, a najpotpunije se odrazilo parolom »Sve za front - sve za pobedu«, nastalom još u početku NOR-a. Ta parola, na jednostavan, ali i vrlo sadržajan način, održavala je odnos naroda prema oružanoj borbi i revoluciji, ulivala pouzdanje u snagu naroda, u njegovu rešenost da istraje u borbi, ali je utemeljavala i samopouzdanje u sopstvene snage. Takvo značenje ni danas ne bledi. Zato i ovom prilikom treba da se podsetimo na Titov komentar uspeha NOR-a. U svom govoru na proslavi godišnjice Oslobodilne fronte, 27. aprila 1969. godine u Velenju, Tito ističe: *»Što smo uspjeli to nije zasluga samo onih koji su nosili pušku i mitraljez, već svih ljudi koji su nas hranili, i davali posljednju koru hljeba da bi smo se mi mogli boriti. Zasluga je čitavog naroda da je naša herojska borba bila pobjedonosna«.* Uopšte, jedinstvo fronta i pozadine tih dana, prožimalo je svest i aktivnost ljudi. Tako, na primer, »Borba« od 17. januara 1945. piše: »U narodnom ratu nema pobjede bez čvrstog jedinstva fronta i pozadine... « I dalje poziva da... »svi moraju u čitavom svom radu biti prožeti jednom jedinstvenom mišlju - raditi za front, raditi za pobjedu, učvrstiti vezu između fronta i pozadine, napraviti od oslobođene teritorije pobjednički ratni logor«. Tako su, u to vreme, shvaćeni zadaci mobilizacije svih ljudskih i materijalnih potencijala, kao neodložan zahtev trenutka za pomeranje fronta na Zapad i učvršćenje već izvojevanih tekovina NOB-a i revolucije.

*

U NOR-u naroda i narodnosti Jugoslavije oružana borba protiv okupatora i njegovih pomagača, zatim izgradnja oružanih snaga, stvaranje narodne vlasti i organizacija ratne privrede, neodvojivi su procesi. Organizacioni oblici u kojima su se odvijali ti procesi, daju dragocen materijal za razradu koncepcije i izgradnju našeg današnjeg sistema ONO i DSZ. U etapi završnih operacija (od uspostavljanja Sremskog fronta do kraja rata) bila je vrlo razvijena struktura narodne i vojne vlasti na oslobođenim teritorijalna. Ovi organi, kako tokom čitavog NOR-a, tako i u ovom periodu, izvršavaju brojne zadatke kao što su: konsolidacija privrede, organizacija snabdevanaja jedinica na frontu i stanovništva, zbrinjavanje i lečenje ranjenika i bolesnika, uspostavljanje reda na oslobođenim teritorijama, organizacija mobilizacije i obuka mobilisanog ljudstva, prosvećivanje, školstvo i opismenjavanje stanovništva itd. Organi narodne vlasti i vojnoteritorijalni organi pozadine, ostvarivali su neprekidnu saradnju i usklađivanje aktivnosti, delovali su jedinstveno i predstavljali su jednu celinu. Koliki je 7o5

značaj privredi tada pridavan za ishod rata, najbolje je istakao Edvard Kardelj u svom članku »O glavnom današnjem zadatku pozadine«. Kardelj kaže: »Oni koji nisu mogli da nas potuku na frontu, ni politički, pokušaće i već pokušavaju da nas slome na području privrede. Tu je, sada, pred nama front, ne manje važan od one vatrene linije u kojoj tuče neprijatelja naša slavna NOVJ. U tome je krupan politički značaj naše borbe za što brži tempo privredne obnove«. Dalje, Kardelj upozorava: »Nema sumnje u ratno vreme kakvo je sadašnje, i usred ratne pustoši, neophodno je da se centralizuju privredni napori svih naših naroda, jer samo tako možemo izaći kao pobjednici nad razornim snagama«.[8]*

Vojnopozadinski organi: komande mesta, vojna područja, korpusne i divizijske oblasti, kao teritorijalna komponenta ukupne vojnopozadinske organizacije, čvrsto je spajala komande ratnih jedinica (preko njihovih organa pozadinskog obezbeđenja) sa organima narodne vlasti i političkim organizacijama. Najvažniji zadaci koje su izvršavali vojnopozadinski organi u zajednici s organima narodne vlasti, bili su: mobilizacija ljudstva, osposobljavanje privrednih objekata i komunikacija, organizacija proizvodnje i prikupljanje mesnih sredstava, regulisanje saobraćaja i prevoza ratnih jedinica i transporta materijala.

Novoformirane komande pozadine armija i komande vojnih oblasti, bile su potčinjene Komandi pozadine Ministarstva narodne odbrane.

Snabdevanje materijalno-tehničkim sredstvima ratnih jedinica i evakuacija materijala i ranjenika, odvijali su se preko armijskih baza i odeljaka, evakuacijskih bolnica i baza Komande pozadine Ministarstva narodne odbrane. Međutim, snabdevanje se vršilo i neposredno iz mesnih sredstava teritorije na kojoj operišu jedinice. Glavni izvori snabdevanja bila su mesna sredstva, zatim rezerve prikupljane u bazama, sopstvena proizvodnja, ratni plen i pomoć saveznika.

Zahtevi fronta za naraslu JA, i za neke jedinice saveznika, zatim snabdevanje stanovništva u ratom ekonomski iscrpljenim krajevima, te i snabdevanje Beograda, nametnuli su potrebu da se raspoloživi ekonomski potencijali na oslobođenoj teritoriji organizovano i što racionalnije koriste. Radi toga se na oslobođenim teritorijama ubrzano radilo na obnovi privrede i organizovanom prikupljanju materijalnih sredstava.

Komanda pozadine Ministarstva narodne odbrane organizuje sistem baza. Ističem samo neke: Bečej, Zrenjanin, Pančevo, Zemun, Mladenovac, Niš, Bačku Topolu, Sremsku Mitrovicu, Banju Koviljaču i dr. Posebni centri za snabdevanje nalazili su se u Splitu i Dubrovniku, preko kojih je išlo snabdevanje onih materijalnih potreba koje su dobijene od zapadnih saveznika.

Te baze odigrale su veoma značajnu ulogu u ekonomskom uređenju teritorije i snabdevanju, pre svega, jedinica na frontu, zatim lokalnog stanovništva, i stanovništva ratom osiromašenih krajeva. Potrebno bi bilo mnogo prostora i vremena da bi se u potpunosti prikazala njihova aktivnost, što se ovde, razumljivo, ne može činiti.

U izvršavanju zadataka svih u vezi sa funkcionisanjem pozadinskih baza bile su angažovane i omladinske jedinice. Prosečna starost omladinaca koji su radili u veoma teškim zimskim uslovima bila je 18 godina. Poneta slobodarskim idealima, omladina je davala ogromne doprinose. U je-

[8]) »Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija«, Zajednica instituta za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd, 1978. god., s. 321.

sen 1944. godine 6.000 omladinaca i omladinki, svrstanih u beogradske, sremske i dr. brigade, obrale su kukuruz sa oko 11.000 ha. Ta aktivnost u zimu 1944/45. bila je još intenzivnija.[9']

Iz oslobođenih područja Srbije samo u periodu decembar 1944. - mart 1945. isporučeno je borcima za ishranu:

- pšenice 1.224 vagona,
- kukuruza-669 vagona,
- brašna 201 vagon, i
- hleba 82 vagona.[10']

Te količine hrane dopremljene jedinicama na frontu, govore o urednom snabdevanju JA od 800.000 boraca, za koju je samo za mesec dana rata bilo potrebno oko 960 vagona brašna (po tadašnjim normama). To ukazuje na izvanredno brzo i uspešno uređenje slobodne teritorije u bazu za front. To se moglo postići jedino celokupnim angažovanjem naroda predvođenog Partijom.

I na drugim područjima oslobođene teritorije rešavani su mnogi problemi privrede. Na primer, u Makedoniji relativno je brzo osposobljena putna mreža, preduzete su mere za osposoboljavanje železničkog saobraćaja, a južno od Demir-Kapije i u Starom Dojranu počela je izgradnja nove deonice železnice. Organizovano je snabdevanje jedinica i stanovništva.

S obzirom na ekonomsku situaciju u zemlji u to vreme (Kraljevina Jugoslavija imala je 76% poljoprivrednog stanovništva) proizvodnja hrane bio je najvažniji zadatak. Trebalo je iznaći mere da se što više obradivih površina zaseje. Poljoprivredni alati, mehanizacija i stoka, kao osnovna vučna snaga, najvećim delom je u ratu uništena. Zato se preduzimaju mere koje će ublažiti tu oskudicu. Tu spadaju i mere solidarnosti, ispomoći (mobe, radne akcije, udruživanje), zatim davanje napuštene zemlje siromašnim seljacima na obradu da bi se prehranili (to su začeci kasnije izvedene agrarne reforme). Zatim, situacija je naložila da se formiraju vojne uprave za područje Banata, Bačke i Baranje, kao i za Kosovo. Te vojne uprave, pored političkog cilja, imale su i ekonomski - da se sačuvaju ekonomski potencijali, a na Kosovu, i radi bezbednosti teritorije od balističkih bandi.

Veoma su inspirativne akcije koje su u NOR-u izvođene u Sremu i Slavoniji pod parolom »ni zrno žita okupatoru«, i pomoć hranom narodu i partizanima u Bosni.

U Crnoj Gori, gde je svaka četvrta porodica bila bez krova nad glavnom, organizovane su akcije za popravku i izgradnju kuća, zatim kolektivna ishrana za oko 28.000 ljudi i pomoć za oko 48.000 ljudi.[11'] Tako je izbegnuta glad.

U Dalmaciji februarski izbori 1945. godine prema oceni štabova jedinica i narodne vlasti - pretvorili su se u manifestaciju »jedinstva vojske i pozadine«.

*

Na oslobođenim teritorijama pored dobrovoljne, zavedena je i obavezna mobilizacija.

[9]) M. Vujović: Referat podnet na naučnom skupu »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a«.
[10]) Isto.
**) »Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija« s. 324.

Prema naređenju Vrhovnog komandanta od 25. decembra 1944. godine, počelo se sa formiranjem većih dopunskih jedinica - bataljona i brigada. Dopunske su jedinice, kao vojnopozadinske, bile potčinjene glavnim štabovima, odnosno korpusnim oblastima. Za svaku armiju formirana je po jedna dopunska brigada. Obično je svaka od njih imala toliko bataljona, koliko je bilo divizija u armiji. Dopunske brigade formirane su i pri nekim glavnim štabovima i u nekim korpusima. Tako, ukupno je formirano 13 dopunskih brigada. Brojno stanje dopunske brigade kretalo se i do

6.000, a bataljona do 2.000 boraca. Mesta boravka dopunskih jedinica nisu bila čvrsto određena; predviđala se mogućnost njihovog prebacivanja bliže operativnim jedinicama za koje su bile i organizovane.[12)]

Naređenjem Vrhovnog komandanta od 30. decembra 1944. godine, regulisano je formiranje regrutnih centara radi obuke. Oni su popunjavali dopunske jedinice, a mogao je imati i više od 2.000 ljudi.

Obuka u dopunskim brigadama i regrutnim centrima trajala je do dva meseca, a kadrove, naoružanje i opremu davale su operativne jedinice.

Sa oslobođenih teritorija u 1945. godini, pored već iznetog, formirane su i ove jedinice:

- 8 artiljerijskih brigada,
- 1 tenkovska brigada,
- više pešadijskih brigada,
- 4 inžinjerijske brigade,
- 1 saobraćajna brigada,
- 1 građevinska brigada, i
- 1 divizija na Kosovu.[13]'

U Srbiji je mobilisano, prema podacima Osnivačkog kongresa KP Srbije, preko 250.000 boraca,[14]' a Makedonija je na front uputila kompletno obučen i naoružan korpus od oko 24.000 vojnika i starešina.[15]'

Novi borci su do fronta u Sremu i na Drini stizali pešice i vozom, a deo mobilisanog ljudstva iz Makedonije i sa Kosova upućivan je preko Albanije i Crne Gore morem, u sastav 4. armije.

Da bi se ravnopravnost naroda i narodnosti još više istakla u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 7. makedonska udarna još nazivana
7. šiptarska brigada 15. korpusa, popunjena je Albancima iz Makedonije koji su se do tada borili u sastavu 4. šiptarske brigade, kao i novomobilisanim Albancima.

U sastav jedinica na frontu uključeni su i borci albanske i drugih narodnosti iz Makedonije, Kosova i Srbije, a u Vojvodini mađarske i slovačke narodnosti. Na taj način omogućeno je i narodnostima u Jugoslaviji da ispune svoje ratne obaveze. Nužno je da istaknemo da je i pre ove mobilizacije, u jedinicama NOV i POJ, kao i u partijskim i političkim rukovodstvima bilo pripadnika svih jugoslovenskih narodnosti.

Učešćem jedinica svih naroda i narodnosti u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije u pobedi nad fašizmom, još više se učvrstilo njihovo bratstvo i jedinstvo.

[12]) Nikoa Anić, »Oružane snage NOP-a 1941-1945«, u knjizi »Oružane snage u Jugoslaviji 1941-1981, VIZ, 1982. god, str. 82.
[13]> Isto.
[14]) »NOR i socijalistička revolucija«, s. 323. i 324.
■5) Isto.

Posle oslobođenja Beograda izvršena je reorganizacija sanitetske službe. Pristizanjem većeg broja lekara i sanitetskog osoblja sa slobodnih teritorija, pojačan je sanitet jedinica JA, naročito onih na frontu. Na oslobođenim teritorijama organizovana je mreža bolničkih centara za prihvat ranjenika i bolesnih boraca. Jednovremeno, povećana je i mreža evakuacijskih bolnica za brže izvlačenje ranjenika iz borbenog stroja.

Na oslobođenim teritorijama stvoreni su uslovi za uspešnije lečenje ranjenika, naročito lakih, i njihov brži povratak u stroj, no, i za bolje lečenje ostalih ranjenika i bolesnika. Ovom prilikom treba istaći dragoceno iskustvo organizovanog lečenja ranjenika i bolesnika u tajnim bolnicama stvaranim tokom NOR-a i revolucije kao, na primer, bolnice Vrhovnog štaba, bolnice glavnih štabova i drugih na okupiranim teritorijama. Veliki broj tih tajnih bolnica nisu otkrivene ni do kraja rata. U Sloveniji je, na primer, bilo oko 60 bolnica u NOR-u kroz koje je prošlo 22.000 ranjenika i bolesnika organizovanih na bazi tzv. »postojanki« - bolnička odeljenja organizovana na rastojanju 2-3 časa hoda.[16] U jesen 1944. godine organizovano je u Sloveniji 20 tajnih bolnica, gde je lečeno 25.000 ranjenika i 10.000 bolesnika. U Sremu su za smeštaj ranjenika korišćene kuće simpatizera NOB-a. U Makedoniji sem bolnica Glavnog štaba i bolnica komandi područja, formirane su i divizijske bonice,[17] kroz koje je prošlo nekoliko desetina hiljada ranjenika. Slične bolnice formirane su i na okupiranim područjima Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske. Prema nekim podacima, u 1942. godini na teritoriji Jugoslavije, bilo je oko 135 partizanskih bolnica.

Razvoj NOR-a u 1944. godini i kasnije, zahtevao je brže rasterećenje ratnih jedinica i ustanova od ranjenika i bolesnika sa dugim rokom lečenja. U periodu do 1944. u pozadini i na slobodnim teritorijama, preko mreže bolničkih centara, zbog pomanjkanja kadra i uslova rada, problem lečenja ranjenika mogao se samo delimično rešiti. Zato su ranjenici zbrinjavani u savezničkim bolnicama, što je značilo veliku pomoć i olakšanje našim ratnim jedinicama i čitavom sanitetu. Ukupno je lečeno u savezničkim bolnicama oko 12.600 ranjenika.[181]

*

Na oslobođenim teritorijama odvijala se živa politička, propagandna, kulturno-prosvetna aktivnost i kultumo-zabavni život. Na analfabetskim tečajevima stvorio se pokret opismenjavanja (u Kraljevini Jugoslaviji u nekim krajevima bilo je nepismeno preko 70% stanovništva). Otvorene su osnovne i srednje škole, pisani su prvi udžbenici. Vojne škole iz NOR-a prerasle su u viši stepen. Tako, na primer, u Generalštabu je bio formiran kurs za komandante divizija itd.

Aktivirane su biblioteke, pozorišta i drugi oblici kulturne i zabavne aktivnosti. Sve je to doprinosilo da se razvija slobodarski duh, da se ak-

[16]> Dr Đorđe Dragić, »Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja«, VIZ, 1961.
[17]> Isto.
[18]> »NOR i socijalistička revolucija«.

tivira energija naroda i prebrode brojne teškoće kako bi jedinice na frontu, pored materijalnog obezbeđenja, osetile i moralno-političku podršku svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Nužno je da istaknemo i da je stanovništvo u neoslobođenim krajevima, odnosno u pozadini neprijatelja, u završnim operacijama, kao i ranije, pružalo borbenim jedinica JA izvanrednu pomoć. Ona se ogledala u obaveštajno-izviđačkom tajnom radu, izvođenju akcija u pozadini neprijatelja, bojkotom mera koje je neprijatelj preduzimao, snabdevanjem jedinica u pozadini neprijatelja i na frontu materijalnim potrebama i hranom itd. Isto tako, i propagandna aktivnsot u pozadini fronta bila je razvijena.

Ne može se oceniti pomoć stanovništva u pozadini neprijatelja, koju je pružalo raznim atkivnostima jedinicama na frontu i u pozadini neprijatelja. Pored iznetog, dragocena je pomoć i u zbrinjavanju ranjenika i dr.

Diverzantskim i drugim akcijama, npr., samo na pruzi Beograd - Zagreb - Rijeka u NOR-u uništeno je 659 lokomotiva, 4.672 vagona, dok je saobraćaj bio u prekidu 44.640 časova,[19] što je predstavljalo veoma značajnu pomoć jedinicama NOV i POJ.

Opštenarodni karakter rata Jugoslavije omogućio je aktiviranje maksimalne podrške naroda oružanoj borbi. Sve do kraja 1943. godine narodna privreda i plen bili su osnovni izvori snabdevanja ratnih jedinica. Plen je bio glavni izvor snabdevanja naoružanjem i vojnom opremom. Tako, na primer, u 4 ratne godine NOV i PO Jugoslavije zaplenili su u borbi sa neprijateljem:

- pušaka 614.000
- puškomitraljeza 32.600
- mitraljeza 13.000
- topova 4.600
- automata 18.000
- pištolja 70.000
- minobacača 7.000
- granata 2.000.000
- tenkova 900
- motornih vozila 20.000.[20]

Posle Konferencije u Teheranu, decembra 1943. godine, i posle dolaska savezničkih misija u VŠ NOV i POJ, saveznici su se saglasili da jedinicama NOV i POJ treba pružiti izdašniju pomoć. Pomoć saveznika sastojala se u lečenju ranjenika i bolesnika; u zbrinjavanju žena, dece (izbeglica); u formiranju i upućivanju jedinica na front. Takođe, pomoć je ukazana i u naoružanju, vojnoj opremi, hrani, odeći i obući, lekovima, sanitetskim sredstvima i dr.

Ocenjujući poslednju etapu završnih operacija i, u vezi s tim o dobijenoj savezničkoj pomoći, Tito zaključuje: »Suština je, dakle, u tome da smo sami oslobodili svoju zemlju. Pred kraj rata dobili smo znatnu pomoć, jer za to ranije nisu ni postojali uslovi. Stvari ne stoje drugačije, to je historijska istina.«[21]*

[19]) Vojna enciklopedija (drugo izdanje), sveska 5, s. 788.

7QO [20]* '.°Jna enciklopedija (drugo izdanje), sveska 8, s. 35.

iy\J [21]) j B. Tito: »Sećanje i poruke«, s. 36.

*

Potpun zaključak o ulozi i mestu oslobođene teritorije, kao operativne baze, moći će da se dà kada se ta oblast šire istraži i obradi. Međutim, i iz ovog kratkog osvrta o tom problemu mogu se izvući neka iskustva. Ona bi se, uglavnom, mogla ovako definisati:

1. Oslobođena teritorija, iako je ratom bila opustošena, veoma brzo je na njon obnovljena privreda i ceo život.

Osposobljavanje oslobođene teritorije kao baze jedinica na frontu, već tokom operacija za uspostavljanje Sremskog fronta, može se objasniti, pre svega, masovnim jedinstvom naroda i njegovom spremnošću da sopstvenim snagama oslobodi zemlju. Takvu aktivnost naroda obezbedila je KPJ sa svojom organizacijom NOR-a i revolucije, stvaranjem novih organa narodne vlasti i društveno-političkih organizacija (NOF, AFŽ, USAOJ), i organizovanjem vojnoteritorijalnih organa. Sve te organizacije (organi narodne vlasti, društveno-političke organizacije i vojnoteritorijalni organi), oslobođenjem svakog pojedinog mesta, uspostavljali su normalan razvoj života i odmah organizovano mobilisali narod za osposobljavanje slobodne teritorije da odgovori zadacima koji su se javljali uspostavljanjem Sremskog fronta i daljim razvojem operacija do potpunog oslobođenja zemlje;

2. Oslobođena teritorija, kao baza, odgovorila je potrebama jedinica na frontu. Tako je obezbedila ishranu jedinica na frontu i na oslobođenoj teritoriji i deo hrane i drugih potreba za savezničke jedinice. Preduzela je niz mera za ishranu stanovništva;

3. Sprovedena je organizovana mobilizacija, što je omogućilo da se na oslobođenoj teritoriji formiraju više raznih jedinica i upute u sastav jedinica na frontu. Jednovremeno, organizovane su i dopunske jediica, za obuku i popunu gubitaka;

4. Organizovan je prihvat ranjenika i bolesnika, čime su rasterećivane operativne jedinice, što se korisno odrazilo na njihovu borbenu sposobnost;

5. Aktiviranjem političkog i kulturnog rada pojačan je realni sadržaj parole »Sve za front«, a time je pojačana i moralna podrška boraca na frontu, i

6. Na oslobođenoj teritoriji omogućeno je i uspostavljanje neposredne veze sa saveznicima, što je bilo od posebnog značaja za usaglašavanje uzajamne aktivnosti na frontu, odnosno za usaglašavanje i koordinaciju pojedinih operacija.

Saznanja i iskustva iz narodnooslobodilačkog rata temelj naše opštenarodne odbrane i društvene samozaštite"

General-potpukovnik, Drago Rakočević[2>]

Jugoslavija je u drugom svjetskom ratu podnijela ogromne žrtve i doživjela stravična razaranja kao rijetko koja druga zemlja na svijetu. Izgubljeno je preko milion i sedam stotina hiljada ljudi, gotovo potpuno razorena privreda i mnoga naselja. Pa ipak, narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija jugoslovenskih naroda i narodnosti, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije i Josipa Broza Tita, bili su duboko stvaralački čin i zasegli daleko prema budućnosti. Spriječena je podjela i komadanje zemlje, a izvojevane su sloboda i nezavisnost. Utemeljena je socijalistička federativna zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, stvorena nova narodna vlast sa odlučujućom pozicijom i ulogom radničke klase, kao osnovom današnje samoupravne socijalističke demokratije. Jugoslavija je izborila mjesto ravnopravnog člana međunarodne zajednice sa čvrstim nezavisnim položajem i nesvrstanom međunarodnom politikom.

Potrebno je podsjetiti da i danas, četrdeset godina poslije sloma fašizma i završetka u istoriji najvećeg svjetskog krvoprolića, nakon perioda velike antikolonijalne revolucije naroda, snažne afirmacije svjetskog socijalističkog procesa i napora na učvršćenju mira i razvoju ravnopravne međunarodne saradnje na principima Povelje Ujedinjenih nacija, narodi u svijetu nisu spokojni zbog dominirajuće politike s pozicije sile, nadmetanja u naoružavanju, čestih lokalnih ratova i raznih agresivnih nasrtaja protiv slobode i suvereniteta, prije svega, malih nezavisnih i nesvrstanih zemalja. Poslije ogromnih poslijeratnih napora u obnovi porušene zemlje, u izgradnji modeme privrede, u podizanju kulture, prosvjete i životnog standarda, u razvoju sve slobodnijih i demokratskijih društvenih odnosa i miroljubive i prijateljske saradnje sa drugim narodima i državama, jugoslovenski narodi i narodnosti moraju i danas i ubuduće da imaju na umu svoja iskustva i saznanja iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, koja su osnova za dalje jačanje bezbjednosti i odbrane društva.

Koncepcija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite utemeljena je u narodnooslobodilačkom ratu i zasnovana na saznanjima i iskustvima iz tog rata. Ona, naravno, nije prosta kopija tih iskustava, nego je obogaćena i izgrađena prema izmijenjenim društveno-istorijskim našim i svjetskim uslovima i dostignućima u ukupnom razvoju Jugoslavije. Suštinu naše koncepcije opštenarodne odbrane najbolje je izrazio Tito u govoru povodom proslave 50-godišnjice rada slovenačkog univerziteta u Ljubljani,

*) Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.

> Načelnik centra oružanih snaga za strategijska istraživanja i studije »Maršal Tito« u Beogradu.

General-potpukovnik Drago Rakočević (treći s desna) na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

rekavši: »Naša koncepcija opštenarodne odbrane nije ništa drugo nego dosljedna i odlučna primjena tih velikih iskustava iz narodnooslobodilačkog rata u našim sadašnjim uslovima.«[3']

Brojna su iskustva i saznanja iz narodnooslobodilačkog rata na kojima su zasnovane današnja koncepcija i strategija opštenarodne odbrane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Svakako da se sva ta iskustva ne mogu elaborirati u ovakvom jednom radu. Stoga ću istaći samo ona za koja mislim da su najhitnija.

1. Nasuprot nesposobnosti, izdaji i kapitulantstvu režima Kraljevine Jugoslavije, naši narodi i narodnosti, predvođeni Komunističkom partijom, s Titom na čelu, odbili su da priznaju kapitulaciju i komadanje zemlje i poveli odlučnu borbu protiv okupatora. »Uzimajući na sebe historijsku odgovornost za sudbinu naroda Jugoslavije, naša Partija je - nakon sloma Kraljevine Jugoslavije - organizovala oružanu borbu protiv okupatora. Ne priznavajući fašističku okupaciju i komadanje zemlje, ona je odmah zauzela beskompromisan stav borbe protiv okupatora i njegovih pomagača. To je bio logičan nastavak njene antifašističke djelatnosti u jodinama prije drugog svjetskog rata, posebno od anšlusa i okupacije Čehoslovačke.«[41] Zato je i u našem Ustavu izričito rečeno da niko nema prava da potpiše kapitulaciju, da prihvati ili prizna okupaciju Jugoslavije. To bi bila izdaja zemlje koja bi bila najodlučnije i bez milosti kažnjena.

2. Vojnu strategiju u narodnooslobodilačkom ratu karakterisalo je dobrovoljno i masovno učešće naroda u oružanoj borbi i pokretu - radnika, seljaka i demokratski nastrojenih intelektualaca - što je bilo uslovljeno sa nekoliko bitnih činjenica:

a) Ciljevi i karakter rata izražavali su duboka i istinska demokratska i slobodarska stremljenja svih društvenih slojeva pod rukovodstvom avan-

si Josip Broz Tito: *Samoupravni sistem i opštenarodna odbrana,* »Vojno delo«, br. 1/1970.

[4>] *KPJ - SKJ u izgradnji oružanih snaga i opštenarodne odbrane,* Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979. 793

garde radničke klase. Ta stremljenja izražavana su u platformi narodnooslobodilačkog fronta, kao široka politička organizacija naroda;

b) Materijalni, politički i mobilizacijski oslonac oružanim snagama u narodnooslobodilačkom ratu bio je novi sistem narodne vlasti (čiju su osnovu činili narodnooslobodilački odbori) koji je bio izraz interesa najširih slojeva naroda, garancija ostvarenja oslobodilačkih težnji i, istovremeno, revolucionarnih društvenih promjena. I obrnuto, uspostavljanje i opstanak takvog sistema vlasti zavisili su od razvoja revolucionarnih oružanih snaga i uspjeha vojne strategije;

c) Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog rata sadržale su i temeljno iješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Borba za nacionalno oslobođenje značila je ne samo istjerivanje okupatora iz zemlje, nego i oslobođenje svakog našeg naroda i narodnosti posebno i obezbjeđenje ravnopravnih i bratskih odnosa u budućoj državnoj zajednici.

U tom smislu, stvaranje i uloga glavnih štabova u današnjim republikama i pokrajinama, kao i njihova odgovarajuća egzistencija danas, izraz su, između ostalog, osnovnih stavova o nacionalnoj ravnopravnosti i istorijskoj odgovornosti svih naših naroda i narodnosti za svoju sudbinu i za sudbinu Jugoslavije kao cijeline.

3. Narodnooslobodilački rat otpočeo je i razvijao se podizanjem ustanaka u svim krajevima Jugoslavije, u obliku široko razvijenog i sveobuhvatnog, ali iz jednog centra vođenog partizanskog rata, a ne u obliku gerile

- koja se svodi pretežno na diverzije, sabotaže i tzv. pokret otpora. Novembra 1941. godine Tito je u pismu Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru i Boku pisao: »Pravilno je, dakle, samo shvaćanje narodnog ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata, koji će da zahvaća sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce, koji će da učvrsti savez radnika i osnovnih narodnih radnih masa i koji će, konačno, dovesti do potpunog uništenja neprijatelja«.[51]

Partizanski oblik oružane borbe obezbjeđivao je da se prema narastanju naših snaga pređe postepeno na kombinovani oblik oružane borbe, što je podrazumijevalo istovremena partizanska i frontalna dejstva. Frontalna dejstva su u takvim uslovima primjenjivana na onim prostorima i u vrijeme kada je to situacija zahtijevala, a radi odbrane posebno važnih rejona i pravaca i zaštite ranjenika i naroda u zbjegovima. Partizanski i kombinovani oblici oružane borbe omogućavali su široku primjenu manevra i razmah oslobodilačke borbe u svim krajevima zemlje, nanošenje sve snažnijih udara po neprijateljevim snagama i objektima na čitavom prostoru. Na taj način obezbijeđen je u završnoj fazi rata prelazak na frontalni oblik oružane borbe i uspostavljanje fronta od južnih granica Mađarske do Jadranskog mora, kao dijela savezničkih frontova u Evropi. No, i dalje su sve do završetka rata zadržana ranija dva oblika oružane borbe - partizanski i kombinovani.

Prema tome, narodnooslobodilački rat je u pogledu oblika oružane borbe i načina vojnog organizovanja imao tri perioda i tri osnovna sadržaja:

a) Početni period karakterišu partizanska dejstva, kada su postojale i vodile borbu samo partizanske jedinice - partizanski odredi, bataljoni. čete, vodovi i grupe;

[5]> Josip Broz Tito, *Vojna misao i djelo,* VIZ, Beograd 1982, str. 71.

b) Period kombinovanih borbenih dejstava, kada pored partizanskih odreda postoji Narodnooslobodilačka vojska organizovana u brigade, divizije i korpuse, i

c) Završni period u kojem preovlađuje frontalni oblik borbenih dejstava. Ta dejstva izvode krupni armijski sastavi, organizovani u Jugoslovensku armiju, uz dalje postojanje partizanskih odreda.

Godine 1941. naše oružane snage su brojale oko 80.000 boraca, organizovanih u jednu brigadu, 51 partizanski odred, 29 samostalnih bataljona i više samostalnih četa. Krajem 1942. godine oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta su narasle na 150.000 boraca, svrstanih u devet divizija, dva korpusa, 36 partizanskih odreda i 12 samostalnih bataljona. Krajem 1943. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je narasla na oko 300.000 boraca, sa 28 divizija, devet korpusa i još 105 partizanskih odreda i 20 samostalnih bataljona. Krajem 1944. godine bilo je 650.000 boraca, svrstanih u 61 diviziju, uključujući dve vazduhoplovne, 15 korpusa, jedinice Mornarice NOVJ i 52 partizanska odreda. Jugoslavija je krajem rata imala armiju od oko 800.000 boraca, četiri armije, 6 korpusa, 59 divizija (dve vazduhoplovne), jedinice Jugoslovenske mornarice i 3 partizanska odreda.

Stvaranje partizanskih odreda, brigada, divizija i korpusa, a u završnom periodu rata armija i Jugoslovenske armije, kao oružane sile naroda i narodnosti Jugoslavije, u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji od 1941. do 1945. godine predstavlja krupan doprinos pobjedi nad fašističkim silama. Narodi Jugoslavije nisu stajali po strani čekajući da im drugi donesu slobodu. Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u okupiranoj Evropi 1942. godine, na primjer, u vrijeme kada su saveznički frontovi bili daleko na Volgi i u Africi, kao i formiranje korpusa sa operativnom i vojnopozadinskom organizacijom i oslobođenim teritorijama itđ., predstavljaće još dugo ne samo predmet divljenja herojstva naših naroda i njihovih boraca, nego i neiscrpno izvorište vojnooperativnih, strategijskih, organizacionih i političko-socijalnih i drugih iskustava i saznanja. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, 29. novembra 1943. godine Tito je rekao: »Mogu smjelo tvrditi da je stvaranje narodne vojske pod ovakvim uvjetima pod kakvim se stvarala naša, jedinstven primjer u historiji. Iz golorukih partizanskih odreda, bez ikakvih tvornica oružja i municije, bez magazina i raznih vojnih rezervi namirnica, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvorena je armija od blizu četvrt miliona, ali ne u mirnom periodu, već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe koju su ikada narodi Jugoslavije vodili.«

U razvoju oslobodilačke armije staiješinski kadar je biran od onih koji su se u borbi isticali hrabrošću, sposobnošću i revolucionarnom sviješću i koji su ličnim primjerom sticali povjerenje da predvode borce i jedinice. Nedostatak oružja i municije nije bio razlog da se ne ide u oružanu borbu, oružje je trebalo otimati od neprijatelja.

Razvoj teritorijalnih jedinica i komandi vezanih za određene prostore i, istovremeno, operativnih i manevarskih snaga predstavlja značajnu karakteristiku našeg vojnog organizovanja u narodnooslobodilačkom ratu, pa i danas. Ta iskustva su ugrađena u današnju organizaciju naših oružanih snaga, koje čine Jugoslovenska narodna armija i Teritorijalna odbrana u skladu s načelom o naoružanom narodu i čvrstim vezama naroda i njegovih oružanih snaga.

4. U narodnooslobodilačkom ratu izgrađivana je originalna ratna vještina, čije karakteristike i principi i danas čine osnovicu naše vojne misli i prakse. Te karakteristike i principi su svestrano teorijski obrađeni i utemljeni u teoriju i praksu naše savremene ratne vještine.[6]'

a) Osnovni strategijski princip da cijeli jugoslovenski prostor predstavlja prostoriju borbenih dejstava u političkom smislu značio je nemirenje sa okupacijom i komadanjem Jugoslavije, pokretanje svih naroda i narodnosti i svih društvenih slojeva u oslobodilačku borbu. U vojnostrategijskom pogledu taj princip je značio da se neprijatelj napada na cijelom jugoslovenskom prostoru, da mu se razvlače i troše snage i onemogući njihovo grupisanje i uspješan manevar.

b) Na jedinstvenom jugoslovenskom ratištu oružana borba je vođena na širokim vangradskim prostorima, što je omogućavalo slobodu manevra naših snaga, izbjegavanje njihove koncentracije i podmetanje udarima tehnički nadmoćnijeg neprijatelja, stvaranje slobodnih teritorija, masovnu mobilizaciju seoskog stanovništva, itd.

Ovaj strategijski princip je podrazumijevao i izbjegavanje odlučujućih sudara sa neprijateljem sve dok se odnos snaga ne promjeni u našu korist, kada se, zatim, išlo u operacije osvajanja gradova i za konačno oslobođenje zemlje.

c) Izbjegavanje krutih frontova i statičkih borbenih dejstava, uz smjelo primjenjivanje partizanske taktike, manevara i napada na neprijatelja u njegovoj pozadini i na najslabije tačke njegovog rasporeda, dalo je visoke borbene i ratne efekte. »Taktika ratovanja naše narodne vojske apsolutno mora biti kombinirana sa našom dosadašnjom partizanskom taktikom« - pisao je Tito u novembru 1942. godine. »To znači da se moramo čuvati krutih frontova, i izbjegavati ih, da moramo izbjegavati da nam neprijatelj, svojom taktikom, nametne odbranu pomoću dugačkih i rasplinutih frontova. .. «[7>]

d) Titova maksima da »u našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u defanzivi«[8]' karakteristika je narodnih ustanaka, partizanskog ratovanja i ostaje trajni princip naše vojne teorije i prakse.

e) Narodnooslobodilački rat je potvrdio da je u njemu narod kao direktni ratni i borbeni činilac postao nosilac i subjekat oslobodilačke borbe i revolucije, što je bilo od presudnog značaja ne samo za ishod na našem prostoru, nego i za izgradnju koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane SFRJ danas, a biće i u budućnosti. Ne radi se samo o tome da je narod neprekidno dobrovoljno popunjavao naše jedinice borcima, o moralnoj, političkoj i materijalnoj podršci vojsci, nego, i o mnogim borbenim funkcijama naroda - od transporta, zbrinjavanja ranjenika, smještaja jedinica do obavještajnih, bezbjednosnih, inžinjerijskih i drugih zadataka, što je u ukupnosti stalno uvećavalo naše snage.

0 Tito je jednom prilikom ocjenio da su »naša strategija i taktika bile zasnovane na karakteru našeg rata i odlučujućoj ulozi čovjeka, koje su se u praksi pokazale superiornijim od neprijateljevih«.[9]' Da je čovjek -

6) O tome šire vidi: Nikola Pejnović, *Originalnost Titovog vojnog stvaralaštva,* »Vojao delo« br. 3/84, str. 5-34, i Stane Potoćar, *Principi strategije oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu,* »Vojno delo«, br. 4/79, str. 5-13.

7) Josip Borz Tito: *Vojna djela,* knj. **I,** Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd 1961, str. 129.

8) *Isto,* str. 129.

9* Josip Broz Tito: *Nauka u službi odbrane zemlje,* (Intervju »Vojnom delu«), »Vojno delo« br. 6/1973, str. 11.

politički svjestan, moralno čvrst i borbeno osposobljen - osnovni i odlučujući činilac oružane borbe i otpora potvrdila je praksa narodnooslobodilačkog rata, što je trajno usvojila naša vojna doktrina. Masovna stvaralačka inicijativa boraca, starješina i jedinica u borbi nezamjenjiv je činilac odnosa snaga.

5. Strategija narodnooslobodilačkog rata morala je da uvažava i da rješava pitanje spoljnog savezništva i mjesta nove Jugoslavije u Antifašističkoj koaliciji, sagledavajući svu dubinu protivriječnosti savezništva, njegovu nužnost pa i opasnost koje ono, kao i većina koalicija sa velikim silama, nosi sobom za male zemlje. Iskustvo narodnooslobodilačkog rata je pokazalo da se status ravnopravnog savezništva u ratu ne može lako zadobiti, da se takav status mora velikim žrtvama i naporima izboriti i da od sopstvenih uspjeha u ratu zavisi kakvo mjesto će zemlja dobiti u međusobnim odnosima saveznika.

Saveznici - Sovjetski Savez, SAD i Velika Britanija su tek na Teheranskoj konferenciji novembra 1943. godine odlučili da ratnim materijalom pomažu Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, mada je sve do sredine 1944. godine pomoć i podrška zapadnih saveznika pružana izbjegličkoj vladi i četnicima koji su sarađivali sa okupatorom.

Do privremenog boravka i učešća dijela savezničkih, prije svega sovjetskih snaga, radi sadejstva u operacijama u sjeveroistočnom dijelu Jugoslavije došlo je na osnovi sporazuma sa jugoslovenskim političkim i vojnim rukovodstvom. Jugoslovenske oružane snage nisu bile stavljene ni pod čiju tuđu ili zajedničku savezničku komandu, mada je bilo takvih pokušaja, niti su upotrebljavane za ciljeve koji bi bili suprotni opštim ciljevima oslobodilačkog rata. One su i bez zajedničkih komandi i formalnih ugovora uspješno i časno izvršile svoje savezničke obaveze u toku cijelog rata. Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta i jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ostvarivali su uspješnu saradnju sa snagama oslobodilačkih i antifašističkih pokreta susjednih zemalja - Albanije, Bugarske, Grčke,
Italije i drugih.

U takvim iskustvima narodnooslobodilačkog rata nalaze se korijeni jugoslovenske savremene politike nesvrstavanja, nevezivanja za blokove, saradnje sa svim zemljama na principima ravnopravnosti i nemiješanja, uz puno uzajamno poštovanje suvereniteta i nezavisnosti.

Jačanje odbrambene i samozaštitne sposobnosti zemlje nije upereno ni protiv koga ko želi mir i ko poštuje pravo Jugoslavije na slobodu i samostalan ekonomski, politički i društveni razvitak. Ono je sastavni dio politike mira i borbe Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije za ravnopravne odnose i miroljubivu saradnju.

Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita, čija osnovna koncepcija se temelji na iskustvima i saznanjima stečenim u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, predstavljaju danas čvrsto opredjeljenje radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije da se svim raspoloživim snagama i sredstvima u miru i u slučaju agresije štite i brane od svih mogućih oblika spoljnjeg i unutrašnjeg ugrožavanja.

Novu snagu i dimenziju opštenarodnoj odbrani i društvenoj samozaštiti daju stalni materijalni, kulturni, politički i svaki drugi napredak jugoslovenskog društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja, prije svega 797

u pogledu položaja i uloge čovjeka, radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti u našem društveno-političkom sistemu.

Govoreći o opštenarodnoj odbrani, Tito je jednom prilikom istakao: »Danas je ona sastavni dio našeg samoupravnog socijalističkog društva. Ona se sada razvija u uslovima mirne socijalističke izgradnje, u vrijeme kada smo ekonomski bogatiji, kada je samoupravljanje snažno razvilo društvenu svijest, odgovornost i spremnost da po svaku cijenu branimo revolucionarne tekovine i našeg narodnooslobodilačkog rata i samoupravnog socijalizma«.[10)]

*

Na osnovama samostalnog narodnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta, kao ravnopravnog partnera u Antihitlerovskoj koaliciji, naša i Titova politička i vojna strategija obezbijedile su nam samostalni izbor puteva stvaranja novog društva, izgradnje demokratskog samoupravnog socijalizma - na unutrašnjem planu, a na spoljnom planu - punu nezavisnost zemlje, nesvrstanu politiku na osnovama doktrine miroljubive i aktivne koegzistencije. Naše iskustvo je pokazalo da se odbrambena moć u čuvanju tekovina naše borbe i revolucije nalazi u »naoružanom narodu«, što se izražava u našoj koncepciji opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Prema tome, možemo zaključiti da su se klice svih naših bitnih opredjeljenja u daljoj izgradnji našeg društva začele u narodnooslobodilačkom ratu. Ta opredjeljenja su snažno potvrđena, i stalno se potvrđuju, u posljeratnom toku jugoslovenske revolucije. Treba naglasiti da naša pobjeda u drugom svjetskom ratu ima i svjetsko značenje, jer je ona po svojim porukama i poukama postala svjetska tekovina. Naša iskustva, ako su stvaralački primenjivana i osloncem na vlastite snage, potvrdila su se i u praksi narodnooslobodilačkih i revolucionarnih ratova i procesa u epohi antikolonijalne revolucije i savremenih svjetskih kretanja.

[10)] Josip Broz Tito, *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita,* VIZ i dr., Beograd 1980, str. 541.

Naša narodnooslobodilačka borba i njene vrednosti osnova našeg jedinstva[0]

Stane Dolane[21]

Program obeležavanja 40-godišnjice pobede nad fašizmom uskladili smo sa našim današnjim materijalnim mogućnostima, ali tako da, ipak, tu godišnjicu obeležimo kao veliki događaj u našoj istoriji, ukazujući, tom prilikom, na one momente o kojima se u takvim prilikama može još jasnije govoriti. Zbog toga je održavanje ovog naučnog skupa veoma značajno. On je već dosadašnjim tokom, sagledavajući mnoge istorijske aspekte naše narodnooslobodilačke borbe, dokazao svoju opravdanost i predstavljaće veliki doprinos saznanjima o našoj strategiji i doktrini opštenarodnog odbrambenog rata, kao i još produbljenijem razjašnjavanju drugih njegovih činilaca: političkih, društvenih itd., i da je u tome postojala sinteza vojnog i političkog činioca naše narodnooslobodilačke borbe sa revolucijom, o čemu je govorio i drug Tempo.

Stane Dolane član Predsedništva SFRJ, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Međutim, možda na ovom skupu nije dovoljno istaknut *problem i uloga čoveka, odnosno sve ono što se sa našim ljudima i u njima događalo tokom četiri godine krvavog rata; kako i zašto su naši ljudi odlučili da žrtvuju sve, naravno i svoje živote, za pobedu u tom ratu i našoj socijalističkoj revoluciji.* Neću navoditi primere iz narodnooslobodilačke borbe već bih ukazao na to da smo 1945. godine i još nekoliko godina nakon, toga snabdevali, s obzirom na naše tadašnje mogućnosti, veoma brojnu armiju. To je bio fenomen, jer je jedna zemlja čija je industrija bila 70 odsto uništena, koja je praktički bila bez železničkih i drumskih komunikacija, sa uništenom poljoprivredom i sa niskim ličnim standardom ljudi, uspe-

[11] Diskusija na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«. Član Predsedništva SFRJ.

vala da besprekomo snabdeva svoju armiju. A ta armija je i u takvim uslovima bila sposobna da izvršava sve svoje zadatke, pa i one najteže i to ne samo u tim proletnjim mesecima 1945. godine, nego i duže, još celu 1945, 1946, pa i 1947. godinu.

Osim toga, diskusija na ovom naučnom skupu ukazala je još na jedan važan momenat, a to je *da nas narodnooslobodilačka borba i njene vrednosti još uvek najjače udružuju.* Ona je osnova našeg jedinstva, bez obzira na to što smo, ponekad, u posleratnim godinama imali različita mišljenja o jednom ili drugom političkom potezu, o jednom ili drugom aspektu naše politike. Ono što smo ostvarili u narodnooslobodilačkoj borbi toliko je duboko u nama da nam to niko ne može oduzeti i da naše jedinstvo niko ne može narušiti.

Drugi svetski rat je, sasvim sigurno, bio najkrvaviji rat u istoriji čovečanstva. Karakterističan je i po tome što je došlo do koalicije različitih snaga protiv najmračnije, najkrvavije i najreakcionamije ideologije, fašizma, a da bi se spasilo čovečanstvo. Na opasnost od te ideologije prvi su upozoravali komunisti još 1935. godine, na poznatom Kongresu Intemacionale. Tu opasnost su brzo shvatili i jugoslovenski komunisti, na čelu sa drugom Titom. Komunistička partija Jugoslavije je od 1935. godine razrađivala koncept otpora toj ideologiji i to ne samo političkog, nego i vojnog. To pokazuju rezultati Pete zemaljske konferencije i stvaranje vojnih komiteta i komisija, kao i stavovi Politbiroa KPJ, u proleće 1941. godine, pa sve do poziva na ustanak, koji je usledio, po mom dubokom ubeđenju, pre svega, kao posledica saznanja da je tada bio najpogodniji momenat da se narodi Jugoslavije dignu na ustanak. Iako je postojala direktiva Kominteme koja se odnosila i na komunističke partije u drugim zemljama, ipak, duboko sam ubeđen, da bi do ustanka u Jugoslaviji došlo i bez te direktive jer su Tito, Politbiro i Partija osetili trenutak, osetili raspoloženje masa i uslova u Jugoslaviji i digli ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika. Taj ustanak nije bio sektaški, kao što ni politika Partije od 1935. godine nije bila sektaška. *Njena politika se temeljila na stvaranju narodnog fronta, na stvaranju jedinstva svih naprednih političkih i drugih snaga u borbi protiv najmračnije i najkrvavije fašističke ideologije.*

Naš narodnooslobodilački rat je bio, pre svega, oslobodilački rat. On je prerastao u socijalističku revoluciju jer su za to sazreli uslovi i jedino je Komunistička partija Jugoslavije bila u stanju da zahvati i shvati raspoloženje masa i ponudi celovit politički program našoj radničkoj klasi, seljaštvu i inteligenciji. U toj revoluciji stvorena je nova narodna vlast.

Jedan od prvih akata te naše nove narodne vlasti, koja je svoje prve zvanične »forme« dobila u Fočanskim propisima 1942. godine, jeste i akt o konfiskaciji. Ta konfiskacija je, u stvari, pogodila izdajnike. A 90 odsto izdajnika i kolaboracionista bilo je iz redova jugoslovenske buržoazije, veleposednika, kapitalista itd., kao i pojedinci iz drugih društvenih slojeva glomaznog i reakcionarnog državnog aparata Kraljevine Jugoslavije. Taj akt o konfiskaciji bio je krivično-pravni akt odmazde za izdaju ali, istovremeno, imao je i duboku klasnu i revolucionarnu sadržinu. Prema tome, kao što je Kardelj rekao: »Naša je revolucija bila najviši samoupravni akt«, to je velika istina, jer je ona izrasla iz svesti i htenja naših ljudi. Konačno je shvaćeno da je perspektiva našeg nacionalnog razvoja u federativnoj i jednakopravnoj zajednici svih naših naroda i narodnosti i, istovremeno, da je i naša socijalna perspektiva samo u takvoj zemlji u kojoj neće biti izrabljivanja među ljudima. To su shvatili naši radni ljudi i građani: radnici, oOO seljaci i intelektualci.

Na ovom skupu dosta je govoreno o uspesima naših armija i divizija, 0 uspešno izvedenim obuhvatima i manevrima, ali je činjenica i to da smo u vreme izvođenja završnih operacija imali za sobom i ispred sebe milione naših ljudi koji su narodnooslobodilačku borbu i revoluciju prihvatili u potpunosti. Imali smo organizovanu narodnu vlast. Na primer, na celoj teritoriji Slovenije i iza njenih tadašnjih granica, u Julijskoj Krajini, Trstu 1 Koruškoj postojale su jedinice narodne zaštite i narodni odbori koji su u Trstu 1. maja, odnosno još pre toga, digli ustanak, čime je olakšan ulazak naše armije u grad. To isto je bilo ne samo u Sloveniji već i u drugim gradovima i regionima Jugoslavije.

Iako je bilo očigledno, i pre proleća 1945. godine, da je rat za fašističku Nemačku izgubljen, njihove jedinice su davale snažan otpor. Mislim da je jedino objašnjenje za takvo njihovo držanje u tome što je pred kraj rata došlo do određenih komplikacija u odnosima u antifašističkoj koaliciji i što je Hitler već dugo vremena, a pogotovu njegovi najbliži saradnici, bio ubeđen u ostvarivanje određenog kontakta sa zapadnim saveznicima. O tome se, u stvari, danas dosta zna i postoje dokumenti o nemačkim pokušajima uspostavljanja odnosa sa, pre svega, Velikom Britanijom i SAD. Verovatno je i na Zapadu bilo takvih snaga kojima bi takva, antikomunistička alijansa odgovarala. Što to nije uspelo, verovatno, treba zahvaliti: *prvo,* određenom razumnom ponašanju zapadnih političara, i *drugo,* činjenici da takav pakt, odnosno takva radikalna promena, u tadašnjoj situaciji i u psihičkoj atmosferi koja je u svetu vladala u odnosu na fašizam, ne bi moglo prihvatiti svetsko javno mnjenje, o čemu je iole razuman političar morao voditi računa.

Na odluke koje su se odnosile na Jugoslaviju, konkretno na one delove naše zemlje koji su bili pod Italijom i Austrijom (delovi Slovenije) uticali su, verovatno, i drugi činioci pa i određena nagodba među saveznicima. A da završne operacije Jugoslovenske armije nisu izvedene takvim tokom, takvom dinamikom i sa takvom energijom, pitanje je kako bi se ti događaji završili. Možda je i pitanje da li bi i došlo do razgraničenja između zone »A« i »B«. Mislim da je u tome presudnu ulogu odigrala Titova j)olitika i akcija naše vrhovne komande i naših jedinica.

Želim nešto da kažem i o problemu o kome se u zapadnim zemljama sada dosta piše. Radi se o zarobljenicima. U Engleskoj je objavljeno da smo pri izvođenju završnih operacija streljali 300 hiljada zarobljenika (Nemaca i kvislinga). U nekim napisima su te cifre manje, ali ne manje od 60 hiljada. U Austriji, u Blajburgu, ustaška fašistička emigracija priprema komemoraciju tim žrtvama na kojoj treba da se osudi Jugoslavija za zločine koje su, navodno, tamo, u to vreme, počinili slovenački partizani i ostale jugoslovenske jedinice. Na ovom skupu su izneseni tačni podaci o broju zarobljenika. Međutim, hteo bih napomenuti da ipak nismo uspeli da zarobimo sve ustaše. Određen broj ustaša je prešao most u Velikovcu i u Dravogradu, jer su most u Velikovcu zaposeli engleski tenkovi i naše jedinice bez protivtenkovskih topova. Činjenica je da na tom mostu, bez protivtenkovskih topova, i sa direktivom »ne dolaziti u konflikt sa engleskim jedinicama«, nismo mogli učiniti ništa. Kada su Englezi povukli tenkove opet smo počeli vraćati kolone zarobljenika natrag u Jugoslaviju. Tada nismo streljali nikoga. Svi ti zarobljenici su odvedeni u Maribor, gde je većina odmah puštena. Imali smo u Sloveniji kartoteke o ratnim zločincima pošto su godinu dana pre toga formirane komisije za ustanovlja-

vanje ratnih zločina i tačno smo znali za svakoga šta je tokom rata činio. Ne kažem da nije bilo i likvidacija. Kažnjeni su zločinci koji su bili krivi za smrt, mučenja i pljačke stotine hiljada naših nevinih ljudi.

Zarobljenici koji su tada bili u našim improvizovanim logorima, dobivali su hranu kao što su je dobivali i naši vojnici, lečili su ih naši lekari i postupali smo s njima humano. Ne želim da pravdam bilo koji naš postupak u to vreme postupcima neprijatelja, jer smo mi već u toku revolucije to prevazišli. Nikada nismo radili po Dušanovom zakoniku: »Oko za oko« ili »Ruka za ruku«, nego smo uvek polazili sa naših humanističkih, revolucionarnih pozicija. U tome je bila naša snaga.

Interesantno je da se takve neistine o našem odnosu prema ratnim zarobljenicima lansiraju 40 godina posle rata. Sasvim je sigurno da se time želi obezvrediti naša revolucija, i učiniti sve kako bi se naše sadašnje teškoće pojačale. Pri tome postoji i određena sprega između unutrašnjeg i spoljnjeg neprijatelja kojima Jugoslavija, ovakva kakva je, smeta. Socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija je glavni objekat napada.

Danas govorimo da je rat formalno završen 9. maja, a u Sloveniji je 15. maja bila poslednja borba, tj. sedam dana posle formalnog završetka rata mi smo izgubili nekoliko stotina boraca. Osim toga, sve do 1948. godine u Jugoslaviji je produžena borba protiv ostataka oružanih formacija kvislinga u kojoj smo izgubili još nekoliko hiljada pripadnika KNOJ-a, OZNE i redovnih jedinica Jugoslovenske narodne armije, a da ne govorim o zločinima tih bandi u kojima su stradali nevini civili, odbornici, zadrugari i drugi.

Na kraju, mislim, da sa ovoga skupa treba da izađu značajne poruke. Slažem se sa ostalim drugovima koji tvrde da precenjujemo sebe kada mislimo da celi svet sve zna o nama i da je dužan to da zna. Moramo bolje istraživati ove događaje, a rezultate tih istraživanja učiniti dostupne svetu radi istine. Isto tako, poruke tih događaja danas treba više afirmisati i u zemlji, jer neki dovode u pitanje osnovne vrednosti naše revolucije. Treba jasno reći da nema nikakvog nacionalnog pomirenja, ni na bazi poređenja žrtava jer na jednoj strani su oni koji su se borili za novi, bolji život, za pravdu, za ljude, a na drugoj, oni koji su hteli porobiti svet, od ljudi napraviti robote i služiti se neljudskim sredstvima. Većina naših ljudi misli tako, i od nas traže da budemo energični, jasni, konkretni i jedinstveni u sprovođenju naše politike, zasnovane na našim utvrđenim opredeljenjima. Naši radni ljudi svoju nacionalnu i socijalnu perspektivu vide u socijalističkoj i samoupravnoj zemlji kao što je Jugoslavija, federativnoj i jednakopravnoj za sve naše narode i narodnosti.

Naš koncept opštenarodne odbrane je koncept SFRJ u koji su skladno ugrađene specifičnosti svih naših naroda. U takvom konceptu ostvareno je dijalektičko jedinstvo celine i delova koji ne protivureče jedni drugima što je najbolje pokazalo iskustvo iz našeg narodnooslobodilačkog rata na kome on i bazira. Ni u ratu ni u miru ne možemo jedni bez drugih. Federacija, republike i pokrajine, naši planovi razvoja u miru i planovi odbrane u ratu jedna su dijalektička, zavisna i međusobno sudbonosno povezana celina. U tome je naša snaga.

Narodnooslobodilački rat nova pojava u istoriji ratovodstva[1]

General-armije Nikola Ljubičić[2]

Pridružujem se mišljenju svih onih koji su istakli da je dobro što je došlo do ovakvog skupa i načina rada gdje treba da podstaknemo izučavanje, ne samo naših završnih operacija, nego i čitavog toka našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije, da bismo to prenijeli mladoj generaciji. Mislim da je to bitno da mladi shvate šta je za ovu Jugoslaviju dato, šta su dale ranije mlade generacije, da na taj način razvijamo njihovu svijest o pripadnosti našoj generaciji, da je integrišemo u tekovine revolucije i odvratimo ispod uticaja strane propagande, da je okrenemo prema konkretnim, onim bitnim zadacima izgradnje socijalizma, dalje izgradnje našeg društva i spremnosti da brani tekovine revolucije koju su vodile generacije prije njih. Prema tome, naš rad danas nije okrenut samo tome da izučimo istoriju narodnooslobodilačkog rata i revolucije radi prošlosti, radi istorije, nego radi budućnosti. Ne znamo šta budućnost nosi, zato ove i buduće generacije trebalo bi da budu spremne da brane tekovine revolucije.

Podržavam ono što je drug Stane Dolane rekao da izučavanju tekovina rata i revolucije, tj. ovakvim metodama treba da gradimo naše jedinstvo, da bi i sada i sutra to jedinstvo dalje njegovali, da ono bude što je moguće čvršće da bi ne samo sačuvali tekovine našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije, nego i da bismo dalje razvijali naše socijalističko samoupravno društvo. Vodili smo tokom četiri godine veoma težak rat i na veoma specifičan način. Pobjedu nad okupatorom i domaćim izdajnicima izvojevali smo osloncem na svoje vlastite snage u narodnooslobodilačkom ratu koji je po karakteru i organizaciji, a i po angažovanju oružanih snaga i naroda u borbi, bio po mnogo čemu novi oblik narodnog i revolucionarnog rata. Iskustva našeg NOR-a i revolucije imaju šire teoretsko i praktično značenje naročito za odbrambene i revolucionarne doktrine i strategije, i za sve one narode koji su ugroženi od nadmoćnijih vojnih snaga i nastoje da odbrane svoju slobodu i nezavisnost. Takođe, mislim daje izučavanje takvih oblika rata i svega onoga što smo mi na tom revolucionarnom i oslobodilačkom putu prošli bitno i za naše buduće mlade generacije, da bi one shvatile suštinu tih poruka i, ako se nađu u sličnim složenim i teškim uslovima, da iz tih iskustava izvuku one pouke koje njima mogu biti korisne.

Kada govorimo o našem ratu, riječ je prije svega o posebnoj strategiji, o shvatanju vođenja rata, o originalnoj i autentičnoj ratnoj vještini, o načinu nastanka, razvoja i angažovanja oružanih snaga i naroda, o odnosu

0 Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
-> Član Predsedništva SFRJ

General-armije Nikola Ljubičić (prvi s leva) na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

strategije prema faktorima rata i oblicima oružane borbe, o rukovođenju i komandovanju i drugim bitnim elementima vojnog stvaralaštva. Specifičnosti vođenja i primjene našeg narodnooslobodilačkog rata u raznim krajevima, ono što je govorio juče drug Tempo, dokaz je njegove snage, širine i mogućnosti njegove primjene. Tvorac strategije našeg narodnooslobodilačkog rata, jasno, bio je na čelu Komunističke partije, generalni sekretar Josip Broz Tito, čije je stvaralaštvo marksiste, revolucionara i generalnog sekretara Komunističke partije i vrhovnog komandanta ugrađeno u temelje i sadržaje naše vojne misli i prakse. Zapravo, to stvaralaštvo je središnji dio naše savremene vojne nauke. U izboru oblika rata Tito je odbacio zastarjela i za naše uslove neadekvatna shvatanja i rješenja klasične vojne škole, nekih zemalja zapadne demokratije, pa i rješenja bivše Jugoslovenske vojske. Ta rješenja polazila su od defanzivne strategije izražene u pozicionim odbrambenim frotnovima koji su se kao kula od karata rušili pod udarima dobro pripremljenih fašističkih snaga. Ali, Tito se, također, oslobodio i dogmatskih i kvazirevolucionamih ideja Kominteme o tome da se borba protiv fašističkih snaga treba da vodi diverzijama, sabotažama ili akcijama gerilskih snaga u gradovima, odnosno da se vodi samo kroz pokrete otpora. Takvu strategiju ofanzivnog oblika rata moramo ugraditi u način rada, u način mišljenja budućih naših generacija. Mora da im bude jasno da je defanziva smrt ustanka, kako je to govorio Lenjin, i defanzivom se nikada rat ne dobija. Prema tome, i tu ima u iskustvima našeg narodnooslobodilačkog rata novih stvari koje treba ugraditi i ostaviti budućim mladim generacijama.

Uloga politike u našem narodnooslobodilačkom ratu bila je stalno vodeća, i ona je uvijek postavljala ciljeve i zadatke vojnoj strategiji i određivala snage i sredstva za njihovo ostvarivanje. To je značilo da je vojna strategija bitna, ali i ne jedino sredstvo rata i revolucije. Opredjeljenje za narodnooslobodilački rat koji je po društvenom karakteru bio opštenarodni, a u vojnom pogledu kombinovani rat, za rukovodstvo narodnooslobo-

dilačkog pokreta i za vojnu strategiju značilo je otvoriti put novom obliku

i sadržaju rata koji do tada ni u teoriji ni u praksi nije bio sasvim poznat, i koji je po mnogo čemu bio nov. To je bio rat koji se razlikovao od pozatnih oblika frontalnog i partizanskog rata koji su ranije primjenjivani.
Mi takva iskustva iz tih ratova nismo sasvim uzeli i ugradili u naš oblik rata. Titova strategija nije odbacivala sve to, već ih je kombinovala, obogaćivala, produbljivala i dijalektički razvijala s obzirom na uslove i prilike našeg ratišta, naših snaga, mentaliteta našega čovjeka itd. Jer, opredijeliti se za frontalni rat u našim uslovima to bi značilo izložiti svoje brojne male snage, još nedovoljno iskusne, udarima brojno i tehnički nadmoćnijih snaga neprijatelja i na taj način sigurno ih osuditi od samog početka na uništenje. Sem toga to bi dovelo u pitanje ostvarivanje postavljenih ratnih ciljeva u cjelini. Isto tako, gerilske gradske barikade, spontani seljački ustanci, pa ni partizanski rat klasičnog tipa u uslovima krajnje nepovoljnog odnosa snaga, onakvih borbenih i manevarskih mogućnosti neprijateljevih jedinica, nisu mogli biti sredstvo za ostvarivanje radikalnih političkih i vojnih ciljeva našeg narodnooslobodilačkog rata, pa ni kada je u pitanju izvođenje oružane borbe. Naime, istorija i teorija ratovodstva poznavale su partizanski rat kao pomoćni način ratovanja, koji se svodio na sporednu ulogu, na pružanje manje ili veće pomoći regularnoj armiji na frontu. Poznato je da mi takvu armiju nismo imali, a rukovodstvo narodnooslobodilačkog rata nije ni pomišljalo da borbu jugoslovenskih naroda svede na ulogu pomoćnih snaga savezničkih armija. To bi protivriječilo jasnim političko-revolucionamim i vojnostrategijskim ciljevima i osnovnom principu borbe osloncem na sopstvene snage, koje je Komunistička partija i rukovodstvo narodnooslobodilačkog ustanka od početka primjenjivalo na našem ratištu.

Originalnost i specifičnost narodnooslobodilačkog rata na jugoslovenskom prostoru izražavala se u novim i originalnim strategijskim iješenjima koja su proizlazila iz konkretnih uslova ratišta, u složenosti, slojevitosti i međusobno čvrstoj povezanosti ciljeva narodnooslobodilačkog rata, u sintezi oslobodilačke i revolucionarne borbe, u socijalnim i nacionalnim preobražajima koji su iz te borbe i revolucije rezultirali. Sve ovo opredijelilo je širinu njegove osnovne orijentacije na masovno učešće i inicijativu naroda svih patriotskih snaga u organizovanju i stvaranju nove narodne vlasti od prvih ratnih dana itd., kao i na upotrebu oružanih snaga na svim nivoima ratne vještine - strategije, operatike i taktike. Sada kada dajemo ocjene pojedinim događajima i razvoju narodnooslobodilačkog rata i ustanka u cjelini, i razvoju oružanih snaga, mi to dajemo dosta često sa odstojanja od 40 godina. Mislim da treba imati u vidu kada dajemo ocjene o svemu tome, kakvi su tada unutrašnji i spoljnopolitički faktori bili i koliko su oni utjecali na stvaranje, preobražaj i na razvoj oružanih snaga, kao i na upotrebu tih snaga.

Oslobođenje zemlje nije zahtjevalo samo razbijanje i istjerivanje okupatorskih snaga iz Jugoslavije, već, istovremeno, i nacionalno i socijalno oslobođenje svakog i svih naših naroda i narodnosti, čime su stvarani uslovi za ravnopravnost, slobodu, bratstvo i jedinstvo, jer su to bili temelji naše pobjede i izgradnje ovakve nove socijalističke samoupravne Jugoslavije kakvu danas imamo. Originalnost i specifičnost našeg narodnooslobodilačkog rata sastoji se i u tome što je tokom čitavog četvorogodišnjeg rata **bio vođen iz jednog centra, odnosno iz Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske uz maksimalno podsticanje i ostvarivanje pune inicijative i**

stvaralaštva nižih komandi, starješina, boraca. Ta inicijativa i stvaralaštvo značili su utoliko više, što su strategijski ciljevi bili vrlo jasni, što su predstavljali istorijski interes i težnju svih naših naroda i oružanih snaga kao njihovog djela, i koje su proizašle iz naroda. U toku četvorogodišnjeg rata u postepenom, ali kontinuiranom procesu, stvarane su od nižih formi vojnog organizovanja viši oblici sve do oformljenja Jugoslovenske armije, koja je, kako znate, na kraju rata predstavljala impozantnu snagu ne samo unutar Jugoslavije, nego i u antihitlerovskoj koaliciji. Titova strategija stalno je usklađivala razvoj i organizaciju oružanih snaga sa ciljevima rata i zahtjevima oružane borbe. Naše oružane snage bile su uvijek sposobne da povežu političke ciljeve postavljene pred njih sa izvršavanjem vojnih ciljeva koje su one morale da izvrše.

U našem narodnooslobodilačkom ratu, narod, odnosno jedinstvo naroda i oružanih snaga, bio je prvorazredni vojni faktor koji je, faktički, mjenjao odnos snaga na ratištu. Taj oslonac u narodu i svestrano sadejstvo naroda i organa nove narodne vlasti sa jedinicama narodnooslobodilačke vojske uvećavao je borbenu mogućnost oružanih snaga, njihovu izdržljivost kao i efektive moralno-političke snage. Rat se vodio na cijelom jugoslovenskom prostoru a uporedo sa razvojem vojnih jedinica i oružane borbe stvarani su organi nove narodne vlasti, društveno-političke organizacije i druge institucije nove države, i tu vidimo povezanost političkih i vojnih ciljeva u vođenju rata i revolucije. Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta opredjelilo se za narodnooslobodilački rat na bazi marksističke analize i realne procjene opštih i posebnih uslova uoči i u toku rata. Analiza društvene suštine karaktera drugog svjetskog rata ukazuje na to da za sve one zemlje koje su bile žrtve fašističke agresije, taj rat je od samog početka, pa i rat koji smo vodili, bio pravedan, odbrambeni i da je imao karakteristike antikolonijalne revolucije. To je opredjeljivalo masovno učešće naroda u borbi protiv fašizma, čime je savremena epoha - kako je drug Tito govorio, postala epoha istorijskog buđenja naroda i njihovo aktivno stupanje na istorijsku scenu. To je, svakako, označilo nov kvalitet u istoriji svijeta i novu epohu u njegovom razvoju. Početni ratni uspjesi njemačkih fašističkih armija koje su brzo slamale otpore za rat nespremnih evropskih zemalja i njihovih armija, ukazivali su na to da treba unositi promjene i novine u ratnu vještinu koje treba primijeniti, potvrdile su da rat dobija izrazito manevarski i ofanzivan karakter i da svaka strategija koja počiva na defanzivi, mora biti osuđena na poraz.

Realna procjena vojno-političkih prilika u Jugoslaviji uoči aprilskog rata i sagledavanju značaja njenog geostrategijskog položaja upućivalo je na zaključak da će njemačka Vrhovna komanda odlučno nastojati da uz što manje sopstvene snage iskoristi jugoslovenski prostor za osiguranje boka i pozadine svojih snaga koje su se već koncentrisale prema Sovjetskom Savezu, i da obezbjedi vezu sa istočnim Sredozemljem i sjevemoafričkim ratištem. Prema tome, vidi se koliki je doprinos naša narodnooslobodilačka borba dala pobjedi i pomoć; saveznika u toku našeg četvorogodišnjeg rata. Aprilski poraz pokazao je da je Jugoslavija dovedena do sloma i u ropski položaj ne samo zato što je na nju udarila moćna fašistička sila, već, prije svega, zbog toga što su podijeljene separatistički orijentisane nacionalne buržoazije bile nesposobne i politički nespremne da usmjere narodne mase, kao i vojni vrh koji u najsudbonosnijem istorijskom trenutku nije bio dorastao da vojnu snagu vodi u borbu za slobodu i ne-

zavisnost zemlje, a sve su to podredili svojim klasnim i nacionalističkim interesima. Međutim, u krajnje teškim uslovima raskomadane, opljačkane, diobom i zločinima okupatora i domaćih izdajnika napaćene zemlje, u uslovima kada su jugoslovenski narodi bili osuđeni na istrebljenja, Komunistička partija Jugoslavije s Titom na čelu jedina je našla izlaz. Ona se odlučila na oružani ustanak sa jasnom vizijom njegovog prerastanja u opštenarodni oslobodilački rat protiv okupatora i domaćih izdajnika. Politički cilj narodnooslobodilačkog rata proizlazio je iz politike Komunističke partije Jugoslavije kao jedine opštejugoslovenske političke snage i organizacije, koja je jedina ostala uz svoj narod, i vjerno i dosljedno izvršavala njegove oslobodilačke, nacionalne i klasne interese. Sve nam to ukazuje koliki je značaj ostvarivanja i borbe za jedinstvo u svim uslovima, kako narodnooslobodilačkog rata tako i danas, sutra i ubuduće.

Odluka za oružani ustanak i narodnooslobodilački rat proizašla je iz realne procjene snaga. Ona se nije samo zasnivala na njegovom klasičnom poimanju, na poređenju broja ljudi i borbene tehnike, već na svestranoj analizi svih postojećih potencijalnih snaga koje će doći do izražaja u dugotrajnom ratu. Vrijeme je radilo za snage antifašističke koalicije i za našu strategiju, jer su im vojne snage i potencijali stalno jačali i mijenjali odnos snaga na štetu fašističkih sila čiji su resursi bili ograničeni mogućnostima u ljudstvu i tehnici, i koji su stalno slabili.

Ostvarivanjem strategijskog opredjeljenja u masovnim ustancima i organizovanoj oružanoj borbi u svim krajevima Jugoslavije s težnjom na širokim prostorima van gradskih područja, a i u gradovima, stvoreni su povoljni uslovi za rješavanje suštinskih strategijskih problema početnog perioda rata. Pomanjkanje većih i pokretljivih formacija nadoknađivan je dejstvom partizanskih odreda i drugih jedinica u gotovo svim krajevima zemlje. Posmatrane svaka za sebe, nisu izlazile iz okvira nivoa taktičkih dejstava, ali, uzete u cjelini, povezane i usmjerene u jednom cilju, imale su strategijski značaj. Masovnost, širina i usklađenost dejstava partizanskih jedinica doprinosili su razvlačenju neprijateljevih snaga i znatno umanjivali efekte nadmoći u vojnoj sili i tehnici. Ofanzivna strategijska orijentacija prisilila je neprijatelja na defanzivu, na povlačenje u garnizone i uporišta, na odbranu komunikacija i objekata od značaja za kontrolu prostora i održavanje režima okupacije, u čemu su ih izdašno pomagale kvislinške snage. Sve su ovo iskustva koja treba da izvučemo, da ih obradimo i dalje ih razvijamo kada razrađujemo našu koncepciju opštenarodne odbrane. Uspješnim akcijama naših snaga od samog početka rata, stvarane su slobodne teritorije uz sukcesivno uključivanje potencijala poluoslobođenih i aktivista našeg pokreta u neoslobođenim gradovima i naseljima. Cio jugoslovenski prostor se uključivao u rat i postajao strategijski oslonac borbe - materijalna i mobilizacijska baza našim vojnim jedinicama.

Pored specifičnosti i autentičnosti naše partizanske taktike, kombinovanje partizanskog i frontalnog načina ratovanja suštinska je novina strategije narodnooslobodilačkog rata koji zaslužuje posebnu pažnju. Takav način dejstava primjenjivan je već od 1942. godine do kraja rata, s tim što je u određenim njegovim periodima, zavisno od odnosa snaga, težište kombinovanja bilo na partizanskom ili na frontalnom načinu ratovanja. Ofanzivnost je uvijek bila vodeće načelo u ratnoj vještini kombinovanog načina ratovanja, čime su naše jedinice ostvarivale strategijsku inicijativu i uspjele da odgovore na sve protivofanzivne operacije i udare jakih snaga neprija-

telja. Kombinovani način ratovanja zadržao se i u završnim etapama rata, kada su jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno Jugoslovenske armije, brojno ojačale i relativno dobro naoružane postale sposobne i za frontalna dejstva. Međutim, ni tada to nije bio front u klasičnom smislu, jer su divizije i korpusi ostvarivali posebno svoje frontove u samom neprijateljevom odbrambenom tkivu i razarali ga iznutra. To je bio nov kvalitet ratne vještine. Od 49 naših divizija, koliko je učestvovalo u završnim operacijama, 16 ih je dejstvovalo u neprijateljevoj pozadini, ne računajući veliki broj partizanskih jedinica. Zbog toga je neprijatelj morao za borbu protiv njih i za zaštitu komunikacija i objekata, odvajati jače snage nego što je imao u zahvatu fronta. U odbrani na širokom frontu, od Dunava do Jadranskog mora, učestvovala je 21 neprijateljeva divizija a u dejstvima u pozadini čak 23 divizije. Za realizaciju takve strategijske koncepcije, rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta stvaralo je odgovarajuće oružane snage u svim etapama našeg rata koje su se kontinuirano razvijale od partizanskih odreda preko brigada, divizija, korpusa do moderne revolucionarne narodne armije sa autentičnim sistemom i načinom rukovođenja i komandovanja, u čemu se narodnooslobodilački rat, takođe, pokazao kao novi oblik oslobodilačkog i revolucionarnog rata čija su se iskustva potvrdila u brojnim oslobodilačkim ratovima porobljenih naroda poslije drugog svetskog rata.

Neki aspekti jedinstva političke i vojne strategije u NOR-u i revoluciji[*]

General-major Sredoje Urošević[2]

Polazeći od toga da je strategijski cilj našeg pokreta počeo se ostvarivati još od prvog dana ustanka 1941. pa sve do pobede, bar što se tiče vojnog dela te strategije, dozvolite mi da se u ovim razgovorima o završnim operacijama, ukratko osvrnem na neke aspekte odnosa političke i vojne strategije u toku rata i revolucije, radi doprinosa u izvlačenju pozitivnih i negativnih iskustava u njima. Smatram, da je samo takva analiza i sinteza političke i vojne strategije našeg rata i revolucije bila, danas je to i biće i dalje od velike koristi našoj strategiji opštenarodne odbrane, međunarodnim oslobodilačkim i revolucionarnim pokretima i kontinuitetu osnovnih principa u našem posleratnom razvitku. Pri tom vrlo je važno dati pouzdan odgovor na pitanje - zašto je generalna linija ili politička i vojna strategija Komunističke partije Jugoslavije, uspešno podigla ustanak, izvela revoluciju i dobila narodnooslobodilački rat? Odgovor je, po meni, vrlo jednostavan u strategijskom opredeljenju, ali vrlo složen, težak i mukotrpan u njegovom svakodnevnom ostvarivanju, i glasio bi ovako: *zato što je ona uspela da celu sebe još od osnivanja*, *ugradi u organizam naroda Jugoslavije, i svoju sudbinu poveže sa sudbinom svog naroda.* To treba da bude osnovno opredeljenje svakog naprednog i demokratskog pokreta u vođenju svog naroda. Inače, čim u pokretu ili partiji, na ovom generalnom principu počnu kolebanja i odstupanja, gubi se veza i labavi kontinuitet pokreta-revolucije a, s tim, i podrška naroda. Kada je reč o kontinuitetu revolucije u nas, smatram da je danas u politici naš strategijski zadatak da se borimo za autentično prikazivanje rata i za nastavak izvorne revolucije. To, stoga, što smo svedoci da kontinuitet revolucije narušava i zapljuskuje apologetika i lakirovka s jedne strane, kao i iskrivljavanje i napuštanje njenih osnovnih opredeljenja i ciljeva, s druge strane sve žešćih napada i osporavanja tekovina revolucije od tzv. građanske desnice koja nastoji da nam u svim sredinama i krajevima Jugoslavije nametne politiku nacionalnog pomirenja sa klasnim neprijateljem.

Uspešne i pobedonosne završne operacije naše armije su nepobitan znak celishodnosti i nepogrešivosti generalne političke strategije KPJ i njenog rukovodstva. Da bi se ona ostvarila, trebalo je rešiti niz kapitalnih pitanja i boriti se, neprekidno, za njihovo dosledno ostvarivanje. Evo nekih od njih, od čije primene i tačnog izvršavanja je, umnogome, zavisio i opšti uspeh:

- dalekovida je upornost, pred sudbonosne događaje, da se u Partiji postigne jedinstvo i da se njena organizacija obezbedi i učvrsti u svim slo-

■) Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.
2) Pukovnik. Komandant 2. proleterske divizije.

Omladinke iz Brčkog došle su sa cvećem i hranom da obiđu ranjene borce, aprila 1945.

jevima društva. Ideološko političko jedinstvo njenih članova omogućilo im je inicijativu zasnovanu na poznavanju i shvatanju direktiva i uputstava partijsko-političkog rukovodstva. Tako je obezbeđivana i održavana neprekidna aktivnost i povezanost komunista sa narodom. Ta se praksa, kasnije, prenela na inicijativnost partizana i rukovodstava, zasnovanu na shvatanju komandantovih namera. To jedinstvo misli i akcija u specifičnim uslovima veza, u vremenu i prostoru, jeste od neprocenjivog značaja u našem ratu i revoluciji, ali i šire.

- procena, pripreme, odlučnost i izbor momenta za ustanak je znalački obavljen,
- širina s kojom su organizovani partizanski odredi. Oni su nazivani i narodnooslobodilački i zbog toga što nisu borbene formacije bilo koje političke partije i grupe - u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, - već su to borbeni redovi naroda Jugoslavije, u kojima treba da se bore svi rodoljubi, sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uverenje,
- doziranje revolucionarnosti u narodnooslobodilačku misiju NOP-a preko prvih narodnooslobodilačkih odbora - začetnika narodne vlasti. Tako je NOP od prvih dana bio vesnik nečeg novog i boljeg,
- za ishod rata i revolucije, od strategijskog je značaja da se Komunistička partija u to vreme držala svojih stavova i proklamacija, te joj se dela nisu razilazila sa rečima,
- da se borila za sprečavanje - propagandom i živom rečju članova partije i partizana ali i konkretnom političkom, idejnom i vojnom akcijom
- međusobnog pokolja naroda Jugoslavije na šovinističkoj bazi i u tome imala vidnog uspeha,
- što je pravovremeno, shodno međunarodnoj situaciji i unutrašnjem stanju i sazrevanju svesti, dala novi impuls revolucionarnosti pokreta, zasedanjima u Bihaću i Jajcu, iz kojih se jasno videlo, ali bez prejudiciranja,

buduće ustrojstvo našeg novog društvenog bića,

- što je, prateći ukupnu vojno-političku situaciju, vršila procenu i donosila pravilne odluke u izboru vojnog i političkog težišta na one krajeve i pokrajine jugoslovenskog ratišta, gde će se odigravati i odvijati događaji strategijskih razmera, i
- diplomatska umešnost i širina, sa jasnom strategijskom perspektivom su odlike zrelog vođenja aktivnosti oko priznavanja nove Jugoslavije u svetu.

Za sve pomenute poslove u sprovođenju generalne linije Partije u naoružanom delu naroda, kao što je poznato, postojali su dobro organizovani, uslovno da ih nazovem politički štabovi u svim komandama od voda do Vrhovnog štaba. Ti štabovi sa političkim komesarima, njihovim zamenicima, članovima politodjela, političkim delegatima, omladinskim rukovodiocima i dr. odigrali su u neraskidivom jedinstvu sa tz. vojnim delom štaba, odlučujuću ulogu u nastojanju Partije da se u oružanoj borbi pobedi
- čvrsto zbijajući redove naroda i Armije, te održi visok moral i jedinstvo u svim situacijama.

Ovo što sam rekao o dobroj organizovanosti političkog dela štaba, prema mom uvidu, ne bi se moglo reći i za organizovanost vojnog dela štaba, bar ne za neke štabove i komande. Organizovanost Glavnog, a potom Vrhovnog štaba u tom pogledu može da zavara, kada je poznato da su oni imali znatan broj članova. Ali, ako se izvrši njihova kategorizacija, s obzirom na poslove koje su obavljali, onda je većina njih spadala u politički deo štaba a drugi deo je vodio jedinice čak i dosta daleko od Vrhovnog štaba. Ipak, ovo kao što je poznato, nije imalo uticaja na opšti ishod rata i revolucije, ali je u nekim oblastima moglo da ima i štete, pa je moglo da dođe i do određenih posledica, te tu pojavu, smatram, treba uočiti i što bolje izučiti.

Ovom prilikom samo bih hteo da postavim problem, kako ga i gde ja vidim. Polazeći od činjenice da smo u ustanak ušli bez ikakvih vojnih formacija i posebnog znanja i iskustva, kako se one sve mogu formirati, organizovati i razvijati, kao i od čega to sve zavisi, govori da je u odgovarajućim štabovima ovom pitanju trebalo posvetiti posebnu pažnju. U tom pogledu praksa govori:

- da, po mom mišljenju, dolazi do kašnjenja u formiranju brigada[3]* kao prvih regularnih jedinica - čvrstih, pokretnih mobilnih, udarnih i spremnih da u svako vreme i u svaki kraj krenu i izvrše zadatak. To kašnjenje se naročito osetilo 1941. u Srbiji, a verovatno i u Crnoj Gori, Bosni i u drugim krajevima. U zapadnoj Srbiji od oko 15.000 naoružanih boraca svrstanih u nekoliko partizanskih odreda, na većini pravaca neprijateljeve ofanzive, rasulo se bez organizovanijeg i jačeg otpora. U Sandžak se po četama, grupama i po jedinicama povuklo oko 2.500 boraca i političkih aktivista. Detaljnije izučavanje »Užičke republike« govori da su se mogle pravovremeno formirati brigade kao regularne, manevarske, čvrste i ubojite jedinice, za razliku od glomaznih, razvučenih i nepokretnih partizanskih odreda, kao teritorijalnih jedinica.
- na žalost, problem pravovremenosti prelaska na viši stupanj formacijske organizovanosti Armije, proteže se skoro kroz čitav period rata. Tako formiranje divizija bilo je zrelo još u leto 1942. Borbe oko Bugojna, Kupresa, na Manjači, Jajcu i dr. pate od nemanja čvrste i jedinstvene

[3]) To je autorovo mišljenje. Vidi diskusiju general-potpukovnika Trge Fabijana. Prim, redaktora.

komande koja bi čvrsto držala jedinice u ruci, usmeravajući ih u svakom momentu na sadejstvo i što veći uspeh, a sa što manje gubitaka. Praksa sa delegatima Vrhovnog štaba pri proleterskim brigadama, kao koordinirajućim organima, bar, iz iskustva moje brigade, pokazala se necelishodnom, i

- sledeći, istina površno, dalji razvoj naše armije u završnom delu rata, moj je utisak, da je Beograd trebalo oslobađati sa istim snagama, ali organizovanim u dve jugoslovenske armije, uz sadejstvo Sovjetskog motomehanizovanog korpusa, a završne operacije, o kojima se danas razgovara, izvoditi sa šest do osam armija.

Još samo nekoliko reči o završnom delu rata. Smatram da se može i treba razmišljati o strategijskom težištu naših napora u istočnom delu Jugoslavije, posle oslobođenja Beograda - u periodu »statičnosti« Sremskog fronta. Ne remeteći ni savezništvo, ni udeo u pobedi, već, naprotiv, a naročito bezbednost Beograda, jer svaka svestrana procena vojno-političke situacije će doći do zaključka da Nemci više nisu bili u stanju, na ovom delu fronta, za bilo kakvu avanturu bez cilja, u momentu kada treba spasavati što se spasti može, te smatram da težište nije trebalo usmeriti preko Srema, već ga rokirati na nemačke trupe južno od Save, a koje su se iz Grčke izvlačile Ibarsko-zapadno-moravskom dolinom. Nemam vremena da obrazlažem prednosti ove prostorije-pravca, ali on, inače, sam za sebe govori. Samo da napomenem, da čim je krajem decembra 1944. godine, 25. divizija bila prebačena na levu obalu Ibra i desnu obalu Zapadne Morave i počela dejstvovati, s osloncem na Dragačevo, u pravcu pomenutih dolina, Nemci su ubrzo odustali od do tada uporne odbrane Kraljeva, Čačka i čitave doline i preorijentisali svoje zaostale snage na druge pravce.[4]* Da je to ranije urađeno sa znatno više jedinica i tehnike, rezultati bi, svakako, bili značajniji. U tom slučaju i otpor u Sremu, a i sam kraj rata, imao bi, verovatno, drugi tok.

Da zaključim. Politička strategija revolucionarnog i oslobodilačkog pokreta obavezna je da podiže raspoloženje masa za borbu, a njen vojni štab dužan je da borce najcelishodnije organizuje u jedinicama. Prva je izvanredno obavila svoj zadatak, dok je političko i vojno rukovodstvo, iz neshvatljivih razloga, u izvesnoj meri zanemarilo značaj i ulogu vojnih jedinica.

[4]) O obračunu sa nemačkom Grupom armija »E«. Vidi diskusiju general-pukovnika Rade Hamovića, tada načelnika Operativnog odeljenja Generalštaba JA. Prim, redaktora.

Neka pitanja u vezi formiranja brigada, divizija i armija[1]

General-potpukovnik Fabijan Trgo[2]

Kao što sam najavio, želio bih da se osvrnem na neke stavove u diskusijama, mislim prije svega, na napomene koje je izložio u jučerašnjoj diskusiji drug Sredoje Urošević i, u vezi s tim, htio bih iznijeti svoje mišljenje. Radi se o organizaciji i upotrebi oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Naprije, nekoliko riječi načelno. Kao marksisti, mislim da ne prihvaćamo tendenciju da se, u ime idealiziranja predstave o revoluciji i narodnooslobodilačkom ratu, blokiraju ili potiskuju kritička razmišljanja o njima. Prema tome, moramo biti otvoreni prema novim istraživanjima i novim saznanjima, ali pri tome je nezaobilazno pitanje - kakva je zasnovanost, utemeljenost novih interpretacija, korektnost odabiranja činjenica i, na osnovu njihove analize, izvedeni zaključci. Jer, ne bismo se mogli prihvatiti zaključaka ako se ne zasnivaju na dokazima, već na intiutivnom saznanju ili dojmu.

U kratkim napomenama koje je izložio drug Sredoje, naglašeno je nekoliko pitanja. Izdvojio bih slijedeća: organiziranost štabova, zakašnjenje u formiranju brigada, organiziranost armije da li dvije (u beogradskoj operaciji) ili šest, sedam (u završnoj ofenzivi) i, konačno, kojim pravcem je trebalo usmjeriti strategijsko težište u završnoj ofenzivi JA. Što se tiče organiziranosti štabova, za koju je drug Sredoje rekao da ona »može da zavara«. S obzirom na poslove koje su obavljali »većina njih (članova štaba) spadala je u politički oba štaba... Ova manjkavost, kako kaže drug Sredoje, nije imala uticaja na opšti ishod rata i revolucije, ali je, naročito u nekim oblastima, nanosila štete, a moglo je da dođe i do nesagledivih posljedica«. Drug Sredoje se zalaže za izučavanje ovog problema. S tim ćemo se složiti. No, kad je riječ o pristupu problemu, mislim da bi bilo nehistorijski te štabove posmatrati kao neke vojne komande u klasičnom smislu riječi, s tradicijom, iskustvom u rješavanju pitanja komandovanja i ratovodstva. Drug Tempo je jučer lijepo rekao i slikovito pokazao sa telefonom (kojih nismo imali), a i malo prije general Šumonja je govorio o »blistavim vojnim karijerama njemačkih generala«; sasvim razumljivo, vojnih stručnjaka takvog profila nije moglo biti u našem Vrhovnom štabu. Ako ćemo se držati naučne objektivnosti, onda te štabove, uključujući i VŠ, ne treba smatrati drugačijim nego što se razmatraju i početni oblici partizanske borbe i partizanske organizacije. Oni su u procesu nastajanja, razvijanja. Zato da bismo objasnili tu problematiku, dužni smo razmotriti, u prvom redu, primame objektivne činioce koji su uvjetovali tok događaja, pa, samim tim,

■> Diskusija na Naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje zemlje«

Major, od sredine aprila 1945. politički komesar 26. divizije 4. armije.

i stvaranje štabova. Sigurno da je u tom procesu bilo i onog što nazivamo subjektivnim. Međutim, njegovim prenaglašavanjem ne može se dobiti odgovor kako se to sve u našoj prošlosti zbilo i zašto se upravo tako zbilo.

Drugo pitanje je bilo o zakašnjenu formiranja brigada. Ne bih se opredijelio za ocjenu da se zakasnilo u formiranju brigada. Nije riječ o danu: da li 21. ili 22. decembra, ili nekoliko dana. Prije svega, naglasio bih da je to bio jedan proces i podsjećam na Titovu direktivu o prethodnom stvaranju udarnih četa i bataljona, a suštinsko je pitanje u tome što se, u skladu sa stepenom razvitka NOB-a u cjelini, radilo o prevazilaženju prvobitnih oblika teritorijalne partizanske vojske, o stvaranju operativnih pokretnih jedinica, što se moglo odvijati u srazmjeri sa sviješću ustanika, njihovom spremnošću da napuste svoje krajeve, da se bore tamo gdje im se naredi. Mi smo jedinice mogli zvati i brigadama, ali se radilo o spremnosti da se napusti svoj teren, obitelj, prihvate uvjeti života i borbe puni neizvjesnosti, vanredne fizičke napore, duga maršovanja itd. Podsjetio bih na primjer Bosanske krajine, gdje smo u ustanku imali brigade, pa i divizije, ali kad su njihovi frantovi razbijeni - i te su se jedinice raspale. A ostalo je jezgro: komunisti i njima bliski kao što je bio slučaj sa 1. i 2. srpskom proleterskom brigadom i crnogorskim jedinicama. Dodao bih još, u vezi sa vremenom formiranja brigada, da je Tito još u Užicu razmišljao o tom pitanju i radi toga naredio Crnogorskom odredu da dođe: međutim, kad se taj odred susreo sa prvim većim teškoćama prilikom napada na Pljevlja, došlo je do velikog osipanja boraca.

Slijedeće pitanje je organizacija armije: da li je jedna ili dvije u beogradskoj operaciji, i u završnoj etapi rata, 6-7 armija, umjesto 4. Mi možemo to čak svesti i na formalno pitanje. Međutim, bitno je to na kakvim elementima su naše jedinice zasnivale svoju borbenu sposobnost, borbenu snagu, da li bi one izmijenjenim nazivima dobile nešto više ili manje u tome. Mi smo prilikom napada ili izvođenja kninske ili mostarske operacije mogli nazvati 8. korpus i armijom, ali borbena snaga, moral, naoružanje i organizacija divizija su, u stvari, isti. A kad govorimo o završnoj etapi rata, još bih dodao da za takav broj armija, kakav smo tada formirali, prije svega, bio je uvjet imati jaku pozadinu kao važan strategijski oslonac.

I posljednje pitanje: kuda usmjeriti težište dejstava u završnoj ofenzivi JA, odnosno kojim pravcem. Rekao bih, čak, da odlučujuću ulogu u tome nisu imali samo vojni činioci. Tadašnju situaciju moramo posmatrati, prije svega, sa stanovišta položaja nove Jugoslavije. Podsjetio bih na sporazum »fifty-fifty« itd., o čemu Čerčil nije krio šta se dogovorio sa Staljinom; čak upozorava Tita - »mi smo se dogovorili o podjednakoj odgovornosti za razvoj događaja u Jugoslaviji«. Dakle, sa stanovišta položaja nove Jugoslavije od presudnog je značenja za naš uspješan otpor pritiscima zapadnih saveznika bilo držanje slobodne teritorije i glavnog grada Beograda, da odatle Tito razgovora sa Šubašićem, sa britanskom vladom i polazi u Moskvu i, u cjelini, da vodi borbu za međunarodno priznanje Jugoslavije. Mislim, dalje, da pri ovakvim razmišljanjima moramo imati u vidu da se precjenjuju naše mogućnosti da nanesemo glavni udar Grupi armija »E« središnjim pravcem, za što se zalaže drug Sredoje Urošević. Pri tome bih vas upozorio da ne treba potcjenjivati borbene mogućnosti ove njemačke grupe armija, a zatim podsjetio bih i na njemačke udare u Ardenima i u Mađarskoj. Takav jedan udar prema Beogradu, koji bi ugrozio lijevi bok

sovjetskih armija usmjerenih na Beč, bio bi nesumljivo realan ratni razlog za intervenciju Vrhovne komande Crvene armije i na frontu u Jugoslaviji.
O mogućim političkim posljedicama takvog raspleta, mislim, da nije potrebno govoriti.

I, dozvolite samo još na kraju da kažem da ovaj skup ne bi trebalo svoditi na naučni ili samo naučni, jer takvih skupova na teme NOR-a i revolucije imali smo i imaćemo. Međutim, ovaj skup, na kome istupaju sa svojim pogledima i razmišljanjima akteri događaja o kojima je riječ, ima daleko šire značenje i posebno izvanrednu vrijednost za samu historijsku nauku. Ovdje riječ imaju ljudi koji su učestvovali u rješavanju sudbine Jugoslavije.

Opšte i vojnotehnološke karakteristike završnih operacija Jugoslovenske armije"

General-potpukovnik Jovo Ninković[21]

S obzirom na to da su na naučnom skupu završne operacije Jugoslovenske armije razmatrane sa različitih stanovišta i uz korišćenje različitih metodoloških prilaza, u ovom radu nastojaću da istaknem neke njihove suštinske strukturno-sadržajne, organizacijsko-planske i tehnološke karakteristike sa težištem na onim njihovim svojstvima koja ih čine originalnim i po kojima se one razlikuju od operacija drugih armija koje su u to vreme izvođene na ostalim evropskim ratištima.

Budući da je na ograničenom prostoru nemoguće da se šire i temeljitije razmotre sva relevantna saznanja i stečena iskustva, pokušaću da sa nekoliko svakako nedovoljno obrazloženih teza istaknem ono što po mojoj oceni, kad se radi o identifikovanju i valorizaciji opštih karakteristika i suštinskih vojnotehnoloških svojstava završnih operacija, ima poseban značaj, pogotovo ako se njihova analiza vrši metodom upoređivanja sa operacijama drugih armija i operacija koje je NOVJ izvodila u ranijim periodima narodnooslobodilačkog rata.

U ovom radu težišno se razmatraju četiri pitanja: (1) opšte karakteristike završnih operacija, (2) zamah (razmere) završnih operacija, (3) operativno grupisanje i upotreba snaga i (4) način izvođenja završnih operacija.

Na strukturu, sadržaj, razmere, metod izvođenja i druge karakteristike završnih operacija uticalo je više značajnih činilaca.

1) Strategijski raspored ukupnih snaga pred početak ofanzive (od ukupno 62 divizije koje su se angažovale u završnim operacijama 33 je bilo na frontu, a 16 u pozadini neprijatelja, ostale u borbi protiv snaga kontrarevolucije i na zaštiti granica) bio je upravo onaj činilac koji je u najvećoj meri opredelio ne samo razmere i strukturu već i sve druge suštinske karakteristike tih operacija.

2) Opšta zamisao i plan Generalštaba Jugoslovenske armije za izvođenje strategijske ofanzive, a posebno cilj, strategijsko-operativni manevar i zadaci pojedinih armija na frontu i korpusa u pozadini neprijatelja bio je takođe jedan od bitnih činilaca koji je opredeljivao ne samo broj, prostomo-vremenske determinante i značaj planiranih operacija, već i njihove strukturno-sadržajne, organizacijsko-planske i druge karakteristike.

3) Prirodno-geografske, urbane i druge karakteristike operacijske zone, a posebno bitne prostome i operativno-strategijske karakteristike osnovnih operacijskih pravaca (podravski, sremsko-slavonski, bosansko-posavski i

[1]) Prilog za diskusiju na temu: »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«
[2]) Kapetan, politički komesar bataljona.

ličko-primorski) na kojima su dejstvovale pojedine armije takođe su bitno uticale na broj, razmere, način izvođenja i druge karakteristike završnih operacija.

4) Jačina i grupisanje snaga neprijatelja, a posebno način organizovanja i izvođenja odbrane na osnovnim operacijskim pravcima je činilac od bitnog uticaja na karakter pojedinih operacija. U tom smislu, posebno treba istaći da su se uslovi u međurečju Drave i Save značajno razlikovali od uslova na delu strategijskog fronta od Save od mora.

5) Od posebnog je značaja činjenica da su divizije u sastavu armija i korpusa, koje su bile osnovni nosioci borbenih dejstava, bile tipične pešadijske jedinice (praktično bez motorizacije) sa relativno niskim stepenom operativne pokretljivosti, a da svega dve tenkovske brigade nisu mogle nadomestiti taj nedostatak što se naročito osetilo u drugoj i trećoj fazi strategijske ofanzive, tj. u fazi gonjenja i strategijskog okruženja neprijateljevih snaga.

Svi navedeni a i drugi uslovi i činioci, posmatrani zasebno i u najtešnjoj međusobnoj povezanosti i zavisnosti, bitno su opredeljivali karakter završnih operacija i nametali potrebu traženja i primenjivanja originalnih i specifičnih rešenja u njihovoj pripremi i izvođenju u svim fazama izvođenja strategijske ofanzive Jugoslovenske armije.

OPŠTE KARAKTERISTIKE ZAVRŠNIH OPERACIJA

Polazeći od nekih opštih teorijskih kriterijuma za vrednovanje, klasifikaciju i sistematizaciju operacija kao oblika organizovanja i izvođenja ratnih dejstava, s jedne, i od već datih istoriografskih i doktrinamih ocena završnih operacija Jugoslovenske armije, s druge strane, moguće je metodom njihove analize identifikovati, teorijski uopštiti i sistematizovati njihova najvažnija opšta svojstva i utvrditi njihovo mesto i značaj u teorijskom sistemu ratne veštine.

U tom smislu, kao posebno značajno, može se istaći sledeće:

prvo - posmatrane sa stanovišta osnovnog nosioca borbenih dejstava i uloge pojedinih vidova i rodova oružanih snaga u njihovom izvođenju, završne operacije Jugoslovenske armije mogu se kvalifikovati kao tipične kopnene operacije u kojima je pešadija (divizije u sastavu armija i korpusa) bila ne samo neuporedivo najrazvijeniji rod vojske već i odlučujući činilac u ostvarivanju kako strategijske zamisli i plana Generalštaba za izvođenje strategijske ofanzive tako i planova i zamisli svake konkretne operacije, bez obzira što je naročito u nekim operacijama vazduhoplovna i artiljerijska podrška bila veoma značajna.

Ratno vazduhoplovstvo koje je imala Jugoslovenska armija prvi put u toku NOR-a imalo je prevlast u vazdušnom prostoru, što je, takođe, bilo od velikog značaja, pogotovo kad se radi o obezbeđenju slobode kretanja i manevra snaga u svim prostornim i vremenskim uslovima.

Snage Jugoslovenske mornarice na sevemom Jadranu dale su takođe veliki doprinos u ostvarivanju planova i zamisli operacija 4. armije, naročito u toku dejstava za oslobođenje pojedinih otoka i Istre;

drugo - budući da su završne operacije izvođene u okviru strategijske ofanzive za konačno oslobođenje zemlje, one su po svom osnovnom obeležju u najvećem broju bile napadne. Kao odbrambena praktično bi se 817

mogla označiti samo operacija 9. korpusa u Slovenačkom primorju, s obzirom na to da su sva ostala odbrambena dejstva ipak bila sporadična i, najčešće, nisu prevazilazila taktički značaj.

Polazeći od cilja, osnovnog objekta dejstva, načina izvođenja i nekih drugih svojstava napadne operacije izvedene u okviru strategijske ofanzive mogle bi se svrstati u tri grupe: (1) napadne operacije na gradove (sarajevska, karlovačka i dr.), (2) napadne operacije na delove uređenog fronta (sremsko-slavonska, ličko-primorska i dr.) i (3) napadna operacija razbijanja okružene grupacije neprijatelja (razbijanje i zarobljavanje snaga 97. korpusa). Detaljnija analiza ovih operacija pokazuje da je u njihovoj strukturi, sadržaju i načinu izvođenja bilo toliko različitih elemenata da se sa pravom mogu tretirati specifične podvrste, odnosno modeli napadnih operacija.

U okviru strategijske ofanzive izvedene su i neke operacije koje se u teoriji ratne veštine tretiraju kao operacije u specifičnim uslovima, kao što su napadne operacije sa forsiranjem velikih reka, napadne operacije na primorskom krilu fronta, i uz upotrebu pomorskih desanata, napadne operacije uz podršku Rečne ratne flotile, napadne operacije sa operativnim gonjenjem i dr.;

treće - napadne operacije izvedene u okviru 'strategijske ofanzive za oslobođenje zemlje posmatrane sa stanovišta organizacionog modela i nivoa komandovanja mogu se, takođe, podeliti na tri grupe: (1) operacije korpusnog nivoa, (2) operacije armijskog nivoa i (3) operacije nivoa grupe armija.

Kao operacije korpusnog nivoa mogu se tretirati sve operacije korpusa i operacije pojedinih operativnih grupa (grupa divizija) u sastavu pojedinih armija (karlovačka operacija, operacija 4. armije za oslobođenje Bihaća, operacija za okruženje snaga 97. korpusa i dr.).

Pored operacija koje su izvele 1, 2, 3. i 4. armija, kao operacija armijskog nivoa može se označiti i sarajevska operacija.

Sremsko-slavonska operacija može se s pravom tretirati kao operacija grupe armija, bez obzira što u organizacionoj strukturi Jugoslovenske armije nije postojala grupa armija i što za njenu pripremu i izvođenje nije formirana posebna komanda, već je taj zadatak imao Generalštab Jugoslovenske armije.

Osnovni kriterijumi na osnovu kojih se ova operacija može klasifikovati kao operacija grupe armija, pored činjenice da su u njoj bile angažovane dve armije i dva korpusa, odnosno preko 180.000 boraca grupisanih u 17 divizija, svakako su jedinstven cilj, jedinstven operacijski prostor, i što je posebno značajno, neposredna međusobna povezanost borbenih dejstava svih snaga od početka do završetka operacije.

Međutim, naše korpusne i armijske operacije, odnosno operacije grupe armija, za razliku od odgovarajućih modela operacije drugih armija nisu, ne samo prema svojim razmerama i strukturi, već ni po sastavu i jačini jedinica koje su ih izvodile, bili ustaljeni i normativno precizno definisani organizacioni okviri priprema i izvođenja operacija. Naprotiv, moglo bi se reći da nijedna od operacija bilo kog nivoa nije izvedena istim snagama niti je imala iste prostome, vremenske i druge kvantitativno-kvalitativne karakteristike;

četvrto - posmatrana sa isključivo teorijskog stanovišta strategijska ofanziva za konačno oslobođenje naše zemlje ne bi se mogla tretirati kao

jedna strategijska operacija kakvih mišljenja ima, već kao niz (sistem) više jednovremenih i uzastopnih operacija različitog nivoa i značaja izvedenih na osnovu jedinstvene strategijske zamisli i plana Generalštaba Jugoslovenske armije, tim pre što su i neke pojedinačne operacije (sremsko-slavonska i riječko-tršćanska) imale strategijski značaj.

Strategijski značaj sremsko-slavonske operacije opredeljen je ne samo činjenicom da su u toj operaciji bile angažovane velike snage (17 divizija) već, pre svega, činjenicom da je probojem sremskog fronta de facto narušen celokupan sistem odbrane neprijatelja na jugoslovenskom ratištu, što se neposredno odrazilo ne samo na njegove ukupne borbene mogućnosti za izvođenje odbrane već i dalji tok i konačan ishod strategijske ofanzive Jugoslovenske armije.

Strategijski značaj riječko-tršćanske operacije, pored njenih razmera i postignutih vojnih rezultata (razbijanje 97. korpusa i zarobljavanje preko 40.000 neprijateljevih vojnika), opredeljen je i činjenicom da je oslobođenjem Trsta, Istre i Slovenačkog primorja definitivno rešeno pitanje prisajedinjenja tih krajeva matici zemlji i stvoreni bitni politički i međunarodni uslovi za definitivno rešenje problema naših zapadnih granica.

Strategijski značaj imala su ukupna dejstva svake pojedinačne armije izvedena preko više uzastopnih operacija kako po ostvarenim rezultatima, tako i po njihovom uticaju na tok i konačan ishod strategijske ofanzive za konačno oslobođenje zemlje.

Ako se sa ovih stanovišta završne operacije Jugoslovenske armije upoređuju sa operacijama koje su izvele druge armije u drugom svetskom ratu, lako je uočiti da i pored sličnosti među njima postoje i značajne razlike. Upravo zbog tih razlika završne operacije Jugoslovenske armije mogu se i tretirati kao originalne i specifične i s pravom zauzimaju posebno mesto u opštem klasifikacionom sistemu operacija.

RÄZMERE (ZAMAH) ZAVRŠNIH OPERACIJA

Cilj, veličina operacijske zone, trajanje operacija, tempo napada i drugi kvantitativno-kvalitativni parametri završnih operacija Jugoslovenske armije bili su uslovljeni konkretnim strategijsko-operativnim, prostornim, vremenskim i drugim uslovima u kojima se pripremala i izvodila strategijska ofanziva za konačno oslobođenje zemlje i svaka konkretna operacija.

Različitost tih i drugih uslova u okviru pojedinih operacijskih pravaca, odnosno operativno-geografskih celina, s jedne, i različiti zadaci, mesto i uloga pojedinih armija, s druge strane, nužno su doveli i do određenih razlika u zamahu napadnih operacija koje su izvedene u okviru strategijske ofanzive.

U tom pogledu bilo je karakteristično sledeće:

prvo - ako se posmatraju sa stanovišta prostomo-vremenskih i drugih kvantitativno-kvalitativnih pokazatelja operacije izvedene u međurečju Drave i Save u određenoj meri se razlikuju od operacija izvedenih na frontu južno od Save, mada takve razlike postoje i kad se upoređuju operacije 2. i 4. armije.

Napadne operacije 1. i 3. armije izvedene su u operacijskim zonama širine 50-60 km i dubine 120-130 km. Trajale su 12-15 dana uz tempo od 10 do 15 km na dan.

Napadne operacije 2. armije (dobojska, unska, karlovačka i dr.) izvedene su u zonama prosečne širine 60-70 km i dubine oko 70 km. Trajale su 7-8 dana uz tempo napada od 6 do 7 km na dan.

Napadne operacije 4. armije izvodile su se u zonama širine 100-120 km i dubine 120-150 km. Trajale su 15-20 dana uz tempo napada od 8 do 10 km.

Iz ovih podataka proizlazi da su napadne operacije 1. i 3. armije prema zamahu i ostvarenim rezultatima bile približne ili jednake operacijama drugih savezničkih armija. (U to vreme sovjetska armija napadala je u zoni širine 40-50 km i dubine 150-170 km. Operacije su u prošeku trajale 6-8 dana uz tempo od 25 do 30 km na dan). Operacije 4. armije u nekim elementima (širina i dubina zone i po postignutim rezultatima potpunog uništenja 15. i 97. nemačkog korpusa - prvog u ličko-primorskoj, a drugog u riječko-tršćanskoj operaciji) prevazilazile su razmere operacija ne samo ostalih naših armija koje su učestvovale u strategijskoj ofanzivi za konačno oslobođenje već i nekih drugih savezničkih armija.

Analiza završnih operacija, prema tome, pokazuje da je s obzirom na uslove u kojima su izvedene, a posebno na stepen motorizovanosti i manevarske pokretljivosti naših snaga, stepen artiljerijske i vazduhoplovne podrške, raspoloživa sredstva za forsiranje reka i druge činioce ostvaren veoma visok zamah u svakoj pojedinačnoj operaciji, bez obzira na određene razlike u nekim parametrima. Osnovni činilac koji je obezbeđivao tako visok zamah napadnih operacija, pored maksimalnih napora i htenja koje su ispoljavale sve jedinice, svakako je postojanje veoma jakih snaga u pozadini neprijatelja i manjih ili većih slobodnih teritorija na koje su se oslanjale naše snage u toku izvođenja pojedinih operacija;

drugo - zone napada pojedinih naših armija po pravilu nisu bile striktno određene kao što je to činjeno u drugim armijama. Armije su, najčešće, pored zadatka dobijale samo opšti pravac dejstva i liniju (objekat) po dubini na koju je potrebno izbiti. U najvećem broju slučajeva ni vreme izbijanja na pojedine linije nije bilo precizno određeno. Takvo rešenje odgovaralo je datim strategijsko-operativnim, prostornim, komandnim i drugim uslovima, a što je posebno značajno omogućavalo je štabovima armija kao neposrednim organizatorima operacija punu inicijativu i slobodu odlučivanja, odnosno širenje u prostoru u meri u kojoj je to zahtevala konkretna operativno-taktička situacija. To je, istovremeno, bila značajna pretpostavka za izbor i primenu najcelishodnijeg operativnog manevra i celishodnu upotrebu raspoloživih snaga, kao i za ispoljavanje pune inicijative celokupnog starešinskog pa i boračkog sastava.

OPERATIVNO GRUPI SAN JE 1 UPOTREBA SNAGA

Iz kompleksa iskustava i saznanja visoke indikativne vrednosti, a koja se odnose na grupisanje snaga i formiranje operativnog poretka u završnim operacijama, poseban značaj ima sledeće:

prvo - ukupne snage koje su bile angažovane za izvođenje pojedinih operacija bile su primamo podeljene na dve operativne celine, tj. na snage na frontu i snage u pozadini neprijatelja. Ova karakteristika operativnog grupisanja snaga bila je uslovljena, pre svega, početnim strategijskim rasporedom ukupnih snaga Jugoslovenske armije koje su se angažovale u za-

vršnim operacijama i generalnim rešenjem da se snage u pozadini, bez obzira na njihovu prethodnu organizacijsku pripadnost odmah ili u nekoj kasnijoj fazi strategijske ofanzive operativno potčine štabovima armija. Ovaj činilac je istovremeno najneposrednije uticao i na rešenja svih drugih problema operativnog grupisanja i komandovanja kao što su: ešeloniranje, izbor i obezbeđenje težišta, izbor manevra, sadejstvo i dr. U poređenju sa operativnim grupisanjem i drugim armijama ovo je bilo originalno i po prvi put primenjeno rešenje;

drugo - sve četiri armije su od početka do završetka strategijske ofanzive dejstvovale na početno određenim operacijskim pravcima po čitavoj njihovoj dubini, bez smenjivanja i pomeranja po frontu. Takvo rešenje nametalo je potrebu da svaka armija na svom operacijskom pravcu na osnovu opšte strategijske zamisli i plana Generalštaba izvede više uzastopnih operacija različitog nivoa i značaja.

Smatram da se i ovo može označiti kao jedna od značajnih specifičnosti završnih operacija, tim pre ako se ima u vidu praksa u drugim armijama u kojima se jedinica koja je izvodila operaciju po pravilu po završetku te operacije izvlačila u rezervu radi popune i sređivanja ili se za izvođenje naredne operacije znatnije ojačavala svežim snagama dovedenim iz dubine.

treće - ešeloniranje snaga po dubini kao jedno od značajnih pitanja operativnog grupisanja snaga u završnim operacijama rešavano je takođe na originalan, i u odnosu na rešenja u drugim armijama, specifičan način. Osnovna karakteristika toga načina je plitko ešeloniranje snaga na frontu, odnosno angažovanje njihovog najvećeg dela u prvom operativnom ešelonu. Drugi ešelon kao elemenat operativnog rasporeda praktično nije ni obrazovan, a armijske rezerve bile su slabijeg sastava, najčešće jedna divizija. Za ovakvo rešenje postojala su dva bitna razloga: (1) u pozadini neprijatelja na pravcima dejstva svake armije nalazile su se i već dejstvovale veoma jake snage koje su operativno bile potčinjene štabovima armija i koje su dejstvujući po objektima u dubini strategijsko-operativnog rasporeda neprijatelja praktično ostvarivale funkciju drugog operativnog ešelona, i (2) zbog načina grupisanja neprijatelja bilo je potrebno obezbediti maksimalno povoljan odnos snaga u prvim etapama operacija kako bi se ostvarila što veća silina početnog udara, što pre slomila odbrana na prednjim delovima utvrđenog fronta i na taj način stvorili uslovi za ostvarivanje brzog prodora po dubini i spajanje sa snagama koje su dejstvovale u pozadini strategijskog fronta;

četvrto - pošto su armije, naročito posle spajanja sa snagama u pozadini neprijatelja, brojno i po sastavu znatno ojačale (neke su imale 10 i više divizija) i pošto su dejstvovale u relativno širokim operacijskim zonama i na više međusobno odvojenih pravaca bilo je neophodno u okviru grupisanja pronaći takva rešenja koja će, s jedne strane, obezbeđivati adekvatno angažovanje snaga za izvršenje pojedinih zadataka za koje nisu bile dovoljne pojedinačne divizije a, s druge strane, koje će racionalizovati i olakšati komandovanje koje je konstantno postajalo složenije. Rešenje je nađeno u formiranju privremenih operativnih sastava (operativne grupe, grupe divizija) jačine 3-4 divizije koje su kao relativno samostalan elemenat operativnog rasporeda bile angažovane za izvršenje pojedinih zadataka za koje nisu bile dovoljne pojedinačne divizije a, s druge strane, koje će racionalizovati i olakšati komandovanje koje je konstantno postojalo slo-

ženije. Rešenje je nađeno u formiranju privremenih operativnih sastava (operativne grupe, grupe divizija) jačine 3-4 divizije koje su kao relativno samostalan elemenat operativnog rasporeda bile angažovane za izvršenje pojedinih značajnih zadataka. Takvo rešenje može se identifikovati već u sremsko-slavonskoj operaciji kada su u okviru 1. armije formirane Sevema, Bosutska i Južna grupa divizija, zatim u operacijama 2. armije (Unska i Karlovačka operativna grupa) kao i u operacijama 4. armije (Riječka operativna grupa).

U vezi sa formiranjem i dejstvom tih elemenata operativnog grupisanja značajno je istaći da je komandovanje tim sastavima rešavano najčešće na taj način što je štab jedne divizije ili njegov deo preuzimao komandu nad svim snagama ili su se za taj zadatak angažovali delovi štaba armije.

peto - adaptiranost i elastičnost operativnog grupisanja bila je, takođe, jedna od njegovih bitnih karakteristika. Potreba da se operativni raspored stalno prilagođava novonastaloj situaciji uslovljavala je česte promene ne samo u sastavu i jačini pojedinih elemenata već i njihovih zadataka i načina upotrebe. U tom smislu, posebno je bilo karakteristično često pretpočinjavanje kompletnih divizija iz sastava jedne u sastav druge armije, kao i raspoloživih jedinica za podršku, snabdevanje i drugih snaga.

NAČIN IZVOĐENJA OPERACIJA

Kao posledica specifičnih uslova u kojima su se pripremale i izvodile završne operacije, originalnog načina grupisanja i specifičnosti u izboru i primeni i svih ostalih operativnih rešenja rezultirala je i određena tehnologija, odnosno metod izvođenja operacija.

U tom pogledu posebno je karakteristično sledeće:

prvo - jednovremeni udar po skoro čitavoj dubini strategijsko-operativnog rasporeda neprijatelja bio je ne samo osnovni princip dejstva na svim nivoima izvođenja strategijske ofanzive, već i činilac koji je u najvećoj meri opredelio ukupan tok i opšti karakter završnih operacija. Postojanje jakih snaga u pozadini, njihov povoljan operativno-taktički položaj i mogućnost da se angažuju po planu operacije, s jedne, i primena smelili i raznovrsnih oblika manevra na frontu, s druge strane, bile su osnovne pretpostavke za uspešnu realizaciju ovoga principa na svim nivoima izvođenja borbenih dejstava u okviru strategije ofanzive za konačno oslobođenje zemlje.

Udar po čitavoj dubini borbenog rasporeda neprijatelja onemogućio je neprijatelju plansko izvođenje odbrane, uspešno manevrisanje snagama po frontu i dubini i izvođenje jačih i organizovanijih protivudara. Za čitavo vreme izvođenja strategijske ofanzive neprijatelj nije bio u mogućnosti da obrazuje jaču operativnu rezervu kojom bi mogao intervenisati na pojedinim pravcima i kojom bi mogao razrešavati brojne krizne situacije koje su se na pojedinim pravcima stvarale;

drugo — u izvođenju operacija nije dolazilo do većih zastoja niti dužih operativnih pauza između pojedinih etapa i posle izvršenja pojedinih zadataka, što je obezbeđivalo kontinuirano izvođenje svake pojedinačne operacije i njihov veoma visok zamah.

Posebno je značajno istaći da su se naredne operacije pripremale u procesu izvođenja prethodne i odmah su nastavljene bez većeg pregrupi-

savanja i dužih operativnih pauza. Upravo zbog toga je ponekad teško tačno utvrditi kada se završava jedna, a počinje druga operacija. Takav način pripreme i planiranja operacija zahtevao je kontinuiran rad štabova svih nivoa, i što je posebno značajno, ogromne napore organa i jedinica za snabdevanje, sanitetsko obezbeđenje, organa za popunu i dr.;

treće - u izvođenju operacija primenjivani su različiti oblici operativnog manevra i borbeni postupci, mada su udar iz pozadine, obuhvat i bočni udar bili ne samo dominantni već i odlučujući. Frontalni udar, odnosno proboj praktično je korišćen samo u sremsko-slavonskoj operaciji i to samo u početnoj fazi prve etape. Udar iz pozadine svakako je kvalitativno nov oblik manevra koji je bilo moguće primeniti samo u uslovima u kojima su izvođene završne operacije, odnosno u uslovima kada su se veoma jake snage nalazile u pozadini neprijatelja, a operativno su bile potčinjene štabovima armija i predstavljale značajan elemenat operativnog grupisanja snaga.

Izbegavanje dugotrajnih frontalnih borbi i direktnog frontalnog konfrontiranja snaga i u ovom periodu NOR-a bio je jedan od značajnih principa dejstva i upotrebe snaga, jer objektivno nisu postojali svi neophodni preduslovi za takav način dejstva (odnos snaga, podrška i dr.), ali i radi toga što je takav način dejstva bio neprimeren konkretnim strategijsko-operativnim uslovima u kojima se izvodila strategijska ofanziva pa i svaka pojedinačna operacija. Naprotiv, težnja za obuhvatima, rasecanjem, okruženjem i izolacijom pojedinih delova neprijateljevih snaga ispoljavana je konstantno na svim nivoima izvođenja borbenih dejstava i u ovom periodu rata, ali uvek nije kod svake armije uspela.

četvrto - operativno gonjenje kao bitan elemenat opšteg metoda izvođenja završnih operacija bilo je karakteristično kod 4. armije od Gospića i Otočca do Rijeke i Klane, 2. armija od r. Bosne do Une i Karlovca i posle sve do Zidanog Mosta i 1. i 3. sa linije Drava - Bilogora - Ilova
- donji tok Une, odnosno posle definitivnog slamanja odbrane neprijatelja. Međutim, zbog niskog stepena motorizovanosti osnovnih snaga, a delimično i radi nedovoljnog iskustva u izvođenju ove borbene radnje ono nije uvek i najuspešnije organizovano i izvedeno. Ipak, zahvaljujući činjenici da su se u pozadini neprijatelja i u toj fazi izvođenja strategijske ofanzive nalazile jake snage, u velikoj meri je ostvaren cilj koji je određen za strategijsku ofanzivu, tj. da se snage neprijatelja okruže na teritoriji Jugoslavije i da im se ne dozvoli izvlačenje i predaja zapadnim saveznicima.

*

Rezimirajući, na kraju, neke najvažnije ocene o završnim operacijama treba posebno istaći sledeće:

1) završne operacije Jugoslovenske armije bile su po mnogo čemu *originalne i autentične operacije* koje su se po bitnim struktumo-sadržajnim, kvantitativno-kvalitativnim, organizacijsko-planskim, tehnološkim i drugim karakteristikama, i pored određenih sličnosti, ipak razlikovale od operacija drugih armija, ali znatno i od operacija koje je NOVJ izvodila u ranijim periodima narodnooslobodilačkog rata.

To ni u kom pogledu nisu bile klasične frontalne operacije bez obzira na značajne elemente frontalnih dejstava, naročito u nekim od njih. Suštinska razlika proizlazi iz činjenice što se čak ni u ovom periodu rata re-

šenja (ishod) borbe na strategijskom, operativnom i taktičkom nivou nisu tražila niti ostvarivala neposrednim frontalnim konfrontiranjem snaga, niti su se bitna operativna rešenja zasnivala isključivo na obezbeđenju povoljnog odnosa snaga kakav je slučaj bio u klasičnim frontalnim operacijama u drugim armijama toga vremena.

Istina, to nisu bile ni tipične partizanske operacije, mada su neka najznačajnija iskustva iz tih operacija bila ugrađena u ratnu veštinu toga perioda rata, i to što je posebno značajno, maksimalno su korišćena u pripremi i izvođenju završnih operacija Jugoslovenske armije.

Prema tome, ako se ocenjuju i vrednuju sa stanovišta njihovih suštinskih svojstava, a naročito načina izvođenja, završne operacije Jugoslovenske armije bi se uslovno mogle kvalifikovati kao partizansko-frontalne operacije iako ni ovaj termin ne izražava u potpunosti sva ona svojstva koja ih čine originalnim i autentičnim.

Izvedene u originalnom i autentičnom obliku narodnog rata, one po svojim bitnim društvenim i vojnotehnološkim karakteristikama izražavaju sva bitna svojstva toga rata, a posebno uslova u kojima se realizovala njegova završna etapa. Svako upoređenje sa klasičnim operacijama, pa i operacijama iz drugih narodnih i oslobodilačkih ratova mora o tim specifičnostima voditi računa;

2) izučavanje iskustava i saznanja stečenih u NOR-u, a posebno onih iz okvira strategijske ofanzive za konačno oslobođenje naše zemlje veoma je značajan i trajan zadatak naše sveukupne vojne misli i prakse ne samo zato da se celovitije i sveobuhvatnije iskaže i objasni naš doprinos razvoju ratne veštine oslobodilačkih i revolucionarnih ratova već, pre svega, zato da bi se ta iskustva maksimalno koristila u daljoj razradi doktrine oružane borbe i teorije ratne veštine u opštenarodnom odbrambenom ratu koji bi u slučaju agresije mogli voditi.

Osvrt na neka pitanja rukovođenja Jugoslovenskom armijom u završnoj ofanzivi[1]

Pukovnik dr Gojko Miljanić[2])

Period od decembra 1944. do marta 1945, kada je u pojedinim krajevima došlo do prekida ofanzivnih dejstava iskorišćen je da bi se izvršila popuna i reorganizacija oružanih snaga za predstojeće operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije. To je bio period prilično oštre zime i neosposobljenog saobraćaja, što je uz poznate oskudice materijalne prirode otežavalo pripremu JA za završnu strategijsku ofanzivu. Jedan broj divizija preoružan je naoružanjem dobijenim od saveznika. Postojeći i novoformirani štabovi brigada, divizija, korpusa i armija popunjeni su najsposobnijim, iskusnim i proverenim kadrovima, a organizacija i formacije prilagođene su predstojećim oblicima kombinovanih dejstava raznovrsnih sastava i krupnih grupacija na frontu i u pozadini neprijatelja.

Centralni komitet KPJ, Generalštab i lično Vrhovni komandant, kao i sva vojna i politička rukovodstva, učinili su krajnje napore na usklađivanju svih snaga za konačno oslobođenje zapadnih oblasti Jugoslavije. U martu 1945. Jugoslovenska armija je bila spremna za prelazak u završnu ofanzivu na frontu od r. Drave do Jadranskog mora.

U složenoj strategijskoj ofanzivi nije bilo lako ostvariti komandovanje i uskladiti dejstva krupnih sastava JA sa fronta i iz pozadine po vremenu i prostoru sa dejstvima Mornarice, Vazduhoplovstva i sa nastupanjem savezničkih snaga. Uspostavljanjem radio-veza sa višim štabovima po vertikali, kao i između štabova po horizontali koji su dejstvovali na izvršavanju zajedničkih zadataka, umnogome je olakšano rukovođenje i sadejstvo.

Komandovanje je prilagođeno rastresitom rasporedu jedinica i štabova, a pažnja Generalštaba prevashodno je bila usmerena na one zadatke i one pravce i prostorije gdje se rešavao ishod ofanzive. Korpusi u pozadini neprijatelja su u toku ovih operacija dejstvovali po zahtevima štabova krilnih armija (3. i 4) i po meri njihovog nastupanja ulazili u njihov sastav. Štab 4. operativne zone u Štajerskoj, je potčinjen Glavnom štabu Slovenije.

Iz zadataka i ideje manevra proisticali su i organizacija i način rukovođenja operacijama i komandovanje jedinicama u toku ofanzive. Glavne snage JA bile su grupisane na sremsko-bosanskom vojištu, dok je 4. armija na levom krilu bila isturena daleko napred (oko 300 km unapred). Ovakav istureni položaj 4. armije u toku operacija izazvao je određenu bojazan Generalštaba, pa su za zaštitu njenog desnog boka angažovani 4. i 7. korpus.

[1] Prilog diskusiji »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]) Vojni istoričar

Da bi izmanevrisao sremsku utvrđenu zonu (oko 30 km između Dunava i r. Bosuta) i uništio 34. nemački korpus. Generalštab je 1. armiju podelio na tri operativne grupe: Sevemu ili Sremsku (pet divizija, tenkovska brigada, inžinjerijska brigada i glavnina artiljerije), Bosutsku (dve divizije i konjička brigada) i Južnu (ojačane tri divizije). S obzirom na karakter zemljišta, postojanje velikih reka na krilima (Sava, Dunav, Drava), nedovoljnu tehničku opremljenost 1. armije i neobučenost većeg broja boraca, ovi manevri su bili vrlo složeni, smeli ali i ostvarljivi.

Opštu ofanzivu JA, koja je realizovana kroz nekoliko uzastopnih operacija, karakterišu obilje raznovrsnih formi i borbenih dejstava, složenost manevara i taktičko-operativnih postupaka. Zato iskustva stečena u rukovođenju krupnim sastavima u jednoj opštoj ofanzivi na dubini oko 500 km predstavljaju vrednost.

U realizaciji strategijskog cilja koji je odredio Vrhovni komandant, posebno je značajno ukazati na rad štabova armija, a osobito 4. armije. Zbog vrlo velike udaljenosti i složenosti zadatka uslovi rada ove armije bili su otežani. Takođe, nastajale su brojne komplikacije oko njenog snabdevanja od strane saveznika jer su oni svoje isporuke postepeno smanjivali.

Na sremsko-slavonskom vojištu, operacije koje su vodile 1. armija u Sremu i 3. armija u Slavoniji i Podravini, u pogledu načina dejstva i rukovođenja, imaju svoje specifičnosti. Prvo, manevar Južnom i Bosutskom operativnom grupom radi izbijanja u rejon Vinkovaca, prema planu Generalštaba, nije na vreme ostvaren, zbog čega je izostalo planirano okruženje i uništavanje 34. korpusa istočno od Vinkovaca. Štab 1. armije nije na vreme preduzeo mere da se obezbede najpotrebnija tehnička sredstva i forsira r. Sava kod Brčkog i Orašja.[3)] Jedinice su četiri dana (7-11. aprila) ostale pred r. Savom, zbog čega zadatak nije mogao biti izvršen, što su Nemci iskoristili i pravovremeno se povukli.

Ovde treba imati u vidu i složenost čitave operacije u Sremu i Slavoniji. Izvođen je dvostruki manevar sa dve armije, uz istovremeno forsiranje velikih reka Drave, Save i Dunava i proboj utvrđene zone u Sremu, a bez neophodnih sredstava naoružanja i vojne opreme za podržavane vrste dejstava i na ravničastom zemljištu između velikih prepreka. To je bio jedinstven primer u NOR-u i redak primer u drugom svetskom ratu.

Druga karakteristika rada Štaba 1. armije bila je u tome što je kroz utvrđenu sremsku zonu angažovao suviše velike snage, iako je u planu Generalštaba podvučeno da bi kroz Srem trebalo uputiti manje snage. Napad jakim snagama armije kroz ravnicu i jako utvrđenu sremsku zonu prouzrokovao je velike gubitke.[4)]’ Treba imati u vidu da je do većih gubitaka došlo i usled velikog broja novih boraca sa malim borbenim iskustvom.

Treća karakteristika rukovođenja od strane Štaba 1. armije je u tome što je u ovako složenoj operaciji komandant armije oko dvanaest dana bio sa Južnom grupom, a ne na osnovnom komandnom mestu, tako da nije imao ni redovnu radio-vezu sa svojim štabom kod Šida, što nije odgovaralo operativnoj situaciji i stepenu razvijenosti štabova i rukovođenja. Odluka Štaba armije da se u drugoj etapi operacije pređe u gonjenje sa linije

[3)] Tito, Vojna dela, knj. 1, str. 306; Arhiv VII, k. 258, reg. br. 10/4, k. 256, reg. br. 1-5; Zbornik NOR, tom XI, knj. str. 344.

[4)] Prema izveštaju Štaba, 1. armija je u vremenu od 4. IV do 10. V imala sledeće gubitke: mrtvih 4.751, ranjenih 16.336, nestalih 158 i kontuzovanih 51. Ukupni gubici su: 21.292 izbačena iz stroja ili oko 15% brojnog stanja armije, što je veoma mnogo (Arhiv VII, k. 21 »A«, red. br. 1-2/2; Zbornik NOR, tom XI, knj. 1, str. 666).

s. Jaruge - Đakovo bila je necelishodna. To je bio rezultat nepoznavanja situacije,[5]* što se - uz postojanje bolje obaveštajne službe i sopstvene avijacije za izviđanje - ne bi moglo pravdati.[6]' Na ovoj liniji Nemci su bili organizovali novu liniju odbrane.

Nastupanje 1. i 3. armije, koja je istovremeno forsirala r. Dravu i vršila manevar sa severa, Generalštab je uspešno usklađivao. Sadejstvo pešadijskih divizija sa avijacijom Vazduhoplovne grupe divizija i sa tenkovima i artiljerijom bilo je vrlo uspešno. To je postignuto zajedničkim radom štabova divizija i armija sa predstavnicima rodova i avijacije.

Tenkovske, vazduhoplovne, artiljerijske, inžinjerijske i konjičke jedinice i štabovi uspešno su sadejstvovali sa štabovima i jedinicama pešadije. Takvo sadejstvo različitih vidova vojske odražava i stepen osposobljenosti komandovanja na organizaciji sadejstva u izvođenju krupnih operacija.

Uspesi koje je JA postigla u završnim operacijama rezultat su pravilne strategijske procene u određivanju cilja i zadataka, u organizaciji rukovođenja svim delovima jedne brojne armije od strane Generalštaba, štabova armija, korpusa, divizija i brigada i u zalaganju celokupnog rukovodećeg i boračkog sastava. Vojnopozadinske komande i ustanove uspešno su obezbeđivale popunu i snabdevanje jedinica, zbrinjavanje ranjenika, organizaciju saobraćaja, čišćenje teritorije od neprijatelja i od raznih ubojnih sredstava (mina itd.). Ostvareni su osnovni ciljevi koje je postavio Vrhovni komandant: sopstvenim snagama je uništen i zarobljen velik deo nemačke grupacije i oslobođene su sve oblasti jugoslovenske etničke teritorije. Time je opšti strategijski cilj bio potpuno ostvaren.

U završnom periodu rata, u duhu opšteg planiranja Generalštaba JA, štabovi armija su rešavali operativno-strategijske zadatke na frontu i u zoni dejstva, a štabovi korpusa - u pozadini fronta. Iako je Generalštab bio glavni organizator i koordinator svih važnijih operacija, štabovi armija su i pored izvesnih propusta na koje smo ukazali uspešno rukovodili operacijama na pravcima rešavanja odsudne bitke. Rukovođenje operacijama naročito se izražavalo u celishodnoj organizaciji sadejstva i planiranja, pri čemu je u svim situacijama ostvarivana elastičnost u komandovanju prožeta jedinstvom u shvatanju i izvršavanju strategijskog cilja, uz maksimalno razvijanje inicijative štabova. Izuzetno je značajno uspešno rukovođenje mnogobrojnim jedinicama u neprijateljskoj pozadini, pri čemu je - po cilju, vremenu i prostoru - ostvareno sadejstvo armija sa fronta i divizija i korpusa u bližoj i dubljoj pozadini. Tako su 4. i 7. korpus uspešno obezbeđivali desni bok 4. armije, a 9. korpus je čak ispred nje izbio na r. Soču. Isto tako, 6. i 10. korpus uspešno su sadejstvovali s 1. i 3. armijom u prodoru kroz Slavoniju i Podravinu. Jedinice 4. operativne zone u Štajerskoj su presekle odstupnicu nemačkim snagama i olakšale njihovo uništenje u dolini r. Savinje i Drave i najneposrednije sprečile izvlačenje nemačkih snaga iz Jugoslavije. Ostvareni su osnovni ciljevi koje je postavio Vrhovni komandant: sopstvenim snagama je uništen i zarobljen velik deo nemačke grupacije i oslobođene su sve oblasti jugoslovenske etničke teritorije. Time je opšti strategijski cilj bio potpuno ostvaren.

[5]) Vidi opširnije u knjizi »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije« članak general-pukovnika Milutina Morače »O radu i funkcionisanju Štaba 1. armije« i članak u ovoj knjizi »O dejstvima 1. i 3. armije«.

6) Arhiv VII, k. 715, reg. br. 28-1/1; Zbornik NOR, tom XI, knj. 1, str. 342.

Međunarodni položaj Jugoslavije u poslednjoj godini drugog svetskog rata[1]

Dr Dušan Biber[2)]

Međunarodni položaj Jugoslavije važan je za preplitanje interesa velikih sila na našem prostoru, delovanje rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta usmereno na međunarodno priznavanje Jugoslaviji i za intrige kontrarevolucionamih sila svih boja u Jugoslaviji u poslednjoj godini drugog svetskog rata. Radi se o veoma kompleksnoj tematici za čije rasvetljavanje i analizu bi bila neophodna celovita monografska obrada. U izlaganju ove vrste koje je strogo usmereno samom temom rasprave moguće je naznačiti samo neke najznačajnije aspekte te problematike u vremenu od Viškog sporazuma Tito-Šubašić do zapleta oko tršćanske krize i upozoriti na najznačajniju domaću i stranu literaturu, sećanja i slično.[3]*

Sporazum Tito-Šubašić, koji je postignut 16. juna a potpisan 17. juna 1944. na Visu, značio je veliku međunarodnu afirmaciju narodnooslobodilačkog pokreta, iako je to, u stvari, bio kompromis između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i kraljevske emigrantske vlade. Trojica velikih na konferenciji u Teheranu, baš u vreme istorijskih odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a u Jajcu, odlučili su da pruže svu moguću pomoć jugoslovenskim partizanima. Ličnu korespondenciju između maršala Tita i britanskog premijera Čerčila (Churchill) u prvoj polovini 1944. godine karakterišu britanski napori da se između monarhije i narodnooslobodilačkog pokreta postigne kompromis. Zbog toga je bila opozvana britanska misija kod Draže Mihailovića, ukinuta saveznička pomoć četnicima i napravljeni planovi za »dvorsku revoluciju«, opoziv i zamenu Mihailovića. Kralj Petar je tek posle odlučnog Čerčilovog i Idnovog (Eden) pritiska raspustio Pu-

[1]) Saopštenje podneto za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine«, Beograd, 23. i 24. april 1945.

[2]* Profesor na univerzotetu u Ljubljani.

[3]) Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata,* Beograd, 1962; Dušan Biber, *Otvorena tajna arhiva britanske diplomatije. Kako je tajna diplomacija krojila sudbinu nove Jugoslavije, Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenucima,* Vjesnik u srijedu (dalje VUS), br. 1047, 1049-1068, 1073-1089, 1100-1124, Zagreb, 1972, 1973; Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War,* Volume III, London, 1972; Winston Churchill, *Drugi svetski rat,* Tom V, *Obruč se steže,* Tom VI, *Trijumf i tragedija,* Beograd, bez godine objavljivanja; Jozo Tomasevich, War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945, *The Chetniks,* Stanford 1975; Walter R. Roberts, *Tito, Mijailović and the Allies*, 1941-1945, New Bruncswick, New Jersey, 1973; Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju,* Ljubljana, 1953; F. W. Deakin, *The Embattled Mountain,* Oxford, 1971; Phillis Auty, *Tito,* London, 1970; *Anthony Eden (Lord Avon), The Reckoning,* London, 1965; Harold Macmillan, *The Blast of War,* London, 1967; Henry Maitland Wilson, *Eight Years Overseas,* London, 1950; Constantin Fotich, *The War We Lost,* New York, 1948; IUja Jukić, *The Fall of Yugoslavia,* New York, London, 1974; Fitzroy Maclean, *Disputed Barricade,* London, 1957. itd.

ićevu vladu i mandat za sastav nove vlade poverio Ivanu Šubašiću, nekadašnjem hrvatskom banu.[4]'

Evakuacija maršala Tita posle neuspelog nemačkog desanta na Drvar bila je prema Čerčilovom mišljenju »bogom dana prilika« koju je valjalo iskoristiti za susret Tita i kralja Petra. Dr Šubašić bi kao Janez Krstnik išao na put i pripremio sve što je neophodno. Na sastanak sa Šubašićem maršal Tito je pristao u Bariju, 6. juna 1944, baš u vreme iskrcavanja saveznika u Normandiji, tj. otvaranja dugo očekivanog i zahtevanog »drugog fronta«. Takozvanim Viškim sporazumom Tito - Subašić odlučeno je da kraljevska vlada prizna odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, zatim dostignuća NOR-a, te da prizna NOV i POJ kao jedinu vojnu silu i da pozove sav narod da se uključi u NOVJ. Kraljevska vlada organizovaće pomoć NOVJ, osudiće sve one koji su javno ili tajno sarađivali s okupatorom. Pitanje državnog uređenja i monarhije posle oslobođenja neka reše slobodno izabrani predstavnici naroda."'

U Sloveniji i u Hrvatskoj vest o sporazumu, čije odredbe još nisu bile objavljene, pobudila je nerazumevanje i negodovanje, naročito među nepartijcima. Britanski Forin Ofis *(Foreing Office)* procenio je da je Tito očito dobio prvu rundu i da nije dao ništa od sebe. Ključno pitanje koje se za građansku emigrantsku politiku postavljalo skoro devet meseci, bilo je: kako što pre i uz što veće koncesije postići spajanje NKOJ-a i kraljevske vlade. Za vodstvo NOP cilj je bio utvrditi već dobijene pozicije, obezbediti kontinuitet revolucije i dobiti međunarodno priznanje. Maršal Tito, zbog toga, načelno, nije odbio eventualni susret s kraljem Petrom, a otkazao je u poslednjem trenutku sastanak sa generalom Vilsonom *(Wilson)* u Italiji, da bi izbegao takav susret. Formiranje zajedničke jedinstvene vlade lično
i pismeno Titu je predložio Čerčil u Napulju. Docnije je još i Idn zvanično podržao Šubašićev predlog u tom smislu. Maršal Tito je takav predlog odbio kao neznačajan u vremenu žestokih borbi, ali i kao preuranjen, a to je još posebno naglasio u odgovoru Idn u, neposredno pre svog tajnog odlaska u Moskvu.[6]'

Iznenadni odlazak Tita sa Visa veoma je naljutio Čerčila i on mu više nije verovao. »Tigar, koga treba uhvatiti«, pobegao je kako je Čerčil zapisao u svojim beleškama.[7]' On se intenzivno bavio planovima za savezničko iskrcavanje u Istri i prodor kroz »ljubljanska vrata« prema Beču, tako da bi preduhitrio nastupajuću Sovjetsku armiju. Savezničko iskrcavanje, na koje je Tito na sastanku u Napulju načelno pristao, podržale bi jake partizanske snage i tako, umesto na istoku države, u Srbiji, one bi se angažovale na zapadu. Američki predsednik Ruzvelt (Roosevelt) nije pristao na takve planove i izbegavao je Balkan kao da je zaraženo područje. Čerčil se čak bavio mišlju da podeli savezničku komandu u Italiji i krene samo sa britanskim snagama.[8]'

Zbog prodora Operativne grupe divizije NOVJ u Srbiju sredinom 1944, Čerčil je izrazio nezadovoljstvo, jer je »Tito opet aktivan u građanskom ratu« i da će biti velika odgovornost na Britancima, kada Tito po-

4) L. Woodward, n.d., 296-330; W. Roberts, n.d., 162-253; W. Churchill, n.d., tom B, 441-457; D. Biber, n.d., VTJS, br. 1055, 1056, 1057.
5) D. Biber, n.d., VUS, 1049, 1050, 1057, 1058. 1060, 1061; D. Plenča, n.d., 264-267; W. Roberts, n.d., 227-234.
6> L. Woodward, n.d., 340-347; D. Biber, n.d., VUS, 1060-1064.
i) D. Biber, n.d., VUS, 1063, Public Record Office (dalje PRO), FO 371/44273, R 10470/11/92.
8) L. Woodward, n.d., 341-343; W. Roberts, n.d., 265-266; PRO, PREM 3 275/1.

moću britanskog oružja »podjarmi« ostali deo države. Idn je prigovarao da je predsednik vlade bio onaj, koji je sve vreme usprkos upozorenju Forin Ofisa forsirao Tita.[91] Tito je toj Operativnoj grupi divizija dao osnovni zadatak: likvidirati četnike Draže Mihailovića i Nedićeve snage i njihov aparat, sprečiti četničku mobilizaciju u Srbiji koja je obavljena 1. septembra 1944. godine.[10']

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije 28. septembra 1944. sklopio je sporazum sa sovjetskom komandom da dozvoli dolazak sovjetskih jedinica u Jugoslaviju, odakle će se, posle završenih vojnih operacija, povući i poštovati postojeću civilnu upravu narodnooslobodilačkih odbora. Taj sporazum značajan je zbog priznanja NKOJ-a kao stvarnog nosioca vlasti, naročito zbog toga što je to bio presedan za primer savezničkog iskrcavanja u Jugoslaviji. Tito je više puta naglašavao brigadiru Meklejnu (*Maclean) da je spreman saveznicima da odobri baš onakve uslove kakve je dozvolio Sovjetskom Savezu.U)* U Moskvi se Tito sa Staljinom dogovorio o zajedničkim operacijama za oslobođenje Beograda.[12']

U to vreme zaoštrili su se odnosi narodnooslobodilačkog pokreta i zapadnih saveznika zbog dolaska obaveštajne misije Makdovela *(McDowell)* pukovnika OSS u štab Draže Mihailovića, 26. avgusta 1944. godine. Tito je zbog toga oštro protestvovao kod generala Vilsona, a Čerčil je upozoravao Ruzvelta na njihov pređašnji dogovor da misija ne krene kod četnika. Uprkos izričitom ukazu američkog predsednika, Mekdovel se evakuirao tek 1. novembra 1944. godine. Još i danas nisu na raspolaganju primarni američki izvori o delovanju te misije. Vanredni opunomoćenik Auswärtiges Amta za Jugoistok Nojbaher (*Herman Neubacher)* tada se zalagao za spajanje Nedićeve »državne straže«, Mihailovićevih četnika i Ljotićevog dobrovoljačkog korpusa u »regularnu srpsku vojsku velike Srbije«, udružene sa Crnom Gorom i Sandžakom, koja bi se zajedno s Nemcima borila protiv partizana i Crvene armije. Mihailović je u sporazumu sa Nedićem nudio Nemcima čak svoje dvoje dece kao taoce da neće upotrebiti nemačko oružje protiv Nemaca. S tim planovima verovatno je bio upoznat Mekdovel, ali te planove pokvario je Hitler koji nije imao »poverenje u Srbe«.[13']

U takvim okolnostima, Čerčil je u neformalnom razgovoru već prvi dan posete Moskvi, 9. oktobra 1944. sa Staljinom, sklopio poznati dogovor o »fifti-fifti«, tj. pedesetodstotnoj podeli britanskog i sovjetskog uticaja u Jugoslaviji. U svojim sećanjima Čerčil nije ni pominjao naknadna službena pogađanja između Molotova i Idna. Molotov je, naime, predlagao odnos 75 : 25 u korist Sovjetskog Saveza i bio voljan popustiti samo ako dobije veći postotak u Bugarskoj. Velika Britanija imala bi veći uticaj na jadranskoj obali, kao zainteresovana za Sredozemlje, a Sovjetski Savez u centru. Još i danas su ukorenjene pogrešne predstave da je tu bila u pitanju teritorijalna podela Jugoslavije, gde bi na zapadu, npr., važio britanski, a na istoku sovjetski uticaj. Idn i Molotov su sa Moskovske konferencije na bri-

!.. Woodward, n:d., 342-344; D. Biber, n.d., VUS, 1066, 1073.

[10]> Josip Broz Tito, Vojna dela, I, 273, Vojna dela, Beograd, 1961.

V. Dedijer, n.d, 527; L. Woodward, n.d., 355; W. Roberts, n.d., 264.

V. Dedijer, n.d., 528-530; intervju predsednika Tita, Politika, Delo i druge jugoslovenske novine, 9. maja 1975.

J. Tomasevich, n.d., 315-396; W. Roberts, n.d, 277-284; National Archives and Records Service, Washington, Microcopy T-120, traka 780, snimci 371704-785, Handakten Ritter, Serbien.

Tito govori građanima Ljubljane 27. maja 1945.

tanski predlog poslali zajednički poziv Titu i Šubašiću da što pre zaključe sporazum o formiranju zajedničke vlade.[14)]

Tito i Šubašić su nastavili sa razgovorima krajem oktobra u Beloj Crkvi, a zatim u oslobođenom Beogradu. U novembru, Šubašić je u pratnji Kardelja posetio Moskvu i saslušao Staljinove preporuke u vezi s prvim izborima u Jugoslaviji. Staljin je podržao nov, tzv. »Beogradski sporazum« Tita i Šubašića. Sporazum, koji je dopunjen početkom decembra, odredio je da kralj imenuje tročlani regentski savet, šest članova Šubašićeve vlade, od kojih su dvojica ušla na predlog NKOJ-a, a koji bi se uključili u zajedničku 28-članu vladu. Određeni su bili i modaliteti za izbore za Ustavotvornu skupštinu.[15)] Čerčil je govorio da se Šubašić »za nisku cenu prodao Titu«, da je nov sporazum posve jednostran i da znači samo Titovu diktaturu, »tog dobro treniranog komuniste«. Usprkos tome, Čerčil je uvideo da je to još najviše što se moglo postići, jer je u Jugoslaviji bila u toku revolucija i Tito bi s lakoćom išao svojim putem, bez obzira na kraljevsku vladu. Čerčil nije krio kralju Petru svoje mišljenje da je Tito gospodar i da će to ostati u Jugoslaviji dok je živ.[16)]

Kralj Petar se na sve načine odupirao ostvarivanju Beograskogsporazuma. Na veliko negodovanje britanske vlade, on je čak. otpisao Šubašićevu vladu. Pod odlučnim britanskim pritiskom, uprkos diskretnom podsticaju šefa OSS generala Donovana, ipak je potpisao naređenje o imenovanju svojih zamenika, kako mu ih je, posle raznih peripetija oko kandidata generala Dušana Simovića, predložio Šubašić o sporazumu s Titom, kad je, međutim, dao ostavku i dobio ponovo mandant za sastav iste vlade. Pre toga u Jalti, trojica velikih su raspravljali o Jugoslaviji i uprkos početnim Staljinovim prigovorima, usvojili Idnov predlog, da se AVNOJ pro-

[14)] L. Woodward, n.d., 348-351.

[15)] L. Woodward, n.d., 351-363; D. Plenča, n.d., 335-341; D. Biber, n.d., VUS, 1083-1085. L. Woodward, n.d., 357; D. Biber, n.d., VUS 1084-1089, 1112-1116. U dokumentu PRO, FO 371/44319, R 18853/658/92 (VUS, 1084, 14. 2. 1973, str. 38) u zapisniku sa sastanka Čerčil - Petar, 17. 11. 1944. rečeno je; »In the meantime, although it was clear to Mr. Churchill that Tito was and would, as long as he lived, remain the master in Yugoslavia, King Peters position was no worse than it had been last time that Mr. Churchill had had the honour of meeting His Majesty«.

širi sa nekompromitovanim poslanicima koji su izabrani 1938. godine i da se odluke AVNOJ-a predlože na ratifikaciju Ustavotvornoj skupštini,[17] te da se Beogradski spo razum_ odmah ostvari. Ideju o proširenju AVNOJ-a Idnu i Čerčilu sugerisao je Šubašić i tako je na područje cele zemlje proširio predlog koji je za Hrvatsku, sredinom oktobra 1944, uzalud pokušala uvažiti HSS.[18] Subašić se bavio planovima da se domobranstvo pridruži NOVJ i da, na jadranskoj obali, dočeka saveznike, razgovarao je i sa Mihailovićevim predstavnikom Živkom Topalovićem,[19] s kojim se nije mogao sporazumeti zbog Titovog oštrog protivljenja. Posle posete oslobođenom Beogradu, Šubašić je uvideo da bi, bilo kakva strana intervencija u Jugoslaviji, značila katastrofu i tragediju, te je o tome obavestio Čerčila.[20]'

Odnosi NOVJ i saveznika u jesen 1944. veoma su se zaoštrili zbog sumnji da bi, možda, došlo do iskrcavanja saveznika i mešanja u unutrašnje poslove. To se pokazalo prilikom incidenta sa krstaricom »Dehli« u Splitu, iskrcavanja tenkovskih i artiljerijskih jedinica Flojd Fors *(Floyd Force)* kod Dubrovnika, zatim problemima oko sporazuma o pomorskim i vazdušnim savezničkim uporištima na Jadranu, te kontroli prilikom podele pomoći civilnom stanovništvu u Dalmaciji prilikom iskrcavanja britanskih izviđačkih patrola u Istri u vezi sa planiranom operacijom *»Gelignite«,* tj. iskrcavanju u Istri u februaru 1945. godine. Takve sumnje je britanska intervencija u decembru 1944. u Grčkoj mogla još samo potkrepiti.[21] Planirane a nikad neizvedene, bile su i operacije iskrcavanja na dalmatinskoj obali, prodora kod Senja prema Rijeci. Feldmaršal Aleksander je prilikom posete u Beogradu, u februaru 1945, raspravljao o mogućem savezničkom iskrcavanju i osvajanju Malog Lošinja.[22]'

Na konferenciji u Jalti - prema britanskim izvorima - Staljin je u neformalnom razgovoru predložio Čerčilu da saveznici ostave u Italiji samo neke divizije, a ostale da pošalju u Jugoslaviju, prema Beču i Mađarskoj, gde bi se spojile sa Crvenom armijom. General Antonov, načelnik Generalštaba Crvene armije službeno je 5. februara 1945. predložio savezнички prodor prema Ljubljani i Gracu, a to je tada bilo odbačeno kao neizvodljivo.[23]' Možemo da zaključimo da su tom predlogu kumovali, pre svega, vojni, a ne mogući politički razlozi.

Political Intelligence Center Middle East je u svom priručniku o narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji još u junu 1944. konstatovao da se partizani ozbiljno ne boje strane intervencije, i da su »u raznim prilikama jasno stavili do znanja da će pružiti oružani otpor svakoj vojnoj sili koja bi pokušala da nametne svoj režim u zemlji. Oni nisu spremni da kompromituju svoju politiku pogađanjem, niti su voljni da prihvate vojnu podršku po cenu laskanja zapadnim saveznicima«. Na drugom mestu bilo je rečeno: »Službena partizanska politika odbija uplitanje bilo koje strane sile. Javno mnenje je pretežno bez dvoumljenja na tom stanovništvu i svaki pokušaj nametanja komunističkog režima Jugoslaviji pomoću stranog oružja bi, verovatno, izazvao isto onoliku mržnju naroda kao pokušaj da se nametne reakcionarni režim«.[24]'

[17]> Isto; I Jukić, n.d. 271.
[18]> D. Biber, n.d., VUS, 1113, 1115.
[19]> Isto, 1058.
[20]> Isto, 1086.
[2]J) Isto, 1088, 1089, 1100.
[22]> D. Biber, *Britanski dokumenti o planiranju savezničkog iskrcavanja na istočnu obalu Jadrana,* Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 3, str. 233-249, Split, 1975.
[23]> W. Churchill, n.d., VI, 314; PRO, PREM 3 51/8.
[24]> PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, 227, 272.

Beogradski sporazum Tito-Šubašić bio je ostvaren sa osnivanjem zajedničke privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, koja je 7. marta 1945. položila zakletvu narodu, dok su se kraljevi zamenici 5. marta zakleli kralju i poverili mandant za sastav vlade maršalu Titu. Šubašić je u novoj vladi preuzeo mesto ministra inostranih poslova. Dr Milan Grol je uskočio, tako reći, u poslednjem trenutku i preuzeo mesto potpredsednika vlade. Prvi akt te vlade u međunarodnim odnosima bilo je sklapanje sporazuma između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza o prijateljstvu, međusobnoj pomoći i posleratnoj saradnji, 11. aprila 1945. u Moskvi, koji će važiti dvadeset godina po modelu već sklopljenog sporazuma između CSR i SSSR.[25]' Ali, Tito je posle povratka iz Moskve izrazio želju da takve sporazume sklopi i sa zapadnim saveznicima.[26]'

Čerčil je rekao da nema smisla i dalje sa Rusima igrati »igru gubljenja u Titovoj zemlji«, i da bi valjalo postepeno povlačiti misije, dostavljanje oružja i davanje saveta. Idn je prigovarao da je Jugoslavija i suviše značajna na Balkanu, i da, osim maršala Tita, nema nikoga koji bi imao dovoljno pristalica i koga bi podržavali Britanci. Potrebno je odupreti se ruskom uticaju koji bi, inače prevladavao.[27]' Inače, sva ta problematika bila je podvrgnuta reviziji tek pred kraj rata u Evropi, prilikom poznate tršćanske krize. Pokazalo se, naime, da su bile iluzorne pretpostavke američkog diplomate Marfija *(Murphy)* da će odnos Tito-Šubašić biti otprilike takav kao Klemanso-Foš (*Clemenceau-Foch).* Stejt Dipartment *(State Department)* bio je mišljenja da Britanci, možda, pokušavaju sa ulizivanjem Jugoslaviji postići makar paralelan položaj, kao što su postigli Rusi sa indoktrinacijom.[28]'

U poslednjim mesecima rata saveznici su posvećivali veliku pažnju Sloveniji, naročito pitanju severne i zapadne granice. »Mi moramo biti svesni da se velika Slovenija rasprostire od Trsta na zapadu do Beljaka i Celoveca na severu, i da je posle Čehoslovačke, Slovenija najznačajniji prelaz za Rusiju na zapad«, procenio je već 1944. godine potpukovnik Vilkinson (*Wilkinson),* odgovoran za operacije SOE protiv Austrije. Rekao je da su Rusi mnogo ranije i bolje od Britanaca procenili strateški značaj Slovenije.[29]'

Posle Titovog govora na Visu 12. septembra 1944: »Tuđe nećemo, svoje ne damo«, gde se govorilo i o Trstu, Istri i Koruškoj, Forin Ofis, uprkos garanciji Franca Leskovšeka Luke da partizani sevemo od Drave neće voditi agitaciju za reviziju austrijsko-jugoslovenske granice i da neće prejudicirati austrijski pokret otpora, nije bio naklonjen planu da sa savezničkim oružjem stotinak slovenačkih partizana pređe preko Drave da ruše neprijateljeve komunikacije. Saveznička misija pri 4. operativnoj zoni bez uspeha je podržavala takav plan.[30]'

Maršal Tito je 22. februara 1945. na sastanku sa feldmaršalom Aleksanderom u Beogradu, između ostalog, ponudio 200.000 boraca za poslednje operacije protiv nemačke vojske, koja bi se, kao što se očekivalo, utvrdila u austrijskim planinama. Posle poraza Nemačke, jugoslovenski borci

:5) L. Woodward, n.d., 366; D. Biber, n.d., VUS, 1117.
261 L. Woodward, isto tamo.
27) Isto, 364-365.
28) W. Roberts, n.d., 209, 231.
29) PRO, FO 371/44255, R 7125/8/91; D. Biber, n.d., VRS 1068.
30) PRO. FO 371/44264. R 16049, 16328/8/92, FO 371/48811. R 5715/6/92; D. Biber, n.d., 1108, 1109.

dobili bi dozvolu da okupiraju deo Austrije. U posebnom razgovoru Tito je rekao da Jugoslavija nema nikakvih aspiracija prema Austriji i da zahteva samo uzak pojas na jugu države koji, po svim pravima, pripada Jugoslaviji.[31])

Forin Ofis bio je zabrinut zbog toga da će jugoslovenski partizani u Austriji širiti ruski i komunistički uticaj i da će teško postići njihov povratak. Valjalo bi uprkos svemu rizikovati ako bi, zaista, bio u pitanju značajan jugoslovenski vojni prilog.[32]'

Cerčil je na putu u Jaltu, na sastanku sa Ruzveltom na Malti, upozoravao da pridaje velik značaj brzom napredovanju savezničkih jedinica nakon povlačenja ili kapitulacije nemačkih snaga u Italiji i da okupiraju što veću teritoriju Austrije. Čerčil je govorio da nije poželjno da Rusi okupiraju veći deo zapadne Evrope, nego što je to potrebno.[33]' Idn je u Jalti službeno predlagao da se trojica velikih već na toj konferenciji dogovore da se obnovi jugoslovensko-austrijska granica iz 1937. godine, da se o tome obavesti jugoslovenska vlada i da se od nje zahteva poštovanje te granice kao »privremene granice«. To je bilo izričito rečeno u britanskoj noti. Sovjetska vlada nije odgovorila, dok se američki sekretar za inostrane poslove Stetinijus (*Stettinius*) s tom idejom složio. Britanska vlada se pozivala na iskustvo iz Grčke i naglašavala da treba izbeći okršaj između britanskih četa i savezničkih partizana.[34]'

U vezi s tim bio je veoma pažljivo praćen i analiziran položaj u Sloveniji. Šef britanske misije u Sloveniji, potpukovnik Mur *{Moore)* je, npr., govorio da partizani bez ruske pomoći neće moći zauzeti Celovec i Beljak, odnosno da bez ubeđivanja nemačkog stanovništva neće moći da prihvate partizansku vladavinu.[35]' Stivenson (*Stevenson*), britanski ambasador u Beogradu, tumačio je jačanje »iredentističke kampanje« time da navodno vođe partizanskog pokreta »pokušavaju da pojačaju svoj uticaj tako da u svakoj prilici naglase nacionalne zahteve za reviziju granice«. Formiranje Austrijskog partizanskog bataljona u Sloveniji, tumačilo se u kontekstu povezivanja sa KP Austrije i jačanja političke kampanje.[36]' Savezнички posmatrači konstatovali su da se dosledno upotrebljava termin »naša Koruška«, da se zahteva priključenje Celovca i Beljaka i daje veliki publicitet Austrijskom partizanskom bataljonu. Govorili su da Glavni štab Slovenije nije imao naročite uspehe prilikom povezivanja sa pokretom otpora u Austriji.[37]'

Forin Ofis nije bio zadovoljan sa širokopoteznom vojnom pomoći u pošiljkama savezničke vojne opreme, oružja i hrane, o čemu su se još u Beogradu dogovorili Tito i Aleksander. Murova obaveštenja iz Slovenije su funkcionisanje Forin Ofisa navodila na ciničku pomisao da bi bilo korisno da ustaške i domobranske snage zadrže Tita oko Zagreba i Ljubljane, kako bi u međuvremenu saveznici nesmetano okupirali Julijsku krajinu i Korušku. Primetili su da Tito, prilikom posete u Moskvi u intervjuu za list »Krasnaja zvezda«, nije pominjao Korušku, već Julijsku krajinu i Trst.[38]' Pažnju je privuklo obaveštenje o proslavi potpisa Sovjet-

31) PRO, FO 371/48810, R 4633/6/92; D. Biber, n.d., VUS 1106, 1107.
32) PRO, FO 371/48811, R 5477/6/92.
33) PRO, PREM 3 51/8.
34) PRO, PREM 3 51/6; FO 371/48811, R 5477/6/92.
35) PRO, FO 371/48811, R 5717/6/92, D. Biber, n.d., VUS, 1110.
36) PRO, FO 371/48811, R 6430/6/92, D. Biber, n.d., VUS, 1111.
37) PRO, FO 202/309; FO 371/48812, R 7357/6/92, D. Biber, n.d., VUS 1111.
38) PRO, 371/48812, R 7247/6/92, D. Biber, n.d., VUS, 1118.

sko-jugoslovenskog pakta o prijateljstvu i savezništvu, u Čmomelju 16. aprila 1945, da je Boris Kidrič kategorički zahtevao priključenje Trsta, Gorice i Celoveca Jugoslaviji, i naglasio da je ispunjavanje tih zahteva zajamčeno podrškom Sovjetskog Saveza.[39]*

»Od sada će se Tito, bez sumnje, moći kretati brzo gde želi, možda brže od feldmaršala Aleksandera, kao što to pokazuje takmičenje za Trst«, dodao je g. Addis u analizi obaveštenja o pomeranju Koruškog i Lackovog odreda u Koruškoj«. Budno su bila praćena pomeranja 14. divizije. Forin Ofis se nadao da će britanske jedinice, koje je podsticao Čerčil, doći u Korušku pre nego što stignu jugoslovenski partizani. Britanski ambasador u Moskvi dobio je zadatak da upozori sovjetsku vladu da još uvek čeka na odgovor u vezi s predlogom koji je dat na konferenciji u Jalti.[40]' Zbog toga je bila s olakšanjem primljena vest da su tri sata pre partizana, 8. maja, britanske jedinice stigle u Celovec.[41]'

Feldmaršal Aleksander i ministar rezident za Sredozemlje Harold Makmilan *(Harold Macmillan)* govorili su da je pravni položaj Koruške drugačiji od položaja Julijske krajine, jer su se četiri velike sile već dogovorile da će samo one biti odgovorne za okupaciju Austrije.[42]' Orme Sargent je Čerčilu predložio i dobio njegovu saglasnost da bez savetovanja s Amerikancima, ili Rusima, zahteva od maršala Tita da povuče svoje snage iz Austrije. Desetog maja 1945. u Beogradu bio je Stivensonu saopšten tekst britanske note sa zahtevom »da jugoslovenska vlada poštuje granicu iz 1937. godine kao privremenu granicu (*boundary*) između Austrije i Jugoslavije do konačnog uređenja granica na mirovnoj konferenciji«.[43]'

Feldmaršal Aleksander je 11. maja u ličnoj poslanici upućenoj maršalu Titu, zahtevao da se jugoslovenske jedinice povuku i da im se zabrani dalji prelazak austrijsko-jugoslovenske granice. Pri tom je obećao da će sa Koruškom i Štajerskom upravljati korektno i bez predrasuda, prema mogućim jugoslovenskim zahtevima.[44]' Ambasador Stivenson govorio je da valja silom postići ispunjavanje britanskih zahteva u odnosu na Koruško
i Julijsku krajinu, jer bi, inače, narodnooslobodilački odbori bili uspostavljeni daleko na zapad preko Soče i u južnoj Austriji.[45]'

Načelnici štabova su 11. maja procenili da bi ukaz o zatvaranju austrijsko-jugoslovenske granice bio u suprotnosti sa postojećim ukazima da Aleksanderove čete ne pucaju, sem u samoodbrani. Pre nego što je Stivenson 12. maja uručio britansku notu, maršal Tito je upozorio generala Morgana, načelnika Aleksanderovog štaba, da je Jugoslavija zvanično zahtevala svoju okupacionu zonu u Austriji, ali da je dobila odgovor samo od Moskve, i to pozitivan. Forin Ofis je 13. maja, zbog toga, poručio Moskvi da ne podržava predlog da Jugosloveni učestvuju u okupaciji Austrije sa svojom prisutnošću u sovjetskoj okupacionoj zoni. O tome je, naime, maršal Tito obavestio ambasadora Stivensona kada mu je on uručio već pomenutu britansku notu. Tito se žalio da je Francuska uključena među okupacione snage u Austriji, a Jugoslavija isključena, i interesovao se za demarkacionu liniju između britanske i sovjetske okupacione zone.[46]'

39) PRO, FO371/48813, R 8002/6/92, WO 202/276.
*0) PRO, FO371/48812, R 7356/6/92, FO 371/48813, 5 7964, R 8019/6/92.
41) PRO, FO371/48813, R 8128/6/92.
«<> PRO, FO371/48813, R 8129/6/92.
-*3)Isto i PREM 3 495/7.
-*■») PRO, FO371/48814, R 8290/6/92.
-*5) PRO, FO371/48814. R 8174, R 8199/6/92; PREM 3 495/7.
46) PRO, PREM 3 495/7; FO 371/48814. R 8235/6/92; FO 371/48816; R 8494/6/92.

Jugoslovenska vlada se u svom odgovoru 14. maja žalila što, sem od Sovjetskog Saveza, nije bilo odgovora na zahtev posle dodele okupacione zone u Austriji. Naglašeno je bilo da su jugoslovenske jedinice preko granice gonile neprijatelja koji nije poštovao uslove kapitulacije i da bi bilo nepravedno negirati Jugoslovenskoj armiji pravo okupacije oslobođene teritorije. Tito je predložio da jugoslovenske jedinice ostanu u Koruškoj, ali pod komandom Aleksandera, slično kao što bi bile pod komandom Tolbuhina u sovjetskoj zoni. Taj predlog je Čerčil odbio, a Forin Ofis ocenio kao »potpuno neprihvatljiv«.[47]* Na Čerčilovu ličnu molbu, predsednik Truman dao je već 13. maja Petersonu, američkom ambasadoru u Beogradu, uputstvo da službeno podrži britanske zahteve u vezi sa jugoslovenskim povlačenjem iz Koruške.[48]'

Britanski vojni stručnjaci su 12. maja ocenili da bi nastao veoma težak položaj za Aleksandera, koji je tada u Austriji imao samo jednu diviziju, ako bi Tito odbio zahtev za povlačenje iz Austrije. Aleksanderova procena da mu treba bar 11 divizija u Julijskoj krajini i Austriji, bila je ocenjena kao skromna. Aleksander je računao sa mogućnošću da bi Tito u okršaju sa saveznicima, ako bi do njega došlo, pored znatnog ratnog plena upotrebio i zarobljene nemačke stručnjake i tehničare.[49]' Na Aleksanderovu molbu D. Ajzenhaver *(Eisenhower)* je bio spreman da prihvati operativnu kontrolu u britanskoj i američkoj okupacionoj zoni, a ne i odgovornosti za vojnu upravu i ratne zarobljenike od kojih je bio voljan da primi 150.000. On je zato predložio, a Aleksander odbio, veliku demonstraciju vojne sile u blizini jugoslovenskih jedinica, sa svim mogućim publicitetom, ali sa strogim poštovanjem postojećih aranžmana sa Rusima.[50]'

Britanska vlada je odbila 17. maja Titov predlog da jugoslovenske jedinice učestvuju u okupaciji Austrije u britanskoj okupacionoj zoni, jer bi, navodno, to samo prejudiciralo konačno rešenje razgraničenja. U jugoslovenskoj noti od 9. maja bila je naglašena nesaglasnost s takvim britanskim tumačenjem i saopšteno da je jugoslovenskim jedinicama izdata naredba da se povuku na predratnu granicu zapadno od Dravograda i time bi bile u najvećoj mogućoj meri, ispunjene želje saveznika.[51]' Ambasador Stivenson se pisano zahvalio 26. maja jugoslovenskoj vladi, a usmeno, prema uputstvima iz Forin Ofisa, upozorio na restriktivnu fazu da je u pitanju povlačenje samo zapadno od Dravograda.[52]' Ali, već 21. maja jugoslovenska vlada izrazila je žaljenje, jer su savezničke jedinice u Koruškoj, kako je bilo rečeno u službenoj diplomatskoj noti, u nekim slučajevima ometale evakuaciju ratnog piena ili, pak, uništavale ratni materijal koji je pao u ruke jedinicama Jugoslovenske armije.[53]' Feldmaršal Aleksander saopštio je 24. maja da je jugoslovensko povlačenje s područja Petog korpusa, tj. iz Koruške, skoro potpuno i da je ostala samo još jedna jugoslovenska brigada, koja je evakuisala zarobljene hrvatske domobrane. Jugoslovenske jedinice su tada još ostale u sovjetskoj okupacionoj zoni južno od Graca.[54]'

47) PRO, FO 371/48815, R 8354, R 8405/6/92.
48) PRO, FO 371/48815, 5 8324, R 8354 R 8430/6/92. Prim. W. Churchill, n.d., VI, 497-499.
*9) PRO, FO 371/48815,R 8338, R 8420/6/92.
50) PRO, FO 371/48817,R 8751/6/92.
SD PRO, FO 371/48817,R 8778/6/92.
52) PRO, FO 371/48820,R 9709/6/92.
53) PRO, FO 371/48817,R 8957/6/92.
54) PRO, FO 371/48818,R 9085, R 9137/6/92.

U vezi s tim valja upozoriti na memorandum poznatog britanskog istoričara F. Dikina *(F. W. Deakina),* tada prvog sekretara Britanske ambasade u Beogradu, koji je još 28. aprila 1945. govorio da će Slovenci, verovatno, bez teškoća ili sa zakašnjenjem rešiti koruško pitanje u svoju korist, ako Rusi ne budu podržali britanske i američke namere da se bar u periodu vojne okupacije očuvaju austrijske granice iz 1937. godine.[55]*

Tršćanska kriza krajem rata u Evropi poznatija je, i o njoj je i mnogo napisano u naučnoj, memoarskoj literaturi i publicistici.[561] Na ovom mestu valja zato upozoriti na neke, do sada, nepoznate aspekte, kao što to delimično omogućavaju sada pristupačni britanski izvori. Pre ulaska Jugoslavije u Trojni pakt 1941. godine, britanska vlada je preko svog izaslanika u Beogradu Kempbela (*Campbella*) samo usmeno saopštila knezu Pavlu, a kasnije ponovila i generalu Simoviću, da je spremna da sa razumevanjem prouči pitanje jugoslovensko-italijanske granice na mirovnoj konferenciji. Pobudu u tom pravcu, da bi se uticalo naročito na Hrvate, dao je jugoslovenski poslanik u Moskvi dr Milan Gavrilović, a politički cilj nije bio postignut.[57]* U toku tajnih pogađanja u početku 1943. godine Idn nije bio voljan emisarima Badolja (*Badoglia*) jamčiti granice metropolitanske Italije u vezi sa datim obećanjem, 1941. godine, za podršku jugoslovenskim zahtevima o Istri.[581]

U toku svoje posete Italiji u avgustu 1944. maršal Tito je o pitanju Trsta i Istre raspravljao sa feldmaršalom Aleksanderom, generalom Gamelom (*Gammelom*) i sa predsednikom vlade Čerčilom. Izrazio je spremnost za saradnju u eventualnoj savezničkoj intervenciji u Istri, ponudio čak i komunikacije kroz Sloveniju, Ljubljanu i Maribor (što je ponovio u februaru 1945. Aleksanderu u Beogradu) i jasno postavio zahteve da saveznici poštuju postojeću civilnu vlast, tj. narodnooslobodilačke odbore.[59]' Iz intervjua predsednika Tita saznajemo (što se ne može naći u službenim britanskim prepiskama) da mu je Čerčil rekao da će Jugoslavija, inače, dobiti Istru, ali ne i Trst, jer nešto treba dati i Italijanima koji se bore.[60]' Pre susreta Čerčil-Tito, Idn je predlagao neka budu granice iz 1939. godine osnova za planiranje i uspostavljanje savezničke vojne uprave.[60] Odmah posle susreta s Titom, Čerčil je predložio Ruzveltu iskrcavanje snažne armije u Istri u toku četiri ili pet sedmica, što bi imalo veliki uticaj i na razvoj u Mađarskoj.[62]' Vilson se bavio planovima da jake savezničke snage prodru zimi u Istru i do Gorice, a na proleće prema Ljubljani i Mariboru.[63]'

Sredinom marta 1945. Čerčil se konačno opredelio za politiku odlučnog blokiranja jugoslovenskih zahteva. Računao je da će s podrškom Italiji na vrhu Jadrana doprineti razbijanju Komunističke partije Italije sve do korena, jer je, po njegovom viđenju, Italijanima više stalo do Istre i Trsta nego do komunizma. »Jedini način da rascepimo Komunističku partiju

55) PRO, FO 371/48826, R 8182/24/92.
56) W. Churchill, n.d., VI, 494-503; Herbert Feis, ***Churchill, Roosevelt, Staljin,*** Ljubljana, 1968, 650-657; L. Woodward, n.d., 364-381; Bogdan Novak, ***Trieste 1941-1945,*** Chicago i London, 1970; Janko Jeri, ***Tršćansko pitanje posle drugog svetskog rata,*** Ljubljana, **1961;** Jean-Baptist Druoselle, ***Le conflit de Trieste,*** 1943-1954, Bruxelles, 1966. itd.
57) D. Biber, n.d., VUS 1066; Dragovan Šepić, ***Velika Britanija i pitanje revizije jugoslovensko-italijanske granice 1941,*** Časopis za suvremenu povijest, I, 121-140, Zagreb, 1975.
58) PRO, PREM 3 249/9.
59) L. Woodward, n.d., 341-342.
6°) Intervju predsednika Tita, Politika, Deio, 9. 5. 1975.
61) PRO, PREM 3 241/5.
62) PRO, PREM 3 275/1; W. Churchill, n.d., VI, 114.
63) PRO, PREM 3 275/2.

Italije, jeste u vezi s Titovim zahtevima. U našem interesu je da sprečimo, koliko možemo da Rusi ne preplave srednju i zapadnu Evropu. Italijani će sigurno učestvovati u tom frontu«, zabeležio je 18. marta 1945. a u maju 1945. pozvao je Aleksandera da prikupi dovoljno snaga protiv »moskovske hobotnice, čiji je krak Tito«.[64)]

Za izvođenje takve politike Čerčil nije imao dovoljno vojnih snaga. Predsednik SAD Truman je, npr., 30. aprila 1945. u svojoj depeši, jasno napisao: »...Želim izbeći upotrebu američkih snaga za borbu protiv jugoslovenskih snaga ili, pak, upotrebu za borbu u balkanskoj političkoj areni«.[65]* Truman je u svom pismu, 12. maja, ipak zauzeo drugačije stanovište, na veliko zadovoljstvo Čerčila, ali kasnije je jasno dao do znanja da se ne slaže sa Čerčilom, navodno ako bi bilo moguće maršala Tita optužiti za agresiju, ako se ne bi povukao na zahtev saveznika, bila bi to samo policijska akcija ili pogranični incident.[661]

»Za mene je nemoguće, sem ako bi Titove snage napale, da zemlju upletem u novi rat, rekao je Truman već 14. maja, a 16. maja to ponovio.[67]*

Svoje stavove imao je i britanski ministar, rezident za Sredozemlje, Herold Mekmilan. Zbog toga ga je Čerčil pozvao na konsultacije u London.[68]* Aleksander je sumnjao da bi se njegove jedinice uspešno borile protiv jugoslovenskih partizana. Aleksanderove kritične pomisli, kojima se pridružio i američki general Meknirni *(McNarney*), snažno su odjeknule u Vašingtonu i izazvale zabrinutost kod Čerčila.[69]* I predsednik novozelandske vlade Frejzer (*Fraser*) zahtevao je garanciju da bude »predložena britanska i američka akcija striktno ograničena na pružanje otpora agresiji i da neće uključivati nikakvo mešanje u unutrašnje poslove Jugoslavije, kao što je restauracija monarhije«. Čerčila je u celini podržao južnoafrički feldmaršal Smuts.[70]*

Saveznički vojni stručnjaci su 22. maja 1945. procenili da u Julijskoj krajini ima oko 70.000 jugoslovenskih vojnika dobro naoružanih automatskim i protivtenkovskim oružjem, sa 150 do 200 topova, i najmanje 50 tenkova i 30 aviona. Saveznici su računali na uspeh u frontalnom sukobu, a ne na planinama i u šumama s upotrebom proverene partizanske taktike.[71]*

Na sednici savetodavnog političkog komiteta u Kazerti 10. maja, Kirk, američki ambasador u Italiji, tvrdio je da su Titovi argumenti o sadržini slični japanskim pred invaziju na Mandžuriju i Musolinijevim pred prodor u Etiopiju. Istu misao nalazimo i u Trumanovom pismu 12. maja i, kasnije, prepisanu u Aleksanderovoj zapovesti koja je bila objavljena i izazvala ogorčenje i diplomatske polemike. Američki general Meknirni nije verovao da bi javno mnenje u SAD podržalo neprijateljstva prema Jugoslaviji, jer bi to značilo stati na stranu Italijana, neprijatelja u poslednjem

M) PRO, PREM 3 495; FO 371/48812, R 7022/6/92.
65) PRO, PREM 3 495/6.
66) PRO, FO 371/48815, R 8323/6/92; W. Churchill, n.d., VI, 497-501; FO 371/48817, R. 8711, R 8951, R 8952, R 8953, R 8954/6/92, FO 371/48816, R 8495, R 8528, R 8624/6/92.
67) PRO, FO 371/48816, R 8624/6/92, R 8495.
68) PRO, FO 371/48816, R 8674/6/92.
69) PRO, WO 214/42; FO 371/48815, R 8338, R 8419, R 8451/6/92; FO 371/48820, R 9921/6/92.
70) PRO, FO 371/48815, R 8455, R 8458/6/92.
71) PRO, FO 371/48828, R 1003/24/92.

ratu, a protiv Jugoslovena, saveznika. On nije nimalo sumnjao da bi plebiscit za Slovence ugodno protekao.[72)]

Idn je već 15. marta 1945. upozoravao Čerčila: »Nisam mnogo naklonjen ideji da se oko tog pitanja upletemo u oružani sukob s Titom«. Preporučivao je da Velika Britanija u sporazumu sa SAD i SSSR pokuša da rezerviše zaključivanje u vezi sa sudbinom Trsta, Gorice i Pule, te da prihvati činjenicu da Tito već kontroliše i da će i ubuduće kontrolisati većinu tih područja.[73']

Orme Serdžent je 9. maja upozoravao Čerčila: »Mi moramo uvideti da će to biti direktno izazivanje Rusa, ako upotrebimo silu da izguramo Tita«. Ako bi se prema Trumanovom savetu obratili Staljinu, onda bi se »u celoj svojoj krutosti pokazala činjenica da je reč o sukobu između zapadnih sila i sovjetske vlade«. Drugog maja su preovladavale ocene da Tito preduzima mere »sa odobrenjem i verovatno prema Staljinovim uputstvima«. Serdžent je tada pisao: »Kad smo izgubili utakmicu za Trst, moramo pokušati da napravimo najbolji kompromis koji je moguće napraviti«. Mogli bismo baratati velikim delom sovjetske okupacione zone koju su zauzeli Amerikanci u Nemačkoj. »Rusi bi opet mogli da dozvole zapadnim saveznicima dolazak u Beč po cenu da otkažu intervenciju u Julijskoj krajini. U krajnjem slučaju, oni bi se pomirili sa jugoslovenskom okupacijom pokrajine do zaključka mirovne konferencije«.[74']

Čerčil je pokušavao postići da Aleksander ne bi informisao Tita o svojim planovima, a još manje Ruse. U Aleksanderovom ukazu savezničkim jedinicama, bilo je rečeno da prodiru u Julijsku krajinu sve dok se ne spoje sa regularnim jugoslovenskim oružanim snagama, odnosno dok ne očiste celu Julijsku krajinu. To pokazuje, koliko je bila značajna akcija jugoslovenske 4. armije u tršćanskoj operaciji, jer, po svoj prilici, savezničke jedinice ne bi mnogo obraćale pažnju na partizanske jedinice 9. korpusa. Aleksanderova namera bila je, najpre, okupirati i uspostaviti saveznicku vojnu upravu u celoj pokrajini.[75']

»Mislim da je značajno da bismo mi i Amerikanci morali uspostaviti kontrolu nad Rijekom, Trstom, Pulom i nad Istarskim poluostrvom je, npr. Aleksanderu saopštavao Čerčil još 1. maja 1945, i dodao: »Mislim da je Talijanima više stalo do Trsta i Istre nego do ispovedanja komunizma,
i dobro bi bilo imati u Italiji stabilnu vladu, udruženu sa zapadnim demokratijama«.[76']

Aleksander je bio uveren da Tito neće povući svoje snage iz Istre, sem ako mu to kažu Rusi, a nasilno savezničko okupiranje Julijske krajine dovelo bi do sukoba sa Jugoslovenskom armijom. »Pre no što prihvatimo obaveze, mislim da valja uvažavati osećanja naših jedinica u tome. One iskreno obožavaju Titovu partizansku vojsku i imaju velike simpatije za nju u njenoj borbi za slobodu. Zbog toga moramo biti oprezni, pre no što od njih zahtevamo da se okrenu od zajedničkog neprijatelja i da se bore protiv saveznika«, Aleksander je upozoravao Čerčila.[77']

Maršal Tito je u odgovoru obavestio feldmaršala Aleksandera o planu za oslobođenje Istre, Trsta i Tržiča sve do Soče, i o napredovanju pored

72) PRO, FO 371/48820, R 9921/6/92.
73) PRO, PREM 3 495/5.
74) PRO, PREM 3 495/6.
75) D. Biber, n.d., VUS, 1120 1121; PRO, PREM 3 495/6.
76) D. Biber, n.d., VUS 1120; PRO, WO 214/42.
77) **IstO**

Soče prema austrijskoj granici, i izrazio svoju spremnost da u skladu s pređašnjim dogovorom Aleksanderu dà na raspolaganje luku Trst i Pulu, te železničku prugu Trst - Trbiž, dok bi partizanske i druge redovne jugoslovenske jedinice došle pod komandu Aleksandera i to samo na liniji zapadno od reke Soče.[781] Između Tita i Aleksandera razvilo se živo dopisivanje. Aleksander je govorio, a Tito prigovarao, da nije poštovan njihov sporazum koji je postignut u Beogradu. Tito je rekao da je voljan da dà Aleksanderu komunikacije prema Austriji i pristaništa u Trstu i Puli,

i upozorio da se položaj bitno promenio zbog kapitulacije nemačkih snaga.[79]*

Aleksander je u Beograd poslao svog načelnika Štaba, general-potpukovnika Morgana s predlogom da tršćanska luka i ceste od Trsta do Beljaka preko Gorice, te teritorija zapadno od obeležene linije, budu pod kontrolom saveznika i vojnom upravom, a jugoslovenske partizanske jedinice pod Aleksanderovom komandom. Jugoslovenske civilne vlasti, ali samo one koje su organizovane i koje dobro funkcionišu, uvažavala bi savezничка vojna uprava. Jugoslovenske jedinice da se postepeno povuku, a partizani da predaju oružje i da se raziđu.[80>]

Maršal Tito je već na prvom sastanku sa generalom Morganom, 8. maja, u Beogradu, izjavio da predloženi sporazum ne može prihvatiti, ali da daje na raspolaganje neograničeno korišćenje tršćanske luke i komunikacije prema Austriji. Tito je predložio zajedničku vojnu komandu, a Aleksander je to odbio. Tito je naglasio da su njegovi borci oslobodili područje gde žive Slovenci. Pošto sporazum na nivou ratnih komandanata nije bio postignut, raspravljanje oko spornog pitanja prešlo je u nadležnost vlada.[81]*

Značajno pitanje koje je uznemiravalo mnoge, bilo je da li je Tito prilikom svoje posete Moskvi koordinirao svoju akciju u Julijskoj krajini sa Sovjetskim Savezom i da li ga u tome podržavaju Rusi. Diplomati u Forin Ofisu, razni italijanski političari, u početku i Cerčil i Aleksander, govorili su da Tito uživa svu sovjetsku podršku, ali ubrzo su se pojavile utemeljene sumnje u vezi s tim.[82)]

Cerčil je bio veoma zabrinut zbog toga što su kružile Aleksanderove skeptičke formulacije o pripremama savezničkih vojnika da se bore protiv jugoslovenskih partizana. »Uveren sam da će se naši vojnici pokoravati ukazima, ali sumnjam da će iznova ići u borbu, ovog puta protiv Jugoslovena s jednakim oduševljenjem kao što su se borili protiv Nemaca«, iznova je, zbog toga, upozoravao Aleksander još 15. maja.[83]'

»Zao mi je da se Aleksander pokazao tako krotak«, žalio se Čerčil i pozivao se na iskustva iz Atine, navodno, da se vojnicizagreju »pod usiovom da je u pitanju stvar za koju se može izučavanjem dokazati da je pravilna«.[84]*

Na sednici Savetodavnog političkog komiteta Glavnog stana savezničkih snaga još 10. maja, Aleksander je predložio da se saveznici, bez formalnog sporazuma s Jugoslovenima, koriste tršćanskim pristaništem.[85]'

[78]) D. Biber, n.d., VUS, 1121; PRO, FO 371/48812, R 7873/6/92.
D. Biber, n.d., VUS, 1122; PRO, FO 371/48813, R 7961/6/92.

[8°]) Isto

[81>] D. Biber, n.d., VUS 1123; PRO, FO 371/48813, R 8130, R 8054/6/92; FO 48814, R 8197, R 8218/6/92.

[82>] PRO, FO 371/48813, R 7941, R 8016, R 8038, R 8047. R 8152/6/92; FO 371/48814, R 8154, R 8197, R 8200, R 8289/6/92.

[83>] PRO, WO 214/42.

[84>] PRO, FO 371/48815, R 8451/6/92.

[85>] PRO, FO 371/48820, R 9921/6/92.

I parolama se izražavalo raspoloženje naroda u Koruškoj

Britanski ministar rezident za Sredozemlje, docnije konzervativni predsednik vlade Herold Mekmilan je 11. maja, kao jedno od mogućih rešenja, preporučivao da Tita prime kao partnera u okupaciji teritorije bivšeg neprijatelja na privremenom i povereničkom osnovu, što bi mogle u sporazumu da srede ili nastupajuće armije ili vlade.[86]*

Operativni planovi za slučaj oružanog sukoba sa jugoslovenskim jedinicama u Julijskoj krajini, još su nepristupačni naučnoj javnosti. Iz diplomatskih dokumenata može se videti da je feldmaršal Aleksander izdao 16. maja ratnu direktivu koja je postala nevažeća tek 21. juna, dan posle potpisa sporazuma Morgan-Jovanović u devinskom dvorcu. U toj direktivi nije bilo jasno precizirano da li bi takva akcija, sem Koruške, obuhvatala i celu teritoriju Julijske krajine. Koliko bi to bilo moguće, oružana akcija bi se ograničila na sporna područja, u prvoj fazi na Trst i teritoriju koja je neophodna za zaštitu komunikacija prema Austriji preko Gorice, Kobarida i Trbiža, ali bez upotrebe talijanskih jedinica.[87]' Načelnici štabova predložili su da saveznici, najpre, istisnu jugoslovenske jedinice i tek onda da okupiraju liniju u pozadini jugoslovenskih četa. Na Čerčilov zahtev u tu direktivu bio je uključen i zadatak da se okupira Pula. Značajno je da je Čerčil sve vreme uporno zahtevao okupaciju Pule, a Aleksander se tome, iz vojnih razloga, protivio. Čerčil je predviđao »oštru i kratku operaciju« i očekivao da će Aleksander, već 1. juna, krenuti svom snagom.

Toga dana i pored američkog oklevanja, on je zapisao: »Nikako mi nije jasno šta će se dogoditi u toj uzbudljivoj sedmici!«[88]'

86) PRO, FO 371/48814, R 8234/6/92.
87) PRO, FO 371/48816, R 8673/6/92.
88) PRO, FO 371/48815, R 8353/6/92; FO 371/48817, R 8782/6/92; FO 371/48818, R 9029, R 9098, R 9154/6/92; FO 371/48819, R 9293, R 9294, R 9295, R 9366, R 9464, R 9470. Q4 , R 9513, R 9475, R 9543, R 9543/6/92; FO 371/48820, R 9714/6/92; WO 214/42.

Ipak, Čerčil se nije slagao sa Serdžentovim predlogom da se italijanskoj vladi saopšti i tako učvrsti njen položaj, te da su saveznici zauzeli odlučno stanovište prema Jugoslaviji. »Zbog toga ja ne bih bio previše zabrinut. Pas će dovoljno brzo saznati ko mu je dao kost«, rekao je Čerčil.[89]' De Gasperijeve zahteve da saveznici okupiraju celu Julijsku krajinu, Forin Ofis je 8. juna veoma oštro odbacio. De Gasperijev predlog od 13. juna da istarska mesta Milje, Kopar, Izola, Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Rovinj itd. budu pod kontrolom saveznika, ostao je bez odgovora.[90]' U Vašingtonu je De Gasperi bez uspeha zahtevao da saveznici kontrolišu celu teritoriju zapadno od železničke pruge Trst - Pula, a to isto pokušao je i u Londonu.[91]'

Britanci, tada više nisu imali u planu okupaciju cele Julijske krajine. To je vidljivo iz telegrama upućenog Staljinu 13. maja, gde je, između ostalog, bilo rečeno da bi »jugoslovenska okupacija i uprava u celoj pokrajini bila u suprotnosti sa načelom«, da se sudbina teritorije ne odlučuje zavojevanjem i^ jednostranom okupacijom. Kada je Serdžent na to posebno upozorio Čerčila, on je zapisao:

»Odmah kad se oni povuku, poraženi su. Neka preovladaju načela. Kasnije lako im je reći da je sve, što su zagrabili, ustupak na mirovnom stolu«.[92]'

Na ovom mestu nemoguće je opširnije raspravljati o diplomatskoj korespondenciji između Londona, Vašingtona, Moskve i Beograda, te o suptilnim diplomatskim analizama. Dovoljan je samo letimičan pregled. Ambasador Stivenson je 15. maja u 17 časova, istovremeno sa američkim ambasadorom Petersonom, uručio identičnu notu sa zahtevom da jugoslovenska vlada pristane na uspostavljanje savezničke vojne uprave u Trstu, Gorici, Tržiču i Puli, te na teritoriji koja, po obimu na istok nije detaljno određena. U toj noti još se nije zahtevalo povlačenje jugoslovenskih jedinica, nego njihovo sarađivanje i podređivanje vrhovnom savezničkom komandantu.[93]'

Tito je u odgovoru 17. maja, u suštini, ponovio suprotan predlog, već dat generalu Morganu o uspostavljanju zajedničke vojne komisije za koordinaciju u Trstu, i ustrajao na »suverenom pravu da Jugoslovenska armija zadrži okupiranu teritoriju do reke Soče, uključujući gradove Trst, Goricu i Tržič«. Ministarstvo za spoljne poslove DFJ je već 21. maja zvanično saopštilo da jugoslovenska vlada daje pristanak za uspostavljanje savezničke vojne uprave u koju bi bili uključeni i predstavnici JA. Jedinice JA ostale bi na tom području, ali pod Aleksanderovom komandom, a saveznička vojna uprava delovala bi preko već uspostavljenih civilnih vlasti.[94]'

Takvo stanovište nagovestio je tadašnji potpredsednik vlade DFJ, Edvard Kardelj, već 19. i 20. maja u razgovoru sa britanskim ambasadorom, a neophodan mu je još bio Titov pristanak. Praktički, to je značilo povratak na prvobitne Aleksanderove predloge, a to Forin Ofis nije više zadovoljavalo. Čerčil nije bio voljan sarađivati u smislu Stivensovog predloga da se Jugoslaviji sačuva javno poniženje.[95]' Jugoslovenska vlada je protestvovala

[89]> PRO, FO 371/48814, R 8289/6/92.
90) PRO, FO 371/48820, R 9817/6/92, R 9980/6/92; FO 371/48829, R 10233/24/92.
91) PRO, FO 371/48829, R 10455/24/92; FO 371/48830, R 10975/24/92.
«) PRO, FO 371/48, R 8355/6/92; L. Woodward, n.d., 374.
[93]> PRO, FO 371/48819, R 9315/6/92.
[94]> Isto
[95]> PRO, FO 371/48817, R 8810, 5 8853, R 8854/6/92.

24. maja protiv jednostranog ulaska savezničkih snaga na područje preko Soče na istok, ali su vojni komandanti obeju strana sredili stvar na zadovoljavajući način kod Komna i u Trnovu.[96]'

Britanski i američki ambasador uručili su 2. juna potpredsedniku Kardelju identičan tekst nota i tekst sporazuma između Tita i Aleksandera kao »poslednju reč« oko koje se više nije moglo pogađati. S obzirom na iskustva s Koruškom, Kardelj je nastojao da se saveznička vojna uprava proširi na deo Furlanije i zahtevao još niz detaljnih objašnjenja.[97]' Najzad, po sadržaju poznat, u stvari, diktirani sporazum, ministar inostranih poslova Šubašić je potpisao 9. juna u 9 sati, s tim da stupi na snagu 12. juna u 8. časova po Griniču (*Greenwichu*). Vlada DFJ je, istovremeno, u posebnoj noti izjavila da je želela izbeći konflikt, ali da ničim ne prejudicira opravdane nacionalne zahteve Jugoslavije.[98]'

Detalji za realizaciju tog sporazuma bili su određeni u mučnim pogađanjima između generala Arse Jovanovića i Morgana u dvorcu u Devinu, a sporazum je potpisan 20. juna 1945. godine. Saveznici su pristali na jednu jedinu koncesiju, tako da su u zoni »B« pod jugoslovenskom upravom ostala još dva slovenačka sela blizu Gorice.[99]' Opasnost od oružanog sukoba bila je otklonjena, ali time nije bilo rešeno tzv. tršćansko pitanje. Tek trideset godina posle drugog svetskog rata, jugoslovenska i italijanska vlada potpisale su konačan sporazum kome sledi još ratifikacija u oba parlamenta.

9«) PRO, FO 371/48818, R 9107, R 9204, R9136/6/92.
97> PRO, FO 371/48819, R 9515, R 9516/6/92; FO 371/48820, R 10045/6/92.
98» PRO, FO 371/48820. R 9932/6/92.
99) PRO, FO 371/48821, R 10705/6/92.

Oslobođenje Istre i Slovenačkog primorja i pitanje rješenja zapadnih granica nove Jugoslavije[1]

General-potpukovnik Fabijan Trgo[2)]

U kompleksu problema čije se rješenje nametalo skorim završetkom rata, posebno mjesto zauzima pitanje zapadnih granica nove Jugoslavije, odnosno vraćanje zemlji-matici Istre i Slovenačkog primorja, koji su Rapalskim ugovorom nasilno otrgnuti i pripojeni Italiji. Na rješavanje tog pitanja bitno su utjecale završne operacije Jugoslavenske armije, odnosno 4. armije i Jugoslavenske mornarice koje su neposredno učestvovale u oslobođenju Istre i Slovenačkog primorja od njemačkog okupatora.

Da bismo sagledali pun smisao i značenje operacija 4. armije u proljeće 1945. na primorskom operativno-strategijskom pravcu u završnim operacijama JA, moramo ih promatrati i cijeniti u kontekstu globalne politike i strategije dvaju subjekata: vlade Demokratske Federativne Jugoslavije (formirane 7. marta 1945. i istog mjeseca priznate od zemalja antifašističke koalicije) i vlade Velike Britanije (šire: zapadnih saveznika). Međuzavisnost, odnosno međusobni utjecaji vojne i političke strategije obaju subjekata u nastojanjima da realiziraju svoju politiku, svoje strategijske planove i krajnji cilj, došli su do najvećeg mogućnog izražaja. Razumljivo, analiza motiva i argumenata tih dviju koncepcija i globalnih politika sa sadašnjeg stupnja saznanja, ima za svrhu, prije svega, tumačenje i objašnjenje događaja koji su se zbili, njihovih uzroka i posljedica (bez prizvuka napada ili obrane određene politike, što, uostalom, i nije zadaća historijske nauke).

Kakvi su bili motivi i argumenti nove Jugoslavije, odnosno vrhovnog komandanta maršala Tita za usmjeravanje operacija 4. armije?

Vrhovni komandant Tito, imajući u vidu stavove britanske vlade u pogledu Istre, Trsta i Slovenačkog primorja, koji su bili negativni po interese Jugoslavije, pravovremeno je ocijenio da se problem prisajedinjenja tih krajeva zemlji-matici neće moći riješiti samo mirvonom konferencijom, bez obzira na snagu argumenata, a prije svega na etničku pripadnost stanovništva (ogromna većina Slovenaca i Hrvata). Stoga je Tito u dinamici razvoja završnih operacija postavio operativno-strategijski zadatak 4. armiji: osloboditi Istru, Trst i Slovenačko primorje, i izbiti na rijeku Soču. Prema tome, 4. armija nije imala zadatak samo da istjera njemačkog okupatora s tog područja, već i da ostvari krupnu povijesnu misiju: da svojim operacijama doprinese ispunjenju težnje naroda Istre i Slovenačkog primorja da se sjedini s Jugoslavijom. Tito je to precizno izrazio u svojoj prepisci s britanskim feldmaršalom Aleksanderom: »Zauzimanje spomenutih

•) Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine«
[2]> Major, politički komesar 26. divizije (od sredine aprila 1945.)

teritorija (odnosi se na Istru, Trst i Slovenačko primorje - prim. F.T.) od naših jedinica nije, kao što znate, čisto vojnog karaktera, već i političkog. Jugoslavija je veoma zainteresirana za taj teritorij ne samo kao pobjednik na strani saveznika u ratu protiv Italije, već i zato što su ovi teritoriji bili nepravedno anektirani od Italije kao rezultat ranijeg mirovnog ugovora«.

Britanska vlada, ne obazirući se na težnje naroda tih teritorija i na odluke ZAVNOH-a i Vrhovnog plenuma OF, odnosno na odluku AVNOJ-a o proglašenju ništavnim Rapalskog ugovora, sprovodila je politiku očuvanja granica u ovom dijelu Evrope i, na taj način, podržavala politiku nove talijanske vlade Pijetra Badolja, koja je proklamirala integritet dotadašnjeg teritorija Italije. Britanska vlada smatrala je da će najbolje osigurati realizaciju svoje politike u odnosu na to područje ako JA u svojim završnim operacijama ne pređe staru jugoslavensko-talijansku granicu, odnosno ako savezničke trupe prije nje zauzmu to područje. U jednoj analizi Forinj Ofisa *(Foreig Office-Addis)* stoji »da bi bilo pogodno da on (Tito - prim. *F.T.)* neko vrijeme bude zaokupljen savladavanjem kvislinških elemenata u Sloveniji (četnika i ljotićevaca u Istri), što bi savezničkim armijama u Italiji omogućilo da okupiraju Julijsku krajinu i Koruško bez neupadne prisutnosti velikih snaga jugoslavenske regularne armije...

General-potpukovnik Trgo Fabijan govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Titovo napredovanje prema sjeveru, bez obzira na to koliko bi ono moglo biti prihvatljivo s vojne tačke gledišta, njega ipak dovodi bliže uzburkanim pokrajinama Julijskoj krajini i Koruškoj«. Motive takve britanske politike tog vremena u vezi sa Istrom, Trstom i Slovenačkim primorjem, najbolje je objasnio sam Čerčil. U svojim memoarima on je zapisao: »Razlog za pokret udesno (misli na usmjeravanje savezničkih trupa prema Julijskoj krajini - prim. *F. T.)* sastoji se u brzom nadiranju Rusa na Balkanski poluotok i opasnom širenju sovjetskog utjecaja na tom području...«. U stvari, ondašnja britanska politika nosi pečat opsjednutosti kako je NOP eksponent sovjetske politike. Nije potrebno dokazivati da je historijski razvoj potvrdio autohtonost i nezavisnost našeg NOP-a, na čijim je dostignućima stvorena nova Jugoslavija.

S obzirom na činjenicu da su završne operacije Jugoslavenske armije bile sastavni dio općeg napora snaga antifašističke koalicije da slome Njemačku, sasvim je prirodno što su saveznički komandanti nastojali uskladiti djelovanje svojih trupa sa strategijsko-operativnim dejstvima Jugoslavenske armije, koja je, nakon oslobođenja istočnih i južnih krajeva zemlje, imala svoj dio strategijskog fronta kojim je bila okružena Njemačka. Savezнички

Parole na zgradama u Slovenačkom primorju, početak maja 1945.

komandanti su značenje jugoslavenskog ratišta cijenili sa stanovišta njegovog pozitivnog utjecaja na djelovanje vlastitih trupa. Što se tiče zapadnih saveznika, to se odnosi na primorski pravac, kojim je dejstvovala 4. armija. Dobro su poznate ocjene glavnog komandanta savezničkih snaga na Sredozemlju, feldmaršala Aleksandera, sadržane u ondašnjim njegovim porukama maršalu Titu. Spomenut ćemo jednu od tih poruka. Nakon snažnog odjeka uspjeha 4. armije, koja je u ličko-primorskoj operaciji uništila njemački 15. brdski armijski korpus i oslobodila Gorski kotar i Hrvatsko primoije, Aleksander upućuje 15. aprila 1945. poruku Titu u kojoj se, između ostalog, kaže: »U potpunosti sam svjestan sjajnog doprinosa Vaših jedinica zajedničkom cilju i odlučnosti s kojom streme pobjedi, kao i značaja što ga Vaša sadašnja ofanziva ima u odnosu na moje operacije u Italiji koje su u toku«.

Međutim, brzo napredovanje 4. armije uznemirilo je Forinj Ofis. Ona je, izvršavajući svoj operativno strategijski zadatak, polovicom aprila otpočela posljednju bitku za oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja. Događaji se nisu razvijali onako kako je želio Forinj Ofis, čiji podsekretar Orme Serdžent 29. aprila piše Čerčilu: »Nadali smo se da bi protivpartizanske snage u sjeveroistočnoj Jugoslaviji (misli se na kvislinške formacije - prim. *F. T.)* mogle bez naše pomoći spriječiti ulazak Tita u Julijsku krajinu i Trst prije naših trupa. Umjesto toga čini mi se kao da će ti partizani ponuditi svoje usluge savezničkim komandantima, što je mnogo gore...«. Uprkos upornosti njemačke obrane, što je teško objasniti samo vojnim razlozima, 4. armija razbija neprijateljevu obranu. Kako se 4. armija približavala staroj talijansko-jugoslavenskoj granici, tako je slabila, pa i otkazivana saveznička pomoć u zraku i na moru. Jedna od negativnih britanskih reakcija na napredovanje 4. armije, bilo je ukidanje pomoći u naoružanju i opremi. Sve je to uvjerilo vrhovnog komandanta Tita u potrebu ubrzanja operacija 4. armije radi oslobođenja naših krajeva sve do Soče. On je ocijenio da je od presudnog značenja sa 4. armijom prije savezničke vojske doći u ovaj prostor. Tim shvatanjem bile su prožete sve njegove di-

rektive u vezi s riječko-tršćanskom operacijom, posljednjih dana aprila 1945, naročito od potpisivanja kapitulacije njemačkih snaga u Italiji, 29. aprila 1945, kada su britanske trupe, bez neprijatelja pred sobom, otpočele »trku za Trst«. Toga dana Tito je 4. armiji naredio da njene jeidnice odmah usiljenim maršem upadnu u Trst i otpočnu uličnе borbe.

Posebnu pažnju privlači Čerčilovo reagiranje na uspjehe 4. armije. On je 1. maja, kad su jedinice Jugoslavenske armije već bile oslobodile Trst, uputio strogo tajnu i osobnu poruku feldmaršalu Aleksanderu u kojoj iznosi svoje poglede na problem Julijske krajine, posebno u vezi s najnovijim razvojem situacije: »Vi djelujete unutar predratne Italije, koja je vaše ratište... Mislim da je značajno da mi i Amerikanci dobijemo kontrolu nad Rijekom, Trstom, Pulom i istarskim poluotokom i da vaše komunikacije u Austriji budu osigurane«.

Istog dana, 1. maja u 13.10 sati, feldmaršal Aleksander odgovorio je Čerčilu: »Očekujem da će moje trupe 8. armije stići u Trst u iduća 24 časa.... Titove regularne snage sada se bore u Trstu i već su okupirale veći dio Istre. Uvjeren sam da on neće povući svoje trupe...« Pretpostavljajući mogućnost da dođe do direktnog sukoba s Jugoslovenskom armijom upozorava Čerčila: »Ukoliko mi Kombinirani odbor načelnika generalštabova izda naređenje da okupiram cijelu Julijsku krajinu, primjenom sile ako je potrebno, sigurno ćemo se sukobiti s Jugoslavenskom armijom. Prije nego što se na to odlučimo, mislim da bi bilo dobro da razmotrimo osjećanja naših vojnika o tom pitanju. Oni se duboko dive Titovoj partizanskoj armiji i gaje velike simpatije prema njihovoj borbi za slobodu. Moramo, stoga, biti vrlo pažljivi prije nego što zatražimo od njih da okrenu oružje sa zajedničkog neprijatelja i upere ga protiv saveznika«.

Drugog maja 1945. načelnik Imperijalnog generalštaba uputio je feldmaršalu Aleksanderu depešu: »Vi treba da se krećete što brže možete da biste stekli fizičku kontrolu nad što većim teritorijem prije nego što stigne jugoslavenska vojska«.

I dok su se izmjenjivale depeše između britanskih funkcionera, iz kojih se vidi da su oni po svaku cijenu nastojali da zaposjednu što više teritorije Julijske krajine, Jugoslavenska armija je izvršavala postavljeni zadatak. Tek 2. maja, kad je cio prostor od Soče do Trsta već bila oslobodila 4. armija i 9. slovenski korpus (koji je tamo i ranije djelovao), manji dijelovi novozelandske 2. divizije došli su u Trst. Komandant 20. divizije 4. armije, koja je prva ušla u Trst (1. maja), uputio je 2. maja iz Trsta ovu depešu: »Saveznički tenkovi i motorizacija stigli u Monfalkone i govori se da su se uputili prema Trstu, ali se još ne pojavljuju«. To nam svjedoči i tadašnji načelnik Obavještajnog odjeljenja novozelandske 2. divizije Džefri Koks *(Geoffrey Cox)* u svojoj knjizi »The Road to Trieste«.

U ličnoj poruci maršalu Titu od 3. maja 1945. Aleksander javlja: »Najvjerovatnije ste već čuli da su moje novozelandske jedinice ušle u Trst 2. maja«.

Jedinice 4. armije izbile su na Soču cijelom njenom dužinom. Prema navodima u noti vlade DFJ vladi Velike Britanije, Jugoslavija je, kao ratujuća sila, u operacijama za oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja imala »osam hiljada mrtvih i više od toga ranjenih«.

Oslobođenje ovih naših krajeva od 4. armije, bio je veoma jak argument u kasnijoj diplomatskoj borbi za njihovo sjedinjenje s Jugosalvijom. **847**

Dvadesetog maja 1945. u saopćenju Ministarstva za informacije vlade DFJ kaže se:

»Jugoslavenska armija, kao jedna od savezničkih armija, ima pravo jednako svim ostalim savezničkim armijama da ostane na teritoriji koju je u žestokim borbama protiv zajedničkog neprijatelja oslobodila«. U završnim operacijama na svom operativno-strategijskom pravcu ona je razbila i uništila dva njemačka korpusa, od kojih se 97. korpus predao jedinicama JA prije zvanične kapitulacije Njemačke.

Da zaključimo. Operacije Jugoslavenske armije za oslobođenje Istre i Slovenačkog primorja bile su značajan činilac u njihovom sjedinjenju s maticom Jugoslavijom. Pravi smisao i izuzetno značenje operacija 4. armije možemo ocijeniti samo ako ih promatramo u kontekstu ondašnje britanske politike, upornog nastojanja da savezničke trupe prije Jugoslavenske armije izbiju na staru jugoslavensko-talijansku granicu i zaposjednu te krajeve. Drugim riječima izbijanje 4. armije na Soču, bilo je odlučujuće za određivanje buduće jugoslavensko-talijanske granice. Mada je put do sjedinjenja Istre i Slovenačkog primoija s Jugoslavijom, odnosno do londonskog Memoranduma o suglasnosti (1954) i Osimskih sporazuma (1977) bio dug i težak, možemo smatrati da su uspješno izvedene operacije 4. armije na ovom području i završne operacije Jugoslavenske armije u cjelini, bile ključni činilac u rješavanju problema zapadnih granica nove Jugoslavije.

Međunarodne implikacije oslobođenja i vojnog zaposedanja Trsta od strane Jugoslovenske armije[0]

Pukovnik, prof, dr Gavro Perazić[2']

Borba za Trst i Julijsku kajinu imala je za Jugoslaviju ne samo vojni već i politički značaj, kako je istakao i Tito u odgovoru feldmaršalu Aleksanderu 4. maja 1945. godine.[3']

Shodno tome, valja se prisetiti Odluke koju je donelo Predsedništvo AVNOJ-a 1943. godine, u kojoj se potvrđuje Odluka Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora i Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske o priključenju Slovenačkog primorja i druge slovenačke teritorije Sloveniji, a Istre, Rijeke i Zadra Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji. Neki pisci tvrde da je taj akt imao uži značaj, te da smo bili svesni da on tada ne može dobiti međunarodno priznanje.[4'] Zbog toga je rukovodstvo NOP-a prepustilo Predsedništvu AVNOJ-a, a ne AVNOJ-u (kao plenumu) da takav akt potvrdi. Navodno, bilo je jasno da je na osnovu Atlantske povelje 1941. godine i drugih dokumenata iz međusavezničkih odnosa provejavao stav da se za vreme rata državne granice ne mogu teritorijalno menjati.

Vojnim operacijama koje su vođene u završnoj fazi rata na zapadnim granicama naše zemlje trebalo je, prema opštoj zamisli, da se obezbede neprekidni vojni uslovi za političko rešenje tog problema i stvori vojnopolitička osnova, kako bi se saveznicima onemogućila prevelika sloboda političke akcije u izboru alternativa za rešavanje statusa Jugoslavije kada konačno na kraju rata to dođe na dnevni red. Trebalo je, dakle, pobedu postići vojnim putem i ishod rata na sopstvenom ratištu izboriti na bojnom polju isključivo sopstvenim vojnim snagama.

Zato je neophodno sagledati Dogovor između Tita i Aleksandera, zaključen 21. februara 1945. u Beogradu,[5'] na koju su se često svi pozivali u sporu između saveznika, a i činjenično vojno rešenje tog problema.

Pri tome, značajna su dva ograničenja: *prvo,* velika je šteta što ne posedujemo naše originalne dokumente u vezi sa tim razgovorima (zabeleške, zapisnike i si.), već samo prevode dokumenata engleske provenijacije (objavljeni u Zborniku, tom XI, knjiga 4); *drugo;* zbog prvog ograničenja

'' Diskusija za okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«.

[2'] Kapetan. Politički komesar bataljona.

[3)] ***Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*** (u daljem tekstu: Zbornik.. .) tom XI, knjiga 4, str. 1024-1027.

[41] L ^Cjeršković, ***Historija narodne vlasti,*** »Savremena administracija«, Beograd 1957, str.

[5'] Sa jugoslovenske strane bili su prisutni vrhovni komandant J. B. Tito i general-major V. Velebit, šef jugoslovenske vojne misije u Londonu, a sa strane saveznika feldmaršal H. Aleksander, glavni komandant savezničkih snaga za Sredozemlje, brigadir F. Maklejn, šef 37. vojne misije (***Zbornik NOR-a,*** tom XI knj. 4, prilog 3).

Grupa generala JNA na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

prinuđeni smo, a i poželjno je, da koristimo i neke reference italijanskog porekla,[6]* jer su italijanski autori mnogo pisali o tom problemu, što je i razumljivo.

Taj dogovor je u javnosti poznat kao »Zajedničko saopštenje o poseti feldmaršala Aleksandera maršalu Titu».[7]* Prema tom dokumentu, razmatrana su sledeća pitanja: 1) koordiniranje budućih operacija sa dejstvima NOV Jugoslavije; 2) pružanje materijalne pomoći saveznika Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije u borbi protiv zajedničkog neprijatelja; 3) pitanja administrativnog aranžmana između oružanih snaga maršala Tita i feldmaršala Aleksandera u zajedničkim završnim operacijama.

Razgovor između njih imao je vojnički karakter, a vođen je u atmosferi najveće srdačnosti i saglasnosti u vezi sa svim pitanjima.

Vojnički karakter razgovora ukazuje na to da se njime nisu prejudicirala politička rešenja koja će uslediti. Naziv dokumenata još nije značio neku čvrstu međunarodnopravnu obavezu, jer i sadržaj Dogovora nije do detalja specificiran.

Međutim, iako je taj dogovor imao klasičan vojni karakter, ono što je sadržano nije davalo potpunu slobodu u ponašanju, jer se u ratu čak i neprijatelju data reč mora poštovati i održati - *fides hosti servanda.*

Vojnička situacija je bila jasna uprkos izvesnim nerazumevanjima druge strane (saveznika), koja je pokušala da lansira tvrdnju da je ona zauzela
i oslobodila Trst. Naime, snage Jugoslovenske armije (JA) oslobodile su 1. maja Trst, a 2. maja jedinice Novozelandske divizije ušle su u grad.

U vezi s tim, feldmaršal Aleksander je 4. maja uputio poruku maršalu Titu, u kojoj je prigovarao da se ne poštuje Beogradski dogovor i da je JA preduzela jednostranu akciju kojom je zauzeta teritorija na zapadu sve do reke Soče. Osim toga, napominjao je da on (Aleksander) mora imati potpunu kontrolu nad tim područjima, ukazujući Titu na sledeći stav iz

[61] Giorgio Vallussi, ***Il confine nordorientale d'Italia,*** Institut di sociologia internationale, Trieste 1972, pp. 181-184.

[7]> ***Isto,*** prilog C.

Dogovora: »Vi ste ponudili, a ja sam prihvatio, da sve Vaše snage u tim područjima budu stavljene pod moju komandu«.[8]' Naime, čudi se što Tito ne poštuje Dogovor zaključen u Beogradu.

Aleksanderova zamisao telegrafski je saopštena maršalu Titu. U njoj Aleksander tvrdi da su njegovi planovi slični onima koji su u Beogradu dogovoreni, i kaže: »Pretpostavljam da će bilo koje Vaše snage koje bi se našle u oblasti zahvaćenoj mojim operacijama doći pod moju komandu, kao što ste Vi to sugerisali prilikom naših nedavnih diskusija u Beogradu, i da ćete sada izdati zapovesti u tom smislu«.[9]' U telegramu Čerčilu, od 5. maja, Aleksander kaže: »Tito... se sad našao u mnogo jačem vojnom položaju nego što je to predviđao kad sam bio u Beogradu i želi da to unovči. On se tada bio nadao da će ući u Trst kad ja budem konačno izašao iz njega. Sada želi da se učvrsti tu i da mi dozvoli samo pravo korišćenja«.[10]'

U odgovoru vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita na poruku feldmaršala Aleksandera, koji je upućen 5. maja 1945, postoje izvesne indicije koje ukazuju na to da je Aleksander suviše ekstenzivno shvatio dogovor zaljučen u Beogradu, odnosno slobodu svog ponašanja kada se bude našao sa svojim trupama u Julijskoj krajini.[11]' No, sasvim sigurno, taj dogovor otkriva i izvesne nepreciznosti, bolje reći mogućnosti jednostranog tumačenja prema zaključenom Dogovoru, čija je realizacija sigurno zavisila od toga ko će tada imati bolje vojne pozicije.

Tito je u odgovoru poručio Aleksanderu: »Iznenađen sam zbog Vaše spremnosti da posumnjate u pogledu poštivanja s moje strane dogovora koji smo postigli u Beogradu... Čak sam još više iznenađen, jer sam u svojoj poruci od 2. maja podvukao da se držim riječi koju sam dao u Beogradu o tome da možete koristiti luke Trst i Pulu, kao i komunikacije koje vode prema Austriji radi snabdevanja Vaših trupa«.

Međutim, naredni sadržaj tog dogovora otkriva i neke nove stvari iz njihovog razgovora. Naime, Tito ukazuje na to da se kasnije situacija izmenila (svakako, misli se na situaciju u vreme razgovora u Beogradu) iz sledećih razloga:

»1. Moje trupe su brzo napredovale u pravcu Rijeka - Postojna, a Vaš desant u Trstu koji sam očekivao nije izvršen.

2. Zbog primirja koje ste sklopili na talijanskom frontu, sa njemačkim snagama moje trupe su zapale u tešku situaciju, jer su Nijemci počeli da pojačavaju svoje trupe na našem frontu. Zato sam odlučio i naredio mojim jedinicama da jednim smionim manevrom zauzmu komunikacije koje vode prema Rijeci od Postojne i Trsta i da napadnu u isto vrijeme grad Trst. Ova operacija je imala veliki uspjeh. Kada je kapitulirala njemačka armija u Italiji, ja sam naredio da se što prije zauzme grad Tržić i drže položaji na rijeci Soči da bi se pružala zaštita operacijama u samom Trstu i spriječilo Nijemce da dovedu pojačanje sa talijanskog fronta«.[12]' Zauzimanje tih teritorija ima ne samo vojni već i politički karakter, jer su nam nepravedno otete posle prvog svetskog rata.

Prema tome, nije bilo sporno korišćenje komunikacija, niti raspolaganje lukom Trst za dalje operacije savezničkih snaga.[13]'

8) Vidi, V. Čerčil, *Memoari,* tom VI, str. 495.
[9]> *Isto,* str. 495.
■°) *Isto,* str. 496.
[n]> *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945,* Beograd 1984, str. 37, dok. 29.
[12]> *Zbornik,* tom XI, knj. 4, str.1025.
[l3]> *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945,* isto.

Nešto kasnije, u izjavi »Tajmsu« (Times), Tito je izričito ukazao na to da mu je Aleksander rekao da su mu potrebna pristaništa i komunikacijske veze iz Trsta za snabdevanje trupa na severu, ali mi ništa nije rekao o tome ko će zauzeti Trst. Ovo je ostavljeno samom razvoju kampanje«.

Na osnovu te dokumentacije treba da dobijemo odgovor na pitanje: da li je Jugoslovenska armija, kao savezn̈ička snaga, imala pravo da oslobodi Trst i da drži krajeve koje je vojnički zauzela sve do Mirovne konferencije u Parizu 1947. godine.

Šta se može zaključiti na osnovu engleskih izvora? Prema zapisniku sa sastanka Aleksandera i Tita, održanog 21. februara 1945, Aleksander je saopštio nekoliko ideja i objašnjenja, koja su bila »čisto ispitivačka«, i da će o celoj situaciji obavestiti *Kombinovani odbor načelnika generalštabova.* Naime, on je naveo sledeće: kad zauzme Austriju, biće mu potrebne komunikacije prema Trstu i Trst. Prema oceni Aleksandera »na prvi pogled«, to bi podrazumevalo »zauzimanje celog teritorija zapadno od granice iz 1939. godine« i formiranje savezničke vojne uprave na toj teritoriji, s tim da se ne prejudicira konačno rešenje na mirovnoj konferenciji.

Tito je, prema zapisniku, dao dve primedbe: *prvo,* da se zadrži civilna uprava koja je već tamo uspostavljena, mada prihvata ideju o vojnoj upravi i da civilna vlast odgovara vojnoj upravi; *drugo,* iako shvata cilj zaštite saobraćajnica između Trsta i Austrije, ne smatra da će saveznicima biti potrebno da okupiraju istarski poluotok, te, ako žele, mogu čak koristiti i saobraćajnice koje prolaze kroz Ljubljanu.

Iz zapisnika sa konferencije u Glavnoj komandi savezničkih snaga, održane 2. marta 1945, saznaje se sledeće: budući da su komunikacije Trst
- Austrija bile Aleksanderove, on je rekao da za njih snosi punu odgovornost, jer ih obezbeđuje vlastitim snagama. Interpretirajući Titov stav, tom prilikom je Aleksander ukazao na to da se Tito složio što se tiče saobraćajnica i područja kroz koje se one protežu, ali je tamo već postavio (misli na Tita) civilnu vlast. Dalje se navodi da Tito želi, kad odu britanske i američke snage, konačno da preuzmu celu severoistočnu Italiju, istočno od reke Soče. I najzad, u područjima oko saobraćajnica Tito je voljan da stavi svoje trupe pod komandu glavnog komandanta savezničkih snaga, a svoju civilnu vlast pod saveznicku vojnu upravu koju postavi glavni komandant savezničkih snaga. Ali, Tito je pripitao, zapisano je u tom dokumentu, zašto je neophodno postavljati vojnu upravu u čitavoj Istri, jer komanda nad čitavim područjem nije neophodna za vojne komunikacije.

Dakle, ni u jednom dokumentu se ne precizira to ko će prvi ući u Trst i ko će biti osobodilac tog grada i ostalog područja na kojem se nađu snage Jugoslovenske armije sa saveznicima. Normalno je pretpostaviti - čije su komunikacije taj treba da ih obezbedi. Ali, komunikacije su uski koridor, a teritorija o kojoj se radi štire je područje, pa je zato Tito pitao zašto je potrebna vojna uprava na čitavoj Istri.

U jugoslovenskim dokumentima nigde ne piše da će se trupe Jugoslovenske armije staviti pod komandu savezničkih snaga, dok se u engleskim to stalno podvlači. Mi ne verujemo da je dato takvo obećanje, jer komanda nad nekom stranom vojskom može značiti i njenu upotrebu u razne svrhe, pa i neželjne.

Sledeće pitanje, takođe interesantno, vezano je za činjenicu, koja se ne osporava, da se zadržava jugoslovenska civilna vlast. To je i u Beogradu

potvrđeno, ali na ratištu primat imaju uvek vojne vlasti (vojne uprave). Dakle, situacija je bila takva da je postojala civilna vlast jedne, a vojna vlast druge države. To je pravno neregulisano pitanje, jedna vrsta neobičnog kondominijuma *sui generis.* Konfuznost koja iz toga proizlazi navodi na zaključak da je Titova izjava »Tajmsu« o tome da je čitava stvar »prepuštena vojnoj kampanji« bila logična i istinita. Upravo ta vojna kampanja ie omogućila da oružane snage Demokratske Federativne Jugoslavije prve stignu u Trst i uspostave faktičku vojnu vlast do Mirovnog ugovora 1947. godine. S tim u vezi, i Titu je bilo jasno da do konačnog rešenja zauzetu teritoriju ne može pripojiti svojoj državi, jer bi izvršio aneksiju (subjugaciju), što bi značilo kršenje normi međunarodnog prava.

Postavlja se pitanje: da li jedna savezn̈ička armija (Jugoslovenska armija) treba da zastane na vojištu u svom napredovanju ako druga savezn̈ička armija nije u stanju da ostvari tempo ugovorenog napredovanja (izvođenje desanta na Trst), koje su obećali ili planirali saveznici. Poznato je da su tek 27. aprila engleske trupe prešle Adiđe, 222 km udaljeno od Trsta, dok su snage Jugoslovenske armije u isto vreme bile na San Pietro, na Karsu (Pivka), svega 41 km od Trsta. Dakle, nužnost koja je proizašla iz stanja na vojištu rušila je sve aranžmane između savezn̈ičkih armija, ako su postojali, ako one nisu bile sposobne da ih vojnički realizuju. Takvo stanje na vojištu, u stvari, zahtevalo je »smeli manevar« Jugoslovenske armije i da prva stigne u taj grad. Međutim, njegovo predavanje posle toga drugoj vojsci, protiv volje i uz tolike žrtve, neočekivan je ishod iskrenog ratnog savezništva. Pri tome, ne treba zaboraviti da se s tim ne želi prejudicirati konačno rešenje koje je trebalo tek da usledi na mirovnoj konferenciji, na kojoj je jedino meritorno moglo da se odluči o teritorijalnim promenama. Otuda je Jugoslovenska armija imala pravo, isto kao i savezn̈ičke armije, da to konačno rešenje sačeka u svojstvu oslobodioca.

Međutim, naše pozivanje na istorijske nepravde nije značilo da ih silom želimo ispravljati, već naše ubeđenje i iskrenu nadu da će se na predstojećoj mirovnoj konferenciji to rešiti u našu korist. Tito je računao i na suprotno rešenje, ali ga to nije obeshrabrilo da se do kraja bori.

Tako stvorena situacija morala se brzo rešavati, što je postignuto prihvatanjem tzv. *Morganove linije,* kao linije razgraničenja okupacione zone dveju savezn̈ičkih sila, nazvane po general-lajtnantu Morganu, šefu Štaba savezn̈ičkog vrhovnog komandanta za Sredozemlje, koji je pregovarao sa jugoslovenskim predstavnicima. Naime, sporazumom o Julijskoj krajini između Jugoslavije, s jedne strane, i Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, s druge strane, u Beogradu 9. juna 1945, rešeno je sledeće: da deo teritorije Julijske krajine, uključujući Trst, železn̈ičke pruge i puteve koji odatle vode u Austriju, preko Gorice, Kobarida i Tržiča, kao i Pulu i pristaništa na zapadnoj obali Istre, bude pod komandom i kontrolom savezn̈ičkog vrhovnog komandanta. Dozvoljeno je stacioniranje ograničenom odredu do 2.000 ljudi jugoslovenskih regularnih snaga u određenom distriktu, koje im odredi savezn̈ički vrhovni komandant, s tim da im u ostalom delu tog područja ne bude dozvoljen pristup. Osim toga, jedna mala vojna misija Jugoslovenske armije mogla je biti pridodata štabu Sedme armije kao posmatrač za ostalo područje Istre i Pule, ako je to potrebno.

Jugoslovenska armija se povukla zapadno od *Morganove linije* 12. juna u 8.00 sati po Grinuču, a nešto kasnije je sačinjen i posebni aranžman za tai odred do 2 000 ljudi. Julijska krajina, koja je u tom aranžma-

nu shvaćena kao italijanska provincija iz 1939. godine, i to Gorica, Trst, Rijeka, Kvarner i Pula (Istra), podeljena je na zonu »A« i zonu »B«. Tako je i ostala sa posebnim pravnim statusom sve do memoranduma o saglasnosti o slobodnoj teritoriji Trsta sa modifikacijama 1954. godine.

Da li smo na takvo rešenje morali pristati s obzirom na to da smo za te krajeve dali desetinu hiljada žrtava, odnosno da li smo imali drugi izbor? Opreznost rukovodstva Demokratske Federativne Jugoslavije bila je nužna, jer su u izgledu bili svi oni međunarodni procesi koji su DFJ i nje-

nu vladu uveli u krug ravnopravnih pobedničkih sila na Mirovnoj konferenciji u Parizu.

Na vojničkom planu stvari su se sve više zaoštravale. Incidenti su bili sve češći, što se moglo očekivati u situaciji kada se dve vojske sa divergentnim interesima nađu na jedinstvenoj teritoriji. Uz to, status teritorije nije bio pravno definisan. U početku ni Čerčil ni Truman nisu hteli da izazivaju sukob, ali 1. maja Aleksander je izvestio Čerčila da Tito neće povući trupe ako mu se to naredi, sem ako mu to Rusi kažu.[14)] Zatim, Aleksander je naglasio da će morati da vodi brigu sa Jugoslovenskom armijom ako mu Kombinovani odbor načelnika generalštaba naredi da okupira celu Julijsku krajinu. On nije bio zadovoljan raspoloženjem svojih trupa, jer su se divile Titovim partizanima, pa je smatrao da moraju biti oprezni pre nego što zatraže od njih da se okrenu od zajedničkog neprijatelja da bi se borile protiv saveznika. U tom izveštaju svom premijeru Aleksander, kao vrhovni komandant jedne savezničke vojske koji je mnogo hvalio našu vojsku, februara 1945, nakon samo tri meseca, pretpostavlja da će morati da ratuje protiv Jugoslovenske armije.[15]* Međutim, Čerčil je naredio: staviti »nogu na vrata« i sa Titom ne praviti nikakav sporazum o prisajedinjenju Istre, ili bilo kog dela predratne Italije do Mirovne konferencije, a imati dovoljno trupa, moderno naoružanje i demonstrirati ratnim vazduhoplovstvom.

Ozboljno se razmišljalo o modalitetima: da li će to biti sukob graničnih razmera ili pravi rat. Najzad, 21. maja, i Truman je predložio da Ajzenhauer i Aleksander naprave demonstraciju sile na kopnu i u vazdušnom prostoru da bi osvestili Tita, ali je sumnjao da bi se neprijateljstva, ako budu počela, mogla tretirati kao pogranični incident.[16]'

Nema sumnje da je opasnost od novog sukoba u tom delu Evrope, posebno Balkana, bila realna. Zato je borba na diplomatskom polju nastavljena na Mirovnoj konferenciji 1947. godine, gde smo preko slobodne teritorije Trst pokušali da parališemo gubitak dela Julijske krajine (zone »A«), koji smo napustili radi doprinosa miru, da ne bismo bili odgovorni za novu konfrontaciju u tom delu sveta. Iako s teškom mukom, morali smo prepustiti deo našeg stanovništva i naše etničke teritorije drugoj državi.

[14)] V. Čerčil, *isto,* str. 495.

" Tada je, prilikom boravka u Beogradu, februara 1945. godine, Aleksander izjavio: »Sjajne nacije ne nastaju slučajno, njih stvara karakter njihovih naroda. Jugoslavija može da bude zaista ponosna na svoje sinove«, da bi tri meseca kasnije izjednačio nas sa Hitlerovom i Musolinijevom vojskom.

[16>] V. Čerčil, *isto,* str. 502.

Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije u završnoj fazi rata[1]

Profesor dr Branko Petranović[2]

Privremena vlada DFJ, obrazovana 7. marta 1945. pod predsedništvom maršala Tita, u Deklaraciji koju je predsednik vlade pročitao 9. marta 1945. preko Radio-Beograda, podvukla je kao svoj najglavniji cilj, »čijem će ostvarenju posvetiti sve svoje sile, da fašistički okupator bude što pre proteran i uništen na još neoslobođenim teritorijama naše otadžbine, a isto tako da se slome i unište kvislinške i izdajničke snage koje se bore pod zastavom okupatora i neprijateljske reakcije protiv sopstvene otadžbine«. Vlada se obavezivala da učini sve »da naša Jugoslovenska armija, svestrano pomognuta od naroda, do kraja izvrši časnu dužnost, koja joj pripada u zajedničkim ratnim naporima Ujedinjenih nacija, za konačno obaranje hitlerovske Nemačke. U tu svrhu vlada će svim snagama raditi na naoružanju, izgradnji i opskrbi Jugoslovenske armije, kako bi ova mogla rešiti velike zadatke koji pred njom stoje. Na žrtve koje naša vojska daje na frontu, pozadina mora odgovoriti neumornim radom i materijalnim žrtvama u korist fronta. »Sve za front«, jeste i mora biti naša osnovna lozinka«.[3]

Program nove vlade imao je sva obeležja revolucionamo-demokratskog programa NKOJ-a. Vlada nije bila, formalno gledano, nastavak NKOJ-a, ali je to, ipak, bila u suštini. Oslanjala se na organe vlasti (narodnooslobodilačke odbore i zemaljska antifašistička veća) stvorene u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, a na drugoj strani na masovne antifašističke organizacije i probuđenu energiju oslobođenog naroda. Organizovani aparat obezbedio je poljoprivrednu setvu na oslobođenim teritorijama, prihvat i transport UNRA robe, organizaciju pomoći najviše opustošenim krajevima Jugoslavije, čišćenje pristaništa i reka od mina, obnovu i pokretanje proizvodnje, repatrijaciju Jugoslovena, socijalno zbrinjavanje invalida-ratnika, dece bez roditelja, iznemoglih i staraca, prikupljanje podataka o ratnim zločinima i ratnoj šteti, itd.

Privremena vlada DFJ bila je najviši izvršni organ u sistemu vlasti DFJ. Ona je bila »privremena«, jer je trebalo da organizuje izbore za Konstituantu. Nije nastala fuzijom, već prethodnim raspuštanjem Šubašićeve vlade i NKOJ-a. Strogo formalno gledano, ona nije bila »jedinstvena«, samim tim što se u njoj nalazila manjina koja se nije slagala sa daljim revolucionarnim razvitkom Jugoslavije (Grol, Šubašić i Šutej). Sa tog aspekta ona, pogotovu, nije bila monolitna. Neki pisci je tretiraju kao koalicionu

[1]) Diskusija na Naučnom skupu završne operacije za oslobođenje Jugoslavije.
[2]) Profesor na Univerzitetu u Beogradu.
[3]) Politika, 10. mart 1945.

vladu, ali mislimo da za takvu kvalifikaciju nema osnova, jer se ne radi o ravnopravnim, pa čak ni približno jednakim snagama. Narodnofrontofska većina je u njoj bila dominantna, a sve ključne pozicije držali su predstavnici revolucionarnih snaga. Ona je izražavala program KPJ u toj fazi razvoja jugoslovenskog društva. Za razliku od predstavnika opozicije, koja crpe snagu iz podrške spoljnih faktora, revolucionarne snage ne tretiraju sporazum Tito - Šubašić kao podelu vlasti između komunista i tzv. progresivnih elemenata. KPJ, mada se javno ne iskazuje u rukovođenju kretnim poslovima, ima apsolutnu prevlast u sistemu vlasti i društvenom životu, zahvaljujući pobedonosno izvedenoj revoluciji, autoritetu, snažnoj organizaciji, podršci masovnih antifašističkih organizacija i svojim prvacima i članovima u svim strukturama vlasti, vojske, privrede, kulture.

Saglasno novoj federativnoj organizaciji države, privremena vlada DFJ **se** oslanjala na vlade federalnih jedinica obrazovane u svim pokrajinama Jugoslavije aprila-maja 1945. godine. Federativna struktura Jugoslavije ogleda se i u samom ustrojstvu vlade, postojanjem ministarstava za pojedine jugoslovenske zemlje. Uticajno mesto u sistemu resora privremene vlade DFJ imalo je Ministarstvo za Konstituantu sa Edvardom Kardeljom na čelu, inače, potpredsednikom te vlade, koje je radilo na uobličavanju organizacije vlasti u jedinstven sistem i na pripremi ustavnog nacrta. U tezama tog ministarstva, izrađenim maja 1945, isticao se značaj ujednačavanja sistema vlasti, posebno narodnooslobodilačkih odbora (narodnih odbora), a što se tiče federativne organizacije Jugoslavije, pominjao se i Trst kao potencijalna sedma federalna jedinica DFJ. Predviđanje takvog statusa Trsta najverovatnije je bilo vezano za buduće međunarodno rešavanje položaja ovog grada i njegovog zaleđa.

U periodu mart - april 1945. ojačana je međunarodna pozicija jugoslovenske revolucije.

Ako bismo napravili upoređenje između međunarodnog priznanja DFJ i novostvorene jugoslovenske države 1918 (Kraljevine SHS), videli bismo da je ova poslednja bila nova država, i da se kao takva, tretirala u međunarodnoj zajednici za razliku od DFJ. Dok je Kraljevina SHS morala da sačeka na svoje međunarodno priznanje, DFJ ga je doživela na kraju rata. Nova Jugoslavija se - kao što znamo - u međunarodnim odnosima iskazivala u starom obliku. No, DFJ je kvalitativno nova država sa stanovišta unutrašnjeg društvenog bića i državne organizacije; državna vlast je u rukama naroda i iznikla u vatri oslobodilačkog rata i revolucionarnih društvenih promena; Za novi revolucionarni unutrašnji sistem izborili su se svi narodi i narodnosti Jugoslavije. Međunarodni poredak, zapravo antifašističke sile daju suštinski međunarodno priznanje dubokim strukturalnim promenama u organizaciji vlasti i društvenih odnosa a ne Jugoslaviji kao međunarodnom subjektu. Revolucionarna smena vlasti je izvršena vlastitim snagama, ali su međunarodni obziri upućivali na specifičan put sticanja legitimacije međunarodnog priznanja.

Jugoslovenska revolucija, dakle, dobija međunarodno priznanje u toku rata koji još nije završen. Nove društvene snage dobile su potvrdu u procesu revolucije, koja još traje, za razliku od oktobarske revolucije koja joj je najopštija, klasična inspiracija, ali sa nizom inovacija svoga tla i u drugom istorijskom vremenu koje joj daju karakter najorginalnije smene vlasti u savremenoj istoriji. Sa tog stanovišta - međunarodne potvrde promena, ona se razikuje i od kineske revolucije.

Međunarodnim priznanjem ukidao se paralelizam vlada: NKOJ-a, »privremene narodne vlade« i kraljevske vlade sa Šubašićem na čelu. No Šubašićeva vlada je od Viškog sporazuma, u suštini, bez obzira na intencije Šubašića i njegovih pokrovitelja - odbor za spoljne poslove NKOJ-a«. Prema Viškom dogovoru vlada smenjuje kompromitovane kraljevske diplomate (Fotića, Jevtića i druge); predstavnici nove Jugoslavije zamenjuju delegate Kraljevine Jugoslavije na savetovanjima Administracije za pomoć i obnovu Ujedinjenih nacija (UNRRA), u Međunarodnom birou rada (gde nova Jugoslavija delegira Nikolu Kovačevića), u humanitarnim organizacijama kakva je »Crveni krst«, u Savetodavnom odboru za Italiju (Josip Smodlaka). Pregovore sa AML - Angloamerička vojna organizacija za civilnu pomoć - vode predstavnici Vrhovnog štaba. Odnosi sa SSSR-om rešavaju se na najvišem nivou predstavnika nove Jugoslavije, odnosno Vrhovnog štaba, te preko Vojne misije NOVJ s generalom Velimirom Terzićem na čelu. Sličnu pojavu imamo - kada je reč o pregovorima - i u odnosima sa Otečestvenofrontofskom Bugarskom.

Kao na savezničku zemlju, koja se oslobodila sopstvenim snagama, uz sadejstvo svoje oružane sile sa jedinicama Crvene armije u istočnim delovima Jugoslavije, a sa zapadnim saveznicima u vazdušnim operacijama, na Jugoslaviju se nije primenjivala Deklaracija Krimske konferencije o oslobođenoj Evropi, kao što je to bio slučaj za zemljama koje su do sloma svojih prohitlerovskih režima sarađivale sa Trećim Rajhom.

Jugoslavija je od prvog dana faktički član saveza Ujedinjenih naroda, zahvaljujući nepokolebljivoj narodnooslobodilačkoj borbi pod vodstvom KPJ. Julski proglasi CK KPJ iz 1941. govore o jedinstvu celikupnog demokratskog sveta koji se ujedinio protiv najvećeg neprijatelja slobode - fašizma. Od januara 1942. to jest od Vašingtonske deklaracije, Jugoslavija je i formalno predstavljena preko kraljevske vlade. Pobeda jugoslovenske revolucije uticala je da na osnivačkoj konferenciji OUN u San Francisku (aprila - juna 1945) istupe delegati DFJ: Sreten Žujović, Ivan Šubašić i Stanoje Simić. Jugoslavija je završavala rat kao jedan od 36 utemeljivača nove svetske organizacije. Načela svetske organizacije o suverenoj jednakosti članica bila su odgovarajuća načelima spoljne političke Demokratske Federativne Jugoslavije.

O stepenu samostalnih međunarodnih poteza DFJ, svedoči i činjenica da je na sednici Politbiroa CK KPJ usvojen zaključak o daljim inicijativama u spoljnopolitičkoj sferi, koji je formulisao Tito. »Imamo«, kaže generalni sekretar KPJ, »sve uslove da učestvujemo na svim međunarodnim konferencijama, ali Englezi i Amerikanci hoće da nas svedu na stepen zemalja koje nisu učestvovale u svom oslobođenju. Vide da smo mi postigli ogroman uspjeh u vanjskoj politici. Naše jedinice okupiraće dio Austrije. U Poljsku, Grčku, Bugarsku i Albaniju treba poslati odmah poslanike. U Poljsku Boža Ljumovića, u Bugarsku Nikolu Kovačevića. Treba predvidjeti kadar za Istru, Trst, Koruško i austrijske djelove, koji će zaposjesti te krajeve - komandante mjesta, gradova, pozadinske vojne vlasti«.[4] Neka od ovih vedrih očekivanja nisu se, međutim, ispunila, jer su jedinice JA - pod britanskim pritiskom, morale da napuste Trst i delove Austrije koje su oslobodile.

Demokratska Federativna Jugoslavija je međunarodni položaj učvrstila potpisivanjem Jugoslovensko-sovjetskog ugovora o prijateljstvu i uza-

4) AC KSK.J, FOND CK KPJ, 1945 (339).

jamnoj pomoći. Ugovor je 11. aprila 1945. potpisao maršal Tito, formalno na osnovu ovlašćenja Namesništva kao organa međunarodnog predstavljanja, faktički deklarativnog organa u strukturi vlasti DFJ. U KPJ i najširim slojevima naroda zaključeni ugovor je tumačen kao kamen temeljac spoljne politike nove Jugoslavije. Tito je na sednici Politbiroa CK KPJ, održanoj 28. aprila 1945, posle povratka iz SSSR-a, ovako predstavio svoj boravak u Moskvi: »Sjajno su nas primili. SSSR će nas pomoći u svakom pogledu. Ugovor je u SSSR-u imao ogroman odjek. Narod SSSR voli Jugoslaviju«.[51]

Tršćanska kriza maja 1945. pokazala je, međutim, ograničen domet sovjetske spremnosti da podrži jugoslovenske zahteve, a na drugoj strani izazvala je podozrenje Anglo-Amerikanaca da Jugoslavija napušta politiku ravnoteže u njihovom tumačenju.

Ambasador SAD Ričard Paterson predlagao je Stejt Departmentu, aprila 1945, da pozove maršala Tita u posetu SAD, ali je ovaj predlog otklonjen pozivanjem na Ruzveltovu smrt i zauzetost najviših američkih predstavnika pripremama oko organizacije osnivačke skupštine Ujedinnjenih nacija u San Francisku.

Privremena vlada DFJ je u martu 1945. zaključila ugovor o pomoći sa UNROM po kojem je naredne dve godine dobila preko 2,5 miliona tona robe u vrednosti preko 400 miliona dolara SAD. UNRA je pomogla Jugoslaviju i raznim drugim delatnostima (medicinskim, tehničkim, poljoprivrednim; pružajući pomoć u repatrijaciji zbega iz El Sata i drugih logora na obali Sueca, itd.). Pomoć je počela da stiže od aprila, ali su glavne isporuke ostvarivane tek od juna 1945, preko jadranskih pristaništa, uključujući i Trst, a delom i preko Dunava. Značaj te pomoći ratom opustošenoj Jugoslaviji je nesporan, ali su glavni izvori obnove bili unutrašnjeg karaktera (snaga partizanske improvizacije, radne akcije, zalaganje radnika, omladine i vojske, transport hrane iz manje opustošenih krajeva zemlje u opustošenije). Jugoslovenska opozicija i emigracija podsticale su davaoce pomoći, naročito glavne finansijere - SAD, Veliku Britaniju i Kanadu da uskrate tu pomoć »komunističkom režimu«, sve dok »ovaj« ne »omekša«, demokratizuje se i otupi »oštricu tajne političke policije«, ili bar dozvoli da se pomoć deli pod stranom kontrolom.

SAD su u tršćanskoj krizi odbacile zahtev Šubašića podnet u ime vlade DFJ da Jugoslavija dobije pomoć po osnovu Zakona o zajmu i najmu, odnosno Lend Lizu (Lease). Najsnažnija Zapadna zemlja je odnose sa Jugoslavijom posmatrala kroz prizmu svojih odnosa sa drugom silom, SSSR-om. Već tada je postojala jasna i prozirna logika njenog političkog ponašanja pa i prema današnjim saveznicima. Ta logika je bila sva u znaku političkog globalizma, koji je podrazumevao njenu poziciju vladajuće svetske sile. Tu i takvu poziciju - na međunarodnoj sceni mogao joj je jedino ugroziti SSSR. Od tada pa sve do danas to ponašanje nije bitno promenjeno. Pa ipak, to Demokratskoj Federaciji Jugoslaviji, sa ugledom koji je stekla u četvorogodišnjoj oslobodilačkoj borbi, nije moglo osporiti njena legitimna prava članice antihitlerovske koalicije i ravnopravnog subjekta nove međunarodne zajednice.

[5] Isto.

Uloga 1. bugarske armije na Sremskom frontu[0]

General-pukovnik Milorad B. Janković[2]’

ZAŠTO JE ANGAŽOVANA 1. BUGARSKA ARMIJA NA SREMSKOM FRONTU

Javio sam se za reč da bih se zadržao na dva pitanja: prvo, uloga 1. bugarske armije i drugo, uloga jugoslovenske unutrašnje reakcije i njenih kvislinških oružanih snaga u završnim operacijama.

Povodom doprinosa 1. bugarske armije, u završnim borbama za oslobođenje Srbije i na Sremskom frontu, onome što je već rečeno dodao bih još nekoliko zapažanja.

U toku priprema 1976. godine, u Centru visokih vojnih škola, za promociju za doktora vojnih nauka, prilikom razgovora o sadržaju njegove pristupne besede drug Tito je, u vezi sa ulogom 1. bugarske armije u oslobođenju naše zemlje, dao sledeće objašnjenje:

On kaže, da je bio prinuđen da primi tu bugarsku armiju na našu teritoriju. U istoriji je poznato da je bilo slučajeva da dojučerašnji neprijatelj pređe na drugu stranu i da produži ratna dejstva - protiv dojučerašnjih saveznika. Ali, istorija teško može naći primera da je dojučerašnji okupator mogao, praktično preko noći, da postane i borac za slobodu okupiranih teritorija.

Drug Tito je imao u vidu koliko će otpora izazvati ova njegova odluka kod makedonskog i srpskog naroda, srpskih i makedonskih komunista, ali je računao i na ogromni ugled koji su KPJ i CK KPJ uživali kod svog članstva, pa je, sa razlogom očekivao, da će i ova nepopularna odluka ipak biti prihvaćena, sa razumevanjem i kao nužno zlo.

Prva bugarska armija je bila najorganizovanija i najkrvavija snaga fašističke Bugarske. Za razliku od ostalih fašista u Bugarskoj, koji su to bili samo ideološki, ova fašistička snaga je bila duboko ogrezla u krvi makedonskog i srpskog naroda. Bila je čak posebno poznata po svom krvološtvu, razbojništvima, masakru dece, žena i staraca, zverstvima i paljevinama koja su vršena na širim područjima. Bilo je više nego jasno da ta zverstva nisu bila izraz samo fašističkog neprijateljstva prema slobodarskoj borbi makedonskog i srpskog naroda, već su imali karakter »pripreme« određenih teritorija i oblasti za posleratno pripajanje Bugarskoj, u okviru poznatih teritorijalnih pretenzija, koja izviru iz Sanstefanskog ugovora.

■> Diskusija na završnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Major, Komandant bataljona u Gardijskoj brigadi.

Bilo je takođe više nego nepoželjno, kako je objašnjavao drug Tito, da ovako organizovana fašistička snaga, navikla na olako prolivanje tuđe krvi, ostane u Bugarskoj, u vreme kad jedinice 3. ukrajinskog fronta budu napustile Bugarsku, jer bi ova mogla da, eventualno podstaknuta i od britanskih snaga u Grčkoj, izazove puč i kontrarevoluciju, što bi primoralo Sovjetske oružane snage da se vraćaju sa fronta i intervenišu a to bi, opet, moglo dovesti i do krajnje nepoželjnog sudara između sovjetskih i britanskih oružanih snaga, odnosno SSSR-a i zapadnih sila.

General-pukovnik Milorad Janković, govori na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Ovakvo, eventualno, komplikovanje situacije u Bugarskoj dovelo bi i do komplikovanja situacije i u Jugoslaviji, naročito u vezi sa tadašnjim opštim stanjem u Kosovu, pobunom balista itd., pa i na Balkanu za duže vreme, posebno imajući u vidu vojno-politički cilj intervencije snaga Velike Britanije u Grčkoj. Drugim rečima, ove snage su bile usmerene i na pritisak prema našoj zemlji.

Ovu moguću vojno-političku situaciju na Balkanu drug Tito je, verovatno, vizionarski povezivao sa onim kasnijim zbivanjima i vojno-političkom situacijom u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, imajući u vidu da će glavnina, ako ne i najveći deo naših snaga, biti angažovane u zapadnim delovima zemlje.

Imao je u vidu da predstoji sudar sa zapadnim saveznicima oko Istre i Trsta, odnosno za ceo onaj prostor do linije bivše jugoslovensko-italijanske granice, ako ne još i dublje do linije: Rijeka, Karlovac, Zagreb, Koprivnica, pa je i stoga izbegavao mogući sudar na dva fronta, tim pre što bi eventualno ovako komplikovana situacija na Istoku tangirala i SSSR.

Prema tome, ulogu i »doprinos« 1. bugarske armije u oslobođenju Srbije i na Sremskom frontu treba meriti, pre svega, po tome što se njen najveći doprinos pobedi saveznika u II svetskom ratu ogleda u tome što je ova zloglasna fašistička armija uklonjena sa teritorije Bugarske, već od oktobra 1944. godine, i što sve većim udaljavanjem, u narednih desetak meseci, od bugarskog prostora, nije bila u mogućnosti da nanese najviše štete tamo gde je to objektivno mogla u to vreme i što nije bila u situaciji da ometa napore nove Bugarske u organizaciji i konsolidaciji nove vlasti.

Uklanjanjem 1. bugarske armije sa bugarske teritorije i njenim kasnijim udaljavanjem, stvorene su mogućnosti našim oružanim snagama da se nesmetano angažuju prema zapadnim delovima naše zemlje i isključilo potrebu angažovanja dela naših oružanih snaga prema Bugarskoj.

Tek u tom svetlu, sasvim drugu dimenziju dobija ono poznato nastojanje naših istoričara da pedantno opisuju u kojim su sve borbama, za koja naseljena mesta, sa kakvim efektom itd. učestvovale Bugarske snage.

Drug Tito nije govorio o tome koliko je ovo bila njegova lična procena i odluka, koliko izlazak u susret Dimitrovu a koliko želja i pritisak komande 3. ukrajinskog fronta, odnosno Komiteme. Vredelo bi i to istražiti, mada to i nije bitno. U svakom slučaju suština ostaje ista: bugarsku 1. armiju trebalo je što brže ukloniti sa teritorije Bugarske i držati je što dalje po strani, sve dok se nova vlast u Bugarskoj ne organizuje, konsoliduje i stabilizuje.

Mislim, da bi u ovom smislu bilo potrebno korigovati neke naše procene i poglede na ulogu i doprinos Bugarske armije oslobođenju Srbije i Jugoslavije, posmatrajući ih, pre svega, u svetlu šire vojno-političke i strategijske situacije na Balkanu, kao što, uostalom, posmatramo i naše završne operacije za oslobođenje zemlje u tesnoj vezi sa vojno-političkim zbivanjima u Italiji i Srednjoj Evropi.

Stvarno »učešće« i »doprinos« bugarskih oružanih snaga oslobođenju nekih naših mesta imali su i imaju trećerazredni karakter. Uostalom, ne bi trebalo zaboraviti da su se te iste bugarske snage od prvih koraka, učinjenih posle kapitulacije fašističke Bugarske, pa do poslednjeg dana rata na našoj teritoriji, ponašale u stilu ranijih okupatora, kao ni sve one ekscese ni sudare, u vezi sa takvim ponašanjem.

ULOGA KVISLINŠKIH ORUŽANIH FORMACIJA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

U tekstovima i referatima, pripremljenim za ovaj naučni skup, često se pominje linija Rijeka, Karlovac, Zagreb i Koprivnica, kao deo nemačkog odbrambenog bastiona, koji se oslanjao na planinski deo Austrije. I u literaturi se takođe ovaj planinski bastion često pominje pri čemu se ističu pripreme nemačkih oružanih snaga da se osloncem na ovo područje produže ratna dejstva i posle eventualnog sloma nemačke frontalne odbrane.

Mislim da bi ovoj nemačkoj liniji trebalo dodati bar još dve karakteristike. Prvo, to je bio pogodan prostor koji je bio i veoma važan za izvlačenje nemačkih oružanih snaga i sa jugoslovenskog i sa italijanskog fronta i njihovo eventualno grupisanje na njemu ili povlačenje - u pravcu Austrije. Ovo se naročito odnosi na one snage na italijanskom frontu čije bi povlačenje preko italijansko-austrijske granice, preko Alpa, moglo biti ugroženo.

Drugo, teško se može oteti utisku da taj deo jugoslovenskog prostora nije bio istovremeno predviđen i kao moneta u potkusurivanju između nemačkih i savezničkih snaga u Italiji, imajući u vidu kontakte i sporazumevanje njihovih obaveštajnih službi. Drugim rečima, nemačke oružane snage su imale obavezu da održe taj deo fronta, odnosno prostora, do dolaska savezničkih snaga iz Italije, s tim da se zauzvrat predaju ovima a ne Jugoslovenskoj armiji.

Kad govorimo o okupatoru i našim dejstvima protiv njega, često previđamo snage unutrašnje reakcije i konrarevolucije i njihove kvislinške oružane snage, odnosno njihovo mesto u borbenom i operativnom poretku okupatora kao i ulogu koju su imale, u pojedinim ratnim periodima. Isto tako, kad govorimo o mračnim ciljevima nekih reakcionarnih snaga zapada previđamo ove iste snage kao njihov stvarni i potencijalni oružani oslonac, u našoj zemlji.

Poznato je, da su snage unutrašnje reakcije imale svoju vojno-političku strategiju i u uslovima okupacije 1941. godine. Njihov jedinstveni cilj je bio da one rat ne izgube, bez obzira ko će ga dobiti. Stoga su uloge, a kasnije i njihove oružane snage, bile podeljene. Jedan deo je bio profašistički, progermanski orijentisan, vezujući time i svoju sudbinu za krajnju sudbinu fašizma. Drugi deo je bio prozapadno orijentisan, za slučaj da pobedi saveznička anti-fašistička koalicija. Tako su naprimer u Srbiji, na jednoj strani bili K. Pećanac, Ljotić i M. Nedić, sa svojim delom oružanih kvinsliških snaga, a na drugoj - četnička organizacija D. Mihailovića; u Hrvatskoj - ustaše i domobrani, u Crnoj Gori - zelenaši i bjelaši, u Sloveniji - plava i bela garda. Slična je podela bila ostvarena na Kosovu i Metohiji i u Makedoniji.

Poznata je takođe činjenica da je deo snaga, prozapadno orijentisan, zbog odnosa SSSR-a prema zapadnim saveznicima, jugoslovenskoj izbegličkoj vladi i monarhiji - dosta dugo imao podršku i SSSR.

Njihova politička i vojna strategija se zasnivala na načelu »čekati - još nije vreme«. Objektivno ona je bila uperena protiv narodnooslobodilačke borbe a stvarno je bila u službi okupatora. U nastojanju da sačekaju vreme nosioci ove strategije (četnička organizacija D. Mihajlovića) nisu imali nameru da mobilišu i izvlače iz organizacijskih anonimnosti svoje snage, jer je ove trebalo izdržavati a to je praktično bilo nemoguće bez sukoba sa okupatorom.

Još u toku prve nemačke ofanzive ove snage su bile prinuđene da se, pre njihovog vremena, aktiviraju, stupajući u odlučnu borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Međutim, time su ujedno bile nabačene u krilo okupatora tako čvrsto da se ni na kraju rata nisu mogle otrgnuti iz njegovog čvrstog zagrljaja. Time su politički izgubile bitku, na strategijskom planu, pre nego što su je vojnički započele - sudarom sa našim snagama.

U završnom periodu rata i formalno je došlo do evolucije njihovih ciljeva. Jedinstveni su bili u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta, u toku celog NOR-a, a sada su postali još jedinstveniji u nastojanju da, uz pomoć zapadnih sila, sačuvaju svoje vojno-političke ciljeve, priklanjajući se onom ko je, očigledno, imao izgleda na pobedu.

Te svoje vojno-političke strategije i njenih krajnjih ciljeva snage unutrašnje reakcije se nikada nisu odricale. Bilo bi pogrešno misliti da bi to one učinile u toku završnih operacija za oslobođenje zapadnih delova zemlje. Ako je i bilo nekih promena u njihovoj strategiji one su bile samo formalne, a ne suštinske prirode. Dok su se pro-zapadno orijentisane snage unutrašnje reakcije priklanjale onim profašističkim, pronemački orijentisanim, u ovom periodu došlo je samo do obratnog odnosa: pronemački i profašistički orijentisane snage priklonile su se onim - prozapadno orijentisanim. Ovo samo ukazuje na jedinstvo njihovih vojno-političkih ciljeva od početka okupacije, odnosno Narodnooslobodilačkog rata.

U čemu su se sastojali ti njihovi ciljevi, početkom 1945. godine?

Prema pisanju jugoslovenske kvinsliške emigracije, od kojih neki spisi pretenduju da imaju i studijski karakter, linija Rijeka, Karlovac, Zagreb, Koprivnica naziva se i Zvonimirovom linijom, čime joj se daje pretežno ustaško-domobransko obeležje. Drugi opet govore o tome da su sve snage unutrašnje reakcije, odnosno njihove kvinsliške snage dobile unutrašnje reakcije, odnosno njihove kvinsliške snage dobile direktivu iz inostranstva, tj. od nekih krugova zapadnih sila, koje su imale mračne ciljeve prema na-

šoj zemlji, da se iz svih krajeva zemlje povuku na ovu liniju. Na tu tzv. Zvonimirovu liniju (čime se, kao želi - isključiti nemački karakter njene odbrane) trebalo je da se prikupe ustaške i domobranske snage iz tzv. NDH, plava i bela garda - iz Slovenije, četnici popa Đujića i Jevđevića iz Dalmacije (Dinarska divizija), četnici Pavla Đurišića iz Crne Gore, Nedićevci, Ljotićev SDK i četnici D. Mihailovića iz Srbije. Na ovo područje trebalo je sa svojim snagama da se rokira i Vlasov, iz Austrije. Iz reona Trsta, tj. iz pozadine bile bi angažovane snage 2. korpusa poljske emigracije (Andersov korpus).

Opšti vojno-politički stretegijski cilj bio je da se, posle kapitulacije Nemaca, uz podršku zapadnih sila, objedinjenim snagama jugoslovenske, poljske i ruske emigracije, pod jedinstvenom savezničkom komandom, produži rat protiv nove Jugoslavije.

U tom svetlu treba videti i Čerčilova nastojanja da se u Istri iskrcaju savezničke snage, pod izgovorom obezbeđenja savezničkih komunikacija, koje iz seveme Italije i Trsta, preko Istre i Slovenije vode za Austriju.

Na taj način, uključujući evropsku emigraciju i savezničke snage, trebalo je i intemacionalizovati problem Istre, sve do bivše jugoslovensko-italijanske granice. Da bi se to ostvarilo bilo je potrebno u ovaj problem uključiti i znatno širi prostor jugoslovenske teritorije.

Na taj način, i po toj zamisli, po kapitulaciji nemačkih oružanih snaga i predaji zapadnim saveznicima, na frontu prema snagama Jugoslovenske armije ostale bi oružane snage naše unutrašnje reakcije, svih boja, i snage poljske i ruske emigracije, što bi ovima dalo i međunarodni karakter.

U svakom slučaju ove snage bi bile potpomognute i oružanim snagama i ratnim potrebama od zapadnih sila.

Ma koliko sve ovo moglo izgledati kao zamisao bez ikakve stvarne podloge i logike, nerealna i naivna - ona je počela i da se ostvaruje. Iza linije Rijeka, r. Kupa, Karlovac, Zagreb i Koprivnica su se našle prikupljene ustaške i domobranske snage, plava i bela garda, nedićevci i Ljotićev SDK i Dinarska četnička divizija. Međutim, Nemci su osujetili Vlasovljeve namere bojeći se njegove izdaje i prevremenog prelaska na stranu saveznika, primorali ga da vrati deo svojih snaga, koje je već bio rokirao iz Austrije, u Sloveniju. Na putu su bili D. Mihailović i P. Đurišić, sa svojim četnicima.

Dok je D. Mihailović, sa četnicima iz Srbije sačekivao, u centralnoj Bosni, da mu se pridruži Pavle Đurišić, sa četnicima iz C. Gore, OZNA je uspela da se ubaci u njegov obaveštajni kanal i da mu, u ime njihovih pokrovitelja sa zapada, naredi da se pored drugih razloga odmah vrati u Srbiju, u blizinu Beograda, jer samo tu može, u najskorije vreme, očekivati ozbiljniju pomoć zapada. On, D. Mihailović nema šta da traži na cilju, kojem je krenuo.

D. Mihailović je »progutao udicu« nastojeći da za ovu ideju pridobije i Pavla Đurišića. Međutim, ovaj je bio inteligentniji pa je procenjivao da je bitka za Srbiju i Crnu Goru izgubljena, energično se opirući D. Mihailoviću. Pavle Đurišić je produžio ka zapadu. Njegova upornost izazvala je i podozrivost kod D. Mihailovića koji se plašio da, u međuvremenu, ne bude otpisan i izbačen iz svih kombinacija jugoslovenske izbegličke vlade i da njegovo mesto ne zauzme P. Đurišić, kao ličnost ne toliko u svetu komprimitovana, saradnjom sa nemačkim okupatorom.

Na tom putu Pavle Đurišić i njegovi četnici su upali u zasedu ustaških snaga u Levče polju, i u žestokoj artiljerijskoj, minobacačkoj i mitraljeskoj vatri njegova grupacija je bila potpuno uništena, dok je Pavle Đurišić zarobljen i kasnije ubijen u logoru Stare Gradiške.

Međutim, i bez D. Mihailovića, P. Đurišića i Vlasova na pomenutoj liniji, odnosno prostoru, našle su se na okupu znatne kvinsliške snage, sastavljene od najgoreg ološa.

Nema sumnje da je sve ove kvinslinške namere i planove budno pratilo naše rukovodstvo, imajući u vidu aspiracije zapadnih sila na područje Istre, odnosno do bivše jugoslovensko-italijanske granice.

U ovom svetlu trebalo bi posebno videti vojno-politički strategijski cilj operacije 4. armije ka Trstu.

Suština strategijskog cilja operacije 4. armije ogleda se u zahvatu da se što pre prodre u Trst i ovaj oslobodi, pre nego što tamo budu stigle savezničke snage.

Teško je proceniti, bez potrebne dokumentacije, koliko je naš Vrhovni komandant imao nameru da stvarno zadrži sam Trst a koliko da, oslobođenjem Trsta pre saveznika, skrene trenutno pažnju savezničkih komandi i diplomatije, kao i svetskog javnog mnjenja, sa prostora Istre i bivše jugoslovensko-italijanske granice - na Trst, kao osnovni sporni problem.

I, dok su se lomila koplja oko pitanja ko je pre ušao u Trst, ko ga je oslobodio i čiji je Trst, propali su nepovratno svi napori nemačkih komandi i štabova da sprovedu svoje ranije zamišljene igre a celokupna jugoslovenska kvinslinška grupacija, izgubivši vezu i oslonac na saveznike preko Trsta, bila je prinuđena da se okrene ka severu i podeli sudbinu 97. korpusa i ostalih nemačkih snaga, na dugom i nepredviđenom putu za Austriju. Istovremeno, umesto snaga unutrašnje reakcije i kontrarevolucije, na frontu prema savezničkim snagama našle su se elitne jedinice Jugoslovenske armije, što je bitno promenilo situaciju.

Istina, problem zone »A« i »B« ostao je da se rešava još punih 30 godina, ali to je bio samo problem zona »A« i »B« a ne cele Istre, ili čak šireg prostora zapadnih delova naše zemlje.

Uništenjem nemačkih snaga i, naročito, kvinslinške grupacije - posebno ističe vojnopolitički strategijski značaj operacije 4. armije, njenih odlučnih dejstava i vanrednih napora komandi i jedinica njenog celokupnog sastava. Ali, isto tako i snaga 7. i 9. korpusa i svih onih drugih, koje su pod komandom Glavnih štabova Hrvatske i Slovenije dejstvovale između Velebita i Save, u međuprostoru 4. i 2. armije, u pravcu Istre i Trsta, koje su sprečile realizaciju težnje da se nemačke snage odlepe i povuku, a da na tom istom prostoru ostanu kvinslinške grupacije. U vezi s tim, dosta je bilo reči i o izuzetno značajnoj ulozi snaga 4. operativne zone, posebno
14. divizije, koje su dejstvovale u neprijateljskoj pozadini, u istom cilju.

U vezi sa iznetim možda bi trebalo videti i moguću ulogu bar dela snaga 2. armije, o čemu je govorio general Hamović.

Dejstva ove armije i njihov izvanredan strategijski značaj na spoju dva strategijska pravca - sevemog i primorskog, neopravdano se u našim interpretacijama ponekad stavljaju u drugi plan značajnosti za uspeh u završnim operacijama. Zaboravlja se pri tom da je 2. armija imala dvostruku ulogu: prvo, da nastupa posebnim - središnjim strategijskim pravcem i da na tom putu rešava veoma složene zadatke i drugo, da bude u strate-

gijskoj rezervi i da u toj ulozi štiti krilo i bokove obje krilne grupacije i da svojim dejstvom izvlači i jednu i drugu grupaciju, kao i da po ukazanoj potrebi bude spremna za intervenciju ka jednom i drugom krilnom strategijskom pravcu. U toliko mi se čini da je diskusija druga Hamovića došla u pravo vrijeme i da je bila u svakom pogledu poželjna.

U svakom slučaju, pod okriljem završnih operacija za oslobođenje zapadnih delova naše zemlje, protiv nemačkih oružanih snaga, na ovom istom delu ratišta i u isto vreme, tučena je i dobijena još jedna briljantna bitka protiv snaga unutrašnje reakcije i kontrarevolucije, od izuzetnog značaja za posleratni vojno-politički položaj nove Jugoslavije, o kojoj se malo zna.

Mislim, da zaslužuje pažnju naših istoričara i predlažem da se ona što potpunije prouči i osvetli, imajući u vidu njene vojno-političke strategijske razmere. Naš rat nije bio samo narodnooslobodilački već je u njegovim okvirima provedena i revolucija. Nikada to ne smemo izgubiti iz vida ako želimo da u pravom svetlu vidimo sva zbivanja koja su se na našem tlu odvijala u vremenu 1941-1945. godine.

Završna reč
predsednika organizacionog odbora,
general-pukovnika Petra Gračanina

Uzimajući reč na kraju veoma bogate i sadržajne dvodnevne rasprave o završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije, želim najpre da se najsrdačnije zahvalim svim učesnicima skupa, u prvom redu na veoma impozantnom odzivu i izuzetnom interesovanju za problematiku koja je ovde bila razmatrana.

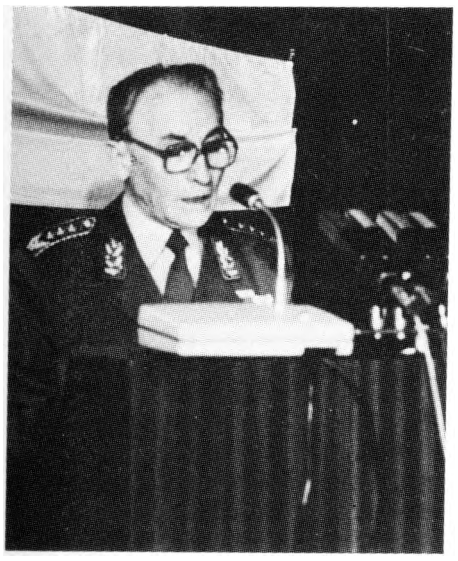

Načelnik Generalštaba Petar Gračanin u završnoj reči zaključuje dvodnevnu raspravu o »Završnoj operaciji za oslobođenje Jugoslavije«

Posebno se zahvaljujem svim referentima i učesnicima u raspravi, kao i onim drugovima koji su svoja pisana saopštenja priložili. Zahvaljujem se, takođe, predstavnicima sredstava javnog informisanja, koji su angažovano obaveštavali javnost o radu ovog našeg naučnog skupa.

Svrha ovog mog izlaganja nije u tome da se rezimira rasprava, niti da iz nje izvodimo nekakve zaključke i ocene. Uostalom, to ne bi bilo ni moguće učiniti u tako kratkom roku, s obzirom na mnoštvo pokrenutih pitanja i obim i sadržinu rasprave. To, ovom prilikom, nije ni potrebno. To će učiniti naše naučnoistraživačke institucije, i to u najkraćem mogućem roku, kako bi se rezultati ovog naučnog skupa mogli korisno primeniti u funkciji realizovanja dva veoma razvijena istraživačka projekta - o Titovom vojnom delu i o Strategiji narodnooslobodilačkog rata, kao i za mnoga druga istraživanja u oblasti istoriografije, ratne veštine, vojne sociologije i drugih nauka.

Zbog toga ću se, umesto pokušaja za svođenje ove rasprave na nekakve zajedničke imenitelje, ograničiti na izvesne konstatacije, kao prve utiske o značaju ovog skupa s gledišta ostvarenja ciljeva koje smo sebi na početku postavili.

Odmah treba reći da se kao prvi i najsnažniji utisak nameće to da je ovaj naš naučni skup, organizovan u povodu 40-godišnjeg jubileja pobede

nad fašizmom, sam po sebi veoma značajan politički i kulturni događaj. Njegov značaj proističe iz veličine teme kojom se bavio, nivoa i broja učesnika tih istorijskih događaja i stručnih i naučnih radnika iz društva i oružanih snaga, zatim iz ozbiljnosti pristupa razmatranim problemima, te iz bogatstva sadržine rasprave.

Kao skup visokih političkih i vojnih rukovodilaca iz ratnog perioda i posleratnog savremenog razvoja našeg samoupravnog socijalističkog društva i njegovih oružanih snaga, on je na delu pokazao i vrlo snažno manifestovao kontinuitet naše revolucije i njenog revolucionarnog kadra - idejno jedinstvenog i odlučnog da sledi, obogaćuje i dalje razvija Titovu revolucionarnu vojnu misao i delo, kao trajnu inspiraciju u svom revolucionarnom delovanju u svim društvenim sferama, posebno u sferi opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i na Titovom kursu.

Kao oblik i metod naučnog i teorijskog rada ovaj skup je dao značajan doprinos svestranijem rasvetljavanju, ne samo događaja vezanih za završnu ofanzivu Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje svih delova naše zemlje, već i nekih drugih događaja iz NOR-a i revolucije. Oni su posmatrani i sagledavani u kontekstu bitnih obeležja savremene epohe i tendencije u društveno-političkom, tehničko-tehnološkom, ekonomskom i kulturnom razvoju danas i u doglednoj budućnosti. Neke već poznate činjenice u ovoj raspravi su još jedanput potvrđene i svestranije rasvetljene, neke posve nove su uočene i utvrđene. Mnogi zaključci, ocene i iskustva, bitni za našu savremenu vojnu misao i praksu su vrednovani sa stanovišta aktuelnih i budućih potreba koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Razume se da sva pitanja i problemi nisu mogli biti sveobuhvatno zahvaćeni i obrađeni, ali sam uveren da će ovaj naučni skup podstaći mnoga nova individualna i kolektivna istraživanja, pa i na ovaj način. A to znači da uspeh ovog skupa trebamo ocenjivati i po potencijalnim rezultatima, s obzirom na njegovu inspirativnu snagu.

Prema tome, možemo zaključiti da smo iz ove rasprave izvukli maksimalnu moguću korist za našu vojnu nauku i istoriografiju, i kada se to poveže sa političkim efektima ovog skupa, o čemu sam malopre govorio, možemo konstatovati da su ostvareni svi postavljeni ciljevi. To ga je učinilo višeznačajnim, u čemu se i ogleda njegova naučna i društvena opravdanost. Takvom uspehu ovog skupa doprineli su svi njegovi učesnici, i u to ime, ja vam se još jednom zahvaljujem i želim vam dobro zdravlje i uspeh u daljem radu i životu.

Na kraju, da vas obavestim da će svi referati, koreferati i vaša saopštenja i diskusije biti štampani u posebnoj ediciji, a jedan deo i u opštevojnom teorijskom časopisu »Vojno delo«.

Autori će imati prilike da svoje radove još dorađuju i autorizuju, kako bi se što više prilagodili za javno publikovanje.

Ovim je naučni skup o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije završen.

Prilozi

Ofanziva Jugoslovenske armije na stranicama štampe[0]

Major Stanoje Jovanovic[2']

POČELA JE OFANZIVA

Završnu ofanzivu za oslobođenje Jugoslavije počela je na frontu u Lici 4. armija. U ratnom izveštaju Generalštaba od 22. marta se ističe: »u Lici su trupe Jugoslovenske armije probile neprijateljsku odbranu i na juriš zauzele Gornji i Donji Lapac, Udbinu, Korenicu, Plitvička jezera i mnoga druga mesta. Neprijateljski gubici: 520 mrtvih i 340 zarobljenih. Zaplenjena dva tenka, 30 topova, 850 pušaka, 60 kamiona... «

I sa drugog dela fronta pristizali su sve povoljniji izveštaji. Naše trupe su pred Bihaćem. Prilikom likvidiranja neprijateljskog mostobrana na levoj obali Drave Nemcima su naneti veliki gubici, pa je i maršal Tolbuhin odao priznanje našim borcima pod komandom general-lajtnanta Koste Nada.

Omladinci Beograda posetili su roditelje palih drugova i uručili im pomoć: dva miliona dinara podeljeno je porodicama četiri stotine palih partizana.

U Beograd su se vratili članovi frontovske grupe beogradskog Narodnog pozorišta, hor Korpusa narodne odbrane i orkestar Generalštaba JA nakon 16 predstava za ranjenike i borce na frontu, često i na otvorenom prostoru i improvizovanim pozornicama. »Ne može se opisati oduševljenje boraca zbog našeg dolaska i njihova zahvalnost što smo im priredili nekoliko časova umetničkog uživanja«, rekla je poznata umetnica Ljubinka Bobić.

BOJNI ZO V Z/\ IZGRADNJU ZEMLJE

Veličanstvena proslava 27. marta u Beogradu i drugim većim gradovima širom zemlje. Na mitingu na Pozorišnom trgu, pred oko 250.000 ljudi, do tada najvećim skupom građana glavnog grada, govorio je Tito: »Kao što je 27. marta 1941. godine bio bojni zov pod oružje, za odbranu ove zemlje, neka ovaj 27. mart bude bojni zov za izgradnju, za sretnu i bolju budućnost naših naroda«.

Defile jedinica mlade Jugoslovenske armije. Cveće ispred tenkova, a za vojskom se slila reka naroda. Ovacijama su propratili Titove reči o

0 Prilog za naučni skup »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«.
[2]> Novinar u listu »Narodna armija«.

tome da nije daleko dan kada će svi naši krajevi biti oslobođeni. Tito je rekao: »Pobjeda je vrlo blizu«.

Dnevni listovi posvetili su proslavi po nekoliko stranica.

Hroničar je beležio tok parade.

Od silnih pokliča gotovo se nije mogla čuti vojna muzika. U savršenom poretku, paradnim maršem, okićeni cvećem i zelenilom defilovali su mladi pitomci naše Vojne akademije i utonuli u nepregledno more sveta. Za njima su nailazili vojnici 15. korpusa. Među njima je bilo nebrojeno mnogo Makedonaca, preplanulih od sunca i vetra, koje je neprekidno pozdravljala masa sveta. Naišao je, zatim, Korpus narodne odbrane, u kome su se nalazili mladići iz svih krajeva zemlje. Iza muzike Generalštaba nailazili su novi odredi boraca, delom u vojničkim bluzama i suknenim seljačkim čakširama. Dok su avioni kružili nad Beogradom, pojavio se i odred naše konjice. Slede četvoroprezi sa topovima koji će ubrzo zagrmeti na sremskim ravnicama, a za njima teški bacači, motorizovani odredi, moćni tenkovi okićeni zastavama i cvećem... Na kraju omladinci, pioniri, građani...

Narodno veselje do duboko u noć. »Front« je ispunjen fotografijama toga događaja.

Dva dana kasnije oslobođen je Bihać.

Poslednjeg dana marta objavljeni su širi izveštaji o tome da je uništena neprijateljska trojka petokolonaša koja se, u engleskim uniformama, priključila četnicima i još jednom očajničkom pokušaju da zaustavi neumitni tok događaja. Umesto »dobrodošlice«, na koju su računali, morali su svojim naredbodavcima da pošalju telegram sledeće sadržine: »Nemamo nikakvog kontakta ni sa životinjama«.

Sa 500 plugova, seljaci iz četiri sela zemunskog sreza obrađuju napuštenu zemlju. I dok na jednoj strani teče akcijaški zamah, listovi upozoravaju da u borbi protiv špekulanata treba da učestvuju svi patrioti. Navode, pri tome, primere trojice mesara koji su u glavnom gradu sklonili meso iz prodavnica da bi ga kasnije prodavali po nesrazmemo višim cenama.

Objavljeno je, jedno od mnogih, saopštenje državne komisije. Na Banjici je streljano više od 10.000 ljudi. U Jajincima je spaljeno 65.000 leševa, pobijenih ljudi iz logora na Banjici, Sajmištu i drugim logorima smrti. Navode se nedela po zlu poznatog upravnika Vujkovića, kamare leševa za spaljivanje da bi se uklonili tragovi zločina i metode mučenja zatvorenika, ali i prkosa s kojim su patriote išle u smrt.

Tokom vanrednog zasedanja Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije narodi Vojvodine, Kosova i Metohije, preko svojih delegata, izrazile su želju da se prisajedine Federativnoj Demokratskoj Srbiji.

Događaji se odvijaju filmskom brzinom. Novinske stranice prepune su novih vesti koje, često, prevazilaze okvire »dnevnih« događaja.

Neprijatelj je, kako je pisalo »Oslobođenje«, platio visoku cenu u Sarajevu: 57.000 poginulih i 6.000 zarobljenih.

Nastavljaju se borbe u Sloveniji, Lici, diverzije protiv fašista u Trstu. ..

Državna komisija se ponovo oglasila izveštavajući »O zločinačkom odnarođivanju i istrebljivanju naših naroda Trsta, Gorice i Istre«.

Susret našeg Vrhovnog komandanta sa Staljinom. Potpisima Tita i Molotova zaključenje u Moskvi ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći

Feldmaršal Aleksander uputio je čestitku Titu povodom uspeha 4. jugoslovenske armije u operacijama protiv Nemaca: »Ovaj uspeh je trijumf vaše strategije i velika pobeda za vaše sjajne vojnike«.

Dvanaestog aprila objavljen je prikaz Zakona o povlačenju i zameni okupatorskih novčanica. Oslobođena je Zenica. Dva dana kasnije saopštena je vest da je umro Franklin Delano Ruzvelt, predsednik SAD.

PROBIJEN JE SREMSKI FRONT

Sledila je vest na koju se čekalo puna četiri meseca - probijen je sremski front!

»Posle trodnevnih ogorčenih borbi, naše trupe probile su jako utvrđene neprijateljske položaje na sremskom frontu, forsirale reku Dravu i Dunav na sektoru od Borova do Podravskih Podgajaca - zapadno od Valpova, i reku Savu na sektoru od Brčkog do Orašja, slomile otpor neprijatelja i napredujući na zapad više od 50 kilometara na juriš zauzele i oslobodile gradove: Vinkovce, Osijek, Vukovar, Valpovo i Županju... «

»Gonjenje neprijatelja nastavlja se na širokom frontu dolinom Save i Drave«, pisalo je u ratnom izveštaju Generalštaba JA, koji je objavljen na udarnim stranicama dnevnih listova, neuobičajeno krupnim slovima, potiskujući u drugi plan sva druga domaća i međunarodna zbivanja.

U tekstu s potpisom Vrhovnog komandanta kaže se da su se u borbama u kojima su izvojevane pobede naročito istakle pešadijske, artiljerijske, tenkovske, inžinjerijske i konjičke jedinice pod komandom general-lajtnanta Peke Dapčevića i Koste Nađa i general-majora Milutina Morače. Izvanrednu pomoć pružila je naša avijacija odličnim sadejstvom u toku operacije.

Sledi Titova zahvalnost borcima i rukovodiocima jedinica za te sjajne pobede.

Pobeda je gromko odjeknula. Nakon četvoromesečnih borbi, u kojima je prvi put primenjen rovovski način ratovanja, obostranih napada i protivnapada, manjih ili većih, ostvarena je značajna pobeda i otvoren put ka konačnom oslobođenju zemlje.

Osiječani su oduševljeno dočekali oslobodioce, koji nisu imali prilike da zastanu i predahnu. Jedna pobeda stvarala je mogućnosti za nove uspehe - hitali su ka severozapadu da donesu radost napaćenom Zagrebu, Ljubljani...

U San Francisku je otpočeo istorijski skup - prvi sastanak Ujedinjenih naroda.

Datum - 22. april. Trupe Crvene armije su u predgrađima Berlina, a saveznici sa Zapada na prilazima Hamburga i Bremena. Jugoslovenska armija je oslobodila Bosanski i Slavonski Brod, Slavonsku Požegu i Podravsku Slatinu. Na Pacifiku je rat u odlučujućoj fazi i poraz Japanaca već je vidljiv. Vesti gotovo sustižu jedna drugu. Oslobođena je i Banja Luka, a naše trupe u severozapadnom delu nadiru u Rijeku.

Mlada avijacija primala je prve avione iz domaćih fabrika, koji su nastali u okviru takmičenja povodom prvomajskih praznika.

Borci i rukovodioci 1. armije, odričući se pojedinih obroka, sakupili su za postradale krajeve 70 vagona hrane. Bila je to jedna od mnogih agencijskih vesti, kratka po dimenzijama i velika po sadržaju.

U Torgau, u srcu Nemačke, susreli su se sovjetski i američki vojnici. Fotografija sa stiskom ruke saveznika obišla je zemlju.

Svet je s radošću primio tu vest, videći u njoj blizak kraj fašističke Nemačke. Bitka se bližila kraju i u našem susedstvu: italijanski partizani oslobodili su Milano i Đenovu. Američke snage napredovale su na Filipinima.

Naše trupe, objavljeno je 30. aprila, probile su utvrđene položaje neprijatelja *i* prodrle u Trst, gde se vode žestoke ulične borbe, upravo u vreme kada je Švajcarski radio javio da su italijanski partizani streljali Musolinija. Usledila je Titova pohvala 4. armiji, 7. i 9. korpusu, koji su, nakon sedmodnevnih ogorčenih borbi, oslobodili najveći deo Istre i vode ulične borbe za oslobođenje Trsta.

Uspesi na frontu propraćeni su mitingom žena Crne Gore i Boke na Cetinju.

Tokom prvomajskih praznika krenuo je još jedan par vozova od Beograda ka Skoplju (putovanje traje nešto manje od 15 časova).

Prvi put jugoslovenski narod slavi slobodno 1. maj - međunarodni praznik rada.

Iz sveta stižu vesti koje greju sva slobodoljubiva srca: Crvena armija je razvila zastavu slobode na zgradi Rajhstaga u Berlinu. Savezničke snage oslobodile su zloglasni logor u Dahauu.

Radost umanjuju mračne igre italijanskih imperijalista, uz izvesnu podršku savezničkih krugova oko budućnosti Trsta.

Agencija Rojter objavila je saopštenje štaba oružanih snaga saveznika u Sredozemlju da su se jugoslovenske jedinice već nalazile u Trstu kada su tamo ušle savezničke trupe.

SLOBODA - KOLIKO LEPOTE U JEDNOJ REČI

Devetog maja, krupnim slovima, u svim listovima objavljena je vest na koju se godinama čekalo - kapitulacija hitlerovske Nemačke. Svet je, najzad, mogao da odahne. Aktom o kapitulaciji obavezane su sve snage koje se nalaze pod nemačkom komandom da ostanu tamo gde se nalaze, da obustave ratne operacije, da se potpuno razoružaju i predaju oružje i ratnu spremu...

U našoj zemlji rat je nastavljen. Rat posle rata.

Oslobođen je Zagreb 8. maja a Ljubljana sutradan. Oslobodioce je u Jasenovcu čekala stravična slika - nekoliko, ko zna kojim čudom preživelih logoraša, spaljene barake i mnoštvo sagorelih ljudskih tela. Još jedno u mnoštvu nedela ustaša, da bi nakon izgubljene bitke uklonili tragove koji optužuju.

Predsedništvo Ministarskog saveta donelo je rešenje »da dana 9. maja neće raditi državna i privatna nadleštva, ustanove i preduzeća, da bi se radnici, službenici i nameštenici mogli pridružiti opštem narodnom slavlju«.

Defileom i salvama radosti propraćeno je oslobođenje Ljubljane i Zagreba. Žitelji dva glavna grada oporavljali su se od tuđinskog i izdajničkog terora u dugo čekanoj slobodi. Veselje na Terazijama trajalo je do duboko

Tito je govorio u emisiji beogradskog radija, a na ulicama, ispunjenim masom sveta, instalirani su zvučnici. Hroničari su beležili Titove reči: »Osvanuo je dugo željeni dan koga ste vi sa tako velikom čežnjom očekivali. Došao je praznik i na naše ulice...

Sinuo je veliki dan mira i slobode. Dolaze novi dani mirne izgradnje naše razorene zemlje. Sada treba da izvojujemo novu veliku pobjedu, da izgradimo našu razorenu zemlju... «

Slavlje u čitavoj zemlji.

Maršal Tito je pohvalio trupe 1, 2. i 3. armije za uspešno oslobođenje Zagreba i drugih mesta u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Sutradan su izbile na liniju Kranjska gora - Celovec - Šentilj.

Listovi su nastojali da dočaraju sliku veličanstvenog mitinga na Jelačićevom trgu, na kome je, prema pisanju izveštača »Borbe«, bio čitav Zagreb. Prvi je govorio komandant Glavnog štaba Hrvatske general-lajtnant Ivan Gošnjak.

POSLEDNJI I NAJKRAĆI IZVESTAJ

Maršal Tito je posetio sremska polja da se upozna s rezultatima prolećne setve i zaore prvu brazdu.

Na naslovnim stranicama dnevnih listova 16. maja je objavljeno ono što se dan ranije zbivalo na frontu:

»Brzim i energičnim nadiranjem prema gornjem toku reke Drave, naše trupe presekle su odstupnicu ostacima nemačkih i ustaško-četničkih bandi i zaokruživši ih na području Slovenj Gradec-Guštanj-Pliberk-Dravograd, posle trodnevnih žestokih borbi razbile ih i prisilile na kapitulaciju.

Ovim su likvidirane poslednje neprijateljske snage, koje su pred našim trupama još pružale organizovani otpor«.

Trupe 3. armije u poslednjih petnaest dana zarobile su oko 100.000 neprijateljskih vojnika i oficira, pa im je na položaj poslata pohvala Vrhovnog komandanta.

Dana 15. maja u ratnom izveštaju Generalštaba JA pisalo je: »Prestao je organizovani otpor neprijatelja pred našim trupama. Završava se razoružavanje i uništavanje manjih raštrkanih neprijateljskih grupa«.

Bio je to najkraći i poslednji ratni izveštaj s fronta.

Mir se vratio u domove napaćenog naroda nakon četvorogodišnjeg stradanja i patnji.

Sloboda! Koliko lepote u jednoj reči.

Poziv i teze za Naučni skup
»Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

General-potpukovnik Drago Rakočević

U ime Organizacionog odbora naučnog skupa »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«, koji je imenovalo Predsedništvo SFRJ i čiji je predsednik načelnik Generalštaba Jugoslovenske narodne armije, general-pukovnik Petar Gračanin, pozivamo Vas da učestvujete na skupu
i, po mogućnosti, aktivno sudelujete u njegovom radu na jedan od načina koji Vam najviše odgovara.

Pozdravnu reč na naučnom skupu imaće predsednik Predsedništva SFRJ, drug Veselin Đuranović, a uvodna izlaganja savezni sekretar za narodnu odbranu admiral Branko Mamula i načelnik GŠ JNA, general-pukovnik Petar Gračanin.

Očekujemo od Vas da ćete svojim učešćem u radu tog naučnog skupa, dati dragocen prilog izučavanju završne ofanzive Jugoslovenske armije, a time i uređivanju teorije strategije NOR-a i revolucije i izgradnji savremene teorije ratne veštine koja se temelji na iskustvima NOR-a. U to ime, unapred Vam se zahvaljujem na odazivu.

U prilogu Vam dostavljamo Informaciju NGŠ JNA kojom se potpunije obaveštavate o zamisli naučnog skupa.

Za sva pitanja vezana za organizaciju rada skupa možete se obratiti potpukovniku Vojislavu Andonoviću na telefon 658-671.

Drugarski pozdrav.

TEZE

za sadržaj referata i koreferata koji će se podneti na naučnom skupu »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

Sadržaj radnog dela ovog naučnog skupa - koji će se, shodno odluci Predsedništva SFRJ, održati 23. i 24. aprila 1985. godine u Beogradu - čine:

1. Pozdravna reč predsednika Predsedništva SFRJ, druga Veselina Đuranovića;
2. Uvodno izlaganje saveznog sekretara za narodnu odbranu admirala flote Branka Mamule;
3. Uvodni referat predsednika Organizacionog odbora general-pukovnika Petra Gračanina;
4. šest koreferata;

5. Više saopštenja i diskusija, i
6. Završna reč, sa ocenom rada skupa.

Radna grupa Organizacionom odboru predlaže za usvajanje teze za uvodni referat i koreferate koji će biti podneti na naučnom skupu.

1. Uvodni referat

Uvodni referat obuhvatiće celinu zamisli, priprema, toka i ishoda završne ofanzive Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije. Sadržaj referata činiće sledeći elementi:

- vojno-politička i strategijska situacija na evropskom i jugoslovenskom ratištu;
- jugoslovenski samostalni front kao deo savezničkog fronta;
- osnovna strategijska zamisao za izvođenje završne ofanzive Jugoslovenske armije;
- obostrano grupisanje snaga i njihovi zadaci;
- struktura strategijske ofanzive i mesto pojedinih operacija u sklopu celine završne ofanzive;
- tok završne ofanzive posmatran u celini i u okviru njenih pojedinih etapa;
- politički i vojni rezultati završne operacije i njihov značaj;
- straegijsko rukovođenje i komandovanje i ostvarivanje sadejstva među armijama;
- objedinjavanje dejstva na frontu i u pozadini neprijatelja;
- borbena kontrola vlastite pozadine i borba protiv ostataka kontrarevolucije;
- sadejstvo Jugoslovenske armije i saveznika u završnoj ofanzivi;
- uloga vidova (RM i RV) u završnoj ofanzivi;
- specifičnosti partijsko-političkog rada u završnoj ofanzivi;
- pozadinsko obezbeđenje dejstava u završnoj ofanzivi;
- bitna strategijsko-operativna iskustva završne ofanzive od interesa za našu savremenu strategiju i doktrinu oružane borbe.

Ovaj referat biće opšti tematski i sadržajni okvir za niz koreferata, saopštenja i raspravu učesnika skupa.

2. Koreferati

Na skupu će biti podneto 6. koreferata, i to:

(1) Operacija 4.A,
(2) Operacija 1. i 3.A,
(3) Operacija 2.A,
(4) Operacija za okruženje i uništenje neprijateljskih snaga u severozapadnom delu zemlje,
(5) Dejstva KNOJ-a i OZNE na likvidaciji kontrarevolucionamih snaga u našoj pozadini,
(6) Moralni faktor u NOR-u i specifičnosti političkog-partijskog rada u završnoj ofanzivi za oslobođenje zemlje u funkciji jačanja moralne snage Jugoslovenske armije.

Osnovni sadržaji koji će u pojedinim koreferatima biti obrađeni:

(1) *Operacija 4.A na primorskom pravcu*

- Uloga 4.A u sklopu završne ofanzive (oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja);
- Osnovna zamisao dejstva 4.A do izbijanja na zapadne granice naše zemlje (Soča - Karavanke);
- Snage nepriajtelja u zoni dejstva 4.A;
- Sastav 4.A, razvoj i zadaci njenih jedinica;
- Priprema, tok i rezultat I etape operacija 4.A (Ličko-primorska operacija);
- Priprema, tok i rezultat II etape operacije 4.A (Riječko-tršćanska operacija) - vojni i politički aspekti;
- Okruženje i razbijanje nemačkog 97. armijskog korpusa u rejonu Ilirske Bistrice;
- Kontraverzno ponašanje anglo-američkih snaga;
- Karakteristika manevra 4.A;
- Sadejstvo sa 4, 7. i 9. korpusom i drugim snagama u pozadini;
- Uloga mornarice i vazduhoplovstva u podršci dejstava 4.A;
- Osnovna iskustva iz dejstva 4.A značajna za našu savremenu ratnu veštinu.

(2) *Operacija 1. i 3.A (Sremsko-slavonska operacija)*

- Mesto 1. i 3.A u realizaciji osnovne zamisli završne ofanzive;
- Zamisao za izvođenje Sremsko-slavonske operacije, grupisanje snaga i manevar armija;
- Grupisanje snaga neprijatelja na Sremskom frontu i stepen organizovanosti i uređenosti odbrane;
- Proboj Sremskog fronta i uloga i zadaci armija (1. i 3.A);
- Forsiranje Drave;
- Eksploatacija uspeha nakon proboja Sremskog fronta i izbijanja na Liniju Bilogora - Ilova;
- Ostvarivanje strategijskog komandovanja u Sremsko-slavonskoj operaciji;
- Objedinjvanje dejstava 1. i 3.A sa dejstvima 6. i 10. korpusa u pozadini;
- Sadejstvo 3.A sa delovima 3. ukrajinskog fronta Cevene armije i delovima Bugarske armije;
- Uloga Grupe vazduhoplovnih divizija u podršci dejstava 1. i 3.A;
- Uloga rodova KoV-a, posebno tenkova i artiljerije, u Sremsko-slavonskoj operaciji;
- Osobenosti pozadinskog obezbeđenja dejstva 1. i 3.A u Sremsko-slavonskoj operaciji; i
- Neke pouke i iskustva iz dejstva 1. i 3.A u ovoj operaciji značajne za našu savremenu ratnu veštinu.

(3) *Operacija 2.A*

- Uloga 2.A u završnoj ofanzivi;
- Zamisao dejstva 2.A do operacije okruženja i uništenja glavnine neprijatelja u severozapadnom delu zemlje;
- Sastav, grupisanje i zadaci snaga 2.A;
- Tok dejstava 2.A i postignuti uspesi;
- Sadejstvo 2.A sa Operativnom grupom korpusa u Sarajevskoj operaciji i sa l.A;

- Pretpočinjavanje i pregrupisavanje snage i druge organizacijske promene 2.A;
- Uloga i zadaci 3.A u razbijanju neprijateljskih snaga na centralnom pravcu i u obezbeđenju bokova 1. i 4.A;
- Značaj Karlovačke operacije, tok i rezultati;
- Iskustva i pouke dejstva 2.A značajni za našu ratnu veštinu.

(4) *Operacija za okruženje i uništenje neprijateljskih snaga u severozapadnom delu zemlje*

- Prodor 3.A dravskim pravcem i spajanje sa jedinicama 4. operativne zone Slovenije;
- Prodor delova 4.A i spajanje sa snagama 3.A i 4. operativne zone Slovenije;
- Prodor 2.A na prostor Zidani Most - Celje;
- Uloga l.A u okruženju neprijateljskih snaga;
- Dejstva za razbijanje snaga u rejonu Dravograda;
- Razoružanje i kapitulacija neprijatelja u rejonu Celje - Zidani Most
- Dravograd;
- Iskustva i pouke ovih dejstava: i
- Koordiniranje aktivnosti naših snaga sa snagama zapadnih saveznika radi zarobljavanja i razoružanja neprijatelja.

(5) *Dejstva KNOJ-a i OZNE na razbijanju ostataka kontrarevolucionarnih snaga u našoj pozadini*

- Snage kontrarevolucije u našoj pozadini;
- Sastav Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ),raspored i uloga snaga;
- Politički i vojni značaj dejstava KNOJ-a;
- Pouke i iskustva u borbi protiv kontrarevolucionamih snaga unašoj pozadini.

(6) *Moralni faktor u NOR-u i specifičnosti političko-partijskog rada u završnoj ofanzivi za oslobođenje zemlje u funkciji jačanja moralne snage Jugoslovenske armije*

- Osnovne pretpostavke moralne snage revolucionarnih oružanih snaga, s posebnim naglaskom na njihov revolucionarni i narodni karakter;
- Oblici političko-partijskog rada na izgradnji moralne i političke svesti boraca i revolucionisanju širokih narodnih masa;
- Međusobna povezanost i uzajamni uticaj moralne snage revolucionarnih oružanih snaga i njihove borbene efikasnosti;
- Povezivanje političkih akcija i aktivnosti na svim nivoima poitičkog i vojnog organizovanja sa borbenim dejstvima;
- Specifičnosti partijsko-političkog rada u završnim operacijama s obzirom na masovni priliv boraca različitog političkog, idejnog, klasnog, verskog i drugih ubeđenja, te s obzirom na nove oblike borbenih dejstava (frontalne borbe, bojevi i operacije);
- Motivacioni faktori u završnim operacijama, postignuti rezultati i izvesnost konačne pobede; visoka svest iskusnih i prekaljenih boraca; uspesi na savezničim frontovima; narastanje i jačanje armije i svesti o njenoj snazi; bliskost ostvarenja vojnih i političkih ciljeva rata - oslobođenje zemlje i svakog naroda i narodnosti ponaosob i društveni preobražaj i dr.

U ovom koreferatu daće se analiza i ocena iskustva i jačanju moralne snage NOVJ (JA) stečenih u partijsko-političkom radu u funkciji stvaranja visokih moralno-političkih vrednosti koje su karakterisale naše snage angažovane u završnim operacijama.

Organizacioni odbor

SPISAK

Organizacionog odbora za pripremu naučnog skupa
»Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije«

1. APOSTOLSKI *Mihailo,* general-pukovnik
2. BORŠTNAR *Jože,* general-major
3. ČERNI *Josip,* admiral
4. DAPČEVIĆ *Peko,* general-pukovnik
5. DALJEVIĆ *Milan,* general-pukovnik
6. GRAČANIN *Petar,* general-pukovnik
7. HODŽA *Fadilj,* general-major
8. IVANOVIĆ dr *Dragiša*
9. JANIĆ *Vlado,* general-pukovnik
10. JOVIČIĆ *Georgije,* general-potpukovnik
11. KOVAČEVIĆ *Veljko,* general-pukovnik
12. KOSTIĆ *Uroš,* pukovnik
13. LAZAREVIĆ *Božo,* general-pukovnik
14. LJUBIČIĆ *Nikola,* general Armije
15. MATETIĆ *Vladimir,* general-pukovnik
16. MATIĆ *Petar,* general-pukovnik
17. MORAČA *Milutin,* general-pukovnik
18. MATOVIĆ *Ivo,* pukovnik
19. NAĐ *Košta,* general Armije
20. ORO *Svetozar,* general-potpukovnik
21. OBRADOVIĆ mr *Vuk*
22. POGLAJEN *Franc,* general-pukovnik
23. POPOVIĆ *Koča,* general-pukovnik
24. POPOVIĆ dr *Nikola,* potpukovnik
25. POTOČAR *Stane*, general-pukovnik
26. RAKOČEVIĆ *Drago,* general-potpukovnik
27. RADINOVIĆ dr *Radovan,* pukovnik
28. STAMBOLIĆ *Petar,* general-major
29. STEFANOVSKI *Metodije,* general-potpukovnik
30. STOŽINIĆ *Miraš,* pukovnik

31. ŠUMONJA *Miloš,* general-pukovnik
32. ŠILJEGOVIĆ *Boško,* general-pukovnik
33. ŠUC *Pavle,* general-potpukovnik
34. TRBOVIĆ *Ilija,* general-potpukovnik
35. TEMELKOVSKI *Borko,* pukovnik
36. TODOROVIĆ *Mijalko,* general-potpukovnik
37. ULEPIČ *Zdenko,* general-pukovnik
38. VUKMANOVIC *Svetozar Tempo,* general-potpukovnik
39. VUKANOVIĆ *Radovan,* general-pukovnik
40. VIPOTNIK *Janez*
41. VRTAR mr *Avgust,* general-potpukovnik

Spisak učesnika na naučnom skupu
»Završne operacije za oslobođenje
Jugoslavije«

A

1. ABDULI dr *Tihomir*
2. ABVELJ *Viktor*
3. AČIĆ *Milan*
4. ALAGIĆ *Slobodan*
5. ANDONOVIĆ *Vojislav*
6. ANIĆ *Nikola*
7. ANTIĆ *Vicko*
8. APOSTOLSKI akad. dr. *Mihajlo*
9. ATANASOVSKI *Todor*

B

10. BABIĆ *Radomir*
11. BABIĆ *Petar*
12. BAJALICA *Dmitar*
13. BAJIĆ *Vlado*
14. BAKIĆ *Branko*
15. BASTA *Milan*
16. BAŠIĆ *Rade*
17. BAVEC *Tone*
18. BIBER dr *Dušan*
19. BJELOGRLIĆ *Milan*
20. BLAHA *Đuro*
21. BOGDANOV *Dušan*
22. BOGDANOVIĆ *Bogdan*
23. BOŠTAR *Jože*
24. BOŽOVIĆ *Bozo*
25. BUNČIĆ mr *Simeon*
26. BULAT *Rade*

c

27. COLIĆ dr *Mladenko*

ć

28. ĆEMALOVIĆ *Enver*
29. ĆUIĆ *Dane*
30. ĆURANOLI *Fadilj*
31. ĆURGUS *Ljubiša*
32. ĆURIĆ dr *Mića*

č

33. ČANADI *Zorko*
34. ČANAK *Jovo*
35. ČAUŠEVIĆ *Boro Strandža*
36. ČEJVAN *Idriz*
37. ČERN1 *Josip*

D

38. DALJEV1Ć *Milan*
39. DAPČEVIĆ *Peko*
40. DIMIĆ *Zdravko*
41. DOLANC *Stane*
42. DOLNIČAR *Ivan*
43. DOZET *Dušan*
44. DRLJEVIĆ *Dragiša*
45. DRLJEVIĆ *Savo*
46. DRULOVIĆ *Cedomir*

Đ

47. ĐUKIĆ *Ilija*
48. ĐURANOVIĆ *Veselin*
49. ĐURĐEVIĆ *Slavko*
50. ĐURIĆ *Ljubodrag*
51. ĐURIĆ *Predrag*
52. ĐURIČIĆ *Blažo*
53. ĐUROVIĆ *Milinko*

F

54. FRANKO *Ivan*

G

55. GIZDIĆ ***Josip***
56. GOGOV *Rade*
57. GRAČANIN *Petar*
58. GREGORIĆ *Josip*
59. GRUBIŠIĆ *Božidar*
60. GRUBIŠIĆ *Jere*
61. GUČETIĆ dr *Joce*

H

62. HOFNER *Vinko Pavle*
63. HAMOVIĆ *Rade*
64. HODŽA *Fadilj*
65. HODŽIĆ *Asim*

I

66. IBRAHIMPAŠIĆ dr *Mensur*
67. IVANOVIĆ *Dragiša*
68. IVANOVIĆ *Đoko*
69. IVANOVIĆ *Miladin*
70. IVIĆ *Stevo*

J

71. JANKOVIĆ *Milorad*
72. JAPELJ *Janez*
73. JANKOVIĆ *Blažo*
74. JAŠMAKOVSKI *Košta*
75. JERKIĆ Granito
76. JAKIĆ *Ljubivoje*
77. JOKSIMOVIĆ *Branislav*
78. JOKSIMOVIĆ *Sekula*
79. JOSIPOVIĆ *Borivoje*
80. JOVIĆIĆ *Georgije*
81. JOVIČEVIĆ *Niko*
82. JOVANOVIĆ *Vaso*
83. JUKIĆ *Augustin*

K

84. KADENIC *Rahmija*
85. KADIJEVIĆ *Veljko*
86. KAĆAVENDA dr *Petar*
87. KAPIČIĆ *Jovan*
88. KAVGIĆ *Milan*
89. KOSTIĆ ***Uroš***
90. KREAČIĆ *Otmar*
91. KNEŽEVIĆ *Vladimir*
92. KOVAČEVIĆ *Voja*
93. KORAĆ *Dušan*
94. KOGOJ *Lado*
95. KOLŠEK *Konrad*
96. KORAJLIĆ *Kemal*
97. KUKOĆ *Ivan*
98. KOVAČEVIĆ *Veljko*
99. KRSTULOVIĆ *Vicko*
100. KOMENOVIĆ *Danilo*
101. KLANJŠEK *Zdravko*
102. KRSTIĆ *Savo*

L

103. LAZAREVIĆ *Blažo*
104. LONČAREVIĆ *Đuro*
105. LALOVIĆ *Pero*
106. LEBARIĆ *Eugen*
107. LETICA *Sveto*
108. LUKEŽIĆ *Anton*
109. LATAS *Branko*

Lj

110. LjU BIČIĆ *Nikola*
111. LjUJIĆ *Velibor*

M

112. MAMULA *Branko*
113. MATOVIĆ *Ivan*
114. MATIĆ *Petar-Dule*
115. MATETIĆ *Vladimir*
116. MATIĆ *Đuro*
117. MATEJIĆ *Ilija*
118. MANDIĆ *Gligo*
119. MARTINOVIĆ *Ratko*
120. MARKOVIĆ *Blažo*
121. MARIN *Mladen*
122. MARIČEVIĆ *Slavko*
123. MUJIĆ *Mujo*
124. MIRKOVIC *Stevan*
125. MORAČA *Pero*
126. MIKIĆ *Vojislav*
127. MILJANIC dr *Gojko*
128. MORAČA *Milutin*
129. MRDA *Simo*
130. MIĆUNOVIĆ *Vukašin*
131. MEDENICA *Đuro*
132. MILUTINOVIĆ *Vukolica*
133. MEŠTEROVIĆ *Đuro*
134. MITROVSKI *Boro*

135. MIUANIĆ dr *Dušan*
136. MEDIĆ *Mirko*
137. MIŠKOVIĆ *Milan*
138. MILOŠEVIĆ *Slobodan*

N

139. NAĐ *Košta*
140. NIKOLA *Voja*
141. NINKOVIĆ *Jovo*
142. NIKEZIĆ *Ilija*
143. NIKOLIĆ dr *Drago*
144. NENEZIĆ *Radojica*

o

145. OBRADOVIĆ dr *Vuk*
146. ORO *Svetozar*
147. OSTOJIĆ *M A R I O*

P

148. PAPO ak. prof, dr *Isidor*
149. POPOVIĆ dr *Nikola*
150. POTOČAR *Slane*
151. POGLAJEN *Franc*
152. PAVLOVIĆ *Milan*
153. POPOVIĆ *Vujadin*
154. PEJANOVIĆ *Milutin*
155. PANTELIĆ *Milojica*
156. PECOTIĆ *Bogdan*
157. PAJKOVIĆ *Miloš*
158. PREDOJEVIĆ *Đurađ*
159. PEROVIĆ *Branko*
160. POLAK *Bojan*
161. PERAZIĆ **prof, dr** *Gavro*
162. PETRANOVIĆ **prof, dr** *Branko*
163. POPOV **prof, dr** *Čedo*
164. PEKJĆ *Dušan*
165. PETKOVSKI *Dane*
166. PRELEVIĆ **dr** *Miloš*
167. PUPIĆ *Gavrilo*
168. PETKOVIĆ *Radomir*

R

169. RADAKOVIĆ *Ilija*
170. RADINOVIĆ **dr** *Radovan*
171. RADOJEVIĆ *Svetozar*
172. RANITOVIĆ *Boško*
173. RENČELJ *Bogdan*
174. ROGLIĆ *Stevan*
175. RAKOČEV1Ć *Drago*
176. ROŽ1Ć dr *M A R I J A N*

177. STEFANOVSK1 *Melodije*
178. STAMBOLIĆ *Petar*
179. SUBOTIĆ *Vukašin*
180. SKOČILIĆ *Jože*
181. STOJOVIĆ *Zarija*
182. SAVIĆ *Sreta*
183. SRZENTIĆ *Spiro*
184. STRUGAR akad. dr *Vlado*
185. STIJAT1Ć dr *Zorica*
186. STAN1MIROV1Ć *Miloš*
187. SUŠA *Rade*
188. STAN1Š1Ć *Milija*
189. STOŽIN1Ć *Miraš*
190. STAN1Ć *Đorđe*
191. SUBOTIĆ dr *Vojislav*
191. SKOPLJAK *Miodrag*

Š

193. Š1LJEGOV1Ć *Boško*
194. ŠUC *Pavle*
195. ŠUMONJA *Miloš*
196. ŠĆEKIĆ *Vlado*
197. ŠEGRT *Vlado*
198. ŠKEROV1Ć *Zarije*
199. ŠUKRIJA *Ali*
200. ŠPEGALJ *Martin*
201. ŠLJIVO **dr** *Galib*
202. ŠUŠNJAR *Janko*
203. ŠARAC *Džemil*
204. ŠARESK1 *Tihomir*
205. ŠAŠ1Ć *Jevto*

T

206. TODOROV1Ć *Mijalko*
207. TRBOV1Ć *Ilija*
208. TEMELKOVSK1 *Borko*
209. TODOROV1Ć *Voja*
210. TRUPA *Ljubo*
211. TARAB1Ć *Joco*
212. TRGO *Fabijan*
213. TOMINC *Milan*
214. TODOROV1Ć *Spasoje*
215. TUS *Atnon*

216. TAVČAR *Franc*
217. TMUŠIĆ *Dragomir*
218. TOMŠIĆ *Janez*

U

219. ULEPIČ *Zdenko*
220. UROŠEVIĆ *Sredoje*
221. UZELAC *Miloš*

V

222. VUKMANOVIĆ *Svetozar-Tempo*
223. VRATAR mr *Avgust*
224. VOJVODIĆ *Dimitrije*
225. VIDOVIĆ *Žarko*
226. VLA1SAVLJEVIĆ *Dušan*
227. VIPOTNIK *Janez*
228. VESELINOVIĆ *Ivan*
229. VUČETIĆ Penra
230. VUČINIĆ dr *Milan*
231. VIŠNJIĆ *Petar*
232. VUJATOVIĆ
233. VULETIĆ *Bruno*
234. VOJVODIĆ *Radovan*
235. VRANIĆ *Mirko*
236. VONDRAČEK *Ivan*
237. VLAJKOVIĆ *Radovan*
238. VULETIĆ *Vuleta*

z

239. ZORIĆ *Rade*
240. ZORIĆ M/a«
241. ZORE *Milovan*

ž

242. ŽIVKOVIĆ *Živko*
243. ŽIVKOVIĆ Srete«

Hronologija

Pukovnik Nikola Anić

1945.

1. januar:

- Po naređenju vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita formirane 1, 2. i 3. armija NOVJ. U sastavu 1. armije su ušle: 1. proleterska udarna i 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«, 5, 11. i 21. udarna divizija i Konjička brigada; u sastav 2. armije: 17. i 28. i 14. korpus sa 23, 25. i 45. divizijom; u sastav 3. armije: 16, 36. i 51. divizija. U operativnom pogledu pod komandu 3. armjje stavljeni su 6. i 10. korpus NOVJ, a pod komandu Štaba 2. armije 3. korpus NOVJ.
- Nemačka 963. tvrđavska brigada upućena iz Sarajeva, preko Vlasenice i Zvomika u Bijeljinu sa zadatkom da sa snagama nemačkog 34. armijskog korpusa potisne jedinice 2. armije NOVJ s te prostorije i stvori uslove za nesmetano povlačenje jedinica Grupe armija »E«.
- Glavni štab Makedonije naredio da se jedinice 15. udarnog korpusa prebace iz Makedonije na sremski front, što je narednih dana i učinjeno.

3. januar:

- U Sremu delovi nemačkog 34. armijskog korpusa izvršili protivudar. Napali su položaje 21. udarne divizije, zauzeli selo Nijemce (kod Sida), odbacili 21. diviziju na levu obalu reke Bosuta i izbili na liniju s. Komletnici
- Orolik - Berak.
- Vrhovni komandant maršal Tito naredio Štabu 8. korpusa da se »ne dozvoljava iskrcavanje savezničkih novih trupa na Vis. Pazite budno da nam se četnici ne ugnjezde na otocima pod tuđom uniformom.. «

4. januar:

- Snage 10. divizije 5. korpusa NOVJ posle petočasovne borbe odbile napad nemačkih jedinica koje su od Busovače i Zenice nadirale u pravcu Travnika.
- Iz Beograda je na sremski front stigla 6. lička proleterska divizija i posela odbrambene položaje na levoj obali Bosuta od sela Nijemci do šume Kablarovac kod Šida.

4. januar: - Jedinice 3. udarne divizije 2. korpusa NOVJ oslobodile Bijelo Polje. Nemačke snage su pod borbom odstupile prema Brodarevu i Prijepolju. Završene borbe za oslobođenje Crne Gore.

6. januar: - Vrhovni komandant maršal Tito i šef britanske vojne misije general Ficroj Maklejn sklopili ugovor o uspostavljanju vazduhoplovne baze u okolini Zadra za potrebe savezničkog vazduhoplovstva, a u cilju pomoći NOVJ u borbi protiv nemačkih snaga. Na te aerodrome će se prebaciti 1. i 2. eskadrila NOVJ koja je podržavala ofanzivu 4. armije i Jugoslovenske mornarice.
- Jedinice Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju blokirale selo Vrelo kod Peći i vodile borbu sa balistima (ubijena 22 balista). Narednih dana vođene su borbe i u ostalim delovima Kosova i Metohije protiv kontrarevolucionamih snaga.

8. januar: - U toku noći glavnina 27. divizije 3. korpusa i delovi 45. divizije 14. korpusa 2. armije napali nemačku 963. tvrđavsku brigadu u Vlasenici. Napad je obnovljen i narednih dana. Okruženim nemačkim vojnicima stiglo pojačanje od 22. divizije koja je narednih dana nastavila prodiranje prema Zvomiku i Bijeljini. Uspešne borbe vodila je 2. armija zajedno sa 3. korpusom, postepeno tukući nemačku 22. diviziju i 963. tvrđavsku brigadu.

12. januar: - Na sovjetsko-nemačkom frontu, na reci Visli počela velika zimska ofanziva Crvene armije. Do kraja januara sovjetske trupe su izbile na Odru i Nisu, približile Berlinu na 80 km. Ovim su počele glavne i odlučujuće borbe protiv Vermahta u 1945. godini.

14. januar: - Direktivom CK KPJ, u divizijama se imenuju pomoćni^ političkog komesara divizije, koji je sekretar divizijskog partijskog komiteta. Pri štabovima korpusa i armija formiraju se partijski komiteti koji rukovode partijskom organizacijom samostalnih jedinica pri štabu korpusa i armije. Za rukovođenje skojevskom organizacijom samostalnih jedinica pri štabu korpusa i armije formiraju se skojevski komiteti.

16. januar: - Vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito obišao položaje 1. armije na sremskom frontu. Obilazeći položaje 1. proleterske i 5. krajiške divizije maršal Tito vodio je razgovore sa borcima u rovovima, interesovao se za uslove života i podsetio ih da nije daleko dan potpunog oslobođenja zemlje. Maršal Tito vodio je razgovore u štabovima 1. i 5. divizije i u Štabu 1. armije.

17. januar: - Na sremskom frontu nemački 34. armijski korpus otpočeo napade na jedinice 1. armije s ciljem da skrati i 887

stabilizuje front. Posle dvodnevnih borbi 1. armija, uvodeći u borbu i jedinice rezerve, sprečila je dalji prodor neprijatelja, koji je zauzeo Tovamik i Šid. Potom, ojačana 2. proleterskom divizijom, 1. armija je prešla u protivudar, oslobodila Šid i prinudila neprijatelja da se povuče na liniju selo Mohovo (kod Iloka) - Ilinci - Batrovci - leva obala reke Bosuta do Lipovca. Na ovoj liniji front je konačno stabilizovan a obe su strane prešle na pozicionu odbranu.

19. januar: - Na Kosovu i Metohiji jedinice Operativnog štaba vode borbu protiv kontrarevolucionamih snaga. Delovi 4. kosovsko-metohijske brigade vode borbe protiv balista kod Pećl. Narednih dana kod sela Trstenika (blizu Srbice) 1. kosovsko-metohijska brigada napala je balističke snage i nanela im gubitke. Međutim, pošto je neprijatelj bio nadmoćniji, održao je svoje položaje.

21. januar: - Vrhovni komandant maršal Tito izdao naređenje o mobilizaciji izvesnog broja obveznika od 18. do 45. godine života, kao i o izboru dobrovoljaca, rođenih 1928. i 1929. godine, za službu u protivavionskim jedinicama.

22. januar: - Glavnina nemačke 104. lovačke divizije sa ostalim snagama, nastupajući od Zenice, posle četvorodnevne borbe protiv glavnine 4. divizije i delova 7. krajiške brigade 10. divizije 5. korpusa zauzeli Travnik, oko koga će se voditi žestoka borba sve do njegovog ponovnog oslobođenja i bacanja nemačkih snaga u dolinu reke Bosne.

23. januar: - Naredbom Glavnog štaba Slovenije Mornarički odred 1. pomorsko-obalskog sektora uključen u sastav 30. divizije 9. korpusa pod nazivom: 1. bataljon mornaričke pešadije 1. pomorsko-obalskog sektora.

24. januar: - Štab 1. armije obavestio maršala Tita da prelazi u odbranu. U izveštaju stoji: »I pored upornosti nismo mogli probiti neprijateljsku liniju kod Tovamika i Lovaša. I neprijateljski i naši gubici su veliki. Prelazimo u odbranu.. Naš raspored će biti tri divizije u prvoj liniji, a tri divizije u rezervi na prihvatnoj liniji.. «

27. januar: - Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ ukinuta je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju i njene vojne funkcije preuzela je tek formirana komanda vojne oblasti Vojvodine.

- Kombinovane nemačko-ustaške snage iz Širokog Brijega i Mostara izvršile ispad prema Ljubuškom i Metkoviću, porušili mostove na Neretvi i naneli znatne gubitke 4. brigadi 9. divizije 8. korpusa. Na tu vest Vrhov-

ni štab je naredio Štabu 8. korpusa da zajedno sa 29. divizijom 2. korpusa odbaci neprijatelja i oslobodi Široki Brijeg i Mostar i da bude spreman za prebacivanje u sevemu Dalmaciju za nove ofanzivne operacije.

- Po naređenju Vrhovnog štaba, 17. i 28. divizija 2. armije napale nemačke i ustaško-domobranske snage u Bijeljini. Napad je nekoliko puta obnovljen, ali grad nije zauzet radi jakih neprijateljskih snaga.

30. januar:

- Kod sela Dašinovaca, blizu Peći, oko 1000 balista napalo 3. bataljon 5. kosovsko-metohijske brigade, ali su posle oštre šestočasovne borbe odbijeni. Sutradan, 31. januara, kod sela Srbice, posle oštre borbe, 1. kosovsko-metohijska brigada i 3. bataljon 5. kosovsko-metohijske brigade odbili napad balističkih snaga, nanevši im osetne gubitke.

1. februar:

- Po naređenju Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju formiran je Štab operativne grupe brigada pod čiju su komandu stavljene 3. i 5. kosovsko-metohijska brigada, 1. bokeljska i 6. crnogorska brigada.

4. februar:

- U Jalti na Krimu otpočela osmodnevna konferencija Staljina, Ruzvelta i Čerčila, na kojoj su usklađeni rokovi i ostale mere za konačno slamanje nacističke Nemačke i Japana. U pogledu Jugoslavije konferencija je preporučila da se što pre sprovede u delo sporazum Tito - Šubašić.

5. februar:

- Vrhovni komandant maršal Tito obavestio je Glavni štab Slovenije da će ubrzo formirati 4. armiju za operacije prema Soči.

6. februar:

- Jedinice 8. korpusa i 29. divizije 2. korpusa počele mostarsku operaciju u kojoj je sutradan oslobođen Široki Brijeg (danas Ličtica), onda Nevesinje i 14. februara Mostar.

- Nemačka 297. pešadijska, 7. SS »Princ Eugen« i 1. kozačka konjička divizija, Borbena grupa »Fišer« i delo vi 5. ustaško-domobranske divizije i druge snage počele su operaciju »Vukodlak« protiv snaga 6, 10. i 12. korpusa 3. armije na virovitičkom mostobranu. U žestokim višednevnim borbama 12. korpus se povukao na levu obalu Drave, dok su 6. i 10. korpus nastavili dejstva u pozadini neprijatelja.

7. februar:

- U Slovenačkom primorju, na Tmovskom gozdu i Banjškoj planoti delovi italijanske fašističke 10. MAS divizije, nemačkog 10. SS policijskog puka i 1. srpskog dobrovoljačkog korpusa otpočele napad protiv slovenačkog 9. korpusa. Borbe su vođene sve do 18. februara oo9

kada su divizije 9. korpusa veštim manevrom izbegle frontalne borbe nadmoćnijeg neprijatelja, i iznenadnim udarima u bokove i leđa nanosile mu znatne gubitke.

8. februar:

- Vrhovni štab NOV i POJ formirao Vojnu upravu za Kosovo i Metohiju. Istog dana formirana je Vojna oblast za Kosovo i Metohiju, a osnovana je i 52. kosovsko-metohijska divizija NOVJ.
- U selu Donjem Obrinju kod Srbice delovi 3. kosovsko-metohijske brigade razbili i većim delom uništili grupu oko 400 balista, a kod Srbice 5. kosovsko-metohijska brigada odbila napad oko 900 balista. Iza toga su snage 4. kosovsko-metohijske brigade napali balističke snage i posle petodnevnih borbi blizu sela Obrinje naterali neprijatelja, razbili i naneli mu osetne gubitke. Kos sela Radoviša (kod Srbice) dva bataljona 1. bokeljske brigade napali su baliste koji su se iz Drenice prebacili ka Starom Kolašinu. Sutradan 9. februara 5. kosovsko-metohijska brigada kod sela Poljanca i Poluže (blizu Srbice) otpočela je čišćenje terena. Borbe su vođene tri dana protiv veće grupe balista, koji su razbijeni i pretrpeli osetne gubitke.

9. februar:

- Vrhovni komandant maršal Tito naredio Štabu 3. armije da onemogući da neprijateljske snage likvidiraju virovitički mostobran. Pod pritiskom nadmoćnijih snaga
12. korpus se povukao na levu obalu Drave, izvučeni su ranjenici i zbeg, a 6. i 10. korpus pribili su se na slavonske planine i nastavili dejstva u pozadini neprijatelja.

13. februar:

- Jedinice Crvene armije oslobodile Budimpeštu.

14. februar:

- Jedinice 8. korpusa i 29. divizije 2. korpusa oslobodili Mostar.
- Glavnina nemačkog 69. i 91. armijskog korpusa počela operaciju »Papuk« protiv jedinica 6. i 10. korpusa NOVJ. Borbe su vođene sve do kraja februara. Neprijatelj nije uspeo da ostvari cilj da očisti teritoriju Slavonije od snaga NOVJ.

18. februar:

- Vrhovni štab NOV i POJ izdao naređenje o odevanju, pozdravljanju, oslovljavanju i ponašanju vojnih lica - pripadnika NOV i POJ.

19. februar:

- Jedinice 4. divizije 5. korpusa NOVJ ojačane po jednom brigadom iz 10. i 39. divizije, posle četvorodnevnih borbi sa jakim nemačkim i ustaško-domobranskim snagama, oslobodile Travnik.
- Jedinice 3. korpusa i 2. armije oslobodile Zvomik, a snage nemačke 22. pešadijske divizije nastavile probijanje ka Janji i Bijeljini, stalno tučeni od 14. korpusa 2. armije.

21. februar:

- U Beogradu su vođeni razgovori između vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita i vrhovnog komandanta savezničkih snaga u Sredozemlju feldmaršala Harolda Aleksandera. Ugovoreno je, pored ostalog, da snage 4. armije ranije počnu ofanzivu i time privuku na sebe nemački 97. armijski korpus koji se nalazi kao rezerva Grupe armija »C« u Istri i Slovenačkom primorju. Dogovoreno je takođe i pitanje ishrane 4. armije, pomoći i podršci na Jadranu i u vazduhoplovnoj podršci.

22. februar:

- Glavni štab Slovenije izdao naredbu da se u Biogradu na moru formira baza sa zadatkom da od saveznika prima materijal i transportuje ga do skladišta Glavnog štaba i da prihvata borce upućene iz Italije. Tih dana bilo je govora da će se u Dalmaciji formirati Slovenačka prekomorska divizija od 3. prekomorske brigade 26. divizije i 5. prekomorske brigade 19. divizije, ali se od toga odustalo.

24. februar:

- Jedinice 45. divizije sa 14. brigadom 23. divizije 2. armije, posle petočasovne borbe odbacile ustaške snage i ustašku miliciju prema Doboju i oslobodile Gračanicu.

25. februar:

- U Beogradu, kod vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita počeo višednevni sastanak sa komandantima 1, 2, 3. i 4. armije i članovima užeg - operativnog dela Vrhovnog štaba NOV i POJ, na kome su se razmatrali planovi završne ofanzive za oslobođenje Jugoslavije. Rešeno je da se na sremskom frontu i na frontu na reci Dravi još ne prelazi u napad, da se najpre počne sa ofanzivom 4. armije na frontu u Lici i Hrvatskom primorju radi oslobođenja Istre, Trsta i Slovenačkog primorja, kao i da se izvede napad radi oslobođenja Sarajeva.

26. februar:

- Predsedništvo AVNOJ-a donelo odluku da se maršal Jugoslavije Josip Broz Tito odlikuje Ordenom narodnog oslobođenja.

- Jedinice pod komandom Vojne uprave za Kosovo i Metohiju od 11. do 26. februara preduzele su ofanzivne akcije protiv kontrarevolucionamih snaga. Najveće borbe su vođene kod sela Kožnica blizu Srbice, onda sa balističkim snagama koje su pokušale da se preko planine Čičavice prebace u Stari Kolašin. Za to vreme su delovi 24. i 52. divizije NOVJ čisteći teren od balista, zauzeli Kožnice, Krasmirovce i Gradiću kod Srbice. Snage 1. bokeljske brigade vodile su borbe kod sela Gornja Klina i Srbice, a delovi 52. divizije NOVJ razbile su jaku balističku grupu između Kožnica i Štutica. U jugoistočnom delu sela Trstenika kod Srbice, 4. kosovsko-metohijska

brigada 52. divizije opkolila je ostatke dveju balističkih grupa. Pri probijanju iz okruženja u pravcu sela Globare poginulo je 19 balista, među kojima i vođa Šaban Poluža, a ranjen je veći broj, među kojima i vođa kontrarevolucionamih snaga Memet Gradića, koji je docnije podlegao ranama. Krajem februara 1. kosovsko-metohijska brigada 52. divizije NOVJ uništila je u dragaškom srezu veću grupu kontrarevolucionamih snaga.

28. februar: - U rejonu Svete planine Štab 4. operativne zone Slovenije grupisao 14. diviziju, 6. i 11. brigadu s ciljem da ih prebaci preko reke Save u Dolenjsku. Zbog visokog vodostaja i napada nemačkih snaga iz garnizona u dolini Save i onih duž puteva Domžale-Vransko i Kamnik - Vransko, jedinice su odustale od forsiranja i posle četvorodnevnih oštrih borbi probile se na padine Mozirskih planina, gde su vodile borbu protiv nemačkih snaga sve do 18. marta, kada se neprijatelj povukao u polazne garnizone.

1. mart: - Odlukom Povereništva narodne odbrane DFJ, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana u Jugoslovensku armiju, a Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu, Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan u Generalštab JA, kao neposredni organ Povereništva narodne odbrane.

2. mart: - Naredbom vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita formirana 4. armija od 9, 19, 20. i 26. divizije 8. korpusa, 13, 35. i 43. divizije 11. korpusa i 15. i 18. divizije 7. korpusa.

3. mart: - U blizini sela Blazeva i Brzeća, na Kopaoniku, padobranima se spustila grupa od 14 pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa, koji su nemačkim avionima prebačeni iz Austrije s ciljem da vrše diverzije i atentate na članove KPJ i odbornike. Demoralisani zbog otpora naroda neki su se odmah predali, a ostali su kasnije pohvatani.

4. mart: - Jedinice 29. divizije 2. korpusa izbile su na Ivan-sedlo i time je Hercegovina bila potpuno oslobođena.

6. mart: - Na reci Dravi kod Valpova počela je nemačka operacija »Šumski đavo«. 1 pored žilavog otpora 16. divizije 3. armije, kod Valpova je nemačka 11. vazduhoplovna-poljska divizija, forsirala reku Dravu i obrazovala uži mostobran, a potom zauzela Novi Bezdan i Bolman. Istovremeno su kod Donjeg Miholjca, na odseku 1. bugarske armije, reku Dravu forsirale nemačka 104. lovačka i 297. pešadijska divizija. Ovaj nemački napad bio je

u vezi sa nemačkom ofanzivom u Mađarskoj, da bi bacili preko Dunava snage 3. ukrajinskog fronta Crvene armije.

7. *mart:*

- U Beogradu formirana Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije. Ministar narodne odbrane i predsednik Privremene vlade je vrhovni komandant JA maršal Josip Broz Tito.

8. mart:

- Iz Bjelovara, Popovače, Križa i Banove Jaruge otpočeo napad ustaško-domobranske 1. divizije, nemačke 1. kozačke konjičke divizije, delova Pavelićeve telesne divizije i drugih jedinica protiv 32. i 33. divizije 10. korpusa na Moslavini. Borbe su vođene sve do 17. marta ali ciljeve neprijatelj nije postigao.

13. mart:

- U Prištini su kontrarevolucioname snage ubile Miladina Popovića političkog sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, narodnog heroja Jugoslavije.

16. mart:

- U Mađarskoj su jedinice 2. i 3. ukrajinskog fronta, pošto su prethodno odbile nemačku ofanzivu, prešle u završnu ofanzivu prema Beču.
- U Slovenačkom primorju jedinice 9. korpusa JA izvršile su napad na nemačke, italijanske fašističke i četničke snage i ponovo oslobodile Banjšku planotu i Trnovski gozd.
- Štab Jugoslovenske mornarice rasformirao primorsko-obalske sektore i osnovao komande za sevemi, srednji i južni Jadran sa pet pomorsko-obalskih komandi.

17. mart:

- Po naređenju Generalštaba JA, za rukovođenje sarajevskom operacijom formiran Operativni štab grupe korpusa, pod čiju su komandu stavljeni: 2, 3. i glavnina 5. korpusa JA.

18. mart:

- Štab 4. armije izdao zapovest za početak prve etape ličko-primorske operacije.

19. mart:

- U istočnoj Bosni počela nemačka operacija »Majska oluja« od snaga 22. nemačke, 3. i 12. ustaško-domobranske i Borbene grupe »Gajger« i 5. ustaško-domobranske divizije protiv snaga 2. armije. U početku je neprijatelj imao izvesnih uspeha, naročito u dolini reke Tinje. Bio je to uvod u glavne borbe koje su počele 28. marta.

20. mart:

- Napadom 4. armije u Lici i Hrvatskom primoiju počela je završna ofanziva Jugoslovenske armije za oslobođenje zemlje. Napad je izveden u istočnoj Lici i dolini Une snagama 13, 19, 20. i 26. divizije sa fronta, a sut-

radan i snagama 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske - 7, 8. i 34. divizije, kao i jedinicama 35. i 43. divizije 11. korusa 4. armije. U toku prvog dana ofanzive neprijateljska odbrana 15. armijskog korpusa bila je probijena, glavne snage protivnika - 373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija razbijene i počele povlačenje prema Bihaću.

- Na reci Dravi kod Osijeka, u borbi protiv nemačkih jedinica, poginuo komandant 36. divizije 3. armije Dušan Vukasović Diogen, narodni heroj.
- U Slovenačkom primorju u Gorenjskoj počela velika nemačka ofanziva protiv slovenačkog 9. korpusa u kojoj su učestvovali delovi 188. rezervne i 14. SS divizije, 10. i 28. policijskog puka i Srpskog dobrovoljačkog korpusa, sa italijanskim fašistima i slovenačkim domobranima i zahvatila je područje Škofje Loke, Selške doline, reke Soče i Bače, Vipavske doline, Idrije i Postojne. Borbe su trajale sve do 3. aprila. Deveti korpus bio je dva puta okružen, ali se manevrom uspeo probiti. Neprijatelj je počinio brojne zločine.
- Vrhovni komandant naredio 2. armiji da dejstvo usmeri na sektor Žepče - Doboj, a zatim prema Derventi i Šamcu. Plan upotrebe 2. armije kasnije izmenjen radi situacije nemačkog napada u operaciji »Majska oluja« i ofanzive u Posavini.

21. mart:

- Na Kosovu se i dalje vode borbe protiv kontrarevolucionamih snaga i to kod Gornjeg Gadimlja (blizu Upijana), u rejonu Vokša-planina Bogićevica gde su angažovane i jedinice NOVJ Albanije sa 3. kosovsko-metohijskom brigadom narodne odbrane. Borbe kod Junika protiv balista vodi 1. bokeljska brigada, u rejonu Dečanske i Streočke planine (kod Peći) borbe vodi 6. crnogorska brigada koja je uspela da uništi grupu od 34 balista i zaplenila 28 pušaka.

22. mart:

- Jedinice 3. armije razbile su nemački bolmanski mostobran i izbile na levu obalu reke Drave. Počele su neposredne pripreme za završnu ofanzivu.

23. mart:

- Blizu Podujeva iz nemačkih aviona spustilo se 14. padobranaca - pripadnika Sprskog dobrovoljačkog korpusa. U borbi sa partizanskim stražama, mesnim stanovništvom i organima OZN-e dva padobranca su poginule, jedan je zarobljen, a ostali su se povukli na Kopaonik gde su kasnije pohvatani.

24. mart:

- Savezničke snage na zapadnom frontu počele završnu ofanzivu dejstvom preko reke Rajne. Uz pomoć vazdušnog desanta obrazovan je mostobran i savezničke trupe prodiru kroz Nemačku.

26. mart:

- U Zagrebu je komandu Jugoistoka primio komandant Grupe armija »E« general-pukovnik Aleksander Ler i time postao komandant nemačke balkanske grupacije.
- U Jugoslaviju je stigla iz Sovjetskog Saveza 2. tenkovska brigada koja je posle preko Beograda upućena na sremski front u sastav 1. armije.

28. mart:

- Jedinice 26. divizije 4. armije i 7. i 8. divizije 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske posle višednevnih borbi oslobodile su Bihać, čime je završena prva etapa ličko-primorske operacije.
- Sarajevska grupa korpusa - 2, 3. i 5. udarni, počeli su glavni napad za oslobođenje Sarajeva, glavnog grada federalne Bosne i Hercegovine.
- Kod vrhovnog komandanta maršala Tita u Beogradu počelo višednevno savetovanje komandanata 1, 2. i 3. armije i užeg - operativnog dela Generalštaba na kojem je prihvaćen plan završnih operacija i operativni plan sremsko-slavonske operacije, što je izraženo u direktivi i naređenju Generalštaba od 9. aprila 1945.
- U istočnoj Bosni počeo je glavni napad nemačke operacije »Majska oluja«. U borbu je uvedena, iz Srema i Slavonije dovedena, nemačka 117. lovačka divizija. Borbe su u dolini Tinje poprimile izrazito žestoki karakter i trajale su sve do 31. marta. Divizije 2. armije, uz osetne gubitke, uspele su slomiti nemački napad i početi neposredne pripreme za završnu ofanzivu.

30. mart:

- Štab 1. armije naredio 2. i 5. diviziji da počnu koncentraciju snaga južno od Save, gde je dan pre formirana Južna operativna grupa u kojoj su bile 2. proleterska, 5. i 17. udarna divizija, sa zadatkom da oslobodi Posavinu forsira Savu i iz pozadine udari po nemačkoj grupaciji u Sremu i da se spoji sa 3. armijom zapadno od Vinkovaca.

Kraj marta:

- Makedonski 15. korpus sa 42. i 48. divizijom ušao u sastav 1. armije na sremskom frontu.

1. april:

- Kod otoka Suska naišao na minu i potonuo naoružani brod NB - 11 iz Pomorske komande sevemog Jadrana Jugoslovenske mornarice.

2. april:

- U Beogradu je, uredbom Predsedništva Ministarskog saveta DFJ osnovan Ratni kabinet sa zadatkom da »vodi sve poslove u vezi sa uspešnim vođenjem rata«.
- Štab 4. armije izdao je zapovest za izvođenje druge etape ličko-primorske operacije kojom se imalo u zapadnoj Lici, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru dovršiti uništenje nemačkog 15. armijskog korpusa i osloboditi Gospić, Lički Osik, Otočac i druga mesta. Za oSO

izvođenje druge etape ličko-primorske operacije angažovana je sa fronta 9, 19, 20, 26. i 13. divizija, a u pozadini 43. divizija, dok su desni bok i pozadinu od unskog pravca i Karlovca štitile 7, 8. i 34. divizija 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske.

3. april:

- Jedinice 17. divizije 1. armije oslobodile su Bijeljinu iz koje se 65. puk nemačke 22. divizije povukao prema Brčkom.
- Štab 1. armije izdao je zapovest podčinjenim divizijama za aktiviranje snage levog krila severno od Save i nasilnog izviđanja na desnom krilu operativnog rasporeda.

4. april:

- Jedinice 4. armije počele drugu etapu ličko-primorske operacije. Pod snažnim udarcima snaga sa fronta i onih iz pozadine probijena je neprijateljska odbrana u zapadnoj Lici, oslobođeni su Gospić, Lički Osik, Perušić i druga mesta. Razbijene i poražene neprijateljske snage 392. legionarske i l i . ustaško-domobranske divizije delimično su se uspele izvući, ali će narednih dana biti potpuno poražene. Na levom krilu 4. armije 9. divizija i jedinice Pomorske komande sevemog Jadrana oslobodile su Pag i Karlobag.
- Vrhovni komandant maršal Tito naredio je Štabu 1. armije da hitno ovlada prostorom Brčko-Županja-Šamac i uz sadejstvo 3. armije prodre u pozadinu zapadno od Vinkovaca gde se mogu uništiti nemačke snage koje se nalaze u Sremu.
- Štab 2. armije izdao zapovest za početak ofanzive najpre prema Gračanici i Smici, a posle prema Doboju.
- Generalštab je naredio Glavnom štabu Hrvatske da 10. korpus preuzme obezbeđenje slobodne teritorije oko Daruvara da bi 6. korpus odmah krenuo u istočnu Slavoniju radi sadejstva 1. i 3. armiji.
- Štab 3. armije izdao je zapovest jedinicama za preuzimanje novog operativnog rasporeda na reci Dravi u cilju neposrednih priprema za početak ofanzive.

5. *april:*

- Vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito otputovao je avionom u Moskvu, gde je 11. aprila potpisao Sporazum o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći i saradnji između vlade DFJ i Sovjetskog saveza sa važnošću na 20 godina. Međutim, za vreme Rezolucije Informbiroa 1948. sovjetska strana ga je jednostrano otkazala.
- U istočnoj Bosni počela ofanziva 2. armije. Glavne snage su probile nemačku odbranu i prodrle duboko u pozadinu prema Gradačcu i Modriči, a posle se težište borbe prenelo na levo armijsko krilo od Gračanice prema Doboju.

- Glavni štab Slovenije naredio je da se, u cilju uspešnije odbrane slobodne teritorije 7. korpusa JA, formiraju Novomeški, Metliški, Čmomeljski i Kočevski odbrambeni sektori.

6. april:

- Jedinice 2, 3. i 5. korpusa posle višednevnih žestokih borbi oslobodile su Sarajevo, glavni grad federalne Bosne i Hercegovine.
- Štab 1. armije naredio je 6. i 11. diviziji da sadejstvuju sa jedinicama Južne operativne grupe u oslobođenju Brčkog.
- Štab 4. armije naredio podčinjenim jedinicama da produže energično nadiranje u cilju potpunog tučenja razbijenog i demoralisanog neprijatelja iz sastava nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa. U tom pogledu 9. divizija i snage Pomorske komande sevemog Jadrana nastupaju duž Kvarnerskog arhipelaga, 26. divizija prema Jurjevu i Senju, 19. divizija na Otočac, a 13. i 20. divizija prema Ogulinu.

7. *april:*

- Po naređenju Štaba Jugoslovenske mornarice ponovo je osnovan Kvarnerski odred mornaričke pešadije koji je u sastavu Pomorske komande sevemog Jadrana odigrao značajnu ulogu u desantiranju na Rabu, Lošinju, Cresu i istočnoj obali Istre i u borbama u Istri. U Suhoj krajini u Sloveniji nemački 17, 19. i 25. SS policijski puk, jedinice Ruske oslobodilačke armije generala Vlasova i slovenački domobrani počeli napad na slovenački 7. korpus s ciljem da zaposedanjem Suhe krajine obrazuju neprekidan front od Postojne do Brežice. Sedmi korpus slomio je neprijateljski napad i obezbedio desni bok ofanzive 4. armije.

8. april:

- Štab 1. armije izdao je avizo-zapovest štabovima podčinjenih jedinica kojim se regulišu sve operativne i borbene radnje neophodno potrebne u neposrednoj pripremi za početak proboja sremskog fronta.
- Jedinice 4.. korpusa Glavnog štaba Hrvatske na prostoriji Ostrožac - Ličko Petrovo Selo - Dražnik - Grad, otpočele napad na nemačku 104. lovačku diviziju koja je krajem marta dovedena sa fronta sa Drave. U višednevnim žestokim borbama 4. korpus odbacio je protivnika prema Slunju, naneo mu znatne gubitke i time obezbedio desni bok 4. armije u ofanzivi prodora prema Senju, Ogulinu i Rijeci.

9. april:

- Generalštab JA izdao je toga dana najpre direktivu a onda naređenje u kojima se reguliše pitanje završne ofanzive Jugoslovenske armije i izlaže plan sremsko-slavonske operacije, način proboja sremskog fronta i dejstva 1, 2, 3. i 4. armije i ostalih snaga koje učestvuju oV /

u završnoj ofanzivi oslobođenja zemlje. Ovo su dva najznačajnija dokumenta koja je izdao Generalštab u domenu izvođenja završne ofanzive. Njihov sadržaj je u skladu sa odlukama Drugog savetovanja koji je održan sa komandantima 1, 2. i 3. armije i članovima užeg operativnog dela Generalštaba kod maršala Tita krajem marta 1945.

- Štab 2. armije naredio divizijama da nastave ofanzivu i ovladaju desnom obalom reke Bosne od Modriče do ušća Paklenice, preseku komunikacije u dolini Bosne i angažuju se u cilju oslobođenja Doboja.
- Jedinice 26. i 19. divizije oslobodile Senj, čime je završeno uništavanje glavnih snaga nemačkog 15. armijskog korpusa u Lici i Hrvatskom primorju. Na Vratniku kod Senja 12. brigada 26. divizije smrtno je ranila komandanta nemačke 392. divizije general-lajtnanta Johana Mikla (umro nakon nekoliko dana u Rijeci), a tih dana poginuo je i komandant 15. korpusa general oklopnih trupa Gustav Fen. Od 15. korpusa ostalo je samo oko 5.000 vojnika, od imajućih 45.000.
- U Italiji savezничка 15.grupa armija počela je svoju završnu ofanzivu protiv nemačke Grupe armija »C«.
- Vrhovni komandant savezničkih snaga u Sredozemlju feldmaršal Harold Aleksander uputio je maršalu Titu čestitku priznanja jedinicama 4. armije za rezultate koje je postigla u ličko-primorskoj operaciji.

10. april:

- Štab 1. armije izdao je štabovima podčinjenih jedinica zapovest za proboj sremskog fronta »da razbije neprijateljsku odbranu na pravcu Vinkovci - Vukovar i da u snažnom naletu ovlada Vinkovcima i Vukovarom«, uz »efikasnu podršku naše avijacije«. Istog dana Štab 1. armije izdao je naređenje štabovima divizija Južne operativne grupe za forsiranje Save u rejonu Brčkog.
- Štab 3. armije izdao je podčinjenim jedinicama zapovest za forsiranje Drave i Dunava noću 11/12. aprila. U zapovesti se kaže: »Naša Armija ima zadatak da sa glavnim snagama forsira Dravu a sa manjim Dunav, razbije neprijateljsku odbranu u rejonu Valpovo - Osijek, potom produži dalje nadiranje ka jugoistoku u cilju obuhvatanja Osijeka sa južne strane i brzog prodiranja ka liniji Vinkovci - Stari Mikanovci, na kojoj se povezati sa levim krilom 1. armije.. « Ovom zadatku iz pozadine sadejstvuje 6. korpus. Posle 3. armija »preduzima brzo nadiranje ka zapadu opštim pravcem Donji Miholjac - Virovitica - Varaždin«.
- Pomorska komanda sjevernog Jadrana izdala je operacijsku zapovest podređenim jedinicama za prevoženje 9. divizije u desantu na Rab.

11. april:

- Kod Brčkog 17. udarna divizija 1. armije otpočela forsiranje reke Save a dan pre 5. divizija. Sutradan je

uhvaćena veza s jedinicama 6. proleterske i 1 i . divizije 1. armije radi sadejstva u likvidaciji neprijatelja kod Županje i radi dejstva prema Vinkovcima.

- Štab 1. armije izdao je naređenje za izmene i dopune zapovesti za proboj sremskog fronta. Na kraju naređenja piše: »Pošto naša operacija ima ogromnu političku i vojničku važnost, to ona mora potpuno da uspije. Svi štabovi i komande moraju da se do krajnjih granica založe u ostvarenju našeg plana. Ne može i ne smije biti nikakvih prepreka na putu punog izvršenja zadatka. Sve jedinice moraju najenergičnije izvršiti svoj zadatak, sa najvećom upornošću, smjelosti i odlučnosti... «

12. apri!:

- Glavne snage 1. armije počele proboj sremskog fronta uz snažnu podršku 11. i 42. vazduhoplovne divizije. U žestokoj borbi jedinice 1. proleterske, 21, 42, i 48. divizije, podržane sa 2. tenkovskom brigadom, i desantom preko Dunava 5. brigade 21. divizije, slomile su otpor neprijatelja, probile sremski front i oslobodile Vukovar, a sutradan i Vinkovce. Postignut je veliki uspeh i stvoreni su uslovi za nastavak gonjenja neprijatelja prema Đakovu i Brodu. Istog dana (12. aprila) Stab 1. armije izdao je zapovest štabovima podčinjenih jedinica za gonjenje potučenog neprijatelja na sremskom frontu.
- Jedinice 3. armije u toku noći 11/12. aprila počele su forsiranje reke Drave kod Narda, Josipovca, Kravica, Sarvaša i Dalja na Dunavu. Forsiranje je uspelo. Odbačene su jedinice namačke 11. divizije i uspostavljen je mostobran sa kojeg se moglo krenuti prema Našicama i Osijeku.
- Glavna politička uprava JA izdala je instrukciju o političkom radu u jedinicama u skladu sa ofanzivom Jugoslovenske armije gde je naglašena potreba aktivnog političkog rada s obzirom na zadatke koji pred JA stoje u operacijama za oslobođenje zemlje.
- Jedinice 9. divizije sa snagama Pomorske komande severnog Jadrana izvršile desant na otok Rab kojeg su ubrzo oslobodile nanevši neprijatelju znatne gubitke.

13. april:

- Jedinice 2. i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije zauzele su Beč.
- Snage 1. armije oslobodile su, posle višečasovnih teških borbi, Vinkovce i počele goniti neprijateljske snage.
- Generalštab JA izdao je naređenje Štabu 2. armije da likvidira neprijateljska uporišta u donjem toku reke Bosne, na prostoru Doboj - Bosanski Brod - Šamac.
- Štab 1. armije naredio podčinjenim jedinicama da pristupe gonjenju razbijenog neprijatelja prema Slavonskom Brodu.

14. april:

- Vrhovni komandant maršal Tito izrazio je zahvalnost borcima, rukovodiocima i jedinicama 1. i 3. armije za postignute rezultate u proboju sremskog fronta.

- Jedinice 3. armije oslobodile Osijek. Istog dana Štab 3. armije izdao je zapovest podčinjenim jedinicama za nastupanje ka Đakovu i za oslobođenje Našica.
- Štab 2. armije izdao je zapovest za produžetak napada, da ovladaju desnom obalom reke Bosne i stvore uslove za nastupanje prema Derventi i Brodu.
- Štab 4. armije naredio gonjenje razbijenog i poraženog protivnika i oslobođenje Bakra, Rijeke, Cresa i Lošinja.
- Nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske priznala je gubitak položaja na sremskom frontu, povlačenje svojih snaga i prodor JA južno od Vukovara, prema Vinkovcima i Županji.

15. april:

- Maršal Jugoslavije J. B. Tito u Moksvi je dao izjavu listu »Krasnaja zvezda« u kojoj se kaže da će biti uslišena želja naroda Istre i Trsta da budu priključeni novoj Jugoslaviji i da će DFJ tražiti od Italije da plati ratnu oštetu. Posle toga je maršal Tito sličnu izjavu u Moskvi dao dopisnuku »Njujork tajmsa« da Jugoslavija traži Istru, Trst, Goricu i deo austrijske Koruške nastanjene slovenačkim življem.
- Pomorska komanda sevemog Jadrana izdala je naređenje za prevoženje jedinica 26. divizije u desantu na otok Krk. Desant je izveden u noći 16/17. aprila, razbijene su snage protivnika i Krk je oslobođen. U desantu su učestvovale i jedinice Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije.

16. april:

- Jedinice Crvene armije počele veliku berlinsku operaciju.
- Zajedničkim dejstvima snaga 3. armije sa fronta i 6. korpusa iz pozadine oslobođeni su Našice i nastavljeno gonjenje neprijatelja Podravinom.
- Štab 4. armije izdao je zapovest za nastavljanje napada protiv nemačkog 97. korpusa na liniji Mrzle Vođine, Lokve, Fužine i Plaše i za obezbeđenje i zaštitu desnog boka, kao i za desant na Krk, Cres i Lošinj.
- Nemačka Vrhovna komanda konstatovala je da se »nemačke trupe između Save i Drave nalaze u teškim borbama protiv jakih neprijateljskih snaga«.

17. april:

- Jedinice 2. armije posle višednevnih žestokih borbi oslobodile su Doboj.
- Štab 1. armije naredio podčinjenim jedinicama za nastupanje ka Slavonskom Brodu.

18. april:

- Štab 3. armije izdao zapovest podčinjenim jedinicama za nastupanje ka Podravskoj Slatini, Daruvaru i Pakracu pošto su se već spojile sa jedinicama 6. korpusa radi »energičnog prodiranja ka Varaždinu i Bjelovaru«.

- Štab 4. armije izdao je zapovest kojom se reguliše dalje nastupanje divizija prema Bakru, Rijeci, Klani, čime je počela riječko-tršćanska operacija u kojoj će se sukobiti glavnina 4. armije sa nemačkim 97. armijskim korpusom koji se pokrenuo na front prema Rijeci i Klani, na prostoriju između Snežnika i Rijeke.

19. april:

- Štab Pomorske komande sevemog Jadrana naređuje Kvarnerskom pomorskom sastavu kako da se angažuje u prebacivanju 9. divizije u desantu na otok Cres. Određene su snage i plovna sredstva za desant na Lošinj.

- Istog dana jedinice 9. divizije i Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije izvršile su desant na Cres i Lošinj. U dvodnevnim borbama protiv oko 1400 neprijateljskih vojnika, oslobođeni su Cres i Lošinj.

20. april:

- Jedinice 5. i 17. divizije u sadejstvu s jedinicama 6. proleterske divizije posle dvodnevnih borbi oslobodile su Slavonski Brod i prinudile neprijatelja da se povuče prema Novoj Gradiški.

- Generalštab JA naredio Štabu 4. armije da brže i energičnije nadire prema Trstu i u vezi toga da uhvati vezu sa 29. divizijom 2. korpusa koja nastupa od Bihaća.

- Na Kosovu još se vode borbe protiv kontrarevolucionamih snaga. Jedinice 6. crnogorske brigade u rejonu sela Kaličane-Rodno brdo kod Peći razbile su grupu od 40 balista. Narednih dana na planini Žegovcu i Lipovici delovi 1. i 4. kosovsko-metohijske brigade vodile su dvodnevne borbe sa balističkim snagama. U selu Istiniću kod Peći delovi 6. crnogorske brigade opkolili su i zarobili grupu balista, a neki su se predali.

21 april:

- Jedinice 1. armije oslobodile Slavonsku Požegu, dok je 19. divizija sa 12. brigadom 26. divizije oslobodila Sušak.

- Štab 3. armije izdao je zapovest za dalje nastupanje Podravinom, pa se u zapovesti i ovo kaže: »Naša armija produžiće brzo nastupanje ka zapadu sa neposrednim ciljem ovlađivanja Viroviticom i izbijanja do linije Đurđevac - Bjelovar«.

22. april:

- Jedinice 2. armije oslobodile Derventu i Banja Luku. Vrhovni komandant JA maršal Josip Broz Tito pohvalio je 2. armiju. Istovremeno joj je naredio da nastavi energično nadiranje pravcem Karlovac - Novo Mesto i očisti neprijateljska uporišta na desnoj obali Save. Glavnom štabu Hrvatske Tito je naredio da uhvati vezu sa 2. armijom koja treba da se prebaci u rejon Ogulina radi likvidacije neprijatelja u Karlovcu.

- Vrhovni komandant maršal Tito naredio Štabu 4. armije da bi što pre ovladao Trstom da treba da forsira dejstva preko Loža i Ilirske Bistrice. Na pravcu Loža da se uputi 29. divizija, a od Starog Trga prema Kočevlju 7. slovenački korpus.
- Štab 4. armije izdao direktivu za prodor glavnih snaga preko Klane za Trst i preko Mašuna za Knežak u cilju obilaska riječkog fronta, dok 43. diviziju nastoji zabaciti u pozadinu protivnika u centralni deo Istre.

23. april:

- Jedinice 3. armije počele napad radi oslobođenja Virovitice, koja je oslobođena 25. 4.
- Savezničke snage u sevemoj Italiji počele prelaziti reku Po u Lombardijskoj niziji.

24. april:

- Jedinice 9. dalmatinske divizije počele se iskrcavati na istočnu obalu Istre na odseku Plomin - Moščenička draga u cilju konačnog oslobođenja Istre.
- Formirana Unska operativna grupa divizija 2. armije radi likvidacije neprijateljskih snaga u donjem toku Une i nastupanja ka Zagrebu.

25. april:

- Jedinice Crvene armije i savezničke snage sa zapada stigle na reku Labu (Elbu) i spojile se. Nemačka je pocepana na dva dela.
- Vrhovni komandant naredio Štabu 4. armije da se pod njegovu komandu stavlja 7. korpus »i sva naređenja za izvršenje zadataka mora od vas dobijati. Taj korpus prvenstveno upotrebite za zaštitu desnog boka, dejstvujući opštim pravcem Stari Trg - Kočevlje - Ribnica - Ljubljana.. «

26. april:

- Jedinice 9. korpusa na Trnovskom gozdu prešle u protivnapade na novouspostavljena nemačka uporišta i na više mesta razbile nemačke snage.
- Štab 3. armije »u vezi naređenog rokiranja 1. armije više u desno«, naredio je jedinicama za dalje nastupanje ka Đurđevcu i Bjelovaru, dok se komandno mesto Štaba armije nalazilo u Virovitici.

27. april:

- Vrhovni komandant maršal Tito naredio je Štabu 4. armije da, ubrzavši nadiranje svojih jedinica, što pre napadne Trst i oslobodi ga. Istog dana maršal Tito naredio je Glavnom štabu Slovenije da 9. korpus krene prema Trstu i »da već sada otpočne uvodne borbe za T rst«.
- U Podravskoj Slatini, od posledica rana ranije zadobijenih u borbi blizu Virovitice, umro je komandant 32. divizije Petar Marija Biskup Veno, narodni heroj.
- Nemačka Vrhovna komanda konstatuje da je situacija na frontu kod Rijeke kritična »gde su branioci odbili mnogobrojne napade«.

28. april:

- Jedinice 20. divizije 4. armije oslobodile Ilirsku Bistricu čime su stvoreni povoljni uslovi za brzi prodor u rejon Trsta.
- Italijanski partizani izvršili smrtnu kaznu nad bivšim predsednikom vlade Italije Benitom Musolinijem.
- Komanda Grupe armija »E« naredila je 34. korpusu da se rasporedi u rejonu Ljubljane i prihvati trupe koje se probijaju od Rijeke .

29. april:

- U Kazerti u Italiji, posle trodnevnih pregovora, potpisana kapitulacija nemačkih snaga u sevemoj Italiji, Austriji, Štajerskoj i Koruškoj.
- Štab 4. armije izdao je zapovest da se pristupi opkoljavanju i tučenju nemačkog 97. korpusa na riječkom frontu i prodre u Trst.
- Maršal Tito je naredio Štabu 4. armije da »otpočne borbu za Trst odmah«.
- Komanda mesta Trst naredila podčinjenim štabovima sektora da njihove jedinice pojačaju aktivnost i da sadejstvuju jedinicama 4. armije u oslobođenju grada.
- Štab 2. armije naredio je da jedinice pripreme napad na Kralovac, ovladaju istim i da likvidiraju neprijateljska uporišta u dolini Une.

30. april:

- Jedinice 4. armije počele bitku za grad Trst. Maršal Tito pohvalio borce, rukovodioce i jedinice 4. armije.
- Jedinice 45. divizije oslobodile zloglasni ustaški koncentracioni logor Jasenovac.
- Štab 3. armije naredio jedinicama za nastupanje prema Bjelovaru »ne dozvoljavajući neprijatelju sređivanje i organizovanje nove odbrambene linije«.
- Vrhovni komandant maršal J. B. Tito naredio je glavnim štabovima Srbije i Makedonije, Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju i Štabu 3. udarnog korpusa da pristupe čišćenju dobivene teritorije od preostalih četničkih, balističkih i ustaških snaga.
- Maršal Tito je naredio načelniku Generalštaba da snage 4. armije izbiju u donji tok reke Soče i zauzmu Tržič i Goricu i da se sačuvaju od uništenja brodogradilišta i druga industrijska postrojenja. Načelnik Generalštaba obavestio je maršala Tita da jedinice 4. armije vode ulične borbe za oslobođenje Trsta.
- U Berlinu izvršio samoubistvo Adolf Hitler. Vlast preuzeo veliki admiral Denic.

1. maj:

- Jedinice 4. armije oslobodile Trst. Istog dana jedinice 31. divizije 9. korpusa oslobodile Tržič (Monfalkone). U kasnim poslepodnevnim satima zapadno od Tržiča došlo je do susreta jedinica 4. jugoslovenske armije i 2. novozelandske divizije britanske 8. armije.

- Vrhovni komandant maršal J. B. Tito pohvalio je jedinice 4. armije, 7. i 9. slovenačkog korpusa za oslobođenje Trsta, Tržiča i Gorice. U pohvali se kaže: »Prvog maja 1945., jedinice naše IV armije, VII i IX korpusa, nadirući neodolivo na zapad potpuno su zauzele i oslobodile gradove Trst, Goricu i Tržič, izbivši na širokom frontu na reku Soču«.
- Jedinice 29. divizije 4. armije i snage pozadinskih ustanova 9. korpusa oslobodile su Postojnu.

2. maj:

- Vrhovni komandant maršal Tito uputio je naređenje Glavnom štabu Slovenije za upućivanje 14. divizije 4. operativne zone radi zauzimanja Celovca i ostalih delova u Koruškoj koje naseljava slovenački živalj.
- Nemačke trupe u sevemoj Italiji položile su saveznicima oružje u skladu sa odredbama kapitulacije u Kazerti od 29. aprila.
- Jedinice 4. armije u Trstu savladale i poslednja žarišta nemačkog otpora, pred koja su stigli britanski tenkovi i ometali predaju Jugoslovenskoj armiji.

3. maj:

- Jedinice 19. divizije 4. armije oslobodile Rijeku. Istog dana nemački 97. armijski korpus, koji se nalazio okružen na riječkom frontu od 13, 19, 26. i delova 9. divizije, počeo je proboj iz okruženja preko Ilirske Bistrice za Postojnu i Ljubljanu.
- Jedinice 4. armije prisilile na kapitulaciju okružene nemačke snage u garnizonu Općina kod Trsta.
- Kod Trsta je formiran Motorizovani odred 4. armije od 11. brigade 26. divizije, artiljerije i tenkova i upućen dolinom Soče preko Vršiča za Celovec da se spoji sa snagama 4. operativne zone Slovenije i 3. armije i time sa zapadne strane zatvori obruč okruženja oko nemačke balkanske grupacije.
- Vrhovni komandant maršal Tito naredio Štabu 2. armije da poslije likvidacije neprijatelja u rejonu Karlovca usmeri dejstva pravcem Novo Mesto - Ljubljana a da prema Zagrebu ostavi bočno osiguranje.
- Jedinice 15. divizije 7. korpusa oslobodile Kočevlje, zatim nastavile nastupanje prema Ljubljani.

4. maj:

- Jedinice 16. i 17. divizije 3. armije oslobodile Bjelovar. Istog dana Štab 3. armije izdao zapovest za ovlađivanjem Koprivnicom i Križevcima.
- Naredbom vrhovnog komandanta maršala J. B. Tita formirana je 5. jugoslovenska armija. Za komandanta je postavljen general-major Slavko Rodić, a za komesara potpukovnik Vojo Kovačević, za načelnika štaba general-major Pavle Ilić. Kadrove za štab 5. armije imali su dati glavni štabovi Srbije i Makedonije čime se oni postepeno gase.

5. maj:

- Štab 1. armije izdao zapovest štabovima podčinjenih jedinica da energično nastave gonjenje neprijatelja prema Zagrebu.
- Jedinice 28. divizije 2. armije oslobodile Petrinju i nastavile nastupanje sa 45. i 39. divizijom prema Zagrebu.
- Vrhovni komandant Jugoistoka general-pukovnik Ler naredio komandantu 97. korpusa generalu planinskih jedinica Kibleru da se po svaku cenu probije prema Postojni i Ljubljani.
- Naoružani brod PČ - 8 ušao je kao prvi saveznički ratni brod u Trst. Pripadao je Pomorskoj komandi severnog Jadrana.

6. maj:

- Kvarnerski odred mornaričke pešadije napao nemačku posadu u delu Pule i na poluostrvu Muzilu. Posle jednodnevne borbe Pula je bila potpuno oslobođena.
- Prva brigada 43. istarske divizije oslobodila Pazin.
- Štab 3. armije izdao zapovest jedinicama da posle oslobođenja Bjelovara - Koprivnice, nastave energično gonjenje neprijatelja prema Varaždinu i Novom Marofu u cilju oslobođenja Varaždina i Zagorja.
- U Remsu i Francuskoj predstavnici nemačke Vrhovne komande potpisali preliminarni sporazum o bezuslovnoj kapitulaciji Vermahta.
- Generalštab JA naredio Štabu 1. armije da oslobodi Zagreb. Istovremeno je Generalštab naredio Glavnom štabu Slovenije da postavi ultimatum svim nemačkim jedinicama na svome sektoru da polože oružje jer je u toku dana admiral Denic izdao zapovest o bezuslovnoj predaji svih nemačkih oružanih snaga u Evropi.
- Štab 1. armije izdao zapovest jedinicama da oslobode Zagreb. Istovremeno je uputio zahtev komandantu nemačkih snaga na području Hrvatske da na osnovu zapovesti admirala Denica obustave borbe i bezuslovno kapituliraju.
- Jedinice 3. armije oslobodile Varaždin, a Karlovačka operativna grupa divizija 2. armije oslobodila Karlovac.
- U rejonu Ilirske Bistrice nemački 97. korpus, našavši se u okruženju i pošto više nije imao izgleda da se probije prihvatio pregovore koji su vođeni 6. maja i, ujutro 7. maja potpisao bezuslovnu kapitulaciju snagama 4. armije.

8. maj:

- U Berlinu prestavnici nemačke Vrhovne komande potpisali su konačnu i bezuslovnu kapitulaciju svih nemačkih oružanih snaga, čime je u Evropi zvanično završen drugi svetski rat.
- Jedinice 28. i 45. divizije 2. armije oko 11 časova ušle su u Zagreb. Tog dana u Zagreb su prodrle i jedinice 1. armije. Zagreb je oslobođen.

- Komandant Jugoistoka general-pukovnik Ler obavestio je komandu 22. divizije da je naređeno podčinjenim armijama i svim jedinicama Vermahta da od 9. maja obustave neprijateljstva.

9. maj:

- Preko talasa Radio-Beograda maršal Tito obavestio je narode Jugoslavije da je bezuslovno kapitulirala nacistička Nemačka.
- Jedinice 29. divizije i 7. korpusa oslobodile su Ljubljanu, glavni grad Federalne Slovenije.
- U Zagrebu je delegat Generalštaba general-major Rade Hamović održao sastanak sa komandama 1. i 2. armije i doneta odluka da se bez ikakvog zadržavanja nastavi gonjenje neprijatelja i prisili na bezuslovnu kapitulaciju.
- Predsedništvo AVNOJ-a u ime naroda DFJ uputilo je pozdrave borcima i rukovodiocima 4. armije, 7. i 9. korpusa na »veličanstvenoj pobedi« oslobođenja Istre, Slovenačkog primorja i Trsta.
- Crvena armija oslobodila Prag.

10. maj:

- Vrhovni komandant maršal Tito pohvalio jedinice 1. i 2. armije za oslobođenje Zagreba. Istovremeno je pohvalio i jedinice 3. armije za postignute rezultate u borbama za oslobođenje Podravine.
- Štab 1. armije naredio je podčinjenim jedinicama da nastave nastupanje prema Celju i Dravogradu.
- Štab 3. armije, čije su jedinice zajedno sa slovenačkim partizanima oslobodile Maribor, naredio je da se brzo podre prema Dravogradu i Celovcu u cilju potpunog zatvaranja nemačke Grupe armija »E«.

11. maj:

- Štab 3. armije izdao je uputstva 12, 16, 17, 36, 40. i 51. diviziji za nastavljanje daljeg prodora, obračuna sa nemačkim snagama koje nisu položile oružje i sprečavanje izvlačenja neprijateljskih snaga iz Jugoslavije u Austriju.
- jedinice 1. i 2. armije nastavile su nastupanje i razoružavanje neprijateljskih jedinica u zoni nastupanja.

12. maj:

- Jedinice 2. armije na putu Zagreb - Krško - Zidani Most završile zarobljavanje i razoružavanje nemačke 373. i 7. SS »Princ Eugen« divizije.
- Jedinice 3. armije, 4. operativne zone i Motorizovanog odreda 4. armije savlađuju preostali otpor neprijatelja i razoružavaju pojedine neprijateljske grupacije u rejonu Celovca, Pliberka i Dravograda.

13. maj:

- yrhovni komandant maršal Josip Broz Tito naredio je Štabu 3. armije da preseče svaku vezu sa Austrijom, spreči izvlačenje nemačkih i ustaških snaga iz Jugosla-

vije i pomogne slovenačkim jedinicama u razoružanju okupatorskih i kvislinških formacija.

- Jedinice 3. armije predale su protivničkim komandama ultimatum za bezuslovnu predaju i istovremeno nastavile sa razoružanjem pojedinih grupacija zajedno sa snagama 4. operativne zone i Motorizovanog odreda 4. armije.

14. maj:

- Jedinice 3. armije sa nesmanjenom žestinom vode borbu sa neprijateljskom grupacijom u rejonu Dravograda. U toku prepodneva one su uspele da razbiju neprijatelja, da povrate sela Poljanu i Guštanj i da ga primoraju na predaju.

15. maj:

- Vrhovni komandant maršal J. B. Tito pohvalio je borce i rukovodioce 3. armije za razbijanje opkoljenih neprijateljskih snaga na prostoru Slovenj-Gradec - Guštanj - Pliberk - Dravograd.
- Generalštab Jugoslovenske armije izdao je poslednji ratni izveštaj koji glasi:

»Brzim i energičnim nadiranjem prema gornjem toku reke Drave, naše trupe presekle su odstupnicu ostacima nemačkih i ustaško-četničkih bandi i zaokruživši ih na području Slovenj-Gradec - Guštanj-Pliberk-Dravograd, posle trodnevnih žestokih borbi razbile ih i prisilile na kapitulaciju.

Ovim su likvidirane poslednje neprijateljske snage, koje su pred našim trupama još pružale organizovani otpor«.

Tako je završen četvorogodišnji narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji.

Jugoslavija je oslobođena.

*

Arhivski izvori
(REGESTA)

dipi istoričar-arhivista, Anka Petrović

Dokumenti Jugoslovenske armije

1945. januar 1-31. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od Štaba 2. armije.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Arhiva NOR-a (NOR), K.41, reg. br. 2-1.

1945. januar 1-31. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od Štaba 1. armije.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 2-1.

1945. januar 3-31. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od 3. armije.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 2-1.

1945. januar 1. - mart 6. - Štab 3. armije, knjiga depeša primljenih i poslatih na vezi sa Vrhovnim štabom NOV i POJ.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 3-1.

1945. januar 2. - april 20. - Štab 2. armije, knjiga depeša poslatih Generalštabu JA.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 6-4.

1945. januar 3. - april 20. - Štab 2. armije, skupina depeša poslatih i primljenih od Generalštaba JA.

AVII, NOR. K.274, reg. br. 3-3.

1945. januar 4. - Štab 3. armije, naređenje potčinjenim jedinicama za napad na neprijateljske snage pravcem Špišić - Pitomača - Kloštar - Đurđevac.

AVII, NOR, K.486, reg. br. 1-1.

1945. januar 6. - maj 7. - Štab 3. armije, knjiga depeša poslatih i primljenih na vezi sa jedinicama Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 9-1.

1945. januar 7. - april 26. - Štab 3. armije, knjiga depeša poslatih i primljenih na vezi sa potčinjenim jedinicama.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 7-1.

1945. januar 9-26. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša poslatih Štabu 2. armije.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 1-1.

1945. januar 9. - Vrhovni komandant NOV i POJ dostavlja saglasnost Štabu 2. armije sa predloženim planom operacija u istočnoj Bosni. Potrebno je da razbiju neprijateljsku grupu prema svome južnom boku i odbace je što dalje na jug kako bi dobili slobodu manevra za dalje operacije prema dolini Bosne.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 1-1/2.

1945. januar 13. - Vrhovni štab NOV i POJ dostavlja naređenje Štabu 2. armije da obrate pažnju i izveste kako planiraju dejstva prema neprijatelju koji na sektoru Celić - Bijeljina verovatno ima nameru da im ugrozi desni bok i pozadinu, a iz rejona Bijeljine pokušava forsiranje Drine na sektoru Loznice gde nema snaga NOVJ.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 1-2/2.

1945. januar 14. - Štab 2. armije, naređenje štabovima 3. i 14. korpusa za zatvaranje pravca od Doboja i Zvornika ka Tuzli i za napad na Tuzlu.

AVII, NOR. K.272, reg. br. 2-1.

1945. januar 15. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu 3. armije da bez odlaganja otpočnu prebacivanje svojih snaga na desnu obalu Drave, a već su i sada zakasnili. Posledica zakašnjenja je duboki prodor neprijatelja od Banove Jaruge i Bjelovara u rejon Velike Pisanice.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 1-2/2.

1945. januar 15. - april 22. - Štab 1. armije, knjiga depeša poslatih Generalštabu JA.

AVII, NOR, K.258A, reg. br. 8-10.

1945. januar 16. - Štab 2. armije, primedbe upućene štabovima potčinjenih jedinica u vezi nedostataka koji su zapaženi u borbama oko Drine. Bilo je slučajeva ulaženja u borbu bez dovoljno pripreme, bez potpuno određenog i konkretnog zadatka. Takve pojave uslovile su neizvršavanje postavljenih zadataka.

AVII, NOR. K.983, reg. br. 18/3-1.

1945. januar 17. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu I. armije da organizuju armijski položaj na liniji Ilok - Ljuba - Erdevik - Kuzmin - ušće Bosuta sa težištem odbrane na desnom krilu.

AVII, NOR, K.372, reg. br. 3-66/2.

1945. januar 17. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu 2. armije da radi olakšanja situacije na Sremskom frontu i vezivanja što jačih neprijateljskih snaga, pojačaju pritisak na sektoru Bijeljina - Brčko, a istovremeno da nastoje likvidirati Bijeljinu.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 1-2/2.

1945. januar 17. - Štab 1. armije, naređenje štabovima potčinjenih divizija da u vezi novostvorene situacije i prema već postavljenom zadatku izvrše posedanje novih položaja: 21. divizija na prostoriji Šarengrad - Ilok, 5. divizija od Bapske do Sotina, 6. divizija od Male Vašice do Bačinaca i 11. divizija na prostoriji Gibarac - Bačinci.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 1-1.

1945. januar 18. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu 1. armije da odmah preduzmu protivnapad i zauzmu komunikaciju Sotin - Tovamik, sela Opatovac, Mohovo i Lovaš. Ovaj prostor treba da posluži za dalje ofanzivne operacije.

AVII, NOR, K..40, reg. br. 3-1/3.

1945. januar 18. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu 3. armije da u cilju olakšanja situacije na Sremskom frontu i vezivanja što jačih neprijateljskih snaga, preduzmu ofanzivne akcije prema Našicama i Miholjcu. Neprijatelj je uspeo 17. januara da probije Sremski front na pravcu Sotin - Tovarnik i uslovio povlačenje 1. armije na prostoru istočno od Šida.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 1-2, K. 295, reg. br. 3-80/1.

1945. januar 18. - Štab 2. armije, naređenje potčinjenim jedinicama za izvršenje napada na Bijeljinu, Brčko i komunikaciju Sokolac - Vlasenica kako bi privukli što više snaga na svoj front i time olakšali situaciju na Sremskom frontu.

AVII, NOR, K. 1125, reg. br. 10-1/1.

1945. januar 19. - Zapovest štabovima 6, 10. i 12. korpusa za napad na neprijateljske jedinice u rejonu Čađevica, Našica i zapadno od Virovitice.

AVII, NOR, K.486, reg. br. 2-1.

1945. januar 21. - Vrhovni štab NOV i POJ, naređenje Štabu Teškog diviziona 2. armije da u sadejstvu sa Teškim divizionom 1. armije zauzmu položaje Noćajski Salaš - Zasavica i Ravnje - Kletište sa zadatkom da u slučaju neprijateljskog nadiranja stave pod vatru sve prilaze od zapada prema Sremskoj Mitrovici, posebno prostoriju od Kuzmina do Sremske Mitrovice.

AVII, NOR, K.21-A, reg. br. 10-1.

1945. januar 22. - Štab 1. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za razbijanje neprijateljske odbrane na liniji Mohovo - Salaš Senca - Kneblov salaš - Tovamik - Ilinci, ovladavanje Mohovom, Lovasom i To-

vamikom i gonjenje neprijatelja preko linije Sotin - Berak - Orolik - Komletinci.

AVII, NOR, K.715, reg. br. 6-1.

1945. januar 23. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu 2. armije za likvidaciju neprijateljskog garnizona u Bijeljini snagama 17. i 28. divizije i blokiranje Vlasenice jedinicama 25. i 27. divizije. Situacija u Sremu zahteva da se ova operacija izvede i time ubrzaju ofanzivna dejstva 1. i 2. armije.

AVII. NOR, K.41, reg. br. 1-3/2.

1945. januar 23. - Vrhovni štab NOV i POJ, naređenje Štabu 3. armije da provere obaveštajne podatke o grupisanju neprijatelja na prostoru Vinkovci - Osijek - Valpovo - Miholjac - Našice sa namerom da forsira Dravu u donjem toku i dejstvuje dalje prema Pečuju.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 3-77/1.

1945. januar 31. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu 2. armije da prebace tešku artiljeriju i protivkolske topove na desnu obalu Drine za dejstva na drum Drinjača - Zvomik i dalje na zapad. Treba sve učiniti da se neprijatelj zadrži i odbaci, u čemu će im pomagati sadejstvo artiljerije.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 1-54/2.

1945. februar 1-28. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od Štaba 1. armije.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 4-1.

1945. februar 1-28. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od Štaba 2. armije.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 4-1.

1945. februar 1-28. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od Štaba 3. armije.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 4-1.

1945. februar 1. - Štab 1. armije, naređenje štabovima potčinjenih divizija da se u cilju odmora i naoružanja 2. proleterske divizije, izvrši smena sa položaja i ova jedinica razmesti na prostoriji Ilok - Neštin. Njene borbene položaje posešće delovi 21. divizije, a u slučaju potrebe 2. proleterska divizija upotrebiće se na desnom krilu fronta.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 7-1.

1945. februar 2. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Štabu 2. armije za koncentričan napad na neprijateljsku grupaciju južno od Zvornika odsecajući je prethodno na pravcu Drinjača - Nova Kasaba - Vlasenica kojima se snabdeva hranom i municijom.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 3-1.

1945. februar 6. - Štab 1. armije, izveštaj Vrhovnom štabu NOV i POJ
0 stanju neprijateljskih snaga na Sremskom frontu na prostoriji Borova, Vukovara, Sotina, Negoslavaca, Orolika i dr. mesta.

1945. februar 6. - Štab 2. armije, naređenje Štabu 25. divizije da se stavlja pod neposrednu komandu ove armije i da zatvori pravac Zvomik - Kozluk.

AVII, NOR, K. 1090, reg. br. 39-1.

1945. februar 7. - Vrhovni štab NOV i POJ, naređenje Štabu 2. armije da opštim protivnapadom preduhitre Nemce koji mogu preuzeti inicijativu [kod Zvornika] i poremetiti plan operacija.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 3-4/1.

1945. februar 8. - Štab 2. armije, zapovest štabovima 3. korpusa, 17. i 27. divizije za napad na snage 22. nemačke ojačane divizije kod Zvornika. Ova divizija se probila od Vlasenice preko Drinjače u pravcu Zvornika.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 9-1.

1945. februar 9. - Vrhovni štab NOV i POJ, direktiva Štabu 3. armije da prebaci 12. korpus na levu obalu Drave a 6. i 10. korpus ostavi u Slavoniji u pozadini neprijateljske grupe sa zadatkom da se prebace prema Papuku
1 Psunju. Neprijatelj nastoji da ovlada grebenom Bilo-gore, potom koncentričnim napadom likvidira virovitički mostobran, nabaci snage 3. armije na Dravu i time ih dovede u tešku situaciju.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 3-74/1.

1945. februar 9. - Štab 3. armije, naređenje potčinjenim jedinicama da rasklope pontonski most kod Virovitice.

AVII, NOR, K.293, reg. br. 8-12.

1945. februar 11. - Štab 2. armije, zapovest štabovima 3. korpusa, 17. i 25. divizije da zatvore pravac Zvomik - Tuzla u okviru zadatka ove armije da preduzme ofanzivna dejstva pravcem Tuzla - Doboj i odbaci neprijateljsku grupaciju u dolini Spreče na levu obalu reke Bosne.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 11-1.

1945. februar 12. - Vrhovni komandant NOV i POJ, odgovor komandantu
3. ukrajinskog fronta Crvene armije da 3. armija NOVJ ne može dejstvovati u bojnom rasporedu sa I. bugarskom armijom, jer joj predstoje nove operacije na desnoj obali Drave u vezi sa pokretima neprijateljskih trupa kroz Podravinu prema saverozapadu u pravcu Varaždina.

AVII, NOR, K.17A, reg. br. 1-5.

1945. februar 17. - Štab 2. armije, izveštaj Vrhovnom štabu o situaciji u istočnoj Bosni i preduzetim dejstvima na prostoriji Brčko, Tuzla, Lopari, Čelici i u pravcu Bijeljine.

 AVII, NOR, K.272A, reg. br. 48-11.

1945. februar 19. - Vrhovni štab NOV i POJ, naređenje Štabu 2. armije da organizuju što jače dejstvo na levoj obali Drine. Pritisak na Zvomik treba da bude neprekidan i jak i ne smeju dozvoliti prodor neprijatelja prema Tuzli. Jedna ojačana nemačka SS divizija stigla je na sektor Bijeljina - Janja - Brčko, probila obruč kod Janje sa namerom da se poveže sa opkoljenom nemačkom grupom na sektoru Zvomika.

AVII, NOR, K.41, reg. br. 1-8/9.

1945. februar 25. - Vrhovni štab NOV i POJ, naređenje Štabu 1. armije da izvrše pripremu i obezbeđenje za doček visokog savezničkog komandanta [feldmaršala Harolda Aleksandera], koji dolazi da poseti front ove armije.

AVII, NOR, K.258A, reg. br. 1-18/10.

1945. februar 25. - maj 1. - Štab 2. armije, skupina depeša poslatih primljenih od potčinjenih jedinica.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 6-3.

1945. mart 1-31. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 1. armije.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 6-1.

1945. mart 1-31. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 2. armije.

AVII, NOR. K.42, reg. br. 2-1.

1945. mart 1-31. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 3. armije.

AVII, NOR. K.44, reg. br. 6-1.

1945. mart 1-24. - Generalštab JA, knjiga depeša poslatih Štabu 3. armije.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 5-1.

1945. mart I. - maj 15. - Štab 4. armije, istorijat za period od formiranja do završetka rata.

AVII, NOR, K.313, reg. br. 1-1.

1945. mart 10. - Štab 2. armije JA, izveštaj Generalštabu JA o rasporedu potčinjenih jedinica u istočnoj Bosni.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 5-3.

1945. mart 11. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o dejstvima na frontu 3. armije i na savezničkim frontovima u periodu od 5. do 11. marta. 3. armija vodila je jake borbe na dravskom mostobranu protiv Nemaca koji su nastojali da po svaku cenu i bez obzira na gubitke, prošire mostobran i spoje se sa grupom na mostobranu naspram Donjeg Miholjca.

Jedinice JA su iznurene u sedmodnevnim, neprekidnim borbama sa velikim gubicima i zato nisu u mogućnosti da likvidiraju neprijateljski mostobran. Na slavonskom sektoru situacija se povoljno razvija usled prelaska neprijateljskih snaga na prostoriju duž desne obale Drave i odlučne pobede 6. korpusa kod Voćina i Kamenskog.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 24-1.

1945. mart 12. - decembar 30. - Generalštab JA, skupina depeša primljenih i poslatih Štabu 4. armije.

AVII, NOR, K.47, reg. br. 1-1.

1945. mart 13. - [Štab 2. armije JA], direktiva [Štabu 14. korpusa] o dejstvima na sektoru donjeg toga reke Bosne.

AVII, NOR, K.632,. reg. br. 3-1.

1945. mart 14. - [Štab 2. armije JA], naređenje [Štabu 14. korpusa] o dejstvima u rejonu Gradačca, Modrice i Tuzle, u vezi sa celokupnom situacijom na bosanskom bojištu, rasporedom neprijateljskih snaga i potrebom da se za izvesno vreme front stabilizuje a jedinice reorganizuju i preoružaju.

AVII, NOR, K.272A, reg. br. 3-9.

1945. mart 18. - Štab 4. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za napad na neprijateljska uporišta u rejonu Lapca, Nebljusa, Udbine i Korenice i za spajanje sa snagama 4. korpusa na Prijeboju.

AVII, NOR, K.312A, reg. br. 1—42/4.

1945. mart 19. - Štab 2. armije JA, tabelarni pregled brojnog stanja i naoružanja celokupnog sastava na dan 15. marta.

AVII, NOR, K.271, reg. br. 46-2.

1945. mart 20. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 2. armije da svoje dejstvo usmere na sektor Žepče - Doboj a zatim prema Derventi i Šamcu. Radi stvaranja plana operacija u dolini Bosne treba da dostave mišljenje o najpogodnijem pravcu napada, sopstvenom potencijalu za oslobođenje Bijeljine, sadejstvu sa 5. korpusom i eventualnim problemima značajnim za operaciju.

AVII, NOR, K..42, reg. br. 1-8/1.

1945. mart 20. - Generalštab JA, ratni izveštaj za 20. mart: trupe Jugoslovenske armije uz sadejstvo sopstvene avijacije i jedinica Crvene armije pristupile su likvidaciji Bolmanskog mostobrana; u istočnoj Bosni, na području Doboja prema Gračanici uspešno su odbijeni neprijateljski napadi; na sektoru Sarajeva u toku su uporne borbe; u Primorskom neprijatelj jakim snagama pokušava da povrati izgubljena uporišta na prostoru Gorica
- Tolmin.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 1-2.

1945. mart 21. - Generalštab JA, ratni izveštaj za 21. mart: u toku je potpuna likvidacija bolmanskog mostobrana, gde je neprijatelj sabijen na vrlo malom prostoru; na području Sarajeva ispoljila je dejstvo saveznička avijacija, uspešno su odbijeni stalni napadi na Ivan-Sedlu; na području Idrije uništena je velika grupa nemačkih vojnika.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 1-2.

1945. mart 21. - Vrhovni komandant JA obaveštava Štab 3. armije o preduzetim merama komandanta 3. ukrajinskog fronta Crvene armije za ovladavanje Bolmanskim mostobranom.

AVII, NOR. K.44, reg. br. 5-18/1.

1945. mart 22. - Vrhovni komandant JA i komandant 3. ukrajinskog fronta, zajedničko naređenje štabovima 3. armije JA, 57. armije Crvene armije i 1. bugarske armije o rasporedu jedinica po ovladavanju mostobranom sevemo od Valpova. 57. armija treba da preda 12. korpusu JA odbranu seveme obale Drave, 1. bugarska armija da povuče 16. diviziju u rejon Harkon - Šikloš i 3. armija JA da smeni sovjetske i bugarske jedinice u zoni svoga 12. korpusa.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 1-10/2.

1945. mart 22. - Generalštab JA, ratni izveštaj za 22. mart: potpuno je likvidiran neprijateljski mostobran na levoj obali Drave sevemo od Valpova; na području Brčkog neprijatelj vrši jake napade; u Lici su jedinice JA prešle u ofanzivu na širokom frontu od Lapca do Gospića.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 1-2.

1945. mart 23. - Generalštab JA, naređenje Štabu 3. armije da izvrše obezbeđenje leve obale Dunava snagama 11. [vojvođanske] brigade.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 5-19/1.

1945. mart 24. - Štab 2. armije JA, naređenje potčinjenim jedinicama o preduzetim merama za uspešnije izvođenje borbenih dejstava. I pored zadovoljavajućeg ljudskog potencijala i dobre borbenosti jedinica, nadmoćnost nije došla do izražaja, tako da je u ovom periodu neprijatelj uspeo da ovlada komunikacijom Brčko - Smica - Gračanica - Doboj i širokim prostorom pored ove komunikacije.

AVII, NOR. K.273, reg. br. 18-12.

1945. mart 26. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o dejstvima na dravskom, slavonskom i moslovačkom sektoru u periodu od 12. do 26. marta. U toku borbi za likvidaciju neprijateljskog mostobrana na Dravi sevemo od Valpova, jedinice 12. korpusa sprečile su dalje nemačko prodiranje na sever u pravcu Pečuja i Batine.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 27-1.

1945. mart 26. - april 23. - Štab 3. armije, knjiga primljenih i poslatih depeša na vezi sa 6. korpusom.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 4-1.

1945. mart 27. - maj 21. - Štab 4. armije, knjiga depeša primljenih i poslatih na vezi sa Štabom 7. korpusa.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 6-2.

1945. mart 29. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 22. divizije da smene 2. proletersku diviziju i preuzmu kontrolu Drine od ušća do Janje u cilju sprečavanja prodora neprijateljskih snaga u Srbiju.

AVII, NOR, K. 1052, reg. br. 4-15/2.

1945. mart 30. - Generalštab JA obaveštava Štab 2. armije o pokretu delova Južne operativne grupe divizija preko Drine na prostoriju Janje.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 1-16/1.

1945. mart 30. - Štab 1. armije, naređenje Štabu 5. divizije da u cilju koncentracije snaga ove armije, 2. proletersku diviziju postavi na sektoru Kozluk - Tmovica - Branjevo i 5. divizija od Zvomika preko Jardana, Čelopeka do Tršića.

AVII, NOR, K.784, reg. br. 47-1-1.

1945. mart 30. - Štab 1. armije, tabelarni pregled naoružanja i stanja municije jedinica 1. armije, stanje u drugoj polovini marta.

AVII, NOR, K.257A, reg. br. 3-1/4.

1945. mart 30. - Štab 3. armije, obaveštenje Štabu 1. armije o situaciji na dravsko-dunavskom sektoru, gde su 16, 36. i 51. divizija zauzele borbeni raspored na levoj obali Drave. Na slavonskom sektoru dejstvuje sa uspehom 6. korpus, a u Moslavini, Prigorju i Zagorju 10. korpus. Komunikacije u dolini Drave i Save neprijatelj čvrsto drži.

AVII, NOR, K.252, reg. br. 13-3.

1945. mart 30. - maj 12. - Štab 3. armije, knjigadepešaprimljenih i poslatih na vezi sa 10. korpusom.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 11-1.

1945. april 1-28. - Generalštab JA, knjiga depeša poslatih Štabu 1. armije.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 7-1.

1945. april 1-30. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 1. armije.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 8-1.

1945. april 1-30. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 2. armije.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 4-1.

1945. april 1-30. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 3. armije.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 2-1.

1945. april 1-30. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 4. armije.

AVII, NOR. K.46, reg. br. 4-1.

1945. april 2-29. - Generalštab JA, knjiga depeša predatih Štabu 2. armije.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 3-1.

1945. april 2. - Štab 4. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da na području Like oslobode sektor: Brušane - Gospić - Lički Novi, Perušić, Karlobag i ostrvo Pag.

AVII, NOR, K.312A, reg. br. 1-5.

1945. april 3. - Štab 1. armije, zapovest za sadejstvo sa Južnom operativnom grupom divizija u napadu na Brčko. Povoljno razvijanje operacija južno od Save omogućava operacije na levom krilu armije i siguran položaj za dalja ofanzivna dejstva prema Vinkovcima i Županji. Istovremeno su predviđena nasilna izviđanja na desnom krilu da bi ustanovili jačinu protivničkih snaga.

AVII, NOR, K.867, reg. br. 20/1-17.

1945. april 4. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 1. armije da hitno ovladaju prostorom Brčko - Županja - Šamac i uz sadejstvo 3. armije prodru u pozadinu Vinkovaca gde mogu uništiti nemačke snage koje se nalaze u Sremu. Do 8. aprila jedinice 1. armije treba da budu u Šamcu, spremni za forsiranje Save.

AVII, NOR, K.258, reg. br. 10-4.

1945. april 4. - Generalštab JA, naređenje Glavnom štabu Hrvatske da 10. korpus preuzme obezbeđenje slobodne teritorije oko Daruvara da bi 6. korpus mogao odmah krenuti na novi zadatak.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 13-2.

1945. april 4. - Štab 1. armije, zapovest divizijama Južne operativne grupe
- 5, 17. i 2. proleterskoj, da izvrše koncentraciju za napad na neprijateljski garnizon u Brčkom.

AVII, NOR, K.784, reg. br. 6-2-1.

1945. april 4. - Štab 2. armije JA, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za opšti napad na sektoru Smiče u cilju presecanja komunikacije Gračanica - Smica i Srnica - Brčko. U cilju neposrednog sadejstva Operativnoj grupi divizija 1. armije, težište operacija prenosi se na pravac Gračanica
- Doboj u toku 6. aprila sa zadatkom ovladavanja Gračanicom.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 14-1.

1945. april 4. - Štab 2. armije JA, Komanda artiljerije upućuje zapovest potčinjenim jedinicama za artiljerijsku podršku pešadije u rejonima: Gušte, Kerep i Sokol.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 14-1.

1945. april 4. - Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za zauzimanje novog rasporeda na Dravi, uz najveću moguću konspiraciju i prikrivanje kretanja.

AVII, NOR, K.952, reg. br. 37-2-1.

1945. april 5. - Ministarstvo narodne odbrane, Odeljenje zaštite naroda dostavlja pomoćniku načelnika Generalštaba JA plan odbrane Zagreba sačinjen od strane vojnih starešina NDH.

AVII, NOR, K.25, reg. br. 3-4/2.

1945. april 5. - Generalštab JA, dostavlja saglasnost Štabu 1. armije za dejstva prema Brčkom. Dalje nadiranje ka Županji i Šamcu treba da usklade sa 2. armijom.

AVII, NOR, K.258, reg. br. 7-4.

1945. april 6. - Generalštab JA, dnevni ratni izveštaj: posle višednevnih borbi oslobođeno je Sarajevo. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke u ljudstvu i materijalu i zadobijen je veliki ratni plen. U toku su jake borbe za oslobođenje Brčkog. Na ovom području i u pozadini neprijateljskog fronta u Sremu uspešno sadejstvuju jedinice Jugoslovenskog Ratnog vazduhoplovstva. U toku je uspešna ofanziva u Lici, oslobođeni su Karlobag, Baške Oštarije i uz sadejstvo mornarice čitavo područje ostrva Paga.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 1-2.

1945. april 6. - Generalštab JA, direktiva Štabu 2. armije za dejstva u jugoistočnoj Bosni i dolini Bosne posle oslobođenja Sarajeva. Hitno treba likvidirati neprijateljski garnizon u Zenici i čitav 3. korpus uputiti dolinom Bosne radi čišćenja svih neprijateljskih uporišta od Žepče i Doboja do Slavonskog Broda u sadejstvu sa 2. armijom.

AVII, NOR, K..43, reg. br. 16-1/1.

1945. april 6. - Štab 1. armije, zapovest štabovima 6. i 11. divizije da u cilju sadejstva jedinicama Južne operativne grupe divizija u oslobođenju Brčkog i drugih mesta južno od Save, ispolje najodlučnije dejstvo i što pre zauzmu Duriće, Gunju, Drenovce i preseku železničku prugu za Vinkovce.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 32-1/1.

1945. april 6. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o dejstvima u periodu od 23. do 31. marta. Posle uništenja neprijateljskog mostobrana sevemo od Valpova, na dravsko-dunavskom sektoru očigledna je pasivnost neprijatelja usled velikih gubitaka. Na slavonskom sektoru u toku je likvidiranje neprijateljskih uporišta i diverzije na komunikacijama Slavonski Brod - Banova Jaruga i Podravska Slatina - Virovitica.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 1-2.

1945. april 6. - Štab 4. armije, naređenje štabovima potčinjenih jedinica da što pre stignu na prostoriju Otočca u cilju uništenja neprijatelja u Otoč-

cu, Brinju i Senju i radi sprečavanja povlačenja neprijatelja prema Ogulinu.

AVII, NOR, K.311, reg. br. 6-1/1.

1945. april 7. - Generalštab JA, obaveštenje Štabu 1. armije daje u Sremu sve spremno za proboj fronta, čeka se samo oslobođenje Brčkog i pokret 1. armije prema Županji. 3. armija pripremiće se za desant. Opšti napad treba da otpočne 8. aprila noću.

AVII, NOR, K.258, reg. br. 14-4.

1945. april 7. - Generalštab JA, obaveštenje Štabu 3. armije daje komandant 3. ukrajinskog fronta Crvene armije izdao naređenje 12. korpusu JA za forsiranje Drave istočno od Torjanca i dalje uzvodno u pravcu zapada. Jedinice 12. korpusa zajedno sa 3. pešadijskom divizijom ovladaće Donjim Miholjcem.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 1-4/1.

1945. april 8-30. - Generalštab JA, knjiga depeša predatih Štabu 4. armije.

AVII, NOR, K.46, reg. br. 3-1.

1945. april 8. - Generalštab JA, avizo-naređenje Štabu 1. armije za dejstva pri proboju i u pozadini Sremskog fronta. Smatraju da bi opšti napad mogli preduzeti 9. aprila uveče, s tim da se prodire energično i smelo, sa usklađenim sadejstvom pešadije i artiljerije i težištem napada na desnom krilu. Treba težiti da se što pre spoje sa levim krilom 3. armije.

AVII, NOR. K.258, reg. br. 17^4.

1945. april 8. - Generalštab JA, naređenje Štabu 4. armije da u cilju uspešnog nastupanja prema Istri osiguraju svoj desni bok i komunikacije. Iz tog razloga prvi zadatak jeste razbijanje 104. nemačke divizije i likvidacija neprijateljskih uporišta do linije Karlovac - Novi isključno i potom manevar preko Ogulina ka Istri.

AVII, NOR, K.416, reg. br. 1-36/2.

1945. april 8. - Štab 1. armije, avizo-zapovest štabovima potčinjenih jedinica za proboj Sremskog fronta. Prema prikupljenim podacima glavnina nemačkih snaga povlači se sa sremskog i slavonskog fronta prema zapadu a ostaju samo 41. nemačka pešadijska divizija, ustaške i belogardijske jedinice.

AVII, NOR, K.715, reg. br. 20-1/1.

1945. april 9. - Generalštab JA, naređenje za prelazak u ofanzivu: 1. i 3. armije na Sremskom frontu, sarajevske operativne grupe korpusa i 2. armije u dolini Bosne prema Bosanskom Brodu i Derventi i 4. armije do linije Novi - Karlovac a potom preko Ogulina prema Istri. Prema navedenom opštem operativnom planu odsudni napad treba da otpočne 10/11. aprila.

AVII, NOR. K.21, reg. br. 48-1.

1945. april 9. - Generalštab JA, opšta direktiva štabovima 1, 2, 3. i 4. armije i Operativnom štabu grupe korpusa za dejstva za konačno oslobođenje zemlje. U cilju oslobođenja još neoslobođenih delova Hrvatske, Slovenije, Istre sa Trstom sve snage preći će najdalje 11/12. aprila u odlučnu ofanzivu savskim i primorskim operacijskim pravcem. Za ostvarenje toga zadatka najvažnije operativne objekte predstavljaju područja Zagreba, Ljubljane i Istre sa Trstom.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 27-1.

1945. april 9. - Štab 1. armije, naređenje Komande artiljerije potčinjenim jedinicama za upotrebu artiljerije prilikom proboja Sremskog fronta.

AVII, NOR, K.259, reg. br. 7-1.

1945. april 9. - Štab 2. armije JA, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da ovladaju desnom obalom reke Bosne od Modriče do ušća Paklenice, preseku komunikacije duž desne obale Bosne u cilju bržeg prebacivanja jedinica angažovanih za oslobođenje Doboja. Predviđena dejstva potpuno će preseći odstupnicu neprijateljskim snagama koje se od Sarajeva povlače ka severu.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 15-1.

1945. april 9. - Štab 2. armije, Komanda artiljerije upućuje zapovest potčinjenim jedinicama za artiljerijsku podršku pešadiji pri stvaranju mostobrana na levoj obali Bosne, na komunikaciji Gračanica - Doboj, Gračanica
- Bušletić i Gračanica - Trbuk.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 15-5/1.

1945. april 10. - Štab 1. armije, naređenje Štabu 5. divizije da divizije iz sastava Južne operativne grupe divizija izvrše forsiranje Save i prebace se na levu obalu na sektoru Brčkog u cilju spajanja sa 16. i 11. divizijom, brže likvidacije Županje i energičnog dejstva ka Vinkovcima.

AVII, NOR, K.784, reg. br. 8/1-2.

1945. april 10. - Štab 1. armije, izveštaj komandantu armije o izvršenim pripremama za operacije na Sremskom frontu. Izvršena je koncentracija snaga na glavnom pravcu udara sa ciljem da prvog dana ovladaju neprijateljskom linijom Sotin - Berak a sledećeg dana do Vukovara, Ništara i Mirkovaca.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 41-11/1.

1945. april 10. - Štab 1. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da izvrše proboj neprijateljske linije na Sremskom frontu, razbiju neprijateljsku odbranu na pravcu Vinkovci - Vukovar i u snažnom naletu ovladaju ovim gradovima. Glavni pravac udara realizovaće se na odseku Bezimena šuma - Srednji potez snagama 1. i 21. divizije.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 41-6/1.

1945. april 10. - Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za forsiranje Drave i Dunava noću 11/12. april. U vezi toga 6. korpus ima zadatak da obezbeđuje glavninu armije od Našica i Đakova, jer ona treba da prodire pravcem Donji Miholjac - Virovitica - Varaždin. Neprijateljske snage sa ovoga sektora u stalnom su povlačenju i zamenjuju ih ustaško-domobranske jedinice.

AVII, NOR. K. 1396, reg. br. 14-3.

1945. april 11. - Štab 1. armije, naređenje za izmenu i dopunu armijske zapovesti od 10. aprila za proboj Sremskog fronta.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 45-1/1.

1945. april 11. - Štab 1. armije, Komanda artiljerije: plan artiljerijske pripreme na dan 11. aprila.

AVII, NOR, K.652, reg. br. 12-2/1.

1945. april 11. - Štab 2. armije JA, izveštaj Generalštabu JA o pripremama za forsiranje reke Bosne. Smatraju da je forsiranje Bosne moguće južno od Modriče, ali da za to nemaju dovoljno snaga. Jednu diviziju treba da ostave na prostoriji Posavina - Trebava za obezbeđenje i čišćenje od četničkih i ustaških grupa i zato predlažu da se u ovom poduhvatu angažuje jedna divizija iz sastava 1. armije.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 3-3.

1945. april 11. - Štab 3. armije, Komanda artiljerije upućuje zapovest potčinjenim jedinicama za pružanje podrške pešadijskim jedinicama pri forsiranju Drave.

AVII, NOR, K. 1405, reg. br. 1-1.

1945. april 11. - Maj 12. - Štab 4. armije, knjiga depeša primljenih od Generalštaba JA.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-2.

1945. april 1. - april 11. - Štab 4. armije, knjige depeša poslatih Generalštabu JA.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 1-2.

1945. april 12. - Generalštab JA, naređenje Štabu 1. armije da Južnom operativnom grupom divizija što pre ispolje najjači udar prema postavljenom zadatku. Istovremeno ih obaveštava da je Sevema grupa divizija probila prvu neprijateljsku liniju na sektoru Tovamik - Opatovac.

AVII, NOR; K.258, reg. br. 24-4.

1945. april 12. - Generalštab JA, naređenje Štabu 1. armije da celokupnom Južnom operativnom grupom divizija izbiju što pre u rejon Županje. Situacija kod 3. armije i Seveme operativne grupe divizija je povoljna.

AVII, NOR, K.258, reg. br. 25-4.

1945. april 12. - Generalštab JA, Kabinet dostavlja odgovor predstavniku Štaba savezničkih sredozemnih vazduhoplovnih snaga u vezi sa predlogom za bombardovanje saobraćajnih čvorova i objekata u neoslobođenom delu Jugoslavije. Generalštab smatra da ovakva dejstva mogu imati efikasne rezultate ako se izvrše na najosetljivije objekte saobraćaja i sa najvećom preciznošću.

AVII, NOR, K.17A, reg. br. 6-1/8.

1945. april 12. - Štab 1. armije, zapovest da posle razbijanja neprijateljske odbrambene linije i zauzimanja Vukovara, Negoslavaca, Beraka, Tovamika, Ilače, Ilinaca i drugih mesta, bez predaha nastave gonjenje neprijatelja kako bi u potpunosti izvršili naredbu Generalštaba o uništenju neprijateljskih snaga na Sremskom frontu.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 50-1/1.

1945. april 12. - Štab 2. armije upućuje zahtev Generalštabu JA da hitno prebace dve divizije na levu obalu Bosne kod Modriče, ukoliko se smatra važnim otsecanje neprijateljske grupe koja se izvukla iz Sarajeva.

AVII, NOR. K.274, reg. br. 3-3.

1945. april 12. - juni 18. - Štab 4. armije, knjiga depeša primljenih i poslatih na vezi sa potčinjenim jedinicama.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 4-2.

1945. april 13. - Generalštab JA naređuje Štabu 2. armije da likvidiraju neprijateljska uporišta u donjem toku reke Bosne na prostoru Doboj - Derventa - Bosanski Brod - Šamac. Istovremeno ih obaveštava da ne mogu računati na snage 1. armije za operacije južno od Save i da se jedna divizija 3. korpusa stavlja privremeno pod komandu Štaba 2. armije u operativnom pogledu.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 3-6/1.

1945. april 13. - Generalštab JA, naređenje Štabu 3. armije da sa glavninom snaga krenu u susret Sevemoj operativnoj grupi divizija 1. armije i zajednički pristupe likvidiranju neprijateljskog garnizona u Osijeku. Na Sremskom frontu neprijatelj je potpuno razbijen.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 1-7/1.

1945. april 13. - Štab 1. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za gonjenje razbijenog neprijatelja prema Slavonskom Brodu. U toku dana operacija je izvođena po planu i u večernjim časovima oslobođeni su Vinkovci. Ističu značaj zauzimanja Đakova, kako bi neprijatelju onemogućili da zauzme bilo kakav odbrambeni sistem i sredi razbijene jedinice.

AVII, NOR, K.251, reg. br. 1-1/2.

1945. april 14. - Generalštab JA, zahvalnost Vrhovnog komandanta JA borcima, rukovodiocima jedinica 1. i 3. armije koje su posle trodnevnih ogorčenih borbi probile jako utvrđene neprijateljske položaje na Sremskom

frontu, forsirale Dravu i Dunav od Borova do Podravskih Podgajaca i Valpova i reku Savu od Brčkog do Orašja.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 1-3.

1945. april 14. - Generalštab JA, naređenje Glavnom štabu Hrvatske da 4. korpusom vrše obezbeđenje desnog boka 4. armije od pravca Zagreba i Bosanskog Novog, a istovremeno ispolje najveću aktivnost na sektoru Karlovac - Sisak - Bosanski Novi.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 15-2.

1945. april 14. - Generalštab JA, naređenje Glavnom štabu Slovenije da južno i jugozapadno od Save sadejstvuju izvršenju zadatka 4. armije u aktivnosti na pravcu Istre i Trsta.

Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (AIZDG) k. 41, f. II.

1945. april 14. - Generalštab JA, direktiva Štabu 4. armije za energično i brzo nadiranje na zapad osnovnim pravcem Rijeka - Trst sa zadatkom da oslobode Istru, Trst i Slovenačko primoije.

AVII, NOR, K.46, reg. br. 3-5/1.

1945. april 14. - Generalštab JA, dnevni ratni izveštaj o rezultatima proboja Sremskog fronta gde su potučene 41. i 11. nemačka divizija, 963 nemačka tvrđavska brigada, 141. artiljerijski puk i druge nemačke i jedinice NDH.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 1-3.

1945. april 14. - Štab 1. armije, izveštaj Generalštabu JA o neprijateljskim i sopstvenim gubicima u toku proboja Sremskog fronta 12. i 13. aprila.

AVII, NOR, K21A, reg. br. 3-2.

1945. april 14. - Štab 2. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da izvrše napad na ćelom frontu od Bušletića do železničke stanice Trbuk, likvidiraju neprijateljski mostobran, ovladaju desnom obalom reke Bosne i stvore uslove za dalje operacije ka Derventi i Brodu.

AVII, NOR, K. 1330, reg. br. 8-3.

1945. april 14. - Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za dejestva u cilju oslobođenja Đakova, Našica i Donjeg Miholjca.

AVII, NOR, K.1396, reg. br. 18-2-3.

1945. april 14. - Štab 3. armije, naređenje štabovima 16, 36. i 51. divizije za oslobođenje Našica i Donjeg Miholjca i gonjenje neprijatelja prema Podravskoj Slatini.

AVII, NOR, K.952, reg. br. 44-1-1.

1945. april 14. - Štab 4. armije, naređenje potčinjenim štabovima za gonjenje neprijatelja i oslobođenje Bakra, Rijeke, Cresa i Lošinja.

AVII, NOR, K.312, reg. br. 1-109/2.

1945. april 16. - Generalštab JA, naređenje Štabu 3. armije da 2. tenkovska brigada JA ostaje u Vinkovcima kao rezerva Generalštaba JA.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 1-11/1.

1945. april 16. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o dejstvima potčinjenih jedinica u periodu od 11. do 16. aprila. Planom akcije bilo je predviđeno da izvrše forsiranje Drave u području Valpova, opkole i likvidiraju neprijateljski garnizon u Osijeku i potom produže gonjenje neprijatelja prema Našicama i Donjem Miholjcu.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 4-2.

1945. april 16. - Štab 4. armije, naređenje štabovima potčinjenih jedinica za zaštitu bokova jedinica prema unskoj dolini i Karlovcu za napad na Mrzlu Vodicu, Lokve, Fužine, Plaše i desant na otoke Krk, Cres i Lošinj.

AVII, NOR, K.311, reg. br. 11-1/1.

1945. april 17. - Generalštab JA dostavlja saglanost Štabu 4. armije sa predloženim planom operacija i iznose mišljenje da će pravac preko Krka i Cresa dovesti pre u Istru nego preko Sušaka i Rijeke.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-5/2.

1945. april 17. - Štab 1. armije, naređenje potčinjenim jedinicama za dejstva i nastupanje ka Slavonskom Brodu u cilju potpunog uništenja neprijateljskih snaga koje se povlače ovim pravcem.

AVII, NOR, K.715, reg. br. 31-1/1.

1945. april 18. - Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za nastupanje prema Podravskoj Slatini, Daruvaru i Pakracu.

AVII, NOR, K. 1396, reg. br. 22-2-3.

1945. april 18. - Štab 4. armije, izveštaj Generalštabu JA o rasporedu neprijateljskih snaga u Lici i Hrvatskom primorju u periodu od 19. marta do 6. aprila. Na dan 19. marta pred frontom 4. armije nalazile su se snage 15. brdskog nemačkog korpusa sastavljene od 373. i 392. legionarske, 10. i 11. hrvatske divizije.

AVII, NOR, K.312A, reg. br. 2-1/4.
1. Na dokumentu pogrešno napisan mart.

1945. april 19. - Generalštab JA, informacija o stanju na frontovima i narednim zadacima. Sarajevska operativna grupa divizija koncentriše se za napad u dolini Une koji treba da otpočen 22. aprila i potom će nastaviti nadiranje pravcem Zagreb - Karlovac - Novo Mesto. Snage glavnih štabova Hrvatske i Slovenije treba da obezbede desni bok 4. armije.

 AVII, NOR, K.316, reg. br. 1-12/1.

1945. april 20. - Generalštab JA, naređenje Štabu 4. armije da nadiru energično prema Trstu i u vezi toga uhvate vezu sa 29. divizijom koja nastupa od Bihaća. Istovremeno obaveštava da će Glavni štab Slovenije orijentisati 9. korpus prema Trstu.

AVII, NOR. K.216, reg. br. 5-10/2.

1945. april 20-27. - Štab 1. armije, skupina depeša primljenih i poslatih na vezi sa Generalštabom JA i potčinjenim jedinicama.

AVII, NOR, K.258, f. 5, dok. 1-58.

1945. april 20. - juli 23. - Štab 2. armije, knjiga primljenih depeša na vezi sa potčinjenim jedinicama.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 4-4.

1945. april 22. - Vrhovni komandant JA, direktiva Štabu 4. armije za dalja dejstva u tršćanskoj operaciji. Da bi se što pre ovladalo Trstom, treba forsirati dejstva prostorijom Lož, Ilirska Bistrica, Gomila, Valjan. Na pravac od Loža dirigovati 29. diviziju a od Starog Trga do Kočevja glavninu
7. korpusa.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-13/2.

1945. april 22. - Vrhovni komandant JA, naređenje Glavnom štabu Hrvatske da uhvate vezu sa Štabom 2. armije koji treba da prebaci jače snage u rejon Ogulina radi likvidacije Karlovca i daljeg nadiranja prema severu.
Glavni štab Hrvatske treba da usmeri 4. korpus za sadejstvo jedinicama
2. armije u oslobađanju Karlovca.

AVII, NOR, Kl 19/4, reg. br. 2-27/2.

1945. april 22. - Vrhovni komandant JA, direktiva Štabu 2. armije da energično nadiru opštim pravcem Karlovac - Novo Mesto i dalje prema severozapadu u okviru završnih operacija za oslobođenje zemlje. Istovremeno naređuje da se rasformiraju štabovi 2. i 5. korpusa a njihove divizije uđu neposredno u sastav 2. armije.

AVII, NOR. K.42, reg. br. 3-16/1, 3-17/1.

1945. april 22. - Štab 1. armije, zapovest potčinjenim jedinicama za gonjenje neprijatelja pravcem Slavonska Požega - Pakrac.

AVII, NOR, K.784, reg. br. 17-1/2.

1945. april 22. - avgust 7. - Štab 1. armije JA, knjiga depeša poslatih Generalštabu JA.

AVII, NOR, K.258A, reg. br. 10-9.

1945. april 22 - avgust 7. - Štab 1. armije, knjiga depeša primljenih od Generalštaba JA.

AVII, NOR, K.258A, reg. br. 9-10.

1945. april 22. - Štab 4. armije, naređenje štabovima potčinjenih jedinica za prodor na pravcu Klana - Trst i preko Snežnika.

AVII, NOR, K.311, reg. br. 3-1/2.

1945. april 23. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o dejstvima potčinjenih jedinica u periodu od 16. do 21. aprila. Pravilnim grupisanjem snaga i ugrožavanjem boka neprijateljskog rasporeda u Podravini, na prostoru između glavne komunikacije i Drave, za vrlo kratko vreme potisnute su jake neprijateljske formacije i naneseni im veliki gubici.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 8-1-2.

1945. april 24. - Vrhovni komandant JA, naređenje Glavnom Štabu Hrvatske da radi rešenja situacije u Istri pripreme slanje svoje najjače i najbolje divizije u sastav 4. armije. Ona treba da krene istovremeno kada i 3. divizija prema Ogulinu.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 21-2.

1945. april 24. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 2. armije da ubrzaju pokret grupe divizija prema Karlovcu.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 3-18/1.

1945. april 24. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 4. armije da izveste o položaju svojih divizija i ubrzaju pokret 29. divizije.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-17/2.

1945. april 24. - Štab 1. armije, zapovest potčinjenim divizijama za gonjenje neprijatelja prema Čazmi i Kutini.

AVII, NOR, K.784, reg. br. 18-1/2.

1945. april 24. - Štab 3. armije, naređenje štabovima potčinjenih jedinica da se odmah produži odlučan napad na Viroviticu. U toku noći zauzeta su spoljna uporišta: Suhopolje, Lukačko Dugo Selo, Požar i druga. Bitka za Viroviticu uspešno se privodi kraju, borbe se na nekim mestima vode i u samom gradu.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 11-13-1.

1945. april 24. - decembar 31. - Štab 4. armije, knjiga depeša poslatih i primljenih na vezi sa potčinjenim jedinicama.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 2-2.

1945. april 25. - Štab 2. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da Unska grupa divizija nadire obalom Save da što pre izbije na Unu i likvidira neprijateljsko uporište Bosansku Dubicu, Kostajnicu, Dobrljin, Bosanski Novi.

 AVII, NOR, K.272, reg. br. 17-1.

1945. april 26. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o situaciji na virovitičkom i grubišnopoljskom sektoru. Posle zauzimanja Virovitice 51. divizija nastupila je dolinom Podravine, 10. korpus grebenom Bilo-gore,
12, 16. i 40. divizija južnom padinama Bilo-gore do komunikacije Grubišno Polje - Bjelovar. Ove snage napreduju ka Pitomači, Velikoj Bami i Grubišnom Polju.

AVII, NOR. K.21A, reg. br. 9-2.

1945. april 27. - Vrhovni komandant JA, direktiva Štabu 4. armije za dalja dejstva u tršćanskoj operaciji. Na svome sevemom krilu treba da stvore grupu sastava 20, 29. i 13. divizija i sa njom nadiru opštim pravcem Lož
- Trst. Južna grupa divizija sastava 9, 19. i 26. divizija treba da napadne Rijeku, odnosno pravcem Klana - Trst - ako otpor bude suviše jak.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-20/2.

1945. april 27. - Vrhovni komandant JA, naređenje Glavnom štabu Hrvatske da u saradnji sa Štabom 2. armije izrade plan za izvođenje karlovačke operacije.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 24-2.

1945. april 27. - Vrhovni komandant JA, naređenje Glavnom štabu Slovenije da se 9. korpus angažuje kod Trsta i odmah otpočnu uvodne borbe.

AIZDG, F—4l/III (Zbornik dokumenata, T.II, knj. 15, d. 243)

1945. april 27. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 2. armije da Unska grupa divizija nastavi što energičniju ofanzivu i izbije južno od Zagreba u bok neprijateljskih snaga kod Karlovca.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 3-23/1.

1945. april 27. - maj 5. - Štab 1. armije, skupina depeša primljenih i poslatih na vezi sa Generalštabom JA, 2. armijom i potčinjenim divizijama.

AVII, NOR, K.258A, F.6, dok. 1-58.

1945. april 27. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o izvršenim operacijama u periodu od 22. do 27. aprila na području Virovitice i Grubišnog Polja. Posle oslobođenja Virovitice nastavljeno je gonjenje neprijatelja u pravcu Pitomače, a sa područja Grubišnog Polja i Velike Bame prema zapadu u saradnji sa jedinicama 1. armije.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 10-2.

1945. april 27. - Štab 4. armije dostavlja operacijski izveštaj Generalštabu JA o borbama u istočnoj Lici za oslobođenje Krbavskog polja, Bihaća, Nebljusa, Lapca i Bihaća u zapadnoj Bosni u periodu od 20. do 27. aprila.

AVII, NOR, K.312A, reg. br. 1-1/4.

1945. april 29. - Vrhovni komandant JA naređuje načelniku Generalštaba

stva 4. armije. Jedinice 9. korpusa i 43. divizije treba usiljenim maršom da uđu u Trst i otpočnu ulične borbe.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-21/2.

1945. april 29. - Štab 2. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da ojačani privremeno sa jedinicama 4. korpusa, što pre prodru u rejon Karlovca, ovladaju ovim gradom i istovremeno delom snaga likvidiraju neprijateljska uporišta u dolini Une.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 19-1.

1945. april 29. - Štab 2. armije, zapovest za organizaciju veze na prostoriji Ogulin - Karlovac.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 20-1.

1945. april 29. - Štab 4. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za opkoljavanje i uništavanje neprijatelja na sektom Rijeka - Klana i oslobođenje Trsta.

AVII, NOR, K.312, reg. br. 1-24/1.

1945. april 30. - Generalštab JA, naređenje ministra Narodne odbrane i Vrhovnog komandanta JA glavnim štabovima Srbije i Makedonije, Operativnom štabu Kosova i Metohije i Štabu 3. korpusa za čišćenje oslobođene teritorije od preostalih četničkih, balističkih i ustaških bandi.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 50-6/1.

1945. april 30. - Vrhovni komandant JA, naređenje načelniku Generalštaba JA da snage 4. armije izbiju na donji tok Soče i zauzmu Tržič i Goricu i Monfalkone. Voditi računa da se lučka postrojenja i brodogradilišta i brodovi u Trstu i zapadnim istarskim lukama sačuvaju od uništenja.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-23/2.

1945. april 30. - Načelnik Generalštaba JA, izveštaj da su jedinice 4. armije prodrle u Trst i vode žestoke borbe sa nemačkim snagama. Desantne jedinice ove armije u sadejstvu sa mornaricom oslobodile su Istru i vode borbe za Pulu, Pazin i Rovinj. U rejonu Rijeke produžavaju se borbe za okruženje i uništenje 188. i 237. nemačke divizije.

AVII, NOR, K.315, reg. br. 41-1/6.

1945. april 30. - Štab 2. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za dejstva na prostoriji južno i jugozapadno od Karlovca u cilju brzog prodora i oslobođenja Karlovca.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 20-1.

1945. april 30. - Štab 4. armije, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja na dan 30. aprila.

AVII, NOR, K.311A, reg. br. 27-7.

1945. maj 1-29. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 1. armije.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 5-1.

1945. maj 1-31. - Generalštab JA, knjiga depeša primljenih od Štaba 3. armije.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 4-1.

1945. maj 1-25. - Generalštab JA, knjiga depeša predatih Štabu 4. armije.

AVII, NOR. K.46, reg. br. 5-1.

1945. maj 1-30. - Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od Štaba 4. armije.

AVII, NOR, K.46, reg. br. 6-1.

1945. maj 1. - Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito upućuje odgovor feldmaršalu Haroldu Aleksanderu na poruku o uspostavljanju savezničke kontrole i vojne uprave u Julijskoj krajini po ulasku savezničkih snaga na to područje.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-25/2.

1945. maj 1. - Vrhovni komandant JA, pohvala jedinicama 4. armije, 7. i 9. korpusa koje su oslobodile Trst, Goricu i Tržič i izbile na širokom frontu na reku Soču.

AVII, NOR, K. , reg. br. 7-1.

1945. maj 1. - Predstavnik Generalštaba JA, izveštaj da je udarna grupa 4. armije nastavila žestoke ulične borbe u Trstu, presekla neprijatelju sve komunikacije i napredovala 20 km prema zapadu. U toku su borbe za uništenje neprijatelja na sektoru Rijeke, za Rovinj i druga mesta.

AVII, NOR, K.315, reg. br. 45-1/6.

1945. maj 1. - Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da što pre likvidiraju Bjelovar i bez zadržavanja ovladaju neprijateljskim uporištima Sveti Ivan Zabno i Križevci. Istovremeno predviđena su dejstva prema Koprivnici i dalje prodiranje na zapad.

AVII, NOR, K.983, reg. br. 1-3.

1945. maj 2. - Vrhovni komandant JA, naređenje Glavnom štabu Slovenije da odmah uputi 14. diviziju u Koruško da zaposedne Celovec i ostale jugoslovenske oblasti, jer su Nemci kapitulirali pred anglo-američkim snagama u Italiji, Tirolu i Koruškoj.

AIZDG, K.41, F.III. (Zbornik dokumenata T.II, knj. 15, dok. 259).

1945. maj 2. - Vrhovni komandant JA naređuje predstavniku Generalštaba pri 4. armiji da izvesti o operativnoj situaciji na čitavom području, neprijateljskim gubicima i zadobijenom ratnom plenu u Istri i Slovenačkom 929

primorju. Treba da izvrše pripreme za orijentaciju jačih snaga prema Severn u cilju presecanja neprijateljske odstupnice u izvornom delu Save.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-25/2.

1945. maj 3. - Vrhovni komandant JA naređenje predstavniku Generalštaba JA pri 4. armiji da u ime Vrhovnog komandanta saopšte komandi savezničkih trupa na terenu najstrožiji protest i zahtev da se ove trupe povuku preko Soče. 4. armija treba da zauzme strateški važne tačke u Trstu, Gorici i Monfalkoneu ne dopuštajući saveznicima mešanje u već formirane civilne i vojno-pozadinske vlasti.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-27/2.

1945. maj 3. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 2. armije da posle likvidacije neprijatelja u rejonu Karlovca, usmere dejstva pravcem Novo Mesto - Ljubljana a da prema Zagrebu ostave bočna osiguranja.

AVII, NOR, K.43, reg. br. 16-6/1.

1945. maj 5. - Štab 1. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da sa dostignute linije: Bolč - Kapela - Dubrava - Bosiljevo - Obedišće, energično nastave gonjenje neprijatelja ka Zagrebu.

AVII, NOR, K.715, reg. br. 48-1/1.

1945. maj 6. - Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da posle razbijanja neprijatelja na prostoriji Bjelovar - Koprivnica - Sv. Ivan Zabno, nastave energično gonjenje ka prostoriji Varaždin - Novi Marof u cilju potpunog razbijanja protivničkih snaga i oslobođenja Varaždina i Zagorja.

AVII, NOR, K. 1396, reg. br. 7-2-4.

1945. maj 7. - Generalštab JA, naređenje Štabu 1. armije da oslobode Zagreb. Istovremeno obaveštava da je Radio-Zagreb dao saopštenje o napuštanju Zagreba od strane nemačkih i ustaških trupa koje su jednom građaninu poverile zadatak da grad preda jedinicama Jugoslovenske armije.

AVII, NOR, K.258-A, reg. br. 9-17/10.

1945. maj 7. - Generalštab JA, naređenje Glavnom štabu Slovenije da se upute ultimatumi svim nemačkim jedinicama na svome sektoru da polože oružje, jer je u toku dana admiral Denic, vrhovni komandant nemačke vojske, izdao zapovest o bezuslovnoj predaji svih nemačkih oružanih snaga na ratištima u Evropi.

AIZDG, K.41, F.III. (Zbornik dokumenata i podataka, T. II, knj. 15, dok. 277).

1945. maj 7. - Generalštab JA, naređenje Glavnom štabu Slovenije da upute jače jedinice u rejon Krško - Zidani Most da preseku odstupnicu nemačkim i ustaškim snagama koje su napustile Zagreb i povlače se na zapad.

AIZDG, K.41, F.III (Zbornik dokumenata i podataka, T. II. knj. 15, dok. 278)

1945. maj 7. - Komandant 1. armije JA, zahtev komandantu nemačkih snaga na području Hrvatske i ostalim komandantima nemačkih jedinica u Hrvatskoj da na osnovu zapovesti admirala Denica o predaji nemačkih jedinica i obustavljanju borbe na svim frontovima, obustave otpor i jedinice ostanu na mestima gde se trenutno nalaze.

AVII, NOR. K.251, reg. br. 36-2.

1945. maj 7. - Štab 1. armije JA, zapovest štabovima potčinjenih jedinica da oslobode Zagreb, glavni grad Hrvatske. U energičnom nastupanju slomljen je otpor spoljne odbrane i snage 1. armije približile su se samome Zagrebu.

AVII, NOR, K.715, reg. br. 30-1/1.

1945. maj 7. - Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za nastupanje opštim pravcem Maribor - Dravograd - Celovec. U toku dana Nemačka je kapitulirala i ostaci potučenog neprijatelja na ćelom frontu nalaze se u povlačenju ka zapadu.

AVII, NOR, Kl241, reg. br. 34-2.

1945. maj 8. - Generalštab JA, ratni izveštaj za 8. maj da su jedinice Jugoslovenske armije u brzom nadiranju sa juga i istoka oslobodile Zagreb i trenutno vode žestoke borbe na području Zagrebačke gore.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 8-3.

1945. maj 8. - Generalštab JA, vanredni izveštaj za 8. maj da je posle višednevnih teških borbi na sektoru Ilirske Bistrice i Pazina zarobljen nemački 97. armijski planinski korpus sa čitavim štabom i komandantom korpusa, potčinjenim divizijama i njihovim štabovima.

AVII, NOR. K.22, reg. br. 1-2.

1945. maj 8. - Štab 2. armije, izveštaj Generalštabu JA o ukupnim rezultatima dejstava u periodu od 26. aprila do 6. maja. Unska grupa divizija likvidirala je sva uporišta u dolini Une: Bosansku i Hrvatsku Dubicu, Bosansku i Hrvatsku Kostajnicu, Dobrljin, Dvor, Bosanski Novi, Petrinju i Sisak. Karlovačka grupa divizija slomila je sve linije spoljne odbrane Karlovca između Korane, Kupe, Mrežnice i oslobodila Karlovac.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 2-4.

1945. maj 8-16. - Štab 2. armije, skupina depeša upućenih Generalštabu JA.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 2-4.

1945. maj 9. - Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, čestitka komandantu 4. armije i svim borcima i starešinama, kao i jedinicama 7. i 9. korpusa, za postignute uspehe u oslobođenju Hrvatskog i Slovenačkog primorja, Istre i Trsta.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-38/2.

1945. maj 10. - Vrhovni komandant JA. pohvala jedinica 1. i 2. armije koje su slomile upornu odbranu zagrebačkog utvrđenog rejona i oslobodile Zagreb.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 8-1.

1945. maj 10. - Vrhovni komandant JA, pohvala jedinica 3. armije koje su uspešnim dejstvima u Podravini i Međumurju nanele neprijatelju velike gubitke i oslobodile Bjelovar, Koprinicu, Varaždin, Ptuj i druge gradove.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 8-1.

1945. maj 10. - Vrhovni komandant JA, direktiva Štabu 4. armije da u cilju postizanja sporazuma sa zapadnim saveznicima izvrše predaju, pristaništa Trst sa svim potrebnim skladištima i radionicama i komunikaciju od Trsta prema Austriji preko Gorice, predstavnicima savezničke vojske.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-37/2; 5-38/2.

1945. maj 10. - Generalštab JA, ratni izveštaj za 10. maj da se nastalja gonjenje neprijatelja prema Austriji, razbijena je 41. nemačka divizija, 13. ustaški zdrug i druge neprijateljske formacije.

AVII, NOR, K.22, reg. br. 8-3.

1945. maj 10. - Štab 1. armije JA, naređenje potčinjenim jedinicama za čišćenje teritorije prema Celju i Dravogradu od razbijenih neprijateljskih jedinica.

AVII, NOR, K.784, reg. br. 30-1/2.

1945. maj 10. - Štab 3. armije, naređenje štabovima 51, 36. i 12. divizije da izvrše posedanje Maribora.

AVII, NOR, Kl396, reg. br. 17-4.

1945. maj 10. - Štab 3. armije, naređenje štabovima 14. i 17. divizije za intenzivno čišćenje prostorije Dravograd - Velenje - Celje - Slovenska Bistrica - Marenberg.

AVII, NOR, K.983, reg. br. 7-3.

1945. maj 11. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o dejstvima potčinjenih jedinica u periodu od 27. aprila do 7. maja. Neprijatelj nije imao dovoljno snage da posedne čitavu odbrambenu liniju, već se grupisao u Podravini i Bjelovarsko-garešničkoj kotlini. Operacijski plan ove armije da glavninu postavi na bilogorski masiv i dejstvuje, dao je odlične rezultate.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 13-2.

1945. maj 11.- Štab 3. armije, zapovest štabovima potčinjenih jedinica za nastupanje pravcem ka Dravogradu, Mariboru i Lajbnicu.

AVII, NOR, K.983, reg. br. 5-2-3.

1945. maj 13. - Vrhovni komandant JA, naređenje Štabu 3. armije da preseku sve veze za Austriju, spreče izvlačenje nemačkih i ustaških trupa iz zemlje i pomognu slovenačkim jedinicama u razoružavanju okupatorskih i kvislinških formacija.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 3-7/1.

1945. maj 13. - Štab 2. armije, izveštaj Generalštabu JA o razoružavanju nemačkih jedinica: 10. maja predao se štab Divizije »Tigar«, potčinjeni pukovi, bataljoni i baterije; sledećeg dana između Krškog i Zidanog Mosta razoružana je Divizija »Princ Eugen«.

AVII, NOR, K.43, reg. br. 2-17.

1944. decembar 7. - 1945. maj 14. - [Štab 2. armije] Južna operativna grupa divizija, operacijski dnevnik za period od 7. decembra do 14. maja 1945. godine.

AVII, NOR, K.271, reg. br. 15^.

1945. maj 19. - Štab 1. armije, Komanda artiljerije: operacijski dnevnik za period od 1. januara do 19. maja.

AVII, NOR, K.260-A, reg. br. 1-2.

1945. maj 24. - Štab 3. armije, izveštaj Generalštabu JA o dejstvima potčinjenih jedinica u periodu od 8. do 24. maja.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 15-2.

1945. juni 15. - Štab 4. armije, izveštaj Generalštabu JA o borbama u Lici i Hrvatskom primoiju od 22. marta do kraja aprila, kod Gospića, Perušića, Ličkog Osika, Otočca, Brinja, Ogulina, Senja, Novog, Crikvenice i Kraljevice.

AVII, NOR, K.21A, reg. br. 16-1-2.

1944. novembar 21. - 1945. juni 20. - Štab 1. armije, knjiga primljenih i poslatih depeša na vezi sa potčinjenim jedinicama.

AVII, NOR, K.258A, reg. br. 7-8.

1944. decembar 9. - 1945. juni 22. - Štab 1. armije, skupina depeša poslatih i primljenih na vezi sa Generalštabom, 3. armijom i potčinjenim divizijama.

AVII, NOR, K.258A, f. 9 g. 1^9.

1944. decembar 1. - 1945. juli 11. - Štab 1. armije, operacijski dnevnik za period od 1. decembra 1944. do 11. jula 1945. godine.

AVII, NOR, K.256, reg. br. 1-7.

1945. juli 14. - Štab 4. armije, izveštaj Generalštabu JA o rezultatima bitke za oslobođenje Trsta od 29. aprila do 3. maja.

AVII, NOR, K.312, reg. br. 1-1/1.

II. Dokumenti okupatora i kvislinga

1) Okupatori

1945. februar 10. - Vrhovna komanda Vermahta, direktiva komandantu Jugoistoka za podnošenje predloga fireru o protezanju opšte linije fronta u Hrvatskoj i to sevemo od opšte linije Senj - Bihać - Banja Luka - Doboj - Sremski front radi zaštite boka komandanata Jugozapada i Grupe armija »Jug«.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Nemačka arhiva (NA), Nacionalni arhiv Vašington (NAV /-T-78, rolna-film 305, sn. 6255883-4.

1945. mart 13. - Vrhovna komanda Vermahta, naređenje komandantu Jugoistoka da na osnovu naredbe firera potčinjene jedinice napuste mostobran kod Donjeg Miholjca.

AVII, NA, NAV-T-78, r. 305, s. 6256146.

1945. april 14. - Komanda kopnene vojske, izvod iz dnevnog izveštaja o dejstvima na sremskom frontu gde je povlačenje nemačkih snaga izvršeno po planu. Jedinice JA intenzivno prate ove pokrete i prodiru južno od Vukovara i istočno od Vinkovaca i Županje.

AVII, NA, NAV-T-78, r. 304, s. 6255000.- 3.

1945. april 16. - Hitlerov glavni stan, OKW saopštava o situaciji na frontovima gde se na sn. 5501630 nalaze podaci da u Hrvatskoj između Save i Drave, nemačke trupe se nalaze u teškim borbama protiv jakih neprijatlejskih snaga.

AVII, NA, NAV-N-T-77, F-775/5501630.

1945. april 27. - Hitlerov glavni stan, OKW saopštava o situaciji kod Rijeke gde su branioci odbili mnogobrojne napade [jedinica Jugoslovenske Armije] na prilazima gradu.

AVII, NA, NAV-N-T-77, F-775/5501713.

1945. april 28. - Komanda Grupe armija »E«, naređenje 34. armijskom korpusu da se rasporedi za odbranu Ljubljane i prihvati trupe koje se probijaju od Rijeke.

AVII, NA, K.2, F.8, dok. 48.

1945. maj 5. - Komanda Grupe armija »E«, direktiva 97. armijskom korpusu da se probije prema severoistoku.

AVII, NA, K.7, F. 7, dok. 14.

1945. maj 6. - Denicov glavni stan, OKW saopštava na sn. 5501744 da nemačke trupe drže još neka uporišta u Istri a u Hrvatskoj se nastavlja plansko povlačenje pod pritiskom jakih Titovih snaga.

 AVII,NA, NAV-N-T-77, F-775/5501744.

1945. maj 8. - Komandant Jugoistoka, obaveštenje komandantu 22. pešadijske divizije da je naređeno potčinjenim armijama i trupama svih delova Vermahta da od 9. maja obustave neprijateljstva i postupaju prema naređenjima jugoslovenskih, ruskih i engleskih armijskih komandi.

AVII, Nedićevska arhiva (Ndf), reg. br. 55-2, K.2.

1945. maj 9. - Denicov glavni stan, OKW saopštava da su nemačke trupe na južnom i istočnom frontu od Rijeke preko Elbe do Drezdena prekinule sva dejstva.

AVII, NA, NAV-N-T-77, F-775/5501752.

1945. maj 10. - Komandant Jugoistoka, obaveštenje štabovima 11. vazduhoplovne poljske, 369. legionarske i 22. pešadijske divizije o konačnim uslovima, postavljenim od Jugoslovenske armije, za kapitulaciju nemačkih jedinica na području južno od Drave.

AVII, Ndf, reg. br. 55-2, k.2.

1945. maj 10. - 21. brdski armijski korpus: ratni dnevnik majora Aksela Bema (Axel Boehm) za period od 23. oktobra 1944. do 10.maja 1945.

AVII, NA, K.6, f.5, d. 1.

1947. - Grupa armija »E«: izjava ratnog zarobljenika, generala Aleksandra Lera (Alexander Lohr), komandanta Grupe armija »E«, gde su u XX poglavlju u celini opisani događaji od sredine aprila do 10. maja 1945. godine. Grupa armija »E« kapitulirala je na prostoriji Slovenije i otišla u ratno zarobljeništvo skupa sa svojim komandantom.

AVII, NA, K.70-A/V, f. 1, d. 1.

1947. - 97. armijski korpus: izjava ratnog zarobljenika generala Ludviga Kiblera (Ludwig Kiibler), komandanta korpusa o operacijama od početka aprila do 7. maja 1945. godine na teritoriji Istre, posebno na prostoru Rijeka - Ilirska Bistrica.

AVII, NA, K. 71, f. 2, d. 3.

1947. - 34. armijski korpus: izjava ratnog zarobljenika generala Aleksandera Lera (Alexsander Lohr), komandanta Grupe armija »E« o dejstvima i rukovođenju operacijama 34. armijskog korpusa na Sremskom frontu od januara do sredine aprila 1945. godine.

AVII, NA, K.70-A/V, f.l, d.l.

1947. - 21. armijski korpus: izjava ratnog zarobljenika generala Aleksandera Lera (Alexander Löhr), komandanta Grupe armija »E« o aktivnosti Štaba 21. armijskog korpusa tokom evakuacije kroz Bosnu od januara do aprila i preuzimanju zadataka od Štaba 34. armijskog korpusa na Ilovi sredinom aprila 1945. god.

AVII, NA, K.70-A/V, f. 1, d. 1.

1948. oktobar 23. - 15. kozački konjički korpus: zajednička izjava ratnih zarobljenika Resegira (Resseguier) i Smit-Rihberga (Sehmidt-Richberg) sa detaljnim podacima o odstupnim operacijama Štaba korpusa tokom 1945. godine od Našica dolinom Drave ka Mariboru i o prelasku u Austriju.

AVII, NA, K.70-A Ila, f.3, d.3.

1948. oktobar 23. - 15. - brdski armijski korpus: izjava ratnih zarobljenika Resegira (Resseguier) i Šmit-Rehberga (Schmidt-Richberg) o odstupnim operacija ovoga korusa u 1945. godini od Zadra duž jadranske obale ka Rijeci, zatim kroz lički prostor do Karlovca. Krajem aprila Štab 15. armijskog korpusa na teritoriji Karlovca zamenjen je Štabom 91. armijskog korpusa i upućen na Karavanke.

AVII, NA, K.70-A Ila, f.3, d.3.

1948. oktobar 23.-21. brdski armijski korpus: zajednička izjava ratnih zarobljenika Resegira (Resseguier) i Šmit-Rihberga (Schmidt-Richberg) o zadacima Štaba 21. brdskog armijskog korpusa koji je iz iz Sarajeva rukovodio borbama i odstupnim operacijama delova Grupe armija »E« do izbijanja na reku Savu. Od sredine aprila Štab ovoga korpusa rukovodio je operacijama na prostoru od Save i Drave do Celja.

AVII, NA, K.70-A Ila, f.3, d.3.

1948. oktobar 23. - 69. - armijski korpus: zajednička izjava ratnih zarobljenika Resegira (Resseguier) i Šmir-Rihberga (Schmidt-Richberg) da je komandno mesto korpusa bilo u Zagrebu, u nadležnosti je imao manje nemačke jedinice i jedinice NDH. Početkom maja rasformirane su jedinice NDH a Štab 69. korpusa prebačen je u Korušku.

AVII, NA, K.70-A Ila, f.3, d.3.

1948. oktobar 23. - 91. armijski korpus: zajednička izjava ratnih zarobljenika Resegira (Resseguier) i Šmit-Rihberga (Schmidt-Richberg) o zadacima Štaba korpusa, da rukovodi operacijama na dravskom frontu a potom na prostoru Karlovca.

AVII, NA, K.70-A Ila, f.3, d.3.

2) Kvislinzi

1945. februar 9. - Zapovjedništvo 5. ustaško-domobranske divizije, opšta bojna relacija za mesec januara 1945. godine.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Arhiva NDH (NDH), K.59, reg. br. 1/2-14.

1945. februar 9. - Zapovjedništvo 13. [ustaško-domobranske] divizije, opšta bojna relacija za mesec januar 1945. godine.

 AVII, NDH, K.59, reg. br. 1/2-35.

1945. februar 10. - 2. [ustaško-domobranska] divizija, Zapovjedni odjel: bojna relacija 2. divizije za mesec januar 1945. godine.

AVII, NDH, K.59, reg. br. 1/2-23.

1945. februar 13. - Zapovjedništvo 4. [ustaško-domobranske] divizije, bojna relacija za mesec januar 1945. godine.

AVII, NDH, K.59, reg. br. 1/2-54.

1945. februar 13-17. - Zapovjedništvo 6. [ustaško-domobranske] divizije, naređenje potčinjenim jedinicama da izvrše izviđanje na prostoriji Banja Luke i, prikupe podatke o partizanskim snagama.

AVII, NDH, K.l 14-a, f.8, d. 3, 4, 5, 7.

1945. februar 28. - 2. [ustaško-domobranska] divizija, Zapovjedni odjel: bojna relacija 2. divizije za mesec februar 1945. godine.

AVII, NDH, K.59, reg. br. 2/2-14.

1945. mart 15. - Zapovjedništvo 13. [ustaško-domobranske] divizije, bojna relacija za mesec februar 1945. godine.

AVII, NDH, K.59, reg. br. 2/2-50.

1945. mart 16. - Zapovjedništvo 4. [ustaško-domobranske] divizije, bojna relacija za mesec februar 1945. godine.

AVII, NDH, K.59, reg. br. 2/2-24.

1945. mart 18. - Zapovjedništvo 11. [ustaško-domobranske] divizije, bojna relacija za mesec februar 1945. godine.

AVII, NDH, K.59, reg. br. 2/2-39

1945. mart 21. - Zapovjedništvo 1. [ustaško-domobranske] divizije, naredba potčinjenim jedinicama da izvrše napad na s. Pavlovac i preduzmu druge borbene aktivnosti na sektoru Čazma - Bjelovar.

AVII, NDH, K.l 14-a, f. 27, d. 14.

1945. [mart]. - Zapovjedništvo 5. [ustaško-domobranske] divizije, bojna relacija za mesec februar 1945. godine.

AVII, NDH, K.l 14-a, f.27, d. 20.

1945. maj 8. - Zapovjedništvo 3. [ustaško-domobranske] divizije, zapovest potčinjenim jedinicama za povlačenje skupa sa 41. nemačkom divizijom zapadno od Zagreba, jer partizanske snage ugrožavaju položaje.

AVII, NDH, K. 101, f.3, d.4.

Bibliografija

Pukovnik Tomislav Pašalić

Knjige

Ambrožić Lado - Novljan, Cankarjeva brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975.

Ambrožić Lado Novljan, Dvanajsta brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1976.

Ambrožić Lado Novljan, Gubčeva brigada, Knjižnica NOV i POS, Ljubljana 1972.

Anić Nikola, Joksimović Sekula i Gutić Mirko, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, Beograd 1982.

Anić Nikola, Dvanaesta dalmatinska (Prva otočka) udarna brigada, Domicil 12. dalmatinske NOU brigade, Supetar na Braču 1984.

Anić Nikola, Operacija 4. armije Jugoslovenske armije 1945. godine, Odelenje za vezu sa stranim vojnim predstavnicima SSNO, Beograd 1983.

Anić Nikola i Vujović Momir, Na svojoj zemlji - stvaranje i razvoj oružanih snaga naroda i narodnosti Jugoslavije, Narodna armija, Beograd 1980.

Antić Gavrilo, Južnomoravci (Četvrta srpska NOU brigada) Narodna armija, Beograd 1969.

Antić Gavrilo, Od Jastrepca do Celja (Peta srpska NOU brigada) Narodna armija, Beograd 1973.

Artiljerija u Narodnooslobodilačkom ratu, Vojno delo, Beograd 1962.

Atanacković Žarko, Druga vojvođanska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978.

Atanacković Žarko, Vojvođanski proleteri (Prva vojvođanska NOU brigada, Narodna armija, Beograd 1970.

Babić Manojlo i Luštek Miroslav, Tenkisti prekomorci (Prva i Druga tenkovska brigada), Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1969.

Babić Manojlo, Oklopne jedinice u NOR-u 1941 - 1945, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1968.

Bakarić Vladimir, Josip Broz Tito, Jugoslovenski leksiografski zavod, Zagreb 1983.

Bakarić Vladimir, Titovo revolucionarno djelo, govor na svečanoj sjednici CK SKJ, 24. maja 1977, Izdavački centar »Komunist«, Beograd 1977.

Basta Milan, Rat je završen 7 dana kasnije, »Globus«, Zagreb 1976.

Bavec Franjo Branko, Bazoviška brigada, Knjižnica NOV i POS, Ljubljana 1970.

Beogradska operacija, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964.

Beogradska operacija - učesnici govore, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.
Biljanovski Zlatko, Od Kozjak do Zagreb (Treća makedonska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1971.
Borbeni put Osamnaeste slavonske NOU brigade 1943 - 1945, Odbor za proslavu 25-godišnjice 18. slavonske NOU brigade, Osijek 1968.
Borbeni put Šeste proleterske istočnobosanske brigade, Odbor za proslavu 30-godišnjice brigade, NIP Naša Riječ, Zenica 1977.
Borojević Jovo, Gaćešina brigada (Prva banijska NOU brigada) Narodna armija, Beograd 1974.
Borojević Jovo, Sinovi Šamarice (Treća banijska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1969.
Borojević Jovo, Ledenice (Prva bokeljska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1981.
Borojević Ljubomir, Samardžija D. i Bašić R., Peta kozaračka brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972.
Bošnjak Ljubomir, Diverzantska dejstva u NOR-u 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1983.
Bosiočić Bogdan, Dvadesetprva slavonska udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.
Božić Nikola, Sedma vojvođanska narodnooslobodilačka udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.
Brajović Petar, Konec druge svetovne vojne v Sloveniji, Ljubljana 1977.
Brajović S. Petar »Konačno oslobođenje«, Spektar, Zagreb 1983.
Brajović Slobodan, Kazivanje o tri ordena (Peta proleterska crnogorska brigada), Narodna armija, Beograd 1968.
Brigada na bratstvoto i edinstveto (Prva makedonsko-kosovska brigada) Kultura, Skopje 1958.
Broz Josip Tito, Vojna djela, Vojnoizdavački zavod Beograd, I—111 1961; IV - 1972; V - 1977. i VI - 1981.
Broz Josip Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Glavna Politička uprava JNA, Beograd 1949.
Broz Josip Tito, Borba za oslobođenje Jugoslavije, članci i govori iz narodnooslobodilačke borbe 1941 - 1945, Beograd 1945.
Brozina Ivan Slovan, Put Prve istarske brigade »Vladimir Gortan«, Kotarski odbor Saveza boraca Pula, Pula 1959.
Bulat Rade, Žumberak i Pokuplje u NOB, Zagreb 1951.
Bulat Rade, Deseti korpus »Zagrebački« NOV i POJ, Globus Zagreb i Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984.
Buturović Radule i Klun Albert, Tretja prekomorska brigada, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1967.
Cvetković Zdravko, Osječka NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.
Cvetković Zdravko, Sedamnaesta slavonska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978.
Čaušević Izudin, Dvadeseta krajiška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1971.
Čaušević Izudin, Osma krajiška NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.
Četvrta (Druga) banijska NOU brigada - Zbornik sećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1976.

Četvrta proleterska 1942 - 1952., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1952.

Četvrta proleterska crnogorska brigada Knj. 1, - Zbornik sećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1969.

Četvrta proleterska crnogorska brigada - Zbornik sećanja Knj. 2, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1969.

Damjanović Danilo, Šesta dalmatinska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1969.

Deveta krajiška brigada »Simo Šolaja« - Zbornik sećanja, Opštinski odbor SUBNOR-a Kupres, 1979.

Dolenc Milan, Veterinarska služba v NOB na Slovenskem, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975.

Dolenjski odred NOV in POS 1943 - 1945., Ljubljana 1968.

Druga dalmatinska proleterska brigada, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1982.

Druga makedonska udarna brigada, Zbornik sećanja i dokumenata, NIK »Naša knjiga«, Skoplje 1973.

Druga proleterska - Zbornik sećanja Knj. 1-3, Vojno delo, Beograd 1965.

Drugi svetski rat - knj. 5, Vojnoistorijski institut, Beograd 1967.

Drugi Kongres Komunističke partije Slovenije, Ljubljana 1949.

Drulović Cedo, Četvrta sandžačka brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Drulović Čedo, 37. sandžačka NOU divizija, VIZ, Beograd 1983.

Dvadeseta romanijska NOU brigada - Zbornik radova, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Dvanaesta proleterska udarna brigada 12. udarne divizije, Klub 12. proleterske udarne brigade, Osijek 1946.

Đonlagić Ahmet, Proleteri istočne Bosne (Šesta istočnobosanska proleterska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1970.

Đonlagić Ahmet, Dvadesetsedma istočnobosanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Đurić Ljuban, Sedma banijska brigada »Vasilj Gaćeša«, VIZ, 1981.

Đurišić Mitar, Sedma crnogorska omladinska brigada »Budo Tomović«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Fajdiga Mirko, Zidanškova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975.

Georgijevski Ljuban, U nedrima Kožuha (Druga makedonska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1972.

Georgijevski Ljuban, Ilindenske Iskre (Peta makedonska brigada), Narodna armija, Beograd 1981.

Gligorijević Ivan Džina, Deveta srpska udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970.

Gogov Rade Cmorečki, Mladost Plačkovička (Četvrta makedonska NOU brigada, Narodna armija, Beograd 1971.

Gončin Milorad i Rauš Stevo, Prva krajiška udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.

Gončin Milorad, Sinovi Kozare (Peta krajiška brigada), Narodna armija, Beograd 1972.

Grgurević Dragutin, Devetnaesta sjevemodalmatinska divizija, Institut 940 za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1964.

Grgurević Dragutin, U Zlopolju (Treća dalmatinska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1971.

Grujić Periša, Šesnaesta vojvođanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1959.

Guček Milan, Šercerova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1973.

Hlaić Vlado, Grebeni Ivančice (Prva zagorska brigada), Narodna armija, Beograd 1974.

Hlaić Vlado, Končarevi Proleteri (Trinaesta hrvatska proleterska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1982.

Horvatić Mato, Po drugi put rođeno (Zapisi o Trinaestoj proleterskoj NOU brigadi »Rade Končar«, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb 1976.

Hozić Advan, Banijski vatrometi, (Osma hrvatska-banijska brigada), Narodna armija, Beograd 1968.

Hozić Advan, Kaljeni na Neretvi (Sedamnaesta krajiška NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1975.

Hozić Advan, Koraci i rijeke (Četvrta krajiška NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1972.

Hribovšek Mitja, Prekmorska brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975.

Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941 - 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964.

Huljić Veseljko i Dželebdžić Milovan, Veze u narodnooslobodilačkoj borbi 1943 - 1945, knjiga druga, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Isaković Radosav - Rade, Kosovelova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1973.

Istra i Slovensko primorje, Borba za slobodu kroz vekove, Beograd 1952.

Ivanec Emil, Krugovi oko Kalnika (Druga NOU brigada »Braća Radić«), Narodna armija, Beograd 1969.

Jakovljević Božo, Druga istarska brigada, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka 1978.

Jakšić Pavle (sa grupom autora), Oslobodilački pohod na Trst, VIZ, Beograd 1952.

Jan Ivan, Kokrški odred, Narodnoosvobodilni boj pri Karavankami, Knjižnica NOV in POS, knj. 1-3, Ljubljana 1980.

Janković Blažo, Četvrta proleterska crnogorska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1975.

Janković Dušan, Ličani na Zuleševici (Prva lička proleterska brigada), Narodna armija, Beograd 1971.

Janković Radun, Jedanaesta srpska udarna brigada NOVJ, Narodni muzej, Leskovac 1975.

Jordanovski Ilija, Makedonski proleteri (Prva makedonska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1971.

Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u NOR-u, Komanda ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane, Beograd 1981.

Karasijević Drago, Peti korpus NOVJ, Vojnoizdavački zavod, 1985.

Karasijević Drago - Milinović Đuro, Jedanaesta krajiška NOU brigada, Savez udruženja boraca NOR-a, Bosanska Gradiška 1982.

Karasijević Drago - Vukosavljević Mladen, Pedeset treća NOU srednjobosanska divizija, »Zadrugar«, Sarajevo 1974.

Kardelj Edvard, Deset godina narodne revolucije, Kultura, Beograd 1951.

Kardelj Edvard, Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 - 1957, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980.

Kardelj Edvard, Tito i jugoslovenska socijalistička revolucija, Narodna knjiga, Beograd 1977.

Kardelj Edvard, Revolucija i vojna misao, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979.

Kardelj Edvard, Put nove Jugoslavije, Kultura, Zagreb - Beograd 1946.

Kavgić Milan, Papuk planinom (Osamnaesta slavonska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1969.

Kavgić Milan, Putevima hrabrosti (Šesnaesta omladinska NOU brigada »Joža Vlahović«, Narodna armija, Beograd 1976.

Kerečin Stjepan, Oslobođenje Trsta, Beograd 1952.

Klanjšček Zdravko, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 - 1945, Vojaški zgodovinski institut Jugoslovanske armade in Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1976.

Klanjšček Zdravko, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941 - 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1984.

Kleut Petar, Trideset peta lička divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970.

Klon Zdravko, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 - 1945, Vojaški zgodovinski Inštitut Jugoslovanske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1976.

Knezović Luka i Čurin Ivo, Deseta dalmatinska udarna brigada, Općinski odbor Saveza boraca Sinj, Split 1977.

Knežević Rade, Borbe Trideset sedme divizije u Narodnooslobodilačkom ratu, VŠP, Beograd 1950.

Kninska operacija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Kolar Vladimir, Istarska svitanja (Prva istarska brigada »Vladimir Gortan«), Narodna armija, Beograd 1968.

Kolar Vladimir, Marš nepokorenih (Šesta primorsko-goranska udarna brigada), Narodna armija, Beograd 1981.

Komnenović Danilo i Kreso Muharem, Dvadeset deveta hercegovačka divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979.

Korelc L. Tomšičevci (Prva slovenačka proleterska brigada »Tone Tomšič«), Narodna armija, Beograd 1981.

Kotevski Metodije, Skopska ta brigada (Dvanaesta makedonska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1969.

Kovačević Ante, Lički rastanci (Druga lička proleterska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1972.

Kostić Uroš, Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945, Vojnoistorisjki Institut, Beograd 1978.

Krajiške brigade, Redakcioni odbor »Krajiških brigada«, Ljubljana 1954.

Lagator Špiro, Četvrta vojvođanska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

_ . _Lah Boris Borivoj, Prva slovenska artiljerijska brigada, Knjižnica
 NOV in POS, Ljubljana 1975.

Lazarević Božo, Vazduhoplovstvo u NOR-u, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972.

Leković M, Bojić M, Klajković V. i Trgo F, Titove istorijske odluke 1941 - 1945, Narodna armija, Beograd 1978.

Levičnik Karei, Artileristi prekomorci, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1968.

Ljubičić Nikola, Opštenarodna odbrana strategija mira, treće prerađeno i dopunjeno izdanje, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.

Ljubičić Nikola, Užički NOP odred »Dimitrije Tucović«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979.

Ljubljana v ilegali, knj. 4, osvoboditev Ljubljane, Ljubljana 1970.

Lotrić Tone, Skofjeloški odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1971.

Madić Milorad, Dvaput rođena (Šesta srpska brigada), Narodna armija, Beograd 1975.

Madić Milorad, Korčagin i njegovi drugovi (Treća srpska proleterska brigada), Narodna armija, Beograd 1968.

Mamula Branko, Mornarice na velikim i malim morima, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1975.

Mamula Branko, Savremeni svijet i naša odbrana, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Mandić Gligo, Sedamnaesta istočnobosanska NOU divizija, VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD, Beograd 1976.

Marčeta Gojko, Sandžaklije na Tromeđi (Četvrta sandžačka NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1975.

Marčeta Gojko, Sedma srpska (Peta južnomoravska) brigada, Narodna armija, Beograd 1985.

Marjanović Jovan i Morača Pero, Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941 - 1945, Prosveta, Beograd 1952.

Marković Vladimir Inđo i Ferenca Ivo, Hiljadu ratnih dana (Prva dalmatinska proleterska brigada), Narodna armija, Beograd 1976.

Matetić Vladimir Dušan, Četrnaesta primorsko-goranska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Matović Ivo, Povratak ratnika (Druga Vojvođanska brigada), Narodna armija, Beograd 1968.

Mihajlovski Kiril Grujica, Treća makedonska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1976.

Mihaljević Jovo, Zov Garača (Šesta crnogorska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1971.

Mikuž Ivan, Pregled razvoja NOB u Sloveniji, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1956.

Mikuž Metod, Oris partizanske sanitete na Slovenskem, Ljubljana 1967.

Miladinović Slavko, Četrnaesta srpska NOU brigada (Niška), Vojnoizdavački zavod, Beograd 1982.

Miljanić Gojko, Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941 - 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1980.

Mišković Ivan, Pregled Narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod 1968.

Mišković Ivan, Vojna pozadina u Slavoniji 1941 - 1945, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Mitrovski Boro, Petnaesti NOU korpus, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Mitrovski Boro, Glišić Venčeslav i Ristovski Tomo, Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941 - 1945, Međunarodna politika, Beograd 1971.

Momčilović Đorđe, Na Banatskoj strani (Dvanaesta vojvođanska brigada), Narodna armija, Beograd 1974.

Morača Milutin, Peta Krajiška divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Morača Pero, Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije 1941 - 1945, Beograd 1975.

Morača Pero, Tito strateg revolucije, Narodna knjiga Begorad, Dnevnik Novi Sad i Naša knjiga Skoplje, 1978.

Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji u završnoj etapi drugog svetskog rata, Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd. 1978.

Nikolić Živojin Brka, Dvadeset druga srpska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972.

Ninković Jovo, Nastanak i razvoj ratne operacije, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984.

Ninković Živan, Šesta vojvođanska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Obradović Branko, Druga dalmatinska proleterska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1968.

Obradović Stanko i Miletić Antun, Četvrta NOU brigada Slavonije, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1982.

Orlović Đorđe, Druga lička proleterska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 - 1945, Vojnoistorijski institut Beograd, knj. 1-1963, knj. II - 1965.

Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija, Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije i NIP »Export-Pres«, Beograd 1977, knjiga 1-4.

Osma crnogorska brigada - Zbornik sjećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978.

Osma dalmatinska udarna brigada, Domicil - SUBNOR, Šibenik 1981.

Osma kordunaška udarna divizija - Zbornik radova i sećanja, Historijski arhiv Karlovac, Karlovac 1977.

Osnivanje i razvitak Prve konjičke brigade Prve armije, Politički odsek 10. konjičke brigade J.A. Niš, 1945.

Otečestvena voina na Bulgaria (na bugarskom) 1944-1945, Sofija 1980.

Pajević Ljubivoje, Uzelac Dušan i Dželebdžić Milovan, Sremski front 1944 - 1945, Beogradski grafički zavod, Beograd 1979.

Pajević Miloš, Artiljerija u NOR-u, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970.

Panić Radovan, Treća vojvođanska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980.

Pantelić Milojica, Dvadeset peta srpska NOU divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1977.

Pavlin Mile, Petnajsta brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1969.

Pavlin Mile, Jeseniško-bohinjski odred, Knjižnica YOV in POS, Ljubljana 1970.

Pejanović Dušan, Na Vilića Gumnu (Četvrta proleterska crnogorska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1971.

Perhauc Rafael, Letalci prekomorci, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1968.

Perić Ignjatije, Na svojoj zemlji (Petnaesta kordunaška NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1968.

Perić Ignjatije, Peta kordunaška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972.

Perić Ignjatije, Petnaesta kordunaška NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1969.

Perovšek Janez Pelko, Naprej! Osma slovenska narodnoosvobodilna brigada »Fran Levstik«, Narodna armija, Beograd 1968.

Peskar Jože, Dolenjski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975.

Peta proleterska crnogorska brigada, Zbornik sjećanja, knj. 1-3, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972 - 1981.

Petelin Stanko, Osvoboditev Slovenskega primorja, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1965.

Petelin Stanko, Gradnikova brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1968.

Petelin Stanko, Prešemovci (Sedma slovenačka brigada »Franc Prešem«), Nardona armija, Beograd 1968.

Petelin Stnako, Gradnikovci (Treća slovenačka brigada »Ivan Gradnik«), Narodna armija, Beograd 1970.

Petelin Stanko - Vojko, Između Triglava i Trsta, (Trideset prva primorsko-gorenjska divizija), Vojnoizdavački zavod, Beograd 1967.

Petelin Stanko, Vojkova brigada, Knjižnica NOV i POS, Nova Gorica 1968.

Petelin Stanko, Sedma NOU brigada »France Prešem«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Peti kongres KPJ, Kultura, Beograd 1949.

Petnaesta majevička brigada, Zbornik sjećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979.

Petnaest vojvođanskih brigada, Pokrajinski odbor Saveza boraca, Novi Sad 1953.

Petovar Rudi i Trikić Savo, Šesta proleterska istočnobosanska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Petrović S. i Mandić D., Osamnaesta hrvatska (bosanska) brigada, Narodna armija, Beograd 1984.

Polić Radko, Belokranjski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975.

Pravdić Stevo i Redžić Nail, Šesnaesta slavonska omladinska NOU brigada »Joža Vlahović«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1976.

Prva proleterska - (Borbeni put od 22. XII 1941. do 9. V 1945), knj. 1-2, Vojno delo, Beograd 1963.

Prva proleterska od Beograda do Zagreba, Propagandni odsek, Prve proleterske brigade 1945.

Prvata makedonsko-kosovska udarna brigada na bratstvoto i edinstvoto, Kultura, Skoplje 1958.

Radovanović Jovan, Rođendan na Drini (Treća sandžačka proleterska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1969.

Radošević Todor, Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Radulović Ilija, Hronika Treće krajiške proleterske brigade, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1967.

Rakočević B, Bez Uzmaka (Druga proleterska NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1983.

Ratni napori Jugoslavije 1941 - 1945, Vojnoistorijski institut Beograd.

Razmatranje o savremenom ratu, Narodna armija, Beograd 1959.

Redžić Nail - Jamba, Dvadeset peta brodska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1976.

Ribarić Danilo, Borbeni put 43. istarske divizije, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1969.

Roksandić Rade i Cvetković Zdravko, Osamnaesta slavonska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974.

Sarajlić Abdulah, Pregled stvaranja bosansko-hercegovačkih jedinica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Veselin Masleša, Sarajevo 1958.

Savić Sreta, Pedeset prva vojvođanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974.

Savić Sreta, Srem u NOB, Vojno delo, Beograd 1963.

Sećanja komandanata vojvođanskih brigada, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975.

Sedma banijska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1967.

Sedma crnogorska omladinska brigada »Budo Tomović« - Zbornik sećanja, Koordinacioni odbor Sedme crnogorske brigade i Republički odbor SUBNOR-a Crne Gore, Titograd 1980.

Sedma krajiška brigada - Zbornik sećanja, Opštinski odbor SSRNJ, Mrkonjić Grad 1978.

Seferović Mensur, Istočno i zapadno od Neretve (Deseta hercegovačka proleterska brigada), Narodna armija, Beograd 1981.

Slavica Nikola i Timotijević Radovan, Peta dalmatinska brigada, Narodna armija, Beograd 1976.

Sotirovski K, Strogov i Đorđević Alija, Čekori kon Slobodata, (Šesta makedonska brigada), Narodna armija, Beograd 1975.

Stanišić Milija, KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Stiplovšek Miroslav, Šlandrova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana - Maribor, 1971.

Stojanovski Risto, Druga makedonska udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974.

Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945, Zbornik radova, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980.

Strezovski Vlado i Andrić Milan, Treća proleterska srpska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1976.

Strle Franc Veliki finale na Koroškem, Ljubljana 1976.

Strugar Vlado, Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1962.

Sunajko Stevo, Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941-1945, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1971.

Šalov Mate, Četvrta dalmatinska (Splitska) brigada, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1980.

Šesta proleterska divizija, »Epoha« Zagreb 1964.

Šesta proleterska divizija »Nikola Tesla«. Politički odsek 6. proleterske divizije, Zagreb 1945.

Šijan Milan, Treća lička brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1 970L

Škaler Stanko, Kozjanski odred, Brežice 1967.

Šmit Jože, Bordon Rado i Klun Albert, Peta prekomorska brigada, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1969.

Taipi T., Albanci na Sremskom frontu, (Četvrta albanska brigada) Narodna armija, Beograd 1981.

Tarabić Joco i Ignjatije Perić, Četvrta kordunaška NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1977.

Tarabić Joco, Kordunaši na položaju, (četvrta kordunaška brigada), Narodna armija, Beograd 1970.

Timotijević Radovan, Deseta srpska brigada, Narodna armija, Beograd 1984.

Tintor Svetozar, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1968.

Tito, O borbenom moralu i političkom radu u oružanim snagama, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979.

Tomšič Janez, Oslobođenje naših ostrva aprila 1945. godine, Beograd 1949.

Traven Rezika, Bojna pot Krimskega odreda, Ljubljana 1968.

Treća proleterska sandžačka brigada, Zbornik sećanja knj. 1-2, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970.

Treća krajiška proleterska brigada, Zbornik sećanja, knj. 2, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1969.

Trgo Fabijan i dr., Titove istorijske odluke 1941-1945, Narodna armija, Beograd 1980.

Urošević Sredoje, Druga proleterska brigada, »Četvrti juli«, Beograd 1979.

Uzelac Dušan, Grmečke Bijele noći (Druga krajiška NOU brigada), Narodna armija, Beograd 1969.

Valjan Vladimir, Brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1968.

Vasiljević Jovan, Mornarica NOVJ, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972.

Velagić Savo, Bilogorski partizanski odred, Historijski arhiv, Virovitica - Bjelovar, 1969.

Velagić Savo, Daruvarski partizanski odred, Historijski arhiv Bjelovar i »Epoha« Zagreb, 1963.

Vesković Vasa, Generali, Mimo! (O akcijama izviđačkih jedinica 51. vojvođanske divizije u završnim operacijama). Savez boraca Vojvodine, Novi Sad 1967.

Vešević Radonja, Kolona i Vidici, (Prva proleterska NOU brigada), Narodna armjja, Beograd 1971.

Vidović Žarko, Treća proleterska sandžačka brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972.

Vilhar Srečko i Klun Albert, Prva in druga prekomorska brigada, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1967.

Vojkova brigada (Šestnaesta slovenačka NOU brigada »Janko Premrl Vojko«), Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1968.

Vojvođani u borbama u Virovitičkom kraju, Novinska i radio-informativna ustanova, Virovitica 1967.

Vojna enciklopedija, II izdanje od 1 do 10, Redakcija Vojne enciklopedije, Beograd 1970 - 1975.

Vojni Leksikon, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.

Vučković Ljubo, Dalmatinski proleteri (Druga dalmatinska proleterska brigada), Narodna armija, Beograd 1973.

Vujošević Jovan, Dan Jedinice (Prva proleterska brigada), Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974.

Vujović Milutin, Mećavina brigada (Dvanaesta krajiška brigada), Narodna armija, Beograd 1970.

Vukanović Radovan, Ratni put Treće divizije, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970.

Vukanović Radovan, Drugi udarni korpus, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1982.

Vukčević Slavko, Borbe i otpori u okupiranim gradovima Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1985.

Vukosavljević Mladen i Karasijević Drago, Pedeset treća narodnooslobodilačka udarna srednjobosanska divizija, »Zadrugar«, Sarajevo.

Vukotić Jovo, Druga proleterska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Zadnik Maks, Istarski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975.

Zagrebački partizanski odred. Zbornik dokumenata i sjećanja, »Spektar«, Zagreb 1978.

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1968.

Zorić Milan, Trinaesta krajiška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1968.

Zorić Rade, Četvrta krajiška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980.

Zrilić Košta, Krajišnici pred bunkerima (Prva krajiška brigada), Narodna armija, Beograd 1969.

S A D R Ž A J

DESET KNJIGA ZA BUDUĆNOST 7

Edvard Kardelj: Istorijski značaj Titove političke i vojne strategije 13

UVODNA IZLAGANJA

OTVARANJE SKUPA 25

Predsjednik Predsjedništva SFRJ *Veselin Đuranović:* O doprinosu Jugoslavije pobjedi nad fašizmom najbolje govore istorijske činjenice 27

Admiral flote *Branko Mamula:* Historijski značaj i međunarodne dimenzije narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941-1945 32

General-pukovnik *Petar Gračanin:* Završna ofanziva Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje..... 50

General-pukovnik *Rade Hamović:* O vrhovnom rukovođenju u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije 65

Član Saveta Federacije *Svetozar Vukmanović Tempo:* Vojno-politički karakter narodnooslobodilačkog rata 1941-1945 86

General-pukovnik *Peko Dapčević:* Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 94

General armije *Košta Nađ:* Kako smo pripremali i vodili ofanzivu 99

Pukovnik *Nikola Anić:* Osnovni podaci o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945. godine 113

RASPRAVA O DEJSTVIMA ARMIJA

OFANZIVA PRVE ARMIJE

General-pukovnik *Milutin Morača:* Operacije Prve i Treće armije u završnoj ofanzivi oslobođenja Jugoslavije 123

Pukovnik *Ilija Maretić:* Peta krajiška divizija u proboju Sremskog fronta..... 165

General-pukovnik *Vlado Bajit:* Dvadeset prva udarna srpska divizija na Sremskom frontu i u završnim operacijama 172

General-potpukovnik *Milan Zorić:* Odbrana Pete krajiške divizije na Sremskom frontu 180

General-pukovnik *Vujadin Popović:* Da li se samo hrabrošću može ratovati? Iskustva iz 15. korpusa 186

Pukovnik *Boro Mitrovski:* Petnaesti makedonski udarni korpus u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 190

General-major *Sredoje Urošević:* Mesto i uloga 2. proleterske divizije u završnim operacijama 197

General-pukovnik *Mladen Marin:* Neka iskustva sa Sremskog fronta 205

Anka Petrović: Gubici u ljudstvu u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 209

OFANZIVA 2. ARMIJE

General-pukovnik *Ljubo Vučković:* Ofanziva 2. armije 223

General-pukovnik *Velimir Knežević:* Druga armija u završnoj ofanzivi 229

General-pukovnik *Radojica Nenezić:* Dvadeset osma slavonska divizija u završnim operacijama 242

General-potpukovnik *Milojica Pantelić:* Srpska 25. divizija u završnim operacijama 254

Potpukovnik *Stevo Deura:* Deseta krajiška divizija na kraju rata 261

Anka Petrović: Pregled gubitaka Druge armije 269

OFANZIVA 3. ARMIJE

General-potpukovnik *Vukašin Subotić:* Učešće Treće armije u završnim operacijama 281

General-pukovnik *Veljko Kovačević:* Šesti korpus u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 285

General-potpukovnik *Rade Bulat:* Deseti korpus u odbrani virovitičkog mostobrana 294

General-pukovnik *Dušan Pekić:* Koordinacija snaga na Sremskom frontu sa 6. i 10. korpusom u pozadini neprijatelja 299

General-pukovnik *Đoko Ivanović:* Rad pozadine 3. armije u završnim operacijama 302

Pukovnik *Nikola Anić:* Poslednja ofanziva Crvene armije u Mađarskoj u proleće 1945. i njen uticaj na završnu ofanzivu Jugoslovenske armije 313

Anka Petrović: Pregled gubitaka Treće armije 323

OFANZIVA 4. ARMIJE

General-pukovnik *Boško Šiljegović:* Operacije Četvrte armije na primorskom pravcu 333

General-major *Ante- Toni Biočić:* Rad Štaba 4. armije na pripremanju i izvođenju ofanzive 350

General-pukovnik *Ilija Radaković:* Neka iskustva iz dejstava 4. armije u završnim operacijama 1945. godine 359

General-pukovnik *Miloš Šumonja:* O borbenim dejstvima 4. korpusa u završnim operacijama 4. armije 372

General-potpukovnik *Fabijan Trgo:* Uloga 26. dalmatinske divizije u slamanju njemačkog 97. armijskog korpusa 385

Pukovnik *Nikola Anić:* Operacije saveznika u Italiji i korelacija toga sa ofanzivom jugoslovenske Četvrte armije 403

General-pukovnik *Petar Babić:* Dalmatinska devetnaesta divizija u završnim operacijama 394

Admiral *Bogdan Pecotić:* Kako je oslobođen Trst 410

Admiral *Ljubo Truta:* Deveta divizija u borbama za oslobođenje Trsta 422

Pukovnik *Ivan Franko:* Deveti korpus NOVJ u borbi za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja 428

General-pukovnik *Stevo Ilić:* Pregovori i zarobljavalje njemačkog 97. korpusa kod Ilirske Bistrice 432

General-pukovnik *Milan Bjelogrlić:* Od Sarajeva do Trsta i austrijske granice 442

General-potpukovnik *Milan Tornine:* Borbena dejstva 15. divizije u pozadini neprijatelja u toku završnih operacija 446

Pukovnik *Nikola Anić:* Snabdjevanje 4. armije u ofanzivi u proljeće 1945.godine . 450

Anka Petrović: Pregled gubitaka Četvrte armije 463

JUGOSLOVENSKA MORNARICA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

Admiral *Josip Černi:* Dejstvo Jugoslovenske mornarice i sadejstvo sa 4. armijom na primorskom krilu 469

Admiral flote *Branko Mamula:* Ratna mornarica uzavršnim operacijama NOR-a . 482

RATNO VAZDUHOPLOVSTVO U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

General-pukovnik *Zdenko Ulepić:* Ratno vazduhoplovstvo - značajan činilac u izvođenju završnih operacija 505

General-potpukovnik *Ljubiša Ćurgus:* Vazduhoplovne jedinice u završnim operacijama za oslobođenje zemlje 516

General-pukovnik *Slobodan Alagić:* Ratno vazduhoplovstvo u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 521

KAPITULACIJA GLAVNIH NEPRIJATELJSKIH SNAGA

General-pukovnik *Franc Poglajen:* Uloga Narodnooslobodilačke vojske Slovenije u okruženju neprijateljevih snaga u završnimoperacijama 529

General-pukovnik *Ivan Dolničar:* Okruženje i kapitulacija neprijateljevih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije 533

General-major *Petar S. Brajević:* Četvrta operativna zona Slovenije u završnoj ofanzivi za oslobođenje zemlje 542

General-major *Milan Basta:* O zarobljavanju Pavelićeve vojske i odnosima sa Englezima 553

Pukovnik *Milan Rako:* Od Trsta do Celovca. Zarobljavanje ustaške vlade 563

DEJSTVA PROTIV OSTATAKA OKUPACIONIH I KVISLINŠKIH SNAGA

General-pukovnik *Savo Drljević:* Kontrarevolucija na Kosovu i Metohiji - zavođenje Vojne uprave februara 1945 589

General-pukovnik *Vicko Antić:* Dejstvo Korpusa narodne odbrane Jugoslavije na razbijanju kontrarevolucionamih snaga u poslednjoj godini rata 604

Član Predsedništva RK SSRNM *Rade Gogov:* Aktivnost 8. (makedonske) divizije KNOJ-a na obezbeđenju oslobođene teritorije Makedonije 612

General-major *Bojan Polak:* Druga divizija KNOJ-a u završnim operacijama 618

General-potpukovnik *Đurađ Predojević Đurin:* Pedeset treća divizija u operaciji »Vlaška Mala« 622

Pukovnik *Branko Latas:* Poraz četničkih snaga u završnoj etapi rata 627

RODOVI I SLUŽBE U ZAVRŠNOJ OFANZIVI

General-major *Ljubivoje Pajević:* Artiljerija Jugoslovenske armije u završnim operacijama 1945. godine 641

Pukovnik *Stevan Gagić:* Dejstvo inžinjerijskih jedinica u završnim operacijama 660

Pukovnik *Veseljko Huljić:* Organizacija, rad i djelovanje jedinica veza u završnim operacijama 1945. godine 671

General-potpukovnik *Mitar Vujović:* Školovanje intendantskog kadra 679

General-pukovnik *Dura Mešterović:* Organizacija sanitetske službe u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 688
General-potpukovnik *Đorđe Dragić:* Organizacija sanitetske službe u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 696
General-pukovnik *Isidor Papo:* Obučavanje hirurga za ratnu hirurgiju 699

POLITIČKO-PARTIJSKI RAD I MORALNI FAKTOR

General-pukovnik *Otmar Kreačić Kultura:* Moralno politički činilac NOVJ - odlučujući činilac pobjede u narodnooslobodilačkom ratu 705
General-pukovnik *Vojin Nikolić Vojo:* Moralni značaj jugoslovenske pobjede 714
General-pukovnik *Džemil Šarac:* Neka iskustva u korišćenju ljudskih i materijalnih potencijala u završnim operacijama 718
General-potpukovnik *Milija Stanišić:* O jedinstvu političke i vojne komponente u strategiji narodnooslobodilačkog rata 723
General-pukovnik *Stevan Roglić:* O moralnim vrednostima naše revolucije 731

RASPRAVA O OPŠTIM PITANJIMA

Major *Slavko Vukčević:* Evropa u završnici drugog svetskog rata 737
Pukovnik *Nikola Anić:* Sposobnost i jačina Jugoslovenske armije 748
Potpukovnik *Košta Pavlović:* Nemačke oružane snage u Jugoslaviji za vreme završnih operacija..... 763
Akademik *Mihailo Apostolski:* Uloga oslobođenih delova Jugoslavije u završnim operacijama 779
General-potpukovnik *Drago Rakočevii:* Saznanja i iskustva iz NOR-a temelj opštenarodne odbrane i društvene samozaštite 792
Stane Dolane: Naša narodnooslobodilačka borba i njene vrednosti - osnova našeg jedinstva 799
General armije *Nikola Ljubičić:* Narodnooslobodilački rat nova pojava u istoriji ratovanja 803
General-major *Sredoje Urošević:* Neki aspekti jedinstva političke i vojne strategije u NOR-u i revoluciji 809
General-potpukovnik *Fabijan Trgo:* Neka pitanja u vezi formiranja brigada, divizija i armija 813
General-potpukovnik *Jovo Ninković:* Opšte i vojnotehnološke karakteristike završnih operacija Jugoslovenske armije 816
Pukovnik *Gojko Miljanić:* Osvrt na neka pitanja rukovođenja Jugoslovenskom armijom u završnoj ofanzivi 825
Dušan Biber: Međunarodni položaj Jugoslavije u posljednjoj godini drugog svetskog rata 828
General-potpukovnik *Fabijan Trgo:* Oslobođenje Istre i Slovenačkog primoija i pitanje rešenja zapadnih granica Nove Jugoslavije 844
Pukovnik *Gavro Perazić:* Međunarodne implikacije oslobođenja i vojnog zaposedanja Trsta od strane Jugoslovenske armije..... 849
Branko Petranović: Privremena vlada DFJ u završnoj fazi rata 855
General-pukovnik *Milorad Janković:* Uloga 1. bugarske armije na Sremskom frontu 859
General-pukovnik *Petar Gračanin:* Završna reč 866

PRILOZI

Major *Stanoje Jovanović:* Ofanziva Jugoslovenske armije na stranicamaštampe_____ 871
General-potpukovnik *Drago Rakočević:* Poziv i teze za naučni skup »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije« 876

ORGANIZACIONI ODBOR

Spisak učesnika na naučnom skupu »Završne operacije zaoslobođenjeJugoslavije« 882
Pukovnik *Nikola Anić:* Hronologija 886
Anka Petrović: Arhivski izvori 908
Pukovnik *Tomislav Pašalić:* Tematska bibliografija 938

Korice i tehnička obrada
Slavoljub KUJUNDŽIĆ, akad slikar

Lektori
Nada DRAGIŠIĆ, profesor
Mira POPADIĆ, profesor
Nada SIBINČIĆ, profesor
Dragan PAVLOVIĆ, profesor

Korektor
Dragomir DELIBAŠIĆ

Grafičko-tehnički crtači
Olivera KOKORINA
Stevan PETKOVIĆ

Štampanje završeno aprila 1986.

Štampa: Vojna štamparija - Beograd, Generala Ždanova 40 b

NAUCI SKOP
ZVPSKE
OPERACIJE
ZA OSLOBODILJE
JUGOSLAVIJE